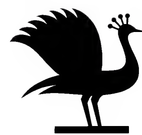
Jonava Memorial Book

Sevfer Yanoah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

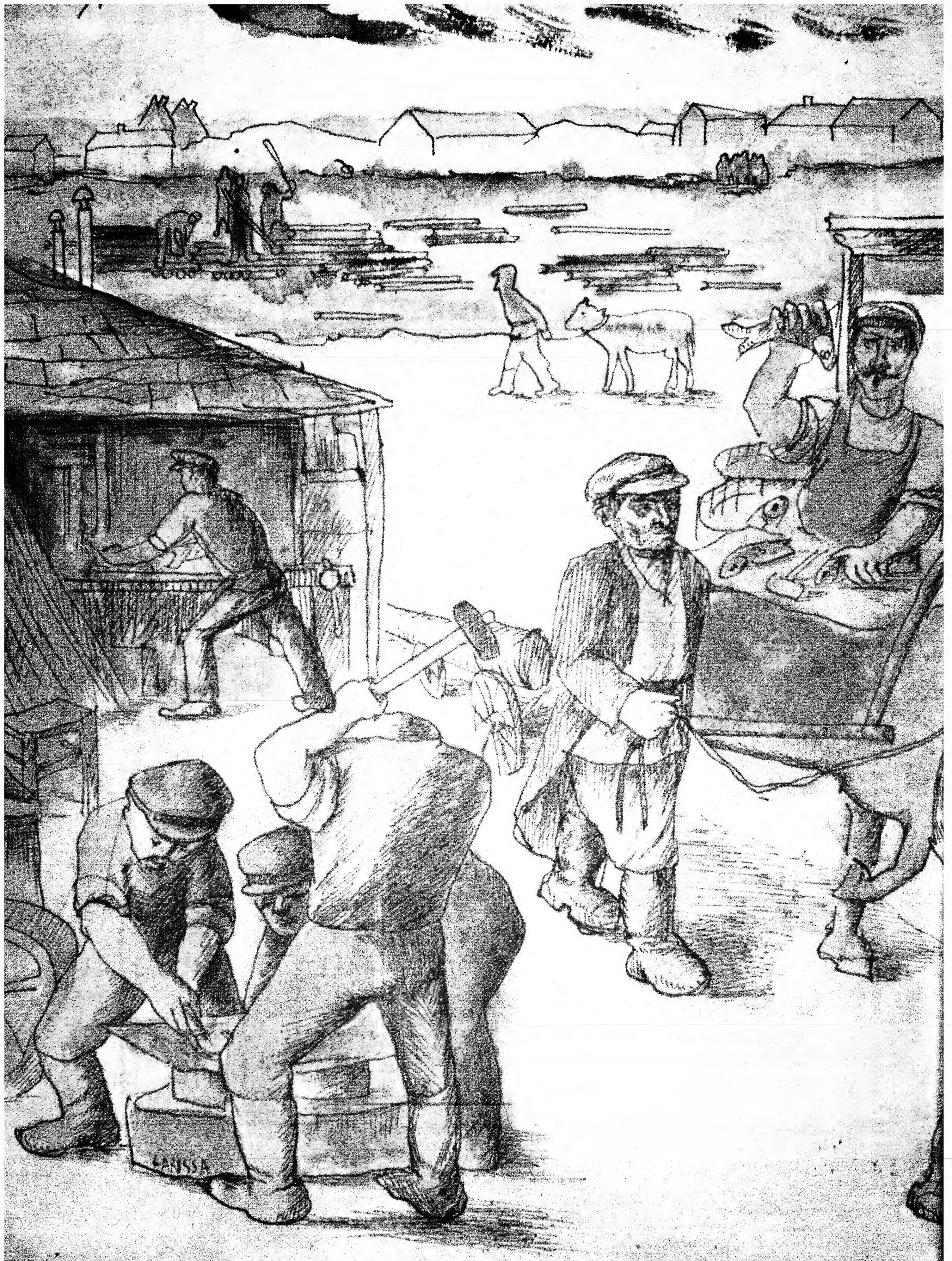

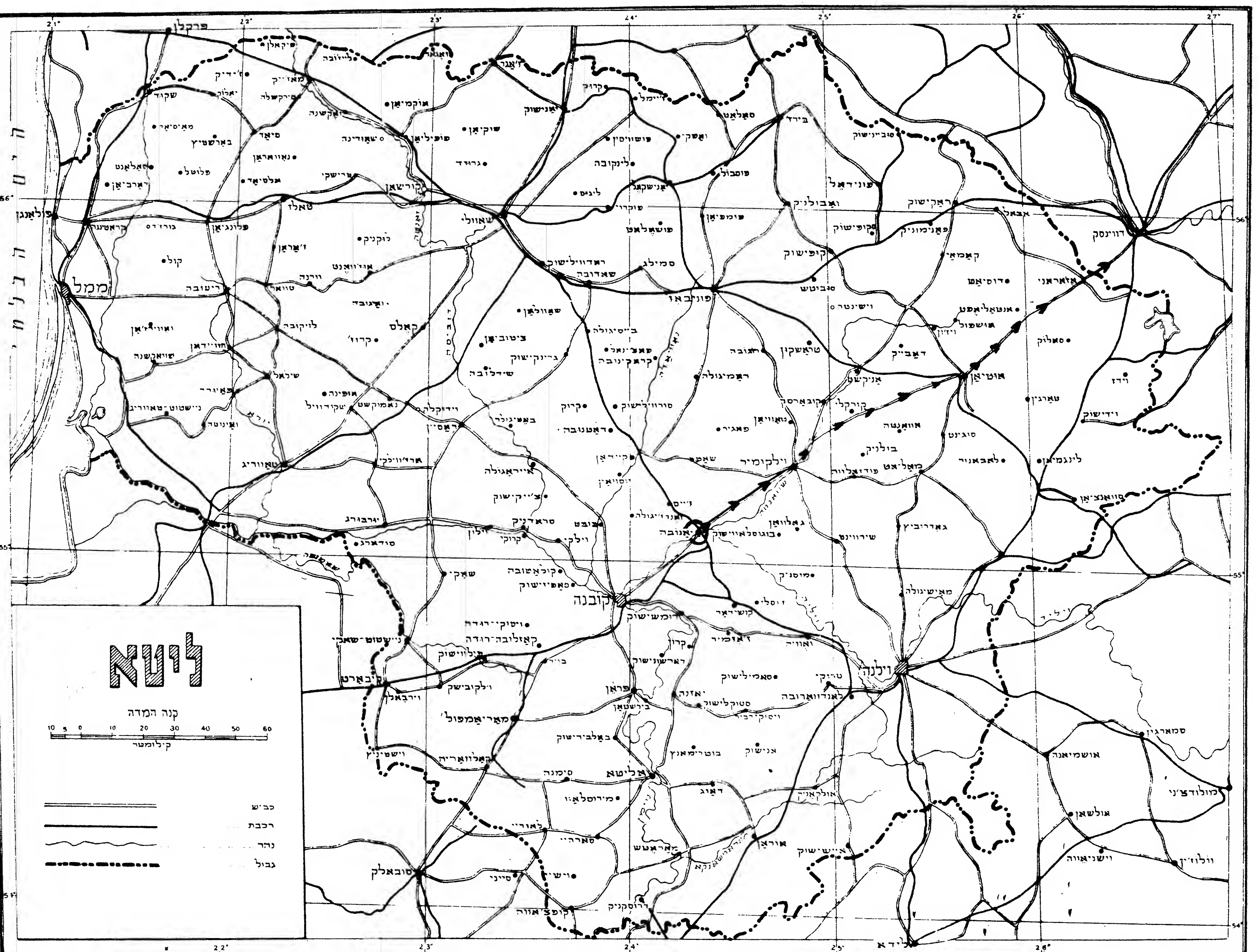
Original publication data

TITLE	Sefer Yanovah : le-hantsahat zikhram shel Yehude ha-'ayarah she-neherevah ba-Sho'ah / [isuf ha-homer, Yitshak Burshtain ; 'arikhah, Shim'on Noi].
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Irgun yots'e Yanovah be-Yiśra'el, 1972.
DESCRIPT	xiv, 429, 35 p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Jonava. Jonava (Lithuania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Jonava.
ADD'L NAME	Burstein, Itzchak. Noi, Shimon.
ADD'L TITLE	Yizkor book in memory of the Jewish community of Yanova

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ליטא
קנה המדה
10 5 0 10 20 30 40 50 60
קילומטר
כביש
רכבת
נהר
גבול
וילנה
קובנה
ממל
שאוולי
פוניבאז
דווינסק
סובאלק
לידא
אליטא
טלז
אוטיאן
וילקומיר
פרקלן

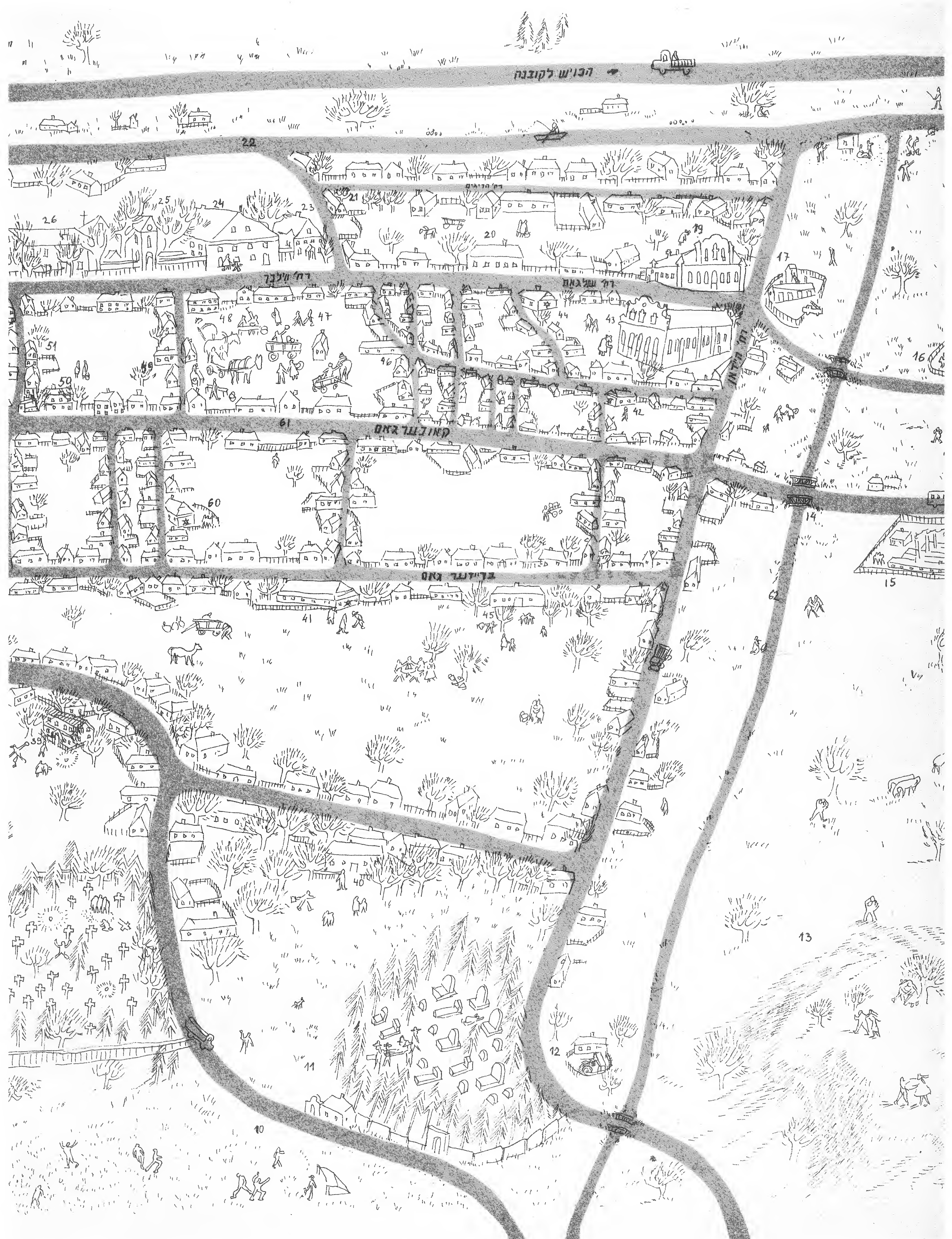
מפת ינובה

(על פי הזכרון)

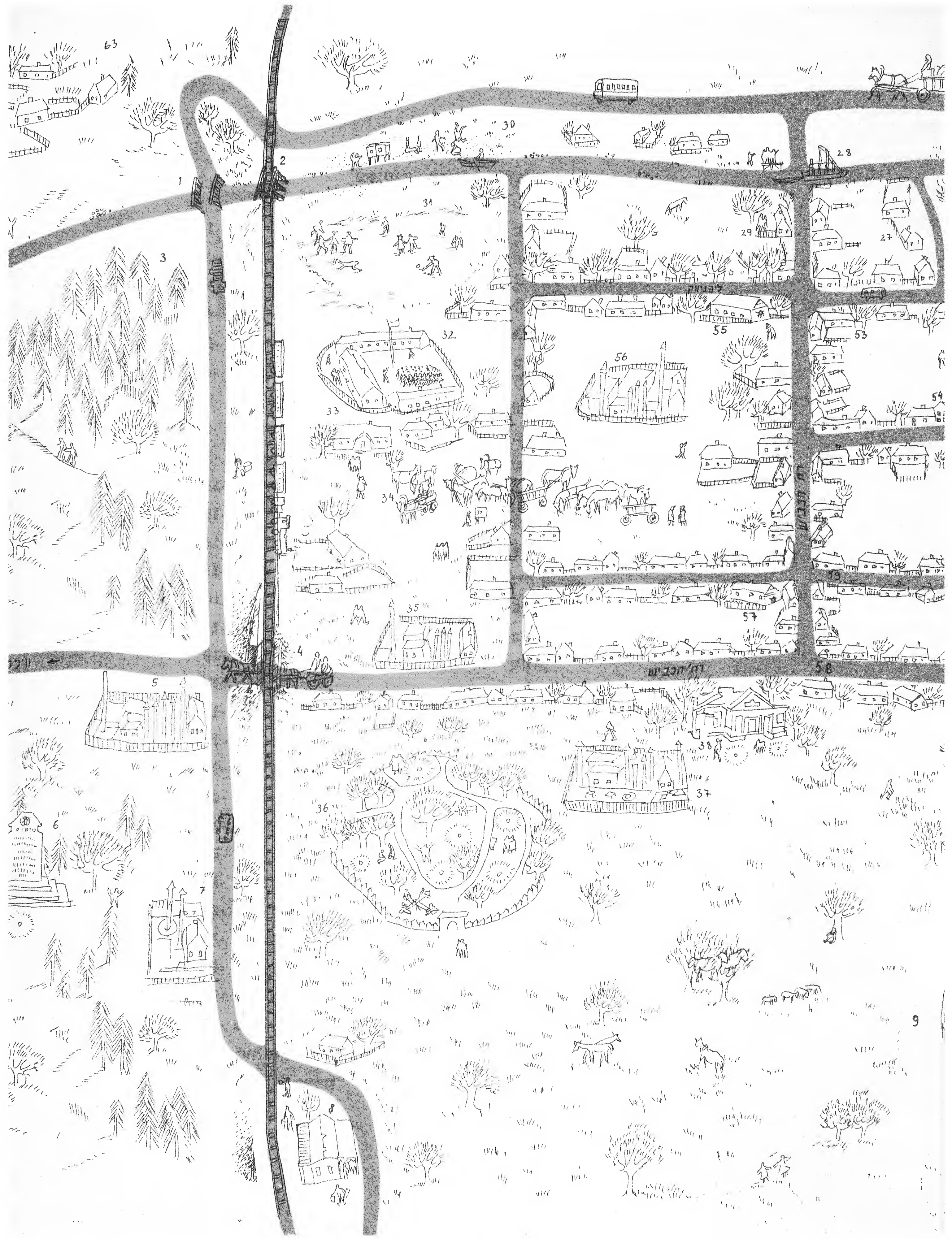
יאנאווע – yanova

סקיצת הרחובות: דניאל ריקליס וירחמיאל גרבר

ביצוע טכני: הגרפיקאית לאריסה בולניק

הכביש לקובנה
22
רח' הדיגים
21
20
19
17
16
26
25
24
23
רח' ווילנע
רח' שולגאס
48
47
46
44
43
51
49
50
42
61
קאוונער גאס
60
14
15
בריידער גאס
62
41
45
39
40
13
12
11
10

63
30
2
1
28
31
3
29
27
55
32
53
56
54
33
34
35
59
57
4
רח' הכביש
58
5
38
37
36
6
7
9
8

מפת ינובה

מקומות, מבנים, מוסדות ציבור

1. גשר
2. גשר הרכבת
3. יער
4. מעבר הרכבת
5. מנסרה וטחנת „קמח"
6. מצבת זכרון
7. בית־חרושת לגפרורים „אורן"
8. תחנת הרכבת
9. בית העלמין הנוצרי
10. מגרש הכדורגל
11. בית העלמין היהודי
12. טחנת המים
13. הר הסחרחורת
14. גשרון
15. מלבנה
16. בית המטבחיים
17. מכבי־האש
18. חוף הרחצה
19. בית הכנסת
20. בית החולים
21. מועדון מכבי
22. הוויליה
23. החנות הקואופרטיבית
24. בית מרקחת
25. בית חולים
26. פרוגמנסיון
27. תחנת האוטובוסים
28. מעבורת
29. מועדון ביליארד
30. חוף רחצה
31. מגרש החלקה
32. קסרקטין
33. עירייה
34. שוק סוסים ובהמות
35. מנסרה וטחנת קמח (אופניצקי)
36. פארק
38. מנסרה וטחנת קמח (סגלובסקי)
38. דואר
39. בית־ספר ליטאי
40. מועדון תרבות ליטאי
41. בית־כנסת
42. בית־כנסת
43. בית־כנסת
44. בית־כנסת
45. בית־ספר „תרבות"
46. בית ילינביץ
47. השוק
48. בית של קומתיים
49. קולנוע
50. בית של קומתיים
51. בית של קומתיים
52. בית של קומתיים (בורשטיין)
53. מועדון
54. בית של קומתיים (ווינר)
55. בית המדרש החדש
56. מנסרת „מדיס"
57. בית־כנסת
58. רחוב הכביש
59. רחוב ברייזר
60. בית־כנסת
61. רחוב קובנה
62. מעון
63. כפר

ספר ינובה

להנצחת זכרם
של יהודי העיירה
שנחרבה בשואה

הוצא על־ידי ארגון יוצאי ינובה בישראל
בעזרת יוצאי ינובה בארצות הברית ודרום אפריקה

תשל״ג, 1972

דפוס אריאלי בע״מ, תל אביב

יאנאווע

אויף די ברעגעס פון וויליע

צום אנדענק פון די חרוב־געווארענע
יידישע קהילה
אין
יאנאווע

מאטעריאל געזאמלט ביי
יצחק בורשטיין

רעדאגירט ביי
שמעון נוי

אילוסטראציעס:
לאריסא באלניק

ארויסגעגעבן דורכן ארגון יוצאי ינובה בישראל

ביי דער מיטהילף פון יאנאווער אין אמעריקע און דרום אפריקע

תל־אביב, 1972

ינובה

על גדות הוויליה

איסוף החומר:
יצחק בורשטיין

עריכה:
שמעון נוי

איורים:
לאריסה בולניק

★ ★

★

ב־17 בינואר 1967 הסרנו את הלוט מלוח הזכרון לקדושי ינובה, שהועמד במרתף השואה. ביום חורף, כשהשלג כיסה במעטה צחור את רחובות בירתנו, התאספו לטקס צנוע זה כשלושים בני עיירתנו, כדי לחלוק כבוד לחללי־השואה שלנו, ככלות 26 שנים. אלה שנכחו לא ישכחו לעולם שעות מרשימות אלו של התייחדות.

באותו מיפגש גמרו חברי הוועדה המארגנת אומר להוציא ספר זכרון, שינציח את עיירתנו לדורות הבאים. היתה דעה, שלא כדאי להוציא ספר. הנימוקים היו, כי סופם של זקנים, הזוכרים את ינובה, למות; ואילו בני הדור הצעיר של יוצאי־העיירה, שנולדו בארץ, באמריקה וברוסיה, אינם מתעניינים בנושא מעין זה; ועל־כן חבל להשקיע כה הרבה מרץ וכסף. הרוב עמד על דעתו מתוך בטחון, שאותם 350 יוצאי ינובה, הפזורים בארץ וברחבי־הגולה, ידפדפו בספר ויקראוהו ברגשי־כבוד וחיבה, ונגד עיני־רוחם תתגלה עיירתם שנית — על מוסדותיה התרבותיים והסוציאליים, בניה, עסקניה, הנוער ו„עמך". אין אנו מפקפקים — טענו — שלא מעטים מבני

ועדת הספר בישיבותיה:

20.10.68 (מימין לשמאל ומלמעלה למטה):
חסיה וברוך קורסיק, משה ברון, זאב אופק, דניאל ריקליס, מנחם לוין, שמעון נוי, ברוך לין, הרב אריה ליפשיץ, פגירסקי, יצחק בורשטיין, דינה ריקליס, שמואל בולניק.

2.6.71: ב. לין, מרדכי רשקס, שוהם, יצחק ב., בולניק, מ. לוין, ז. אופק, אליהו כגן, ד. ריקליס; בתיה גולדשמיד (פרבוזניק), מאיר צורף, הרב ליפשיץ, ש. נוי, דינה ר., זהבה סקר (סירק), לאה סגלובסקי (בורשטיין).

הדור השני והשלישי שלנו יתעניינו בזה הספר, כדי להתחקות על מורשת אבות. יש ביניהם המתמצאים יפה בחיי־העיירה, מכירים מסיפורי ההורים רבים מטיפוסיה והרבה ארעונות (אפיזודות) מחייה.

כותבת לנו מקליפורניה מרים זהרי (למיאנסקי): בהתאם לפנייה שלכם החלטתי לכתוב זכרונות. בזה אני רוצה גם למלא את בקשת בני מורטון, יליד אמריקה, שפנה אלי ואמר: — אמא, כתבי זכרונות. אני רוצה שהילדים שלי ידעו על מוצאך.

בבת־ים גרה ריבה שאולביץ, מורה בבית־הספר „גאולים", ילידת ינובה; באה לארץ כילדה; אמה — ינטל סלומון. כשהתחיל אימוץ קהילות שניספו על־ידי בתי־ספר, נזכרה זו דווקא בינובה. כמה מרץ השקיעה, כדי לאתר את יוצאי העיירה ולקשור איתנו קשרים! איזו התעניינות גילו המורים והתלמידים בפגישותיהם ובראיונותיהם עם זאב אופק, שרה בורשטיין, אליהו כגן, מרדכי רשקס, חנה זמרני ויצחק בורשטיין. בית־הספר הקדיש פינה מיוחדת לעיירתנו, המשמשת גם כחומר לימודי.

כשהתחלנו בפעולה גבהלנו מהסכום הדרוש ומהעבודה המרובה הקשורה באיסוף החומר ובגיוס הכספים. יצויין לשבח ארגון יוצאי ינובה בניו־יורק, שנוסד בשנת 1906. יושב ראש הארגון, ישראל גולדברג, והמזכיר, אפרים זילברמן, נענו לנו ברצון והבטיחו את מלוא עזרתם. בזה חיזקו את ידינו. תגובה חיובית וחמה קיבלנו גם מהאחים וויניצקי — יוליוס ומורי ווינטון מהרטפורד, ארה"ב, שעוררו לפעולה את בני משפחתם המסועפת, לרבות בני הדור השני והשלישי. כן יצויינו לשבח שרה בקר (סלומון) ואלן סלקן (בין) מיוהניסבורג. לולא עזרתם הרוחנית והחומרית של כל אלה ואחרים — אפשר ורפו ידינו.

שלא כעיירות אחרות בליטא היה בה, בינובה, משהו מיוחד. את הקווים המאפיינים אותה ודאי ימצא הקורא, אשר משום מה טרם עמד על כך, בעיינו בספר. לתושביה היהודים של עיירה זו, לנוער שלה, שהתחנך על הרומנים של מאפו וחלם על ארץ־ישראל, לאלה שיש להם חלק במה שהתחולל ומתחולל פה בארץ ולפזורי ינובה באשר הם — להם מוקדש ומוגש ספר זה.

בשם ועדת הספר

יצחק בן־דויד

דבר העורך

בדחילו ורחימו ניגשתי לעבודת העריכה וברגשות מעורבים סיימתיה; וזאת — משום ראיית היש והאין בספר זה.

לא נעלם הדבר מאיתנו, מאלה שטרחו ויגעו בהכנת הספר לדפוס, כי אין החומר מאוזן. ייתכן, שהארכנו במקום שהיה צורך לקצר, ואילו תחומים אחרים יצאו מקוטעים ומקופחים; אך דבר זה לא בנו תלוי היה, אלא במידת ההיענות לפניותינו המרובות מצד לא מעטים, אשר משום מה לא נטלו את עתם ועטם בידם, על מנת לשבת ולהעלות על הנייר פרקים, קטעי־חיים וזכרונות מימים עברו. ואילו היינו צריכים להגיע אל כל אלה, כדי לרשום מפיהם, היתה הופעת הספר משתהה עד אין די. בעיקר מרובה החסר, משום שלא נשארו בחיים אלה, שיכלו לספר לנו רבות על חיי קהילת יהודי ינובה.

את החסר השתדלנו למלא בתמונות רבות, שאף הן מספרות הרבה מאוד, כדבר המימרה הסינית, שתמונה שווה לפעמים אלף מלים.

רבים המשתתפים בספר — למעלה מששים. אין לראות ברשימות שבספר פרקי ספרות, כי אם דברים שנחצבו מלבבות אוהבים ודואבים, תוך מבט אחורה בזעם ובגעגועים. איש־איש — וסגנונו. השתדלנו להשאיר את הדברים ככל האפשר כפי שנכתבו ולעשותם — יחד עם זה — נוחים לקריאה, למנוע גודש מיותר, המכביד על הקריאה, וחזרות על דברים, אשר אחרים, זריזים שהקדימו, הספיקו לכתוב עליהם.

לא יכולנו להרבות יתר על המידה בחומר באידיש ובאנגלית, כי היינו חורגים מהמסגרת התקציבית המוגבלת ופורצים את ממדי הספר מעבר למידות המקובלות.

הבאנו באנגלית את כל שלוש הרשימות שהומצאו לנו בשפה זו. אלו הן רשימות יפות, נרחבות וממצות, ואף תורגמו לעברית. את החסר להם ימצאו דוברי האנגלית במדור הנרחב באידיש, אותה טרם שכחו. ואשר לדור השני של בני עיירתנו מעבר לימים — במידה והתעניינותם במוצאם תגבר, יצטרכו לרכוש להם את ידיעת העברית.

ב־1968, כאשר הועלה רעיון הוצאת הספר בישיבה הראשונה שכונסה לשם זה, היינו קטני־אמונה. התווכחנו: מה קודם למה — החומר ל„חומר", כלומר — הרשימות לכסף או להיפך? ואם זכינו עתה לברך על המוגמר, הרי זה בראש וראשונה הודות למסירותו של יצחק בורשטיין, שהיה הרוח החיה בעניין והשקיע בזה את כל זמנו הפנוי ומרצו הרב.

ויבואו על התודה והברכה כל אלה אשר נענו וסייעו בידינו — והם לא מעטים, ובעיקר דניאל ודינה ריקליס, שהעמידו את עצמם, את ביתם ורכבם, לרשות הפעולות למען הספר.

ואף כי לא הכל בו, בספר זה, נהפוך ונהפוך בו ונגלה בו מחדש את שנות חיינו מעברנו המשותף.

ובראש וראשונה ישמש ספר זה להנצחת זכרם של יקירינו, אשר נקטפו בטרם־עת מארץ החיים.

תמרורים

בתולדות קהילת יהודי ינובה

1895 — השריפה הגדולה הראשונה

1904 — השריפה הגדולה השנייה

1915 — הגירוש (ערב שבועות)

1941 — יום ההריגה בחורשה: כ׳ אב תש״א, 13.8

התוכן:

מדורים: דע מאין באת — בית אבא־אמא — דרכי לארץ — דמויות והווי — נוער תוסס וציבור ער — לגיהינום ובחזרה.
אבליק צוריק — אונזער עלטערן־הויז — טיפן און פארשוינענן — סעסיק — אין גיהינום און צוריק.
מדור אנגלי

		עמ׳
דע מאין באת		1—52
עיירתנו העירונית	ישראל יעקוב פגיר	3
ואלה תולדות	✡ ✡ ✡	5
אם חורגת	שמעון נוי (גארפיין)	6
מבטים חטופים ממרחקים	מרים זכרי (לאמיאנסקי)	8
עיירה של אנשי־עמל, „עמך"	יצחק בן־דויד	12
ינובה שלי	שמואל גולדשמידט	15
תקומה, גידול וחורבן	יצחק יודלביץ	19
במלחמת העולם הראשונה	אהרון גזית (זיסלה)	21
גלות (שיר)	נוח שטרן	22
סיורים בעררתנו במציאות ובדמיון	יצחק בורשטיין	24
ערב שבת על הוויליה (שיר)	נוח שטרן	31
לאחר המלחמה ולפניה	מאיר צורף (גולדשמיד)	38
בית אבא־אמא		53—90
„בית אבותי"	משה שמיר	54
הבית שברחוב הכביש	רחל סולובייצ׳יק (ינוסביץ)	55
העדיף את המצוות שבין אדם לחבירו	שמעון נוי	56
סיפורה וגלגוליה של משפחה אחת	שרה בורשטיין	58
יום השישי בעיירתי (שירה)	דוב בלומברג	68
כולם יקרים לי	אלה דלטיצקי (אברמוביץ)	70
שנים שלעולם לא תישכחנה	אריה סולסקי	73
„על אשר חנני ה׳ לא מגיע לי תשלום"	שושנה ומרדכי רשקס	74
אבא היה לנו גם כאמא	פרידה חסיד	77
„אשתך כגפן פוריה, בניך כשתילי זיתים"	דויד רובין	78
בתורה, בעבודה ובמעשים טובים	ט.ב.	80
קיצור שולחן ערוך על שולחן העבודה	מנחם לוין	81
חוליות בשרשרת הדורות (שיר)	אבשלום צורף (גולדשמיד)	82
בית הורי	ד״ר שמעון ז״ק	84
גם סבא זכור לטוב	תקוה כ״ץ	86
אהבתי לבוא אל סבתא	חיה גרברסקי	87
סבי ר׳ משיל	ברוך לין (ילינביץ)	88
אבל — — —	דינה ריקליס (פרלשטיין)	90
דרכי לארץ		91—114
בקבוצת „אחוה" — עם ראשוני החלוצים מליטא	אהרון גזית	93
	חברים מספרים על	
כל עצמותיו אמרו שורשיות	חיים חרמוני (מוניץ)	98
והקש דקר את בשרנו	דבורה גרנוב (זלונקר), פ״ת	99
ארבעה שנחלצו בין הראשונים	דוב בלומברג	100
התגנבתי דרך החלון	בתיה טאובה (אופניצקי)	102
בשל תפוח־זהב	צבי חסיד	104
משפחה חלוצית	רחל בן־יהודה (מינץ)	106

		עמ׳
מאושר — תרתי משמע	זליג אבן (שטיין)	107
מה„חדר״ עד ל„החלוץ״	אליעזר כוכבי (שטרן)	108
דרכו של נגר לארץ	דניאל ריקליס	109
בעקבות הראשונים	ברוך לין	112
עיירה של חלוצים	שמעון שפירא	114

דמויות והווי 115—140

* * *	מתוך ספר יהדות ליטא	117
הרב חיים יצחק סילמן	האחיות שרה פינטה, מינה מרקוביץ (סילמן)	121
את כל חייו הקדיש לאמנות (י׳ קולביאנסקי)	* * *	122
אחד מיקירי ינובה (מ׳ איבנסקי)	יצחק בן־דויד	125
הרבה למדתי ממנו	שרה בורשטיין	127
שמואל גולדשמידט (רשימה אוטוביוגרפית)		
נוח שטרן		
פורטרט של המשורר הצעיר (שיר)	נוח שטרן	131
על שני אחים שהקדישו את חייהם לעזרה לנצרכים	טוביה בן־פזי (ברונזניק)	132
רבי ישראל יעקוב ובנו הצייר	גולדה סירק (סקר)	133
בבית ובחוץ	גולדה סקר (סירק)	134
ברגשות מעורבים	חיה־רבקה פיינברג (אהרונסון)	136
קצת מזה וקצת מזה	שמואל בן־מנחם (דייץ)	136
בין מים ואש	אסתר טלמון (נובחוביץ)	137
דבורה׳קה הגרושה	ישראל יעקוב פגיר	138
משה׳קה „עובש״	י׳ בן־דויד	139
בדותות וגוזמות	שרה בורשטיין	139

נוער תוסס וציבור ער 141—161

„מכבי״	יצחק בורשטיין	143
על „הפועל״ והנוער	אליהו כגן	144
הארגון הראשון של הנוער הלאומי	י׳ ב׳	147
קן „השומר הצעיר״	שמעון נוי	150
גן ילדים עברי ראשון	גולדה סקר	151
בית־הספר העממי העברי „תרבות״	חנה זימרוני (גרנביץ)	152
הישיבה „אור נוגה״	שמואל בן־מנחם	157
מוסדות ומיפעלים	י׳ ב׳	157
ועד הקהילה	ברוך קורסיק	160
הכבאים	ברוך לין	160

לגיהינום — ובחזרה 163—258

* * *	מנחם לוין	166
התחלת החורבן	רייזל דויד (רשקס)	167
היום האחרון	ירחמיאל גרבר	171
ימי־הענות	נחום בלומברג	173
עיירתי (שירה)	דוב בלומברג	181
אנו ניצלים מציפורני הרוצחים	טוביה גרבר	184
כיצד נשארתי בחיים	לאה דרוקר (מונוסביץ)	185
דרכי־הייסורים שלי	לאה הלרמן (קרוניק)	186
כך ניצלתי	ליפא ברזין	188
הננו נמלטים מביתנו	חנה לאה קרבצ׳וק (גוטלר)	189
בציפורני השונא	מאיר צורף	191
זמר אמונה יהודי (שיר)	נוח שטרן	204
מה שעבר עלי — מעט מהרבה	אלה דלטיצקי	206
השאוליסטים היו גרועים מהגרמנים	שמואל טפר	218
בגיטו ובמחנה	נחום בלומברג	219

עמ׳

מעמק הבכא ומגיא ההריגה · סיני פרסקי · 227
בדרך הייסורים · ישעיהו איבנסקי · 229
עם ינובאים בחזית ובבית־חולים · דויד פרידמן · 241
פעולתי בגיטו קובנה · צבי לוין · 243
„הדרך הישרה שעלינו ללכת בה״ · — עוד על פעולתו של צבי לוין · 244
עם מצפון טהור · לזכרו של יהודה זופוביץ · 245
בני ינובה במאבק האנטי נאצי · דויד רובין · 246
מרים לאן · 247
לזכרו של שמרקה
פרטיזן ותיק ומפקד · „ואלונאס״ (נמיוט) · 247
על פעולת הפרטיזן שמואל דייץ
אקדח וזוג תפילין · (בן־מנחם) · 248
הסטארובייירים קשי־העורף · 251
דואר בלתי־ליגלי בגיטו קובנה · אפרים זילברמן · 252
הייתי 3 שנים פרטיזן · זלמן רוכמן · 254
שיר לכת · נוח שטרן · 258

ינובאים בסיביר · י׳ בורשטיין · 259
נאבקתי ויכולתי · בתיה גולדשמיד (פרבוזניק) · 276
יום אחד בטאיגה הסיבירית · בתיה גולדשמיד (פרבוזניק) · 278

למאמצים — חזקו ואמצו! · 280
חדר קטן המכיל כל־כך הרבה · ריבה שאולביץ · 281
הזדהות · בטקס ההנצחה · 281

לזכר נופלים · 283
יצחק פגירסקי · ד״ר שמעון ז״ק · 283
מתוך הספר „בנים״,
ירובעל והלל לביא, רחל זיסלה · הוצ׳ עין־חרוד · 284
מרדכי הרמן · שושנה וגרשון וילן · 285

יאנאווע · 287—409

עמ׳

אבליק צוריק · 289—295

אונזער גרויס־שטאטישע שטעטאלע · ישראל יעקוב פאגער · 291
פראדוקטיוו, קולטורעל און אייגנארטיק · אפרים זילבערמאן · 294

אונזער עלטערן־הויז · 297—311

מיינע גלגולים · ישראל יעקוב פאגער · 299
מיינע לעבנס־סטאנציעס · מארי ווינטאן (משה וויניצקי) · 307
דורך אמעריקע קיין ישראל · ציפורה ווינטאן (שוהם) · 309

טיפן און פארשוינען · 313—368

דער חרם ערקלערט פון הרב סילמאן · פראנק סירק · 315
הרב סילמאן דער מחמיר · פראנק סירק · 316
אסעריע טיפן · דויד פרידמאן · 317
ארע יאנקעל · ישראל יעקוב פאגער · 325
מיט איינינע שטריכן · יצחק · 328
אגאלעריע טיפן · מאיר צורף (גאלדשמיד) · 331
עלע דאלטאצקי
עפיזאדן און פאסירונגען · (אבראמאוויץ) · 335

		עמ׳
צוויי לידער	אברהם יצחק אבראמאוויץ	337
מייטע די בעקערקע	פראנק סירק	339
מען דערציילט...	שרה בורשטיין	340
דבורה׳קה, „די געגטע מיידל"	ישראל יעקוב פאגער	341
דער ליטווישער פאליציאנט „לאבאס"	ירחמיאל גארבער	343
נוח דער שינדלדעקער	ירחמיאל גארבער	345
ווער איז דער טאטע	רחל דושניצקי	346
מיין ערשטער ארבייטס־יאהר ביי פילווינסקין	ישראל יעקוב פאגער	347
פון דער סעריע פאלקס־לידלעך		348
צוזעמענישן		351
אונזער תלמוד־תורה	ישראל יעקוב פאגער	352
אויף צעשיידטע וועגן	ישראל יעקוב פאגער	361
מיין געבורטס־שטעטאלע סעסיק	שמואל באלניק	362
אין גיהינום און צוריק		369—409
✶ ✶ ✶ (ליעד)	בתיה פערלשטיין	372
אויפן גרויסן מאסן־קבר	אפרים זילבערמאן	373
דער אנפאנג פון חורבן	רייזל דויד (ראשקעס)	376
דער לעצטער טאג	ירחמיאל גארבער	382
באשערט צו בלייבן לעבן	לאה דרוקער (מאנוסעוויץ)	384
מיר ראטעווען זיך פון די רוצחישע נעגל	טוביה גארבער	387
מיין מארטירער־וועג	לאה העלערמאן (קראניק) חנה־לאה קראווצוק	389
מיר אנטלויפן פון דער היים	(גאטלער)	392
אט אזוי בין איך ניצול געווארן	ליפע ברעזין	395
ביינאכט בין איך מיט זיי	ר׳ שפיגלער (מאנקאווסקי)	397
לידער אין געטא		398
מיט יאנעווער אויפן פראנט און אין האספיטאל	דויד פרידמאן	400
מיין טעטיקייט אין קאוונער געטא	צבי לעווין	402
געהיימע פאסט אין קאוונער געטא	אפרים זילבערמאן	404
צווי גוטע פריינד	יצחק	408
רשימת הנפשות שניספו — די ליסטע פון די אומגעקומענע List of the killed		411
רשימת הנופלים במערכות המלחמה — ליסטע פון געפאלענע אין קאמפף		425
יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק		427

Contents of English part pp. 1—35

Glimpses at Yanova	by Miriam Zachary, (Lomiansky-Wolf)	5
Beginning, Growth and Destruction	by J. Judelewitch	11
My years of Agony	by Jesaiah Ivensky	15

רשימת התמונות והאיורים

	עמ׳
י. י. פגיר ורעיתו	3
ש. נוי	6
מרים זכרי־למיאנסקי	8
שולם בעל־העגלה	9
עלמות ובחורים על דוברה	11
י. בורשטיין	12
נפחים	13
ש. גולדשמיד	15
נוח שטרן	22
בית העלמין	24
יצחק ב. וזליג אפשטיין	33
מאיר צורף (גולדשמיד)	38
בהצגה „יענקל דער שמיד"	41
תלמידי „קולטור־ליגע"	49
בקייטנה בשפינאן	52
רחוב הכביש	55
בית גורפיין	56
מגדל גורפיין	57
שרה בורשטיין	58
דויד בורשטיין (איור)	61
משפחת בורשטיין	67
דוב בלומברג	68
אלה דלטיצקי־אברמוביץ	70
זליג מכין גפרית	71
זאב ובילה	72
ר׳ יהודה מובשוביץ, אריה סולסקי	73
שושנה ומרדכי רשקס	74
רחל רשקס	76
אבא (איור)	77
דויד רובין	78
משפ׳ רובין	79
מש׳ לוין	81
מש׳ גולדשמיד	83
ברוך לין־ילינביץ	88
משיל	89
הורי פרלשטיין	90
הורי זיסלה	97
חיים חרמוני־מוניץ	98
לייב אופניצקי, בתיה טאובה	102
רחל בן־יהודה־מינץ	106
ד. ריקליס	109
מש׳ ריקליס	111
שמעון שפירא	114
ר׳ חיים מראצק	117
מוריס ויניטשבסקי	
ישראל דוידזון	118
דוב זיסלה	120
י. קולביאנסקי	122
מ. איבנסקי	125
גורדוניה	128
נ. שטרן בעמיר	130
גולדה סירק	134

עמ׳

משה דויד מר (איור) 140
מתעמלי „מכבי״ 143
אליהו כגן 144
חברי צ׳צ׳־התאחדות 148
עם חיילים, חב׳ „ברית החייל״ 149
חברי קן השומר־הצעיר 150
המורים יוסלביץ ודוב זיסלה 152
שלמה בר מאירוביץ 156
ר׳ מנחם מנדל דייץ, השומר הדתי 157
לוח הזכרון 165
ירחמיאל גרבר 171
נחום בלומברג 173
„תפסתי גרזן...״ (איור) 177
בראות הרועה את חיים... 179
ליפא ברזין 188
חיה לאה קרבצ׳וק 189
מרים לאן 197
בבית־העלמין ההרוס 201
שמואל טפר 218
סיני פרסקי 227
ישעיהו איבנסקי 229
דויד פרידמן 241
שלמה ברזין 242
צבי לווין 243
חנא הפרטיזן (איור) 246
דויד בורשטיין (איור) 263
יצחק ומרים בורשטיין בסיביר 271
איידל בורשטיין (איור) 273
בתיה גולדשמיד־פרבוזניק 276
בנות בי״ס „גאולים״ ביום הזכרון 280
תלמידי „גאולים״ במסכת הזדהות 282
יצחק פגירסקי עם משפחתו 283
ירובעל והלל לביא 284
מרדכי הרמן 285

אין אידישן טייל

י. י. פאגער 291
אפרים זילבערמאן 294
א מכבי מארש אין וועלדל גיריאלקע 295
מארי ווינטאן (משה וויניצקי) 307
יודל און ציפורה ווינטאן 309
אברהם־יצחק דער שוחט 310
מאך אמוציא, איינגאלע (צייכנונג א׳ קאגאן) 314
דויד פרידמאן 317
תפילת שחרית (אילוסטראציע) 318
דער בעל־עגלה (אילוסטראציע) 327
לייבע דער וואגאן וואסער (אילוסטראציע) 328
דער פיינזיינגער, יאסע דער צימעס (אילוסטראציעס) 329
מענדע די קאפ האר (אילוסטראציע) 333
דער וואסער טרעגער (אילוסטראציע) 335
אברהם יצחק אבראמאוויטש 337
מייטע די בעקערקע (אילוסטראציע) 339
דער פאליציאנט (אילוסטראציע) 344
שמערל שטערן 359

	עמ׳
שמואל באלניק	362
אחתונה אין סעסיק	364
ביים דענקמאל	371
רייזל ראשקעס (דויד)	376
ירחמיאל גארבער	382
חנה לאה קראווצוק (גאטלער)	392
רחל שפיגלער־מאנקאווסקי	397
הירשל לעווין	402
שאלטופער און גרינבלאט מיט צעירי־ציון	409
אן אקציע פון יידישן קאלאניאלבאנק אויפן נאמען פון באשע טארטאק (פערלשטיין), 1901	410
אנדענקונג שריפט אין מרתף השואה	412
פארוואלטונג פון יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק אויפן צוזאמענטרעף מיט י׳ פאגער	427

בחלק האנגלי — אין ענגלישן טייל

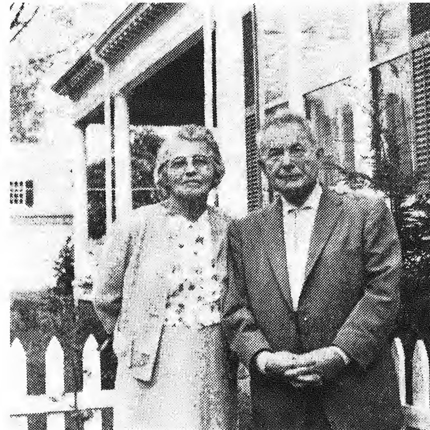
מרים זאכארי־לאמיאנסקי	5
שיינע מיידלעך ביים וואסער פאל פון מיל	6
יאסקע אבלאז (אילוסטראציע)	6
מענדע די קאפ האר	10
„תרבות״ שול, שילער און לערער	12
דער וואסער טרעגער (אילוסטראציע)	14
י׳ איוועסקי	15

רשימת עמודי התמונות והאיורים *

	ליד עמוד
מראות כלליים, על הוויליה	8
על הכביש	24
בני דורות וגילים שונים	32
מסיבת נגרים	36
מש׳ שפירא והסבתא	86
עם חלוצי „אחוה״, החלוץ והחלוץ הצעיר	104
מיצירות א׳ כגן וקולביאנסקי	120
מיצירות שפרה למיאנסקי	124
דמויות	128
שטפונות	136
הסתדרויות ומפלגות	144
צ׳צ׳, השוה״צ, הצה״ר	148
בתי־ספר: תרבות, יבנה	152
שריפה בעיירה, נפחים	160
ינובה בלהבות	168
ליד מצבת הזכרון	240
בסיביר	272
בתיה בסיביר	276
המאמצים וחדר ההנצחה	280
שמידן	298
די 4 וואוון און פאגער	308
סעסיק	364
מיט א׳ זילבערמאן	428

* בכל התמונות יש לזהות את הדמויות מלמעלה למטה ומימין לשמאל.

דע
מאין
באת

ישראל יעקוב פגיר ורעיתו חנה
(ארצות־הברית)

עיירתנו העירונית

עיירת־הולדתנו, מקום השעשועים של ילדותנו, בך ראינו לראשונה אור עולם — את נשארת חרותה בזכרוני, במוחותינו הצעירים, מאז השקפנו עלייך מעל הר הסחרחורת.

מרחוב קיידני עד לכביש, מנהר הויליה עד להר בית־העלמין השתרעו בתייך. גם מן העבר השני של הנהר השתרע חלק של עיירתנו. תחילה וולוול פרומר ואחר־כך שניאור ססיצקי, הרב מטעם, עם החבל הארוך של המעבורת קשרו את אשר מעבר לנהר אל העיירה. שטה לה הלוך ושוב המעבורת, כל פעם עם לקוחות חדשים.

לנגד עיניי — רחובותייך וסמטותייך, בתי־הכנסת ובתי־המדרש שלך, השטיבל החסידי — ולהבדיל: הכנסייה הרוסית והכנסייה הקתולית. לחגאותיהם ציפו חנווני ינובה: שיבואו הכפריים לערוך קניותיהם.

שמעתי את צלצולי פעמוניהן; שמעתי בערבי שבתות לפני הדלקת הנרות את הכרוז מזמין בקול אדיר ומתנגן לבית־הכנסת. ראיתי את חתונותייך ושמעתי את מנגינות הכלי־זמרים; ראיתי חתן וכלה לחופה מובלים ואת פני המחותנים משמחה קורנים.

ראיתי את לוויותייך ושמעתי את ההספדים ופרקי התהילים; נערי תלמוד־התורה לפני הארון „צדק לפניו יהלך" יקראו, והשמש בקופסתו מקשקש ותובע: „צדקה תציל ממוות". ראיתי את שמחות־התורה שלך שופעות חדווה לבבית, וחשתי את האימה מפוגרום.

ינובה! ראיתי את הנוער שלך להגנת חיי יהודים וכל אשר להם מתכוננים. בכל אחד משמונת בתי־הכנסת המתינו עשרים בחורים לא בידיים ריקות. ומשום כך שכחו הגויים הרשעים את היום שהועידו לפרעות. אף גוי לא נראה אותו יום בעיירה. זו היתה כמעט לגמרי יהודית:

הטוחן והאופים,
ואפילו חוטבי־העצים,
והנפחים והנגרים —
כולם יהודים יקרים

שלמה הגלב עושה־התספורות
ולייזר מנקה־הארובות,
בנצה החרש השומר בלילות —
ואייזיק סגלובסקי — בן אחד ואחת־עשרה בנות,

יפהפיות העיירה עם חן יהודי, כל אחת בת־ציון יפה.

איציק דמבו חרט־העץ ואיציק הפחח / אשר בזריזות על הגגות הלך / — היו בראש הכבאים / כולם ביחד ואחרים / היוו את חבורת־היורים.

רחוב קײדני

צריך היה להיקרא הרחוב הרוסי, כי גרו בו רוסים בבתים הטובלים בגנים עם עצים עמוסי־פרי. פרחים בשלל צבעים עיטרו את הבתים המטים. ביניהם בלט ביתו של הפריסטב. באותו בית היה גם בית־ספר לבנות, וביניהן לא מעט בנות יהודיות, בנות 15—14, מבתי־אמידים, לבושות בשמלות שחורות עם סינרים לבנים, מסורקות ועם צמות הילכו ודיברו רוסית. היו אלו יעלות־החן של העיירה.

מי שלא ראה את רחוב קיידני בימי שבת בחודשי הקיץ — לא ראה מראה מרהיב מימיו. הרחוב היה ישר, ארוך וללא־מרצפת. אלו שלוש מעלות עבור טיול. נוסף לכך היו משני צדי הרחוב שדרות עצי־דבדבן. באביב החם היו מתקשטים בפריחתם הלבנה, וכשהבשילו הדבדבנים הוריקו העצים ולבשו אודם.

רחוב זה הוביל אל טחנת־המים, שטחנה קמח לחלה של שבת, ומשם אל מעלה הר־הסחרחורת.

הר הסחרחורת

שדה ויער הטילו צללים. אויר צח, ניחוח אשוחים וריח התותים שימחו ורעננו את לבבות המטיילים. כל אחד מצא על ההר את מבוקשו לשמחה ולנוי.

חתן וכלה ביישנים / בפני עין־רעה חוששים / — טיילה לה הכלה עם חברותיה באותו רחוב / והחתן עם חבריו משתרכים בעקבותיהן מקרוב. / וכשהחתן את הכלה / בטיול „לפתע" גילה / נטל את ידה. / החברים — בעקבות החתן והכלה / כולם מהלכים בששון ובשמחה. / הבנים והבנות הביישנים/ רצו להיזהר מעיני־הנשים, / והחישו צעדים. / ליד הר־הסחרחורת מצאה הבת את בחיר־לבה / והבחור חזר מלא־תקווה. / ולעת־ערב בשובם — כולם שמחים בחלקם.

היה הנוער בינובה גם אידיאליסטי, והוא רצה גם לעשות משהו עבור עמו והאנושות. הר־הסחרחורת נועד לאסיפות של המפלגות. יער עצי־האשוח חיפה על הכול.

באסיפה של המפלגות דיבר המורה של התלמוד־תורה, יכנוביץ. ואף כי שמואל'קה ברנדווין, בנו של המלמד מקפליצה, ודויד'קה, שהיה במגזין של הרוקח חיים לוין, השתייכו לנוער ס.ס. — לא סילקו אותם משם. שומרים עמדו על המשמר לראות, אם משטרה מתקרבת. היו אז בעיירה 6 שוטרים ומפקח, אך אלה לא הצליחו למנוע הפצת כרוזים בלתי־לגליים כתובים בדיו אדומה.

עם ערוב היום היו מתחילים לשוב הביתה. ממרומי־ההר ראה כל אחד את עיירתו, שגגותיה הזדהרו בקרני־השמש האחרונים / בין אם הבתים גבוהים היו או נמוכים / בין אם ישרים או הצדה נוטים / קרני־השמש את כולם היו מאירים.

רחוב קיידני ראה את מצעד הבנות והבנים / שהיו את השבת מלווים / בבגדי־השבת הנאים / וגם אנשי רחוב ברייזר בהם מסתכלים.

אשרי עין ראתה כל אלה.

מאידיש: ש. נ.

ואלה תולדות

ינובה — עיירה במחוז ופלך קובנה. בשנת 1847 היה מספר תושבי העיירה היהודית 813 איש. לפי מיפקד 1897 היה מספר תושביה 4993 איש, בתוכם 3975 יהודים.

אנציקלופדיה ברוקהוז־עפרון משנת 1907

באמצע המאה ה־18 רכש הרוזן קוסקובסקי את חוות סקארול, שהיתה שייכת לרוזן סקארולסקי. לא רחוק מאותו מקום ייסד עיירה, שאח"כ הסב שמה לינובה על שם בנו יונס. בשנת 1864 הגיע מספר התושבים ל־4933 ובשנת 1939 — ל־5400 איש. לפני מלחמת העולם השנייה הגיע שטח העיירה עד ל־528 הקטר. 3 אחוזים מבנייני העיירה היו מלבנים והיתר — מעץ. בימי מלחמת העולם השנייה נהרסו כ־70% מבנייניה.

מתוך האנציקלופדיה הליטאית, וילנה, כרך ראשון דף 693־94

ינובה נוסדה בשנת 1750. הרוזנת קוסקובסקה מאריה, בעלת החווה ליוקני, הקימה בית־תפילה קטן ליד אחוזת־הקבר הפרטית של משפחתה, לא רחוק מחוות הליפניאק. לאחר מכן החליט אחד מבניה לייסד בגדה הימנית של הנהר נעריס (ויליה) על אדמותיהם עיר. התושבים הראשונים היו בעיקר דייגים, משיטי רפסודות וכל מיני בעלי־מלאכה, בעיקר נגרים. שמה של העיר הוא על שם המלך הפולני והרוזן הליטאי הגדול, יאן סוביסקי, המנצח במלחמה עם הטורקים.

היהודים הראשונים, שהתרכזו בינובה בשנת 1775, היו יהודי הכפר סקארולי מעברו השני של הויליה, שמנה לפני זה עד 300 איש. התפתחות העיר באה הודות לסלילת הכביש הארוך פטרבורג—ווארשה—ברלין, שעבר דרך ינובה ושסלילתו נגמרה בשנת 1852; כמו־כן בניית וסלילת מסילת־הברזל ליבוי—ראמנה, שעברה גם את ינובה ושנגמרה בשנת 1873, הוסיפה להתפתחות העיר. המסחר בתבואות ובעצי־פרי גדל. סוחריה ניצלו את הרכבת והצליחו לשלוח סחורה בקרונות מתחנת ינובה ישר לפרוסיה המזרחית.

ב־1877 עובר שטפון של הנהר וויליה על העיר ומביא נזקים גדולים. ינובה נהרסה פעמיים על־ידי שריפות גדולות ב־1895 וב־1904. בשנת 1915 ערב חג השבועות הוצאה ע"י הצאר ויועציו הבטחוניים גזירה, לגרש את כל היהודים ממחוז קובנה במשך 24 שעות. תושבי ינובה עוברים לזוסלי, וילנה והרוב נוסעים ברכבות לאוקראינה ורוסיה המרכזית. אלה האחרונים חוזרים לינובה רק בשנים 1921—1917.

מאישי ינובה הליטאים שהתמסרו לעבודה חברתית ותרבותית ייזכר לטובה הד"ר רייליס, **שתרגם את „איליאדה" ו„אודיסיאה" של הומר לליטאית. מאישי ינובה יש להזכיר את המשורר** מוריס וינטשבסקי, **את הציירים** ישעיהו קולביאנסקי ודוד כהן.

סביבתה של ינובה מאוכלסת בכפרים רוסיים מהדת ה„סטארוואריות". בגללם כינו את הינובאים בשם לוואי „בורלאקים". הקשרים בין האוכלוסיה היהודית, הליטאית והפולנית, היו די טובים ואף פעם לא הגיעו להפרעות. בשנים הראשונות של הממשל הליטאי התפרנסו היהודים די טוב, אבל בזמן האחרון — בעקב הלחץ של השלטון על עמדות הפרנסה בהשראת ייסודם של כוחות מתחרים, כגון קואופרטיבים ליטאיים, בנקים — הורע מצבם הכלכלי, מלבד גבירים בודדים. בינובה היו בשנות השלושים בעלי־מלאכה לפי המקצועות כדלהלן: חייטים 30, סנדלרים 25, שענים 3, נפחים 20, מסגרים 2, חרטים 5, מעצבי פיתוחי־עץ 6, ספרים 9, תפרים 5, רצענים 2, עושי אנפילאות 1, עושי חבלים 3, בנאים 3, צבעים 5, נגרים 26, מדביקי טפטים 3, אופים 10, יצרני נקניק 3, צלמים 1, פחחים 3. מלבד זה — קצבים, סבלים, עגלונים, שייטי־רפסודות. בעלי־המלאכה היו מאורגנים בארגון בעלי־המלאכה, שמנה 140 חבר.

מתוך ספר ליטא של ד"ר מנדל סודרסקי, שיצא לאור בשנת 1951 בארצות־הברית באידיש. הכותב: פסח יאנעווער. **הפרטים נאספו על סמך ארכיון של הכומר הינובאי וייטקונאס.**

שמעון נוי (גארפיין)
קיבוץ עמיר

אם חורגת

„...נשאר רק רחוב קיידני. כל הבתים ובתי־החרושת נהרסו ומכוסים עשב. אין בינובה אף יהודי אחד. את יהודי ינובה השמידו עוד בשנת 1941. בחורשת גיריאלקי הרגו את כולם ביום אחד, ב־13 באוגוסט, יום מועד לפורענות. לפני עוזבם את העיר פתחו הנאצים את קבר האחים ויומם ולילה שרפו את הגוויות, בכדי שלא יישאר זכר מאכזריותם. מכל תושבי ינובה היהודים נשארו בחיים כמניין" (מתוך מכתב, שנתקבל בסמוך לגמר המלחמה).

לא עיר ולא אם בישראל — עיירה ואם חורגת ; גם לא עתיקה ביותר, כנראה, היתה קהילת ינובה. בבית־העלמין היו המצבות העתיקות ביותר מלפני כ־100 שנה. בגדולים לא נתפרסמה, אישים מפורסמים לא הקימה מתוכה. שאלו פעם ינובאי אחד, אם נולדו אצלם בעיירה אנשים גדולים — השיב : לא, אצלנו נולדו רק ילדים קטנים. אמנם היה בתוכם פעם אמן, צייר־פסל, שעבודותיו הוצגו בבירות העולם, נולד בה משורר אחד או שניים, אך לא על אלה תפארתה־גאוותה של ינובה היהודית, אשר היוותה כשלושה רבעים מכל תושביה.

ינובה — עיירה עמלנית היתה, שוקקת עמל. בראש וראשונה — הנגרים. בעשרות בתי־החרושת לרהיטים עבדו כ־800 פועלים, אשר בחלקם הניכר היו יהודים. לא היה כמעט זוג חדש, שלא היה סר לפני חתונתו — גם ממרחקים — לעיירה, לבחור לו רהיטים. וכשם שהיתה סמטת נגרים, כן גם היתה סמטת נפחים, אשר מלאה כל היום צלילי הלמות הקורנסים, המכים על הסדנים, כשהם מעורבים בשירת הנפחים. והקצבים ? — את מוראם הפילו על הכול. בימי גיוס, עת המגוייסים מכפרי הסביבה משתוללים היו כשהם שיכורים בראש חוצות, היו הללו שומטים כלונסים מגדרות או דוכנים מעגלות ומחלקים ממתנת־ידיהם מכות למשתוללים, למען יזכרו כל ימי חייהם. ועל הכול — עגלוניה של העיירה, בעלי־העגלות. שאלוהו פעם, לרב אחד שביקר בינובה, מה דעתו עליה ועל אנשיה. השיב הלה :

— גאט זאל מיר אויסהיטן פון גלות און פון יאנעווער באלעגאלעס...
(ישמרני האל מהגלות ומבעלי־העגלות הינובאים).

בעודם עומדים ומשוחחים בראש חוצות ומחליפים דברים עם הסבלים — היה קולם נשמע מקצה הרחוב ועד קצהו. גם כאשר התאימו את עצמם לתמורות העתים והחליפו את מרכבותיהם הרתומות ל„נשרים" (שהיו עושות את הדרך לקובנה, 30 קילומטר, ב־6 שעות) — למרכבי־מכוניות, אוטובוסים, נשארו בעלי־עגלות כשהיו. עתה אין עוד פחדם על מישהו.

והסבלים ובעלי־המלאכה הרבים, ובייחוד — אנשי־המים, יורדי הנהרות, משיטי־הדוברות!

הנה־כי־כן — הרבה „עמך", „בורליאקים", כפי שכונו תושבי ינובה — גם עקב היות כפרי הסביבה מאוכלסים באיכרים מרוסיה.

שאלו פעם את אחד מבניה, שהיגר לאמריקה וחדר לתעשיית הסרטים, וההוא בקושי חותם את שמו, איזו אוניברסיטה גמר; והלה השיב: מה שייך? — אוניברסיטת סקארולי. זהו שם של כפר קטן סמוך לעיירה. אגב, היהודים הראשונים עברו לינובה בשלהי המאה ה־18 מסקארולי, שם היתה קהילה קטנה. אך לאט לכם! גם ההשכלה לא זרה היתה לבני־העיירה, בייחוד לדור הצעיר. הורגשה השפעת עיר הבירה הסמוכה. הישן והחדש שימשו בה בערבוביה, ויד החדש היתה על העליונה.

ינובה — צומת־דרכים, מסילות וכבישים. רכבות בינלאומיות היו חולפות בסמוך לה, והיא במרכז משולש הערים קובנה—קיידני—ווילקומיר. בפעולות התרבותיות, שנעשו לא במעט בכוחות המקומיים, נעזרו גם על־ידי כוחות שהובאו מקובנה. מזמן לזמן היו עורכים סימפוזיונים (בטרם ידעו את המושג הזה), משפטים ספרותיים וציבוריים על נושאים שונים בהשתתפות סופרים ואישי־ציבור מקובנה. שלושה בתי־ספר היו בה — של תרבות, יבנה וקולטור־ליגע. הנוער — ציוני היה ברובו, וכל ההסתדרויות היו בתוכה. לא מעטים הצטרפו לשורות „החלוץ", יצאו להכשרה וציפו לעלייתם ארצה. אך העלייה זורמת טיפין־טיפין, ועד שנלאו לחכות לאישור, לסרטיפיקט, הסתדרו איכשהו. רק עשרות מעטות מבין הנוער החלוצי צמחו להם כנפיים והגיעו. יחידי־סגולה הגיעו מאוחר יותר לשורות הצבא האדום והדיביזיה הליטאית; ניצחו, באו וראו — אוי לעיניים אשר ראו! חיש שטו ועברו משם והלאה קשוחי־לב וצמאי־נקם על אשר עוללו ליקיריהם, שנשארו מאחוריהם בקבר אחים גדול.

ועתה — אתה קום והתגבר והעלה את זכר בני עיירתך בלשון עבר: היה היתה, היה היו — ואינם עוד. בשבילנו — ינובה לא קיימת יותר, נמחתה ולא תקום.

בחורשה הנאה התרחשה הזוועה, במקום שמשך אליו את טיולי־השבת של בני־הנעורים; מקום שם היה קן „השומר־הצעיר" עורך את פגישותיו, מישחקיו ופעולותיו; מקום שם סודרו בערבי ירח מאי נשפי ה„גגוזינה" — „סיוניות", ולקול תרועות תזמורת כלי־נשיפה היו יוצאים במחולות מחניים גם זוגות מעורבים... באותו יום המר והנמהר של שנת 1941 נערך שם בחורשה מחול־שטנים על־ידי חיות־אדם, ועצי־המחטים חזו בו הפעם מחזות מן הגיהינום וקלטו זעקות־אימים.

הגויים לא עמדו מנגד. הם לא המתינו לבוא הנאצים.

אשר התרחש באותם הימים הנוראים, והחיים שקדמו לזה — משהו ממעללים אלה, מקווים אנו, הגיע לידי ביטוי בספר זה.

מרים זכרי (למיאנסקי־וולף)
ארצות־הברית

מבטים חטופים ממרחקים

הוי, תקופת הילדות המאושרת
והבלתי־חוזרת! איך אפשר שלא לאהוב
ולהוקיר את הזכרונות עליה!
טולסטוי

ינובה, בה נולדתי להורי אבא ולאה לומי־אנסקי, הדומה לכל העיירות בליטא, עושה כאילו את תיאורה למיותר. מבחינה גיאולוגית, אקלימית וארכיטקטונית היו כל העיירות דו־מות אחת לשנייה; המבנה הסוציאלי היה זהה במידה כזו, שאם הכרתם אותו באחת מהן — הכרתם אותו גם בכולן. זה מבחינה אובייקטיבית. אך אם יתחיל מישהו להעלות זכרונות סובייקטיביים, יופיעו לפניו קווים בולטים אחדים, פיסיים וחברתיים, אשר יהוו סידרה של רשמים בלתי־נשכחים...

ינובה השתרעה לאורך שפת הוויליה, הנהר השני בגודלו בליטא. היא היתה חרוטה כאילו בהקפדה רבה על־ידי הטבע, עטופה יערות מוריקים וגבעות גבשושיות. בתוכה עבר רחוב ראשי מרוצף אבנים בלתי־מסותתות, שלאורכו הצטלבו כמה רחובות קצרים יותר. הכביש הראשי קשר אותה עם קובנה, וויל־קומיר ומיספר עיירות וכפרים. מסילת־הברזל, שקשרה את ווארשה, קובנה ווילנה, עברה דרך ינובה ונמשכה עד לנינגרד. כל הנתונים האלה ביחד עם סוגי תעשייה ומלאכה רבים, וכמו־כן — עמלם ועירנותם של תושביה — תרמו להתפתחותה של העיירה. נהר הוויליה סיפק דגים לכל שבת ומועד. עקרות הבית היו מביאות אותם הביתה בעודם טר״ים, ישר מהדייגים, כדי להכין מהם את הדגים הממו־לאים המפורסמים. במשך הקיץ היינו רוחצים במימיו השקופים והקרירים של הנהר, תכופות במערומינו (נשים במרוחק מהגברים). הנאה זו הופרעה לעתים על־ידי תעלולי הנערים, שהיו מציצים מבעד לשיחים... המים הקפואים בחורף שימשו כרחבת־החלקה. היו נוהגים לנסוע במגררה רתומה לסוסים גם עד קובנה. בסוף חדלו מנוהג זה בגלל כמה מקרי־אסון, בהם טבעו מיספר אנשים. היתה גם מעבורת להעברת אנשים וסחורות מהגדה האחת לש־נייה. כמה אהבנו לנסוע במעבורת זו בהיותנו קטנים!

היערות סיפקו את העצים, שבזכותם קם סוג סוחרים מיוחד — „סוחרי־יער״. היותר אמידים שביניהם בנו את שתי המנסרות ואת שתי טחנות־הקמח המפורסמות. איזו תעשייה נכבדה בשביל עיר קטנה! העסקים בענף האריגים פרחו. תעסוקה לא פחות חשובה היתה זו של העגלון, ה„בעל־עגלה״, שהיה

דמות בולטת בנופה של העיירה היתה גם זו של מנקה־הארובות — גבר גבוה ושחור מהפיח, שדבק בו בזמן עבודתו. בגאווה וברצינות היה צועד בחוצות העיר, כשכלי עבודתו על כתפיו.

זכרונות ילדותי נפסקו בעת מלחמת העולם הראשונה. חלפו־עברו ימי־האושר חסרי־הדאגות, הנסיעות הקייציות ל„דאטשות", ליערות מלאי הקסם המסתורי, ההתנדנדות בערסל וקטיפת הפטל. כמה מופלא היה לחזות בטבע הפורח, לחלוב פרה בהסכמת האיכרה, להקשיב לזמרת הציפורים ולזמזום הדבורים ולחזות בשובו של העדר מהמרעה. בחלוף הקייץ היה מגיע הזמן ליהנות מהיופי ומהבידורים של הסתיו והחורף. לבסוף הגיעו ימי השיבה לספסל הלימודים.

יום השוק היה בר־עניין רב לכולם. הרחובות התמלאו עגלות טעונות במיטב פרי האדמה. בעונת החורף הוחלפו העגלות במזחלות. כדי להפיג את הקור השתמשו בעלי־הדוכנים בשוק לחימום בסירים ממולאי־גחלים לוהטות, שהוסתרו תכופות מתחת לשמלותיהן של המוכרות... קרקור תרנגולות, צהלות סוסים התערבו בבליל שפות הדיבור — ליטאית, רוסית, אידיש. בעת עמידה על המקח השתדל כל אחד לעלות בצעקותיו על השני. החנוונים צרחו במלוא גרונם, בהשתדלם לפתות את הקונים לבוא ולקנות את מרכולתם. בימים כאלה היו כולם יוצאים ממסלול חייהם השיגרתי. איזה תענוג היה בהליכה ברחובות הסואנים, בהצצה פה ושם, בהקשבה לשיח־ושיג של המתמקחים! כל זה נעשה, כמובן, בניגוד לאזהרותיהם של ההורים — שקיים סיכון להידרס על־ידי סוס מבוהל או אפילו „להיחטף על־ידי צוועני". יציאת „הפולשים" השבועיים האלה היתה מתחילה לקראת שקיעת החמה, כשהם משאירים ברחובות לכלוך וערימות אשפה. הרעש וההמולה היו נעלמים עד מהרה. הכול היה חוזר שוב ליושנו. שיכורים אחדים עוד היו מתמהמהים על־יד בתי־המרזח מבלי יכולת לזוז, למורת־רוחם של הפונדקאים. לבסוף היו גם אלה עוזבים את המקום.

חגינו המסורתיים השאירו זכרונות בלתי־נמחקים! ראשית כול — השבת, שהתחילה

שולם הבעל־עגלה

מוביל נוסעים בקו ינובה־קובנה. אפילו האוטו לא מסוגל היה לעמוד בהתחרות עם אמצעי תחבורה זול זה. ומה בנוגע לבעלי־המלאכה — הסנדלרים, האופים, הנגרים ועוד? — כל אחד תפס את מקומו בחברה קטנה זו. כל אחד — ופרנסתו והמסורת שלו.

הדבר האחרון והלא פחות חשוב היה פרסומה של ינובה בנחיל הגדול של בנותיה היפות, שגדלו והתפתחו באווירתה הבריאה. האם לא היו במשפחת סגלובסקי אחת־עשרה בנות יפהפיות — אחת יותר יפה מהשנייה?

הנני נזכרת גם באנשי העיירה הפחות מאושרים — האביונים, המשוגעים; אחדים מהם מקבצי־נדבות, אחרים מתרוצצים בחוצות. בין אלה היה יוסקה המשוגע. בהיותו נוח לבריות, היו מתקהלים סביבו בני־נוער, אותם היה משעשע בניבול־פה ובשירים גסים. היתה גם „חסיה עם הצרור" — אשה שקטה, שנצמדה בכל כוחותיה למה שנשאר לה מרכושה — חבילת „שמאטעס", אותה נשאה תמיד אתה. ואם ניסה מישהו כאילו לקחת אותה ממנה, היתה צורחת במלוא קולה. לכל אחד מהמסכנים האלה היה סיפור חיים משלו.

עם הדלקת הנרות והתקדשה ב„קידוש". עו־לים בזכרוני גם ההליכה לבית־הכנסת, ה„שיקסה" של שבת להדלקת האש, ה„טשו־לנט" וההבדלה. ל„ימים הנוראים" התכוננו ביראה ופחד לקראת גזר־הדין. לעומת זאת חג־הפסח היה עליז ומשמח: סדרי־הניקוי לקראתו, אפיית המצות (אנו, בנות הטובים, היינו עוזרות בהתנדבות באפיית המצות לעו־ניים) — כל זה היה יוצר אווירת פעלתנות בלתי־שיגרתית. הארוחות המסורתיות לכל חג — כמה אהבנו אותן! במיוחד נזכרת אני במסיבות שתיית התה בימי שבת אחר־הצה־ריים בחברת קרובינו, משפחות כ"ץ וגולד־שטיין. ביחד עם אחותי הצעירה, שפרה ז"ל, חיברנו פעם מחזה, בחקותנו את מנגן ה„קט־רינקה" עם קופו, שהיה מזדמן לעתים לעיירה, כדי לבדר את הצעירים. לשמחתה ולגאוותה של אמא — צחקו הנוכחים ונהנו למראה תעלולנו הילדותי.

ביחסי־אנוש בקהילתנו נפלה האחריות של האמידים ושל אלה שפרנסתם מובטחת לדאוג גם לעניים ולמקופחים. רבות מהנשים הטו־בות — ביניהן גם אמי ז"ל — היו מביאות ארוחות מבושלות לבתיהם של אנשים נצרכים בשעות הבוקר המוקדמות, כדי שעין זרה לא תבחין, חלילה, במעשה נדיבות זה...

מלחמת העולם הראשונה ניתקה את מהלך חיינו הבטוח. גורשנו לאוקראינה, בה שהינו בשנים 1915—1919. שם התחלתי לימודיי בגימנסיה. הורי התפרנסו בדוחק על־ידי מתן שיעורים בעברית, עד שיכלו להשתלב בעולם העסקים. אחר כך — המהפיכה, הפוגרומים, מהם ניצלנו בדרך נס, ובסוף — החזרה לינובה האהובה. זוכרת אני את הנסיעה הארוכה הביתה ברכבת משא. כשהגענו למחוז חפצנו נפגשנו עם לייב וולפוביץ, שעתיד היה לאחר מכן להיות גיסי. שובנו לינובה היה כעין תחיית־המתים, כיוון שבעיירה פשטו שמועות, שנספינו בפוגרומים. בחסדי הגורל אמנם ני־צלנו — נס, שאמי זקפה אותו לזכות אבותיה הרבנים הלמדנים: ר' קלמן לווין, רבה של ה„פלצר" בדבינסק ואביה ר' ראובלה ה„מס־טיסלובר", הגאון הנודע, רבה הראשי של דבינסק, שהיה סבה.

שוב השתקענו בביתנו ובקהלנו לאחר שנות סבלותינו כפליטים. מצאנו את ידידינו וקרו־בינו. אחדים מהם הצליחו יפה מבחינה חומ־רית בתקופת הכיבוש הגרמני, אחרים הצליחו פחות. אני ואחותי נשלחנו לגימנסיה בקובנה. בעיות האכסון והכלכלה בעיר לא היו קלות. בתור פיצוי היו ביקורינו בבית בזמני החופ־שות מהנים ביותר. הנערים והנערות, שהיו מפוזרים בבתי־ספר שונים, היו מתאחדים שוב. פתוחים היינו לקליטת רעיונות, להח־לפת דעות ולויכוחים. היינו חבורה שוחרת בידור ותכופות ערכנו נשפיות בבית־החרושת של בורשטיין־וולפוביץ או בדירות פרטיות. בילוי אהוב מאוד היה השייט על הווויליה. בשבתות אחרי הצהריים היינו שטים עד לכפר קרוב. בהגיענו לשם, היינו עורכים סעודה בצוותא עם לחם שחור, גבינה, חלב חמוץ, חמאה וחלב. לאחר שתיאבון הנעורים שלנו היה בא על סיפוקו — ולאחר התרעננות ומנוחה באוויר הצח — היינו שבים במעלה הנהר. בתחושת אשמה היינו מתגנבים לבי־תינו. שם היתה מצפה לנו מצד הורינו נזיפה חמורה על עבירת „חילול השבת".

בעולם התרחשו מאורעות. המהפיכה והמל־חמה דרשו קרבנות. השתוללה גם מלחמת ליטא־פולין, והעתיד היה מעורפל; אנו הצ־עירים לא הרגשנו בדבר. מגענו עם העולם החיצון התבטא בטיול מקרי בשבתות על הכביש הראשי לעבר תחנת־הרכבת, כדי לח־זות בנוסעים החולפים על פנינו ברכבות. איזה רטט היה מזעזע אותנו! התעורר בנו הרצון לראות, איך חיים אנשים אחרים.

התגשמותו של רצון כמוס זה נפלה בחלקי. נפגשתי עם אחיו הצעיר של וולפוביץ, צ'רלס, שביקר אצל בני משפחתו בינובה (לאחר כמה שנות שהות בארצות־הברית), וזמן קצר לא־חר היכרותנו — התחתנו. לחתונתי הביאו ידידי פרחים בשפע מהכפרים הסמוכים. צעד־תי לחופה בין שורות הפרחים עם תקוות ושאיפות רבות לקראת עתיד זוהר. העולם הגדול והנכסף הלא המתין לי...

בפעם האחרונה ראיתי את ינובה ב־1928, כשבאתי לביקור עם בני הקטן. לא חשבתי שזו תהיה בשבילי ההזדמנות האחרונה לר־

דוברות על הוויליה. עלמות ובחורים על דוברה. ברקע — הכפר סקארולי

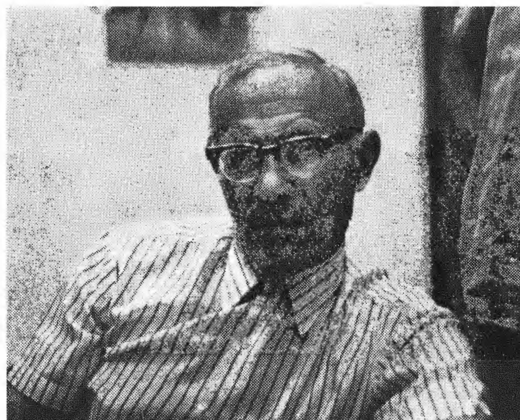
אות את הורי האהובים והמסורים, את קרובי ואת ידידי. באיזו חמימות נתקבלתי על־ידי כל אחד, כולל כל בני העיירה! — חווייה שלא תחזור, אך גם לא תישכח לעולם! הוקרתי את הזכרונות האלה במשך כל חיי. הם נתנו לי כוח ואומץ. נשאתי עמי תמיד את הערכים המוסריים־מסורתיים, בהם המ־שיכו הורי לחיות בלבי ובנפשי, בהתאימי אותם לאורח החיים האמריקאי. יצרתי לי גלריה של תמונות, בהן אני מוצאת לפעמים מיפלט. אני רואה את עיירתנו על בתיה ודורכת על אבני רחובותיה בחלומותי. אני רואה בעיני־רוחי את ביתנו הפינתי, את כיכר השוק, את הר הסחרחורת. הוויליה, היערות המושכים; אך מעל ומעבר לכול רואה אני את האנשים — עניים ועשירים, אמיצים וגאים, אף אם כפופים מתוך סבל ועבודה קשה. כולם חרותים במוחי. רבים הלכו לעו־למם באורח טבעי, אך רובם (כולל הורי היקרים) ניספו בגלל שגעונו האֱלים של מטורף, שהשליך את העולם לתוך תוהו ובוהו, סבל והשמדה.

ינובה נמחקה מעל המפה. היא מתה ביחד עם תושביה. אך אלה שנשארו בחיים, שאה־בוה, דוגלים וממשיכים לדגול — תוך דבי־קות — באידיאלים שלה, מורשת אבות־אבו־תיהם — גם בביתם החדש, בארץ־ישראל האהובה. עמה הער והאמיץ של ישראל נלחם בעד קיומו ובעד השלום, שהוא קודם לכול!

אם לא הוכחדנו במשך תולדותינו כעם על־ידי רדיפות בלי סוף — נתקיים, בלי ספק, גם להבא בתור אומה עצמאית במולדתה.

את צו החיים הורישו לנו עיירתנו ינובה ועיירות דומות לה וכל העם היהודי.

מאנגלית: ד"ר שמעון ז"ק

יצחק בן־דויד

עיירה של אנשי־עמל - עמך

היישוב היהודי בינובה גדל עם סלילת כביש פטרבורג־וארשה, שחצה את העיירה. בימים ההם התפתח מקצוע הסתתות והוקם בית־הכנסת של הסתתים.

לגידול נוסף של העיירה גרם צו של מימ־של הצאר מ־1882, שבא לצמצם את תחום־המושב על־ידי איסורים להתיישב בכפרים ולקנות מקרקעין מחוץ לתחומי הערים והעיירות. מאות משפחות יהודיות נאלצו לעזוב את כפרי הסביבה, שם התעסקו בגידול ירקות ופירות, במשקי חלב וטחינת קמח. בני הכפרים הסמוכים לינובה עברו אליה. השריפות הגדולות והגירוש בערב שבועות 1915 דלדלו את מיספר התושבים. רבים לא חזרו ורבים היגרו לאמריקה ואפריקה. ערב השואה, משערים אנו, היה מנין היהודים בינובה כ־4.5—4 אלף נפשות.

התנאים הגיאוגרפיים של העיירה וסביבותיה נוחים היו להתפתחותה הכלכלית: עורקי־התחבורה — כביש ראשי, מסילת־הברזל, בה עברו רכבות בינלאומיות, נהר הוויליה, היערות ועוד. הודות לכך התפתחה תעשיית עיבוד עץ. לפני השואה התקיימו בה 4 מנסרות בינוניות, שתפוקתן השנתית עלתה עד 50 אלף מטר מעוקב, בית־החרושת הגדול לגפרורים, „אורן", בית־חרושת לפארקט, 3 טחנות־קמח ו־2 מלבנות. כל אלה נוסדו ביוזמת חרושתנים יהודים. הודות לכך התפתחה גם תעשיית הרהיטים. היו בינובה כ־15 נגריות גדולות ממוכנות ועוד הרבה מגודל בינוני, אף הן ברובן בידי יהודים. תעשייה זו סיפקה כמעט את מרבית התצרוכת לרהיטים בליטא.

התעשייה המפותחת יחסית חינכה וגידלה פרולטריון יהודי טיפוסי, שכמותו לא היה בנמצא בעיירות ליטא אחרות. רבים מפועלי הנגריות היו יהודים. כן גם רוב פועלי הטחנות, וכמעט כל הפקידים והטכנאים של בתי־החרושת. בעלי המנסרות היו ידועים גם כסוחרי־יערות. את העודפים היו מייצאים לחוץ־לארץ. אף הם העסיקו עשרות פקידים יהודים ומודדים (שאפארעס), שהיו בעלי־מקצוע מעולים.

על פני הוויליה שטו יומם ולילה בעונת השייט (מאי—נובמבר) מאות רפסודות של כל מיני עצים — מהן שעגנו בינובה ופורקו לתצרוכת מקומית, מהן שהמשיכו דרכן לקובנה, יורבורג וטילזיט. חלק גדול של בעלי המקצוע בהשטת הרפסודות היו יהודים ינובאים. היו אלה גברתנים, נועזים, שעוד מנעורותם היה להם קשר אמיץ עם כוחות האיתנים של הנהרות. איזה אומץ דרוש היה,

נפחים, 1911: משה ריץ (משה פייגה־לאה׳ס), ישראל פוגיר, טב׳קה, שלמה
(של דויד־אליה ה„קארעטניק״)

כדי להעביר את הרפסודות — במיוחד באביב, בעונת הגיאות — דרך השרטונים ומפלי־המים. יש והיו מבלים על הרפסודות כשבו־עיים ימים.

חלק מהעובדים בפריקה ובהעמסה היו יהו־דים. העגלונים היו ברובם הגדול יהודים. היו אלה טיפוסים כמו נוח פאנדרה של זלמן שניאור: שריריים, מוצקים וחסונים, שעשו את מלאכתם בקלות ובזריזות ואכלו לחמם בזיעת אפם.

הדייגים היו חותרים בסירותיהם הקלות בימים ובלילות, כדי לספק קרפיונים ליום השבת הקרוב. ינובה הצטיינה גם בתעשיות זעירות, שהתו־כזו בעשרות בתי־מלאכה, בהם עבדו הבעלים עם כמה שכירים: בתי־מלאכה של חייטים; נפחיות שייצרו עגלות, עגלות־חורף וכל מיני אביזרים לצורכי־בית ולבנייה; מסגריות, סנדלריות, רצעניות, פחחיות ומל־בנות. כמו־כן היו בנאים וטייחים, צבעים, שענים. בכל אלה התרכזו מאות אנשי־עמל ומקצוע יהודיים. מחסנים לתבואות מרוכזים היו לאורך רחוב הכביש. במקח וממכר בענף זה עסקו עשרות יהודים; ביניהם היו גם יצואנים גדולים. 3 מלונים שימשו את העוב־רים ושבים. חנוונים וחנויות היו מכל הסו־גים — גדולות וזעירות — של ענף הברזל, סוחרי־בדים, גלנטריה, מכולת, עורות וכדומה.

בד־בבד עם הפעילות הכלכלית התפתחו במרוצת השנים גם פעילויות בתחומי התר־בות, החברה והספורט. היו בינובה 7 בתי־כנסת, חברות ש״ס ותהילים, תלמוד־תורה וישיבה. אחר־כך נוסדו בית־הספר תרבות עם המנהל שאול קיידנסקי בראשו; בית־ספר „יבנה" ובית־ספר אידי של „קולטור־ליגע". קמו ארגוני נוער — החלוץ הצעיר, השומר־הצעיר, גורדוניה, בית״ר; מפלגות של הציו־נים הכלליים, צעירי־ציון־התאחדות, צ.ס. (ציונים סוציאליסטיים), קולטור־ליגע, מז־רחי והרביזיוניסטים; ארגוני ספורט — מכ־בי, הפועל ושל קולטור־ליגע עם חוגים דרמ־תיים, מקהלות ותזמורות. ביוזמת הקהילה נוסדו הבנק העממי, בית־החולים, בית־המר־חץ עם האגף החדש והמודרני, בית־מטבחיים.

בבית־הספר תרבות היתה שיטת ההוראה עברית בעברית. המורים באו מסמינרים עב־ריים בקובנה. בתי־הספר וארגוני־הנוער בפ־עילותם החינוכית־תרבותית הטביעו את חו־תמם על רוב הנוער, שבחלקו הגדול היה ציוני. היו שהמשיכו את לימודיהם בגימנסיות העבריות של ד״ר קרליבך ושל ד״ר שוואבה בקובנה או בגימנסיה העברית בווילקומיר. לסיפוק המזון הרוחני נוסדה הספרייה העב־רית, שהיתה תחת הפיקוח של חברי צעירי־ציון־התאחדות.

בשבתות ובחגים נערכו הרצאות על נוש־אים שונים, סימפוזיונים ומשפטים ספרותיים וציבוריים. בין שתי מלחמות העולם יחד עם זרם ההגירה ליבשות שונות הלך וגדל מיספר העולים לארץ, בייחוד, מקרב הנוער. הם השתלבו חיש־מהר בחיי היישוב בערים ובי־קיבוצים — סללו כבישים, עיבדו אדמות, בנו בתים, היו פעילים בהגנה. עתה הם מהווים את הגרעין של הנשארים לפליטה מקהילת ינובה. אליהם נוספו אחרי מלחמת העולם השנייה ניצולים מהשואה, ממחנות ריכוז שו־נים ומרחבי רוסיה הסובייטית.

שמואל גולדשמידט (לונדון)

ינובה שלי

רומא נבנתה בלציום, על חופו השמאלי של הנהר טיבר במאה השמינית לפני ספירת הנוצרים. ינובה נבנתה בליטא, על חופו הימני של הנהר ווילִיה במאה השמונה־עשרה לספירה. הפרטים אינם ברורים. מסופקני, אם מישהו חקר פעם את תולדות העיר הזאת. על כל פנים, מעולם לא ראיתי משהו בכתב על הנושא הזה. ברם, היה לנו בינובה היסטוריון ופולקלוריסט מוכשר, נתן ינוסביץ. אלא ששעתו לא היתה פנויה לעבודה רצינית בשטח זה, כי הוא היה מזכיר הקהילה היהודית בקובנה הבירה. היו לו רשימות על ינובה בראשיתה וגם כמה תעודות, אבל לא הגיע לכתיבת הספר.

ינובה הגויית

בעצם היו שתי ינובות: אחת של הגויים ואחת של היהודים. והן מעולם לא נתמזגו. ינובה של הגויים היתה עיר חסרת־פרצוף: ספק ליטאית, ספק פולנית, עם מספר רוסים מעבר לגבעה. הנסיונות לתת לינובה פרצוף ליטאי־לאומי בימי ליטא העצמאית בין המלחמות לא הצליחו. אפילו בית־ספר תיכון ליטאי לא היה במקום. הסמל של התרבות הליטאית היה בבית־הקברות לנוצרים. זו היתה מצבתו של הדר. יואזס ראליס, אחד מחלוצי התרבות הליטאית המחודשת, המתרגם של הומרוס לליטאית. הוא היה רופא העיר במשך שנים רבות. בראשית המאה העשרים היה בין מבריחי הספרים הליטאיים מפרוסיה המזרחית לליטא הצאריסטית. את הספרים האלה היה מסתיר בבתי־יהודים. אבא שלי ע"ה סיפר לי פעם, שהיה מסתיר את ספריו של ראליס במחסנו של סבא, עד שראליס וחבריו היו מוכנים לחלקם בכפרים. והוא לא היה בטוח, אם עשה זאת מתוך ידידות אישית או מתוך רצון לעזור לשכנים רדופים.

הכומר הליטאי המקומי, יואזס ווייטקונאס, היה לאומני וחבר פעיל בכנופית הפשיסטים, ששלטו בליטא משנת 1926 ועד הסוף, בשנת 1940. הוא לא דבק באמונתו ולא היה מציית לבישופים הליטאיים, נציגי האפיפיור. הפולנים העמידו פני ליטאים. ממילא היתה ינובה הגויית עיר בלי מסורת, בלי תרבות, בלי בסיס דתי או אזרחי.

לחם מן העצים

ליהודי ינובה דוקא היה פרצוף ברור ומובהק. אלה שניצלו, והם מעטים מאוד, נושאים את חותמה של ינובה באישיותם עד היום הזה על אף כל הגלגולים.

חלק מיהודי ינובה מצאו את פרנסתם בנהר וביערות שבסביבה. את העצים שגזרו ביערות היו מרכיבים לדוברות, ואת הדוברות היו משיטים על הווילִיה במורד הזרם לתוך הנימן, ועל הנימן עד הים הבלטי — ומשם בספינות לאירופה המערבית.

יהודי ינובה היו עוסקים בעצים בצורות שונות: משיטים את הדוברות; קונים יערות ומוכרים עצים; מנסרים עצים לבניין ותעשיית־הרהיטים; מייצרים את הרהיטים עצמם בנגריות גדולות וקטנות. כמובן, שהיו גם פרנסות־עזר בעיר: חנויות, בתי־מלאכה של נפחים, סנדלרים וחייטים, מחסני־תבואה. והיו גם עניים סתם, שלא מצאו להם פרנסה. אבל את צביונה קיבלה ינובה היהודית מעסק־העצים על כל צורותיו.

רהיטי ינובה יצאו להם מוניטין בכל העולם; ונגרים מומחים אינם דומים ליהודים סתם בגולה, שאין להם פרנסה, ועל כן הם פותחים להם חנות ומקווים, שהקדוש־ברוך־הוא ישלח להם את פרנסתם. נגרים מומחים הינם בעלי־מקצוע ונוהגים כבעלי־מקצוע. אולם בעיקר זכורים לי משיטי־הדוברות.

גם אלה לא היו יהודים סתם. מצאתי אחר כך, שהם היו דומים בהרבה מובנים לספנים אנגליים ודייגים נורבגיים. כנראה, שזו היתה השפעת המים. היהודים האלה בילו חלק גדול מחייהם על גבי הדוברות. הם אכלו, שתו וישנו תוך כדי תנועה איטית על המים. השטת הדוברות היתה מלאכה, שדרשה מבעלה כוח פיסי, זריזות רבה, כשרון הסתכלות גדול וסבלנות אין קץ.

ינובה לא היתה, איפוא, „שטעטל" סתם, כפי שסופרי ישראל בארצות־הברית תופסים את המושג הזה. מסופקני, דרך אגב, אם ה„שטעטל" באירופה המזרחית היתה בכלל דומה ל„שטעטל" שבספרות האנגלו־יהודית באמריקה. על כל פנים — ינובה לא היתה דומה לא לזו ולא לזו...

במה כוחם של יהודי ינובה

ניתנה האמת להיאמר, שבממדים של אירופה המזרחית, ובעיקר בממדים של ליטא הקלסית — ווילנה, וולוז׳ין, טלז׳, לידה, סלובודקה — ינובה לא היתה מקום תורה וחכמה. היו בה כמה תלמידי־חכמים, אבל הם הביאו את תורתם איתם ממרכזי התורה הגדולים. בינובה לא היתה ישיבה ראויה לשמה, ולא היה בה בית־ספר עברי תיכון. בית־הספר היסודי „תרבות" היה מוסד החינוך היחידי לחמשת אלפים היהודים, שדרו בינובה, מלבד בית־ספר אידישאי נחות־דרגה, הרבה יותר דל מבית־הספר העברי. הרבנים באו מבחוץ. המורים גם כן באו מבחוץ. והרבה ינובאים למדו במקומות אחרים.

קשה למצוא יהודי מפורסם אחד, שיצא מינובה בכל שנות קיומה. פה ושם עסקן נאמן; פה ושם צייר בינוני. וזה הכול. מכל מקום היה כוחה היהודי הקולקטיבי של ינובה גדול. כי היו בינובה יהודים גאים, חלוצים מסורים, לוחמי־חירות ישראל עקשניים. לו צריך הייתי להגדיר יהודי ינובאי כטיפוס, הייתי אומר, שהיה אח ואדם, לפי הנוסח האנגלי. וזוהי מדרגה גדולה מאוד. לא לחינם תשמעו לפעמים בתל־אביב ובלונדון, ביוהנסבורג ובניו־יורק: „אצלנו בינובה". והדברים מובנים רק לינובאים...

מכיוון שיש לנו מעט מאוד מיסמכים ומיספרים על ינובה היהודית, מוכרחה התמונה להיבנות מזכרונות אישיים שלפני המבול — מבול הדם — ואף הדברים שלי מונחת עליהם גושפנקא אישית ברורה.

הספרייה

לגבי דידי, המוסד החשוב ביותר בינובה היהודית היתה הספרייה העברית, שהיו בה גם ספרים אידיים. עובדה זו של ספרייה דו־לשונית, למרות שמה, מעידה, שבין יהודי ינובה לא היתה רווחת מלחמת־השפות, אפילו בימי גדוד מגיני השפה בארץ ישראל ומאבק הציונים ב„בונד" בכל רחבי הגולה. הכול ידעו עברית והכול דיברו אידיש, ודווקא אלה שידעו עברית כהלכה ידעו אידיש כהלכה. האידישאים הבודדים היו סתם „אמאראצים"... מקום לוויכוחים בשטח זה לא היה... אלה שלא דיברו אידיש היו יוצאי דופן — כמו אלה שלא ידעו עברית.

התחלת הספרייה העברית בינובה היתה נעוצה בתקופת ההשכלה המאוחרת. בספרייה זו מצאו ספרים לקריאה כל יהודי ינובה. ספרי־קודש מצאו בבית־המדרש, וספרי־חול בספרייה העברית. היא נתנה תוכן לחייהם של אלפי יהודים במשך השנים, בין שהם קראו בכדי לגרש את השעמום ובין שקראו בכדי לרכוש ידיעות. דורות של ינובאים, שלא זכו לקבל חינוך סדיר ובוודאי שלא יכלו לחלום על חינוך גבוה, מילאו את החסר להם בספרייה המקומית. ואין זו הדרך הגרועה ביותר במקום שאין בו מוסדות־חינוך למבוגרים. חברי הספרייה היו משלמים מס־חבר קטן. הספרנים היו מתנדבים, כמובן. אחדים מהם נעשו מומחים במשך הזמן וידעו לא רק למצוא ספרים אלא גם ליעץ לקוראים מה לבחור.

אני לא הייתי תושב קבוע בינובה מגיל שתים־עשרה ואילך. הגימנסיה ואחר כך האוניברסיטה החזיקו אותי מחוץ לינובה. אולם אפילו במצבי אני נהניתי הנאה רבה מהספרייה העברית ומילאתי בה את החסר לי בספרות עברית ואידיש, בעיקר דווקא בספרות אידיש, שלא למדתי בבית־הספר העברי. עד היום אני מכיר תודה למוסד זה.

לפני כמה שבועות הראו בטלוויזיה האנגלית את „דניאל דירונדו" לג'ורג' אליוט (ששמה האמיתי היה מרי אֶוונס). גיבור הספר הזה בידי אנגליה — לא יהודיה אלא אנגליה ממש — הוא יהודי ספרדי. מתוך פיו מטיפה הסופרת ליחסים הוגנים בין אדם לאדם, וגם לציונות. וזה היה בשנות השבעים למאה שעברה, כחמישים שנה לפני בלפור. כשהתחלתי להסתכל במערכת זו בטלויזיה, מצאתי שאני יודע את כל הספר, זוכר את המונולוגים ומכיר את דניאל דירונדו כאילו היה ידידי האישי, המתפלל בבית־הכנסת לספרדים. כי את דניאל זה פגשתי בפעם הראשונה בספרייה העברית בינובה. אינני זוכר כיום מי תרגם את הספר לעברית, ואין לי כאן אפשרות לבדוק. אולם אני זוכר את מראהו של הספר — כריכה שחורה של בד עבה עם גב עור חום. גם את הדפוס אזכור. כשאמרתי לאחד מחברי הסופרים, שקראתי את הספר בגיל חמש־עשרה, שאל כיצד ואיפה, מכיוון שידוע לו שאני יליד „רוסיה". אמרתי לו: „אצלנו בינובה" — והוא סרב להאמין...

הכול יודעים על ביאליק ושלום עליכם וכיוצא בהם. אולם בספרייה העברית בינובה מצאתי את מרדכי דוד ברנדשטטר, את אליהו מיידנק, את ראובן אשר ברוידס, את מנחם מנדל דוליצקי, את אד"ם הכהן לווינסון, את מיכה יוסף לווינזון, את משה ליב ליליינבלום, את פרץ סמולנסקין... מי יודע, מה היה בסופי לולא הספרייה הזאת. ומי יודע, מה היה בסופם של רבים אחרים בלי המוסד הזה...

הגעגועים לציון גם כן היו ניזונים מן הספרייה העברית.

ינובה לא היתה עיר נידחת במובן גיאוגרפי. מלבד הנהר עברה דרך העיר גם מסילת־הברזל, ואילו הכביש, שקישר את ווארשה עם לנינגרד, חצה את ינובה; אולם החלון לעולם הרחב, לתרבות ישראל, לציון, לבית הלאומי — היתה הספרייה העברית.

„המכבי"

מבחינת הישגים ספורטיביים לא היה ערך רב לסניף „מכבי" בינובה. ינובה אף פעם לא ניצחה את „הכוח" מווינה, אפילו לא שיחקה נגדו. מינובה לא יצאו אלופים באתלטיקה קלה או שחייה, למרות שהיתה לנו הווילִיה. אפילו מבחינת תרבות־הגוף לא היה ערך רב לסניף „מכבי", מכיוון שלא חסרנו אוויר ומרחקים, ולא היינו זקוקים באופן מיוחד לתרגילים ספורטיביים. אולם „מכבי" נתנה לנו שלושה דברים יותר חשובים.

חיבה לספורט ועניין בענפים שונים של הספורט המקצועי. עד היום אני פוגש בעולם חברי „מכבי" לשעבר, המבינים בכדורגל, באתלטיקה, בכדורסל. ואל יהא הדבר קל בעיניכם. במערב תופסים המומחים לספורט מקום חשוב בחברה. האחרים הם נחותי־דרגה, אנשים שקופחו בגיל צעיר ויש לרחם עליהם. מסכן, איננו מבין מה שהוא רואה... מוותרים לאנשים, שאינם מתמצאים באופירה, אבל לא לאלה, שאינם מתמצאים בכדורגל.

ב„מכבי״ קיבלנו גב ישר במובן הנפשי. למדנו את הצד החברותי של ספורט, שאיננו פחות חשוב מהצד הגופני — הגינות בין אדם לחברו, רעות, גאווה יהודית. גב ישר חדל להיות קניין הגויים עוד בינובה...

„מכבי״ פתר לנו את בעיית השיעמום, כי הקלוב היה מקום־פגישה ולא רק מקום התעמלות. ב„מכבי״ למדנו בפעם הראשונה לנצל את שעות הפנאי.

הבמה

אין לכם דור שאין בו ליצנים, וזה כולל מוקיונים — אלה האוהבים להתחפש ולשחק על הבמה תפקידים אחרים ממה שהחיים מטילים עליהם. בינובה היו כאלה, וביניהם אחדים בעלי כשרון רב. הכרתי שני דורות של שחקנים ינובאים, ועל קודמים שמעתי מפי אחרים. כולם היו חובבים, כמובן. זכור לי אחד בשם אלחנן קצנברג, שהיה גם שחקן וגם מביים בחסד עליון. הוא היה גם סופר הומוריסטי מהיר. מי יודע, לאן היה מגיע בתנאים יותר נוחים. בינובה היה רק חובב וראש קבוצת חובבים.

ראיתי בינובה במשך הזמן מחזות של שלום־עליכם, דוד פינסקי, צבי הירשקאן, שלום אש, ובעיקר יעקב גורדין. את גורדין אני יודע עד היום הודות לתיאטרון החובבים בינובה. כשראיתי אחרי שנים רבות את „מירלה אפרת״ לגורדין עם אידה קמינסקה בתפקיד מירלה (את אסתר רחל לא הספקתי לראות בתפקיד זה), מצאתי שאני זוכר את הדיאלוג בעל־פה. אמרתי לאידה, שראיתי פעם על הבמה שחקנית חובבת בשם מרים נחומוביץ, והיא השאירה עלי רושם יותר גדול מאידה עצמה בתפקיד זה... אני זוכר את יצחק בורשטיין ב„גרינע פעלדער״ לפינסקי; את אריה רפינג בתפקיד של אוריאל מזיק ב„גאט, מענטש און טייוול״ לגורדין; את הינדה לוויץ בתפקיד הראשי ב„די שחיטה״ לגורדין. אלה היו שחקנים בעלי שיעור קומה.

משום־מה שיחקו דווקא באידיש. זו היתה שפת ינובה המדוברת, בלי חשבונות. איש לא היה מחוייב להוכיח שהוא יודע עברית.

בתי־הכנסת

שבעה בתי־כנסת היו בינובה, כלומר: בית־כנסת לשבע מאות נפש, שמהם רק הגברים הלכו לבית־הכנסת, מלבד בימים הנוראים. זו היתה פרופורציה גבוהה מאוד במקום שלא היו בו בעיות נסיעה בשבת. וינובה לא היתה עיר של יהודים אדוקים, המרבים להתפלל. אלה היו יהודים שלא יצאו מכליהם באכסטזה דתית אפילו ביום הכיפורים.

אולם בתי־הכנסת המרובים העידו על השכבות השונות בין יהודי ינובה, ועל כן אני מספר עליהם כאן.

בית־הכנסת הגדול היה מעין מקום־תפילה „כורלי״, בנוסח הערים הגדולות, אם כי לא היה לו חזן קבוע. זה היה בניין מרווח ונאה. הוא היה שייך לכל העיר, אבל התפללו בו איסטניסים. בית־המדרש הגדול עמד על תילו מול בית־הכנסת הגדול — זה לבן וזה אדמדם. בית־מדרש זה היה לא רק מקום־תפילה אלא גם מקום לימוד־תורה. בית־הכנסת הישן היה מיועד לחנוונים ובעלי־מלאכה אמידים. בית־הכנסת של הרוכלים על ידו היה מיועד לעניים. הוא נבנה על־ידי רוכלים בכפרים, אבל בימי התפללו בו סנדלרים, חייטים ועניים סתם. בית־הכנסת של חוצבי־האבנים היה מוסד מעניין מאוד. זה היה בית־תפילה קטן ונאה, מרובע ונקי ומריח אלון מצוחצח. בין מתפלליו היו יהודים עשירים אחדים, והשאר — בעלי־מלאכה, בעיקר נפחים ואופים. אלה לא היו עניים דווקא — „עמך״ מגדיר אותם.

השטיבל של חסידי ליובביץ׳. הם היו מעטים בינובה, אולם בשטיבל הזה התפללו גם מתנגדים. היו לומדים בו תורה אחרי תפילת הבוקר. חסידים רוקדים לא היו לנו אפילו בשמחת־תורה.

ואחרון־אחרון: בית־המדרש החדש. הוא היה כשמו — חדש, לפי ערך. משום־מה עמד מחוץ לעיר בין בתי־גויים שלא ככל האחרים, שעמדו במרכז העיר. בצדה הדרומי של שדרת־ארנים התנוסס בניין גבוה ובלי קישוטים חיצוניים אבל דוקא נאה מבפנים. על כתלו המערבי היו מצויירים סמלי השבטים: המים של ראובן, החרב של שמעון, החמור של יששכר, הזאב של בנימין... זה היה ביצוע ריאליסטי בידי צייר, שלא חתם את שמו. יש להגיד לשבחו, שכל התמונות „בתערוכה" תמידית וקבועה זו היו מתקבלות על הדעת. האריה של יהודה היה פאר „התערוכה". אבל בעיקר זכור לי הנחש של דן, משום שמקומנו היה בדיוק ממולו. זה היה נחש צהבהב, בעל פנים ערמומיים ונוכלים, מוכן לעקוץ אנשים חפים מפשע בלי פרובוקציה.

בית־מדרש זה היה מוסד דמוקרטי ביותר. התפללו בו הרב המקומי, הפרוש המקומי, כמעט כל נכבדי העיר, וגם משיטי־הדוברות, שואבי־המים, בעלי־העגלות ובעלי־האכסניות.

לא הרביתי להתפלל בימים ההם. הייתי קשור לבית־מדרש זה בזכות־אבות, אבל אהבתי את כל שבעת בתי־התפילה, בעיקר בימי חול, בין התפילות, כשהיו ריקים...

יצחק יודלביץ (ירושלים)

תקומה, גידול וחורבן

ינובה היתה עיירה מאוכלסת ב־4,000 נפשות, בערך, מצפון־מזרח לקובנה, על הדרך הראשית — צומת של מסילת־הברזל, הכביש ונהר הויליה, שחיברוה עם רוסיה וגרמניה. הרכבות מליבאו שעל גדות הים הבלטי היו חולפות על פני גשר הפלדה שממזרח לעיירה בדרכם לרוסיה. מעבורת קישרה את שני צדי הכביש פטרבורג—וארשה. כאשר הוקם גשר חדש לרכבות עברה תנועת הרכב לגשר הישן.

ינובה היתה מוקפת גבעות ויערות, שדות מוריקים — נוף יפה, שמשך אליו בעיקר בשבתות ובחגים את בני־העיירה.

ינובה, שנוסדה באמצע המאה ה־18, מכונה כך על שם המלך יאן סוביסקי. במאות שלפני כן היתה קהילה יהודית קטנה בסקארולי, אשר על הגדה השמאלית של הויליה. על כך העידו שרידי בית־קברות יהודי. בשלהי המאה ה־18 החלה הקהילה היהודית להתרכז על הגדה הימנית של הנהר, על אדמות האציל קוזאקובסקי. כל העיירה על רחובותיה המרוצפים והמצטלבים ועל כיכר השוק שלה היתה מאוכלסת יהודים. במבואותיה, לאורך שני רחובות בלתי־מרוצפים, התגוררו הגויים בבתי־עץ מוקפים עצי־פרי וגני־ירקות. הרחוב היותר רחב, שהוביל לבית־העלמין ולטחנת־המים בכיוון לקיידני נקרא על־כן רחוב קיידני. אף רחוב זה שימש כטיילת.

התנאים הטבעיים והגיאוגרפיים סיפקו מקורות למחיה. העצים שימשו לתעשיית הרהיטים ולבנייה וכן ליצוא לגרמניה. היה זה מקור הכנסה לסוחרי־יערות־ועצים. מראה המדורות שהועלו על הדוברות, אשר שטו במחשכי־הלילות וצלילי־הזמרה שבקעו משם את דומיית הלילות היו אופייניים לדינמיות שבחיי־העיירה. מן הכבישים הנוחים יחסית ינקו את פרנסתם נהגים ועגלונים, שהובילו נוסעים בקו קובנה, וילקומיר ולתחנת־הרכבת. הרכב שלהם ושל בעלי־הקרקעות שבסביבה שימש יסוד לפיתוח אומנויות: נפחות, בורסקאות, תעשיית עגלות ועוד.

העיירה שימשה מרכז לאוכלוסיה כפרית גדולה שמסביבה — פולנים, ליטאים שהתבוללו בקרבם, בעלי־אחוזות ואיכרים, „סטארובראצ׳י", רוסים שנעקרו ממולדתם. אלה היוו מקור הכנסה לחנוונים ולבעלי־המלאכה: חייטים, סנדלרים וכד׳. פעמיים בשבוע היו ימי־שוק. הרחובות היו מתמלאים עגלות עד אין מעבר. את קולות ההתמקחות, נחרות החזירים וצהלות הסוסים אפשר היה לשמוע בכל פינות העיירה. ובשעות המאוחרות היו בוקעים מבתי־המרזח קולות הזמרה של השיכורים. החנויות היו הומות במשך היום מלקוחות והסוחרים שקועים היו במשאם־ומתנם.

שלא כמרבית עיירות ליטא היתה ינובה מבוססת היטב מבחינה כלכלית ודימוגרפית. באוירתה המיוחדת התפתח טיפוס מיוחד של אדם יהודי בריא, בעל שרירים, שאכל לחמו בזיעת אפיו. אנשים אלה נהגו לבקר בשבתות בבתי־הכנסת, ובימות החול טרודים היו בעמלם; אנשים שידעו כיצד לנהוג בעוכרי־שלוותם, בין אם היו אלה שיכורים משתוללים בימי־שוק ובין אם נסיונות של התפרעויות יותר רציניות. היה גם מיגזר אחר באוכלוסיה היהודית — משכילים ואנשי־תרבות; ביניהם אנשי־עסקים מצליחים ועסקני־ציבור.

אנשי הדור המבוגר הקדישו מזמנם לענייני הקהילה המקומית: סעד לעניים, מעות חיטים, סיפוק צורכי־דת, דאגה לרכוש הציבור, בית־מרחץ ועוד. אופקיהם של בני הדור הצעיר היו יותר רחבים, ומצאו את ביטויים במפלגות, תנועות נוער, מועדונים וכדומה. כאשר התעוררה תסיסה בקרב יהודי רוסיה, לא פיגרה ינובה אחרי המרכזים הגדולים של אוכלוסייה יהודית. בתחילת המאה היו בינובה „נציגים" מכל המפלגות המהפכניות, והבולבאר ברחוב המה מויכוחים סוערים עד שעות הערב המאוחרות. בשנים שבין שתי מלחמות העולם נחלקו חיי הקהילה לשתי מגמות קיצוניות: ציונות ויידישיזם שמאלני, שנטה לקומוניזם. ברם, שני הזרמים עסוקים היו בפעולות קונסטרוקטיביות: פיתחו בתי־ספר, ארגנו שיעורי־ערב, הקימו ספריות ואספו כספים — למען קרנות ציוניות מצד אחד ולמען מטרות קומוניסטיות מצד שני.

האפשרויות לעיסוק במלאכות שונות קסמו למרכז „החלוץ" לרכז קבוצות חלוצים, וביוזמת הנוער הציוני המקומי נוסד „בית החלוץ", ששימש ככוח־משיכה לנוער וכמרכז השראה של הרוח הארץ־ישראלית.

שבעה בתי־כנסת מפוזרים היו בכל חלקי העיירה. בין היתר שימשו גם להתקהלויות בשעות־חירום. הגדולים ביותר היו בית־הכנסת הגדול ובית־המדרש הגדול. מרוכזים היו באזור מגודר, ומחוצה לו — ה„שטיבל" של חסידי חב"ד, בניין צנוע, מתאים לחוג אינטימי של האנשים, אשר במרכז התעניינותם עמדו היחסים החברתיים שביניהם. בתי־הכנסת של הרוכלים ושל הסתתים שימשו עדות לכך, שאי־פעם שימשו הרוכלות והסיתות כמקורות הכנסה חשובים. היו גם „קלויזלעך" של נפחים וכו'.

בתולדות העיירה היו כמה מאורעות הרי־אסון, אשר שימשו לציון תאריכים שונים, כגון: אחרי השריפה הראשונה (1895), אחרי השריפה השנייה (1904). באותן השריפות, בייחוד בזו השנייה, עלתה באש כמעט העיירה כולה, ואנשי הקהילה נשארו מחוסרי־בית, עירומים ומרוששים. בשעות משבר כאלו התגלה אופיה החיובי של הקהילה. למחרת השריפה החלו בשיקום ההריסות, ועל גלי־האפר הקימו בתי־לבנים, אחדים מהם אפילו בלטו בסגנונם המיוחד.

בראשית מלחמת העולם הראשונה זועזעו תושבי העיירה על־ידי צו הגירוש. חלק מאנשי הקהילה נדדו לפינות מרוחקות של רוסיה; רבים מהם גם לא שבו משם. השאר התרכזו בוילנה וסביבותיה וחזרו לאחר הכיבוש הגרמני. בתום המלחמה החלה ינובה בפיתוח חברתי וכלכלי. אופייה השתנה מעיירה פרובינציאלית מסורתית לעיירה מודרנית עירונית. בעלי־העגלות החליפו את מרכבותיהם באוטובוסים, וסדנות של בתי־מלאכה נהפכו לבתי־חרושת. הנוער הרגיש צורך בהמשך לימודיו בגימנסיות ובאוניברסיטאות, בקובנה ובחוץ־לארץ. היו תושבים, שגם עברו לקובנה.

בסוף המאה ה־19 החלה הגירה מהעיירה, בעיקר לארצות־הברית ולדרום אפריקה. כיוון ההגירה השתנה בהתאם לזרמי ההגירה של יהודי רוסיה. בין שתי מלחמות העולם החלה גם תנועה של עלייה לארץ־ישראל. כמחצית מחברי „אחווה" — הקבוצה החלוצית הראשונה, שעזבה את ליטא סמוך לגמר מלחמת העולם הראשונה — היו בחורים ובחורות מינובה.

המהגרים קיימו קשרים עם עיירת מוצאם, תמכו בקרובים נצרכים וגם נענו ביד נדיבה לצורכי־הציבור. יוצאי ינובה אפשר למצוא בקצווי תבל שונים, וכמובן — קבוצה גדולה יותר — בישראל. כל אלה שרידי הקהילה בינובה.

פלישת הגרמנים לליטא בסוף שנת 1941 המיטה חורבן על העיירה. גורלה לא היה שונה מגורל שאר העיירות בליטא, ולא רק בליטא. חלק קטן מהאוכלוסיה היהודית הצליח להימלט לרוסיה. רבים עונו למוות על־ידי הליטאים בשבועות הראשונים לפלישה, כשרוצחיהם מעודדים על־ידי הגרמנים. ובאותו יום המר והנמהר, 13 באבגוסט 1941, הומתו מות מעונים והוטלו אל קברות ההמונים בחורשת הגיריאלקה. כמאה וחמישים יהודים, שנמלטו לגוסטיניץ הישן הועברו אחר־כך לקסרקטינים בינובה, ומשם — לגיטו בקובנה, שם מונה להם אותו גורל.

וכך לא נשאר מאומה מינובה היהודית, פרט לערימות של הריסות ובית־העלמין ומצבותיו שחוללו. ורק איושת העצים הרמים בלילות של רוחות מספרת על תקומתה, גידולה וחורבנה של קהילה יהודית, על עמל תושביה ועל גורלם של אלפי גברים, נשים וילדים, אשר עונו למוות על־ידי שכניהם הבוגדניים — ודמם מרווה את זו האדמה, אשר כה התנכרה להם.

אהרון זיסלה־גזית (רמת־גן)

במלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה פרצה ביום תשעה באב, יום מיועד לפורענויות.

אנוכי אז נער בן 14, תלמיד בישיבה בי־נובה, בראשותו של הרב ר׳ יהודה גורפינקל ז״ל.

באותה ישיבה למד קודם גם אחי הגדול, דוב ז״ל. ראש־הישיבה היה גאון גדול בתל־מוד ובפלפול, קפדן כמורה, אך לא קנאי חשוך. חלם ושאף לבוא לארץ־ישראל. אשתו היתה בת למשפחת רבנים גדולי־תורה, שציון בראש חלומותיהם. אביה, הרב ניסן עובדיה רוזנסון, שימש 25 שנה כרב בוונדזיגולה. אחיה הבכור, ר׳ אברהם מרדכי רוזנסון ז״ל, נולד בינובה ועלה לארץ עוד לפני מלחמת העולם הראשונה; אולם עם פרוץ המלחמה הוחזר כנתין זר קודם למצרים ואחר־כך לרוסיה. בתקופת המהפיכה הוגלה לסיביר. אחרי תלאות רבות חזר לארץ.

הוא שימש כמורה מצליח בבית־ספר „תח־כמוני״ בתל־אביב. בנו דויד, שנולד בסמרגון, הגיע יחד עם משפחתו בעודו ילד בן 3 לערך. התפרסם אחר־כך כדויד רזיאל, מפקד אצ״ל.

גם הרב יהודה גורפינקל וגם גיסו השני, צבי רזיאל, זכו להתערות בארץ אחרי מל־חמת העולם הראשונה.

עם הכרזת המלחמה גויסו לצבא רבים מצעירי ינובה וחלק ניכר מראשי־המשפחות, שנקראו לחיל־המילואים. בחנות העורות של הורי, שתפריה היתה צמודה לה, עבדו אז גזר מבוגר ושני עוזרים צעירים; אחד מהם גוייס תיכף, והשני עמד לפני סכנת גיוס. אבי החליט להפסיק את לימודיי בישיבה ולצרפני כעוזר בחנות ובתפריה. אף־על־פי שלא הייתי שקדן כאחי דוב, הצטערתי על הפסקת לימודיי; אך נסיבות הזמן הכריעו.

המפקד העליון של הצבא הרוסי, ניקולאי ניקולאיביץ, הטיל את סיבת השכלונות במער־כות המלחמה על היהודים, שהאשימם בריגול לטובת הגרמנים. בינובה נאסרו כעשרה מח־שובי הקהילה בתור בני־ערובה להתנהגות טובה מצד היהודים. בין הנאסרים היו אבי וכן דודי אליעזר יודלביץ, זכרונם לברכה.

בינתיים התקרבה החזית. העיר נתמלאה חיילים נמלטים. רבים החלו לעקור לכיוון וילנה ועיירות הסביבה.

אמי, שנשארה כאחראית למשפחה, החליטה להעביר את כל בני משפחתנו לזוסלה. רק אנוכי נשארתי עמה לשמור על החנות ול־חכות לשחרורו של אבא.

יומיים לפני חג השבועות, 1915, הוכרז על־ידי המפקד העליון על גירוש כל יהודי מחוז קובנה תוך 24 שעות. גזירה זאת גרמה לפאניקה גדולה. לנו רווח פתאום, כי על־ידי כך שוחרר אבא ממאסרו יחד עם יתר הנאסרים.

(המשך בעמ׳ 23)

נוח שטרן

גָּלוּת

(לזכר פרעות 1919)

אֶת דָּמִי מַרְעִיל עוֹד חֲזוֹן־הַנִּדּוּדִים,
מַשִּׁיקִים עוֹד עַל רָאשֵׁי דְּגָלָיו הָאֲפוּרִים.
הָהּ, יַתְמוּת־עַד, הָהּ, שַׁוְעַת הַלְּבָבוֹת הָעֲקוּדִים
בֵּין הָאֳפָקִים הָאַכְזָרִים, הַמְּעוּרְפָּלִים־סְגוּרִים –

...עוֹף־יִשּׁוּב אַחֲרוֹן בְּשַׁחַק־עוֹפֶרֶת כְּבָר קָבַע וְנָמֹג...
וַתְּיַלֵּל בַּשְּׁמָמָה רַכֶּבֶת יְלֵל אֵם שַׁכּוּלָה מְטֹרֶפֶת,
וַתִּקְדַּח בְּאַחֲרוֹן־יֵאוּשָׁהּ בָּאֹפֶק הָאָטוּם־הֶעָמֹק,
לְמַלֵּט אֲנָשִׁים נוֹאָשִׁים מִלֹּעַ־הָאֶפֶס...

– – וְשׁוּב עֲשַׁן־רַכָּבוֹת עוֹטְפֵנִי עִם רֵיחַ שְׂרֵפוֹת וְגָלוּת
נַחְשׁוֹלֵי־יָם בָּאֵד לְפָנַי, כְּתַלְמֵי שַׁדְמוֹת סְתָו.
הָהּ, פִּרְשִׂי, נַפְשִׁי, שׁוּב כְּנָפַיִם מְבֹהָלוֹת
בְּדַרְכֵּךְ רָב...

תרצ״ג

גזירת הגירוש היתה כה פתאומית, שאנשים איבדו את עשתונותיהם. אמי נתגלתה אז כאשת חיל השולטת בעצביה. היא עודדה את אבי להתחיל באריזת הסחורה מהחנות ואת הבגדים והחפצים הנחוצים ביותר; התקשרה עם איכרים, שהיו לקוחותינו, והשיגה עגלות להעברת הסחורות. מכונות התפריה וחפצים רבים נשארו.

כך יצאו למסעם אלפי יהודים עקורים מינובה וסביבותיה לאשר יובילם הגורל. משפחתנו נסעה לזוסלה, להתחבר אל יתר בני המשפחה. בדרך, ביער, נתקלנו בפלוגת קוזאקים, שהיכו בנוסעים על ימין ועל שמאל והתעללו באחדים, ובמקרה אחד — עד מוות. מוכים, נרדפים ונפחדים, הגענו לזוסלה עם פרוס חג השבועות. חגגנו את החג בצפיפות ובדמע, אבל גם בהודייה, שהצלחנו להגיע בשלום ולהתאחד כולנו יחד. אחרי החג עברנו מזוסלה לוילנה, שם פתחו הורי חנות עורות מהסחורות שהביאו איתם.

וילנה היתה מוצפת עשרות אלפי פליטים. אנשיה התגייסו לטפל באלה, שבאו כמעט בחוסר־כול. אחי דוב ואנוכי התנדבנו לשמור בתורנות על חולי־הרוח, שנתקבצו מכל העיירות ורוכזו בחצר גדולה, עד שהצליחו לסדרם במוסדות סגורים, וכן התנדבנו למעשי־עזרה אחרים.

עם התקרב החזית לוילנה, סמוך לימים הנוראים, החליטו הורי לנסוע אחרי החגים לפנים רוסיה, לסרטוב, למשפחת דודי וסבתי. שלחנו לשם חלק מהסחורות שלנו. בינתיים החלו הגרמנים להפציץ את וילנה ובליל יום־הכיפורים כבשוה.

יחסם ליהודים בימים ההם היה יפה בייחוד, כשהיהודים היו היחידים, איתם יכלו להידבר. אחרי חג הסוכות התאספו כמה בעלי־בתים יוצאי ינובה והחליטו לנסוע לעיירה ולראות, מה המצב שם. עקב העומס של תנועת הצבא בכבישים, הורשינו לנסוע רק דרך הנהר. סירות קיטור לא היו. לכן הוחלט, שתחילה ישוטו בסירות רגילות רק הגברים. ביניהם היו לייב אופניצקי ובנו אליהו, אבי ואנוכי. דומני, שגם אליעזר יודלביץ היה איתנו. שכרנו גויים בעלי־סירות ובעזרתם שטנו עם זרם הנהר: בדרך נתקלנו בגשרים שקועים במים, שפוצצו על־ידי הצבא הרוסי הנסוג. היינו סוחבים את הסירות דרך היבשה עד לעבר השני.

מסע זה ארך ימים אחדים, וזכינו להגיע לינובה. העיר נראתה מתה. הבתים על רחובותיהם היו שקטים. איכרי הסביבה נמנעו מלבוא לעיר מפחד החרמת הסחורות ובהמתם על־ידי הצבא.

בואם של ראשוני היהודים נתקבל בסבר פנים יפות גם על־ידי הגרמנים וגם על־ידי התושבים הגויים, פרט לאלה שבתיהם מלאים היו מרכוש היהודים שנעזב. לאט־לאט החלו יהודים לשוב. החיים התחילו להתארגן. המצוקה היתה גדולה מחוסר סחורות וחומרי־מזון. על רוב הסחורות הוכרז קיצוב ואיסור מטעם השלטון הצבאי על סחר חופשי.

מכיוון שמקורות הפרנסה כמעט ונסתמו, התחיל להתפתח שוק שחור, בו עסקו רבים מהתושבים. היו קונים אצל האיכרים בכפרים ובסכנה מתמדת לקנסות והחרמה היו מביאים העירה, כנאמר בתפילות יום־הכיפורים: „בנפשו יביא לחמו".

נפתחו בתי־קפה ותה למען החיילים על־ידי משפחות הגונות, שהיו להן בנות חינניות. על־ידי הקשרים עם החיילים הגרמנים הצליחו לקנות מהם עודפים או סחורות שיכלו להשיג מהקנטינות הצבאיות.

עם כל החוזרים מוילנה שבו גם יתר בני משפחתנו, חוץ מאחי דוב, אשר נשאר ללמוד בסמינר למורים בוילנה בתנאי מחסור ששררו אז. הורי פתחו שוב את חנות העורות עם התפריה. הגזר נשאר ברוסיה, ועל כן עבדו בה צעיר אחד ואנוכי כעוזר.

נפתחו בתי־התפילה. כוחות אינטלקטואליים לא היו בין החוזרים. דמות יחידה בולטת היה נתן ינוסביץ, בן להורים אמידים, בעל הופעה נאה והשכלה כללית, ציוני בהכרתו ודואג להעלאת הרמה התרבותית. ביוזמתו הוקמה מחדש הספריה בבית וויינר. כשחזר אחי דוב מוילנה, נרתם יחד עם נתן והמורה יוסלביץ לפתיחת מועדון צעירי־ציון וכן בית־ספר עממי עברי, שבו דוב שימש מנהל ומורה יחד עם חברו יוסלביץ אשר הביאו מווילקומיר.

בינובה התגורר אז שחקן צעיר מוילנה, גרמניסקי. בעזרתו ובבימויו הוצג המחזה „יענקל דער שמיד״ (יענקל הנפח), בו השׂ־תתפו בין היתר ריקלה ינוסביץ ואחותי רחל ז״ל. יותר מאוחר, עם התרחבות הפעולה של צעירי־ציון, הוצגו הצגות על נושאים ארץ־ישראליים, וההכנסות היו קודש למען הקרן־הקיימת.

יצחק בורשטיין (נוה־שרת)

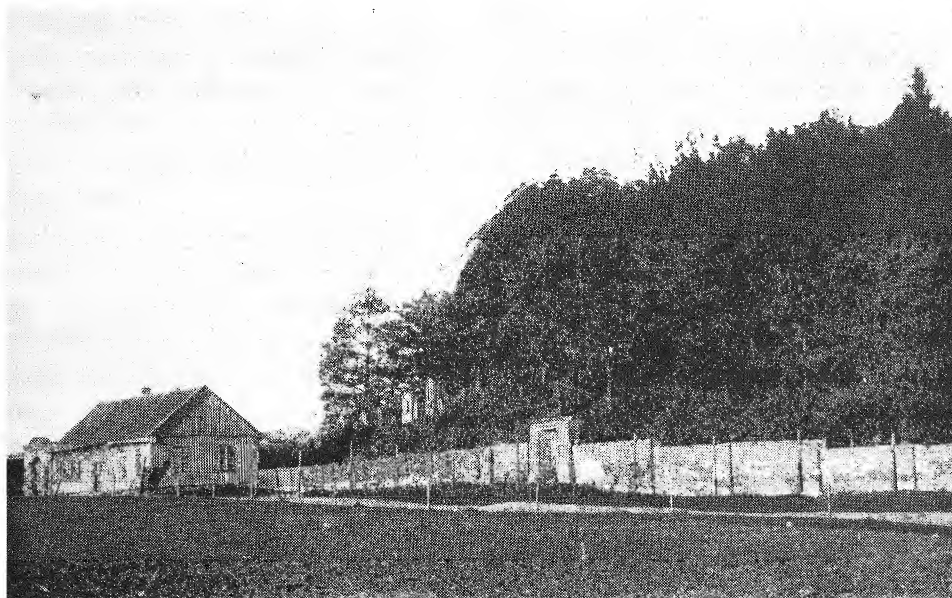
סיורים בעיירתנו במציאות ובדמיון

עוד משחר ילדותי היתה ינובה בשבילי ממש כרך, מרכז. נולדתי וגדלתי בעיירונת קפליצה, 17 קילומטר מצפון לינובה. בחייהן התרבותיים, הדתיים והחומריים, היו 15 המשפחות קשורות קשר הדוק לינובה. משם היינו מביאים מלמדים, ספרים לקריאה, את הדואר, סחורות. בשאלות כשרות היו פונים לרב של ינובה, ואת המתים היו קוברים שם בבית־העלמין. להצגות של חובבים היינו נוסעים לשם בבגדי־חג. וב־1916, כשלמדתי בריאל־גמנסיון העברי בקובנה ע״ש קרלבך, הייתי עובר דרך ינובה, לן בה וממשיך למחרת בדרך לקובנה.

ב־1922 באנו להשתכן כתושבי העיירה לביתו של הבנאי ויינר. חייתי כאן עד 1940 עם הפסקות קצרות, כשלמדתי בוינה. ב־1941, זמן קצר לפני המלחמה, גירשוני הסובייטים לסיביר. חזרתי לינובה לביקור כעבור 16 שנים, בדרכי הארוכה מן העיר פרונזה, דרך סיביר ואסיה התיכונית, בסתיו 1957.

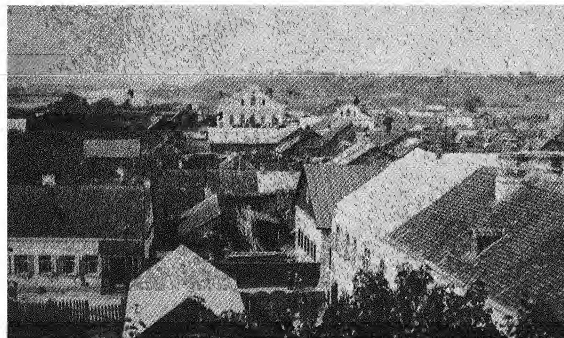
נסענו מוילנה קבוצת ינובאים ליום הזכרון. הגענו מצד וילקומיר ונכנסנו לגיריאלקה, לחורש. זהו המקום ששימש לנשפיות־מחול באביבים, וכעת — מקום מנוחתם של קדושינו לאחר הטבח ההמוני. ליד הקבר ההמוני הראשי הוקמה על־ידי הינובאים מוילנה ומקובנה מצבה גדולה עם כתובות בליטאית ובאידיש. זו מגודרת בשרשרת.

הנה החורש המוכר. הנה עצי־האשוח, עצים אלמים לימי־האימים. הננו מתייחדים — מי בדממה ומי באנחה ובדמעה. הננו מצטלמים ומגמת פנינו — בית־העלמין הישן. ממנו שרד

רחוב השוק

ינובה ב־1914

מראה כללי מגג הכנסייה:
1,3 — בית־הכנסת ובית־המדרש הגדולים,
2 — בית גולדמן ומועדון „מכבי".
ברקע מימין — הר הסחרחורת

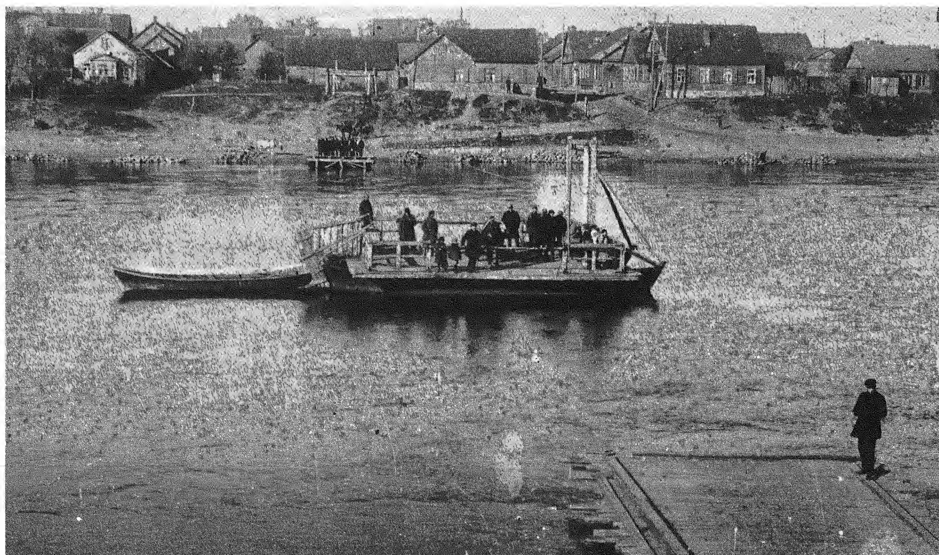
רחוב וילנה — בית גרנביץ והבנק העממי

הצד השני של הרחוב

קטע מרחוב קובנה

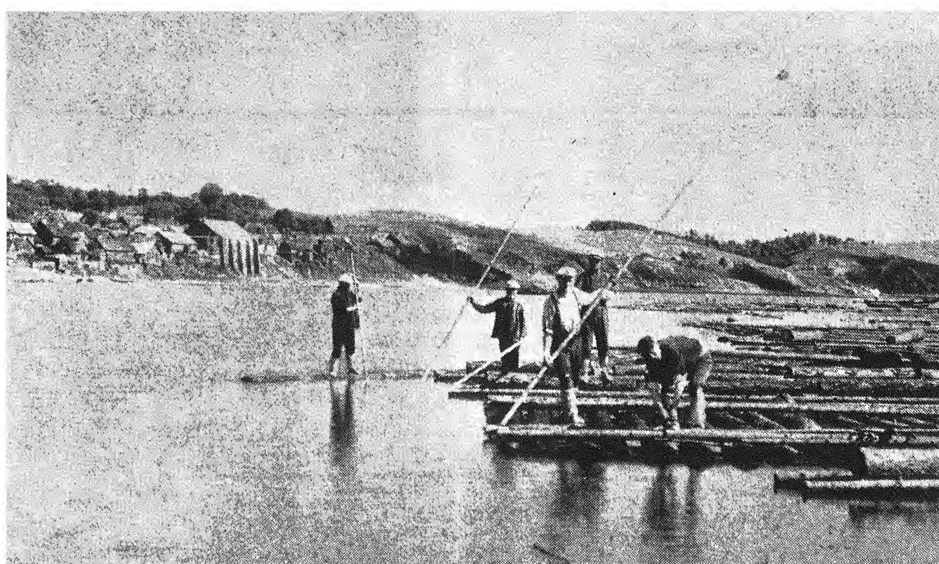

על הוויליה: המעבורת

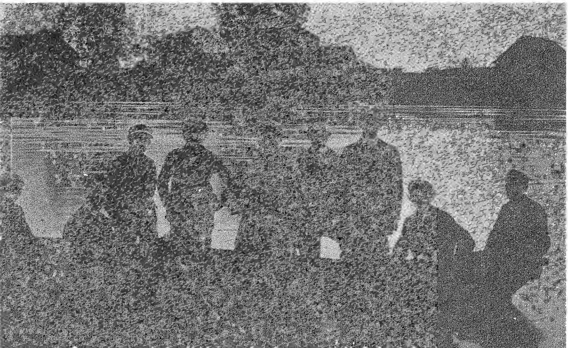

גשר העץ

„אנשי־המים" על דוברות

חויות על הוויליה

שמעון גורפיין (נוי), לאה יודלביץ, זאב אופניק, רחל ליפשיץ, שפרה סטולר, אייזיק רייבשטיין, צבי ולוי פרבוזניק

שמעון גורפיין, יצחק נוחימוביץ, אליהו קאפר, X, יצחק סולסקי, חיים טייטלבוים, זאב אופניק, יהודה זופוביץ, ברוך שבתי׳ס, צבי פרבוזניק

יוסף ריקלנסקי, חנה דוידוביץ, גולדה סירק, X, שליומוביץ, ליברטל, אריה שטרן, ציפה לאה ויינר, ירחמיאל טייטלבוים, מרים נוחימוביץ, שלמה מאירוביץ

יצחק ב. שמעון ז״ק, שרה בורשטיין, אפרים פרקט, מרים בורשטיין, צבי לווין, מיצל פגירסקי

חבורות מתרחצים (1927—32) :

X, גרוניה קפלן, יצחק ב., דויד פגירסקי, רוזה כגן, אלתר סנדלר, משה ברון ; X, שבע סגלובסקי, בלומה פגירסקי, חנה סגלובסקי, ישה אפשטיין, יעקוב מילץ ; זליג אפשטיין, משה מילץ

זאב קירז׳נר, משה ברון, אליהו כגן, חביבה גולדשמיד, אפרים פרקט ; מינה ז״ק, רחל ב., שפרה למיאנסקי ; לוי קאפר, יצחק ב. ; בתיה זנדמן, אריה שטרן, יוסף פרידלנד, פסיה דמבו, מרים לוין, יעקוב דמבו, חנה גולדשמיד

מיצל פגירסקי, מרים ב., צבי לוין, שרה ויצחק ב., שמעון ז״ק ; אפרים פרקט

ישה אפשטיין ויעקוב דמבו

רחל לוין, מיצל פ., רוזה כגן, פייצה לוין, מרים נוחימוביץ ; צבי לוין, שרה בורשטיין, שיינה לוין, אפרים פרקט ; אנה כגן, רחל ומרים ב., בלומה פגירסקי

גשרים ונעורים

דבורה זלונקר ומרים נוחימוביץ

מנדל דוביאנסקי; הינדה פרלשטיין, חנה דוידוביץ, חיה כ"ץ; דינה פרלשטיין, צ׳רנה ברון, ליבה שטרן.
יעקוב דמבו, שלמה פרלשטיין, מ. קרמניצין; דבורה גולדשמיד.

משפחת סגל ליד גשר הרכבת

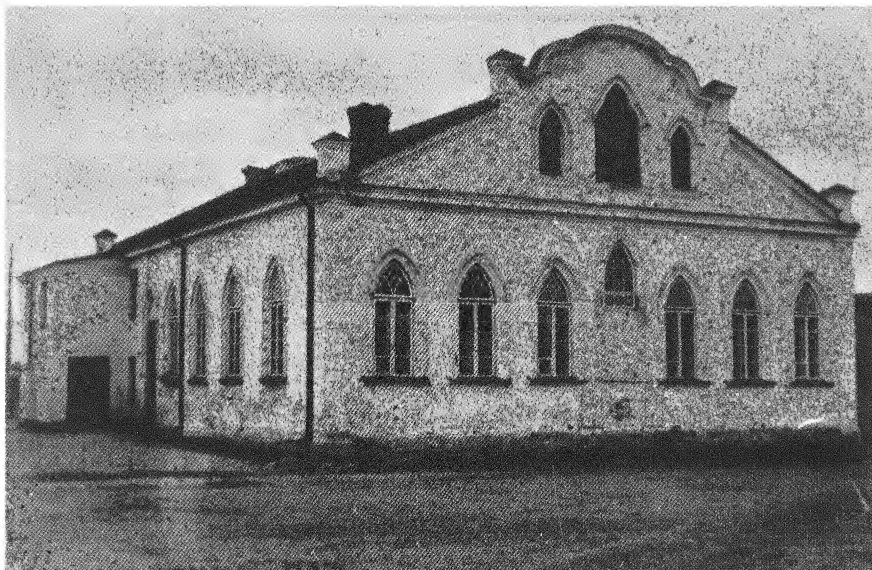

בית הדואר

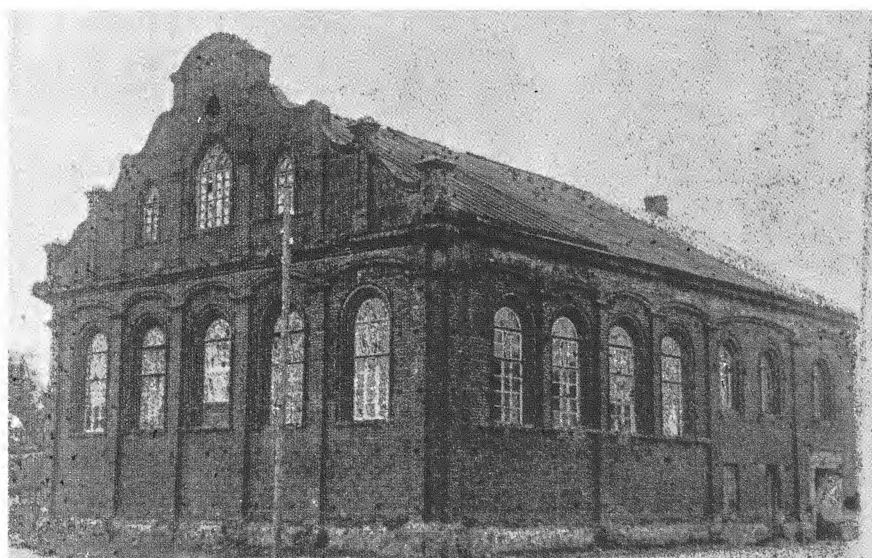
ביום העצמאות של ליטא

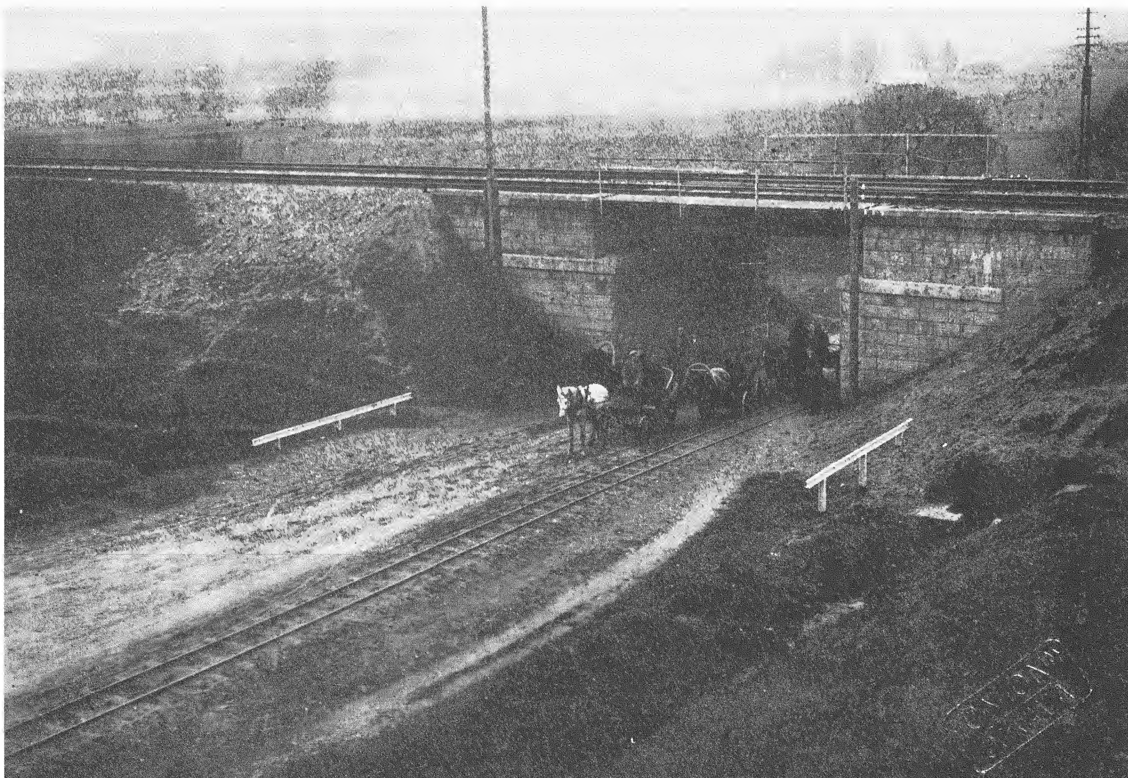

בית־המדרש הגדול

בית־הכנסת — ה„שול"

מעבר הרכבת — ה„טשיגונקע״

על רקע הנוף:
יעקוב קליבנסקי, חסיה פרידלנד, מלכה אונטרשץ, חנה גולדשמיד, שפרה למיאנסקי, שמואל גולדשמיד.

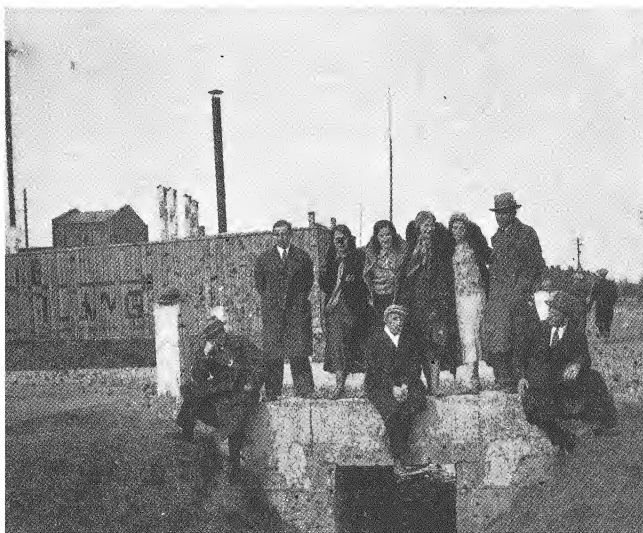
גשר הרכבת

ליד בית פלקס ברחוב הכביש (1925):
משה סולסקי, רחל לוין, מיצל פגירסקי, מלכה קפלן, שרה בורשטיין, אליעזר גולדשמיד, דודל פגירסקי

טיול על הכביש (1928):
ניסן בורשטיין, רחל בורשטיין, צבי לווין, מרים בורשטיין, אליעזר גולדשמיד, רחל לוין, יצחק בורשטיין

ליד „קמח" (1932):
לוי קאפר, חסיה פרידלנד, שפרה למיאנסקי, מלכה אונ־טרשץ, חנה גולדשמיד, יעקוב קליבנסקי, אברהם ז'וכובסקי, שמואל גולדשמיד, משה ברון

אייזיק סגלובסקי ורעייתו חיה
חנה סגלובסקי, שרה ויצחק בורשטיין, מאשה סגלובסקי

בילה אפתקינה, מנשה ויינר, שורקה זימן, אטקה סגלובסקי, יונה שלטופר, חיה מר, ריטה ואסתר בולניק, חיה קפול; מאיר זופוביץ, פסח שחור, אליעזר גולדשמיד, ישה אפשטיין, שבע סגלובסקי, ציפורה קפול, בריינה יפה, סוניה אפשטיין.
יצחק ב., דינה קפול, שיינה סגלובסקי, ברל ס., רות הנצ'ה, חיה סגלובסקי, אלתר ומינה סנדלר, זלדה סולסקי; משה בולניק, סלומין, הניה סגלובסקי, חנה סנדלר, בלימה פגירסקי־אפשטיין, גרוניה קפלן; משה מלץ.

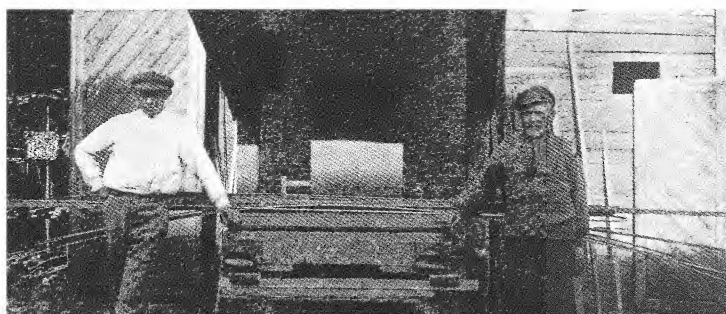

יעקוב קליבנסקי, יהודה קצנברג, רחל אונטרשץ והבנים בנימין ומשה
המרכבה (די קארעטקע) בשנות ה־20:

צבי ליברמן, עו"ד אברהם יודלביץ, טניה יודלביץ־פגירסקי, אלה
פגירסקי (סגלובסקי)) בנימין פ. לְמַעלה — שלמה דרגצקי

בחצר של אבא פגירסקי:
ליד המאזנים — אברהם ליברמן וזלמן אברמוביץ

רק החלק שממול לטחנת־המים, וכן גדר האבן שבחזיתו. הנה המבנה שמעל לקבר של הרב סילמן, והנה הקברים של אייזיק סגלובסקי ושל רבים אחרים. מהצד האחר הרוסה הגדר והמצבות מפוזרות. כאן משוטטים פרות וסוסים.

שוב באתי לכאן מקובנה כעבור ימים אחדים. נמשכתי אל עיר־ההריגה. העיירה עלתה באש ונמחתה יחד עם תושביה היהודים. הנך בא מצד קובנה ולנגד עיניך גשר ברזל — בטון, הכביש מצופה שכבת אספלט רחבה. הנה בניין הדואר, נשאר כפי שהיה, זכר לימי ניקולאי. משני צדדיו ובמרכז — הכול ריק. בקושי הנני מזהה את המקום, בו עמד בפינת הרחובות ביתנו הדו־קומתי. אין סימן וזכר לבתים, רחובות. האתר היחידי העוזר להתמצא היא הכנסייה הקתולית. נשארו: המשכו של רחוב קובנה לאחר כיכר השוק; מימין — הסימטה, בה חי הרב סילמן. אותם הבתים. עוני ועזובה ניבטים מהם, ומבעד לחלונותיהם מציצים פרצופים זרים. הנני עובר לרחוב ברייזר. מימין — שדה ריק, משמאל נשאר הרחוב שלם עד לרחוב קיידני, שאף הוא לא נפגע. שני בתי־הכנסת בקצה רחוב בתי־הכנסת נהפכו למחסנים, עומדים מחוללים וחילוניים. כזהו גם מראהו של בית־הכנסת של התגרנים (קרבלניקס). הסימטה המובילה מכיכר השוק לרחוב הדייגים עלתה גם היא באש. שום זכר לא נשאר מהבית של משפחת אופניצקי.

הנני משרך דרכי בכביש. גם מבית סגלובסקי לא נשאר שריד. כל הבתים לאורך הכביש היו למאכולת האש. רק הבית של יצחק לוין נשאר. המנסרות של אופניצקי, של „מדיס", נעלמו מהאופק. את מקומם תפסו בתים חדשים של גויים. היסודות נבנו ממצבות של בית־העלמין. הבית של הקואופרטיב קיים ועומד. השוק החדש וכל בתיו נשארו שלמים כפי שהיו. הנך עובר מתחת למעבר הרכבת (הטשוגונקע) ומתקדם למעלה, ומתברר לך, שכל שריד לא נשאר מהמפעל „קמח". בית־החרושת לגפרורים „אורן", נשאר. שם גם הקואופרטיב של תעשיית הרהיטים. תחנת־הרכבת — כבשנים עברו. משמאל — הבניין של משפחת קפלן. לידו קיוסק. הנני שוהה שם רגע, שותה משהו וחוטף שיחה עם האשה, שריד מהמשפחה, ומעיניה ניבט עצב עמוק.

ינובה בשנים 1916—20

הבה ונעלה את ינובה של ימים עברו, כפי שנחרתה בזכרוננו. רבים — ובתוכם גם אני — זוכרים אותה עוד מהכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם הראשונה. בעברי מקפליצה דרך אחוזת מרקורטישק הייתי פוגש נשים ינובאיות, שהיו הולכות ברגל „להיעזר" על־ידי המפקד הגרמני, שהתגורר שם. עם שובם של הפליטים הינובאים מהגירוש לינובה הכבושה, נתמנה חיים לוין לראש־העירייה. לרשותו הועמדה גם משטרה יהודית ובראשה חנע קצנברג, חנע פרבוזניק ואחרים. הזוכר מישהו מכם, כי את בית־הקפה המודרני הראשון פתחו הבנות של אייזיק סגלובסקי?

הזוכרים אתם את המבריחים, המלינשציקים, של הימים ההם? — שמרל, בינה ואברהם שפירא, אייזיק נוחימוביץ, איציק דנס, הגירשוביצים (ה„תורכים") ואחרים. הם הבריחו הכול, ובעיקר תבואה, וגרמו למחסור בתבואה בעיירה. על כן הטיל עליהם הרב סילמן חרם. היו אלה יהודים גברתנים, אמיצים ונמרצים, שהיו מתחמקים בלילות מבעד למשמרות של הגרמנים בדרכים לקובנה ולוילנה. הם נחשבו לעשירי־העיירה. המבריח עם מעיל־העור היה אורח רצוי בנשפי הימים ההם, שנעזרו עם קונפטי, מזנונים ו„דואר־אויר". הם פיזרו כסף על ימין ועל שמאל במזנונים ובהגרלות.

הזכורות לכם המרכבות, הדיליז'נסים, בכביש לקובנה? את המונופולין ואת המושכות החזיק בידיו שולם בעל הזקן הלבן והארוך, שהיה מכונה „מתושלח", בנו אברהם לוקמן, גרשון אשר איצקוביץ, שלושת האחים יודלביץ — איזקה, הירשקה ושואל'קה. מקום חשוב תפס שמרל דרגצקי. הם ישבו על דוכניהם כמלכים על כס מלכותם. נוסעים חשובים ונכבדים ישבו בפנים על מושבים רכים. מולם ישבו פחות חשובים, ולידם על הדוכן — פשוטי־עם. אם הזדמן ברגע האחרון נוסע חשוב מאוד, לא התבייש שמרל לבקש את אחד הנוסעים לפנות את המקום.

שום מחאות לא עזרו. היו יוצאים בלילה, על מנת להגיע מבעוד בוקר לקובנה. לפני־כן היו ממלמלים תפילת־הדרך. בהגיע הכרכרה ליערות־איסר שנתמשכו משני עברי הכביש לאורך 10 קילומטר, היו מתנערים מהתנומה ואומרים פרקי תהילים, כסגולה נגד שודדים. השכם בבוקר היו מגיעים לפונדק בדבלגביצה, 12 קילומטר לפני קובנה. כאן חיתה משפחת הדוד רום. היו שותים כוס חמים ואוכלים לחמניות טריות, שזה עתה הוצאו מהתנור.

ינובה 40—1922

שוב פעם עליתי במעלה ההר והרכנתי את ראשי לפני קבר האחים בגיריאלקה. בזכרוני עלתה ינובה, שהיתה שוקקת חיים יהודיים תוססים.

בחורשה זו היו נערכים נשפי ה„גגוזינה". היו רוקדים לצלילי תזמורת צבאית. מיודעינו פוזייצר ואברמוביץ היו מביאים בעגלה לימונדה קרה וסודה. ישראל נמיוט, פרסקי ואחרים היו מסדרים מזנונים. מאות צעירים היו נמשכים בכיוון החורשה. ובשעות חצות היו שבים במורד ההר, מלאי־רשמים מהנשף בחיק־הטבע — מי בגפו ומי עם בת זוגו. צלילי שירים עבריים ובאידיש מילאו את האויר של ליל קיץ חם.

הנה חולפים ליד „קמח" — קומבינט של מנסרה, טחנה וחרושת פרקט. המפעל משתרע משני עברי הכביש. בעליו — דוד בורשטיין, לייבה וולפוביץ — הינם יהודים לאומיים. על כך מעיד השם של המפעל. עבדו כאן 15 יהודים — פקידים ומומחים: יונה שלטופר, גרינבלט — רווקים מושבעים בשנות השלושים, חברים פעילים בצעירי־ציון; משה'ל בקר הפנקסן הגיבן — לץ גדול ובחברתו תמיד שמח; משה'ל ברון — ספורטאי צעיר, חבר „מכבי". העבודה בטחנה בערה תחת ידיו. אך עם גמר העבודה — והנה הוא חיש מגולח למשעי, לבוש מכנסי־גליפה, חולצת־משי ועניבה, אץ לבלות בחברת בחורות; האחים לייבל ופיניע בורשטיין מוילקומיר — האחד איש צ"צ והשני, בעל הפיאות — רביזיוניסט; הירשל וולפוביץ נמוך־הקומה אף הוא רביזיוניסט. היה הראשון בעיירה שרכש לו מקלט ראדיו. פורט על מנדולינה בתזמורת־מכבי, בעל חוש הומור וממלא תפקידים קומיים בחוג הדרמתי של מכבי; שמואל בולניק מססיק היה מופיע בימי ראשון מתוך היערות. במבטו החודר היה חיש תופס את קווי־האופי של העומד מולו, ולאחר מכן היה מחקה אותו בהצלחה; שמעון מרביאנסקי — בעל נטיות שמאלניות, נושא־חן בעיני נשי העיירה; מיכה ברון — כבן 55, חוכר הטחנה, עם זקנקן ושפמפם. מומחה גדול. בעל חוש הומור. כולו מכוסה אבק־קמח; דוביל דודק — היא המבשלת עבור הרווקים, עושה עבודתה בשקט ובמסירות.

כל אלה מהווים מעין קולקטיב, ובחייהם קשורים זה בזה.

יכולים אתם לתאר לכם, איזה כוח־משיכה היה למפעל זה עבור הנוער של העיירה, במיוחד למין היפה. לאחרונה עבדו שם שתי בחורות נאות: מאשה נמיוט וחנה ססיצקי. בשבתות היה הנוער ממש שם מצור על המפעל. בקרבת מקום גרה משפחת גרוסמן בביתו של פטרוסביץ. הוא, סוחר תבואה, ואחותו רבקה שניהם חברים בצ"צ. בשל הקירבה נמנו אף הם על הקולקטיב של „קמח". מהעבר השני היה אסם התבואות של נחום בלומברג וגרוסמן. בימי שוק היה נחום עומד על הכביש ובודק את עגלות האיכרים, מה סחורה הביאו איתם.

הנה פסי־הרכבת. היינו צועדים בשבתות ובחגים לאורך המסילה ועל־ידי זה מקצרים את הדרך לתחנה. משם היינו ניגשים לתחנת גייזון וסועדים את לבנו במסעדה, בעיקר ביום־הכיפורים.

לפני מעבר־הרכבת הנה המנסרה והטחנה של לייבה אופניצקי. גם פה עבד צוות לא־קטן. לצדו של לייבה — ארבעת בניו: אליהו, אבא, צבי ועזריאל, הראשונים — אנשי צ"צ והאחרון — רביזיוניסט. אליהו ואבא היו בין ראשוני החלוצים בקבוצת „אחוה" שעלו לארץ. לפי דרישת אביו חזר משם לאחר שהתחתן והביא עמו את שני ילדיו הצברים. כולם ניספו.

הנה „הוילה" של לייבה וולפוביץ — מבנה־עץ עם גינה מלפנים וגן עצי־פרי מאחור. לייבה טארוקר כינוהו על שום שנולד בפונדק טארוק בין קפליצה לססיק; בעל אופי נוח, מרוצה תמיד

ובמקצת בעל־גאוה. רואה אני אותו בעיני רוחי יושב כשהמקטרת בפיו ומנהל מערכה קשה עם שכנו יצחק לוין על לוח השחמט.

הנה הבית של יונה כ״ץ, סוחר התבואות; יהודי פיקח, תלמיד־חכם, ציוני; גבה־קומה, ממושקף, דובר בפתוס, ציוני כללי, אשר לעולם אינו מרוצה, חדור אי־שקט וגועש, ניהל מערכה נגד הבנק העממי ומנהלה, חיים אברמסון. ההיפך ממנו — עטל, העזר כנגד שלו: שקטה ומתונה, ממשפחת שטרן. הבנות תקוה וחיה, שנתחנכו בבית ציוני, עלו לארץ כחלוצות, פעילות עד היום בקופת־חולים. יונה ועטל באים אף הם לארץ, וכאן מצאו את מותם ונקברו בשיבה טובה.

הנה הבית של סוחר־התבואה אבא סולסקי וגורדון. נחשבו לגדולי־הסוחרים בתבואה וכן היו קונים אווזים ומייצאים לגרמניה. ממול — ביתו של סוחר־התבואה ישראל בוז. ליד מחסן־התבואות משתרע המגרש, אשר מכבי שכרה לצורכי האתלטיקה הקלה. ישראל היה מעורב בין הפריצים והאיכרים ובמראהו דמה לאחד מהם. בתו ליפשה היתה אחת היפהפיות של העיירה, פעילה ב„גורדוניה״.

הנה הבית של סוחרי־התבואה אבא סולסקי וגורדון. נחשבו לגדולי־הסוחרים בתבואה וכן כמודד. אשתו היתה פעילה עבור הקרנות. היו להם שתי בנות יפות: מירה׳לי ורחלי. רק בן של מירה׳לי נשאר בחיים והוא נמצא בקובנה.

הנה בית־העץ והאסם של סוחר־התבואה חיים פרלשטיין — גבוה, שקט, פיקח, תלמיד־חכם. לא קל היה לו לעמוד בתחרות עם מתחריו אבא סולסקי, חיים בלומברג ואחרים. בנו יוסף — משכיל, השחמטאי הטוב ביותר ב„מכבי״ ונחל נצחונות נגד שחמטאי קובנה. היו בבית שלוש בנות: חיה נישאה למאיר זוכובסקי; הינדה — למנדל דוביאנסקי, ודינה — לדניאל ריקליס מפעילי הצ.ס. שניים האחרונים עלו לארץ — וכן גם האח שלמה פרלשטיין — והם נשארו מכל המשפחה.

הנה הבית והאסם של מוטה פלקס הקמצן. הבית בולט במבנהו המיוחד, בגינתו ובבאר שבחזיתו — סימנים המעידים על „בעל־הביתיות״. ר׳ מוטה היה מעשירי סוחרי־התבואה. עסק גם בספסרות. תרומות, נדבות נמנע לתת. מספרים, כי נתבקש פעם לתת נדבה לבעל־בית שירד מנכסיו ושהיה בשעתו נדבן גדול. פנה מוטה לאשתו בזו הלשון: — השומעת את, פלונית, מה עלתה לו לבעל בעמיו, שהירבה לפזר נדבות?!...

מולו עמד הבית עם התריסים הכחולים ומוקף גינה של משפחת סלומון. שלמה נטע גבה־הקומה תמיד בנסיעות לצורכי־מסחר התבואות, מתחבר אל הפריצים שבסביבה. אשתו קטנת־המידות תמיד חולנית. מרפסת־הבית שימשה מקום מיפגש לנוער. מן הבית נשמעו צלילי פסנתר ומנדולינה. שלושת הבנות — שפרה, ינטל ושרה — ניגנו על הפסנתר, וחיים משה הגוץ והגיבן פרט על המנדולינה. היה מנגן בראינוע של טביה יפה וסגל מוזיקת־לווי לסרטים האלמים. האחיות היו שרות רומנסות בליווי המנדולינה. שפרה וינטל עלו לארץ, ושרה היגרה לדרום אפריקה. עם הזמן נעזבו הבית והמרפסת.

הנה הבית של ירחמיאל שחור, הרצען גבה־הקומה, יהודי לץ המתפרנס בקושי. הבן פסח לאחר שסיים את לימודיו בגימנסיה העברית בוילקומיר, נהיה לסטודנט באוניברסיטה הליטאית, פעיל ב„מכבי״, השתתף בתזמורת כלי־המיתרים ובחוג הדרמתי. לאחר מכן — פעיל בצ.ס. האחות הצעירה שרה היתה חברה ב„השומר־הצעיר״.

הנה בית־המלון והמרזח של ישראל ריקליאנסקי. בנו יוסף התחתן עם רשל דוידוביץ, הספרנית וחברת צ״צ. הבת החורגת, רוזה, חיה בארץ, נשואה לינובאי ירחמיאל גרבר.

הנה המפעל הראשון של ינובה: הטחנה, המנסרה ותחנת־החשמל של אייזיק סגלובסקי. בחזית — הבית והגינה ולידו שני בתים נוספים עבור הפקידים ומשפחותיהם. שנים סיפקה התחנה אור חשמל לעיירה. בחצות היה האור נפסק אט־אט. היו ממהרים למצוא גפרורים: „מהר, מהר, אייזיק דועך״! צפירות הטחנה היו מבשרות את כניסת השבת. אייזיק היה יפה־מראה, קשוח, התייחס יפה לעובדיו. משתי נשיו היו לו אחת־עשרה בנות ובן אחד: אלה, שיינה, אסתר, פסיל, פייגה, הניה, שבע, חנה, מאשה, עטל, שרה׳קה וברקה. הבנות — אחת יפה מהשנייה. מאשה

נבחרה פעם למלכת־היופי של ליטא. בחורים רבים נמשכו לבית זה. אך רוב הבנות היו ל„יצוא". היו משחקים בקלפים, מישחקי־חברה ומשתעשעים באהבים.

לפני פרוץ המלחמה נשארו בבית עטל, ג׳ניה מילץ וברל, שהיה נשוי ללאה בורשטיין. היחידה שקשרה את גורלה עם הארץ היתה חנה, שהתחתנה עם המורה אלתר סנדלר. הם חיו בתל־אביב, וכאן גם מצאו את מותם. גם אלה, שנישאה לבנימין פגירסקי, עלתה יחד איתו לארץ. האם חיה׳צי עם שתי הבנות עטל וג׳ניה ניספו בגיטו קובנה. נשארו בחיים 4 בנות — שתיים בארץ ושתיים בחו"ל. גם הפקיד גרונדמן, שעבד שנים במפעל והיה מאוהב בכל הבנות, מגיע לארץ.

הנה בית־הדואר, הקיים עוד מימי הצאר. כל כמה קילומטרים היה בניין כזה. היו מחליפים את הסוסים וממשיכים בהובלת הדואר. לחגים היה הדוור מחלק מכתבים ובהם צ׳קים מאמריקה ומדרום אפריקה.

ממול — הבית של חיים גולדשמיד עם חנות העורות, למדן, ממושקף, מבורך בשלושה בנים ובת, דבורה׳לי. הבכור שמואל, בוגר הגימנסיה העברית, עבד ב„די אידישע שטימע (עתון: „הקול היהודי"). ניסן ומשה־יצחק — ביתר"ים. ניסן גורש לסיביר ומת שם במחנה. משה נמלט לרוסיה, התגייס לדיביזיה הליטאית בחזית קורסק ומצא את מותו מכדור האוייב.

הנה הספסל שלפני הבית. בערבי־קיץ שימש למושב־לצים ובראשם שמואל גולדשמיד ופסח שחור. בעברי היו שרים שיר שחיברו עלי לפי המנגינה מהאופירה ריגולטו: „טמפו אלגריטו / פיגורה ניטו / צועד לו לאטו / אל העלמה שמוקלרטו".

מפינת הבית מובילה סמטה אל ההר, בדרך הישנה לתחנת־הרכבת, עליו נמצא מגרש הכדורגל. ממול היה בית, בו השתכנו חלוצים מינובה ומעיירות אחרות — בית החלוץ. הם קיבלו את הכשרתם בעבודה במפעלים ובבתי־מלאכה והתכוננו לעלייה. בפעולות התרבות נעזרו על־ידי משה איבנסקי, מנחם מינס, המורים שאול קיידנסקי ודויד רוזנברג, לייבל שטרן ואחרים.

הנה הבניין של יעקל וייצשטיין, שהיה שותף לבית־החרושת לגפרורים. לפני הארוחה נהג לשתות כוסית. היה פונה אל הראי ואומר: „לחיים, ר׳ יעקל!" התחתן מאוחר והיה גאה בשני בניו.

הנה בניין הקומותיים החדש של חיים דוביאנסקי. היתה זו משפחה של בנאים. מי שלא ראה את חיים ובניו בעבודה, את שליטתם בכף־הטייחים ובפלס, לא חש את הקצב ולא עמד על טיבה — לא ידע להעריך זאת. אשתו שרה־איידל ובן ניהלו את חנות המכולת. שלושת הבנים היו ב„מכבי". מנדל הצטיין באתלטיקה קלה.

הנה הבית של ר׳ שלמה זיסל בלומברג, גבוה ורזה, הדור־מראה; ארבעה בנים כארזים ובת יפה — הניה. דב היה מראשוני החלוצים, משה, חיים והניה — פעילים בצ"צ, נחום — רביזיוניסט, דב — באפריקה, נחום בארץ.

בשכנות לבלומברג — בית לופיאנסקי. בת אחת נישאה לשפילאנסקי מולה והשנייה, המכבי׳סטית החיננית פרלה — לפטריקנסקי מקזלובה־רודה. מולה היה ציניקאי ולץ, אך מוכן לעזור לנצרך.

הלאה הנה הבית של ליפא קלוץ, איש סימפטי, אופה ובעל חנות. בערבי שבתות היה מקבל מידי עקרות־הבית את סירי־החמין ומכניסם לתוך התנור. הבת פייגה, שהיתה פעילה בצ"צ, והבן אלתר — כולם ניספו. את הבית רכש מנחם מינס, שסידר שם חנות סיטונאית.

מנחם היה איש פוליטי, מראשי צעירי־ציון בעיירה. היה פעיל בקהילה, בבנק העממי ולמען הקרנות.

הנה הבניין והחנות של ר׳ דויד גינצבורג ושתי אחיותיו הרווקות: מודד, אחר־כך גזבר ב„קמח". התחתן בגיל מאוחר עם מלכה וולפוביץ. אף הוא קמצן כמוטה פלקס.

הנה הבית של נתן וולצקובסקי נמוך־הקומה, העסקן במוסדות הקהילה, ועל זה פרנסתו. פעיל למען הקרנות, מנהל בית־המרחץ ובית־המטבחיים. אצלו גר הזוג הצעיר חיה ומאיר ז׳וכובסקי. מבעד לדלת הפתוחה היו מציצות ארבע עיניים של חיה ושל גברת וולצקובסקי. מהן יכולת לשמוע את החדשות האחרונות בעניינים שבינו לבינה.

הנה הבית של יודל רשקס, למדן ומשכיל, ציוני פעיל, חבר הנהלת הבנק העממי וגבאי בבית־המדרש החדש בליפניאק. זמן־מה היה בביתו קן „השומר־הצעיר". הבן מרדכי עלה לארץ. הבת שושנה ניצלה בגיטו קובנה וחיה כעת בארצות־הברית, מורה לעברית.

הנה בית־הקומותיים מעץ של גרשון כגן. למעלה גרה בתו רחל עם בעלה משל קולביאנסקי. גרשון גבה־הקומה, למדן, פיקח וציני. בשמחת־תורה היה מתהולל, שותה, שר ורוקד. סחר בנפט.

מעבר לרחוב — הבית של הינוסביצים. היה סוחר־יערות. כאן חי המורה רוזנברג, שנשא לאשה את הבת של יוסף, זלטה. הבית היה מלא ספרים. שלוש הבנות קיבלו חינוך יהודי וכללי. הבן נתן, שהיה פעיל בחיי־התרבות, עבר לקובנה וכיהן שם כמזכיר הקהילה. ייסד את החברה האתנוגרפית־היסטורית.

הנני מתעכב ליד הבתים של מכריי יחיאל דווידוביץ ויוסף מוניץ — בעלי־מלאכה, רצענים. הבן של יחיאל, משה־הירש'קה, חבר מכבי וצ.ס., עזר לו בעבודה. הבת חנה, כאמור לעיל, פעילה בצ"צ ובספרייה. אף הבת של יוסף הרצען, פייגה, פעילה בצ"צ. הבן אלתר — פעיל בצ.ס. פייגה נשלחה עם משפחתה לסיביר. במקרה נפגשתי עם בתה, מורה בכפר נידח בסביבות העיר ביסק בסיביר. כל היתר ניספו.

הנה בתי־העץ של אברהם לוקמן ושמרל דרגצקי, ששימשו גם כאכסניות מסוג ג'. היות והם היו בעלי־כרכרות, דאגו גם למקומות־אכסון לנוסעים. לקוחות שבאו להציג בעיירה נאלצו להתאכסן שם עקב המחירים הנמוכים.

שמרל — רחב־כתפיים, בעל־כרס, אדום־פנים, מתהלך לו כנוח פנדרה, הידיים לאחור, ונותן הוראות לבניו שמואל ושלמה בעת רתימת הסוסים והתרתם. בערבי־קיץ חמים, לאחר שאכל לשובע צימס שמן וטעים, היה שוכב לפוש לפני הבית, באויר הצח. נחרתו, שנישאה על כנפי־הרוח, נשמעה הרחק משם.

כאשר הכרכרות יצאו מהאופנה וקצב־החיים הוחש היו לוקמן ודרגצקי הראשונים, שרכשו אוטובוסים והפעילום בקו ינובה—קובנה.

ממול בלט בית־המלון של ר' משה־דויד מר עם מרפסת גדולה. לכאן היו באים סוחרים, סוכנים, שדכנים. הבית — נקי, המאכלים — סוג א', וכל זה הודות לאשתו שרה בתיה. משה־דויד גדל־המידות, שהיה בעבר „איש־מים" והיה משיט דוברות, לא נפרד מהמקטרת שבפיו. תמיד במקטורן שחור נראה כרב־חובל באנייתו־ביתו. הצטיין כמארח. ידע לספר מעשיות וגוזמות לשביעות־רצונם של אורחיו. באוכלם את הגפילטע פיש עם לחמניות טריות, שהיו מלוות במעשיותיו של משה־דוד, נוצרה אווירה ביתית. למשה דויד עצמו היה תיאבון עצום. בלילות היה עושה שמות מהברווזות הצלויות ומשאיר כסף על השולחן. כאשר שרה־בתיה היתה תוהה:

— משה־דויד, היכן נעלמו הברווזות והדגים?

— אורחים היו כאן בלילה. הנה הכסף שהשאירו.

זוכר אני את שתי בנותיו ושני בניו. הבן יוסף בנה את המנסרה ליד החורשה ומכרה אחר־כך לוולפוביץ־בורשטיין, שהקימו את „קמח". הבת חיה סיימה את הגימנסיה העברית של קרלבך בקובנה, למדה באוניברסיטת־וינה בגרמניה ונישאה לבן של אינטריליגטור מקובנה. הבנים — בחו"ל; הבנות, חיה ורייזל, ניספו.

סמוך לחוף הוויליה התגורר ישראל נמיוט לאחר שסילק ידו מהאכסניה שמעבר לנהר. גברתן. בחצרו היתה תחנת האוטובוסים. באכסנייתו היינו משכנים פליטים יהודים מפולין. ישראל ופטרוסביץ קיבלו זכיון למתוח על פני הוויליה גשר עץ במקום המעבורת. את הגשר היו מקימים עם היעלם הקרח ומפרקים עם הופעת גושי־הקרח הראשונים. האוטובוסים מעוזשרני לקובנה היו עוצרים כאן לסעודה קלה ולתוספת נוסעים. הגפילטע פיש של יענטל נמיוט ואחותה שולה היו שם דבר. שולה, שנישאה למנוסביץ, היתה מהנה אותנו בברווזים צלויים עם תפוחי־אדמה וכרוב חמוץ, מחיה נפשות. עם החיוך על פניה נדמה היה לנו, כי גם הברווזים מחייכים אלינו. בעלה ישראל אף הוא היה חייכני. נשארו בחיים: הבת שלו, מאשה, בווילנה, והבת שלה, ליוה, בארץ.

ממול היתה האכסנייה עם שולחן הביליארד של אברהם פרסקי. לכאן היה בא הנוער, בעלותו מן הרחצה בווילייה, לגמוע בירה קלה. היו מלקקים את האצבעות מן הלחמניות הטריות, שהיו ממולאות בבשר־ריאות, מעשי ידיה של פרומל (פרבוזניק) להתפאר. בארץ חיה בתם חביבה ובן, שבא לא מזמן מוילנה.

סמוך לווילייה היה גם הבית הגדול, בו גרו האחיות זלדה סולסקי וחיה־דינה אפשטיין, אלמנות. לזלדה היו בת נאה ושלושה בנים: משה׳קה, איצקה ולייבקה. זה האחרון חי בישראל. אף לחיה־דינה היו שלושה בנים כארזים. היא שהתה בארץ עם בנה זליג, אך ירדה ונספתה עם בני משפחתה.

הווילייה ואנשי־המים, משיטי הדוברות

תפקיד גדול מילאה הווילייה בחיי־העיירה. ממנה התפרנסו הדייגים, ובראשם יוסה קצנברג וסינטוצקי („גארבאצקי״). הקרפיונים היו עולים על שולחנות עמך וגבירים: אצל האחרונים — כל ימות השבוע, ואצל עמך — רק לכבוד שבת. הגויים היו מוציאים בסירות אבנים מקרקעית הנהר. לפנים היו חוצבים יהודים מתפרנסים מחיצוב האבנים למטרות שונות. אף הקימו את בית־הכנסת של חוצבי־האבן.

עם הזרם היו יורדים „אנשי־מים״ עם דוברות ארוכות. היה זה שבט של אמיצים. את הדוברות היו משיטים עד קובנה ואפילו במורד הנימן. ימים ולילות היו מבלים על הדוברות — בגשם וברוח. בלילות היו מבעירים מדורות. מרחוק היו נשמעות הפקודות האופייניות:

— אבא, שבור את הראש לכיוון החוף!

— שמעון־פייטל, החזק את האחור בכיוון סקרול!

והרי הגלריה של משיטי־הדוברות:

ארבעה אחים גברתנים: נחום־לייזר, שמואל, יענקל ויונה ברזין; ארבעת בניו של נחום־לייזר: אר׳קה, שלמה׳קה, ולוקה וליפא׳קה (אפילו את אחותן, המכבית, כינו מרקה קוזק); יחיאל (התורכי) גירשוביץ, דויד קגן, האחים לייזר ולוזר לויט, האחים מנדל ושמעון סינטוצקי, אברהם מר, חיים קפינר, משה יפה, קושקה סנונית־זלמנוביץ, בנימין קפליאנסקי וישראל הנדלר.

ודאי גם היכרתם את שני האחים הירשה ואבא „ורייקר״ פרידמן, מומחים להרכבת הדוברות. היו שטים על בולי־עץ בודדים ומתמרנים אותם למקומות המיועדים להם בדוברה. בחוץ היו מפרקים חלק מהדוברות ומעלים אותן ליבשה. אז־אז היתה מופיעה להקת בעלי־עגלות, שהיו מעמיסים את הבולים בעזרת מנופים ושרירים, ומובילים אותם אל המנסרות. הכול נעשה בזריזות, ובעמדך מן הצד דומה לך, שגם בקלות, אך חולצותיהם ספוגות זיעה וטיפות ניגרות ממצחיהם. והריהם לפנינו: הירשה קלוץ עם הזקן, בנו של מנדה מגודל־השערות, בעל־הגוף איצקה דודק, הירשה לייזר מיכה׳ס, אלתר מיכה׳ס, שפסל דרוסקין, יודל ברזניקוב, נחום „אהר״, חיים אלקה שטיינקרט, שייע לייב היימן ולייזר שבתאי׳ס ה„כושי״.

בטרם תחבורת אוטובוסים היו שטות על־פני הווילייה ספינות־קיטור, והנוסעים נהנו מהנוף. סירות הובילו לבנים מהמלבנות של פרבוזניק, מאירוביץ וריקליס, לקובנה. קרשים של „קמח״ הובלו בסירות גדולות עד לטילזיט.

בשבתות היה הנוער שט בסירות־משוטים ושר שירי־ציון בליווי צלילי מנדולינות.

היו נהנים מן הרחצה בנהר, בעיקר בחוף־הרחצה במורד הזרם, בין שיחי־הערבה. כאן היו הביתנים של פרסקי. אחדים היו מראים את כוחם בשחייה אל העבר השני, בהפגינם שיטות־שחייה שונות. יש שהיו מתחרים בטבילות ממושכות...

הנה לנגד עיניי תמונות מאותם הימים, כאשר עוד היתה המעבורת. היינו מתכנסים בחוף, כדי לעבור לנמיוט ולאיצ׳ה־מאיר הוורשאי ולערוך שם „דראלה״ — מסיבת זלילה; אך המעבורת נמצאת בצד השני. צועקים אנו בקולי־קולות:

— רפאל, דאוואי פארום!

איש המעבורת התעורר סוף־סוף. כעבור זמן־מה רואים כבר את נצנוצי־הפנס המתנועע על המעבורת. הננו עולים עליה ונעלמים בחשכת־הליל.

(המשך בעמ׳ 33)

עֶרֶב שַׁבָּת עַל הַוִּילִיָה

— משירי זכרונות —

בְּעֶרֶב שַׁבָּת גָּאֲתָה הַוִּילִיָה.
בִּטְנָהּ הַחֲלָקָה עָלְתָה,
בְּלִי קוֹל שָׁטוּ הַמַּיִם לְכָל רָחְבָּם,
חִישׁ־קַל,
נוֹגְעִים — וְלֹא נוֹגְעִים חוֹף רָם, זְרוּעַ בָּתִּים,
בָּתֵּי הַדַּיָּגִים,
יְדוּעֵי חַיֵּי נָהָר.

וְעִם עֶרֶב הַיּוֹם לִקְרַאת שַׁבָּת —
שָׁקְטָה מְאֹד אֲזַי וִילִיָה,
עָצְרָה נְשִׁימָתָהּ,
עָטְתָה אָז דוּמִיָּה נֶעֱלָפָה,
עָדְתָה זִיו רַךְ, מַתְכִּיל, שֶׁל עֶרֶב הַשַּׁבָּת.

...וְיֶלֶד שֶׁתָּעָה לוֹ אָז עִם חוֹף וִילִיָה רָם —
(הַרְחֵק שָׁם, מוּל, בֵּין הַשָּׂדוֹת, הֶחְוִירָה דֶרֶךְ־הָאָבָק,
אֱלֵי הֵיכָל לָבָן עָזוּב עַל עַמּוּדָיו,
צָמוּד בְּחִוְרוֹנוֹ אֶל סַף הָאֹפֶק),
שָׁמַע בְּדוּמִיָּה בּוֹא מַלְאֲכֵי שַׁבָּת.

(וְזוּ מַנְגִינָה דַקָּה – הַשְּׁמָעָה,
אוֹ רַק דִּמָּה אוֹתָהּ?)
רָאָה זִיוֵי־עֶלְיוֹן נוֹשְׁקִים וִילְיָה,
מִלְמֵל:
שַׁבָּת,
שַׁבַּת־הַפֶּלֶא,
שַׁבַּת־הַקֹּדֶשׁ שֶׁל נְהַר יַלְדוּת,
שֶׁבַּגּוֹלָה הַמִּתְעַטְּפָה
בְּאוֹר שֶׁל אֶרֶץ קֹדֶשׁ רְחוֹקָה – –

*

...מִמְּקוֹם־תְּפִלָּה חָבוּי אֵי־שָׁם
בֵּין אִילָנוֹת שֶׁבַּשָּׂדוֹת, עוֹד רֶגַע קַל
יַגִּיעַ קוֹל הַמְנוֹן:
„לְכָה דוֹדִי...״

תשי״ח

דורות שונים של נוער:

צ. פרבוזניק, י. קוטלר, צבי אולפסקי, נ. שפירא, מ. יפה, רבקה שימקוביץ; אייזיק רייב־שטיין, בתיה גורפיין, דובה דוביאנסקי, מ. קרמניצין; ראו־בן יודלביץ, לוי פרבוזניק

א. חסיד, י. טייטלבוים, שרה שחור, X, פרציק, X, אליהו ברון, בריינה רייבשטיין, לאה קליבנסקי, רחל רשקס; ב. גורפיין, ינטה נוחימוביץ, X, אסתר נוביחוביץ, יעקוב דמבו, רודה קליבנסקי, חסיד

X, X, X ; אלימלך קלוץ, אברהם פימשטיין

יעקוב יפה, משה סלומין, צבי סינטוצקי, משה סגל, טוביה קולביאנסקי, שמואל קלוץ ;
מאיר וולפוביץ, זליג ונדר, משה שפירא, ירחמיאל גרבר, ראובן יונתן, הירשה יענקלה שטיין

משה יפה, י. קרמניצין, מאיר פוגיר, אשר גורפיין ; נסע'קה
פרידמן, פרידמן, יעקוב גרון

זליג אברמוביץ, X, צדוק יודלביץ ; משה קלכמן, מוטל יודלביץ

דורות של תלמידות:
מינה ז"ק, נדיה גרנביץ, פייצה לוין, חסיה פרידלנד; שפרה למיאנסקי, חנה גולדשמיד, מלכה אונטרשץ, לנה כגן
הדסה פרידמן, הנה גרנביץ, שרה גולדברג, לאה יודלביץ, פסיה קזנסקי; רחל רשקס, גיטה פלקסר, בוניה וולפוביץ, רחל ליפשיץ; שיינקה קליבנסקי, לאה גרודסקי, שפרה סטולר
בתיה גורפיין, אסתר שלפושניק, שיינקה פרידלנד, אנה כגן; רחל לוקמן, פרידה וילקומירסקי; לאה קליבנסקי, שרקה סגלובסקי, חיה דוביאנסקי, ינטה נוחימוביץ

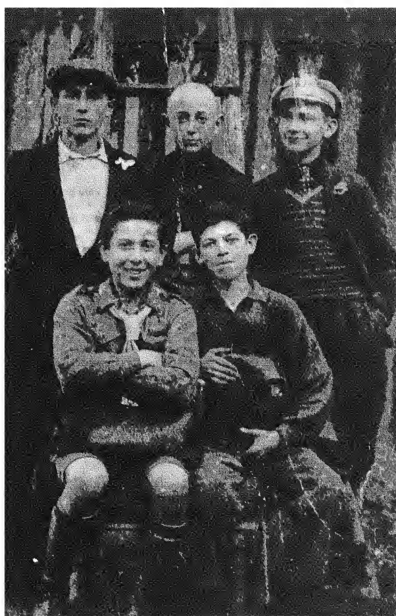
חנה מרקה אונטרשץ, משה חיים ובתיה נוביחוביץ, שיינה ומירקה לנדמן, לאה קרוניק; אטקה ופרידה לנדמן, בנימין ורחל אונטרשץ, לאה לנדמן, פייגה קליבנסקי

ציפה לאה ויינר, משה ברון, נדיה גרנביץ, פסח שחור, שמואל גולדשמיד, מאיר זו־פוביץ, רחל בורשטיין, חסיה פרידלנד; דודל פגירסקי, שפרה למיאנסקי, מרים נוחימוביץ, יצחק ב.; לוי קאפר, פייצה לוין

זליג אפשטיין, שפרה ל., יצחק ב., רייזל ארונובסקי, לאה ב.; לוי קאפר, רחל ומרים ב., מרדכי וולפוביץ

מה השמחה ? — ברחו משיעור :
יצחק סולסקי, נתנאל שפירא, מרדכי יפה ; הירשקה יוזפס, זאב אופניק

אלימלך פרציק, יודל קצנברג, X, אבר׳קה אונטרשץ

רחל בורשטיין, שמעון רובינשטיין, פייצה לוין, יצחק ומרים ב., אליעזר גולדשמיד, חיה ז׳וכובסקי, אפתקינה

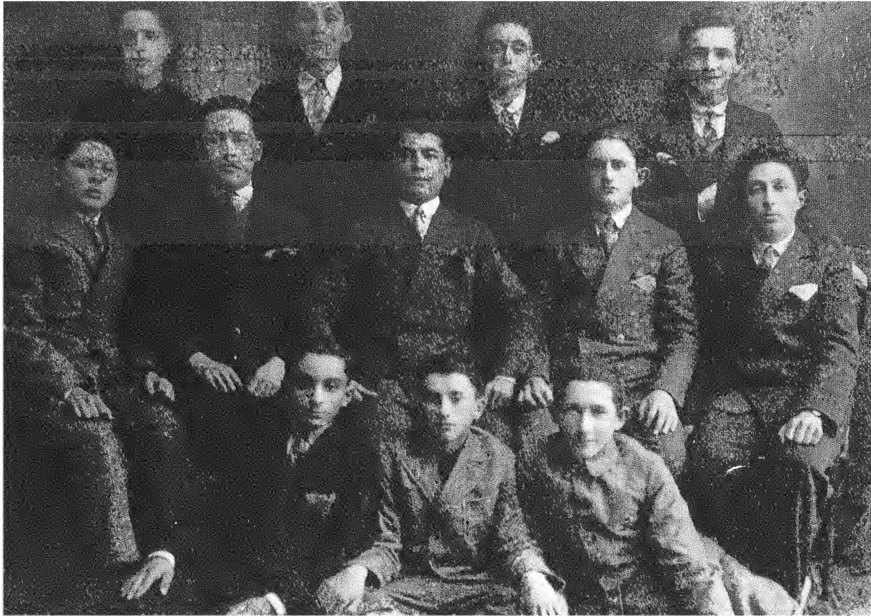
חבורות נוער שונות:
לולה וילקומירסקי, יוסף ריקליאנסקי, יודל ויניצקי, משה לנצמן; יוסף לוין, הירשל לוין, אברהם ז'וכובסקי

זליג אפשטיין, משה סולסקי, מיצל פגירסקי, מנשה ויינר, X.

ולול ססיצקי, אל. גולדשמיד, יונה שלטופר, גרוניה קפלן, יצחק ב., גרונדמן; בלומה פגירסקי, שמעון ז"ק, שרה בורשטיין, רחל לוין, מיצל פ., רוזה כגן

אלקה נמיוט, זמקה קפלן, X, אלקה פרידמן; לולה ו., משה ברון, ניסן גולדשמיד, יצחק ב., שמואל גולדשמיד, דויד פרידמן

בנים בשנות הבחרות:

יצחק סולסקי, ולול אברמוביץ, מרדכי יפה, יחזקאל קוטלר; שמעון גורפיין, יצחק נוחי־מוביץ, ברוך שבתי׳ס, אליהו קאפר, יעקוב קצב; חיים טייטלבוים, ישראל שנייד, אלתר חסיד

ב. שבתי׳ס, אברהם לויץ, י. קוטלר, אל. קאפר, מ. יפה, הירשקה יוזפס, הירשקה פר־בוזניק, ח. טייטלבוים, י. נו־חימוביץ, י. סולסקי; ש. גור־פיין, פנחס שפירא, ברוך ילינביץ, א. חסיד, ו. אברמוביץ, י. שנייד; נתנאל שפירא, זליג יודלביץ.

י. נוחימוביץ, שמואל טפר, X, אברהם פורטנוי, מ. יפה, אלי־מלך פרציק, פרציק, X; ו. אברמוביץ, י. קוטלר, י. קצב, X, X, ב. שבתי׳ס; ז. יודלביץ, צבי יוזפס, ח. טייטלבוים

את מקום המעבורת תפס גשר־העץ.

פינת הרחובות — קובנה והכביש — שימשה מרכז ומקום מיפגש של עמך. כאן חנו הכרכרות. בין בעליהן בלטו לייבה גירשוביץ (ה„תורכי״), שלמה דר־גצקי ואחרים.

הנה איצ׳קה „בול״ — גבוה, מגושם, סבל. בהופיע אורח היו שניים אוחזים במזוודתו — זה מושך לכאן וזה לשם. הדרגצקים ולייבה גירשוביץ נהיו לבעלי־אוטובוסים. האחרים המשיכו להוביל נוס־עים מתחנת־הרכבת העיירתה.

יצחק ב. וזליג אפשטיין;
ברקע מימין — גשר העץ

קבוצה אחרת של בעלי־עגלות עסקה בהובלת סחורות בקו קובנה, במיוחד מטעני־ברזל עבור פגירסקי, רהיטים. היו יוצאים בלילה ומנמנמים על הדוכן. על אלה יכולת לסמוך: הירשה פרידמן ובנו ראוב׳קה, משה הנדלר ובניו לייזר וישראל, ברל סטיצקי, אבא ונדר, ישראל ונדר, אבא׳קה, יוסה לייזר והירשה לייזר מנוסביץ, בניו של זה — ישראל ודויד, שנהיו אחר־כך לנהגים.

בפינה הנ״ל התרכזו גם חסרי־הרכב, הסבלים, „אנשי־הרחוב״, בעלי־השרירים: משה איצקה בויאר, אלתר זילבר, אלתר גרשון איציקוביץ, ולוה שוב, פייסקה ועוד. תמיד חגורים סינרי־שק ושקים על הראש והגב, מכוסים אבק־קמח וספוגים ריח דגים מלוחים.

רחוב קובנה

הנה האטליז של אייזיק נוחימוביץ, הגברתן בעל־השפם, אשר מוראו על האיכרים. בשכנותו — הקצב שלמה יודלביץ, המוסקבאי, אף הוא גברתן.

הנה המספרה של חיים קובלסקי — מקום מיפגש לחוגי־השמאל, הודות לבתו הספרית והפרימדונה של החוג הדרמתי של ליגת־התרבות היידישיסטית.

הנה החנות הסיטונאית של ליבר פרבר, ציוני כללי ונדבן.

והנה חנות־הברזל של שמרל שטרן: בחצרו — טחנת־קמח זעירה. הוא היה הסוכן של „די אידישע שטימע״. תלמיד־חכם, פיקח, עסקן ב„מזרחי״. המשקפיים תמיד על קצה החוטם. מרבה להציץ בספר. שלושה בנים ובת: אליעזר — בקיבוץ נצר סירני, לייבל, נוח — וליבה־חנה, שהיתה נשואה לצייר, אשר היה גם מורה בבית־ספר יבנה, כגן. נוח המשורר מת בארץ. השאר ניספו.

הנה בית־המרזח של אלתר זוכובסקי, הספוג ריחות של יי״ש, דג מלוח ובצל. שיכורים היו נרדמים ליד השולחנות. ר׳ אלתר — חסיד היודע דף גמרא ניחן בקול נעים והיה בעל־תפילה מבוקש. לו שני בנים ובת: מאיר, אברהם ורבקה. רבקה עלתה לארץ והקימה משפחה, אברהם — אף הוא כבר בארץ.

הנה החנות של חצקל פריד — יודע ספר, אך קמצן. החנות מלאה שקי קמח, סוכר ומלח. הפלונית שלו עוד עלתה עליו בקמצנותה. הנה מה ששמעו שכנים:

— פלונית, אולי תגישי לי לאכול כעך עם נקניק?

— צרות צרורות על ראשך. רק זה חסר לך. תמיד מתלונן הוא על כי לוחץ לו מתחת ללבו — והנה מתחשק לו כעך עם נקניק!

— אם כך, אז הגישי לי כוס תה עם מרקחת.

— חולי אתן לך. כל הלילה אינו פוסק מלרוץ להש...

הבן משה היה פעיל ב„מכבי" וב„גורדוניה". כולם ניספו.

הנה המספרה של נחום וידצקי, בעל השקפות יידישיסטיות. היה מאפר את השחקנים.

קצת הלאה — הבניין של מינה וילקומירסקי, בתו של מנדה צמח׳ס. שני בנים ובת: לולה — איש „מכבי", ישה ופרידה, שהיתה ב„השומר־הצעיר".

הנה בניין הקומתיים הפינתי ברחובות קובנה והחוף של שלופסקי הגברתן, בעל חנות למצרכי חשמל. אשתו חולנית, מתהלכת עם מקל ביד. ניספו.

באותו בניין — חנות המנופקטורה של זליג קפול ואשתו חיה. הוא עם שפמפם, תמיד חיוך על פניו, הילוכו גאה, לבוש בהידור ומכונה על־כן „הלורד". בתם פייגה הגיעה בתום המלחמה כניצולת המחנות לארץ ובונה כאן את משפחתה. הבן יוסף — בדרום אפריקה; בת שנייה, דינה והאם ניספו.

רחוב החוף

באותו בניין, אך לצד רחוב החוף — בית־המרקחת של חיים לוין. זוכרים אתם את צלצול המצילה בהיפתח דלת הכניסה? עם כניסתך היית אחוז יראת־הכבוד מן הריחות שהגיעו לאפך מהרפואות ומי־הבושם. האצטבות עמוסות צלוחיות עם כתובות בלטינית. עם הצלצול מופיע חיים, כשהוא מרכיב משקפי־זהב. היה בחור־ישיבה ואוטודידקט. עסקן ציוני ובמוסדות הקהילה. ראש־העירייה הראשון בזמן הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה, אחר־כך מנהל בית־החרושת לגפרורים „אורן" — גם כשזה עבר לידי הקונצרן של קרגר. בעל אופי נוח. יזם את הקמת בית־החולים ובית־המרחץ המודרני. נודע כדון־ז׳ואן. אשתו השיל אף היא עסקנית ציונית, דאגה ליתומים ולאלמנות ולעניים. שלוש בנות ובן: שיינה, רחל, פייצה והירשל. הבן היה נשוי למרים בורשטיין, ניצל וחיים ברוסיה, בעיר פרונזה. עתה כבר בארץ.

בשכנותם גרו יוסה לוי־איציק׳ס וציפה (הטומטום). שניהם פקחים ומעורבים בין הבריות, מוכנים לתת גמילות־חסד, אך... בריבית.

קצת הלאה — הבית של מייטה לוין הנחתומית ובנה לייזר האינטליגנט, חבר צעירי־ציון. נוח לבריות ושנים רבות — רווק. נישא אחר־כך לציפה־לאה, אחותו של יונה כ״ץ, שהיתה גבוהה ממנו משכמה ומעלה. ניספו.

והנה גם החנות הגדולה של משה ז״ק ואשתו פייגה, חנות הסדקית נקייה ומסודרת תמיד. ר׳ משה עם זקנקן אפור, תמיד עם צווארון ועניבה. שניהם בעלי־אופי נוח ונכונים לעזור לנצרכים. וכך מאפיין אותו ישראל פגיר מאמריקה, כפי שהכירו ב־1913:

לאברהם משאטי היה בן משה ז״ק, שהיה בעל חנות־נייר. אהבתי לקנות אצלו מחברות, שעל עטיפותיהן מודפסים היו שירים באידיש, כמו מכתב לאמא או ה׳ אמת ומשפטו אמת. הוא היה לבוש הדר. אבי היה שולחני לקנות אצלו כפתורים, חוטים ובול של קופיקה אחת.

בערבים הייתי רואה אותם מטיילים — הוא בהילוך גאה והיא מתנועעת בצעדי־ברווז. ב־1963, כשאחותי שרה באה מישראל למוסקבה, הלכנו לחפש את בתם, שנשארה שם. לא ראינוה 48 שנים. בביתה לא מצאנוה, וציפינו לבואה. ראינו מרחוק אשה מתקרבת בצעדי־ברווז, בדומה לאמא, והבנו שזוהי. ואכן היתה זו בתם.

הנה הבית עם התריסים הירוקים וחנות הברזל הגדולה עם השלט למעלה של ר׳ אבציק פגירסקי ואשתו שרה׳ל. ר׳ אבא — גבוה, גאה, עם זקנקן ושפם, מרכיב משקפיים, יודע תורה, רוסית וגרמנית, בעל הכרה לאומית, אך פרט לגמילות־חסדים לא היה פעיל בציבור.

על אשתו שרה ניתן לומר: אשת חיל מי ימצא. בעלת לב טוב, מרבה לתת נדבות ליתומים ולאלמנות. בניגוד לאבא — קלת־תנועה ומנהלת למעשה את העסק, אשר לקוחותיו היו באים ממרחקים. גידלו ארבע בנות ושני בנים: פרידה (מתה לא מזמן בארץ), טניה ובלומה — חיות בליטא, מיצל — היה בארץ, גוייס כרופא לצבא הבריטי במלחמת־העולם השנייה, ממנה לא חזר; דודל, שניהל את החנות יחד עם גיסו, המהנדס ישה אפשטיין, ניספה עם אשתו בגיטו קובנה.

הוא סיים את לימודיו בפיזיקה ומתמטיקה בסורבון, בפריז. היה מאוד מוכשר, נוח באופיו ומעורה בין הבריות.

סמוך לווילייה גרו בביתם הגדול שמואל צרנמן ואשתו יכל. הוא היה נגר במקצועו, אך נהיה ברבות הימים לגביר, בעל נגריה וחנות רהיטים בקובנה. את העסקים ניהלה אשתו, אשר כפי שאמרו עליה — היה לה ראש של מיניסטר.

בשכנותם — הבית של ארציק עושה־החבלים. היו רואים אותו בחצרו שוזר את החוטים ואת החבלים.

והזוכרים אתם את השען פרום, מול מייטה לוין? — רווק זקן ומזונח.

לידו גר מוטל החייט כנוביץ. גבוה, רזה, פעיל בקולטור־ליגה (ליגת התרבות האידית). בעל מקצוע טוב. אשתו הניה, שעבדה שנים בבית־המרקחת של מאשה גרנביץ, נחשבה לאחת הנשים הפקחיות שבעיירה.

בפינת הרחובות היתה המנופקטורה הגדולה של השיל קפר. שני בניו — לוי'קה ואלקה — קיבלו חינוך לאומי, ופעילים ב„מכבי" ובריביזיוניסטים. ספורטאים טובים היו. ניספו.

הנה המספרה המודרנית של הלל מכניק. לקוחותיו — בעיקר הנוער. גבה־קומה ונוחל הצלחה אצל בנות העיירה.

והנה הבית של הזופוביצים. שלושת הבנים והבת — מאיר, משה, יודל וחנה — אנשי „מכבי".

הנה המאפייה של בינה שפירא, אחד מנפילי משפחת משה שפירא. מגושם. מלטיפה שלו מוטב להימנע. בשובנו מטיול היינו תכופות סרים אליו ועורכים תחרות, מי יאכל יותר עוגות על חשבון השני. ניספו.

הנה הבניין, אשר בקומתו השנייה גר הד"ר רן. הגיע מרוסיה בשנות ה־20, חצי מתבולל. התאקלם ונהיה פעיל בציבור כציוני כללי, חבר הנהלת הבנק ומנהל בית־החולים „ביקור־חולים". אשתו הגבוהה, האלגנטית, הקרימאית, דיברה רק רוסית.

ממול — בית־המרקחת של חיים כגן ונסבייטיס. רוקח מדופלם עם זקנקן, חינך את ילדיו ברוח הציונות. אשתו עבדה בקומה השנייה מעבר לרחוב בתור רופאת־שיניים יחד עם העלמה קפלן. שלוש בנות ובן, שהיה פעיל בצ"ס. הבת לנה והבן אליושה הגיעו לארץ לפני המלחמה. אניה נישאה לדויד בבילסקי מקיידני, ניצלו מהגיטו וחיים בישראל. ההורים והבת הבכירה רוזה ניספו.

הנה חולפים אנו על פני הנגריה של מונס קליבנסקי, שהיה גם שותף ב„מדיס". היה נמוך־קומה. הילדים היו פעילים ב„מכבי" וב„השומר־הצעיר". הבת שיינה עולה לארץ כחלוצה ובונה ביתה בקיבוץ עמיר. שאר בני־המשפחה — שני בנים, יעקוב ויוסף ובת לאה, שהיתה נשואה למכבי'סט אבר אונטרשץ — ניספו.

רחוב השוק ורחוב הדייגים

הנה הבית הגדול של לייבה אופניצקי. לנגד עיני רואה אני את בעל־הבית עומד ללא כובע ומקטורן, החגורה מתחת לכרס. הבית משך אליו נוער רב. הן היו בו ארבעה בנים ובת ושרתה בו רוח חלוצית.

ברחוב וילנה, מהעבר השני של השוק, חיתה משפחת החייטים — נפתלי סיניור ובניו. הוא רזה ומשקפיו בקצה אפו, בעל חוש הומור, תמיד מחייך. בניו — טביה, חיים — לצים וקונדסים. טביה הצטיין בחוג הדרמתי של קולטור־ליגה. בביתם יכולת לשמוע את הבדיחות האחרונות.

בשכנותם, בקירבת השוק, היה בית־המלאכה של חנע שטרום ושני האחים ברון — לייבל והירשל. לייבל היגר לדרום אפריקה, ואת המתפרה ניהל חנא.

בחזית השוק גר איציק דמבו, חרט־עץ אמן וגם ספר בנוסף לזאת. עם היפתח דלת־הכניסה היה מצלצל פעמון. איציק עוזב את עבודת החרטות וניגש לעבודת הספרות. מקצוע אחד בלבד

לא הספיק כדי פרנסת המשפחה. רהיטים רבים שנעשו בינובה מקושטים היו בפיתוחיו מעשה־אמן. בקי בספרות עברית ויידיש. איש עממי, שופע הומור, מחבר פזמונים רבים. בנו, יענקל, בעל השכלה רחבה ומפורסם כיודע אספרנטו. הבת פסיל'ה סיימה בית־ספר לגננות בריגה ויחד עם בתיה זנדמן סידרה גן־ילדים. הבן הצעיר — משה. כולם ניספו.

בשכנותם — בעל מפעל הלימונדה משה ילינביץ, אשר ריוה את צמאון התושבים בימות הקיץ החמים.

הלאה — בית הקומתיים של זילברמן. מאז שזכרוני מגיע התגוררו שם שני האחים אפרים ושלמה ואחותם שרה. והיות והורים לא היו, השתלט פה נוער המכבי, שהיה בא לכאן ישר מהמועדון. כאן גם גרו מדריכי־הספורט.

ממול — הבית הגדול של מאיר גולדשמיד. שלוש בנות ובן: ליבה, שרה, חנה ולייזר. חנות הסדקית — בידי הגברים. מאיר — צולע, למדן, חומד לצון. הצטיין כבעל־קורא בבית־המדרש הגדול. הבן לייזר, בעל השכלה גבוהה, למד באוניברסיטת שטרסבורג כימיה. נשא את המורה בילה אפטקינה. חנה מגיעה לארץ. כל השאר ניספו.

בצד רחוב קובנה מול השוק עמד הבית של הרב מטעם (בשעתו) ר' שניאור ססיצקי — פיקח וחריף. לאחר מותו שימש הבית מקום מיפגש לנוער הציוני: מכבי, צ״צ, צ״ס, השומר־הצעיר, גורדוניה. כולם בהרמוניה הודות לרבקה ססיצקי, שירשה את תכונות אבא. איתה יכולתם לנהל שיחה על כל נושא שהוא. פעילה בצ״צ, משכילה, מבינה רמז, סימפטית, עם נקודות־חן ונותנת את הטון במיפגשים. לוולווה ססיצקי, שהיה פנקסן אצל פגירסקי, היו נטיות שמאליות. חבר טוב לכול. הבית היה מלא נוער, ולמאחרים היה קשה למצוא מקום ישיבה. כאן גם התהוו זוגות: רבקה מתחתנת עם ירחמיאל טייטלבוים (ה„פנס״), וולוול נישא לפסיל קירז'נר וחנה הצעירה מתחתנת עם לייבל שטרן.

הלאה משם — הבית של אליהו פרקט, סיטונאי הקמח, בחור־ישיבה לשעבר. היה מזמין שיחה בטלפון בליטאית, כמובן, בניגון של הגמרא: „פאניילה, פאניילה, דאקיט דעווינטה״. לבן אפרים, איש מכבי וצ״ס, היתה חולשה — לטייל עד שתיים אחר חצות. ולוה קירז'נר דאג לו לחברה לטיול בצאתם מבית ססיצקי. בגלל טיולי־הלילה שלו ישן פעם יממה רצופה. הדבר כך היה: הטחנה של אייזיק צפרה ב־4 אחר־הצהריים. הוא התעורר וחשב, שזו השעה 7 בבוקר. התהפך על צדו השני והתעורר למחרת.

סמטאות

הנה הבית והנגריה — בסמטה המובילה מרחוב קובנה — של יענקל לייב לנדמן. לו גם חנות רהיטים בקובנה. יענקל לייב עלה לדרגת גביר. למדן גדול הוא לא היה, אך בעל־גאווה, נמשך לעמוד, להתפלל שחרית או קבלת שבת. רחב־כתפיים, תמיד עם מקטרת בפיו, נושף עשן בלי־הרף. נתן לקרנות ונדבות ביד רחבה. שני הבנים — דויד ומנשה — ושלוש הבנות — שיינה, מרקה והינדה'קה — קיבלו חינוך ציוני. ניספו כולם.

הנה הסמטה המובילה מכיכר השוק לבית־הכנסת של התגרנים ברחוב ברייזר. כאן בסמטה חי, למד ופסק הלכות הרב חיים יצחק סילמן. הנהו לנגד עיניי, העילוי מססיק. קטן־קומה, מצומק, בעל זקן מידות, לבוש קפוטה ארוכה. גדוש תורה ופוסקים. לא פסק ממשנתו. תמיד יכולתם למצוא אותו יושב כשלפניו גמרא פתוחה, משניות או עין יעקוב. הבית מלא ארונות ספרים תורניים; עניו, בעל־צדקה. מחמיר בפסקי־דין. בחדר קטן היה בית־דין. כאן התבררו סכסוכי־כסף־ועסקים, תורצו שאלות בענייני כשרות. כאן היה גם מפעלו: גמילות־חסד ובנק של אלמנות ויתומים, שהפקידו בידיו את הפרוטות המעטות שלהם. היה מדבר בשקט, בקול צרוד, אך השפעתו רבה היתה. היתה לו חזקה להתפלל לפני העמוד בתפילת נעילה ביום־הכיפורים בבית־המדרש הגדול. ומי ששמע אותו אז, לא ישכח זאת. דומה היה, כי הנה עומד הוא במלוא סמכותו לפני בורא־העולם על מנת לזכות בגמר חתימה טובה עבור קהילתו וכל עם ישראל. ובהגיע התפילה והתחנונים לשיאם, היה חובט בידו על העמוד וקורא בקול: „וחתום!״ עזר כנגדו במעשים טובים היתה אשתו הצנועה חנה־לאה.

מסיבת נגרים:

X, חסיד, קמינסקי, מניוק, X, X, מונגין — רוצח היהודים, טוביה וחיים קולביאנסקי, X. X; חנה עושה הצפיחיות, ריבצה קולביאנסקי, אהרון טביה, X, אברהם פימשטיין, רחל קול־ביאנסקי, יצחק דמבו, פרנצביץ, משיל קול־ביאנסקי, דניאל ריקליס, זאב אופניק, יעקוב דוביאנסקי, X, בנימין קופילנסקי, דויד גרבר

באותה סמטה, בשכנותו, גרו גם המשפחות של מאיר ריקליס, ברון, דזנט ודויד גינצבורג לאחר שהתחתן.

בהמשכו של רחוב בית־הכנסת גר שלמה השוחט, גבוה, בעל זקן שחור כמו זה של הרצל. הצטיין כבעל־תפילה, ממש כחזן, בעל קול ערב. הנוער היה נמשך מכל בתי־המדרש לשמוע בימים הנוראים את המוספים שלו. היה חרד מאוד לקולו. היו אומרים עליו, שאם מישהו על הכביש פותח אשנב, מתקרר שלמה ברחוב בית־הכנסת.

נפחים

אהבתי לשוטט בסמטת הנפחים. הייתי סר לנפחייה של ישראל קרמניצין. מבנה גופו איתן, הפנים מכוסים זיעה ופיח, בידיו השריריות מחזיק על הסדן ברזל לוהט וצר לו צורה עם פטיש כבד. נטה שמאלה ואהב לחטוף שיחה על פוליטיקה.

והנה הנפחייה הגדולה של האחים יודל ויצחק בטן. בחזיתה — מלאי של עגלות, עגלות־חורף, גלגלים. שני האחים השתייכו לצ״צ.

כמו־כן זוכר אני את הנפחיות של לינדה ושל האחים וויניצקי. זו האחרונה היתה אחת הגדולות. העגלות שייצרו נמכרו בקובנה, זוסלה ועיירות אחרות. האחים היגרו לארצות־הברית. נשאר רק יודל, שאף הוא היגר לשם בשנת 1935.

רחוב ווילנה

הנה בניין הלבנים האדומות בפינת הרחובות ווילנה והחוף. כאן גרה משפחתנו. הנה הגזוזטרה בקומה השנייה, מוקפת ארגזי־פרחים, שטופחו על־ידי אמא. הנה הפעמון בדלת־הכניסה, שהיה אז חידוש. ילדים בעברם לא יכלו להתאפק מלצלצל ולהטריד את דיירי הבית.

בשכנות — הבית של זליג קפול. נשארה חיה — אלמנה עם שלוש בנות ובן. היו לה חיים קשים. הבן היגר לדרום אפריקה. שתי בנות ניצלו מהשואה ונמצאות בארץ. השאר ניספו.

הנה מתמשכים שני בנייני הלבנים האדומות בני־הקומתיים של שמעון ויינר הבנאי. בבואנו מקפליצה גרנו כאן בקומה השנייה למעלה משנה. הבן מנשה ויינר גמר כימיה באוניברסיטה הליטאית ונישא בקובנה. שתי בנות: ציפה־לאה ויהודית. כולם ניספו.

באותו בניין גרה ועבדה רופאת־השיניים אידה כ״ץ ובעלה הנכה. אנשים סימפטיים.

הלאה היה הבית של לייבקה גירשוביץ („התורכי״).

והנה הבית של מנדל גורפיין. גובה בינוני, עם זקנקן. בעל אופי נוח, עניו, למדן. היה מרבה לשבת ולרשום רשימות בעקבות החדשות מהעולם הרחב, בהן היה מחווה דעתו על עניינים שברומו של עולם. היה זה מעין יומן אירועים אינטימי, איתו התיידד. גבו נכפף במקצת מרוב כתיבה. היה פעיל בציונים הכלליים ובוועד ההורים של בית־הספר „תרבות״.

מעבר לרחוב גרו לייזר לוויט ואשתו חיה־ביילה. הוא — בין משיטי הדוברות והיא תופרת. אנשים שקטים, עמלים, ישרים. תכונות אלו השתקפו בפניהם.

הנה הבתים של קופל רזניק. באחד מהם גרה בזמנה משפחת וולפוביץ. לאחר־מכן פלשה הנגריה גם לכאן, מצויידת במכונות חדישות על־ידי קופל ובנו הירשל. בשנות ה־20 היה קופל חבר העירייה. ראש העיר היה ד״ר רייליס. בעת הישיבות היה קופל מנמנם. וכשהיושב־ראש היה שואלו לדעתו בעניין הנדון, היה מתעורר ואומר בפולנית: „ניעך בענדזיע יאק פאן ד״ר מובי״ — יהא כדברך.

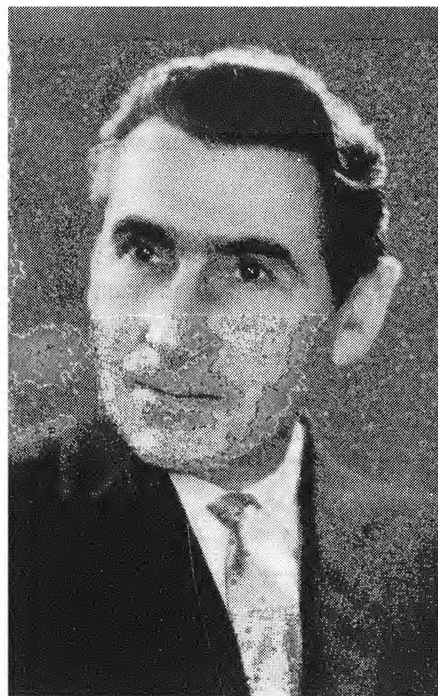
עוזב אני את ינובה לנצח בלב שבור. הנני נוסע לקובנה ומשם — לאסיה התיכונה, איפה שהתעכבתי למיספר שנים בעיר פרונזה שבקירגיזיה.

כאן חייתי ועבדתי עד נובמבר 1965. ליד מיטת־החולי של אמי, ב־1964, הנני מבטיח לה לקיים את בקשתה האחרונה לפני מותה, שאעשה את הכול כדי להגיע לישראל. ואת אשר הבטחתי קיימתי ב־11 בנובמבר 1965.

בדרכי ביקרתי את אחיותי בווילנה, בקובנה, ניפגש עם ידידים ומכרים, ינובאים, העורכים לי ערב־פרידה נאה. בדצמבר הנני מגיע עם הרכבת דרך מינסק, מוסקבה, ווארשה לוינה. ומכאן הגעתי באווירון ללוד ב־23 בדצמבר.

בואי לכאן איפשר לי להעלות על הכתב עבור ספר ינובה את אשר הגיתי וחשתי; ואם יצא מישהו מקופח ברשימותי — עם המבקרים הסליחה.

יצחק בורשטיין

מאיר צורף (גולדשמיד), תל־אביב

לאחר המלחמה ולפניה

מאי 1945 — המאורע הגדול ביותר בתולדות המאה הנוכחית. מה שנראה כבלתי־אפשרי — התגשם. גרמניה האכזרית, רבת־העוצמה והמנצחת, שכבשה והחזיקה בציפורניה את כל אירופה — הובסה ונכנעה סוף־סוף.

גיבורי־הדמים של אתמול, שטלטלו טלטלה איומה מיליוני בני־אדם במשך 5 שנים, מתרוצצים כעכברים ומחפשים חור למפלט עד יעבור זעמם ותשכך שאיפת־הנקם של המעונים. חיות הס.ס. והגסטפו מתחפשים בבגדי אסירי־מחנות. הדרכים והשבילים מלאים פליטים. אותן עגלות־ילדים כאמצעי־תעבורה, אותן חבילות על כתפיים — כמעט אותה תמונה, אשר כה נחרתה בזכרון בעזבנו את ינובה ב־1941 — אך זו הפעם הנמלטים הם גרמנים, ילדי גרמנים, אלא שההבדל אחד: להם אין מחכים מחנות־הסגר, קרמטוריומים, אושביץ, פונר, הפורט ה־9, הגיריאלקה...

הנה הן משרכות דרכן, האמהות הגרמניות, אשר בחלבן הזינו את רוצחי־הדמים, חלאת־אדם המרושעות ביותר, שהאנושות הוציאה מקרבה... חוזרות הן לביתן; ואם נפגע הבית מההפצצות, יבנוהו מחדש ללא־הפרעה. הן בביתן הן. ואכן מקנאים אנו בהן: בית להן — סבתות וסבים וילדים. והיכן בתינו, ילדינו, הורינו, סבינו? חשים אנו את בדידותנו האיומה.

בכל זאת נמשכים אנו כבחבלי־קסם אל ביתנו הישן, ולו רק לחטוף מבט על ינובה החרבה. נוהרים אנו בדרכי אירופה בין המוני משוחררים — הביתה! מה נאה וחמה המילה — הביתה...

הביתה?

ביתי בינובה היה בית־עץ סמוך למדרכה ברחוב ברייזר. בהיותו שבע־שנים שחה קומתו, עד כי ילדים יכלו לנגוע בגגו ובימות־החורף לתלוש ממנו „נרות"־קרח וללקקן כמו גלידה. מגננו ניבט בית־העלמין על אורניו ועורביו, שצריחותיהם היו מטילים אימים עלינו הילדים. כאילו מבשרות היו לנו על הגורל המר הצפוי לנו. בית־העלמין היה חלק מילדותי; עורר מחשבות על חיים ומוות. שם גרו חברי ברקה איקר ואחותו חווה'לי. אביהם היה חורת מצבות. הם גרו

במסדרון אחד עם בית־הטהרה, אליו לא הורשינו להיכנס. בקיץ היינו ישנים שם על השחת הריחנית בעליית הגג. היינו מספרים מעשיות על שדים ורוחות, אותן שמענו בשבתות בשעות שבין מנחה למעריב בבית־הכנסת של הרוכלים. ואף כי בלבי פחדתי, הייתי מעמיד פנים, שאינני מאמין במעשיות, כדי להיראות כגיבור בעיני חווה׳לי היפה. חברי ברקה נהיה אחר־כך לקצין בצבא הסובייטי, ניספה בקרבות ליד אוריול והוכתר לאחר מותו באותות הצטיינות גבוהים על גבורתו ואומץ־לבו. חוה נרצחה יחד עם בני משפחתה בידי הרוצח ליובקה זאכאר.

נודדים אנו בחורים אחדים על פני עיירות וכפרים כל אחד עם הרהוריו על ביתו — ינובה, קיידני, ווילקומיר: הימצא מישהו מיקיריו... חדורי־רצון לבנות מחדש את הקומוניזם על אדמת ליטא שספגה את דמנו.

עוזבים אנו את גרמניה הארורה על ארמונותיה הצוננים, כפריה העטורים וכנסיותיה הגותיות כבאגדות האחים גרים. בחדווה מעורבת ביגון פוגשים אנו את הנוף המוכר של יערות, שדות תבואה, בקתות עם גגות־קש, בארות. הגענו לקובנה. למזלי מצאתי את ילדי בחיים ואת אחותי. אחי הגיע לארץ־ישראל. מצאתי גם את דודותי; אך נמשך אני לינובה.

נדחק אני בין גויים ברכבת לינובה. מחפש אני לשוא פנים יהודיות. אך הנה ראיתי פנים מוכרות, אדומות מרוב שומן־חזיר, פניו של וואנסביץ. ההכירני או לא? — שמחתי שנעלם מעיניי. אמנם במקרה לא הסגירני בשעתו, אך כמה יהודים המית...

הגענו לתחנת־הרכבת. כאן ערכו הבית״רים קבלת פנים לז׳בוטינסקי, בעברו את העיירה. כאן היו סוחרי העיירה מעמיסים תפוחים למשלוח לגרמניה, ואנו הילדים היינו סוחבים מהקרונות תפוחי אַנטונבקה גדולים ולעתים „חוטפים" מכות. לא פעם היינו מתיישבים על הציר האחורי של מרכבתו של איצ׳ה ה„בול", אשר מסוגל היה לאכול תרנגולת ולהישאר רעב. מספרים, כי התערב פעם שיאכל 50 עוגות, ובהגיעו ל־30 הובילוהו לבית־החולים. אותן המרכבות, אך הרכבים אחרים. וכשאחד מהם מציע לי את שירותו, מסרב אני. רצוני ללכת ברגל.

הנה בית־החרושת לגפרורים, אך איפה השומר אברהם החוצב? בתים חדשים על יסודות גבוהים. מקרוב הנני מבחין בכתובות העבריות על גבי המצבות ששימשו לבניין. (נתקלתי בהן אחר־כך גם במדרכות, מרצפות, מדרגות ועוד). לבי נצבט מכאב ומזעם. ובהרהור שני — מה ערך לאבני־המצבות, כאשר העם מטף ועד זקן נטבח... הן ראיתי גם יריעות של ספרי־תורה מצפות קירות של בית־איכרים בדרך לסקארולי.

מחול־שדים במקום סיוניות

הנה מעבר־הרכבת, שמתחתיו מוביל הכביש לגיריאלקה, שהמה מטיילים בשבתות, בו ערכו הילדים טיולי ל״ג בעומר עם קשת וחצים ועם ביצים קשות חומות מקליפות־הבצל, ומכבי ארגן קבוצת רוכבים בתלבושת תכלת־לבן; הכביש לגיריאלקה, איפה שהיו מתקיימות הסיוניות (גגוז׳ינות), נשפי המחולות לצלילי תזמורת הכבאים, וזוגות היו נעלמים תוך כדי ריקוד אל בין השיחים...

בין אותם עצים ושיחים מצאו מחסה אסיפות חשאיות של נוער, וביניהם כותב שורות אלו, שרצו לשנות את העולם, צדק סוציאלי, שוויון ואחווה... בשכחם, שלא נתבקשו לכך וכי הם עצמם הינם אורחים לא־רצויים.

באותו כביש הובלו יהודי ינובה למותם הטרגי האיום.

ראשונה בשורה צעדה בראש מורם הנקה יודלביץ ואיתה — רוזה מר, המורה בבית־הספר האידי. ללא־דמעה. „הצבא האדום ייקום את דמנו", „יחי סטלין" — אלה היו מילותיהן האחרונות. כך סיפר אחד הרוצחים, אשר מתוך חרטה תלה עצמו ב־1943 על אחד העצים ליד קבר ההמונים, בעת שהגרמנים ניסו לטשטש את עקבות פשעיהם על־ידי שריפת הגופות.

לחורשה לא נכנסתי. היה שם צבא. פניתי לשוב תוך הרגשה, שהנני השריד היחידי מעמק המוות והבכי.

פני הצלוב המעונה מעל צלב גדול קדמוני בדרכי.

— 2000 שנה הנך מביט עלינו, בנה של מרים המסכנה שלנו. היום ניצחת אך גדול המחיר... ושמא אינך אשם. שמא נעשה הכול בשמך, ללא הסכמתך... יהא דמנו השפוך כתם עליך ועל כל אלה שעשו זאת בשמך במחשכי־הדורות! ושוב, מה היה ביכולתך לעשות יותר מאשר להישאר עד אילם. הן גם אותך עיצבו על הצלב.

דמויות מוכרות צפות

הנני בתוככי ינובה. הנה תחנת־האוטובוסים, שהמתה יהודים, בעלי־עגלות לשעבר; שוק הסוסים, העירייה, הדואר. רחוב הכביש על סוחרי התבואה, בעלי־המלאכה וסוחרי־העצים, נמחה ללא־זכר, מכוסה עשבים.

הנני מחפש איזה בית מוכר. הנה הקסרקטינים. כאן היה מגרש־ההחלקה, וכאן — בית־המדרש החדש. פרחה קדושתו. גרים בו.

הנה הוויליה, אשר כה נמשכנו אליה, אנו הילדים; ממנו ינק את פרנסתו אליה הדייג, שדאג לספק לעקרות־הבית דגים טריים לכבוד שבת ויום־טוב; עליו השיטו דוברות אנשי־המיים לוויט, דבול ואחרים. כילדים מתגנבים היינו למעברה מבלי לשלם. אותו נהר היה נוטל מאיתנו את העבירות מתשליך של ראש־השנה... מימיו ממשיכים לזרום גם בלעדי כל אלה.

הנה הכנסייה עומדת בודדה כרוח־רפאים על מגדליה וצלביה. כמנצחת מציצה היא מלמעלה על העיירה היהודית החריבה ועל בית־הכנסת הישן — המתחרה שלה, שנשאר שלם, כאילו להכעיס את הגויים — זכר לחורבן...

הנה הסמטה, בה גר הרב סילמן ז״ל. כאן גם גר הכדורגלן ברקה ריקליס. היינו מחכים לו לפני התחרות, כדי לזכות להיות נושאי־כליו. היינו מטפסים על הגגות הנמוכים של אורוות ורפתים, משחקים במחבואים ומנהלים מלחמות. כאן בחנות זעירה קונים היו חפצי־סדקית, בעוד שמיצרכים עיקריים היינו קונים אצל בלומה הזהובה, אשר סבתא כינתה אותה „בלומה גנב״, כי תמיד היתה טועה בחשבון לטובתה... אך אמא היתה טוענת, כי חנווני מוכרח להיות גנב, שאם לא כן לא יוכל למכור בהקפה. בכסף מלא היתה אמא שולחת אותנו לקנות זוטות אצל פייגה, אשתו השנייה של אברהם החוצב. בנו מאשתו הראשונה, דויד׳קה דזנט, היה קומוניסט פעיל, היגר לבירובידג׳ן; נאסר שם והוגלה לסיביר ל־20 שנה. עד היום שם. מאשתו השנייה היו לו שתי בנות — רייזקה ואיטקה, האחת יפהפיה, והשנייה — תלמידה כשרונית. כן היו לפייגה בן ובת מבעלה הראשון.

ה״ציפור שפרחה מהקן

הבן — „יוסקה ציפור״ — היה סנדלר, וכדרך הסנדלרים היה מלקק סוליה בלשונו. אשתו היתה בתו של הירשה־מינדה בעל הראש פרוע־השערות. היתה זו אשה שקטה ומסורה וולדנית. עד שבוקר אחד הופיעה אצלו בסנדלריה צועניה צעירה, שניחשה בקלפיה על הצפוי לו. ו„הציפור״ שלנו הוריד את סינרו ונעלם עם הצוענה. מה לא עשתה המשפחה, כדי לגלות את „הסנדלר המכושף״, אך לשוא.

אך גיבורנו לא הפך להיות צועני. באחד מימי־סתיו בוציים חזר אל אשתו ולמלאכתו. בהיותו משתייך למשפחה ענפה של בעלי־עגלות, הצליח להימלט לרוסיה.

והנה הבית של משפחת קופאנס מקרוביו של אבא. הירשל — חרט־עץ, מתחת ידיו הברוכות היו יוצאים אורנמנטים מעשי־אמנות. תוך כדי מלאכתו היה מרצה לפני על ה׳, אדם וטבע. חובב אמנות וספרות. אתאיסט מושבע. אשתו פסיל ידידותית תמיד, טיפחה בדאגנות את שתי בנותיה ואת בנה. הבנות למדו אצל באלשער בבית־הספר, הבן — ב„יבנה״, שיוכל לומר קדיש...

מאורע שעורר סערה

הבית בו גרו היה של האלמנה ליבה ברצנסקי ובנה היחיד לייבקה. היה נגר שכיר. אף כי לאחר השירות בצבא היה, לא נדבקו אליו בנות. אך פעם ראוהו מטייל עם בתו של נטע הנפח ודווקא

בגן העירוני. היא — בתולה מוצקה, לא הצטיינה ביופי ובחכמה, עיין אחת פוזלת, אך ישרה היתה. לאחר הטיול הראשון — התעברה...

העיירה היתה כמרקחה. אבא והדודים — כולם נפחים. סוס משתולל היה בידם ככבשה תמה. איימו שישברו לו את עצמותיו כשבור פרסה ישנה, אם לא יתחתן עם הבת שהוליכה שולל. הוא ניסה להתכחש. לאחר דין תורה אצל הרב גינצבורג השיאו את בני־הזוג, ורחוב ברייזר נשם לרווחה. נולדו להם שני ילדים. האלמנה בלעה את הבזיון והיתה לסבתא טובה, פיטמה אווזים, טיגנה שומן לפסח, מרטה נוצות ועסקה בפרנסות יהודיות דומות עד לסוף המר.

והנה בית מוכר עם תריסים ירוקים. לכאן הייתי בא לחברי המבוגר מוטקה דודק. בביתם היו נערות מבוגרות ואליהן היו באות חברותיהן — כולן נאות, עליזות. מסתודדות היו, ולפעמים היתה אחת מהן שמה יד לבנה ריחנית על פניי, מלטפת ומוסיפה: — איזה נער חינני. חבל, שכל כך צעיר, נולד באיחור... ובלבי הסכמתי איתה. היה לי טוב. היתה שרה יותר יפה מכולן, מדקלמת ומשחקת בהצגות יותר טוב מכולן, ואמנם התחתנה לפני כולן...

החוג הדרמתי

הודות להיכרותי עם בני משפחת דודק, מצאתי אחר־כך את דרכי לחוג התיאטרון של קולטור־ליגע. שמואל׳קה דודק היה הרוח החיה של החוג. לקח חלק בכל ענפי־התרבות: בספרייה, בשיעורי־ערב, בחוג, במפלגה הקומוניסטית וב„מאפר". במקצועו — חייט. 10 שעות ביום היה טורח עם חוט ומחט, מגהץ ומספריים, ולאחר־מכן — בפעולה ציבורית וברכישת־דעת. ידע לחקות בכשרון כל שחקן. ואוי לו למי שנכשל במשפט או בתנועה. יראה את עצמו בראי העקום של שמואל בהזדמנות הראשונה. דואג הוא לכול: מביא את הנגרים חובבי־התיאטרון — חיים כ״ץ, חיים פרבוזניק, ברקה מר ואיציק קלנסקי — עם כלי־עבודה וחומרים. עומדים הם באולם הקר של הבבאים, מנסרים ומקציעים ובונים תפאורות. השחקנים חוזרים על הטקסט, המורה בלשר מקפיד על ההבחנה בין ש׳ וס׳ — מה שעבור יהודי ליטאי איננו דבר קל, במיוחד למבוגרים כמו היל׳קה אפשטיין, שמואל׳קה מילנר, אבא׳קה קוטקס ואחרים.

חייטים, סנדלרים, נגרים לאחר יום עמל חוזרים על הכתוב תוך ציות להנחיות הבמאי, המורה ישה אפשטיין. מסייע בידו עוזרו פסח קרמניצין הנפח.

והנה בא היום הגדול של הצגת הבכורה. ליד הכניסה — אליהו מר. אף אחד לא ייכנס ללא כרטיס, אפילו ילדיו. לאשתו הכין כרטיס בתשלום מלא בשורה הראשונה. שמואל׳קה דודק יושב בקופה ומשה׳קה אדסקס במדי כבאי משגיח על הסדר. כך תורם כל אחד את חלקו בהתנדבות כי כל ההכנסות הן בשביל „מאפר״. המורה בלשר אינו „כשר״ בעיני הרשות. גם מרבית תלמידיו נהיים לקומוניסטים פעילים, כגון צאלקה ומשה׳קה גלזר. משה׳קה — נכה, שופט בווילנה. צאלקה — איש נ.ק.ו.ד.. ניספה באורח מסתורי ב־1952 בתאונת מכונית ליד ממל.

יש לציין, כי המורה בלשר הנהיג גם שיעורים לעברית ולתנ״ך ולתולדות העם ברוח חופשית. גם על המעט הזה היה עליו לעמוד נגד מתנגדי העברית, שראו בזה סטייה מהקו. אנו, תלמידי „יבנה״ לשעבר, שם התבסס החינוך על שמירת המרחק בין מורה ותלמיד, הושפענו במיוחד מיחסו החם והחברי של המורה והמנהל באלשר.

מקום מיוחד בחוג הדרמתי תופס המהנדס הצעיר יעקוב אפשטיין, חתנה של משפחת פגירסקי. הוא האב הרוחני של החוג. כל היום טרוד הוא בעסקיו בחנות־הברזל, ואת ערביו הוא מקדיש ללמד את אלה הזקוקים ורוצים ללמוד. הוא מרחיב את פעולות החוג ומוסיף שיעורים בתנועה וכוריאוגרפיה על־ידי בוניה וולפוביץ, בתו של לייב. (הוגלו לסיביר ב־1941. לא עזרה התערבותו של יאשה אפשטיין. להיפך, זה הזיק גם לו, והוא הורחק מתפקידו כראש־העיר).

יאשה אפשטיין מכניס אותנו לביתו, ללימודים ולחזרות. אנו נהיים בני־בית בחדריו המרווחים. תחילה נבוכים היינו לעומת בתינו הקטנים, בהם היו ישנים בצפיפות — ערבוביה של ידיים ורגליים, ובחורף — על התנור.

ביתו של פגירסקי היה לשוכני רחוב ברייזר כסמל המותרות והעשירות. זכורני, עוד בהיותי ילד היו באים לביתו של סבי „חברה שמאליים״: שמואל׳קה דודק, חיים ווייכו, שמואל זילבר (שני האחרונים נישאו לדודותי ונהיו לדודיי. חיים ווייכו ניספה בחזית אוריול; שמואל זילבר — בגיטו קובנה), לייזר׳קה שאבסס (הכושי), יוסקה זלמנוביץ (הסנונית), דויד׳קה דזנט, שרה׳קה ומינה שפירא ואחרים. כאשר באתי לסבתא לקחת כיכר לחם טרי, לקחני אחד מהם על ברכיו ושאל: הרוצה אתה להיות קומוניסט? על שאלתי הנגדית: מה זה? — היתה תשובתו, כי אנו נגור בביתו של פגירסקי, והוא — בביתנו... זה, כמובן, קסם לי וציפיתי לקומוניזם...

והנה יושב אני באותו בית, שואב בהנאה ידע מחתנו של פגירסקי — מורה, ידיד וריע. התיידדנו גם עם אשתו הנבונה בלומה, אשר כנראה לא היתה מרוצה ביותר מנוכחותה של ה„פרימדונה״ היפה הנקה יודלביץ. התיידדנו גם עם דודיה ואשתו מאיה, והנני מתבייש על כי חלמתי בילדותי ליטול מהם את ביתם...

יאשה אפשטיין קירב אותנו אל התיאטרון המקצועי. רשל ברגר, סידי טל, יעקוב שטרנברג נהיים אורחינו הקבועים. אופשר לנו להופיע בבית־העם, בו רשל ברגר היא המנהלת. תכופות אנו מבקרים בתיאטרון הליטאי; מתרגמים מחזות ומציגים אותם בהצלחה. הטריבון הציוני עם זקן הרצלי, איבנסקי, מרצה לפנינו בהיסטוריה עולמית ויהודית. מנהל־החשבונות של הבנק העממי, יענקל אופניצקי, מרותק למיטה. באים אנו אליו לשוחח על ספרות ותיאטרון. אשתו צביה חסה עליו, לבל יתאמץ; אך הוא היה אומר: הניחי לי ליהנות מהזמן שעוד נשאר לי... ואכן הדביק אותנו באופטימיות שלו ובאמונתו ברוח־אנוש, כשם שהיה עושה זאת גם לגבי הפונים אליו בבנק בצר להם. עזר לכל אחד במילה טובה, בעצה, בטוב לבו. רבים ליווהו בדרכו האחרונה.

ברחוב ברייזר

חנני עומד ברחוב ברייזר ומנסה לשחזר בזכרוני חלק זה של העיירה. הנה כאן היתה הסמטה של יענקל־לייב, שהתפתלה כנחש. כאן גר ה„הפרנטקה קראבייץ״, החייט המהיר. היה סובב בכפרים ותופר שם. חיבב את הטיפה המרה. כאשר היה בא אליו איכר, היה נוטל את המידות ושולחו להביא בקבוק יי״ש. עד שהלה היה חוזר כבר היה הבגד מוכן.

יענקל־לייב אמנם נתן פרנסה למשפחות רבות, אך לא היה חביב על הבריות: על כי מפועל פשוט נהפך לבעל־בעמיו ועל כי בתו היפה היתה משרכת דרכה עם גויים.

— שיכה אותה השבר, את בתו הנפקנית. המעט בחורים יהודים ישנם, שהיא דוקא צריכה לבלות עם שונאי־ישראל?!

כך היו מקללים אותה נשי רחוב ברייזר, כאשר עטקה לנדמן היפה היתה מהלכת עם סימון דולגץ בכיוון לרחוב קיידני... כנראה הרגישו בחושן את התליין בעתיד... גם המחזר הקודם שלה, ליובקה זאכאר, רווה דם יהודי ושדד רכוש יהודי. ואותו סימון דולגץ הופיע עם הכיבוש הגרמני כפולקסדויטש ונהייה לתליין הקהילה היהודית בינובה, אולי גם משום ידיעתו שפת אידיש. כזה היה גם מנקה־הארובות יאן פינקובסקי. בא מאי־שם, נהיה ל„גוי של שבת" ומנקה־ארובות. למד לדבר אידיש. זה העלה אותו בעיני הגרמנים.

הנה הבית בו גר חיים משה רייזה־לאה׳ס יוזפס האופה. הייתי תכופות הולך לשם לקנות לחם טרי, שחור, ריחני. בדרך הייתי מכלה כמחצית הכיכר. על כך הייתי סופג מאמא ברכה במקום קללה, כגון: שהחלירע לא תיקח אותך! גם נוסח זה עורר את רוגזו של אבא: אל תפתחי פה לשטן! מוטב בחגורה מאשר במילה רעה. ואמנם כך היה נוהג.

לתנור של המאפיה היו מביאים חמין לשבת. על אביו של חיים, משה, היו נשים מספרות, כי היה נוהג להציץ לסירים ולהשוות, כלומר, להעביר מסיר שיש בו שפע בשר אל סיר דל בבשר או ללא־בשר כלל, או אפילו להחליף סירים. היום התנור מיותם — לא חמין, לא לחם, לא יהודים...

הנה בית קטן כאילו דבוק הוא לבית רגיל. כאן גר הסנדלר טפר — רזה, נמוך ומטופל בילדים. אשתו אף היא רזה. ואף כי היו להם ילדים גדולים המשיכו לחיות כזוג נאהבים. הוא ליד האימום, והיא — קולפת תפוחי־אדמה. מבלי להפסיק את מלאכתו היה מסביר לה את הוויות העולם; והיא, לאחר כל הסבריו — ברור היה לה, שאין מה לשים בתוך סיר הבישול ואין במה לשלם שכר־דירה.

איתם התגורר אחיה לייבל שוב — רזה, עם אף ארוך ושערות ארוכות. ואף כי השתייך לחוג השמאל, לא אהדו אותו ולא התחברו אליו. גם מראהו החיצוני היה דוחה. הוא מהגר לבירובידג׳ן, וכפי שמספרים אלה שחזרו משם — נהיה למלשין ופרובוקטור של הנ.ק.ו.ד. באשמתו הומתו לא מעט יהודים. עוד היום נתקלים בעתון בשמו של ל. שובאס מבירובידג׳ן, המומחה נגד „התוקפנים הישראלים"...

בארות

והנה הבאר של רשל, השופעת מים חיים וקרים. אף כי היתה יותר קרובה הבאר של איטל הצהובה, היתה אמא שולחת אותנו דווקא לבאר של רשל. איטל היתה רכלנית. אם היתה רואה ילד עם חולצה קרועה או חור במכנסיים, ידעו כל השכנים, כי שרה חיים שמעון׳ס אינה משגיחה על ילדיה. זמן פנוי לא חסר לה. בעלה, איש־מים, היה הולך עם בנו הבכור להשיט דוברות ובא רק לשבתות.

אבי לא רצה שאלך לשם, כי ילדיו היו מתעסקים כל היום עם יונים: למשוך אליהם זכר או נקבה בכל מיני אמצעים ופתיונות. היו משלחים זכר נאה, וזה היה מפתה בלהטוטיו נקבה. הצד שכנגד היה נוקט בתכסיסים שונים על מנת להפריע — שורקים, מיידים אבנים, עד שהיתה פורצת מלחמה עם יידוי אבנים בחלונות, קללות ומכות וצעקות — מלחמה ממש בגלל יונה... סמל השלום. לבסוף היו משתווים: שני זכרים עבור נקבה.

המתחרה העיקרי היה מוטה־איצקה בנו של אליהו הדיג, שגר בסמטת שמעון המלמד. אף כי זה כבר היה בעולם האמת, ומהחדר שלו נשארה רק ינטה עם העז, ממנה לא נפרדה יומם ולילה, אפילו מכניסה אותה לישון בחדרה — עדיין נשאה הסמטה את שמו של שמעון המלמד. סמטה זו, בה היה תמיד בוץ עקב מי־השופכין, שהיו שופכות נשים עצלניות מבעד לחלונות — שימשה זירת הקרבות סביב פיתוי יונים...

המילה „יונאי" צלצלה באוזני אבי כמו, להבדיל, המילה „משומד". אגב, היה לנו אחד כזה

ברחובנו, מאחורי בית־הספר תרבות: פביאן קליבנסקי — פייבקה המשומד. בימי ראשון היה הולך לכנסייה, ובימות השבוע עסוק היה במכוורתו. הייתי מתגנב לגנו. היה שם עלי רשת ונותן לי כסיות והייתי עוזר לו להעלות עשן, כדי לגרש את הדבורים, ולרדות את הדבש. כמובן, בלי ידיעת אבא. לא יכולתי לעמוד בנסיון ללמוד מפלאי־הטבע, שדבורים יחיו כמו בני־אדם עם מלכה וחתנים, בטלנים, שומרים וסתם „עמך", עמלנים... ועל כולם — נהניתי מן הדבש הריחני והעסיסי.

בשכנותי גר הווטרינר, שהיה גם חובש ומחלק תרופות בחינם. התחבב על שוכני הרחוב. סיפרו, כי בנו התאבד בגלל אהבה לבחורה יהודיה, וכי גם הבחורה התאבדה בו ביום — ר. מיאו ויוליה בינובה...

יהודים היו מקדימים אותו ב„בוקר טוב". וכשמת — ליווהו רבים למנוחת עולמים. ואכן ראוי היה לכך, כי התייחס ליהודים בסובלנות והיה ידיד יהודים אמיתי. אף אני הייתי בין המון מלוויו. חברתי הליטאית ראתני, נטלה את ידי והובילתני לכנסייה; ובטרם הספקתי להרהר בדבר, כבר הספיקה להסיר את כובעי. מיראה ופחד התכסיתי זיעה קרה. חששתי גם מעונש משמיים; אך משלא קרה דבר, והכומר שר לפני הארון, כמו להבדיל אצלנו „אל מלא רחמים", וחברתי עומדת לצדי — נרגעתי ועוד ליוויתי את הארון עד לבית־הקברות.

חברתי ה„שיקסה"

היתה ברחובנו עוד באר אחת, ליד הבית השלישי מביתנו — באר של גויים בחצר סגורה ועם כלב שמירה. הייתי בא לשם לקחת מים. מיודד הייתי עם הבת עוד מילדות, וכמובן גם עם הכלב. אבי לא ידע על כך. אמא העמידה פנים כלא יודעת: אז מה, אם הם גויים — מימיהם אינם כשרים? וזה שהוא מדבר עם ה„שיקסה" — „לא יאונה לו כל רע"...

הייתי מנצל את היעדרות אביה ועיסוקיה של אמה, שהיתה טרודה תמיד, ובא לשאוב מים. גם בתם היתה באה אז לשאוב מים. ועל מה לדבר — לא חסר. תאב הייתי לדעת, מה עושים בכנסייה, מה מאכלים מכינים לחגאות שלהם ועל אודות עץ־האשוח. הנך טועם עוגיה, כדי לא לבייש את המארחת שלך, ומצר על כי חטאת... ולך דע, כי מישהו ראה אותך בקלקלתך וסיפר לאביך. מלקות התעופפו מעל לגוף הצעיר, וככל שרבו, כן גברה העקשנות — לא לבכות. פסח מתקרב, וחברתי הנוצריה מצפה למצות. אף היא מרבה להקשות: מדוע אין היהודים מכירים בישו? — הן אוהב הוא את כולם. והאם נכון, שכשרואים רב יש לסגור את הפה, אחרת ישרו השיניים... וכשאני מספר לה, כי אותו דבר אומרים אצלנו על כומר, היא משתוממת: מדוע? — הן הוא כל־כך טוב...

כך אנו מגיעים לידי הסכמה, כי אלוהים שווה לכולם וכי האנשים הם רעים; התחלקו ליהודים ולנוצרים, ליטאים ופולנים, כדי לנהל מלחמות... וידידותנו החשאית נמשכת עד לפרוץ המלחמה.

כעת הנני עבורה אורח בלתי־צפוי, כבא מעולם ההוא. ביתם לא נשתנה. לא נוספו רהיטים וחפצים יהודיים, אף לא פמוטים יהודיים לפני האיקונין. יושב הנני ושומע על סבלותיהם של יקירינו. מספרת היא על שכנינו, שהיו מוכנים לתת הכול בעבור לחם, קמח, גריסים; אך אף אחד לא רצה לקנות מהם, כי הם ציפו ליום, בו יוכלו ליטול הכול ללא כל תמורה.

מספרת היא בגילוי־לב, כי מאוד רצתה לעזור במשהו, אך פחדה מבעלה, ששונא יהודים היה, ואולי משום שהיא אוהבת יהודים... בלב שבור הנני עוזב את ביתה.

ואלה שוכני הרחוב

הנה הבית של רחה הטוחנת, כי בעלה משה עבד בטחנה של אייזיק. תמיד לבן היה מאבק־הקמח. היה נהנה לתת לילדים להריח טבק ופורץ בצחוק, כשהיו מתחילים להתעטש. רחה היתה

תמיד מלאת־רוגז, מחרפת ומגדפת אותנו ואת התרנגולות, שהיו עושות שמות בגינתה. בקיץ היתה מניחה לי להוביל את פרתה למרעה, בהשגחת הרועה יאן עם החצוצרה והכלבלב. יאנק זה למד ממני קרוא וכתוב. נהיה אחר־כך לקומסומולייץ — ליטאי יחידי בין יהודים.

את ביתנו אני כבר לא מצאתי. הגויים פרקוהו. בייחוד היה חבל לי על התנור. בימות הקור היינו מבלים עליו, קוראים ספרות חשאית ורוקמים חלומות ילדות על עתיד מזהיר. והנה כאן, בסמוך, היה דודי שמואל פגיר — ואחר־כך גם הדוד אליהו — שוזרים חבלים, ואני הייתי עוזר לסובב את הגלגל ובעבודות אחרות. דודתי שרה׳ל, אשתו של אליהו, לא שבעה רצון מכך. היתה מטיחה כנגדו, כי מחבב הוא אותנו יותר מאשר את ילדיו הוא. דודי אליהו לא היה מאבד את עשתונותיו והיה משיב — קצת ברצינות וקצת בליצנות — „דודניי דומים אליי, וילדיי דומים אלייך״...

הנה הבית החדש של יחיאל הקדר. היה זה בית נמוך ועלוב למדי. אך רימו את השלטונות. החליפו קורה רקובה — אחת ועוד אחת, עד שהגיעו לגג. איציק מילנר הבנאי מומחה היה לדברים כאלה. הקורות החדשות הוסוו מבחוץ בלוחות מתחברים ומבפנים — בטיח ובסיד. אבי בנה את התנורים. נוח כיסה את הגג. והרי בית ישן־חדש.

הייתי נהנה במיוחד לראות את איציק הבנאי בעבודתו, צר צורה לקורה, שם אזוב בין הקורות ואגב כך שר „כל נדרי״ ו„אלה דברים״ וקטעי־חזנות אחרים. אבי סיפר, כי היה פעם „בעל־מנגן״ והיה לו קול כמו של כינור.

מנוח מכסה־הגגות פחדנו. סיפרו עליו, כי בגרונו שם קץ לחיי אשתו הראשונה. בזמן התפילה היה לו נוסח משלו. כאשר היו מגיעים למילה „שלום״, היה מקבל היסטריה וצועק בקול: אין שלום, תהיה מלחמה, ואחד ינשוך בגרונו של השני ואת לחמו מפיו יוציא... בגיטו ובמחנה הייתי נזכר תכופות בנבואה השחורה שלו.

ליחיאל הקדר קראו גם „חילקה, תפוס״, כי נוסף לקדרות היה קברן יחד עם שותפו אלתר הקדר. בשעת לווייה, באמצע הבכי לפני הפרידה מהמת, היה נשמע קולו של אלתר: נשים, הצדה — חילקה, תפוס! ומכאן — כינויו.

את ביתו חידש יחיאל בכסף שקיבל מאמריקה עבור בנו, שנפל במלחמת־העולם הראשונה. הבית מיועד היה לבתו חנה׳קה עם שיני הזהב. נשים מספרות היו, כי אין היא זוכרת באיזה חודש היא, ועל כן היא שמה מתחת למיטתה מדי חודש גזר־עץ; והיות והיא תכופות בהריון, הצטברה מתחת למיטתה ערימת עצים...

קצת הלאה משם גר ניסן קאפול הסנדלר. נשים כינוהו „ניסן עם הזה״, כי על כל דבר היה מוסיף „זה״: נטלתי מה„זה״ שלך, מילדך, „זה״, כלומר מידה על „זה״, כלומר לנעליים...

אשתו פרל היתה, כנראה, יפה; אך לא היו לה חיים קלים, כי ניסן היה מכניס את כל חייו בזוג נעליים: היה קונה עורות טובים ויקרים, עובד שבוע, ולבסוף — הנעליים לא התאימו... היו נאלצים למכרן במחיר הקרן ולתפור אחרות במקומן. וקרה פעם, כי תפר שני מגפיים ימניים... וכשהיה מצליח לתפור נעליים גדולות מהמידה, והקונה מ־רוצה היה — כי מוטב גדולות מאשר קטנות מהמידה — היה מקבל חצי תשלום, ואת המחצית השנייה ישלמו כשהנעליים יתבלו; אך נעליו של ניסן לא היו מתבלות כל־כך מהר. נעלי־ברזל — היתה אומרת אמא. יאכן היו כבדות כברזל...

„תבלה אותן בבריאות״ — היה ניסן מאחל ונהנה, אם הילד לא התאונן, כי הנעליים לוחצות... אז מה עושה אשת־חיל, כאשר בעלה אינו מרויח כדי פרנסה? — עוסקת היא בסחר־מכר של ירקות ופירות. אמי קונה אצלה מלפפונים לכבישה לחורף, תפוחים, אגסים ושאר ירקות, ואגב כך שומעת מפיה את טענותיה כלפי העולם ובוראו.

הקלויז של הרוכלים

הנה בית־הכנסת של הרוכלים, גאוות רחובנו, בייחוד לאחר שמאיר הבלן, המכונה ה„קונסול״,

סיידו מבפנים ומבחוץ. קרובנו הירשל קופנס חרט עמוד חדש עם שני כרובים פורשי־כנפיים, אשר הטילו אימה בלשונותיהם השלוחות ויחד עם זה הגנו על העמוד, כאילו חשו בסכנה האורבת... הירשל היה הוגה חופשי, אך בחריטת העמוד הכניס רוח אלוהית.

מאיר הבלן נהיה לצבעי בעקבות גזירה של ראש־העיר החדש, שגזר על כל בעל־בית לשפץ את ביתו ולצבוע קירות, תריסים, גג, ארובה, גדרות — ומה לא! תחילה נאנחו: הייתכן? — גזירה שכזו! מניין נקח כסף? אך לא עזר דבר. ציפו עד לרגע האחרון, ואז קמה בהלה. חיפשו בעלי־מלאכה בנרות. מה עשה מאיר בלן? — קנה מברשת־צבעים והחל לצבוע ואף תבע מחיר כצבעי אמיתי.

מספרים עליו, כי בצבעו בית־כנסת, בא הרב גינצבורג, שהחליף את הרב סילמן המנוח, לתהות על טיב עבודתו. אהב לבדוק בעצמו את הנעשה בעסקי־ציבור ולא שבע־נחת מציורי־הבלים בבית־הכנסת כמו, להבדיל, בכנסייה. מן הסתם העיר גם למאיר, שאין זה מוצא חן בעיניו. הטיח כנגדו מאיר ממרומי־הסולם: רבי, אין מראים לפתי חצי מלאכה...

על משרתו כבלן לא ויתר. בימי שישי היה משרת את בעלי־הבתים בבית־המרחץ.

לא מובן לי, מדוע קראו לבית־הכנסת שלנו — הקלויז של הרוכלים. הן לא היה כאן אף רוכל אחד, כי אם: סנדלרים, חייטים, קצבים, נפחים, נגרים, בנאים, עגלונים וסתם יהודים... כאן, בעזרת הנשים, היתה חסיה עם הצרור מרימה צעקות בחצות ומעירה את השכנים, שרוצים לגנוב את צרורה. ובסך־הכול היו שם רק ניירות...

באותו קלויז היה יענקל עושה החומץ תופס נער, תוקע בידו כעך, לחמניה ומצווה לברך „המוציא" — והוא עצמו נהנה לומר „אמן". אמרו עליו, שהוא אחד מל"ו הצדיקים, בזכותם העולם קיים; ואילו הוא טוען היה, כי העולם קיים בזכות הילדים היהודים הלומדים תורה. ואם חלילה יפסיקו ממשנתם — יחרב העולם...

באותו קלויז היינו משננים עם ר' מנדל דייץ בישיבה סוגיות מבית־הלל ובית־שמאי.

כאן היתה שורה עלינו הנשמה היתירה בשבתות — לאחר סעודת השבת עם צימס, דגים ממולאים, חלות ובלבוש של שבת. היינו מאזינים לדברי־המוסר מפי למדן מקומי או מגיד מהחוץ — על גן־העדן לצדיקים עם יין המשומר, שור־הבר והלויתן, ועל הגיהינום לרשעים עם לילית ואשמדאי... ובהתמדה משתערים היינו על פרקי התהילים, כדי להתגונן בפני לילית היפה, שהיתה מעלה לנגד עיניי את שכנתי הנוצריה...

בימים נוראים היינו מתחננים על שנה טובה. כאן היינו אוספים כסף למען הקרן־הקיימת, יורים ב„המן", נותנים שבח לבורא על הנסים והנפלאות שעשה לחשמונאים, ומבכים את חורבן בית־המקדש, כאילו קרה זה אך אתמול לנגד עינינו. אבי עבר אחר־כך להתפלל ב„תפארת בחורים", בייחוד ב„ימים־טובים", כאשר בעל־התפילה היה שמואל כהן.

בית־הכנסת של הרוכלים — ביתי השני בילדותי — מבוייש, עזוב, מיותם. אין יענקל עושה־החומץ, אין ילדים יהודים לומדים תורה — והעולם על עמדו עומד... והשמש זורחת כמנהגה ושוקעת הרחק מאחורי שפינאן — בלי שחרית, מנחה ומעריב של יהודים...

השול וההקדש

בלב כבד הנני משרך את דרכי בין עשבי־הבר שגדלו פרא ברחוב. כגזע עירום שענפיו כורתו מופיע לנגד עיניי השול הישן, כאילו שקוע בשינה, כאנדרטה הזועקת כלפי השמיים. מביט הוא, השול, למגדל־הכנסייה עם צלביה המבהיקים, כאילו תובע היה בלי הרף: היכן היהודים שלי? אף כי נהפך למחסן וגרוטאות מסביבו, נדמה לי, כי שומע אני תהודה של צלילי תפילות הבוקעים מבפנים. נזכר הנני ב„אל מלא רחמים" של החזן שלמה מרגלית. קולו האדיר היה מהדהד בכיפה, נישא למרום. בסמוך עומד בית־המדרש הישן נטול־קדושה, מבוייש, כשואל: לשם מה ולשם מי נשארתי על עומדי?...

הנה „הכנסת האורחים", „ההקדש". מחציתו תפוסה היתה על־ידי עניי־המקום. ביניהם

היתה מנוחה, ששירתה בבתי־אמידים. תוך כדי הילוכה היתה משוחחת עם עצמה. פינתה נקייה היתה, ועל חלונה — פרח. במחצית השנייה מצאו להם מקלט־לילה עניים מקרוב ומרחוק באו: מתקוסטים על מקום טוב, כאילו שימשו אבטיפוסים למנדלי מוכר ספרים כאשר כתב את „פישקה החיגר"...

התגורר שם גם שניאור מאטיי, כנראה — שיבוש של מטאטא; כי עיסוקו היה — ניקוי מחראות. היו מתרחקים ממנו, כי נדף ממנו סרחון...

הנה בית־הספר „יבנה". כאן הגנה בקנאות המורה שיינה גרודסקי על לשונו של ביאליק כנגד הנוסח הספרדי, שחדר לבתי־ספר של „תרבות". כאן היתה שרה סילמן, קרובתו של הרב סילמן, מקסימה אותנו בחיוכה המלבב ותוך כדי כך מחדירה בנו את הדקדוק עם הכלל והיוצא מן הכלל. כאן היה המורה לווינסקי משפיע עלינו ביופיו האציל ובשחקו איתנו כדורגל וכדוריד בהפסקות. כאן לימדנו המורה פלדברג תנ"ך וגמרא באורח השווה לכל נפש. כאן גם היינו צוחקים על חשבונו של המורה שוב; ראשית — משום שקטן־קומה היה ונראה כאחד מאיתנו, ושנית — בהיותו בלתי־מוסמך היה נאלץ כל פעם בבוא מפקח מהשלטון לעשות „ויברח" ולפעמים אפילו ברגע האחרון לקפוץ דרך החלון. דבר זה שם אותו בעינינו לצחוק.

הנה גם בית־המרחץ, כמעט מט לנפול. אין מי שידאג לו. הדואג לענייני העיירה, למרחץ ולהקדש — וולצקובסקי איננו. כאן במרומי המדרגות היו יהודים בימי שישי משליכים מעליהם את החילוניות יחד עם הזיעה והלכלוך.

לא נפגעו הרחובות של הגויים, כגון חלק מרחוב הדייגים ורחוב קיידני על גניו, אילנותיו ופרחיו, שניחוחם התפשט גם על הרחובות הסמוכים.

הנה בית, אליו הייתי סר תכופות. כאן גר ברוניוס וואלינצ'יוס. עבד כעוזר אצל אבי. למד לעשות תנורים ונהיה שותף לאבא. נהנה ללמדני לשתות יי"ש. לא הצליח, כי היה חיש משתכר בעצמו. או אז היתה אשתו, ריבה כפרית נאה, מלמדתני מ„עץ הדעת"...

לא התחשק לי לסור אליהם: לשם מה לזרות מלח על הפצעים? סופר לי, כי עוד בטרם בוא הגרמנים בא אל אבי ליטול את כלי־עבודתו. כבר ידע מראש, שלאבי לא יהיה עוד צורך בהם...

הנה כאן גרה „המיילדת הצהובה". היו מספרים, כי עסקה גם בדברים אסורים, והיתה עוזרת לבנות ש„פשעו" ואשר התעברו „במקצת". בניה, צל'קה ומשה'קה גלזר, כנ"ל, היו תחת השגחת המשטרה. לפני האחד במאי היו אוסרים אותם, עורכים חיפוש בביתם ומעלים חרס. לאחר ימים אחדים היו משחררים אותם. בכל זאת אפשר היה להשיג אצלם תמיד ספרות אסורה — ספרון או קונטרס על־אודות גן־העדן בברית־המועצות ועל חופש, שוויון ואחווה, שכבר הוגשמו בארץ המועצות המאושרת, בה כל אחד יעבוד בקרוב „לפי יכולתו" ויקבל „לפי צרכיו"... ועוד נימוקים חותכים מסוג זה, אשר כוונו כנגד אלה שטענו, כי הננו כאן נטע זר וכי עלינו להזדרז לנטוע את עצמנו בחולות הלוהטים של מולדתנו הישנה, השוממה, פן נאחר את המועד...

מקום המיפגש שלנו

מתאספים היינו בביתו של טב'קה גרבר, על התנור, בלילות חורף ארוכים. מנורת־הנפט היתה מטילה אור מסתורי ערפלי ועל התקרה — כתם צהוב כלבנה מלאה בשמי־ערפל. ליד השולחן מסובים היו אביו של טב'קה עם שכניו וחבריו, שקועים במשחקי קלפים. תוקע היה הלצות „בשרניות", מפולפלות, מבלי להתחשב בנוכחותנו. עתים היה ממשש ישבנה של שכנה צעירה, שהיתה באה ליודית, אמא של טב'קה, לשאול משהו או לקנות חמניות ומתעכבת קמעה...

יודית לא היתה יושבת בחיבוק־ידיים. נוסף על עבודות־הבית היתה בקיץ עושה גלידה למכירה לילדים, ובחורף — קולה חמניות ומכינה מעדנים מזנגביל או צפיחיות בדבש — מטעמים שהיו מכינים לפסח או לחתונות — והכול עשוי בטעם. במיוחד היתה משתכרת יפה בערבי־פסח, בעבדה בחרושת מצות אצל סנייה גנס, אשת הקצב. היתה לשה את הבצק. אני הייתי שופך את הקמח ואחותי אסנת — שופכת־המים. גם אבי עבד שם, ליד התנור. יודית —

אשה עדינה ושקטה כיונה — בראותה שהמשגיח איננו, היתה נותנת לנו מנוחה או עושה את עבודתנו: „שהילדים ינשמו קצת לרווחה". כך גם היתה לפעמים תוקעת לידנו גלידה, באומרה: „אמך כבר שילמה"...

שם, כאמור, מתכנסים היינו בעודנו ילדים: ברקה איקר, בנו של יוסי בן משה'צ'יק, ומשה'קה שרשב, בנה של אלטה התופרת, יתום מאביו. אף כי אמו נחשבה לתופרת הטובה ביותר לנשים, וגבירות ינובה נזקקו לתפירתה — היתה פרנסתה בצמצום. אלא מאי? — שלושה בנים... עבד איתה גם אחיה אברהם, „המחזר הנצחי". היה מחזר אחרי כל בחורה, שבאה לעבוד אצלם; אך לא הרחיק לכת: ראשית — מגמגם היה במקצת, ושנית — איך יוכל להשאיר לבד את אחותו, האלמנה עם שלושת בניה...

למשה'קה שרשב היה דמיון עשיר. מספר היה מעשיות בהמשכים, כמו רומן בעתון, ועם „הפי־ענד", כמו בסרטים בראינוע של טב'ציק יפה... מתי היה מחבר אותן? — בהכינו עבור החברה מחליקיים מעץ, אותם מצפה היה בפסי־ברזל (בזה הצטיין) או ביציקת סביבונים לחנוכה, בסייעו בידי אמא בבישול ובאפייה ובכביסה, מבלי להחסיר מביקוריו שלוש פעמים ביום בבית־המדרש לשם אמירת קדיש... כך — עם החורבן הכללי — הלך לעולמו מחבר לעתיד של מעשיות ילדים נפלאות בנוסח האחים גרים, אך עם חדוות־חיים יהודית לבבית ושופעת צדק ותקווה.

היה לנו גם „אמן" משלנו, גרש'קה „הבאס". אביו — ראובן ה„באס". גרו בהכנסת־אורחים. אמו שירתה בבתי־אמידים. בלווית בעלה טענה, כי יום לפני כן חלמה, שיושבת היא במרתף ומגרדת חזרת בפומפיה; והוא פתר לה את חלומה: עטקה, יהיה לך רע ומר...

גרש'קה זה לא למד כלל וידע הכול. היה הולך לעבוד רק כאשר נזקק לכסף לרכישת ספר על־אודות ציור, פיסול או רפרודוקציות. היה מצייר הכול: נופים, דמויות, אהב במיוחד לחרוט בעץ, לכייר בחימר. אפילו לידית של מברשת־שיניים שיווה צורה של דמות־אשה... היה חורט את משה עם הלוחות ולהבדיל — את האשמדאי. היה גם מצייר תפאורות להצגותינו. עמד לנסוע למוסקבה, ללמוד בבית־ספר לאמנות, אך נשאר, כנראה, בהתחשב עם אמא. כך ניספה עוד כשרון בראשית פריחתו.

משפחה יוצאת דופן

רחוב קיידני — כפי שהיה — עם פרחים ועצים, ספסלים לזוגות נאהבים — „חוקיים" או אסורים, שהיו נחבאים אל צללי העלוה וסופגים את הניחוח המשכר של הפריחה יחד עם הריח המתוק של אהבת־אביב...

הנה הבית של הצלם הישיש סולוביוב, בעל זקנו הטולסטואי הלבן. בעת צילום היה כמו בפולחן דתי מושך את ההברות של אזהרתו האחרונה: „סני־מא־יו". לאחר־מכן מסתכל היית בתמונה מבלי להכיר את פרצופך. סיפרו, כי ב־1906 היה ציר ב„דומה".

ממולו גר היהודי היחיד ברחוב הגויי, המורה בבית־הספר „תרבות" — קיידנסקי. בביתו דיבר עם אשתו וילדיו רק עברית. גם שמותיהם היו שונים, בלתי־רגילים: שאול, עמנואל, ציונה וראובן, ולא ראוב'קה. מעולם לא קראו בשמו המלא נער ששמו היה בן־ציון, למשל. היו מכנים אותו בנצ'קה, כמו בנו של שמעון אליה הקצב. כאשר היה אבא לילדים גדולים עדיין כינוהו בנצ'קה הקצב. עליו ריכלו, כי סכנה היא לאשה צעירה להיכנס לאטליזו... רק לעלייה לתורה היו מבריזים את שמו המלא.

התנהגותו של המורה קיידנסקי היתה שונה מהמקובל: לא היה נוסע לקייטנות; היה עובד בגינתו יחד עם ילדיו. אף תסרוקתו היתה בלתי־רגילה — שביל באמצע תלתליו השחורים כזפת. קראו לזה: תסרוקת ציונית א־לה קיידנסקי. אף הוא, כמורה באלשר, חינך דור, אלא שבכיוון הפוך: ברוח אהבת ציון, אהבת העם והלשון.

נסחפתי למערבולת

חניכיהם שקקו ברחובות ובמועדונים, שקועים בויכוחים לוהטים: ציונים סוציאליסטיים, רביזיוניסטים, גרוסמניסטים, כלליים א׳ וב׳ — כל אחד עם תכניתו, וכולם יחד ערוכים נגד הקומוניסטים, פולקיסטים, דאאיסטים. המאבקים התנהלו בקנאות ואפילו בעזרת האגרוף רצו לשכנע את היריב בנכונות הפרוגרמה — כיצד להגשים את חלום שיבת־ציון, כיצד ליישר את הגב ולשחררו מעול הגלות. רבים מאנשי העיירה מלווים היו את החלוץ המאושר, שקיבל סרטיפיקט, ונסע לבנות בית לבני משפחתו ולעמו. כן גם היו מלווים את המהגר לבירובידג׳ן, על מנת להיות שם אזרח שווה־זכויות ב„משפחת העמים הגדולה" וליהנות מגאוניותו של „אבי המקופחים"...

כך געשה המערבולת בינובה — מי לימין ומי לשמאל, מי למחצה — ומי בכל מאודו. כך גם אני נסחפתי למערבולת — לעזור לגאולת העם מגלותו הארוכה. היות והתהליך הזה היה מאוד אטי, מצאתי חיש־מהר — בעזרת ספרות חשאית — את הדרך בכיוון ההפוך, תוך אמונה תמימה וקדושה בהומניות ואחוות־עמים. את תקוותנו תלינו ב„גואל" עם הכוכב האדום...

שינוי דרסטי בזיקתי הפוליטית חל אצלי לאחר אכזבתי באהבתי הראשונה. הדבר התחיל עם הרפורמה בבית־הספר, כאשר הושיבו בנים ובנות ביחד על ספסל אחד. לבו התמים של נער בן 12 נתמלא גאווה וחדווה, כאשר לידו ישבה נערה נאה ועדינה עם שערות משי ריחניות, שהיו משתחררות מהצמות הקלועות ומתפזרות על כתפיים רעננות. עיני התכלת היו מציצות כמבוישות תוך נסיון לאספן שוב בצמות. בחגיגות בית־הספר היתה, כמובן, בת־זוגי — לא בלי קנאת שאר הילדים.

תלמידי בית־הספר של „קולטור־ליגע". מימין — המורה באלשר

ומי ידמה לי, כאשר היתה באה אלי הביתה, שאסביר לה משהו, בחשבון או בהיסטוריה?! המליצה עלי, שאהיה מסייע בלימודיו לאחיה הצעיר, שכבר אז היה יותר קצב מאשר תלמיד. לי לא היה איכפת. העיקר, שהיתה זו אמתלה טובה לבוא לביתם. תלמידי מרוצה היה, שאינו חייב לשבת ולשנן, והיה מניחנו לבדנו. הייתי יושב ונהנה למראה אלילתי היפה, היושבת לצדי, והנני חש את חום גווה העדין וקורא לפניה בהתמדה וברגש על מנת לגרש אַוות והרהורי־חטא.

מתחשק לי לפחות לנגוע בנסיכת־לבי, גזרתה הבשלה, צווארה הזקוף, המזמין ליטופים ונשיקות, וכן שפתותיה הפתוחות למחצה, מבעדן נראות שיניה כמחרוזת־פנינים... אך החשש, שמא תיפגע, ואתה תאבד את האפשרות לחזות ביופיה ולשבת בסמוך לה — מונע בעדי. וכמו להכעיס, כאילו היה יצר־הרע בעצמו זורה מלח על הפצעים, היה אביה מטיח בלשון קצבים, ברצינות או בצחוק:

— מה אתה מפטם אותה בספרונים? אל תהיה שוטה, אחוז בה... בטרם יקדימך אחר...

בלבי הרהרתי, שהצדק איתו, אלא שככה ידבר אבא על בתו!

לא בלי הנאה שומע הייתי את אמא מספרת לסבתא, כי בנצ'קה הקצב נתן לה מנת בשר טובה בזול ורמז לה, שהיא מחותנתו העתידה. אבי לא היה מרוצה מכך: ראשית, כבר למדתי בישיבה, והוא רצה, כי בנו יהיה רב; והשנית, קצב — גם כן ייחוס...

הייתי אחוז געגועים גם בזמן לימוד הגמרא. שום רש"י ותוספות לא יכלו לסלק מלנגד עיני את דמותה. בערבים הייתי מסתובב סביב ביתה, עומד מתחת לחלונה ומאזין לנשימתה, אף כי התריסים מוגפים היו. לא היה לי עם מי לחלק את רגשותי. התביישתי בפני חברי. ידידתי הנוצריה, לה מגלה הייתי הכול, למדה בקובנה. כך נשאר סודי כמוס בקרבי.

ערב אביבי אחד, בעברי ליד חלונה, ראיתיה פתאום בכותונת לילה עם חלוק על כתפיה, גאיונה בהדרה כחרוטה משיש — ממש ונוס חיה... העיירה ישנה. האור החיור של הלבנה שוהה על גגות הרעפים ומשאיר את הסמטה, בה אנו עומדים, באפלה, כאילו במכוון. עומד אני נדהם מבלי לדעת, האם זה חלום או מציאות... אותו רגע חשתי נשיקה לוהטת בשפתי — ונעלמה כמו פיה בשקט ובפתאומיות, כשם שהופיעה, בהשאירה אחריה את ריחה המשכר כדבש טרי, כשמפניה תוססת. לשוא ניסיתי ללחוש את שמה ולקרוא לה לשוב. היתה זו מעין נשיקת־פרידה. מאז כמבוישת היתה חומקת ממני ונמנעת מלדבר אתי, גם בבואי לביתם. מוחי הצעיר לא מסוגל היה לתפוס את השינוי הפתאומי שחל ביחסה אלי...

על דאטפת אטפוך

עוזב אני את הישיבה. הנני כבר בין המפרנסים. עובד הנני אצל החייט בנקקווטצ'ר. שם האווירה היא של „עמך". יום־יום קורא אני את הפאלקסבלאט. בבית ישנו „די אידישע שטימע", אותו אנו מקבלים מהשותפים ממועד ועם שיירי טשולנט וקוגל. הירשל בנקקווטצ'ר הינו פעיל בספרייה, בחוג הדרמתי ובשיעורי־הערב של קולטור־ליגע. לעתים מזדמן אצלו שמואל דודק, וליד המחט, מגהץ ומספריים, נפתרות בעיות של רפרטואר, תפקידים, כרטיסים וספרים. הנני מרבה בקריאה. זמן לא חסר לי. מזדהה אני עם כל גיבורי, עם ורטר הצעיר, החושב להתאבד לאחר אהבתו הנכזבת לגרטכן. ומוצא נחמה כמוהו אצל שכנתי הליטאית, הגימזיסטית, הבאה לביקור מזמן לזמן מקובנה.

אכזבתי מ„גרטכן" שלי דחפתני לחפש מוצא לזעמי ולצערי. חיש מצאתי את הדרך של „מבקשי־האמת" מבלי לחשוב על הסכנות הכרוכות בכך. את כל להטי ומזגי הצעיר משקיע אני במאבק למען ינובה אחרת, יותר צודקת... לא יהודי ולא גוי — רק אזרחים חופשים, גאים ושבעים.

חייב הנני להודות, כי לא הכול היה לי ברור ומובן, כמו לחברי לרעיון, חניכי באלשר. דוקא משום שקודם האמנו אמונה עיורת באל היחיד הכול־יכול, לא יכולנו להאמין עוד אמונה עיורת ב„מנהיג הנדכאים" היחיד והצודק תמיד. סיבות לכך לא חסרו, כגון — משפטי 1937. גיבורי המהפכה נהיו בין־לילה „בוגדים ואויבים", והשופטים מאתמול אף הם הוכרזו כסוכנים ונשפטו, כמו שנאמר: על דאטפת אטפוך וסוף מטייפיך יטויפון...

העתונים מרבים לכתוב על כך. המוח הצעיר מתאמץ להבין את המתרחש — ולשוא... הקומוניסטים המושבעים כמו צל'קה גלזר, יענקלה מגיד, מר'קה לאן ואחרים, מתרצים זאת

בקלות: „הכיתור הקפיטליסטי", „העתונות הצהובה" וכדומה. באלשר, יאשה אפשטיין ודומיהם ממלאים פיהם מים ושותקים. זה מגביר את ספיקותינו.

מופיע שליח מיוחד, המורה זימן מהגימנסיה על שם שלום־עליכם בקובנה, כיום עורך העתון הליטאי הרשמי „טיאסה" (Tiesa), ומנסה ל„הסביר" באמירות נדושות, כמו: „השקפה זעיר־בורגנית", „פלפול תלמודי". הנימוק החזק היה — האיום להיות מנודה ומוחרם על־ידי ה„חברה המתקדמת". אמצעי זה — הלקוח מימי־הביניים, אשר הכנסייה והרבנות השתמשו בו נגד הכופרים — השפיע יותר מכול.

אהבה שתחילתה בסטירה

...ושמא נמשכתי לשם בגלל הנקה יודלביץ... כך או אחרת וכבר הנני, כמו צעירים אחרים, מעשן „ספפר", בחליפה וכותונת משי, נעלי לכה; משחק בתיאטרון, לומד בשיעורי־ערב, חבר בהנהלת הספרייה. ומסתובבות להן בנות בחולצות צופיות, מתוחות על גופן, עד כי דומה שעוד מעט תתפקענה מלחץ... ולנגד העיניים יופיעו בשלות כמו לחמניות חמות וחומות מן התנור... היד נמשכת לנגוע, להחזיק — שלא תתפקע החולצה... והנך סופג סטירת־לחי... כמו שאמא היתה סוטרת על היד, שהיתה חוטפת לחמניות מהעריבה:

— אל תחטפן כשהן חמות. אין מוציאים אותן למכירה. הנח להן להתקרר וברך „המוציא". אל תהיה זולל וסובא! — ועוד דברי־מוסר מסוג זה, המלווים אותנו כל חיינו.

הסטירה לא הפריעה להתידד. התחלנו להתבודד. באחד הטיולים דיבר על אי־הצדק בעולם, על הבעיה הלאומית, האנטישמיות וכיצד להילחם בה, על מטריאליזם וכל מיני „איזמים", עליהם קרא ב„ספריית־האגורה"; המשיך לדבר על ספרות ועל תיאטרון, בהשמיעו מלים כמו ריאליזם, פוטוריזם, קוביזם.... וכך מתרחקים מהעיירה. היא — תחת הרושם של דברי ה„פרופיסור" הצעיר, שגמר 6 כיתות עם תעודה מצויינת, היודע היטב להסביר הכול. וגווה החם נלחץ אליו, כאילו חששה לאבדו...

בלחש מתנועעים עצי־האורן, כאילו ממתיקים סוד. ציפור הזדמרה על ענף. אחרות נענו לה בציוציהן, כאילו שרו „הרי את". השמיים משמשים כחופה. שפתיים נצמדות, והזוג הצעיר מתלכד עם הנוף... בעליצות מפכים מי המעיין הקרירים, כאילו שרים הם שיר הלל לבורא. גלגל־העץ הגדול של טחנת־המים נותן את הקצב כמו התוף של הכלי־זמרים. וכל כך טוב על הלב, עד כי יש רצון להצטרף לשירת הכול.

היצור הרך והעדין שלידי מסתכל עלי בעיניים תמימות, עליזות, מחייכות ומעורפלות... תלתליה הערמוניות קולטים את קרני־השמש האחרונות, החודרות מבעד לעצים ומתגלגלות על כתפיה השריריות, אך עדינות. כמה הבנה וטקט יש לה, לאותה נערה. שום רגשי־חרטה. להיפך, מתברר לי, כי מזמן היתה שלי, עוד בהיותה תלמידה, ואני — מדריך בצופים. אך אז הייתי במחיצתה של הנקה היפה, ומי יכול להתמודד איתה...

נודע לי, עד מה רב סבלה אצל הדודה השתלטנית גיטל והדוד הסנדלר הגס, אף כי הינו אדם טוב ויהודי חם. נולדה בווילנה. בעודה ילדה נלקחה מאבא־אמא, אחים ואחיות, להתארח לשנה אחת בלבד אצל הדודה. אחר־כך נסגר הגבול ונפסקו הפגישות המשפחתיות בבית־העלמין הלינגומיאני. כך חלפו עליה 6—5 שנים בגעגועים לבית בינובה שלנו, איפה שהגויים כאן ב„גלות", וזקוקים ליהודים לפרנסתם.

היו אמנם נסיונות של התפרעות, בעיקר בימי־התיצבות לגיוס או בימי הבולברים, כאשר היו משתכרים היטב וצועקים: „הכה ביהודים"... לא היו מספיקים החנוונים להגיף דלתות חנויותיהם, וכבר היו מופיעים בסערה בעלי־המכוניות עם בני שמרל דרגצקי בראש, בעלי־העגלות מרחוב ברייזר. הקצבים עם הדוד לייבה, „לייבקה הממזר" — וה„גיבורים" המשתוללים היו נמלטים על נפשם. לאחר־מכן היה מופיע השוטר „לאבאס", רושם פרטיכל, אך לא מוצא עדים... מסיימים היו את העניין על כוס יי"ש אצל אותו לייבקה ה„ממזר", דודה של נערתי, בסנדלריה. מוצאו היה מווילנה, ובינובה כינו את כל הווילנאים בשם „ממזרים" או „גנבים",

כשם שכינו את הקובנאים „זשוליקעס", כלומר — נוכלים, את הקיידנאים — גבנים, בעלי־חטוטרות, הווילקומיראים — שנוררים, שבלאים — מחזרים ריקניים, אנשי שאטי — חלה'ליך, אנשי אניקשט — בעלי־גאווה. וזאת — על שום הרגלם לחטט בשיניהם לאחר ארוחה של „דגים ללא־דגים" (מרק־תפוחי־אדמה עם בצל מטוגן), כאילו אכלו אווז צלוי... אך גם אנשי ינובה לא יצאו נקיים מכינויים. קראו להם „בורליאקס", כנראה משום שסביב העיירה היו כפרי רוסים.

אשתי לעתיד הסתגלה בלית ברירה לינובה העיירה לעומת כרך ווילנה המתורבת, ירושלים דליטא...

התולעת המכרסמת

הנני מגינה ונחמתה. לומד אני בקובנה — דרמה, והיא — בקונסרבטוריה. לשבתות באים לינובה.

הצבא האדום נכנס לליטא. ווילנה מתאחדת איתנו. חוזרת היא לביתה, שנהיה גם לביתי. הרחובות מלאים אדם, אסיפות, נאומים, קונצרטים, בילויים. דומה, כי הצדק ניצח. חיים חדשים — ואנו חלק מהם. איכרים מקבלים אדמות. ברם, עמוק בתת־ההכרה מכרסמת תולעת: ושמא אין הכול כל־כך ורוד, כפי שזה נראה... מדוע חתני־השמחה הם היהודים בלבד... שמא רואים הלא־יהודים מה שאין אנו רואים, חשים הם את פעמי מלאך־המוות, המסתתר מאחורי ים הדגלים האדומים ומצפה ליומו כי־יבוא; שמא מכינים כבר את הגמול על העזרה בהלאמת הרכוש הפרטי והממלכתי. רושם קשה במיוחד עושה הגירוש של אלה שכונו „אויבי־העם" — לאומנים ליטאים, גבירים יהודים או ציונים — בקרונות חתומים ומסורגים. הן זאת לא העיז לעשות אפילו משטרו ה„פשיסטי" של סמטונה.

כואב הלב על זעקות הילדים החפים, והנך חש חוסר־אונים להושיע.

והעונש לא איחר לבוא...

מאידיש: שמעון נוי

בקייטנה בשפינאן

בית
אבא
אמא

„בית אבותי"

אני מבקש להביא בזה לדיון ציבורי הצעה בדבר קביעת מקצוע לימודי מלא ומחייב בכל בתי־הספר שלנו: **„בית אבותי"**.

...החומר הנלמד במקצוע זה יהיה — ביתו של התלמיד, הוריו, מוצאם ותולדותיהם, עבודתם ואורח־חייהם. בהמשך הלימוד יתרחב החומר ויקיף את דור הסבים והסבתות, ארצות מוצאם, סביבתם התרבותית, קהילותיהם ועדותיהם.

העבודה הלימודית תהיה ברובה עבודה עצמית: ...חיבורים על מאורעות בעלי חשיבות בתולדות ההורים והמשפחה, אוספי צילומים ותעודות, סיפורים, שירים או ציורים המבוססים על החומר שנאסף וכדומה. עם הזמן יקבל החומר אופי כללי־אובייקטיבי יותר — ויקיף את מערכת־החיים היהודיים, שממנה צמח בית ההורים.

...עניין „התודעה היהודית" יצא נשכר ממקצוע חדש זה.

...יש לציין את הסיכוי, שההתעסקות הממשית, האינטימית בתולדות המשפחה וברקעה יעמיקו בתודעתו של הצעיר הישראלי את רגש ההזדהות עם העם היהודי לתפוצותיו ולדורותיו — לא כמצוות אנשים מלומדה (ומשעממת עד שנואה), אלא כהנאת־גילוי של אדם המרבה את נכסי־האני שלו...

(משה שמיר, מעריב 1.10.71)

רחל סולובייציק (ינוסביץ), תל־אביב

הבית שברחוב הכביש

מי מהינובאים אינו זוכר את הבית הגדול בנוי־לבנים, עם תריסיו הירוקים,עם הגינה המטופחת בשלל צבעי הפרחים ברחוב הכ־ביש? פנים הבית היה מתוכנן מ־4 חדרים מרווחים עם מטבח, עם מרפסת קטנה וספ־סלים מצד הרחוב. עודני זוכרת את בית אבא בכל זהרו.

רחוב הכביש: בית דוידוביץ — ראשון, הרביעי — בית ינוסביץ

אבי המנוח, יוסף בן יעקב ינוסביץ ז"ל, היה למדן גדול ומשכיל, כפי ששמעתי מפי יודעיו. מקצועו היה סוחר־יערות ורוב זמנו היה בנסיעות לרגל עסקיו; למרות זה מצא גם זמן לשבת וללמוד דף גמרא ומשניות. אני זוכרת את ארונות הספרים לאורך הקירות, המלאים וגדושים בספרים הקדושים, שנחשבו בעיני אבי כאוצרות של כסף וזהב. הוא הקדיש הרבה זמן לחינוך ילדיו, בן יחיד וארבע בנות, והזמין במיוחד מורים משובחים מבחוץ, ללמד את הילדים. הורי היו שומרי דת ומסורת. בבית שררו אוירה לבבית ומ־סירות אחד לשני.

לדאבוני הגדול זו האידיליה לא ארכה ימים. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלצנו לעזוב את הבית והעיר לפי צו־גירוש של הממשלה הצארית, שחל על יהודי פלך קובנה. אבי, שכל רכושו הלך לטמיון, קיבל שבץ לב ומת באופן פתאומי בנכר. אמא שנתאלמנה והילדים חזרו לינובה בשנת 1918 אבלים ומחוסרי־אמצעים. אמנו החזיקה מעמד בקושי. הבית הגדול נשאר, אבל המפרנס נעדר. אחי נתן, הודות לחינוכו והשכלתו, נכנס לחיים החברתיים והיה פעיל מאוד בעירו. כדי להקל על המשפחה, עבר עם אשתו לחיות בקובנה, שם קיבל משרת מזכיר הקהילה. הוא הצטיין במסירותו ובעבודתו הפוריה ועלה לדרגת אחד העסקנים המפורסמים בליטא. הוא ייסד חברה לאתנוגרפיה והיסטוריה יהודית והיה עסקן פעיל לטובת הקרנות הלאומיות בעיר; הקים משפחה, שלוש בנות מוכשרות, וכולם — הוא, אשתו ובנותיו — ניספו בגיטו קובנה.

אחותי הבכירה היתה נשואה למורה רוזנברג, שבמשך שנים היה בין צוות המורים הבכירים בבית־הספר „תרבות" בינובה. הוא חינך מאות תלמידים במסורת הלאומית, הציונית, שרבים מהם נמצאים היום בארץ וזוכרים אותו לטו־בה. גיסי זה, אחותי ושני ילדיהם, אמנו, עוד אחות ומשפחה ניספו כולם בינובה. שיחק לי המזל ועלה לי ולבעלי לברוח לרוסיה. שם עברה עלינו תקופה קשה ושם נפטר גם בעלי. נשארתי גלמודה. הגעתי לוילנה בשנת 1945, ואשר יגורתי בא. כאמור לעיל, אף אחד מהמשפחה לא נשאר בחיים.

בארץ היתה לי עוד אחות, מראשוני הח־לוציות בליטא; ומהיום הראשון החלטתי בכל האמצעים לצאת את רוסיה ולהתאחד עם אחותי. הדבר עלה לי, ובשנת 1956 הגעתי ארצה. פה המשכתי במקצועי כגננת במשך עשר שנים. בזכויות אלו אני מקבלת פנסיה. על אף הפנסיה המוקטנת איני מתלוננת על גורלי, אני נמצאת בין חברים וחברות, ואני שמחה כי נמלאה שאיפתי ובתוך עמי, במדינה היהודית, אני יושבת. במחשבותי אני עוד חיה עם כל יקירי, קרבנות השואה, ויהי זכרם ברוך.

שמעון נוי (גארפיין)

העדיף את המצוות שבין אדם לחברו

שאני כאן, בישראל — על כך חייב אני תודה קודם־כל לאבי, מנחם מנדל, על כי דאג לתת לי מילדותי חינוך עברי וציוני.

כבר בימים ההם אפשר היה למצוא במשפחה אחת חסידי יבנה", „תרבות" ו„קולטור־ליגע". אף כי אבי בא ממשפחה גדולה מקמניץ ליטובסק שבפולין, שהקפידה בקיום המצוות, הרי מאז שובנו לתחומי ליטא בשלהי מלחמת העולם הראשונה, זוכר אני אותו כציוני מסור וכאיש שהולך עם רוח הזמן דאז.

בהיותי עוד לפני גיל בית־הספר, כבן חמש וחצי, מסר אותי לידי מלמד הדרדקים הטוב, פיטקובסקי, זה אשר שלח את בנו בכורו לישיבת חברון, שם נטבח.

לאחר מכן הועברתי ל„בייסעגאלטער" ול־שימע־מאיר, עד שהגעתי לגיל 7. מאז למדתי בבית־הספר „תרבות", שאבי היה חבר ועד ההורים שלו.

זוכר אני, שהיה נוהג לבוא מדי פעם להז־כיר לתלמידים, שימריצו את הוריהם להכניס את שכר־הלימוד. הוא היה אומר זאת בעברית, בהברה אשכנזית, כמובן. בסיימנו את בית־הספר דאגו הורינו להמציא מורים ולהאריך את לימודינו במקום בשנה נוספת. אחר כך שלחוני ללמוד בגימנסיה הריאלית בקובנה.

בית מנדל ורייזל גורפיין ברחוב וילנה. בפתח — הבן הצעיר אשר.

אבא היה ער לנעשה בתנועה הציונית ותרם לקרנות לא פעם גם מעבר ליכולתנו. היות וחנות המכולת הזעירה שלנו לא העסיקה אותו הרבה, היה זמנו פנוי להתעניין גם בהוויות העולם והיה רושם רשימות, מעין יומן בשולי האירועים של אותם הימים. על סמך ניתוחו את המצב המדיני בעולם צפה מראש את פרוץ המלחמה. אגב, היינו מתכתבים איתו בעברית.

התמדתו לשאוב מהעתון ידיעות על המת־רחש מחוץ לתחומי עיירתנו דבקה גם בי. עוד מגיל 8 התחלתי לקרוא את „די אידישע שטימע". את העתון החזקנו בשותפות עם משה ילינביץ.

לאבי יצא שם כאדם טוב־לב. בייחוד הירבו לשבחו הגויים, שהיו לקוחותינו. היה נותן להם בהקפה, כי נתן אמון בכל אדם. ודאי היו כאלה שניצלו אמונו זה ונשארו חייבים סכומים ניכרים. וייתכן, שהרווח של רכישת לבות הלקוחות יצא לא פעם בהפסדים, וכי מה שהיה טוב עבור הלקוחות לא היה כל כך לטובת המשפחה. אך כזה היה.

הבריות היו מרבים לבוא אלינו ואגב כך לחטוף שיחה. אמא, רייזל, התפרסמה בכתב־ידה, ונשים רבות היו באות לבקשה לכתוב עבורן את הכתובות בלועזית. בטוחות היו, כשהיא כותבת אותן, מגיעים מכתבים... כאשר החלו לאסוף תרומות למען גאולת הארץ, תרמה אמא עגילי־זהב.

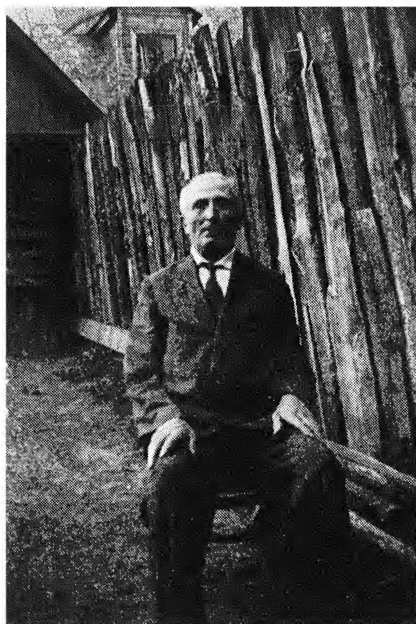
וזכורה לטובה גם הסבתא שלי, רבקה־יהודית, שקראו לה „רב יודיס" (שיבוש של ריבה־יהודית), אולי משום שנחשבה בין הנשים בנות־דורה כלמדנית וידענית. תוך

עיונה וקריאתה המרובה ב„צאינה וראינה" וב„מנורת המאור" וספרים אחרים ממין זה, רכשה לה אוצר בלום של משלי־עם ומעשיות, אותם ידעה להתאים לכל נושא שדובר בו. על שום כך הוצאתי לה מוניטין גם בהיותי בהכשרה, וייחסתי לה דברים, אשר שוב איני בטוח אם אמנם נאמרו על ידה, אך בלי ספק יכלו להאמר, כגון, שמוטב קמט על הבגד מאשר על המצח... או בדומה לזה: כתם על הבגד מאשר על הנשמה...

היא ידעה לספר הרבה על שידוכים, על כלות וחתנים, וגם לשיר שירי־עם ישנים. חבל, שלא היה לי אז חוש לפולקלור ולא עלה על דעתי לרשום מפיה. והיה מה לרשום. ברבות הימים נשתכחו הדברים, יד הזמן היתה בהם.

לפני החגים היתה נוהגת לשלוח את אחותי עם חבילות וכסף למתן בסתר לעניי העיירה ברחוב ברייזר.

אבי היה נוהג לכתוב גם בשבתות וגם להעלות אור. לבית־הכנסת היה הולך כמעט רק בשבתות. אגב, האווירה בבית הכנסת, כפי שנשארה בזכרוני, היתה חופשית למדי. באו להיראות, היו יוצאים בזמן קריאת התו־רה לעזרה ומרבים לשוחח על דא ועל הא; היו מותחים מישהו, מסתירים את הטלית. ובתשעה באב, יום האבל על חורבן בית־המקדש, היו מרבים להשליך קוצים, מעשה קונדס, על מנת להפיג את האבל... אלה היו נדבקים לבגדים ולזקנים של חשובי־העיירה, עד כי האבל נהפך כמעט לשעשוע, רחמנא ליצלן...

אבי העדיף, כנראה, את המצוות שבין אדם לחברו על אלו שבין אדם למקום. זאת ודאי יכולים לאשר רבים הזוכרים אותו כאיש נוח לבריות.

בינתיים לקתה אמא בשיתוק חלקי. זה קשר את אבא למקום וגם את אחינו הצעיר, אשר, שלא יכול להשאירם לנפשם. במצב כזה — ועם כל יתר הקשיים לעלייה — אי־אפשר היה לחשוב על העלאתם לארץ־ישראל.

כך נשארו שם לאנחות. בינתיים אמא נפ־טרה, ובאו הימים המרים והנמהרים, בהם ניספו באורח כה טרגי גם אחינו וגם אבינו.

לא זכו לראות את הארץ הנכספת, וידנו קצרה מלהושיעם.

קיבוץ עמיר

שרה בורשטיין (תל־אביב)

סיפורה וגלגוליה של משפחה אחת

המעלה זכרונות מימים עברו דומה לדולה פנינים ממעמקי הים. נצמדים אל כל זכרון וזכרון, ולו הקלוש ביותר, מתעמקים בו ונזכרים בכל הכרוך בזה. לאט־לאט מתרחבת היריעה ותמונה נפלאה מתייצבת לנגד עיניך, תמונה מורכבת מהרבה פריטים. עיני־הרוח שלך רואות את זה בבהירות מפליאה, אזני־הרוח מתחילות פתאום לשמוע צלילים יקרים מוכרים, צלילי קולות אהובים שנגוזו. גם חוש־הריח נותן את חלקו. אתה מרגיש ריחות שנעלמו, שואף אותם אל קרבך ונדמה, שרק תמול־שלשום הם הרחיבו את נחיריך. אפילו חוש־הטעם מתעורר, ואתה חש בחכך טעמים שונים מתבשילים ומאכלים מבית אמא, שאף פעם לא מרגישים יותר. פתאום אתה מרגיש שאיפה עזה לשוב לזמן ההוא, לחיות עוד הפעם את החוויות ההן, להיות אפוף אהבה ודאגת הורים יקרים; אך המציאות טופחת על פניך... מה שעבר אין להחזיר. נשאר לך רק לשגות בחלומות, זכרונות וחזיונות, כעין „משם תראה את הארץ ואליה לא תבוא".

עיירה שכוחת־אל

בית אבא שלנו עמד בקפליצה. הליטאים בימות עצמאותם הסבו את שמה לפאנוטריי. זו עיירה קטנטונת 17 ק"מ מזרחית־צפונית מינובה. עליך לנוע מרחק של 9 ק"מ בכביש מינובה לכיוון העיר ווילקומיר. אתה פונה בדרך העפר צפונה, והנה שטוחה לפניך העיירה הנידחת בין שדות מרעה וירק, בין סבך יערות וגני־פרי. שם נולדנו, שם חונכנו בילדותנו ורק בשנות העשרים המוקדמות עברנו ל„כרך" ינובה. אך ינובה היתה תמיד המרכז שלנו; היינו קשורים אליה בקשרי משפחה, ינובה סיפקה לנו את מרבית המיצרכים החיוניים, גם הרב שאליו היו צריכים לפנות בשאלות כשר וטרף היה הרב של ינובה. ולהבדיל, גם בית הקברות דינובה היה משמש את קפליצה.

קפליצה — זו עיירה שכוחת־אל בעיני כולם, שבשנים הכי טובות שלה היתה מורכבת רק מכמה מניינים יהודים, וכשעזבנוה נשארו בה כשתיים או שלוש משפחות: אנשים קשישים.

לא בית־ספר, לא ספרייה, שום מרכז תרבותי, אפילו בית־דואר לא נמצא בעיירה. היו צריכים לנסוע קילומטרים לדואר הקרוב אלינו. לעומת זאת היה בית־כנסת וכמו־כן בית־יראה (תפילה) של הקתולים, ומסביבנו השתרע בית־העלמין שלהם, שגבל בצדו האחד עם מבני החצר שלנו. גם „מונופול״ (חנות ממשלתית לייי״ש) היה בקפליצה. הוא סיפק ל״נצרכים״ מן המר־המר הזה, שהיה לחם חוקם בעיקר בימי חגא. גם כומר בעל מידות רחבות, המנהיג הרוחני של הקתולים, גר בירכתי ה„תפילה״ ומזמן לזמן היה עובר את הרחוב היחידי בכל גודלו והדרו ומקל בעל גולת כסף מתנוסס בידו.

בשבילנו — מרכז העולם

אכן, דלה היתה עיירתנו, דלה באנשים, במוסדות, אך בעינינו אנו היתה מרכז העולם. חיים תוססים בכל המובנים פרחו בה, פעלתנות יוצאת מן הכלל. כנמלים עמלות בלי חשך עבדו כולם, הן היהודים והן הגויים. מן היהודים היו כמה בעלי מקצוע, כגון: יוסל הסנדלר, יאסי־קאנצ׳שקער הנפח, פרץ החייט וחנא הקדר. שעות ארוכות היינו אנו הילדים מבלים אצל הסנדלר ומתפלאים בכל פעם מחדש לראות את „רזי״ מלאכתו. היו בקפליצה כמה חנויות דלות וכמו כן כמה רוכלים יהודים, שהיו מבלים את רוב זמנם בכפרים שבסביבה, בכדי להציע את מרכולתם. היו גם כמה „כלי־קודש״, שהתרכזו באיש אחד: השוחט שלנו „יאסל דער שוחט״, כפי שכינוהו. הוא היה גם החזן, גם המוהל וגם הפוסק לפעמים „שאלות״ לא מסובכות בענייני טריף וכשר. חוץ מזה היה גם מתעסק בכל מיני עסקים אחרים, כגון: מכירת בשר טרף לאיכרים, חכירת גן־פרי בקיץ וכו׳, בכדי להחיות את נפשות אשתו וילדיו. גם שמש („רפאל דער שמש״) נמצא בבית־הכנסת שלנו, שחוץ מ„שמשות״ היה עוסק גם ב„תעשיית״ נרות לשבת משומן כבשים ועוד מיני מלאכות משונות כאלו.

העיקר — קפליצה היתה עיירה יהודית במלוא מובן המלה, אמנם בזעיר אנפין ודלת־אוכלוסייה יהודית, אך עיירה שאפילו הקרן־הקיימת לא שכחה אותה והיתה מתרימה אותה מזמן לזמן. זכורתני את הפנקסים הכחולים של קק״ל ובהם היה מודפס: העיירה „קפליצה״, שמות התורמים ו„נאסף ע״י דויד בורשטיין״. בימי החגים, בעיקר בימים הנוראים, היתה פתאום העיירה גדלה ומגיעה לממדים מורחבים. מכל הכפרים מסביב היו מתאספים ובאים היהודים הבודדים, שהיו גרים שם, בכדי לחוג את החגים בסביבה יהודית ולזכות ב„עלייה״ בבית־הכנסת שלנו. כל יהודי מהעיירה שלנו היה נעשה אז מכניס אורחים, מטפל ב„ישובניקים״ האלו באהבה ונהנה בעצמו מכך.

כעבור החגים היתה העיירה מצטמצמת שוב לממדיה הרגילים.

אבי מתמשכל

נולדנו וגדלנו חמשת הילדים, בן אחד וארבע בנות, בבית הורינו בקפליצה. בית גדול ומרווח, מוקף חצר וכל מיני מבנים, כגון: אורוות, אסמים, חנות ודירות להשכרה. לפני הבית השתרע מגרש מרוצף ומצדו השני כרי דשא ופרחים מסביב לבאר מים חיים. מאחורי הבית ומצדו המזרחי גן פירות מטופח, מכיל זנים מובחרים של פירות. בפינת הגן בית־הכנסת שנבנה על האדמה שלנו, מאחוריו שדה תפוחי־אדמה ובפינה הימנית שלו בית־המרחץ, להבדיל, שלנו. עוד שדה השתרע בצד השמאלי, שאבא ע״ה היה זורע בו אספסת, חציר ותלתן, ולפניו היה גן פרי צעיר שאבא שתלו ושכבר נתן גם כן פרי. בין העצים היה גן הירק של אמא, שטיפחה אותו באהבה רבה והיה מוצלח מאוד. אבינו ז״ל היה בצעירותו בחור־ישיבה ומשכיל. הוא עבר את כל הגלגולים של בחורי־ישיבה בימים ההם בישיבות שונות בינובה ובווילקומיר ואכילת „ימים״. אך לבסוף פנה עורף ללימודי הקודש ולא עשה את משנתו קרדום לחפור בו לאכזבת סבא וסבתא. התחיל קורא ספרי חול בעברית והתמחה בשפה זו, ואפילו „חטא״ בכתיבת מאמרים ומסות

בשבועון מיוחד במינו, היתולי, ששלושת משכילי העיירה הוציאוהו להנאת עצמם בכתב־יד שלהם וקראוהו בשם „קפלוריה", ואבא, אחד מהשלושה, היה חותם על מאמריו בשם דב"ש (דויד בן שלמה). זכיתי עוד לקרוא אותם, את העתונים המעטים והמיוחדים האלה. היו גנוזים אצלנו במגירה, ובמקרים מיוחדים היו מוציאים אותם, קוראים ונהנים.

כשבגר אבא פנה למסחר, וכעין המשך למסורת המשפחה היה סוחר ביערות ועצים; הצליח בזה, כי היה חרוץ ועמל הרבה. כל יום היה משכים בטרם שחר, מדליק את עששית ה„בזק", מכוון את ה„סמובר" לתה ויושב ללמוד גמרא, משניות. בשנותיו האחרונות שלו היה לומד בספרי הרמב"ם — „מורה נבוכים", „יד חזקה" וכו'. לימוד התורה הזה לאור העששית בקול הערב שלו ובהשתפכות הנפש הפך לעמוד האש שלאורו אנו הילדים „מתחממים" כל ימי חיינו. כולנו זוכרים את זה וכולנו מתגעגעים לזה בעמקי נפשותינו. הקול הערב הזה, הניגונים המופלאים האלו היו משתפכים בקול חרישי. אבא היה לומד ושונה ואנו עדיין במיטותינו, נים־לא־נים, האוזן סופגת את ההמייה הנפלאה הזאת והנשמה כאילו פורחת. מרוב מתיקות והנאה לא שבענו. נופך משלו היה מוסיף גם המיחם שעמד בקצה השולחן והיה מזמזם גם כן. לעתים קרובות אני חולמת כאילו אני מקשיבה וסופגת אל קרבי את הניגונים ההם ונפשי יוצאת, אך אני מתעוררת והנה זה רק חלום. אחרי שאבא היה גומר את משנתו, היה יוצא אל האורווה ורותם את הסוס בקיץ לעגלה כמין סרגל ארוך על ארבעה גלגלים ואבא היה נוסע עליה ברכיבה; בחורף — לעגלת חורף קטנה וקלה, מגלשה. ובכך היה אבא עוזב את הבית עם דייריו הישנים ונוסע לעסקיו; מתמהמה בחוץ כמעט כל היום, בדרך היה גם עובר את הכפר „פגלוז", הנמצא 7 ק"מ מהעיירה, איפה שהיה בית־הדואר, ומביא משם את המכתבים ובעיקר עתונים. היה חתום על כל העתונות העברית שיצאה לאור בימים ההם במרכזים היהודיים הגדולים, כגון „הצפירה" מוואַרשה, „הזמן" מווילנה, „העולם" מלונדון. היה קורא וכותב רק עברית מליצית כנהוג בימים ההם. בהגיעו הביתה לפנות ערב היה אוכל את הארוחה החמה היחידה ביממה, עוסק בהא ודא בנוגע לחיים היום־יומיים והולך לקיטונו לשכב ולקרוא לאור הנר, כמובן. היה קורא עתונות ועוד דברי כתב חילוניים. מתי ישן וכמה ישן אינני יודעת, אך זה הספיק לו, כנראה, ולא היה סובל מחוסר שינה.

אבא — ידו בכול

ציוני היה אבא, ציוני מסור ופעיל. בעודני ילדה קטנה מצאתי פעם במגירה העתק ממכתבו של אבא לחבר שלו באמריקה. המכתב היה, כמובן, בעברית מליצית (זאת היתה אזי העברית שגם אני הערותי אל קרבי) קראתיו ובלעתיו כבכורה בטרם קיץ. המכתב היה ארוך, וכמובן שלא את הכול הבינותי עד תומו. המכתב היה מלא וגדוש בשפע רעיונות אודות הציונות, הרצל, הקונגרסים ואודות יתר הגיבורים מחוללי הציונות. נדמה לי, שהמדובר היה בקשר לקונגרס ציוני איזה שהוא. אבא ביקר וליבן את כל מה שהעיק על ליבו בבחינת ה„אני מאמין שלו". חבל, שבתהפוכות הזמן המכתב הזה נעלם ואיננו יחד עם שאר הדברים. היה בו הרבה חומר לתהות על קנקנו של אבא המיוחד במינו: תלמיד חכם, משכיל יודע ספר, בקי בהוויות העולם, יודע להביע את רעיונותיו בשפה ברורה, בעל הגיון בריא, בעל הומור עדין, שבו היה מתבל את שיחות החולין שלו.

חוץ מעבודתו במסחר היערות היה בקיא בכל מיני עבודות אחרות. כל הפעולות החקלאיות היו נהירות לו, כיוון שהיו לנו חלקות אדמה גדולות מסביב הבית ולפעמים היה אבא חוכר בקיץ חלקות אדמה בקרבתנו ומעבדן בעצמו. בבוא העונה היה זורע וקוצר, מאלם, מאסם ומאחסן. לפעמים היה גם משתף את הילדים, שהיו אז עוד רכים בשנים. כמובן, שהיתה סיבה חשובה לעבודת הילדים: חשש לגשם, שירטיב את השחת; היה מזעיק את הגדולים והקטנים ובעמל כולנו היה העניין מסתדר על הצד הכי טוב. כמובן, שאבא עמד בראש!

גם בגן הפירות שלנו, הישן והחדש, היה אבא מטפל באמונה. הודות לו היה גננו מצליח כל־כך. ממין זני פירות כאלו שהיו לנו לא טעמתי יותר בחיי אחרי עזבי את קפליצה. בהתחלת

האביב היה אבא עודר מסביב לעצים, מזבל, גוזם את הענפים היבשים. את העצים היה מסייד — תרופה נגד תולעים וסתם מזיקים, מעמיד תמיכות לעצים שהיו גדושי פירות, שלא יישברו הענפים ועוד עבודות רבות כאלו. היה טורח ועובד בלי חשך ולא חס על כוחותיו וזמנו. פעילותו הציונית מצאה לה כר נרחב במסגרת הצרה של עיירתנו הפעוטה. בתור גבאי בית־הכנסת היה מתרים את כל המתפללים לקרן הקיימת. אמנם התרומות היו דלות, אך במאמץ היתה כל פרוטה מצטרפת לשנייה והיה נאסף סכום ניכר. חוץ מזה היה משתתף בוועידות הציוניות שהתקיימו בערים מסביב לנו ובזה היה מחזק את אמונתו בציונות.

גם אני לומדת ב„חדר"

בית־הכנסת שלנו חוץ מתפקידו הראשי שימש גם בתור „חדר" לדרדקים. עזרת־הנשים נמצאה באותה קומה ורק חייץ הפריד בין עזרת הנשים למדור הגברים. בחייץ היו אשנבים קטנים דרכם היו הנשים מציצות ומקשיבות למדור הגברים, בכדי לא לפגר אחריהם בתפילות. משעול צר מהרחוב הראשי בעל הביצה המפורסמת הוביל לבית־הכנסת. היה מעלה אבק בקיץ ומלא רפש בסתיו. אנו הילדים לא אהבנו להשתמש בו והיינו עוברים דרך הגדר, שהקיפה את כל החצר וכל המבנים שלנו. קפיצה אחת — ואנו נמצאים ב„חדר". בדרך היינו עוד יכולים לקטוף איזה פרי ולסעוד לבנו. בראש ה„חדר" שנתקיים בעזרת הנשים עמד תמיד מלמד לא מבני המקום. היו מכניסים ל„חדר" את כל הדרדקים הזקוקים לתורה בלי הבדל גיל. המלמד היה משתדל כמיטב יכולתו וכשרונותיו להקנות לילדים את „התורה", אם בנועם ואם במקל חובלים, הכול לפי הצורך. בצורה זו נקלעתי גם אני בגיל רך ל„חדר". פתאום בהתחלת עונת הלימודים נשארתי בלי חברי למישחק. כולם היו ב„חדר" וכמובן, שבאין ברירה נשרכתי גם אני אחריהם ובליתי

את הזמן עמהם ביחד. היה יותר מעניין מאשר להסתובב יחידה ברחוב. ובין כה וכה נקלטו הלימודים גם אצלי.

שפר עלי מזלי, שדווקא ב„זמן" הלימודים שעליו מסופר כאן היה המרביץ תורה מלמד נפלא, בחור צעיר בשם שמואל ברנדווין, בנו של הרבי מקפליצה, שידע היטב עברית והיה בקי גם בהוויות העולם, כבן 17 היה בעצמו. התורה שספגתי ממנו היוותה את היסוד ללימודי בעתיד ותמיד אזכרו באהבה. בראות הורי, שבין כה וכה אני נמצאת ב„חדר" בתור משקיפה מהצד יחד עם צאן קדשים, החליטו לסדר את העניין רשמית. ובכך נמניתי על שאר התלמידים. מאז התחיל אבא לקחת את עניין הלימודים של בניו ברצינות הכי גמורה. הוא היה משתדל להביא מורים מן המובחר. לשם כך בא במגע עם עובדי העתונות העברית, מתכתב או נפגש פנים אל פנים ומבקש המלצות למורים טובים. היה נהוג אזי, שבני טובים כשרוניים היו נוסעים לעיירות קטנות להורות את בני ישראל תורה. בינתיים היו מרוויחים קצת כסף להמשיך לימודיהם הם. כיוון שווילנה היתה ירושלים דליטא ושם נקבצו כל הדוגלים בשפה העברית וגם עתון עברי יצא שם לאור, „הזמן" — היתה ווילנה המקום הראשי למורים לעברית.

זכורתני, שבעת חטטי בשולחן הכתיבה של אבא, שהיה מלא וגדוש כל מיני כתבים וניירות, מצאתי שם גלויות מצרנוביץ (אבא של יעקב צור בימינו). בגלויות היה הנידון מורה לעברית בשביל קפליצה. ובכך זכינו לשני מורים נוספים — גבר בשם הוברמן ואשה מאלו שלמדו כבר בעצמם ב„חדר מתוקן" וידעו גם את שפת הארץ, רוסית. אלה המורים חרשו ניר אשר הניב אחרי כן פירות מתאימים וסללו את הדרך לגימנסיה העברית, שקמה כעבור הרבה שנים. בינתיים עברו שנים וגם חלק נוסף מילדינו צורף ל„חדר" ונכנס בעול הלימודים. כך דגרנו ב„חדר" והיינו שמחים בחלקנו. כאמור נמצא ה„חדר" בקצה הגן שלנו. בקיץ היו החלונות פתוחים, האוויר היה צח וריחות משכרים מהפריחות והפירות היו ממלאים את החדר. לנגד עיני עולה בכל גודלו עץ־האגס הסבוך והמסועף עם האגסים הצהובים הקטנים, שצמרתו כיסתה כמעט החצי מגג בית־הכנסת והחדר. בהפסקות היינו נהנים מהפרי העדין הזה. לא אשכח, שבעת ההפסקה היינו מטפסים, אני ואחי, על עצי־הדובדבן, ליד ה„חדר", ומלקטים ואוכלים את הדובדבנים העסיסיים, הגדלים לצדו של השמש. בזה שפר גורלנו מיתר ה„חדרים" בעיירות הקטנות, שהיו נמצאים בדירות אפלות לא מאווררות ובאוויר מחניק. כשנתיים לפני מלחמת העולם הראשונה קיבלנו „רבי" מינובה, כפי שכינוהו „דער קאפליצער רבי". היה זה אדם זקן, קרוב משפחה שלנו, בשם ברנדווין. את מיטב כוחותיו כילה בהוראה ובהרבצת תורה ובני התשחורות של העלית בחברה דאז היו תלמידיו. מוצאו היה מקפליצה, והוא היה גם הרבי של אבא ויתר בני המשפחה מהדור הקודם לנו. לעת זיקנה, כשרצה קצת לנוח ולהימצא בחיק הטבע, חזר לקפליצה עם אשתו. בנו היחידי, שהיה מורי הראשון, היה כבר באמריקה והם נשארו גלמודים ובודדים. הרבי הנהדר הזה היה מלא וגדוש תורה ולימודים כלליים והיה בו גם הכשרון להקנות את ידיעותיו לתלמידיו בנועם. (קפדנותו סרה ממנו לעת זיקנה). כולנו אהבנוהו והודות לזה עשינו גם חיל בלימודים. זכרו לא יסוף מקרבנו. תמיד נזכרו באהבה ובהערצה. הוא הנהיג „הקראות", וגם כתיבת חיבורים על כל מיני נושאים יש לזקוף לזכותו. היקנה לנו גם נימוסים טובים. הספר העברי הראשון שהתחלנו ללמוד בזמנו היה „הדיבור העברי" למתחילים והשני — „דיבור עברי" למתקדמים, והאחרון מהסידרה הזאת היה „הסגנון העברי", ספר מאוד רציני לפי מה שאני עדיין זוכרת. יותר לא ראיתי את הספרים האלה.

בימים ההם היה מדובר הרבה על הגימנסיה „הרצליה" בחולות תל־אביב הקטנה. היו נועזים שנסעו לארץ־ישראל ללמוד שם, בגימנסיה העברית הראשונה והיחידה. הורינו חלמו על זה גם כן ואני ואחי שאפנו לדבר זה בכל מאודנו, כנראה שהחידוש בדבר גירה את יצרנו, כי מושג מזה לא היה לנו עדיין. אבל זו הצרה: צעירים היינו מדי ובגימנסיה התקבלו ילדים מחוץ־לארץ רק בגיל מסויים, הרבה יותר קשיש מגילנו אז. ובכן חלומי זה נתגשם בבתי רק כעבור הרבה שנים. אך לדאבוני לא ריחפה יותר ההילה מעל בית־ספר זה כמו שתיארתי לי בילדותי.

וגם ידי־אמא מלאות עבודה

כך גדלנו בקפליצה כבעין חממה, רחוקים מהעולם הגדול ומטרדותיו, שום דבר לא העכיר את רוחנו. בבית שררה התאמה מלאה בין הורינו וזה השפיע לטובה עלינו הילדים. אמא ז״ל היתה העזר כנגדו האידיאלית. זו היתה אשה יפהפיה, תוכה כברה, אצילית, שנחונה במעלות רבות, בריאה וקורנת, בעלת מזג טוב ולב רחום, בעלת חוש אסתטי מפותח, אוהבת טבע ויצוריו, מחבבת את הנוי בטבע ומשתדלת להכניס פנימה הביתה מהיופי והחן; אהבה את הנקיון והסדר, ועבודתה היתה מושלמת בתכלית השלמות. מרץ וכוח לעבודה לא חסרו לה. כל עבודות משק הבית על שכמה, והמשק היה מסועף ושופע. בבוקר השכם היתה יוצאת להביא את הפרות למרעה. זה היה הטיול האהוב עליה. בדרך חזרה היתה אוספת את ביכורי הגרגרים להביא לילדיה, כגון: תות־שדה פרא, שהיה מקדים להבשיל. בינתיים גם היתה תרה בעיניה אחרי פרחי־בר למיניהם. כל פרח הכי צנוע אהוב עליה. את הפרחים האלה, בנוסף לפרחים שהיא גידלה בגינה בחזית הבית, היתה מסדרת באגרטלים בצורות שונות. בימינו ישנם קורסים לסידור פרחים. אמא שלנו הנערצת ידעה הכול בחושה הטבעי ולא נפלה בידיעותיה מהמקצוענים בדורנו אנו. חוץ מהפרות היו לנו גם סוסים באורווה, תרנגולות ובחורף אווזים, אשר פוטמו במיוחד להפיק מהם שומן ושויסקים (גריבענעס). גם גן הירק דרש הרבה התמסרות ועבודה. אמא היתה מתחכמת ועושה כעין חממה לירקות באביב: הערוגות היו מכוסות בשמשות במסגרות מאלו שהיו מיועדות לחורף בתור חלונות כפולים למען ייחם בבית. הודות לאמא היו לנו צנוניות, בצל ירוק ומלפפונים הרבה יותר מוקדם מאשר בעונה. אך כמה עמל ויגע הכניסה אמא בזה! לחם, חלות, תופינים, עוגות וכל השאר אפתה אמא גם כן מדי שבוע בכמויות גדולות. איזו עבודת פרך היה זה! להסיק תנור, שעות לנקותו אחרי כן מהאפר והאודים, לעצב כיכרות לחם גדולות ביד אמונה וכל כיכר דומה לשנייה כתאומות, ולהכניסן במרדה לתוך התנור הלוהט. כשלוש שעות ארכה האפיה. נוסף ללחם הרגיל היתה אמא אופה לחם מיוחד — חלות במים רותחים — שהיה לו טעם מיוחד. הכיכרות היו יותר קטנות וריח להן מהכמון והקצח, שנפזר עליהן ביד רחבה. לחם זה היה הסוד הקטן של אמא; היום היו קוראים לזה „פטנט".

כל עבודה מעבודות אלו הצליחה אצלה באופן יוצא מהכלל, כי השקיעה בעבודה הרבה אהבה ושקדנות. בקיץ, כשהפירות היו מתחילים לנשור מהעצים, היינו אוספים אותם ואמא היתה חותכת את האגסים והתפוחים לפלחים שטוחים ומכניסה אותם להתייבש בתנור אחרי רדיית הלחם. פירות מיובשים אלה היו משמשים אותנו אחרי־כן בחורף בתור לפתן, או אמא היתה עושה מזה מין משקה — „קוואס" קראנו לו; היינו שותים אותו בעודנו חם ואחרי־כן קר ולא שבעה נפשנו. הטעם היה נהדר, לא שתיתי יותר משקה טעים כזה, למרות שפע המשקאות בעלי שמות מפוצצים הנמצאים בחנויות. לבשל ידעה אמא באופן יוצא מהכלל; תבשיליה ומטעמיה הוציאו לה מוניטין. הפתיתים והאטריות, שנעשו במלאכת־יד, היו מושלמים בצורתם החיצונית, כאילו עשויים במכונה. איך השכילה לעשות את זה — לאלוהים פתרונים.

טרחות ויגיעות — והנאות

אפילו העלאת מים מהבאר היתה כרוכה בהמון עמל. הבאר היתה אמנם בתוך החצר מול חלונות המטבח, אך היתה עמוקה מאוד, ועד שהשרשרת עם הדלי בקצה היתה מגיעה לתחתית הבאר ועד שהיתה עולה בחזרה היו צריכים לסובב גלגל בידיים זמן רב. היינו זקוקים להרבה מים גם בשביל ביתנו הגדול והעיקר בשביל הסוסים, הפרות ושאר ה„אינונטר" החי שצרכו הרבה מים. בלילות החורף הקרים, בעוד סביבת הבאר קפואה והקרח מגיע לגובה הבאר עצמה היתה אמא טורחת להוציא דליים בלי סוף ולשאתם לאורווה ולרפת. הייתי עומדת לפעמים על ידה ומאירה לה בפנס. וגם עבודה קלה זו היתה עלי לטורח, כי הזמן ארך והיציאה מבית מוסק

והעמידה בקור מקפיא היו קשים עלי, והייתי מתפלאת על אמא, שאין עבודה זו נמאסת עליה ומהדלי הראשון עד האחרון לא נעכר רוחה ולא התאוננה אף פעם. באיזה אורך־רוח וסבלנות נחונה! הכול קיבלה במאור־פנים. בשעות הפנויות המעטות שלה היתה רוקמת ומתעסקת בשאר עבודות־יד מעודנות, תופרת ומתקנת והכול למדה מעצמה. זכורתני, שבזמן המלחמה הראשונה, כשהיה מחסור בבגדים והילדים צמחו וגדלו מבגדיהם לא היססה אמא, הסירה את מכסי הרהיטים בסלון, שהיו מבד לבן בקישוטים אדומים מעומלנים ומסולסלים, ותפרה לילדיה כותנות. מכל מיני חוטים שנמצאו בבית סרגה מעטפות חמות לכתפיים ומצנפות חמות לראש.

בעיקר אהבה אמא את הגינה הקטנה מול חלונות הבית, גינת הפרחים. הערוגות היו עשויות מעשה־אמן, עוטפות במעטה שלל צבעים את הבאר מצדה השני. כל פיסת אדמה היתה מעובדת במעדר פשוט וכל ערוגה היתה שונה מחברתה, וכל מיני פרחים צומחים ומלבלבים שם. לכל מין נועד מקום משלו ואין מין מתערבב בשני וכולם ביחד משתלבים ויוצרים מרבד פלאים. מלאכת מחשבת היתה זו! זרעים לפרחים לא נמצאו בקפליצה לקנייה וגם את אלה היתה צריכה אמא לבד ליצור. לא היתה מתעצלת ללכת לכפר מרוחק, בכדי להשיג מין זרע שמצא חן בעיניה ולזרעו בגינה שלה. קולה היה ערב וצלול. היתה שרה הרבה בזמן עבודתה וכן אהבה מאוד נגינה ושירה מכל מין שהוא. אחד המורים שלנו, בחור וילנאי, ידע גם פרק בנגינה בכינור. אמא היתה מקשיבה לנגינתו ונפשה היתה יוצאת מרוב מתיקות. לבסוף אף ניסתה את ידיה לנגן על הכינור בעזרתו ובהדרכתו של המורה. הניגון, שהצליחה להוציא מידיה, היה, כמובן, „התקווה". המורה הראשון שלנו היה בזמן פגרתו בתיאטרון אידי וראה את ההצגה „המכשפה" לגולדפדן. בשובו סיפר על הנסים והנפלאות, שחזה בהם בהצגה הזו. הוא התנדב להציג את זה לפנינו. זוכרת אני את הערב ההוא כמו היום. אבא והילדים ישנו כבר. המורה, אמא, שכנה אחת ואף אני הצטרפתי — ישבנו כולנו במטבח הצר והלז הציג בפנינו כיד ה' הטובה עליו; קפץ ורץ ושר את הלחנים הידועים. האושר והשמחה האירו את פני אמא, לא החסירה אף תנועה אחת מתנועותיו וסבורתני, שימים רבים הגתה בזה והנאתה לא פגה.

חוץ מהעבודות השיגרתיות היתה לאמא חנות באגף השני של הבית. חנות זו היתה בבעלותה עוד לפני נשואיה. אבא עמד על כך לחסל את החנות, אך אמא לא הסכימה. בדרך כלל היתה החנות סגורה, אך כאשר בא לקוח הביתה לקחה אמא את המפתח הגדול והיתה הולכת ביחד עם הקונה למלא את רצונו ולו יהיה זה הפעוט ביותר. בלילות החורף הארוכים היתה אמא מתעסקת במריטת נוצות אווזים לכרים וכסתות. כמובן, שכולם עזרו על ידה בעיקר סבתא, אמא שלה, שגרה כל ימי חייה עמנו. זה היה בית הקפה, הקוקטיל־פרטי שלנו דעכשיו. גם שכנות היו מצטרפות והשיחה היתה קולחת, מבדחת ומנעימה את הזמן. אמא היתה אהובה על כולם ואפילו על האוכלוסייה הלא יהודית. כשהיה שיכור מתפרע דווקא בימי הפגרה שלהם ואמא נקלעה למקום, היתה משקיטה אותו בדברי נועם. את ילדיה חינכה לצדק ויושר ובעיקר רצתה במאוד־מאוד, שהילדים ילמדו ולא איכפת לה שהם בגלל זה אינם יכולים לעזור בבית.

כשהמלמדים לא סיפקו יותר את הילדים היותר גדולים, היו שולחים אותם לינובה ולווילקומיר, להמשיך לימודיהם, ולבסוף אחרי המלחמה הראשונה לקובנה, לגימנסיה העברית; בזה היתה גאה ומאושרת.

חוויותינו בימות המלחמה

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. אנו הילדים לא הבינונו הרבה מהצרה שהתרחשה. להיפך, בעינינו מלחמה זו דווקא הביאה לנו תמורה ועניינים חדשים בחיים. בתחילת המלחמה גירשו הרוסים את היהודים מעיר המבצר קובנה, והיהודים נפוצו לכל עבר. גם אנו קיבלנו אורחים — שתי דודות, אחיות אמא, באו אלינו לשהות עד יעבור זעם. הדודות באו יחד עם משפחותיהן המסועפות וביניהן ילדים בגילנו. חוץ מזה התחילו זורמים לקפליצה בתור תחנת מעבר הרבה משפחות יהודיות, שגרו בעיירות סמוכות ושהגרמנים כבר התחילו לפלוש לשם.

חלק מהן התגוררו בקפליצה זמן מה. חלק חלף והלך בדרכו לעמקי רוסיה הגדולה. היתה מהומה ומבוכה. אך אנו הילדים הפקנו מהכול רק חדוות חיים, נוספו חברים וחברות חדשים, מישחקים חדשים שלא היכרנום עד אז עניינו אותנו עד למאוד והיה מאוד עליז. ההורים שלנו לא כן חשבו.

זוכרתני דליקה גדולה בעיירה קרובה, שהאירה את שמי קפליצה ערב אד. בעיירה ההיא, בתחנת הרכבת שלה, היתה מאוחסנת תוצרת עצים מעובדים בבעלותו של אבא, שצריכה היתה להישלח הלאה לחוץ־לארץ. הגרמנים שילחו בה אש והכול הלך לטמיון. אמא, אבא וסבתא היו שבורים ורצוצים, מצטערים עד אין קץ, אך אנו לא הבינונו את זה בדיוק, או אולי לא נתנו לעובדות לעכר את רוחנו המרוממת. כעבור שנה גורשנו גם אנו לפלך ווילנה. גם אז לא היינו כל כך אומללים כמו הגדולים במשפחה. כל החוויות החדשות האלו, הנסיעות בעגלות רתומות לסוסים, כשש עגלות לפי מיטב זכרוני, בחברת כל בני המשפחה, הורי אבא, דודה אחת ובני משפחתה, היוו בשבילנו מאורעות משמחים מלאי־עניין והרושם היה גדול עד למאוד. לראשונה השתכנו בצריף עץ של שומר יער בבעלותם של הורינו בפלך ווילנה, אך כעבור זמן מה גורשנו גם משם ועקרנו לעיירה סמוכה, גלון. שוב אורזים, שוב רותמים את הסוסים — דיצה ושמחה עבורנו. בעיירה גלון היו הרבה יהודים, ביחס לקפליצה, ומצאנו שם הרבה ילדים בגילנו והשמחה היתה רבה עבורנו הילדים. עברנו את „הגלות" הזו בקלות רבה.

כשהגרמנים כבשו את מקום יישובנו והתקדמו הלאה לווילנה הבירה, חזרנו אנחנו בנערינו ובטפנו שוב לקפליצה צור מחצבתנו. אך זו הצרה: קפליצה — סר חינה בעינינו הילדים, ראינו כבר „עולם", האופקים שלנו התרחבו והתבגרנו בינתיים, העיירה כמעט והתרוקנה לגמרי. חלק מהמשפחות נקלעו לרוסיה — מי שמת בגולה ומי שלא חזר בכלל. חלק מהצעירים התחילו להגר לאמריקה ולשאר כרכי העולם. בקושי היה מתהווה „מנין" בבית־הכנסת. אחרי שווילנה נכבשה, שרר בה רעב גדול. התחילו אנשים לנדוד לכל רחבי ליטא לחפש להם שבר, וכך גם נקלעו הרבה פליטים לקפליצה ומשם נדדו הלאה. כשצורפו פליטים אלה למתפללים היו יכולים לקיים תפילה בציבור. בינתיים גם סבלו הלימודים של הילדים. חוץ ממנו לא נמצאו כבר ילדים בגיל בית־הספר. היותר מבוגרים נשלחו ללמוד בערים הקרובות. הורינו החלו לחשוב ברצינות אודות עזיבת קפליצה. קשה היה להם והרבה התלבטו בדבר, בעיקר אמא. אבל לאבא היה אז חלק בבית־החרושת לגפרורים בינובה והוא היה מבלה הרבה בנסיעות הנה והנה, שלושת הילדים המבוגרים היו כבר בקובנה, בגימנסיה, או התכוננו להיכנס לשם וכבר לא היה כדאי להחזיק מורה עבור שתי הקטנות בלבד.

אנו עוברים ל„כרך" ינובה

בשנת 1922 נמכר סוף־סוף הבית על כל אשר בו, חוץ מבית־הכנסת שהיעבר לקהילה היהודית בווילקומיר ביחד עם ספר תורה אחד. שני האחרים חולקו לאלו שנדבו אותם: אחד למשפחת אבא והשני למשפחת אמא. בשברון לב נפרדה אמא מהמקום, אשר כל כך אהבה ובעיקר מחיק הטבע אשר הורגלה לו כל שנות חייה. צריכה היתה להסתגל פתאום לחיים חדשים, באין גן מסביב לבית וגינת פרחים מול החלונות, והיערות שצמחו מכל הצדדים. אבל את עניין הגינה פתרה במרוצת הזמן בזעיר אנפין: על המרפסת שלנו צמחו בארגזי אדמה צמחים נהדרים. כל מיני פרחים ריחניים ואף ירקות, כגון: עגבניות, בצל וצנוניות, הצליחה אמא לגדל בשטח הצר הזה. זה שימש „סמל" למה שהיה בעבר. לאט־לאט נקלעה לתוך החיים החדשים בינובה. אבא ז"ל היכה שרשים במקום ביתר קלות. פה בקהילה הגדולה מצא כר נרחב לפעולותיו הציוניות ומוצא למרצו בכל מיני עסקי ציבור; נעשה גבאי בבית־הכנסת וניהל את העניינים הכספיים; תמיד היה רכון על איזה פנקס חשבונות. גם בבנק העממי היה פעיל מאוד ומספר שנים היה היושב־ראש. את מיטב כוחותיו הקדיש לבניין ארץ־ישראל; היה יושב־ראש ארגון הציונים הכלליים, יו"ר קרן־היסוד וקרן־קיימת; היה ציר לכל מיני ועידות ואסיפות והיה נוסע לעתים קרובות למרכז הארצי בקובנה. את פעולותיו במסחר צמצם לאט־לאט ובעיקר לא נדד יותר

בדרכים כבשנים עברו. עסקיו היו בינובה על המקום: שותף לביח"ר לגפרורים „אוראן", שותף בבית־החרושת „קמח". היה לו יותר זמן לפעולות ציבוריות. רק בלימודיו בטרם שחר לא חל שינוי; היה הוגה וממשיך בניגון הישן וכל בני־הבית היו מקשיבים לזה עד כלות הנפש והיתה תשוקה גדולה שזה רק יימשך ויימשך.

ביקור שלא עלה יפה

הבנות רובן התחתנו בינתיים והכול התנהל על מי־מנוחות, אך כידוע לא לאורך ימים. בשנת 1935 החליט סוף־סוף אבא לנסוע לארץ־ישראל בתור תייר. התקיימה אז המכביה בארץ. נלווה ע"י בן־אח הוא נסע לראות סוף־סוף את הארץ ,אשר אליה כמה כל ימי חייו ואשר היתה פסגת חלומותיו. בארץ היה לו אח ועוד קרובים וחוץ מזה היתה לו כבר נחלה. במצב־רוח מרומם יצא לדרך. הארץ, כמובן, מצאה חן בעיניו והוא נסע לכל מיני מקומות. אך איתרע מזלו ודווקא בשנה זו היו בארץ חמסינים נוראים שארכו כשבועיים. התנאים בבית אחיו היו מאוד פרימיטיביים בימים ההם; לא היה מקרר, המים שבאו מצינורות שהונחו פשוט על הארץ היו חמים ואפילו במקלחת קרה אי־אפשר היה להשתמש. אבא סבל מאוד וכוחותיו אזלו. הנסיעות עייפו אותו ובבית אחיו לא מצא מנוחה בשובו מהברחש ושאר הרמשים שהכעיסו אותו תמרורים. הוא ייחל בקוצר־רוח לחזור לליטא; הוא חזר מאוכזב ומלא מרירות. היה נוהג לאמור אזי, שהמרגלים לא הגזימו בשעתם באמרם ש„ארץ אוכלת יושביה היא". הוא המשיך אמנם גם הלאה בפעולותיו עבור הארץ האהובה, אך כל הזמן היה שונה ואומר: „הילדים שלי ילכו לאיבוד שם, אם יסעו. הם כל כך „עדינים" וחלשים, איך יסתדרו באקלים כל כך קשה?" —

לולא עסק־הביש הזה, הנסיעה הלא־מוצלחת שלו לארץ, היו בוודאי כל ילדיו, הוא ואמא כאן. אך כך רצה כנראה הגורל. לו היה לו כוח־הניחוש והיה רואה בעיני־רוחו מה שעולל הגורל המר לילדיו „העדינים" ואשתו בערבות סיביריה בקור המקפיא, בחוסר־כול, בעינויי הגוף והנפש — בוודאי היה מאיץ בהם לעלות לארץ. אך מי חכם ויידע? —

הגורל לא פסח עלינו

בינתיים המאורעות הכלל־עולמיים, מלחמת העולם השנייה האכזרית, לא פסחו גם על ליטא וינובה. הרוסים השתלטו על ליטא וביד חזקה התנקמו במתנגדיהם. התחילו הגירושים וההגליות לרוסיה האסיתית, למקום הרי חושך וצלמוות. לדאבון לבנו אבא לא הוגלה, כיוון שהיה חולה באותו זמן שהוציאו את יתר בני־הבית לרכבות ולנדודים ברחבי־רוסיה. שפר גורלה של אמא, שהוגלתה ביחד עם חלק מילדיה ועם החלק האחר התאחדה במשך הזמן ברוסיה. הודות לאמא הנעלה, תכונותיה ומעלותיה, מרצה הקולח, ניטל במקצת עוקצה של הגלות. במחסור הגדול ופגעי הטבע היתה עמוד התווך לילדיה, עזרה להם בעצה ובעבודה ממש. היתה מעודדת ומנחמת אותם, שלא יפלו ברוחם. מאיפה מצאה את הכוח לזה — לאלוהים פתרונים. הודות לה החזיקו מעמד כולם בשנים האפלות ביותר בחייהם.

ואילו אבא נקלע לגיטו קובנה, באין נפש קרובה לו שם חוץ מחתן אחד שנשאר לו לפליטה. עברו עליו שם שלוש שנים איומות. אף כפי שאני היכרתיו מאז ומתמיד בוודאי לא חדל ממשנתו גם שם, ואולי זה הועיל לו במקצת בשעותיו הקשות והמתיק לו את הגלולה המרה שעלתה בגורלו. במה הגה באין לו שום ידיעה מכל אלה שהיו כל כך אהובים עליו? —

מגיטו קובנה נקלע למחנה המעבר בגרמניה, שטוטהוף, ביחד עם שארית הפליטה במחנה המעבר המפורסם לשמצה. התשושים, החולים והזקנים הלכו משם ישר לכבשנים וגם אבא בתוכם. שתי דרישות־שלום אישיות היו לי ממנו מאנשים, שראוהו במחנה ־מעבר זה בעודו בחיים. סיפר לי ידיד טוב ומהימן, שהוא שוחח עם אבא במחנה. אבא ידע כנראה את הגורל הצפוי לו, אך לא דיבר בכלל על שום עניינים גשמיים, כי אם רק על דברים העומדים ברומו של עולם. בידיו החזיק ספר תנ"ך קטן כשריד קטן מכל מה שהיה לו וסמל נאמן לכל חייו.

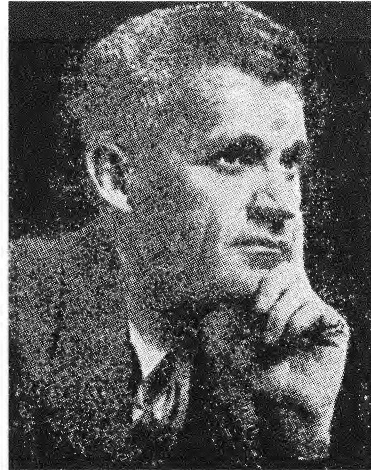
שרידי המשפחה מתאחדים

אני ומשפחתי ניצלנו מציפורני האוייב בעוד מועד, עוד לפני פלישת הרוסים לליטא. חודש ימים אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, בערב חג הסוכות 1939, יצאנו את ביתנו — בעלי, אני ושתי בנותינו הקטנות, בהשאירנו הכול מאחורינו חוץ מארבע מזוודות שנטלנו עמנו. הניירות היו מוכנים מזמן. ובכן, אחרי טלטולים רבים עלינו ארצה.

אחרי שנוצר הקשר עם אמא והמשפחה בסיביריה החלה חליפת מכתבים תכופה בינינו. בבוא הזמן התחלנו לשגר חבילות לתמוך בהם וכמובן גם ניירות דרישה להביאם ארצה. איתרע מזלי ולא הצלחתי להוציא את אמא משם בשום אופן למרות גילה הקשיש ורצונה העז למצוא את מקום מנוחתה האחרון כאן בארץ. הצלחתי רק לנסוע לרוסיה לטיול ולהתראות עם אמא ושאר בני־המשפחה במוסקבה במשך חמישה ימים.

זה היה מעמד שובר לבבות, שאי־אפשר לשכוח אותו. כעבור שנה אמא שבקה חיים לכל חי בשיבה טובה. הספידו אותה מבאי בית־הכנסת, שהיא התמידה לבקר בו בזמן שהיתה עוד בריאה; הם התבטאו במלים אלו: „כשמה כן היא: איידל — עדינה, וכך היא היתה באמת״.

כעבור שנה הצלחתי להביא ארצה את אחי היחיד וכעבור עוד רבע שנה את אחותנו הכי צעירה. עתה המשפחה כולה בארץ.

דוב בלומברג — קיפטון

יום השישי בעיירתי

ייחד היהודי את יום השישי
והעדיף כבודו מימי השבוע.
זו העיירה ותושביה היהודים,
מנער עד זקן כולם בו מעידים.
בחלונות הבתים העששית כבר מוארת,
האש בתנור מתלקחת ובוערת.
העיסה בתערובת בצקה ועלתה,
השימורים והשמן תוססים חיים־בה.
תופחת ויורדת, תופחת ועולה.

זיסלה ברצ׳יקס נוטלת כפיה במלוא הלוגמה,
לוחשת מודה אני וברכת הנטילה.
בין הברכות והתפילות צובטת פתה,
וזורקת לתנור לביעור החלה.
הבצק חם וטוב ומתעגל בנקל
על לוח האטריות, לבן, צח ועגול.
ארבע חלות משולבות לבעלה הכינה,
בסעודת מלכים הערב, יקדשן ברינה;
ועשר חלות זעירות פשוטות באופנן,
לחמשת בניה, מסובי־השולחן.
שלוק הבשר וממולח, נוקו העופות,
הכול מוכן ומוכשר לפי צו הדורות.
הדגים בקערה שטוחים, לתורם מצפים,
יהפכו בין רגע למפוטמים וממולאים.
גם הפשטידה מעורבת ליום המחרת,
ומאכלים לרוב לתענוג השבת.
כי אמונה היא היד, והשכינה בה שורה,
גם מלאכי השרת משתתפים בעבודה.

השוק מלא, אנשים נחפזים,
מכריזים הסחורה וקוראים לקונים.
נשים לעשרות ממששות ובוררות,
פורעות ממונן בחיבה למוכרים;
כי מה הממון לעומת היום —
מתנת יה לדורות, השבת הקדוש.
מכל עבר נוהרים אנשים למרחץ,
אחד נסחב לאטו והשני אץ.
כולם ארוזי חבילות, כותנות לבנות.
נחפזים לנער כובד עול השבוע,
לנקות ולטהר גופים מעבדותם.
גם הנשים הצנועות בענוותן הכבודה,
נחפזות הן לרחוץ בשרן,
כבנות מלכים תנקינה עורן.
בית־המרחץ בולע כל הבאים.
הבל החום מתפרץ מפריצי הדלתות.
בקומה זקופה מתהלך יוסקה הבלן,
מטאטא העלים בידו, מלאכת אומן.
מעלה את שוחריו לדרגה העליונה;
החום צובט הבשר, והמטאטא מעסה ומברש,
שניהם גונחים, המנקה ומנוקה.

ט־ה ט ט ה ארוך נעים ומחיה.
טוב וערב ליהודי בבית־המרחץ.
כולם בעירום כה דומים ושווים,
והמים הרותחים והצוננים כה מרעננים.
יוצאים הגברים והנשים ופניהם נוהרים
חלאת השבוע וזוהמת הפרנסה פורקה
מגופם.

בבית, המיחם הנוצץ מקבלם בחיבה,
אך נתח סוכר בפה — והתה נעים ומרוה.
מתכוננת העיירה לצאת לבית־הכנסת המואר,
לקבל פני שבת המלכה בקדושה וטהרה.
המשרתות ממהרות לאופה, וסירים בידיהן,
להחביא בתנור המאכלים ליום הבא.
מזיע רב ליפא ליד לוע התנור,
כל סיר וסיר מקבל מקומו הראוי.
וברכות לרוב תחולנה לראש האופה,
אם הצליח התנור במלאכתו החשובה.

העיירה מתרוקנת מאיכרים וגויים,
אשר שיתפו היום במכירה וקנייה.

שמואל הישיש מתהלך במעילו הארוך,
מסורק זקנו, נשען על מקלו,
נעכב בפרשת דרכים ומכריז וקורא:
יהודים, השבת הגיעה, לכו לעבודת הבורא.
כרעם חודר הקול באוזני בני העיירה.
כולם מזרזים הלקוחות לעזוב חנויותיהם.
אמנם כל פרוטה חשובה, אבל השבת,
זו מלכת הקדושה, עולה על כולנה.
התריסים והחלונות נסגרים, הרחוב מתרוקן.
מעיד בין השמשות — השבת על סיפה.

מראה הבתים והרחבה הולך ומשתנה.
הכל לובש איצטלה חדשה.
אבא וילדיו והסידורים בידיהם —
פניהם לבית הכנסת לערוך התפילה.
האם, רחוצה ולבושה, מדליקה הנרות.
המנורות מבריקות, השולחן פרוש במפה לבנה.
החלות מצופות במפיות צחורות וסכין ביניהן.
כל פינה, כל עבר משתתף בקדושה
בכל וכל נכנסה הנשמה היתירה.
מואר בית־הכנסת, כולו מלא זוהר.
העמוד מלא נרות דולקים,
האורות מפזזים ובורקות במתכת,
אשר עשרת הדברות חקוקות בה.

כל אחד יושב במקומו הערוך,
נשען במשענו ומזמר שיר־השירים,
ביטוי האהבה הנצחית לאל עליון.

חמימות לבבית אופפת כל יציר,
נרגעו הרוחות והתאחדו עם הבורא.

החזן על הבימה, מגבעת המשי לראשו,
מתחיל, לכו נרננה לד׳
והקהל מריע לעומתו, נריעה לצור ישענו.

רננת התפילה נמשכת, ומזמינים הכבודה,
בואי כלה, בואי כלה...
נסתיימה התפילה, כולם דורשים שבת שלום
וברוכה.

דלת הבית נפתחת, ניגשים לאמא ונושקים,
שבת שלום אמא, שבת שלום, ומלווים —
שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון.
ומורגש, כי גם השכינה עצמה ומלאכיה
משתתפים בטהרת הקדושה והמנוחה.
אבא מקדש ובוצע החלה, הבנים אומרים
קידוש.

הדגים המוזהבים טעמם טעם גן עדן, והמרק —
צהוב ושמן, האטריות ארוכות וטעימות.

והגזר העגול, עיגולים־עיגולים, והבשר הצלוי.

אמא גאה בסעודת מלכים, ובדמעות זהב
נספחת למקהלה, אשת חיל מי ימצא
ורחוק מפנינים מכרה, ואמנם
בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר.

והזמירות — מי ישכח נעימת הזמירות
הצור משלו אכלנו ברכו אמוני —
לבסוף המזומן, ברכת המזון ופרשת השבוע.

אבא מוציא ספרים ושואל שאלות,
מה למדו בניו במשך השבוע.

כולם צוהלים, כולם שמחים, בני מלכים המה.

יום השישי ויום השבת שותפים הם לאלוה;
ובניו, בני ישראל, הם המה מלאכיו הקדושים.

אלה דלטיצקי (אברמוביץ), תל־אביב

כולם יקרים לי

שנותי הכי יפות, הכי עליזות והכי מאושרות — בלי דאגות, בלי מרירות — אלו הן שנות הילדות והנוער שלי, שהן שמורות במוחי לתמיד. אמנם רובן היו שנות מצוקה חומרית ופרנסה לקויה, אבל אלו הן שנותי הטובות, שאודותיהן אני יכולה לדבר ועליהן לספר בלי סוף. חבל מאוד, שהן עברו כל כך מהר ואחריהן באו שנות המלחמה והסבל העל־אנושי.

החלטתי לכתוב קצת זכרונות על בית־אבי, שזה יהווה בשבילי מעין „קדיש" והנצחה, שאמצא אותו תמיד בספר ינובה.

בית אבא־אמא

גדלתי בעיר ינובה, ברחוב קאונאס מס׳ 118, יחד עם בני־משפחתי: אבא אברהם־יצחק, אמא רבקה, אחי הבכורים זליג וולוקה ואחיותי הצעירות שרה ובײלה.

הבית שלנו היה בנוי לבנים אדומות והיה מחוסן יותר משריפות, שפקדו את עירנו לעתים קרובות.

אבא שלי, שהיה ממשכילי העיר, השתייך למפלגת הציונים־הכלליים; חינך את ילדיו חינוך ציוני ובאהבה לישראל. הוא דיבר באופן חפשי ושוטף עברית, רוסית וגרמנית, וכמובן יידיש. איני זוכרת יום, שאבא ישכב לישון מבלי שיקרא ספר בעברית לפני השינה. היה לו ספר עבה בשם „ישו הנוצרי", בו הירבה לקרוא, חוץ מספרי שלום־עליכם ומנדלי מוכר ספרים — הכול בעברית. אנחנו הילדים למדנו בבית־ספר עברי „תרבות". גמרתי אותו וקיבלתי תעודת־גמר. אבי היה תמיד חבר בוועד ההורים של בית־הספר. חוץ מזה הירבה להסתכל בספרי־תורה, כי למד בישיבה בהיותו נער.

בזמן שהיינו הולכים בערב לטייל או לקן של „השומר־הצעיר", שהייתי חברה בו, היה אומר: „מוטב שתשבו בבית ותקראו — זה יתן לכם הרבה יותר בחיים".

אפילו בזמן שהיה אוכל מוכרח היה הספר להיות פתוח לפניו. חוץ מזה אהב וידע לשחק שחמט. כל שבת אחרי הצהריים במקום לנוח היה אבי הולך לבית נתן וולצקובסקי לשחק שח־מט. שם היו באים יעקל ווייצשטיין ויוסף פרלשטיין, יהודה רשקס ועוד אנשים משכילים, שהתחביב שלהם היה השחמט.

אבי היה אומר, שמשחק השחמט מרחיק ממנו את כל הדאגות, שהצטברו במשך השבוע, וטוב לו, שהוא מתפטר מהן לפחות בשבת.

אבי היה גם הגבאי של בית־הכנסת. 25 שנים הוא היה בתפקיד זה. בכל שלוש שנים התקיימו בחירות לגבאות ובכל פעם לא מצאו אדם יותר מתאים מאבי. הגבאות אף היא גרמה לו כל מיני דאגות. החזן של בית־הכנסת היה אלתר זוחובסקי, שהיה שר מנגינות כה ערבות, שכל הקהל היה שר איתו ביחד. כשקרה שהוא היה חולה, הצטרך אבא לנסוע ולחפש חזן לימים־הנוראים. גם היה קורה, שפרה עוברת דרך חצר בית־הכנסת ותסלחו לי — עושה במקום את צרכיה. היה אז מופיע אצלנו השוטר לאבאס ומביא לאבא „פרוטוקול" (רפורט) — לשלם קנס 15 ליט.

אבי לא אהב את השפה הליטאית ולא התעניין ללמוד אותה. בכדי לדבר עם הלאבאס הזה, הוא היה קורא תמיד את שכננו מרדכי גורביץ, שדיבר ליטאית שוטפת, והוא מרדכי השפיע תמיד על הלאבאס, שיבטל את הרפורט. חוץ מזה אבי שר יפה. היתה לו שמיעה מוחלטת. מספיק היה לו פעם לשמוע מנגינה והוא כבר שר אותה. הוא לימד אותנו את שירי גולדפדן מ„שולמית", מ„המכשפה" ומ„בר־כוכבא". הצגות אלו הוא ראה פעם אחת ושר אותן בשלמותן. הוא גם ידע שירים בעברית, ברוסית, בגרמנית וגם מוסיקה מודרנית. אנו הילדים ירשנו ממנו את התכונות האלו.

בליל שבת אחרי הסעודה היה אבא מתחיל לשיר ואנו עוזרים על ידו. שירינו היו נשמעים רחוק ברחוב, ואנשים היו יוצאים מבתיהם ומקשיבים. אבא היה אז מאושר וזוהר מנחת. בייחוד שר יפה אחי וולף; היה לו טנור נהדר. גם אחותי שרה. אבא היה אומר תמיד, כי לו יכול, היה שולח את שניהם לקובנה להשתלם בפיתוח הקול.

אמי היתה אשה שקטה וטובת־לב, שדאגה מאוד לחינוך חמשת ילדיה. אני זוכרת, שהיתה חולבת את הפרה שלנו והיתה נותנת לכל ילד חצי ליטר חלב וכעך והיתה אומרת: „נו, התחרו ביניכם, מי יגמור הראשון!" כמובן, שאפילו אם לא רצינו לשתות, שתינו הודות להתחרות זו, ואמא השגיחה, שלא נשאיר אף טיפה. היא הקפידה מאוד, שנהיה שבעים ובריאים. אולי זה עזר לי לעמוד ברעב הגדול בזמן המלחמה.

אחי זליג התחתן. הוא עבד בבית־החרושת לגפרורים.

זליג מכין גפרית

אבי — ובעלי־העגלות

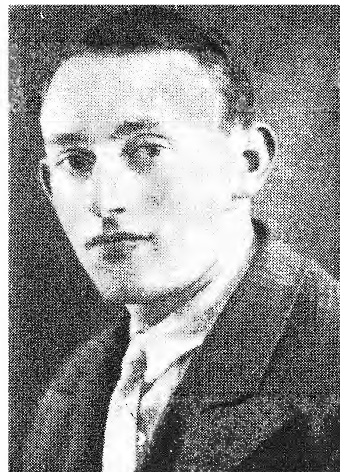
כידוע, היו בינובה הרבה בעלי־עגלות, קודם היו נוסעים במרכבות מינובה לקובנה, מרחק של 35 ק"מ, בשנים היותר מאוחרות הם קנו אוטובוסים. העגלונים בחרו באבא, שינהל להם את החשבונות. את החשבונות סידרו אצלנו בבית פעמיים בשבוע. הצעקות של בעלי האוטובוסים היו נוראות. הם חשדו אחד בשני, שדווקא הוא לא ישר ואיננו מוסר את כל הכסף לקופה. אבל לאט־לאט היה אבא מרגיע אותם ומסביר להם בחכמה רבה, שהם מוכרחים לבטוח אחד בשני

ולא לחשוד. הם אהבו אותו מאוד ואמרו אליו: „אברהם־יצחק, אין כמוך! בחברת זקנים אתה נוהג כזקן ואצל הצעירים אתה צעיר כמוהם".

בזמן העבודה אצל בעלי־האוטובוסים למד אבא להכיר את אופיים ואת חולשותיהם, ואף חיבר שני שירים אודותם, שכל העיר שרה אותם*. כשאבא שר את שיריו לפני הנהגים, הם חטפו אותו והניפו אותו למעלה מרוב התפעלות, עד כמה שירים אלה מתאימים לחייהם ולאופיים. היו אלה האחים גולדמן („חלולים" היה הכינוי שלהם), שמרל דרגצקי ובניו, דוד לוקמן, דוד אליה יודלביץ ובניו, אשר ויצחק איציקוביץ ועוד.

הנוער היה למופת

כשגדלנו היה המצב החומרי בבית הרבה יותר טוב. אני עבדתי, תפרתי שמיכות, למדתי את המקצוע אצל בילה יפה, אשתו של אברהם יפה. מאוחר יותר התחתנתי עם בנם צבי. אחותי

האח זאב

האחות בילה

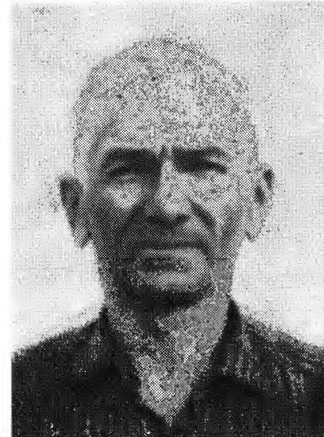
עבדה בתור זבנית אצל קפר, חנות גדולה לבדים. היינו עורכים טיולים ארוכים בקיץ ביער, שהיה אהוב עלינו, גיריאלקה שמו. היינו שטים בסירות על הוויליה, בקיץ היינו שוחים בנהר ומבלים על חופיו, בחורף היינו עושים עליו טיולים ארוכים אחרי שקפא והיה לחלקת קרח.

חוץ מ„השומר־הצעיר", שהייתי שייכת לו, הרביתי לעסוק בהתעמלות ב„הפועל". אני מוכרחה לציין, שלנוער הינובאי היתה, כפי שאומרים, „נשמה בריאה בגוף בריא". הנוער היה למופת. כל יום שבת בערב היינו מתאספים במועדון „הפועל" ועורכים „עונג־שבת": היינו שרים, מדקלמים, וכל הבילויים האלה השאירו עלי רושם, שלא אשכחהו לעולם.

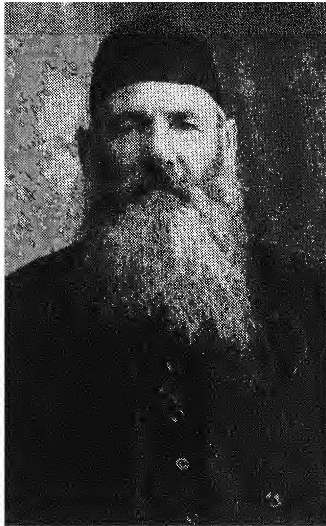
אבל כל זה לא ארך זמן רב. בשנת 1940 כבשו אותנו הרוסים וכל המפלגות הציוניות שלנו נעלמו מהאופק, ואת מקומם תפסו אנשי המפלגה הקומוניסטית. רק שנה אחת החזיק מעמד משטר קומוניסטי זה, ובשנת 1941 התחילה המלחמה העולמית מספר שתיים. כבשו אותנו הגרמנים, והוציאו להורג כמעט את כל חמשת אלפים היהודים שגרו בינובה. הנוער הבריא הזה לא יכול היה, כמובן, לעמוד נגד כדורי האוייב בידיים ריקות, והם ניספו, הבחורים היפים האתלטיים האלה, יחד עם הוריהם ומשפחותיהם.

נוער ינובאי, שעלה לארץ בשנת 1933־34, הסתעף — חלק בקיבוצים וחלק בערי הארץ, וכשאנו הינובאים מתאספים, מרגישה אני קירבה וחמימות גדולה כלפי כל אחד ואחד, כי כולם יקרים לי.

* ר' השירים שחיבר אבי באידיש במדור פאלקלאר.

אריה סולסקי

ר' יהודה מובשוביץ

שנים שלעולם לא תישכחנה

משפחתנו נטועה היתה בינובה מכמה דורות.

בתחילת מלחמת העולם הראשונה עקרנו לרוסיה. ב־1920 חזרנו לעיירה ללא אבא, אשר נפטר מהתקפת־לב בגלל איומי הנ.ק.ו.ד..

הייתי אז בן 8. אמי היתה המפרנסת היחידה. היה קשה מאוד. התחלתי ללמוד בבית־הספר „תרבות".

העיירה היתה אז בתקופת פריחה, מלאת חיים. כל יהודי הרגיש בתוכה כבביתו הפרטי. במיוחד נחרתו בזכרוני השבתות. הנוער היה יוצא אז לחורשות או לכפרים, והיה מבלה שם בשלווה ובעונג.

הרוב מבני־הנוער חלם לעלות לארץ־ישראל ביום מהימים, וניהל לא פעם ויכוחים עם אותם הבחורים, שהיו מאוהדי ברית־המועצות. ובאמת הספיק חלק ניכר מהנוער לעלות ארצה לפני פלישת הנאצים.

סבי ר' יהודה מובשוביץ שירת כמה שנים בתפקיד סגן ראש־העיר. סייעה לו בתפקידו שליטתו בשפה הליטאית. השתתף במשלחות לקובנה, בדיונים עם נציגי הממשלה. אחותי מלכה וגיסי, שהיו בין פעילי צעירי־ציון, שרו במקהלה. אני לא נשארתי זמן רב בעיירה. לכל חג הייתי בא הביתה, על מנת לחוש את אווירת החג היהודי.

בפעם האחרונה ראיתי את ינובה בימי הכיבוש הנאצי. ביקורי ארך שעות ספורות. הספקתי לעמוד על הזוועה והאכזריות של הכובש. ביקשתי את אחותי מלכה ואת בעלה צבי אופניצקי לעבור לגיטו קובנה, אך היא העדיפה להישאר במקום. לאחר זמן מה נר־צחה יחד עם בני משפחתה בחורשה.

משפחתנו כללה שלושה אחים ואחות. אחי הצעיר יצחק עלה ארצה ב־1934. נפטר ממח־לה ב־1965. אחי משה היה מורה במקצועו ועבר לגור עם משפחתו בקלם. שם נרצחו ע"י הנאצים. אמי ואני עברנו לקובנה. אמא נפטרה במחנה הריכוז בשטוטהוף.

אחת החוויות שנחרתו במיוחד בזכרוני היתה הנחת אבן היסוד לאוניברסיטה בירו־שלים. היה זה יום חג במיוחד לנוער הציוני. יצאנו בהפגנה ברחובות העיירה עם דגלים מונפים ושרנו משירי ציון. קומץ קטן של נוער בונדיסטי התרכז בבניין בית־הספר האי־דישאי, עמדו צמודים לקירות ושרו: הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן, היינט איז אייער צייט (חולו, השתוללו, רוחות רעות, היום הוא שעתכן). הגורל האכזר פקד אחר־כך את כולם: ציונים ולא־ציונים.

השתחררתי מעול הנאצים על־ידי הצבא האמריקאי. אחי יצחק ז"ל עזר לי להגיע ארצה. בזמן הראשון היתה הקליטה קשה. לבסוף הסתדרתי, הקמתי משפחה, ועכשיו אני מאושר.

שנים אלו שעברו עלי בינובה — לעולם לא תישכחנה מזכרוני.

שושנה
ומרדכי רשקס

„על אשר חנני ה׳ לא מגיע לי תשלום"

ינובה — עיירת הולדתנו, בה בילינו את שנות ילדותנו — איננה עוד. זו נשרפה ונהרסה. שרדו מגרשים ריקים עם ערימות לבנים, אי־אלו ארובות חרוכות, הבולטות מעל לחורבות כמצבות לזכר הקדושים, שנרצחו על־ידי ליטאים ימח שמם וזכרם. משפחות ענִיפות, מושרשות, עניות ועשירות, סוחרים ובעלי־מלאכות — לא נשאר מרבות מהן אפילו אחד ממשפחה.

ממשפחתנו נשארנו השניים: מרדכי עלה לארץ כחלוץ ב־1935, ושושנה (רייזל) היא היחידה שניצלה משבעת מדורי הגיהינום הליטאי־גרמני.

אבינו, ר׳ יהודה לייב נולד בקובנה על ההר הירוק. למד בישיבת טלז׳ אצל הרב אליעזר גורדון יחד עם הרבנים מאיר ברלין (בר־אילן) וישראל רוזנסון. נודע בשם העילוי הקובנאי. כמו־כן למד גם בישיבת סלבודקה. בגיל 16 קיבל סמיכות לרבנות מהגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. היה קרוב משפחה של בעל מחשבות (ד״ר אלישיב) ושל ר׳ אייזיקל חריף.

עוד בנעוריו הושפע מתנועת ההשכלה, והחל ללמוד בכוחות עצמו שפות ומתימטיקה. לא היתה בעייה מתימטית, שלא יכול לפתור. תוך שנה אחת עשה את בחינות הבגרות ונהיה למורה במריאמפול; שלט בשפות: רוסית, פולנית, גרמנית, עברית, יידיש וליטאית.

מאוחר יותר הושפע מהציונות ונעמד בראש קבוצת אינטליגנטים, שייסדו את ההסתדרות הציונית בקובנה. מאז הקדיש לאידיאל של בניין הארץ את כל חייו. היה הולך מבית לבית ותולה על הקירות את קופסות הקרן הקיימת. עזר להקים את הספרייה על שם אברהם מאפו. נשלח לריגה, אל אחות של מאפו, על מנת לקבל ממנה תמונה של אחיה עבור הספרייה. כמו־כן היה בין מייסדי בתי־הספר העבריים והעתון היומי „די יידישע שטימע" („הקול היהודי"). את העתון היינו מקבלים כל הזמן ללא תשלום.

היה בין מקבלי פניו של הד״ר בנימין זאב הרצל בביקורו בווילנה. כמו־כן נשלח על־ידי המרכז הציוני לקונגרס בבזל.

היה בין מייסדי בית־הספר „תרבות" בינובה וחבר בוועד ההורים.

כאן, בינובה, נשא לאשה את פרומה קארו, ילידת ינובה, דור רביעי, כי את אביה כינו בן־ציון מרדכי ראובן׳ס — על שם סבו ואבי־סבו. לנישואיו קיבל מתנת כלולות מאת ההסתדרות הציונית — תמונה מקורית נדירה של הרצל. עליה היו חתומים שמות כל חברי המרכז. למסגרת הרחבה השחורה המצופה כסף בפנים היה מחובר כרטיס ההזמנה לחתונה. את התמונה היו לוקחים לחגיגות ציוניות.

אמנו היתה מצאצאי ר׳ יוסף קארו, מחבר השולחן ערוך. אביה היה סוחר גדול. עסק בייצור וביצוא של זפת. כפר שלם של איכרים, דומשה, עבד בשבילו. היו שורפים גזעי עצים, מפיקים את השמנים, ממלאים בחביות ושולחים ברכבת לקניגסברג ולמוסקבה ולערים אחרות. לסבא בן־ציון היה אז הבית הגדול ביותר בינובה, בניין לבנים עם גג מפחים, עם חצר ואורוות וחנות. הסבתא רחל ילדה 14 ילדים, אך רובם מתו בנעוריהם, פרט לאמנו, שהיתה הצעירה ביותר, ואחותה חיה, שהיתה נשואה לר׳ הירשל פרץ, תלמיד חכם ומלמד של דרדקים. לאחר פטירתו של הרב מראצק, הוצע לו להיות רבה של ינובה, אך הוא סירב מחמת ענוות. או אז נתמנה הרב סילמן, שהיה תלמידו.

אמנו למדה אצל מורים פרטיים — עברית, יידיש, רוסית וגרמנית; קראה ספרים בשלוש שפות. היתה אשה מאוד אינטליגנטית; השתתפה בוויכוחים על נושאים שונים, שהיו מתעוררים בביתנו, כאשר ידידיו של אבא היו באים לשחק שח — במיוחד איציק דמבו ויעקל וייצשטיין — ותוך כדי כך היו מתווכחים על בעיות העולם.

אמא סיירה בארצות שונות לפני נשואיה, חיבבה תיאטרון ואופירה, והיתה שרה לפנינו קטעים מאופירות, שראתה במוסקבה ובווילנה. לאחר רומן, שנמשך 8 שנים, נישאה אמא לאבא סמוך למות אביה, שלא סמך ידו על השידוך בעודו בחיים.

אמנו היתה אחת הבנות היפות ביותר בעיירה, אצילה, תרבותית ונבונה. הצטיינה גם במידת „מתן בסתר״.

לפני כל הצגת תיאטרון של החוג הדרמטי היו באות אליה מרים נחימוביץ וגולדה סירק לבחור במלתחתה שמלות שונות ומשונות בהתאם לתפקידן בהצגה.

אבא לא היה סוחר, אלא עסקן ציבורי. היה יהודי למדן, מרבה לעיין בספרים.

בזמן הגירוש, ב־1915, עקרו לרוסיה, נעו ונדו מעיירה לעיירה, שהו במינסק וידעו רעב ומחסור. בשובם מצאו בניין ריק ללא חלונות ודלתות. אבא ייסד אז קואופרטיב (צרכניה) לאספקת מיצרכים במחירים זולים למשפחות הפליטים שחזרו. הוא היה גם בין מייסדי הבנק העממי. כמו־כן היה המורשה מטעם קרן־היסוד.

יחד עם שמרל שטרן היה קורא ומפרש דף גמרא בבית־המדרש החדש. היה נוהג להציג לרב סילמן קושיות, וזה כדי לתרצן היה זקוק לכמה ימי־עיון בספרים.

סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה עזר להקים את קיבוץ ההכשרה בינובה. חלם וקיווה להתיישב בארץ ישראל: לאחר שישלח את הילדים יבואו הוא ואמא.

היה נוהג להתהלך בחדר ולומר בעל־פה פרקי תנ״ך. בשבתות, בזמן קריאת פרשת השבוע, היה נכנס בוויכוח עם יוסף אינטריליגטור, חתנו של ר׳ משה דויד מר, שהיה תלמיד חכם.

אבא שלט יפה בשפה הליטאית. היה כותב בקשות למוסדות הממשלה עבור יהודים וגויים — להקלת עול המסים, לקבלת כל מיני רשיונות. הוא עצמו היה נוסע לקובנה ומסדר את העניינים. כולם סמכו עליו ועל יושרו. תחילה לא אבה לקחת תשלום, פרט להוצאות הדרך. אחר־כך החלו האנשים לתת לו תמורה עבור טרחתו. מן הסתם נוכחו, כי זקוק הוא וראוי לכך. לא היה לוקח מכולם, אלא רק מבעלי־יכולת.

פעם שאל אותו גוי אחד:

— אתה משקיע בזה עבודה רבה ומקבל תמורה כה מעטה — רק ליט אחד.

השיב אבא:

— גם את זאת אין אני צריך לקחת. לא מגיע לי תשלום בעד הידיעות, אשר אלוהים חנן אותי בהן.

הגוי משך בכתפיו.

יהודים ולא־יהודים היו אסירי־תודה לו. כאשר שוטר היה רושם „פרוטוקול", היו באים לאבא, שילך למפקח המשטרה להשתדל שהעונש יבוטל. (העונש היה אז 15 ליט — סכום ניכר למדי בימים ההם).

פעם בא אלינו שימע מאיר הקצב בריצה עם דמעות בעיניו:

— געוואלד, ר' יודל, הצילה נא! השוטר „לאבאס" רשם לי פרוטוקול על כי מצא זנב סיגריה ליד המדרכה.

אבא קם מהשולחן באמצע ארוחתו ומיהר אל הפריסטאוו (מפקח משטרה), והוכיח לו בתבונה ועל פי השכל הישר, שיש לבטל את הקנס, ואכן כך היה. שימע מאיר רצה לגמול לו על טרחתו, ואבא סירב לקבל שכר טירחה. התחנן שימע מאיר:

— במה אוכל להביע לך את תודתי?

השיב לו אבא:

— לך הביתה וקנה לנכדיך „דברים טובים".

כזה היה אבא שלנו: מליץ יושר ליהודי העיירה, ומעולם גם לא סירב לעזור לגוי. ואכן היה אהוב על כולם.

כל זה לא עמד לו בעת הצרה הגדולה והאיומה שהתרחשה עלינו.

עמלק נשאר עמלק.

שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

***

אחינו בן־ציון היה הראשון במשפחה, אשר שבר את המסורת של „פילוסופיית המעמד הבינוני" — להתבייש להיות פועל. אבא היה לצדו, אך בעיני אמא לא מצא הדבר חן. הוא למד רפדות אצל מוטל הורביץ. לאחר־מכן נהיה לבעל־מקצוע ממדרגה ראשונה. היו לו בקובנה סדנה וחנות. נמלט לרוסיה. היה בדיביזיה הליטאית. היו שמועות שנפל ליד ווילקומיר.

האחות רחל היתה מנהלת חשבונות אצל קופל רזניק ובניו. נישאה לבחור „פרוליטר" — הנגר יצחק גולדמן. לו — יחד עם הוריו ואחיו — היו שתי נגריות: בינובה ובראסיין.

יהי זכרם ברוך.

פרידה חסיד

אבא היה לנו גם כאמא

אני הנני בתו הצעירה של ר׳ ישראל יעקוב המלמד. היינו שתי בנות ובן. אמנו מתה עלינו לאחר הגירוש מינובה. אבינו הטוב והמיטיב היה לנו גם כאמא; שמר עלינו מכל משמר, ולא הניח לנו להיות שרויים בעצבות. כאשר מתה אמנו, אמר אבא ליד הקבר הפ־תוח: חיה, הנני מעביר לזכותך מחצית מתו־רתי. בלעדייך, אשתי היקרה, לא הייתי יכול להתפנות כל־כך ללימודים.

בדרשו בפני באי בתי־הכנסת היו בין קהל שומעיו צעירים רבים, ועל כך היה מלא שמחה. בימי שמחת־תורה היו באים תלמידיו לקחתו לבית־הכנסת. בחזרה היו נושאים אותו על כפיים עם נרות בידיים ובשירה על השפתיים. בבית ציפו להם שולחנות מכוסים במפות צחורות וערוכים עם כיבוד. אבא היה יושב בראש השולחן ואומר דברי תורה. לאחר מכן היו שרים, אוכלים ושותים עד מאוחר בלילה.

בימות החורף ובשבתות היה אבא מקדים לקום ולומד תורה. היה מרבה לשוחח איתנו וללמדנו תורה ודרך־ארץ.

אדם נבון היה, מכבד את הבריות, מסור לכולם ועניו גדול. אין מלים בפי לתאר את טוב־לבו ועדינות־נפשו.

אחי אלתר היה מורה בבית־ספר „יבנה". היה אדם נבון ומשכיל. הצטיין והתבלט בתור צייר ופסל. אחותי — אשה טובה וצנועה.

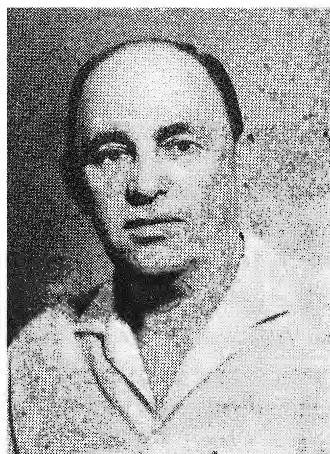
אבא חלה בשיתוק. שכב שלוש שנים צמוד למיטתו. יומם ולילה טיפלתי בו. וכשמת נשאו את ארונו מבית־כנסת אחד למשנהו, בהם הוא היה מרביץ תורה ברבים. אנשים נדו בראשם והפטירו אחריו, שהיה אדם טוב־לב ותלמיד חכם מאין רבים כמוהו.

אחותי נשואה היתה לבנו של ר׳ שמעון המלמד. היו להם 4 בנים יודעי־תורה.

אחי אלתר נשא לאשה את ליבה חנה, בתו של ר׳ שמרל שטרן, נולדו להם תאומות — שתי בנות יפות ומוצלחות.

כולם ניספו בידי רשעים.

דויד רובין (בני־ברק)

„אשתך כגפן פוריה... בניך כשתילי זיתים..."

הסבא ר׳ יונה דויד גורדון המלמד חיפש לבתו פרומה חתן בחור ישיבה, שימשיך ללמוד גם אחרי החתונה. ובנוגע פרנסה? — מי שזן את כל העולם יזון גם את הילדים. המציאות הוכיחה, כי בקשתו של סבא נתקבלה למעלה.

ר׳ נחום בחור הישיבה התחתן עם בת המלמד — והמזל האיר פניו לזוג רובין. המשפחה גדלה והגיעה לתשעה ילדים. הסבא שכר דירה עם חנות בבית למיאנסקי שברחוב קובנה. אמא פתחה חנות למנופקטורה, והפרנסה הספיקה לקיום המשפחה הגדולה, שנתברכה בתורה ובגדולה ולא חסר לה מאומה — מקרה נדיר בעיירות ליטא.

אמנו ניהלה את העסק בתבונה רבה ורכשה לקוחות רבים, רובם גויים. כאשר הללו ראו ביום השוק, כי ה„רבין" נמצא בחנות, כיבדוהו מאוד מאוד. אף אחד לא יצא מבלי שיקנה משהו. הגויים פנו לאמא בשם „פאני נחומובה", וזה נחשב לכבוד גדול אצל הרוסים, להתקרא על שם הבעל.

ביום רביעי, יום השוק, היתה הצפיפות בחנות גדולה מאוד. וכאשר אבא היה תופס מישהו שגנב — לא צעק עליו ולא העליבו בפומבי, אלא דיבר אליו בנחת...

אנו, הבנים, מיעטנו להיות בחנות, כי היינו כל היום ב„חדר". בשובנו מהלימודים הביתה היה הכול מוכן — האוכל וכל השאר, כי אמא היתה אשת חיל.

כולם הודו, כי ההצלחה חודרת לבית רובין דרך החלונות והדלתות.

בשובנו בלילות שבתות מבית־הכנסת, היה אבא מברך כל אחד לחוד: שם את ידיו על ראש כל אחד, מעניק נשיקה ומושיב אותנו סביב השולחן הערוך — הבכור כבכורתו והצעיר — כצעירותו. אבא מקדש על היין, ואנו שומעים ביראת־כבוד כל מלה היוצאת מפיו. אבא מביט בעיני אמא וממלל בלחש כאומר:

— אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך.

והמאכלים — מעדני־מלך. גם האורחים, שאבא היה מביא מבית־הכנסת, היו יוצאים שבעים ומעונגים. אבא היה אומר: מביאים אורחים — מביאים ברכה הביתה.

מעורב היה בין הבריות. את זמנו הפנוי היה מקדיש ללימוד גמרא, אך לא עשה תורתו קרדום לחפור בה. אדם צנוע היה, נחבא אל הכלים, זהיר בדיבורו כלפי הזולת, קיים מצוות

קלות כחמורות, נאה דורש ונאה מקיים ומשכין שלום בין איש לרעהו. ידיד טוב היה של הרבנים סילמן וגינזבורג זצ"ל, וכאשר מישהו טיכס עצה ליסד מוסד ציבורי חיוני ודתי, היה אבא מעמיס עליו את העול לקיימו.

נוסף למה שלמדנו בחדר לימד את הבנים תורה, וחינוך הבנות היה תפקידה של אמא. דבריו היו דברי נועם, בבחינת דברי חכמים בנחת נשמעים.

אבינו היה מחובבי־ציון. שאיפתו לעלות לארץ־ישראל היתה גדולה מאוד: להשתקע בארץ ולהיות עובד את אדמת הקודש. באמצעות אגודת ישראל רכש ב־1928 חלקת אדמה על־יד בלפוריה. ב־1939 שלח את אחינו זוסמן בתור חלוץ כהתחלה טובה להגשמת שאיפתו.

אולם הגורל המר רצה אחרת: עם כל קרבנות השואה ניספו הורינו, אחינו ואחותנו.

שנתיים לפני הסוף המר ולפני פרוץ המלחמה עברנו לגור בקובנה. עם הכיבוש הנאצי נכלאנו בגיטו סלבודקה. עבדנו בעבודות כפייה שונות. גרנו כולנו בחדר אחד. הרעב הציק לנו יומם ולילה.

אחינו ניסן היה בין החטופים הראשונים, שהושמדו במצודה השביעית ליד קובנה.

אבא יחד עם אחינו חנוך ויהושע־אייזיק ואחותנו רשה נשלחו למחנות ההשמדה באסטוניה.

אמנו הושמדה באקצית הילדים במחנה שאנצי ליד קובנה. אחינו ברל נהרג בידי הנאצים במחנה דבאלי.

אחינו זוסמן נמצא כעת בשליחות בארצות־הברית. אחותנו שרה מינדה גרה בתל־אביב. אחותנו ינטה — בגבעתיים.

יקירינו, שנשמותיכם במרומים! אף פעם לא נדע את דבריכם האחרונים, ואיפה קבורות עצמותיכם. אוזנינו לא שמעו את זעקות עינוייכם האחרונות. בשבעה מדורי גיהינום עברתם בטרם עלות עליכם הכורת. אנו כואבים את קצכם האומלל, ומתאבלים עליכם כל חיינו.

לנצח נזכורכם.

בתורה, בעבודה ובמעשים טובים

במרכז העיירה — סמטה; שמה הראשון — סמרגון. זו הובילה לשני בתי־הכנסת הגדולים ונמשכה עד בית־המרחץ. על ידה — באר מים קרים וזכים, ממנה שאבו מים חיים ומתוקים לא רק אנשים, נשים וטף. גם סוסיו של ר׳ דויד אליה בעל המרכבות נהנו מהן. בשובו מנסיעה לקובנה היה מביא את הסוסים אל הבאר, להרוות צמאונם.

במקום זה גרה בבית בנוי מעץ משפחת ברונזניק. ראש המשפחה, ר׳ הניך גלגיסר, היה תלמיד חכם ירא־שמיים, עוסק בצורכי־ציבור, איש עובד הנהנה מיגיע כפיו במקצוע, אותו ירש מאביו, ר׳ משה, עובד ביום ועוסק בתורה בלילה.

לעתים תכופות עוזב היה את עבודתו ונענה לפונים אליו בענייני ציבור. היה מבאי־ביתו של הרב ר׳ חיים סילמן ז״ל.

ר׳ הניך בצעירותו היה בין המשתתפים הקבועים בשיעורי התורה בביתו של הסבא ר׳ שמעון. התחיל בכך הוורז׳בלובר מגיד ז״ל, שהיה משמיע מעל במות בתי־הכנסת בעיירה כמעט בכל ערב דרשות חוצבות להבות־אש. דבריו הנעימים והמעניינים משכו כל לב, ובתי־הכנסת היו מתמלאים עד אפס מקום. המגיד נטל על עצמו את התפקיד להרביץ תורה ברבים, לקרב את הצעירים העמלים ליהדות, לקבוע עתים לתורה, לגרש את הבורות ועם־הארצות ולהחדיר בהם ידיעת התורה ודרך־ארץ, להיות יהודים ואנשים גם לבריות ולשמיים. והודות לו נתברכה העיירה באווירה של רוממות־הרוח במקום חיי ריקנות וגשמיות.

אחד ממרכזי לימוד־התורה, אותם ייסד במקומות שונים בעיירה, היה בביתו של הסבא ר׳ שמעון המלמד. הבחור הניך ברונזניק, שהיה אחד המשתתפים בשיעורים, מצא חן בעיניו עקב התמסרותו וחשקו בתורה, ידיעתו והבנתו; והוא בחר בו להיות חתן לבתו פאיה (פועה) ע״ה, שהיתה מבורכת במעלות רבות. כך המשיך הניך את חייו בתורה, בעבודה ובמעשים טובים.

בשנת הגירוש, 1915, הגיעו לאוקראינה. שם נפטרה אמא פאיה בדמי־ימיה. השאירה שני בנים, שחונכו ברוח הבית התורני. בשובם מאוקראינה למדו תחילה בישיבה בקובנה ולאחר־מכן — בישיבת טלז׳.

בתרפ״ו (1926) עלה הבן הצעיר טוביה בן־פזי (שמו עתה) לארץ־ישראל, בסרטיפיקט בתור פועל. בהגיעו לירושלים המשיך את לימודיו בישיבה על שם הרב קוק ז״ל, „מרכז הרב״. אחרי חתונתו עסק במסחר, ובשנים האחרונות — עובד עיריית ירושלים, במחלקת החינוך והתרבות, אגף התרבות התורנית, מנהל ומרכז מפעלים ושיעורי תורה.

אחיו הגדול, ר׳ יצחק, יצא לארצות־הברית לפני עלות היטלר ימ״ש; שימש כארבעים שנה כשוחט ומוהל וחזן. עלה לאחרונה לארץ־ישראל וקבע את מגוריו אף הוא בירושלים.

אחינו הצעיר נחום מאיר מאשתו השנייה שפרה ע״ה, הגיע בצעירותו לארצות־הברית, למד בישיבה יוניברסיטי, משמש בתור רב בברוקלין ומרצה באוניברסיטה.

האחים משה, יונה, האחיות שושנה, יטה, ניספו יחד עם כל המשפחה ביום המר והנמהר. הי״ד.

המביא לדפוס

ט. ב.

מנחם לוין

קיצור שולחן ערוך על שולחן העבודה

חמישה בנים ושלוש בנות היינו להורינו משה־נטע הנגר וצביה־דבורה. על שולחן עבודתו, סדנת הנגרות, מונח היה תמיד קיצור שולחן ערוך או משניות, ובכל רגע פנוי היה אבא מציץ בהם. כל הילוכו היה בבחינת הצנע לכת. ממעט היה בדיבור, ובשבתות לא היה מוציא מלה אידיש מפיו — רק „לשון קודש". נוהג היה איפוא לפי הכלל: לעולם ידבר אדם בלשון קצרה. אותנו חינך שלא לדבר לשון־הרע, רכילות או להוציא מפינו דבר שקר, להשמיע שבועה או נדר.

הסבא הרב זאב הלוי לוין לא שימש ברבנות, אלא היה בעל חנות לחומרי ברזל. בהיותי בן שלוש הלבישני טלית קטן, שם לי כיפה על הראש, ולאחר שלימדני מדי בוקר לומר „מודה אני" וברכות אחרות, היה שם את ידיו על ראשי ומברכני:

צום וואקסן און צום קוועלן,	(לגדול עוד ועוד,
אין חדר לערנען צו וועלן	ב„חדר" לרצות ללמוד
און אונטער די חופה צושטעלן.	ומתחת לחופה לעמוד).

אמא היתה מספרת לנו, כי מיד לאחר החתונה נלקח אבא לצבא, ושירת את הצאר חמש שנים. כל אותו זמן לא בא לפיו אוכל טרף — לחם ומים היה מזונו. כאשר חזר מהצבא, החל לבנות את ביתו — חלק למגורים וחלק לנגריה. הפרנסה היתה בדוחק, אך אמא השתדלה, שבבית לא יחסר דבר מכל הדרוש.

שאיפת ההורים, שבניהם יהיו תלמידי חכמים, התגשמה רק בחלקה: יצחק־ראובן וחיים־יעקוב למדו בישיבת סלבודקה.

הייתי בן שתים־עשרה, כאשר אבא נפטר לאחר שחלה בדלקת האוזן, כי לא היה אז בינובה רופא מומחה. כאשר אמא נוכחה, כי אבא הפסיק להיאנח, שמה לו נוצה ליד האף, כדי להיווכח,

אם הוא עוד נושם. וכשהתברר לה, כי אין בו יותר רוח חיים — לא זעקה ולא צווחה, רק נאנחה והפטירה: גזירה מן השמיים, ברוך דיין אמת.

מאז העמיסה על עצמה אמא עול כפול: לנהל את העסק ולדאוג לבניה.

ביתנו היה תמיד פתוח לאורחים ולנזקקים לעצה, לעזרה ולגמילות חסדים.

אחותי הבכורה, אסתר, היגרה לארצות־הברית בעודה ילדה. כן גם האחות בתיה־אלקה, שהיתה זבנית אצל פג׳ירסקי. עלתה לארץ ב־1965, אך מתה לאחר מחלה קשה, ב־1969. בדברי ההספד הועלו על נס תרומותיה לעניים ומסירותה למוסדות, כגון מושב זקנים ואחרים.

האח יצחק־ראובן, שנשא לאשה את בתו של הרב צבי פס מקלם, היה בקיא בתנ״ך ובדקדוק, ידע שפות לועזיות, וכן היה „בעל קריאה״ בתורה. הודות לכך בחר בו הירושלמי, חתנו של הרב משה מרדכי אפשטיין מסלבודקה, להכנת ספריו לדפוס.

האח חיים־יעקב, אשר כינוהו בסלבודקה בשם חיים ינובר, שימש שנים רבות כמורה במקומות שונים. היה נותן שיעורים ב„תפארת בחורים״.

האח שלמה־מאיר עבד בנגרייה שלנו, וב־1929 היגר לקובה. משם עבר לארצות־הברית. היה פעיל ב„ישראל הצעיר״, נדבן וגומל חסדים. ביקר בארץ ב־1964, וקיווה לבוא להשתקע, אך מת ב־1965 לאחר מחלה קשה.

האחות חיה־רבקה עבדה כזבנית אצל גרנביץ.

האח נחום־מרדכי נשא לאשה את עטל פרבר מרחוב ברייזר.

כולם עומדים לנגד עיני. לא שכחתים ולא אשכחם. כל הזכרונות עליהם הם של שנים מעטות, ורובן — רעות וכאובות, שנים שחלפו כצל עובר וכרוח נושבת.

אבשלום צורף (גולדשמידט),
קיבוץ גינוסר

חוליות בשרשרת הדורות*

...אברהם, צעיר האחים למשפחת צורף,
נולד חמישי...

הוא נולד חמישי — וארבעה אחריו,
והבכורה מלכה — הנאוה והשחורה.
חמישה נכחדו בשואה — על האם והאב.
הוא נותר הצעיר — ולי הבכורה.

כזקן משפחה בחג הכלולות של דליה
אתכבד להציג אילן וייחוס משפחתנו.
לצרף דמותם לשושבינים ופמליה,
ולהעלות את זכרם על ראש משפחתנו.

ראשונים לכיבוד — כיבוד אב ואם.
בחייהם ובמותם — הגורל לא הפריד.

לזכרם פה הוצבו גם יד וגם שם,
משפחה גדלה לבטח, ובאין מחריד.

אמא שרה — יופיה לא הועם בנטל סבלה.
א „אידישע מאמע״, כמו הועתקה מהשיר;
איך תשעה ילדים גידלה וחיבלה
עם „שיר המעלות״ הדבוק על הקיר.

לכתוב לא ידעה ולקרוא לא השכילה,
אך קיימה המצוות כאשה ידענית;
„צאינה וראינה״ היו צריכים להקריא לה;
היתה כשרה וצדקת מכל רבנית.

חיים־שמעון אבינו בן אברהם הקדר —
איש בר־לבב, צדיק נקי־כפיים.
במאודו עובד אלוהיו בכבוד והדר;
בנפשו הביא לחמו ובזיעת אפיים.

* מתוך ברכת אבשלום צורף לדליה, בת אחיו אברהם צורף למשפחת גולדשמידט, ביום כלולותיה עם בחיר לבה שמואליק גרינגולד. הוקראה במסיבת החתונה בקיבוץ לוחמי הגיטאות, בו הם נולדו.

משפחת גולדשמיד:
ההורים חיים שמעון ושרה, הבכור אבשלום (בקיבוץ גינוסר), הבת מלכה

פועל צדק, עובד בלבנים וחימר,
בונה תנורים, בעל מלאכה בבניין.
על תרי"ג המצוות הקפיד ושמר
נקי מכל חטא ועוון — ומרכוש וקניין.
(בשנות ילדותי בחיק הורים לא גדלתי,

מהבית רחקתי עוד בטרם מצוות.
מכל מלמדי, שמהם גם השכלתי —
דמות הורי לי לסמל למידות הטובות.)

הסבתא פייגה בחפץ כפיה — אשה אשת חייל,
צופיה הליכות ביתה, והיא כול יכולה.
עמלה מבעוד שחר וטורחת עד ליל;
אינני זוכר, שהיתה אי־פעם חולה.

היא גידלה נכדים — כאם לבניה;
פנים חרושי־צער־גידול וקמט של נחת.
עוד שמורים בחיכי טעמי מעדניה —
חביות שימורים, יין לפסח, וכדי המרקחת.

„יוסע דער שניידר" — סבא יוסף החייט
תופר פרוות ובגדים לאיכרי הכפרים;
יהודי עני וצנוע ומסתפק במועט,
בור עם־הארץ באותיות וספרים.

גבה־קומה ומוצק עם ידיים זהב;
על אלוהים ואדם שופך חמתו.
בחיבה כבושה תפר בגדי נכדיו,
עובד את גנו — כאיכר אדמתו.

שכל פשוט, הגיון בריא — וחכם להפליא;
מדבר אל עצמו, כאילו סבתא שואלת:
היה נואם נאומים עת תפר והטליא,
ודבריו לי זכורים כתרגום של קוהלת.

ואיתם — גלריית דמויות, שמם לא הזכרתי;
הם צרורים בהמשך, במילים ופסוקים;
גדולים וקטנים מהם אשר לא הכרתי —
וייבדלו החיים לחיים ארוכים.

משפחה יהודית בעיירה טיפוסית —
כתמונות בציור ודמויות בספרות;
תחת עול מלכויות — ליטאית ורוסית —
גדלה וייחלה משעבוד לחירות.

בית דל וצפוף — הנמוך שברובע,
רצפה של עפר — והתקרה על הראש;
אך שכינה שם שרתה ועמדה על הגובה,
שם ציפו למשיח — חיכו לו עד בוש.

שוזרי חבלים, נפחים, בנאים,
חייטים רכונים על מכונות התפירה,
יהודים אדוקים — ומהפכנים קנאים,
טליתות — ודגלים, אמונה — וכפירה.

עמלים ישרים במשפחה פרודוקטיבית,
רבנים ונגידים — אף אחד לראווה.
זאת אומר לבנים בדעה אובייקטיבית —
זהו שורש בריא ומקור גאווה.

רחוקות הדמויות גם מרחק גאוגרפי,
אולי מרחק אסטרונומי — הזהות והקשר.
על כן פה תארתי רק קו ביאוגרפי,
אשר בין דורות נמתח כמו גשר.

גשר חיבור כמו שורשים לצמרת,
נימים סמויות פרי על ענף מזינים;
גשר של קשר כחוליות בשרשרת —
חוליות של בנים, נכדים, ונינים.

שמעון זק

בית הורי

מהורי אמי הנני זוכר רק את הסבא חייקל (אגב: אמו נפטרה ב־1914 בגיל 96). סבא חייקל היה שומר מצוות, אך כרוב יהודי ליטא לא היה מן הקנאים. חנות המכולת שלו בכיכר השוק היתה תמיד מסודרת בקפידה ובטעם טוב. היו בה בין היתר כל מיני בשמים, תבלינים, וצמחים רפואיים, שאיכרי הסביבה האמינו בהשפעתם וביעילותם יותר מאשר בתרופות של בית־המרקחת.

את הורי אבי זכיתי להכיר היטב. סבא אברהם, יליד העיירה שאטי הסמוכה ובן רבה, היה בעל הדרת פנים וגוף חטוב ומוצק, תלמיד חכם וגם משכיל. דיבורו היה בנחת ובשכל ושיחתו היתה מתובלת בהומור. הייתי נכדו הבכור וקשור אליו ביותר. הוא היה מספר לי ומסביר דברים, עליהם קרא בספר או בעתון. היה לוקח אותי לבית־הכנסת בימי חול, כשאבא לא היה מתפלל, ולהבדיל — גם לבית־המרחץ.

סבתא ריבה־יהודית היתה פופולרית ואהובה על כל בני המשפחה. עולמה היה בנוי על יראת־שמים ומעשים טובים. היתה מקדימה לתפילות בבית־הכנסת בימי חול כבימי חג, ומה שהיתה מחסירה בתפילות שם היתה משלימה בבית או אפילו בחנות. כיסיה היו מלאים תמיד דברי מתיקה, אותם היתה מחלקת בין הנכדים וסתם ילדים בסביבה. בטוב לבה היתה מקיימת גם מצוות מתן בסתר וביקור חולים. היתה בקיאה בתפילות, בברכות ובמנהגים, ובמומחיותה היתה הקובעת בין מבקרות עזרת־הנשים.

אבא ואמא נולדו וגדלו בינובה. המשפחות גרו בשכנות, והילדים גדלו, שיחקו ולמדו יחד. בגיל צעיר התפתחה ביניהם אהבה עזה, ולאורך ימים היו מצביעים בגאווה על סימני אהבתם זו: אבא — על שקית רקומה לתפילין, שקיבל מאמא בהגיעו למצוות, ואמא — על טבעת זהב, שאבא קנה לה במתנה בכסף שהרוויח לראשונה.

אמא היתה אשה יפת־תואר, מלאה חכמת־חיים, עדינות טבעית ותבונה. כרוב הנשים היהודיות בליטא היתה אשת־חייל ועזרה תמיד לאבא בעסקיו; אך יחד עם זה מצאה גם זמן להיות אם מסורה ואוהבת. אנו, הילדים, הערצנו אותה. תמיד תמהתי, מאין נבעו מעיינות חכמתה. הן בבית־ספר מסודר לא למדה, וכל השכלתה באה לה ממורים פרטיים ולא מהכי טובים שבעיירה.

אבא היה מילדותו, כפי שסופר לי, ילד מוכשר ושנון. הצטיין בזכרון בלתי־שכיח. למרות המצוקה החומרית ששרה במשפחתו מרובת־הילדים, זכה ללמוד אצל המלמדים הכי טובים שבעיירה. למד גם זמן־מה בישיבת סלבודקה, וזכר בעל־פה דפי גמרא שלמים במשך שנים. מצעירותו הירבה לקרוא ונשאר כל חייו חובב קריאה נלהב. שלט שליטה יסודית בעברית וגם חיבר שירים הומוריסטיים ועל נושאי אהבה. בכוחות עצמו למד רוסית וגרמנית, וחיפש מוצא מתחומי החיים הדלים שבעיירה. זמן־מה עבד כלבלר באחוזת אחות סבו, מרים קמבר, בסביבות רסייני. לאחר מכן שהה — עם קרובו וחברו יוסף ליכטנשטיין מגלבן — גם בווארשה. בשובם לליטא — ואחרי ששניהם הקימו משפחות — פתחו בשותפות חנויות לגלנטריה, האחד בינובה והשני בקיידני.

אבא עשה חייל בעסקיו הודות לכושרו המסחרי, יושרו, הגינותו ושמו הטוב. הוא גם קיבל — מפירמה גרמנית, שהיתה מייצרת צבעים לאריגים — סוכנות בלעדית לפלך קובנה, וילנה, סובלק וגרודנה.

אני ושלוש אחיותי גדלנו באוירה של אהבה והבנה הדדית. קיבלנו חינוך ליברלי־חופשי. אני התחלתי ללמוד בחדר מתוקן, שנפתח באותו זמן בינובה בהנהלת המורה שאול קיידנסקי. שתי אחיותי הגדולות למדו בבית־הספר היהודי־רוסי. אחותי הקטנה מינה, שניספתה בשואה, טרם הגיעה אז לגיל בית־הספר. ההורים היו שקועים בעסקים, אך תמיד מצאו זמן להקדיש לחינוכנו ולטיפול בנו.

בבתים ובמשפחות היו עוזרות יהודיות, שבאו על פי רוב מכפרים ומעיירות שבסביבה. היחס אליהן היה פטריארכלי, והן היוו כאילו חלק מהמשפחה. כמה מהן אני זוכר לטובה.

רוב זמנן בילו איתנו. מפיהן שמענו אגדות, סיפורים ושירים, והן קרבונו לפולקלור העממי ולחיי ההמונים העובדים.

עם גירוש היהודים בשנת 1915 נסעה המשפחה לעיר אלכסנדרובסק (כעת זפורוז'יה) שבאוקראינה. שם היה לאמא דוד. במרוצת הזמן הסתגלנו לתנאים החדשים.

אבא התחיל בעסקים והצליח כתמיד. אמא סייעה בידו. אנו למדנו בבתי־ספר רוסיים. אבא הקפיד, שאני ואחותי הבכורה שרה (כעת במוסקבה) נמשיך בלימודים עבריים, בהם התחלנו עוד בליטא. כמו־כן דאג להקנות לנו חינוך מתקדם כללי וחינוך ציוני־פרוגרסיבי.

בסוף שנת 1921 חזרנו מרוסיה הרעבה לליטא העצמאית והשבעה. שתי אחיותי הגדולות הספיקו בינתיים להינשא ליהודים רוסיים ונשארו שם.

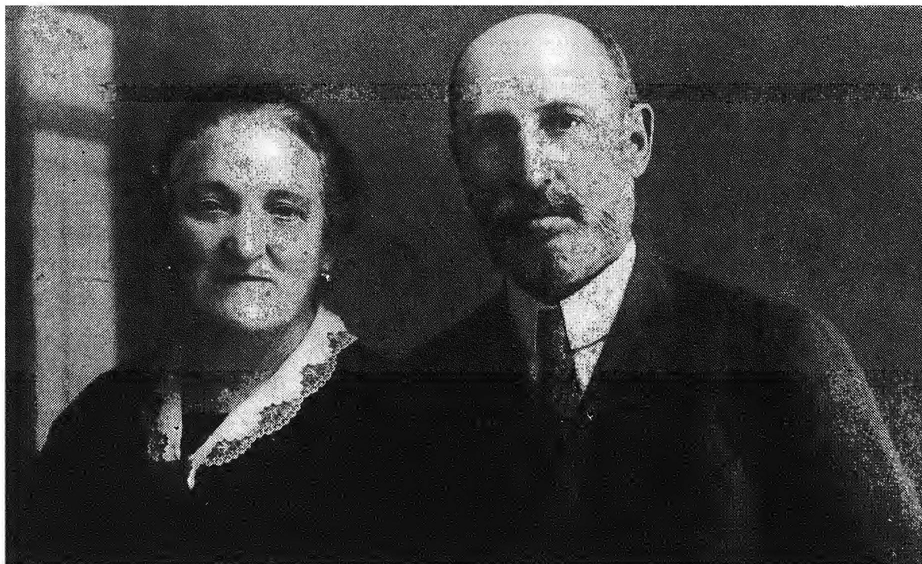
שמחנו להיפגש שוב עם קרובינו וידידינו. בליטא שרר אז תור הזהב ברחוב היהודי: אבטונומיה לאומית־תרבותית — בתי־ספר, קהילות מאורגנות. אבא השתלב שוב בעסקים והצליח גם הפעם. אני התחלתי ללמוד בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. התקרבתי אל תנועת העבודה הציונית עוד בהיותי תלמיד הגימנסיה. שנתיים למדתי בפקולטה לרפואה באוניברסיטה הליטאית.

את לימודי המשכתי בצרפת. חזרתי לליטא ב־1932 אחרי גמר לימודי בשטרסבורג. התכוננתי לעלות לארץ. בינובה, כבכל מקום בליטא, התנהלה פעולה ציונית ענפה. התקיימו בה סניפי כל המפלגות; אך הכי חזקה היתה תנועת העבודה הציונית. היה מועדון של ארץ־ישראל העובדת. היו אגודות ספורט, ספריות, בתי־ספר מכל הזרמים. התנהלה פעולה ציבורית ותרבותית מסועפת, שמשכה אליה מאות צעירים וצעירות. לקחתי חלק בכל הפעולות האלו. הרצאתי, לימדתי עברית בסניף „החלוץ" ו„העובד", השתתפתי בכנסים. לפני עלייתי נשלחתי על־ידי מרכז „החלוץ" לארגן בית־חולים קטן בשבלי, ונתמניתי כרופא נודד מייעץ במקומות ההכשרה בסביבה. ב־1934 עליתי ארצה.

הידיעה על השואה ועל ההשמדה הגיעה אלי בשרתי בתור רופא בצבא הבריטי בסודן. האנגלים לא האמינו לידיעות וחשבו, שהמדובר הוא בתעמולה מלחמתית נגד האויב. זמן־מה גם אני מיאנתי להאמין במה שהתרחש, עד שהגיעו אלי ידיעות מהימנות ובדוקות מהארץ.

כל מה שעבר על יהדות אירופה, ובתוכם — על יהודי עיירתנו ינובה, השאיר אצל כל אחד מאתנו זכר בל־יימחה. ביגון עמוק נושאים אנו את הכאב, שאין יכולת להביעו במלים.

יהי זכר הקדושים, הטהורים והיקרים, ברוך. אל יימחה זכר סבלם, מותם ונסיבות מותם לנצח!

משה ופייגה ז"ק

תקווה כ"ץ (גבעתיים)

גם סבא זכור לטוב

ר' אלטר מוטל על משכבו חולה...
שוכב וקורא בפנקס את שמות הילדים
שמל אותם.

ש"י עגנון — מ„תמול שלשום"

סבי, משה יצחק שטרן, היה מוהל בינובה. הוא היה מפורסם בעבודתו. היו מזמינים אותו לכל עיירות הסביבה. הנסיעות גזלו ממנו הרבה מאוד זמן. את הכול עשה, כמובן, לא על מנת לקבל פרס. התייחס למשימתו זו ביראת כבוד ובקפדנות. המכשירים שלו היו חדישים ומבריקים וריח פורמלין נדף מן התיק בו היו מסודרים. אחרי כל פעולה היה מפרק את התיק, מנקה ומצחצח את הכלים. נכדתו הפעוטה (כותבת השורות) עמדה מולו והסתכלה בפה פעור.

רוחו היתה תמיד טובה עליו לאחר שמל ילד, בכיסים היו מטעמים, שלקח משולחן הכיבודים עבור הנכדים. עמדתי מול סבי הענק, התמיר, וכולי הערצה. פניו היו רחבים, עטורי זקן מטופח, ארוך. עיניו החומות הפיקו חום ותבונה. הוא היה בעיני המצודה של כוח גופני ורוחני. בכל שבת בבוקר הייתי רצה לבית־הכנסת הגדול, מקום שם התפלל סבי. הייתי ממהרת לעזרת הנשים, משם הסתכלתי על סבי, שהוא עטוף כולו בטליתו ומתפלל בדבקות. הוא עמד במקום ה„אויבן־אן" של נכבדים; לא זזתי ולא הורדתי את עיני ממנו עד גמר התפילה. סבי לא היה חוזר אחרי התפילה הביתה. הוא היה עסוק בחברת ש"ס ובכל שבת היו מתאספים כל חברי האגודה לסעודה קלה. סבי ישב ראש וסביבו כל היהודים המזוקנים עם ספרי קודש על ידם. הם היו מרימים כוסית לכבוד התורה וטועמים מיני מאפה ותרגימה. אף אחד לא שם לב שבין רגליהם מסתובבת הפעוטה וסופגת לתוכה את הרוח הזאת (שתמכה בי הרבה בכל תקופות חיי).

סבי היה תמיד מוקף חברה. ישבו הזקנים סביב שולחן על דף גמרא בבית־הכנסת בחברת ש"ס ובעיקר בבית סבי.

אלה היו ימי זוהר של העיירה, הזמן הרגוע, לפני המלחמות הנוראות, שהתרחשו אחר כך. באותה התקופה לא רק הזקנים היו מבלים את זמנם הפנוי ע"י דף הגמרא. גם מהדור הצעיר היו באים ויוצאים מן הישיבה המפורסמת הסמוכה.

בנו של סבי, שמריהו שטרן, היה אישיות בפני עצמו. הוא יזם הקמת הבנין המפואר של תלמוד תורה, ביסס את בית־הספר והיה מלמד את הילדים גמרא. לא תיאר לעצמו דודי, שעל־יד החלון הפתוח עומדת בת אחותו הקטנה ומזינה עיניה ואוזניה כאפרכסת בכל המתרחש בכיתה.
דודי זה היה הציוני הנלהב הגדול של העיירה. אבי, יונה פסח כץ, היה עסקן ציוני בולט. שמור אתי עוד המנדט שאבי קיבל והשתתף בקונגרס כל ציוני רוסיה בפטרוגרד 1917.

לדודי היו שלושה בנים: אליעזר (ייבדל לחיים), אריה הי"ד, והצעיר היה המשורר נח שטרן ז"ל. בת דודי, ליבה חנה, היתה אשתו של הצייר אלתר כגן. הייתי קשורה עם כולם באזיקים של אהבה והבנה, אבל סבי היה בשבילי לסמל ומופת, ורציתי תמיד להידמות לו, להיות דתית, לעסוק במצוות וכו'.

סבי היה לא זו בלבד דמות מכובדת בתורה ולא רק מוהל מפורסם בכל הסביבה — הוא גם היה אדם עמל. הוא המציא את סוד הכנת הבירה השחורה הקלה (בירה מלץ). הנה עומד לפני האיש בבגדים פשוטים כפוף ע"י המכונה, מבשל ומוזג את הבירה לכלים קטנים.

את הבירה הזאת היתה מוכרת סבתי שיינה חיה בתוך בית השתייה שלה, שלא היה דומה לבתי־מרזח אחרים שבעיירה. רק האיכרים הקשישים והסולידיים שלא השתמשו ביי״ש היו נכנסים ושותים את הבירה של סבי ואוכלים מאכלים שהיתה מכינה סבתי. שם תמיד היתה אווירה שקטה ונלבבת. הלקוחות היו כולם ידידים. אז חשבנו שיש לנו ידידים בין הנכרים.

בכל יום חמישי היו באות הגבירות היהודיות, ובכל יד כד יפה משלה. סבי היה מוזג להן מן הבירה שלו, והיה מנהג בינובה — בסעודה השלישית היו שותים את הבירה השחורה מהולה בשמנת. כולם אהבו את המשקה, שהיה מוכן בידיים הברוכות והטובות של סבי.

יום אחד פגעה בנו הרעה. סבי היקר נפל למשכב. הוא חלה קשה מאוד, קודם ברגליו, אחר־כך נפגע הושט. שכב סבי ולא יכול לבלוע וקשה לו לדבר. שוכב החולה על משכבו הצח ובנו שמריהו ובתו עטל משמשים אותו. הזניחה עטל את בנותיה, יומם ולילה היא לא משה ממיטת אביה. הנכדה הקטנה רצה אחריה ומסתובבת סביב המיטה ואיש לא מרגיש בה. כל חברי אגודת ש״ס היו מבקרים אצל סבי החולה, הדפים של הגמרות רשרשו, הוויכוח היה בעיצומו. סבי לא דיבר, ובכל זאת נשאר הרוח החיה של החבורה.

הגיע היום הנמהר, סבי הרגיש את קצו, לבש את הקיטל הלבן והכין את עצמו לתפילת וידוי, בנו ובתו על ידו בוכים חרישית, הנכדה הקטנה אי־שם בפינה מתיפחת. דרך החלונות הפתוחים זורמים קרני שמש אחרונים של היום, כל החברים של לומדי הגמרא עומדים מסביב...
אחרי שנאסף משה יצחק שטרן אל אבותיו התחילו הימים הרעים. מלחמת העולם הראשונה פרצה. אחרי שנה גירשו בבזיון את כל היהודים של פלך קובנה.

עברו עוד 25 שנים, פני העיירה השתנו, עד שבא החורבן הגדול.

חיה גרברסקי (תל־אביב)

אהבתי לבוא אל סבתא

ברחוב היורד לנהר הוויליה עמד בית־עץ. כשעולים כמה מדרגות, נכנסים לחנות־המ־כולת קטנה, זו חנותה של סבתא לאה. הסבתא אהבה לסחור, למרות שלסבא, משה שפירא, היתה נגריה גדולה באותו הבית ועבדו בה הרבה פועלים.

למשפחה הענפה בת 12 הנפשות לא היתה חסרה הפרנסה. היו לסבתא גם פרות ועופות, חלב בשפע ותוצרת חלב. היתה לסבתא מח־לבת „תנובה" משלה. היא היתה עושה גבי־נות ומכניסה אותן בתוך בד, שהיתה לו צורת לב. הן היו תלויות במטבח, עד שהמים היו ניגרים מהן. אז היתה מוציאה אותן בזהירות ובשלמות — לבבות רבות של גבינה. אני הייתי באה לעזרתה בעשיית שמנת. הייתי אז בת 7 שנים. סבתא היתה נותנת בידי מקל מעץ, שהיה מוכנס בתוך מחבצה גם כן מעץ, ואני הייתי חובטת עם המקל בשמנת שהיתה נהפכת לחמאה. בחצר מאחורי הרפת היתה גינת ירקות.

אהבתי לבוא אל סבתי, כי תמיד היה לי במה להתעסק שם. וכשנסענו ארצה — עלינו בשנת 1925 — התגעגעתי מאוד לשם, כי שם עברו עלי שנות חיי הראשונות והיפות.

ברוך לין (ילינביץ), רמת־גן

סבי ר׳ משיל

משיל ידוע היה כאיש יוצא דופן: רגזן, כעסן ומתדיין במשפטים עם שכניו. זה נבע מאופיו החזק ומאי־יכולתו להשלים עם קי־פוחים ועוולות. במקרים כאלה לא היה חוסך שבט לשונו מאף אחד, ויהיה הוא גדול ומכובד.

קיפוחים — לפי המושגים בעיירה — היו רבים, שעכשיו אנו מסתכלים עליהם בחיוך סלחני, למשל, בעלייה לתורה: אחד שנתכבד ברביעי חשב עצמו למקופח, מפני שלפי דעתו הגיע לו שלישי... בהקפות של שמחת־תורה ראו המתפללים לעצמם פחיתות־כבוד, אם נתכבדו בהקפות „עוזר דלים"...

כידוע, נשרפה ינובה פעמיים. זקני־העיר ידעו למנות את השנים לפי זמני השריפות. אחרי כל שריפה בנו להם יהודי ינובה בתים יותר טובים ויותר יפים. הבנייה החדשה יצרה סכסוכי גבולות בין שכנים. מפות של המגרשים טרם היו. הכול נקבע לפי הזכרון, היושר ולפי עדויות.

סבי עמד בסכסוך משפטי עם שני שכניו: ר׳ אברהם יצחק השוחט, שכנו מימין, ור׳ הניך ברונזניק, שכנו מצד שני. משפטי הסגת הגבול נמשכו שנים. הטענות היו משונות. היו מתקוטטים ומזכירים חטאות־נעורים של כל אחד. סבי היה מכנה את הניך בשם „סטאשקעניק", שפירושו — שובת, מפני שהלה השתתף בצעירותו, ב־1905, בשביתות ובהפגנות נגד הצאר.

סבי עסק בסחר תבואות. הוא היה יהודי פשוט; ידע לקרוא רק בסידור. כדרך הבעלי־בתים בזמנו חשב, שיהודי הגון חייב להיות סוחר, ואילו בעלי־מלאכה לא היו בעיניו יחסנים כלל. היה מתפאר, שבמשפחתו אין בעלי־מלאכה. היו לו שמונה אחים — סוחרים, למדנים, עסקנים. אף אחד מהם לא שירת בצבא — או ששיחדו את פקידי הצאר או שהיו משנים את שמות משפחתם. כך היו לו בינובה אחים בשם גולדשמיד וגולד, והוא עצמו נקרא שלומוביץ. בנו הצעיר למד בי־שיבות, הוסמך לרב ונתמנה לרבנות בעיירה בפלך ביאליסטוק. לבתו, שהיא טייבה אמי ז"ל, לקח בן ישיבה, מוסמך לרבנות מישיבת וולוז'ין והקציב לו נדוניה יפה. הרי הוא אבי, ר׳ משה ז"ל.

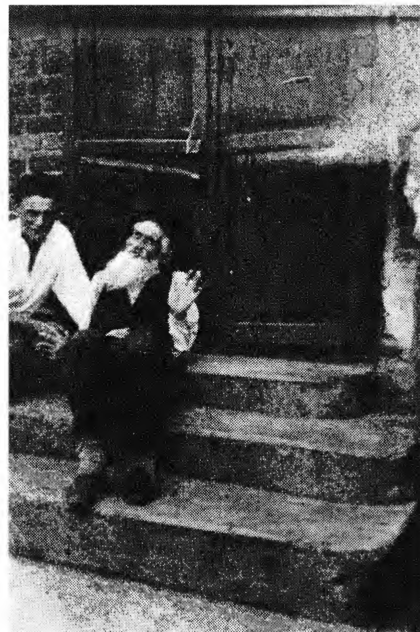
יהודי ינובה היתה להם גאווה מקומית מיוחדת, והיו מתגאים בעיירתם. אדם זר שנקלע אליה נחשב כל ימיו כזר. אבי, שיליד פולין היה, נחשב אף הוא כזר, ובני משפחתו יוחסו לצד אמא. לכן נקראתי בשם ברוך

משפחת שפירא: פייבקה, פייגה, שמעון, וייבדלו לחיים — שורקה ומינה׳קה — בווילנה; יוסה מאיר איצקוביץ, שיינה, לאה ומשה, בילה ובנימין שפירא; הילדים: חיה וייבדל לחיים — יעקוב, צבי ושרגא ז״ל, ותבדל לחיים ארוכים — חוה, בקיבוץ מעוז חיים.

סבתא חובצת חמאה

טייבה משיל נחמיה'ס. שלא כמנהג הימים ההם לימד סבי את בנותיו ידיעת קרוא וכתוב באידיש וברוסית על־ידי מורים מיוחדים.

בביתו תלויות היו שתי תמונות — של הגאון מוילנה ושל ר' משה מונטיפיורי, אותה רכש במכירה מיוחדת, שתמורתה נועדה לצדקה.

סבי עבד קשה בסחר התבואות. היה מתרוצץ הרבה, בעיקר ברגל. היה מוכר לאיכרים זרעים בהקפה. אחרי הקציר היה ממהר לכפרים לגבות את החובות. על כן נתפרסם כהולך מהיר, וכינוהו בשם „משיל די קאנקע", „הסוסיה". סמל המהירות היה אז הקרון הרתום לסוס, שהיה נוסע על פסים בחוצות קובנה. היתה מהלכת בדיחה, שמשיל אומר לאשתו: העמידי את המרק על השולחן, ועד שיתקרר אגש בינתיים לרימקס (מרחק של כ־4 קילומטרים).

היה זה כפר של סטרוברים, בני הדת הישנה, שברחו מרוסיה מרדיפות הצאר והתיישבו בסביבות העיירה. בכל יום רביעי, בימי השוק החורפיים, נוהרים היו מקרוב ומרחוק צעירי הכת הזו, מטיילים ברחובות, נוסעים בעגלות־חורף ותוך כדי כך בוחרים להם את בן זוגם. זה נקרא הבולבר. בביתנו עבדה עוזרת צעירה משלהם. אמא היתה משאילה לה את הפרווה, כדי שתוכל גם ללכת לבולבר.

כרוב יהודי ינובה שנחשבו לגברתנים היה גם סבי אדם בריא, ובגיל למעלה משמונים עוד סחר בתבואות והיה סוחב שקים כצעיר.

יחסו לציונות היה אדיש. את החלוציות לא הבין. שבנים ובנות ילכו לעבוד כמו גויים — זאת לא יכול היה לסבול. בשעת ויכוח מסחרי עם ר' יונה כ"ץ, שגם הוא היה סוחר תבואות וקרוב משפחה, הטיח כלפיו בלשונו החריפה: אני לא שלחתי את בנותי לעשב בגנים. כוונתו היתה לתקווה, שעלתה ארצה והיתה שם פועלת. אך כשאני עליתי ארצה, נפרד ממני בלבביות ובירך אותי.

נפטר ב־1933.

אַבָל...

ביתנו היה מסורתי וציוני מאוד. אבא עמד לעלות לארץ לפני למעלה משמונים שנה, כשהיה רק בן 17, יחד עם דודו, שעלה אז לארץ; אבל בגלל התנגדות הוריו נשאר בליטא והקים בינובה את ביתו.

כשנוסד „אוצר התישבות היהודים", קנו הורי, ב־1901, מניה, הנמצאת עד עכשיו בי־דינו כמזכרת. טבעי היה, שילדיהם למדו עברית וחלמו מגיל צעיר על עלייה לארץ יחד עם ההורים; אבל להורים לא היה המרץ המספיק לצעד הזה. אחי שלמה עלה ב־1932, אני ובעלי — ב־1934, והורי הגיעו אלינו ב־1935; אבל אבי חלה פה מאוד, ובסוף 1937 חזר לבד לינובה, תוך כוונה להתאושש שם ולשוב אלינו; אבל בגלל המלחמה הא־רורה נסגרו הגבולות, ואבי היקר נשאר ונס־פה בינובה יחד עם רוב תושביה היהודים וחלק גדול ממשפחתנו. יהי זכרם ברוך.

אמי, בתיה פרלשטיין לבית טרטק, שחיתה איתנו, מתה אמנם בגיל 90 בתל־אביב; אבל

חיים ובתיה פרלשטיין

גם היא היתה קרבן של התליינים הנאצים, כי לא יכלה לשכוח אף לרגע את סופם המר של יקיריה. בעלה חיים, בתה הינדה ושני נכדיה עטה־רבקה'לי ויוסף־הירש'לי, וכל יתר בני משפחתה.

שירה (ר' במדור אין גיהינום און צוריק) יעיד על סבלה האיום. שלום לעפרה.

דינה ריקליס־פרלשטיין

דרכי
לארץ

אהרון גזית (זיסלה)

בקבוצת „אחוה" - עם ראשוני החלוצים מליטא

במלחמת העולם הראשונה, בתקופת הכיבוש הגרמני, כשהקשרים עם העולם היהודי הכללי היו מנותקים — ואפילו הקשרים בין הערים והעיירות בליטא קשים היו בגלל חוקי הכיבוש הגרמני — נפתח בינובה מועדון צעירי־ציון. בין היוזמים והפעילים לפתיחת המועדון היו אחי דב זיסלה, שחזר מלימודיו בסמינר למורים בווילנה, והמורה יוסלביץ.

עד כמה שזכרוני מגיע דומני, שבין המשתתפים במועדון מהבנות היו רחל יונשביץ (היום סולובייציק), רחל מינץ (היום בן־יהודה), אחותי רחל זיסלה (לביא), ומהבנים — ברוך נמיוט, דב בלומברג, בן־דודי אליהו אופניצקי ואנוכי.

בשנת 1917 התחלנו לחשוב, שצריך להסתגל לעבודה פיסית וחקלאית בעיקר, כדי להכשיר עצמנו לעלייה לארץ עם האפשרות הראשונה.

כצעד ראשון קיבלנו על עצמנו לעבד גן פירות וגן ירק, שהיו שייכים למשפחתה של הינדה (שוהם כמדומני). את הגן הזה, שקראנו לו „הגן הציוני", עיבדנו בכל שעת פנאי ובשבתות, והוא גם שימש לנו כמקום התכנסות ולפגישות הדדיות.

בסוף קיץ 1918 ערכנו שם בחג הסוכות חג אסיף לסיום העונה. טרם עלתה אז כל תכנית ביחס לשנה הבאה. בחורף שנת 1918/19 התעסקו החברים ברוך נמיוט, אליהו אופניצקי ודב בלומברג בעסקי הברחת מזון מינובה לקובנה. הנני משתמש במלה הברחה, כי לפי תקנות הכיבוש עסקים אלה היו אסורים; אלא כרגיל עסקו בזה כל מי שהעיז, היות ולא היתה כל תעסוקה אחרת בשביל נוער, שאינו בעל מקצוע מסויים.

באחת ההזדמנויות נודע לחברים הנ"ל, כי בקובנה קיימת קבוצת חלוצים, שהתארגנה מבין טובי תלמידי המחלקה השמינית מהגימנסיה של ד"ר קרלבך, שהציבו לעצמם 2 מטרות: 1) עלייה לארץ־ישראל, 2) הכשרה בחקלאות עד לאפשרות עלייתם.

החברים ברוך, דב ואליהו נפגשו איתם, עשו הכרה הדדית ונדברו להיות בקשר — להכשרה וגם לעלייה. אגב אותה פגישה למדו מהם כמה שירים חדשים מארץ־ישראל, כגון: „יה־חי־לי־לי עמ־לי־לי" ו„חושו, אחים, חושו".

בתקופה ההיא עבדתי בתפריה, שהיתה צמודה לבית־מסחר העורות של הורי. זכורני: באחד הערבים התאחרתי בעבודתי. הופיעו אצלי ברוך נמיוט ואליהו אופניצקי, שחזרו אותו ערב מקובנה ובפנים של שומרי סוד אמרו לי: „עזוב את עבודתך! יש בפינו לספר לך חדשות חשובות ומעניינות". יצאנו החוצה, ותוך טיול ברחוב סיפרו לי על פגישתם עם החלוצים בקובנה. מרוב התרגשות פרצנו שלושתנו בשירת „יה־חי־לי־לי עמ־לי־לי". בדומיית הרחוב בחצות בחוצות ינובה היה זה מחזה לא רגיל, ולא דלת אחת נפתחה להסתכל על ההוללים המפריעים למנוחת הלילה; ונפתעו במיוחד להיווכח, כי ההוללים הם מאנשי שלומנו ולאו דווקא הוללים רגילים.

מאז נתהדקו הקשרים בינינו הינובאים ובין קבוצת הגימנזיסטים בקובנה, שביניהם נמצאה גם אחותי רחל, אשר למדה איתם באותה כיתה. התחלנו לחפש לקראת הקיץ מקום להכשרה חקלאית. והנה באביב 1919 הופיעה אפשרות באופק. הצבא הליטאי התחיל אז להתארגן ובו שירת כסרן האגרונום צ'רנה, שהכיר את קבוצת החלוצים. היות והוא היה ציוני מושבע, הציע להם עבודה בגידול ירקות בשטחים הגדולים הסמוכים לקסרקטיני הצבא בקביאטיסקי ע"י מריאמפול, כדי לספק ירקות לצבא.

החברים קיבלו את הצעתו בשמחה, ומיד הודיעו גם לנו בינובה על אפשרות הכשרה. ללא כל היסוסים קיבלנו את הודעתם בשמחה גם אנו. כל אחד מאיתנו הודיע להוריו על העומד להתרחש,

ולאחר דין ודברים וקצת וויכוחים יצאנו אחרי חג הפסח להצטרף לחברים בקובנה על מנת לנסוע למריאמפול. כל הערב לפני הנסיעה ישבנו בתפריה של הורי ואנוכי תפרתי 4 תרמילי־גב גדולים לאריזת החפצים והבגדים האישיים של כל אחד מאיתנו.

יש לזכור, שהתקופה היתה סוף הכיבוש הגרמני וראשית ההתארגנות של השלטון הליטאי. עד אז אסור היה לעבור ממחוז למחוז בלי רשיון ואישור נציבי המחוז. ההופעה שלנו בעיירות בדרך — קבוצת צעירים צועדת בתרמילי גב כעין מגוייסים — עוררה שאלות: מה ולאן? ההפתעה היתה עוד יותר גדולה כשנודע להם, כי פנינו אינם לצבא, אלא חלוצים אנו, הנוסעים להכשרה, כדי להתכונן לעלייה לארץ־ישראל.

עד אז המילה „חלוץ" עוד טרם נשמעה ועצם הדיבור על עלייה לארץ־ישראל, כשכל הדרכים טרם נפתחו בכלל לתנועה חופשית, היה כעין הזייה של חולמים בהקיץ. בכל אופן הגענו למריאמפול ומשם לקסרקטיני הצבא בקביאטיסקי. שם הקצו לנו אגף מיוחד למגורים. אגרונום צ׳רנה מצא בין החיילים בחור חקלאי ממש מיישוב כפרי, והוא שימש נציג מטעם הצבא וכן מדריך שלנו בעבודה. לצורך שמירה על חלקות הירקות קיבלנו רובים, וזה נתן לנו גם אפשרות להתאמן בנשק באופן חופשי לקראת מבחנים בארץ.

הופעתנו במריאמפול וסידורנו אח"כ בעבודה עוררו עניין רב בנוער המקומי. בדרך כלל היתה מריאמפול עיירה תרבותית עם גימנסיה עברית, שנוסדה לא מזמן, ונוער בעל נטיות ציוניות מובהקות. השמועות על קבוצת החלוצים בקרבת מקום משכו הרבה מתעניינים; חלק מהם הביע רצון להיספח אלינו. שטח ערוגתנו היה מוגבל. לכן התחלנו לחפש מקומות־עבודה נוספים. התקשרנו עם שני יהודים בעלי־חוות אונגרינה וקרלינה שבסביבה, ומספרנו גדל והתרחב. באותו זמן הגיעה גם אחותי רחל למריאמפול והצטרפה לקבוצתנו.

עלי להדגיש בזה את שיתוף הפעולה המלא בינינו ובין חלוצי קובנה. רובם היו בחורים מוכשרים, ובשטח ההתפתחות, ידיעות, תיאוריה וחברה — יכולנו הרבה ללמוד מהם. בשטחי יהדות ועממיות השפענו אנחנו עליהם. חברנו מינובה ברוך נמיוט גדל בבית חסידי. אביו היה בעל־תפילה עם קול ערב וקורא בתורה בשטיבל בינובה, שבה גדלנו והתחנכנו ביחד. ביתו היה רווי רוח של חסידות, וניגונים חסידיים היו נשמעים בביתם לעתים קרובות. ברוך עצמו ניחן בשמיעה טובה ובחוש מוזיקלי מפותח והוא־הוא, אשר החדיר בקבוצתנו, שנקראה בשם „אחוה", את הניגונים החסידיים בכל רגע של מצב רוח מרומם וחגיגי.

בעניין רב עבר עלינו הקיץ בעבודה ובהכשרה עד שהגיע הסתיו. העבודה נגמרה ונאלצנו להתפזר כל אחד לביתו. כמובן, לא ראינו בזה פתרון והתחלנו לחפש דרכים, איך להתקדם לקראת עלייה.

השנה היתה סוף 1919. עוד טרם היתה תנועה חופשית בין מדינות אירופה. בקבוצה התעורר וויכוח. חלק טען, שצריך לעבור לגרמניה הקרובה לליטא, ומשם לחפש דרך להתקדמות לקראת עלייה. נתארגנה קבוצה קטנה, שהחליטה לעשות נסיון זה. בין אלה היו ברוך נמיוט ודב בלומברג. הם עברו בניירות מזוייפים לגרמניה. היות שלא יכלו להתקדם, נשארו לעבוד בגרמניה באיזור הרור בעבודות מעל מכרות הפחם. החלק השני נשאר בליטא לחכות להזדמנות. בינתיים, כדי לשמור על כוננות וקשרים, מצאו להם עבודות ביערות בסביבת קובנה. אנוכי מצאתי משרה כמנהל עבודה במנסרת עצים בפרור שנץ ע"י קובנה, אולם השתדלתי להיפגש פעם־פעמיים בשבוע עם חברי בקובנה.

ביוני 1920 שלחנו חבר שלנו לברלין. הודות לקשרים, שהיו לנו עם ציונים טובים בגרמניה, עלה בידו לסדר עבור כל יתר חברי קבוצתנו, 11 במספר, פספורטים לשהייה בגרמניה. את הגבול עברנו בגניבה — בעזרת חברים חלוצים — בקיברטי, והגענו לברלין בזמן של קונגרס ציוני בגרמניה, בו השתתף כנוכח מטעם יהודי אוקראינה החבר אליעזר קפלן וכן גם חיים ארלוזורוב. עשינו הכרה עם אליעזר קפלן והודות לתכניות שנרקמו בעזרתו ולקשריו, השגנו דרכונים מזוייפים, בהם נרשמנו כפליטים מארץ־ישראל, הנשלחים חזרה לשם. תנאי אחד

הותנה איתנו, כי בדרכונים הנ״ל נוכל להשתמש רק מוינה. לכן נאלצנו שוב פעם לעבור בגניבה בגבולות גרמניה—צ׳כיה ואח״כ גבול צ׳כיה—אוסטריה. חלק מהדרך עשינו ברגל וחלק ברכבות עד שהגענו לוינה, ומשם עלה בידנו להגיע בחודש אוגוסט 1920 לחוף יפו. למעשה היינו אנחנו קבוצת חלוצים ראשונה מליטא, שהגיעה אחרי מלחמת העולם הראשונה לארץ־ישראל. הקדים אותנו חברנו ברוך נמיוט, שעלה בידו לעלות בדרך חתחתים יחידי מהקבוצה שנסעה לגרמניה ראשונה.

בימים הראשונים לבואנו לארץ עבדנו בדגניה א׳, עד שסידרו עלייתנו להר כנרת לעבודות הכשרה לייעור. עבדנו שם כקבוצה מאורגנת כ־4 חודשים. בינתיים הגיעו גם יתר החברים שנשארו בליטא וביניהם גם אחותי רחל. בתקופת עבודתנו בהר כנרת הוחלט ברוב קולות להצטרף לגדוד־העבודה ע״ש טרומפלדור, שבראשו עמדו אז יצחק לנדסברג (יצחק שדה), יהודה קופלביץ (אלמוג) ואלקינד. נתקבלנו בהערכה רבה כקבוצה מאורגנת בעלת הכרה ורצינית, ותפשנו גם מקום כבוד בשטח העבודה והארגון. גם כאן בגדוד זכה חברנו ברוך נמיוט להחדיר את ניגוני החסידים בארוחות ובכל מיני הזדמנויות וחגיגות.

אין ברצוני להמשיך בסיפור יתר ההתפתחויות של הקבוצה והחברים. ברצוני רק להעלות את זכר החברים הטובים, שנעקרו לפני זמנם ולא זכו להגיע ליעוד העיקרי שלנו: לראות בעצמאות ישראל ותקומתה, ביניהם:

ברוך נמיוט — בגלל מחלת הדכאון, שנפגע בה בשנת 1926, חזר לליטא ונספה שם עם כל יהודי ינובה. היה חבר ישר וכן, בעל כושר מקצועי רב. בארץ התמחה כטייח ותפס מקום בעבודות חשובות, שבוצעו בתקופה ההיא.

אליהו אופניצקי — חברי מנוער. יחד בילינו בשיחות ובחלומות על עלייה לארץ. יחד יזמנו את ייסוד הגן הציוני בינובה, יחד התייסרנו בדרך החתחתים לארץ, בעבודות קשות ובתנאים קשים. אליהו התחתן בהיותנו בקבוצת גניגר. שם נולדו לו בן ובת. בתקופה ההיא ובתנאים הקשים של מגורים ותזונה קשה היה לעמוד בנסיון. מתוך דאגה לקיום משפחתו נתפתה לבקשת הוריו האמידים וחזר לליטא יחד עם אחיו אבא, שהגיע יותר מאוחר. שניהם ניספו יחד עם בני־משפחתם.

אחותי רחל ז״ל — גם היא עברה את כור ההיתוך בעבודות קשות ובתנאים קשים. עבדה בעבודות חצץ בכביש מגדל—טבחה. אח״כ עברה לעבוד כאחות בבית־חולים של גדוד־העבודה במגדל, בגליל התחתון, בעת מגיפת הטיפוס והקדחת. נפשה העדינה סבלה לא מעט בראותה סבלות החולים ועינוייהם. ברצון רב השתחררה מזה כשעברנו לכפר גלעדי. שם עבדה גם בעבודות בניין. עם עליית גדוד־העבודה לעין־חרוד הצטרפה גם היא לעולים ועברה לעבוד במשתלה. נישאה אח״כ לשלמה לביא, ונולדו להם 3 ילדים — ירובעל, הלל ואילנה.

התקופה הראשונה בעין־חרוד היתה אמנם מלאה התלהבות ועניין. אולם הקדחת, שפשתה אז בעמק ותנאי התזונה הקשים השפיעו על בריאותה ובעת מחלת שפעת קשה בשנת 1930 נפטרה לפני זמנה בהיותה בת 32. ילדיה, שלא זכתה לגדלם ונשארו יתומים בעודם תינוקות, התחנכו בקבוצה ע״י אביהם שלמה לביא ז״ל וע״י בת אחותו שיינדלה, שתרמה הרבה אהבה ומסירות למענם.

בנה ירובעל שגדל זכה אח״כ להשתתף כמתנדב בבריגדה. נפל בקרב על הר הגלבוע בראשית מלחמת העצמאות. בנה השני, הלל, נפגע בעת חילוץ פצועים מכפר דרום.

אחרון בתור הוא אחי דב זיסלה־גזית ז״ל. כמו כולנו בעיירה קיבל חינוך ראשון בחדר. אח״כ עבר ללמוד בישיבה בינובה בראשותו של ר׳ יהודה גורפינקל ז״ל, בה התגלה כאחד הלומדים המוכשרים ביותר. בגיל 15 בערך עבר ללמוד בסלובודקה, בישיבה של לומדי המוסר. גם שם תפס מקום בין טובי הלומדים. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חזר לינובה. עם גזירת הגירוש של כל יהודי מחוז קובנה עברנו לווילנה. ווילנה, ירושלים דליטא, פתחה בפניו אופקים

רחבים. שם התחיל לתהות על דרכו לעתיד. עם כיבוש ווילנה ע״י הגרמנים חזרה משפחתנו לינובה. אולם דב נשאר בווילנה, ובתנאי רעב ומחסור ממש — כמו במלחמת העולם הראשונה בזמן הכיבוש — התחיל לימודיו בסמינר למורים. כעבור שנתיים, בערך, חזר לינובה, ואז התחיל לפעול בשדה החינוך. היה בין מייסדי בית־הספר העממי עברי בינובה, בו לימד יחד עם חברו, המורה יוסלביץ, אותו הביא מווילקומיר. יחד עם זה היה פעיל במועדון צעירי־ציון, בארגון נשפים וחגיגות למען הקרן הקיימת וקרנות ציוניות אחרות.

בשנת 1918 עבר לעיירה פילבישקי, בה ייסד וניהל בית־ספר עממי עברי ראשון בעיירה. משם עבר אח״כ להורות בבי״ס תיכון עברי במריאמפול. לאחר שאנוכי ואחותי רחל ז״ל עלינו לארץ, החליט, שחובת הקריאה לחלוץ אינה צריכה להיות מופנית רק לתלמידים, אלא חלה בעת ובעונה אחת גם על המורים. אז הצטרף כחלוץ למשק החלוצי „כיבוש" ע״י העיר קיידן. משם ניסה לעלות לארץ בדרך בלתי סלולה. עבר לגרמניה. שם התחיל לעבוד אצל איכר, אח״כ למד באוניברסיטה ביאולוגיה וחקלאות.

בשנת 1924 עלה לארץ, הצטרף לגדוד־העבודה בתל־יוסף ונכנס מחדש לעבודה בחקלאות. כעבור שנה עלו לארץ גם הורינו ואיתם אחי אריה ואחות הזקונים שלנו חדוה.

דב ואנוכי נחלצנו אז מהקיבוצים שלנו, כדי לעזור להורים להתערות בארץ במקום מגוריהם שבחרו, בתל־אביב. באותה עת נכנס דב שוב לפעילות חינוכית בין מניחי יסודות לבית־הספר הראשון לנערים עובדים, שהוקם בשטח החולות, אשר בו קיים היום „גן־מאיר".

עם הקמת כפר־הנוער בבן־שמן ע״י ד״ר להמן עובר דב לשם להוראה ועבודה במחיצתו. כעבור שנה בערך הוא נושא לאשה את רחל לבית דימנט מעיירת שדובה, שעלתה עם קבוצת חלוצים בשנת 1922 והתקשרה לגדוד־העבודה בעין־חרוד. עם הקמת בית־החולים בעין־חרוד בהנהלתו של ד״ר הרשקוביץ (היום הראל), היא מתחילה לעבוד שם כאחות. בבית־החולים היא דמות מוכרת היטב, קורנת אור, תבונה וחמימות לכל הנזקקים לעזרתה.

נישואיו של דב תבעו כבר סידור יותר קבוע, ואז הוא עובר לעבוד כמנהל בית־הספר בשכונת ברוכוב. שם גם הקים את ביתו. כאן מצא דב כר נרחב להשקיע ממרצו ומתכניותיו. הוא טיפל בהקמת סניף „הנוער העובד" במקום. ביתם של דב ורחל היה תמיד פתוח לכל מי שנזקק לעצה והדרכה, להורים וגם לתלמידיו הרבים. בשנת 1940 הצטרף דב לרשת הפיקוח על בתי־הספר של „המרכז לחינוך" של זרם העובדים. בתקופה יותר מאוחרת עבר למחלקת החינוך של הוועד הלאומי, בה שימש כסגן מנהל.

באותה תקופה ייסד וניהל גם את הסמינר למורים של „המרכז לחינוך", שהתפתח אח״כ ונקרא בית־המדרש למורים בגבעת השלושה.

בגמר מלחמת העולם השנייה יצא דב בשליחות לגרמניה, לריכוז פעולת החינוך בקרב שארית הפליטה ובמחנות.

עם קבלת עצמאותנו נקרא לשמש מנהל המחלקה לחינוך מקצועי. מתפקיד זה עבר אח״כ לאגף לחינוך חקלאי, בו עבד בריכוז הפיקוח וכמפקח ראשי. לזכותו ולמאמציו הרבים יש גם לזקוף את תוספת השנה הרביעית לבתי־הספר החקלאיים, כדי להקנות להם רמת לימודים תיכונית.

תוך תקופת עבודתו הנמרצת בשדה־החינוך פירסם מאמרים ורשימות בענייני חינוך ובבעיות הדור הצעיר והכוונתו לחקלאות. בין היתר הספיק לכתוב ולהכין לדפוס את ספרו בן 2 החלקים „תולדות ההתיישבות החקלאית", שנועד ללימודים בבתי־הספר החקלאיים, וכן את ספרו „תלמי חינוך".

תכניות רבות רקם, אך מסיבת מחלה נדם קולו בטרם עת ולא הצליח לבצעם.

הזכרתי ארבעה בני ינובה, שנסתלקו בלא עת. יהא זכר הנעדרים היקרים צרור בצרור כל הנלחמים להשגת עצמאותנו ובטחוננו.

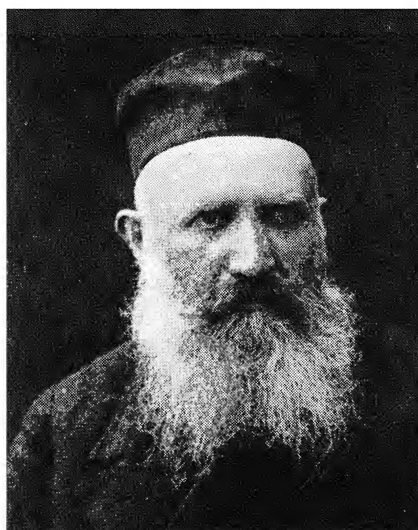
ומשהו על בית הורי

אבי, צבי־יעקב זיסלה, היה יליד ינובה; גדל והתחנך בבית הוריו, חסידי חב"ד. קיבל חינוך תורני מושלם, כנהוג בתקופה ההיא; בקיא במקרא ובתלמוד, מעורב בין הבריות ומקובל וחביב על כולם.

אמי, חיה־דבורה לבית היימן — ילידת ווילקומיר. פרנסתם היתה על בית־מסחר העורות עם תפריה צמודה לו. הרוח החיה והמקצועית היתה אמא, שהכירה את עסק העורות מבית הוריה; אבל פעיל במשא־ומתן ומקובל ביותר על הלקוחות היה אבא. הוא, כמובן, היה דתי, אבל לא קנאי חשוך. הילדים קיבלו כולם חינוך דתי ומסורתי ובבית שררה אווירה ברוח של חסידי חב"ד, שחדרה אלינו מהילדות עם בילוי חלק גדול מזמננו בחול ובחגים ב„שטיבל". אבא גם שימש כמקריא ומלמד את פרשת השבוע במדרש רבה לקהל החסידים בשבתות. לא פעם הובא רכוב על ספסל על כתפי תלמידיו ל„שטיבל" ביום שמחת־תורה.

הורי במאווייהם הכמוסים חלמו על ארץ־ישראל מתוך געגועים, ורוח הבית שימש חממה טובה לבנים, שזכו להיות בין ראשוני העולים.

צבי יעקוב וחיה דבורה זיסלה

בשנת 1925 זכינו והורינו עלו לארץ יחד עם אחי אריה, שהיה בין פעילי „מכבי" בינובה, ואחותי הצעירה חדוה. בעזרתו ובעידודו של אחי דב המשיכה לימודיה בגימנסיה „הרצליה", הספיקה לסיים לימודיה אח"כ בסמינר למורים ולבסוף עברה לטכניון בחיפה, בו קיבלה תעודת מהנדס.

אחותנו הבכירה קיילה, שנישאה לישראל לוין בסוף מלחמת העולם הראשונה ועברה לגור במריאמפול, המשיכה במסורת המשפחתית בפעילות ציונית, בקרנות ובויצו. ארבעת בניה חונכו ברוח לאומית, למדו שם בגימנסיה העברית והקטנים יותר — בבית־הספר העממי העברי.

בשנת 1936 זכינו להעלות את כולם לארץ. שניים מבניה התנדבו לצבא הבריטי וגם שירתו בבריגדה הישראלית. כל הארבעה שירתו אח"כ והשתתפו במלחמת הקוממיות.

כעולה הראשון ממשפחתנו הנני רואה זכות גדולה לעצמי, שזכיתי לראות ולעזור בעליית כל בני משפחתנו לארץ, משתתפים בבניינה, בתקומתה ובהגנתה.

גדול הצער ורב הכאב על הגורל המר, שפקד את הנשארים בינובה, בליטא ובכל יתר התפוצות בארצות אירופה, שניספו באכזריות ובעינויי־תופת ע"י זדים וחלאת המין האנושי.

חברים מספרים

על

חיים חרמוני

(מוניץ: 1955—1893)

כל עצמותיו אמרו שורשיות

— ראשון בין הראשונים היה, זקן החבורה של מייסדי קיבוץ שריד, אחד מאלה המעטים, אשר חרשו כאן תלם ראשון, הקימו צריף ראשון.

— זכות ראשונים עמדה לו. הראשונות היתה טבועה בגורלו ובאופיו. תקע יתד ראשונה להיאחזות בגבעת חניפס, היא שריד.

— עוד לפני היות הסתדרות „החלוץ" בליטא, חתרו הוא, הקשיש בקבוצת „אחוה", מחלוציה הראשונים של ליטא, וחבריו, בגמר מלחמת העולם הראשונה, בדרך־לא־דרך לארץ ישראל. כאן עברו עליו כל אותם הנדודים והטלטולים של ימי העליה השלישית במגדל, אילת השחר, יבנאל, גניגר ושריד.

— פלח מובהק, ירקן בעל ידיעות יסודיות, נוטע מעמיק דעת ומתמיד — איש המשק, אוהב הספר העברי ושוקד על לימוד התנ"ך.

— לנו, לאנשי ביברכה, יוצאי צ'כוסלובקיה, שימש בבואנו לשריד גשר איתן למעבר ההכרחי מאידיאולוגיה חובקת זרועות עולם אל המציאות המשקית היומיומית והאפורה. היה לנו מורה דרך ומדריך בעבודה.

כל עצמותיו אמרו שורשיות, כי עמקו שורשיו במשק ובחברה הקיבוצית וגם בתרבות היהודית.

— אחד החברים המושרשים ביותר, אחד הכנים והשלמים ביותר עם אורח חייהם; אחד מאלה, אשר דוגמת חייהם ופעלם היום־יומי הרצוף הניחו את היסודות האיתנים לבניין הקיבוץ.

— היה בו ניגוד מוחלט לאוירה הגלותית, לתכונת הנדידה היהודית הנפסדת.

— שום קושי חברתי לא היה בו כדי להגותו מן המסילה, שצעד בה בצעדיו הבטוחים והישרים ללא פקפוקים, היסוסים וכרכורים. היה שלם עם עצמו ללא לבטים מרובים וסנטימנטליות רכרוכית.

— מעטים כמוהו המשיכו לעבוד בחקלאות ממש יום־יום במעדר, במזמרה, באיסוף יבול, באריזת פרי. גם כשקשתה עליו העבודה, לא נכנע. התמיד בעבודה עד יומו האחרון.

— את שעות העבודה המשותפות היה מגוון בשיחה מתונה על בעייה המנסרת בחלל

העולם, על ספר שקרא וגם על עברו, אותו ידע לתאר, עד כדי עשותו קרוב לי. מסיפוריו על עיירתו ינובה גילה לי עולם חדש. כך הכרתי הווי, שהיה זר לי ורחוק ממני עד אז.

— חיים מילא תפקיד נכבד גם בהגנה בשנות המאורעות ובשמירה על הנקודה.

— הוא הכשיר את עצמו בקובנה לא במגמה החקלאית, אלא ביד השנייה, זו האוחזת בשלח, ולשם זה נכנס למשטרה הליטאית. הגיע ל„החלוץ" לא מעל ספסלי הגימנסיה העברית, כי אם מן החדר והישיבה, דבר שהשתקף בשורשיות זיקתו לאוצרות תרבותנו המסורתית. בר־אוריין היה, ידען בספרותנו החדשה והעתיקה, שקדן גדול בקריאה ובר־טעם ואבחנה ביקורתית מקורית משלו על הסופרים ויצירותיהם. משלימותו הנפשית ומהסיפוק הרב מדרכו בחיים הקרין סביבו.

— גדוש ידיעות וחכמת חיים היה. נהנינו לשמוע מפיו אמרות מפרקי אבות או מהתלמוד. היה חדור אופטימיות, שהיתה מדבקת ומוסיפה טעם בחיינו.

— בימי אלעלמין, כשהצורר ארב לפתחי ארצנו, היו בינינו כאלה שחשבו, כי חבל על כל עמלנו, כי אויבינו לא ישאירו מאיתנו שריד ופליט. קם חיים הבוטח, האופטימי, ושם ללעג את החדשות וקבע בעקשנות של איכר בריא: נבצור, נארוז, נשלח לתנובה — ויהיה טוב. ודבריו קמו.

— כך חי בתוכנו 30 שנה, למעלה מ־35 שנה בארץ נאמן לעצמו ועומד על משמרתו ללא ליאות וללא הפוגה.

(מתוך חוברת לזכרו, שהוצאה על־ידי קיבוץ שריד)

דבורה גרנוב (זלונקר), פתח־תקוה

והקש דקר את בשרנו...

דרכי לארץ רצופה היתה תקוות וחוויות. באניה שרנו ורקדנו משמחה, כי הרי בדרכנו לארץ הנכספת אנו.

ברדתנו לחוף התאכזבנו מקבלת הפנים שלא נערכה לנו; אבל לא על אכזבות רוצה אני לספר, אלא על אחד הימים הראשונים של חיי בארץ.

לאחר מאמצים רבים הצלחתי להגיע עם עוד חברה לקבוצת דגניה ב', כדי לעבוד בהתנדבות.

לא ידענו טיבה של עבודה בחקלאות. בגדי־העבודה שלנו היו של נערות מאירופה של שנת 1932, והנעליים — עם עקבים גבוהים. כך יצאנו לעבודה בשדה. הנעליים לא היו נוחות, והחלפנו אותן בנעלי־בית רכות.

כל היום ישבנו בשדה. תלשנו עשבי־בר מערוגות הכרוב. השמש צרבה. העייפות גברה. הישיבה על הברכיים כל זמן העבודה עשתה גם היא את שלה. ובערב, עם תום העבודה, לא יכולנו לקום על רגלינו וללכת... הרגליים התאבנו. כל הגוף כאב.

כך נפגשנו לראשונה עם עבודת השדה בארץ.

הגיעה שעת לילה. היה בדגניה צריף מיוחד לאכסון אורחים. בתוכו היו 2 מיטות ושולחן. היינו עייפות עד מוות. מיהרנו לעלות על יצועינו לישון.

אך, אבוי, איזה מיטות היו אלו! לא המיטות הנוחות שבבית אמא, אלא מזרוני־קש גבוהים, אשר מיד עם עלותינו עליהם שקענו פנימה, והקש דקר את בשרנו... ובמקום לישון שנת עובדים מתוקה, בילינו כל אותו לילה בצחוק, כשאנו „רוקדות" על המזרנים הדוקרים וצוחקות...

לילה מהנה זה, ללא־שינה ומלא צחוק ושמחה — לא יימחה מזכרוני.

כך הסתיים אחד הימים הראשונים והיפים שלי בארץ.

דב בלומברג

ארבעה שנחלצו בין הראשונים

זכרוני מפנה אותי לתקופה של חמישים שנה ויותר.

ינובה — השם הזה מלא קסם, הוד ולענה. שם גודלנו, חונכנו וגם חיינו. אפשר לומר, שהיינו שמחים ומאושרים בחלקנו. לא ידענו שנמצאנו בגלות. החיים זרמו להם כמימים ימימה בלי שינויים כבירים. הרגשנו בטוחים בחיק ההורים, המשפחה ויתר התושבים. יהודי ינובה היוו תשעים אחוז מתושבי העיירה. בין היהודים היו אנשים אמידים, אשר נתנו דחיפה עצומה להתפתחותה.

אייזיק סגלובסקי, בעל עשר הבנות היפות, היה החרשתן הראשון, הקים מנסרה גדולה להכנת קרשים עבור בניינים ולעשיית רהיטים וגם טחנת קמח מודרנית. הוא היה הראשון אשר הכניס בשנת 1910 חשמל בתוך העיירה והכניס אור בתוך פינות אפלות ובתי־מגורים. לייבה אופניצקי, לוין, הבורשטיינים מינובה ומזוסלה, יענקעלע עליאש ווייצשטיין הקימו בית־חרושת גדול לגפרורים. ינובה הצטיינה גם בבתי־מלאכה מרובים לעשיית רהיטים, אשר קנו להם שם במרחקים. היו גם סדנאות להכנת כלים ומכשירי ברזל ועשת. כל זה היה מרוכז בידי יהודים ופועלים יהודיים. כן גם בתי־מלאכה מרובים לתפירה והכנת מלבושים. בין היתר היו סוחרי יערות ועצים: הבורשטיינים, הלוינים, משפחת בלומברג. אבא פגירסקי — סוחר להספקת ברזל וכלי־עבודה שונים, בעיקר לכפריים. חיים לוין, בעל בית־המרקחת, שגם היה ראש־העיר בכיבוש הגרמני. שניאור ססיצקי, הגר סמוך לווילי‌ה, היה הרב הכולל מטעם הממשלה. רב העיר, רבי חיים רצקר, גאון וגדול בתורה, ואחריו הרב סילמן מסעסיק; ראש־הישיבה רבי יודל בעל הזקן האדום, איש מופלג, עילוי, משכיל הקורא עתונים עבריים, „הזמן" ו„הצפירה". גם רבי הרשל פרץ ראש־הישיבה השני. כל אלה הכניסו צבע וחיים בין תושבי ינובה.

בעלי־העגלות והמרכבות (קארעטקעס), שהיו מסיעים נוסעים בדרך הכביש לקובנה, ווילקומיר ומקומות אחרים היוו חלק ניכר מתושבי העיר. בחורי ינובה היו ידועים כגיבורים אשר לא ידעו פחד ומורא. הגויים, בבואם העירה לשוק עם המכולת שלהם לקנות ולמכור, היו במקרים רבים משתכרים ומשתוללים. בחורי ינובה היו יוצאים כנגדם ומכים בהם שוק על ירך. החיים היום יומיים נמשכו במלחמת הקיום: לקיים משפחות גדולות, לשלוח את הילדים לחדרים, לבתי־ספר ולישיבות. מזון התושבים היה דל: לחם, תפוחי־אדמה, מעט בשר, מרק ודגים. לא שאפו לעושר. ציפו לערוך את ימי השבתות והחגים, למלא את בתי־הכנסת המוארים, להתפלל בציבור, ללמוד פרק משניות, דף גמרא ולאמירת תהילים. כך חיו הם ואבותיהם, וכך יימשך עד שתבוא הגאולה השלמה ויבוא המשיח.

התפילות, התחנונים, החדרים ובתי־הספר היו גורם לגעגועים למולדת. היה זה בבחינת חלום, הרחוק מהתגשמות.

גמר מלחמת העולם הראשונה: המהפכה ברוסיה ומיגור הצאר גרפה אחריה נחשול של שינויים כבירים. לאומיות קיצונית תקפה את כל ארצות הבלטיקום ואת פולין. כל אלה, אשר היו משועבדים תחת עול הצאר הרוסי, נשתחררו וקיבלו את עצמאותם, הקימו פרלמנט, נבחר נשיא, דגל לאומי התנוסס מעל בניני האומה, פתחו בתי־ספר ואוניברסיטה ליטאיים, ארגנו צבא ליטאי במדים לאומיים; השפה החייתה, שרו שירים ליטאיים וערכו הפגנות עם גדולות להתעוררות לאומית. לנו, ליהודי ליטא, נתנו דורון של אוטונומיה לאומית בזעיר אנפין. אבל הנסיון של אלפיים שנות גלות הורה לנו עתידות נכזבים. הצהרת בלפור להקמת בית לאומי

בארץ־ישראל גם כן לא הכניסה זרם של התעוררות. יהודי הגלות הוסיפו להיות שקועים בתרדמתם.

היינו ארבעה צעירים מינובה; התעוררנו והרגשנו את ערוותנו ובושתנו: ברוך נמיוט, בנו של שלמה חיים, אליהו אופניצקי בנו של לייבה, אהרון זיסלה בנו של צבי־יעקב והכותב בריל בלומברג, בנו של שלמה, וכן גם רחל זיסלה, בתו של צבי יעקב. כולנו החלטנו לנתק את קשרינו עם הגלות ולהיות לחלוצים.

באותו הזמן התארגנו גם בקובנה כמה בחורים ובחורות, רובם יוצאי הגימנסיה של קרלבך. ביניהם הבחורים: דויד קוקלה, צבי גולומביק, יוסף שוקסטליסקי, אפרים עליש, חיים מוניץ, מרדכי בינה, יעקב קרק, יוסף יוסלביץ, חנה קופמן, שרה (שכחתי שם משפחתה), שלומית גולוסקוס, בערך שבעה־עשר או שמונה־עשר בחור ובחורה. זכורני, בחדר צר בתוך האולם הציוני בקובנה התיישבנו כולנו במעגל על הקרקע, תנ״ך פתוח לפנינו ונרות דולקים. נשבענו להיות לחלוצים ולהתארגן בתור קבוצה. שם הקבוצה היה „אחוה״ — לסמן, שמהיום והלאה נהיה לאחים ואחיות, אשר מגמתנו תהיה להיות לפועלים החיים מעבודת כפיהם, להינתק מיד מכבלי הגלות, לעזוב מאחורינו את כל הקשרים הפרטיים והמשפחתיים, לצאת מיד להכשרה חלוצית, כדי להתרגל לעבודה גופנית. השבועה שנשבענו היתה לפי שבועת אחד־העם של אגודת „בני־משה״:

„בשם כל היקר והקדוש לנו הרינו נשבעים להיות לחלוצים, להיות נאמנים ומסורים לעם ישראל, לארץ־ישראל ולשפה העברית״. הסיסמה היתה: „העבודה היא חיינו״.

אחרי שחזרנו הביתה, ארזנו מעט חפצים ויצאנו את הבית בפרידה קלה. הורינו חשדו בנו והתנגדו בתוקף לצעד זה. אבל כל מעצור היה כאפס בעינינו. קיבלנו עבודה בקויטושקי ליד שריאמפול בעיבוד גנים והכנת ירקות עבור הצבא הליטאי.

הקבוצה גדלה והתרחבה. זיקקנו וצרפנו אופיו של כל יחיד ויחיד. שאפנו להשתלמות אישית, ליצירת טיפוס יהודי אחר, אשר חייו יתבססו על נאמנות, יושר ואמת, על הקרבה אישית עבור חברו והקרבה עצמית לשם התגשמות האידיאל, אשר היצבנו לפנינו.

כעבור שישה חודשים ויותר המשכנו ויצאנו לדרך. ברוך נמיוט ואני הגענו לגבול הגרמני. „גנבנו״ את הגבול והמשכנו בדרך לסטלופנן ולברלין. שם נתתי שיעורים לעברית והרווחנו למחייתנו. משם המשכנו למכרות הפחם אשר בחבל הרהיין ועזרנו להעביר עוד חברים, אשר עבדו במסילות־הברזל ומקומות אחרים. עברנו לצרפת ועבדנו בורדון, ומשם לפריס ומרסיל. התגנבנו לאנייה אשר יצאה לסין דרך סואץ. עבדנו באנייה. לא אספר כל התלאות והמצוקות אשר עברנו. כעבור שנה ורבע בערך הגענו לארץ־ישראל. יתר החברים המשיכו דרך האלפים. בדרך־לא־דרך הגיעו לאודיסה ומקומות אחרים, עד שכל הקבוצה הגיעה לארץ.

צר המקום לספר על פעולות הקבוצה בארץ וההשפעה אשר השאירה אחריה בליטא. החלוץ הלך באותו הכיוון. בינתיים נוספו עוד חברים מינובה: אבא אופניצקי, רחל מינץ, בתיה אופניצקי ועוד.

המכתבים מלאי־ההתרגשות, אשר החלוצים היו כותבים להוריהם, השפיעו בהרבה, שגם הוריהם עזבו וחיסלו את בתיהם ורכושם בינובה ועלו להשתקע בארץ־ישראל. בין אלה אשר הגיעו בשנות העשרים ושלוש וארבע היו: צבי יעקב זיסלה עם כל המשפחה, בריל זיסלה, אשר תרם הרבה להתפתחות החינוך בתל־אביב והיה אישיות חשובה, קילה זיסלה־לוין ממריאמפול, רחל זיסלה, אשר התחתנה עם אחד מוותיקי הפועלים החשובים, שתרם הרבה ליצירת הקיבוץ הגדול — שלמה לביא (לבקוביץ). שני בניהם נפלו במלחמת העצמאות. באותו הזמן הגיע גם אלעזר יודלביץ ואשתו בשל, אחותו של צבי יעקב זיסלה.

בביקורי האחרון בישראל נפגשתי בחתונה של ינובאי ופגשתי הרבה ינובאים שמושבם הוא בישראל. שם הם חיים וקיימים וממשיכים לתרום לבניית המולדת והתפתחותה. כה ירבו ויעצמו בתוך הארץ הברוכה שלנו.

קייפטאון

ליבה אופניצקי

בתיה טאובה (אופניצקי), תל־אביב

התגנבתי דרך החלון

לזכר הקדושים: **אבי** יהודה ליב, **אמי** — שיינה לאה, **אחותי** דובה — **האשה הטובה והנדבנית ואחיי** אליהו, אבא, צבי ועזריאל **עם משפחותיהם שניספו בשואה בידי הגרמנים והליטאים הפורעים.**

ביתנו אשר ב„פישר גאס" (רחוב הדייגים) היה רחב מידות בהיקפו, בנוי לתפארת בחיצוניותו ואפוף הווי יהודי וציוני בפנימיותו. בית זה התבלט על רקע הנוף היפה שעל גדות הנהר „ווילִיָה". בימות הקיץ היינו מבלים בשיט בסירות במימיו, ובחורף — בהחלקה על הקרח. אורחותיו של בית זה על חדריו וחצרו ועל כל החי והדומם שבו עוצבו ע"י אבי יהודה ליב אבא ינקלס ז"ל.

בחצר הפנימית של הבית היו גם שני בתים קטנים יותר, רפת, אורווה ומחסן לדברים ישנים וקרשים, שקראנו לו „באלגן" ואשר נוסף לכך שימש גם מקום חזרות להצגות־חובבים בבימויו של חנן קצנברג. אינסטלציה סניטרית עוד לא היתה בזמן ההוא, ואת חבית הנחושת הגדולה שעמדה בפרוזדור הבית — היה „יוסה צימעס" ממלא במים שהביא מהבאר.

אבי ז"ל, לאחר שהתייתם מהוריו בגיל שש, חתר ללא ליאות כבר משחר ילדותו לאי־תלות, לעצמאות כלכלית ורוחנית, עד שזכה להיות בעל בעמיו ולהקים בית יהודי למופת, ששעריו היו תמיד פתוחים לרווחה לכל נצרך וקשה־יום. מחוץ לבחור־ישיבה, שהיה סועד על שולחננו מדי יום ביומו, רגיל היה אבי להביא איתו מבית־הכנסת בשבתות ובחגים עוברי־אורח שבאו לעיירתנו. אבי היה "בעל צדקה" במלוא מובנו של מושג זה בזמנים ההם והחיש סעד של ממש לנזקקים.

לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה אבי שותף לבית־החרושת לגפרורים יחד עם חיים לוין ויעקב וייצשטיין. אולם בזמן המלחמה, לפני נסיגת הרוסים, נאלץ היה כמו רבים מנכבדי העיירה לעזוב את המקום ולהפקיר את כל הרכוש שהוקם בעמל של שנים רבות. משפחתנו עקרה לווילנה ושם חיכינו בקוצר־רוח עד יעבור זעם. משנוכחנו באפשרות כל שהיא

לחזרה, עשינו זאת ללא היסוס. אחרי טילטולים בסירות על פני הנהר במשך 4 ימים ובילוי הלילות בכפרים הסמוכים לנהר, חזרנו סוף־סוף לינובה, בה מצאנו הרס וחורבן בכל אשר פנינו. הכול היה שרוף; בית־החרושת לגפרורים, העצים ביערות ואף אלו שבנהר. רק בית־המגורים עמד על תילו, אבל גם בו היה רב ההרס כתוצאה מחיפושים אחר כסף וזהב שנעשו במקום. כמובן שקשה היה להתחיל הכול מחדש. אולם לא איש כאבי יאמר נואש. במשנה מרץ החל לחפש אחר עסקים, עד שהצליח לאחר מאמצים רבים להחזיר עטרה ליושנה, להקים שוב את ביתו עם המסורת הנהדרת של יד פתוחה ולב רחב לכול.

אנחנו למדנו בביה״ס העממי. הבנים המשיכו אחר הלימודים ללמוד באופן פרטי תלמוד ולימודי קודש, שלא נכללו במסגרת הלימודים של בית־הספר, ואילו הבנות השתלמו בשפות: רוסית, גרמנית ועברית. אבינו הרגיל אותנו למשמעת קפדנית. בזמן ה„קידוש״ בשבתות אסור היה עלינו לפצות פה. נאלצים היינו לשבת ליד השולחן בשקט, ברצינות וביראת־הכבוד. כשגדלנו הותרה הרצועה קצת, ואבא נעשה יותר גלוי איתנו; אפילו נוהג היה מדי פעם לשוחח איתנו על פוליטיקה, מפלגות ועניני דיומא. יש שהיה גם מבקש סיגריה מאחי אליהו, שעד אז היה מעשן בחשאי ובהסתר.

ביתנו היה בית ציוני; עתונים שונים מילאו את הבית, והילדים אף דיברו ביניהם עברית. אני עם חברותי, רחל'ה לוין ובלומקה פגירסקי, למדנו עברית ותנ״ך אצל המורה דוב זיסלה ז״ל. פחות מכול אהבתי את התנ״ך, כאילו לא עניין אותי, מה שהיה לפני אלפים של שנים. אולם כשעליתי לארץ נעשו לי סיפורי התנ״ך מוחשיים ומובנים הרבה יותר, שכן דרכתי לא אחת במקומות אודותיהם סופר בתנ״ך, אשר נראו לי בזמנם כה רחוקים וכה אגדתיים. מוכנה הייתי לבקש את סליחתו של המורה דאז וחברנו כאן בארץ, דוב זיסלה ז״ל.

עם כל האווירה הציונית ששררה בביתנו, התנגד אבי להצטרפותו של אחי הבכור אליהו ל„החלוץ״, שהטיף וחינך לחיי־עבודה. לדבריו, יכול היה למצוא מספיק עבודה ביערות שבבעלותו ולא לנדוד לשם כך למרחקים. אולם סוף־סוף נשבר הקרח, ואחי אליהו הצטרף ל„החלוץ״ ועלה ארצה בקבוצה הראשונה של החלוץ הליטאי, הרי היא קבוצת „אחווה״ המפורסמת. גם אחי השני, אבא, עלה כעבור שנים אחדות לארץ, ואף הוא הצטרף לאותה קבוצה. אז גמלה בלבי ההחלטה להצטרף גם אני ל„החלוץ״. הורי, למרות ששני אחי היו כבר בארץ, התנגדו והפריעו לי באופן הנמרץ ביותר. מכתבים, שהגיעו אלי ממרכז „החלוץ״ בקובנה, החביאו. הייתי נאלצת לשנות את כתובתי בשביל קבלת המכתבים. בינובה היתה קיימת ספרייה בהנהלת מנחם מינס. שם היינו מקיימים את הישיבות, שאת ההזמנות להן היה מביא לי בסתר בדוך קורסיקישיק. מינס היה גם ממציא לי לקריאה את הספרים החדשים, שהיו מגיעים מהכריכיה וְשריח הדבק עדיין היה נודף מהם. בערבים היינו יושבים ומנתחים את תוכנם. לעיתים היו שם וויכוחים על ענייני המפלגות הציוניות, שהשתדלו לרכוש את לב הנוער ולתגבר את שורותיהן.

בין המשתתפים בוויכוחים היו גם לייזר לוין ואחרים.

זכור לי במיוחד ערב אחד, כשהופיע בביתנו חבר מרכז החלוץ, שבא לחקור אותנו — על שום מה ולמה אנו רוצים לעלות ארצה. הפחד שלי היה גדול. חברתי מרה סימקה (מרים לומיאנסקי) עודדה אותי ואמרה לי לא להתרגש ולגשת. אותו חבר המרכז היה אליהו טאובה שלאחר שנים מספר בארץ הפך להיות בעלי עד היום הזה.

למחרת הבוקר עזרתי למרים לומיאנסקי להתגנב מהבית, ואליהו העביר אותה לקובנה. יום אחרי זה בא אלינו אביה והתחיל צועק: „איפה בילקה שלכם? איפה הסתירה את הבת שלי?״. אני סיבנתי אז בדיוק את הפנים והתחבאתי מאחורי התנור עם הסבון על הפנים. כשיצאתי אחר־כך ממחבואי, הייתי יכולה בקושי לגרד את הסבון מהפנים.

מאחר שהורי התנגדו ליציאתי להכשרה, החלטתי לברוח מהבית. בוקר אחד באה אלי חברתי רחל'ה לוין ועזרה לי להתגנב דרך החלון עם סל המטלטלין שלי, ובכרכרה — ישר לקובנה. כעבור ימים אחדים שלחתי מכתב הביתה, אולם עד אז הייתי מאוד נרגשת מהדאגה שגרמתי להורים. מקום ההכשרה שלי היה בקרקלין, חווה חקלאית בבעלות יהודית, אבל, כמובן, עבדו אצלו פועלים ופועלות מבני הארץ. גם אנו היינו צריכים לעבוד איתם וכמוהם. העבודה

היתה קשה ולא קל היה לי להסתגל. אחת הפועלות הליטאיות היתה עוזרת לי בקבלת התבואה מהעגלות לגורן. בשכר זה השאלתי לה את הטבעת שלי בכל יום ראשון, בשביל ללכת איתה לכנסיה. בחורף היינו יושבים ומתקנים שקים, וכל העבודה נעשתה בשירה; ובערבים — ריקודים ושיחות חברים. מקום ההכשרה השני שלי היה בממל. שם עבדנו בקליעת סלים. בקבוצה זו היה גם מרדכי איש־שלום (היה אח״כ ראש עיריית ירושלים) ואשתו שושנה. גם עבודה זו היתה לא קלה בשבילי. לאחר גמר הסל הייתי צריכה לקצץ בפנים את הקצוות עד זוב דם, וכל זה באוכל מצומצם עד כדי חוסר לחם.

למרות השהייה הממושכת בנקודות ההכשרה בתנאים קשים מנשוא, נאלצתי להיאבק עם מרכז החלוץ, כדי להשיג סרטיפיקט לעלייה לארץ. רק לאחר שהסכמתי לממן נסיעתו של חבר נוסף, עלה בידי לעלות ארצה בשנת 1924 ביחד עם בן זוגי הפיקטיבי יצחק גולדנברג. אני זוכרת את נשף הפרידה שערכו לי בבית ליבע חנה שטרן והחבר היקר איבנסקי. לאחר נאום שר את „אמאל איז געוועזן א פאסטעכל״. כשהיינו בגל ההתלהבות שמענו דפיקות בדלת. באה המשטרה ורצתה לאסור אותנו. התפזרנו כולנו ולמחרת המשכנו בביתנו, אבל בשקט.

בבואי ארצה הצטרפתי מיד לקבוצת „אחווה״, שם היו שני אחי, אליהו ואבא. תחילה עבדתי בטבק בסביבת ראש־פינה ואח״כ בעמק. כשעברנו ל„שריד״, נטעתי שם את העצים הראשונים. לדאבוני, נשארו בחיים רק מעטים מהחברים דאז, אבל זכר לעבודה ההיא נשאר; יער גדול ומשק מבוסס ויפה. משם עברתי לגדוד־העבודה, התחתנתי והקימותי משפחה לתפארת, וכל זה הודות לרצון העז שעמד מול כל המכשולים, הקשיים הפיסיים וההתלבטויות הנפשיות. אכן, אין דבר העומד בפני הרצון. חבל רק, שהורי וכל משפחתי לא זכו לראות את זה בעיניהם.

כשאני מעלה כיום בעיני רוחי את העבר וכל הקורות אותי במשך עשרות בשנים, הריני מזילה דמעה חמה וכנה על בית אבי שחרב, אותו בית יהודי למופת, ששימש כמעיין, ממנו שאבתי את כל העוז, הכוח והמרץ לעמוד בכול ולגבור על הכול עד היום הזה.

מפעם לפעם עולה זכרונו של בית אבי לפני ונדמה לי, שהנה הוא קיים כבימים ימימה, על שלוותו וחמימותו, על החן והחסד שבו, על הצדקה והכנסת האורחים שבו, על החלומות שנארגו בו ועל התקוות שחיכו להתגשמותן.

תשמשנה שורות אלו, שנכתבו בדם לבב, מצבת זכרון לאכסניה זו של כנסת ישראל — בית אבי בעיירה ינובה בגלות ליטא, אשר גדודי ליסטים ופורעים פרעו בו עד שעבר ובטל מן העולם יחד עם כל בתי ישראל בגולה הדוויה.

צבי חסיד (נחלת יצחק)

בשל תפוח־זהב...

אבי היה מחסידי לובביץ, וסבי היה ממ־ארגני החסידים בעיירתנו. כיוון שהיה פעיל בזה, יושב ומבלה את רוב זמנו ב„שטיבל״ של החסידים — התחילו לקרוא לו בשם חסיד. שם זה נתקבל ונשתרש ועבר לדור הבא. עד היום קוראים לכל הצאצאים בשם המשפחה חסיד.

במלחמת העולם הראשונה גירשו הרוסים מינובה את כל היהודים, אשר התפזרו לכל מיני מקומות ברוסיה הלבנה ואוקראינה. חלק מיוצאי ינובה התרכזו בווילנה, וגם אנו בתו־כם. נשארנו שם עד שהגרמנים כבשו את העיר. כל היהודים מינובה שהיו בווילנה חזרו לבתיהם הקודמים בעיירתם. זה היה לא כל־כך קל ופשוט, כי הרכבות לא פעלו, והכול היה תפוס על־ידי הצבא הגרמני.

אנו ועוד 2 משפחות מינובה קנינו סירות. היות והורי התעסקו פעם בהעברת בולי־עץ בנהרות, יכלו לארגן את התחבורה דרך נהר הווילִיה עד ינובה. בדרך היו גשרים זמניים

ינובאים בקבוצת „אחוה״ : אהרון זיסלה (4), דוב בלומברג (3), אליהו אופניצקי (2), ברוך נמיוט (1) — 1919

ב. נמיוט (6), א. אופניצקי (4), ד. בלומברג (10), א. זיסלה (11) — „אחוה״, 1920

בתיה טאובה (עם הכובע), 1923

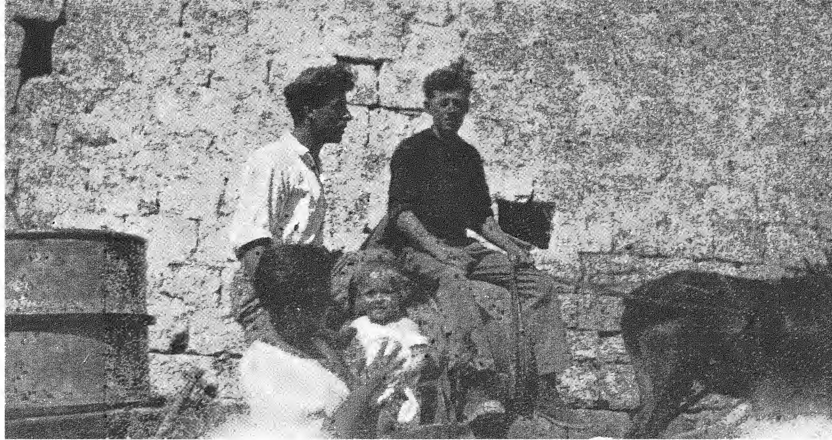

עם בתיה אופניצקי לפני עלייתה, 1924:
זקס, שרה סלומין, אינטריליגטור, רייזל מר, חסיה אינטריליגטור, ינטל סלומין, מנחם מינס, זקס, אליעזר לוין, רבקה גרוסמן, שרה ב., משה סולסקי; חסיה פרידלנד, שיינה לוין, אלקה וולק, בלומה פגירסקי, חנה סנדלר, מרים למיאנסקי, שושנה מר, הניה סגלובסקי, בתיה א., איבנסקי, ליבה חנה שטרן; זאב אפשטיין, רחל לוין, יצחק ב., ברל אנטס

פסח תרפ"ד. בנשף הפרידה:
ולול ססיצקי, שמעון ז"ק, בליימן, שמואל קפלן, X, אריה זיסלה; ליובה כ"ץ, בלומה פגירסקי, משה סולסקי, שרה סלומין, שיינה לוין, צבי אופניצקי, שרה בורשטיין, אליעזר גולדשמיד; רבקה ססיצקי, רחל לוין; מאשה סג־לובסקי, תקוה כ"ץ, בילה אופניצקי, שימקוביץ, פייע דזנט, מלכה קפלן; חיה מר, אלתר סנדלר, חנה סגלובסקי, מנחם מינס
בטן, שושנה טריווש, חיים בלומברג, X, פראקט, ציפורה קלוץ, ולול קירז'נר; צבי רזניק, ריינה לאה קולביאנסקי, מנחם מינס, נתן גרינבלט, איבנסקי, X; דוב זיסלה, X.

בתיה אופניצקי־טאובה, בגן העירוני בקוב־נה, בדרכה לארץ. מלווה אותה רחל לוין. המזודה — כל רכושה.

אליהו ואבא אופניצקי בהובלת מים, בשנה הראשונה לעליית קב. „אחוה" על אדמת גניגר (1924). ליד העגלה — רחל, אשתו של אליהו, עם הבת.

אליהו ורחל (1925)

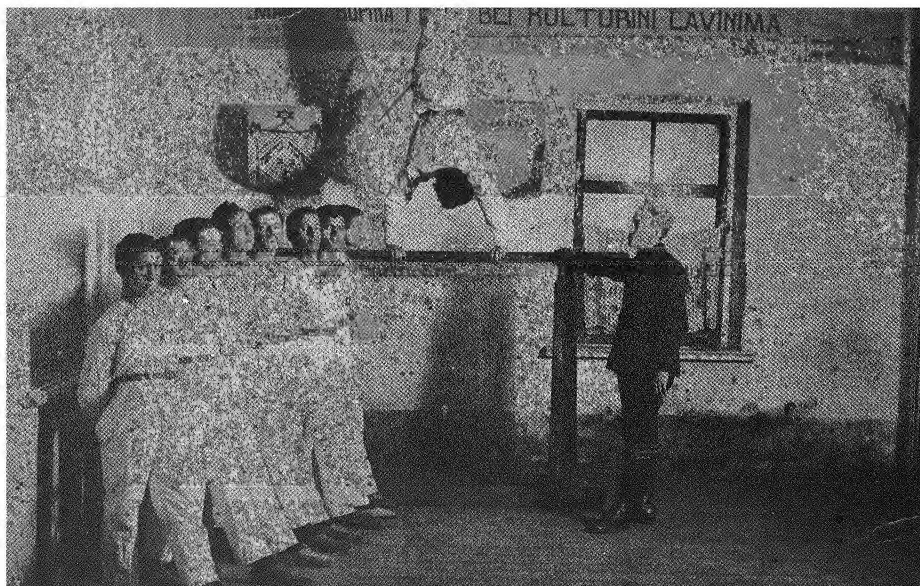
מנדל דוביאנסקי, רייזל חסיד, זליג שטיין, מינה גרודסקי ; בטן, ציפורה שוהם, אפ־שטיין, ציפורה קליבנסקי ; ברון, גרודסקי

הניה בלומברג, אלתר מוניץ, חנה פסיה גלזר, שלמה פרידמן; שרה לאה ריקליאנסקי־איבנסקי, ז. שטיין, ציפורה גרוסמן

X, בטן, רבקה אטקץ, שרה ריקליאנסקי, אלתר מוניץ, לאה קרוניק, ציפורה שוהם, צילה אונטרשץ, X, X ; ז. שטיין, צ. ל. ויינר, גוטמן, ברון, אפשטיין, אידה ז׳וכובסקי, סוניה קפלן ; משה אונטרשץ, ציפורה קליבנסקי, בטן, ציפורה גרוסמן, X

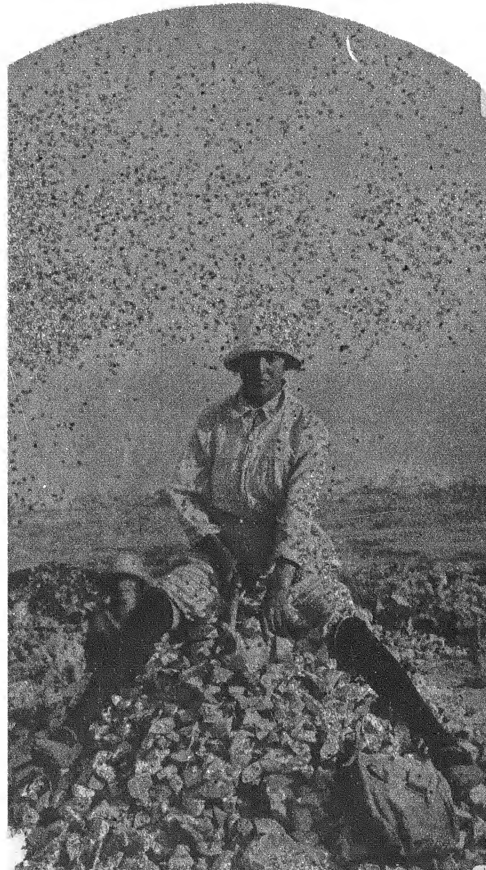
קבוצת מתעמלים ב„מכבי”, 1924 :
צבי אופניצקי, X, רפינג, שלמה פרידמן, אבר׳קה אונטרשץ, פייבקה שפירא, X, X, זליג שטיין

קבוצת חברי „מכבי” נפרדת מאריה זיסלה :
זליג שטיין, X, יעקוב דמבו, אברם ; שמעון ז״ק, X, עזריאל אופניצקי ; ליבקה גולד־שמיד, שלמה בר מאירוביץ, אריה זיסלה, איבנסקי, שלמה פרידמן, הינדה לויץ

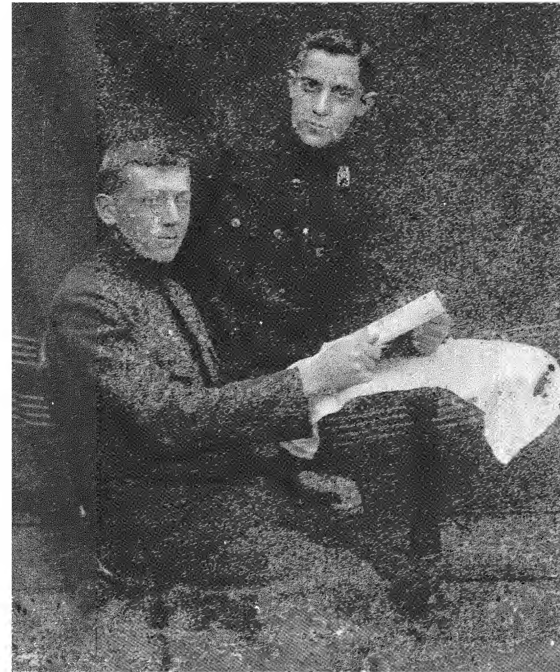
תקוה משתרשת בהווי המזרחי של הארץ

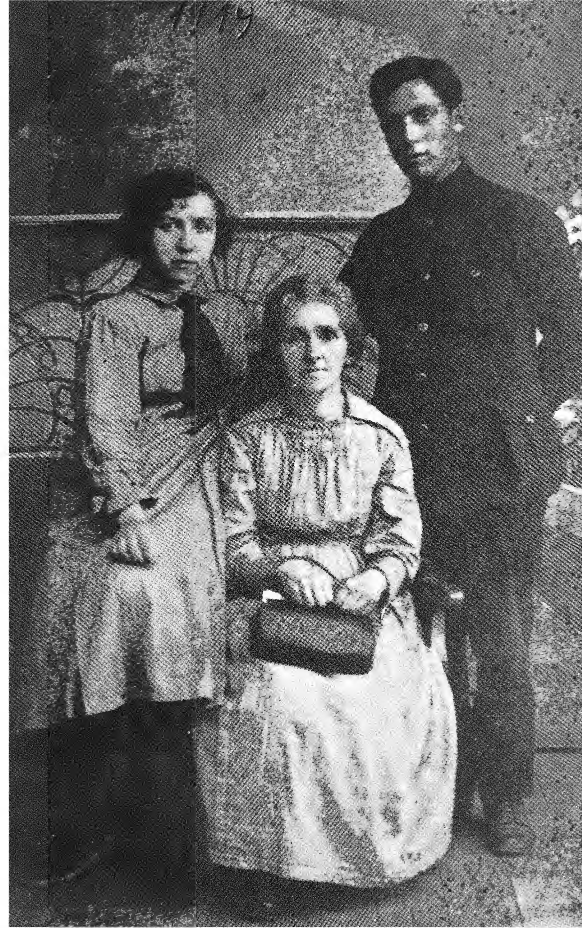

חלוצה עושה חצץ

ידי נוקשה מיבלות
ועל ראשי השמש יך

פטישי ביד אלחוצה
מתרפ"ט עדי תר"ץ
כביש הולך, הכביש לא רץ
היי, חצץ חצץ.
משירי הימים ההם

אהרון זיסלה ואליהו אופניצקי
אהרון, אמא ורחל
דוב זיסלה בהכשרה בכיבוש (1922).

הצירים מינובה: למעלה — ברוך נמיוט (1) רחל זיסלַה

שלמה לביא ורעייתו רחל זיסלה, אמה ואחיה אהרון

נמוכים שהגרמנים פרסו לרוחב הנהר. היינו נאלצים להוריד את האנשים והחפצים, לסחוב את הסירות הריקות בדרך היבשה ולהכניסן בחזרה לנהר מהצד השני של הגשרים. דרך זאת ארכה לנו 3—4 ימים עד שהגענו לינובה.

מצאנו בתים הרוסים ודירות שדודות וריקות. ביתנו היה תפוס על־ידי גויים, אולם כעבור זמן קצר קיבלנו אותו בחזרה. בבית־הכנסת (השול) הכניסו הגרמנים סוסים והפכוהו לאורווה. אחרי שהצבא הגרמני התקדם לכיוון רוסיה, פינו את בית־הכנסת. המתפללים שיפצו אותו והחלו להתאסף ולהתפלל.

הורי הפעילו בחזרה את המאפיה וגם פתחו מחדש את חנות המכולת. היו לנו גם מכונות לתעשיית אנפילאות מצמר כבשים, אותו היו מביאים הגויים, ואנו היינו עושים אותם לשימושם הפרטי.

מה גרם לעלייתנו לארץ?

הרב מינובה קיבל 200 דונם אדמה בארץ־ישראל, למכירה ליהודי העיירה. אנו היינו בין הקונים. רכשנו 10 דונם, על מנת להתיישב בארץ. ומעשה שהיה כך היה:

אבי היה חולה. אמא היתה קונה לו תפוחי־זהב, לפי עצת הרופא, כדי שיאכל ויבריא. פעם אחת ראה הרב את אמי דרך החלון, קרא לה ואמר, שיהיו לה תפוחי־זהב משלה, אם היא תקנה ממנו חלקת אדמה בארץ־ישראל. ואמנם אחרי שקנינו, החלטנו לעלות לארץ.

היו עוד יהודים, שקנו חלקות והתכוננו לעלות; אך לא היה למי למכור את הבתים והרכוש. הכומר היה אומר לגויים לא לקנות מהיהודים את רכושם, כי אם לא יהיו להם קונים, ייאלצו לעזוב את הכול. גם לנו לא היה קונה. מסרנו את רכושנו לבן משפחה מקיידני בתנאי, שאם לא נוכל להסתדר בארץ ונשוב לליטא, נקבל את רכושנו בחזרה.

בשעה טובה ומוצלחת עלינו לארץ ב־1925, אני והורי. הקרקע שרכשנו היתה על־יד עפולה. אגודת ישראל קראה למקום הזה „מחנה ישראל". גרנו שם ביחד עם עוד 4 משפחות. נוסף לזה היו עוד כ־30 אנשים, אשר נשותיהם וילדיהם היו עדיין בחוץ־לארץ. אגודת ישראל העסיקה את האנשים בהקמת צריפים ובסלילת כבישים וכדומה. היו משלמים לכל אחד 30 גרוש ליום. זה הספיק בשביל להתקיים, כי הכול היה בזול.

בשנת 1927 לא היה לאגודת ישראל תקציב להעסקת האנשים והפסיקה את העבודה. רבים התפזרו למקומות אחרים או נסעו בחזרה לעיירתם בחוץ־לארץ. אני ביחד עם הורי נשארנו במקום. אמי קיבלה עבודה בכפר הילדים ליד עפולה, ואני עבדתי בחקלאות, בעיקר בפלחה.

ב־1929 התחילו המאורעות. היינו נאלצים לעזוב את המקום. בשכנותנו היה גר בק ערבי עתיר־קרקעות. המקום נקרא עין־דור. היום נמצא במקום הזה קיבוץ דברת מול הר תבור. הערבי היה ידיד של היהודים. היינו בקשרים הדוקים איתו. יום אחד בא והזהיר אותנו, שהערבים מתכוננים להרוג אותנו ולשרוף את הצריפים. פירקנו את הצריפים, קנינו מגרש בעפולה והעברנו את הצריף שלנו למגרש החדש. התחלנו לארגן רפת ומשק־עזר. אחרי חמש שנים גדל המשק והכיל 12 פרות חולבות. עברנו לנחלת־יצחק ליד תל־אביב, היות ולא יכולנו להתקיים יותר בעפולה: לא היה למי לשווק את החלב והמחיר היה נמוך מאוד, כי המצב בסביבה היה קשה ולא היתה עבודה גם בענפים אחרים.

בנחלת־יצחק הרחבנו את המשק. לבסוף נאלצים היינו לחסלו ביחד עם כולם, בהתאם לדרישת שר החקלאות דאז, משה דיין.

עד היום הנני גר עם משפחתי בסביבות תל־אביב.

רחל בן־יהודה (מינץ), תל־אביב

משפחה חלוצית

אבי ר׳ יואל ז״ל היה מוסמך לרבנות ומספרים שהיה בין העילויים בישיבה. אבי לא רצה לעשות את תורתו „קרדום לחפור בו״. אחרי שהתחתן עם שרה רבקה ז״ל מבית מנחם כהן, הצטרף לעסקיו של חותנו, היה סוחר עצים ושמו הלך לפניו ביושרו.

אנחנו גרנו בינובה בביתנו הפרטי ליד בית־הכנסת החדש, אשר נמצא בליפניאק. בבית־הכנסת היתה ישיבה גדולה בהנהלתם של יודל גורפינקל ור׳ הירשל פרץ. האחרון היה תלמיד חכם, איש תם וצדיק. ר׳ יודל גורפינקל היה ידען גדול בתורה, היה בדרך כלל איש מודרני, הוא ידע ס״ת, גמרא ופוס־קים על בוריים. בעת לימודיו עם בחורי הישיבה, הוא לא עיין בספרים מחמת ראיתו הלקויה. בעת פלפול וביאור סוגיה קשה בתל־מוד היה אומר לבחורים את מספר הדף ומצ־ביע באצבעו על המקום. כשהיה מטייל על שפת הוויליה, היה רואה בדמיונו את הירדן. לפעמים היה חומד לצון, עוצר איזה גוי בדר־כו ושואל: אדוני פריץ, איפה היא הדרך המובילה לפלשתינה? מינובה עבר אחר כך לקובנה ומשם עלה לארץ ופה נפטר. שני אלה ראשי הישיבה היו בין באי ביתנו בינובה. תמיד הם ניהלו ויכוחים עם אבא בדף גמרא, ענייני דיומא ופוליטיקה. אמא שלנו, שרה רבקה, היתה גם כן נוכחת בחברתם, כי היתה אשה משכילה, ידעה עברית ושפות זרות. אמי הצטיינה במידת הכנסת אורחים, בעזרה ותמיכה לנזקקים. היא היתה ה„כתבנית״ של כתובות ומכתבים בשביל נשים, שבעליהן היגרו מעבר לים לחפש פרנסה.

בשנת 1921 עברה המשפחה לגור בקובנה, כי בינתיים גדלו הבנות והבנים ובית־ספר תיכוני לא היה בינובה. בשנת 1924 התארגנה בקובנה קבוצת יהודים מהמעמד הבינוני, שקנתה אדמה חקלאית בארץ. אבי היה ראש היוזמים. המשפחה עזבה את ליטא, עולה לארץ ומתיישבת על הקרקע שרכשה. על קרקעות אלו נוסדה המושבה מגדיאל. אחי, דב ויקותיאל, היו בין הראשונים שעלו על הקרקע. הם התמסרו בכל מאודם לעבודת החקלאות. בכל מרצם נלחמו באדמת הבור. הם היו בעלי השכלה רחבה. ביום עבדו וב־לילה למדו וחקרו את מקצועם החדש, החק־לאות. הם התעניינו בגידולים ובענפים המת־אימים לאדמת המקום. לרוע המזל ולצערנו הרב שניהם נפטרו ללא עת, יהי זכרם ברוך יקותיאל השאיר אשה, חנה, ושני בנים, אברהם ויואל, אשר משיכים בדרכו. גם אחותי הצעירה, דבורה דרור, עבדה עם האחים יחד שנים רבות במשק. גורלי אני קיבל במקצת צורה אחרת. את 15 שנות חיי הראשונות ביליתי בינובה. נעורי הטובים ביותר קשורים בעיירה זו. כשהתבגרתי היו מתאספות אצלנו בבית קבוצת חברות ולומדות את תולדות עם ישראל. המרצה שלנו היה נתן ינוסביץ ז״ל, אחד ממשכילי ינובה הצעירים. שוטר שהיה עומד בפינת הרחוב שם עין שמתאספים אצלנו, בלי רשיון, ועל כן נאלצנו להפסיק את השעורים. אהבתי לראות את בחורי הי־שיבה שהיו בשעת ההפסקה מתפזרים ומ־טיילים בליפניאק. אפילו ברגעים אלה היו ממשיכים בפלפול על הסוגיות שעברו עליהן.

אני גם כן אהבתי לצאת לליפניאק, לשבת תחת צל העצים, להתבודד עם ספר, להקשיב לזמרת הצפרים ולהמיית מימי הוויליה. בסיימי את הגימנסיון הריאלי העברי בקובנה, נסעתי להמשיך לימודי באוניברסיטת וינה. אחר שנת הלימודים הראשונה החלטתי לשנות את אורח חיי. היה זה אחרי הצהרת בלפור. גל של לאומיות שטף את העם בגולה. באתי להכרה, כי אין זו העת לשבת על ספסל הלימודים. חובתנו לעלות ארצה ולהשתתף בבניין מולדת לעם. נכנסתי ל„החלוץ" ואחרי הכשרה קצרה עליתי ארצה, עוד לפני עלייתה של כל המשפחה. בארץ התקבלתי לקיבוץ עין־חרוד. אגב, באתי לשם בעקבות רחל זיסלה ז"ל, בת ינובה, מהחלוצות הידועות והראשונות בליטא ובשעתו בארץ. כשהמשפחה הגיעה ארצה, הצעתי לאבא להצטרף אלי בקיבוץ. נפשו ודעתו לא נטו לסוציאליזם ועל כן בחר, כאמור לעיל, במושבה מגדיאל. רק אחותנו הבכורה, רייזל כהן, נשארה לדאבוננו בליטא. היא עברה את כל תלאות המלחמה ביחד עם משפחתה בתור פליטים ברוסיה, ושאיפתה היא להתאחד עם שרידי המשפחה בארץ.

זליג אבן (שטיין), קיבוץ גבת

מאושר - תרתי משמע

בבואנו מרוסיה אחרי מלחמת העולם הראשונה, התחלתי ללמוד בשיעורי־ערב של „תרבות". כך למדתי עברית. הצטרפתי גם לאגודת „מכבי".

נודע לי, שבחורים מינובה נהיו לחלוצים, יצאו להכשרה חקלאית בחוות „כיבוש" של „החלוץ", ואחדים מהם כבר הספיקו לעלות לארץ. התחלתי להתעניין, איך להגיע להגשמה ולעלייה, אך גילי הצעיר — בן 16 הייתי אז — מנע ממני להגשים חלום זה.

אז נוסד בליטא „החלוץ הצעיר". הקמנו סניף גם בינובה, ואני הצלחתי כעבור חצי שנה לצאת להכשרה עם הקבוצה הראשונה של „החלוץ הצעיר" אצל איכר יהודי ליד רדווילישקי, שהסכים לקבל שמונה חלוצים. שם למדתי לזרוע ולקצור, לגדל ירקות ולפזר זבל כימי — הכול בידיים, כמובן.

בגמר עבודות־הקיץ צריך הייתי לנסוע הביתה; אך עמדתי בתוקף על כך, שישלחו אותי לקבוצת הכשרה, שנמשכת כל השנה. כאלו היו כתריסר אצל חוואים בסביבות העיר ממל. כך הגעתי לקבוצת דומפן, כ־10 ק"מ מממל. היינו שם 15 חברים. מדי שבת היינו הולכים לפגישות של כל קבוצות ההכשרה, שהתקיימו בבית־החלוץ בממל.

והנה הגיעה השעה המאושרת: אושרתי לעלייה. הגעתי ארצה בשנת 1926, ועוד טרם מלאו לי 18 שנה. בארץ היה אז משבר גדול. זאת חשנו עוד בדרך. בעברנו את נמל מרסל, הקבילו את פנינו יורדים מן הארץ, שעבדו שם והטיחו כנגדנו: נייע קרבנות! (קרבנות חדשים). בבואנו ליפו, לבית האדום של ההסתדרות, ראינו שם תור של מחוסרי־עבודה. כל אחד קיבל מדי שבוע 25 גרוש קיצבה.

קבוצת העולים שלנו מנתה כ־20 איש. נשלחנו לרחובות, להצטרף לקבוצת ליטא, שעלתה שנה לפנינו. העבודה היתה מעטה. מלשכת־העבודה קיבלנו עבור 35 חברים — 9—8 ימי־עבודה. עבדנו בפרדסים ובכרמים. אנשי קבוצת ליטא רכשו להם שם טוב בתור פועלים. האיכרים דרשו, שישלחו להם פועלים מקבוצת ליטא. השכר היה נמוך — 15 גרוש ליום! עבדנו בקבלנות ב„בחר" — חפירה בידיים.

בזמן ההוא הופיעה התכנית של „התיישבות האלף": ליישב על־יד המושבות כאלף משפחות, שיוכלו לטפח משק עצמי על שטח לא גדול, כ־15—10 דונם למשפחה. קבוצת ליטא התאחדה עם פלוגת עין־חרוד, ויחד עם קבוצת וואהלין ויוצאי איטליה עם אנצ'ו סירני בראש עלינו להתישבות על־יד רחובות, וקראנו למקום „גבעת ברנר". את היסוד היוו אנשי קבוצת ליטא. אחר־כך הצטרפו חלוצים מגרמניה מקיבוץ „חירות". כך היתה הזכות ליוצאי ליטא — ואני בתוכם — לייסד וליצור יחד עם אחרים את הקיבוץ, שהוא כיום הגדול בארץ.

במרוצת השנים עברתי לעמק יזרעאל, והנני ממשיך את חיי בקיבוץ גבת.

אליעזר כוכבי (שטרן),
קיבוץ נצר סירני

מה„חדר" ועד ל„החלוץ"

מבעד למרחק הזמן נראים חיי הקהילה היהודית, חיי דורות יהודים בעיירה, כשלימות החיה בעצמאות ברוב שטחי חייה.

העיירה היתה מוקפת כפרים של בני העם השליט, אבל בתוכה היו רוב התושבים יהודים, והם הטביעו את חותמם על החיים בימי חול ומועד, בכלכלה ובעבודה, בחינוך ובתרבות.

בתחום העיירה היה שלטון פנימי עצמאי, ולמוסדותיו נזקקו כולם. הזיקה לדת והארגון מסביב למוסדות הקהילה ליכדו את יהודי העיירה לעדה אחת, הקורנת בהילה של תום ומפכה חיות.

השפעתו של רב העיירה התפשטה גם לתחומים חילוניים. בכל התדיינות שבין יהודי לחברו הובא העניין לפני הרב, במקום להזדקק לערכאות של הרשות הנכרית. סמכות הרב היתה מקובלת, ולא נמצא מסרב לקבל את פסק ההכרעה במשפט לפי דין התורה.

מוסדות החינוך שעמדו ברשות עצמאית של הציבור היו החדר", „בתי־הישיבה" ואחר־כך — בתי־הספר.

לפני מלחמת העולם הראשונה נכנסתי ללמוד ב„חדר" בגיל חמש. באותו זמן כבר היה קיים בית־ספר עברי, „תלמוד תורה", בית־ספר מתוקן ובעל רמה. נכנסתי ל„חדר" על דעת עצמי, כאשר הלכתי עם חבר שלי, וכך נשארתי ללמוד בו. הרבי היה פיטקובסקי. למדתי אצלו שנה. הכיתה היתה בחדר אחד. ישבנו מסביב לקירות ליד שולחנות, והלימודים התנהלו ברוח טובה. בשנה השנייה עברתי ל„תלמוד תורה", שהיה בית־ספר מודרני עם 4 כיתות.

בית־הספר נוסד בשנים הראשונות למאה על־ידי קבוצת אנשי־ציבור במגמה להעלות את רמת הלימודים ולתת חינוך ברוח עברית לאומית. מטרתו היתה לקלוט ילדים מכל שכבות הציבור. בית־הספר היה מלא, ולא יכול לקלוט את כל הרוצים להיכנס. בניין העץ היה מוקף חצר מרווחת. אף הכיתות היו מרווחות עם אור ואוויר וציוד טוב.

המורה שלי היה קיידנסקי, בעל סבר פנים יפה ועם כשרון פדגוגי וארגוני. לא היו נהוגים עונשים חמורים. באחד מימי החורף עברה תהלוכה נוצרית דתית. הסקרנות משכה כמה מילדי הכיתה לראות את ה„מסתורין" של טבילת הסמלים במי הנהר הקפוא, שמתחת לקרח. הייתי בין הסקרנים. כאשר חזרנו, קרא לי המורה ואמר לי לבוא בערב לביתו. שם נתן לי לכתוב כמה דפים „כתיבה תמה". עשיתי זאת בהרגשת צדקת ה„עונש", והכתיבה אמנם הוסיפה לשיפור כתב־ידי.

תקופת לימודי זכורה לי לטובה. המשכתי שם עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עד לגירוש. בחזית התקדמו הגרמנים; וכאילו לספק את עלבון תבוסתם הטיל המטה הרוסי על יהודי האיזור אשמת ריגול לטובת הגרמנים. עברנו לזוסלי ושהינו בה כמה חודשים. משם עברנו לבוברויסק, על־יד מינסק ברוסיה הלבנה. שם נכנסתי ללמוד בבית־ספר עברי, שנפתח למען ילדי הפליטים. היה זה בית־ספר מודרני, והורו בו מורים טובים ומסורים.

שנת המהפיכה עברה עלינו בעיר זו. בשבילי היה זה גם בית־ספר מסוג אחר — להכרת תנועות פוליטיות ולאומיות, כפי שראיתי באירועים שהתרחשו לנגד עיניי.

עם גמר המלחמה מיהרנו לחזור לעיירה. באותה תקופה של התרופפות השלטון והסדר גילו יהודי העיירה פעילות עצמאית לניהול העניינים. הוקמה מועצת עיר עם ראש עיר יהודי. אבי, שמריה שטרן, כיהן אז בתפקיד זה. על־יד הנהלת העיר הוקמה מיליציה לשמירת הסדר, וגם יהודים לקחו בה חלק.

המשך לימודיי היה אצל רב הירשל פרץ. למדנו גמרא בביתו. אחר־כך עברנו ללמוד בבית־המדרש. ר' הירש פרץ היה בעל מזג טוב. למדנו אצלו שני „זמנים".

אחר־כך עברתי ללמוד בבית־ספר תיכון עברי — הגימנסיה הריאלית בקובנה, שבהנהלת הד"ר צמח פלדשטיין.

עם סיום בחינות הגמר נרשמתי באותו יום ל„החלוץ", ואחרי שנתיים הכשרה בקבוצות חקלאיות עליתי ב־1926 לארץ־ישראל.

דניאל ריקליס (תל־אביב)

דרכו של נגר לארץ

כמתוך הערפל צץ ומופיע נגד עיני בית אבי רחב־המידות, הבנוי מלבנים. ארבעה חלונות היו בו וכולם פנו לרחוב, לסמטת הרב.

מה ראינו מבעד לחלונות

לאלו החלונות היו מופנים מבטי חמשת הזאטוטים, ארבעה אחים ואחות אחת, במשך ימי החורף הארוכים. מספיק שמשות היו לכולם, כדי להעיף עין בניחותא על כל המתרחש ברחוב. הודות להצצה לסימטה ומעבר לה, ספגנו מילדותנו את כל ההווי הינובאי, החל מהתרוצצות של גברים ונשים למען הקיום; ספגנו הרבה חוויות, הבחנו בהבדלים בלבוש, ראינו כי בין אלה יש עשיר ורש. לאט־לאט עיכלתי את זה ובהתאם להתפתחותי התרחב האופק יותר ויותר. אלה רשמי־דינקותא נשארו חרותים במוחי עד היום הזה.

ספגנו את אווירת הבית

אבי ר' מאיר היה אחד ממשפחת ישראל בעל המלבנה (ציגעלניק), שהיה מטופל ב־5 בנים ו־4 בנות. לאבא שלי היתה השכלה תורנית, שקיבל באחד החדרים בינובה. לאבא לא היתה האפשרות להמשיך לימודיו הלאה, כי משחר נעוריו אולץ עקב התנאים לעזור לסבא במלבנה. בכוחות משותפים התגברו על בעיות הפרנסה של 11 איש; והפרנסה, לפי סיפורי אבא, היתה בדוחק רב.

אבא התבגר והתאהב בבחירת לבו, העלמה היפה שרה־ריזל מבית לנדסמן שבינובה, כפי שכינוהו „בינע דער טאקער" — (בינה החרש). תודות לזיווג המאוזן הזה, הן באופיים, ברוחם ובצעירותם, קמה ברבות הימים משפחה מלוכדת של 4 בנים והם: יעקב, חיים, נחום־ברקה ודניאל והאחות יודית. הנה אבא שלי, גבה־הקומה, לא מכת הקנאים, אלא איש מתקדם. אמא יקירתי היתה באותו גודל של אבא, יפת־תואר, בלונדינית, טובת־לב ועקרת בית מסורה לבעלה וצמודה

לחינוך וטיפול במחמדים שלה. החיים המשפחתיים עלו יפה, והיו אידיאליים במלוא מובן המילה. כל זה נתן אותותיו בחינוך הבנים, והמה הלכו בעקבות ההורים.

הפרנסה היתה בצמצום. אבא המשיך לעבוד עם סבא במלבנה. השתדל להגדיל אותה, במו ידיו עבד כל מיני עבודות פיזיות, כי המלבנות היו פרימיטיביות ו„ממוכנות" רק בכוח סוסים. כמו כן היו עוד שותפים למלבנה, שני האחים של אבא, חיים ומרדכי ריקלים. כדי להקל על אבא, החליטה אמא, אחרי שהבנים גדלו, לפתוח מאפיה בדירה, וככה השתלבה גם היא בעול הפרנסה.

בחדר אצל שמעון המלמד

כמו רבים מדרדקי העיר למדנו גם אנו בחדר אצל שמעון המלמד. החדר שלו נמצא בסימטה צרה, ברחוב ברייזר. למדו בחדר כ־20 תלמידים. המלמד היה דתי, קנאי, כעסן ורגזן. קיבלנו שם רק חינוך תורני. שלוש פעמים ביום היינו מוכרחים להתפלל איתו ביחד. הרבי היה ממשיך בעיקר בשמונה־עשרה שלו. בהפסקה זו היינו נותנים דרור לנפשנו — יורים בו, מושכים בקפוטה. בגמרו את השמונה־עשרה היה כאילו אחוז „אמוק", מתרוצץ בזעם אחרינו בין כותלי החדר וגומל את המגיע לנו — למי מכת יד, למי מכת מקל — ובזה היה מוצא פורקן לכעסו.

בגירוש — קורולנקו מצילנו מפוגרום

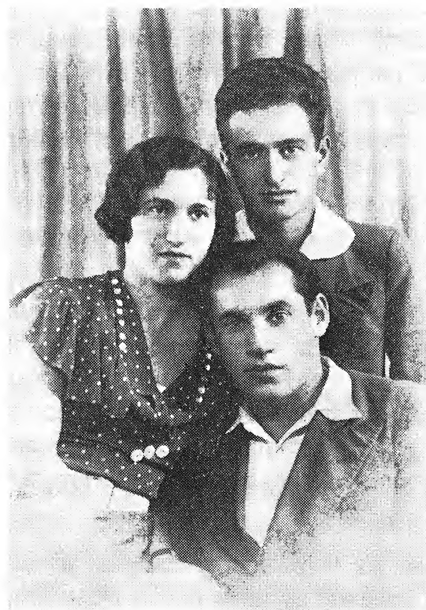
בשנת 1915, בתוקף צו הגירוש של הצאר, שעל היהודים לעזוב את פלך קובנה, אולצנו גם אנו לארוז חלק מן המטלטלים ולנדוד למרחקים. הגענו עד פולטבה שבאוקראינה, נסענו ביחד עם משפחות ינובאיות בקרון אחד. אלו היו משפחות זילברמן, קורסק (קורסיקיסיק), יודלביץ ואחרים. בפולטבה גרנו עד 1921, כי לא היתה לנו כל אפשרות, עקב מלחמת האזרחים והאנדרלמוסיה ששררה אז, לחזור לליטא, שבינתיים קיבלה את עצמאותה. בסמולנסק למדנו אני והאחים בישיבה, אצל רבי תרבותי; דרך אגב מוצאו מינובה, התיישב שם עוד לפני המלחמה. אחי יעקב לא רצה ללמוד בישיבה ועבר לגימנסיון ביאלו־רוסי. הלימודים שלנו באותה תקופה לא היו פוריים במיוחד, כי המהפכה ומלחמת האזרחים השפיעו. ימים רבים היינו מובטלים מהלימודים.

גרנו בשכנות עם ביתו של הסופר הרוסי הנודע קורולנקו. הוא היה אדם טוב, יוצא מהכלל, התייחס אלינו הפליטים בהבנה מרובה ובלב טוב. תכופות היה מזמין אותנו לביתו ומכבד בכל מיני מעדנים. הוא הופיע בשבילנו כמלאך גואל. בשנת 1918 היה פוגרום ברחוב שלנו. קורולנקו מיהר לרחוב והשפיע על הקוזקים שלא יעשו טבח בנו, וכך ניצלנו.

חזרה למלבנה שלנו

ב־1921 עלה בידנו סוף סוף לחזור לינובה ולבתינו. אבא התחיל לשקם את חורבות המלבנה, ואנחנו הבנים עזרנו לו. בקרוב יכול היה אבא להתפאר במשלוח הראשון של תוצרתו לשוק. אנו הילדים המשכנו את לימודינו בבית־הספר „תרבות" המודרני, בהנהלת המנהל הידוע והדגול שאול קיידנסקי. אחי חיים המשיך לימודיו בישיבת סלבודקה המפורסמת. בימי הקיץ בכל יום שישי אחרי הלימודים, היינו רצים כולנו כהרף־עין למלבנה שלנו על שפת הוויליה. כל השבוע היינו נכספים ומחכים לשעות אלו. שם בחיק הטבע היינו נותנים חופש לרגשותינו — מי רוכב על סוסים הצמודים למלבנה שלנו, מי שט בסירות, מתרחצים בצוותא בעליזות, מטפסים על ההר ממול, לאסוף ולאכול תות־בר במלוא החופן. בימי הקיץ לא היינו עוזרים לאבא בעבודה פיזית; אך בימות החורף, בעונת צריבת הלבנים, היה אבא מזמין אותנו למלבנה ונותן לנו משימה: את הלבנים שהוכנו בקיץ בדפוסים תחת הסככות היינו מעבירים לכבשן תת־קרקעי גדול. כשהיה מתמלא היה אבא מסיק את התנור — לוע באמצע, הגדוש עם עצים יבשים —

דנ־אל ודינה לפני עלייתם
עם אלתר מוניץ

משפחת ריקליס

ובמשך שבועיים נמשכה שריפתם. בלילה היה לוע הכבשן דומה לגיהינום, ואנו עומדים מרחוק, מתחממים ונהנים מחוויה נהדרת זו.

פעילות בצ.ס. ובציבור

בשנת 29—1928 התארגנה קבוצה — בראש אריה שטרן, ירחמיאל טיטלבוים, שלמה מאירוביץ, אלתר מוניץ, ד״ר שמעון זק, נפתלי גורביץ ואני, וייסדנו את סניף צ״ס. השלטונות לא הירשו למפלגה הסוציאליסטית להתארגן ולעסוק בפוליטיקה, על כן נרשמה תחת השם ״סירקין־געזעלשאפט״, לשם עבודה תרבותית גרידא, וכמובן עבודה מוסווית בפוליטיקה. המועדון שלנו התמקם בבית פטרוסביץ. הסניף היה פעיל בחיים החברתיים והתרבותיים של ינובה עד יום איחודו עם צ״צ־התאחדות. בעירייה הינובאית היה נציגנו ירחמיאל טיטלבוים, בוועדות של ק״ק וקהי״ס היו פעילים אלתר מוניץ ואני. כל הישיבות של ועדות אלו היו מתקיימות בביתו של דויד בורשטיין שהיה יושב־ראש של שתי הקרנות. בקופת־חולים הכללית של מחוז קובנה היו שני צירים שלנו: יצחק בורשטיין ואני. אציין אחדים מהפעילים הצעירים, והם צבי יוזפס, צבי פרבוזניק, דוב ריקליס, דוד פרידמן, האחים פרציק, יודלביץ זליג, אברמוביץ זליג, חיים טיטלבוים, נחומוביץ יצחק, דינה פרלשטיין, צפורה גרוסמן, בתיה זנדמן, אליהו כגן, אליהו ברון ומרדכי יפה.

ההכנות לעלייה מתמשכות

בשנת 1925 החלטתי להגשים את השקפותי ולעלות לארץ־ישראל. נרשמתי לארגון החלוץ, וזה הפנה אותי להכשרה, לקואופרטיב „עבודה״ בקובנה. המנהל של הקואופרטיב היה שרגוביץ. שנתיים המשכתי ללמוד את מקצוע הנגרות וקיבלתי אחר־כך אישור לעלייה. ב־1927 נסגרו שערי הארץ ולא קיבלתי סרטיפיקט. נאלצתי לחזור לינובה. עבדתי בנגריית משל קולבינסקי וחיים סולומין. למשפחה שלנו היה עוד בית, ירושה מסבא מצד אמא, ברחוב ברייזר בשכנות

עם יוזפס. דרך אגב הכירו אותו בשם: חיים־משה רייזה־לאה׳ס ואת בנו — הירשקה חיים־משה רייזה־לאה׳ס יוזפס. היות והצפיפות בנגריה היתה גדולה, הירשו לי בעלי הנגריה להתמקם בבית זה ולעבוד בשבילם. אני צירפתי את אחיי יעקוב ודוב ושלושתנו עבדנו בצוותא; ככה נהפכנו לנגרים מקצועיים. בשנת 1929 נפטר אבא שלנו ונתיתמנו. להתעסק במלבנה לא רצינו; על כן מכרנו אותה, ואת עול פרנסת המשפחה לקחנו על עצמנו. ביום הייתי עובד ובערב — פעיל בעבודה חברתית כאמור לעיל.

זכינו להתגשמות שאיפותינו

בשנת 1934 התחתנתי עם דינה פרלשטיין, חברה מהמפלגה שלי, קיבלתי סרטיפיקט, נפרדתי מאמא, מהמשפחה, מכל החברים, ועלינו כחלוצים ארצה. בארץ המשכתי לעבוד במקצוע הנגרות. ייסדנו קבוצה קואופרטיבית. היינו 4 חלוצים־ינובאיים: לוין מנחם, קורסק ברוך, קצב יעקב ואני. אחר־כך התפתחה הקבוצה עד ל־14, והשם של הקבוצה נרשם „המקשט". במשך הזמן, עקב משברים שפקדו את הארץ ואת הענף, התפרקה הקבוצה. רכשתי נגריה והתחלתי לעבוד בתור עצמאי עם שותף. בינתיים גדלה משפחתי, נוסף לי בן יחיד בשם יוסף ובת יחידה בשם מאירה. אני ממשיך בחיי משפחתי את מסורת בית־אבא.

36 שנה חלפו מאז עזבתי את ינובה, ואף פעם לא התחרטתי שקשרתי גורלי עם הארץ, למרות שימים קשים עברו עלינו. אני ואשתי דינה ראינו בזה הגשמה מלאה של שאיפתנו. אני אסיר תודה להורי ולמפלגה, שחינכו אותי בכיוון זה והביאוני עד הנה. לבי רק דווי על בני־משפחתי ומשפחת אשתי, שהתלבטו ולא העיזו לעלות ארצה. כולם ניספו בשואה, ביניהם אמא היקרה שלי, האחות יודית ומשפחתה, שלושה אחים ומשפחותיהם, שני הדודים, חיים ומרדכי, ומשפחותיהם, כמו כן הורי דינה, שתי אחיות ומשפחותיהם. יהי זכרם ברוך.

ברוך לין (ילינביץ)

בעקבות הראשונים

ינובה היתה חדורה ברוח הציונות. אמנם היו בה גם מתנגדים רבים לציונות, כגון ה„בונד". היה להם בית־ספר באידיש מטעם חברת „קולטור־ליגע". היו גם קומוניסטים רבים וכן יהודים אדוקים מאוד, שהתנגדו לציונות; אבל הרוב שלח את הילדים ללמוד בבתי־ספר עבריים, כגון „תרבות" ו„יבנה", והנוער ראה בעלייה לארץ־ישראל תכלית חייו.

הפעילות הציונית התרכזה במפלגות ובארגוני הנוער הרבים, שפעלו בשנים ההן. „החלוץ" ריכז את הנוער מכל המפלגות. „השומר הצעיר", שהתחיל בתור חברת צופים, נהפך לאחר מכן לחברת נוער מגשימה, שעיקר שאיפתה עלייה ארצה וחיי קיבוץ. היתה גם תנועת „ביתר". גם הם שאפו לעלייה ארצה, ושלחו את חבריהם להכשרה נפרדת מחוץ לארגון „החלוץ".

למפלגות ולארגונים היו מועדונים משלהם, רובם — בבתים ובחדרים קטנים; אבל התנהלה בהם עבודה אינטנסיבית, חדורה תרבות עברית ושאיפה כנה להצטרף לתנועת־העבודה בארץ.

העלייה לארץ התחילה עוד בשנות העשרים המוקדמות עם עליית חברי קבוצת „אחוה". היו ביניהם הבנים של אופניצקי, זיסלה ועוד. העלייה הזאת היתה סמל האידיאליזם ושימשה מופת לצעירים רבים. בהתחלת שנות השלושים התחילה תנועה גדולה ליציאה להכשרה ולעלייה ארצה. עשרות בני נוער מהעיירה, חברי תנועות שונות, היו יוצאים להכשרה חקלאית ועירונית. ההכשרה התרכזה

בעיקר בחבל ממל, באחוזות גרמניות. הב־חורים היו חיים בתנאי קבוצה, כדוגמת הקי־בוצים בארץ, שעליהם היו מספרים ומדריכים אותם שליחים שהיו באים מהארץ. רוב הנוער, שהיה ברובו נוער לומד, לא היה מורגל בע־בודה, וההכשרה הכשירה אותם לעבודה ממש. התנאים באחוזה היו די קשים. הגרמנים דרשו מהצעירים האלה עבודה כמו מפועלים ותי־קים; והצעירים היו משתדלים בכל הכוחות להתגבר על הקשיים ולהסתגל לעבודה פיזית. ואמנם הנוער שעבר את ההכשרה נהפך לנוער עובד; וכשעלו ארצה והתחילו לעבוד בפר־דסים ובבניין נחשבו לפועלים טובים.

גם בינובה עצמה נוסד קיבוץ עירוני. בקי־בוץ זה היו בני־נוער מעיירות אחרות, שעבדו בבתי־חרושת בעיר והתכוננו לעלייתם ארצה. כל זה יצר הווי ישראלי מובהק בעיירה; ואילו לא באה השואה והשמידה את הכול, הרי רוב הנוער מהעיירה היה מגיע ארצה.

הייתי חבר השומר הצעיר". בגיל 18 הצ־טרפתי להחלוץ ויצאתי להכשרה לאחוזת בורקנהיים ע"י ממל. היינו מקבלים מיצרכי־מזון, והחברות היו מבשלות. החיים היו קשים מאוד; אבל התגברנו, ובסוף העונה היינו כבר פועלים ממש. והיו אצלנו בחורים, שהיו נותנים להם סוסים ומחרשות לחריש. זה נחשב לעלייה בדרגה. עם כל העבודה הקשה היתה מתנהלת בקבוצה עבודה תרבותית ענפה. היינו יושבים בערבים ודנים על כל מיני שאלות. ולפעמים היה מגיע אלינו שליח מהארץ ומספר על ההווי בקיבוצים ועל תנו־עת העבודה. היינו שרים ורוקדים על אף עייפותנו; ונדמה לי, שהזמן ההוא נחשב בעיני כל אחד שעבר אותו לזמן הכי יפה בבחרותו.

עונת ההכשרה נחשבה מפסח עד סוכות. לעונה שנייה היו לרוב נוסעים לקיבוץ עירוני. אני נסעתי לפוניבז', לקיבוץ עירוני של השו־מר הצעיר. החיים בקיבוץ העירוני היו יותר קשים מאשר באחוזה. עבודה לא תמיד נמ־צאה; ולא פעם אמרה הטבחית, שאין לה כסף לקנות מיצרכי־מזון בחנות. חיפשנו עבודה ובין היתר היינו גם חוטבים עצים לבעלי־בתים. אבל מקצוע חטיבת עצים היה נחות מאוד ולא מכניס, והיהודים הרחמנים לא יכלו לראות, כיצד בחור יהודי מבית טוב יחטוב עצים. לכן מתוך רחמנות לא נתנו לנו עבודה, ולנו לא היה ממה להתקיים. עברנו גם את עונת ההכשרה השנייה בעיר, וחזרתי הביתה לפסח. בשנה ההיא, שנת 1933, היתה עלייה גדולה ארצה. להוצאות הדרך נדרשו, בערך, 1000 ליט. לא היה לי הסכום הזה.

החלוץ היה נותן סרטיפיקטים גם לנוער שלא היה בהכשרה, אבל היו לו אמצעים כס־פיים לשלם סכום נוסף כהשתתפות עבור עליית חלוצים חסרי־אמצעים.

בכדי לחסוך ברשיונות עלייה, היו מצרפים לדרכון אחד בחור ובחורה, כאילו הם משפחה. כך נוצרו נשואים פיקטיביים, שאחרי העלייה ארצה היו מתפרקים.

אני צירפתי ל„סרטיפיקט" שלי את שפרה למיאנסקי ז"ל, שלא היתה בהכשרה. היות שאמי ז"ל ואמא שלה היו חברות טובות, היה אמון ביניהן, שלא תצא מזה תקלה, חלילה...

הגיע יום ה־16 ליולי 1933. עזבתי את ינובה ואתי גם לאה יודלביץ, לאה גרודסקי ויעקב דובינסקי. נפרדנו מעיירתנו, בה גדלנו והת־חנכנו. ליוו אותנו לאוטובוס לקובנה אנשים רבים, בעיקר בני המשפחה. נפרדתי מאמי ואחי ואחיותי, ולא העליתי על דעתי, שזו הפרידה האחרונה. אבי ליווה אותי עד קובנה. נפרדתי ממנו ברכבת. היה חדור רוח ציונית מבחרותו עוד מישיבת וולוז'ין. קיווה כל ימיו, שיתאפשר לו פעם להגיע ארצה. לא זכה לזה. ניספה יחד עם כל משפחתו ותושבי עיירתנו ועם כל הנוער הטוב, חדור רוח הציונות והחלוציות.

שמעון שפירא *

עיירה של חלוצים

בשנים 1933—4 הייתי מפקד פלוגת הכ־שרה של בית״ר בינובה. יחידה חלוצית זו אומצה על־ידי חברי בית״ר והצה״ר. מהם יש להזכיר את הפעילים־העסקנים: האחים קפר, האחים קליבנסקי, ראובן קיידנסקי, ניסן גולדשמיד, צבי וולפוביץ ז״ל ואברהם ז׳ו־כובסקי יבל״א. אלה דאגו למקומות עבודה, לתנאים סניטריים נאותים ולכל הכרוך בקיום הפלוגה.

יחסם של נותני־העבודה לחלוצים היה אנושי מאוד. בעלי־המפעלים מעוניינים היו בקיומה של היחידה, ודעתם נתונה היתה לת־מיכה בה. כיוון שהיו יחידות הכשרה של בית״ר ושל השומר־הצעיר, היו בעלי־המפ־עלים הרביזיוניסטים מקבלים לעבודה את חלוצי בית״ר; ואלה שהשתייכו לצ.ס. היו מעסיקים חלוצים מקבוצת ההכשרה של השומר־הצעיר. רק מפעל אחד היה יוצא דופן — „קמח״; בו עבדו חלוצים מכל מחנות ההכשרה.

החלוצים עבדו, איפוא, ב„קמח״, אצל אופניצקי, סגלובסקי, באסמי גורדון, ובבית־החרושת ללימונדה של וונדר.

יחידות־ההכשרה העניקו לעיר תוכן וצורה חלוציים. קיומן קשור היה במקומות עבודה, ביחסי־ציבור טובים, ובמגע אישי של כל חלוץ עם אוהדי קבוצתו ועם סתם יהודים. בערבים היו מתקיימות ביחידות־ההכשרה שיחות על נושאים פוליטיים ואחרים. רבים מתושבי העיר היו באים לראות ולשמוע ולה־כיר את חיי החלוצים. בימי שבתות וחגים היו נכבדי העיר וסתם יהודים מזמינים את חברי ההכשרות לארוחות, אף כי בפלוגה מכינים היו טשולנט וגעפילטע פיש.

חיי החלוצים בינובה שונים היו מחייהם בערי ליטא אחרות. רוב התושבים היו בני „עמך״ — בעלי־מלאכה, פועלי בתי־חרושת, וביניהם — הרבה נגרים. נוצרה אהדה בין התושבים והחלוצים. אחר גמר תקופת ההכ־שרה עלו רוב החלוצים ארצה, התגייסו לפ־לוגות ולקבוצות חלוציות ותרמו את תרומתם לבניין הארץ. אותם חלוצים אפשר למצוא מפוזרים בקיבוצים רבים.

אני הייתי ביש־מזל. לא הצלחתי לעלות אחרי שתי שנות הכשרתי. ב־1941 נאסרתי על־ידי השלטונות הסובייטיים עקב פעילותי הציונית והוגליתי לסיביר לעבודת־פרך. סוף־סוף, ב־1966, עליתי למולדת יחד עם אשתי ושלושת ילדי, שנולדו בגלות סיביר.

רצה הגורל, שנתגורר בשכונה אחת עם יצחק בורשטיין ואחותו לאה, מוותיקי עסקני ציון בינובה. אנו נפגשים שם לעתים קרו־בות ומעלים זכרונות מן הימים ההם, ימי החלוץ, אשר הפיחו בנו מרץ, רצון, תקווה ואומץ, להתגבר על כל המכשולים הקשים, בהם נתקלנו בסיביר — עבודת־פרך, רעב, קור וכפור, מחלות, השפלה ודכאון־נפש בעטיים של השלטונות הסובייטיים — ולבסוף להיגאל ולהגיע למחוז כיסופינו ולחיות יחד בקירבת מקום במדינת ישראל העצמאית.

* כותב השורות האלו הוא מווילקומיר.

דמויות
והווי

אליאשזון (אליזון), ר' יהושע השיל ב"ר ברוך *

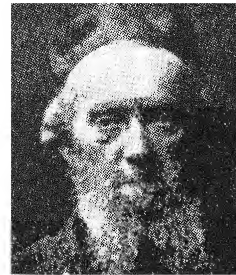
(תקנ"ט—תרל"ד; 1799—1874)

נולד בינובה. שימש רב בקהילות שאקי, ינובה, ז'אזמיר, וילקי, סוואנציאן וסייני. ממתנגדי שיטת המוסר. חברו של הרב ר' לייב שפירא, אב"ד קובנה. בשמשו רב בינובה פרצה שם מחלוקת גדולה והוא נאלץ לעבור לסוואנציאן. על גדולתו בתורה וחריפותו נקרא „ראש ברזל". נפטר בסייני.

* מתוך ספר ליטא.

סגל (חזן), ר' חיים ב"ר אברהם („ר' חיים מראצק")

(תר"ה—תרע"ד; 1845—1914.)

נולד בסלבודקה ולמד בישיבה שם. רב בסודארג, ראצק (פלך סובאלק) וינובה (30 שנה). חיבר ספר „אורח חיים", שו"ת (וילנה, תרל"ט), וכן פרסם מאמרים ב„בית ועד לחכמים" (של הרב י.ח. דייכס) ובכתבי־עת תורניים אחרים. כתבי־יד רבים משלו, פרי עבודה של שנים רבות, עלו באש בשעת דליקה אשר נפלה בעיירה. נפטר בינובה.

שלומוביץ, ר' אברהם־אבא ב"ר זאב־מרדכי

(תרי"ב—תרס"ו; 1852—1906)

נולד בינובה. מנכבדי ר' אברהם אבלי מקרוז'. תלמידו של ר' שמואל־נפתלי־הירש הלוי אפשטיין (אב"ד גירטיגולה, בעל ספר „אמרי־שפר" על שיר־השירים). היה בין „פרושי" קובנה. ייסד ישיבה באוטיאן והיה קשור בקשרי ידידות עם ר' בנימין אייזנשטדט. שימש רב בסוויאדושץ' (תרנ"ד). חיבר ספר „נגה־אש", הגהות על ספר „באר היטב" על יו"ד (וילנה, תרנ"ו). כמו"כ חיבר הוספות והערות לספר „פתחי־תשובה" וגם על הש"ס. נפטר בווילנה.

וינטשבסקי, מוריס (ליפא־בן־ציון) בן זיסל נובחוביץ („בן־נץ")

(1856—1932)

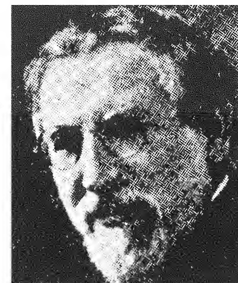

משורר. נולד בינובה. עוד בילדותו עברה משפחתו לקובנה. שם קיבל הילד חינוך מסורתי, וביקר גם בבי"ס ממשלתי רוסי. בשנת 1870 ישב בווילנה והתכונן לבחינות הכניסה לבית המדרש לרבנים. אותו זמן חיבר גם שירים בעברית ורוסית. בינתיים קיבל משרה בעסק מסחרי בקובנה ונשלח על ידו לאוראל. שם בא במגע עם חוגים רדיקליים והכיר את הספרות הסוציאליסטית של אותו דור. ב־1877 עבר לקניגסברג, בה פתח בתעמולה סוציאליסטית בין סטודנטים יהודיים יוצאי רוסיה, וייסד את הירחון „אספת חכמים" — מוסף ל„הקול" של מ.ל. ראדקינסון לבירור בעיות החברה. היה חותם על מאמריו העבריים בשם „בן־נץ". ב־1879 גורש מרוסיה על פעולתו הסוציאליסטית. נדד לדנמרק, אך גורש גם משם. לאחר ישיבה קצרה בפאריס, עבר ללונדון, שם הצטרף ל־Communist Workers Educ. Society, שנוסדה ע"י מרכס ואנגלס. חלוץ העתונות הסוציאליסטית באידיש ובאנגלית. הוציא את העתון „פולישער אידל". כתב חוברת על הסוציאליזם באידיש בשם

„יהי אור" וכן ייסד את „ארבייטער פריינד", והיה מסופריו הראשיים. ב־1894 היגר לארה"ב וערך את „אמת" — שבועון משפחתי לספרות ותרבות. עם ייסוד „פארווערטס" נעשה מעובדיו העיקריים, וכן שימש עורך השבועון „צוקונפט". בשנת 1924 ביקר ברוסיה כאורח הממשלה הסובייטית, והתקבל שם בכבוד רב. במינסק הוצא לכבודו קובץ פואימות פרוליטריות („קאמפס געזאנגען"). תפס מקום חשוב בספרות האידיש בתור משורר וסופר. על אף נושאיו ולשונו היהודית היתה יצירתו בעלת אופי קוסמופוליטי. היסוד העיקרי היה רעיון שחרור החברה מעול השעבוד. בשיריו, החדורים רגש לירי עמוק, הוא מעלה את קשיי חייו של הפועל. רבים משיריו תורגמו לשפות זרות. חיבר דראמות, משלים, נובילות ופיליטונים. תרגם לאידיש מיצירותיהם של קורולנקו, איבסן, ו. הוגו. ב־1927—1928 הופיעו כתביו המקובצים באידיש ב־10 כרכים.

דוידזון, ישראל

(1939—1870)

חוקר השירה העברית. נולד בינובה. חניך ישיבת סלבודקה. בשנת 1888 היגר לארה"ב. שימש מורה עברי ולמד ב„סיטי קולג'" בניו־יורק ובאוניברסיטת קולומביה. מדריך לתלמוד בסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. ב־1910 נתמנה שם פרופ' לספרות עברית של ימי־הביניים. מרצה אורח באוניברסיטה העברית בירושלים. מפעל חייו: „אוצר השירה והפיוט" ב־4 כרכים (ניו־יורק, תרפ"ה—תרצ"ג), המכילים 3500 יצירות דתיות של 2843 משוררים, והכוללים את כל השירה העברית הדתית מחתימת התנ"ך עד ימינו, וכן שירת החול עד שנת 1740. ב־1936 זכה ב„פרס ביאליק". גילה בגניזה את „מחזור ינאי" — יצירת פייטן עברי קדמון. הוציא לאור מתוך כתבי־יד מהדורות בקרתיות של „שלש הלצות", מיוחסות לר' יוסף אבן זבארה (ניו־יורק, תרס"ד); „ספר שעשועים" לר' יוסף זבארה (ניו־יורק, תרע"ד); „פיוטים ושירים מן הגניזה שבמצרים" (ניו־יורק, תרפ"א); „מלחמות ה'" להקראי סלומון בן ירוחם (ניו־יורק, תרצ"ד); סידור רב סעדיה גאון (ירושלים, תש"א). נפטר בניו־יורק.

שילמן, ר' חיים־יצחק ב"ר משה־יחיאל

(תרל"ז—תר"ץ; 1877—1930)

נולד בז'אז'מיר. תלמידו של ר' מאיר־מיכל רבינוביץ משאט. שימש רב בינובה, שם עשה פעולה ציבורית רחבה ומסורה. פנו אליו בדיני תורה מכל ליטא. הוא היה מוסר את כל הכנסתו לצדקה, ובני ביתו התקיימו בדוחק גדול, מתמיכת חותנו. בימי מלחה"ע ה־1 היה ערב לכל יהודי חשוד בבגידה. עם גירוש היהודים מינובה בש' תרע"ה (1915) עבר לווילנה. משחזר לינובה, מצא את העיר חרבה ובתי מדרשיה ומוסדותיה הרוסים. השקיע מרץ רב לקומם את חיי הקהילה. הקים בנ־יינים ל„ביקור חולים" ולבי"ס „יבנה", וכן ייסד קופת גמ"ח לנצרכים. השתתף כציר בכנסיות „אגודת ישראל". אחרי מותו יצא לאור ספרו „זרע־יצחק", פלפולים והדרנים (קיידאן, תרצ"ד).

מאירסון, אברהם

(1948—1881)

נוירולוג ופסיכיאטור. נולד בינובה. שימש פרופ' בנוירולוגיה באוניברסיטאות סט. לואיס והרווארד. רופא ראשי בבי"ח בבוסטון. מחבר ספרי־יסוד, המשמשים ספרי לימוד לסטודנטים. מחבר־שותף לספר "The German Jew — His Share in Modern Culture". נפטר בברוקלין.

גינזבורג, ר' נחום־ברוך ב"ר צמח־דוד
(תרמ"ב—תש"א ; 1882—1941)

נולד בפוניבאז'. אביו היה אופה. היה תל־מידו של ר' הרצל קרצ'מר, מחבר הספר „נועם המצוות". שימש רב באופינה, קיבארט וינובה. היה רבה האחרון של קהילת ינובה. מחבר ספר „מקור־ברוך", 2 ח' (קיידאן, תרפ"ה—תרצ"א). היה נשיאה האחרון של אגודת הר־בנים בליטא ופעיל בחיים הציבוריים. עונה ע"י הנאצים ומת מות־קדושים יחד עם כל בני עדתו.

חיזקה'ס, פסח בן נחום
(1891— ?)

פסל. נולד בינובה לאב זגג. התייתם ביל־דותו. עבד כאופה. עוד בהיותו תלמיד בחדר גילה נטייה לציור ופיסול ועבודותיו עוררו עניין. בגיל 13 עבד כצייר בליטוגרפיה בקוב־נה. הצייר ליאון אנטוקולסקי גילה את כש־רונו והדריך אותו בעבודתו. בעזרת משפחת א. ב. וולף מקובנה נסע לברלין אל מקס ליברמן, ונתקבל לעבודה באטלייה שלו. למד ציור מהרמן שטרוק ופיסול מהוגו קויפמן. ב־1913 חזר לקובנה ועבד שם בעבודת פס־לות וציור. ב־1919 חזר לברלין והצטרף לחוג אמנים־צעירים, שהיתה לו השפעה רבה עליו. בברלין התגבשה אישיותו האמנותית, ובשנת 1920 חזר לליטא. מציוריו: אברהם מאפו, טורגניב, מרדכי אנטוקולסקי. מפסליו: יהו־דיה זקנה, הבטלן, שואב־המים, סוסתו של מנדלי מו"ס.

קולביאנסקי, ישעיהו בן טוביה
(נולד בשנת 1892)

צייר. נולד בינובה לאביו הנגר. חניך החדר ובי"ס יסודי בעיירה. גדל באווירה של תקופת ההשכלה. בעודו ילד גילה נטייה לפיסול. בשנת 1908 למד בבי"ס ממלכתי לאמנות בווילנה. יצירתו הראשונה („למדנים") הוצגה שם בתערוכת אמנים. ב־1912 בא לברלין והיה תלמידם של הרמן שטרוק והוגו קויפמן. בימי מלחה"ע ה־1 שירת בצבא הרוסי. לאחר המלחמה חזר לברלין והמשיך בהשתלמותו באקדמיה לאמנות שם. היה חבר „קבוצת נובמבר" של אמני גרמניה. הציג את תמו־נותיו בתערוכות שונות בברלין, פראג, וינה, ציריך, אמשטרדם וקובנה. בשנים 1933—1950 חי בארץ. תמונותיו הוצגו בתערוכות שונות בירושלים, ת"א וחיפה. זכה בפרסים של הסוכנות היהודית ועיריית ת"א. משנת 1950 — בצרפת. יצירותיו הוצגו ב„סלון דס אינדפנד"ס" ובמקומות אחרים (בברלין, וינה, אוסלו והלסינקי). מיצירותיו: „נגר יהודי", „מותו של נגר", „הורי" ואח'.

ינוסביץ, נתן בן יוסף
(1892—1944)

עסקן. נולד בינובה. חניך ישיבת „כנסת ישראל" (סלאבודקה). השתלם אח"כ בווילנה וליבאו. היה מטובי המשכילים בעירו. צנוע מטבעו נמנע מהתבלט בפומבי. הדריך את הנוער המקומי. בימי מלחה"ע ה־1 שימש זמן קצר ראש עירייה בעיר מולדתו, אולם כשנתגלה אופיו השרירותי של השלטון הגר־מני — הסתלק מתפקידו. לאחר המלחמה שי־מש מזכיר ועד הקהילה (ואח"כ „עזרה") בקובנה. פעל במסירות רבה למען החברה ההיסטורית־אתנוגרפית. פירסם מאמרים, שרו־בם ככולם הוקדשו לתולדות יהודי ליטא, בחתימת „ינאי". הוציא „יאר איין יאר אויס" (1940) — לוח שנתי המוקדש לפולקלור ולתולדות יהודי ליטא. נספה יחד עם משפחתו בגיטו קובנה.

גזית (זיסלה), דב בן צבי־יעקב
(1897—1960)

מחנך. נולד בינובה. בילדותו קיבל חינוך תורני ולמד 4 שנים בישיבת „כנסת ישראל" בסלאבודקה. השתלם בלימודים כלליים ובה־הוראה. ב־1917 החל לעבוד כמורה בינובה. ב־1919 ייסד וניהל בפילווישוק את ביה"ס העממי העברי הראשון בליטא. שימש מורה בגימנסיה העברית במריאמפול; שם הצטרף ל„החלוץ" והיה חבר המרכז בליטא. היה גם בקבוצת ברנר ועבד שנתיים בקבוצה הקואו־פרטיבית „כיבוש" בפולודנוגה. השתלם בברלין בבי"ס גבוה לחקלאות. ב־1924 עלה ארצה. עבד בחקלאות בתל־יוסף, ניהל בי"ס לילדי עובדים בתל־אביב, שימש מורה בכפר הנוער בן־שמן, ואח"כ היה 15 שנה מורה

ומנהל ביה״ס היסודי בשכונת ברוכוב. ב־1942 הקים וניהל את ביה״ס התיכון במקום. ב־1944 החל לכהן כמפקח החינוך התיכון של זרם העובדים ושימש סגן יו״ר ועדת החינוך של הוועד הלאומי. ייסד וניהל את סמינר המורים של המרכז לחינוך, שלימים הפך לביהמ״ד למורים וגננות בגבעת־השלושה. ב־1948—1950 ריכז וניהל מטעם הסוכנות היהודית את פעולות החינוך באיזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה. עם שובו שימש מנהל המחלקה לחינוך מקצועי במשרד החינוך (1950—1). מ־1953 שימש באגף לחינוך חקלאי בתור מפקח ראשי על בתי־הספר החקלאיים. פרסם מאמרים רבים ב„דבר״, „הארץ״, „הד החינוך״, „החינוך״, „אורים״ ו„חקלאות בישראל״. חי־בוריו: „יסודות במיון והתפתחות צמחים״, יחד עם חנה נמליך (ת״א, 1959); „תולדות ההתישבות החקלאית בארץ־ישראל״ (ת״א, 1962). נפטר בת״א. לאחר מותו הוצא־לאור קובץ רשימותיו בשם „תלמי חינוך״ (ת״א, 1962).

זיסלה (לביא), רחל בת צבי־יעקב

(1899—1931)

חלוצה. נולדה בינובה. חניכת בי״ס עממי רוסי בגימנסיה יהודית־גרמנית בקובנה. עם קום תנועת החלוץ״ בליטא הפסיקה לימודיה והצטרפה לקבוצת הכשרה. בשנת 1919 עלתה ארצה. עבדה בנטיעות בחדרה, בירקות בכר־כור, בבניין בכפר גלעדי וכן בבית־חולים במגדל. השתרשה יפה בקיבוץ עין־חרוד; שם נישאה לשלמה לביא, וילדה לו 2 בנים ובת. בעלת אישיות קורנת אור ואהבה, שמחה ואמונה. היתה נערצה על כל חבריה ומיודעיה. נפטרה בגיל צעיר בעין־חרוד. שני בניה נפלו במלחמת השחרור.

כהן, דוד (אלתר) בן ישראל־יעקב

(1901—1941)

צייר. נולד בינובה. התחנך בחדר של אביו המלמד וגדל בסביבה דתית אדוקה. בגיל 20 היה מורה בת״ת. בגיל מבוגר החל לצייר כאוטודידקט, ותוך זמן קצר גילה כשרון אמ־נותי רציני. בשנת 1927 נסע לחו״ל לזמן קצר. אמנים יהודים בברלין ובפאריס גילו עניין רב ביצירותיו שהציג שם וניבאו לו עתיד גדול. בשובו לליטא חזר לעבודת ההוראה והמשיך לצייר מתוך התבודדות וניתוק מן העולם החיצוני. מעטים ראו את יצירותיו. נושאי יצירותיו היו ברובם מחיי בית־המדרש והסביבה הדתית שלו — חברת ש״ס, יהודי משניות, משולחים, אנשי המוסר והמוני יהו־דים פשוטי־עם. הצטיין בפשטות ובהירות. סגנונו היה ריאליסטי בצורה ובצבעים. אחד המופלאים בין ציירי ליטא בדור אחרון. נספה בינובה בימי השואה.

ר׳ ישראל יעקוב, אביו של הצייר

הצייר אלתר (דויד) כגן ורעייתו ליבה חנה לבית שטרן

ליבה חנה והתאומות — שרה ורבקה

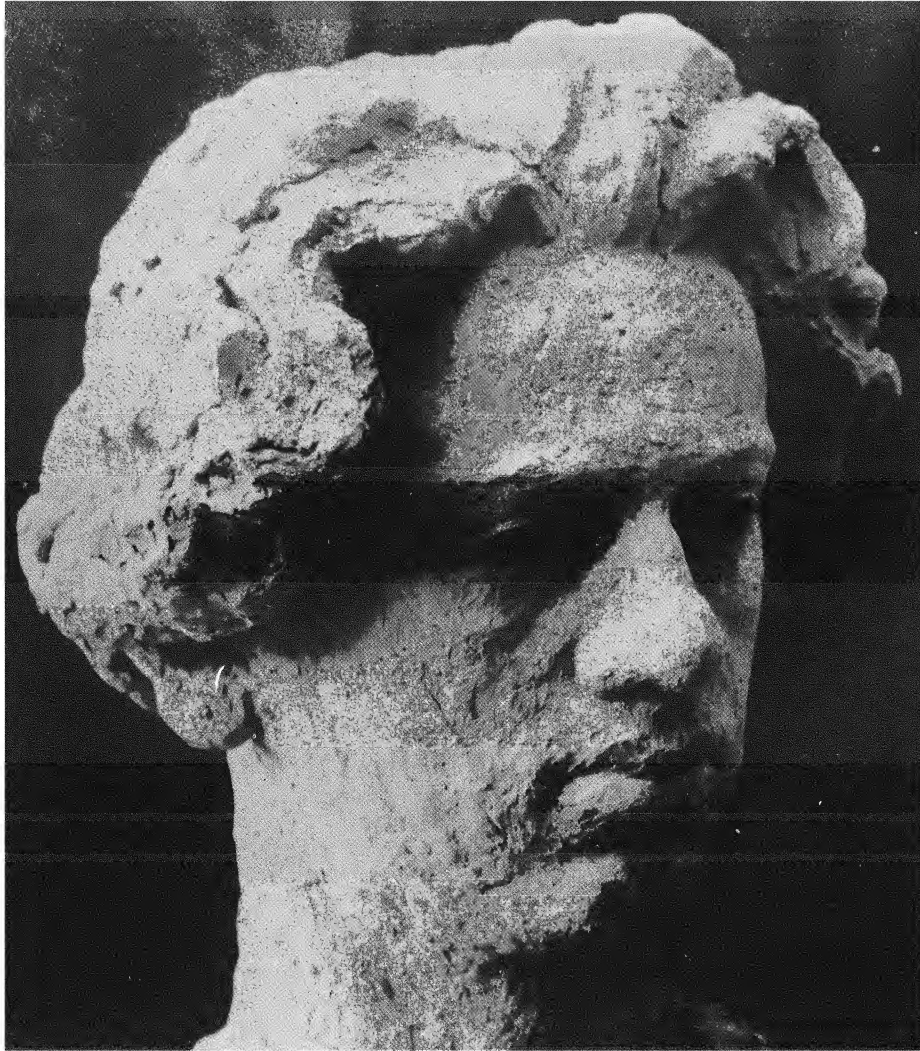

מעבודותיו של אלתר כגן :
בתמונה שלמעלה — „היהודי הנודד״
(פסל מחימר) כתב הצייר :

לרעי אהרון זיסלה —
הפוך ותראה טיפוס הגלות,
אז תתחזק ותשאף לחירות.

פסל. דיוקן עצמי של קולביאנסקי בגיל 14. ינובה
1904. כנראה עשוי מעץ. אבד.

Sculpture. Self portrait of Kulvianski at the age of 14. Janowa 1904. Wood (?). Lost

Painting. "My Parents". Oil on canvas 150 x 135. Sgd. middle below : Issai Kulvianski Bu Janowa 1925. Berlin. New National Gallery Berlin-West. Tendency : "Neue Sachlichkeit".

ציור. „הורי". שמן על בד. 135×150. חתום באמצע למטה: ישי קולביאנסקי, ינובה 1925. ברלין. כעת — בגלריה הלאומית החדשה, מערב ברלין. המגמה: „נויה זכליכקייט" — זרם באמנות, שקולביאנסקי היה בין מייסדיו.

Painting. "My Daughter Kiki". Oil on canvas 127/96. Signed right below: Kulvianski 1927. Tendency: "Neue Sachlichkeit". In possession of Mrs. S. Kulvianski.

ציור. „בתי קיקי". שמן על בד 127×96. חתום למטה מימין: קולביאנסקי 1927. המגמה — „נויה זכליכקייט". ברשות הגברת ס. קולביאנסקי.

ציור. „דיוקנו של השחקן מישה צ׳רנוף”. מכונה גם „האיש השמן”. שמן על בד 145 × 175. חתום למטה מימין: קולביאנסקי 1928. המגמה: „נויה זכליכקייט”. אבד ב־1933.

Painting. "Portrait of the actor Mischa Tschernoff" also called: "The Fat Man". Oil on canvas 175 × 145. Signed right below: Kulvianski 1928. Tendency: "Neue Sachlichkeit". Lost after 1933

ציור. „מותו של נגר יהודי" (דיוקנו של אבא). שמן על בד. 190.5×70. חתום למטה מימין: קולביאנסקי 1926. המגמה: „נויה זכליכקייט". מוזיאון ישראל, ירושלים.

Painting. "Death of the Jewish Carpenter". Oil on canvas 190.5 x 70. Signed right below: Kulvianski 1926. Tendency: "Neue Sachlichkeit". Bezalel — Israel Museum, Jerusalem.

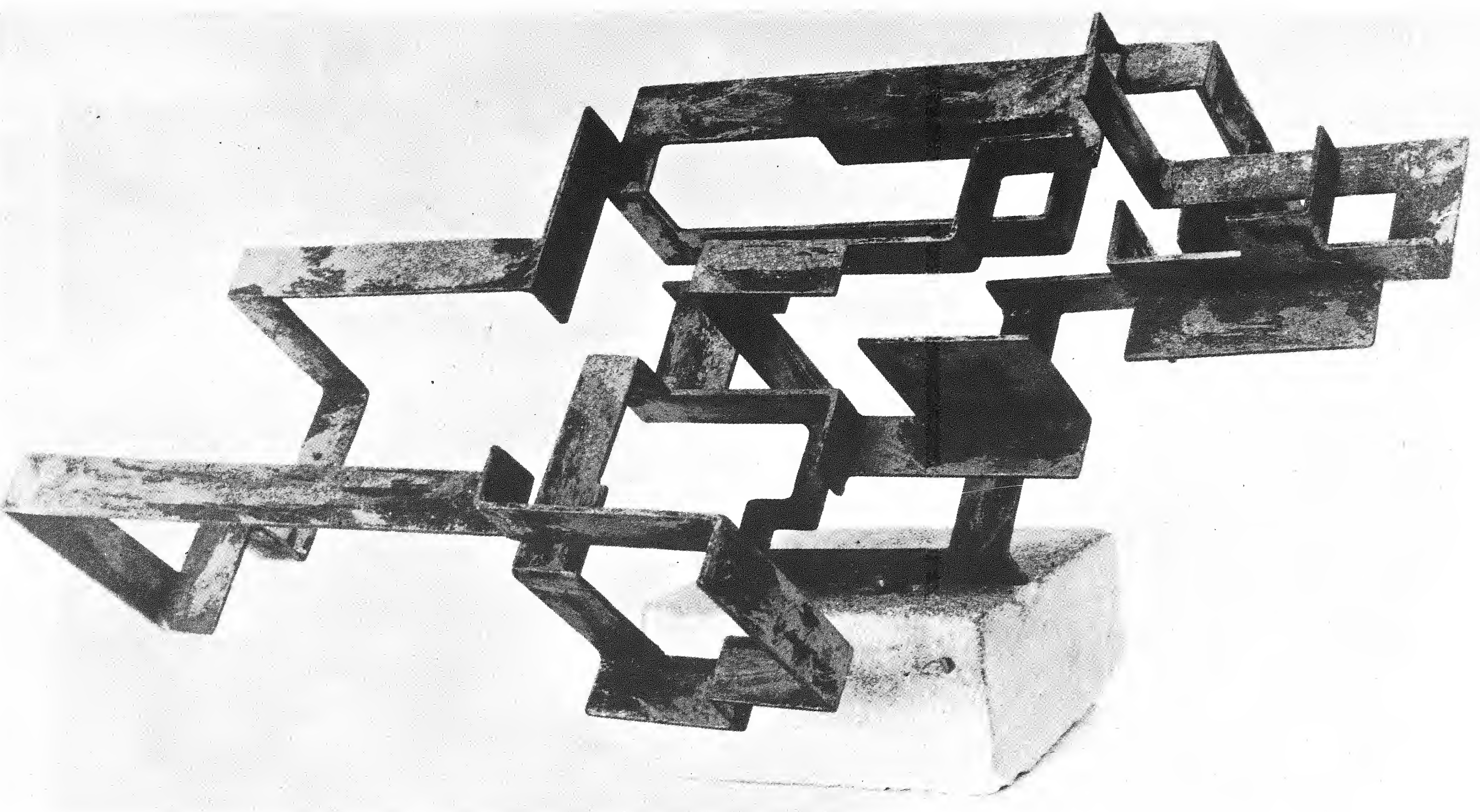
ציור. „רהיטן יהודי" (דיוקנו של אבא). שמן על בד,
בערך: 65 × 82. חתום למטה מימין: קולביאנסקי 1927.
היה ברשות המוזיאון היהודי בברלין. אבד אחרי 1933.

Painting. "Jewish Cabinetmaker". Oil on canvas appr. 82 x 65. Signed right below: Kulvianski 1927. Has been in possession of the Jewish Museum, Berlin. Tendency: "Neue Sachlichkeit". Lost after 1933.

ציור. „יהודי זקן". שמן על בד. מידות: ? בערך: 1940.
ברשות משפ' קולביאנסקי.

Painting "Old Jew". Oil on canvas. About 1940.
In possession of Mrs. S. Kulvianski.

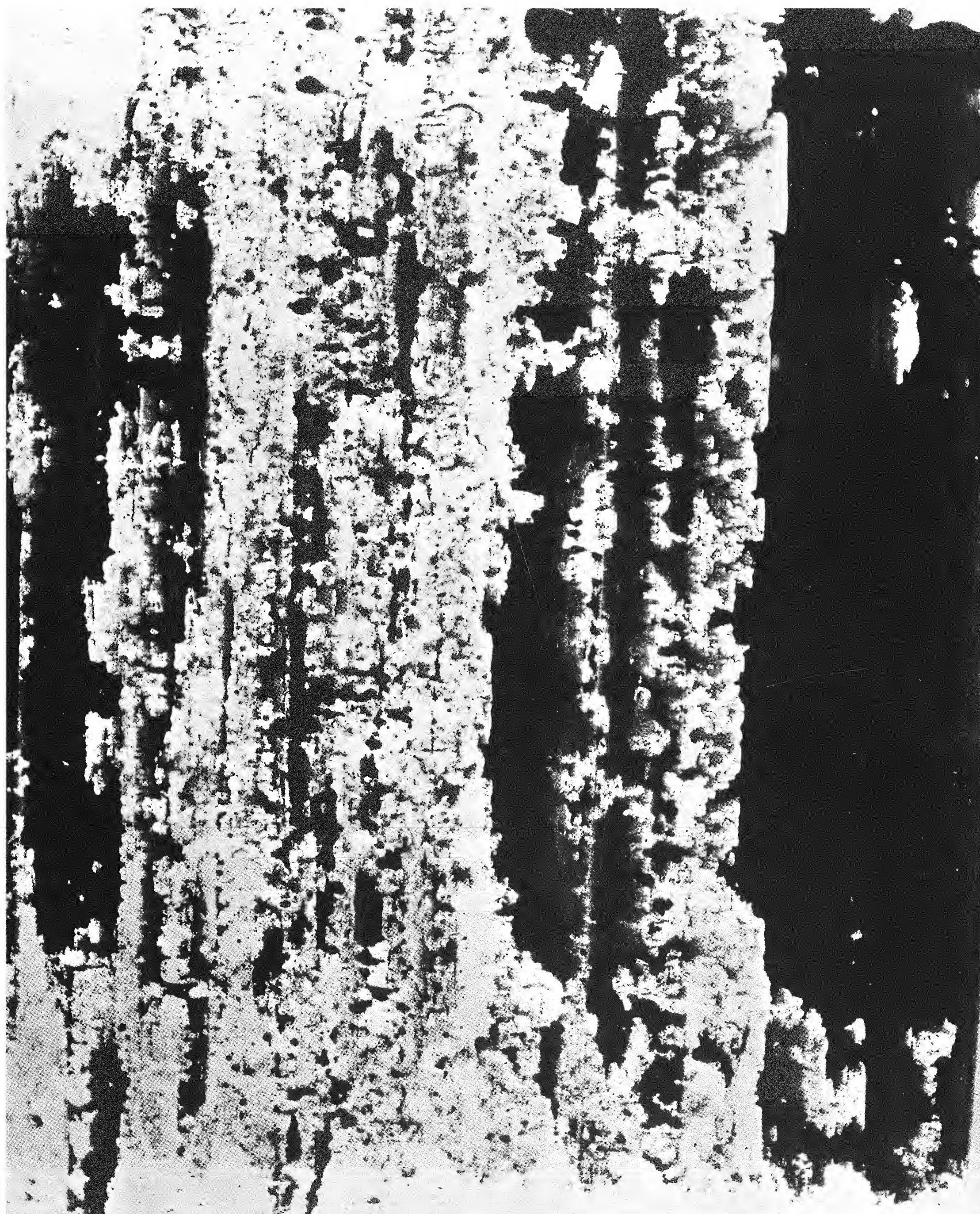
Sculpture. Steel. 1951. Tendency: Constructivism. In possession of Mrs. S. Kulvianski.

אנדרטה. פלדה. 1951. המגמה: קונסטרוקטיביזם. ברשות ס. קולביאנסקי.

ציור. רבי". שמן על בד. 120×1.10. חתום למטה מימין:
קולביאנסקי 1952. ברשות ס. קולביאנסקי.

Painting. "Rabbi". Oil on canvas 120×110. Signed right below: Kulvianski 1952. In possession of Mrs. S. Kulvianski.

ציור. „קומפוזיציה". שמן על נייר, בערך 65×92. חתום למטה מימין: קולביאנסקי, פריז 1956. ברשות ס. קולביאנסקי.

Sachlichkeit"
"Neue

Painting. "Composition". Oil on paper, about 92×65. Signed right below: Kulvianski. Paris 1956. In possession of Mrs. S. Klvianski.

האחיות: שרה פינטה, מינה מרקוסביץ (סילמן), תל־אביב

הרב חיים יצחק סילמן

הרב הגאון חיים יצחק סילמן, בן הרב משה יחיאל, היה אחד הרבנים המפורסמים בליטא. שמעו הגיע גם מחוץ לליטא, לאירופה ומעבר לים. הוא נבחר לכיסא הרבנות בינובה עוד בהיותו צעיר לימים. לפני זה היה כמה זמן סמוך לשולחן חמיו, התושב הנכבד ר׳ בנצה מססיק. בביתו בססיק המשיך למלא כרסו בתורה ופוסקים, ולא הבחין בין יום ולילה.

בנוסף לידיעתו הרבה בתורה עמדו לו סגולותיו הרבות שבהן השתמש, כדי לשרת בלב ונפש את יהודי עירו. גם הנוצרים רחשו לו כבוד, הודות לשיפוטו ולהוצאת דין צדק בין אדם לחברו. סכסוך בין יהודי ליהודי או בין יהודי לנוצרי, שהובא בפני השופט הממשלתי המקומי, הופנה ע״י האחרון קודם לרב. הרב סילמן היה ידוע כאיש רודף שלום. פסקי־הדין שלו היו מפורסמים ומכל ליטא נהרו אליו. את כספו הקדיש לשירותי הציבור. הוא דאג לחינוך דתי לילדי העיר. ביוזמתו ובכספו הקים את בית־הספר „יבנה״, שבו למדו כ־200 ילד. היה פעיל בבניית בית־החולים העירוני, התענין בבניית בית־המרחץ החדש (פאנסקע־באד) ובית־המטבחיים.

ביתו היה פתוח לכול משעות הבוקר המוקדמות עד שעות הערב המאוחרות. כל אדם דואב ומר נפש היה מוצא אצל הרב עזרה וסעד.

זכורה לאנשי ינובה העלילה הפוליטית משנות השלושים, בה הואשם הבחור הצעיר, חבר המפלגה הרביזיוניסטית, אבר אונטרשץ, ברצח סוכן נוצרי. הרב סילמן בצוותא עם יתר נכבדי הקהילה התמסר כליל, במגמה להציל את אונטרשץ מהמוות הצפוי לו. הוא גייס סכום כסף גדול, העמיד צוות של עורכי־דין ידועים ובראשם פרופסור בליאצקין מקובנה, כדי ללמד סניגוריה על הבחור החף מפשע. הוא בעצמו הופיע בתור עד בבית המשפט המחוזי בקובנה. דבריו והופעתו עשו רושם גדול על השופטים, ובסוף יצא הבחור זכאי במשפט.

במלחמת העולם הראשונה, בעת גירוש היהודים מליטא, דאג הרב להסיע את כל העניים מינובה, והוא היה האחרון בין היוצאים את העיר.

תיזכר לטובה אשתו, הרבנית הצנועה חנה לאה, שהיתה עזר כנגדו בכל פעולותיו הברוכות. היא ויתרה על חיים־יותר נוחים, בכדי לאפשר לרב לספק בכסף הנדרש את צורכי העיר. אחרי מותו הוציאה בעזרת אחיו של הנפטר, הרב אהרן אליעזר סילמן, אחד מספריו „זרע־יצחק״. הרבנית ניספתה בשואה.

יהא זכרם ברוך.

את כל חייו הקדיש לאמנות

ישעיהו קולביאנסקי

ינובה יכולה להיות גאה על בנה — כך כותבת רעייתו של **קולביאנסקי** במכתבה אלינו, בו היא מודיעה לנו, כי בעלה הבלתי־נשכח **ישעיהו**, הלך לעולמו לאחר מחלה ממושכת ב־27 בנובמבר 1970, בלונדון.

כמה מאושר יכול היה להיות — נאמר בהמשך מכתבה — אילו חי כיום ושמע עליכם ועל כוונתכם להוציא ספר על ינובה האהובה שלו. עליכם לדעת, כי קולביאנסקי היה מאז ומעולם קשור ונאמן למקום הולדתו, איפה שבילה את ילדותו. מרובים הסיפורים והתיאורים על משפחתו, אנשי העיירה, בתיה, נופיה והרגלי־חייה. את כל השראתו שאב ממקור זה, שנתן לו את הבסיס לכל חייו בכל מקום שגורלו הביאו אליו; כאשר — במרוצת השנים ובהתפתחותו האמנותית, בתקופות שונות בחייו — תירגם את רשמיו אלה לשפת הצבעים והצורות, נבע הכול מפוריותו ועושרו של מקום הולדתו האהוב.

אישיותו היתה דינמית ומחוננת: לא ידע פשרות בכל הנוגע לאמנותו, יהודי מאוד גאה, אדם ישר עם יחס לבבי, עדין ואוהב, לגבי ידידיו ולגבי כל הראוי לכך.

הוא הירבה לכתוב באידיש, בעיקר אודות ינובה. היה רגיל לחשוב ולדבר באורח חופשי ובצורה פלסטית.

עוד כותבת היא:

למרות המגמות השונות שביצירתו, בול־טות בה כמה תכונות:

מסירותו ונאמנותו לחיים יהודיים ולעיירת הולדתו; רגישותו לצבעים; השתייכותו לאבנגרד על פי תפיסותיו, רעיונותיו ושאי־פותיו; ועם זה — חופשי. לא אבה להיכלל במסגרת כלשהי, והיה עובד בעת־ובעונה אחת על עבודות שונות.

אי אלה מהגיגיו על האמנות:

אור הוא נצח, הוא מקור ראשון של צבע וצורה, עיצוב מתמיד של הרוחני והגשמי.

העולם החזותי הוא משני לעולם הרוחני; אמנות היא התעלות רוחנית של האומנות.

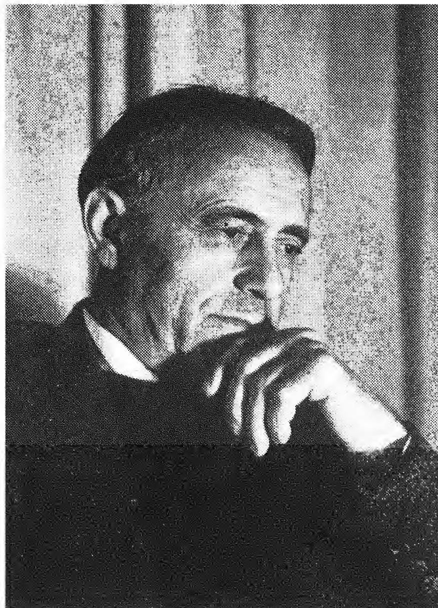
ואם נועדת לכך, ונפשך עשירה ליצירה — נגזר עליך לא למצוא מנוח ולעמול כל עוד נשמה באפך.

סודה של אמנות אמתית כלול בכוחו של דמיון שנהיה לממשות.

המטרה היחידה באמנות — האמת הרוחנית.

זו באה מעצמה, כהתגלות ספונטנית, ונהיית לביקורת העצמית של היצירה.

היצירה האנושית אינה יודעת גבולות, פרט לאלה של הקיום העצמי.

על תערוכתו בתל־אביב, ב־1938, כתב נוח שטרן בין היתר:

כל הטוען, שהיהודי הליטאי אינו יודע את עתרת הצבעים ואת הויטאליות העזה — ילך לראות את תמונות קולביאנסקי. כציירים יהודיים־ליטאיים אחרים, שבאו מתוך שכבות העובדים או מתוך „העם" סתם, משתייך הוא לגוש חיוני ועשיר כוחות, רווי חיים מלאים וכבדים. זהו הקו האופייני ביצירותיו...

...קולביאנסקי כמעט שאינו מוסר את הדמות, אולם הוא מוסר את הישות, הפיסית והנפשית כאחת. האימפרסיה שלו מעט בה החזותי ורב בה הנפשי; אין הוא מעלה את הרושם האופטי־צורתי, אלא את הפסיכולוגי־הפנימי...

(מתוך הספר „בין ערפלים" — שירים, תרגומים ורשימות לנוח שטרן, שהובא לדפוס על־ידי אברהם ברוידס מטעם אגודת הסופרים, לאחר פטירתו).

מעבודותיו המרובות נציין במיוחד אחדות מהבולטות ביותר:

התלמודיסט	— המוזיאון היהודי, מוסקבה
הורי	— הגלריה הלאומית החדשה, מערב ברלין
רהיטן יהודי	— היתה במוזיאון היהודי בברלין, אבדה מ־1933
מותו של נגר יהודי	— היתה במוזיאון היהודי בברלין, כעת ב„בצלאל"
דומם	— ברשות משפחת גלעדי, דגניה ב'
דמותו של השחקן מישה צ'רנוף („האיש השמן")	— אבדה ב־1933
בתי קיקי	— ברשות הגב' קולביאנסקי מערב ברלין
דמות אשה	— ברשות הגב' קולביאנסקי, מערב ברלין
הים	— ברשות מר שטורך, שטוקהולם
הקונצרט	— הוגשה ע"י ארגון יהודי לברוניסלב הוברמן. כעת ברשות הפילהרמונית, ת"א
קרון החול	— במוזיאון תל־אביב

עבודות מרובות מצויות באוספים פרטיים בישראל, פריז, לונדון, מערב גרמניה, ניו־יורק וכו'.

ישעיהו קולביאנסקי (5.11.1892—27.11.1970)

1892 — נולד בינובה.

1908 — לומד בוילנה אצל אנטוקולסקי. מוכר אי־אלו עבודות. מתיידד עם סוטין.

1912 — לומד בברלין, באקדמיה לאמנות אצל פרופ' הוגו קאופמן. עובד עם ליברמן, הרמן שטרוק. עוסק בעיקר בפיסול.

1913 — בפריז. מכיר את שאגאל. מחדש הידידות עם סוטין.

1914 — משתתף בתערוכה, בגלריה גורליט, ברלין.

1914 — נאלץ לשוב לליטא. חייל במלה"ע הראשונה.

1918 — חוזר לברלין לסיום לימודיו. מתמסר לציור.

1920 — מצטרף ל„קבוצת נובמבר" ונבחר לחבר השופטים (קליי, קנדינסקי ואחרים).

1922—4 — חבר „אגודת אמני ברלין".

1923 — משתתף בתערוכות.

1927—8 — מורה לציור בבי"ס בברלין
1927—9 — מאַייר בשבועון הרדיו.
1927 — הוזמן להשתתף בתערוכה, בה הציג את „חדר התפילה היהודי".
1928 — משתתף בתערוכה בציריך, לרגל הקונגרס הציוני העולמי ה־16 (יחד עם פיסארו, ליברמן, שאגאל, מודיליאני ואחרים).
1929 — משתתף בתערוכה בברלין „הומור באמנות".
1930 — משתתף בתערוכה בפרג: „ציור יהודי במאות ה־19 וה־20" — מיוסף ישראלס עד הציור המודרני. כמו־כן גם ב„תערוכה הבינלאומית של אמנות סוציאליסטית" במוזיאון באמסטרדם.
1932 — תערוכת יחיד בקובנה.
1933 — עולה לארץ, בעזבו את עבודותיו, שהלכו לאיבוד.
1934—5 — מקיים אולפן לאמנות בת"א יחד עם הפסל לשניצר.
1934 — בין מייסדי וחברי „אגודה פרופסיונלית של אמני ארץ־ישראל".
1937—40 — מדריך ומחנך לאמנות בסמינר המורים של הקיבוצים, ת"א.
1937 — תערוכת יחיד גדולה במוזיאון ת"א; 1938 — תערוכת יחיד שנייה.
1938—9 — משתתף בתערוכה עולמית בניו־יורק, בביתן היהודי.
1940 — פרס אמנות מעיריית ת"א.
1941 — תערוכת יחיד שלישית במוזיאון ת"א. כמו־כן תערוכת יחיד במוזיאון בצלאל.
— פרס לאמנות מהסוכנות היהודית.
1940—50 — משתתף בתערוכות שונות. עבד עם „הבימה" בציור התפאורות לטוביה החולב, פדרה, בנים לגבולם, המלט ועבור האופירה של סמטנה „הכלה המכורה". נאלץ לעזוב את הארץ מטעמי בריאות.
1950 — חי בצרפת, מערב גרמניה, אנגליה. מתמסר שוב לפיסול.
1952—68 — חבר אגודת האמנים היהודים בצרפת.
1956—68 — חבר הסלון של האמנים הבלתי־תלויים, פריז.
1960 — משתתף בתערוכה בברלין, וכן בוינה, אוסלו והלסינקי.
עבודותיו מצויות במוזיאון לאמנות מודרנית בניו־יורק, במוזיאון תל־אביב, בבצלאל, בסוכנות היהודית בניו־יורק, בגלריה החדשה הלאומית במערב ברלין.
בשנים האחרונות פרש מעבודתו.
1970 — מת בלונדון.

*

„בראש וראשונה הוא היה אמן יהודי" — אמר עליו הרב י.ד. גולדברג, לונדון, בדברי ההספד — „הוא היה מודע למקורו היהודי, אהב להיזכר על הבד ובדבריו בילדותו בינובה, בחיי העיירה".

„הוא הקדיש את כל חייו לאמנות, ואם הירבה לתבוע מאחרים, הרי זה משום שתבע עוד יותר מעצמו".

„הוא היה בן 78 במותו לאחר 30 שנות נשואים מאושרים. בשנותיו האחרונות נאלץ לפרוש מעבודתו עקב מחלתו".

„אישיותו, טוב־לבו, כושר היצירה שלו לא יישכחו".

שפרה — הציירת החובבנית

כבר חלפו 4 שנים מהיום בו אבדה לנו שפרה. דמותה האצילה, הענוה והישרה, מרחפת נגד עינינו.

שפרה למיאנסקי היתה ילידת ינובה, למדה בגימנסיה העברית בקובנה. מגילה הכי צעיר היתה משאת נפשה של שפרה לבקר בבית־ספר לציור. אך לצערה הרב זה לא עלה בידה, והיא מוכרחה היתה להסתפק בתחליף לאמנות הט־הורה ולבחור את מקצוע הצילום האמנותי. באין ברירה התמסרה למקצוע זה בכל נפשה ומאודה והשתלמה בו באולפנו של אמן־הצילום טלט־קלפשה.

בשנת 1933 עלתה שפרה ארצה, בה יצרה תצלומים אמנותיים אין־ספור. נוסף לזה (בהיותה אמן מלידה ומבטן) לא ויתרה אף על המכחול, לקחה שיעורים פרטיים בציור אצל הצייר הנדלר וגם ביקרה בבית־ספר לציור.

יצירותיה של שפרה הציירת־החובבנית הצ־טיינו בצבעיהם העדינים והמרגיעים. הן היו עפ״י רוב תמונות פרחים וחפצים שונים מעולם הדומם. כולנו שמחנו לקבל במתנה תמונה של שפרה. וברוב הבתים של חברותיה תלויים כעת ציורים נאים, אשר שפרה היתה מביאה אותם בתור שי וכביטוי לרגשותיה החמים לאדם או למשפחה, אותם העניקה מפרי רוחה היצירתית.

הסתלקותה הפתאומית של שפרה, שבאה בדמי חייה, היתה מהלומה גדולה לנו — חברותיה ומעריציה.

יהא זכרה ברוך לנצח! חבל על דאבדין ולא משתכחין!

אידה ברון

יצחק בן־דויד

אחד מיקירי ינובה

משה איבנסקי נולד ב־1897 בכפר גגוז'ין, הסמוך לווילנה, 14 קילומטר מזרחית מינובה, במשפחה יהודית מסורתית. אביו ר' דויד, דויד הטוחן, היה איש כפרי פשוט, תמים הליכות, ירא־שמיים ובעל מידות טובות. אמו היתה אשה תרבותית, הרבתה לקרוא ספרים באידיש ובגרמנית, והאמינה שבעבור מעשים טובים בעולם הזה תבוא על שכרה בעולם האמת.

נוף ילדות

למשפחה היו טחנת־קמח מונעת במים ומכונות לניפוץ צמר. איכרי הסביבה היו באים אליהם, וכולם כיבדו את ר' דויד ואש־תו. הפרנסה היתה מצוייה בשפע.

לדויד היו שני בנים — משה ושלמה, הצעיר ממנו. דויד השתדל להביא מלומדים לבנים שלו וליתר ילדי הכפר היהודים. כאשר הבנים גדלו שלח אותם ר' דויד לווילנה, לרכוש השכלה בחדרים מתוקנים. כמו־כן ביקרו בבית־ספר רוסי.

משה היה מחונן בכשרון רב, למד בשקידה והתמיד בקריאת ספרות עברית ורוסית. עוד בילדותו התבלטה אצלו זיקה לפעלתנות צי־בורית. היה מכנס סביבו את הילדים, מספר להם אגדות ומעשיות מקריאה או מן הדמיון; היה מארגן מישחקים שונים ונחשב למנהיג הדרדקים. בכפר השקט, המוקף נוף של יע־רות, שדות, פלגי מים והווילייה, ובהשפעת הוריו התמימים טופחה אצלו מילדותו נפש עדינה וחולמת.

בגירוש

בתוקף צו הגירוש במלחמת העולם הרא־שונה נדדה המשפחה לווילנה. בהתקרב הח־

זית, החליטה המשפחה, שר' דויד יישאר בווילנה עד יעבור זעם, ואילו אמא ושני הבנים ימשיכו דרכם עם נחשול הפליטים לרוסיה המרכזית. אחרי שהגרמנים כבשו את ווילנה חזר ר' דויד למקום מגוריו. שם, בגגוז'ין, הפעיל מחדש את טחנת־הקמח ואת המכונות לניפוץ צמר, והעסקים פרחו. מהמש־פחה לא היו שום ידיעות. עקב המהפיכה ומלחמת האזרחים — ניתק הקשר עם רוסיה.

בשנים 1916—19 שרר רעב גדול בווילנה ובסביבתה. יהודים רבים נפוצו לעיירות ול־כפרים, בחפשם אוכל ועבודה. דויד הטוחן אירח בביתו משפחות של פליטים. ביתו היה פתוח לכל עובר אורח, ועל שולחנו הסבו רבים. את כולם האכיל והלביש, וגם נתן להם כסף וצידה לדרך.

ב־1919 חזרה אשתו עם שני הבנים ומצאה בית מלא כל טוב. הבנים התבגרו בינתיים. ברוסיה למדו בבית־ספר רוסי, וגם לא הזניחו את לימוד העברית, תנ"ך וספרות.

אמא נאבקת על חלקה בעולם הבא

אחרי שובה של בת־זוגו של ר׳ דויד, היללו הנשים והגברים באוזניה את בעלה, וסיפרו לה על מעשי־הצדקה הרבים שלו. אחרי שעיכ־לה את המסופר, החלה הקנאה לקנן בה. הכיצד? בהיעדרה צבר בעלה כל־כך הרבה מצוות — והיא אינה שותפה לכל אלו?! בעלה מוכרח להתחלק איתה שווה בשווה, בכל שכר מעשיו הטובים, לו הוא ראוי בעולם הבא. מחשבות אלו לא נתנו לה מנוח. ביום מן הימים העיזה ופנתה אל בעלה לאמור:

— דויד, אני רוצה שתכריז בבית־הכנסת קבל עם ועדה, שהנך מוכן להתחלק אתי בשכר המצוות, בזכות מעשיך הטובים בהי־עדרי, כדי שאהנה מהן בעולם הצדק.

ר׳ דויד התעקש, ולא היה מוכן להתחלק, ושלום הבית הופר. ויהי ביום השבת, כשבעל הקריאה ניגש לקריאת־התורה, לבשה בת־זוגו עוז ועיכבה את הקריאה. היא הכריזה בקול רם את טענותיה ודרשה את מילוי תביעתה. התחיל משא־ומתן ארוך ומייגע. בהשפעת יתר בעלי־הבתים ניאות ר׳ דויד לחלוקה, והודיע על כך ברבים. קריאת־התורה חודשה, ושלום־הבית חזר על כנו.

משתקע בינובה ושוקע בפעילות ציבורית

למשה איבנסקי היה צר המקום, ועל כן עבר לינובה, לבקש עבודה ופעילות ציבורית. כאן היתה לו הזדמנות לפתח את תכונותיו ולהרחיב את ידיעותיו על־ידי קריאת ספרים ולימוד עצמי. פה היתה לו האפשרות לחדד את כשרונותיו כנואם ומטיף ברבים. את כשרונו זה כבר הספיק לגלות ברוסיה בזמן המהפיכה. הסוציאליסט הצעיר נסחף ברעיון המהפיכה, ובלהט נעוריו נשא דברו ברבים. האימרה השנונה בפיו לזכר הימים ההם הי־תה: „לבשו כותונת לשבועיים, אבל משהו התרחש״. עד מהרה בא הייאוש. היבסקים היו לו לתועבה. הם נלחמו נגד המסורת הלאומית, השפה והספרות העברית.

בינובה נתקבל כפקיד בבנק העממי. הצטרף עם בואו לצעירי־ציון — התאחדות, שמנו אז כמאה חברים פעילים ועוד אוהדים רבים, ולאחר זמן קצר נבחר כיושב־ראש. התעניין בפעילות הספורטיבית של „מכבי״, נבחר לוועדה התרבותית. היה אחד המרצים החשו־בים, והנוער נסחף בזרם דבריו המרתקים, נבחר לוועד־הקהילה, שמילאה אז, בימי שג־שוג האוטונומיה היהודית בליטא, תפקיד חשוב בחיים הסוציאליים. היה פעיל בוועדות של הקרנות הלאומיות והירבה להרצות על בניין הארץ והציונות בכל הארגונים הציו־ניים. גם מעל במות בתי־הכנסת היה משמיע בשבתות נאומים חוצבי־להבות בענייני־דיו־מא. היה מרבה להתווכח עם יריביו האידי־שיסטים והקומוניסטים.

משה מקים משפחה

בשנים הראשונות לפעילותו התערער מצב בריאותה של אמו. אביו בא לינובה לחפש אשה יהודיה, שתטפל בה. עם זרם הפליטים ממקומות הרעב הגיעה אז לינובה בחורה צעי־רה, ילידת מייסגולה, מינה אברמוביץ. היות שגלמודה היתה, הציעו לו מכרים לקחתה לגגוז׳ין. היא הסכימה.

בתחילה היה משה נוסע כמעט לכל שבת לבקר את הוריו. שם היה פוגש את הבחורה היפה, מינה, והתאהב בה. אחרי זמן קצר התארש איתה, ואחר־כך נישאו. החתונה הת־קיימה בינובה ברוב פאר, וכל ידידיו ומעריציו השתתפו בה. לא היו בני־הזוג שווים במובן התרבותי וההשכלתי, אך הוא העריץ אותה על כנותה ומסירותה, והיא היתה גאה באיש, שנחשב מיספר אחד בינובה, אשר בחר בה. נולדו להם שני בנים ובת — ישעיהו, ראובן ונחמה.

מנהיג רוחני של הנוער

דאגות הפרנסה, הטיפול בילדים ותשומת־הלב לאשתו אילצוהו לבלום במקצת את פעלתנותו החברתית. אך הוא שש לכל הזדמ־נות להופיע על במה, לצאת לקרב עם בר־פלוגתא ולראות את הציבור הגדול, הצמא לדבריו וקולט את שטף נאומיו. במשך 15 שנים היה המנהיג הרוחני בקרב רוב הנוער הינובאי, שהסתופף בצל דגליהם של צ.צ.־התאחדות, גורדוניה, החלוץ, מכבי, צ.ס.,

בית״ר ומזרחי. הוא לא ידע פשרות. לא פסח על שתי הסעיפים. הוא העריך נכונה את האיום הנסתר בנאציזם לקיומו הפיזי של העם היהודי, ולחם נגד טומאה זו במיטב יכולתו.

באמצע שנות השלושים הכריזו יהודי ליטא חרם על תוצרת גרמניה הנאצית. הוא נרתם בלי ליאות למיבצע זה. היה ראשון המדברים והמוכיחים.

כשבאו הסובייטים לינובה, „התקפל״ לגמרי וחיכה לימים טובים יותר.

כגורל רבים אחרים

עם הפלישה הנאצית החליט לברוח לרוסיה יחד עם בני משפחתו. אי־שם בדרך נקלעו להפצצה אווירית. בבהלת ההפצצה נתפזרה המשפחה. מה שהיה בגורלו ובגורל אשתו ובתו — לא ידוע. שני הבנים הוסיפו לברוח ביחד לכיוון הגבול הרוסי. רק הבכור ישעיהו ניצל בנס מציפורני השטן. הוא נמצא כעת באמריקה, ובזכרונותיו, המתפרסמים בספר, הוא מספר על כל אשר עבר עליו.

דמות מופת

שוב ושוב צפה דמותו של משה איבנסקי ועולה לנגד עיניי. אני רואה אותו יושב ליד הדלפק בבנק העממי בינובה, עם זקן ערמוני ארוך. בלוריתו השחורה עם השביל בצד ימין פרועה במקצת. תווי־פניו ישרים, חטובים ועדינים. תמיד השוויתי את קלסתר פניו להרצל. אני רואה אותו משוחח עם לקוח, או מתווכח בלהט רב עם בר־פלוגתא. על חיצוניותו לא היה מקפיד כלל. הכותונת הל־בנה — בלי צווארון, פתוחה, שרוול אחד מופשל, והשני מטלטל עם כל תנועת ידו.

בחייו היה אדם צנוע. דעתו היתה, כי ההקפדה על החיצוניות היא מיותרת. מבחינה זו קדם להיפיס, העיקר — והדגש אצלו — היה על עניינים שברוח. לצדו הייתי פעיל שנים במפלגה. יחד איתו פעלנו ב„מכבי״ ובספרייה העברית. תמיד היה לי למופת.

לא אשכחהו ולא נשכחהו.

הרשמים מבית־אבא נרשמו מפי פרנק סירק, ארה״ב

הרבה למדתי ממנו

עוד על איבנסקי

מפגישתי הראשונה איתו הופתעתי ונד־המתי מחזותו החיצונית ומקסמו האישי. עדיין היה אז צעיר, ועם זה — בעל זקן יורד על פי מידותיו, בלורית שחורה סתורה, מבט חודר, קווי פנים חטובים ועדינים.

כול־כולו היה בתנועה מתמדת, ובעיקר — ידיו, שהתנועעו בהתאם לקצב דבריו.

הופעתו החיצונית היתה כל כך דומה להרצל, עד כי לא ידעתי נפשי מרוב תדהמה.

הרושם השני והחזק ביותר היה מתקבל, כאשר היה פוצה פיו לדבר ולהתווכח. בדב־רו הוקסמתי ונאלמתי דום. לעתים היה לי הרושם, כאילו מקשיבה הנני לדברי נביא קדום, מוכיח ומטיף בשער, נושא מדברותיו בהדגשה ובהגיון.

את דבריו נשא על נושאים שונים — ספרות, אמנות, תרבות, פוליטיקה. משכיל היה ובעל שאר־רוח. הכול היה נהיר לו, וב־סך־הכול היה רק אוטודידקט. את ידיעותיו השופעות רכש בקריאה מרובה, ספג לתוכו ועיכל אותן הודות לכשרונותיו הברוכים. צנוע וישר היה עד כדי תמימות. לא סטה מדרכו, דרך צרופה ורצופה טוב־לב, מסירות, נאמנות והתמדה.

כשהכרתיו יותר טוב והוא נעשה מבאי־ביתנו, בא פעם אחת אלי בהצעה, שאנהל את חשבונות הקרנות; הביא שני פנקסים גדולים, האחד — לקרן הקיימת והשני — לקרן היסוד, שלא מזמן נוסדה, וכן כרטסת עם שמות ה„בעלי־בתים״, שנאותו לתרום

בתשלומים חודשיים. לבסוף הציע בתמימות, שאני בעצמי אשא בהוצאות הקטנות, כגון נייר, דיו, עטים, ספוג. כמובן, שהסכמתי.

דבריו צלצלו באוזני כדברי אלוהים חיים, ויראת־הכבוד שבלבי אליו הלכה והתעצמה.

את חייו הפרטיים ניהל בצנע. משכורתו הדלה בבנק העממי הספיקה בקושי להוצאו־תיו. אשתו היתה ידועת־חולי, ושלושת ילדיו אף הם דרשו את שלהם. אמנם יכול היה להשתכר בקלות כסף נוסף מחוץ לשעות עבודתו; אך עבודתו הפוריה בהתנדבות למען ארץ־ישראל, אשר בלעה כל רגע פנוי, מנעה זאת ממנו. את פעולתו זו לא רצה להפוך ל„קרדום לחפור בו".

בחורף השני לשהותי בינובה, שהות זמנית בין לימודים ללימודים בחוץ־לארץ, שוב היינו נפגשים לפרקים. יום אחד הופיע ובפיו בקשה, כנראה בשם ועד ההורים, שאואיל לתת שיעורי־ערב באנגלית לתלמידי כיתה ה' של בית־הספר „תרבות". לא עמד בי הכוח לסרב, אף כי לא מורה ולא בת מורה הייתי.

התחלתי כמורה „מתנדבת", מורת־בוסר. בפיק ברכיים נכנסתי לכיתה בפעם הראשונה. אך איבנסקי עודדני וגם חילק לי מחמאות, כי מצליחה אני וכי תלמידי עושים חיל...

הודות לכך הפקתי בבואי לארץ „תועלת" מנסיוני בהוראה. כחברת „ויצו" מקובנה, הצטרפתי גם כאן ל„ויצו", וקיבלתי על עצמי להיות מורה לעברית בהתנדבות לעולות חדשות. עשיתי זאת שנים אחדות עד שה־אולפן גזל את „פרנסתי".

מדי פעם, כאשר זכר איבנסקי עולה לפני, הנני מתברכת בלבי על היכרותי איתו. הרבה למדתי ממנו.

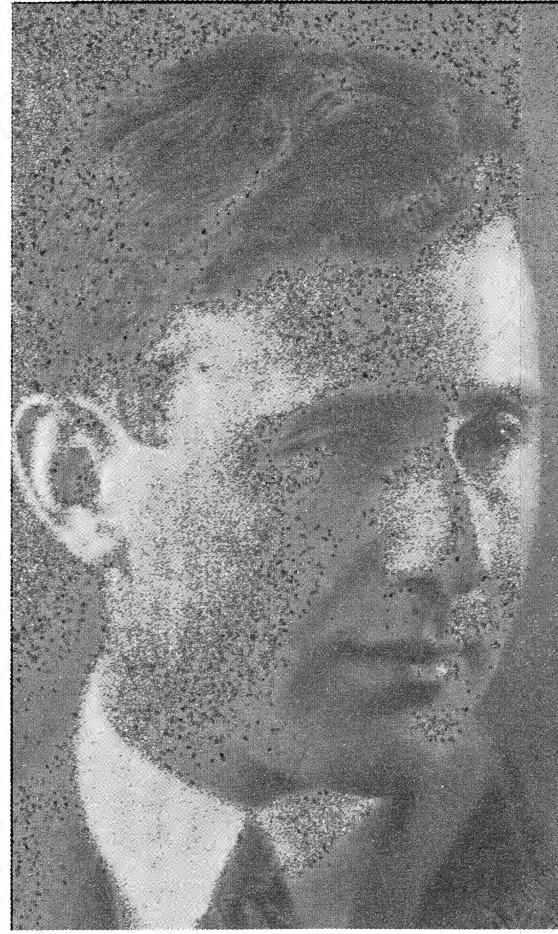
נשארה לי למזכרת תמונה קטנה שלו, שרשם עליה, מה שרשם, והיא משמשת לי כסמל לכל הנעלה בעולם.

שרה בורשטיין

איבנסקי — במרכז

דמויות: מנשה ויינר, כימאי
אריה שטרן, עורך־דין
שמעון ז"ק, רופא, במדי הצבא הבריטי

שמואל גולדשמידט

(רשימה אוטוביוגרפית)

נולדתי בינובה, ברחוב־הכביש מס׳ 33. הרחוב שלנו שינה את שמו במרוצת הימים לרחוב ראַליס, ע״ש הד״ר יואַזאַס ראליס, רופא עירנו, שהיה אחד ממייסדי ליטא העצמאית והמתרגם של הוֹמרוס לליטאית. אם יש לי יומרה אחת למקום בין אנשי ינובה המפורסמים, הרי הוא שהד״ר ראליס בכבודו ובעצמו היה המיילד שלי. הוא היה נוהג לספר, שמכל „הלקוחות״ שלו אני הייתי היחידי שירד לעומקו של תרגומו ואפילו ידע קטעים בעל פה. הוא־הוא שאמר לאמי: „גיטה, יש לך סופר בבית. אני מקווה, שהוא יתרגם את הוֹמרוס לעברית״. למעשה עשו זאת גדולים וטובים ממני, ואני אפילו יוונית אינני יודע. אולם עתונאי נעשיתי!

אבי, ר׳ חיים גולדשמידט, היה גדול בתורה ומומחה לספרות ימי־הביניים. ממנו למדתי משהו על הרמב״ם, יהודה הלוי ושלמה אבן־גבירול. אולם הוא מוכרח היה למצוא את פרנסתו בחנות־עורות, ועד היום אני אוהב את ריח־העורות המעובדים (לסוליות נעליים) ומבין בטיבם.

מבית־הספר „תרבות״ עברתי לגימנסיה העברית בקובנה, זו של הד״ר משה שוואבה, אחת האסכולות המעולות ביותר בגולה. גמרתי בלי מאמצים יתרים והספקתי גם לשחק בכדורגל, להשיט סירות על הוויליה והנימן, לרכב על סוסים — ולכתוב רשימות הומוריסטיות באידיש. בשנתי האחרונה בגימנסיה גם ערכתי את עתון־התלמידים. וב„נתיבתנו״ הופיעו שני קטעים משלי על הקריאה בשלום־עליכם ועל התענוג שבמתימטיקה. וזו האחרונה מראה שלא שמתי לב לבעיות הזולת בימים ההם...

משראיתי את שמי בדפוס הנחתי — לא, האמנתי! — שאני כבר מבין הכול, יודע הכול, ספרא רבא, פרשן נוקב. מכל מקום נכנסתי לאוניברסיטה של וויטאוטאַס הגדול ולמדתי מתימטיקה ומשפטים. את הקורס גמרתי במשפטים ודוקא הצטיינתי בקרימינולוגיה ומשפט פלילי ולא במשפט בינלאומי.

במשך כל השנים באוניברסיטה עבדתי בתור עורך הלילה של ה„אידישע שטימע״. אח״כ נעשיתי עורך עתון־הערב של ה„שטימע״ — „היינטיקע נייעס״. הייתי כותב את הטור היומי ולפעמים גם את המאמר הראשי.

בשנת 1937 נסעתי לקונגרס הציוני העשרים בציריך. אינני יודע אם דיווחתי כשורה, אבל למדתי להעריך מדינאים ועסקנים מכל הסוגים, ועד היום הזה לבי גס בהם. באותו קונגרס למדתי גם כן, שאנו זקוקים למדינה, ושבית לאומי סתם אינו אלא אשליה.

צ׳כוסלובקיה בימי נצחון הנאצים על המערב, הימים המרים וחדלי־הישע היו שלב שני בדרכי כעתונאי בינלאומי. ואחרי זה אנגליה — והרווחה של מלחמה... הייתי סופר צבאי במשך כל ימי מלחמת־עולם ב׳; והגורל רצה שאהיה במקום בימי שחרור בלזן ודכאו. מאז הפך לבי לאבן ואינני מגיב כהלכה. כי המראות האלה היו מעבר לגבול ההשגות של אדם ויהודי. משפט בלזן ומשפט נירנברג היו ימים של עבודה קדחתנית בעקבות תאורי־התופת ששמענו והפגישה פנים־אל־פנים עם מחוללי־השואה.

ארבעה ספרים משלי, אחד מהם בעברית, הופיעו ונמכרו — וקבעו לי מקום בעולם המסה והספרות המדינית. אולם לפעמים נדמה לי, שכל זה — המאמרים, המסות, הרשימות, הספרים, העריכה של סוכנות הידיעות היהודית (סט״א) באירופה — נעשה לאור שריפה ענקית, שממנה נצלתי בדרך נס, כי ישבתי כמה פסיעות מחוץ לתחום הלהט...

הידיעה הראשונה שערכתי כעתונאי מקצועי היתה הטלגרמה על פרוץ מלחמת־האזרחים בספרד. מאז לא היה שלום בעולם... אולם אין אני מתלונן על גורלי: גם על מלחמת העצמאות, וגם על מבצע קדש וגם על מלחמת־ששת־הימים כתבתי... ועוד יש לי תקווה לספר על ועידת־השלום בין ישראל לערב.

ואז „אחזור״ לינובה, לספר עליה בפרוטרוט...

בביקורו בקיבוץ עמיר

נוח שטרן

נולד בינובה, ב־1912, לאביו שמרל ולאמו בילה. למד בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. הצטרף אל ראשוני „גורדוניה". שיריו ורשימותיו נתפרסמו ב„הד ליטא" וב„נתיבות". הושפע מהליריקה של יעקוב פיכמן, משירי התוכחה של ביאליק ומהעוז הגברי בשיריו של טשרניחובסקי, כפי שהעיד על עצמו. ב־1929 נענה להזמנת אחד מדודיו, הגיע לארה"ב ונתקבל לאוניברסיטת הארוואורד, אותה סיים ב־1934 בהצטיינות; הוסמך לספרות אנגלית וכללית והוענקה לו מדלית זהב ומילגה לעבודת מחקר באוניברסיטת קולומביה, בה עשה קרוב לשנה. פירסם שירים בשבועון „הדואר".

הגיע לארץ ב־1935. עבד במערכת „דבר", שימש זמן־מה יועץ ספרותי לתיאטרון „אוהל", עסק בהוראה והירצה באוניברסיטה העממית של מועצת פועלי ירושלים.

נוח התגייס לבריגדה, בה שירת ארבע שנים; עבד במערכת העתון היומי „החייל", ופירסם בו משיריו; השתתף בפעולות ההצלה של שארית הפליטה.

ב־1946 השתחרר מהצבא וחזר לארץ.

עמד לשאת אשה, אך מחמת חוסר יציבותו לא נסתייע הדבר: „נשארתי רווק מפני, שכנראה לא הגעתי להרמוניה מלאה, כדי להתקשר סופית עם אשה".

בשיריו נמצא עקבות ברורים לחיים הפנימיים ולדרכו הפיוטית. תחילה נדרש לנושאי טבע ונוף, ובמאוחר צמח שירו ממצוקת־הנפש של הווייתו היהודית ומתוך חיכוכי זיזיו ובקיעיו של עולם. על פני רקע התקופה הסוערת והאומללה נסתמל לו האדם בכפל הצביון והקלסתר: „כוהן וקין כאחד". שירה זו עתים נתפעמה „בלבביות ובעגמה", ולפרקים גבר ונתחזק בה היסוד ההגותי המפוכח. ואף זאת: נוהג היה מידת חירות בבניין שיריו, ומצויים בהם קטעים בלשון פרוזה יומיומית אפורה. בכתיבה זו קדם את צעירי משוררינו החדשים.

בשיריו באה לידי ביטוי תגובתו האקטואלית לתהפוכות השעה, מעין בת־קול לאירועי הימים: מאורעות תרצ"ו, ספרד בלהבות, הזוועה הנאצית, מורדי הגיטאות, גבורת ההעפלה, מלחמת השחרור. שירתו היתה רגשית ורוויה יגון וזעם. כתב גם מסות ספרותיות. תירגם לעברית את „ארץ השממה" לאליוט ועוד.

דיכאון כבד קינן בו. לאחר חודשי חיבוטים רצה להשתלם ולעסוק בקראמיקה, בה ראה אפשרות לפורקן ומקור לקיום מעבודת־כפיים. נמאסה עליו ההוראה, התקומם נגד האינטלקטואל שבו, ביקש להיות מורכב פחות ופשוט יותר. אך הדברים לא הגיעו לכלל מעשה.

נפטר בכ"א באלול תש"ך, 1960. בן 48 היה במותו.

יצירותיו רוכזו בספר בשם „בין ערפילים", שהוצא לאור, ב־1966 בתל־אביב, ע"י אגודת הסופרים. הספר נערך ע"י אברהם ברוידס.

(עפ"י רשימתו של אברהם ברוידס)

פּוֹרְטְרֶט שֶׁל הַמְשׁוֹרֵר הַצָּעִיר

הוּא אוֹהֵב אֶת עַצְמוֹ,
אֶת הַלַּהַב שֶׁבּוֹ:
בַּזּוּלַת הוּא אוֹהֵב
הִשְׁתַּקְּפוּת הַכְּאֵב,
כְּאֵבוֹ;
בַּשָּׂרָב הָרוֹצֵחַ
מֵרְצוֹנוֹ הוּא קוֹדֵחַ.
כִּי בְּנֶפֶשׁ נִשְׂרֶבֶת
הוּא צוֹלֵל וְשׁוֹאֵב אֶת
הַשִּׁיר.

דִּבּוּרוֹ מְרוּשָּׁל,
כִּמְבַטֵּל אֶת הַכְּלָל,
פִּיו נָע וְלֹא נָע —
לֹא יִרְאֶה אִם יִשְׁמַע
הַשּׁוֹמֵעַ;
אַךְ — הַשִּׁיר בּוֹ מֵעִיר
נִגּוּן אִישׁ לֹא יַכִּיר —
כֹּה נִלְהָב! כֹּה נִשְׂגָּב!
— וְאִירוֹנִי.

הוּא שׁוֹלֵחַ מִלִּים
לְגַשֵּׁשׁ בִּשְׁבִילִים
שֶׁל דִּמְיוֹן הַצּוֹעֵד
לַיְּעָרוֹת וְאוֹבֵד
בְּסְבָכָם.

הַמִּלִּים שָׁם אוֹבְדוֹת
אָז גַּם הֵן, אַךְ הֵד אוֹת
מֵהַיַּעַר עוֹד שָׁב
וּמַגִּיעַ אֵלָיו —
וְלַשִּׁיר.

וּבֵין שִׁיר לְשִׁיר.
בֵּין כְּפָר לְבֵין עִיר,
הוּא פּוֹסֵעַ בַּלָּאט
וְשׁוֹכֵחַ כִּמְעַט
הָעוֹלָם; —

כַּךְ הוּא חַי, שֶׁאָהַב
רַק בְּדִידוּת וְשָׂרָב;
הָאוֹהֵב אֶת עַצְמוֹ —

אֶת הַלַּהַט שֶׁבּוֹ —
וְשִׂמְחָה בּוֹ יָעִיר —
רַק הַשִּׁיר.

תרצ״ו

טוביה בן־פזי (גולדשטיין), ירושלים

על שני אחים שהקדישו את חייהם לעזרה לנצרכים

זכתה העיירה ינובה בדור של שנות תרנ״ה—תרפ״ו בערך בשני אישים דגולים וקדושים, גדולי תורה, יראי־השם, שנחשבו לצדיקי הדור, הם האחים רבי יעקב ורבי שמעון ברב׳ יוסף גולדשטיין ז״ל, שכל אחד הצטיין בעולמו הוא, במידת החסד והרחמים לזולת, כלמדן וכעסקן הציבור בלא טובת הנאה כל שהיא.

רבי יעקב, הנודע בשם ר׳ יענקל דער עסיג מאכער, היה מתעסק במכירת חומץ וכדומה לשם פרנסה, בעצם לא הוא אלא אשתו (ילדים לא היו להם). הוא היה עסוק כל היום בעבודת הקודש שלו. בעצמו היה מסתפק במועט. רוב היום או הימים היה עסוק בתענית ובתפילה. בהגשת עזרה ותמיכה לנצרכים היה מוציא מכספו הוא, אבל הקומץ לא היה משביע את הארי, לכן היה בעצמו מבקר בכל בתי התושבים ימים מיוחדים בשבוע לאסוף נדבות עבור ניצרכים, כמו בעלי בתים שירדו מנכסיהם ואין פת לחם בביתם, ומתביישים היו לפשוט ידם. והוא כבר מצא דרכו אליהם, הגיש להם עזרתו — או בתור הלוואה, או סתם כך מבלי לקבוע זמן פרעון, ולאחרים אף סייע בצורה של מתן בסתר.

אולם את עיקר עבודתו ראה בהתמסרות לתמיכה בילדי עניים, שלא חסרו בעיירתנו. דאג להמציא להם אכסניה בבתים שונים, והוא היה משלם עבורם. בביתו שלו לא היה יום מבלי שתמצא ילדים אחדים חסרי־בית שהוא היה מפרנס אותם באכילה ובלינה. כל זה לגופם. ולנשמתם דאג במיוחד על ידי סידור מקום ללימוד תורה ודרך ארץ, שהוא עצמו ניהל. מי אינו זוכר את הילד „הירשלה״, שלקח אליו מתחת ידי אמו, אשר מרוב צרות נטרפה דעתה עליה, ולא הרשתה לנגוע בו. ר׳ יענקל, ברוב חכמתו ומסירותו למצווה זו של גידול יתום בביתו וחינוכו לתורה ולמצוות, הצליח להכניסו לביתו וטיפל בו, עד אשר היה ראוי ללמוד בישיבה ולהיות בין התלמידים הטובים. וכך נשא את עולם של רבים מתלמידי הישיבה הקטנה בעיירה. הוא גם הקים והחזיק את המוסד „תפארת בחורים״, מוסד לצעירים ולנוער עד גיל מבוגר, בו יכלו לרכוש ידע בעניינים תורניים. צעירים אלו באו אחרי יום עבודה לשמוע שיעורים בתורה, בהלכה, באגדה, במוסר ובהדרכה, ונהנו מזיו התורה שהוגש להם מפי ר׳ יענקל עצמו ומגידי שיעורים שבאו לעזרתו. מן הצד היה אף נותן למי שצריך דמי־כיס וכדומה.

באופן זה גידל וחינך דור של צעירים לתורה ודרך ארץ, בהשתדלות רבה, כדי שלא יבלו זמנם ללא תכלית וימיהם לריק. וכך היתה דרכו בקודש עד ימיו האחרונים, יהא זכרו ברוך.

האח השני — ר׳ שמעון המלמד ז״ל, הנודע בשמו ר׳ שמעון דער מלמד. מי שזכה ללמוד אצלו בחדר נחשב לו הדבר לכבוד ולחשיבות. כמעט רוב ילדי וצעירי העיירה מהסוג היותר חשוב עברו ולמדו בחדר של ר׳ שמעון, עד אשר ידעו ללמוד דף גמרא ויכלו להתקבל כבר לישיבה. את התלמידים לימד לא רק מקצועות קודש כמו חומש, תנ״ך, גמרא וכדו׳, אלא גם מקצועות חול כגון: חשבון, דקדוק, כתיבה וקריאה ברוסית. וכך היה ידוע כאחד מהמלמדים החשובים בעיירה, וההורים ידעו להעריך זאת. הם מצאו בו אישיות בעלת התמסרות וחמימות העמלה במסירות נפש ממש, מהבוקר עד הלילה למען תלמידיו. הם ידעו שכאן ימצא הנער את ההשפעה הרוחנית הן בתורה ויראת שמים, והן בדרך ארץ ובידיעת הלימודים על בוריים, וכן ידעו שהבן נמצא בביתו של מחנך דגול בעל אהבה ויראה.

ומה שנוגע מחוץ לכותלי החדר, בינו ובין הבריות — דלתות ביתו היו תמיד פתוחות לרווחה לכל אורח מוכה גורל, מחוסר יכולת ומר לב, ללינה, לאכילה ולסתם עזרה. מי אינו

זוכר את האשה פרדיל החרשת (פראדע די טויבע)? בזמן האחרון גם בלי דעת היתה מסתובבת בעיירה ממקום למקום, בלי קורת גג, וכשהיתה עייפה מצאה את מקומה אצל ר׳ שמעון המלמד. היתה נרדמת על מצעה שהיה מיוחד לה, וישנה כך כמה ימים רצופים בלי הפסקה. דמויות כאלו היו מבאי ביתו, מבלי להתחשב בפרנסתו המצומצמת, שכן היה מטופל במשפחה מבורכת שהתגוררה בבית לא כל כך מרווח. וכשהרבנית היתה חולבת בבוקר את העז, היה דואג שכוס חלב תוגש בראשונה לאורחים.

אחרי יום עבודת קודש קשה היה בא בערב לבית־הכנסת הסמוך ונותן שיעורי תורה לפני בעלי־הבתים, שהיו נהנים מאוד משיעוריו ושיחותיו בהלכה ובאגדה. היה נשאר עם כמה ילדים שהסתובבו בבית־הכנסת סתם לשם מעשה ילדות, לוקח אותם לפינה ונותן להם סוכריות או מטבע ויושב איתם לשוחח בענייני רוח, יראת שמים ודרך ארץ. כשהיה שב הביתה, היה עוסק בתורה עד שעות מאוחרות. בשנים האחרונות, כשחלה בעיניו והראייה היתה קשה עליו, היה יושב ולומד עם נערים אפילו שלא מתלמידיו, שהיו מקריאים לפניו והוא היה מפרש ומסביר. כך היתה דרכו בקודש עד ימיו האחרונים. גם עליו אפשר לקרוא את הפסוק: ויגוע ויאסף אל עמיו, בחודש ניסן שנת תרפ״ו. יהא זכרו ברוך.

גולדה סירק (סקר)

רבי ישראל יעקוב ובנו הצייר

מול ביתנו גרה משפחת רבי ישראל יעקוב, שהיה מלמד בחדר וגם ראש ישיבה. רבי ישראל היה איש צדיק, טוב לב, שהסתפק במועט. תמיד למד תורה והיה בקיא בה. היו לו שלושה ילדים. בנו אלתר היה צייר ופסל. זכור לי היטב פסל אחד שלו — יהודי זקן מלא קמטים. למטה היה חרוט „מאין יבוא עזרי״. פעם, לאחר שגמר לצייר תמונה, רצה להראות יצירתו למישהו. הוא קרא לי מביתי לבוא לראות את ציורו. היתה זו תמונה של אביו רבי ישראל שוכב על הספה וישן עם הטלית והציציות. אלתר ראה את אביו נם את שנת הצהריים והחליט לציירו. היתה זו תמונה מרשימה ביותר. אמו של אלתר היתה מספרת, שבהיותו ילד היה לוקח ממנה את הבצק שהכינה והיה יוצר כל מיני צורות. הם היו אדוקים והתנגדו שהילד ישב ויצייר. לכן היה אלתר מתחבא באיזו פינה ומצייר ומצייר. לבסוף השלימו ההורים עם כך שבנם אוהב לצייר ולפסל.

הבת אלטה התחתנה עם ישראל גולדשטיין בן שמעון המלמד. ישראל היה יהודי פיקח עם הרבה חוש הומור. פעם נכנסתי לבקש את הוועקשאפט. ישראל שאלני: „וועלכן וועקשאפט ווילסטו — דעם מילכיקן אדער דעם פליישיגן״. אני הילדה לא ידעתי מה לענות לו.

רבי ישראל יעקוב היה בערבים לומד גמרא עם יהודים פשוטים, שעמלו לפרנסתם ביום, ובערב היו מתכנסים בבית־הכנסת ללמוד דף גמרא. לאחר שגמרו את משנתם, היו עושים שמח: לוקחים את רבי ישראל יעקוב על הכתפיים, שרים ורוקדים ברחוב, ומביאים אותו לביתו. שם אכלו ושתו והשמחה היתה גדולה.

לעת זיקנה חלה רבי ישראל יעקוב בשיתוק. הוא לא יכול לדבר ולקום ממיטתו. רבי ישראל שכב שנים במצבו זה. הבת פריידקע טובת הלב טיפלה בו במסירות, כפי שהיה מגיע לו, עד ליום מותו.

יהי זכרו ברוך.

בבית ובחוץ

נולדתי וגדלתי בינובה. למדתי בבית־הספר העממי „תרבות". בתקופה זו ניתנה הצהרת בלפור. יום גדול היה זה, מאורע חשוב, שהורגש היטב בין כותלי בית־הספר. כולם דיברו על ארץ־ישראל. המורה יוסילביץ סיפר לנו על ההצהרה. באותו יום אירגן בית־הספר תהלוכה, שיצאה עם דגלים עד להר הסחרחורת (שווינדל בארג). על הנקה בלומברג ז"ל ועלי הוטל לשאת את הדגלים, מאחר ואנו היינו הגבוהות בכיתה. לצערי הרב הוטל עלי לשאת את הדגל הליטאי, ואילו לחברתי ניתן דגלנו הכחול־לבן. הייתי מאוד עצובה על כך. המורה יוסילביץ הבחין בעצבוני. בשבתנו לרגלי ההר שרנו שירים עבריים, והשמחה היתה רבה. ניגש אלי המורה ואמר: יום גדול הוא לנו היהודים, צריכים להיות שמחים וחוגגים. בדרכנו חזרה לביה"ס, נתן לי לשאת את הדגל הכחול־לבן ואמר: תחזיקי הדגל חזק בידייך. כדי לשמוח עם הדגל שלנו, צריכים להחזיק גם דגל זר.

נוער ציוני תוסס

בינובה היו מפלגות ציוניות מכל הזרמים. בערבים היו הרחובות מתמלאים בני נוער, בנים ובנות. קבוצות קבוצות הלכו ברחובות העיר, לעתים שרים לעתים מתווכחים, והכול קשור בארץ־ישראל.

ספרייה גדולה היתה לנו, שהכילה ספרים לרוב: מנדלי, ביאליק, תרגומים של טולסטוי, גורקי ועוד — בעברית ובאידיש. הנוער קרא הרבה ורצה לרכוש השכלה וידע.

זכור לי הקלוב ע"ש א.ד. גורדון ברחוב הכביש. שם היו מתכנסים בני הנוער, קוראים, משחקים דמקה ושחמט, שרים ורוקדים. במרחק לא גדול אפשר היה לשמוע שירה רמה מסניף המכבי. המעון של השומר הצעיר היה ממוקם בסימטת הנפחים. הרעש היה גדול בגלל עבודת הנפחים, אך זה לא הפריע להשומר הצעיר והחלוץ להתווכח ולחלום על ארץ־ישראל.

משה איבנסקי היה מבוגר מאיתנו, נשוי ואב לשלושה ילדים. הוא היה המורה, המחנך והחבר שלנו. אדם גדול בעל ידע רב. טוב לב היה, לא רדף כבוד; בעל כושר ביטוי עז. הירבה להרצות בפנינו על כל דבר שהתרחש בעולם. הוא היה אומר, כדי להבין את הרצל, צריכים להכיר ולדעת את משפט דרייפוס. משה איבנסקי היה הרוח החיה של ינובה. הוא נטע בנו את האהבה הגדולה לארץ־ישראל והרצון לעלות ארצה. הוא דגל בהשקפותיו של א.ד. גורדון, והכתוב על מצבתו „אדם, עבודה, טבע", שימש נר לרגליו. הקומוניסטים היו שנואים עליו. כדי שנבין מדוע ליהודים לא תצמח כל תועלת מהמהפכה הרוסית, למדנו תורתו של קרל מרקס ולנין, על מנת שנדע מה מתרחש סביבנו ולמה עלינו לבחור בדרך האחת והיחידה — לעלות לארץ־ישראל.

בינובה דיברו וקראו הרבה עברית. התנועה הציונית חדרה כמעט לכל בית, ולכן יצאו חלוצים רבים מעיירה זו. לבי נצבט בקרבי, בזכרי את חברותי, שחלמו כמוני לעלות ארצה וחלומן לא התגשם: חנה רשקה דוידוביץ ורבקה ססיצקי והרבה אחרים, שזכרם לא יימחה לעולם. הם נטבחו ע״י הנאצים והליטאים, ששיתפו פעולה עם המרצחים. אנו חייבים להיות להם לפה ולספר לדורות הבאים, למען ידעו על השורשים שהצמיחו את העצים הרבים, הנותנים עתה פריים בארץ־ישראל.

בית אבא־אמא

אני זוכרת את בית אבי. על הקירות היו תלויים קופסות צדקה לרוב, למען ביקור חולים, יתומים, וכמובן — לקרן הקיימת לישראל. אמי חיה שרה ז״ל, לפני הדלקת הנרות ביום שישי, היתה מניחה בכל קופסה וקופסה כמה פרוטות. מעולם לא שכחה לתרום תרומתה.

אבי פסח ז״ל, היה הולך לבית־הכנסת וחוזר משם עם אורח לארוחת ערב. הם היו משוחחים על הא ועל דא, ואנו הילדים מקשיבים בשקט ואיננו מעיזים לפצות פה.

בכל יום ראשון ושני היה בחור ישיבה אוכל בביתנו — מנהג שהיה נפוץ בעיירה. תמיד רצו לעזור לזולת.

זוכרת אני את בית־המדרש הגדול, היכן אבי ז״ל היה מתפלל, את בית־הכנסת (ה„שול״), שנמצא ממול, עם חלונות הזכוכית הצבעונית והמדרגות הרחבות. כן זוכרת אני את השטיבל של החסידים. בחגים אהבנו ללכת לבית־הכנסת. היתה אווירה חגיגית. אהבתי לשמוע את החזן שלמה השוחט ז״ל. היה לו קול ערב להפליא; התפלל ברגש רב; יפה־תואר וטוב לב. כולם אהבוהו. פרנסתו היתה בדוחק, אך לקרן הקיימת תמיד תרם.

אנטישמיות היתה בליטא כבכל ארצות הגולה. בשנת 1920 יצא אבי את העיר לרגל עסקיו. אחותי דינה (בת ה־17) נלוותה אליו. בדרכם זו נרצחו ע״י שודדים ליטאים, שגזלו את כספם ולא הסתפקו בכך, אלא רצחום נפש. אחותי, שהיתה פצועה אנוש, סיפרה לפני מותה, שהמרצחים אמרו „מוות ליהודים״ ולא הניחו לנפשם.

מקרה זה השפיע עמוקות על משפחתי וגרם לרצוננו העז, לא להמשיך לחיות בארץ זו. אחי שרגא נסע לארה״ב. אני עליתי ארצה, במחשבה להביא את אמי לכאן מה שיותר מהר. אמי חיה שרה לא זכתה לעלות ארצה, היא נרצחה ע״י הגרמנים.

מקרה אבר׳קה

היהודים בינובה היו מלוכדים ולא עזבו איש בשעת צרה ומצוקה. זכור לי היטב מקרהו של אברהם אונטרשץ (אבר׳קה), שהיה חבר מכבי, אהב ספורט. באחד הערבים יצא מהסניף מאוחר בלילה. בדרכו הביתה נקלע למקום שם התרחש רצח. גוי אחד רצח גוי שני. המשטרה אסרה את אברהם ללא סיבה והאשימה אותו ברצח הגוי. העיירה געשה ורעשה, אנשיה לא שתקו ולא עזבו את אברהם במצוקתו. הם לקחו למענו עורכי דין מפורסמים. נערך משפט ארוך, מלא רוח אנטישמית. אך הצדק הפעם צף ועלה והוכח כי אברהם היה חף מפשע והוא יצא לחופשי. לא אשכח את השמחה שאפפה את העיר עם שחרורו. כל אנשי העיירה יצאו להקביל את פניו ולברכו לשלום.

גולדה סקר (סירק), גבעתיים

חיה רבקה פיינברג (אהרונסון),
ארה"ב

ברגשות מעורבים

את ינובה עזבתי ב־2 באוגוסט 1936 — בתקווה ובכאב גם יחד. בטוחה הייתי, שיותר לא אראנה.

רגשות מעורבים מעורר אצלי זכרה של ינובה שלי: עיירה יפה בין יערות והוויליה, לילות קיץ בהירים, חורפים מושלגים, בתים מוסקים היטב, מעט בניינים גדולים, לרוב — בתי־עץ קטנים, אנשים טובים, חברים וחברות נלבבים, בעיקר — במעוננו, מעון „השומר־הצעיר" — התנועה שנתנה לי כל־כך הרבה, שתישאר יקרה לי עד סוף חיי. השומר־הצעיר והוויליה — שני אלה הצילוני והרציאוני פעמים רבות מצרות אישיות ומצרות של המשפחה. בין הגלים שכחתי על בעיותי, בין ערבות־הנהר גיליתי למימיו הזורמים את כל סודות נעוריי.

פעם בערב קיצי אפילו הפכו מימי הוויליה את סירתנו מתחת לגשר־העץ החדש. היו אז יחד אתי בסירה: דניאל ריקליס, בו ראינו אח מבוגר ומורה־דרך, דוב'קה דוביאנסקי ואסנת קצנברג — חברותי, אלתר חסיד ושלמה גרבר, אשר הפך את הסירה. כעת הנני סולחת לו על כך.

את הבושה והפחד הנני חשה עוד כעת, פשוט קשה לי לתאר לעצמי, כי אותם הגויים, אשר משו אותנו באותו ערב מן המים, ידם היתה בכל אותן הרציחות, בהן ניספו יקירינו.

אבי היה מלך הנפח: לאמי רחל היו עוד שני ילדים: בן קטן, ראוב'לה, ואחותי שושנה — כעת בלוס אנג'לס, ארצות־הברית. יחד עם בני משפחתי ניספו גם דודים ודודות ובני־דודים.

יהי זכרם ברוך.

שמואל בן־מנחם (חדרה)

קצת מזה וקצת מזה

מתשעה ילדים שהיו לאבי נשארתי יחידי.

כיוון שאבי הרב מנחם מנדל דייץ, זצ"ל, היה ראש ישיבת „אור נוגה" בינובה, הייתי קרוב יותר לחוגים הדתיים.

לנגד עיני חולפות דמויותיהם של המורים בבית־הספר „יבנה", בו למדתי לפני שעברתי לישיבה: המורה לוינסקי, המורה גרודסקי שצלעה לאחר שנפלה בצעירותה מנדנדה בכפר סמוך; המורה שוב והמורה אלתר קגן, שלימדנו לימודי־קודש בחדר הקטן של ה„שול". בלילות יש והיינו באים לשם לתפוס יונים בעליית־הגג. הרב ר' נחום ברוך גינצבורג היה בא לבחון אותנו בליווי נכבדי העיר, כמו ר' אלתר ז'וכובסקי, שהיה לו בית־מרזח ליד כיכר השוק.

זוכרים את נוח מכסה־הגגות, שאני קורא לו המשוגע־הנביא? לאשתו הראשונה הוריד את הראש בגרזנו. התחתן שנית עם אשה קטנטונת. כשהחזן היה מוציא מפיו את המלה „שלום", היה נוח מסובב את ראשו לצדדים ומכריז „ניין" (לאו). על החלון מול מקום תפילתו היינו מדביקים את המלה „שלום" באותיות גדולות. לא מזמן נפגשתי עם ינובאי אחד, וכשנזכרנו בנוח, נשאר לעמוד על מקומו ואמר: הן נוח זה ניבא את השואה!

מבעלי־העגלות והסבלים זכור לי במיוחד איצ'אלה דער בול, שהיה גדול ושמן. פעם התערבו איתו העגלונים, שלא יוכל לגמור עשרים וחמש לחמניות. לאחר שכילה עשרים ושתיים חש ברע ונלקח לבית־החולים. כמעט הלך לעולמו.

מי הוויליה גאו ועלו עד לספי הבתים

אסתר טלמון (נובחוביץ), הרצליה

בין מים ואש

החווייה הגדולה ביותר, הזכורה לי מימי הילדות, היא מהימים שלפני חג הפסח וקשורה עם הווילִיה.

עם בוא האביב ויחד איתו — הפשרת הקרח, היה הנהר עולה על גדותיו, ומימיו מציפים היו את כל הסביבה, שוטפים את הרחוב, הבתים וכל המצוי בתוכם.

גרנו ברחוב קרוב לנהר, ומדי שנה, בהתקרב האביב, היה מתחיל החשש הגדול מפני השטפון. עם הישמע רעש התבקעות הקרח, היו תושבי הרחוב מזדרזים לארוז את כל המטלטלים ולהעלותם לקומות העליונות של הבתים.

לגבינו, הילדים, היתה זו תקופה של שמחה גדולה. בימי הכוננות לקראת שטפון לא היו ההורים מקפידים על מעשינו. יכולנו לבצע תעלולים שונים, ללכת מאוחר לישון, והעיקר — לעמוד שעות והתבונן במי־הנהר הגואים ומתחילים להשתפך; לרוץ, לספר ולהתלהב — עד היכן הגיעו המים ואצל מי כבר הספיקו לחדור.

התמונה השמורה אתי מזכירה לי בוקר אחד. השעה היתה מוקדמת מאוד. מישהו נכנס לביתנו וקרא: — הקרח נשבר, בואו כולכם להצטלם! — ואנו כולנו — בני משפחתי, דיירי הרחוב וכל מי שהזדמן למקום — מיהרנו החוצה והצטלמנו על רקע הנהר הגואה.

תמונה זו היא המזכרת היחידה, שנותרה בידי מימי הילדות.

מרבית האנשים המצולמים בה הושמדו בתקופת השואה.

חוויות נוספות מהימים ההם קשורות עם השריפות. מאחר והעיירה רוכה ככולה בנוייה היתה מעץ, הבתים סמוכים זה לזה ונגריות רבות היו בה — היו שריפות פורצות לעתים קרובות; עד כי נדמה לי, שלא עבר שבוע ללא שריפה. ועוד נדמה לי משום־מה, כי יום שלישי היה היום המיועד כאילו לשריפות.

הזעקה: „שריפה" — היתה מקפיצה אותנו, הילדים. היינו רצים לחזות במראה הבערה. רבים מאנשי העיירה היו באים למקום השריפה, ורובם — יותר בשביל לראות מאשר לעזור.

עוד זכורים במיוחד מימי הילדות ערבי שבתות. היינו מסובים לשולחן רחוצים, חפופים ומסורקים בבגדי־שבת. הבית היה מלא אור וחום ואבא היה מברך „קידוש".

אבי ובני משפחתי למדו בישיבת סלבודקה. אני למדתי בבית־הספר של „קולטור־ליגע". הייתי גם חברה בהסתדרות הנוער שלהם, בשם „וונדרפוגל" (ציפור נוד), אליה השתייכו מרבית צעירי רחובנו. היינו יוצאים לטיולים הרחק אל מחוץ לעיירה גם בלי רשות ההורים וידיעתם. אחר־כך היינו פוחדים לשוב הביתה.

יותר מאוחר עברתי לצ.ס., אך לארץ־ישראל עליתי עם הנוסעים למכביאדה, ב־1935. נסענו אז מינובה שש בנות, וכולן נשארו בארץ.

ישראל יעקוב פגיר

דבורה'קה הגרושה

כל פעם בזוכרי את ינובה, הנני מלא תמיהה על כך, כי נתברכה בכל דבר ודבר בשפע. קחו, למשל, את החייטים: נפתלי ובניו, ישראל עם בניו ובנותיו, יוסי־משה או בעלי־שמות של שתי קומות ויותר, כמו שלמה בתיה טולדס, יוסי פייגה לאה'ס, שמואל פרומה זלטס ואחרים.

החייט האפריקני

עובדיה החייט התעורר בוקר אחד טרי ובריא... וישא את רגליו ליוהניסבורג, לגרוף זהב. מה עניין זהב לחייט? — ואמנם זהב לא מצא. אין זה מטבעו של הזהב לבוא בעצמו. סבל רעב, עד כי באו מים עד נפש.

בקיצור — עובדיה חזר הביתה רזה משהיה אך גם חכם יותר. הלך לנטע הצבעי, וזה עשה לו שלט ועליו מצויירת חליפה כחולה ללא־ראש ורגליים עם כתובת למטה: חייט אפריקני. את השלט תלה לפני ביתו, בסימטה של בנצה החובש מול הקלויז של הרוכלים.

אחינו בני ישראל צחקו מלוא חופניים: הגויים לא ידעו לקרוא את הכתוב, ובכלל — אין הם מזדמנים בסביבות הקלויז, כי לא היה שם בית־מרזח. והיה השלט כמו ברכה לבטלה, פרט לזה ששימש כדחליל לנערים, שהיו חוזרים בשעת ערב מאוחרת מאהובו־תיהם. כאשר היתה הרוח מטלטלת את השלט, שהיה מכה בקיר, ונרות לזכר נשמות המתים מאירים היו מבעד לחלונות של הקלויז על החליפה שבשלט ללא־ראש־ורגליים — כאילו ראו איזה שד או שטן, ופרחה הנשמה.

יוסי שמעון'ס — חייט הנשים

חייטים לגברים היו — אשר לא ייספרו מרוב; אך להלבשת הנשים היה רק חייט אחד, יוסי שמעון'ס, יחיד בדורו. ואם סבורים אתם, שהיה שמח בחלקו, אינכם אלא טועים.

נתקלתי בו פעם, כשהוא נושא על זרועו משהו עטוף בסדין לבן. הבנתי, שזה בגד לאשה, על מנת לקחת מידה. פניו נראו מודאגות.

אילולא בתו דבורה'קה לא הייתי שם לב אליו. אך היות והיכרתי את בתו — נערה יפה, חכמה, חיננית ועם כל המעלות, הקדמתי לומר לו בוקר טוב.

אותו חורף נסעתי לאמריקה לעולם ועד. לאחר הפסח קיבלתי מכתב, ובו נאמר, כי דבורה'קה חייבת לקבל גט, אפילו לא הת־חתנה — ואומרים לה, כי היא אשתו של מנקה־הארובות. אין ברצונה להיות אשתו של מנקה־ארובות.

כיצד הגיעה לכך

וזה סיפור המעשה: שבת לאחר הקוגל הת־אספה חברותא, שרו ורקדו כתמיד. מישהו הציע לערוך מעין טקס חתונה ולהשתעשע בחתן־כלה ובמחותנים. דבורה'קה הסכימה לשחק את תפקיד הכלה. בחברה היה בחור, פנים חדשות. נטל על עצמו להיות החתן. הדבר היה כך: לייזר מנקה־הארובות נפל מגג ונפצע קשה, והבחור החדש תפס את מקומו.

ערכו חופה וקידושין כדת וכדין עם טבעות ועדים — והתפזרו.

סיפור המעשה הגיע לאוזני החוגים הד־תיים. הרב הזמין את החתן ואת הכלה ואת העדים, חקר ודרש ופסק, כי על פי דין משה וישראל דבורה בת ר' יוסי שמעון היא אשתו של פלוני בן אלמוני.

אך דבורה מוחלת על הכבוד הזה וגם מסרבת לקבל גט. והעיירה ינובה — על גלגלים, עד שנמצא פגם בעדותו של אחד העדים. פסלו אותו, כי שיכור היה. החתונה בוטלה, אך דבורה'קה נשארה מאז בשם „הב־חורה הגרושה".

יצחק בן־דויד

משה'קה „עובש"

מי לא הכיר את משה'קה „די טוכלע"? זה היה טיפוס מיוחד במינו — לא בטלן, אלא עמל כרוב הנוער הינובאי. ממקצועו היה זגג, אך מרבית הזמן היה מחוסר־עבודה. החיים לא פינקו אותו. הלצים היו אומרים לו:

— משה'קה, אין עבודה? לך ותנפץ בלילות את שמשות הגבירים, וביום תזגג אותן שוב. הוא התגורר עם אמו בבקתה עלובה ברחוב ברייזר. ריחות העיפוש מבגדיו ליווהו בכל אשר פנה.

הנהו עומד לנגד עיני, ארגז הזגג על גבו, ידיו ובגדיו מלוכלכים במרק — מעין פרסומת למשלוח־ידו.

היה מתווכח בריתחה, חלקיקי רוק ניתזים מפיו, ובפינתו עולה הקצף. בספריות ידעוהו כמנוי מתמיד וקורא נלהב. התעניין במיוחד ברומנים קרימינליסטיים, באידיש ובעברית. בקולנוע לא פסח על אף סרט. עם זאת לא אומר, שהיה שקול בדעתו. איזה בורג זעיר במוחו לא היה מבורג דיו.

— לפי השקפתך — אתה נחשב לציוני או קומוניסט? — אני פונה אליו.

— אני נחשב ליותר קיצוני מקומוניסט — אני טרוצקיסט — משיב הוא בחיוך ערמומי.

אל חוף הרחצה היה מופיע כל יום שבת ומשתזף מבוקר עד ערב. היה מתעסק ב„פיסול" בחול הרך. בעיקר מפסל היה דמויות של נשים מגושמות, כפי שהמחיש אותן בדמיונו כסמל הנשיות. או אז היה מתרחק קצת, מתייצב בפוזה של נפוליאון, ובעיניים יוקדות ובפה פעור נצמד לדמות האפרודיטה, אותה צר במו ידיו — תחליף לבחורות שרחקו ממנו.

שרה בורשטיין

בדותות וגוזמות

מי מהינובאים הוותיקים איננו זוכר את משה־דויד מאיר, שהיה משיט דוברות על הנהרות ברחבי ליטא ומעבר לזה? בנוסף למקצועו זה היתה לו אכסניה ומסעדה, שאש־תו ניהלה במומחיות רבה והיתה מפורסמת במאכליה הטעימים. בשנות חייו האחרונות, כאשר מקצועו הקשה היה לו לטורח, עזר לאשתו, בעיקר בבידור האורחים שלהם בע־רבים, בספרו להם בדיחות ומעשיות אין קץ.

משה דויד היה טיפוס מיוחד במינו: נראה כמו יצוק מפלדה, גבה קומה, שמן, בעל עורף שור, פנים רחבות, רגלים וידים כגזעי עצים עתיקים. כשהיה הולך נדמה היה, שהאדמה רועדת תחת הלמות רגליו הכבדות, שהיו נעולות במגפיים ענקיות. בעיקר הצטיינה כרסו בקיבולה העצום. זו היתה „איצטומכה שלא ידעה שבעה". התיאבון הבריא שלו היה מפורסם, והרבה בדיחות ובדותות נסבו או־דותיו. הוא ידע על כך, אך לא התעצב ולא נעלב, כי מטבעו היה אדם נוח. פניו היו תמיד מוארות בחיוך נעים, וטוב־לב נבע מהן. יתר על כן: הוא אהב לספר בדיחות על חשבון עצמו, היה מגזים לא מעט ונהנה מזה. כאשר מישהו היה יותר מדי חצוף ודורך לו על היבלות בהערות אודות כרסו, שהיתה מזדקרת מרחוק, היה משה דויד אומר בצחוק בלטפו את כרסו: „הלוואי והיה לי הכסף, שעלתה כרס זו; אך לא אאחל שיהיה לך

הכסף, שהיא שווה כעת". בזה היה סותם את פי מעליבו, והידידות ביניהם לא פסקה. גם בתו חיה ז"ל, חברתי הטובה לספסל הלי־מודים, בחורה מאוד פקחית ומעשית היתה, הולכת בדרכיו ומספרת בצחוק כל מיני אי־רועים מבדחים אודות אבא שלה. כל מה שאספר להלן קיבלתי מפיה, ו„כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם" — פסקו חכמינו; אם כן — „רכילות" זו תיחשב לי לצדקה...

יום אחד בא משה־דויד לקובנה לבקר את בנותיו. חיה דיברה על לבו ללכת לראות בפלאי הראי־נוע, שהוא אף פעם לא ראה. נתפתה לה והלך איתה. עייף היה, תרדמה נפלה עליו באמצע הסרט, וקול נחרתו — אימה. חיה דחפה לו מרפק בצדו, והוא התעורר המום וחסר־חושים. הביט כה וכה והבחין על המסך בנהר רחב־ידיים. פלט משה־דויד צווחה מבעיתה מפיו: אוי ואבוי לי, איפה הדוברה שלי? לאן נעלמה? כנראה שנקרעה מהחוף.

מפאת עובי הצואר שלו קשה היה למשה־דויד לקנות לו צווארון. יום אחד נכנס לחנות בלוויית אחיו, שהיה גם כן משיט דוברות, וביקש צווארון. מדד את כל מלאי הצווארונים, ולא נמצא אף אחד מתאים לו. פנה אל אחיו ואמר: כנראה, שיצא לי לקנות שני צווארונים ולחבר אותם, כמו שמחברים שני חלקים של דוברה במין חבל שזור מלכש (הפעולה הזו נקראת בלשון המקצועית צוזאמענשוואר־טעווען).

יום אחד נכנס משה־דויד לנפתלי, החייט המפורסם בינובה, והזמין לו חליפה. כרגיל, צריכים היו לקחת מידה. אך זו הצרה: לקחת מידה של משה־דויד היתה עבודת פרך מפאת רוחבו וגודלו. נפתלי הזעיר טיכס עצה ומצא. לקח את קצה הסנטימטר, הידק אותו למקום כל שהוא בגופו של משה־דויד והחזיק בו בחזקה. את הקצה השני מסר לעוזרו — בנו מאיר, וההוא הסתובב מסביב למשה־דויד במדדו אותו. כשמאיר נעלם מעיניו של אביו, בהיותו בצד האחורי של הלקוח, התחיל נפתלי הלץ לצעוק: „מאיר, מאיר, איפה הנך?" „לאן נעלמת?" בצעקה ענה מאיר: „אבא, אל תדאג, עוד מעט ואגיע אליך..."

נוער
תוסס
וציבור
ער

יצחק בורשטיין

מכבי

המועדון היה שנים רבות בין כתלי ביתו של נטע גולדמן. **מכבי מנתה למעלה מ־200 חברים פעילים. נוסדה ב־1920. בין המייסדים היו** אריה זיסלה, דבורה שוהס, שלמה בר מאירוביץ, זאב קירז׳נר. **יותר מאוחר נת־מניתי ליושב־ראש הוועד והקדשתי את רוב זמני לפעולות החינוך הגופני והרוחני של הנוער. נעזרתי בעבודתי על־ידי חברי הוועד** אברהם ז׳וכובסקי, מרדכי וולפוביץ, שלמה בר, קירז׳נר **ודויד** פרידמן. **בתחום הרוחני פעל** משה איבנסקי. **היו במועדון חוגים אלה: אתלטיקה קלה, פינג־פונג, כדורגל, שחמט, אופניים, מקהלה, תזמורת כלי־פריטה וחוג דרמתי פעיל.**

הזוכרים אתם את המנצח שלמה בר? בעל פנים אדומות, שליו ובעל עצבי־ברזל. פעיל עד היום בתחום המוזיקה בווילנה.

זכרו את הכדורגלנים שלנו: מייקה **האילם בשער,** יצחק ריקליס, לוי׳קה **ו**אלקה קפר, ברל סגלובסקי, פייבל שפירא, אפרים פרקס, לייזקה הג׳ינג׳י, מאיר׳קה מכניק, משה אונ־טרשץ, הירשל לוין, **המגן** מוטלה יפה, יענקלה קליבנסקי.

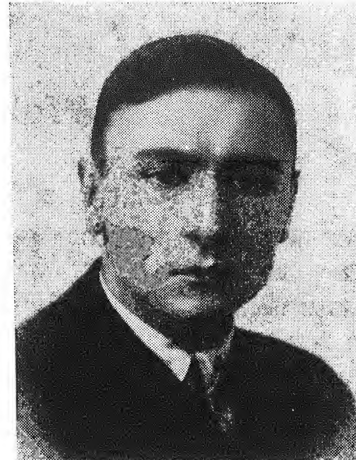
את משפט־החברים היוו הירשל לוין, לייבל שטרן וזליג אפשטיין.

נשפי ההתעמלות באולמי הראינוע והכבאים משכו נוער רב. הזוכרים אתם את הנשף באור־לם הכבאים בהשתתפות תזמורת־הג׳אז של סטופל? — **ויהי כטוב לבם של** סטופל **ו**נטע **בכוסות יי״ש במזנון של נטע ואשתו, החלו מתנשקים ונטע נגס באפו של סטופל עד זוב דם. כינויו של נטע: „חלולים״.**

בימי הצהרת בלפור ול״ג בעומר היה מכבי

קבוצת המתעמלים הראשיים ב„מכבי״ נפרדת מאריה זיסלה:
צבי אופניצקי, אבר׳קה אונטרשץ, פייבקה שפירא, שלמה דרגצקי, אריה זיסלה, עזריאל אופניצקי, מנדל דוביאנסקי, X, שלמה פרידמן, X

אליהו כגן (תל־אביב)

על הפועל והנוער

בשנת 1931 הצטרף הקלוב הספורטיבי של הנוער הציוני־סוציאליסטי „הכוח" בליטא לתנועת ספורט הפועלים ושינה את שמו ל"הפועל". מאז הפך „הפועל" בליטא לחלק בלתי־נפרד מ„הפועל" בארץ־ישראל ומטרתו — לאפשר לציבור העובדים לעסוק בספורט, במסגרת התנועה של ארץ־ישראל העובדת.

הקשר המעשי עם הנוער בליטא הוקם, למעשה, לאחר שלליטא הגיע כשליח אחד מפעילי „הפועל" בארץ־ישראל דאז, ישראל כרמי (כעת פקיד בכיר במשרד העבודה, בלשכות התעסוקה).

עם בואו של י. כרמי לתקופה של שנה, הוקם מרכז „הפועל" בליטא וחוזק הסניף הראשי בקובנה. בשלב יותר מאוחר הוחל בהקמת סניפים גם בערי־השדה.

הפעילות הספורטיבית התבטאה בעיקר בספורט ההמוני: כדור רגל, מישחקי כדור־סל, כדור־עף, התעמלות, הרמת משקלות, איגרוף, שחייה, פינג־פונג, וברור — גם פעולה חברתית־עורך מיפגנים ברחובות העיירה עם דגלי הלאום, עם רוכבים על סוסים ועל אופניים מקושטים. היו צועדים באון בתלבושת מכבי בליווי שירים עבריים. כמו־כן היינו מארגנים אסיפות והרצאות על נושאים שונים בכוחות עצמנו ובהשתתפות כוחות מהחוץ, מקובנה.

גאוותה של מכבי היתה על החוג הדרמתי שבהנהלת הבמאי חנע קצנברג: רזה, מגולח למשעי, חובב הטיפה המרה, תמיד במעיל עור. מוכשר כבמאי. סייע לו בעיצוב דמויות השחקנים איציק דמבו. ה„פרימדונות" שלנו היו מרים נוחימוביץ והינדה לויץ. עד היום זכורה וחרותה במוחות רבים דמותה של „מירה'לי אפרת" בביצועה של מרים. בתפקידים קומיים ואחרים בלטו הירשל וולפוביץ ואבא אופניצקי, יוסף חיין „העגלון", פייסקה שחור, וולוקה אופניק, רפינג, ציפה־לאה ויינר ,שפרה למיאנסקי, בתיה זנדמן ועוד.

המחזות שלנו, כגון מירה'לי אפרת, השדות הירוקים, ישקה שרלטן, הקמצן ועוד הועלו גם על הבמה בווילקומיר. חנע קצנברג דאג לכך, שלפני כל הצגה ישתו השחקנים כוס יי"ש, אשר תתרום את חלקה להשראה ול־הצלחת ההצגה. ולאחר ההופעה — מסיבה. לנשפים היו אמנינו, כגון חנע קצנברג, איציק דמבו והירשל לוין, מחברים פזמונים, שהיו נשמעים בפי הנוער עד לנשף הבא.

פגישה עם המטיף הציוני, סופר ועסקן, שמואל טשרנוביץ („ספוג")

1. חיים משה סלומין 2. חנה פסיה גלזר 3. רבקה דמבו 4. יוסף אינטריליגטור 4א. איידל בורשטיין 5. אברם 5א. שיינה אברמסון־אנטס 6. אלטה רובין 7. עטל כ"ץ 8. זלטה רוזנברג־ינוסביץ 9. אלתר מוניץ 10. צילה אונטרשץ 11. הניה פרבר 12. טייבל שטיין 13. מרים מרביאנסקי 14. ציפורה שוהם 15. מרים בורשטיין 16. הניה בלומברג 17. חיים לוין 18. יטקונסקי מקובנה 19. נדיה גרנביץ 20. נטע וולצקובסקי 21. השיל לוין 22. מרדכי אייזיקוביץ 23. המורה רוזנברג 24. קולביאנסקי 25. טשרנוביץ 26. יוסף אברמסון 27. לייב וולפוביץ 28. לייבה פגירסקי 29. שמעון רובין 30. פסח שחור 31. נוח שטרן 32. שמואל גולדשמיד 33. צבי יפה 34. משה פריד 35. משה איבנסקי 36. שאול קיידנסקי 37. ד"ר ג. ראן 38 לולה וילקומירסקי 39. חנה דוידוביץ 40. נחמה לוין 41. יצחק פרבוזניק 42. משה ז"ק 43. שמרל שטרן 44. ליבר פרבר 45. יונה כ"ץ 46. מנחם מנדל גורפיין 47. מאיר גולדשמיד 48. חיים גולדשמיד 49. וילקומירסקי

כרטיס-ציר לועידת
הציונים ברוסיה

№

Делегатъ Э. Я. Кацъ

מר

Городъ Ахтырка

נבחר ב

דעלעגאטען קארטע
צום אלרוסישען ציוניסטישען צוזאמענפאהר

ההסתדרות הציונית בליטא

הועד העירוני ב

כרטיס חבר

№ 2

הציונות, שואפת לרכש מקלט בטוח על ידי משפט גלוי לעם העברי בארץ ישראל. (הפרוגרמה הבזילאית).

השם

העיר

יום לחדש תר

יושב ראש

מזכיר

ההסתדרות הציונים
בינובה

"מכבי" ינובה 18/II 1925

יצחק ב., מרים ברזין, גולדה פרידמן, מלכה אונטרשץ, גירשוביץ, שלמה בר מאירוביץ; סאנל, רבינר, חנה גולדשמיד, פרלה ליפיאנסקי, מרים בורשטיין; רייבשטיין, לנצמן, X, צ׳רנה גולדשמיד, יונינה גורביץ; אנה גרנביץ, בוניה וולפוביץ, מרים לוין

עם קבוצת מתעמלות ב„מכבי״:

יוסף ריקליאנסקי, יצחק דרגצקי, דינה פרלשטיין, יונינה גורביץ, משה ברון, ליפשה בוז, חנה שחור, שושנה פרידמן, רבינר, לנצמן, חיה כ״ץ, מרים ברזין, שלמה פרידמן

שלמה פרידמן, משה אונטרשץ, יעקוב קליבנסקי, צבי לוין,
אריה שטרן, אריה זיסלה; מיכה מכניק, מאיר זופוביץ, יצחק
נוחימוביץ, פייבל שפירא, אבר אונטרשץ, אפרים פרקט

שמרל שפירא, ד. פרידמן, ברל סגלובסקי, י. קליבנסקי, פ.
שפירא, לוי קאפר, מ. מכניק, ג. גולדשמיד, אפרים בטן,
שוהם, שלמה זילברמן, פ. שחור; י. נוחימוביץ, ז. אפשטיין,
ב. שבתי׳ס

הירשל בנקקוטשר, י. קליבנסקי, ל. קאפר, מ. מכניק, ב.
סגלובסקי, ברל פיין, שואל מילנר, פ. שפירא, אלקה קאפר,
שלמה פרידמן ;
זלמנוביץ, יעקוב נוביחוביץ, ברקה איקור, אבא פיין

קבוצת הכדורגלנים של „מכבי"

מיצעד של „מכבי":

מעבר ל„טשיגונקה" (מעבר הרכבת).
באופק — ביהח"ר „קמח" וחורשת הגיריאלקה

המיצעד — ברחוב ברייזר

צוות השחקנים במחזה „השדות הירוקים״ (די גרינע פעלדער) של פרץ הירשביין (באידיש):

בתיה זנדמן, יצחק ב., שפרה למיאנסקי, נוח שטרן, ציפה לאה ויינר, פסח שחור, מרים נוחימוביץ, זאב אופניק

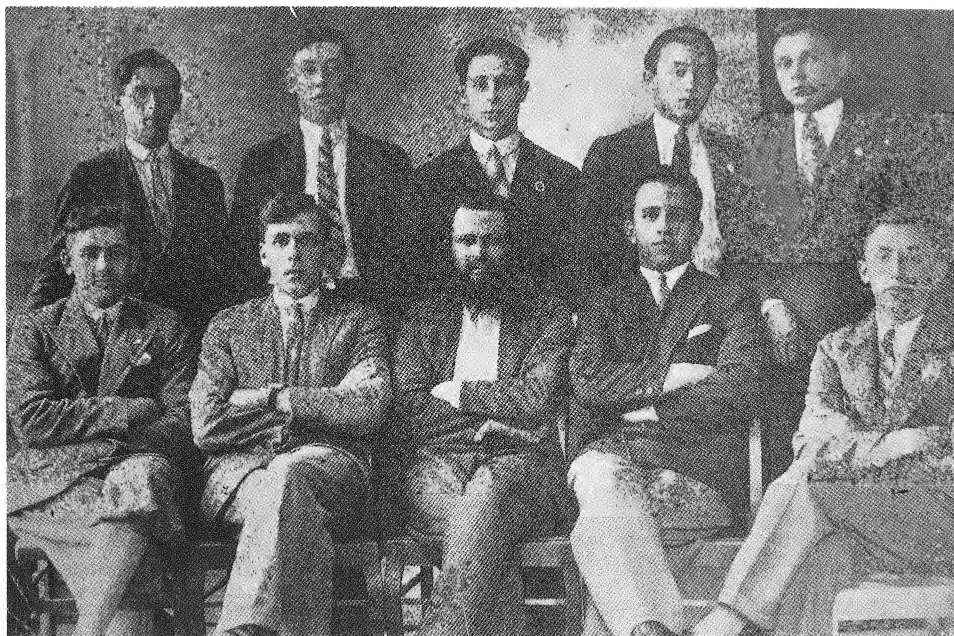
השחקנים וחברי „מכבי״ על רקע התפאורה:
י. נוחימוביץ, ב. שבתי׳ס, פ. שחור, וידצקי, ש. גולדשמיד, אברם, ד. פרידמן, אפרים פרקט, א. שטרן, א. גולדשמיד, ב. סגלובסקי, משה סולסקי;
יצחק ב., צ. ל. ויינר, אבא אופניצקי, איבנסקי, חנא קצנברג — הבמאי, א. כגן — הצייר, נ. שטרן, ז. אופניק, X, נ. גולדשמיד;
שפרה למיאנסקי, מרים נוחימוביץ

יצחק גורביץ, שלמה זילברמן, משה אונטרשץ, פסח שחור, רפינג; ציפה לאה ויינר, צבי לוין, מרים נוחימוביץ, אלחנן קצנברג, הינדה לויץ, שפרה למיאנסקי

ועד ה„מכבי״: דויד פרידמן, ניסן גולדשמיד, ברון, ברל סגלובסקי, פ. שחור; שמואל גולדשמיד, שלמה פרידמן, מ. איבנסקי, אפרים פראקט, משה ברון

ירחמיאל דוביאנסקי, ברנשטיין, ז. אפשטיין, יוסף גרוסמן, פנחס בורשטיין, יוסף ריקליאנסקי, ירחמיאל בלומברג; עזריאל אופניצקי, יפה, מר, שרקה גולדשמיד, לוי קאפר, רפינג, ש. פרידמן, אברהם ז׳וכובסקי; י. קליבנסקי, משה לנצמן, משה אונטרשץ, אטקה לנדמן, צבי וולפוביץ, צבי לוין, הינדה לויץ, שלמה זילברמן, חנא כגן, יוסף קליבנסקי, אפרים בטן; מיכה מכניק, אבר׳קה אונטרשץ, פייבל שפירא

דגלי „הפועל" ינובה בכנס הספורט, 1935

הנהלת „הפועל" בפרידה מא. סירקין, פסח 1936:
אברהם קלוץ, אריה פרציק, צ. פרבוזניק, דוב ריקליס, אלימלך פרציק; זליג יודלביץ, צ. יוזפס, אריה סירקין, אליהו כגן, ד. פרידמן, יצחק גולדמן

כינוס מחוזי של הפועל" — ינובה, 1938

גרינבלט, צ. אופניצקי, מלכה סולסקי, לאה קרוניק, חיים בלומברג; טריווש, X, ינוסביץ, טריווש, גולדה סירק, זאב קירז׳נר, פייגה קליבנסקי; בטן, לייבל בורשטיין, ציפורה קלוץ, משל איבנסקי, ויניצקי, פרידה גולד־מינס, צילה אונטר־שץ, רבקה אטקץ, לייזר לוין; פרקט, יהודית ויינר, יצחק ב., ריסקה גרוסמן, חנה דוידוביץ, רבקה ססיצקי, צבי רזניק, פרידה ליברטל, יונה שלטופר

גרינבלט, פ. ליברטל, מילה שפילאנסקי, י. ויינר, נחמה לוין, ג. סירק, שליומוביץ, צ. קלוץ; רייזל ינוסביץ, X, ל. קרוניק, שלטופר, דוידוביץ, גולד, אונטרשץ, אטקץ, ססיצקי, X, איבנסקי

(ארבעת הראשונים למעלה לא זוהו)
אפשטיין, ציפורה קליבנסקי, ציפורה גרוסמן, יוסף קליבנסקי, X, X ; בטן, ציפורה שוהם, מיכאל זלונקר, יעקוב דמבו, אלתר מוניץ

שיינה ציפה כ״ץ, מנשה לנצמן, שלמה מאירוביץ, שטרום, X, משה קלכמן, X, הניה בלומברג, חנה פסיה גלזר, זלמן קורסקיסיק, אלחנן גלז, שמואל קפלן ; אלתר סנדלר, יצחק זלונקר, מנשה ויינר ; פרציק, יוסף שוהם, אריה שטרן, גולדה פרידמן, ירחמיאל טייטלבוים, לוין, דבורה זלונקר, זליג שטיין, אלתר מוניץ, מנדל דוביאנסקי, ציפורה גרוסמן, הינדה פרלשטיין, יצחק רזניק

„חברת סירקין״ נפרדת מצבי אולפסקי, 1930
X, לנדסמן, רייבשטיין, שטרום, X, א. מוניץ, X, היימן, פ. שחור; נפתלי גורביץ, גולדה גלָז, יודית ריקליס, דניאל ריקליס, י. טייטלבוים, שטרום, צ. גרוסמן, X, צבי פרבוזניק, מרים ברזין, דוב ריקליס; חיים טייטלבוים, מרדכי יפה, X, זליג יודלביץ, רייזקה פרידמן, צבי, חיה פורטנוי, מרדכי כ״ץ, רחל שבתי׳ס, אלימֶלך פרציק; א. חסיד, ו. אברמוביץ, רבקה איצקוביץ, יעקוב קצב, יחזקאל קוטלר, צבי יוזפס, אברהם פורטנוי; ברוך שבתי׳ס, יצחק נוחימוביץ

חברי המקהלה ליד „חברת סירקין״, ביניהם בנות של השומר־הצעיר. המנצח — שלמה בר מאירוביץ: פרבוזניק, פרלשטיין, גנס, יוסקה (דער שוואלב), מוניץ, ריקליס, פורטנוי, נ. גורביץ; אופניק, אברמוביץ, צבי אטקץ, גיטה פלקסר, לנצמן, צביה ברזין, שרה אופניק, מרים ברזין, מלכה קלוץ, פ. שחור; קזנסקי, חיה בטן, צ. גלינסקי, שלמה בר, שרה בטן, ש. שחור, גולדה גלז, פ. קזנסקי; חיה פורטנוי, דבורה ברזין, ציפורה זנדמן; ש. קליבנסקי, ל. יודלביץ

סניף „החלוץ" נפרד משמעון ז"ק ומדניאל ריקליס
לפני עלייתם

ז. יודלביץ, ד. יוזפס, ברל ריקליס ; X, ברזניקוב, שטרום, היימן, משה וולק, שאנל, פרציק, ראובן ירמן, ח. פ. גלזר ; גורביץ, לנצמן, טייטלבוים, בתיה זנגדמן, זאב קירז'נר, משה דמבו, שרה פרידמן, X ; זוסקה אטקץ, ז. אברמוביץ, י. דמבו, ח. ר. דוידוביץ, שמעון ז"ק, דינה פרלשטיין, ד. ריקליס, א. מוניץ, אברהם פימשטיין ; גולדה גלז, פ. קזנסקי, דויד פריד־מן, לייבקה פרציק, יודית ריקליס, יצחק גולדמן

חברי צ.ס. וחברים מהשוה"צ:
ברקה ריקליס, דויד פרידמן, שטרום, יחזקאל קוטלר, שרה וחיה בטן, זאב אברמוביץ, שרה אופניק, אולפסקי, X, דניאל ריקליס, יצחק זלונקר, אלימלך פרציק; ה„קונסול", שלמה בר, רבקה איצקוביץ, X, X, צבי פרבוזניק, זלמן ססיצקי, משה פרידמן, שטרום, ירחמיאל טייטלבוים, ציפורה גרוסמן, X; שושנה פרידמן, גלז, לינדה, X, X, מרים ברזין, לאה לנצמן, רבינר, אייזיק רייבשטיין; אלתר חסיד, X, שלמה גרבר, פנחס שפירא; ברוך שבתי׳ס, ברוך ילינביץ, לאה יודלביץ, שיינה קליבנסקי, מרדכי יפה, יעקוב קצב, X.

תזמורת המנדולינות של „חברת סירקין", 1933:
אלתר מוניץ, רחל קושילביץ, דניאל ריקליס, חנה ילינביץ, X, X, יאשה וילקומירסקי, אברהם פורטנוי, מכניק, יודקה קצנברג, X
דויד והדסה פרידמן, רבקה קושילביץ, אליהו ברון, מאירוביץ — המנצח, חיה פורטנוי, אריה פרציק, נוביחוביץ, לאה קליבנסקי, לנצמן, X.

תרבותית, על בסיס ציוני־סוציאליסטי. כדי לאפשר הרחבת הפעולות, אורגן קורס ארצי של מדריכי ספורט. אחד ממשתתפי הקורס הזה היה גם כותב השורות האלו — אליהו כגן — בן העיירה ינובה.

לאחר גמר הקורס הפכתי להיות אחד הפעילים וממארגני „הפועל" בליטא וחבר המרכז שלו. תוך פעולתי הכללית למען „הפועל" בליטא, הקדשתי מזמני להקמת הסניף בינובה, בעיקר בחופשות הקיץ, בעת הפסקת הלימודים באוניברסיטה, בשהותי בביתי בינובה, שם גרו הורי עד ליומם האחרון, תחילת המלחמה העולמית השנייה וגירוש היהודים משם.

ייחודו של הנוער

הנוער היהודי בינובה היה שונה במקצת מיתר בני־הנוער שבעיירות האחרות. ינובה היתה עיירה בת כ־4000 תושבים, רובם יהודים ומיעוטם ליטאים נוצרים, פרבוסלבים ופולנים, אשר גרו בעיקר בקצות העיירה. התושבים היהודים גרו במרכז.

ינובה — העיירה הקרובה מבחינה גיאוגרפית לקובנה הבירה — שוכנת על גדות הנהר וויליה, נהר רחב־ידיים, שבשתי גדותיו שדות ויערות מוריקים ומימיו זורמים חזק ומהר. הסביבה היפה, הנהר עם הגשרים האיתנים והגבוהים, מסילת־הברזל שעברה קרוב לעיירה — העניקו לסביבה אופי של הוד טבעי.

בינובה עצמה היו הרבה בתי־מלאכה לנגרות, אשר השתייכו ברובם ליהודים. כן היו בה נפחיות, טחנות־קמח ואחוז ניכר של חנויות ובתי־עסק אחרים. הגויים עסקו בעיקר בחקלאות, בגידול בקר ובדייג, ובדרך כלל היו אזרחים שלווים. העיירה חיתה את חייה בשלווה, בשקט ובהרמוניה מלאה עם הסביבה היפה. היערות שבסביבה, השדות המוריקים, הגבעות הציוריות העניקו לתושביה את השקט הנפשי, ההבנה איש לרעהו וחיי־ציבור תקינים.

ינובה היתה ידועה בליטא הרבה יותר מעיירות אחרות, בעיקר הודות לייצור הרהיטים — מרכז מסחרי לרהיטים — וגם בגלל בעלי־המקצוע המיוחד, הקשור בהושטת דוברות על פני הנהר, לאורך הוויליה והנימן. זה היה מקצוע מיוחד, שהמומחיות המשפחתית נמסרה מהאב אל הבן; קראו להם באידיש: „די וואסער מענטשן", כלומר: „אנשי המים". עוד כיום מהדהדים באוזני קולות אותם יהודים, שהיו משיטים את הדוברות מהיערות העבותים לאורך מימי ה.ויליה ובשעת מלאכתם משמיעים קולות — פקודות מקצה אחד של הדוברה אל הקצה השני. מלאכה זו דרשה מעובדיה זריזות, ידע ומאמץ פיזי רב. היו אלה אנשים פשוטים, חזקים ויהודים גברתנים, ששמם הלך לפניהם.

על רקע זה גדל והתחנך הנוער היהודי והיה לנוער בריא, תוסס ומפותח מבחינה גופנית ורוחנית.

הודות לנהר רחב־הידיים ידע רוב הנוער היהודי לשחות, לצלול, לחתור בסירות, וזה איפיין אותו לעומת נוער אחר שבעיירות „יבשות".

בינובה היו מיספר אירגוני נוער ציוניים וקלוב ספורטיבי ותיק, „מכבי", סביבו התרכזו בעיקר חוגי הנוער הציוני־כללי והנוער הרביזיוניסטי. רובם היו ממוצא של משפחות אמידות. חסר היה בינובה קלוב ספורטיבי, שיתאים לחוגים הפועליים.

במבט לאחור נראים הדברים מגוחכים, כאשר נזכרים כיום בוויכוחים הפוליטיים על עניינים של הבדלי השקפות, ששררו בין המחנות היריבים ברחוב היהודי. אירגוני נוער פוליטיים לא חסרו בעיירות היהודיות בליטא וההתגוששות הפוליטית היתה ערה. מי שחי באותה תקופה ובאווירה המיוחדת של יהדות ליטא, הציונית בלב ונפש, לו דברים אלה מובנים וטבעיים וויכוחים שבפעילות הציונית לזרמיה על רקע החדשות, שהגיעו מארץ־ישראל דאז, היוו את החלק העיקרי של חיי התרבות שבעיירה.

אותה תקופה היתה הפעילות הציונית לזרמיה אמנם פרובינציאלית למדי, אבל זו נתנה תוכן רב־ערך לחיים הציבוריים של הנוער היהודי המקומי.

באווירה זו פעלו שני הקלובים הספורטיביים „מכבי" ו„הפועל".

ההתארגנות במסגרת „הפועל"

לא מעט התלבטויות, דיונים וויכוחים עברו על עסקניה הצעירים של ינובה, בעת שהועלתה שאלת הקמת „הפועל". היו שהתנגדו לארגון ספורטיבי נוסף ל„מכבי" הוותיק; לעומתם טענו האחרים, שיש צורך במסגרת ספורטיבית מיוחדת לפועלים וצידדו בהקמת „הפועל".

זכורים לי ה„פטרונים" של „הפועל" בינובה, והם: לייבל שטרן, י. מוניץ, דניאל ריקליס (כעת בתל־אביב), ציפורה גרוסמן (כעת בחיפה), ירחמיאל טייטלבוים ואני עצמי, כאשר לי תפקיד רשמי, כנציג וחבר מרכז „הפועל".

סוף־סוף הוחלט להקים את „הפועל" בינובה. הדבר נעשה בתמיכתם ובעזרתם הפעילה של חברי מרכז „הפועל" ובעיקר הח"ח בן־ציון מוירר (נהרג בין הראשונים בידי הגרמנים בעת חיסול מנהיגות יהדות קובנה בפורט התשיעי) ואריה סירקין (כעת אריה סריג, סגן מנכ"ל במשרד הבטחון). הוקמה קבוצה יוזמת, שהפכה אחר־כך לוועד הסניף, בה לקחו חלק הצעירים של צ.ס. יוגנט פארבאנד, והם דוד'קה פרידמן, האחים פרציק, ברל ריקליס, הירשל פרוואזניק, אלקה אברמוביץ, הירשקע יוזפס.

וכך התחילו אט־אט בפעולה ספורטיבית צנועה. בראשונה הוקמו קבוצת כדור רגל וקבוצת התעמלות ובשלב יותר מאוחר, כאשר שכרו מיגרש (חצר רחבת־ידיים בצד החיצוני של העיירה), התחילו החברים לעסוק באתלטיקה קלה, כדור־עף וכדור־סל.

הנוער השתלב ברצון רב בפעולות אלו. למרות האמצעים הדלים, שעמדו לרשות המארגנים, היתה ערות ופעילות רבה. הפעולה התקיימה בעיקר בחודשי הקיץ, כאשר מזג האוויר הנוח איפשר לעסוק בספורט באוויר הפתוח.

מדי פעם היו חברי „הפועל" ינובה לוקחים חלק בפעולות ארציות ומחוזיות, שאורגנו ביוזמת מרכז „הפועל". מקובלות ביותר על החברים היו הנסיעות לעיירות השכנות (ווילקומיר, קיידן ועוד) לתחרויות בכדור רגל, כינוסים אזוריים משותפים או למיפגשים חברותיים. מאורעות אלה הכניסו רוח תחרותית והיוו אתגר. במרץ רב היו מתכוננים לקראת המיפגשים הללו.

זכורים לי — הכינוס האזורי של „הפועל" ינובה (1938), שבוצע בצורת מחנה מחוץ לעיירה, הכינוס המחוזי בקארמעלאווע (1933), הכינוס הארצי של כל סניפי „הפועל" בליטא שהתקיים בקובנה, בו לקח חלק „הפועל" ינובה בנציגות גדולה של מתעמלים ומתחרים באתלטיקה קלה ובכדור רגל.

חשיבותה של הפעולה מבחינה חברתית וספורטיבית

אמנם לא התברכנו בהישגים ספורטיביים, אבל המיפגשים של נוער יהודי מעיירות שונות היוו תוכן רב לצעירים. דבר זה איפשר גיבוש ציוני, אקטיביות למען ישראל, חינוך לחלוציות ושאיפה נעלה לבניין המולדת הישנה־חדשה. כעת אנו יכולים לציין, שהודות לפעולה ברוכה זו ניצלו הרבה בחורים ובחורות ינובאים, אשר בעוד מועד הספיקו לעלות לישראל במסגרת „החלוץ", לפני חורבן יהדות ליטא, ובשלב יותר מאוחר כפליטי מחנות הריכוז או שאריות מהפרטיזנים.

חלק זה הגיע לישראל אחרי המלחמה לאחר הרפתקאות שונות ומשונות, לאחר הגיטאות, גלות סיביר או אחרי השתתפות במלחמות עם הגרמנים ביחידות פרטיזניות.

כעתר אפשר להגיד בבטחון, שהודות לאותה פעולה ציונית במסגרות „הפועל", „מכבי" ואירגונים ציוניים אחרים, החדרנו לליבותיהם של הצעירים שאיפה לארץ־ישראל. במקום להתפזר בתפוצות העולם, שאפו תמיד להגיע לארץ־ישראל. היה עלינו להיאבק קשות בתעמולה הקו־מוניסטית, אשר השתדלה למשוך נוער יהודי לשורותיה. כל אלה מהנוער הקומוניסטי הלכו לאיבוד; ברובם נרצחו, חלק קטן ביותר מהם נשאר ברוסיה, על כל פנים — לישראל הם לא הגיעו.

יצחק בּי

הארגון הראשון של הנוער הלאומי

סניף צעירי־ציון — התאחדות היה הארגון הראשון של הנוער הלאומי, שנוסד בינובה אחרי מלחמת העולם הראשונה. בין מייסדיו היו: דב זיסלה, נתן ינוסביץ, המורה יוסלביץ, נאמיוט ודב בלומברג. בארגון זה התרכז מיטב הנוער העובד, פקידים ונוער מהמעמד הבינוני.

המטרות העיקריות שדגלו בהן היו: הכשרת נוער לעלייה, פעולות תרבות, איסוף כספים לקרן הקיימת, ידיעת הארץ.

כמרכז לתרבות עברית נוסדה בשנת 1919 הספריה העברית ועל ידה — מועדון בבית ווינר, ברחוב וילנה. במקום זה גם נערכו אסיפות, הרצאות ופעולות חברתיות.
הסניף התבסס ושגשג עם השתלבותו של משה איבנסקי בעבודתו החל משנת 1922, ונהיה גם לגורם פוליטי בחיי העיירה.

הימים — ימי האוטונומיה היהודית בליטא עם מיניסטריון יהודי ועם ד"ר סולובייצ'יק בראשו, כינון הקהילות ובראשן — הנציונל־ראט, ייסוד בנקים עממיים וכו'. לצעירי־ציון היו נציגים בכל אלה.

את המקום הראשון בינובה ליד מפלגת הציונים הכלליים תפסה סיעת צעירי־ציון, שהיתה השנייה בגודלה בקהילת ינובה ובעירייה. הנציגים בקהילה היו: משה איבנסקי, מנחם מינס, אליעזר לוין.

במשך שנים היה איבנסקי יושב־ראש המפלגה; סגנו היה מנחם מינס, אחד הפעילים התוססים ביותר, וכמזכיר כיהן כותב שורות אלו.

בשנים 30—1922 מנה הסניף יותר מ־100 חברים פעילים ולמעלה מ־300 אוהדים, שהיו נותנים את קולותיהם לצעירי־ציון בבחירות לקהילה ולקונגרסים הציוניים.

הסתדרות „החלוץ" היתה תחת השפעת המפלגה, וכמובן גם הסתדרות הנוער „גורדוניה", שנוסדה בשנת 1927 וחסתה בצלם של צעירי־ציון. בראשה עמדו אלתר קלוץ, פסח שחור, שמואל גולדשמידט, דינה פרלשטיין ולאה בורשטיין. אנשי צעירי־ציון הקדישו מזמנם גם לטיפול ב„מכבי".

בשנות ה־30 התמזגו צעירי־ציון עם אנשי צ.ס. והקיפו בתוכם את רוב הנוער הלאומי־סוציאליסטי.

עכשיו, כאשר אנו רחוקים מתקופה רומנטית של פעילות נלהבת של צעירים יהודים בכינוסים, בתחרויות ובמחנאות, יכולים אנו להעריך נכונה את החשיבות הרבה שהיתה בפעולה זו של גיבוש נוער יהודי ויצירת תוכן בחיי היום־יום שלו. פעולה זו נתנה להם רעננות, שמחת חיים, והעיקר — החדירה לליבותיהם גאווה יהודית.

אלה מהצעירים הינובאים, אשר הצליחו והגיעו לארץ, הקימו כאן משפחות ענפות, השתרשו בעיר, בכפר ובקיבוץ; והלוואי והיו אלה מרובים יותר, לא היינו צריכים כעת לבכות על הרבים, שניספו מידי המרצחים הגרמנים והליטאים.

כך תם ונשלם פרק יפה ונעים בחיי הנוער הפורח בגלות הליטאית בעיירה נהדרת ששמה ינובה, כאילו כל זה חלום ולא מציאות.

נשארה הרחק־הרחק עיירה אהובה, בה בילינו ימי ילדות נחמדים ואין אפילו את מי לבקר במקום, כי לא נשאר שם אף זכר ליהודים ואין שם אפילו למי להגיד שלום. זו המציאות המרה.

חברי צעירי־ציון — התאחדות

קבוצת חברי צעירי־ציון בחורשת הגיריאלקה

קן השומר הצעיר סמוך לייסודו (1928). פגישה עם משלחת מקיידני:
פסח שחור, זליג יודלביץ, X(מקיידני), גיטה פלקסר, X, לאה גרודסקי, X, אלתר חסיד, שמעון גורפיין; X, לאה יודלביץ, משה פריד, שפרה סטולר; זאב אופניק, יהודה זופוביץ, ברוך ילינביץ, פסיה קזנסקי, רחל ליפשיץ, שרה שחור, צביה גלינסקי

קבוצה עם ברוך אופניצקי מקיידני:
ל. גרודסקי, ר. ליפשיץ, חיה רבקה אהרונסון, רחל שפירא בילה גרודסקי, ז. אופניק, ברוך; בתיה גורפיין, שיינקה פרידלנד, פנחס שפירא, חנה יוזפס, שיינקה קליבנסקי; רבקה שימקוביץ, דובה דוביאנסקי, אסנת קצנברג

קב. הבוגרים „אחדותא" (עם כמה צעירים):
יצחק קרמניצין, ז. אופניק, שלמה פרלשטיין, ב. ילינביץ, נתנאל שפירא, אייזיק רייבשטיין, שמעון גורפיין, פ. שפירא; חיה דוביאנסקי, אלקה אונטרשץ, ש. שחור, ביילקה פרידמן, בתיה פרציק, ל. גרודסקי, מינה לויץ, הדסה פרידמן; דויד ופס, טייבלה קרבצקי, פרידה וילקומירסקי, צביה גלינסקי, מ. קרמניצין

קב. הבנות „אחוה" עם צבי אולפסקי:
חנה יוזפס, ב. גורפיין, צבי, ח.ר. ארונסון, ד. דוביאנסקי, ר. שימקוביץ; חיה פורטנוי, ינטה נוחימוביץ, שיינה פרידלנד, לאה קליבנסקי; דבורה ברזין, ר. שפירא, צ. גלינסקי, פייגה זנדמן; א. קצנברג

השבט „בנימין" (שכבה א') עם המדריכים; צולם בשלג על רקע ה„שול"

קבוצת „אחדותא" לפני עלייתו של שמעון גורפיין (נוי), ראשית 1933 :

א. רייבשטיין, ש. שחור, שרה גולדברג, ה. פרידמן, שמעון, אלתר חסיד ; ב. ילינביץ, ר. ליפשיץ, ל. גרודסקי, ל. יודלביץ, פ. שפירא, ש. סטולר ; צ. גלינסקי, ש. פרלשטיין, ש. קלי־בנסקי ; נ. שפירא, ז. אופניק

הקבוצות הבוגרות עם צבי אולפסקי

קבוצת צופים נפרדת משמעון :
ד. ופס, א. אונטרשץ, ב. ילינביץ, ב. פרידמן ; ח. דוביאנסקי, ב. פרציק, פ. וילקומירסקי, ש. שחור, מ. קרמניצין ; שרקה סגלובסקי, שמעון, פ. שפירא ; X, א. רייבשטיין, מינה לויץ

1 VIII 29

c V 74

הסתדרות הצופים העברים
השומר הצעיר
סניף יונבה

יענטה נחומוביץ:

מאשרים אנו את קבלת בקשתך מ 14 VII 29.
על הפרק של ישיבת המועצה האחרונה שהתקיימה ביום החמישי ה-28 לספירה"י עמדה
שאלת בקשתך. חברי המועצה החליטו לקבל אותך חברה להסתדרותנו!
במשך שלושת החדשים הראשונים תהי בתור מועמדה.
הקבוצים יתחילו תיכף כשנקבל את הרשיון מאת הרשות. ועל זה נודיע לך.
בברכת הצופים:
היה נכון

הנהלת הסניף:
מזכ' : נ. שפירא.

אם קרן קימת לישראל

חברת הסיוע לצופים העברים בליטא
הסתדרות הצופים העברים
„השומר־הצעיר"
ההנהגה הראשית.

כרטיס צופה

1) כרטיס זה מעיד על בעלו, כי נמנה הוא אל הסתדרות הצופים העברים „השומר־הצעיר" בליטא.
2) הכרטיס נותן לצופה את הזכות ללבוש תלבושת צופים, לשאת סימני צופים ולמלא בפומבי את תפקידיו הצופיים.
3) כרטיס זה צריך להמצא תמיד בידי הצופה ובשעת הצורך על הצופה להראות אותו.
4) אצל כל צופה יכול להיות רק כרטיס אחד.
5) אם יאבד כרטיס זה, אין הצופה יכול לקבל כרטיס אחר כי אם ברשיון מיוחד.

כרטיס № 703

השם ושם המשפחה: יענטה נחומוביץ
הקן: יונבה — השכבה: ב'
הגיל: 17 — המדרגה: ...
הבטחה: —
תפקיד: —
כמה זמן בהסתדרות: 1929
התעסקותו: ...
כרטיס זה כחו יפה עד: 31. XII. 1929
יושב ראש חברת הסיוע
מזכיר הה"ר
ראש הקן
קובנה, יום ... לחדש ... שנת 192..

Palestinos Žydų darb. bei jų įstaigoms remti draugija
„Kapai"
חברה
למען ארץ־ישראל העובדת בליטא
«קפא"י»
פאַרבאַנד
פאַרן אַרבעטנדן ארץ־ישראל אין ליטע

כרטיס־חבר – חבר־קאַרטע
No. [illegible]

דפוס ש. יוסלוביץ, קובנה.

כל מפעל ומפעל של הפועל העברי בארץ, כל עמדה חדשה הנרכשת שם על ידו – מגבירים את כח קליטתה של הארץ ופותחים את שעריה לפני מחנות עולים – חלוצים.

עיר — שטאָט: יאנובה
שם — נאָמען: רחל
שם המשפחה — פאַמיליע־נאָמען: נחומוביץ
נכנס לחברה ביום — געהערט צום פאַרבאַנד זייט: 2 XI 29

יעדער נייע פאזיציע אדער אינסטיטוציע פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט עפנט די טויערן פון ארץ־ישראל פאַר נייע מחנות חלוצים.

דער פאַרבאַנד פאַרן אַרבעטנדן א"י העלפט באַפעסטיקן אלע אונטערנעמונגען פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט.

חבר, דואג אתה דאגת מחר בשבילך ובשביל אלפים מאחיך עמד כחיל נאמן בין שורות העובדים בחברה! שלם מ... בדיוק וגבה את המס מאת אחרים! כל פרוטה ופרוטה מצטרפו... לחשבון.

הכרטיס נתן — די קאַרטע איז ארויסגעגע...
19 29/4/VI

הועד המרכזי — צענטראַל קאָמיטעט
חתימה — אונטערשריפט

הועד המקומי — אָרטיקער קאָמיטעט
חתימה — אונטערשריפט

זאָרגנדיק פאַר דיין צוקונפט און די צוקונפט פון דיינע טויז... טער ברידער אין א"י—שטאַרק דעם פאַרבאַנד און פאַרגרעס... זיינע רייען! צאָל פּינקטליך דיין אָפּצאָל און העלף איינמ... נען פון דיינע חברים!

עם חיילים: אפרים בטן, X, יצחק גורביץ, X, לוי קאפר, חנה זופוביץ, X, דניאל ריקליס, אבר אונטרשץ, X, שלמה פרידמן, פייבל שפירא

חברי „ברית החייל״: X, אבר׳קה, א. קאפר, רפינג, ברל סגלובסקי; גרוסמן, רזניק, גורביץ, י. קליבנסקי, בטן, X, י. ויניצקי; נ. גולדשמיד, ל. קאפר, פרידמן, א. ז׳וכובסקי, מכניק.

שמעון נוי

קן השומר הצעיר

עיירתנו התברכה בנוער עשיר ותוסס — אולי לא במעט בהשפעת קובנה הסמוכה. בני־הנעורים הספיקו כדי למלא את השורות של כל הסתדרויות הנוער, שהיו אז ברחוב היהודי. אלה מביניהם, שטרם מצאו להם את מקומם בהסתדרויות אחרות, התחברו בחלקם והניחו יסוד לקן של השומר הצעיר.

היה זה בראשון לינואר 1928. בין תלמידי הסמינריון העברי למורים, אשר הגיעו ברגל בטיול חורפי מקובנה, היו אחדים חברי התנועה. האורחים נתקבלו על־ידי הכיתה הבוגרת של בית־הספר „תרבות". חברי התנועה גילו יוזמה, כינסו את התלמידים וסיפרו להם — כלומר, לנו — על השומר הצעיר.

ואכן לא מעטים נענו לדברי ההסברה והתארגנו מתוך תחושה, שבתנועה זו ימצאו את התשובה הנאותה למאוויי־הנעורים שלהם.

תוך זמן־מה התגבשו שתי קבוצות: „אחדותא" — הקבוצה הבוגרת, ו„אחוה" — קבוצת צופות. חלק ניכר בקן תפסו הבחורות. הקן גדל והתרחב, משך נוער וילדים גם לשכבה א׳; שכרו מועדון, שנדד מבית לבית, ונעשו מאמצים לקיים פעולות סדירות, או כפי שקראנו אז לפגישות שלנו — „קיבוץ". נהגנו לומר: קיבוץ קבוצה, קיבוץ קן. חלק מהפעולות העברנו בכוחות עצמנו,

זאב אופניק, שיינקה פרידלנד, שלמה גרבר, ק., פנחס שפירא, ק., שלמה פרלשטיין; ק., אייזיק רייבשטיין, אלקה אונטרשץ, שיינקה קליבנסקי, ק., דויד ופס, לאה קליבנסקי, ק., לאה יודלביץ, חנה׳קה ילינביץ, לאה גרודסקי, שמעון גורפיין, X, נתנאל שפירא, ק. (עם קיידנאים שבאו לביקור: ק. — קיידנאי)

וכן נעזרנו על־ידי מדריכים מהחוץ: אביגדור אופניצקי מהקן בקיידני, והסטודנט צבי אולפסקי, איש צ.ס., שהעביר אצלנו פעולות בנושאים — הסוציאליזם ותנועת־הפועלים, תורת ברוכוב ועוד.

הפעולות התנהלו, כמובן, בעברית; כי כולנו היינו תלמידי בית־הספר "תרבות". חיש־מהר התמלאו הקן והמועדון תוכן, ומילאו תוכן רב את חיינו. בערבי שבתות נערכו מסיבות־שבת. הוקראו עתונים חיים מפרי עטיהם של חניכי הקן. קשרנו קשרים עם קנים שכנים — בקיידני, ווילקומיר וקובנה. אופקינו התרחבו. עולמנו הרוחני והחברתי התעשר. רכשנו חברים, ידיעות. חיינו היו מלאי־חוויות. הרגשנו כאילו צמחו לנו כנפיים, השתחררנו מפחדים ומנטל הגלות. הרבינו לשוטט, לטייל, לקיים פעולות בחוץ, בחיק הטבע. הרבינו לצאת למחנות, מושבות קיץ. באותו מקום, בו הוצאו להורג יקירינו, בחורשה, קיימנו פעולות רבות.

וכאשר לקחנו את העניינים ברצינות והתכוננו לצאת להכשרה לקראת העלייה לארץ, לא קל היה להורינו להיפרד מאיתנו ולהניח לנו לעזבם לאנחות לנפשם. היו שסירבו להסכים לעליית בנם או בתם. קשה היה לשכנע אותם, כי לפי ניתוח המציאות היהודית בארצות הגולה על־פי תורת ברוכוב, אותה למדנו בפעולותינו — אין לנו עתיד בגולה, וכי קיומנו שם נתון בסכנה. היו הורים שטענו, כי לא חסר להם דבר וטוב להם שם. וחבל — הוי, מה חבל! — שרק מעטים מבני־הנוער שלנו הצליחו להימלט בעוד מועד מגיא־ההריגה.

מעטים הם גם אלה, הממשיכים את חיי־התנועה בקיבוצים; אך שנות חייהם של רבים מאלה שהיו חברי התנועה והקן — לא זו בלבד ששנים יפות היו, אלא גם — בכך יודו כולם — השאירו בלבותיהם נוסף לזכרונות נעימים גם ערכים מסויימים, פרי החינוך התנועתי. ובלי ספק מלווים אותם ערכים אלה בחייהם באשר הם.

גולדה סקר (סירק)

גן ילדים עברי ראשון

בתיה זנדמן ופסיה דמבו היו שתי חברות שלמדו יחד וסיימו גימנסיה עברית בקובנה. לאחר מכן נסעו ללמוד בריגה בסמינר לגננות. משסיימו לימודיהן חזרו הביתה לינובה ופתחו גן ילדים, שהיה למופת ולתפארת והראשון מסוגו בעיירה. הן דיברו עם הילדים רק עברית, וכמובן שרו שירים עבריים. הורים רבים פנו בבקשה לגננות לדבר עם ילדיהם אידיש, אך בתיה ופסיה עמדו על כך לדבר בגן רק בשפה העברית.

נזכרת אני באותם ילדים, בהם היינו נתקלים ברחובות העיירה, מטיילים ושרים שירי ביאליק. מראה זה היה תמיד מרגש — לשמע קולם הערב הפוצח בשירה עברית ולמראם הזך והטהור.

בתיה זנדמן הקדישה הרבה מזמנה לעיירה ינובה. בערבים היתה יושבת בספרייה ומחליפה ספרים. היא אספה כסף לקרן הקיימת. אביה ז"ל קנה אדמות בארץ, אך הם לא זכו ליהנות מכך.

המורים יוסלביץ ודוב זיסלה, מייסדי בית־הספר העברי „תרבות", 1917

חנה זימרני (גרנביץ), תל־אביב

בית־הספר העממי העברי „תרבות"

כבר בתקופת שלטון הצאר רבו בינובה הורים בעלי תרבות עברית־ציונית, ששאפו להקים בשביל ילדיהם בית־ספר עברי מודרני. אך רוסיה הצארית לא הרשתה ללמד מקצועות כלליים בשפה העברית. הגרמנים, שכבשו את ליטא בשנת 1915, ראו אמנם בעין טובה את שאיפותיהם של היהודים להקים מוסדות־חינוך מודרניים בשפתם, כי ראו בזאת אמצעי טוב נגד הרוסיפיקציה. אולם המצב הכלכלי הירוד ודלילות הישוב בינובה באותה תקופה לא איפשרו את הקמת בית־הספר.

עם הכרזת עצמאותה של ליטא בשנת 1918 קם בינובה ביה"ס העממי העברי בבניין העץ של ה„תלמוד־תורה" ברח' ברייזר. בראשיתו היה זה בית־ספר לבנות, שהפך לאחר זמן קצר לבי"ס משותף לבנות ולבנים; אולם השלט „בית־ספר עברי לבנות" המשיך להתנוסס על הבניין גם שנים אחדות לאחר שכבר היה זה בית־ספר מעורב.

ליטא, כידוע, הכריזה בחודש אוגוסט 1919 על אוטונומיה ליהודיה, הכירה בוועד הלאומי היהודי והקימה מיניסטריון יהודי מיוחד, שהיה קיים עד שנת 1924. דבר זה הועיל הרבה להתפתחות בתי־הספר היהודיים בליטא בכלל ושל ביה"ס העממי העברי „תרבות" בינובה בפרט.

עם שובם של הפליטים מרוסיה לינובה גדל מספר התלמידים, והתעורר הצורך לפתוח כיתות נוספות, ובעיקר — כיתות מכינות. בנין ביה"ס היה בן ארבעה חדרים בס"ה, ואף חדר־המורים לא היה אלא חלקו הקטן של החדר הראשון שמצד שמאל, אשר מחיצת קרשים הוקמה בו. לכן היה על כיתה אחת או על שתי כיתות ללמוד בשעות של אחרי־הצהריים. עם הצטרפותם של ילדי הפליטים התבלט פער בין ידיעותיהם של התלמידים הוותיקים לבין אלו של החדשים, בעיקר בידיעת השפה העברית. לכן מובן מאליו, שבאותן השנים — שנות העשרים הראשונות — הורכבו כיתות מגילאים שונים.

בית־הספר „תרבות", שנפרד מהתלמוד תורה, 1919—20.
המורים: קולביאנסקי, יוסלביץ, ליבה חנה שטרן, אלתר (דויד) כגן

ביקור סמינר המורים העברים מקובנה, 1 בינואר 1928.
בין העומדים: שאול קיידנסקי, אלתר סנדלר, רבינוביץ — מנהל הסמינר; לצד שמאל — רוזנברג, ובקצה — מנחם מנדל גורפיין מוועד ההורים.
ברקע — בית העלמין.

שיעור בהתעמלות ומיפקד עם המורה אלתר סנדלר.

מתלמידות בית־הספר „תרבות":
שרה זילברמן, מינה ז"ק, אסתיה גרנביץ, מלכה אונטרשץ; חנה גולדשמיד, פייצה לוין, ליבקה רוזנטל, עטקה סגלובסקי, נדיה גרנביץ; פריידקה זיסלה, פייצה היימן, שפרה למיאנסקי

שרה שחור, הדסה פרידמן, יצחק סולסקי, צבי יוזפס, ברוך ילינביץ, נתנאל שפירא, מרדכי יפה, שיינקה קליבנסקי, רחל רשקס; ליפשה בוז, דבורה גולדשמיד, מרים לוין, ישה וילקומירסקי, צביה גלינסקי, שמעון גורפיין, גיטה פלקסר, רחל ליפשיץ, שפרה סטולר; המורים: טבחוביץ, שרה בורשטיין, קיידנסקי; זאב אופניק, לאה גרודסקי, יהודה זופוביץ

תמונה כללית של בית־הספר. המורים:
קיידנסקי, אפתקינה, רוזנברג, סנדלר

שעורי ערב „תרבות" ביגובה
פסח תרפ"ה

בית־הספר „תרבות":
חנה מרגלית, צביה גלינסקי, חנה שחור, חנה מרים אונטרשץ, חנה ססיצקי, לאה בורשטיין, פסיה יפה, דבורה גולשמיד, שרה שחור; אליהו ברון, אריה פרציק, זאב אברמוביץ, חיה דוידוביץ, ליפשה בוז, דינה פרלשטיין מלכה אונטרשץ, צביה ברזין, מרים לנצמן, השרת; זוסקה אטקץ, המורים — רוזנברג, קיידנסקי, טבחור־ביץ, איסר גורביץ, סנדלר — צבי יפה, אריה סולסקי; דוב סגלובסקי, פסח שחור, ראובן קיידנסקי, יאשה וילקומירסקי, יוסף פרידלנד, ניסן גולדשמיד, משה פריד, מ. וואלק

בית-ספר עברי "יבנה"
ל"ג בעומר

הרב סילמן עם חבר המורים ב„יבנה״:

דויד כגן, שיינה גרודסקי, אלתר כגן, הרב סילמן, סילמן, משה פלדברג

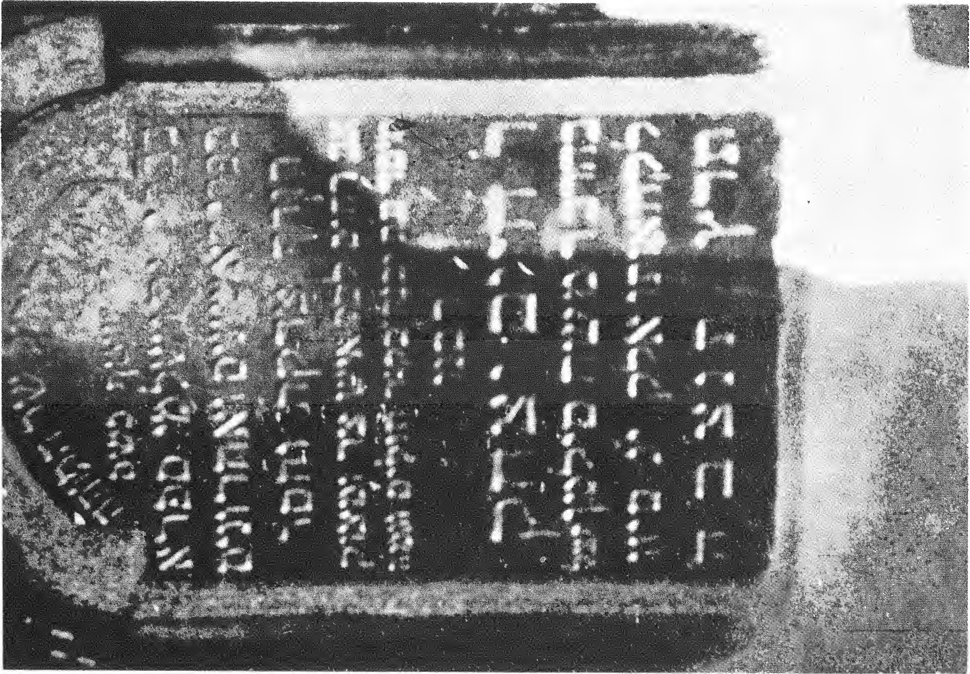

אלתר כגן ותלמידיו

המורים: ליבה חנה שטרן, שיינה גרו־דסקי, מינה ושרה סילמן, א. כגן, שׁוב, לויגסקי

הפליטים, מיד לאחר שחזרו, טרם היו מבוססים מבחינה כלכלית, ורבים לא השיגה ידם לשלם שכר־לימוד, ואף־על־פי שבית־הספר קיבל תמיכה מוועד־הקהילה, היה מצבו החומרי קשה בתחילת שנות העשרים. לפעמים לא הספיק הכסף לקניית עצי־הסקה. ביום חורף אחד הופיע בכיתות יושב־ראש ועד־ההורים, מר מנדל גורפיין (אביו של שמעון נוי), ופנה אל התלמידים בבקשה להתנדב ולהביא מבתיהם עצים להסקת התנורים שבבית־הספר. למחרת בבוקר נראו ברחובות ינובה ילדות וילדים, ילקוטיהם על שכמם וגזרי־עץ אורן או לבנה בידיהם, ופניהם לבית־הספר.

חברי ועד־ההורים טיפלו בהתנדבות תוך מסירות רבה בכל העניינים האדמיניסטרטיביים: גביית שכר־לימוד, תשלום משכורות למורים, קניית ציוד ואחזקתו וכו׳. במשך שנים אחדות היתה הגזברות בידי מאשה גרנביץ, שנמנתה גם עם מייסדי בית־הספר. אח״כ מילא סיני שפירא את תפקיד הגזבר.

באמצע שנות העשרים השתפר מצבו החומרי של ביה״ס, כי בבת אחת עברו אליו תלמידים רבים מבית־הספר „יבנה״; כמו כן חל השינוי לטובה גם הודות להשתפרות המצב הכלכלי בעיירה.

בבית־הספר נלמדו כל המקצועות בשפה העברית. השפה הליטאית נלמדה אך ורק כמקצוע. במשך זמן קצר נלמדה גם שפת יידיש כמקצוע מתוך המקראה „דער שול־חבר״ של באסטומסקי. בשנותיו הראשונות עדיין ניכר היה מחסור במורים למקצועות מסויימים. היה גם מחסור בספרי־לימוד. בגלל סיבות אלו היה במשך כעשר השנים הראשונות פיגור ניכר בהוראת מקצוע הטבע. לעומת זאת עמדה הוראת השפה העברית על רמה גבוהה. למורים היתה שליטה מצויינת בשפה העבריה, וגם מקראות לא חסרו: „שפת־עמי״, „טל־ילדות״ „ילדות״, „ביכורים״ ו„לשון־וספר״ בחמשת החלקים. גם הוראת התנ״ך עמדה על רמה גבוהה. הקפדה מיוחדת התבלטה בהוראת הדקדוק בכל השפות שנלמדו בבית־הספר. בשנים הראשונות, כשמערכת־החינוך הכללית ברפובליקה הליטאית הצעירה היתה עדיין בראשית דרכה, טרם היתה תכנית־לימודים מחייבת.

באותו זמן עדיין נלמדה השפה הליטאית במידה זעומה. אין כל פלא, שתוך השנה הראשונה לא הספיקו התלמידות ללמוד לקרוא ליטאית. וכאשר לקראת ה־16 בפברואר 1919 היה צורך ללמד אותן את ההימנון הליטאי לרגל החגיגות במלאות שנה לעצמאותה של ליטא, כתבו המורים על הלוח את מילות ההימנון באותיות עבריות. התלמידות העתיקו אותן ולמדו בע״פ מבלי להבין כמעט אף מילה.

ברבות השנים רבו הדרישות מצד מיניסטריון ההשכלה, ורמת הידיעות הכללית עלתה בהתאם לכך. בערך בסוף שנות העשרים החלו נערכות בחינות גמר רשמיות בנוכחות ציר מטעם מיניסטריון ההשכלה. גם למורים באו דרישות מצד מיניסטריון ההשכלה. המורים, שלא יכלו להוכיח את שליטתם בשפה הליטאית, לא הורשו להורות בבית־הספר.

הממשלה הליטאית החזיקה את בתי־הספר העממיים על חשבונה. אולם היא החזיקה מורה רק לכיתה, שמנתה 32 תלמידים לפחות. רוב הכיתות בבית־הספר העממי העברי בינובה לא הגיעו למספר זה של תלמידים, ועל ההורים היה להעסיק מורים על חשבונם הם. אולם דבר זה לא הרתיע את ההורים, כי הרי רוב־רובו של היישוב היהודי שבינובה היה חדור רוח עברית־ציונית. ההורים גם עשו מאמצים לשם ייסוד כיתות נוספות. בתי־הספר היסודיים בליטא היו בני 4 כיתות (רק באמצע שנות השלושים הונהגה ריפורמה, ובתי־הספר היסודיים הועמדו על 6 כיתות). לאחר גמר הכיתה הרביעית התקבלו התלמידים לגמנסיה או לפרוגמנסיה. בינובה היתה רק פרוגמנסיה ליטאית; אולם יהודים לא נטו לשלוח את ילדיהם לפרוגמנסיה הליטאית, ורק יהודים מעטים למדו בה. ומכיוון שקשה היה לשלוח ילד בן 11—10 ללמוד בעיר, נפתחו בבית־הספר העממי העברי כיתות נוספות, בלתי רשמיות, בין שנקראו „מכינה א״ או „מכינה ב״

או „כיתה חמישית״. בשנת הלימודים 1927/28 נוסדה גם כיתה שישית, שהמשיכו בה בערך 20 מגומרי הכיתה החמישית, והצטרפו אליהם בנות ובנים, שסיימו את הכיתה החמישית שנה אחת ואפילו שנתיים לפני אלה, וכך הגיע מספר התלמידים ל־30.

קיום הכיתה השישית נתאפשר בעיקר ע״י מציאת מורה מתאים, הוא המורה טבחוביץ, שהובא מהגמנסיה של וילקומיר. יחד איתו לימדו בכיתה השישית המנהל קיידנסקי וגב׳ שרה בורשטיין, שלימדה אנגלית לפי הספר של ברליץ. לאחר שנה המשיכו רוב התלמידים הללו בכיתה השביעית. גם שנה זו נגמרה בהצלחה, אעפ״י שבהתחלה חלה הפסקת לימודים של חודש בגלל חילופי מורים. תוכנית הלימודים באותן כיתות־ההמשך, שהתקיימו אחה״צ, הותאמה יותר ויותר לתוכנית הלימודים שבגמנסיות, ותלמידים רבים הצליחו להתקבל לכיתות הגבוהות של הגמנסיות בקובנה או בוילקומיר לאחר הכנה נוספת אצל מורה פרטי בחופשת־הקיץ.

המורה הראשון ומנהלו של ביה״ס העממי העברי בינובה היה יוסלביץ, אשר בא מן החוץ ועבד בבית־ספר זה 2—3 שנים. המנהל השני היה שאול קיידנסקי, שגם הוא בא מן החוץ עם משפחה (אשה, שני בנים ובת) והפך לתושב קבוע בינובה. מר קיידנסקי היה גם מנהלו האחרון של ביה״ס. היו עוד מורים, שבאו מן החוץ והפכו לתושבי העיירה: המורה דויד רוזנברג, שנשא לאשה את זלאטה ינוסביץ והמורה בילה אפתקין, שנישאה לאליעזר בן מאיר גולדשמיד. היו גם אחדים מבני ינובה עצמה, שעבדו כמורים בביה״ס העממי העברי: אלתר כגן (הצייר) ואשתו ליבה־חנה, לבית שטרן, אלתר (יצחק) סנדלר, שהתחיל להורות בבית־ספר זה בשנת 1924, לאחר שסיים את הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה, ועבד בו עד עלייתו ארצה בשנת 1935. יצחק סנדלר נפטר בתל־אביב בשנת 1954 בגיל 52. מורים נוספים, שעבדו בביה״ס העממי העברי בינובה, היו זיידל, איסר הורביץ, גב׳ שייניוק, הזכורה לחניכות בעיקר בגלל שירי המשחקים

עד היום זוכר אני שתי אנקדוטות, יהודיות טיפוסיות, ששמעתי מפיו של המורה איסר הורביץ:

פעם בא יהודי חשוך־בנים אל רבי וביקש את ברכתו.

אמר לו הרב: שוב הביתה וכעבור שנה כעת חיה ייוולד לך בן בשעה טובה.

בתום השנה בא שוב היהודי וטען בפני הרב:

— רבי, גוואלד, מה עוללת לי? הב־טחת לי בן — והנה נולדו לי שתי בנות!

השיב לו הרבי בנחת:

— אמנם כן, בני, לא טעיתי. בן בראשי תיבות זה **ב׳ נקבות**.

יהודי בא ליטול עצה מפי הרב. יש לו בת שהגיעה לפרקה, והיא מצאה לה חתן, שהוא ללא־דופי. אלא מאי? בני המש־פחה שלו — הייחוס שלהם הוא לא איי־איי־איי... והולכי־רכיל מספרים על אחיו, שהוא מהווה כתם על המשפחה. ומה לע־שות? הלהסכים לשידוך או לא?

היפנה אותו הרב לטור השלישי, שם ימצא את תשובתו. הבין היהודי את הרמז. חזר הביתה, פתח את ספר שמות ומצא את תיאור החושן של הכוהן הגדול עם שמות טורי האבנים, ובטור השלישי: לשם שבו ואחלמה.

קימט את מצחו והתאמץ להבין את התשובה, ובשום אופן לא הצליח לרדת לכוונתו של הרבי.

חזר אל הרבי ושאלו: מה פירוש?

אמר הרבי: לא קראת נכון. עליך לשנות את הניקוד: לשם שבו ואח למה? **ש. נוי**

כגון „התרצו לדעת?״ „הציפור והחתול״ וכדומה, הסופר אליעזר היימן, מנס (מוילקומיר) ואחבר (מפוסבליס), אשר גר כעת בקובנה.

כל המורים, שלימדו בביה״ס היו חדורים רוח עברית־ציונית, וגדולה היתה השפעתם על תלמידיהם. מה רבה התפעלותם של התלמידים בשומעם את מוריהם מדברים עברית עם בניהם בביתם. קסם מיוחד היה לצליל שמות הילדים: יואל (זיידל), עמנואל (קיידנסקי) בהטעמת

מלרע דווקא ולשם הציוני כל כך „ציונה" (קיידנסקי). ההווי העברי המיוחד, ששרר בבית־הספר ושהתבטא בטיולי לג־בעומר המסורתיים אל „הר־הסחרחורת", בחגיגות ובנשפים ויותר מאוחר גם בפעולות המועדון — השפיע בהרבה על העשרת נפשם של החניכים ועל זיקתם לתרבות העברית.

כבר בימי קיומו הראשונים של ביה"ס בקעו מתוכו שירים ציוניים, כגון „התקוה", „שם בארץ חמדת אבות", „שאו ציונה נס ודגל" וכמו כן שירי ביאליק, טשרניחובסקי, מאנה וכו'. בהפסקות נראו בחצר בית־הספר בנות רוקדות ומשחקות בליווי מילות עבריות: „פתח מהר, פתח, פתח השער" או „אתה חתול, אתה שחור, אתה רשע מרושע". שירים־משחקים אלה הביאו איתן אל בית־הספר בנות אחדות, שלמדו אותם עוד לפני קיומו של ביה"ס מפי המורה הפרטי ברה־משה קולביאנסקי. הוא החזיק בדירתו (בבית אבא לומיאנסקי) עוד בתקופת הכיבוש הגרמני מעין גן־ילדים לקבוצת בנות קטנה מאוד.

בשנה השניה לקיום ביה"ס הכין המורה יוסלביץ הצגת־תלמידים: האופרטה „הטלה והזאב". אחד התפקידים הראשיים ניתן לאברהם־יצחק אופניק (אחיו של זאב אופק), שהיה בעל קול יפה. תפקיד הטלה ניתן לציפורה לוין (בת חיים לוין) בגלל שערה המתולתל. ההצגה הזאת אמנם התבטלה ברגעים האחרונים בגלל השרפה, שפרצה באולם מחמת אי־ידיעה להשתמש במנורת הקרביד („לוקס"), אשר הושאלה למטרת ההצגה מחנותה של מאשה גרנביץ (באותו הזמן טרם היה מאור חשמלי בינובה). מזל היה, שטרם הספיק קהל רב להתאסף, כאשר פרצה האש, וכולם הספיקו להחלץ בקופצם מעל לספסלי העץ הארוכים. הבניין — נגרייתו של קליבנסקי — נשרף כליל.

בשנים מאוחרות יותר היה בית־הספר עורך את נשפי התלמידים באולם הקולנוע „אוניון" (מקודם — „הראינוע"). באחד הנשפים הוצג המחזה „החוטפים". את תפקיד הילד החטוף גילם נוח שטרן, שהתפרסם יותר מאוחר כמשורר. באותו נשף הופיעה גם רייזה־לאה חסיד בשיר „נודד עני דופק פה" כשהיא לבושה ומאופרת כיהודי זקן ומקל גדול בידה. בסופי של נשף זה צריכה היתה להתקיים „פירמידה חיה", אולם גדולה היתה אכזבתם של אלה, שצריכים היו „לבנות" פירמידה זו — ובעיקר אכזבת הקטנים שבתוכם, שחיכו עם דגלונים בכחול־לבן לטפס מעלה־מעלה במרומי הפירמידה, כאשר נאמר להם, שה„מספר" הזה לא יתקיים מחמת קוצר־הזמן: את חלקו הגדול של הזמן גזלו ההפסקות הארוכות מאוד שבין מערכה למערכה לרגל סידור התפאורות על הבמה... כדאי להזכיר שמותיהם של תלמידים נוספים, שתרמו מכשרונותיהם לנשפי התלמידים: שתי האחיות קושלביץ, בעלות עיני־הפחם, אהובה שטרן, זאב אופניק (אופק). היו בוודאי עוד תלמידים, שהשתתפו בנשפי התלמידים, אולם שמותיהם לא הגיעו אלי. בחנוכה ובט"ו בשבט היו לרוב נערכות חגיגות בבית־הספר לתלמידים ולמורים בלבד. חגיגת־החנוכה היתה, כמובן, נפתחת בהדלקת הנרות. זאב אופניק היה מברך על הנרות. אח"כ היתה המקהלה בניצוחה של המורה ליבה־חנה שטרן (כגן) שרה שירי־חנוכה. בהמשך התכנית היה אחד התלמידים מדקלם שיר כלשהו מתוך תכנית הלימודים. גם בחגיגות ט"ו בשבט היו שירי־המקהלה, דקלומים, ודבר מיוחד לחג זה — חלוקת שקיות פירות ארץ־ישראל: חרובים, שקדים, תאנים וצימוקים, שהכנסתם קודש לקרן־הקיימת.

בשנות השלושים תרם המורה מנס הרבה להצלחת נשפי התלמידים. הוא היה עורך הצגות תלמידים בעלות אופי של אופרטות, בחברו בעצמו או בהתאימו את המוסיקה או בחברו טקסטים לפי מנגינות ידועות. כשהיו גם הופעות בלט, היתה בוניה וולפוביץ מכינה את התלמידות להופעות אלו. המוסיקאי הינובאי שלמה־בר מאירוביץ היה מארגן את המקהלה ומנצח עליה.

מאורע מיוחד במינו בחיי ביה"ס העממי „תרבות" בינובה היתה התהלוכה והחגיגה לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1925. אם כל שאר החגיגות הצטמצמו בתחום בית־הספר או באולם הקולנוע, הרי חגיגה זו היתה מעין הפגנה לעיני כל תושבי העיירה, יהודים

ולא יהודים, הפגנת הדבקות בתרבות העברית המתחדשת בארצנו. התלמידים צעדו ברחובות העיירה בזוגות (שבועות אחדים לפני כן קיבלו שיעורי צעידה מיוחדים משלמה פרידמן, שהיה אחד מטובי המתעמלים של „מכבי"), כשהדגל הציוני נישא ומתנפנף לפניהם. ב„הר הסחרחורת" הצטרפו התלמידים אל הקהל החוגג. השמחה והגאווה הלאומית מילאו את כל הלבבות באותו יום אביב חגיגי.

יש לציין, שבעיקר בעשר או בשתים־עשרה שנותיו הראשונות של ביה"ס העברי העממי לא רב היה מקומם של המקצועות „המשניים", כגון ציור, מלאכה, התעמלות. כמו כן כמעט ולא היו חוגים שמחוץ לתכנית הלימודים. לכן לא ייפלא, שכאשר נוסד בינובה „השומר הצעיר" בשנת־הלימודים 1927/28, הצטרפו רוב תלמידי ביה"ס העממי העברי „תרבות" לתנועה זו, שהיה בכוחה למלא את החסר בשטח החינוך המשלים. בחינוך המשלים של ביה"ס עצמו חלה התעוררות והתקדמות באמצע שנות השלושים, הודות לפעילותו הברוכה של המורה מנס, אשר על הצלחת הצגותיו כבר דובר לעיל. הוא ייסד מועדון תלמידים, שפעולותיו היו נערכות בשבתות. פעולות אלה היו חדורות רוח ציונית נלהבת.

במשך שנות קיומו — למעלה מעשרים שנה — העניק בית־ספרנו „תרבות" בינובה חינוך, השכלה ורוח לאומית למאות תלמידים. רבים ממסיימיו עלו ארצה, וחינוכם העברי המעולה היה להם לעזר רב בקליטתם הרוחנית והחומרית, והוא גם טייע בידם להעניק תרבות עברית לילדיהם הם ולהשפיע ברוח זו על כל סביבתם.

שלמה בר מאירוביץ

ר׳ מנדל דייץ

הישיבה „אור נוגה"

ביום מן הימים בא הרב סילמן לישיבת סלבודקה, ולקח את אבי, ר׳ מנדל, כראש הישיבה בינובה. הישיבה נדדה מבית־כנסת אחד לשני. למדו בה גם נערים מעיירות הסביבה. היתה זו ישיבה קטנה, ששימשה כהכנה לישיבה גדולה. רוב התלמידים נהיו אחר־כך ל„בעלי־בתים", אשר ידעו דף גמרא. עד בוא הרוסים הוסיף ר׳ מנחם מנדל לעמוד בראש הישיבה. גם השו"ב ר׳ מיכאל ליכ־טנשטיין לימד בה.

עם כניסת הרוסים פוזרה הישיבה.

נמסר על־ידי שמואל בן־מנחם (דייץ)

מוסדות ומיפעלים

י.ב.

הבנק העממי

בקומה השנייה של בית קפר (מקודם — של מאשה גרנביץ) היה מוסד זה, שסייע לחיים הכלכליים בעיירה. לכאן הביא החסכן הזעיר את חסכונותיו. הראשון, אליו פנו הלקוחות, היה משה איבנסקי. האמון אליו היה רב. הפנקסן — יענקל אופניצקי, גבה־קומה ורזה, איש קולטור־ליגה מושבע, התגלמות היושר. המנהל — אפרים אברמסון, שקט ומצליח להשביע את רצון כולם. בשעת שיחה איתו בקבינט שלו היה מרכיב משקפיו על המצח. היה ציוני כללי. בתור פנקסן עבד שם גם אביגדור אופניצקי, איש „השומר־הצעיר" מקיידני, שגם שימש כמדריך בקן. צנוע וישר. נשא לאשה את רופאת־השיניים פייגה מוטניק. גזברית היתה גיטל ריץ (לופיאנסקי). ההנהלה היתה נבחרת באסיפה באורח דמוקרטי. לאחרונה היו חבריה — דויד בורשטיין, יושב־ראש, שמרל שטרן, יודל רשקס, נתן ולצקובסקי וד"ר רן.

הספרייה העברית

הועברה לאחרונה לשני חדרים בבניין של ברוך איזראעליטן — (ושתי בנותיו חנה ואסתר) — ברחוב וילנה מול הבניין של ויינר. היה זה מפעל של צעירי־ציון. 80% מאלף הספרים היו בעברית, השאר ביידיש, מקור ותרגום. עובדיה המסורים, שהיו מקדישים לכך את הערבים שלהם, היו: ולוה קירז׳נר, חנה דוידוביץ (אח״כ ריקליאנסקי), שניספו, גולדה סירק, הנמצאת בתל־אביב, וכן כותב שורות אלו.

הספרייה האידית

נוהלה על־ידי קולטור־ליגה. קטנה מזו העברית, אך היו לה קוראים מסורים ועסקנים, שדאגו לספרות ברוח השמאל. בין פעיליה המורה בלושר, ויכו, קובלסקי, מר׳קה לן ואחרים.

בית־החולים ביקור־חולים

היה בבניין ברחוב בית־הכנסת. נוהל על־ידי הקהילה. נתמך אחר־כך על־ידי העירייה. הוגדל בעזרת תרומה ממשפחת לייבה ויניק מארצות־הברית. חמש מיטות. מנהלו למעשה היה גלז, גבה־קומה ובעל זקן רחב־מידות. אף כי השתייך לאגודת־ישראל היה מודרני וסובלני. הרופא היה ד״ר גרישה רן.

בית־המרחץ

היה מאחורי בית־הכבאים. לאחר מרחץ באדים, סיבון ושפשוף בעזרת מטאטאים מיוחדים, היו יוצאים אדומי־פרצוף, בהשאירם את הלכלוך והזיעה, והולכים הביתה ללבוש בגדי־שבת. בסוף שנות ה־20 הוחלט — ביוזמתו של חיים לוין — לבנות בית־מרחץ מודרני. הוסיפו אגף למרחץ הישן, ובו תאי הלבשה עם שולחן וראי, חדר־רחצה מצופה חרסינה לבנה וחדר אדים מיוחד. בכניסה היה מזנון, שנוהל על־ידי יודל, המכונה „הקונסול״, ובו לימונדה, סודה וגם משהו לסעוד. המנהל היה נתן וולצקובסקי.

רופאים

כאשר סיים מרדכי וולפוביץ בשנות ה־30 את לימודיו באוניברסיטה כרופא, פתח — לאחר תקופת נסיון קצרה בשווייץ — קבינט בקומה השנייה של בניין למיאנסקי. משנה לשנה גדל מיספר החולים הפונים אליו. בהשוואה לד״ר רן נחשב הוא כרופא יותר מודרני. עקב אחר הספרות המקצועית ולא פסק מלהשתלם. שמו נודע בכפרי הסביבה והעריכוהו בעיירה. נשא לאשה את יוליה גרב מווילקומיר והשתכנו מול אייזיק סגלובסקי. גורש עם משפחתו לסיביר. נמצא כעת בברנאול (אלטיי־סיביר). אשתו יוליה, שנשארה במקרה בליטא, ניספתה.

ברחוב הכביש היה גם הקבינט (חדר־הקבלה) של הד״ר בומאש, שעבר לינובה מווילקומיר. גבוה ועב־כרס. אשתו, ממשפ׳ וייצשטיין מווילקומיר, יפה ואלגנטית, השמינה עם הזמן אף היא. לא היו מעורבים בין הבריות.

העירייה

שנים רבות היה הד״ר רייליס ראש־העירייה. אדם אינטליגנטי ודמוקרט. עוזרו היה הגזבר יהודה מובשוביץ, האב של חיה־דינה אפשטיין וזלדה סולסקי. גבה־קומה. הילוכו גאה.

בבחירות לעירייה היתה פעלתנות רבה. היו כאן אינטרסים כלכליים, ענייני מסים וכד׳. העירייה דאגה לשיפור מראה העיירה. בצד רחוב הכביש ניטע גן גדול, נפתח רחוב חדש מן הקואופרטיב עד לווילִיה ובו שדירת עצים רכים, וכן גם במקביל לרחוב ברייזר. סודרו מדרכות. הרחובות רוצפו מחדש. התאורה החשמלית הורחבה. את החשמל קיבלו ישר מקובנה ובכל שעות היממה. בית־החולים, המרחץ ובית־המטבחיים נתמכו על־ידי העירייה, מה שהקל על התקציב של ועד־הקהילה.

בית־החרושת לגפרורים „אורן"

על הכביש לא־הרחוק מתחנת־הרכבת היה בית־החרושת המודרני לגפרורים, שהוקם עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והוגדל ב־1922, צוייד במכונות אוטומטיות ותחנת חשמל. היתה זו חברת מניות, שנוסדה על־ידי לייבה אופניצקי, דויד בורשטיין, יוסה בורשטיין (זוסלה), אליה ענטס, יעקל וייצשטיין וחיים לוין. עבדו בו מעל ל־100 פועלים מהסביבה. הצוות הטכני, פקידים ומנהלים, היו יהודים מינובה. המנהל — חיים לוין, גזבר — יעקל. וייצשטיין, פנקסנית — חיה ברימן. המנהלים הטכניים — שמעון רובין, כ״ץ, ברל ענטס, קרמרמן ואחרים. שלושת האחרונים חיו בתחומי המפעל. השומר היה ברזנט.

הנשפיות הראשונות של בוגרי הגימנסיות — של קרלבך בעברית ושל טימינסקי (ברוסית) בקובנה, היו מתקיימות כאן, באולם האריזה הגדול. השתתפו בנשפיות „נוער הזהב": דורה ז׳יינס, זליג אפשטיין, אלתר סנדלר, אבא אופניצקי, ברל ענטס, מיצל פגירסקי, לייזר גולדשמיד, רחל ושיינה לוין, שרה בורשטיין, מרים למיאנסקי, בלומה פגירסקי, חנה ומאשה סגלובסקי, בתיה אופניצקי, אלה וולק ומנשה ויינר.

חיים לוין נתן דעתו על כך, שיינטע גן עם שדרות וספסלים.

ב־1930 אילצה הממשלה הליטאית את בעלי חברת־המניות למכור את המפעל לקונצרן השבדי „קרגר". אך כמעט עד בוא הרוסים המשיך חיים לוין להיות המנהל מטעם הקונצרן.

המנסרה „מדיס"

בשנות ה־30, עם התרחבות תעשיית הרהיטים, החליטו בעלי־הנגריות להשתחרר מהאפוט־רופסות של בעלי־המנסרות ולייסד את הקואופרטיב בשם „מדיס" (עץ בליטאית). ניהל את המפעל איש־אמונם הירשל פרידמן, לשעבר פקיד ב„קמח". בין חברי הקואופרטיב היו:

יענקל לייב לנדמן	שמרל שפירא
קופל רזניק ובניו	פלקסר ובנו
אבא רזניק	קז׳נבסקי
מונס קליבנסקי ובניו	יענקל טויבר
משל קולביאנסקי וחיים סלומין	אדלר ה„באס"
משה וזוסיה קלוץ	ינקלביץ
שמואל צרנמן	לנדמן
נחום לוין	גולדמן
משה שפירא ובנו	

ברוך לין

הכבאים

ינובה היתה בנויה בעיקר בתי־עץ. רק הרחוב הראשי, השוק והרחוב ע״י הכנסיה הנוצרית היו בנויים לבנים.

„מויער״ — היה סמל לחוזק ויציבות. כש־רוצים היו להגיד על מישהו שהוא חזק, היו אומרים „שטארק וויא אמויער״ כלומר חזק כמו בניין לבנים.

כידוע, נשרפה ינובה כולה פעמיים לפני מלחמת העולם הראשונה. אנשי ינובה הזקנים זכרו את השריפה הראשונה והשנייה, ולפיהן גם זכרו כל מיני אירועים ותאריכים שונים. למשל, פלוני נולד אחרי השריפה השנייה וכו׳. לאחר מלחמת העולם נוסדה בינובה אגודת מכבי אש „פאזשארנע קאמאנדע״, כפי שקראו לה בעיירה. היהודים תושבי העיר ראו במכבי אש מוסד שלהם, וכמעט כל מכבי האש המתנדבים היו יהודים, והגויים המעטים מצאו את עצמם בשלטון יהודי.

הציוד היה דל ביותר, היו חביות גדולות, „באצקעס״, שאותן היו מובילים תיכף בפרוץ השריפה למקום, כעין עזרה ראשונה והיתה גם מכונת שאיבה שהיו מפעילים אותה בי־דיים. אבל סוסים להוביל את הבאצקעס ומ־כונת השאיבה לא היו למכבי האש, ובזמן שריפה היו רצים להחרים סוסים אצל בעלי־העגלות. עד ששכנעו בעל־עגלה לתת את הסוסים שלו ועד שהביאו את ה„באצקעס״ ומכונת השאיבה לאיזה באר או לנהר — היה הבניין שבו פרצה השריפה עולה באש כולו. מכבי האש היו מגיעים ומתיזים מים על בתי השכנים. יותר מאוחר נרכשה מכונת שאיבה גדולה, אבל גם כן נזקקת לסוסים. רק בשנות השלושים נרכשה מכונה גדולה, שהיתה פו־עלת ע״י מנוע. זה היה שיא המודרניות של מכבי האש.

מכבי האש היו עושים „רפטיציות״, כלומר אימונים. היו אלה חלק מהווי העיירה. שומר מכבי האש היה לובש את התלבושת הכחולה, מכניס חצוצרה לחגורה, עובר ברחובות הע־יירה, מתעכב בכמה פינות ותוקע בגאון, שהינה עומדת להתקיים רפטיציה.

משהו על ועד הקהילה

היה זה בשנות העשרים, שנות האוטונומיה היהודית בליטא. ועדי הקהילות פיתחו פעילות ענפה. גם בינובה גילה ועד הקהילה פעילות רבה. כולם עבדו בהתנדבות, פרט למזכיר ולעוזריו.

ועד הקהילה מנה שישה עשר חברים, שנבחרו כנציגי מפלגות וארגונים: את אגודת ישראל ייצגו הרב סילמן ויעקוב שמשון גלז. נציגי המזרחי היו שמרל שטרן ורובין, של הציונים הכלליים — ד. בורשטיין, רשקס, וולצקובסקי; את צעירי ציון ייצגו מנחם מינס ואיבנסקי, את היידישיסטים — יענקל אופניצקי, נציגי בעלי־המלאכה (האנדווערקער) היו בנקקווצ׳ר ויחיאל דוידוביץ.

לאחר גלז היה היושב־ראש מינס. ישראל גולדשטיין היה המזכיר.

ההכנסות היו בעיקר מרשיונות שחיטה.

ועד הקהילה טיפל בבית־המטבחיים, בית־המרחץ, ביקור־חולים, ופעל רבות בתחום הסעד, הגשת עזרה לנצרכים: מעות חטים לפסח, טיפול בהכנת האורחים, עצי־הסקה לחורף. בזה הצטיין במיוחד לייב אופניצקי.

נמסר ע״י ברוך קורסיק
שעבד כעוזר למזכיר בשנים 2־1921.

שריפה בעירה

נפחים ינובאים משנת 1911

חברי מכבי האש המתנדבים היו מתלבשים בתלבושת שלהם, מי בקובע נחושת מימי־הביניים ומי בקובע כחול, חוגרים חגורה רחבה ותוקעים בה גרזן ומכוש, שנקרא באי־דיש „קירקע", ורצים להתייצב לחצר מכבי האש. שם היו מתפקדים, ולאחר משא־ומתן ארוך עם העגלונים היו מקבלים סוסים ויוצ־אים למרכז העיירה עם המכונית והחביות, מחברים את המכונה לאיזו באר או לנהר, מותחים את צינורות הכיבוי ומתחילים להתיז מים בשוק או על גגות הבתים סתם. הילדים היו מתרוצצים ביניהם בסקרנות רבה ומנסים לעזור. לאחר שנוכחו לדעת ש„הסטוול", כלומר הזרנוק, פועל כשורה ולאחר ששפכו כמות מים הגונה, שבעיירה שלנו לא נמדדה ע"י שעון, היו מתחילים לאסוף כליהם, וב־שביעות רצון עצמית, שהתמרון הצליח, היו חוזרים לחצר מכבי האש.

ואז היה מגיע הנסיון ממש. אמצעי אזעקה לא היו בעיירה, וכשהשריפה היתה פורצת, היו רצים וצועקים „פוזאר", כלומר שריפה. היו כאלה שהצטיינו מאוד בקול צלול ומיוחד לצעוק „פוזאר". כשמנדל הסנדלר היה צועק „פוזאר", הייתי מתעורר באמצע הלילה ומ־כיר את קולו.

ובכן כשצעקו „פוזאר", היו כולם רצים החוצה ומתחילים לשאול „אוואו־ברענט", כלומר איפה בוער, ואותו דבר התרוצצו גם מכבי־האש.

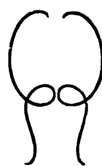
אגב, היו הלצות בעיירה על אזעקת ה„פו־זאר". ידועה היתה המימרה „פעשקע, שריי פוזאר" (פסיה, זעקי שריפה). השכנה של פעשקע באה במרוצה אליה בזמן השריפה וביקשה: פעשקע, שריי פוזאר, מפני שלה עצמה הצעקה יכלה, חלילה, להזיק...

בשריפות כאלו בעיירה היו נשרפים בנייני־עץ רבים ואנשים עניים היו מאבדים כל מה שהיה להם. התושבים פחדו מאוד מהשריפות; ואם פרצה שריפה בקצה רחוב, היו כל הרחוב והרחובות הסמוכים אורזים את המטלטלין. אפשר היה לראות באמצע הלילה אנשים רצים עם חבילות של כרים וכסתות, בעיקר היו אורזים את כלי־המיטה, „שיהיה על מה להניח את הראש".

היו בניינים שהיו מבוטחים טוב, ובעלי הבניינים היו בונים אחר השריפה בית יותר יפה ולרוב זה היה א„מויער" — בית מלבנים. היו גם מקרים שהשריפה לא פרצה אצלם במקרה, ועליהם היו אומרים בעיירה, שהוא עשה „בורא מאורי האש".

זוכר אני את נפתלי החייט, שהיה ידוע כלץ גדול, מתרוצץ בלילה בזמן השריפה שפרצה אצל שרה אידל ונאנח „אוי, אוי". שואלים אותו: ר' נפתלי, מה אתה נאנח? הרי אצלך לא בוער. היה עונה: אוי איזה מויער גדול שם יעמוד.

מכבי האש האלה עם כל הקרתנות וחוסר היעילות שבהם, היו גרעין של עצמאות יהו־דית בתוך הגולה הקשה והאנטישמיות, ששל־טה אז בקרב השלטון בליטא הנאורה.

לגיהינום
ובחזרה

לזכר עולם
לקדושי קהילת
ינובה
(ע"י קובנה ליטא) הי"ד
שנרצחו ונספו ע"י הגרמנים
והליטאים ימ"ש
בשנת תש"א, 41
יום הזכרון
זכרם הקדוש לא ימוש מקרבנו לנצח
ת'נ'צ'ב'ה'
יוצאי ושרידי קהילת ינובה בישראל ובתפוצות

היתה עיירה יהודית — ינובה — ואיננה עוד.

דורות אחדים נמשכה שרשרת החיים היהודיים בינובה, חיים רבגוניים: חיי־עמל, חיי חומר ורוח, חיים תוססים.

אנו — האודים המוצלים מאש הגיהינום והמעטים, שזכינו להצטרף אל בוני המולדת — נושאים בלבנו את זכרם של כל אלה שנפלו, את דמותו של כל אחד ואחד.

קשה מאוד להיפרד מהמחשבה, שינובה שלנו אינה קיימת עוד. איך אפשר לשכוח אותה?

הנה היא מופיעה שוב ושוב לנגד עינינו: עיירה שהטבע בירך אותה בכל טוב, ואשר הודות לכך חיו תושביה בתנאים יותר טובים משהיו ליהודי עיירות אחרות. רבים התפרנסו מיגיע־כפיהם. בכל ליטא היה ידוע, כי יהודי ינובה בעלי־זרוע הם, וכינו אותם „בורליאקעס". לא גבורה בריונית היתה זאת, כי אם גבורה שנבעה מתוך גאוה יהודית.

בדם ואש נפלו יהודי ינובה, אך זכרם חי בלבנו. הן זו היתה משאלתם של הקדושים:

זכרונו תמיד!

ודאי אין בינינו אפילו אחד, שיחשוב בלבו: שלום עלי נפשי, יען כי ניצלתי מגיא ההריגה...

אנו ניגשנו בדחילו ורחימו להציב להם יד ושם:

בירושלים, על הר ציון — לוח זכרון;

בבית־הספר „גאולים", בבת־ים — חדר זיכרון —

ובספר הזכרון —

לזכרון עולם!

מנחם לוין

רייזל דויד (רשקס), ארה״ב

התחלת החורבן

אני אשתדל לתאר כאן כעדת ראייה את התחלת חורבן ינובה ב־24—23 ביוני 1941.

ינובה היתה אחד ממחנות־הצבא של ליטא. במרחק של 5 ק״מ מדרום לעיירה נמצא המחנה בשם פוליגון. לכשכבשו הרוסים את ליטא בשנת 1940 הם ביצרו עוד יותר את המחנה הזה בטנקים ובתותחים. מחנה פוליגון היה חולש על 2 הגשרים הגדולים שעל פני הוויליה. כאן, בפוליגון, גילו הרוסים את ההתנגדות הגדולה ביותר לגרמנים. אני אומרת „הרוסים", כי הליטאים הפכו מיד למשתפי־פעולה עם הגרמנים.

ההתנגדות נמשכה יום אחד ולילה אחד.

ב־22 ביוני 1941, יום א׳ לפנות בוקר, נשמעו בקובנה זמזומי מטוסים בגובה רב. המטוסים נראו חפים מכל אשמה כציפורים קטנטנות, המעופפות להן בנחת בהשכמת בוקר קיצי נאה.

אך לפתע התחילו אותן ציפורים חפות מפשע להשליך פצצות על קובנה (אני התגוררתי אז בקובנה). האנשים רצו החוצה לראות, מה מתרחש; אך מיד היה כבר ידוע, שאלה הם מטוסים גרמניים. המלחמה הגיעה גם לליטא.

ברחנו מקובנה

אחי שהתגורר בקובנא, בן־ציון רשקס ז״ל, הגיע תיכף ומיד במזוודות ארוזות. אנשים התרוצצו הלוך וחזור מבלי לדעת, לאן לברוח, מה לעשות, איך להינצל — הבהלה היתה גדולה. גם אנחנו רצנו; אולם כבר ידענו, לאן אנו נמלטים: הביתה לינובה, כדי להיות ביחד עם אבא־אמא והאחות, להיות ביחד עם הקרובים ביותר, האהובים ביותר, בכל אשר יקרה.

ברחו מאות יהודים. גויים, כמובן, לא ברחו. אנחנו ברחנו דרך הר־הכביש. הדרכים היו עמוסות. איש לא ידע, עד היכן יצליח להגיע במנוסתו. כולם רצו בפחד גדול בעיניים וחבילות גדולות על שכמם ובידיהם. אולם זמן ממושך אי־אפשר היה לסחוב את כל אותן החבילות, והנה התמלאו הדרכים מזוודות נטושות, שחפציהן התפזרו. איכרים גויים עמדו בשדות שבצידי הכביש וציפו לאוצרות אלה, שכאילו נפלו מן השמיים, ותפסו אותם מיד. אולם לאיש לא איכפת היה הדבר, כי חשבנו רק, שאם נישאר בחיים, יהיו לנו גם חפצים.

אחי ראה עגלה נהוגה בידי המנישביצ׳ים ושם את כל חבילותינו עליה וישב גם הוא בעגלה, וכבר לא ראינו אותו עוד.

הצבא הרוסי היה אף הוא מבולבל. חיילים הלכו ברגל או נסעו בטנקים או במכוניות מבלי לדעת לאן. ראינו אותם נוסעים בכיוונים מנוגדים ועיניהם מפוחדות, והם לא ידעו לענות על שאלות שהוצגו להם. הגנרלים ברחו הראשונים והפקירו את החיילים לנפשם.

יום שלם הלכנו. בערב הגענו לקרבת ינובה על־יד גשר העץ שעל הוויליה. הגשר כבר היה שבור מהפצצות, שזרקו הגרמנים גם שם. אבי היקר ואחותי רחל כבר עמדו מחכים לנו על שפת הנהר. איכרים גויים היו מעבירים אנשים בסירות אל עבר־הנהר (תמורת תשלום, כמובן). גויות הצטרפו אליהם בסירות כדי לאסוף חפצים, שיהודים היו נוטשים מבלי יכולת עוד לסחוב. בעבר השני של הוויליה, כלומר, בינובה, כבר עמדה וציפתה לנו אמי היקרה והאהובה, זו החקוקה בלבי לנצח. בדמעות בעיניים היא שמחה, ובאותו זמן נשתקפה גם אימה גדולה בעיניה היפות, עיני הדובדבנים: מה יהיה בסופם של אפרוחיה המסכנים?

יהודים התרוצצו אנה ואנה: „הגידו, יהודים, לאן אתם בורחים? אולי נברח יחד איתכם?" התשובה היתה: „גם אנו איננו יודעים. היינו בתחנת־הרכבת, ורכבת לא הגיעה. שם יושבים אלפי פליטים, גם יהודים מפולין, שבאו לליטא כדי להינצל מהגרמני ימח שמו וזכרו, מחכים לרכבת. אז רצנו אל כביש ווילקומיר. הגרמנים הפציצו את הדרכים, רבים נהרגו".

במלכודת

אנחנו נשארנו בינובה. לאחר לילה אחד התחילו תותחים לירות מעל לראשינו: מצד אחד הגרמנים מאחורי רחוב קיידן ומהצד השני הרוסים מפוליגון. אנחנו נשארנו באמצע כמו במלכודת.

עתה פרקו הליטאים את העול מעליהם. הם התבצרו בכנסייה במגדל הפעמונים וירו במכונות־יריה על היהודים הרצים לחפש מיפלט מהתותחים. גם מהפרוגימנסיה ירו הליטאים הפשיסטים הצעירים על בני עירם היהודים, אשר אך זה עתה חיו איתם בהרמוניה. השכנים הטובים הפכו בן־רגע לשונאים הגדולים ביותר לחיים ולמוות.

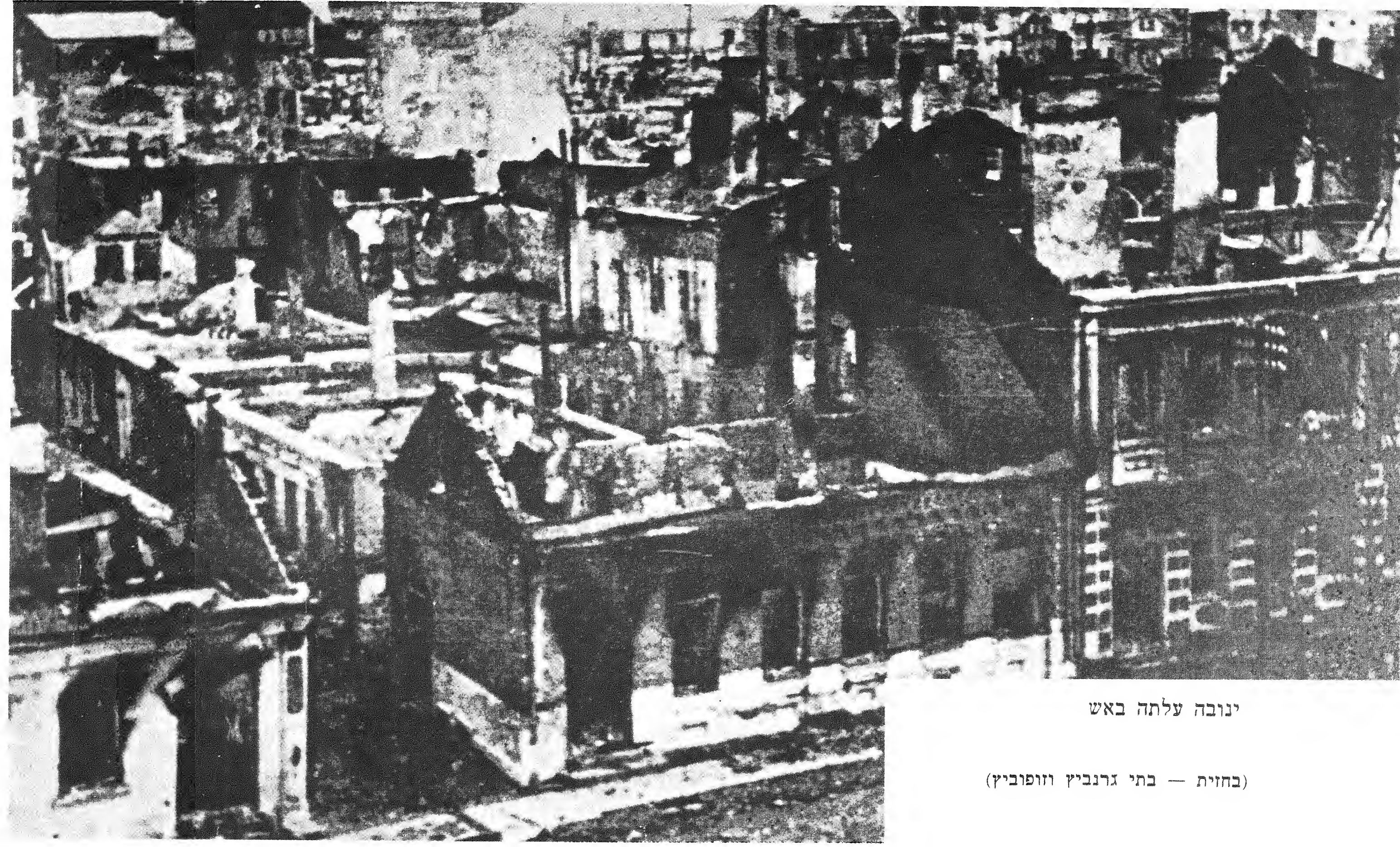
אנחנו נמלטנו מרחוב הכביש, מביתנו, אל הורי בעלה של אחותי, אל הגולדמנים (שהיו בעלי בית־חרושת לרהיטים). הם גרו ברחוב בית־הכנסת. מדוע דווקא אליהם? אולי בגלל זה שביתם נמצא בקרבת חצר בתי־הכנסת — מי יודע?... בחצר ביתם התחבאנו בתוך בור, שנחפר במהירות ע"י הגברים. אבי ואמי בשום אופן לא רצו לעזוב את ביתם, כי בבית היה מלאי של מיצרכי מזון, אשר נאגרו במשך כל השנה מאז החל שלטון הרוסים (כי הרוסים היו מוציאים את מיצרכי המזון לרוסיה), ובכלל היה משק בית מבוסס זה שנים רבות, וללכת מהבית פירושו היה להשאיר הכול הפקר — הגויים רק ציפו לזה.

בבוקר, בשכבנו בבור, שומעים אנו נקישה על הקרש שעל פתח הבור. אנו פותחים את דלת־הקרש ורואים את אבא עומד חיוור. בקושי אפשר היה להכיר אותו. בקול רועד הוא מבקש, שניתן לו צנצנת דבש. ובהציצנו מן הבור החוצה, רואים אנו גרמני במדים ירוקים. אנו לקחנו איתנו מהבית צנצנות דבש וריבות ועוד מאכלים מזינים, שאפשר לחיות עליהם לבד — כך אמרה אמא כשנתנה לנו אותם. את השאר היא הבטיחה להביא למחרת בבוקר, כשהיא ואבא יבואו אלינו. הם אמרו, שבמשך היום אין הם חוששים לעזוב את הבית. תמימים היו המסכנים: היה להם אמון בבני־אדם — בלילה עלולים לבוא ולשדוד, אבל ביום, כך סברו, יתביישו הגויים...

אנו נתנו לאבא צנצנת דבש, שאלנו אותו, אם ביתנו עדיין שלם ומדוע אין הוא ואמא מצטרפים אלינו. ענה אבא במהירות ובקול רועד: „אמא מבשלת קפה בשביל הגרמנים", והוא הסתלק מהר עם הגרמני.

ינובה בלהבות

בינתיים התגברו ההפגזות. פגז פגע בבית־הכנסת; נדמה לנו, כאילו הוא נפל ליד הבור שלנו, ואז הוצאנו את ראשינו וראינו, שחלק גדול של בית־הכנסת חסר. לא יכולנו להמשיך לשהות בבור, כי בשעת הצהריים כבר עמדה ינובה בלהבות; בבור שלנו הורגש כבר חום השריפה, והעשן חדר לתוכו. כשיצאנו מן הבור נראה היה, שרחוב הכביש, שבו עמד ביתנו, רחוב קובנה, רחוב ברייזר ורחוב וילנה — הכול בוער. רצנו אל נהר הוויליה. באותו זמן ירו עלינו ליטאים במכונות־יריה ממקומות מחבואיהם. על פי נס הגענו אל השיחים שמאחורי בית־המרחץ. ביחד איתנו נמלטו לשם גם גויים, כי התותחים לא עשו כל הפלייה, וגם הללו היו בסכנה. באותם רגעים היו גויים אלה ידידותיים מאוד אלינו, אבל מיד כשנדמו ההפגזות, הם שוב לא הכירו אותנו. כששכבנו על שפת הנהר, הבחנו, שאנו נמצאים בדיוק מול תותחי פוליגון, ושום דבר אינו מסתיר אותנו. לרוץ בחזרה כבר אי אפשר היה, לכן התחפרנו עד כמה שאפשר יותר עמוק באדמה, כדי שהכדורים והפגזים, שהתעופפו ממש מעל לגופינו, לא יפגעו בנו. בעצם ההפגזה קם פתאום מונס קליבנסקי הנגר ואומר, כי נדמה לו, שלא נעל את הדלת האחורית, ומתחיל ללכת; ואז סחב אותו חתנו אבר׳קה אונטרשץ ברגלו חזרה אל הקרקע. בתו פייגה

ינובה עלתה באש

(בחזית — בתי גרנביץ וזופוביץ)

התחילה לבכות ולהתחנן: „אבא, לאן תלך? הרי הכול בוער". אולם מונס, כפי הנראה צפה את השואה מראש, ועצביו התרופפו. הוא קם שוב על רגליו ואמר, שנדמה לו, כי שכח לסגור את החלונות, הוא מוכרח ללכת ולהיווכח. אז שוב סחב אותו אבר'קה אל האדמה, השתטח על גופו ולא נתן לו להתרומם.

ראיתי את אשת אברהם השוחט שוכבת שם ביחד עם פייגצ'קה חברתי, עם ברלה הצעיר בילדים ועם הירשקה. את הבנות רחל ורבקה ואת אברהם השוחט לא ראיתי.

אני שכבתי ובכיתי, כי איש לא ראה את אבא ואת אמא בשום מקום. כל מי ששאלנו עליהם, לא ידע להגיד דבר, ואני חשדתי בכולם, שהם יודעים משהו איום ואינם רוצים לגלות לנו; הרי אבא ואמא נשארו עם הגרמנים. מה שעבר עליהם באותו ליל־אופל, יודע אלוהים לבדו. מה עשו להם הגרמנים? איך אפשר לחיות בלי אבא ובלי אמא, חלילה? איך אפשר?

נורא היה המראה של ינובה בלילה: שמיים מפחידים, אדומים מאוד, וכל ינובה אפופה להבות כמו גיהינום.

הפגזים שרקו ביתר עוז מעל לראשינו. כבר התמחינו בהבחנה, אם פגז נופל בקרבת מקום או יותר רחוק. בכל פעם שהופעל תותח ושריקותיו נשמעו מעלינו, היה גוי אחד קובע, היכן נפל כדור (למעשה נפלו הכדורים הרחק, אבל הפגזים הומטרו מעלינו). הוא היה אומר: „עכשיו נפל פגז במרחק 10 רגל, עכשיו נפל פגז במרחק של 5 רגל". הוא, כפי הנראה, צדק, כי יותר לא שמענו אותו מדבר. כשהאור התחיל להפציע, שקטו במקצת התותחים ועם זריחת השמש כמעט נדמו כליל; ואז, כשהתחלנו להתרומם ולקום, ראינו מתים שוכבים על־ידנו; כל הלילה לא ידענו כלל, שאנו שוכבים בצידם של מתים.

הסתכלנו למעלה לראות, אם ינובה עדיין בוערת וראינו עשן סמיך מתפרץ לעבר השמיים. חזרנו בריצה אל ביתם של הורי בעלה של אחותי רחל — הבית נשאר שלם, כמעט היחידי בכל הסימטה. בית־החולים היהודי שממול בית גולדמן היה שרוף. החולים שכבו שרופים במיטות הברזל.

התרוצצות

מה שקרה להורינו עדיין לא ידענו. לנשים היה מסוכן לצאת מהבית. ישבתי והתפללתי לאלוהים, והנה נפתחת הדלת שמצד החצר ונכנסים במהירות, בקוצר נשימה, מיוזעים ומפוייחים — קודם אבא ואח"כ אמא. השמחה היתה גדולה. מתחבקים, מתנשקים, כולנו בוכים מרוב שמחה, שהינה שוב אנו כולנו מאוחדים בקשר נצחי... אמא — רק שמלה עליה ואבא בכותונת ומכנסיים, יותר לא יכלו להציל מכל רכושם. אבא מספר את אשר קרה להם. כשנשארו שניהם לבדם בבית הגדול, כבר לא יכלו לישון בלילה. אבא יצא אל החצר וחפר בור עמוק למקלט מפני ההפגזות. אבא מספר, שהפגזים התעופפו נמוך מאוד בין הבתים. ברחובנו (רחוב הכביש) לא נראתה נפש חיה. המראה היה מעורר אימה, כעיר רפאים. רק צלליות נראו פה ושם מתגנבות לתוך הבתים העזובים ובוזזות אפילו בעצם ההפגזה. לכן פחדו מאוד אבא ואמא להישאר בבית, פן יהרגו אותם הגויים הבוזזים, ואז החליטו לברוח אלינו, אל הגולדמנים. אבל בטרם הספיקו לארוז חפצי־ערך שונים, שמעו דפיקות על הדלת. היה עדיין חושך. בצעדים רועדים ניגש אבא אל הדלת ושואל, מי דופק. עונים לו בגרמנית: „פתח את הדלת, יהודי!" בפחד רב פתח אבא את הדלת. קבוצה של 30 חיילים גרמניים פרצו אל הבית. כפי הנראה היו אלה החיילים הראשונים — סיירים. המפקד ציווה על אבא ללכת ולעבור לפניהם בכל החדרים, אח"כ אל המרתף, אח"כ אל המחסנים שבחצר ואפילו אל הבור שאבא חפר בחצר — כל זאת כדי לבדוק אם לא הסתתרו שם רוסים. אז ציווה המפקד להביא מים, ואבא הביא להם דליי מים מהבאר, שהיתה לנו במרתף. הם כולם התרחצו, ואמא הביאה להם, לפי פקודה, מגבות ולבנים להחלפה ואח"כ ציוו על אמא לבשל להם קפה ולתת משהו לאכול. הגרמנים שתו מהספלים של מערכות כלי־האוכל היפים של אחותי ואח"כ הכניסו אותם אל תוך תרמילי הגב שלהם ביחד עם חפצי ערך רבים, כגון פמוטי־כסף, גביעי־כסף, קופסות־כסף ועוד. אז שאל אחד הגרמנים את אבא,

אם יש לו דבש, כי הוא אוהב דבש. מכיוון שאבא היה תמים וישר, הוא אמר לגרמני, שאת הדבש לקחה הבת איתה, ולכן הם באו אלינו לקחת את הדבש. כל זה קרה תחת מטר הפגזים, כשינובה כבר בערה וכמעט כל רחוב הכביש עמד בלהבות. הגרמנים לא נתנו להורי להימלט מהאש ומהכדורים, עד שנפגע ביתנו מפצצה והחל בוער. רק אז נמלטו הגרמנים, וגם אבא ואמא ברחו. הם סיפרו לנו, שלא הכירו את הרחובות ולא ידעו לאן לרוץ. הכול היה אפוף להבות ומופצץ. בינתיים ראו הם עוד יהודים, שכנראה היו קודם חבויים במרתפים, רצים גם הם, וביניהם גיטל קלוץ וזוסמן קלוץ — בני־דודינו מצד אמא. פתאום נורו יריות מאי־שם לעבר גרמנים בורחים, והגרמנים תפסו את אבא, את זוסמן קלוץ ואת שאר הגברים, שאת שמותיהם אינני זוכרת, והעמידו אותם ליד קיר בוער, כדי לירות בהם בגלל החשד, שהם ירו לעבר הגרמנים. עוד שנייה והם היו נהרגים, אך פתאום הגיחו מאחורי קיר בוער שני ליטאים ורובים בידיהם. הם חיפשו מפלט מהשריפה. הגרמנים תפסו אותם וירו בהם ושיחררו את הגברים היהודים. אלה המשיכו לנוס אלינו, אבל אל רחוב בית־הכנסת כבר לא יכלו לרוץ, כי הכול מסביב בער, בתים בוערים התמוטטו, והרחובות מלאי חורבות ואש. כל ינובה היתה חורבן אחד גדול. הם רצו למקום, שעוד איכשהו אפשר היה להינצל בו מהגיהינום, והגיעו אל המלבנה. שם שכבו כל הלילה. לפנות בוקר, כשנפסקה ההפגזה, הגיעו בריצה אלינו.

סכנות אורבות

אבא קם על רגליו ואומר: „עכשיו אי־אפשר להרבות בדיבור. הבה ונצא לראות מה המצב. אלי ואל אחותי רחל הוא אומר, שלא נעיז לצאת החוצה. אנו מלוות אותו עד הדלת ורואות את רב העיירה, הרב גינצבורג, יוצא כפי הנראה, מאיזה מחבוא. הקפנו אותו בשאלות: רבי, מה יהיה? פניו היפים היו חיוורים, מראהו השתנה מאוד, מדבר דברים מקוטעים, דמעות חונקות את גרונו: „צריך להתאזר בביטחון, אלוהים יעזור, יהודים, עלינו להיות חזקים" — והוא עצמו מתייפח כמו תינוק. הכול בוכים. אנחנו חוזרות לתוך הבית, כדי להסתתר מהסכנות שהחלו אורבות לנו.

לאחר שעות אחדות חוזר אבא ופניו חשוכות. „אצל ליבר פרבר במרתף, מספר הוא לנו, „נשרפה עדת יהודים שלמה". אבא היה הראשון שפתח את דלת הברזל של המרתף — שלדים שרופים עמדו נשענים על הדלת. השלד הראשון היה הגדול ביותר, הבינו, שזהו מאיר ונדר. דלת המרתף ננעלה עליהם מאליה, והם לא יכלו לצאת ולהינצל מהאש.

„את ביתנו", אומר אבא, „ואת הרחובות בכללם אי־אפשר להכיר, כי רב ההרס עד היסודות. פה ושם מזדקרות מעשנות מתוך ההריסות". את המגרש שעליו עמד ביתנו, הכיר אבא לפי הבור שהוא חפר. אבא העיר: „החתול פיקח התחבא בתוך הבור, ואני נעלתי את חתולנו בתוך הבית, אולי היה גם הוא ניצל בתוך הבור..."

בינתיים התחילו יהודים לחפש מזון, חתיכת לחם. הרעב שרר בכל העיר. על מאפייה יהודית אחת, שנשארה במקרה שלמה בסוף רחוב קובנה, השתלטו גויים, גירשו את הבעלים הקודמים ואפו לחם בשביל הגויים. יהודים עמדו ופשטו־יד לפת לחם, והגויים גירשו אותם באומרם: „לכו, בקשו מהקומוניסטים, הם יתנו לכם לחם". אחותי סיכנה את חייה, יצאה מן המחבוא, וגוי מכיר נתן לה חתיכת לחם והוא אמר לה: „התחבאי ואל תצאי החוצה, מתכוננים לעולל משהו לנשים הצעירות שבינובה". יהודי ינובה התחילו להרגיש, שנשקפת להם סכנה לא מהגרמנים בלבד, אלא מהליטאים, מהשכנים שלהם.

בבית שלנו היה מקודם בית־מרקחת, שבו עבדה נוצריה כקופאית. אנו היינו חברות טובות, והנה בא אבא במרוצה בעיניים מפוחדות ואמר שנערה זו מחפשת אותי וכמובן, אין היא מתכוונת להיטיב עמי. היא הפכה למנהיגה חשובה והתחילה מיד לאיים על יהודי ינובה. אבא הרגיש בחושו הבהיר, כי לי, לבתו הצעירה, אורבת סכנה גדולה: השקצים משוטטים ומחפשים נערות יהודיות, כדי לאנוס אותן. כשהייתי לאחר זמן בגיטו קובנה, הגיעה קבוצת נשים ינובאיות.

אחת מהן היתה הנקה רובינוביץ והיא סיפרה לי, שהשקצים הכניסו בכוח נערות יהודיות רכות לתוך אורווה ועינו אותן עד מוות.

חזרה לקובנה

אבא החליט מיד, שעלי לחזור לקובנה. „שם הגויים אינם מכירים אותך", אמר וקולו רעד: עליו להיפרד מבתו האהובה, מי יודע לכמה זמן, אולי לנצח. את אמא אוחזת עווית, ואבא מתחיל להתחנן לפני אמא שתירגע. „זוהי הדרך היחידה", הוא טען. אנחנו, כלומר, בעלי ואני (אני התחתנתי רק חודשים אחדים לפני כן עם וולף דויד מקרטינגגן שליד ממל) נפרדים גם מהאחות רחל, מהגיס יצחק גולדמן, מכל משפחת הגולדמנים (אף אחד מהם לא נשאר בחיים) הם היו 5 בנים ובת אחת בתיה. שמות הבנים: יצחק הבכור, מרדכי, זרח ועוד שנים תאומים, שאת שמותיהם אינני זוכרת.

אבא אמר, שעלינו להימלט חזרה לקובנה בדרך הישנה, כי הוא הבין, שבכביש הראשי יעבור צבא רב ומכיוון שהדרך הישנה, המתחילה במורד רחוב קובנה, היא דרך גרועה, נהיה שם יותר בטוחים. וכך היה באמת, כפי שחשב ומצא אבי הנבון. פליטים רבים חזרו לקובנה. היו אלה פליטים מרחבי ליטא וגם פליטים מפולין, שהגיעו לליטא שנה לפני כן, כשהגרמנים נכנסו לפולין. הם רצו להגיע לאיזה מקום בטוח, אולי לרוסיה, אבל נשארו תקועים בינובה. הולכים אנו, מחנה שלם, בחזרה לקובנה. כל המשפחה ועוד ינובאים רבים מלווים אותנו עד המלבנה. אבא התחנן לפני הכול, שלא לעשות תהלוכת פרידה פומבית כזאת, כי זה עלול, חלילה, להסתיים ברע, אבל כל אחד רצה לברכנו בברכת הפרידה. אמא של רח'קה ילינוביץ, טייבל, חיבקה אותי נישקה אותי ואיחלה לי אושר. אני שואלת אותה: „איפה רח'קה?" אומרת היא: „מסתתרת".

זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את משפחתי ושרגלי דרכו על אדמת ינובה, עיר הולדתי היקרה עם יהודיה הלבביים, היקרים, זכרונם לברכה, הי"ד.

ירחמיאל גרבר (נוה־שרת)

היום האחרון

ביום שני, ה־23 ביוני בבוקר באתי, כרגיל, למקום עבודתי בבית־החרושת לגפרורים „אורן". אמנם המלחמה החלה, אך משמעת־עבודה צריכה להיות ויהי מה. ובעצם — איפה ינובה ואיפה החזית? קיבלנו אתים ונאמר לנו לחפור תעלות מגן. חופרים — מי שקוע בהרהורים ומי שמנסה להתלוצץ, שלא יזדקקו לחפירות. המתבדח בוטח בסוב־ייטים, שלא יניחו להיטלר להגיע עד ינובה.

לפתע הגיע לאוזנינו רעש מכוניות. מש־ליכים את האתים ורצים לכביש לחטוף מבט. רואים אנו משאיות של הצבא האדום מכוסות בענפים ירוקים כמו סוכות בסכך. פני החיילים שחורות מאבק. רואים רק שיניים לבנות, עיניים נוצצות מציצות. פתאום שמענו כעין רעמים, אך השמיים בהירים ללא ענן כלשהו. מסתבר, שאלה הם הדי קרב־תותחים. פני כולם מרצינים. חושבים.

איני חוזר עוד אל האת. ממהר אני לעיירה, לראות מה העניינים. אותה עיירה, אך אין להכירה. מורגשת תנועה חפוזה. פני כולם רציניות, מבוהלות, כאילו מבקשים מפלט מדבורים משתוללות. מאות אנשים רצים במ־עלה הכביש. אחרים — פניהם לגשר העץ. אליו מגיעים פליטים מקובנה. בצעדים גדולים הנני פונה אל הגשר. נדמה לי כאילו נקבצו ובאו לכאן יהודים לתשליך; אך אין שומעים תפילות, אלא חילופי־דברים בין ינובאים וקובנאים, התוהים על המצב. איני יכול לת־פוס, מה איתם? היצאו מדעתם — לרוץ ברגל מקובנה?

בין הבאים פוגש אני בחור מוכר, שליטן. למדתי יחד איתו ב„אורט". אנו סרים הצדה, ואני שואל:

— אחא, מה מתרחש פה?

— אל תקשה קושיות — משיב הוא — הרם רגליך ועקור מכאן מהר ככל שתוכל; הגרמנים כבר בקובנה.

עדיין מפלבל הנני בעיניי, אך רצינות המצב חודרת להכרתי. הנני חוזר הביתה. בדרך פוגש אני חברים, ואנו מחליטים לעזוב לזמן קצר את ינובה ולנוע לווילקומיר, תוך בטחון, שעד מהרה יקבל הגרמני מהצבא הסובייטי מכת־מוות...

הנני מגיע בריצה לחברי הירשה־יענקל שטיין. ליד הבית מגיעות אלי יללות וזעקות כמו בזמן לוויה. טייבל קצב נפרדת מבנה, העומד להסתלק על אופניו. בעיניי זה מוזר: ככה לבכות אדם חי. מספר הוא לי, שהוא וחבריו יוצאים על אופניים וכי הם ימתינו לי. הנני רץ בחזרה הביתה. פוגש אני את הדוד דויד, שעבר אלינו עם משפחתו — עד יעבור זעם. מודיע אני להורי על תכניתי. הם מקבלים זאת בהבנה, נותנים לי רובלים אחדים, והנני יוצא מהבית אפילו מבלי להי־פרד. אין אנו תופסים את רצינות המצב, שיותר לא נתראה עוד.

בעברנו ליד הדואר נתקלים אנו בליטאים צעירים, המביטים עלינו בחיוך מר וחורקים שיניים. הננו במעלה ההר. כל הדרך זרועה אנשים ועגלות. בעלי־העגלות העמיסו את מטלטליהם ומשפחותיהם ונמלטים על נפשם. חולפים אנו מתחת למעבר־הרכבת. לפתע הופיעו נמוך מעלינו מטוסים. יורים עלינו ומשליכים פצצות. הננו נשכבים בתעלות שבצדדי הדרך. לא נפגענו. ממשיכים לנוע. בראש חולפות מחשבות רעות. דומה, שנפ־רדים אנו מינובה. הנסיעה אינה קלה, אף כי הננו צעירים ובריאים. הריצות החוזרות ונש־נות לחפש מחסה בתעלות מכלות את כוחו־תינו. השונא אינו פוסק מלשלח בנו את אווירוניו, היורים על הפליטים. בדרך אנו מאבדים אחדים, פוגשים קבוצה אחרת, עד שהגענו לווילקומיר.

לילה. חושך. הגרמנים יורים מן האווירונים כדורים זוהרים, הנראים ככוכבים. מתרגלים גם לזה. בווילקומיר פוגש אני את משה'קה גולדשמיד מינובה שרוי בדאגה: יש לו תקר בפנימיית־אופניו. הנני עוזר לו בתיקון, ומת־כוננים לדרך. רק בלילה אפשר לנוע. השאלה היא, באיזה כיוון. אחדים מציעים — לווילנה, בירת ליטא. לא בקלות יינתן לגרמני לכבוש אותה. שם ישבור את שיניו. אחרים בדעה, שיש לפנות לכיוון זרסיי (עז'רני), לגבול הלטבי. אני תומך בזה, והחבורה מסכימה.

הננו נוסעים כל הלילה. עם הנץ השחר מופיעים שוב המטוסים, והכול חוזר כמו ביום אתמול. רצים מדי פעם אל התעלות. ההפסקות בין ההתקפות מן האוויר הולכות ומתקצרות. סרים אנו מהכביש ועולים על דרך צדדית, נשכבים על העשב לנוח. לידנו עו־צרת משאית צבאית. רוצים אנו להיכנס אי־תם לשיחה, אך אין יודעים לדבר רוסית. אחד מצליח לשאול, מה נשמע בינובה. התש־שובה היא: בינובה — הגרמנים.

זה נוסך בנו דכאון, ואין אנו מוסיפים לשאול.

נחום בלומברג (תל־אביב)

ימי־הענות

ביום ראשון, ה־22 ביוני, בו החלה התקפת הגרמנים על ברית־המועצות, היה הכביש מקובנו לינובה כבר משעות הבוקר מלא שיירות־צבאיות ואזרחיות — וביניהן אלפי אנשים, אשר נחפזו ברגל מזרחה, לווילקומיר. העיירה המתה ככוורת. דעת הרוב של אנשי מעמד־הביניים היתה, שאין מה לברוח. יש לציין בצער, כי רווחה ביניהם הדעה, שאצל הגרמני לא יהיה יותר גרוע מאשר אצל הבולשביקים; שאין לברוח לכיוונים בלתי־מוכרים, אשר ספק אם יזכו להגיע לאן שהוא. רבים רצו אל הכפרים הסמוכים, על מנת להסתתר אצל איכרים מוכרים עד יעבור זעם.

ריצה מבוהלת

בין הרצים היו האקטיבה הסובייטית, הנוער מהקומסומול, כל אלה שהיו במשרות בעירייה ובאיזור, מנהלים של בתי־החרושת שהולאמו, של הנגריות ובתי־המסחר, פקידי משטרה. כמו־כן רצו בעלי־העגלות, בעלי משאיות.

עוד באותו יום הזדעזעה אוכלוסיית העיירה מרצח אכזרי: הסנדלר ויקטור בוצינסקי, שגר על הכביש ליד ויכנה דוביאנסקי, התפרץ לעירייה ובמוט שבידו רצח את סגן ראש־העיר, את המורה רוזנברג, אשר מונה לתפקיד זה על־ידי הסובייטים.

אני ואשתי החלטנו לברוח לכיוון רוסיה, בהתאם למה ששמענו מבחורי־ישיבת מיר, פליטים מפולין שהשתכנו בעיירה. מפיהם של שלושה בחורי־ישיבה, שהיו סמוכים על שולחננו, שמענו על מעללי הגרמנים נגד האוכלוסייה היהודית. היה לי סוס טוב, הכנתי כרכרה והייתי מוכן לדרך. בכרית של הסמלון („כאמעט") החבאתי כל רכושי בזהב ובשטרות, רתמתי את הסוס, העמסתי קצת מטלטלים ויצאתי את החצר. אותו רגע בא לקראתי גיסי מנדל דוביאנסקי. „לאן אתה נוסע?" — שאל. תשובתי היתה, כי בכיוון רוסיה. התחנן, שלא אעזוב את כל המשפחה. אשתי הציעה לי לשוב, לרתום את הסוס בעגלה ולקחת אתנו את כל בני המשפחה. כך עשיתי. העמסנו את העגלה וכל משפחת דוביאנסקי — האחים עם הנשים והילדים, הגיס והגיסה — יצאה לדרך.

הגענו עד להר של לוקי, כ־12 ק"מ מהעיירה. שם נודע לנו מפי מכר ליטאי, לוקשביץ, כי הגרמנים כבר בווילקומיר. הציע לנו לסור אליו. שלושה־ארבעה ימים הסתתרנו שם, ובהיוודע לנו, כי הגרמנים כבר בינובה, החלטנו לשוב. שלחנו שליח, את שמואל דוביאנסקי, להיוודע, אם ביתנו לא נשרף. הוא שב וסיפר, כי ביתנו נשאר.

בדרך חזרה נתקלנו בחיילים גרמנים. בראותם את סוסי הטוב, פקדו להתירו ותמורתו נתנו לי סוס הרבה פחות טוב. הורדתי את העיקר, את הסמלון, רתמתי והסתלקנו. בבואנו הביתה נודע לנו:

ביום שני וביום שלישי, ה־23 וה־24 ביוני, הרעישו הגרמנים את העיירה בקרב עם חיל־המצב הרוסי בפוליגון. ביום שלישי וביום רביעי עלתה ינובה באש. אצל ליבר פרבר היה מרתף גדול, בו התרכזו מחמת ההפגזה כשמונים יהודים. עמוד חשמל שעלה באש נפל על פתח המרתף וחסם את היציאה. אף אחד מהם לא נשאר בחיים. ביניהם היו יענקל פוזייצר, מאיר ונדר, ליבר פרבר, שמרל שטרן עם משפחותיהם. ביום חמישי כבר השתוללו הגרמנים בעיירה. קלגסי הס.ס. הוציאו פקודה, כי על כולם להתאסף בכיכר השוק. השאוליסטים ויסודות ליטאיים מן האספסוף סייעו לגרמנים באיסוף היהודים. ביניהם בלטו האגרונום גריגאליונס מהר לוקי, סימוק דולגץ, שני בניו של הבנאי ואנסביץ, פינקובסקי, מנגינס ויטאוטס ואחרים.

בשוק רוכזה כל האוכלוסייה היהודית שנשארה. ניתנה פקודה לכרוע על הברכיים. ביניהם היו הרב נחום ברוך גינצבורג, בעל בית־המרקחת כגן, לייבה אופניצקי ובניו, משפחת שפירא עם הבנים הגיבורים. סביב הועמדו מקלעים, וכולם היו בטוחים שיירו בהם. את הבכי וזעקות הילדים והנשים והגברים אין לתאר. באותו רגע, כנס מן השמיים, פגע מטח של פגזי תותחים בבניין הקולנוע. הגרמנים והליטאים נסו מפחד ולאחריהם — כל האוכלוסייה היהודית. היהודים השתכנו בבתים שנשארו מהשריפה: ברחובות וילנה וקובנה מהשוק עד לרחוב קיידני, סימטת הרב, רחוב ברייזר מבית־כנסת החוצבים, רחוב קיידני ובבתים בשוק הסוסים החדש.

ביום חמישי בלילה פגע פגז בבית ל. אופניצקי. הם ניצלו, אך הבית עלה באש. ביום שישי בבוקר יצאתי לרחוב לחפש יהודים. לעיני נגלתה תמונה איומה. מוטל פליישמן רץ בשארית כוחותיו, כשמיינקה, הבת של מצ׳יולס, וכן גרמני אחריו. היא סיפרה לגרמני, כי הוא אמר, שהמלחמה עדיין בראשיתה ושהרוסים עוד ישובו. הוא ברח לרחוב קיידני, לביתו של המורה שאול קיידנסקי. הם אחריו. היא צרחה, שכולם קומוניסטים. הגרמני פקד לקום וציווה על מיינקה להביא אתים. את מוטל פליישמן, שאול קיידנסקי ושני בניו הובילו לבית־הקברות, כשהגויים מלווים אותם במבטיהם...

שם נצטוו לחפור בור. אחר־כך העמיד הגרמני שלושה מהם ליד הבור וירה בהם. הם נפלו פנימה. על שאול קיידנסקי פקד לכסותם. אחר־כך ירה גם בו.

איש־הקשר ריימה

שבור ורצוץ חזרתי הביתה והחלטתי, כי אסור להישאר כאן.
בהזדמנות התקשרתי עם הליטאי ריימה, שעבד אצל שליאגריס, אשר היה שליש של הנשיא סמטנה, וגר מאחורי הר לוקי ונחשב לידידי הטוב. הוא בא. ביקשתיו לגשת לבית־העלמין ולראות, מה גורלם של הירויים. התברר, שהגויים הוציאום מהבור והפשיטום. הלכתי יחד עם נטע וולצקובסקי בליווי של ריימה, שהיה במדי שאוליסט, כאילו הוא מובילנו לעבודה. הגענו לשם והבאנו לקבורה את גוויות החללים שחוללו. ועוד יותר התחזקה בי ההחלטה, שעלינו לברוח. משפחות דוביאנסקי, גיסי וגיסתי, התנגדו לכך.

ביום ראשון, שבוע לאחר פרוץ המלחמה, הורע מצבנו. בא אלינו המזכיר של ואלשציאוס — ואלדיבה וציווה לפנות את הבית מבלי להוציא דבר. על שאלתי, לאן אפנה, היפנה אותי לדיפו של תחנת־הרכבת. היות והכיר אותי מקודם, השפיעה עליו, כנראה, תחינתי והוא הירשה לנו לעבור... לאחד המחסנים שלנו שבחצר.

ביום שני החריף המצב עוד יותר. הליטאים החלו לבוז ולשדוד ולגרש את היהודים ממקו־מותיהם. היה גם מחסור במיצרכי־מזון. מה שנשאר מהשריפה נשדד. אצלנו במחסן התרכזו כ־40 נפשות, ביניהן היו ל. אופניצקי עם בניו ונכדיו, אלתר זוכובסקי, נטע וולצקובסקי, ישעיהו שוגם, הרב גינצבורג, בעל בית־המרקחת כגן ואחרים. היות ובגן שלנו גידלנו תפוחי־אדמה, היו מוציאים אותם, מבשלים ואוכלים.

ידיעות על המצב בעיירה היה מביא לנו איש־הקשר שלנו ריימה. הוא סיפר, שכ־50 איש כונסו ונעצרו במרתף של הירשל אופניצקי, בשוק החדש לא הרחק מאיתנו. אותם הובילו עם אתים תחת משמר כבד של שאוליסטים לחורשת גיריאלקה, ושם חפרו חפירות. במכוון הפיצו שמועות, כי מכינים אותן בשביל טנקים של דלק. לפי מה שסיפר ריימה היה אורך החפירות 20 מ׳, רוחבן 3 מ׳ ועומקן 2½ מ׳. הן נחפרו בצורת ך, וריימה שיכנע אותנו, כי לא נועדו לטנקים עם דלק, כי אם ליהודים.

כעבור ימים אחדים באו 2 בניו של ואנסביץ וכן קרצ׳מר עם רובים, ציוו לרתום את הסוס והובילו אותי לבתי־יהודים, על־מנת לאסוף את כל אשר שדדו מהם. שלושה ימים העסיקו אותי בעבודה זו. את החפצים ריכזו בעירייה בשוק החדש. אצלי לא לקחו את החפצים, כנראה השאירו אותם עבור המזכיר ווילקס מן המועצה האיזורית שעבר לגור בביתנו. קאזלוסקאס, מזכיר העירייה, שגר בשכנותנו וכאילו היה ידידנו הטוב, הרגיעני, שאין מה לחשוש. הוא עצמו מסר לרוצח גריגאליונס רשימה מפורטת של כל היהודים עם הערות, מי מהם קומוניסט או אוהד. גם ידיו לא היו נקיות. הוא חי לו בשקט בביתו בינובה.

פעם בא אלי ריימה ויעץ לי לדבר עם הרוצח גריגאליונס, שיקחני לעבודה בחוותו החדשה, לבניית ביתו החדש. הלכתי אליו והצעתי לו לעבוד בחינם. הוא הסכים ונתן הוראה, שאני, חמי וגיסי, יסעו כל בוקר לעבודה בלוקי וישובו עם ערב. לעבודה לקחנו גם את אחי חיים.

ריימה סיפר לי בעבודה, כי גינייקה, פינקובסקי ואחרים הובילו קבוצות יהודים, גברים ונשים, לסלק את הלבנים מבתים שרופים. הרוצחים היו בוחרים בחורות צעירות ויפות, לוקחים אותן לחורבות ואונסים אותן. אחדות גם הומתו. זה עשה עלינו רושם מדכא. כך המשכנו לעבוד 4 ימים.

מחבוא במערה

בערב לא יכולתי להירדם מהתרגשות. קמתי לפנות בוקר, רתמתי את הסוס והצעתי למשפחה לנוס, כי לבי אינו מבשר לי טובות. כולם התלבשו ונסעו ללוקי, לעבודה. בא אלינו ריימה וסיפר, שבשעה 7 באו שאוליסטים לחצרנו ונטלו עמם את כל הגברים שהיו במחסן. באותו בוקר (כשבועיים לאחר השריפה) אספו כ־1200 גברים ונשים צעירות וריכזום בקסרקטינים בליפניאק. ביניהם היה גם אחי המבוגר משה. נודע לי, שעוד באותו יום בא משה אל אשתי חיה במחסן וביקש בגדים טובים יותר, היות והליטאים אומרים, כי ישלחו אותם לעבודה בלובלין.

בערב באתי לינובה בחשאי, ולקחתי אתי את ריימה. מטרתי היתה להיפגש עם משה, שמא אוכל לחלצו מהקסרקטין. אשתי חיה סיפרה לי, שאמרה למשה, כי אנו נמצאים אצל ריימה בלוקי וכי הציעה לו להצטרף אלינו. הוא לא הסכים. בטוח היה, כי ישלחו אותם לעבודה ואף חשד באשתי, שחבל לה על הבגדים. „עשה כרצונך" — ענתה לו, והוא הסתלק...

לפגוש את משה ליד הקסרקטין היה בלתי־אפשרי. המקום נשמר בקפדנות. השומרים השאוליסטים ירו באוויר, כדי להפחיד את העצורים.

מאוחר בלילה חזרתי ללוקי. כולנו החלטנו לברוח. ריימה הציע לחפור מערה בהר וליד הנחל. כל הלילה חפרנו שם. את הפתח הצר הסווינו היטב עם שיחים. ההצעה לחפור את המערה היתה בידיעת אשתו של שליאגריס (השליש של הנשיא סמטונה), שהוכיחה את עצמה כאדם טוב וכידידת יהודים.

בבוקר השכם, עם תום העבודה, הופיעה בלוויית ריימה והביאה שני סלים מלאים מיצרכי־מזון. היא אמרה, שטוב עשינו שברחנו, כי חיינו היו בסכנה. כמו־כן סיפרה, שבאה מקובנה.

שם מסרה לבעלה על מיספר היהודים שבחסותה ושאלה אותו, מה לעשות. הוא אמר לה לעזור להם ככל שביכולתה, היות והוא ניצל על־ידי יהודים מטרנספורט על־ידי הרוסים לסיביר.

סופם המר של הכלואים בקסרקטינים

וזה אשר קרה עם אחי ירחמיאל, שחי מהעבר השני של הווילה: כשהיהודים כבר היו מכונסים ברובם בקסרקטינים, באו אליו הביתה מנגין ויטאוטס, העגלון סימניס וגינייקה. הוא לא היה בבית, וגינייקה אנס את אשתו. באותו רגע נכנס ירחמיאל ובראותו זאת תפס שרפרף והורידו בעוצמה על ראשו של גינייקה, והסתלק חיש דרך החלון. הוא התחבא בין השיחים, ובראותו שהרוצחים בעקבותיו תלה את עצמו על עץ.

ארבעה ימים היו היהודים כלואים בקסרקטינים. בינתיים נוספו עוד והבורות בגיריאלקה היו מוכנים. בקסרקטין הופיעה מודעה, שעל כולם לקחת איתם בגדים טובים וכסף וכי הם יישלחו לעבודה בלובלין. הכוונה היתה, שימסרו לנשארים בבתים להביא להם כל זאת.

ריימה סיפר לי, כי הובילו מהקסרקטינים קבוצות של 200 איש לגיריאלקה. בקבוצה הראשונה היה מוטל חסיה׳ס לוויץ. הוא היה חולה ונשאוהו שמרל ובינקה שפירא. הריצו אותם, כשהם נשמרים היטב על־ידי השאוליסטים. באותה קבוצה היו גם אבא סולסקי, לייבל שטרן ולייזר גולדשמיד. את הנשים עוד לא לקחו, אך כמה מהן התפרצו ללכת יחד עם בעליהן: חנה ססיצקי, אשתו של עורך־הדין לייבל שטרן, והמורה אפטייקינה, אשתו של לייזר גולדשמיד. השאוליסטים ניסו לגרשן בצליפות, אך זה לא עזר. הן דבקו בבעליהן והלכו יחד איתם.

בהגיעם כ־100 מ׳ מהבורות נצטוו להתפשט באמתלה שקיבלו בגדים רוסיים. ניתנה הוראה ללכת בכיוון מסילת־הברזל הצרה. בהתקרבם לבורות נפתחה עליהם אש מכל העברים. את הבלהות אין לתאר. נפלו לבורות בעודם חיים ופצועים. ברקה פיין, ברמן ואחי משה הצליחו להתחמק ורצו לכביש. השיגום וירו בהם. בין הרוצחים בלטו גויים מסקארולי, הבנים של ואנסביץ, קרצ׳מר, מנגין, ישקה מז׳וליס. בראש עמדו סימוק דולגץ׳ ומנגין. ליורים חילקו ספירט להחזקת ה„מורל״ וכן הבטיחו להם, שכל חפצי היהודים להם יהיו. לכיסוי הבורות הזעיקו איכרים מבזליסיק, גודזיון ולוקגל. האדמה נעה מהגוויות שנקברו בעודן חיות.

כך הובילו 4 קבוצות ובכל פעם חזר אותו חזיון־בלהות. נודע, כי הירשקה פרידמן ושמרל שפירא גילו התנגדות נמרצת. הם נדקרו בסכינים. לפני שהובלו לשם נצטוו כולם לכתוב לבני משפחותיהם שישלחו כסף עם מביאי־המכתבים. בקסרקטין השאירו בני־ערובה עבור הנשים והילדים שהיו עדיין בעיירה: הרב נחום ברוך גינצבורג, הרוקח כגן ונטע וולצקובסקי.

גורל הנשים והילדים

לאחר שהנשים מסרו לידי מביאי־המכתבים חפצים וכסף נרגעו רבות מהן מתוך וודאות, שהגברים עובדים במכרות הכבול ליד פגלוז. גיסתי, אשתו של משה, כה בטוחה היתה, עד כי לא הצלחתי לשכנעה על־ידי שליחים, שתעבור אלינו למערה בהר של לוקי.

את הנשים הובילו בינתיים לעבודה. הן קיבלו חצי קילוגרם לחם ליום. ידעתי מה צפוי להן, כי ריימה סיפר לי, שגם להן מחכה אותו גורל. על כך שמע במטה השאוליסטים. על כן כתבתי לכל הנשים שבמשפחה: לאשתי, לחמותי, לגיסותי וילדיהן, שיתגנבו בלילה אלינו.

אנו הגברים, פרט לאחי משה וגיסי ירחמיאל, שהינו כבר מזה כמה ימים במחתרת. בערב שלחתי את ריימה עם עגלה לקחתן. הן הסבירו לו, שאין הן בסכנה, הן עובדות ומקבלות לחם וכי הדמיון שלי חוזה שחורות. היחידה שבאה היתה אשתי חיה עם בתו בת השש של מנדל דוביאנסקי. היא באה רק משום שהכבאי פינקובסקי נטפל אליה ורצה לאנסה. למחרת באה אלינו פייניה, אשתו של חיים בלומברג, והתחננה שחיה תשוב, משום שהוועד האחראי על כל אלה שברשימת הנשים והילדים צפוי לעונש מוות. לא הרשיתי לה ללכת, יקרה מה שיקרה. יעצתי לפייניה לשוב ולהביא את המשפחות והילדים.

למחר בבוקר שלחתי את ריימה להיוודע, מה העניינים. הוא מסר, כי כל הנשים והילדים כבר כונסו בקסרקטינים. מטה השאוליסטים פקד על בני־הערובה לנסוע בליווי משמר לגיטו קובנה על מנת להביא דמי־כופר נפש. הביאו את הכסף ונטו לחשוב, שזה יגאל אותם מצרה.

ריימה במדי שאוליסט התקרב לקסרקטין. שם מסרה לו הינדה דוביאנסקי (פרלשטיין) פתק כתוב על־ידי הנשים ממשפחות דוביאנסקי ובלומברג, בו הן מבקשות אותנו הגברים לבוא ולהתחבר אליהן ולשאת יחד בגורל הצפוי להם. אין באפשרותן לחמוק, כי השמירה חמורה. בהגיע הידיעה הזו קמו מנדל, ירחמיאל, שמואל דוביאנסקי וחיים בלומברג ואמרו: אנו חייבים ללכת.

תפסתי גרזן והודעתי, כי מי שיעיז לזוז ארוצץ את גולגולתו.

בראותי שלא אוכל לשכנע אותם להישאר, תפסתי גרזן והודעתי, כי מי שיעיז לזוז ארוצץ את גולגולתו. עלינו להישאר ולנקום בבוא העת. את מצב־הרוח שהשתרר אין לתאר. הגברים לא יכלו לסלוח לעצמם, שלא יכלו לשכנע את הנשים לבוא להצטרף אליהם. ירחמיאל רצה להתאבד. בקושי מנענו בעדו. ריימה הודיע לנו, כי הוא ברשימת השאוליסטים המגוייסים למחר ליד הקסרקטינים. ואכן למחרת הובילו את הנשים והילדים קבוצות־קבוצות באותה דרך־הייסורים לחורשה.

ריימה היה נוכח. סיפר, שאין לתאר במלים את מחזות־האימים שהתרחשו שם. הפרידו בין הנשים והילדים. פרצה יללה איומה. ילדים ואמהות דבקו אלה באלה. כשהופרדו ניסו ילדים לשוב אל אמהותיהם ונורו בריצתם לנגד עיניהן. ילדים הושלכו חיים לבורות. את זעקות הנשים שמענו בלוקי, מרחק 5 ק"מ משם, כי הרוח נשבה בכיוון אלינו. הפולני קספרוביץ, שחי בקרבת החורשה וחזה בעיניו את המתרחש, יצא למחרת מדעתו.

הגיע תור הנשים. נצטוו להתפשט ולעמוד ליד הבורות. הן נורו בעורפן ונפלו לבורות. לבסוף הביאו גם את בני־הערובה — הרב גינצבורג, הרוקח כגן ונטע וולצקובסקי.

הבגדים שנאספו חולקו במיכרז עם זכות קדימה לרוצחים, שקיבלו מנות גדולות של ספירט גם הביתה. בעת המיכרז, בהיותם שיכורים, פרצו ביניהם קטטות בגלל החפצים השדודים. כמו־כן היו פורצים בשירים שוביניסטיים לנצחונם על נשים וילדים.

הרוצחים משתוללים ומתהוללים

בימים הראשונים ברחו גברים, נשים וילדים לגוסטינץ הישן, אחרי העיירה ססיק. מאוחר יותר החזירום לינובה. רבים מהנמלטים מקובנה לא הגיעו למקום מיבטחים. חיילים גרמנים מהווהרמכט שהתייחסו אגב לא רע, ציוום לשוב. ליד גשר העץ, ממנו מוביל הכביש לקובנה, עמדו פרטיזנים ליטאים שכיוונו את כולם לעיירה. שם הם נשדדו ונורו קבוצות־קבוצות בשוק הסוסים.

קבוצת רבנים ויהודים יראי־שמיים התרכזו בנגריה של נחום לוין. עליהם פקח מנגין. הוא הבטיח לנחום, שיישארו בחיים, באם ימסרו את כספם ורכושם. עשו כמצווה, אך נורו.

אחר הרציחות הוכרזה ינובה כ„יודן ריין". על כך הודיע גריגאליונס במכתב רשמי לכובשים הגרמנים. מינה, בתו של הקצב שלמה (המוסקבאי), הסתתרה אצל רוסי בכפר רימקס. בהיוודע לה, כי בעלה נורה, יצאה מדעתה. היא וילדיה עוד שוטטו ימים אחדים על־פני חורבות העיירה. יום אחד נורו.

גריגאליונס ערך נשף גדול לכל השאוליסטים והרוצחים. כטוב לבו ביין פלט בין היתר, כי הוא עצמו השמיד גדוד רוסי, שחלף על־פני מקום מושבו בהר לוקי, השמיד את יהודי העיירה וכי עוד יש לו גם עבור הגרמנים גורל דומה. סימוק דולגץ׳ שמע זאת, ובהיותו איש הגסטפו מסר על כך למטה הס.ס.. אותו לילה נאסר גריגאליונס. בחיפוש בחוותו נמצא נשק. על כך סיפר לנו ריימה ואמר, כי צפוי לו עונש־מוות על־ידי בית־דין שדה.

נטלתי גרזן ויצאתי

למחרת בלילה באה במרוצה אשתו של שליאגריס והודיעה, כי חיינו בסכנה ועלינו לברוח. היא סיפרה, כי היות וצפוי עונש־מוות לגריגאליונס, ביקשה אשתו את ריימה להצילו. עליו למסור עדות, כי הנשק שייך לקבוצת יהודים המסתתרים בהר לוקי. זאת שמעה במקרה, כאשר ריימה חזר שיכור אל אשתו, העובדת אצלה במטבח, וסיפר לה על כך בסוד. עליו היה להוביל אותם מחר מהמערה אל עץ אשוח מסויים, שם יגלו אותם הגרמנים.

בבוקר בא ריימה ומסר, כי כל הסביבה מוקפת גרמנים המחפשים יהודים. הציע לנו לבוא איתו למקום מסויים, משם יעבירנו אחר־כך למקום מיבטחים. הביאנו לשם והסתלק. הצעתי שניקח קצת חפצים איתנו וגרזנים ונרוץ מהר ליערות של מצקביץ הגובלים עם החווה. שוטטנו ביער שמונה שעות בביצות ולעת־ערב הגענו לתל. הסווינו את עצמנו בענפים ושכבנו לנוח. כך בילינו שם לילה ויום. בלילה השני שמענו רחש. ענפים נשברים. לפתע שמענו קול בליטאית: „או, יזוס, איפה הם?" —

כאשר הקול נשמע מקרוב, היכרתי את קולו של ריימה. נטלתי גרזן, יצאתי ממחבואי וצעקתי: ריימה!

„פּוֹנס בלומברגס" — שמח לקראתי ושאל, מדוע ברחנו? בידיו היו שני סלים עם אוכל. קראתי לכולם והודעתי להם, שאם יתעורר חשד כלשהו, יהיה עלינו להיפטר ממנו. הזהרתיו שלא יתקרב וביקשתי הסברים, מדוע העבירנו מהמערה אל העץ. הוא כרע על הברכיים, הצטלב וסיפר הכול כפי שאשתו של שליאגריס גילתה לנו כי אשתו של גריגאליונס שיכרה אותו וציוותה עליו לנהוג כך. לא התכוון להרע לנו. הגרמנים סרקו את כל הר לוקי ואת המערה ולא מצאו דבר. אך את גריגאליונס שיחררו, כי נוכחו שיהודים אמנם היו שם. לאחר שחרורו באה אליו אשתו של גריגאליונס ואמרה, כי היתה בזה יד ה׳, כי בעלה שוחרר הודות ליהודים וכי עליה למצוא אותנו ולהודות לנו. היא אשר נתנה לו את מיטב מיצרכי־המזון שהיו ברשותה.

„מה הנך מציע כעת?" — שאלתי.

„צריך לחזור למערה" — השיב.

„איני מסכים ללכת לשם, אני מעדיף להיות אצלכם בדיר החזירים". דעתי היתה, שאם אמנם הוא ידידנו הטוב, עליו לשאת באחריות. והיות והדיר שלו קטן מדי עבורנו — כי היינו: אני, חיים בלומברג אחי, חיים דוביאנסקי ובניו שמואל, ירחמיאל, מנדל, אשתי חיה (דוביאנסקי) והבת של מנדל, עטלה — הבטיח לדבר עם אשתו של שליאגריס, שתפנה לנו את דיר־החזירים הגדול שלה, שם יהיה עוד יותר בטוח. למחרת ניתנה לנו הסכמתה וחזרנו מהיער, מהלך של 25 ק"מ, והשתכנו בערב בדיר. הסתדרנו שם והרגשנו שאנו במקום מיבטחים תחת חסותו של שליאגריס, שהיה מפקד בקובנה. שהינו שם כשבועיים. אשתו של שליאגריס ורייטה סיפקו לנו מיצרכים.

בערב נכנסה אלינו גב' שליאגריס וסיפרה שמדברים, כי אמריקה הזהירה את גרמניה, שאם יקרו מקרי־רצח נוספים של יהודים, ירכזו את כל הגרמנים באמריקה בגיטאות ויתייחסו אליהם כמו שהם מתייחסים ליהודים. זה הרגיע במקצת את עצבינו המתוחים. למחרת בבוקר השכם התחמק אחי חיים מן הדיר ויצא לשדה לשאוף קצת אוויר צח. רועה הרגיש בו. עוד בהיותנו

בראות הרועה את חיים עם זקנו המגודל, נבהל, החל לרוץ ולצעוק...

במערה הזהיר ריימה את הרועה שלא ירחיק עם העדר בשדות, שם מסתובבים יהודים שיצאו מדעתם. (כוונתו היתה, שלא יסתובבו בסביבת המערה שלנו). בראות הרועה את חיים עם זקנו המגודל נבהל, החל לרוץ ולצעוק: „יזוס!" חיים רצה להדביקו ולהרגיעו. הלה נבהל עוד יותר ונמלט לתוך בית איכרים. כאשר חזר חיים וסיפר לנו זאת, נוכחנו שמצבנו הורע. סיפרתי זאת לגב׳ שליאגריס. היא קראה לריימה והציעה לו שיעביר אותנו למחבוא אחר.

שוב עברנו ליערות מצקביץ וחיכינו להוראות נוספות.

שבנו לינובה, לקסרקטינים

עוד באותו יום באו פרטיזנים לאשתו של שליאגריס וגילו לה, כי יש להם ידיעות על יהודים בסביבה וכי היא יודעת על כך. את ריימה נטלו איתם לעזור להם בחיפושים בהר לוקי. הלכו וירו מפחד הפתעות. מובן, שלא גילו איש. בשובם סיפרו לריימה ולגב׳ שליאגריס, כי יהודים לא יומתו יותר, אלא יישלחו לגיטו קובנה, וכי כ־190 יהודים, נשים וילדים, ינובאים ואחרים, עדיין מרוכזים בקסרקטינים. בהיוודע לנו הדבר וכן שהקפיטן קולקובסקי נתמנה לראש־העיירה והוא אינו מרשה המתות, אלא העברה לגיטו קובנה, השתפר מצב־הרוח שלנו.

החלטנו, ששמואל דוביאנסקי ייסע בלילה לינובה בלווית ריימה וייפגש עם קולקובסקי בביתו. קולקובסקי היה לקוח שלו והם היו מיודדים. בהגיעם לשם, הסתתר ריימה, כי חשש להתגלות כמגן על יהודים. שמואל היה לבוש במדים של שאוליסט, דפק בדלת ונכנס, אך הרגיש שישנם שם אורחים ונשאר לעמוד ליד הדלת. כאשר ניגשה אליו אשתו של קולקובסקי הכירה אותו, כפי הנראה, נבהלה והדיבר ניטל מפיה. בינתיים הגיע גם הקפיטן, הכירו, בירכו ב„לאבאס" והכניסו לחדר מיוחד. שמואל סיפר לו, כי הוא וקבוצה מבני משפחתו נלקחו לעבודה בסביבות ססיק. שם נודע להם על ההמתות ההמוניות, והוא בא לשמוע את עצתו. תשובתו היתה, כי טוב עשה שבא. מחר־מחרתיים תישלח קבוצה גדולה של יהודים שרוכזו מהסביבה לגיטו קובנה. אין מה לחשוש. הוא ידאג לכך, שלא יאונה לנו כל רע.

למחרת בערב החלטנו כולנו לשוב לינובה. ריימה ליווה אותנו על הכביש בעגלה ואנו שירכנו דרכנו בשדות. הגענו לקסרקטינים. הזקיפים לא נתנו לנו להיכנס. עליהם לשאול תחילה את סימוק דולגץ, נציג הס.ס. במקום. ריימה הלך והודיע על בואנו לקולקובסקי. זה התקשר בטלפון עם דולגץ וביקשו להכניסנו פנימה. תחילה סירב דולגץ ורצה לחקור אותנו. אך קולקובסקי הרגיע אותו, כי אין אנו קומוניסטים. לאחר מכן נפתחו השערים ונכנסנו לחצר של הקסרקטין.

לגיטו קובנה

פגשנו שם את נחום׳קה זיסלה, את זלדה, אשת אחי משה, שהיתה עד אז בלוקינל. היו שם גם הנשים של בינקה שפירא ומנקה מינס, שהסתתרו במלבנה של פרבוזניק. אין לתאר את שמחתנו. רוב המכונסים היו ממקומות שונים. למחרת, ב־4 באוקטובר 1941, ריכזו עגלות, הושיבו את כולנו בהן, ויצאנו לדרך בליווי השוטר מיודענו „לאבאס". נסענו לאט, נעצרנו תכופות לשתות מים ולקנות משהו לאכול. מחובתי לציין את יחסו הטוב של השוטר לאבאס. הגענו לקובנה, לשער הגיטו, מאוחר בלילה. היה זה למזלנו. באותו יום היתה האקציה בגיטו הקטן. אילו הקדמנו לבוא, היינו מובלים לפורט התשיעי, להשמדה.

היות ונתפנו דירות בגיטו, הכניסו אותנו, את משפחות בלומברג ודוביאנסקי, לבית ברחוב לינקבה 15, מול תחנת המשטרה. שם היו ינובאים כשוטרים: שלושת האחים זופוביץ — מאיר, משה ויודל, שהיה מפקד התחנה. גם אלתר קלוץ היה בין השוטרים. באמת נס הוא, כי אנו עדיין בחיים. אך בינובה ניספו: אשתו של חיים דוביאנסקי, ז.א. חותנתי, וכן הנשים והילדים של מנדל, ירחמיאל, שמואל דוביאנסקי ושל אחי חיים. מן הנשים בינתיים נשארו בחיים אשתי חיה (דוביאנסקי) הילדה של דוביאנסקי, עטלה, ומן הגברים — כל אלה הנזכרים לעיל.

אלה היו קרבנותינו עד כה בדרך הייסורים שלנו עד גיטו קובנה.

דב בלומברג (קיפטאון)

עיירתי

לבי לחללי ינובה, עיירתי הקטנה —
איש ואשה, חמש מאות משפחה,
נספו ונהרגו בעודם באיבם בחיים.
חלקם נחנק במרתפי הבתים
ויתרם גורשו ליערות הסמוכים בקצה העיר.
פערו פיהם המרצחים, ובלעג ובוז
הומטרו כדורים לגופי אחי ואחיותי,
ונקברו במחילות ותעלות חפרו בידי עצמם.
שועת האדמה, בוקע החלל הריק
קול בכי נחנק של מחנות ילדים,
הוסעו ממקום מגורם, שם הושרשו
מדורות עלי דורות; מקום אבות אבותיהם
חיו, ערגו וקיוו ליום כי יבוא.
והנה בא היום, ובמחי יד אכזרית
הושמדו ללא זכר, ונעקרו עולמים.
חמסו בתיהם, את רכושם בזזו
ובמקום מזוזה העלו צלב בפתחים.

עוד אותם הכסאות, אותם השולחנות והמפה.
רק השבת נעדרת, אינסו מלכת הקדושה.
אין אבא בוצע החלה, אין ילד חוזר קידוש,
אינם מנעימים בזמירות, ואינן מדליקין נרות.
בתי־הכנסת והמדרש חוללו,
בחצרות אינם צוהלים ילדי יהודים,
ואין רבי, אין רב, אין חדר ואין ספר.
שאיה בבית המדרש, נדמו הקולות.
נאלם ניגון העצב של תנו רבנן ואביי ורבא.

ארורה אדמה זו המשכנת רוצחים,
גזלנים ושודדים אשר הרגו וחמסו
ומילאו פיהם שחוק שוד וביזה.
מת הרחוב היהודי, אין יהודי ואין יהדות.
גדלו העצים והעמיקו שורש במעבה האדמה;
שם מתחת קבורים אחי, אחיותי וילדיהם.
עבתו העצים, צבעם כהה ירקרק, גדלו הענפים,
כי דושנה האדמה ושומנה מדמי תינוקות.
זפת מטפטף מתוך העצים כאגלי־דמעה
מגובשים בתוך בקיעי העץ, כדמעות לא הספיקו לרדת,
ולנפול ארצה כאגלי־טל לרוות האדמה.
רבונו של עולם, איך לא תבוש ולא תיכלם?!

למה האמינו לתומם בתפילות דויד, להלל ולשבח
אלוהים אשר בחר את עמו מיתר העמים...
כשהונף הגרדום עליהם, עוד זעקו ושוועו לעזרה,
האמינו, כי אלוהיהם לא יעזבם בעת צרה ומצוקה.
מיואש אעמוד לפני עצמי ויורק לתוך פני
על כסל העוון של אמונה תפלה.
לאן הלכו ונפנו כל אלו התפילות,
העינויים והשוועות, צום וצדקה עד לפרוטה האחרונה ?!
למה ומדוע ניצלו כל אלה הרוצחים,
וישראל רובה הלכה לטמיון ללא קום ?!

לבי גם עליך אמי הקדושה, עטופה מטפחת לבנה,
עומדת על רגליה יום התמים של כיפורים;
זועקת מתחננת, צמה ומתפללת בתום כל היום,
מקריאה לנשים אגדת הרוגי׳ מלכות המתים באמונתם.
כולנה מקשיבות ובוכות, אמונתן עמוקה וזכה כשמיים.
מאמינות באלוהים העליונים, שלא יעזבם לנצח, לעולמים.
נדם הכול ללא קום, גם אביהם נאסף איתם.
מתו היהודים, מתה גם היהדות, לא הספיקו לחיות,
רק קיוו, חלמו, התפללו, וביגון סבלם,
לא חזו מראש סופם הטרגי, האכזרי,
שבאחד מהימים יקום רצח שלא נודע בעולם,
שכניהם, אשר גרו איתם, יקברום חיים.

לבי מתפרץ בבכי על רב עיירתי, ינובה,
הרב שהסתפק בפת קיבר, לא ידע קנאה,
הכיר רק אלוהיו, וכרועה השגיח על צאן מרעיתו.
בעודני ילד, זכורני דמעותיו בדרשו לקהל,
לעוררם לתפילה, לטיהור וזיכוך הנשמה,
להכינם לקבלת פני השכינה וגאולה שלמה.
ערפו ממש את ראשו, ומת מוות אכזרי
מידי מרצח, גוי של עיירת מולדתי.
ארורה אדמה זו, ספוגת הדם, דם רבבות,
אשר שוועתן זועקת מעמקי האדמה לנקמה.

לעיניי נישא ממרחק אותו ההר הקדוש, בית־העלמין,
המשתקף במורדו כלפי העיר, מצבות על מצבות,
שורות־שורות, שם נפקדו אבות אבותי,
דורי דורות, אשר חיו ומתו בזמנם, ביניהם גם הורי.
ברעדה ויראת כבוד ביקרנום בט׳ באב או י״ז בתמוז,
מפקידים חרבות עץ, חרבות עץ לימים שיבואו —
ימי תחית־המתים וגאולה שלמה.
מצבות אלו הוסעו ועוקרו ממקומותיהן ונסללו בדרכים.

לא אערוך יותר תפילות ותחנונים, כי לשוא המה,
הן תפילות מיטב העם לא עמדו לעזרתם.
אפרוש כפיי ואבקש נקמה, נקמת רבבות יהודים,
אשר הורגו, נקברו ונשרפו חיים בעוד „שמע" בפיהם.

יישבע כל יהודי ויידור נדר לנקמה, לשנאה.
לא ליהנות מידי חלאת אנושיות זו.
לא לבוא במגע ומשא איתם, חרם וחרמים!
לבושתי, עוד טרם נמחקה מזכרון בלהה זו —
אעמוד בוש לפני חלונות ראווה בבתי־מסחר,
חלונות עמוסים, סחורת אשכנז, נוצרו בידי מרצח.
אחי שוב משתחוים לאליל הרווחים, קונים ומוכרים,
מקשטים בתיהם בעדי־עדיים, נעשים בידיים,
אשר שפכו דמי משפחות וקרובים.
איכה שפלתם וירדתם לעומק זה, ללוא בוש
לעצמכם, ילדיכם ויתר בני קהילתכם?!
האם הוכיתם בסנוורים ואינכם חשים במעשיכם,
מעשירים הנכם אותם הגזלנים, אשר הרגו וחמסו
את בנותיכם אינסו והפקידו לבתי־זונות —
ניתנו לכל מיני נסיונות של חרפה, נתנסו והתנוולו.
דם מטפטף מסחורתם, דם ממש,
דם אשר צועק מחרפה ומשווע לנקמה.

לבי גם למולדת המפרפרת כיולדת,
לאסוף ולקבץ לתוכה עולליה מקצווי תבל,
מקבלת פיצויים ממרצח, לגאלם ולבנותם.
והפיצויים — דמים המה, דמי בניה אשר הורגו,
נשרפו ונחנקו, חומסו ובוזזו;
פיצויים אלה שמץ המה מרכוש יהודי ענקי,
שהקימו ורכשו משך אלפי שנים.
מוחל אני וסולח למולדת, המקבלת דמים אלו
לבנות ולהקים בית לשרידי יתר הפליטה.
טוב וצודק לקבל פיצויים מארץ המרצחים
בלי השלייה, כי פיצויים לרציחה המה.
שלנו זה, ולנו הרשות לקבלם, כי אנחנו הבעלים.
אבל מחילה וסליחה לרצח הגדול של מיליונים
אין זה מן האפשר, לא לנו היהודים.

יספרו מדור לדור, אב לבנו ובן לבנו,
עד קצה הדורות לעולמי נצחים, לעולם ועד
עומק הטרגדיה הנוראה, אבות שיכלו בנים;
בנים מתו, גוועו וגססו, לעיני אמהות.
שלדים על שלדים בערימות רובצים ונאנחים,
גופים — חציים מתים וחציים קיימים.
מגבבים אותם כרפש ומשליכים לתוך כבשני אש.
היישכח דבר זה, ואם יישכח — יישכח יהודי מעמו!
כי אין זכות קיום לעם, אשר אוכל את קיאו,
שוכח ומוותר על כבודו, כבוד אדם באשר אדם.
ייחרט וייכתב לדורי־דורות בבתי יהודים,
ובבתי־מדרש יקימו אבני זכרון ונר תמיד,
יזכרו בחגים ומועדים את הנשמות הקדושות,
לבל נשכח אנחנו ובל ישכחו אחרים אחרינו.

טוביה גרבר (נוה־שרת)

אנו ניצלים מציפורני הרוצחים

לפני פרוץ המלחמה עבדתי בנגריית קופל רזניק ובניו, שהולאמה והיתה תחת הנהלת אחד הפועלים הגויים כנגרייה ממשלתית מספר 1.

ביום פרוץ המלחמה כינסו את כל הפועלים וקבעו תורנויות לשמירה. אותו לילה שמרתי בנגריה. שמענו רעש אווירונים, שטסו להפ־ציץ את פוליגון.

ביום שני איש לא חשב על עבודה. מש־פחתנו — אבי מלך, אמי יודית, האחים חיים והירשל, האחיות הניה, בתיה וגיטל ואני — החליטה לברוח לרוסיה. נדברנו עם מכרנו שבתאי דרוסקין, בעל סוס ועגלה, לברוח יחד איתם בכיוון לווילקומיר. האמנו לתומינו, כי משם נוכל לשוב עד־מהרה. ביום שני בערב עזבנו את ינובה. בהגיענו לבית־החרושת „קמח" החלטנו אני ודודני זאמקע דרוסקין לרוץ לתחנת־הרכבת, שמא נשיג רכבת בכיוון לגבול. בדרך פגשנו אנשים רבים חוזרים משם, שאמרו לנו, כי אין כל תקווה לרכבת.

הגענו בבוקרו של יום שלישי עייפים ור־צוצים לווילקומיר. בעיר היתה פאניקה איומה. היו הרוגים ופצועים. רבים נמלטו. במוצאי העיר רצינו לנוח; אך עקב ההפגזות המשכנו בכיוון לאוטיאני. בדרך ירו עלינו מן היערות שאוליסטים. גם אוטיאני היתה הרוסה. לאחר מנוחה קצרה בחורש מחוץ לעיר נסענו וה־גענו לעז'רני. מהכנסייה במרכז העיר ירו עלינו שאוליסטים, אך לא נפגענו. שני טנקים רוסיים ירו על מגדל הכנסייה והרסוהו. בעב־רנו בכפרים, היו איכרים שהגישו לנו אוכל ומים. בדרך נתקלנו בשאוליסטים, שאיימו עלינו בנשק וציוונו לחזור. הפחידונו באומרם, כי הגרמנים חסמו בעדנו את הדרך. פליטים רבים האמינו להם וחזרו כלעומת שבאו. אנו לא הושפענו מדבריהם. המשכנו לנוע במהי־רות. תפסנו בדרך סוס תועה, רתמנוהו לעג־לתנו והוספנו לנוע הלאה.

לעת בוקר הגענו לדבינסק. הדבינסקאים, בראותם את המוני הפליטים, נטלו אף הם את מקל־הנדודים ויצאו לדרך. אך יצאנו את העיר ראינו את מטוסי הגרמנים מפציצים את הגשרים. נעצרנו בכפר. איכר נתן לנו אוכל וסירב לקבל כסף. נחנו שם ימים אחדים. אבא ניגש לעיירה הסמוכה דוגדה לתהות על המצב. כשבאנו לשם, ראינו את השוטרים מסתלקים. חיש חזרנו והחלטנו לברוח אל הגבול. תוך ימים אחדים הגענו לסביבות העיירה ז'יבץ' סמוך לגבול. אלפי פליטים ציפו שם לרשות לעבור. כאשר הגענו לשם נתקבלה הרשות ונכנסנו לברית־המועצות. התחלקנו. משפחתנו בת 8 נפשות נסעה עמוק לרוסיה ברכבת. הדוד שבתאי דרוסקין ומשפחתו נסעו בעגלתם. הגענו לרפובליקה האוטונומית המורדבית, לקולחוז בשם „תכ־נית החומש השנייה".

ב־7 בפברואר 1942 גוייסתי לצבא, לדי־ביזיה הליטאית. ב־10 באוגוסט 1943 נפצעתי קשה. פוניתי לעבר אוטקורסק בסביבות סר־טוב. קטעו שם את ידי השמאלית. בנובמבר חזרתי למשפחתי, לקולחוז. אחרי המלחמה חזרנו לווילנה. הדוד שבתאי דרוסקין עם משפחתו הגיעו לרפובליקה האוטונומית הט־טרית, ובתום המלחמה שבו לליטא. למזלנו לא נפגעה משפחתנו.

סוף סוף הגעתי לישראל עם אשתי ושני ילדינו.

רשם: י.ב.

לאה דרוקר (מונוסביץ), נוה־שרת

כיצד נשארתי בחיים

חודשים אחדים לאחר נישואי לדויד צאן עברתי לקובנה לגור עם חמי וחמותי.

ביום ראשון, ה־22 ביוני, כאשר פרצה המלחמה, הגיע אבי ישראל לעת־ערב לסל־בודקה והודיע, כי המשפחה תברח במשאית לרוסיה. לקח אותי ואת בעלי לינובה. שררה שם אווירת־דכאון. אנשים התרוצצו וטיכסו עצה. לא עצמנו עין בלילה. עוד באותו לילה גייסו את אחי משה ומשאית מהארטל שלנו לפינוי נשים רוסיות של קציני־צבא בכירים, שהתגוררו בינובה.

ביום שני בבוקר כבר היו בעיירה אלפי פליטים מקובנה ומעיירות הסביבה, שבאו ברכב וברגל. בעלי־עגלות או משאיות נמלטו על רכבם. אף אנו עשינו כך. במשאית שלנו ישבו: ישראל נמיוט ואשתו ינטל, הדודה אסתר (בניה אליק ושמריהו נמלטו קודם־לכן על אופניים), אמי שולה, אבי ישראל, אחיותי שרה ופייגה ואני ובעלי. בדרך אספנו את ראובן גורביץ ואת רבקה רובינוביץ וילדה.

תוך כדי הפצצות מהאוויר וריצות לתעלות הגענו לדבינסק. העיר המתה אנשים, מכוניות ועגלות. המהומה היתה גדולה, כי הגרמנים לא פסקו מלהפגיזה. יצאנו משם והגענו לעיירה קרסלובקה הקרובה לגבול. איחרנו, כי בינתיים נסגר הגבול. בדרך ניספו מההפ־גזות מבני משפחתנו: שלום לוקמן, אשתו חיה, ילדם הירשל ובתם הקטנה, דודתי שרה־ביילה התופרת ובעלה יענקל לוויט.

נשארנו בקרסלובקה ימים אחדים, אך לא הצלחנו לחצות את הגבול. החלטנו לחזור לינובה. בדבינסק כבר היו הגרמנים. לטבים הזהירו אותנו, כי בדבינסק עלולים אנו להי־אסר. בכל זאת נכנסנו העירה, ואמנם נאסרנו. הפרידו בין הגברים והנשים. לאחר ימים אחדים בתנאי־מאסר איומים שוחררנו. את הגברים לא פגשנו. נמסר לנו, כי כולם נורו.

החלטנו ללכת ברגל לינובה. בדרך היינו שוכרים עגלות תמורת בגדים וכסף. לאחר קילומטרים אחדים היו משלחים אותנו. יש והיינו פוגשים בעיירות יהודים ומוצאים שם מקלט לילה. פגשנו בדרכנו את ליובה לוקמן מהעבר השני של הוויליה עם בתה פייגה ושני ילדים. פייגה וילדיה ניספו בדרך, וליובה חזרה לינובה, שם מצאה את מותה ככל השאר.

סוף יולי הגענו לינובה. מרכז העיירה היה למאכולת־אש. ליד הקואופרטיב על הכביש פגשנו מאות גברים ונשים, שציפו לחלוקת מזונות. ביניהם ראיתי את מאיר'קה לוקמן, איציק סינטוצקי, כהנסקי, הסיניורס, משה'ל בקר ואחרים. סיפרו לי, כי גורשו מהבתים, אותם תפסו לאחר השריפה. התגוללו בגנים.

ביתנו נשאר שלם. היה בו המטה של הגר־מנים — בביתנו ובביתו של ישראל נמיוט. לא הניחו לנו לגשת ועברנו לצד השני, לביתו של לוקמן. הבית היה ריק. איתנו היתה גם משפחת איציק סינטוצקי, שביתם עלה באש. נתנו לנו מזונות, בגדים וכסף. למחרת פגשתי את משה בקר, שסיפר לי, כי הוא מתגורר בנגרייה יחד עם משפחות משה ווזסמן קלוץ, בעלי־הנגרייה.

חברותי שפגשתי סיפרו לי, כי קבוצת צעי־רות — יוכבד שגנסקי, בתיה סיניור, רבקה ויודית פרבר, סינטוצקי וקלכמן — משרתות את המטה הגרמני ועוסקות בניקוי המרצפת מעשבים. גיסי בקובנה הודיעני, כי דירתי במרכז הגיטו בסלבודקה פנוייה והזמינני לבוא. אמי ומכרי, איתם עשינו את כל הדרך לגבול ובחזרה, יעצוני לנסוע ואמרו, כי יבואו אחרי; אך הם ניספו כולם.

נסעתי לקובנה ונכנסתי לגיטו. הגעתי בא־פיסת־כוחות. הייתי בחודש השביעי להריוני. התאחדתי עם משפחת בעלי וגרתי יחד איתם. נולד לי בן. עבדתי בבריגדות בשדה־תעופה, וכן בתפירה. פעם בשובי מהעבודה לא מצאתי את ילדי. נלקח וניספה באקציית־הילדים. כך

התענּיתי עד לחיסול הגיטו. הוציאוני לשטוט־הוף, ומשם — על פני מחנות שונים.

השתחררתי על־ידי הרוסים ב־1945. חזרתי מיד לווילנה. נישאתי שנית — לשלמה דרוקר, ונולדו לנו שני ילדים.

בבית קיבלתי חינוך לאומי. למדתי בבית־ספר „תרבות", הייתי פעילה בתנועות־נוער ציוניות ונמשכתי לארץ־ישראל. פעמים רבות הגשנו בקשות ולא נענינו. לבסוף, ב־1967, הגענו לישראל — אני ובעלי ובתנו דורית — והתיישבנו בנוה־שרת.

ממשפחתנו ניספו: אבא, אמא, שתי אחיות והאח משה, שהגיע לרוסיה, גוייס לחזית ומת שם מות־גיבורים; כמו־כן ניספו קרובינו לייזר מנוסביץ, אשתו מרל והילדים, וכן אשתו של יוסצ'יק מנוסביץ — חיה עם שלוש בנות ובן.

לאה הלרמן (קרוניק), מלבורן

דרכי־הייסורים שלי

השכם בבוקרו של יום ראשון, ה־22 ביוני, התעוררנו מרעש של אווירונים, אשר טסו בשמיים הכחולים של העיירה. יצאנו בריצה לרחוב וחשנו את האימה, אשר בישרה את פרוץ המלחמה. פשטו שמועות, כי הגרמנים קרבים ובאים. אנשים לא ידעו מה לעשות. חיל־המשמר הרוסי החל לנוס, ורבים מיהודי ינובה יחד איתם, כדי למצוא הצלה ברוסיה. בעלי־סוסים העמיסו קצת מטלטלים וברחו אף הם. לאן לרוץ? — זאת לא ידע איש. חלק רץ עם חבילות לתחנת־הרכבת, עם הכביש לווילקומיר. רבים רצו לידידים ליטאים בכפרים הסמוכים. היה הכרח לברוח, כי החזית היתה מהעבר השני של הוויליה, בסביבות פוליגון, ופגזים רבים נפלו בעיירה. פרצו שריפות, וכל העיירה בערה. רבים התחבאו במרתפים ויש שנחנקו מעשן ומחום.

הורי, לייבה ורשל, בעלי וילדי, החליטו גם־כן לברוח לכפר, למכר ליטאי, שהיה שנים לקוח שלנו. היה יום חם. אני עם צרור על כתפי הובלתי בעגלת־ילדים את ילדי, בעלי והורי עמוסי־חבילות — כולנו הלכנו לכיוון הכפר.

הדרך היתה מלאה צבא, יהודים — זקנים, נשים וילדים, ולכולם מטרה אחת: לנוס מהר כל האפשר מן הגרמנים. בבואנו לכפר קיבל אותנו הליטאי שלנו בידידות ואיכסן אותנו ימים אחדים. שליחים מיוחדים באו לכפר והזהירו לבל יחביאו יהודים, וכי מי שאצלו יימצא יהודי — דמו בראשו.

האיכרים נבהלו והודיעונו בדמעות בעיניהם, כי עלינו לעזוב את הכפר. שוב נטלנו את הצרורות על הכתפיים, את עגלת־הילדים עם הילד, והמשכנו לנדוד בכיוון ווילקומיר. התותחים רעמו והאווירונים רעשו מעל לראשינו ואנו הלכנו לקראת הבלתי־נודע, נתונים לחסדי הגורל המר. בדרך גילה לנו יהודי מוכר, כי אנו קרובים לכפר היהודי — הגוסטינץ הישן. הלכנו לשם. להורי כבר לא היה כוח. הם הציעו לשוב לינובה. בעלי עוד היה איש צעיר, וחששתי שיקחוהו ממני, ועל־כן החלטנו לגשת ליישוב ההוא. נפרדנו מההורים. הם שבו לינובה, ואנו הלכנו לגוסטינץ הישן.

יהודי המקום לא אבו להכניסנו, כי הבתים היו מלאים פליטים. ממורמרים מקבלת־פנים כזו התפרצנו בכוח לאחד הבתים. כאן פגשנו את הינובאים שלופסקי ואשתו, ברמן ואשתו (ממשפחת אונטרשץ), מנחם מינס עם אשתו וילדיהם. כאן שהינו כשבועיים.

שבוע לאחר בואנו הגיעו ליטאים, אספו את כל הגברים והובילום כאילו לעבודה, ול־מעשה — לקראת מוות ביריה. הפרידה מבע־לינו היתה קורעת־לבבות.

שבוע לאחר־מכן באו חיילים ליטאים עם עגלות והוציאונו מהכפר. היינו בטוחים, כי מובלים אנו ליער להמתה ביריות, כפי שעשו ליהודי ינובה שנשארו שם. לתדהמתנו ראינו, כי מובילים אותנו בכביש לקובנה. שם הכ־ניסונו לגיטו. היה זה בשבת, ה־27 בספטמבר 1941. יום לפני־כן הוציאו מגיטו קובנה עשרת אלפים יהודים לרצח המוני בפורט התשיעי. בגיטו קובנה הייתי שנתיים עם ילדי. ממש־פחתי לא פגשתי שם איש. כולם הושמדו בינובה. עברו עלי שם שתי סלקציות, בהן היה גורל לחיים או למוות תלוי בשערה. החיים היו מלאי־מורא־ורעב.

בגיטו עבדתי בבריגדה, שהובלה יום־יום לשדה־התעופה באלקסוט. הייתי יוצאת כמעט עירומה ויחפה ורעבה. החזקתי מעמד, כי הדחף לחיים היה חזק.

כאשר חיסלו את גיטו קובנה העבירו אותי ואת ילדי למחנה בשנצי. שם הוטב מצבי. עבדתי במחסן של בגדי־צבא, ואיני בושה להודות, כי גנבתי משם בגדים, על מנת להחזיק מעמד. אך זה לא ארך זמן רב.

בוקר אחד, בהיותי בעבודה, באו רוצחים גרמנים ואספו את כל הזקנים והילדים וכן גם את בני היחיד, בנצלה... יותר לא ראיתיו. את הנשארים הובילו בקרונות־משא לשטוט־הוף. כאן החל עבורנו גיהינום ממש. כל אשר עבר עלינו עד כה היה גן־עדן לעומת זה (אם לא להביא בחשבון את בעלי ובני שניספו). היינו שם שבועיים. בחרו 500 נשים חזקות וביניהן גם אני, וגררו אותנו על פני גרמניה לחפור חפירות. אוכל קיבלנו, כדי איכשהו לקיים את הנשמה. ישנו בבלויינו על מצעי־קש. לא היה איפה להתרחץ. היינו שבורות ורצוצות בגוף וברוח.

זה נמשך עד 1945. המלחמה כבר הועברה אל אדמת גרמניה. יחד עם דחיקת רגלי הגר־מנים, הוסיפו הללו לגרור גם אותנו לתוך גרמניה. היה זה בינואר, בעיצומו של החורף. אנו הנשים צעדנו בבגדים קלים ובנעליים קרועות ופתוחות. רבות קפאו בדרך, ויש שנורו בדרכן. הייתי בין המעטות ששרדו. היה לי קצת מזל. המפקד הגרמני, שהיה רואה אותי עוד במחנה אצה לעבודה, ריחם עלי ופקד לתת לי נעלי־עץ סגורות. בדרכנו הארוכה הצילו אותי נעליים אלו, בעברנו עשרות קילומטרים בשלג עמוק.

שוחררנו ב־17 במרס 1945. בלילה האחרון לפני־כן היינו במחנה השמדה. בבוקר, כש־נשים אחדות יצאו מהצריפים, שמו אל לבן, כי המשמרות נעלמו. מרחוק ראינו את הצבא הרוסי צועד בכיוון אלינו. לו היו מאחרים לבוא בימים אחדים, לא הייתי זוכה לכך. הם הכניסונו לקרנטינה, כי היינו חולים ומכונמים. סיפרו את שערותינו והכניסונו לבית־חולים. שם שהיתי חודש. לאחר־מכן העבירונו לבית־הבראה. שם שבנו לאיתננו ולכוחותינו.

זוהי בקיצור פרשת־חיי בשנים 5—1941. כעת הנני בעיר מלבורן, באוסטרליה. נישאתי שנית, ויש לי בת, אותה הובלתי כבר לחופה. ממשפחתנו ניספו בינובה, נוסף לאבי ולאמי אחותי רוחמה גרטנר, בעלה חנה ושני יל־דיהם — לולה ואפרים, חיים אברמסון ואשתו שפרה, אפרים אברמסון ואשתו ריבה וילדיהם משה ופנינה, יוסף אברמסון ואשתו, וכן בת של חיים אברמסון — לאה ושני ילדיה, משה ואפרים.

ליפא ברזין (נוה־שרת)

כך ניצלתי

משפחתנו גרה ברחוב ברייזר, הרחוב הפרו־ליטרי. אבי, איציק ליבה לאה'ס היה משיט דוברות במימי השבנטה, הוויליה והניימן. בחורפים, כאשר הנהרות קפאו, היה סבל. מצבנו החומרי היה ירוד, ונעורינו לא שפרו עלינו. במשפחתנו היו אמי פסיל, שלושה אחים — אני, נחום־אייזיק ומלך ואחותנו מרים. ביתנו הקטן מחולק היה לשתי דירות. באחת מהן, על שטח של כ־25 מטרים מרובעים גרה משפחתנו, ובשנייה — משפחת דודי נחום־לייזר. אבא היה בא הביתה לשבתות והולך לבית־כנסת.

אנו הילדים למדנו ב„יבנה", אחותנו — בבית־הספר האידי. בסיימי את לימודי בבית־הספר, הלכתי ללמוד נגרות. אחי נחום־אייזיק למד רפדות. הייתי אז פעיל ב„החלוץ הצעיר". עברתי לקובנה ועבדתי בבית־חרושת לרהי־טים עד 1940. גוייסתי לצבא הליטאי. בגדוד השלישי של חיל־התותחנים בשנצי היו יחד אתי הינובאים: זרח גולדמן, לייבקה לוקמן שמעבר לנהר, שלמה ברזין, בנו של הדוד יונה, ולייזקה סטוליאר (קרופניק).

בהגיע הסובייטים לליטא הועברנו לקסרק־טיני חיל־הפרשים בווילנה. בפרוץ המלחמה היה גדודנו בפוליגון. כאשר התקרבה החזית, ברחו הקצינים. סמל ליטאי כינס אותנו והוֹ־דיענו: הרוצה לשוב הביתה — יקום וילך; הרוצה לבוא איתי לרוסיה — אחריי! היינו כ־40 איש. הוא הוליכנו ברגל בדרך נמנצ'ין בכיוון לגבול. ביום שלישי, ה־24 ביוני השיגונו 3 משאיות מהמטה שלנו עם דגל הגדוד. אספו אותנו והמשכנו להתקרב לגבול. הגענו לעיר פלוצק ברוסיה הלבנה, אחר־כך לוּוליקי־לוקי. שם הצטרפנו ליחידות רוסיות ונכנסנו לקרבות נגד הגרמנים. לחמנו ברי־מונים, רובים ובקבוקי־מולוטוב. הגרמנים עקפו אותנו והסבו לנו אבידות. הצלחנו לחמוק בקבוצות קטנות מן ההסגר, עברנו בשחייה את נהר הדבינה, הצטרפנו ליחידות רוסיות אחרות, ותוך כדי קרבות נסוגונו לקלינין.

עם הקמת הדיביזיה הליטאית נשלחנו לגורקי בלכנה. צורפתי לגדוד 224 של חיל־התותחנים. היו איתי: דודני מוטל ברזין, יודל בטן, נטקה פרידמן, שמעון שטרום ומוטקה סגל. שניים האחרונים ניספו בחזית. נפצעתי בקרבות ליד ניקולסק בקו אורלוב־קורסק. הובאתי לבית־חולים בעיר אולן־אודה. שהיתי שם 4 חודשים. משם חזרתי ליחידתי והמ־שכתי להשתתף במלחמה עד לסיומה. היינו אז בליבאו. שם סגרנו על ריכוז של גרמנים מיחידות שהודברו.

בגדודנו היה גם חיים וויכו, שמילא אצל הסובייטים בינובה תפקיד חשוב. בגדוד שימש כעורך העתון הליטאי.

מפקדת הגדוד שאלה למתנדבים בשליחות מיוחדת. חיים וויכו, שלא היה חייל לוחם התנדב בין הראשונים. בליל חורף קר של 1943, כאשר שכבת השלג בדרכים ובשדות הגיעה לעומק של מטר, יצא בשליחותו, ממנה לא חזר.

(המשך לעמ' 189)

חוה לאה קרבצ׳וק, נוה־שרת

הננו נמלטים מביתנו

ביום ראשון בבוקר נסע אבי שבח גוטלר, כרגיל, לקובנה, לעבודתו כנהג בבסיס של משאיות. אני הלכתי לעבודתי כפנקסנית בארטל העגלונים. התחלתי לחוש את פסי־כוזת־המלחמה. נהגים אחדים השיגו שתי משאיות, על מנת להימלט עם משפחותיהם. אבא אינו משיג משאית, חוזר לינובה, ואנו מחליטים לברוח בעגלה. הוא מתקשר עם טרוצקי, וזה מבטיח לקחתנו. היינו — אבי, אמי עטל, אחי נוטל ואחותי הצעירה ליובה. משפחת טרוצקי מנתה ארבע נפשות. העמסנו על העגלה את החפצים הנחוצים ביותר, ואנו הלכנו ברגל.

עוזבים אנו את ביתנו שעל הכביש, ליד ביתו של פטרוסביץ, ביום שני, ה־23 ביוני. בדרכנו לווילקומיר, כ־15 ק״מ מינובה, משיגים אותנו דויד מונוסביץ ואדשקס עם משפחותיהם, שנסעו במכונית כבאים. הם נעצרים ונוטלים איתם את בני משפחתנו, פרט לאמא, שנשארה עם טרוצקי לשמור על החפצים. נדברנו להמתין לה בווילקומיר.

מהפצצות האווירונים קיבלתי זעזוע־עצבים. בכיתי כל הזמן. בלילה היו בווילקומיר שריפות רבות עקב ההפצצות והצתות של השאוליסטים. אדשקס מחליט לא לעצור. ביום שלישי בבוקר היינו כבר באוטיאני, וכך הופרדנו מאמא. אחד מקרובי משפחתנו, אותו פגשנו בדרך, מוסר לנו, שאין טעם להתקדם, כי הרוסים אינם מניחים לחצות את הגבול. היות ונסענו כל הלילה, עצרנו למנוחה קצרה. בבוקר היתה הפצצה, בה נהרגה חמותו של אדשקס. הוא מאלץ את דויד מנוסביץ להסתלק מיד. אבי ואחי הלכו לבית סמוך וטרם שבו. מה לעשות? מבטיחים הם לי, שהם יבואו אחרינו לדבינסק.

(המשך מעמ׳ 188)

שוחררתי מהצבא ב־12 ביוני 1946 ומיהרתי לינובה. לא מצאתי איש מבני משפחתי. נודע לי, שאבי ואחי נהרגו תוך כדי השטת דוברה. אחי השני ניספה על־ידי הפרטיזנים הליטאים. אחותי מרים ואמי היו בגיטו קובנה. האנגלים שחררו אותן ממחנה־הריכוז של בוכנוולד. משם נסעו ישר לארץ־ישראל, והתיישבו בקריית־מוצקין. אחותי נישאה ליוסף פינקוס.

בהיוודע להם עלי, החלו לשלוח לי דרישות לבוא ולהצטרף אליהן. 12 שנים הייתי מגיש את ניירותיהן ולא קיבלתי רשיון־יציאה. רק ב־1967 זכיתי לכך והגעתי עם אשתי ושתי בנותי לישראל. שוכנתי בנוה־שרת, והנני ממשיך במקצועי כנגר בבית־חרושת מקומי. אשתי עובדת והילדים לומדים. סוף־סוף באנו אל המנוחה.

רשם י.ב.

בדבינסק נחנו בבית־המדרש. לאחר המ־נוחה ניגשנו לגבול. היו שם אלפי אנשים, אך לא הורשו לעבור. אנו חוזרים לעיר וממ־תינים יומיים לבני משפחתנו. יהודי דבינסק מספקים לנו מזון. החזית מתקרבת, ואנו שוב אצים אל הגבול בסביבות ז׳ילופה. פגשנו שם ינובאים: את האחים חיים ולייבל בטן, ירחמיאל גרבר, הילל אפשטיין, שלמה בר מאירוביץ, המורה שרה שרמן, משפחות דרגצקי ודרוסקין.

בשבתנו בבית בז׳ילופה, שמענו התפוצצות עזה. היתה התנגשות בין שני קרונות, שאחד מהם היה עמוס חומרי־נפץ. לא ידענו את אשר קרה. חשבנו, שהגרמנים מפגיזים את תחנת־הרכבת. נמלטנו דרך השדות למרחק של 5 קילומטר. שם נתקלו בנו לטבים, שכינ־סו אותנו בבית־ספר. חשדנו, שהם רוצים להשמידנו. דויד מנוסביץ ויצחק דרוסקין רצים לעיירה למסור על כך למשטרה. זו מרגיעה אותם, כי הללו הם אזרחים שומרי־סדר, שלא יתגודדו אנשים בחוץ, העלולים למשוך את תשומת־לבם של טייסי האווירונים הגרמניים.

כדי לפנות יותר מקום, השלכנו מעל מכו־נית הכבאים חלק מן החפצים. על המכונית עלו אדשקס עם אשתו ושני ילדיו, מנוסביץ עם אשתו ובנו, משפחת דרוסקין — ארבע נפשות, אני ואחותי — ונסענו אל הגבול. המקום היה ביצתי. שמנו ענפים, כדי שהמ־כונית תוכל לעבור, אך שקענו בבוץ. ירדנו מהמכונית ושרכנו דרכנו בבוץ עד לברכיים. הגענו לגבול. לא היה שם כל משמר ועברנו. הגענו לעיירה קרסנה ברוסיה הלבנה. האי־כרים נותנים לנו תפוחי־אדמה וחלב. אנו נחים ופונים לתחנת־הרכבת. הפסים הרוסים מהפצצות. אין תנועת רכבות. צעדנו כך הלאה בכבישים ובדרכי־עפר, כדי להימנע מהפצצות, כשבועיים ימים. עברנו כ־500 קילומטרים. פעם עשינו כברת־דרך עם משאית שאספה אותנו.

באחת התחנות חשבונו למרגלים. דרכונינו הליטאים עוררו חשד. שהינו לילה בכלא. למחרת שחררונו. המשטרה הושיבה אותנו ברכבת, שנסעה לגורקי. היינו בדרך כשבו־עיים. יותר עמדנו משנסענו, כי ניתנה עדיפות בדרך לרכבות עם חיילים ותחמושת. בדרך אבדו לנו דויד מנוסביץ ואשתו, משפחות דרגצקי ואדשקס. נשארנו: אני ואחותי, מש־פחת דרוסקין, שלמה בר מאירוביץ, הילל אפשטיין, משה מנוסביץ ובאיארסקי הצעיר שמעבר לווילִיה. כך הגענו לרפובליקה האו־טונומית הצ׳ובשית. בדרך איבדנו עוד אחדים. לגורקי הגענו: אני ואחותי, משפחת דרוסקין, הושיבו אותנו בספינת־קיטור, וירדנו עם הוולגה עד לעיר אנגלס של הרפובליקה האו־טונומית הגרמנית. הייתי שם סניטרית בבית־החולים. הגברים עבדו בבית־חרושת למען הצבא. הגרמנים קיבלונו בידידות. מיצרכי־מזון לא חסרו לנו.

החורף התקרב. היינו חצי־עירומים. מישהו מאיתנו מעלה רעיון אולי לנסוע לטשקנט החמה. נמשכתי לשם, כי לדברי באיארסקי גם דויד מנוסביץ נמצא שם. זונחים אנו לחם ונוסעים לחפש פירורים. בהגיענו לשם, הת־חילו הצרות. טשקנט היתה מלאה וגדושה מאות אלפי פליטים. אנשים רבצו בהמוניהם בכל הגנים ובבתי־הספר. אמנם מקור לא סבלנו, אך אנשים גוועו ברעב על כל צעד ושעל. גם אנו רעבנו.

החלטנו לנסוע לסמרקנד. משם נשלחנו לסובחוז. המצב שם לא היה טוב יותר, וחזרנו לטשקנט. פגשנו שם את יוסל מנוסביץ ואת דויד מנוסביץ ואשתו. הגברים גויסו לצבא, לדיביזיה הליטאית.

אנו, הנשים, החלטנו לשוב לעיר אנגלס, אך לא הורשינו. הועברנו לקולחוז „אוסינוב־קה" בסמוך לסרטוב. עבדנו בשדות. לא סבלנו מרעב. נשארנו שם עד סוף המלחמה. בדצמבר 1944 חזרנו — אני ואחותי — לווילנה.

את אבינו ואחינו איבדנו, כאמור, באוטי־אני — ולנצח. סופר לי, כי ראו את אבא, אמא והאח בווילקומיר, אך כולם ניספו.

קיבלנו בבית חינוך לאומי. אני למדתי בבית־ ספר „תרבות, אצל המורים קיידנסקי, אפטיקינה, רוזנברג ואחרים. בשובי מרוסיה מנוי וגמור היה עמי לנסוע לישראל. לא היה זה כל־כך קל. התחתנתי בינתיים, ורק בפב־רואר 1969 התגשם חלומנו. אני ובעלי עוב־דים וגרים בנוה־שרת ומרוצים.

רשם: י.ב.

מאיר צורף

בציפורני השונא

היה זה בבוקר לא־עבות. הייתי לא הרחק מממל עם בריגדה. הצטרכה להתקיים הופעה בפני הליטאים. כנראה ידעו כבר על העומד להתרחש. הכול היה מאופל. לפתע שמענו התפוצצויות ולאחר־מכן הופגזה הרכבת שלנו.

עד שהגעתי לינובה היתה כבר כל העיירה על הרגליים. בעלי־עגלות ומכוניות יוצאים לדרך, אצים כדי להימלט. אשתי הצעירה כבר מחכה לי. בקובנה כבר החלו הליטאים לפרוע פרעות ביהודים עוד בטרם שהגרמנים הגיעו. ינובה מלאה פליטים יהודים מקובנה. מר'קה לאן, שעלתה לגדולת שליטה בעיירה, עומדת על משמרתה ומנסה להרגיע: „זו פאניקת־שוא". אף כי ראתה, שהצבא האדום נסוג, לא רצתה להאמין, וקיוותה כיהודי אדוק לנס... שהרי לא ייתכן הדבר. הן שרו: „אם מחר מלחמה, הננו מוכנים כבר היום להתייצב..."

משתהה היא איפוא עד לרגע האחרון, ויחד איתה מגיניה תמימי־האמונה של ליטא הסובייטית... ואילו המגינים האמיתיים כבר היו בדרכים בכיוון לעומק רוסיה. זמן יקר הלך לאיבוד. וכך היה גם עם כותב שורות אלו.

יצאנו לדרך בחבורה, לאחר שהשתחררנו מתפקידינו על־ידי מר'קה לאן. רצנו יחד עם כל הולכי־הרגל אחוזי־היאוש, רדופים על צוואר על־ידי הצבא האדום הנסוג ושאוליסטים (יורים) ליטאים ותחת אש מן האווירונים הגרמנים. הכביש נחסם על־ידי הצבא האדום. החלה הפגזה. ואנו רואים את עיירתנו עולה באש ובוערת יומם ולילה. יחד איתה עולים באש שנות־נעורינו... ולבנו מתכווץ: עיירתנו בוערת כולה, ואנו חובקים ידיים בלי הושיט עזרה...

התעכבנו גם בגלל ידידנו, שהיה בחברתנו, השחקן האידי לייבוביץ, שקיבל פצעים ברגליו ולא יכול להתקדם. אף כי התחנן שנשאירו לנפשו, לא עלה בדעתנו להשאירו לאנחות ולמלט את נפשותינו. לא כך לימדה אותנו האתיקה הקומוניסטית... משרכים אנו את דרכנו על־פני עיירות וכפרים, חנויות שדודות ובארות חריבות, כאילו יד זדונית נעלמה סייעה למלאך־המוות...

לנגד עינינו מופיעים הקרבנות הראשונים של הטבח האיום: גופות ילדים תלויים על עץ, שנחנקו על־ידי עניבות הפיונרים האדומות שלהם, בחולצותיהם הלבנות, כאילו התלבשו למסיבה בבית־ספרם. שערותיהם השחורות העידו בהם, ששייכים הם לאלה, אשר ענדו את עניבות הפיונרים האדומות בחיבה ובחדווה, ואי־לכך שילמו בחייהם הצעירים...

הבלתי־צפוי התרחש

שילחנו לפנינו את הנשים והילדים ואנו, הגברים, החלנו בהכנות להבאת הקרבנות הצעירים לקבורה. אך לא היה סיפק בידינו, כי עצרונו שני רוצחים ליטאים. היינו בטוחים, שבא קיצנו; אך כנראה לא היו כל־כך בטוחים בעצמם או שרוביהם היו ללא־כדורים, כפי שחולקו לנו ביום הראשון למלחמה, ועל כן הובילונו לאורווה וסגרונו מבחוץ. בלילה פרצנו וברחנו. הנשים שחיכו לנו עד בוש וחזרו לעומתנו, וכך התאחדנו שוב. ההפגזות פסקו. השתררה דממה מאיימת והלב בישר רעות. ואמנם כהרף־עין, כשדים מהגיהינום, הקיפונו גרמנים על אופנועיהם, מופשלי־שרוולים, כקצבים בעבודת־הדמים שלהם. לועי־הרובים מכוונים אלינו, ושוב עמדנו להיפרד מן העולם החוטא והרצחני. וכמו להכעיס ספוג האוויר ריחות־יער מרעננים, והריאות מתמלאות ניחוחן, כאילו רצו זו הפעם האחרונה לספוג לתוכן ככל האפשר, על מנת לזכות ברגע נוסף של חיים...

והבלתי־צפוי התרחש. הקצין המפקד, לאחר שביקר את תעודות־הזהות שלנו, בהן היה רשום באותיות של „קידוש־לבנה" "Zydas", הירשה לנו להוריד את ידינו, ליטף את ראשי הילדים, נתן לחם, ריבה, גבינה ונקניק, והורה לנו ללכת על הכביש, עליו נע הצבא הגרמני הסדיר, בהדגישו, שזהו הווהרמאכט ולא ס.ס...

לא הייתי בקיא ביותר בהבדלים. ייתכן, והצדק עם המטיפים למען אידיאה, קומוניסטית או לאומנית, שהורו למות מות גיבורים; אך באותו רגע מרוצה הייתי, שאת כרטיסי־החבר של הקומסומול הסתרנו באדמה מתחת לעץ, על־פי עצתו של דודנו המעשי — לייבקה ה„ממזר"... וברצון קיבלנו את המתנה מהשונא — את החיים, שלי ושל אשתי, העתידה להיות אם לבננו. ואף כי אין אנו יודעים, מה ילד יום, הרי שוב יכלו ריאותינו לנשום את האוויר הריחני. המצפון הצעיר מחפש תשובה על המתרחש וניחומים: מן הסתם לא כל הגרמנים זוללי־יהודים המה; הן היו בגרמניה 4 מיליון קומוניסטים. חוזרת אליך האמונה בסולידריות בינלאומית. צועדים אנו חזרה בכיוון לינובה.

אנו מתעכבים בכפר היהודי, הגוסטינץ הישן. כאן נודעה לנו האמת האיומה על ינובה: האונס של בת קאפעליאנסקי, שיצאה מדעתה; רציחות־ההמונים שבוצעו על־ידי הרוצחים ליובקה זאכאר, יאן פינקובסקי הפולני, שהיה מנקה־ארובות וגוי של שבת ואחרים. אף כי הכפריים האכילונו והשקונו ונתנו לנו מקלט לילה, נתבקשנו על־ידם לעזוב את הכפר, כי ראש הכפר, הגוי, איים עליהם שיסבלו בעד מתן מחבוא לקומוניסטים. קיבלנו זאת בהבנה. קל יותר לסבול בעד חטאים פוליטיים מאשר רק משום שנולדת יהודי.

האב מחביא קומוניסטים והבנים רוצחים

בטרם יאיר השחר יצאנו דרך היער. מצויידים בכיכר לחם וגבינה צועדים אנו בשביל במעבה היער, נושמים את אווירו הלח, כאילו לא היו בינובה גרמנים, רוצחים ושודדים. מוכנים אנו להישאר לחיות ביער המלא סודות, הרחק מעיר וממתים. אך גיחות מטוסי־התובלה השחורים עם סימן צלב־הקרס הלבן, כעורבים שחורים, באים להזכיר לך, כי גם פה בחיק־הטבע עלול להשיגך האגרוף הרצחני...

מבלי שהרגשנו בכך צץ לפנינו פתאום השאוליסט הוותיק, היערן יוסטין, אשר בכל החגיגות בינובה היה מניף את הדגל הליטאי הצהוב־ירוק־אדום. הוא הרגיע אותנו, שאין לנו מה לחשוש מפניו, שהגרמנים חביבים עליו כמו הרוסים. הוא אמר לנו: "Simtas velniai isejo ir dusimtai atejo" (מאה בכורי־שטן יצאו ומאתיים באו). התארחנו בביתו כשבוע ימים. נתן לנו לאכול ולשתות. על כל צרה שלא תבוא ישנו באסם. גילה לנו, כי בניו הלכו לינובה לנקום בקומוניסטים, למורת־רוחו. מעכב הוא בעדנו עד יעבור זעם, כלומר, עד שהרוצחים ירוו דם יהודי... פרדוקס — האב מחביא שני קומוניסטים יהודים צעירים; ואילו הבנים רוצחים, אונסים, שודדים...

ממנו שמענו לראשונה מאז פרוץ המלחמה ניתוח נכון של המצב: הגרמנים יפסידו במלחמה, וגורלם יהיה כגורל צבא נפוליון; אך כמו נפוליון יגיע גם היטלר לשערי מוסקבה, והמלחמה תארך 4—5 שנים, מה שלא נתקבל על דעתנו.

שוב שוחררנו על־ידי שונאינו

מאחורי המלבנות סמוך לכביש שמענו את הצעקה המוכרת, המקפיאה את הדם בעורקים... שני ליטאים, מבוגר ואיתו זאטוט כבן 14, כנראה אב ובנו, עם שערות פשתן מגודלות־פרע ועיני־חתול רצחניות, כיוונו אלינו את רוביהם, ולמראה מבטם האדיש צמא־הדם הבנתי, כי הגיע הקץ... ומשונה הדבר — מתחת לסף־ההכרה תרתי במבטי אחר גרמנים שיצילונו... הליטאי נבח אלי, שאפשוט את חליפתי. כנראה, שזו קסמה לרוצח. תפסתי את העניין ועניתי לו, שיטריח את עצמו לפשוט את החליפה מגופי. הוא לא ירה. חבל היה לו לנקוב בכדורים ולהכתים בדמי חליפה כזו... מתוך זהירות לא העיז להתקרב. לפתע, כבאגדת פלאים, הופיעו על הכביש עגלות

עם אנשי־צבא גרמנים. החילותי לצעוק, וחיילים אחדים באו במרוצה עם נשקם. האיכר ובנו איבדו את עשתונותיהם והחלו לגמגם בליטאית: „ז׳ידיי״, ואנו הסברנו בגרמנית רצוצה, שעמד לשדוד אותנו בדרכנו הביתה. הם לקחו מהליטאים את רוביהם, הרביצו בהם היטב ואותנו שחררו. שוב שוחררנו על־ידי שונאינו המושבעים.

למזלנו נע על הכביש צבא גרמני סדיר, והגענו בשלום לקובנה. ליד הבתים הראשונים עצר אותנו נוצרי זקן; הכניסנו לביתו וסיפר, שאוסרים את כל היהודים הבאים והם מובלים לפורט ה־7. נטל מאיתנו את צרורותינו, נתן לי תיק ולאשתי — מטפחת של איכרה, העבירנו בסירתו את הנהר, וייעץ לנו ללכת רק במרכז העיר.

במאסר בית

חדרנו היה במרכז רחוב מאירוניו. היינו מטיילים בפטרובקה ובשדירת־החופש כזוג נאהבים „ארי״, עד שהיינו מגיעים חזרה למעוננו עם דפיקות לב. לנגד עינינו חלפו ליטאים שהובילו קבוצות יהודים עם ידיהם על ראשיהם, ביניהם גם ילדים, שידיהם טרם הגיעו לראשיהם... והלב נקרע לגזרים, והיה רצון לזעוק: קחו גם אותי איתם, גם אני יהודי!... אך הרצון לחיות חזק יותר; נצמדנו זה לזו, כאילו היתה זו סגולה למניעת הגורל היהודי הטרגי...

במעוננו לא נגעה הרעה. בעל־הבית היה חייט־הנשים חפץ. יד הפורעים לא הגיעה לכאן, היות והבית היה בשכנות הבנק הליטאי, והגרמנים שיכנו שם יחידה להגנת הבנק. טבח היחידה, שידע על קיומנו, היה מביא לנו בחשאי פעמים לחם, פעמים שיירי־אוכל. היינו לו אסירי־תודה, כי להיראות בחנות לא יכולנו וגם לא היו לנו כרטיסי־מזון. בשוק היינו צפויים להתנפלות, למאסר, לשוד ולמכות־רצח.

נודע לנו על הפוגרום האיום שערכו הליטאים ביהודי סלבודקה מבלי לפסוח על בית. ילדים נרצחו בקתות־רוביהם של פריצי־החיות. יותר מאוחר מצאנו בית יהודי ועל הקיר כתובה בדם המילה — נקמה! כמו־כן נודע לנו על התנגדות נואשת שגילו חסרי־המגן.

כך ישבנו שבועות אחדים כבמאסר־בית בציפייה מענה למה ילד יום, ללא מגע עם העולם החיצוני, פרט לטבח הגרמני, שקיים את נפשותינו, עד שנצטווינו על־ידי השוער בשם השלטון הגרמני לעזוב את מקום מגורינו ולעבור לסלבודקה, שנקבעה כמקום־מגורים ליהודים. בכוונה אין משתמשים עדיין במילה גיטו. וכדי לשכנע את היהודים בהכרח להזדרז ולעבור, מארגנים התנפלויות במרכז העיר. אלפי יהודים נחטפים מדירותיהם — גברים, נשים וילדים — ואף אחד מהם לא חזר... לעומת זה היה שקט בסלבודקה, ואפילו הירשו ליהודים לקנות משהו בחנויות... יהודים „שוכנעו״ והחלו לנהור עם צרורותיהם על עגלות־ילדים ואמצעי־תחבורה פרימיטיביים אחרים, כמו ביציאת מצריים, אך בכיוון אחר — מגלות אחת לשנייה, שמה „גיטו״, בחזרה לימי־הביניים של המאה ה־20, מבלי לשער שהגרוע מכול עוד לפניהם...

שיכלנו בני משפחה

לתוך שטח, בו התגוררו קודם לכן אי־אלה אלפים יהודים, גם כן לא ברחבות, דחקו הרוצחים מעל ל־30 אלף איש. בכל זאת מצא כל אחד אצל ידידים ומכרים מיטה וגג מעל לראשו. את אמי היקרה והילדים מצאתי בבית־מדרש. את אבי ואת אחי הצעיר, הירשלה, גררו הגזלנים הליטאים אל הפורט ה־7. גם אחי אברהם היה איתם, אך אבי אמר לו בהזדמנות לברוח. הוא הצליח לחמוק וחזר אל אמא לבית־המדרש...

שמחת הפגישה עם בני המשפחה לא ארכה. שוב איבדתים, והפעם לנצח, באקציה הראשונה, שהגרמנים ביצעו בגיטו ביום בהיר, כאשר הגברים הוצאו לעבודת־כפייה מחוץ לגיטו — הפוגרום המאורגן הראשון לפי הדגם הגרמני. אחי אברהם ואחותי אסנת היו באותו בוקר אצלנו, כשהופיעו משמרות הגרמנים החלו לרוץ אל אמא, אך הרוצחים מנעו בעדם. כך שיכלנו אותם. המשפחה התאחדה, ועוד שני משכבים סודרו בדירה הצרה. יחד נושאים בלב את האבל. יחד

עוברים את דרך הקוצים עד הסוף: רעב, מחסור, קור. הננו חסרי־אונים לעזור אחד לשני. אך כשעולה בידי אחי להשיג כיכר לחם, הוא מסתירו עמוק במכנסיו, על מנת להתחלק אתי. ולאחר שעבר את הביקורת מסתבר, שמבלי שירגיש בכך אכל לאט־לאט את תוכו...

היאוש תוקף את מרבית שוכני־הגיטו. אנשים החלו להתחמק מלצאת לעבודה בעיר. הגרמנים מארגנים משטרה יהודית, שמתפקידה להזעיק את האנשים לעבודה. הרעב משתולל בגיטו במלוא עוצמתו. שום מזון אינו מוכנס, אפילו את מכסת המינימום, מנתם של אסירים, אין שוכני הגיטו מקבלים. הגיטו נשמר היטב על־ידי הליטאים צמאי־הדם. המעטים היוצאים לעבודה בעיר עוברים ביקורת חמורה בשובם, והכול נלקח מהם — פת לחם, תפוח־אדמה — ולעיתים תכופות אף יש המשלמים בחייהם בעבור נסותם להכניס מיצרכי־מזון, שרכשו תמורת בגדים.

בטלטלה בגיטו

הסוחר קצר־הקומה וביש־המזל מאידקונן, יורדן, נהיה לאדון גורלם של חיי 35 אלף, לפי ספירה רשמית. לפניו חייב להתייצב ד״ר אלקס הישיש, שנקבע על־ידי הגרמנים כראש היהודים, ולהאזין לפקודותיו. ילדים כמו ציפורים מבוהלות חשים, כי הם המועמדים הראשונים להיספות. הם חדלו לבכות ונמנעים מלהיראות בסימטות הגיטו. שוכבים הם בחשאי בפינות סתר ומצפים בעיניים רעבות, שמא יביאו ההורים משהו להשקטת הרעב — ולו לזמן־מה.

ממרחק־מה מגיעים יומם ולילה הדי יריות מקלעים. יהודים בגיטו מתנחמים: החזית אינה רחוקה, עוד מעט ינחלו הם מפלה כנפוליון, כהמן — וליהודים יהיה פורים חדש. ומה שהעתונים כותבים, שהקרבות מתנהלים בסמולנסק, ליד לנינגרד ומוסקבה — זהו שקר! אין להאמין לגרמנים. הרהורי נחמה כאלה מילאו את לבבותיהם של יהודי הגיטו המעונים. ובאותו זמן היו המקלעים בפורט ה־9 וה־7 זורעים מוות וקוצרים חיי יהודים, שרק אתמול היו בין שוכני־הגיטו. עד כמה להוטים היו למילות ניחומים מראה העובדה, שלפני האקציה הגדולה הפיצו הגרמנים שמועה, כי הפיהרר אסר לירות ביהודים, וכי אלה שנשארו בחיים יצטרכו לעבוד עבור הגרמנים. היהודים נאחזו בזה ומסרו זאת מפה לאוזן. במו עיניהם ראו, שהכניסו לגיטו מזונות: לחם, קמח, סוכר, גריסים, ריבה ואפילו בשר. הוכחה נוספת: החלו בהרשמה ובחלוקת תעודות־עבודה לפי המקצוע, ובעיקר — כרטיסי־מזון; אפילו כסף — נאמר — יתנו... כותב שורות אלו נפגש בעיר בחשאי עם רוסי מינובה, קולקה סמיונוב, קומסומוליץ לשעבר. ממנו נודע לי, כי בפורט ה־9 עובדים מחפרים ומכינים קברות־המונים, וכי מביאים לשם כלור...

שנאת הליטאים אלינו גוברת מיום ליום. אפילו ילדים מסתכלים לך בפרצוף ותרים אחר אף יהודי, ילד יהודי. אשתי צריכה להיות לאמא, וזה בלבד מהווה לפי החוק הגרמני פשע גדול, שעונשו — מוות. יושבים אני ואשתי היקרה ועדינת־הנפש רעבים ואחוזי־יאוש וחושבים מה לעשות. להישאר בגיטו — פירושו מוות מחר, לחמוק מהגיטו פירושו מוות היום. מובן, שאנו מחליטים להמתין ליום המחרת. גם יום נוסף של חיים שווה משהו.

הרי זה יודקה

והנה נכנס לחדרנו בא־כוח של מנהלת הגיטו להרשמת הדיירים. להפתעתנו הרי זה בן עירנו יודקה זופוביץ. לאחר שיחה קצרה מגיעים שני היריבים הפוליטיים לשעבר להסכמה על הצורך בהתנגדות. מפיו נודע לי, כי בגיטו נמצאת גם מר׳קה לאן. כמו־כן מסר לי, כי מכניסים לגיטו יהודים מינובה, ומעט תקווה מתגנבת לליבנו. הן כבר ספדנו לכל יהודי ינובה... ואם עדיין שרדו שם יהודים — אולי גם מישהו ממשפחתנו. ואם נגזר על יהודי הגיטו למות, לשם מה צריכים הגרמנים להביא לכאן עוד יהודים? וכי אין יותר מקום בגיריאלקה?... מתגנב זיק של ספק — ושמא צודקים האופטימיסטים?... וכי לשם מה ההרשמה? — הן כבר המיתו יהודים רבים ללא הרשמה...

על כל צרה שלא תבוא רושם אותנו יודקה זופוביץ בשמות אחרים — ליאון וסוניה גנס, לא עוד קומוניסטים, פועל בניין, המקצוע של אבי. לכאלה זקוקים הגרמנים. הולכים לבנות שדה־תעופה חדש. בפגישותינו הבאות הזכיר לי את שיקוליו הנאיביים, ולכאורה הגיוניים, כיצד לחמוק מעונש. כלפי הגרמנים היינו כולנו שווים — ציונים, קומוניסטים. רק בעד זה שהיתה לנו החוצפה להיוולד הגיע לנו עונש מוות...

עוד ישנם ליטאים...

והמוות לא הניח זמן רב לחכות לו. אמנם הביאו יהודים אחדים מינובה, שעלה בידם להסתתר בכפרים. המשטרה אפילו סידרה עגלות של איכרים להובילם לקובנה. הללו מרוצים היו להיפטר מאורחיהם היהודים, אף כי החזיקום לא בחינם. אנו היינו היחידים המאושרים, כי מצאנו בני משפחה: אמא, דודה, אחים ואחות של אשתי. כמו־כן נודע לנו, שאחותה הצעירה, יאנעלע, גבוהה עם שערות בהירות ועם חיתוך דיבור פולני, מסתתרת בקובנה בתור ארית, עובדת כעוזרת בית אצל האשה הליטאית האצילה ויקטוריה קרוליצקינה. הדבר נראה לנו כאגדה נהדרת בל־תאומן לילדים בחלום מלא סיוטים. עוד ישנם ליטאים, המוכנים לסכן את חייהם להצלת ילד יהודי?... זכינו אפילו לראותה חולפת מעבר לחומה. הנה היא הולכת ה„ארית", שלובת־זרוע עם אשת חסדה ביום ראשון בהיר; צועדות הן על המדרכה, האסורה ליהודים; שבעה, לבושה כהלכה, גאה, ללא הטלאי הצהוב, עם חיוך רחב מעושה... ומעבר לגדר — רעבים, לבושי־בלויים, למוות נדונים — אמה, אביה, אחים ואחות. חלילה לה להזיל דמעה... להעיף מבט העלולים להסגיר אותה ואת אשת חסדה. שיישאר מישהו מהמשפחה להדליק נר זכרון...

מה שמתרחש בליבה של הנערה הצעירה מעבר לגדר ובליבה של אמא מצד זה של הגדר יודעים רק אלוהים והן עצמן. דומה והנה תינתק הנערה מן האשה האצילה, תרוץ לגדר התיל, תאחז באמא המעונה מרעב ומחסור, תנשק את עיניה החריבות מדמע ותזעק בקול רם: „אמא יקירתי, רוצה אני למות יחד אתכם, אין לי כבר כוח לשמוע את בדיחות הרוצחים השיכורים על חשבון היהודים הטבוחים ולהעמיד פנים, כי שמחה אני יחד איתם! אין לי יותר כוח למות 24 שעות ביממה מפחד, שהנה יגלו, כי יהודיה הנני!"...

אין גבול לשפלות

אך הרצון לחיות והאחריות לגבי האשה הטובה קרוליצקינה, העלולה לשלם בעד זה בחייה, מונעים אותה מצעדי־יאוש. וממשיכה היא לטייל כאילו לא קרה דבר. טיול רגיל ליד הריכוז של אנשי הגזע הנחות, כאילו — להבדיל — בגן זואולוגי... ואמא, לאחר התראות מוזרה זו, התעלפה. בקושי השיבו את רוחה. אך הרעב הוא כה חזק עד שהוא משכיח הכול ומאלץ לחשוב רק בכיוון אחד: אוכל! והילדים מביטים בעיני־רעב כציפורים בקן עם מקורים פעורים ומבקשים בלחש: „אמא, אוכל!"... מספרת שכנה, כי ליד הגדר מסתובבות איכרות עם לחם. אמא פושטת את מעילה הקיצי, מתעלמת מהסכנה להיירות ללא אזהרה — כפי שכבר קרה, שלא אחד בלבד נשאר תלוי על הגדר משום שרצה לרכוש פת לחם — ורצה לגדר, אשר מעברה השני מהלכת גויה ובידה כיכר לחם. החילופים נעשו. אמא אצה בחזרה בלי המעיל, מסתירה משהו המבשר לעיניים הרעבות את השתקת הכאב הבוער של הרעב. משהו לאכול! הילדים כבר בולעים את רוקם... הנה אמא כבר בבית, שמה כיכר לחם טרי על השולחן. כולם חשים את הריח המתוק. אמנם הצבע נראה חשוד. אך מי שם לב בזמנים כאלה על הצבע. כולם עוקבים אחר הסכין החותכת בלחם הרך... ואין מאמינים למראה־העיניים: אין גבול לשפלות האדם! הלחם אפוי היה מזבל בהמות עם תבן ועם שכבה עליונה דקיקה מבצק...

הילדים לא אבו לוותר על התקווה להשקיט את הרעב וליקקו את הקרום הדק כמו גלידה עד לזבל המסריח...

האקציה הגדולה

והנה בא היום, אשר יגורנו מפניו — יום האקציה הגדולה.

בטרם בוקר החלו להזעיק כל נפש חיה אל הכיכר „דמוקרטו". איזה פרדוקס איום! הכיכר מוקפת שרשרת של רוצחים ליטאים עם מקלעים. בתווך עומדים הגרמנים וממיינים כמו כבשים — מי לימין ומי לשמאל. אין יודע, מה טוב יותר. מישהו פונה ללכת שמאלה אל אמו. הרוצחים מכים אותו ומגרשים אותו חזרה לימין. וכן להיפך. יודקה זופוביץ מתרוצץ בין השורות ומייעץ להתחלק למשפחות זעירות. אנו שומעים לעצתו ומופנים ימינה. אלה משמאל מוקפים משמר מוגבר. מובילים אותם לגיטו הקטן ומשם — למחרת עם שחר — לפורט ה־9... בעלה של דודתי אסתר, הדוד שמואל זילבר מינובה, שהופרד ממשפחתו והופנה שמאלה, נמלט בלילה וחזר לגיטו. ניספה אחר־כך בעיר, בחפשו מחבוא לילדיו.

שוב הדהדו באויר הצלילים האיומים של המקלעים מכיוון הפורט ה־9. לא היה זה עוד סוד. כבר החלו להביט למוות ישר בעיניים, לשאוף את רעלו הצונן לתוך הריאות.

כהוכחה הגיע במרוצה איציק בלוך בן ה־11, ללא בגדים תחתונים ומכוסה דם. נמלט מהבור. סיפר, כיצד הובלו בקבוצות אל הבור ונורו מכל העברים, לאחר שאולצו לפשוט את בגדיהם... אמו צעקה לעברו: רוץ! — והוא רץ, חש כויה בכתפו והמשיך לרוץ אחוז אימת־מוות עד שנפל אין־אונים בתוך שיחים. אחר־כך בחסות החשיכה גרר את עצמו אל הגיטו והתגנב לתוכו מבעד לגדר כשהוא פצוע. גם שני הצעירים ראובן גורגל ואהרון גפנוביץ, שהסתתרו כנוצרים בכפר סמוך והיו עדי־ראייה, סיפרו אחר־כך בגיטו על מחזות־האימים שראו.

כל זה שם קץ לאשליות שהיו מנת חלקם של שוכני הגיטו.

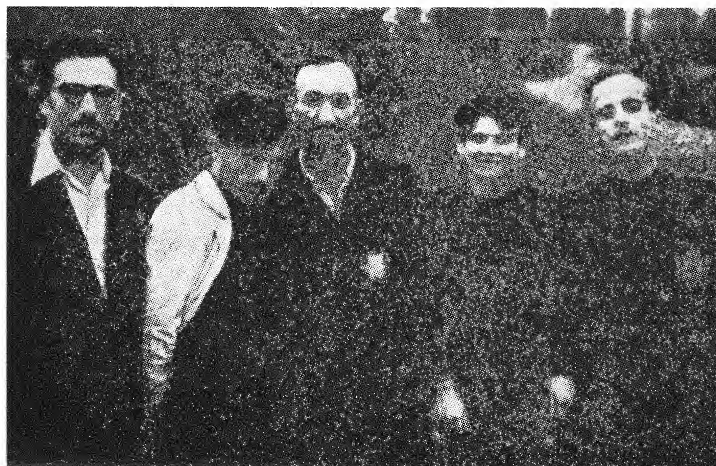
בינתיים נוסף למשפחתנו עוד איש. אחי, שנסע עם בריגדה לסביבה, פגש גברים יהודים, ואחד מהם היה אבי אשתי. בעזרת יודקה זופוביץ הבאנוהו לגיטו. וכך היינו המשפחה היחידה המאושרת, שמצאה את אבי הילדים, אשר כבר התאבלו עליו. מצאו — על מנת יותר מאוחר שוב לאבד — מי באושביץ ומי בדכאו...

החיים בצל המוות

לאט־לאט מתרגלים לחיות עם אימת־המוות, אך לאכול מוכרחים. אחת הנערות, יוליה בורקה, כעת אשתי, אז בת 15 — קטנה וצנומה, רעבה מסתובבת ליד הגדר. כציפור בכלוב. מוחה הצעיר אינו יכול לתפוס, מה מתרחש כאן; מדוע מעבר לגדר יש הכול — חיים, לחם, שירה, ומצד זה של הגדר — רק רעב, עינויים ומוות... מנסה היא כציפור במקורה לתקוע ראשה בין חוטי התיל. כן, זה הולך. ואחר הראש — גופה הצנום. ריח של לחם טרי מבית סמוך מושכה כמו מגנט. היא מתעלמת מהסכנה (כבר הסכינו עם המוות, לפחות לאכול פעם לשובע...), פותחת את הדלת — ולתמהונה הרב מקבלת היא אוכל לשובע, בשר־חזיר עם לחם כאוות נפשה.

לאחר שאכלה לשובע, מבקשת היא גם בשביל אחיה, אמה והרך הנולד. עמוסת לחם, תפוחי־אדמה, בצל, קטניות, קמח ואפילו חלב ליולדת מצליחה היא לשוב לגיטו, ובבית — שמחה, מלאך מן השמיים... מכאן היא נוטלת לשם מה שרק אפשר — גרביים, כותונת, נעליים, ושבה עם לחם, קמח. כך היא מזינה את המשפחה.

דודה גיטל האמיצה, בראותה כי הנערה מצליחה, עושה כמוה; מסירה את הטלאי והולכת לשוק כאיכרה. קונה מיצרכים — מה שמזדמן ומבריחה לגיטו מבעד לגדר. אנו מצפים עם דפיקות בלב, נותנים לה סימנים, כאשר השומר מסתלק הצדה מפינת הגדר, איפה שהתיל חתוך ומחובר ארעית... אחרים עושים אותו דבר ובגיטו מופיעים מיצרכים, כסף, סיגריות, אפילו לחמניות... כאשר מופיע גרמני — נעלם הכול כלא היה...

מרים לאן בין חברי ועד „הארגון האנטי־פשיסטי" בגיטו קובנה
מתוך תולדותיה של מחתרת לצבי בראון ודב לוין

ההתנגדות מתארגנת

אנו כבר היינו פעילים בחוג של קומוניסטים: ליושה שמואלוב, רונית רוזנטל, מר׳קה לאן, איידקה פילוביניק, לייזר זילבר. לסופר הצעיר חיים ילין חוג משלו. נוצרים מגעים בין החוגים וקם אירגון מאוחד של התנגדות. מוצאים אנו שפה משותפת עם יודקה זופוביץ והחוג שלו: איקה גרינברג, משה לוין, האחרון — ראש המשטרה היהודית בגיטו. מכנים אותו לוין הצהוב. הוא וכן יודקה זופוביץ, בנצלם את תפקידיהם במשטרה, עוזרים הרבה לקבוצת הפעילים לאחד את כולם — ציונים, קומוניסטים, בונדאים וסתם יהודים לאירגון מחתרתי במטרה לנהל מאבק עם השונא.

הגיטו אחוז יאוש. שוכניו — זועמים על חוסר־האונים־והמגן, רעבים ותשושים מעבודה קשה, מפחד ודאגה לקרוביהם — מביטים בהערכה אל אלה, אשר, לדעתם, שייכים לתנועת הפרטיזנים. אפילו מחברים אגדות על מעשי־גבורה. מסייעים הם בידי כל שליח, הפורש מהשורות ומתערב בין ה„אריים" על המדרכה. מסתירים אותו מעיני השומר הגרמני, ומקבלים בכבוד את פניו של אחד כזה בשובו, כאילו היה בכוחו להביא את הגאולה... ושליחים כאלה מתייצבים ברצון. אחד נכשל ועשרה אחרים באים ומתייצבים לשליחות הרת־סכנות.

כאלה היו הצעירות שולמית לרנר המתולתלת, רבקה אוריאש, סניה גולדשמיד, מאניעק הולצברג, שרה כ״ץ, איידקה פילוביניק, רונית רוזנטל ורבים אחרים, אשר מסרו את חייהם במאמציהם לרכוש נשק ובשליחויות אחרות...

יענקל לוי גידל שפם ומראה פניו כשל ליטאי טיפוסי. רבקה אוריאש מתהלכת גאה בשדרת החופש עם שערותיה הבלונדיות וקצינים גרמנים מנסים להיכנס איתה לשיחה. ברגע קריטי, כשאורבת לה סכנה להיות מזוהה על־ידי ליטאי שהכירה מקודם, אוחזת היא בזרועו של קצין גרמני, והליטאי אינו מעיז להתקרב.

חיים ילין נהיה לכוח־הדחף של התנועה; דימה גלפרין — האוחז בהגה בשיקול־דעת ובזהירות; האחרים — כל אחד על משמרו. מוציאים עלון שבועי, כתוב ביד, שמעביר מיד ליד חדשות מהחזית, אשר נקלטו במקלט מחתרתי. מנהלים שיחות בתאים חשאיים. שומעים אפילו הרצאות מעניינות והערכות מפי הד״ר וואלסנאק. האירגון מציב לו למטרה לעודד את ההמונים — שלא לאבד את כוח ההתנגדות ושכל רובע יחפור לו בונקר — מלינה — מוסווה היטב. עוזרים עד כמה שאפשר לכל מי שחופר מלינה. עוברים על ההוראות של הגרמנים. מארגנים בית־ספר

לילדים. המורה רוזנטל הוא המנהל, אף כי צפוי לו בעד זה עונש מוות. הילדים יושבים על ארגזים עם סחבות. בהופיע ביקורת של הגרמנים, הופכים את הארגזים, כאילו הילדים עוסקים בתיקון בגדים בלויים...

משטרת הגיטו מסייעת

כל זה נעשה בידיעתו של ראש המשטרה ועוזרו יודקה זופוביץ. בניגוד לגיטאות אחרים עמדה המשטרה היהודית בגיטו קובנה, עד כמה שאפשר היה, לרשות האירגון ולשירותו במאבק עם הרוצחים הגרמנים.

לעזרת האירגון התייצב גם הירשל לוין הינובאי, חבר היודנרט. בתחילה התייחסו אליו באי־אמון: שהרי שוחרר על־ידי הגרמנים מהכלא הסובייטי; אך לאחר־מכן התגלה כפעיל מסור של מחתרת הגיטו וצירף את ברכתו לצעירים שהלכו ליערות: „לכו ונקמו את דמנו — עין תחת עין!"

לוין הצהוב ויודקה זופוביץ היו באים אל השער, כאשר קבוצה כזו עמדה לעזוב. היה מקרה וברגע של מתח הופיעה ביקורת של קציני־ס.ס.. היו שסברו, כי יש להתפזר. זה היה מפקיר את הנהג, שבא עם תעודה מזוייפת. לוין הצהוב רמז ליודקה זופוביץ, וזה דיווח, כי בגיטו הכול בסדר וכי כאן ממתינה בריגדה לנסיעה ליער להכנת עצי־הסקה עבור הווהרמכט... עם קבלת הרשות החל משה לוין בעזרת יענקל ורבובסקי לזרז את היוצאים ובמו ידיו עזר להטיל את החבילות לתוך המשאית. בחבילות היו רובים, רימונים, כדורים.

הגרמנים הרגישו, כנראה, כי יהודים מסתובבים בעיר. הם הודיעו על פרס לכל מי שיסגיר יהודי — קילוגרם חמאה, ק"ג סוכר ו־500 מרקים. החל מצוד על יהודים. אפילו ילדים החלו לעקוב אחר יהודים. רבים היו קרבנות המצוד הזה.

איליושה שמואלוב נתפס, עונה ונורה בפורט התשיעי. אך אנו המשכנו לחפש מגעים עם פעילים בעיר, מתנגדי הגרמנים. בעיר תנאים נוחים יותר לרכישת נשק ולהסתרתו מאשר בגיטו, אשר בו המציאו הגרמנים מדי יום אמצעי חדש לענות יהודים, שלא יהיה להם זמן לעסוק במשהו אחר פרט לחיפוש פת לחם. היו לנו בונקרים תת־קרקעיים שנחפרו בלילות ואפילו ספרייה וקצת נשק, איפה שהיינו מתאמנים.

בבוקר אחד נותק הרובע ונמסר לידי הגויים. איבדנו כל מה שהכנו בדי עמל. עם זה גם ירדה לטמיון התכנית להגנה על הגיטו, כי מה שנשאר מהגיטו לא ניתן להגנה. כל רחוב היה מבודד, קל לחסימה ולכיסוי באש. בכל זאת התחלנו שוב לחפור בונקרים ותעלות תת־קרקעיות במקרה של חיסול הגיטו. הקרקע היתה חולית והכול כוסה בחול.

הנה באה אלינו כאילו מן השמיים שליחה ממוסקבה ושמה אלבינה, בחורה יהודיה, שמה האמיתי גיסה גלזר, ומביאה איתה דרישת־שלום מהעולם החופשי הלוחם. דבריה מעודדים אותנו. מפיה נודע לנו, כי לייב סלומין, בנו של יצרן הרהיטים הינובאי חיים סלומין, נמצא באיזור ינובה ומארגן את האיכרים למאבק נגד הכובש; כמו־כן נודע לנו, כי זימנס, המורה של הגימנסיה על־שם שלום־עליכם מתקרא יורגיס ועומד בראש תנועת הפרטיזנים בדרום ליטא, מחוז ווילנה, וכי הינובאי מנדקה גרון נורה למוות, בצנחו מאווירון במחוז ווילנה, ואברהם יצחק משקופ, בעלה של הינובאית שרה'קה שפירא, לשעבר — מזכיר המפלגה הקומוניסטית בליטא — ניספה ליד פוניבז'.

היציאה מן הגיטו

קיבלנו הוראות לארגן יציאה מן הגיטו ליערות אוגוסטבה. בעיני נראה הדבר מוזר: ללא נשק; מורעבים ותשושים בסביבה עויינת, איפה שעל כל צעד שורצים שאוליסטים חמושים — ללכת 300 קילומטר! אך אלבינה בטוחה היתה, כי שם ישנו בסיס עם נשק ועם מפקדים סובייטיים

מנוסים. כך הובטח לה במוסקבה, להם האמינה אמונה עיוורת. יותר מאוחר התאבדה בווילנה ביריה, כאשר גילוה הגרמנים בעזרת פרובוקטור.

המצב בגיטו היה ללא־נשוא. האקציות נמשכו. כמעט שלא היתה אפשרות לפעולה כלשהי. הגרמנים לא האמינו עוד למשטרה היהודית, ניהלו בעצמם את האקציות ותפסו גם חברים מהאירגון. הנהלת האירגון נאלצה איפוא בלב כבד לקבל את התוכנית. מאה צעירים יצאו את הגיטו בכיוון לאוגוסטבה. מהם הגיעו למטרה רק שניים: נחמיה אנדלין ושמואל מרטקובסקי, פליט מפולין, שלמד בינובה בישיבה של מנדל דייטש ואחר־כך בישיבת סלבודקה. לאחר ששוטטו בסביבה שלושה ימים חזרו לגיטו בידיים ריקות... לא בסיס, לא חיים סובייטיים, לא נשק. כל שאר היוצאים נתפסו קבוצות־קבוצות על־ידי הגרמנים ונכלאו בפורט התשיעי למילוי משימה מיוחדת ואף הצליחו לברוח משם, כפי שנראה להלן.

לאחר הכשלון עם אוגוסטבה יצאו מר'קה לאן אל סלומין באיזור ינובה וחיים ילין אל זימנס במחוז ווילנה, כדי להשיג את הסכמתם לקבלת פרטיזנים מקובנה אל שורותיהם. מר'קה לאן לא חזרה; חיים ילין חזר עם הוראה, שכל פרטיזן יהודי חייב להביא איתו נשק — לא רק עבורו. זה הגביל את האפשרויות לשלוח ליער יותר קבוצות. הגרמנים אירגנו כנופיות מזויינות של ליטאים, ששמרו על הדרכים, אשר הובילו ליערות. האירגון מצא מוצא. בעזרת נהג ליטאי, שעבד במשטרה הגרמנית, הולבשו לוחמים יהודים בבגדי ס.ס., ובראשם חיים ילין. בצורה כזאת הוברחו קבוצות לוחמים אל יערות רודניצקי. ביניהם היה גם האגרונום הינובאי, ידידי חנה כגן, שהעיד על עצמו: „כשהנך הולך עם הרובה מזדקפת קומתך". אף כי ידע לספר על גילויי אנטישמיות גם שם, היה גאה על כי יוכל להתנקם ברוצחים — אלה ה„גיבורים", הנמלטים על נפשם ללא מכנסיים, בשמעם את המילה „פרטיזנים"...

יהודים בגיטו קולטים את הסיפורים הללו, שנמסרים מפה לאוזן עם תוספות. גאים על מעשי הבנים והבנות, המכים בגרמנים ובליטאים. שוכחים אפילו כי רעבים. ופעילי האירגון מוסיפים לצייד בנשק קבוצות פרטיזנים. חיים ילין, המנהיג האמיץ של הארגון, מלווה את הלוחמים אל היער עד שנופל בידי האויב.

בריחה המונית מהמצודה התשיעית

אחר המפלה שלהם ליד סטלינגרד החלו הגרמנים לטשטש את עקבות פשעיהם. הם פותחים את קברות ההמונים, מוציאים את הגוויות ושורפים אותן. האפר מפוזר על־ידי מכונה מיוחדת על פני השדות ומעורבב באדמה. כל זה נעשה בחשאי. בעבודה זו מעסיקים יהודים מהגיטו, חברי האירגון, שנתפסו בדרך לאוגוסטבה, וכן שבויי מלחמה יהודים מהצבא הסובייטי. מה שמצפה להם בגמר העבודה ברור להם. הגרמנים כל כך בטוחים בקרבנותיהם, שאין הם מנסים אפילו להעלים זאת מהם. כשמישהו חלה, נורה במקום ונשרף.

קבוצת הצעירים מהאירגון אינם נופלים ברוחם ומתכננים בריחה. ואכן יש להרכין את הראש בפני הגבורה העילאית, האומץ וההעזה של הנידונים למוות. בכוחות עצמם ללא כל עזרה אירגנו, תיכננו וביצעו בהצלחה בריחה המונית מהמצודה התשיעית, שהיתה מגודרת, שמורה היטב ועם מכשולים טבעיים, ובה נטבחו שמונים אלף איש, רוב־רובם של יהודי קובנה והסביבה ויהודים מארצות אחרות. חלק מהנמלטים מסתננים לגיטו, ואנו מחביאים אותם, עד שהם נשלחים במשאית ליער כבריגדה של פועלים, היוצאת לעבודה בערי־השדה.

אנשי הגסטפו יוצאים מכליהם. הם מקיפים את הגיטו. קיטל המפקד מאיים בחיסול הגיטו אם לא יסגירו לידיהם את הנמלטים. אף כי ראשי־המשטרה יודעים הכול, הם מכחישים בתוקף. אנשי הגסטפו היו במבוכה כפולה. סודם יתגלה ברבים. ואם גם יודו, כי הנמלטים הסתננו לתוך הגיטו — משמע שהגיטו אינו נשמר כראוי. קיטל לא ביצע את איומו, אך התנקם אחר־כך במשטרה. בלוין הצהוב ירה למוות לעיני כול. שוטרים אחרים, וביניהם האחים זופוביץ, גרר אל הפורט התשיעי. שם עונו קשות, כדי לאלצם למסור על מקומות הבונקרים, בהם מתחבאים פרטיזנים, ילדים וזקנים. שוטר, חבר האירגון, איציק וויינר, שהגרמנים החזירו לגיטו יחד עם

שוטרים אחרים, סיפר, שפעם לאחר חקירה הושלך יודקה זופוביץ לקאזעמאט עם אוזניים כרותות, וכשהוא שותת דם השביע את כולם, שלא יעיז מישהו למסור אפילו במחיר חייו, את לוחמי הגיטו ואת הילדים — וסיים את פרשת חייו הסוערים בשירת „התקוה". איתו יחד ניספה גם אחיו מאיר. נמצאו אי־אלה שוטרים חלושי־אופי שגילו מיקומן של מלינות, בהן הוסתרו ילדים. האומללים האלה הובלו לפורט ה־9 ונרצחו שם.

היום השחור ביותר בגיטו

היום ההוא נחרת בזכרון כיום השחור ביותר בתולדות הגיטו: להסתכל, כיצד רוצחים אוקראינים מתפרעים הולכים מבית לבית מזויינים בגרזנים ובדקרים וכלי־משחית אחרים ושיכורי־דם־וויי"ש גוררים את הילדים, המביטים בעיני תחנונים אל המבוגרים שיושיעום, והכלבים המשוסים מתנפלים וקורעים נתחים מהאמהות המיואשות, שאינן רוצות להפקיר את ילדיהן; האוטובוסים אטומי־החלונות, מתוכם בוקעות מנגינות עליזות של שטראוס וואגנר, כדי להחריש את זעקת הקרבנות הצעירים החפים מפשע — עוזבים את הגיטו בדרך האחרונה, ממנה אין חזרה...

הבלוק שלנו היה סמוך לגדר. נותקנו מהמרכז מהצד הבלתי־צפוי, ולא הספקנו להעביר את הילדים למלינות שנועדו להם. היות והרוצחים החלו בפעולתם מהצד השני, ניצלנו את הזמן והכנו מחבואים מאולתרים לילדים ולזקנים: כרינו בור מתחת לתנור. הקרקע החולית עלולה היתה להתמוטט. תקענו תמוכות ואת החול סילקנו, כדי שלא להשאיר סימן. וכל זה עשינו לאור היום. הזקיף הגרמני, שעמד מעבר לגדר, ראה כל זאת, נד בראשו ולא גילה. אולי הרהר באותם רגעים בילדיו שלו...

הרגע הגורלי התקרב גם אלינו. אם, שלא הספיקה להחביא את ילדה בן השלוש, עוטפת אותו בסמרטוט ותולה על הקיר כאילו היתה זו חבילה. הקצין הגרמני — מתוך שעשוע או נסיון — מצליף בפרגול בחבילה — ושום זעקה אינה נשמעת. כאשר אמא „המאושרת" הורידה את החבילה לאחר שהרוצחים הסתלקו, ראתה פס כחול ספוג דם לאורך גופו הרך של הילד.

להדרנו פרצו שני גרמנים ואוקראיני עם דקר וכלב גדול. הכלב לא סבל את הריח החריף של החומר ששפכנו על הרצפה והסתלק. לאחריו — הגרמני, שהחזיקו בשרשרת. האוקראיני ניסה לפתוח את הרצפה בדקר שבידו, וכנראה חש בסכנה, בראותנו את פנינו הנחושות. היה לי בכיסי אקדח טעון והייתי מוכן לא למסור את ילדינו בזול. האוקראיני עזב אף הוא. הגרמני השני עוד ניסה לחפש משהו ויצא. כאשר הרוצחים התרחקו נשמע בכי עצור של ילדנו בן השנתיים.

הגיטו חוסל למעשה. שורר משטר של מחנה ריכוז. ברור לנו, כי אי־אפשר להסתיר עוד את הילדים. אין נס מתרחש פעמיים. האירגון מציב לו כמשימה להציל את הילדים שנותרו בחיים. מוסרים אותם לידי גרמנים. מרדימים אותם ומוציאים אותם, עטופים כמו חבילות מבעד לגדר, מתי שרק אפשרי הדבר. גם אשתי מצליחה להוציא את ילדנו, והיא משאירה אותו ליד מנזר. נזירה נוטלת את הסל עם הילד הישן ונעלמת במנזר.

הגסטפו הציבה לעצמה מטרה לשבור כל התנגדות מצד יהודים. בעזרת פרובוקטורים עולה בידם לגלות את לוחם הגיטו הנועז, את הסופר הצעיר חיים ילין. האירגון נוחל מפלות. טו̇בי בניו ובנותיו ניספים; ביניהם גם רעייתי בחיים העדינה והאצילה, המקשרת במחתרת הגיטו — סניה גולדשמיד־בורקה, וכן גם רוכשת הנשק הפעילה שרה כ"ץ.

אצילות־נפש במחנה־ריכוז

רואים אנו, כי הגרמנים מתחילים לסגת. החזית מתקרבת. שומעים את הדי יריות התותחים. הגיטו נשמר בקפדנות. בלתי־אפשרי ליצור מגע עם החוץ. עיקר הנשק שלנו חבוי בעיר, ואין לנו אפשרות להתגונן. מנסים להסתתר בבונקרים. הגרמנים מפוצצים את הגיטו, מעלים באש

כל חורבה. בקרונות סגורים גוררים אותנו אל תוך גרמניה ה„תרבותית", המלאה מחנות־ריכוז מוקפי גדרות־תיל — אל סבל נוסף, עבודת פרך, רעב וקור, מגיפות וכינים.

גם פה נמשך המאבק על החיים. בתנאי המחנה האיומים, איפה שאחד מוכן להוציא מהשני את פת לחמו, איפה שהגרמנים הביאו את קרבנותיהם עד לטירוף חייתי, התגלה חברנו הינובאי גרשקה רייבשטיין, בנו של ברוך הקצב, כדוגמה ומופת של אצילות נפש. הודות למקצועו, קצבות, הועסק במטבח של צבא גרמני. היתה לו שם הזדמנות לגנוב מזונות משומרים. מסכן הוא את חייו — הן במקום הגניבה והן בביקורת במחנה. ואם בעבור בצלים שנלקחו משדה ונמצאו בביקורת במחנה נתלו חמש נשים — אז מה הגיע בעבור כיכר לחם קיבר ומזונות משומרים עם חותמת הצבא? — ואת אשר גנב — לא למענו עשה זאת ואף לא למכירה, אלא כדי לקיים בחיים את חבריו וידידיו. ליד סוכתו ראו תמיד שורה של רעבים — שמא יביא גרשקה משהו... וכאב לו הלב, כאשר לא הצליח להביא משהו לחלוקה.

נקרעו לי הנעליים, ופירושו של דבר במחנה היה מוות בטוח. ההצטננות הקלה ביותר איימה בדלקת־ריאות ובקרמטוריום... גרשקה רייבשטיין גונב סיגריות, אף כי בעצמו אין הוא מעשן, מחליפן אצל גרמני בזוג נעלי־עץ ומביא לי: „הא לך, מדוד, אם אין הן לוחצות". מתחלקים אנו במזונות. הודות לגרשקה נשארים בחיים כל חברי הקולקטיב ואינם מאבדים את צלם האדם. לא תמיד השקיטו את הרעב. עד מה שמח לידיעה, שמצאתי את בני, אף כי את משפחתו וילדיו לא מצא. נודע לו, כי אחיו הצעיר אייזיק נפל בחזית וברוסיה נשארו אשתו ובנו. הוא מביאם ויחד איתם נוסע לארה"ב.

על חורבות ינובה

והנה עומד אני ליד הפלג ומאזין ללחש מימיו הקרים. לא עוד נשמע לידו צחוקם המהדהד של ילדים יהודים בטיולי שבתות אחר־הצהריים. זורם הפלג ומימיו כאילו לוחשים „אל מלא רחמים" נוגה. וטחנת־המים הישנה המטה לנפול — רדומה כאילו על־פי קללת מכשף. גלגל העץ הגדול — רקוב; הצינורות מכוסים קורי־עכבישים. עכברים מתרוצצים באין־מפריע ומביטים בתמהון על המבקר המוזר, כאילו שואלים הם: „כיצד הגעת לכאן? הן צריך היית להיות בעולם־האמת, כטוחן שלנו ווּפס, ככל היהודים..."

בבית־העלמין ההרוס: ליפא ברזין, חיים ארון, חנה ברזין

הנה בית־הקברות מעורטל מיראת־הכבוד — ללא גדר־האבן, שהפרידו בין החיים והמתים, ללא עצים, ללא עורבים... המצבות הרוסות, עקורות... עירום ככבשה גזוזה, כנשים יהודיות במחנה... רק קברו של הרב סילמן ז״ל עם אוהלו עומד על תילו. ובמקום כבוד — קבר כמעט רענן. קרש פשוט. עליו כתוב בעיפרון כימי: פ.נ. האשה הצנועה פייגה פגיר.

בשקט חיתה, בשקט מתה... לויה שקטה — לויה אחרונה... ליווה הדוד אליהו והדודה פריידל, אותם הביא הגורל מגורקי, להתראות עם אמא. לא הספיקו לשוב וגורלם היה כגורל כל יהודי ינובה.

במרי־שיח על קבר סבתא

הזוכרת את, סבתא יקרה, עד כמה נהנית ללכת עם אמי להצגה באולם הכבאים? שם היו מובילים אתכן בכבוד רב אל הספסל הראשון. מקושטות בסודרים השחורים של ראש־השנה הייתן חוצות את האולם כמו לעלייה לתורה, מבויישות קמעה, כאשר היו מסתכלים בכן ואומרים: הנה אמא וסבתא של „השחקן הראשי״...

הזוכרת את, כי לא היית יכולה להירדם לאחר החזיון? היית מצפה לי עד מאוחר בלילה על מנת להיווכח, כי אכן זהו נכדך, שעורר בך דמעות, השתתפות בסבלו ובשמחתו. שוב מספרת היית על בנך ישראל, כיצד שיחק את שלמה המלך, ושרל פגירסקי בעצמה ובכבודה באה לביתך והביאה מתנה ל„מלך״ החכם בעבור פסק־דינו המחוכם.

הזוכרת את, כיצד הגנת עלי מאימת חגורתו של אבא — על שום שלא הלכתי לתפילה בציבור, ועל כי כן הלכתי בשבת לתחרות כדורגל ועל „חטאים״ אחרים המחייבים „מלקות״... לא נתת לנגוע בילד לרעה, אף כי חטא במשהו...

הזוכרת את עד כמה עלץ ליבך, כאשר היתה מגיעה חבילה מאמריקה והבגדים התאימו למישהו מילדיה של שרה אמי? — ואת הוויכוחים עם סבא בעניינים שברומו של עולם? אף כי לא ידעת הרבה, נטלת לך את הזכות להטיח כנגד סבא, „הפילוסוף מראגוז׳ה״, להתווכח איתו בנימוקים שכנגד. הסבא מלעיג היה על ילדייך וחבריהם הקומוניסטים, הדואגים לעולם כולו, אשר אינם רוצים לעבוד ולדאוג לעצמם, וכיצד ידאגו לאחרים?... ועוד היה טוען, כי סמטנה הוא רועה ולא נשיא: „לשם מה הוא מושיב אותם בבתי־כלא ומאכילם בחינם? — שיאסוף אותם, יובילם לגבול הרוסי וישלח אותם לטעום את טעם הקומוניזם. או אז יבואו ויתדפקו על הדלתות, ינשקו את המגפיים, שירשו להם להיכנס בחזרה...״

היית טוענת לעומתו, במה סמטנה כל כך טוב, ומניין לו כי בנו של חיים קפינר יהיה גרוע ממנו. והסבא היה משיב: סמטנה נותן לחם ובשר, ובנו של חיים קפינר וכן יענקלה מגיד יתנו קדחת ולא לחם״. ושוב הטחת לעומתו, כי לא סמטנה הוא הנותן לחם, כי אם האיכר. והוא לא נשאר חייב ואמר בחיוך נבון: „בהמה שכמותך! אמנם לחם נותן האיכר, אבל בעד סמטנה מוכן הוא לחרוש האדמה בחוטמו ולתת לחם, ואילו ליענקלה מגיד ה„ז״ד״ יאמר — לך חרוש בעצמך...״ כאילו נביא היה...

והזוכרת את, כיצד היה מקלל את המחט, שלא הזדרזה לקלוט את החוט, או כשהאצבעון היה נעלם? לעומת זה הצטרכת לראותו קורן מנחת, כשהלכנו איתו ברגוז׳ה, איפה שכל איכר הכירו ושאל לעצתו. והסבא כאיכר אמיתי היה נוטל חופן אדמה, מפוררו בידיו וקובע, אם הגיע הזמן לזריעה או לא. כאיכר אמיתי לא חיבב עצלנים — ויהיו אלה רבנים, בחורי־ישיבה או קומוניסטים.

ואת, סבתא, היית מטיפה מוסר לאמא, על שהיא מפנקת אותנו ומגישה לנו כל בוקר כעכים טריים של הדודה חיה, אף כי זו היתה נותנת לאמא במחיר הקרן ולמטה מזה. אכן, צדקת. את הלחמניות והכעכים היינו בולעים, אך את הלחם שהיית אופה עבורנו היינו אוכלים כל השבוע ושוברים את השיניים. ובכל זאת היה טוב: הלחם השחור, שהיית אופה עבורנו — לכל אחד כיכר לפי גודלו — טעמו היה בשבילנו מתוק וטעים יותר מעוגה...

והקבאס שהיית מכינה מקרומי־לחם יבשים או מתפוחים רקובים — דבר לא הלך לאיבוד. היתה לך יד רחבה. כולם היו אצלך „ילדי אלוהים". על כולם ריחמת. אפילו פרדקה המטורפת מצאה מקום אצלך ליד התנור בשביל להתחמם, וצלחת מרק עם תוספת חיכתה לה תמיד. וכשבני־הבית לא שבעו רצון, היית אומרת: „מה לעשות? כאשר כולם מגרשים אותה חייבת אני לקבלה, רחמנות על יצור חי". היית בבית מ„בית הילל". אל כולם התייחסת באמון, בחיבה.

ובערבי־שבתות היה הכול מוכן לקבל את פני שבת המלכה. פמוטי הנחושת — על השולחן ליד החלות הקלועות שעל המפה הצחורה, מצוחצחים באפר ובגיר ומבריקים. והריח של דגים ממולאים, צימס ומאכלי־שבת אחרים מילא את ביתנו המסוייד נמוך־התקרה; על הרצפה — נסורת, שהובאה מהמנסרה „מדיס", כמו מרבד רך. הכול הוכן בידיה החרוצות של בתך שרה׳ל, אמי, במין מומחיות יהודית, כאשת־חיל אמיתית, ירושה ממך... עוטה סודר של שבת היית ניגשת לקמטר, מוציאה מן הקשר שבמטפחת אגורות שחסכת ומתעכבת ליד כל קופסה ביראת־הכבוד, כאילו היית שוקלת בדעתך, למי לתת תחילה — לישיבה של פוניבז׳ או לזו של טלז׳, ושמא למאיר בעל הנס — עד שהחלטת ושמת בכל קופסה בדחילו ורחימו מטבע של 10 סנט. והקופסה הכחולה לבנה של הקרן הקיימת עם המגן דויד ומפת ארץ־ישראל היתה קרובה ללבך יותר מכולן, כי זו הזכירה לך את רחל אמנו, שאינה פוסקת לבכות את בניה שהוגלו ופוזרו על פני ארצות תבל. לנו הילדים נגע עד ליבנו, על שאינה פוסקת לבכות, ולעיתים היינו מוותרים על גלידה ומטילים מטבע לקופסה. ובעת ברכת הנרות היית טוענת בשם האבות בפני רחל אמנו, כאילו מדברת היית עם פרל הסנדלרית, רסיה הטוחנת או שרה־לאה הכובענית בלשון יידיש פשוטה; וכי ייתכן, שרחל אמנו לא תבין יידיש...

וביקשת אותה, שתשתדל למען נכדך, אחי שלמה׳קה, הכבש התמים, אשר פרש מהעדר והלך אליה לארץ הקדושה, לשממותיה, לעקור סלעים וקוצים — שתגן עליו מנחשים ומעקרבים, מקדחת ומפני הערבים הפראים המתפרעים... ולמען נכדתך הבכירה מלכה, אחותי, פאר המשפחה, אשר אפילו מתנות כלולות אין לה... ולמען אס׳קה — היונה התמה, כפי שכינוה במשפחה; ואברהם׳לה והירש׳קה ואיצ׳לה, ביילינקה, גיטה׳לה, ומאיר׳קה של הדוד אליה, אשר בלימודיו לא היה כל־כך איי־איי־איי, ולעומת זה היה „מאדים" על מחליקיים ובכדורגל...

...ולמען בנייך יואל וישראל, אשר נדדו לאמריקה הרחוקה, ובנך איציק, ה„פיגורה", כפי שכינוהו החייטים, אשר על אף היותו נפח היה גבוה וזקוף־קומה. איציק זה הלך לבירו־בידג׳ן, וממנו אין בכלל אפילו „עט טבולה". אמנם „לשונות רעות" מפטפטות, שהושיבו ב„תפיסה" את כל הינובאים שבבירו־בידג׳ן. אך אין זה מתקבל על דעתך. איציק שלך הריהו ה„יושר" בעצמו. זוכרת את, עד כמה טרח ושמח להביא לך הביתה — סיר חדש, מכשיר לקילוף תפוחי־אדמה, צלחות חדשות לימות־החול ולשבת. חבל היה לך להשתמש בהן, כי יפות היו ככלי־הפסח שלך, שהיו כל השנה על ה„בוידים", ארוזים בתיבות, ורק בימי־הפסח פיארו את השולחן ה„מלכותי"; והשעון החדש אשר הביא, והוא פיאר את הקמטר. והדוד שמול׳ה ה„לץ", תמיד במצב־רוח טוב, היה צוחק ומצחיק את כולם, אפילו את הסבא. נפל בפח, המיסכן, התחתן עם אשה מרשעת ונאלץ להתגרש. זהו המקרה היחידי במשפחתך הענפה.

את ביקשת את רחל אמנו, שתשתדל גם למען בתך פריידקה, עליה דיברת כעל יפהפיה בלתי־רגילה. נשארה ברוסיה לאחר המהפיכה וצרות לא חסרו לה...

ולמען בנותייך הצעירות אסתר ורבקה, שנטלו על עצמן להפוך את העולם ולהנהיג יושר, ובינתיים הן מבלות מזמן לזמן בבתי־כלא... ובכל זאת — בליבך הסכמת איתן. וכי מדוע לא? הרי אלוהים יצר את עולמו כשלפניו כולם שווים — אם כן מדוע יש עשירים ועניים? ואכן היית עוזרת להן להסתיר ספרות בלתי־ליגלית, דגל, אף כי לא ידעת, למה זה טוב; אך אם בנותייך החכמות עושות כן, מסתמא כך צריך להיות...

ויותר מאוחר, בשנה שהיתה כולה מעין יום־טוב גדול ליהודים, השנה שלפני פרוץ המלחמה, בה כל יום עבר במוזיקה ובשמחה — ביקשת אותן חרש, וכן גם אמי — שהשמחה לא תושבת... וקשה, קשה היה להאמין, שכל זה ירד פתאום לטמיון, כאילו נחתך בסכין...

הן האמנת כאבא־אמא שלי ושל אחרים בילדיהם עם העניבות האדומות ופנקסי־החבר האדומים של הקומסומול או המפלגה, כאילו מלמעלה נועדו הם לגאול אותנו מהשכן הרצחני, שכבר אז השתלט על מחצית אירופה וזעקות היהודים הגיעו אז עד ינובה...

הן אפילו בעלי־בתים, חנוונים וסוחרים פסקו את פסוקם לאחר ההלאמה: „מוטב לסטלין את המפתח מאשר להיטלר את הראש".

ואכן הבטת עלי בימים הראשונים לפרוץ המלחמה כאילו ביקשת הגנה ברובי ארוך־הקנה, שקיבלתי ממר׳קה לאן.

לא, סבתי היקרה, אפילו על עצמי לא היה ביכולתי לגונן. הרובה היה ללא כדורים... ואת, סבתי, זכית למות במיטתך, בביתך — הקבר האחרון בבית־העלמין; האחרונה שזכתה להגיע לקבורת ישראל — מה שלא זכו 6 מיליון יהודים באירופה. נוחי בשלום על משכבך ובשקט, כשם ששקטה היית בחייך...

נוח שטרן

זֶמֶר־אֱמוּנָה יְהוּדִי

מַה נִּדְרָשׁ, לַעֲכוֹר נִשְׁמַת יְהוּדִי?
רָעָב וּמַחְסוֹר? חַיִּים עֲקוּדִים?
(תּוֹךְ תִּלֵּי גְטָאוֹת, בִּשְׁאֵרִית בְּרִיּוּת־גוּף
רִנְנָה הִתְעַלּוּת, שָׁר הַגּוּף הֶעָטוּף).

מַה נִּדְרָשׁ, הַגָּאוֹן הָעִבְרִי לְדַכֵּא —
חֲרָפוֹת, דֶּרֶךְ־רוֹק אֲשֶׁר לֹא תְּנַקֶּה?
(גַּם עֵת שַׁח רֹאשׁ־גּוֹלִים מֵרִפְיוֹן וַעֲנוּת,
הֵן לַהַט מִסְּבִיבָם, בְּקִרְבָּם, סְנֶה־הַפְּדוּת).

מַה נִּדְרָשׁ, יְהוּדִים לְשַׁתֵּק, לְדוֹמֵם?
עֲלִילוֹת־מְהוּמָה, מוֹת־הָמוֹן מְשׁוֹמֵם?
(גַּם בְּאֵשׁ־מְדוּרוֹת יְהוּדִי לֹא נִרְעַד,
וְצָפָה לַסִּיּוּם וְסִיֵּם בְּ„אֶחָד").

מַה נִּדְרָשׁ, יְהוּדִים לְנַתֵּק מִמּוֹלֶדֶת?
מֶרְחַקִּים, וּכְלִיאַת הַגּוֹלָה הַנּוֹדֶדֶת?
(הֵן מִיַּרְכְּתֵי־שְׁאוֹל, בְּכָל דּוֹר וָדוֹר,
הָעִבְרִי הַחַי לֹא חָדַל לַחֲזוֹר).

מַה נִּדְרָשׁ, יְהוּדִים לְפוֹרֵר, הַאֲבִיד?
יִסּוּרֵי לֹא־אָדָם, שִׁגּוּעַ מַתְמִיד?
(בְּתָפְתּוֹת הָעוֹלָם אֵשׁ־מוֹרְדִים בָּעֲרָה,
פַּרְטִיזָנִים דָּלְקוּ וְסָעֲרָה סַחֲרָה).

מַה נִּדְרָשׁ, מַה נִּדְרָשׁ יְהוּדִי לְהַשְׁתִּיק?
יְהוּדִי לְהַצְמִית. יְהוּדִי לְהַחְנִיק?
גֵּיהִנּוֹם עֲמָלֵק גֶּרְמַנִי? תְּכָכִים
שֶׁל מוֹשְׁלִים עוֹנְדֵי־פְּרָקִים, וְנֶאֱנָחִים?

לֹא לֹא, לֹא יוּצְמַת, לֹא יוּכְרַת יְהוּדִי!
לֹא יִשְׁכַּח עַצְמוּתוֹ, לֹא יִבְרַח יְהוּדִי!
– גַּם בְּבוֹר־הַגּוּפוֹת, בְּסִנּוּן אַחֲרוֹן
שֶׁל אָבָק־וַאֲוִיר בַּעֲפַר־קִמָּרוֹן.

תִּתְעַוֵּת אֲדָמָה, וְיִלָּבֵט הַחוֹל,
וְחָרוֹן וְתִקְוָה מְרַמְּזִים מִשְּׁאוֹל
וְאוֹמְרִים לָאוֹיֵב, הַמַּבִּיט מִתְפַּלֵּץ:
– זֶה אֵינֶנּוּ הַקֵּץ!

זְכוֹר – אֵינֶנּוּ הַקֵּץ!

(תש״ו)

אלה אברמוביץ־דלטיצקי

מה שעבר עלי - מעט מהרבה...

מלחמת העולם השנייה בשנת 1941 באה כמהלומה קשה וכבדה ביותר על יהודי ליטא, ובתוכם יהודי ינובה, עיר מולדתי.

בבית־החולים

נמצאתי אז בקובנה, בבית־החולים היהודי „ביקור־חולים", ושם פקדה אותי המלחמה. הייתי אז אשה צעירה, נשואה שנה לצבי יפה ז"ל, בנו של כורך הספרים הינובאי, ובחודש החמישי להריוני. בגלל מחלת כליות, שפקדה אותי כתוצאה מהריוני, נכנסתי לבית־החולים ב־25 למאי 1941. עברתי טיפולים במחלקת הנשים של ד"ר לויטן הידוע בכל רחבי ליטא ומצבי השתפר. ביקרו אצלי לעיתים קרובות מאוד בעלי, בני משפחתי, הורי, אחי ואחיותי, והיינו מאושרים, שמצבי משתפר ושבעוד שבוע־שבועיים אוכל לחזור הביתה.

לפני פרוץ המלחמה באה אלי אמי והחליטה להישאר כמה ימים בקובנה, אצל אחיה חיים לוין ולחכות לי, בכדי לקחת אותי הביתה.

ב־22 ליוני 1941 בבוקר השכם שמענו פיצוצים עזים, שהקירות רעדו בבית־החולים. לא ידענו מה פשר הדבר. מאוחר יותר נודע לנו, שהגרמנים פיצצו את שדה־התעופה בקובנה והם באים ומתקדמים אלינו, בלי כל התנגדות מצד הצבא הרוסי, שכבש אותנו בשנת 1940. בצהריים כבר היו הגרמנים בקובנה. אמי באה אלי, פחד גדול בעיניה, ואמרה לי: „בתי, מלחמה התחילה, אוי ואבוי לנו ולכל היהודים, ומי יודע, אם כבר נראה את משפחתנו".

בערב כבר שמעתי את הגרמנים מדברים בגרמנית עם האחיות והרופאים ומצווים, שישלחו מהר את החולים הביתה, כי הם עצמם יצטרכו לבית־החולים. התחילה אנדרלמוסיה נוראה. דכאון ופחד השתררו על החולים היהודים. תושבי קובנה המקוריים המאושפזים שם לא חיכו אפילו, שימסרו להם את בגדיהם מהמלתחה; הם ברחו הביתה בפיז'מות ובבגדים שהביאו להם קרוביהם — מי ברגל, מי בכלי־רכב, ומי על אלונקה, רק בכדי להיות ביחד עם המשפחה בזמן נורא כזה. למרות שבית־החולים הזה היה שייך למוסד יהודי, היו מאושפזים בו גם רוסים וליטאים. צוות הרופאים והאחיות היו רובם יהודים וצוות העוזרות — נכריות (גויות) ברובן. הן התחילו להלשין בפני הגרמנים ולהראות באצבע על כל חולה ועל כל רופא או אחות, שהיו יהודים. הרופאים היהודים והאחיות נעלמו מבית־החולים בזה אחר זה. הרבה מהם נורו למוות בחצר בית־החולים. יחד איתם נורו למוות הרבה חולים אנושים, שלא יכלו לצאת בכוחות עצמם. המצב הלך והחמיר מיום ליום. נשארנו רק ארבעה חולים, שלא היתה לנו האפשרות לצאת: שני גברים זקנים, אשה מבוגרת, יוצאי עיירות שונות בליטא, ואני — צעירה, חלשה וחיוורת עם תינוקי בקרבי, שלא יכולתי כבר להסתירו. העבירו אותנו לחדר קטן, בכדי שנהיה לחוד — לא ביחד עם הגויים. אוכל כמעט ולא הביאו לנו. שני הגברים הזקנים מתו בזה אחר זה. נשארנו רק שתי הנשים האומללות. הגרמנים הוציאו פקודות חדשות לבקרים ותלו אותן גם במסדרון: א) אסור ליהודים להשתמש בכל מיני כלי־רכב; ב) אסור ליהודים ללכת על המדרכה, אלא בשולי הכביש; ג) לתפור על הבגד העליון בחזית טלאי צהוב של מגן־דויד, ומאחור לתפור אותו חזק ועוד ועוד גזירות.

אמי היתה באה אלי יום־יום מהצד האחורי של הבניין, במקום שהיה חדר־המתים, ואני הייתי מדברת אליה מהקומה השנייה. ליבי היה מת בקרבי מחדש כל פעם שראיתיה עומדת אומללה ובוכה על ארבעת ילדיה, נכדיה, בעלה, שנשארו בינובה. היחידה, שנשארה לה מכל

מחמדיה, הייתי אני. וגם אני נמצאתי במצב נורא כזה, ועוד עמדה לידה לפני! אמא גרה בזמן ההוא מול בית־החולים אצל משפחת ינובאים, שהתמקמו בקובנה אחרי שברחו והשאירו הכול בינובה מאחוריהם. הקירבה לבית־החולים איפשרה לאמא לבוא לראותי לעיתים קרובות. כשהיא היתה נוכחת שהכול מסביב שקט, היתה באה אלי. האישה, שהיתה אתי בחדר, מהעיירה שאט, לא רחוק מינובה, היתה בוכה יום ולילה על ילדיה שאבדו לה. בערב אחד התחילה לצחוק ולדבר דברים שלא לעניין: „הילדים מחכים לי בחוץ", אמרה לי, „אני הולכת אליהם". פתאום קמה ויצאה מהחדר והלכה לה ומאז לא שבה יותר. נשארתי לבדי אפופה פחד ויראתי לישון בלילות.

באותו זמן נתמנתה בתור מנהלת בית־החולים רופאה ליטאית, אשה כבת 35, שעבדה ביחד עם הרופאים היהודים לפני פרוץ המלחמה והתרקמה ביניהם ידידות הדדית רבה. יום אחד היא נכנסה לחדרי, התיישבה על מיטתי ושאלה אותי, מאין אני ואם יש לי משפחה. אמרתי לה בבכי ודמעות, שאני רוצה הביתה למשפחתי ולעירי ינובה, אני לא יכולה להמשיך לחיות פה בודדה בחדר ושתרשה לי לעזוב את בית־החולים. לתדהמתי הרבה היא לקחה את ידי, ליטפה אותה ואמרה לי: „את אינך יודעת כלום, אבל אני יודעת, שאין לך כבר לאן ללכת. היהודים ברחו מינובה, רובם נהרגו ונורו. יש לי דוד שגר לא רחוק מינובה — היא אמרה לי — והוא סיפר לי אודות כל הזוועות, שקרו ליהודי ינובה. את גם לא מסוגלת ללכת. יירו בך רק כשתצאי מכאן. אני רוצה, שתלדי את התינוק כאן תחת השגחתי ואז תלכי לגיטו, שבונים בשבילכם בעיר הסמוכה וויליאמפולה (סלובודקה)".

ראיתי דמעות בעיניה, שמתי ראשי על ברכיה ובכיתי. נודע לי מפיה, כי משפחתי איננה כבר בעיר ועיירתי שכה אהבתיה נהרסה. אין לי בית, לא בעל, לא משפחה, נשארנו רק אמא, אני ותינוקי בי. איך להתגבר על הכול? קיללתי את יום היוולדי, קיללתי את חיי. הגעגועים גברו בקרבי לרוץ לינובה, לראות הכול במו עיני. כי לא יכולתי בשום אופן להאמין למה ששמעתי מפי הרופאה. בעת ההיא העבירה אותי הרופאה לחדר קטן על־יד בית־השימוש (קודם היו מאחסנים בו את הכביסה המלוכלכת). בחדר נמצאו צוהר ומיטה עבורי. הרופאה ציוותה עלי לא לצאת מהחדר, בכדי שלא יראו אותי, ואחות, שאפשר לסמוך עליה, תביא לי אוכל. ימים שלמים הייתי יושבת לבדי על המיטה, מסתכלת דרך האשנב על הנוף היפה, על השמש הזורחת, אבל אלה לא היו בשבילי! הייתי רק יוצאת לצרכי, שלא יראוני. הרופאה היתה מבקרת אותי ומביאה לי רפואות, והאחות היתה משאירה לי אוכל ליומיים־שלושה, כי היתה עובדת במשמרות. יהודים כבר לא היו בבית־החולים, וגם אותי לא ראו ולא ידעו ממני. העכברים בחדר לא נתנו לי לישון בלילות. הייתי יושבת בלילה ומפחדת להירדם. בבוקר היתה באה אמא בגניבה לראות אותי ואלה היו חיי בסך־הכול.

בגיטו

ב־13 לאוגוסט באה אלי הרופאה המנהלת ואמרה לי, שיותר היא אינה יכולה להחזיק אותי בבית־החולים. היא הוסיפה: „הגרמנים הכינו לכם, היהודים, גיטו ועד ה־15 לאוגוסט מוכרחים כל היהודים להיות בגיטו. מי שיהיה מחוץ לגיטו יירה למוות". היא נתנה לי מכתב־אישור, שאני בדרכי מבית־החולים לגיטו ושלא יפגעו בי לרעה. „אולי יהיה לך מזל להגיע ברגל לגיטו" — אמרה לי ובירכה אותי. אני נשקתי את ידה ואמרתי: „לעולם לא אשכח אותך, כי את היית מלאך בשבילי, כל חיי היו בידייך".

יצאתי מבית־החולים, ששהיתי בו כמעט שלושה חודשים. אמא חיכתה לי בחוץ. לבשתי חלוק פרחוני ארוך, שהרופאה הביאה לי ונעלי־גבר מס׳ 42, בגדי כבר לא היו מזמן בבית־החולים. הלכנו בדרך המובילה לגיטו. ראינו המון יהודים סוחבים כלי־מיטה, כלי־בית. כולם מיהרו לגיטו לתפוס דירה. בקושי הלכתי, כי רגלי היו מאובנות מרוב שכיבה. למזלנו לא קרה לנו שום דבר רע בדרך. נכנסנו לגיטו דרך שער עשוי חוטי־תיל מחושמל, ששמרו עליו שני גרמנים ושני ליטאים חמושים. שירכנו דרכנו בלב כבד. לאן ללכת? אנו רעבות, עייפות, מלוכלכות, בלי כסף, בלי בגדים, בלי אוכל ובלי ראש־משפחה, שידאג לנו. מי צריך אותנו

בכלל? לבסוף הלכנו אל בת־דודה שלי. זאת היתה בתו הבכורה של שלמה השוחט מינובה, חנה שמה, שהיתה נשואה ליעקב שלמינס מפלנגה, בשעתו נהג של מכונית בבית־החרושת „קמח" בינובה, היו להם שני ילדים: ילד בן ארבע וילדה בת חמישה שבועות. היא גרה כמעט מול השער ברח' לינקוואס מס' 4 בחדר קטן, שהיה מטבח לשעבר. גרו איתה גם שני אחיה, לייבל ודויד, ונוסף לכול באנו אני ואמא. אפילו לשבת לא היה איפה. היא היתה בעלת לב טוב מאין כמוה. קיבלה אותנו ואמרה לנו: „נגור יחד, מה שיהיה איתנו, יהיה גם איתכם". שכבנו על הרצפה ללא שמיכה, ללא כרית, ככה בבגדינו. בעלה יעקב ואחיה היו יוצאים לעבודה והיו מביאים מאה גרם לחם ומרק דליל ולפעמים משהו יותר, שקנו אצל הליטאים, אשר עבדו יחד איתם. מזה היו עוד נותנים לי חתיכה קטנה של לחם וגם כוס מרק וגם לאמא. נחלשתי מיום ליום. לא יכולתי לעמוד על רגלי. כל היום שכבתי וחיכיתי שארדם ולא אקיץ כבר. אמי היתה הולכת לשדות למצוא עלי־כרוב או גזרים רקובים, שהשאירו אחריהם הליטאים, אחרי שעזבו את הפרבר סלבודקה והלכו לגור בדירות המפוארות של יהודי קובנה, שעזבו את דירותיהם ועברו לגיטו. לחיות ככה שמונה נפשות בחדר קטן זה היה בלתי אנושי. הלכלוך והכינים וחוסר התזונה החלו לכרסם אותנו. כל היום היינו נמצאים בחצר ובלילה אפשר היה להחנק בחדר מחוסר אוויר.

אמא הלכה ל„גיטו־קאמיטעט", זאת אומרת המועצה של הגיטו, שבו ישבו יהודים והם ניהלו וכיוונו את כל חיי הגיטו: דירות, עבודה, עזרה רפואית, פטירה. בבית גדול זה עם הרבה חדרים נמצאו כל מיני מחלקות. כמובן, שהכול התנהל תחת פיקודם של הגרמנים. אמא פגשה שם בן־עיר שלנו, שהיה שוטר בגיטו. היה זה מאיר זופוביץ. הוא נכנס אתה למחלקת הדירות ועזר לה לקבל מקום־דיור באותו רחוב שגרנו בלינקוואס 24. מאיר הלך אתנו לאותה כתובת ואמר לבעל־הבית, שאנו נגור פה ושהוא לא יגע בנו לרעה. מאיר עשה בשבילנו טובה גדולה, כי היו כל מיני מקרים חמורים, כיוון שבעל הדירה ראה בעין רעה שאנשים זרים לוקחים ממנו חדר. אבל למרות שבעל־הבית שלנו היה מטבעו אדם רע, פחד מנוכחותו של השוטר והסכים. מאיר זופוביץ עזר לבעל־הבית להעביר את הרהיטים שלו לחדר השני ואנו נשארנו. קיבלנו מיטה צרה ושמחנו על זה, שיש לנו מקום משלנו. כעבור שבוע באה אלינו עוד משפחה בעלת שש נפשות ומבלי לשאול דבר העמידו את המיטות, גרנו כבר שמונה נפשות בחדר הקטן. התיידדנו. הם היו אנשים שקטים — זוג, שלושת ילדיהם ובחורה רווקה. בישלנו בחוץ, כי המטבח היה שייך לבעל־הבית, והוא לא הירשה לנו להיכנס. אמא היתה מביאה אותם העלים כרגיל, בישלנו את זה במים. היינו רעבות כל היממה, לא היה במה ואיפה להתרחץ. הכינים התרבו אצלנו ולא מצאנו עצה לזה. אנשים מתו יום יום במאות עקב החיים המלוכלכים והמחלות, ללא עזרה, שפקדו את הגיטו.

יום־יום היו הגרמנים והליטאים הולכים ברחובות לחפש גברים לעבודות פרך. רוב היהודים, שיצאו לעבודה כביכול, לא היו חוזרים. היו לוקחים אותם ישר למצודת ה„פורט התשיעי" ויורים בהם. הגרמנים ידעו, שבגיטו עלולים להתפשט כל מיני מחלות מדבקות ובייחוד הטיפוס, ובכלל הם היו מעוניינים לחסל מה שיותר אנשים, כי הצפיפות היתה נוראה. המצב היה אנוש. מותר היה לנו להיות ברחוב רק עד שעה שבע בערב, ומי שעבר חוק זה, היה נורה במקום. החלונות היו סגורים ומכוסים בבד עבה, בכדי שקרן־אור הכי קלושה לא תיראה; חששו, שעל־ידי האור ניתן סימנים לאויב. יום יום וגזירות חדשות, יום יום הוצאו אנשים להורג. בוקר בוקר היינו שומעים את הקולות הפראים של הגרמנים, שהיו פורצים את הדלתות וסוחבים בכוח יהודים חלשים לעבודה. היה נורא ואיום לחיות. אנו היינו מקנאים במתים, שהיו מובלים עשרות־עשרות בעגלות רתומות לסוסים דלים ורעבים לבית־העלמין שבגיטו.

הלידה

ברחוב קריקשצוקייצוא 101 היה בניין גדול בעל הרבה חדרים, בו עבדו ולמדו אנשים מקצוע לפני פרוץ המלחמה. קראו לזה „די ווערקשטאטן". בניין זה הירשו הגרמנים להפוך לבית־חולים

בשביל הגיטו. העמידו שם מיטות, הכינו קצת רפואות והעסיקו רופאים. הרוב, שעבדו בקובנה בבית־החולים, היו רופאים מצויינים. בראשם עמד הרופא הנודע, הכירורג ד״ר זכרין.

דוקטור זכרין נכנס האחרון לגיטו, כי הגרמנים ניצלו אותו בשבילם לכל מיני ניתוחים מסובכים, שהוא היה המומחה היחידי בקובנה, שיכול היה לבצעם. הדוקטור זכרין עזר מאוד בניתוחים, בקבלת רפואות מהגרמנים ועוד ועוד. הוא ניהל את בית־החולים ונחשב לאישיות גדולה בגיטו.

זמן הלידה שלי התקרב, ואני פחדתי שזה רק לא יקרה לי בלילה, כי אסור לצאת אחרי שבע, ובית־החולים היה רחוק מאיתנו כמה קילומטר. פחדי לא היה לשוא, כי צירי הלידה שלי התחילו דווקא בשעה עשר וחצי בערב. נשכתי את שפתי עד זוב דם, אמא עמדה על ידי ובכתה, שכני ריחמו עלי. לא יכולנו לצאת לקרוא לרופא, ואיך לחכות עד הבוקר? רציתי דבר אחד: למות, לא לחיות, כי לא החשבתי יותר את החיים, המוות ודאי היה אז בשבילי הגואל היחידי. בשעה שלוש בלילה אמרתי לאמא: „נלך לבית־החולים או שאני אמות בייסורי״. פחדתי לצעוק, שמא ישמעוני הגרמנים. השכנים אמרו לי: „אלה, אל תלכי, כי הגרמנים יהרגו אותך בדרך״, אבל איזה כוח טמיר משך אותי, כוח של לא־איכפתיות, כוח שהריץ אותי ללכת דווקא למוות היותר מהיר מאשר למות מייסורי הלידה, בלי כל עזרה רפואית. לקחתי את יד אמא ופתחתי את הדלת. הרחוב היה חשוך ושקט כמו בית־עלמין. פתאום הרגשתי קרן־אור חזקה מפנס המאיר עלינו. נבהלתי וסגרתי את הדלת, אבל שמעתי את קול הגרמני הצרוד: „האלט, קום ראוס שנעל, ווען נישט שיס איך גלייך״ (עצור, תצאו מיד, או שאני יורה). השכנים לחדר התחילו לגדף אותי: „תצאי מיד, אנו לא רוצים למות בגללך״. פתחתי שוב את הדלת ויצאנו. הלכנו לכיוון השער ומולנו מתקרבים בעלי רובים דרוכים — גרמני וליטאי, ואור פנסיהם נופל עלינו. כשנעצרו, שאל אותי הגרמני, לאן אנו הולכות. עניתי לו: „ללדת ילד, לבית־החולים״. „עכשיו? — אמר — האם לא ידוע לך, שאחרי שבע אסור לכם לצאת לרחוב?״ עניתי לו: „כן, אני יודעת, אבל בבית אני אמות, ושאני יוצאת בלילה מגיע לי גם כן מוות; המוות השני יהיה יותר מהיר״. הוא הסתכל בי ושאל: „איפה בעלך?״ עניתי: „הליטאים הרגו אותו יחד עם כל משפחתי, והאשה הזאת היא אמא שלי״. „טוב, הוא אמר, לכי לבית־החולים שלכם ללדת, אני לא אעשה לכן כל רע, אבל בדרך ודאי תפגשו ס״ס או ליטאים, והם יירו בכן״.

אמרנו לו תודה רבה והמשכנו ללכת. הייתי בטוחה, שתיכף תישמע ירייה ואנו ניפול; אבל הם הסתובבו והלכו אל השער, ואנו המשכנו לכיוון בית־החולים. הדרך היתה ארוכה ללא כביש, החושך היה נורא ללא סימן חיים של בני־אדם, עיר־רפאים ממש. נדמה היה לנו, שאנו כבר הולכות שעות שלמות, אבל עוד לא ראינו את שער בית־החולים. כל כמה דקות נעמדנו, כי הצירים לא נתנו לי ללכת. חשבתי, שכל רגע אני מאבדת את הכרתי. לולא אמא וודאי שהייתי נופלת לחול מהחולשה, שתקפה אותי כל רגע. נעמדנו על־יד בית ושמעתי ילד בוכה והאם מרגיעה אותו. דפקתי לאט בתריס ואמרתי: „אשה טובה, תגידי לי איפה בית־החולים?״. האשה התחילה לקלל אותי באופן היסטרי: „לכי, הלוואי ותמותי, מי זה בא באמצע הלילה? את משוגעת, אני לא אפתח לך!״ ביקשתי שוב ושוב, שרק תסביר לי את כיוון הדרך, אז היא אמרה: „לכי עוד כמאה מטר, אז תראי חומה לבנה ושער לבן בה״.

המשכנו בכוחותינו האחרונים עד שהגענו לחומה לבנה. בקושי מצאנו את השער והתחלנו לדפוק בכל כוחותינו. השוער היהודי רץ לשער ודיבר גרמנית: „תיכף, תיכף אדונים, אני פותח״. כשפתח וראה אותנו שתי נשים, לא האמין למראה עיניו. התאספו סביבנו רופאים ואחיות. כולם התפלאו, שלא פגשנו בדרך הארוכה הזאת שום גרמני ולא ליטאי, ששורצים בלילות בגיטו ויורים באנשים בגלל קרן־אור דקה שנראית מחלונם, ובמקרה שלי עברתי בשלום מהרחוב שבו השער כברת דרך ארוכה, זה ממש היה פלא. נראה, שאיזה כוח עליון היה בעזרי. אמרתי לסובבים אותי: „הובילו אותי תיכף לחדר הלידה״. הכרתי שם כמה רופאים מקובנה, שלא הפסיקו לדבר על הנס, שעבר עלי בלילה.

אחרי שעה קלה נולדה לי בת — זה היה ב־15 לספטמבר — תינוקת בריאה, שלמה ובמשקל טוב, למרות כל הגיהינום והרעב, שעברתי בחודשים האחרונים. הייתי מאושרת, שסוף־סוף אני אמא לילדה כה חמודה. אבל מאיפה אקח בשבילה אוכל וגם בשבילי כשנצא מבית־החולים? רעיון זה ניקר במוחי. בבית־החולים קיבלתי אוכל וגם קצת חלב. וכשיצאתי אחרי חמישה ימים ובאתי הביתה התחילו הצרות הכי גדולות, כי לא היה לי מה לאכול ובמה להיניק את ילדתי.

בא חודש אוקטובר. בחוץ היה קור וגשם. הסמרטוטים, שקראתי להם חיתולים, ששכנים טובים הביאו לי לחתל בהם את בתי, לא היו מתייבשים בחוץ. הייתי שוטפת אותם בלי סבון ושוכבת עליהם לישון בלילה, בכדי שגופי ייבש אותם. קראתי לה בשם מרים, על שם סבא שלי מנוס, שמת מוות טבעי. מהעלים, שאמא בישלה במי הבאר שהיו מלוכלכים, התנפחתי והבחנתי שבתי הקטנה נחלשת, כי גם לה נתתי את אותם מי־העלים עם קצת סוכר. היא היתה בוכה בלילות והצטרכנו כל הלילה לשאת אותה על הידיים, כדי שבכייה לא יישמע בחוץ ושלא אגרום צרות לשכנינו.

יום אחד בבוקר אנו רואים דרך החלון, שבאו לגיטו הרבה ס״ס עם ליטאים ונעמדו באמצע הרחוב שלנו, מדברים ביניהם ומתפזרים. בצד השני של הרחוב לינקוואס היו הרבה סימטאות ורחובות, והצפיפות היתה שם גדולה מאוד. בזמן שהגברים היו בעבודה הקיפו ה־ס״ס את כל הסימטאות האלו וגירשו את כל תושביהם לרחוב לינקוואס. נעמדתי על־יד החלון עם ילדתי על הידיים וראיתי כל זאת. היו ביניהם גם כמה משפחות ינובאיות שגרו שם, וגם הם יצאו ונעמדו ברחוב תחת פיקוח הליטאים. תהיתי ושאלתי: „אמא, לאן לוקחים אותם?״. ברגע זה הבחין בי ליטאי חמוש. הוא הגיע בריצה אל הבית שלנו, היכה בתריס ברובהו וצעק אלי: „ארורה תהיי, צפרדע, למה את מסתכלת, את גם רוצה ללכת? — אקח אותך!״ נרתעתי מהחלון כולי נחרדת וחיכיתי ברעדה לבואו אל ביתנו; אבל הוא לא בא, כי הפקודה היתה להוציא להורג את התושבים, שגרו מהעבר השני של הרחוב. הם הלכו כולם בשקט ללא בכי, ללא צעקות, סבתות, אמהות עם ילדיהן, מסביבן ס״ס וליטאים מחזיקי־אוטומטים ביד, צעדיהם גוועו והרחוב נהיה שוב שקט. לא ידענו לאן הובילו אותם. בערב, כששבו הגברים מהעבודה, לא מצאו את נשותיהם וילדיהם; ישבו ומרטו את שערותיהם. באותו לילה שמענו יריות בלי סוף, שבאו מכיוון מצודת־ההרג „הפורט התשיעי״, לשם הובילו את הקרבנות, והכול היה ברור וידוע...

מותו של החובש (פעלדשער) שלפוצניק

תושבי ינובה הכירו טוב מאוד את החובש (ה„פעלדשער״) שלפוצניק, שגר עם משפחתו ברחוב ווילנה. הוא היה הרופא האהוב עלינו, כי ריפא אותנו מכל מיני מחלות. כשלא היה לחולה כסף, גם כן היה עוזר.

בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה הוא עבר עם משפחתו לקובנה. פגשנו אותו, אני ואמא, בגיטו. הוא היה כבר כפוף וזקן ובכה על בנו, שהליטאים לקחו אותו מהבית, והוא לא שב עדיין.

הוא אמר לנו שלום והתחיל לחצות את הכביש. זה היה לא רחוק משער הגיטו. פתאום הבחנתי, שהגרמני אמר משהו לליטאי והראה לו על שלפוצניק. זה הוריד את הרובה וכיוון אותו היטב־היטב. פתאום שמענו יריה יחידה, ושלפוצניק, שאפילו לא הבחין בשום דבר, נפל מת מתבוסס בדמו. הגרמני התחיל לצעוק ולקרוא: „בואו, בואו, ארבעה יהודים, וקחו את הקמרד שלכם״!

ככה מת ה„פעלדשער״ שלפוצניק הישר, שהציל במשך כל ימי חייו אנשים חולים. ואני הייתי עדה למותו בידי הרוצחים השפלים.

האקציה הגדולה

בסוף אוקטובר 1941 היה הגיטו כמרקחה. על כל הבתים הגבוהים בגיטו היו תלויות מודעות, שב־28 לאוקטובר צריכים כולם לצאת בחמש בבוקר למגרש הגיטו, שנקרא בשם „מגרש־דמוקרטו״, להוציא את כל החולים והזקנים יחד עם המיטות, אם אינם יכולים ללכת ברגל,

את הילדים והתינוקות, ולהשאיר את הדלתות פתוחות, בכדי שהגרמנים יוכלו לבדוק, אם לא נשאר מישהו בבית, ומי שיעבור על חוק זה יחול עליו גזר־דין מוות. על החתום — „אויבער שארפירער פריץ יורדן".

לא ידענו פשר הדבר, אבל הרגשנו בעומק ליבנו, שגזירה נוראה עומדת להתרחש בגיטו שלנו.

בחמש בבוקר קמנו. היה קור וכפור כיסה את הרחוב. עטפתי את בתי בכל מיני סמרטוטים, שיהיה לה רק חם, ויצאנו עם יתר השכנים למגרש דמוקרטו.

היהודים הלכו בהמוניהם, החזיקו אחד את השני בידיים, משפחות־משפחות, שלא לאבד אחד את השני. במגרש הלא גדול הזה נאספו כ־70 אלף יהודים. הצפיפות היתה נוראה. אחד איבד את השני, שהיה שייך למשפחתו. כל היום צעקו אנשים, קראו בכל מיני שמות וחיפשו את בני משפחתם. היינו קפואים ורעדנו מקור. מה שהתרחש לפנינו לא ידענו ולא ראינו. רק אחרי הצהריים כבר הרגשנו, שאנו מתקרבים למקום מסויים. שמענו את קולות הגרמנים ובראשם ה„גיטו־פירער" יורדן. הם צעקו: ימינה — שמאלה! זאת אומרת: חיים — מוות. את הצעירים הבריאים שלחו לצד החיים, ואלה שבאו בלוויית ילדיהם הקטנים, או עם הורים מבוגרים, נשלחו לצד המוות. ראיתי שם אנשים קפואים למחצה שוכבים על אלונקות או שנדרסים על־ידי ההמון שרץ ממקום למקום. ראיתי ילד כבן 12 ופניו מכוסות אבעבועות, כולו סמוק מפאת החום הגבוה ורועד מקור; הוריו המסכנים עוטפים אותו בבגדים ובוכים; הוציאוהו מהמיטה וחרצו גזר דינו. ראיתי כמה משפחות ינובאיות, כגון: נתן רובינוביץ ואשתו, חיה קפול ודינה בתה היפהפיה, משה'קה גלאז הכנר, שהנעים לנו את הזמן בינובה בכינורו. הוא היה גבוה מאוד, וראיתי אותו עומד עם אשתו שפרה כגן הפסנתרנית; את משפחת ברון מרחוב ברייזר — אטל עם שתי בנותיה אלקה ורחל'ה עם ילדיהן הקטנים. את אלתר קלוץ עם אשתו, ותינוקם, את האחים זופוביץ, שהיו שוטרים ופיקחו על הסדר בהמון. לדאבון ליבי לא נשאר אף אחד מאלה בחיים.

התקרבנו אל מקום הסלקציה. למזלנו צץ לעינינו פתאום בנו של שלמה השוחט, דויד, בן־דוד שלי. הלכנו ביחד, לפחות שנלך עם גבר, אולי נישאר בחיים. כשהתקרבנו יותר ראינו, שלא רחוק מהגסטפו עומד הירשל (צבי) לוין, אף הוא בן־דוד שלי. הוא עבד במועצת הגיטו („עלטעסטן־ראט"). אמא צעקה אליו: הירשל, הירשל! הוא הבחין בנו. איש הגסטפו שלח אותנו, מבלי להסתכל אפילו, לצד הרע, לכיוון המוות. ברגע זה התקרב אלינו במרוצה צבי ואמר: „דודה, רוצו מהר לצד הנגדי"! איש הגסטפו היה עסוק כבר בטיפולו באחרים מבלי להבחין בזה, ואנו רצנו מהר לצד השני, וככה ניצלנו. הרבה אנשים, שעמדו בצד הטוב, ראו פתאום שמולם עומדים קרובים או מכרים או בני משפחה — לא הססו ועברו לצד השני. בכלל האנשים לא ידעו לאן לפנות: איפה מוות ואיפה חיים היה נעלם מהם. הליטאים, ששמרו עלינו, היכו בנו בלי רחמנות.

סוף־סוף הכל הסתיים. חזרנו הביתה לגיטו בשעה שש בערב קפואים, רעבים, בלי כוח לחיות הלאה. את השכנים שבאו לפנינו מצאנו מורטים שערותיהם ובוכים: שלושה אנשים מהמשפחה לא שבו. ילדתי מירל'ה היתה קפואה וכחולה, הסמרטוטים רטובים וקפואים עליה. הבחנתי, שקיצה הולך ובה. היא כבר לא לקחה אפילו קצת מים חמים, שביקשתי משכנים למענה. כעבור זמן קצר היא הפסיקה לנשום. חייה נפסקו. כאב עז, שכל ימי חיי לא הרגשתי כזה, תקף את ליבי. התחלתי לנשק את הגופה הקטנה והיקרה לי. והילדה, שלא זכתה במשך 6 שבועות חייה לטיפת־חלב חמה וחיתול יבש, שמזלה היה להיוולד בזמן ארור כזה, היתה הקרבן עבורי — כי לולא היא, לא הייתי חולה ועל־ידי זה נשארת בחיים. אמא, שהרגיעה אותי בתחנונים, עמדה בקושי על רגליה, נעשתה לפתע מבוגרת יותר בעשר שנים, שגם נכדה זו נלקחה ממנה. עטפנו את התינוקת בסדין לבן ונקי, שהביאו לנו שכנים, ושמנו אותה למרגלות מיטתנו. ישבנו כל הלילה וחיכינו לבוקר. למחרת הלכה אמא אל חברה־קדישא וביקשה שיבואו לקחתה. הם אמרו, שיהיו עסוקים כמה ימים, כי מגרש דמוקרטו מלא אנשים, שמתו במשך יום הסלקציה.

אני שואלת את האנושות איפה הצדק? האם יש בעולם דבר נורא יותר לאמא — לשכב במיטה אחת עם תינוקתה המתה במשך ארבעה ימים רצופים? — כן, זה קרה לי. אני הייתי האם האומללה הזו. ביום השלישי כבר היה ריח רע בבית, אבל בחברה־קדישא אמרו לנו להביא אותה רק למחרת בערב. ביום הרביעי למותה לקחנו אותה, אני ואמא, והבאנו אותה לבית־העלמין של הגיטו. חיכינו עד שקברו אותה. לא הציבו אפילו קרש, שום סימן. ככה נקברו מאות ואלפים יהודים בלי כל סימן־היכר. הפשע היחידי שלהם היה שנולדו יהודים.

שבנו הביתה רצוצות ומדוכאות, בלי רצון לחיות הלאה, מלאות מרירות על העולם הגדול, השותק ואינו מתעניין בנו. קרוב לשלושים אלף יהודים הובלו למחרת למצודת „הפורט התשיעי" ונורו למוות. זאת היתה האקציה הגדולה ביותר שידע גיטו קובנה!!!

עבודת־פרך

התחלתי לעבוד בשדה־התעופה. יצאנו בחמש בבוקר והלכנו ברגל לעבודה, מרחק של 5—6 קילומטר. עבדנו בכל מיני עבודות — חפרנו, סחבנו אבנים ובטון, בנינו שדה־תעופה יותר גדול. העבודה היתה קשה מאוד בשביל נשים. קיבלנו מאה גרם לחם ליום ומרק דליל, וכשבאנו הביתה בשבע בערב, קיבלנו גם בגיטו מאה גרם לחם ומרק. הייתי חלשה מאוד. אמא היתה נותנת לי מרק חם ושמרה עלי כאישון עיניה. אחרי כמה זמן התחלתי לעבוד בבריגדה של עצים. עבדנו קשה מאוד, אבל יכולנו לקחת הביתה חבילת עצים. יום אחד הייתי משאירה את העצים בשבילנו, ויום שני הייתי מוכרת וקונה קצת מרגרינה, תפוחי־אדמה. זה קצת החזיק אותי, והייתי מאושרת, שגם לאמא יש משהו לאכול. עברנו לדירה אחרת בת שני חדרים. כל בני המשפחה, שגרו שם קודם, לא שבו ממגרש דמוקרטו חוץ מבן אחד, בחור צעיר, שפגש אותנו והתחיל לבכות ולהתחנן, שנלך לגור יחד איתו. היה לנו שם חדר קטן לחוד ותנור בו.

אמא היתה יוצאת כל ערב על־יד השער ומחכה לבואי. הייתי שומעת מרחוק את קולה „אלינקה, מיין קינד", ואני נכנסת, מורידה את חבילת העצים ויחד הולכות הביתה. כמה טוב היה לי, שאמא על ידי: היתה משכיבה אותי, מאכילה אותי, ואני הייתי קוראת לפניה בעברית ספר של שלום־עליכם, שמצאתי בדירה החדשה, ומתרגמת לה ליידיש. לא פעם אחת הייתי על סף הפרידה מאמי. פעם צריכה הייתי להישלח לעבודה לריגה ופעם למקום אחר, שאולי לא הייתי כבר חוזרת משם, אבל איזה כוח עליון שמר עלי, שאשאר עוד קצת יחד עם אמי האהובה והטובה שלי.

חברתי היחידה מינובה, שנמצאה בגיטו יחד עם בעלה, היתה שושנה רשקס ובעלה וולף. הם גרו לא רחוק מאיתנו בחדר קטן, שהיה מטבח. לעיתים קרובות ביקרתי אצלם. שתינו היינו יושבות ומדברות בגעגועים גדולים על ינובה עירנו, על הנוער הדינמי, על „השומר־הצעיר", התנועה המשותפת, על בני משפחתנו, שלא ידענו עליהם — אולי הם חיים איפה שהוא? או שמא בכלל אינם כבר בחיים. היא היתה מאכילה אותי ונותנת גם חבילות בשביל אמא. עבר עליה הרבה. היא היתה מתמיד חברתי בעלת לב טוב ורחום, כפי שראויה היתה להיות בת ליהודה ופרומה רשקס המשכילים.

היו עוד ינובאים בגיטו, שגרו לא רחוק מאיתנו: שלושת האחים דוביאנסקי ואביהם, אחותם חיה ז"ל ובעלה נחום בלומברג. גם בנותיהם של יצחק לוין דודי — מרים ורחל'ה; מרים הבכורה, בעלה ובנם הקטן צביקה'לה. צביקה'לה זה נשאר בחיים. הוריו מסרו אותו לגויה, והוא ניצל על ידה ממוות בטוח. גר כעת בקובנה. עוד היו לי קרובים בגיטו: חיים לוין, אחי־אמי. הוא גר יחד בגיטו עם בנו צבי לוין ובתו רחל'ה עם שני ילדיה. הקרובים האלה היו עוזרים לנו קצת בדברי אוכל. חוץ מצבי לא נשאר אף אחד מהם בחיים.

מחנה קלוגה שבאסטוניה

ביום ה־26 לאוקטובר 1943 — שנתיים ורבע לשהותנו בגיטו — באו באופן פתאומי אנשי גסטפו וליטאים והתחילו ללכת מבית לבית יחד עם אנשי המשטרה היהודית. המטרה: לאסוף אנשים ולשלוח אותם לאיזה מקום עבודה בלתי ידוע. באו גם אלינו, הירשו לנו לקחת חבילה

קטנה של בגדים או אוכל. בחוץ חיכתה לנו עגלה רתומה לסוס. שמנו את החבילה והלכנו ברגל אחרי העגלה. יחד איתנו הלכו עוד עשרות אנשים. ראיתי אז את האחיות צביה ושרה וויקר. הן עמדו על־יד ביתן ושאלו אותנו מרחוק, לאן מובילים אותנו.

מחוץ לעיר חיכו לנו משאיות. עלינו ונסענו לדרך המובילה לשדה־התעופה של קובנה. ליבי בישר לי רעות. פחדתי לגורלה של אמא, ואמנם פחדי לא היה לשוא. כשבאנו לשדה־התעופה נתגלה לעיני מחזה מחריד: ראיתי, כי מהמשאיות שבאו לפנינו יורדים האנשים, והגסטפו עושה תיכף סלקציה: גברים לחוד, נשים צעירות לחוד, וילדים ותינוקות יחד עם הנשים המבוגרות. אמי לא הבינה מה מתרחש. אני הבנתי שזה הסוף, את אמא שלי יקחו ממני. התחלתי לבכות, להיות היסטרית, ואמא מרגיעה אותי: „בתי, הלא אנחנו ביחד נחיה בגיטו אחד, זה לא נורא, העיקר ביחד. לא הספקתי להסביר לה את דעתי, ותיכף באו מהגסטפו ואמרו לנו לרדת מהר. אחד נתן מכה ביד אמא שהחזיקה בי והתחיל לסחוב אותה. רצתי אחריו וצעקתי: זאת אמי, תן לנו להיות ביחד! במקום תשובה נתן לי מכה עזה בראשי במקל שהיה בידו ודחף אותי בחזרה. כשהתאוששתי ראיתי את אמא, והגרמני עוד עוזר לה לעלות על משאית. המשאית היתה מלאה ילדים קטנים ותינוקות. יחד איתה ראיתי עוד תושבת ינובה בשם יהודית לנדמן, בתו של שמעון־אליה הקצב, היא גם כן היתה אשה מבוגרת, שאיבדה את ילדיה בגיטו קובנה. שתיהן עמדו במשאית, ואנשי הגסטפו תחבו להן כל רגע ילד אחר, שזה עכשיו חטפו אותו מידי אמו. המשאית נתמלאה והן נסעו מהר. זה היה המבט האחרון, שהעפתי על אמא שלי, ידעתי, שזה סוף חייה וגם קץ חייהם של הילדים הקטנים שהופקדו בידיה...

אותי הדפו אחורה וכמו כן עוד נשים צעירות, שצעקתן עלתה עד לשמיים. הן מרטו שערותיהן, בכו כי לקחו את ילדיהן־מחמדיהן, ואני — על כי ניתקו ממני את אמי הנאמנה. הגרמנים היכו בנו שוב ושוב להשתיקנו והדפו אותנו לרכבת משא ארוכה, דחקו אותנו לאחד הקרונות. כשהקרון התמלא סגרו את הדלת על בריח. היו אלה קרונות הובלה, ומקודם הובילו בהם פרות. הלכלוך היה גדול, על הרצפה היה קש, בפינה היו כמה כיכרות לחם ומרגרינה ודלי לעשות את צרכינו. כל אחת מהנשים צעקה, בכתה וקראה בשם ילדיה האהובים. התחלנו לדפוק בדלת והגענו לאפיסת כוחות, נפלנו על הקש, כל אחת עם הכאב שלה. בחוץ היה כבר חושך ואנו התחלנו לנסוע לאט לאט. נסענו ונעמדנו שוב ושוב. כל פעם שנעמדנו חיכינו שתיכף יגידו לנו לצאת למקום ההרג. לכל קרון היו כמה מדרגות, שבו עמדו אוקראינים ושמרו עלינו. הם דיברו ביניהם בקול רם שנשמע, שמובילים אותנו להורג.

נסענו ככה שבעה ימים מבלי שיפתחו את הדלתות. האוויר היה מלא ריח של צואה ושתן, כי הדלי עבר על גדותיו ואנו היינו מלוכלכות ורעבות. ביום השביעי נעצרנו ביער, פתחו את הדלתות ויצאנו תחת משמר כבד. הירשו לנו לקחת מים לשתות ולהתרחץ. היתה זאת ביצה גדולה, שהצפרדעים ניתרו בה. היינו כה צמאות ששתינו את המים הדלוחים, שאפנו קצת אוויר ושוב הכניסו אותנו לקרונות. נסענו עוד שלושה ימים, ואז עצרנו באסטוניה. פתחו את הדלתות ואת פנינו קיבלו הרבה אנשי גסטפו, נשים וגברים, שהחלו תיכף להכות בנו ולהצליף, בכדי שנסתדר בחמישיות. רגלינו היו מאובנות ועינינו לא סבלו את אור היום. בקושי עמדנו בחמישיות. אז באו משאיות ולקחו חלק מהאנשים לכל מיני מחנות.

משלושת האלפים, שהיינו בצאתנו מגיטו קובנה, נשארנו רק כמה מאות. הובילו אותנו למחנה בשם „קלוגה" שבאסטוניה. במחנה קלוגה, הנודע לשימצה ולאכזריות ולרעב, היו כבר כמה אלפי יהודים מגיטו ווילנה, שהובאו לשם לפני כחצי שנה. העבודה היתה קשה. עבדתי בבטון. סחבנו אבנים ובטון בכובד של 80 ק"ג לשתי נשים. עבדנו בגשמים; היינו חוזרים הביתה רטובים עד לשד עצמותינו. האוכל היה דל, כי הממונה על האוכל היה מוכר את המיצרכים שלנו ונותן לנו מנות מוקטנות. הרבה אנשים מתו. הגברים נראו כמו שלדים. את המתים היו שורפים לנגד עינינו. נחלשתי באופן חמור. הרגשתי שלא אוכל להחזיק מעמד זמן ממושך. העונש עבור כל „חטא" פעוט היו מכות רצח. פעם קיבלתי מכות מהס"ס במקל עבה בגב. חשבתי שכל עצמותי כבר התפרקו. אבל כנראה שלפעמים מסוגל אדם לסבול הרבה. כעבור תשעה

חודשים להיותי בקלוגה, באו פתאום הרבה אנשי גסטפו, העמידו אותנו שוב בחמישיות ועשו סלקציה. את היותר חלשות, בתוכן אני, לקחו לחוד, והיותר חזקות — בחזרה לבלוקים. ישבנו כל היום בחול וחיכינו לגורלנו. לפנות ערב נסענו במשאיות לנמל שבאסטוניה. משם הועלינו על אניה, והפלגנו דרך הים הבלטי לשטוטהוף.

מחנה ריכוז שטוטהוף

שטוטהוף היה מחנה מעבר ונוסף לזה מחנה השמדה. הארובות הגבוהות פלטו יומם ולילה עשן שחור כבד ספוג ריח צחנה של בשר שרוף. היה זה בשר של אנשים יהודים שנשרפו בתנורים יום ולילה. כמעט כל יום היו מוציאים אותנו מהבלוק ועושים בנו סלקציות. שוב פעם ימין־שמאל. יום יום לקחו אלפי אנשים לתאי הגזים ואחר כך לשריפה, ויום־יום היו באים אלפים אחרים מכל קצות פולין, ליטא, לטביה, אסטוניה וגרמניה.

פגשתי שם אשה ינובאית בשם איטה פיקלציק ז"ל. כל זמן שאחיה אזכור אותה אשה פקחית. כל מילה שהיתה יוצאת מפיה לימדה אותי לקח. היו אלו מלים של טעם וחכמה. בתה מתה במחנה, בעלה ובנה נשארו בחיים והם בארץ. כל זמן היותי בשטוטהוף היינו יחד ושמחנו מאוד, שיש לי לפחות נשמה קרובה, שהשפיעה עלי השפעה רוחנית יתרה. היינו שוכבות כל היום בחול, פעם ביום קיבלנו מרק דליל ופרוסת לחם, בערב קפה שחור וזהו. הכינים אכלו אותי.

פעם נודע לי, שנדרשות נשים לעבודה. רצתי מהר לשער ולקחו אותי לעבודה עם עוד הרבה נשים. נסענו לעבודות חקלאיות בטיגנהוף. זה היה לא רחוק משטוטהוף. גרו שם איכרים שהיו להם הרבה פרות ואדמה. אנחנו עזרנו להם בכל העבודות. קיבלנו אוכל טוב, משביע. חוץ מזה אכלתי גם ירקות ופירות, כגון: גזר, סלק, תפוחי־עץ. הרגשתי, שכוחותי שבים אלי. שלושה חודשים עבדנו שם. העבודה נגמרה, נסענו בחזרה לשטוטהוף. את האנשים שהשארתי כבר לא מצאתי; היו כבר אחרים, שנראו בעינינו כשלדים חיים. כל היום היו יושבות הנשים ומנקות את בגדיהן מהכינים, אנו היינו באותו זמן נקיות. כנראה, שלאנשי ה־ס"ס חרה הדבר. הן הכניסו אותנו לצריפי האחרות, והכינים התנפלו עלינו בשצף קצף. אנחנו נשברנו מיום ליום ואיבדנו צלם האדם.

ככה עבר הזמן. כל יומיים סלקציות וכל מיני מחלות שפקדו אותנו, עד שבא סוף שנת 1944. שמעתי שזקוקים לאנשים לעבודה בדרזדן. מיהרתי לשער, ואמנם לקחו אותי לשם. דרזדן היא עיר גרמנית גדולה, עיר הבירה של זאקסן. שם עבדנו בבית־חרושת של תחמושת. אני ידעתי לתפור שמיכות. נתנו לי עשר נשים וחדר־עבודה עם הרבה כסתות של פוך שהביאו מפולין. היו אלה קניינם של יהודים שניספו. הצטרכתי לפרום את אלו ולתפור שמיכות לדיירי המחנה. עבור זה קיבלתי עוד מנה של מרק ולחם.

ב־13 לפברואר 1945 באמצע הלילה שמענו צפירות מקוטעות והתפוצצויות עזות. היו אלה מפציצים אמריקאיים ואנגליים, שהפציצו את העיר דרזדן. ירדנו תיכף למיקלט יחד עם ה־ס"ס ששמרו עלינו. שלושה ימים ישבנו במיקלט בלי אוכל, בלי מים. העיר נהפכה לבית־עלמין, בו נקברו תחת עיי המפולת מאתיים אלף גרמנים. הקומה העליונה של הבניין שבו עבדנו נפגעה על־ידי פצצת תבערה. החולים שנשארו שם — יותר מעשרים איש — נשרפו חיים. הבניינים משני צידי הרחוב בערו באש לוהטת. הכביש, שהיה מלוהט גם כן, שרף את סוליות נעלי־העץ שלנו. רצנו בכוחותינו האחרונים, יצאנו אל מחוץ לעיר והתיישבנו על שפת הנהר. למחרת יצאנו לעבודה לנקות את פסי־הרכבת. הזקיפים שלנו, למרות שהיו תושבי העיר דרזדן, לא הכירו את הרחובות. הכול היה הרוס ללא שביל, ללא רחוב. אנו לנו בחוץ, היה מאוד קר בלילות וקפאנו כמעט כליל.

ברגליים כושלות

אחרי כמה שבועות העבירו אותנו שוב לקרונות־רכבת ונסענו עד הגבול עם צ'כוסלובקיה. משם המשכנו ללכת ברגל. הבגדים שעלינו היו קרועים לגמרי וגם הנעליים, שקשרנו אותן

בחבלים. הלכנו יום יום עשרים קילומטר ויותר דרך הרי הסודטים. בערב היינו באים לאיזה שהוא כפר והיינו מקבלים כמה תפוחי־אדמה מבושלים או מרק. את האוכל היו נותנים לנו תושבי הכפר. היינו לנים בחוץ, ולפעמים בגורן של אחד התושבים.

הרבה בחורות מווילנה ומקובנה נמלטו בדרך. בזמן שהיינו עוברים דרך יער והן היו שמות לב, שהזקיפים אינם מסתכלים בהן, היו זונקות מהר ליער להסתתר מאחורי עץ גדול. מספר הבורחות היה גדול, אבל לא היה להן איפה להסתתר זמן רב. הן היו מוכרחות לצאת ולבקש לחם בכפרים. אז תפסו אותן אנשי גסטפו והיו יורים בהן. אני ידעתי, שאין לי לאן לברוח. קוויתי רק, שאולי אשאר בחיים מבלי שאברח. איזה חוש שישי הורה לי תמיד מה לעשות. כנראה, שזה היה מזלי הטוב.

הרבה אנשים, שלא יכלו להמשיך, היו כורעים בדרך. זקיף גרמני היה מתיישב על גזע עץ לא רחוק מהאיש ומחכה שאנו נתרחק מהמקום. היינו שומעים יריה, והזקיף היה חוזר אלינו בגפו; האיש הכורע היה כבר מחוסל. יחד איתנו הלכו מאות אנשים לא יהודים, שעבדו בדרזדן ועברו את ההפצצות כמונו. היו שם פולנים, אוקראינים ואפילו גרמניות, שמתחו ביקורת על המשטר הנאצי ונשלחו למחנות בדרזדן. אנו היהודים הלכנו ביחד, עזרנו אחד לשני ותמכנו באלה שהיו חלשים יותר.

מיום ליום הלכו ופחתו האנשים. הרבה נמלטו בכל מיני תחבולות בלילה וביום. המשכנו ללכת בחודשים מרץ, אפריל. הלילות היו קרים ולחים. ישנו על האדמה הרטובה, צפופות זו לזו. הייתי מרגישה, שהקור חודר אפילו למוחי ושהכרתי הולכת ואובדת. הייתי קמה ומתהלכת, שוב שוכבת ושוב הולכת. בעינויים כאלה לא כל אדם היה מסוגל לעמוד. הרבה נשים, שלא היו יכולות לקום בבוקר, היו מוצאות להורג בידי ה־ס״ס. כרגיל המשכנו ללכת כל יום עשרים ויותר קילומטר מכפר לכפר. היינו שומעים פיצוצים בכפר, שעברנו אותו רק אתמול. נודע לנו מאוחר יותר, שכל כפר שעברנוהו נפל בידי הרוסים. אבל הזקיפים שלנו לא ידעו כלום ולא רצו לדעת; לא היתה להם פקודה אחרת מאשר להמשיך להוביל אותנו, בכדי שלא ניפול בידי הרוסים.

היה זה בהתחלת חודש מאי. עברנו בעיר קטנה וראינו בחלונות הראווה את תמונת היטלר עטופה שחורים. לא היה קץ לשמחתנו, אבל ידענו גם, שברגע האחרון יחסלו אותנו, כפי שעשו ה־ס״ס במקומות אחרים. ברלין כבר היתה כבושה בידי הרוסים וגרמניה כבר נכנעה. זה היה ב־3 למאי שנת 1945. אבל אנו עוד המשכנו ללכת עם ה־ס״ס.

ב־8 למאי באנו אל כפר ולנו בגורן גדולה. למחרת בבוקר, ב־9 למאי, שוב הקימו אותנו ללכת הלאה. כשיצאנו לכביש ראינו מראה מוזר: הצבא הגרמני נוסע בהמוניו בכל מיני כלי־רכב, ממהרים וממלאים את כל הכביש. הזקיפים אמרו לנו לרדת לאחו בצד הכביש ולהמשיך. פתאום זרק לנו חייל גרמני ממשאית שחלפה דלי מלא דבש וצעק: „עכשיו תתחיל השמש לזרוח גם בשבילכם, המלחמה נגמרה!".

עמדנו המומות ולא העזנו לגשת לדלי למרות הרעב. גם לחם ועוגיות זרקו לנו; אבל ה־ס״ס, ששמרו עלינו, עמדו עם רובים דרוכים ואמרו לנו, שיירו בכל מי שירים משהו מהאדמה. בייחוד התנקמו בנו הגרמניות, שהיו ס״ס ושמרו עלינו יחד עם הזקיף. לכל אחת מהן היה מאהב מבין חיילי ה־ס״ס, והם היו מתעלסים באהבים בפרהסיה. הן היו מכות אותנו באכזריות פראית, בכדי להוכיח שהן מסורות למפלגה ולהיטלר.

לפתע נעצרה מכונית וממנה יצא איש ס״ס בדרגה גבוהה וקרא לזקיפים שלנו. הם מיהרו אליו, והוא פנה אליהם בדברים, שהבנתי אותם היטב. הוא אמר להם: „לאן אתם הולכים עם האנשים, האם אינכם יודעים, שהמלחמה נגמרה? — הרי אתם ס״ס, מהרו ועלו על איזו משאית וסעו בחזרה לגרמניה!".

הזקיפים שלנו נשארו בפה פעור ושוחחו ביניהם. אשה אחת, לא יהודיה, ניגשה אליהם ושאלה: „מה אנו נעשה, לאן ללכת?" הם ענו לה: „רוצי מהר לכפר לבקש לחם!" וחיש מהר עלו על משאית שנעצרה ונסעו. נשארנו לבד כעשר יהודיות מכל המאות, שהיו לנו בהתחלת

המסע. שאלנו אחת את השניה, האם הכול נגמר? האם אנו חופשיות? — לא האמנו. אבל כשראינו, שהזקיפים שלנו נסו על נפשם, התרחקנו מהכביש ונכנסנו עמוק יותר ליער. רצינו, שאף אחד לא יראה אותנו, שמא יתחשק עוד למישהו להרביץ בנו כדור.

התיישבנו, התחלנו להתחבק ולבכות בדמעות שליש. האם המלחמה נגמרה באמת ואנו חופשיות? ומה הלאה? לאן ללכת? — הלכנו דרך היער. כל העולם היה כה יפה פתאום בעינינו: היער הירוק, הדשא; והנה נחל קטן. הסתכלנו במימיו וראינו את עצמנו — שלדים! פנים מקומטות, בלי שערות, כי גילחו אותנו עקב הכינים, והסחבות שעלינו. צחקנו צחוק היסטרי, פתאום היינו חדורות כוח ואומץ לב. נכנסנו לכפר הקרוב לבקש לחם. תושבי הכפר נתנו לנו לאכול ואמרו לנו, שבכפר הסמוך גרו גרמנים והם בוודאי ברחו. עלינו ללכת לשם ונמצא בגדים וגם אוכל משלהם. הלכנו וכפי שאמרו לנו כך היה: מצאנו בתים עזובים, ובפנים נעליים ישנות, שמלות משונות, קופסות שימורים. במרתף מצאנו יין. אכלנו לשובע ובערב חזרנו ללון באותה גורן, שיצאנו ממנה בבוקר. התיישבנו והתחלנו לדבר בינינו. פתאום התחיל להתרומם התבן ולפנינו התגלו שתי נשים יהודיות מהונגריה, שהשתתפו איתנו יחד במסע. לאשרן לא היה גבול. נתנו להן אוכל שהבאנו איתנו.

באותו לילה שמענו רעש זחלמים. בבוקר מצאנו, שהיו אלה חיילי הצבא האדום, שחדרו לצ׳כוסלובקיה. שם נפגשו הצבא האמריקאי עם הצבא הרוסי. ככה גרנו בכפר כמה שבועות. תושבי הכפר, רובם צ׳כים, הביאו לנו אוכל ובגדים והתייחסו אלינו יפה.

בחזרה לינובה

שבתי לאט־לאט לכוחותי, ואז התחילו לנקר במוחי הגעגועים לעיירתי ולמשפחתי. קיוויתי שמישהו נשאר בחיים. חודש אחרי גמר המלחמה נסענו לתחנת הרכבת הקרובה אני ועוד שש נשים מווילנה וקובנה. חודש ימים נסענו, כי הרכבת היתה נוסעת יום ושבוע היתה עומדת. עברתי גם תלאות אלה.

באנו לעיר גרודנה שברוסיה הלבנה. הייתי כמה שבועות בחקירה בידי הרוסים. שמא הייתי קאפו במחנה, שמא הרבצתי ליהודים ושרתי את הגרמנים. צחוק הגורל! כשלא מצאו בי כל כתם, נתנו לי תעודה, שמותר לי לבוא לקובנה ולהשתקע שם.

כשבאתי לקובנה מצאתי שם את נחום בלומברג וחיה ובתם זיסלה התינוקת. הם שמחו לראותני, האכילו אותי והייתי אצלם כמה זמן. נודע לי מהם, שאיש ממשפחתי לא נשאר בחיים. משפחתי ניספתה בדוינסק שבלטביה: אבא, שני אחי, אחד נשוי ואב לשלוש בנות קטנות ושתי אחיותי. בעלי ניספה בדרך לקובנה, בלכתו אלי בזמן ששכבתי בבית־החולים, וגם הוריו ניספו.

נסעתי לינובה, כי לא יכולתי להתגבר על היצר — לראות את עירי פעם נוספת ולעזוב אותה לצמיתות אחרי־כן. מתחנת הרכבת שבינובה הלכתי ברגל מרחק של כמה קילומטר. עברתי מקומות, שהרבה טיילתי בהם קודם, באתי לעיר וכמעט שלא הכרתיה. רחובות שלמים היו הרוסים. הרחוב שלנו, רחוב קובנה, היה בחציו הרוס. החצי השני שבו גרנו נשאר ובתוכו גם ביתנו שבו גדלתי. הסתובבתי מסביב לבית ולא ראיתי אף אחד. הדלת היתה סגורה. אנו, הילדים, היה לנו פטנט — למשוך אותה קצת, להכניס יד, להגיע אל המנעול דרך הסדק ולפתוח את הדלת. לא יכולתי להחזיק מעמד, עליתי על שלוש המדרגות, הושטתי את ידי, משכתי את הדלת, הגעתי לבריח ובידיים רועדות ובברכיים כושלות פתחתי אותה ונכנסתי. הבית היה ריק מאדם; עמדו רהיטים — אבל לא שלנו. תמונת הצלוב היתה תלויה על הקיר. נכנסתי לחדר השינה החשוך, למטבח, לחדר האוכל, התיישבתי ובכיתי. אותו בית, אותם הקירות, אותם החדרים, אבל איפה היקרים שלי? — הם שוכבים הרוגים ומקומם לא נודע אפילו. כמה זמן ישבתי שקועה במחשבות, איני זוכרת. פתאום נפתחה הדלת ונכנסה אשה. היא הסתכלה עלי בפנים רוצחניות. הכרתי אותה. זאת היתה אשה ליטאית, שהיתה עומדת בשוק ומוכרת סוכריות, צלבים, סיכות ועוד דברים קטנים. לבעלה היתה חסרה יד. בניה עזרו לגרמנים להשתלט על היהודים, וכשהאדמה בערה מתחת לרגליהם בסוף המלחמה הם ברחו לגרמניה.

— „מי את, שנכנסת בעצמך לבית שלי?" — שמעתי את קולה הרצחני.

— „וכי את אינך מכירה אותי?" — עניתי — „הרי היית קונה לימונדה אצל אבי ואני גרתי בבית זה והוא שלי!".

פניה התאדמו.

— „את לא תקחי את הבית ממני. אני קניתי אותו בזמן המלחמה ושילמתי כסף תמורתו".

לא רציתי להתווכח איתה, כי לא היה לי כוח לזה, לראות את עיניה מלאות שנאה ורצח. קמתי, עברתי את המטבח ויצאתי דרך הדלת האחורית לחצר, נכנסתי אל האורווה, איפה שעמד סוסנו הטוב והפרה, ששתיתי את חלבה — הכול היה ריק; היא מכרה את הכול ולקחה את ביתנו מבלי שקנתה אותו ממי שהוא.

כשהלכתי ברחוב, הסתכלו עלי הגויים וממש פחדו לגשת לדבר אלי. נודע לי, שבבית יהודי אחד גרה אשה בשם אולה, שהיתה פעם העוזרת שלנו. הלכתי אליה. היא קיבלה אותי יפה. היתה עניה מאוד וגרה ביחד עם בעלה ושתי בנותיה הקטנות. אצלה הייתי שבוע, סידרתי ניירות לקבלת בית אבי בחזרה, וכשקיבלתי מכרתי אותו לגוי אחד. הסתכלתי בפעם האחרונה על ביתי. בבית זה ובעיר זו עברו עלי שנות־נעורי היפות והעליזות יחד עם אחי, אחיותי, עם אבי המשכיל, שנתן לי חינוך ציוני ועברי, יחד אם אמי הטובה באדם, שחטפו אותה בכוח אכזרי מידי. ככה עזבתי את ינובה וקיללתי אותה בליבי, שתישרף מקצה לקצה. נסעתי לווילנה.

לא יכולתי לשבת במקום אחד

לווילנה שבו בינתיים חלק מיהודי ינובה, שנמלטו לרוסיה בהתחלת המלחמה ואלה ששבו מהצבא האדום וממחנות הריכוז.

ברחוב טרוקי גרה משפחת ינובאים בשם דרגצקי: שמואל דרגצקי ז"ל עם שני ילדיו ואשתו לאה שהיתה בהריון, אחיו שלמה עם אשתו ושני ילדיו ואמם הישישה. בית זה שימש לאכסניה לכל הבאים. כולם קיבלו אוכל מידי לאה דרגצקי ומקום לינה. לנו שם לפעמים כעשרים איש בכל החדרים ועל הרצפה, ולמחרת בבוקר לא יצא אף אחד מבלי שלאה (למרות הריונה) לא תיתן את החביתה וארוחת־בוקר מלאה. עוד משפחה כזו היתה משפחת לוקמן, שגרה לפני המלחמה בצד השני של הווילִיה. בינובה נשארו בחיים שלושת ילדיהם: משה, שרה'לה ובן־ציון ואביהם. גם הם סיפקו מקום לינה ואוכל לכולם, עד שאלה הסתדרו.

עבר הקיץ. לא יכולתי לשבת במקום אחד. נסעתי מווילנה לקובנה, לבית בלומברג, שהיה תמיד מלא אנשים, אשר שבו מרוסיה ומהמחנות וקיבלו שם מקום לינה ואוכל. חיפשתי אנשים, שאולי פגשו מישהו ממשפחתי. לא מצאתי לי מנוחה. נפגשתי עם אנשים, שהיינו יחד בגיטו, במחנות־הריכוז — כל אחד עם ההיסטוריה העגומה שלו. חזרתי לווילנה ומצאתי שם קרובים שלי ששבו מרוסיה. היה זה שאול יודלביץ, בנו של דויד אליה. הוא היה נהג, גר עם משפחתו ומשפחת אחיו שמת ברוסיה. גרתי איתם יחד ושמחתי, שאני נמצאת בין קרובים הדואגים לי. כעבור זמן קצר הכרתי את בעלי הנוכחי. התחתנתי והתחלתי בחיים חדשים. נולדו לי שני בנים שיהיו בריאים. כשגדלו והתבגרו יותר, הייתי מספרת להם מה שעבר עלי, על בית־אבי ועל חינוכי הציוני, שלא דעך בי כל שתים־עשרה השנים שגרתי ברוסיה.

בהזדמנות הראשונה שניתנה לנו עזבנו את רוסיה בשנת 1957, עברנו לפולין ומשם בשנת 1959 עלינו לארץ.

ברצוני להדגיש, שכל מה שכתבתי זה רק חלק זעיר מכל מה שעבר עלי במשך ארבע שנים רצופות, כל יום והצרות שלו, כל מחנה והזוועות שלו. היה לי כוח ורצון לחיות.

אני רוצה, שהאנשים שלא עברו צרות כמוני, ובייחוד הנוער, שיקראו את זה וידעו מה שעבר על הוריהם בימי מלחמת העולם השנייה 1945—1941. לא נשכח את דם היהודים שנשפך על לא עוול בכפם. הם נרצחו רק בגלל היותם יהודים!

לא נשכח ולא נסלח!

שמואל טפר (רמת־השרון)

השאוליסטים היו גרועים מהגרמנים

אני נולדתי בינובה אצל הורי אבא וחנה. גרנו בבית הפרטי שלנו ברחוב קובנה, מעברו השני של השוק העירוני לכיוון רח' קיידני. אבא שלי היה במקצועו בנאי. כינוהו „אבע דער מולער". המצב הכלכלי בבית היה ירוד. אנחנו הילדים לא היינו מפו־נקים ומשחר ילדותנו חשנו טעם של עוני.

אבא היה אדוק והשתדל לתת לנו חינוך תורני. למדתי בבית־הספר העממי „יבנה". מלבד זה למדתי גם בישיבת מנדל טייץ בי־נובה. כשגדלתי, שלחו אותי להשתלם בגמרא, בישיבת ווילקומיר. בהתחשב עם המצב הכל־כלי אני מחליט לעזוב את הישיבה בוויל־קומיר, חוזר לינובה ומתחיל ללמוד את מק־צוע הנגרות אצל דניאל ינקלביץ. באותו זמן אני פעיל בארגון „בית"ר", מתנדב לפעולות למען קק"ל וקה"י.

בשנת 1933 אני עוזב את בית הורי ועובר לקובנה. שם מצאתי את בת־זוגתי שרה, ילי־דת זוסלי. אני מתחתן וממשיך לעבוד בנג־ריות בתור פועל שכיר בבית־החרושת לר־היטים של שרגוביץ. בפרוץ המלחמה, באותו יום 22.6, מחליטים אני ואשתי לברוח לרוסיה. אני, אשתי ובתי חנה עוזבים את קובנה והולכים ברגל לכיוון ינובה. בערב מגיעים לינובה, מחליטים לא להתעכב, אלא להמשיך דרכנו לווילקומיר. ביום שלישי כבר היו שם הגרמנים. קציני צבא גרמניים אוספים כ־2000 גברים יהודים מהפליטים, וביניהם גם אותי, ושולחים לעבודות שונות. אחר כך הם משח־ררים אותנו, תוך פקודה לחזור למקום מגורנו.

אנו חוזרים לקובנה, לביתנו. בביתי גרתי עד ה־15 ליולי. ביום זה אנו עוברים לפי צו לגיטו סלובודקה. בגיטו עבדתי בכל מיני עבודות פרך בשדה־התעופה של אלקסוטי. אחר־כך העבירו אותי לעבודה במאפיה צב־אית בשנצי.

בשנת 1942 מסיעים הגרמנים אותי ועוד שלושה יהודים במשאית צבאית לפוליגון בסביבת ינובה, כדי לבדוק את המאפיה המ־קומית ולהוציא משם את המכונות. באנו לינובה. כמובן לא ראינו אף יהודי; ינובה — „נקיה מיהודים" לפי הנוסח הנאצי. נכנסנו עם הגרמנים למפקדה הצבאית של הפרטיזנים והשאוליסטים, שהתמקמה בבית נמיוט ליד הוויליה. פתאום נכנס ליטאי ינובאי וואנס־וויציוס, ממשפחת הרוצחים הידועה וואנסי־וויץ ובניו, שעל מצפונם מאות יהודים הרו־גים. כשהבחין בנו פרץ בקול: הסתכלו הנה „ז'ידי", יהודונים. הוא כיוון לעברנו את הרו־בה תוך התרברבות: „הלא גמרנו עם היהודים בינובה, ומאין אתם פה?" הקצין הגרמני

שליווה אותנו ניגש אליו, הרביץ לו מכת־לחי ופרק אותו מנשקו. הוא לא נרגע, אלא רץ לחדר השני, הביא רובה וכיוון נגדנו. הקצין הגרמני אסר אותו והחיש לחדר את יתר החיילים הגרמנים שהיו במשאית. הם כיתרו אותנו והובילו למשאית. בינתיים נת־אספו עוד פרטיזנים, בריונים ליטאים, ודרשו למסור להם את היהודים. החיילים הגרמנים עמדו על נפשנו, הנהג התניע מהר את המנוע ועזבנו את ינובה.

אני מספר אודות תקרית זו, כדי שידעו הדורות הבאים, כמה אכזרים היו אלו הפר־טיזנים הליטאים מינובה, ומגוחך לספר שתל־מידי היטלר הגנו עלינו מפניהם. נסענו לפו־ליגון, הוצאנו את כל המכונות והעברנו למא־פיה הצבאית בשנצי. במאפיה זו עבדתי עד היום האחרון, יום חיסול הגיטו, ביחד עם שלושה יהודים, אחד בשם וולקן מוינה, ישראל סנדלר, מסגר במקצועו, קובנאי ומיכאל פפילסקי.

אשתי עבדה בזמן האחרון במחנה העבודה בשנצי. ב־27.3.44, כשאשתי היתה בע־בודה, באו הגרמנים ולקחו את שתי בנותי: חנה־גיטה ילידת קובנה משנת 1938, ואת פרומה־ליבה, שנולדה בגיטו קובנה בפברואר 1942, והובילו אותן עם יתר הילדים למות.

ביום חיסול הגיטו הובילו אותי הגרמנים עם יתר שארית הפליטה לשטוטהוף. משם הוצאתי והייתי אסיר מחנה מס׳ 1 של קופ־רינג־לנדסברג, המסונף למחנה דכאו. הנשים נשארו בשטוטהוף. עם אשתי נפגשתי בלודז. מלודז אנו מגיעים למינכן. גרנו שם במחנות במשך שלוש שנים. בשנת 1948 אני סוף־סוף מגיע לארץ. פה אני משתקע בשיכון הליטאים ברמת־השרון. אחרי חבלי קליטה אני פותח נגריה עצמאית.

בארץ נולדו לי בן ובת. מצבי הכלכלי השתפר ואני חי כעת חיים מאושרים.

מהמשפחה שלנו ניספו בינובה: אחותי רבקה ובעלה דניאל ינקלביץ, בנה חיים ובתם הנשואה לנגר לנדסמן, ואחי החורג אברהם אפשטיין, גם כן נגר.

נרשם: ע״י יצחק

נחום בלומברג

בגיטו ובמחנה

בגיטו קובנה

השכם בבוקר יום המחרת לבואנו שלחונו לעבודה בשדה־התעופה של אלקסוטי. בראש כל הבריגדות עמד לוריא מקובנה, שהתגלה אחר־כך כאדם שפל וכסדיסט. בשדה־התעופה פגשתי את אחותי הניה, שהתגוררה לאחר חתונתה בשנצי. מראיה היה איום: רזה, פניה חיורות, לבושה קפוטה ארוכה חגורה בחבל. את בעלה קרא קצין ליטאי — שכנם, עוד ביום הראשון למלחמה בטרם הופיעו הגרמנים — לצאת החוצה, שלף אקדח וירה בו למוות. היא נשארה עם שני ילדים קטנים בגילים 9 ו־3 שנים. התגוררה בגיטו בחדר קטן ברחוב קריקצ׳וקייטה, והיתה כמעט ללא אמצעי־מחיה. בימים הראשונים, בהתאם להודעת שלטונות הכיבוש, מילאה את הצו ומסרה את כספה, זהבה ועדייה והשאירה לעצמה רק 100 רובל. מאז נתונה היתה לחסדי כרטיסי־המזון. עזרתי לה בכסף ובמיצרכים.

העבודה הראשונה בשדה־התעופה היתה יישור השטח. זאת עשו האסירים באתים ובמגרפות. שמרו עליהם צעירי ס.ס.. היו אלה טיפוסים איומים. לא הניחו לרגע ליישר את הגב. מי שהעיז להרים ראש ולנשום קצת אוויר קיבל על הראש מכות מקתות רוביהם. בחזרה מהעבודה היו מעמיסים על פלטפורמות את גופותיהם של אלה שנפחו נשמתם בעבודה ומסיעים לגיטו, על מנת שיתאים מיספר השבים למיספר היוצאים.

לאחר שבוע עבודה הוברר לי, כי אי־אפשר להחזיק מעמד מול היחס האכזרי והריצה במורד הר אלקסוטי לאחר העבודה להנאתם של אנשי ה־ס.ס..

בוקר אחד, בהגיענו לעבודה, הודיעו: בנאים קדימה! אנשי משפחת דוביאנסקי, האב ושלושת הבנים, צעדו קדימה. בשובם סיפרו, כי עבדו במקצועם — בונים מחסות לאווירונים. ממונים עליהם אומנים גרמנים והיחס הוא טוב.

למחרת, כאשר חזרו על אותה הודעה, צעדתי אף אני קדימה. עבדתי בבריגדה אחת עם חמי וגיסי. קיבלתי כף בנאים, פלס מים ופטיש בנאים. על כל אחד הוטלה נורמה של 6 מטר אורך בנייה מלבנים. הסתכלתי איך עושים זאת. הגרמני הרגיש בכך. ניגש אלי וצעק: „יהודי ארור, הרי אופה הנך ולא בנאי!" — והרביץ בי עם קרש בראש. נפלתי וכוסיתי בדם. ציווני לקום. טענתי, כי אבי היה בנאי. „אמור כך!" — השיב והוריני כיצד לעבוד. לאחר מכן היה בשבילי כמלאך הגואל. היה דואג למיצרכים עבורי. פעם פנה אלי בשאלה, אם ידוע לי למי יש טבעת זהב. הזמנתי טבעת אצל צורף בגיטו והבאתי לו. הוא שילם לי במיצרכים והזמין טבעות גם לידידיו. היו אלה צעדי הראשונים להסתגלות לתנאים, על מנת שאוכל להחזיק מעמד ולהביא מיצרכים בשבילי ובשביל אחותי והילדים.

אחר שהתמחיתי בבנייה, פניתי בקיץ 1942 לצבי לוין הינובאי במועצת הגיטו וביקשתי להעביר אותי ואת הדוביאנסקים לבריגדות קטנות העובדות בעיר, איפה שהתנאים טובים יותר, כי ישנה אפשרות לקשור קשרים עם האוכלוסייה. צבי לוין מסר לי, כי לוריא אינו רוצה לוותר עלינו, וכי ישנה רק עצה אחת להיפטר ממנו: להתנדב לעבודה בגייז׳ון בכריתת עצים משני עברי מסילת־הברזל. העבודה אמנם קשה, אך תימשך כחודש. נוסף לכך זה בסביבות ינובה, מקום מוכר. שם יוכלו להשיג מיצרכים ולהכניסם לגיטו ללא ביקורת. קיבלנו את ההצעה. הודענו על כך ללוריא. הוא השתומם, כי שם עבדו רק אסירים, אך נתן את הסכמתו. לקחנו איתנו לשם בגדים לשם החלפה במיצרכים.

איך לכרות עצים ידעתי. המשורים היו חדים מאוד. עובדים היינו עד שעה 10 בערב בקצב איטי. הטבחית של הבריגדה היתה נחמה׳קה זיסלה הינובאית, בתו של חיים. הודות לה לא חסר לנו אוכל. הצעתי לה, שתדבר עם הגרמני בעל הכובע הלבן, שנודע כרוצח, ותמליץ עליו שאעבוד באפיית לחם. הרווחים יהיו בשבילו. הוא הסכים. במיפקד הכריז: „אופה קדימה!" יצאתי מהשורה וקיבלתי פקודה להכין עצים לאפייה. לאחר מכן שלחני לכפר להשיג קמח וכלי־עבודה. הלכתי למכר רוסי, שהופתע לראותני. נתתי לו בגדים והוא דאג לי לקמח ולכל שאר הדברים; הסיק את בית־המרחץ, ואני התרחצתי והתגלחתי. למחרת בבוקר הסיעני בעגלה עד לקירבת הבריגדה. היה לי קמח, ביצים, חמאה, קותל ודבש וכמה בקבוקים סמוגון עבור הגרמני, וכן גם עריבה להכנת הבצק.

הרוסי הלך לנחמה. זו הודיעה, כי אני עלול להיירות. נשארתי ביער. ולנחמה נאמר, שתספר לגרמני, כי בדרך נשבר גלגל עקב עומס המיצרכים וכי הביאו בשבילו משקה, ביצים, חמאה ודבש. בשמעו זאת פקד הגרמני, שאגש מיד לאפיית הלחם. דומה, שעוד לא עלה בידי מעודי לאפות לחם טוב כל־כך. נחמה הביאה לגרמני את המשקה והמיצרכים, והוא, „הכובע הלבן" השתכר כל־כך, שלמחרת כבר לא הלך עם הבריגדה ליער. כולם היו מרוצים. מהלחם היתה לו, לגרמני, הכנסה של 80 מרק ליום. הזמינני גם לחודש השני.

בגמר החודש חזרנו לגיטו. הבאנו איתנו מיצרכים, שקיבלנו תמורת בגדים. המשאית נכנסה ללא ביקורת, כפי שהירשל לוין הבטיח. היחידי שנשאר שם היה אחי חיים, שהסתדר בעבודה קלה ונחמה דאגה לו לאוכל. לנשים שנתנו לי בגדים לחליפין חילקתי מיצרכים.

היות והייתי רשום אצל לוריא להישלח, לפי בקשת „הכובע הלבן", לחודש נוסף ליער, התחליתי בהקסנשוס ורופא שחררני לשבוע. בינתיים סידר אותי הירשל לוין לעבודה בבריגדה של המהנדס סלונימסקי — כ־100 איש שעבדו בקסרקטיני שנצי. שם המשכתי לעבוד בבנאות יחד עם קרובי משפחתי כנ"ל. הצעתי לסלונימסקי, שיעבידני באפיית לחם לבריגדה, לכל אחד קילוגרם, והרווחים יהיו למנהל העבודה, איש הוההרמכט ברומקין. זה הסכים, בתנאי שיקבל מדי יום 10 רובל זהב.

בכסף, שהפועלים שילמו בעד הלחם, קנו בגיטו זהב, והמכסה היומית סופקה. בליווי זקיף שלחני ברומקין לשנצי. התקשרתי שם עם אשה ליטאית, אטקציינה. תמורת בגדים נתנה לי קמח, עריבה וכל הדרוש לאפייה. נדברתי איתה, שיום־יום אביא לה בגדים, אותם תמכור ותמורתם תדאג לנו למיצרכים. את הבגדים היינו מבריחים על גופינו מהגיטו — דבר שהיה כרוך בסכנה. כן הדבר גם בהברחת המיצרכים אל הגיטו. כל בוקר היו חברי הבריגדה עוטפים אותי במטפחות, סדינים, מפות שולחן ואפילו שמיכות וקושרים בחבלים. וכך היינו אני ואחרים מבריחים זאת אל מחוץ לגיטו.

פעם ביקשה האשה שאמציא לה מעיל־קרקול בעד כסף, כמובן, כי כמות גדולה של מיצרכים (בעד המעיל) אי־אפשר היה להכניס לגיטו. השגתי מעיל כזה ואת הכסף תמורתו תפרתי בבטנת־הכובע. בהגיענו לשער נודע, כי הביקורת חמורה. מה לעשות?

התקרבתי לשוטר יענקלה ורבובסקי ושאלתי בעצתו. יעץ לי לגשת לצידו עם הכובע על הראש, כי בדרך כלל הצטרכו להוריד את הכובעים ליד השער. ניגשתי אליו, והוא נתן לי סטירת לחי, חטף את הכובע מעל ראשי, צעק „רונטער מיט דער מיטצע" והשליכו מעבר לשער. כך הצלחתי להבריח את הכסף עבור המעיל.

כל אלה שנתנו לי בגדים להחלפה היו מרוצים מהחליפין. הייתי רוכש מטבעות זהב, שיכלו לעמוד לי בעת צרה. אותן הייתי משאיר אצל האשה או תופר בתוך המכנסיים.

ערב אחד בהגיעי לשער נפלתי לידי השוטר הליטאי רטנר. לא היו לי מיצרכים. בערכו חיפוש מישש וגילה את הזהב. הייתי צפוי לעונש מוות. לחשתי לו, שזה עבורו; אכנס לסוכת המשטרה, אוציא ואמסור לו. הסכים. נכנסתי, תלשתי 3 כפתורים מהמעיל, עטפתי 2 בנייר ומסרתי לו בחשאי. למזלי עמדו בתור מאות אנשים שהתפרצו להיכנס. ידיו טרודות היו בהצלפה עם פרגול מעל ראשי המתפרצים. לא היה לו זמן לבדוק, מה נתתי לו. כך נקמתי בו. בבואי הביתה אשתי חיה לא הכירה אותי — כל כך חיוור הייתי ומבוהל. לאחר מקרה זה שמתי את המטבעות בפלס־מים. בבריגדה עבדתי עד סוף 1943.

פעם בא אלי שוחט ממועצת הגיטו, יהודי מממל, ומסר לי, כי הוחלט לבנות מלינה עבור המועצה. רוצה הוא, כי אני והדוביאנסקים יעשו זאת. זה ייחשב כעבודה בבריגדה, והם יאשרו זאת על תעודותינו. היה זה בית בן 3 קומות ברחוב ביארו 11. חיים דוביאנסקי ערך בדיקה והציע לחפור מתחת לדוד שבחדר־הכביסה תעלה, שתוביל לגרז', ומתחת לרצפת הבטון שלו לחפור את המלינה. הובטחו לנו מיצרכי־מזון. התניתי, שיובטח מקום לאחותי הניה ושני ילדיה. עבדנו בלילות. העפר הועבר לבור זבל. העבודה נמשכה כחודש. היו שם 4 חדרים. הקירות והריצפה צופו בלוחות־שעם. אורך התעלה היה 11 מטר. היה צורך לעבור אותה בזחילה. הכניסה — על־ידי סילוק דוד־הכביסה.

ביום גשום אחד סמוך לגמר העבודה, בשבתנו לסעוד, נפתחה הדלת והופיע גקה עם שני אנשי ס.ס.. „מה עושים כאן 5 גברים חזקים?" קמתי ודיווחתי, כי עובדים אנו. ראה את הבור עם העפר והאמין לנו. היה זה למזלנו, כי במקרה של החשד הקל ביותר היה צפוי לנו עונש מוות. כפי שנודע אחר־כך היתה חפירת המלינה בעקבות ידיעות רדיו ממקורות חוץ־לארץ, כי רוצח ההמונים גקה עתיד לבוא לחיסול גיטו קובנה. ואמנם הוא בא. וכדי להסוות את תוכניתו, הופיע תחילה כמיטיב והורה לספק לגיטו מיצרכים לשם הרגעה.

בגמר העבודה קיבלנו פקודה להישלח לעבודת־כפייה במחנה בקיידני בהנהלת לוריא, כדי לטשטש את עקבות המלינה... בידעי את הצפוי לי שם, פניתי ללוריא וביקשתיו לשחררני מזה, כי מנוי וגמור עמי לברוח מהגיטו, כדי להינצל ולהישאר עד יחידי מיהודי ינובה. הוא סירב באמרו, כי הוא אחראי עבורי.

שבוע לפני יום ההעברה לקיידני סיפרתי לאחותי הניה על כך והצעתי לה לבנות קיר כפול ומאחוריו להסתיר את הילדים. את הקיר בניתי תוך ימים אחדים. לאחר מכן נשלחנו — כ־300 איש — ברכבת לקיידני, בקירבת כפר. הועסקנו בבנית שדה־תעופה. היו איתי אחי חיים וכן הדוביאנסקים עם האב חיים והילדה עטלה, בתו של מנדל. התנאים היו נסבלים. היכרנו איכרים מהסביבה ועשינו עסקי־חליפין. שמרו עלינו חיילי הוורמכט מצבא רומל באפריקה, שבאו לנוח. התייחסו לא רע. עבדנו שם כחודש. הגיעה פקודה מגקה להתארגן בבריגדות של 100 איש ולהגביר את השמירה. זה עשה עלינו רושם קשה. התחלנו להתארגן ולחפש קשרים לפרטיזנים, אליהם נוכל לברוח בעת סכנה. איש־האמונים של המחנה היה היהודי הגרמני להמן ואיתו כמה שוטרים יהודים.

ללהמן נודעו פרטים על המחתרת. לפי הוראתו הועסקנו בעבודות שחורות. פעם במיפקד בוקר שאל: „מי כאן אופה?" הרמתי יד. הודיעני, כי יש לו בשבילי עבודה. הירשה לי לקחת עוזר. בחרתי במנדל דוביאנסקי. תחת משמר הובילוני לשדה־התעופה, למטבח של הטייסים. שומה היה עלינו לתקן את הכיריים שהעלו עשן עד שעה שתים־עשרה, ולא — ניירה. פחדנו. עמלנו קשות, חיפשנו את סיבת העישון. בינתיים המחוגים מתקדמים.

לבסוף מצאנו, שהארובה בקומה הראשונה (זה היה בקומה השנייה) שבורה, ועל כן נמשך העשן כלפי מטה. תיקנו את הארובה, וכך ניצלנו. הטבח שמח מאוד. אותו רגע נכנס הכלכל. בראותו את הכירה בוערת כהלכה ובשמעו את שבחינו בפי הטבח, פקד עלינו ללכת אחריו. הביאנו למחסן המזונות ומילא לנו שני דליים עם נקניק, דבש, לחם וגבינה. הזקיף ליווה אותנו חזרה למחנה. היכרתי ליטאי, אטקציונס, שעבד באילוף סוסים. יחסו של הזקיף אליו היה טוב, וכאשר הזמינני אטקציונס, הלכנו אליו. הצעתי לו עסקי־חליפין. יום־יום היה הזקיף מלווני אליהם. הייתי מביא בגדים וחוזר עם מיצרכים.

אשתי חיה עבדה בבית־מלאכה לתיקון לבנים עבור הוורמכט. האשה הליטאית הציעה לי להוציא את אשתי מהמחנה. יש לה קשרים עם פרטיזנים ביערות מלניק. מפקדם הבטיח לה לקלטם. עלי לבוא לשם כך למשא־ומתן. הזקיף הירשה לי לקחת עוזר. לקחתי איתי את גיסי שמואל דוביאנסקי. ביקשתי את האשה שתובילני לפרטיזנים, בעוד הזקיף ימתין אצלה. את סימני המגן־דויד כיסינו בשקים, שהטלנו על כתפינו. בהגיענו ליער, הלכה האשה לפרטיזנים ושבה בליווי המפקד, פולני בשם אסטרייקה. התברר, שאנו מכירים זה את זה. מוצאו מסביבות ינובה. הסכים לקבלנו. בעד קבלת אנשים נוספים ביקש תשלום בזהב.

חזרנו למחנה. בהתקרבנו לשם שמענו בכי מר. נודע לנו, כי בבוקר הופיעו מכוניות ואנשי ס.ס. אוקראינים חטפו ילדים וקשישים והובילום לכיוון בלתי־ידוע.

ילד אחד בשם צוקרמן נמלט דרך החלון, נשכב בחדר והתכסה בשק. במיפקד התברר, שחסרים שני ילדים: עטלה דוביאנסקי וצוקרמן. את הילדה מצאו מיד — הסתתרה מתחת למשכב באוהל. כשגררוה, בכתה וצעקה: „סבא, אתה נותן לקחת אותי?". מדבריה הבינו, כי גם הסבא מסתתר. את חיים דוביאנסקי מצאו תיכף וירו בו במקום. חסר היה רק הילד צוקרמן. האוקראינים גילוהו, גררוהו ברגלו והרגוהו בקתות הרובים. אביו, בראותו כל זאת ובשמעו את צעקות ילדו השני: „אבא'לי, הצילני!" — יצא מדעתו. גם שלוש נשים, שחזרו מהעבודה ולא מצאו את ילדיהן, השתגעו.

האקציה היתה מאורגנת היטב ומוסווית מהתחלה. יום־יום חולקו לילדים סוכריות כהוכחה ליחס הטוב אליהם. מנדל דוביאנסקי, לאחר שהרגו את ילדתו עטלה, קיבל התקפה קשה וכעבור ימים אחדים מת בבית־חולים. קיבלנו רשות ממנהל המחנה מנצל, הודות לאשה ויסליצקי, שעבדה אצלו כטבחית, לקברו בבית־הקברות היהודי בקיידני. על לוח כתבנו את שמו ונפרדנו ממנו.

מפקד המחנה וזקיפי הוורמכט לא הוציאונו לעבודה במשך 3 ימים ונמנעו מלהיפגש עם יהודים. כל הזמן היו מבטיחים לנו, שלא ייתכן, כי משמידים יהודים וכי כולם חיים אי־שם במחנות. כעת נוכחו בעליל.

היינו תחת הזעזוע של האקציה הטרגית. נוכחנו, כי חיינו מתקרבים למוות טרגי. האירגון המחתרתי אירגן סבוטג'ה בעבודה. יום אחד הגיע מרגלית ממועצת גיטו קובנה ונפגש עם להמן. אחר ביקורו, כעבור 10 ימים, הרגשתי פעם בשובי מהעבודה, כי המחנה שמור בקפדנות. הייתי תמים מדי. בהיכנסי נתגלה לעיני מחזה אימים: אנשי ס.ס. סחבו יהודי פצוע, שניסה להינתק מהם וצעק: „השמש זורחת".

לא נכנסתי לצריפים. התחבאתי בבור של בית־שימוש. המתנתי עד ששב השקט וניסיתי לצאת, אך לא יכולתי. לקריאתי באו ירחמיאל, שמואל דוביאנסקי ואחרים, והוציאוני מהבור. בצריף סיפרו לי, כי להמן חיבר רשימה של 15 איש, המשתייכים לקבוצת המחתרת ומפירים את הסדר במחנה. אנשי ה־ס.ס. שהגיעו מצאו רק 6 מהם. על כן חטפו מכל הבא ביד. גם אותו היהודי שפגשתי, חייט, נתפס, קיבל ממכה בקת בראש זעזוע עצבים וזעק.

הנותרים מהרשימה שהצליחו להתחבא החליטו להתנקם בלהמן. הוא גר עם אשתו במשרד מיוחד. בבוקר לפני המיפקד ארבו לו ורצו לתפוס אותו בצאתו מהחדר. הוא הרגיש בדבר, פתח את הדלת והושיט מכתב ממרגלית, בו נאמר, כי הוא הוא שקבע את גורלם, המצפה להם בכל יום. על־ידי זה זכה כאילו לרהביליטציה. המצור סולק. יצאו לעבודה, אך משם לא שבו למחנה.

להמן המתין ימים אחדים, וכשהופיע אחר־כך אחד מהם, אסרו והודיע למפקד, כי חסרים 9 אנשים, זה התקשר עם מועצת הגיטו, שמסרה על כך לגקה. הרוצח גקה בא למחנה בליווי פמליה לחיסול המחנה. נטלו עמם את להמן ונסעו למפקד שדה־התעופה. ההוא הודיע להם, כי הפועלים חרוצים והוא זקוק להם. זה עזר; אך על מנת להטיל פחד בחר גקה את שש הבנות היפות והובילן לחורשה סמוכה. בצד העמיד שם עשרה פועלים עם אתים. פקד על הנשים להתפשט ולהישאר בתחתונים, לשכב במעגל ראש אל ראש, שלף את אקדוחו וירה כדור בראש כל אחת. ביניהן היו אם ובתה. הפועלים נצטוו לקבור אותן.

להמן הודיע במחנה, כי עליהם להודות לאלוהים על כי נשארו בחיים וביניהם גם הוא. כולם נועדו להשמדה וניצלו הודות למפקד שדה־התעופה.

כך נמשכו החיים במחנה. האנשים שנסעו לגיטו קובנה להביא את מיכסת האספקה השבועית הביאו לי מכתב מאחותי הניה; בו היא מודיעה לי, כי נודע למרגלית, שהסתירה את ילדיה ועל כן רוצה הוא לשלוח אותה לראודנדבוריס. סבורה היא, כי שם תומת על שלא מסרה את הילדים. פניתי לאישה וישליצקי, שתציע למנהל המחנה מנצל לשלוח אותי להביא את האספקה מהגיטו. קיבלתי רשות ולקחתי איתי מלאי מזונות.

בבואי, פניתי ישר לאחותי. השכנים אמרו לי, שהיא בעבודה. חיכיתי לה. התחבקנו ובכינו. נכנסנו לחדר. שררה בו דומיית מוות. לא העזתי לשאול, איפה הילדים. היא נתנה אות ומאחורי הקיר הכפול יצאו שני צללים חיוורים, ילד בן 4 בשם זאוולה והשני בן 10, שלמה'לי. שמחתם למראה הדוד עם המזונות היתה רבה, אך ללא־אומר. בכיתי בליבי. ביקשוני להישאר איתם. הניה שאלה אותי, אם אוכל לבטל את רוע הגזירה של גירושה לראודנדבוריס. החלטתי ללכת לביתו של מרגלית ולפנות אל פיינה גולדשמיד מקובנה, גיסתי, אותה היכרתי, שתשפיע עליו. חיכיתי לה עד שהופיעה בפתח הבית. לשאלתה, מה אני עושה פה? — סיפרתי לה את מבוקשי. הציעה לי להסתלק מיד, שאם יראני כאן הנני אבוד. חושד הוא בכול. הבטיחה לי להשתדל למען אחותי. חזרתי והרגעתי את אחותי. היא סיפרה לי, שאחינו חיים הנמצא בגיטו אינו בא אליה והיא מודאגת לגורלו. נפרדנו לנצח עם דמעות בעיניים.

שבתי למחנה קיידני ויותר לא ראיתי את גיטו קובנה. בזמנו גיליתי לאנשים אחדים במחנה, ביניהם אחד ברקובר (כעת בארץ), שישנה אפשרות להתקשר עם פרטיזנים. הם מקבלים כל מי שבא, אלא שיש צורך בכסף ובבגדים, כדי לרכוש נשק.

התארגנו בקבוצה גדולה, אך כלום מזה לא יצא, וזו הסיבה: ביום גנוסיה השתכרו הפרטיזנים שביערות מלניק עם מנהיגם אסטרייקה ונתפסו כולם. היה זה למזלנו, שכן גם אנו היינו נתפסים. מנוי וגמור היה עמי לא להישאר במחנה, כי המצב נעשה מסוכן יותר מיום ליום.

ממשפחתנו נשארו שמואל וירחמיאל דוביאנסקי, אשתי חיה ואני. אף הם הסכימו לברוח. בימים האחרונים תכפו קשרי עם האשה הליטאית אטקצ'וניינה שבאחוזה סמוכה לקיידני. כל זה התקיים בנוכחות מלווי הזקיף הגרמני הנס. האשה לא ידעה את שמי האמיתי. הבטחתי לה, שאם תציל את אשתי, תזכה ברכוש גדול, אשר קרובי ישלחו לי מאמריקה מיד עם גמר המלחמה. היא קיבלה זאת בכל הרצינות. היתה באה לבית־המלאכה שבשדה־התעופה, נעמדת ליד אשתי ומפצירה בה שתתלווה אליה.

כך נחלצנו מהמחנה

קיבלתי פקודה ללכת בליווי הזקיף ולבדוק את התנורים בבקתות השומרים שלאורך הכביש. כאשר ניקיתי תנור באחת הבקתות נתקלתי במכתב כתוב רוסית ואידיש.

במכתב היה כתוב, שמי שיעסוק בתיקון התנורים בל יזדרז לגמור ושימסור את שמו. למחרת מצאתי מכתב שני, ובו הבעת שביעות־רצון על כי הנני עובד בזה, ושוב — לא להזדרז לסיים. סיפרתי על כך למשפחתי. כך נמשך הדבר ימים אחדים. מצאתי שם גם מזונות.

הזקיף הנס סיפר לי, שקיבל מכתב מאמו, בו היא כתבה, כי קראה בהנאה במכתבו, כי הוא שומר כבר 8 חודשים על יהודי והיא מצווה עליו, שיתייחס אליו יפה, כי כל המריע ליהודים סופו מר. כמו כן סיפר, שבהיותו בבקתת השמירה נתקבל טלפון מגיטו קובנה, כי בקרוב יחסלו את המחנה ואת כולם ישלחו לדנציג. „אתה אל תפחד, אני אסע איתך".

למחרת, בבואי לעבודה בתנורים, מצאתי מכתב, בו מודיעים לי, שלמחרת היום תעבור עגלה עם איכר קשיש, שיכריז „ביצים". מתפקידי יהיה לדאוג לכך, שהזקיף יקנה את הביצים, ישים אותן בכובעו ורובו על שכמו. או אז יש לתפסו ולהטילו לתוך העגלה, ועלי לבוא איתו.

בשובי למחנה סיפרתי כל זאת ואמרתי, כי מחר עובדים עד 12, וכי יסיעו אותנו לדנציג. הוצאתי מפלס־המים את מלאי הזהב וחילקתי בין בני המשפחה. הוריתי להם, כי בהיותם מובלים בבוקר לעבודה, יהיה עליהם להשתער על הזקיף, להחניקו ולברוח לבית בלתי־גמור בסביבה. אני אבוא לקחתם משם. לאשתי הוריתי להיראות לפני האשה הליטאית.

אותו יום היתה השמירה מוגברת, כי ה„מצלצל" הזקן וינטקה החייט מסרו, שרבים מתכוננים לברוח.

הלכתי בליווי הזקיף לעבודה. ואמנם הופיע איכר זקן עם עגלה והכריז על „ביצים". הגרמני קנה את הביצים בזול, ולא ידע איפה לשים אותן. „בכובע" — הצעתי לו. כך עשה.

באותו רגע תפסתיו מאחוריו, הטלתיו לתוך העגלה, והאיכר התיישב על ראשו. לאחר זמן־מה שאלני האיכר, כיצד התייחס אלי, וכשעניתיו „טוב מאוד" — שיחרר במקצת את ראשו של הזקיף. „מה עוללת לי?" — שאלני. „הכול יהיה טוב" — עניתיו. הרובה נלקח ממנו. בהגיענו לקצה היער שרק הפרטיזן, ומתוכו הופיעו פרטיזנים אחדים. אותי ואת הזקיף הובילו עמוק לתוך היער והכניסוני לחפירה מוסווית. ישבנו שם שעות אחדות. הרגעתי את הזקיף, כי אין צפוייה סכנה לחייו. אותי קראו לחקירה בחפירה אחרת. החוקר, רוסי, הושיט לי את ידו ואמר, כי נהגתי כגיבור והודה לי על ה„לשון" שהבאתי.

בין הפרטיזנים היו גם יהודים אחדים. רובם היו רוסים. נשלחתי לשאול את הגרמני, אם הוא מוכן לשיתוף פעולה והבאתי לו מזון. ההוא הסכים. סיפרתי למפקד הפרטיזנים על החיסול הצפוי של מחנה העבודה, על בני משפחתי ועל אטקצ'וניינה, האמורה להצילם, והיכן אוכל למצוא אותם. ביקשתי עגלה.

יצאנו בלילה והשכם בבוקר הגענו סמוך למלניקי. הלכתי ברגל בכיוון „וויינסליס". לעומתי הופיע איכר זקן, שהוביל את סוסו למרעה. שאלתיו, איפה גר אטקצ'יונס. שאלני, איזה? — כי ישנם שניים. אחד עשיר ואחד עני. הורה לי על ביתו של העני, ואכן גגו היה מכוסה בקש, כפי שנמסר לי מראש. עם דפיקות בלב התקרבתי לשם. פגשתי אשה זקנה. כאשר שאלתיה על אטקצ'יונס, הצטלבה וניסתה להכחיש. חלפה בי מחשבה, שמא קרה אסון. הצביעה על בית

במרחק־מה. בפיק ברכיים הלכתי לשם, ושוב הופניתי למקום הקודם. שוב ניסתה להכחיש. „ומי גר ממול?”

„אחד שמעבד את אדמתנו”. נכנסתי אליו ושאלתי על אטקצ׳יונס. שאלני, מי אני. עניתיו: יהודי. „אם כך — ברח מהר. מחפשים אותך!” הוצאתי 10 רובלים זהב, הושטתי לו וביקשתי להראות לי, לאן לברוח. ושיתלווה אלי ויראה לי מחבוא טוב. הצביע על חורש סמוך. המקום היה ביצתי, מגודל עשבי־בר. הלכתי בביצה עד לברכיים. חששתי, שאשתי נתפסה ונורתה. כאשר הרחקתי ללכת, שמעתי פתאום קול כמו מן השמיים: „פונס בלומברגס” (אדון בלומברג). חשבתי, שנדמה לי. אך הקול קרא שנית. מרחוק ראיתי אשה במעיל ארוך מניפה ידיה אלי. התקרבתי והיכרתי את אטקצ׳יונייניה. זו הראתה לי על הכיוון, איפה שאשתי חיה נמצאת ביחד עם בעלה וילדיה. את שמחתי קשה לתאר. התחבקנו והתנשקנו. סיפרה, שהמלשינים הביאו את הגרמנים לביתה והצביעו עליה, כי היא החביאה את אשתי.

שיחק לה המזל, לאשתי, שכאשר האשה הליטאית הוציאה אותה מבית־המלאכה כמעט בעל־כורחה, סירבה ללכת לביתה והתחבאה בשדה־שיפון. כאשר לא מצאוה, אסרו את שלושת ילדי האשה הליטאית והודיעו לה, שאם אשתי חיה לא תתייצב, יוציאו להורג את בתה הבכירה. בעלה סיפר, כי הזקן המלשין מסר, כי לחיה לא יאונה כל רע. אטקצ׳יונייניה התחננה בפניה, שתצא ממחבואה: „רציתי להצילך, אך היהודים שלך מפריעים לי”. חיה השיבה, כי את בתם וינצוטה לא יהרגו, אין זה אלא איום, וכי היא עצמה לא תשוב. באבדה את האמון באשה הליטאית התרחקה בשדה־השיפון. כאשר הבעל ואשתו שבו לביתם, גילו להם השכנים, כי בתם ברחה מהגרמנים דרך החלון, לאחר שהשקתה אותם ביי״ש. הגרמנים הסתלקו, כי היה עליהם ללוות את משלוח היהודים לדנציג.

אטקצ׳יונס חיפש ומצא את חיה, סיפר לה על השתלשלות העניינים וכי החליט ללכת אל אמו, למלניקי, מחשש שמא יחזרו הגרמנים. חיה הסכימה בתנאי, שישאירוה ביער במרחק־מה מבית אמו. וכך מצאתיה שם.

כעת ביקשתי מאטקצ׳יונייניה להנחותנו בדרך לווילנה. הסכימה והלכה לקחת איתה את בעלה וילדיה, בגדים ומזונות. התריתי בה, שאם תמסור אותנו, יהיה גורלה כגורלנו בעד הסתרת יהודים.

בערב חזרה עם מיצרכים. סעדנו ופנינו בכיוון לווילנה. בארבע לפנות בוקר הגענו למנסרה ביער. שם התגוררה משפחת ווייצ׳ונס, שהיתה מוכרת להם. דפקו בחלון, נכנסו וסיפרו להם, כי ברחו מהגרמנים שרצו להובילם לגרמניה, וכי איתם ישנה משפחה פולנית, גבר ואשה, שנמלטו ממחנה. יש לתת להם מקום מתאים, והם ישלמו היטב. סוכם, שחיה תתגורר עם משפחת אטקצ׳יונס כארית בלונדית ואותי יש להחביא. וייצ׳ונס הובילנו לאסם של שחת. היה שם קיר כפול משחת ומקש, שהכין בשבילו למחבוא. הסתתרתי שם. הביאו לי ארוחת־בוקר. כעשרה ימים שהיתי שם.

פעם ראיתי בין הסדקים קבוצת גרמנים שבאה במשאיות ובטנקים. חיה הבינה את אשר דיברו ביניהם, כי בקרוב תהיה כאן חזית. יעצו לאוכלוסים לתפוס מחסה ביער. חיה סיפרה לי זאת. יצאתי ממחבואי והצעתי לבעל־הבית להוביל את הבקר והצאן ליער. שם נכין להם מכלאה, ולנו נחפור תעלות־מגן. הכיר שאני יהודי, פנה לאטקצ׳יונס: „הפולני שלך הריהו יהודון!”

אנו חופשים

ביער התרכזו איכרים רבים. החלו קרבות תותחים. למחרת בבוקר השתררה דממה. יצאתי מהחפירה לשאוף אוויר צח. לפתע ראיתי חייל עם רובה אוטומטי. הוא צעק אלי ברוסית: „ידיים למעלה! מי אתה?”

בראותי ובשמעי זאת כאילו נתאבנתי מרוב שמחה. האומנם ניצלנו? האין זה חלום? הקיפוני עשרה חיילים וקצין ופקדו עלי לספר, מי אני. בין היתר סיפרתי להם, כי הגרמנים התבצרו

מאחורי היער. ביקשנו להצטרף אליהם, אך הם סירבו, כי הסביבה היתה מלאה מוקשים. בלילה עוד נמשכו יריות, ובבוקר כבר היו הרוסים בהמוניהם.

המפקד הסובייטי סיפר לי, כי ביחידתו ישנו אחד „משלנו". היה זה יהודי מאוקראינה. הוא השתומם, כיצד ניצלתי. ברוסיה כמעט ולא נתקל במקרים כאלה — האוכלוסים מסרום לידי הגרמנים.

ביער פשטה שמועה, כי נמצא כאן יהודי שניצול מהגרמנים. האיכרים החלו להביא מזונות בתקווה, שאצילם מידי הצבא הרוסי. העתונים הליטאים הפיצו שמועות, כי יחס הסובייטים לליטאים הוא איום.

את כל המתנות והמזונות מסרתי לווייצ'ונס כאות תודה. שהיתי אצלו שבועיים נוספים עד שהחזית התרחקה. חזרנו עם משפחת אטקצ'יונס בדרכי־עקיפין לקיידני. יהודי ריגאי היה בראש מנהלת העיר. הלכתי אליו, סיפרתי לו על משפחת אטקצ'יונס שהצילה אותנו, וביקשתיו שיתן להם משרות טובות. ואמנם כך עשה. היינו איתם עוד ימים מיספר, מסרנו להם חלק מכספנו ונסענו במשאית צבאית לקובנה. השתכנו בבית פרטי. כעבור ימים אחדים נסעתי לינובה לחפש את הרוצחים ולדאוג לכך, שיקבלו את העונש המגיע להם.

פגישתי הראשונה בינובה היתה עם הבנאי וונסביץ, אשר בניו רצחו וגם הוא לא טמן את ידו בצלחת. שאלתו הראשונה היתה, מהיכן באתי. עניתי, כי מהעולם האמיתי. התנחם וטען, כי אין זה עדיין הסוף; הגרמנים במריאמפול ואווירוניהם נראים עדיין בשמיים.

הלכתי לסרייקה, שהיה אחר־כך יושב־ראש מועצת העיר. הוא היה שמאלי ואדם טוב. סיפרתי לו על הפגישה עם וונסביץ ותבעתי הענשת הרוצחים. הבטיח את עזרתו. לנתי אצלו ולמחרת הלכתי לבולשת הצבא. מסרתי להם על הרוצחים. שלושה ימים גבו עדות מפי. הכול נרשם. לקחו אותי לביקור בבית־הסוהר לזיהוי הרוצחים. היו שם כ־60 אסירים, ביניהם רוצחים רבים ליטאים מסקארולי, בזילישוק — שאוליסטים. מצאתי שם את חנווני הנקניק מעלדס, אשר ירה למוות את יודלביץ, בעלה של יודית דרגצקי, שהיה מתחרהו; את העגלון סימניס, שהתגורר ליד „מדיס"; את הנגר גינייקה, שאנס את הבת של בוז ולאחר מכן ירה בה והרגה. עקבתי זמן רב אחר מנגינס. לאחר חודשים מיספר גיליתיו בבית־החרושת לגומי „אינקרס" מאחורי סלבודקה. מסרתיו לידי המשטרה ונפגשתי איתו פנים אל פנים בכלא. מרוב זעם השתערתי עליו והיכיתיו. הוא הודה בכול. והסוף היה, כי רוצח זה קיבל... רק 10 שנות מאסר, ואחרים — עוד פחות מזה. כולם מתהלכים כעת כאזרחים חופשים בליטא ובינובה.

כך, יקירי הינובאים, נוכחתם, כיצד הצלחנו במשך 3 שנים לחמוק ולצאת חיים מהגיהינום.

הארכתי בסיפורי, אך לא יכולתי לקצר. כל שלב היה מלא וקשור במוות. החזקנו מעמד תוך העזה, אומץ ומעשי־להטים.

מצד אשתי ומצידי היינו משפחה גדולה. יצאנו מינובה שמונה איש, אך רק אני ואשתי נשארנו בחיים.

נחום בלומברג

רשם ועיבד: יצחק בורשטיין

סיני פרסקי (תל־אביב)

מעמק הבכא ומגיא ההריגה

בן 14 הייתי בפרוץ המלחמה. אותו יום נמצאתי בפרו־גימנסיה הליטאית, בה המשכ־תי את לימודי לאחר סיום בית־הספר „תרבות".

הנני בנם של אברהם ופרומל. ביתנו היה סמוך לוויליה מצד שמאל של רחוב הכביש. היה לנו שולחן ביליארד, שאבי רכש, מזנון עם ארוחות טעימות, שאמא היתה מכינה, וכן גם בירה ומשקאות קלים. אבי גם הקים סוכות למתרחצים ליד ערבות־הנחל בחוף הרחצה. גבירים גדולים לא היינו, אך חיינו, כמו שאומרים, אורח חיים בעלי־בתי. היינו שש נפשות. היו עוד אח צעיר חיים, אחות מרים והדודה איטה, שחיתה איתנו. כולנו למדנו ב„תרבות". המורים האהובים עלינו היו שאול קיידנסקי, אפתקינה ומנס. הם נטעו בנו את האהבה לעברית ולארץ־ישראל.

בזמן הסובייטים עבר חדר הביליארד לר־שות הצבא, ואבא היה שם פקיד. ביום שני, בראותנו את זרם הפליטים, ארזנו קצת חפצים, העמסנו על עגלה ויצאנו לדרך, לכיוון וויל־קומיר. איתנו היו עוד דודיי יצחק והילל פר־בוזניק ובני משפחותיהם: אייזיק, בנו של הילל, וכן שתי בנותיו — שרה ומרים, וצבי, בנו של הדוד יצחק. כן הצטרף אלינו קרובנו היישל קפר. בניו — לוי'קה ואל'קה — הס־תתרו בקובנה מגירוש לסיביר.

הגענו עד להר לוקי. פגשנו שם את יודל קצנברג, שברח לפנינו על אופניים. סיפר לנו, כי הוא חוזר, היות ונודע לו, כי הגרמנים כבר בווילקומיר והדרך מנותקת. בשמענו זאת חזרנו גם אנו. ימים אחדים ישבנו בבתינו. כאשר גברו היריות וינובה כבר היתה פה ושם אחוזה בלהבות, מצאנו מקלט במרתף אצל לייזר לווין, שגר בבית ווילקומירסקי ברחוב קובנה. באגף השני גר יצחק פרבוזניק. כאשר התפשטה האש, רצנו כולנו אל המעיין ליד טחנת־המים. חיפשנו מחסה מהפגזים בחפירות שחפרנו. כאשר החמיר המצב והסכנה גברה, רצנו אל הר הסחרחורת ומצאנו מסתור בגיא. התרכזו כאן מאות ינובאים. חיילים גרמנים שנמצאו בקירבת מקום הזהירונו לבל נזוז מהמקום, כי הקרבות מחריפים.

הקרבן הראשון מכדורי הגרמנים היה ברל גולד: ניסה לעבור בריצה לצד שני, נצטווה לעצור ולא עצר, נורה ומת במקום. בשבת חזרנו לעיירה. המרכז היה למאכולת אש. על הכביש ליד הוויליה נשארה תחנת האוטו־בוסים — בתי־נמיוט ומנוסביץ וכן הבית של יוסף קצנברג. לנו פה לילה, וביום ראשון בבוקר יצאה משפחתנו יחד עם היישל קפר לכיוון קובנה בדרך העפר, העוברת ליד המל־בנות. הפרבוזניקים נשארו בינובה. אותו ערב הגענו לסלבודקה, והשתכנו אצל אשה קשי־שה, מכירה שלנו.

למחרת הלכתי יחד עם היישל קפר להר הירוק, לדודי אלחנן פרבוזניק. שם נמצאו שני בניו של היישל — לוי׳קה ואלקה וגם לוי׳קה פרבוזניק. משם הייתי הולך תכופות לבקר את משפחתי בסלבודקה. הייתי בלונדי, היה לי מראה ארי, ואף אחד לא הטריד אותי. ב־2 ליולי לקחו הליטאים את אבא ויהודים אחרים לניקוי הרחובות. לאחר־מכן העבירו את כולם לפורט ה־7. יום לאחר־מכן לקחו גם את אמא לשם; וב־5 ליולי אספו את כל אלה שהיו בבית אלחנן פרבוזניק — וביניהם היישל קפר ובניו — והעבירום לפורט ה־7. גם אני הייתי ביניהם.

היו שם מאות יהודים. מינובה ראיתי שם את משיטי־הדוברות, הברזינים, אלתר יאג וחיים יצחק וויקאר. הגברים רוכזו בגיא אחד, הנשים — בגיא אחר. את אבי כבר לא מצאתי שם; כי יום־יום הוליכו מכאן קבוצות לפורט ה־9, להמתה ביריות. בעמק בכא זה הייתי 3 ימים. על הגברים אסרו לעמוד על רגליהם. מותר היה להם רק לשכב או לעמוד על בר־כיהם. היינו מוקפים בשאוליסטים (חברי אר־גון היורים הליטאי). תכופות היו אלה מש־תוללים ופותחים ביריות מרובים וממקלעים בהמון השרועים על הקרקע.

פעם התרומם לפתע יהודי אחד, שהיה מתנדב לצבא הליטאי, נכה ענוד אותות הצ־טיינות, והטיח כנגדם בצעקה היסטרית:

— במי אתם יורים?! אני שפכתי את דמי בקרבות למען עצמאות ליטא — ואתם, הלי־טאים, יורים בנו!

זה השפיע במקצת. כעבור שעות אחדות הופיעו קצינים ליטאים ופקדו על כל אלה שהיו בשעתו מתנדבים להתייצב לפניהם. דודי רמז לי, שארוץ בעקבותיהם. כך עשיתי; אך בדרך איבדתי אותם ונקלעתי לגיא הריכוז של הנשים. מצאתי שם את אמי וכן את אשתו של אלחנן פרבוזניק, מאשה (לשעבר בורשטיין, ילידת אלקסוטי) עם ילדיה יענקלה ושנייע. הוליכו את כולנו לפורט ה־9. יומיים התגוללנו שם. נתנו לנו משהו לאכול. לפתע החלו לשחרר נשים וילדים. אף אני שוחררתי יחד עם אמי ודודתי. הלכנו לסלבודקה. האח הקטן היה שם, והאחות הצעירה הוחזקה במחבוא. בני משפחת קאפר ואלחנן פרבוזניק לא חזרו מהפורט ה־9. הקבוצות שהועברו מהפורט ה־7 היו הקרבנות הראשונים.

מן הגיטו נאלצתי לצאת לעבודה בשדה־התעופה. הלכתי לעבוד בתור „מלאך", שפי־רושו בשפת הגיטו — מעין „קדיש שכיר" במקומם של אלה, המסרבים לצאת לעבודה. בסתיו 1943 נשלחנו — אני, אמא, האח וה־אחות — למחנות באסטוניה, אני ואחי — למחנה קורימה, אמא והאחות — למחנה שסקי. רק בסתיו 1944 פגשתים שוב במחנה שטוטהוף.

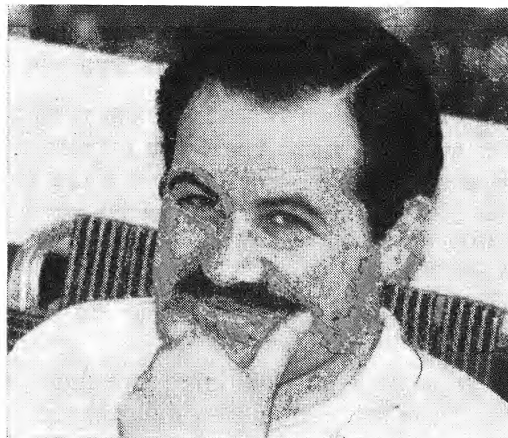
אני ואחי עבדנו במסילות־ברזל, נדדנו מ־מחנה למחנה. התנאים היו איומים: היינו עירומים ויחפים וסבלנו מרעב ומקור. בשטוט־הוף פגשתי גם את הספר הינובאי ליברמן ואת שני האחים חסיד. אלה האחרונים ניספו באסטוניה.

עבדתי בשטוטהוף ליד הקרמטוריומים. אני ועוד יהודי היינו מביאים באלונקה גחלים בשביל התנורים הבוערים. פעם נתקלו מבטיי במבטיהן מלאי־הצער של אמי ואחותי הק־טנה, שעברו מרחוק ליד גדר־התיל. הן היו רזות, חיוורות מאוד ולבושות בלויים. בכיתי מר, אך את דמעותיהן לא ראיתי. היתה זו הפעם האחרונה, שראיתי את הנפשות היקרות לי מכול. יום אחד, בשובי מהעבודה, לא מצאתי את אחי הצעיר. הוליכוהו עם קבוצת ילדים למקום ההריגה. משם לא חזרו עוד.

ובכל הצרות האלה, בכל אשר עבר עלי ועלינו — עמדתי, החזקתי מעמד! עז היה רצון החיים, כי הייתי עדיין צעיר לימים. עוד התגלגלתי במחנות אחדים בגרמניה. שוחררתי על־ידי האנגלים בברגן־בלזן. היות והייתי חולה, נלקחתי לבית־חולים בברגן. משם הועברתי לבית־חולים באזור הסובייטי.

לאחר שהחלמתי, חזרתי לקובנה. גרתי אצל טביה יפה, שנשאר בחיים בהימלטו מגיטו קובנה. ב־1953 התחתנתי עם מירקה לווין מינובה, וב־ 1969 הגעתי לישראל יחד עם אשתי ושני ילדינו.

רשם: י. ב.

ישעיהו איבנסקי (ארה״ב)

בדרך הייסורים

שלושה אווירונים טסו גבוה במערך בשמיים הבהירים, בטיסה איטית ובטוחה. פתע הופיעו סביבם עננות של עשן מהתפוצצותם של פגזים. היו אלה מטוסים גרמניים. היה זה אות, שהמלחמה החלה. משפחתנו — אבא, אמא, אחותי ואני — עסקה ביום ראשון זה למלחמה בחפירת שוחות בגינתנו. ציפינו להפגזות מהאוויר. אותו יום היינו עדים רק לדו־קרב בין מטוס גרמני ורוסי במרחקי הרקיע.

הפליטים הראשונים החלו להופיע ביום שני בקבוצות קטנות מקובנה. בהדרגה גבר הזרם. לא פקפקנו אף לרגע, שהגרמנים אמנם יגיעו גם לינובה. הפליטים סיפרו, שכמה מחלקי קובנה בוערים, ומצפים שם לקרב קשה על הבירה. אחר־הצהריים התחילו רבים לעזוב. לא תיארנו לעצמנו את מלוא היקפה של התבוסה הרוסית. כיוון שעיירתנו נמצאת במקום אסטרטגי חשוב — הנחנו, שקרבות מכריעים יתחוללו בסביבה. סברנו, שנצטרך לעזוב את המקום רק לזמן קצר. לבסוף יתאושש הצבא האדום מההלם של ההתקפה הגרמנית הבלתי־צפוייה, וידחוף את הגרמנים אחורה.

הכביש לווילקומיר הפך לגיהינום לוהט

משפחתנו היתה מוכנה לעזוב. יוסציק מגגוזין, קרוב שלנו, נעצר על־יד ביתנו, ואנו העמסנו חפצים ומיצרכי־מזון על אחת מעגלותיו. אנו הצטרכנו ללכת ברגל. קבענו להיפגש מאוחר יותר בכביש לווילקומיר. לפנות ערב עזבנו את העיירה. ינובה נראתה כעיר רפאים. שקט מבשר רעות השתרר במקום, בו נולדתי לפני 17 שנה. רק בהגיענו לכביש הראשי לווילקומיר נוכחנו בחומרת המצב. הכביש היה גדוש פליטים וחיילים רבים מהצבא האדום, הבורחים באי־סדר. בכביש שרר תוהו ובוהו. בהיותו עורק תחבורה ראשי בין קובנה ודבינסק, היה תחת אש מתמדת של אווירונים גרמניים. רק מספר מועט של אווירוני „סטוקה״ — רעשם האיום ולהט היריות ממקלעיהם — היה מספיק כדי לזרוע מהומה בתוך ההמונים. עם התקרבותם היתה אוחזת בהלה את הפליטים. כל אחד היה רץ לחפש מחבוא מהפצצות, שירדו כגשם משמיים. כלי־רכב עמדו בלהבות. נשמעו נאקות פצועים וגוססים. כל הכביש הפך לגיהינום לוהט. באחת ההתקפות נפצע קרובי יענקל אברמוביץ. בלילה עברנו דרך ווילקומיר, שהיא במרחק של כ־38 קילומטר מינובה. העיר היתה ריקה מאדם. רסיסי זכוכית מחלונות ראווה של חנויות שדודות

היו מפוזרים ברחובות. הייתי יחף וקשה היה לי להימנע מלדרוך על שברי הזכוכית, את נעלי זרקתי כ־10 קילומטר מינובה, לאחר שהתפתח פצע בעקב רגלי. נחנו שעות אחדות בחורשה מאחורי העיר, וביום ג׳ (24 ביוני) לפני עלות השחר המשכנו בדרכנו לאוטיאן.

התקדמנו יפה, אך כשהאיר הבוקר התחדשו ההתקפות מהאוויר. האימה חזרה על עצמה: הריצה המבוהלת למחבוא, רעש המפציצים המנמיכים טוס, טרטורן המשגע של מכונות הירייה וההתפוצצויות. ההתקפות הלכו וגברו. היינו עוברים ליד גוויות אזרחים וחיילים. לפעמים ראינו שורה שלימה של אנשים שהומתו, בהיותם צמודים לצד הפגיע של השוחה. רבים מהחיילים הרוסים היו בלי נשק ובלי נעליים.

נשארנו אני ואחי

בשביל אמי ואחותי נחמה, בת ה־13, נעשה יותר ויותר קשה ללכת ברגל, אך הן סבלו בשקט וצעדו איתנו. המרחק בין ווילקומיר לאוטיאני הוא 65—60 קילומטר. כמה אנשים הצליחו לעלות על כלי־רכב.

בצהרי יום ג׳, כאשר תכפו כמעט ללא־הפסקה התקפות האווירונים, וכל אחד רץ מתוך פחד לחפש מקלט — הופרדתי מעל משפחתי. היינו מפוזרים מאחורי עצים בשעת התקפה חזקה על גשר קטן, עליו היה עלינו לעבור. הייתי עם אחי ראוב׳קה. שאר בני־המשפחה היו במרחק־מה מאיתנו. לפתע כבר לא יכולתי למצוא אותם. מישהו אמר לנו, שהם עברו קדימה וחיפשו אותנו. עברנו במהירות את הגשר. בינתיים נפוצה שמועה, כי הגרמנים נמצאים 2 קילומטר מאחורינו. כל אחד נשא את רגליו לאשר ישאנו הרוח. יותר לא ראיתי את הורי ואת אחותי. לאחר המלחמה נודע לי, שהם חזרו על עקבותיהם, כאשר הגרמנים השיגו אותם. הגוסטינץ הישן — עיירה קטנטונת, כ־8 קילומטר מינובה. אבי הניח, שזה מקום בטוח. הוא נשאר שם עם משפחתו ועוד 150 יהודים.

ב־13 לאוגוסט 1941 נלקחו כל יהודי ינובה לחורשת גיריאלקה ונרצחו שם. באותו זמן הגיעה המשטרה הליטאית לגוסטינץ הישן ולקחו איתם את אבי, עוד 3 גברים ואשה אחת. הם הובאו לגיריאלקה ונורו יחד עם כל יהודי ינובה. בראשית ספטמבר הובאו היהודים מהגוסטינץ הישן, ביניהם גם אמי ואחותי, לינובה והוחזקו שם בקרקטין. שלושה שבועות לאחר־מכן הועברו אחרוני יהודי ינובה לגיטו קובנה. אמי ואחותי נרצחו שם באקציה הגדולה, ב־28 לאוקטובר. אחי ואני המשכנו בדרכנו לאוטיאני. התקרבנו לאפיסת כוחות, רגלינו היו נפוחות. רק מחשבה אחת דחפה אותנו קדימה — להימלט מהגרמנים, הנעים בעקבותינו. דברי־אוכל היינו מוצאים במכוניות צבאיות שרופות למחצה. נשמרנו שלא לאבד אחד את השני. העיר דבינסק בלטביה, הסמוכה לגבול עם רוסיה הלבנה, היתה בשבילנו מעין מגדלור זוהר של תקווה, חוף מיבטחים. עברנו את אוטיאני. היה כבר יום ד׳, ה־25 ליוני. המרחק לזרסיי — 50 קילומטר. הכביש לא היה עמוס ואפילו שקט, כמעט בלי נפש חיה. שקט זה היה מבשר רעות.

„תרגילי ספורט"

מצבם של החיילים הרוסים לא היה יותר טוב משלנו. חבריהם, שהיו עוברים במשאיות, לא התייחסו אליהם יותר טוב מאשר אלינו. היו שניסו לזכות בהסעה. יש שאחד החיילים היה נאחז בחלק האחורי של משאית שהאטה את מהירותה, בנסותו לעלות עליה; אך החיילים שבתוכה היו מרביצים בקתות רוביהם על ידיו הנאחזות — עד שהיה נופל על הכביש כשק תפוחי־אדמה. מזרסיי — 20 קילומטר לדבינסק. הגענו אליה מאוחר אחר־הצהריים. העיר היתה שוממה. השמש השוקעת, שהשתקפה באחד האגמים, נראתה כאחוזת אש גדולה, מאיימת. לדבינסק הגענו ביום רביעי בלילה ביחד עם משפחות פולנס, פלץ, מרביאנסקי ואחרים.

כשהגענו בבוקר של יום חמישי לתחנת־הרכבת, ניכר היה מיד, שהגרמנים יגיעו לשם בקרוב. הרחובות היו ריקים, אך התחנה היתה מלאה אנשים, שהשתדלו להיכנס לרכבת ולהימלט. הצלחנו לעלות על רכבת משא; וכשעזבה את התחנה הרגשנו כעין משב של רווחה. נדמה היה לנו, שניצלנו; אך הרכבת עברה 3—4 קילומטר ונעצרה. יריות נשמעו מכל הצדדים. התפוצציות נשמעו בקירבת מקום. לא זזנו ממקומנו לחפש מחסה בחוץ. רגלינו נפוחות היו, וכל תנועה עוררה ייסורי שאול. לאחר כשעתיים של יריות השתררה לפתע דממה. הדלת נפתחה ובפתח הופיעו חיילים גרמנים, שכיוונו אלינו את רוביהם. נשארנו תחת משמר עד שעה מאוחרת אחר־הצהריים. אז קיבלנו פקודה לחזור לדבינסק. העיר היתה אחוזה להבות. קבוצתנו היתה כולה מאנשי ינובה. נשארנו ביחד מיום בואנו לדבינסק. מצאנו מרתף עזוב, בו חיכינו בחרדה לבאות. נשארנו בו עד יום ראשון, ה־26 ליוני. אותו בוקר הופיעו הודעות, בהן נצטוו כל הגברים היהודים להתייצב בכיכר השוק, ואשר לא יופיע — דינו מוות. הובילו את כולנו לחצר בית־הסוהר. כאן היה עלינו לעבור במשך שעות מרובות מסע תעלולים מבישים ומחרידים: מסע שהפך בימים הבאים לחזיון שיגרתי, אך באותו יום נראה לנו כחלום בלהות. הגרמנים ביצעו עלינו מה שהם קראו „תרגילי ספורט". אחי ועוד כמה נערים צעירים הורשו לעזוב את המקום. כל האחרים נדחפו לתוך הכלא בצפיפות של כ־15 איש בתא קטן.

לפני „שער המוות"

ביום רביעי, 9 ליולי, לא נתנו לנו לצאת מתאנו שבקומה ג׳. לבסוף פתחו את תאנו והובילונו אל מרתף צפוף. נצטווינו להריק מכיסינו את כל חפצינו האישיים. הוצאנו לתוך החצר. היינו בקצה שורה ארוכה של אנשים, שהיתה מחולקת לקבוצות, וכל קבוצה נמצאה תחת משמר מיוחד. השורה התקדמה באיטיות רבה. כל כמה דקות היו שערי הברזל בקצהו השני של החדר נפתחים, ודרכם היו מועברים אנשים לכיכר סמוכה. לא היה לנו כעת שום ספק: רוצחים אותנו, את כולנו, בשיטתיות, לפי התור. כל פעם שקבוצה היתה עוברת דרך השער היו נשמעות יריות. לקבוצה הבאה בתור היו נותנים אתים... ככה זה נמשך. ידענו, שעל כל קבוצה, בטרם תוצא להורג, הוטל לכסות באדמה את גוויות הקבוצה שקדמה לה. ככל שהיום התקדם נעשה חם מאוד. השמיים היו בהירים. השמש זרחה וחיממה ככדור לוהט. כולי מכוסה הייתי זיעה. השורה התקדמה באיטיות, אך בגורליות בלתי־נמנעת. שער הברזל סימל בעיני את סופי הקרוב. פרט לקול הירי לא נשמע קול אחר. היינו כולנו שקטים מאוד. על הכביש היתה תנועה מתמדת של כלי־רכב, ואנשים צפו משם במתחולל. הכביש היה גבוה מחומות בית־הסוהר, והקצינים הגרמנים עם נערותיהם יכלו לחזות בדרמה המתחוללת כאילו בתוך אמפיתיאטרון.

היתה קבוצה של ינובאים בכלא דבינסק: כל אלה שניסו להימלט ונעצרו. היו שהגיעו לגבול רוסיה, אך לא הורשו לעבור וחזרו לדבינסק. באותו יום, כאשר הובלנו מהתאים למטה השתדלו רבים מאיתנו הינובאים להתגודד ביחד. ביניהם היו שמואל׳קה פלץ ואפרויקה מילנר. בהתקרבנו באיטיות לקראת הסוף הודיתי לגורל, שזימן אותנו ביחד. הרהרתי אז:

„ראובק׳ה לכל הפחות נשאר בעיר, והוא אולי יישאר בחיים".

„היה לי בוודאי הרבה יותר קשה למות בין אנשים זרים".

אמרנו דברי פרידה איש לרעהו; אך בקושי יכולנו לדבר בגלל הרגשת החנק — כאילו גוף זר נתקע בגרוננו. מישהו העיר, שאולי כדאי להתנפל על שומרינו: אף שלא היתה כל תקווה להימלט, שמא בכל זאת נצליח להרוג כמה גרמנים לפני מותנו. וויתרנו על מחשבתנו זו, כאשר מישהו הזכיר לנו את הנשים היהודיות ואת הילדים שעוד נשארו בעיר: „תחשבו רק מה שהגרמנים עלולים אז לעשות להם". ראינו את המאורע שהתרחש איתנו כמשהו יוצא מגדר הרגיל, שקורה רק לנו: „הגרמנים משתוללים, כיוון שהם מניחים, כי היהודים הציתו את דבינסק. לכן הם אירגנו כעין פוגרום". בצהריים עברה הקבוצה שלפנינו את השער. מאחורינו היו עוד

כ־300 איש. ברגעים האחרונים הייתי במלוא ההכרה בנוגע לנסיון המר שעובר עלי, והציקתני המחשבה: „לו רק יכולתי לספר למישהו על המתחולל".

לבסוף נפתח השער. איש ה־ס.ס. דן משהו עם השומרים. קיבלנו פקודה לפנות אחורה. הובילונו בחזרה לכלא. כל זה נראה כנס, הופיע ניצוץ של תקווה. יותר מאוחר הצעידונו דרך „שער המוות" אל הכיכר. חילקונו לשתי קבוצות. אנשי הקבוצה הראשונה נצטוו לרוץ מעל החפירות שהתמלאו וליישר מעליהן את האדמה. אנו, אנשי הקבוצה השנייה, קיבלנו אתים וציוו עלינו לחפור חפירות חדשות. היה ברור: לא הספיקו להם החפירות, וכעת אנו חופרים קברים לעצמנו. זה היה מחזה אימים! יכולתי לראות עגלות עמוסות גוויות במרחק כמה מטרים מאיתנו. השומרים, ברובם לטבים, היו אכזריים ביותר. הם היכונו במקלות, קיללו וגידפו אותנו. גרמני צעיר, במכנסיים קצרים ובסנדלים, התהלך בינינו ובשרקו פזמון „תוריק את המחסנית" היה מציב את אקדוחו לראשו של אחד היהודים וממיתו ביריה אחת. בצורת „מישחק" זו רצח מיספר ניכר של אנשים. הוא ניצב גם מול אפרויקה מילנר. אפרויקה התחנן לפניו, שישאירו בחיים לעוד זמן־מה, והגרמני עבר למישהו אחר. אחדים ניסו להתחמק ממנו, אך הדבר דומה היה לטובע הנאחז בקש. אדם בגיל העמידה ניסה להסביר לו, שהיה קצין בצבא גרמניה במלחמת העולם הראשונה, ושמואל'קה פלץ טען, שהיה חייל בצבא הרוסי; אך התשובה לכל אחד היתה: „אך הנך יהודי", ונתלוותה במכה על הראש. תושבי העיר הנוצרים הסתכלו במתרחש בשוויון נפש מבעד לגדר תיל.

מחבוא תחת שמיכות

אחרי שגמרנו את ה„עבודה" הובילו אותנו שוב למרתף בית־הסוהר. תאי־הכלא הושארו פתוחים, ויכולנו להסתובב במסדרון. רבים לחשו תפילת „וידוי", אך פרט לזה נראו כולם שקטים. ארבעה מאיתנו — שמאול'קה פאלץ, אפרויקה מילנר, חיים קוריצקי מאוטיאן ואני עצמי — החלטנו להסתתר, אף שצעדנו זה נראה מחוסר־תקווה. קשה היה למצוא מחבוא. לפתע גילינו חדר גדול, שלא היה נעול. הוא שימש, כנראה, כמחסן, והכיל חפצים שונים. ידענו, שאין לנו מה להפסיד, כיוון שלמחרת עם הזריחה ירצחו אותנו. מצאנו שמיכות אחדות בפינת החדר. זחלנו לבין ארגזים ושמנו מעלינו את השמיכות, כדי שניראה כערימת שמיכות. למחרת בבוקר, ב־10 ליולי, קרה בדיוק מה שציפינו. שמענו, איך האנשים גורשו מתאיהם, את היריות, הצעקות ואת גידופי השומרים השיכורים, שהיכו את האנשים חסרי־הישע. כשהיריות פסקו, יכולנו לשמוע, איך השומרים בודקים את התאים. אחדים שניסו להתחבא נתגלו והוכו בלי רחמנות, בטרם הוצאו להורג.

השוטרים הגיעו גם לחדר שלנו, וערכו בו חיפוש מדוקדק. ברגע מסויים נעצר אחד השומרים בקירבתנו ממש; אך כיוון שעצרנו לגמרי את נשימותינו, לא גילה אותנו. נשארנו במחבואנו במשך כל היום. ידענו, שרק ארבעתנו נשארנו בחיים מבין אלפי היהודים, שרק אתמול עוד היו כאן. תכופות היה נכנס אחד השומרים לחדר לחפש משהו. במשך הלילה הובאו לתאים קבוצות חדשות של יהודים. ביום שישי בבוקר גילו את מחבואנו. כנראה, שאחד מאיתנו זז בזמן שאחד השומרים נזדמן לחדר. אחוזי אימת־מוות רצנו לאורך מסדרונות בית־הכלא. כשנתפסנו באחת הפינות הרביצו בנו בחבלים כבדים והשליכו אותנו לאחד התאים. משיחות השומרים התברר לי, שהם מניחים, כי אנו שייכים לקבוצות שהובאו בלילה הקודם. ביניהם היו כמה ינובאים: ישראל נמיוט עם שני בניו, אלקה ושמרקה, הירשה יענקלה שטיין, הירשלה לוקמן ודודו מנסביץ. הירשלה לוקמן סיפר לי, שהוריו נהרגו סמוך לגבול ואחיו, שמרקה, נפצע קשה באחת מהתקפות האוויר. האנשים לא האמינו לסיפורינו אודות התרחשויות הימים האחרונים.

עמוקים היו הסבל והאימה

בשבועות הבאים שררה שיטה אחרת של השמדה. כל כמה ימים היו מוציאים מיספר יהודים מהתאים ורוצחים אותם. רוב הינובאים היו בתא אחד, כיוון שהכרזנו, שאנו כולנו נגרים.

פעם באו גרמנים, שחיפשו עשרה נערים צעירים לעבודה. בין היוצאים היו הירשה־יענקלה שטיין, שני האחים נמיוט ואפרויקה מילנר. כפי שסיפר לי שמרקה נמיוט אחר־כך ,הם נלקחו לבית־קברות ונצטוו לחפור 10 קברים בשביל חיילים גרמנים שמתו מפצעיהם. בגמר העבודה נאמר להם, שגם עליהם למות. הגרמנים ירו בהם; ניסו לברוח. שמרקה ועוד נער אחד מדבינסק הצליחו להימלט, כשהם פצועים קשה. הם הסתתרו, וכעבור שבועות אחדים פגשתים שוב בגיטו. ישראל נמיוט נלקח בוקר אחד מאיתנו והוצא להורג. תא אחד היה מיועד לפצועים בהתקפות מהאוויר. אנשים אלה לא קיבלו שום טיפול רפואי. היה עליהם לשאת את סבלם מכאבים חזקים עד ליום הירצחם. ב־23 ליולי הועברו היהודים שנשארו בחיים, כ־80 איש, למה שצריך היה להיות הגיטו הדבינסקאי, לחורבות שרופות־למחצה במצודה, „ציטדל". היה זה בניין ארוך, בנוי בחצי עיגול, שהגיע עד לנהר הדבינה. בשבועות הבאים הגיע לכאן זרם מתמיד של אנשים. כולם נאספו כאן: יהודי דבינסק, יהודים מהסביבה וגם פליטים מליטא. כאן מצאתי גם את אחי ראוב׳קה, שעבד במשך כל הזמן במטבח של גרמנים יחד עם עוד נער מינובה, פייסה. גם שמרקה לוקמן, שהחלים בינתיים מפצעיו, היה כאן, וכן ינובאים אחרים. לפני שהוקם הגיטו חזרו נשי ינובה וילדיהן כלעומת שבאו. הן נרצחו בדרך או בהגיען לינובה.

בראשית אוגוסט התרכזו בגיטו כ־14—12 אלף יהודים. התנאים היו נוראים. היה רק ברז אחד למים ובתי־שימוש מועטים. הגרמנים אמנם החלו חיש־מהר להקל על הצפיפות. הם התחילו ב„אקציות". כך הושמדו בחודש אוגוסט כשני שליש מיהודי הגיטו. ב־6 אחר־הצהריים, בשוב האנשים מעבודתם, היתה לפתע מתקבלת פקודה — להתאסף בחצר. משפחות, ידידים וקרובים השתדלו לעמוד ביחד. היו מסתדרים בטור אחד ארוך, שנמשך לאורך מאות מטרים. שמרו עליו שומרים רבים. בראש השורה היתה קבוצת אנשי ס.ד. (זיכרהייטס־דינסט — שירות בטחון) מתחילה ב„סלקציה": את הנידונים למוות היו מפנים לצד שמאל, ואת הנשארים בחיים — לצד ימין. פרצופיהם הביעו מידה גדולה של סדיזם. הם נשאו עליהם את סימני ה־ס.ס. — שלד גולגולת וסמלים נאציים. בזמן הראשון היו מפנים לצד ימין לא רק בעלי תעודות עבודה, אלא גם את בני משפחותיהם. עם כל „אקציה" נוספת נעשה המבחן חמור יותר. אם לא מצאת חן בעיני קצין ה־ס.ד. בקירבתך, היית מופנה לצד שמאל, מבלי להתחשב בסוג התעודה שלך. כמה עמוקים היו הסבל והאימה! פעם בשעת סלקציה התחיל לרדת גשם, בצד שמאל עמדו הנידונים למוות וחיכו בשקט שעות מרובות. אף שראיתי פעמים רבות שורות אנשים המחכים למותם — את מראה הילדים באותו מעמד לא אוכל לשכוח לנצח... העוללים המוחזקים בזרועות האמהות, כשהגשם יורד עליהם, בהיותם רכים מדי להבין את הצפוי להם, חשו בכל זאת את אווירת האימה שמסביבם וייבבו חרישית מבלי להעיז לבכות בקול, כשהאמהות משקיטות אותם, תוך כדי ליטוף שערותיהם הרטובות...

חיסול גיטו דבינסק

באחת ה„אקציות" האלו, ב־19 לאוגוסט, נלקח גם אחי ראוב׳קה. כשחזרתי מהעבודה, לא מצאתיו ומאז לא ראיתיו עוד. בספטמבר ואוקטובר לא היו הוצאות להורג בהמון. רבים שוב החלו לקוות, שמא יותן לנו לחיות. אך הגיע חודש נובמבר ואיתו — ה„אקציה" הכי גדולה והכי איומה. ב־5 לנובמבר תוגברה השמירה מסביב לגיטו, שחולק לשניים על־ידי גדר. בעלי תעודות בצבע אדום הוכנסו לחלק אחד, וכל הנותרים — בחלקו השני. ביומיים הבאים לא הורשה אף אחד לצאת לעבודה. המקום שרץ המון שוטרים. חשנו את העתיד להתרחש: כל אלה שאין בידיהם תעודות אדומות יירצחו לזכר המהפיכה הבולשביסטית. הסלקציות והוצאת הקרבנות מהגיטו התקיימו ב־7, 8 ו־9 לנובמבר. קרוב לשלושת אלפים איש, ביניהם רבים גם בעלי תעודות אדומות, נלקחו. הפעם ניצלתי. מצאתי מחבוא יחד עם שניים אחרים מתחת לגג. פעמים אחדות עזבתי את מקום מחבואי במשך היומיים הראשונים, והייתי בין האנשים שנועדו למוות. על אף הבדיקות הקפדניות לא גילו אותנו.

נודע לנו, שיהודי ברסלאו, ברוסיה הלבנה, חיים עדיין בחופש יחסי. 90% מהיהודים בדבינסק לא היו יותר בחיים, ולנשארים ציפה גורל דומה. בין הנמלטים לברסלאו היו הינובאים שמרקה נמיוט, שמרקה לוקמן ושמואל׳קה פאלץ. הינובאים היחידים שנשארו בדבינסק היינו — אני, מנישביץ וקרובו הצעיר הירשלה לוקמן. שני האחרונים היו כאב ובנו. ימים אחדים לאחר ה„אקציה" הגדולה, קיבלתי עבודה בתור צבעי. קבוצתנו שכללה כ־20 עובדים סופחה לקסרקטין, הועברנו לגור במצודה, בקירבת מקום לגרמנים, שבשבילם עבדנו. החיים כאן היו יותר נוחים. היה לנו יותר חופש לנוע. יכולתי תכופות לבקר את מנישביץ ואת הירשלה לוקמן בגיטו ולעזור להם במה שיכולתי. התרגשתי כל פעם למראה יחסי־הקירבה והחמימות שביניהם.

יום אחד של חודש דצמבר נסגר הגיטו באין יוצא ובא, כפי שסיפרו — בגלל מגיפה... במשך כשלושה חודשים לא היה לנו מושג על המתרחש שם. בראשית האביב נפתח הגיטו מחדש. שוב היתה לי הזדמנות לראות את שני הינובאים. במשך החורף עבר סבל בלתי־אנושי על כלואי־הגיטו. הם התקיימו על מנות אוכל זעומות. כל אחד היה או כחוש לגמרי או נפוח. ב־1 במאי 1942 חוסל הגיטו. אותו יום הופיעה המשטרה, והאנשים נצטוו לצאת מהגיטו. בידעם, שזו תהיה דרכם האחרונה, סירבו רבים לצאת. הם נורו במקום. האחרים הובלו למרחק קילומטרים אחדים מהמקום ונרצחו שם בחורשה. כשש מאות יהודים נרצחו אז, ביניהם גם מנישביץ והירשלה.

אפילו אויבי הנאצים לא היו ידידינו

בדבינסק נשארו כ־450—400 יהודים; מהם התגוררו במבצר כ־180. המשכתי לעבוד כצבעי. אנו הצעירים החלטנו, שלא למכור את חיינו בזול. ניסינו למצוא דרך לבריחה. תכננו תוכניות שונות. יכולנו להימלט; אך עמדה לפנינו השאלה: „ומה אז?" כאשר קו החזית נמצא במרחק של מאות קילומטרים מאיתנו והתושבים המקומיים עוינים אותנו — כמה זמן נוכל להישאר בחיים בחוץ? מאוחר יותר הגיעו אלינו שמועות על פרטיזנים רוסים ביערות ובאיזורי הביצות מדרום־מערב לדבינסק. עשינו מאמצים גדולים לרכוש נשק. למרות הקשיים הוכתרו מאמצינו בהצלחה כלשהי. לקראת האביב של 1943 היה כמעט לכל צעיר במצודה נשק כלשהו — אקדוחים, רימונים. כלי־הנשק נרכשו מאזרחים, איתם היינו באים במגע בזמן עבודתנו. היינו משלמים עבורם מחירים מופרזים ביותר. רימונים היו מתגלים לפעמים בכיסי בגדיהם של גרמנים, תוך כדי מיון מדי חיילים, שנהרגו בחזית. חפצים אחרים של הגרמנים „אורגנו" במחיר סכנה עצומה. בעד הכסף שהיינו משיגים עבור החפצים (כמו מעילי עור), יכולנו לקנות נשק ומזונות. באביב 1943 היינו עסוקים, אני וחברי, בתיכנון תוכניות לבריחה.

היציאה מהעיר דבינסק לא היתה קשה, אך ידענו, שתוך ימים אחדים ניתפס. הקשיים היו ברורים. התושבים המקומיים היו ברובם הגדול שונאי יהודים; והמעטים שלא היו עוינים לנו ידעו, כי כל הגשת עזרה ליהודי דינה מוות, ואילו כל הודעה על יהודי מסתתר מזכה את המודיע בפרס. לא היה לנו כל נסיון בשימוש בנשק. מאידך ידענו, שהזדמנות נוחה יותר להימלט לא תהיה לנו. לא היינו מסוגלים לתאר לעצמנו, איך נשיג מזון ומחסה. במבצר נמצאו שבויים רוסיים רבים ואוקראינים, שהיוו חלק של הצבא הגרמני. היכרנו אחדים מהשבויים וסברנו, שסיכויינו להישאר בחיים ירבו, אם נימלט יחד איתם. ביצוע התוכנית הזאת היה דבר לגמרי לא פשוט. קרו אז מיספר מקרים שהכזיבו אותנו קשות. לא היו לנו ידידים. אפילו אויבי הנאצים לא היו ידידינו. בזאת נוכחנו שוב ושוב. התקרית הראשונה אירעה בזמן בריחתם של שבויים אחדים בעזרתו של גוטקה יכנין. לאחר שניצלו את עזרתו וקיבלו ממנו נשק וציוד — עזבוהו לנפשו. כעבור יומיים חזר גוטקה אלינו. למזלו — ובעזרת הכיסוי מצידנו — לא נתגלה היעדרו על־ידי הגרמנים. התקרית השנייה נגמרה באופן הרבה יותר טרגי. ארבע נערות בגיל 20—17 נמלטו יחד עם 4 שבויי מלחמה, בסייען להם על־ידי נסירת סורגי הפלדה באחד מחלונות הבניין של השבויים. גם הנערות חזרו כעבור ימים אחדים. שבויי־המלחמה — לאחר שניצלו את עזרתן — הניחון לנפשן כמו סמרטוטים משומשים. לא נשארה להן ברירה, אלא לשוב למצודה. מיד בשובן נלקחו לבית־הכלא ונורו. תקריות אלו מילאו אותנו מרירות.

ברחנו מהמצודה אל הפרטיזנים

שלהי קיץ 1943. טרם עלה בידנו להימלט. לא היינו חסרי־ישע. ההכרה שיש ביכולתנו לגרום לגרמנים תשלום מחיר יקר עבור חיינו היתה מעודדת. קסמה לנו המחשבה על לחימה עד הסוף בחברת ידידים. היתה תקווה כלשהי, כי ברגע האחרון אולי נצליח איכשהו להימלט. אחד מאיתנו עמד תמיד על המשמר, כדי שהמשטרה לא תפתיע אותנו.

ב־10 לספטמבר 1943 ברחנו מהמצודה: מוטקה ק. מאניקשט, ברקה ק. מדבינסק ואני ביחד עם 7 שבויים רוסיים ואוקראינים. לאחר הליכה בלי מנוחה של יומיים הגענו לכפר הפרטיזנים באבילי. אף שהיה זה במרחק של כ־100 קילומטרים מדבינסק — נראה לנו המקום כעין יבשת אחרת. האיזור, שהשתרע על קילומטרים רבים והיה ידוע בשם „היער הלבן", היה כולו בפיקוח הפרטיזנים. פלוגת אנטונוב מהבריגדה של שירוקוב קבעה את מקום מפקדתה בבאבילי. החיים בכפר היו די עליזים. האיכרים שילמו מיסים לפרטיזנים. הצבא האדום התקדם בחזית המזרחית. בכל מוצאי־שבת היו מתקיימים במפקדה ריקודים. היה זה משהו, שלא הייתי מעיז לצפות לו אפילו בחלומי הוורוד ביותר. למרות כל זאת לא היינו שלושתנו מאושרים ביותר. רעל האנטי־שמיות התפשט והגיע גם לכאן. סבלנו מגילויי שנאה, חוסר אמון ואפלייה כלפינו. הנשק נלקח מאיתנו; אך איום המוות לא היה תלוי מעל לראשינו.

דאגנו לגורל יהודי דבינסק. השתדלנו להשפיע על המפקד אנטונוב ועל הקומיסר גוסייב, שיטילו עלינו את המשימה להבאת יהודים מדבינסק אל הפרטיזנים. הצלחנו לשכנעם. הוטל עלי לצאת בליווי 5 פרטיזנים לביצוע המשימה. צריכים היינו להגיע ליער כ־20 ק"מ מדבינסק. שם היה על המלווים להישאר ואני הצטרכתי להגיע למצודה ולהביא משם רוסים ככל האפשר, ואשר ליהודים קיבלתי פקודה ברורה — לקחת משם רק את אלה שברשותם נשק. אך ראש קבוצתנו הפסיק את המיבצע במחצית הדרך אל היער, כי כל האיזור הוקף על־ידי הצבא הגרמני. המצור על היער הלבן החל.

הגרמנים החלו להדק את השרשרת סביב איזורנו. מצבנו נעשה רציני ביותר. מטעמים שהיו קשורים, כנראה, בנסיגת צבאותיהם בחזית המזרחית החליטו הגרמנים לחסל את מעוזי הפרטיזנים במערב רוסיה הלבנה. היה זה בסתיו 1943. הם סגרו על האיזור, החלו להפציץ את הכפרים, וסרקו את היערות והביצות. מפקדי הפרטיזנים עמדו מיד על היקפי המיתקפה והחליטו, שכל מפקד כיתה ישקול בעצמו, כיצד לעמוד מול הסתערות הגרמנים. הברירה היתה — לסגת מזרחה או להמשיך במאבק. רוב הקבוצות התחמקו מזרחה; רק קבוצתנו, זו של אנטונוב, המשיכה במאבק. מצבנו היה בכי רע. בלילה, בו עזבנו את המחנה, נאם המפקד ואמר, כי רק הלילה והיער הם בעלי־הברית שלנו.

פלוגתנו היתה בתנועה מתמדת, תכופות במרחק־מה מהגרמנים המתקדמים. אנו היהודים חשנו את גילויי השנאה ואי־האמון כלפינו. גם מפרטיזנים יהודים מפלוגות אחרות שמעתי רבות על רדיפת יהודים בתנועה הפרטיזנית.

דבר מחפיר

בוקר ערפלי אחד, בהיותי בשמירה, פגשתי במפתיע את שמרקה נמיוט. היה זה בשבילי כמו חלום: לפני עמד שמרקה, ידיד יקר וחבר בבית־הספר „תרבות". הוא הופיע עם קבוצת פרטיזנים מבין העצים. הספקנו להחליף כמה מילים נרגשות ולהתחבק, והוא הסתלק. שמרקה היה חבר בבריגדה הליטאית, אשר להשתייך אליה היתה שאיפתו של כל אחד מאיתנו. כיוון שהרוסים רצו להוכיח, שישנם גם ליטאים הנלחמים בגרמנים, דאגו במיוחד לצורכי הבריגדה. אנשיה צוידו בנשק טוב, וניתן להם מזון בשפע. למרות כל זה היו רוב אנשי הבריגדה הליטאית יהודים או קומוניסטים, שנמלטו עוד קודם־לכן לרוסיה ונשלחו משם להצטרף לבריגדה. מאוחר יותר נודע לי, כי שמרקה נהרג זמן קצר לאחר פגישתנו: לא על־ידי הגרמנים נהרג, כי אם על־ידי פרטיזנים רוסיים — הוא סירב למסור להם את תת־המקלע שלו.

המצב החמיר. הגרמנים סרקו בקפדנות כל פינה. באותו זמן התרחש דבר מחפיר: באמתלה שמחלקים את הגדוד לקבוצות קטנות הוציאו מתוכו את כל היהודים, אף שמלבדם נשאר הגדוד בשלמותו. למזלי קיבלתי בחזרה את אקדחי ואת מצפני. לא היה לנו כל מושג איפה אנו נמצאים בתוך היער האפל. רק הקולות המחרידים של הגרמנים היו מפירים את דממת הלילה. בהליכת גישוש מזרחה הגענו לעמדה גרמנית סמוייה בקרחת יער. מוטקה, חיים ואני הצלחנו להימלט ממטר כדורי־מכונות־היריה. שאר חברי קבוצתנו אבדו.

יום ד׳, ה־13 לאוקטובר, היה יום בלהות ארוך. עם עלות השחר מצאנו את עצמנו בתוך איזור ביצתי בין מאות פרטיזנים מפלוגות שונות, ביניהן — גם זו של אנטונוב. נקלענו לתוך אש צולבת. אנשים גססו מסביבנו. חיים נפגע בראשו ומת מיד. רעש פגזים מתפוצצים, שריקת פצצות־תבערה וכדורים והסרחון של הדינמיט — הפכו את המקום לגיהינום. כאשר הנני נזכר בפרטי אותו יום, עולה תמיד בזכרוני מראה של פרטיזן פצוע קשה, המתפתל מכאב ומתחנן בלי הפוגה: אחים, נא לגמור איתי, אנא!

שוב נשארנו בודדים

לאחר שהנשארים בחיים מאותה מלכודת מצאו מחסה דל כלשהו בין העצים, התארגנו בקבוצות קטנות. אני ומוטקה נשארנו שוב בודדים. ראינו את הגרמנים הרודפים אחרינו בשורות ישרות עם כלביהם. המשכנו לברוח. פגשנו פרטיזנים, אך נתקלנו ביחס שנאה מצידם, כאשר נוכחו שאנו יהודים. רגלינו נפוחות היו, וכפות רגלינו כוסו דם.

כיוון שמלאי־המזון שלנו כמעט ואזל, החלטנו לפרוץ את המצור ולהגיע לידידינו בדבינסק. בתוכניתנו היה להשיג שם נשק ולארגן קבוצת פרטיזנים. רק המצפן היה מורה־הדרך שלנו. הגענו לנהר הדבינה והתקדמנו לדבינסק כעבור שבוע. בחודשים האחרונים למדנו את האמנות, איך להחזיק מעמד ולהישאר בחיים, איך להשיג מזון, כיצד להחבא ולנוח בימים ואיך למצוא את דרכנו בתוך ביצות, יערות ושדות, בעזרת המצפן. תוך כדי הליכה היינו מתכננים את הקמתה של פלוגת פרטיזנים יהודית.

לאחר כמה רגעי חרדה על גשר הדבינה השמור היטב, הגענו לדבינסק. ב־22 לאוקטובר הצלחנו להתגנב למצודה מבלי שירגישו בנו. לצערנו עלו תוכניותינו בתוהו. ב־28 לאוקטובר 1943 הוקפו הרובעים היהודיים, וכל התושבים הוצאו מתוכם. הדבר היה צפוי מראש, וכשהופיעה המשטרה היינו מוכנים לזה. היו חילופי יריות וגם מאבק. מוטקה ואני התחבאנו בעליית־גג ודרך סדק יכולנו לחזות בדרמה שהתחוללה בכיכר למטה. עמדו שם שורות ארוכות של יהודים עם רכושם הדל, חסרי־ישע, שעות ארוכות. מזמן לזמן היה מובא יהודי, שנתגלה במקום מחבואו. לאחר שהוכה קשות היה עליו להצטרף לשורות. הבחנתי בידידי דוידקה בלייר. כשרדפו אחריו הוציא את אקדחו, שלפי ידיעתי היו בו רק שלושה כדורים, ירה פעמיים ברודפיו ובכדור האחרון ירה בעצמו. אף שהיו אז במצודה רק כמה מאות יהודים, הצליחו רבים להימלט. לא היו עוד שום אשליות, ורבים פרצו עם נשק ביד את שורות השומרים. היו גם שהרגו את הקרובים להם ואת עצמם במקום להישמד על־ידי הגרמנים.

קרן־אור במחבוא אפל

מצבנו היה מסוכן ביותר, היות והבניין בו התחבאנו תפוס היה על־ידי חיילים גרמנים, שעלולים היו לגלותנו. עם רדת החשיכה התחמקנו ועברנו למחבוא אחר, בו הסתתרו בני משפחת גוטרמן. היתה זו גם־כן עליית־גג, שהכניסה היחידה אליה היתה דרך הגג. נשארנו שם יחד שבוע. נודע לנו מפי חייל גרמני, שיהודים עובדים שוב אצל הגרמנים. היה זה מעשה הונאה ופתיון. יהודים רבים ברחו, אך בהתקרב החורף לא ידעו, איך להתקיים בתנאים הקשים. הגרמנים נתנו תעסוקה ומזון. 26 יהודים הסגירו את עצמם, ביניהם גם בני משפחת גוטרמן. אני ומוטקה נשארנו במחבוא. אך קיימנו קשר הדוק עם האחרים, שסיפקו לנו מזון. היה עלינו להחליט

מה לעשות, אך ההחלטה לא היתה קלה כלל. יכולנו לשוב ליערות, אך לא היינו בטוחים, אם עוד נשארו שם פרטיזנים. הכפרים היו הרוסים, וכיצד נשיג מזון? הגיעו אלינו שמועות, שהיחס ליהודים בגיטו שבלי הוא לא רע, אך לא ששנו לשוב לגיטו. ב־4 לדצמבר הוקפו אחרוני היהודים בדבינסק, ה־26, על־ידי הגרמנים ונלקחו לגיא־ההריגה. נער בשם מקסי הצליח להימלט, בא אלינו וסיפר לנו על המאורע.

עד כמה שהיה ידוע לנו היינו אז היהודים היחידים בדבינסק. סבלנו ממצוקת רעב, מקור ומפחד להיתפס, והימים זחלו לאט. בילינו שעות ארוכות בשוחות, וזה עזר לנו להתגבר על השממון. החיים בינובה נראו לי כחלום רחוק. כל הזמן חיינו רק שעל אחד ממלאך־המוות. מוטקה סיפר לי, איך רבים מהליטאים, חבריו לשעבר, לקחו חלק ברציחת יהודי אניקשט; ואיך שהצליח להישאר בחיים לאחר שנורה ונקבר בקבר אחים. למרות היותו פצוע קשה, הוריד את האדמה שכיסתה אותו, יצא מקברו, ולאחר נדידה במשך חודשים — אודיסיאה של סבל ומאמץ על־אנושי — הגיע לגיטו דבינסק. תכופות דנים היינו בגורל היהודי, על הסבל שהוא מנת חלקנו, על יחס הגויים אלינו, כאילו היינו חיות פרא. לא רק הגרמנים — גם הליטאים, האוקראינים, ההונגרים, הרומנים — כולם השתתפו ברצח יהודים. גם אויבי הגרמנים, כמו רוסים ופולנים — אף הם נמנו על אויבינו.

כקרן־אור עוברת במוחי המחשבה על ארץ־ישראל. אנו בלי ספק נמות במלחמה זו, ואין לנו כל תקווה, אך קומץ החלוצים שם יוסיף לבנות חיים חדשים ומקלט בטוח. אחרי כל מה שעבר ועובר עלינו צריכה לקום שם מולדת יהודית. בהרהורים אלה מצאנו עידוד ונחמה. היינו מבודדים לגמרי, ללא לחם ומים, ולא יכולנו לעזוב את המקום, כי שערי המצודה היו תחת שמירה יומם ולילה.

ברכבת־משא לשבלי

כך עבר עלינו שבוע. היינו מלאי־יאוש. נוכחנו, עד כמה עולה מצוקת הצמא על זו של הרעב. בשבת, ה־11 לדצמבר, הגענו לכלל דעה, שלא נוכל לעמוד יותר בתנאים אלה ושצריך לעשות משהו. ידענו על חייל גרמני, שהיה מטפל בסוסי־יחידתו והיה לו חדר באורווה. החלטנו לפנות אליו לעזרה. הוא היה באמת גרמני טוב, והיה מוכן לעזור לנו לצאת מהמצודה. סיפר לנו, ששמואל'קה פלץ הסתתר באורווה בשבוע האחרון, ויצא לתפוס רכבת־משא לשבלי. מקסי הקטן נשאר עם הגרמני, שהבטיח להכניסו בין הפליטים הרוסיים.

שמואל'קה פלץ הינובאי ברח בסתיו 1941 מדבינסק לברסלאו. ב־1942, כשהושמדו שם היהודים נמלט לעיר אחרת. בברחו ממקום למקום הצליח לחמוק מחצי תריסר אקציות, ובראשית 1943 חזר לדבינסק.

לי ולמוטקה שיחק המזל. תפסנו רכבת־משא. חששנו, שמא עלינו לא על הרכבת הנכונה, אך כשעברנו את רדווילישקי ידענו, שאנו בכיוון הנכון. קור עז שרר בקרון הפרוץ. כל זמן הנסיעה קפצנו בלי הפסק, כדי להתחמם. החניות היו ממושכות. הקרונות נבדקו פעמים אחדות. היו מאירים בפנס חזק את הקרון מבעד לדלת פתוחה. כל פעם שהרכבת היתה נעצרת, היינו נצמדים אל הקיר סמוך לפתח, וכך לא הרגישו בנו.

לפנות בוקר נעצרנו בתחנה גדולה למדי. כיוון שלא היינו בטוחים, אם זו רדווילישקי, קפצתי מהקרון לוודא, מהו המקום. התברר, שעדיין רחוקים היינו משם. בנסותי לחזור לקרון נטפל אלי איש בטחון ליטאי. איכשהו הצלחתי לשכנעו (בליטאית), שהנני פועל ליטאי, המנסה לשוב לביתו לקראת יום א'. כשהרכבת החלה לזוז, קפצתי לקרון מבלי שמישהו ישגיח בי.

בפוניבז' עברה עלינו שעה קשה ומדכאת ביותר. כשהרכבת נעצרה, ראינו בקירבתנו רכבת־משא אחרת, ומבלי להסתכל הרבה ידענו, מה היה המטען שלה. שמענו את בכיים של ילדים קטנים, בבקשם מים. הרכבת היתה טעונה יהודים, דחוסים בקרונות כמו סרדינים, בדרכם לגורלם הסופי. בכי ילדים, קולות מופחדים של אמהות וקללות גסות של השומרים השלימו את התמונה, שהיתה כל־כך מוכרת לנו.

הגענו לרדווילישקי ביום ראשון בבוקר, ה־12 לדצמבר. הרכבת המשיכה דרומה לגרמניה. קפצנו מהקרון מבלי שירגישו בנו. היה עלינו ללכת כ־20 קילומטרים. ההליכה היתה קשה, מכיוון שלא השתמשנו ברגלינו שישה שבועות. בערב הגענו לשבלי. איכשהו מצאנו את דרכנו לגיטו, שהיה מוקף גדר־תיל ונשמר על־ידי אנשי ס.ס. רומניים. חיכינו עד שראינו שוטר־עזר יהודי, שעזר לנו להתגנב פנימה.

מאורע בלתי־צפוי ביער

אנשי הגיטו היו מזועזעים ואחוזי־צער לאחר המאורע הטרגי, שהתרחש שם ב־5 לנובמבר, כאשר נאספו ונשלחו למוות כ־850 נפשות — כל הילדים, פרט לאלה שהצליחו להחבא, וכן כל הזקנים והחולים. אימת „אקצית הילדים" עוד שלטה על כולם. אותי ואת מוטקה הפנו לחדר, בו התגוררו עוד 6 אנשים. אף כי היה צפוף מאוד, נראה לנו החדר כדבר שבמותרות.

בגיטו שבלי נמצאו אז כ־5000—6000 איש. כל העניינים הפנימיים היו נתונים בידיים יהודיות (ספרים אחדים פורסמו על גיטו שבלי). לתדהמתי עוד מצאתי שם יהודים, שהאמינו בסיכוייהם להישאר בחיים. ב־25 לדצמבר הגיע גם שמואל׳קה פלק. שמחנו לבואו והתחלנו לתכנן תוכניות. לכל אחד היה אקדח, ולי היה גם מצפן. התכוונו לעזוב את הגיטו באביב. התקשרנו עם עוד צעירים, שאף הם חשבו על בריחה או על צורות אחרות של התנגדות.

החורף התקרב לקיצו. החדשות מחזיתות המלחמה היו מעודדות. בכליון־עיניים ציפינו למזג־אוויר חם. בבוא האביב נתקלנו בקשיים. אני ושמואל׳קה נשלחנו לעבודה ביער, ומוטקה נשאר בגיטו. קבוצתנו הזעירה התפרדה. היינו קבוצת־עבודה של 17 איש. היער היה במרחק־מה משבלי. התגוררנו במקום בביתו של איכר ותחת שמירה של אנשי ס.ס. רומניים. איבדתי כל קשר עם מוטקה. עבודת כריתת העצים אף כי מפרכת היתה נעמה לנו. קיבלנו מזון בשפע מהאיכרים, והימצאותנו בחיק הטבע חיזקה אותנו. בדרכנו לעבודה וממנה היינו שרים תכופות שירים עבריים, ושיר לכת ציוני, אותו הכניס לקבוצתנו יענקלה פיינברג, התחבב עלינו במיוחד. השומרים, כמובן, לא הבינו כלום בשירינו.

האביב חלף לאט־לאט. הרוסים התקדמו, ואני התפוצצתי ממש מחוסר סבלנות וציפייה להיות שוב בגיטו, כדי להשלים את תוכניותינו לבריחה. מאורע בלתי־צפוי שם קץ לשהותנו ביער. היינו בדרכנו מהעבודה וצעדנו כתמיד בשורה עורפית בגיא שביער, כששומר אחד צועד בראש, והשני — מאחור. לפתע נשמעו שריקות כדורים, שנורו עלינו ממכונת־ירייה מעברים שונים. נשכבתי על האדמה. השומר נפצע קשה, התכווץ מכאבים וזעק לעזרת אמו. כאשר פסקו היריות השתרר שקט מוזר, שהופרע על־ידי זעקות הפצועים.

הבחנתי באנשים חמושים, המתקרבים אלינו.

— ידידים, מה אתם עושים? הלא יהודים אנחנו! — זעקתי.

— אז מה אם יהודים אתם. הנכם עובדים בשביל הגרמנים — ענה אחד מהם.

לאחר ששמו קץ לחייו של השומר הפצוע נוכחו לדעת, שהשומר השני הצליח להימלט. שלושה יהודים נפצעו, ואחד מהם נפגע קשה בקיבתו. הפרטיזנים, שהיו מהצבא האדום, הגישו עזרה ראשונה לפצועינו, ולאחר־מכן הסתלקו מהמקום. הפצוע בקיבה מת בלילה. בשובנו לגיטו נשאלנו, מדוע לא הצטרפנו לפרטיזנים. האמת היא, שהתנהגותם היתה כזו, שכלל לא עודדה אותנו להצטרף. התייחסו אלינו באיבה גלוייה, בנוסף לזה הרי ידידנו מוטקה והנשק שלנו היו בגיטו.

נסיון בריחה שנכשל

כאשר שוב היינו שלושתנו ביחד דומה היה, כי שום דבר לא יעמוד עוד בדרכנו. החלטנו להסתלק בלילה הקרוב דרך גדר, שלא נשמרה בקפדנות. מוטקה הודיע לל., המתאם את כל פעולות ההתנגדות, על תוכניתנו. ל. יעץ לנו להמתין עד יום רביעי. אז אפשר יהיה להסתלק

דרך בית־החרושת של פרנקל מבלי להסתכן. הוא גם הציע לנו להגדיל את קבוצתנו. הסכמנו. אך הפעם לא שיחק לנו המזל. יומיים לאחר קבלת החלטתנו הוקף לפתע הגיטו. השמירה תוגברה. אף אחד לא הורשה לצאת לעבודה, ואלה שעבדו וגרו בחוץ הוחזרו. התרוצצנו בגיטו הסגור ומסוגר כבתוך מלכודת. פשטה שמועה, שעומדים להעביר את כולנו לגרמניה. תיכננו תוכניות שונות. לבסוף החלטנו לטפס מעל לגדר במקום מסויים מבלי להתחשב בסכנה שבדבר. אני ומוטקה התקרבנו למקום המיועד מכיוונים שונים. לפתע הופיע מולי ראש מועצת היהודים, פאריזר. הדברים התרחשו במהירות. בטרם חזרתי לעשתונותי הספיק להוציא מכיסי את האקדח. לאחר־מכן הנחתי, שכשלוני נגרם על־ידי מודיע. פריזר היה אחוז־היסטריה; צרח וכיוון את האקדח כנגדי. רצתי — והוא אחרי מנופף את האקדח. התפתחה מרוצה פראית ברחובות המלאים אדם, כשתריסר שוטרים יהודים אחרי. נתפסתי והושלכתי לצינוק. הודות למאמציו של ל. ואחרים, לא הסגירני פאריזר לידי הגרמנים; אך נשלחתי לגרמניה עם המשלוח הראשון. כזה היה גם גורלו של מוטקה. ששוב היינו ביחד — זאת היתה נחמתי היחידה.

עבודת־פרך, הרעבה והתעללות

מחנה שטוטהוף היה ממש כגיהינום עלי אדמות, חלום בלהות של ברנש מטורף. למחרת בואנו התקרב אלינו „קאפו", שחיפש אנשים לעבודה. בחר 5 אנשים, ביניהם גם אותי. מוטקה שעמד מאחורי נשאר במחנה. הטעינו אותנו על משאית. הנסיעה נמשכה כחמישה ימים. הורידונו בעיירה קאפרינג בקירבת לנדברג, בבריה. במרחק קילומטרים אחדים מהעיירה נמצא „ביתנו" החדש — מחנה מס' 2 של דכאו (המחנה הראשי היה הרחק משם, אך מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכנו אליו). היו שם צריפים מחומר סינטטי, הדומה לקרטון. המבנים האחרים היו פרימיטיביים ביותר. היינו כאן כאלפיים איש, רובם מקובנה ומשבלי. הפתעה נעימה היתה בשבילי לפגוש ינובאים — האחים מאיר לייב ואברהם גולדשמיט והאחים רייבשטיין. צירוף עבודת־פרך, הרעבה והתעללות עשו את חיינו לאומללים מאוד. גרועים ביותר היו המיפקדים, שהיו נערכים 4—3 פעמים ביום ונמשכים שעות. עם בוא הסתיו התרבו צרותינו והגיעו אל מעל לכושר סבלותיו של יצור אנושי. מן הצריחה האכזרית „לקום" ב־4 בבוקר ועד לשעות הערב המאוחרות עינו אותנו בלי הפסק. קפואים ורעבים, רועדים מקור בסחבותינו הדלות והרטובות מגשם — היה כל יום בשבילנו כעין מעבר דרך הגיהינום. אף כי לא היו במחננו תאי־גזים ומשרפות, היה מיספר המתים בעלייה מתמדת. ניסיתי באמצעים שונים לעשות את חיי לקצת יותר נסבלים. שיחקתי אפילו כעין מישחק עם עצמי. הייתי מנסה להחיות בדמיוני את מאורעות השנה הקודמת באותו יום, על מנת להשכיח את מצבי הנוכחי. בדרך זו העליתי ב־12 לספטמבר 1944 את זכר אותו יום ב־1943, בו הגענו לכפר באבילי, מושב מטה הפרטיזנים. ההקלה שהיתה לנו שם, היריות באוויר מתוך עליצות, הדהירה על סוסים של הקצינים בלבושם הססגוני, שמחתנו כשפגשנו עוד יהודים בגדודנו, הריח הרענן של השחת במקומות בהם ישנו, ואפילו שריקת הכדורים, עת הופקרנו והותקפנו על־ידי הגרמנים — נראו לי כמצבים מעודדים בהשוואה למצבנו הנוכחי.

הרוב לא איבד את כבוד־האדם

בינתיים הובאו למחננו יהודים מלודז, מצ'כוסלובקיה ומהונגריה. ומעל לכול שלט מלאך־המוות במלוא עוצמתו. ידידים, איתם שוחחתי מבלי שיעוררו בי חשד כלשהו בנוגע למצבם, לא היו עוד בין החיים כעבור ימים אחדים. בגלל הרעב היתה הכמיהה למזון לתשוקה החזקה ביותר, עד שלא יכולתי עוד לחשוב על שום דבר אחר. דיברנו וחלמנו רק על מזון. רבות נכתב על מחנות ההסגר, על הסבל והמאבק הנואש להישאר בחיים. הירבו להדגיש, כי בתנאים אלה צפים ועולים אל פני השטח היסודות השפלים והנתעבים שבטבע האדם. ואמנם היו אנשים

חסרי־מצפון וזיק אנושי במלחמת הקיום שלהם. ראיתי רבים מסוגם; אך ראיתי גם את כל הטוב הצפון בבני־אדם, שבא לביטוי אפילו ודווקא בתוך המחנות. תכופות חירפו אנשים את נפשם במאמציהם לעזור לידידים. שנשארתי בחיים — זו במידה לא קטנה תוצאה ממסירותם ללא כל חשבון אישי של אנשים רבים. עזרו לי הרבה הינובאים שבמחנה, אך גם ידידים אחרים. למרות כל מה שעבר עלינו, לא איבד הרוב אף פעם את כבוד האדם. לא הרשינו לעצמנו להראות סימני חולשה כלפי מענינו. איך הייתי מסתכל בשומרנו המעשן! מה לא הייתי נותן בעבור כמה מציצות סיגריה! אך כאשר היה השומר זורק את בדל הסיגריה, לא הייתי מרים אותו, אף כי בערתי מתשוקה לכך. לא רציתי לתת לגרמני סיפוק לראותני במצבי זה.

למרות הכול נשארתי בחיים

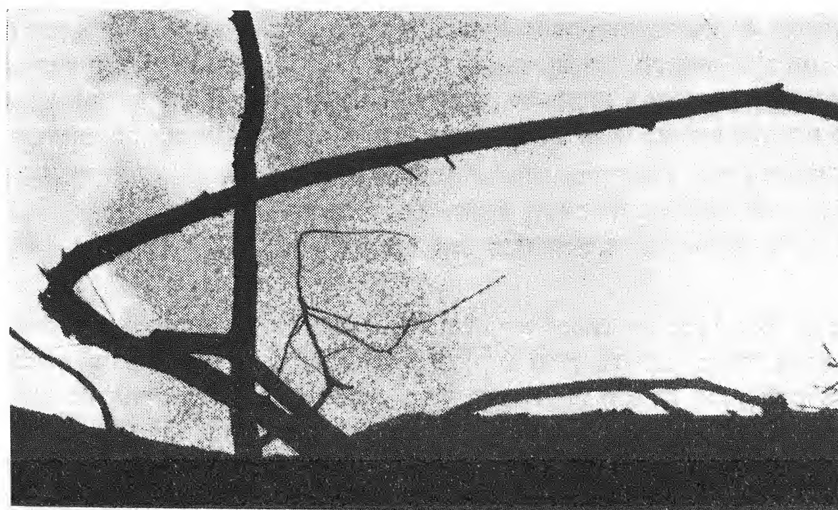
בדצמבר מלאו 5 חודשים להימצאי במחנה. למרות שהיו מגיעים משלוחים נוספים, היתה האוכלוסייה בירידה תלולה בגלל התמותה הגבוהה. על כן סגרו את המחנה, והעבירו את הנשארים בחיים למחנות הסמוכים 1 ו־11. אותי העבירו ל־11. החיים, אם לאלה חיים ייקרא, התנהלו לפי המתכונת במחנה הקודם. למרות הכול נשארתי בחיים לאחר אותו חורף קשה.

בהתקרב האביב התחזקו תקוותינו בהתאם לידיעות מהחזיתות. האמריקאים הלכו והתקרבו. הייתי אז חלש עד כדי כך, שאפילו לשוחח עם ידידי היה מאמץ בשבילי. כוחותי הלכו ואפסו. בסוף אפריל הוצאנו מהמחנה. ימים אחדים הצעידו אותנו על מנות מזון זעומות ביותר. נחלשתי עד מאוד. רגלי נפוחות היו ונדמה היה, כי קיצי קרוב. כשהגענו למחנה אללך, הודיעו לנו, כי אלה שאינם בקו הבריאות יכולים להישאר במקום. הודאה במחלה — פירושה היה מוות בטוח. אך אז כבר הייתי אדיש לכך. נשארתי. בינתיים — זמנם של הגרמנים חלף־עבר. תוך שעות אחדות נעלמו שומרי ה־ס.ס.. החלו חילופי־יריות בין הגרמנים הנסוגים לבין האמריקאים המתקדמים.

הייתי אז כל־כך חלש, שאיבדתי כל תחושת זמן. עברו שעות — ואולי ימים, אך פעם הצצתי בכיוון השער וראיתי חיילים גבוהי־קומה ורעננים במדים מצבע זית. הם עמדו נדהמים, כאשר עברו לפניהם כלואי־המחנה, שנראו כדחלילים, בזה אחר זה ונשקו את ידי מצילי‌הם. היו אלה אמריקאים, והיה זה ב־30 לאפריל 1945.

כך נשארתי בחיים.

מאנגלית: ד״ר שמעון ז״ק

מדי שנה פוקדים בני ינובה ששרדו בליטא את מצבת הזכרון על קברות האחים של יקיריהם־יקירינו, בחורשה שליד העיירה.

הביקור ב־1969

דויד פרידמן (ווילנה)

עם ינובאים בחזית ובבית־חולים

הירשקה אטקץ הגיע לחזית באיחור של יום. היה לו קשה ללכת, והוא נשאר מאחורינו. בעברו על פני, שואל אני אותו:

— הירשקה, מה אתה סוחב איתך על גבך? מה יש לך בתרמיל? דברים מיותרים, המכבידים עליך — השלך!

— מה אתה מדבר?! כיצד אשליך את המכשירים לתיקון שעונים? במה אעבוד לאחר המלחמה? לא זכה לכך. יהי זכרו ברוך.

★

בין הפותחים בשירה ביחידתנו הצטיין מאיר פגיר הגבוה והרזה. גם בקליעה הצטיין. היה מטובי הקלעים.

בתחילת מרס 1943 התקדמנו בהתקפה כשהננו צועדים סמוכים זה לזה. פתע פגע בו כדור והוא פצוע אנוש. בקושי הוא ממלמל מלים אחדות: „הוצא מכיסי תמונות מינובה לזיכרון..."

עומד אני על־ידו כמאובן ואיני יודע מה לעשות. ידי אינן נשמעות לי. נשמעת פקודה: קדימה!

וכך עם דמעות בעיניים עוזב הנני את חברי הגוסס. אין הפקודה יודעת רחמים.

יהי זכרו ברוך.

★

משה גולדשמיד („משה'קה די בולבע") הגיע בצבא לדרגת מפקד מחלקה.

נמצאים אנו בחפירה. מעלינו — ברד פגזים. אף אחד אינו מעיז להרים את הראש. לפתע נתקבלה ידיעה, שמטבח השדה הגיע ויש לבוא לקחת אוכל. משה אוסף מכולם את כלי־האוכל ומתכונן ללכת להביא את האוכל. אני מנסה לעצור בעדו: „המתן קצת, אולי תיחלש האש". „אני אחמוק איכשהו" — היתה תשובתו — „חיילי אינם צריכים לרעוב".

וכך נעלם בזחילה, ולא חזר.

יהי זכרו ברוך.

★

במרס 1943 ניהלנו קרב קשה נגד חיילי היטלר. הקור היה עז, הררי שלג, רובצים בחפירות. היריות אינן פוסקות אפילו לרגע. העצבים מתוחים. כקילומטר מאיתנו — חפירות הגרמנים. הדרך היא בין גבעות וגיאיות.

לאחר כמה ימי קרבות קיבלנו, קבוצת חיילים, רשות ללכת לנוח בכפר סמוך, 3 קילומטר מן הקו הראשון. ב־4 לפנות בוקר עלינו להיות בחזרה במקום. כמובן, שמן הכפר כמעט ולא נשאר זכר. גילינו אסם הרוס, מלא חיילים, היושבים ומתחממים ליד מדורות.

בקבוצתנו היו שמואל שניידר מאניקשט, בנצ׳ה רשקס. ב־2 אחר חצות ירד שלג כבד ותוך זמן קצר כוסה הכול בשלג. לא דרך, לא שביל — שום סימן להיאחז בו. נאלצנו ללכת תוך ידיעה ברורה, כי בקלות עלולים אנו לתעות וליפול בידי הגרמנים. רשקס נמשך לשוב ויהי מה. ניסינו להשפיע עליו, יעצנו להמתין עד עלות השחר. לא הצלחנו לשכנעו. הלך לבדו. בשעה 4 לפנות בוקר קמנו והלכנו גם אני ושניידר. צעדנו לאיטנו בשלג העמוק ותעינו. לפתע ראינו מרחוק משמרות של גרמנים. אך הם, למזלנו, לא הרגישו בנו. התחלנו לרוץ בחזרה לכפר, ממנו באנו. רק ב־7 בבוקר הגענו חזרה ביחד עם מטבח־השדה שלנו אל יחידתנו.

בנצ׳קה רשקס לא היה שם. יהי זכרו ברוך.

★

ברקה איקר הגיע לדרגת סגן. לא הייתי ביחידתו. באקראי נפגשתי איתו בגדוד המילואים שלנו בבלכנה. הוא הגיע לשם מבית־חולים, כן גם אני. ביוני 1943 נסענו ביחד חזרה לחזית תחת פיקודו. הוא התחבב עד מהרה על החיילים, וכל אחד רצה להילחם בחזית ביחידתו. אך בהגיענו לחזית הפרידו בינינו, ויותר לא ראיתיו.

לא זכה להגיע לנצחון ולשחרור. יהי זכרו ברוך.

★

הביאוני מהחזית פצוע לבית־החולים בעיר ילץ. מיד הנני מתחיל לחפש בני עירנו. לשמחתי הרבה מצאתי את שלמה כנוביץ. היינו כל הזמן ביחד, וכמובן הרבינו לשוחח על ינובה. נזכרנו בכל מיני מקרים שקרו, והרבינו להרהר, מה עלה בגורלם של הנשארים, היכן הם, האם עודם בחיים ?

כל זה היה בזמן שמעל לעיר ילץ ומעל לבית־החולים שלנו טסו יומם ולילה אווירוני האוייב והשליכו פצצות. היינו יחד כחודש. פצעי הגליד והנני חוזר לחזית. אני נפרד ממנו עם דמעות בעיניים ומאחלים זה לזה להיפגש לאחר הנצחון בעיירתנו.

כנוביץ נמצא עתה אף הוא בווילנה.

★

שוב הנני בבית־חולים באיבנובה. שבוע לפני ה־21 ביולי 1944 נכנס אלי הקומיסר של בית־החולים ופונה אלי:

— אתה כאן היחידי מליטא. מסורת היא אצלנו לחוג את תאריכי ההצטרפות של כל רפובליקה בלטית לברית־המועצות. היות ותאריך הצטרפותה של ליטא הוא ב־21 ליולי הנני מזמין אותך להופיע ולספר על אותו היום. לאחר מכן יתקיים קונצרט.

תשובתי היתה, כי אין אני רגיל בנאומים, אך הבעתי נכונות לנגן במנדולינה שירי־עם ליטאיים.

החייל שלמה ברזין — בין הניספים

החגיגה התקיימה בבית־החולים. ניגנתי מחרוזת שירי־עם ליטאיים. לאחר מחיאות־הכפיים נתבקשתי להדרן. הודעתי, שאנגן מחול יהודי, הורה. מעודי לא ניגנתי בלהט כזה. מיתרי המנדולינה רעדו, דמעות עמדו בעיני. ושוב: מחיאות־כפיים סוערות...

הירש לוין, **אחד מחשובי המארגנים של תנועות ההתנגדות היהודית בגיטו קובנה.**

צבי לווין (פרונזה, רוסיה)

פעולתי בגיטו קובנה

בשנות הכיבוש הגרמני 44—1941

(דו״ח קצר)

בדצמבר 1941 אירגנתי בגיטו ביוזמתי פגישה חשאית עם נציג של המחתרת הקומוניסטית (גלפרין). **בפגישה זו הונח היסוד לאירגון המחתרת המאוחד של גיטו קובנה, אשר חבריו היו ציונים וקומוניסטים.**

ב־44—1942 נמניתי בין חברי ההנהגה של אירגון המחתרת. ביצעתי פעולות אלו:

1) **ביוזמתי סודר בתחילת 1942, במרתף של בית־המרקחת של הגיטו, מקלט ראדיו, שפעל רק באמצעות אוזניות. במשך תקופת הגיטו נקלטו באמצעותו ידיעות מהחזיתות. אלו נרשמו, שוכפלו והופצו בין חברי המחתרת ואוכלוסיית הגיטו.**

חלק פעיל בהפצת הידיעות ביצע אבי, חיים **ע״ה, אשר נשרף במלינה (בונקר), בעת חיסול הגיטו.**

2) **לקחתי חלק פעיל בגיוס הנוער הציוני, במטרה להעבירם למחנות הפרטיזנים ביערות.**

3) **ניהלתי בגיטו ומחוצה לו פעולות איסוף כספים וחפצי ערך, אשר בתמורתם נרכש נשק.**

4) **לקחתי חלק פעיל ברכישת נשק מחוץ לגיטו, ותכופות הברחתי אישית נשק לגיטו.**

5) **ביוזמתי אירגן מנהל בתי־המלאכה הגדולים בגיטו,** סגלסון, **קבוצת אנשים מהימנים, שהעבירו לידי הפרטיזנים היהודים מעילי־צבא, מגפיים, בגדים תחתונים וחפצי־לבוש צבאיים אחרים, שנגנבו מבתי־המלאכה, אשר הכינו אותם עבור הוורמכט.**

6) **הייתי איש־הקשר בין הנהגת אירגון המחתרת להנהלת הגיטו, אשר בחשאי סייעה בהרבה לתנועת הפרטיזנים בגיטו.**

7) **עמדתי בקשר מתמיד עם מחתרת „מצוק״ (מרכז ציוני ויליאמפולה, קאונס) ועזרתי בהעברת צעירי האירגון הזה למחנות הפרטיזנים.**

8) **את קבוצת הפרטיזנים היהודים, שברחו ב־25 בדצמבר 1943 מן הפורט ה־9 והסתתרו בגיטו, ציידתי חלקית באקדחים. כמו־כן החבאתי באדמה תיבת־מתכת מלאה שיני זהב, שנעקרו מן היהודים הנרצחים ושהפרטיזנים נטלו עמם במנוסתם. לאחר שיחרור קובנה נמסרה התיבה עם שיני הזהב לרופאת־העיניים** קוטרגנה, **שעמדה אז בראש ועד לעזרה ליהודים ניצולים.**

9) באמצעות ההנהלה העמדתי בתפקידים חשובים במשטרת הגיטו אנשים מהימנים משלנו, אשר ביצעו את הוראות אירגון המחתרת המאוחד ו„מצוק" וחיבלו בצווי הגרמנים.

אחד מאלה היה יודל זופוביץ מינובה, אשר יחד עם הציונים משה לוין ואיקה גרינברג ממשטרת הגיטו סייעו לפרטיזנים היהודים לעזוב את הגיטו ולהבריח נשק החוצה. יודל זופוביץ עונה ונורה למוות יחד עם קבוצת שוטרים יהודים בפורט התשיעי על־ידי רוצח היהודים הנודע לשמצה קיטל. עדי־ראייה סיפרו, כי יודל זופוביץ החזיק מעמד בגבורה עד לסופו המר ועוד עודד את חבריו לגורל.

10) בסוף מרס 1944, לאחר שנודע לגסטפו מפי פרובוקטורים על התפקידים שמילאתי בגיטו, הופיעו אנשי גסטפו במועצת הגיטו ובראשם קיטל ודרשו שיגלו את מקומי וימסרוני לידיהם.

בעזרת אירגון המחתרת הוברחתי מהגיטו והתחבאתי במקומות סתר ובמלינות של המחתרת.

כפי שמספרים מי שהיו חברי מנהלת הגיטו, חיפשני קיטל עד ליום האחרון, בכנותו אותי „לוין מנהיג הכנופיות".

24.1.71

הדרך הישרה שעלינו ללכת בה

עוד על פעילותו של צבי לווין בגיטו קובנה

...בוקר אחד בחודש אוגוסט 1943 — כך מספר משה סגלסון, מנהל הסדנאות — נכנס למשרדי שבסדנאות הגיטו ידידי צבי לווין, ממקורבי האלטסטנראט בגיטו. הוא אמר שעליו לשוחח אתי על עניין דחוף מאוד... „מה שנדון בו עתה כאן צריך להישאר בסוד גמור" — אומר הוא. „סבורני שאתה יודע כבר על התנועה החדשה... הושג איחוד מלא של כל הזרמים משמאל עד ימין. מטרתנו היא לארגן המון מזוין, שתפקידו יהיה מלחמה באויב צמא־הדם... מה שאנו רוצים ממך הוא — ראשית להלביש את הגברים והנשים לפי הצורך; שנית — לעזור לאסוף כספים בין עובדי הסדנאות"... „חשבתי על זה הרבה, הבאתי בחשבון את כל הסכנות והמכשולים, אך אסור שסכנות וקשיים כלשהם ימנעו את הצלת חלק מאחינו ואחיותינו הצעירים. כולנו צריכים להיות מוכנים לחרף את נפשנו... זוהי הדרך הישרה (במקור: ווירדיקסטע, כלומר — הנכבדה) שעלינו ללכת בה. אני נוטל הכול על מצפוני. זה רק לטובת שארית הפליטה של יהודי ליטא ולטובת העם היהודי כולו. כל אפשרות של מרי יש לנצלה ובפרט כשמדובר במאבק של כבוד"...

כעבור יומיים נתקיימה בביתי פגישה עם צבי לווין וחיים ילין. הם הביאו לי את ההז־מנה הראשונה בשביל 40 איש... הודיעו לי, כי עד סוף שנה זו יש להביא בחשבון 300—500 יוצאים (ליערות, לפרטיזנים — המע')... ימים אחדים לפני המועד היה הכול מוכן, ברב או במעט. הודעתי לצבי לווין.

עד כאן עדותו של משה סגלסון.

צבי לווין מילא תפקיד חשוב מאוד במגע שבין מועצת הזקנים (האלטסטנראט), בו היה נציג הרביזיוניסטים, ובין נציגות המחתרת.

תחילה צורף לוועד לביצוע ההעברה לגיטו. אחר־כך היה חבר ה„וועד הציבורי להצלה ולהתגוננות" של ארגוני המחתרת בגיטו קובנה. בהיותו אחד ממנהיגי הרביזיוניסטים בליטא, נכנס כנציגם להנהגת מצו"ק (מרכז ציוני ויליאמפולה, קובנה או מרכז ציונים ותיקים בקובנה) סמוך לצאתו מן הכלא הסובייטי. יחד עם עוד שניים מאנשי מצו"ק השתתף בפגישות חשאיות ממושכות עם אירנה אדמוביץ — הקשרת הנאמנה והמנוסה של המחתרת היהודית בפולין, שנשלחה על־ידי הנהגת פפ"א (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע — ארגון פרטיזנים מאוחד של גיטו ווילנה), המזכירה את שמו בדברי עדותה.

צבי לווין היה אחד משני נציגי מצו"ק, שנתמנו לניהול משא־ומתן עם אנשי „הארגון

האנטי־פשיסטי" לשיתוף פעולה ולאיחוד הכוחות הלוחמים בגיטו. נחתם הסכם והוקם מטה משותף, שעמד כל הזמן בראש הפעולה. בין הנמנים עליו היה גם צבי לווין, אחד משני החתומים על פרוטוכול ההסכם.

נאלץ להיעלם יחד עם פעילים אחרים של הארגון, בהיוודע על פקודה לעצרם. ב־4 באפריל 1944 נאסרו חברי האלטסטנראט, שלא קיימו את פקודת הגרמנים לעצור את איש האלטסטנראט צבי לווין, שנמנה על צמרת איכ"ל (ארגון יהודי כללי לוחם).

על פי הספר תולדותיה של מחתרת לצבי א׳ בראון ודב לוין, הוצ׳ יד ושם.

כותב לנו אפרים זילברמן (ארה"ב), שרואה את עצמו כאסיר תודה לצבי:

יש לי סיפוק רב, שכאשר נמלטתי מהגיטו שבוע לפני חיסולו לקחתי עמי את הירשל. ארבעה שבועות היינו במחבוא אצל ליטאי, כ־14 קילומטר מקובנה לא הרחק מקאצ׳רגין, ויחד השתחררנו ב־1 באוגוסט 1944, כאשר הצבא הסובייטי כבש מחדש את ליטא.

...עוד בהיותו סטודנט עמד הירשל בראש הרביזיוניסטים בינובה, ואחרי־כן — שימש כיושב־ראש המפלגה הרביזיוניסטית בקובנה. כאשר נכנסו הסובייטים שילם על כך ביוקר: נאסר ונחבש בכלא הצהוב, ומשפחתו גורשה לסיביר. כאשר נכנסו צבאות היטלר לא הס־פיקו הרוסים ליטול איתם את האסירים הפו־ליטיים. הירשל ועסקנים אחרים שוחררו מבית־הסוהר. שחרורו היה קצר — עד להקמת הגיטו. אך גם בהיותו בגיטו לא מצא מנוח.

בהמשך דבריו מאשר אפרים זילברמן את הדברים שהובאו לעיל על פעולותיו הרבות של צבי, והוא מסיים באומרו: רשאים אנו להיות גאים על ינובאי זה.

עם מצפון טהור

לזכרו של יהודה זופוביץ

...את אימוני הנשק עברנו בדירת הקולק־טיב... בהדרכת סגן ראש־משטרת הגיטו, יהודה זופוביץ, שנמנה על סגל המדריכים באימונים — אלה דברי עדות של אחד היוצ־אים בקבוצת פרטיזנים, המספר על ההכנות ליציאה ליער. הנה־כן־כן מילא יהודה תפקיד מרכזי במשטרת הגיטו; אך הוא לקח גם חלק פעיל ב„ועד הציבורי", שהוקם לצורך המימון והרכש.

בסוף מארס 1944 נלקחו 140 השוטרים למצודה התשיעית לחקירה. לאחר חקירת המפקד משה לווין הביאו לחקירה את ממלא־מקום המפקד, הוא יהודה זופוביץ ומפקח המשטרה, איקא גרינברג. הם נדרשו לגלות ידיעות על הגיטו, ובתוך כך הוכו מכות רצח.

יהודה נחקר על־ידי איש הס.ס. קייטל, המומחה לחיסול גיטאות ול„טיפול" בתנועות מרי יהודיות — על הטרוריסטים בגיטו, מח־בואי הנשק, המאלינות וכו׳, עונה קשות, אך עמד במבחן.

כשהחזירו אותו ואת איקא לתא היו מוכים באופן רציני ביותר ושותתי דם. ראשו של זופוביץ היה שבור. ברם, החוקרים לא הצילו מפיהם דבר. הם עמדו בעקשנותם ושתקו.

י. זופוביץ, יפה־התואר, כשהוחזר לתאו אחרי החקירה הראשונה, נראה היה כישיש שבור, ובקושי הכירוהו חבריו. „חיינו הצ־עירים אבודים" — אמר לחבריו — „הבה נמותה כגיבורים ולא נגלה את הבונקרים שמוחבאים שם אלפי ילדים טהורים. יהא נא מצפוננו טהור לפני המוות". אחרי כן התיישב בין חבריו ושר את שירו האהוב „סובבוני להט אש בוערת".

נרצח יחד עם עוד כ־40 שוטרים, ביניהם כל סגל המפקדה ואחיו, רב־שוטר מאיר.

התנהגותם של משה לווין, איקא גרינברג, יהודה זופוביץ וחבריהם עשתה לה כנפיים, ושמותיהם נישאו בהערצה בפי תושבי הגיטו, שעד אותו יום לא היתה המשטרה אהודה עליהם, מפני שלא ידעו על פעילותה מאחורי הקלעים *).

* על פי הספר „תולדותיה של מחתרת" לצבי א׳ בראון ודב לווין על הארגון הלוחם של יהודי קובנה במלחמת העולם השנייה, וכן „ספר הפרטיזנים היהודים", הוצ׳ ספרית פועלים, כרך א׳.

דויד רובין (בני ברק)

בני ינובה במאבק האנטינאצי

בראש ארגון המחתרת בגיטו קובנה עמדו כמה מבני עירנו, שהצטיינו בארגון ובמעשים במאבק נגד הנאצים.

הראשון, שהתפרסם באומץ־לב ובכושר ארגוני, היה חנא קגן. בדירתו התקיימו החוגים לאימון בנשק. מסתור של נשק היה מצוי בביתו. הוא היה בין המלווים את אנשי הגיטו ליחידות הפרטיזנים שביערות רודניצקי. היה חוזר לגיטו וממשיך בפעולות הסברה למאבק נגד הנאצים.

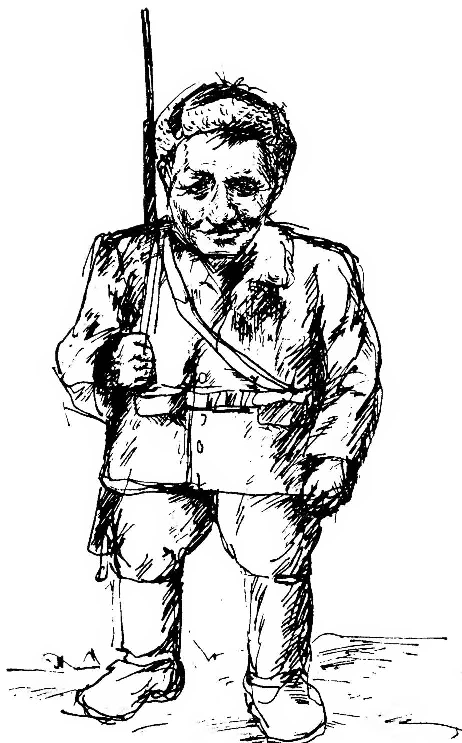
מאיר לייב גולדשמידט (צורף), שהיה חבר הנהלת הארגון הלוחם בגיטו, הצטיין בהסברה בכל החוגים של הכוח הלוחם. בביתו עברו אימונים בנשק ובלוחמה פרטיזנית.

גם אני הצטרפתי למחתרת על־ידי מאיר לייב, ועברתי בביתו אימון בנשק ברובה צ׳כי.

גם אשתו סוניה היתה פעילה; עברה לצד הליטאי ומסרה את נפשה בהצלת ילדים וברכש. היא מצאה את מותה על־יד הגיטו מכדורי רוצחים, בשובה מתפקיד הצלה.

אחת מראשי הארגון הלוחם היתה מרים לאן, שעמדה בראש מחלקת הארגון של המחתרת. היתה בשליחויות רבות מחוץ לגיטו; באה בקשרים עם ראשי הפרטיזנים ביערות אוגוסטובה וינובה, וסיכנה את חייה למען הצלת לוחמי הגיטו. השתתפה במיבצעים רבים נגד הנאצים, והצטרפה לפרטיזנים ביערות רודניצקי.

לייב סלומין הוצנח מברית־המועצות לארגן את הפרטיזנים בליטא. הוא הקים את מטהו ביערות ינובה, ופקד על יחידת הפרטיזנים הראשונה, שהוקמה על אדמת ליטא; השתתף בהרבה פעולות במלחמתו נגד האויב, וגרם אבידות רבות לנאצים ולעוזריהם. סלומין עצמו נפצע קשה בקרב, ונשאר נכה לכל חייו. יש לציין, שהוא לא רצה להתקשר עם המחתרת בגיטו, ולא שיתף איתה פעולה.

חנא הפרטיזן

עוד רבים מבני עירנו הצטיינו בצבא האדום במלחמה נגד האויב הנאצי.

הערכה וכבוד לגיבורים הנועזים, שנלחמו בודדים נגד אויב חזק ורשע ונפלו במערכה.

מרים לאן *

בראש ה„אירגון האנטיפשיסטי בגיטו קובנה" התייצב ועד בן שישה חברים. ביניהם היתה גם מרים לאן מינובה.

מרים לאן, שהיתה פעילה קומוניסטית בעלת נסיון מחתרתי, הצטרפה לאחת החבורות של קומוניסטים, שהתארגנו ופעלו בגיטו קובנה בחודשי הסתיו והחורף של 1941.

בנסיונות לקשור קשרים עם בסיסי פרטיזנים נשלחה ליערות ינובה מרים לאן, שהיתה עסקנית חשובה של „האירגון האנטי־פשיסטי". השליחה לא חזרה לגיטו וזמן רב לא נודע גורלה. לימים נתברר, כי הצטרפה לאנשי סולומין (צנחן יהודי, מפקד פרטיזנים).

עם כניסת הרוסים לווילנה הוטלה על מרה לאן משימת בטחון: לתפוס עמדה יחד עם עוד שניים בצומת דרכים ולעצור כל אדם הנכנס העירה, להתחקות אחרי טיפוסים חשודים...

עפ"י ספר הפרטיזנים היהודים ותולדותיה של מחתרת.

* ר' רשימתו של מ. צורף, עמ' 197.

פרטיזן ותיק ומפקד

לזכרו של שמרקה ואלונאס *

שמו האמיתי לא נודע עד היום. ואלונאס היה כינויו. נולד ב־1922 בינובה, ליטא. ברח פצוע משחיטת היהודים בדבינסק. הסתתר אצל איכרים. שם גילוהו גרמנים. הוא התגונן וירה עליהם עד לכדור האחרון שבאקדחו. כשאזלה תחמושתו הם תפסו אותו חי. הכ־ניסוהו לבית והעמידו עליו משמר. כעבור כמה ימים, כששבו כוחותיו, התנפל על השו־מר, הפילו וברח דרך החלון. שוב הסתתר אצל איכרים. הם חשבוהו לליטאי לפי מראהו הארי, יפי־תוארו ודיבורו הליטאי הצח. הודות לכך זכה לטיפול טוב ומסור. כשהחלים מפ־צעיו ברח מבית החולים הגרמני, הגיע ליע־רות קאזיאן ונתקבל לבריגדה הליטאית בהת־חלת 1943. שם נתמנה למפקד כיתה בגדוד „קוסטאס קאלינאוסקאס".

שמרקה היה פרטיזן ותיק ומפקד. לואלונאס יצאו מוניטין עוד לפני בואו ליער.

שמרקה ואלונאס פקד על קבוצה שכללה עוד ארבעה יהודים. בצאתם לפעולות לקחו איתם גם גוי אחד, שהתייחס ליהודים בבוז ובגידופים. המיבצע הראשון היה פיצוץ רכבת, שנסעה בכיוון לחזית, והשמדתה יחד עם חיילים רבים ונשק כבד, לרבות טנקים. לא הסתפקו בזה. העלו באש מחלבה גדולה, ששימשה בסיס אספקה לגרניזון גרמני שב־קירבת מקום. ניסרו 40 עמודי טלפון.

בלילה השלישי עלו על מארב, אלמלא כושרו הפיקודי של ואלונאס וקור־רוחם של הלוחמים, ייתכן ולא היה נותר מהם אחד. תוך חילוף יריות, תחת אש רהוטה, הצליחו לפרוץ להם דרך. היחיד שאיבד את עשתו־נותיו ואפילו לא ניסה לירות — היה הגוי סבקה, המשקיף מטעם המפקדה.

נרצח על־ידי פרטיזנים מהיחידה הליטאית, בעת שניסו ליטול ממנו ומחבריו את נשקם.

מתוך ועל־פי ספר הפרטיזנים היהודים, כרכים א' וב', הוצ. ספרית פועלים, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.

* לפי כל הסימנים ולפי מה שמספר י. איבנסקי, ר' „בדרך הייסורים", עמ' 235 — ואלונאס הוא נמיוט. העורך

שמואל בן־מנחם (דייץ)

אקדח - וזוג תפילין

עם כניסת הרוסים פוזרו הישיבות. אבי מנדל, ראש הישיבה, ואני הפכנו להיות סנדלרים. עבדנו בסלבודקה. שם גר סבא.

בפרוץ המלחמה מיהרנו לינובה. כאשר החלה ההפגזה התחבאנו במרתף של איצקה זלונקר. בהפוגה עלינו לראות, מה מתרחש בחוץ. ראינו את רשקס, שיצא מהחצר ונתפס על־ידי גרמני — הגרמני הראשון שראיתי בחיי. העיירה החלה לבעור. כל רחוב ברייזר עמד בלהבות.

עזבנו את ינובה ושמנו פעמינו לקובנה. בדרך התעכבנו ללון בבית־המרחץ בכפר. בבוקר באו הלאומנים, הבנדיטים — או כפי שכינינו אותם: הנאצים הליטאים — וגירשונו משם.

הגענו לסלבודקה. הצעירים נעצרו — וגם אני בתוכם — והובלו לבית־כנסת בקובנה. הפקודה הראשונה היתה: להרים ידיים — על מנת שיראו את שעוני־היד, אותם הורידו מכולם. אחרי 3 ימים ללא־אוכל פרצנו החוצה; והיות ולא היתה שמירה — הסתלקנו. חזרנו לסלבודקה, למשפחתנו.

אזור מגורינו צורף לגיטו. סידרנו מחבוא מתחת לערימת עצים במחסן שבחצר. כך הצלחנו לעבור את האקציות הראשונות.

אבי ואני עבדנו בשדה־התעופה במשמרת לילה לפני האקציה הגדולה באוקטובר. כאשר חזרנו לפנות בוקר ונכנסנו בשער, לא הספקנו להתחבא, והיינו נאלצים לזרום עם כל הקהל למגרש הריכוז. המשפחה התחלקה לקבוצות אחדות. היינו 9 ילדים. את כל בני המשפחה שלחו למבצר התשיעי. נשארנו — אני, אחותי חיה פרומה והאח הקטן יצחק — כמשפחה בעלת כושר עבודה.

הנוער התחיל להתארגן במחתרת. מכרתי את מכונת־התפירה וקניתי אקדח. השתתפתי בהתארגנות הנוער הציוני הדתי, „ארגון ברית ציון" (אב"צ). בראש הארגון עמדו אברהם מלמד מסלבודקה, כעת חבר כנסת, ואברהם ראפופסקי מינובה, אשר באין משפחה גר בגיטו בקומונה הדתית.

אחר־כך התחלנו לחפור מאלינות, מחבואים. את המאלינה הראשונה חפרה הקומונה. יחד עם זה התחלנו לקשור קשרים בשביל לצאת ליערות. אחרי שהמחתרת קיבלה מידע, שעומדים לערוך אקציה, החליטה להוציא קבוצות אחדות לכיוונים שונים. כעבור יומיים היו כולם — כ־100 איש — עצורים בגסטפו, פרט לאחד שהצליח להימלט.

האוכלוסיה כולה היתה בטוחה בנצחון הגרמנים, ועל כן היתה אקטיבית במסירת אויבי הגרמנים לידיהם. שיתוף הפעולה של הליטאים עם הגרמנים החל להתערער, כאשר החל להתערער הבטחון בנצחון הגרמנים. הגוי עשה חשבון, שהשכן ילשין עליו בבוא העת.
אז החלה המחתרת לפעול.

עשינו נסיונות להתקשר עם הרוסים — הסטארובריירים, תושבי שפינאן; אך העיקוב אחריהם מצד הגרמנים היה כה חזק, עד שכל נסיון, להתקשר איתם עלה בתוהו.

המשכנו להתאמן. את אזור סלבודקה הישנה ניתקו מהגיטו. היה עלינו לעקור ולהצטופף בגיטו; אך החלטנו להישאר בתוך הבונקר בתקוה, שנצליח לקשור קשרים עם הגיטו ולהושיב גוי נאמן בבניין הלא־גמור שמעל לבונקר.

לצערנו, גילו אותנו הליטאים לפי עקבות בשלג. נאלצנו לעקור. בלילה הגיעו אלינו יהודה זופוביץ וקבוצת שוטרים — עם נשק של המחתרת! — (השוטרים בגיטו היו רובם ככולם אנשי המחתרת), הוציאו אותנו מהבונקר ה„שרוף" (שנתגלה), והעבירונו בשלום — יחד עם המטלטלים, שהשאירו השודדים הליטאים אחרי הגילוי. היה זה הבונקר של הישיבה.

את הבונקר של הקומונה גילו יום לפני כן, והם עברו לבונקר שלנו עוד באותו לילה, והועברו יחד איתנו לגיטו.

עבדתי בקובנה בסנדלרות באחד מבתי־המלאכה של המשטרה הגרמנית. קיימנו קשרים עם המחתרת הכללית. התחילה להתארגן היציאה ליער.

נוכחתי, כי לא אצליח לצאת דרך המחתרת של הציונים, שהיתה מקופחת בתור ליציאה ליער. על כן פניתי לקומוניסטים ויצאתי דרכם.

רשם ש. נוי

והרי המשך הסיפור על־פי ומתוך תולדותיה של מחתרת לצבי א׳ בראון ודב לוין, הוצ׳ יד ושם:

שמואל דייץ היה חבר הסיעה הדתית של אב״צ (אירגון ברית ציון) בגיטו קובנה. לאחר אקציית הילדים בא במגע עם הקומוניסטים, כדי להצטרף לקבוצת לוחמים שיצאה לקאזלו־רודא.

ב־4 במאי 1944 חזרה אירה ברמן לגיטו ולקחה איתה עוד שני אנשים, את ירחמיאל ברמן ואת שמואל דייץ. בדרך נפלה אירה בידי מארב המשטרה הליטאית, ואילו שני חבריה הצליחו להגיע ליחידת פרטיזנים קטנה, שהיתה בשלב של התארגנות. היתה זו קבוצת לוחמים מגיטו קובנה, שכינתה עצמה „קוצ׳ארגין״, ושיתפה פעולה עם יחידת צנחנים סובייטיים במקום.

בחודש יוני נשלח ש׳ דייץ לגיטו להביא לוחמים חדשים. הקבוצה השלישית, בת שמונה אנשים, נתקלה אף היא במארב, וחוץ משמואל דייץ ניספו כולם.

להלן סיפורו של דייץ על קורות הקבוצה השנייה והקבוצה השלישית:

יצאנו בשבת דרך הגדר, אני ורחמילקה ברמן. אירקה חיכתה אצל מאריה לשצ׳ינסקי — אחת הקשריות הנוצריות המהימנות ביותר, התגוררה על יד הגיטו. לי היו שני אקדחים, שאחד מהם השגתי מהקומוניסטים בכסף שקיבלתי במחיר מכונת תפירה. לרחמילקה לא היה אקדח. ההוראה למקרה התנגשות היתה, שסמוך לגיטו, תוך 100 מטר מהגדר, אסור להתנגד בנשק... לנו בבית־הקברות הנוצרי...

ביום ראשון בבוקר יצאנו לנוצרייה הנ״ל, שם היתה אירנה ברמן. היה לה אקדח קטן וירחמיאל לקח את הפרבלום. יצאנו לדרך. הם שניהם הלכו יחד ואני אחריהם, מטעמי זהירות. אותו יום בדרך הכיר גוי אחד את ירחמיאל וצעק: „יהודים!״... הסתתרנו באחת החורשות וחיכינו כשעה, עד שראינו שאין רודפים אחרינו. התחלנו ללכת בדרך סוג ב׳ לכיוון גארליאווא... באחד הכפרים, כשעברנו ליד אחד הבתים, עמד נער כבן 7—5 וצעק: „באנדיטאס!״ שמתי לב שבבית זה יש קשר טלפוני. לאחר שהלכנו עוד שני ק״מ השיג אותנו ליטאי בעל אופניים. הוא שם את האופניים על־יד עמוד הטלפון, כאילו להכניס בו אוויר, אבל שמתי לב שהוא עוקב אחרי השניים הראשונים שהלכו...

לפי סימן מוסכם בינינו (שריקה) הם ירדו מהדרך והמתינו לי בין שיחים בצידי הדרך. סיפרתי להם על המקרה והבנו שהדבר חמור מאוד. מכיוון שלא היה מקום לברוח מכאן הסתדרנו בהגנה היקפית וציפינו לבאות. ירחמיאל היה המפקד. במשך שעה לא קרה שום דבר. המשכנו להתקדם לכיוון גארליאווא, וכשעברנו את פסי־הרכבת ראינו בקצה הכפר תכונה בלתי רגילה של אנשים מזויינים בנשק. כשהתקרבנו עד ל־500 מטר מגארליאווא נפתחה עלינו אש חזקה מרובים.

נסוגונו בבריחה וחזרנו אל פסי־הרכבת. בדרך אבד המצפן לירחמיאל. רצנו 5 ק״מ ביער ולא ידענו איך לצאת. בהמשך דרכנו מצאנו דרך סוג ב׳ והתקדמנו בה עד שנכנסנו לכפר פאפילווה שעל־יד נהר פילווה. מכיוון שרצינו לדעת איפה אנו נמצאים, החליטה אירנה להסתכן, ופנתה אל איכר שנזדמן לה ראשון בדרך. היא הציגה עצמה כסטודנטית שיצאה לטיול, ושאלה על הכיוון למחוז חפצנו. הגוי הראה לנו את הדרך, אך אחרי שהמשכנו כ־500 מטר השיג אותנו על אופניו וביקש סליחה שהראה לנו כיוון הפוך. הלכנו עמו וכשעברנו שוב על־יד ביתו עמדו אשתו ובנו והזמינו אותנו ללון אצלם, כי היום רד. שמו היה אנטאנאס קונצאיטיס, שומר יער.

לא היתה לנו ברירה; נכנסנו אצלו, בחינת „כבדהו וחשדהו". את הלילה חילקנו ל־3 משמרות וכל אחד מאיתנו היה ער משמרת אחת.

אחרי ששכבנו לישון באו שכנים להזעיקו, שחיית בר משחיתה את השדה. אז ראינו שלקח רובה־צייד ויצא עמהם. פתחנו את הניצרות וחיכינו לבאות. הוא חזר אחרי זמן־מה ושכב לישון. נרגענו והמשכנו במשמרות־עירנות. בבוקר לאחר שאכלנו רתם את העגלה והובילנו עד הכביש הראשי, ולא לקח אפילו פרוטה, למרות שהפצרנו בו.

משם המשכנו ברגל בצידי הכביש לפי אותו הסדר (אני במרחק 500 מטר מאחוריהם). כ־7 ק"מ לפני הכפר שבו היינו צריכים לקבל קשר מהפרטיזנים, ושם היתה גם לולה ברמן (אחותה של אירנה), השיגה אותנו משאית עם שוטרים ליטאים, וכשהגיעה על יד שני הראשונים נעצרה. באותו רגע ראיתי שרחמילקה שלף את האקדח וירה בהם. את אירקה הם תפסו לאחר היאבקות, ורחמילקה ברח לצד אחד של הכביש. חששתי שיסרקו את היער שלתוכו ברח רחמילקה, וברחתי לצד שני של הכביש, ונכנסתי לעומק היער כמה ק"מ. חיכיתי 3 שעות, וכשראיתי שלא מחפשים אותי, יצאתי שוב לכביש הראשי והמשכתי ללכת בדרך עד שהגעתי לכפר פאז'ליאי. ידעתי שאנחנו צריכים להיפגש בבית החמישי מצד שמאל של הדרך. אבל כשהגעתי לכפר נוכחתי לדעת שיש 2 כניסות ויש 2 בתים. חיכיתי מעט כדי לזהות את הבית הנכון. פתאום יצאה מהכפר ליטאית כבת 17, הסתכלה בי ושאלה, אם אני מכיר שחקן אחד בשם ברמן. הבנתי שהיא מחפשת אותי. היא הובילה אותי לחורשה הסמוכה... בחורשה פגשתי את ירחמיאל ברמן, והוא סיפר שברח והגיע בדרך צדדית... עם רדת היום עברנו לביתו של המקשר, שם המתינו לנו כמה פרטיזנים רוסים ואחותה של אירקה, לולה. החלטנו לשגר שליח למריאמפול, כדי לבחון מה אפשר לעשות בשביל אירנה. לנו בבית הזה. אח"כ הועברנו ליער שבסביבה (כמה ק"מ מקאזלו־רודא). שם פגשתי את מאיר זילבר. הפרטיזנים לא רצו להחזיק אותו. הם טענו שהוא לא יכול להיות פרטיזן. היו שם עוד כמה יהודים, שהגיעו לפנינו בצורה בלתי מאורגנת. שם הייתי כחודש. פצ'קיס, שהיה קצין משטרה בזמן הרוסים, היה המפקד, והיינו עדיין במצב של התארגנות, ולכן עוד לא היו פעולות ממשיות. אוכל השגנו בסביבה. באחד הימים קיבלתי הוראה מפצ'קיס לחזור לגיטו כדי להביא עוד אנשים. שלחו איתי את מ' זילבר שיחזור לגיטו. לפני כן לקחו ממנו את הנשק האישי שהיה לו.

בבוקר יצאנו לדרך. המשכנו בדרך העיקרית והלכנו עם פסי הרכבת. הגענו לא רחוק מהדרך בו היתה לנו התקלה עם בעל האופניים. ראינו כרכרה חדשה מתקרבת ובה אדם במדים. מאיר אמר לי: „זה אחד משומרי היערות", אך אני הבחנתי שזה קצין משטרה ממש. באותו רגע כבר היה קרוב מדי ולא היה טעם להתחמק ממנו. הוא נעצר על ידנו, שלף אקדח ושאל: לאן אתם הולכים? עניתי שהולכים לקרובינו בכפר. הוא אמר: חכו! באותו רגע שקפץ מהכירכרה שלפתי אקדחי ולחצתי על ההדק. מלבד הנקישה של הפטיש לא שמעתי דבר: הכדור היה עקר. קצין המשטרה בראותו אקדח החליט לסגת. מכיוון שאקדחי לא פעל הסתובבתי, ושנינו ברחנו לחורשה הסמוכה. כשנכנסנו לחורשה איבדתי את מאיר זילבר, ועד היום לא ידוע לי מה קרה לו. חיפשתי אחריו, כי היה בלי נשק (לי היו 6 כדורים), אך בלי הצלחה. במפה ראיתי, שבהמשך החורשה אני יכול לצאת לכביש הראשי. כשיצאתי לכביש ניתך עלי מטר יריות, ושמעתי „הנה הוא" בליטאית. חזרתי בזחילה כשהכדורים שורקים מעל לראשי, אחרי 200 מטר נכנסתי לגומה והסוויתי עצמי בענפים. החלפתי כדור באקדח וציפיתי לבאות.

המשטרה סרקה את היער ואחד השוטרים עבר סמוך לי 4 מטרים. שמתי לב שהוא הלך כאילו כפאו שד, כאחד האומר: „אתה לא תגע בי ולא אני בך". קנה־אקדחי ליווהו עד שנעלם מעיני.

הגעתי אח"כ למריה לשצ'ינסקי והיא אותתה לגיטו. בלילה נכנסתי חזרה לגיטו ומסרו לי, שיודיעוני מתי יתנו לי אנשים (היה זה כמה שבועות לפני חיסול הגיטו). הלכתי לבונקר של הקומוניסטים על יד המטה שלהם, שהיה סמוך לבית־הקברות הנוצרי ברחוב ברוליו. בדרך פגשתי את קציני האורדנונגס־דינסט, ארנשטם וגרוסמן. הם רצו ללכוד אותי, אך הצלחתי

להתחמק מהם. באחד הימים קיבלתי הודעה לחזור למטה, ונתנו לי עוד 8 אנשים... עכשיו היו הוראות (בניגוד לקודם) ללכת רק בלילה. לנו היה גם יותר נשק.

הדרך בלילה היתה מבחינת ההתמצאות קשה מאוד. פעלנו לפי השיטה הידועה: בכל כפר לקחנו אדם והוא ליווה אותנו עד הכפר השני. באחד הכפרים, אחרי שלקחנו את אחד הגויים, הודיע כנראה מישהו למשטרה המקומית. שמענו ריצה של אנשים וצעקות בליטאית: „הידיים למעלה". מכיוון שהם היו במארב, התפזרנו באופן ספונטני בשטח התבואה... שמעתי יריות לסירוגין ולא נודע לי מה קרה לשאר הבחורים עד היום. כיומיים שכבתי בתוך התבואה, כי ידעתי שמחפשים אותנו בסביבה. היה לי אקדח וזוג תפילין (היה לי ריב לפני צאתי לדרך עם דימקה גלפרין, שלא הירשה לי לקחת תפילין ושעון בעל אותיות אשוריות, ובכל זאת את התפילין לקחתי).

החלטתי לא לחזור לפרטיזנים אלא להיכנס לפאפילווא לאותו איכר אנטאנאס קונצאיטיס. קראתיו החוצה וסיפרתי לו את האמת לאמיתה. הוא אמר לי שכבר בפגישתנו הראשונה הוא ידע זאת, כי הייתי לבוש מגפיים ומכנסי רכיבה מתוחים, והאקדח שבכיסי בלט מהם. אחת הסיבות שהחלטתי לא לחזור ליחידה הפרטיזנית היא, מכיוון שלא הסכימו להביא את אחותי ואחי בן ה־3 ליער, ואילו הגוי הזה הבטיח להביא אותם מהגיטו. הוא הביאני ליער שהיה שומר עליו והכניסני למחבוא, שעשה כדי להחביא את הבשר והתבואה מעיני הגרמנים. שבוע אחרי זה יצא לגיטו והתקשר עם ביח"ר „לאפה", משם הודיע לאחותי, שיתכוננו, ובעוד שבוע יבוא לקחתם. כשבא אחרי שבועיים, עמד כבר הגיטו בלהבות.

הסטארובניירים קשי־העורף

...לייב סולומין, שנתמנה באוגוסט 1942 על־ידי מרכז המפלגה הקומוניסטית הליטאית במוסקבה כ„מזכיר ועד המפלגה המחתרתי לעיר ולמחוז קובנה" הוצנח יחד עם קבוצת קומוניסטים ליטאים צעירים באיזור המיועד. הם הקימו בסיס פרטיזני ביער שמסביבות ינובה.

גדוד הפרטיזנים של סולומין פעל בתנאים נוחים יחסית. אוכלוסיית הכפרים שבסביבת ינובה היא כמעט כולה רוסית, ומאז ומתמיד היתה השפעת הקומוניסטים חזקה בסביבה זו. כשבאו הגרמנים התנקמו הלאומנים הליטאים ברוסים אלה וערכו בהם טבח. כמעט לא היה בית שיצא שלם מן הרציחות האלו. אך רוסים אלה רובם ככולם הם מכת ה„סטארובניירים" — כת דתית ברוסיה — הידועים כעם קשה־עורף, ומעשי־הזוועה של הליטאים לא הכניעום. אדרבה, הם ששו על כל אפשרות של נקמה, וברצון עזרו לפרטיזנים שהופיעו בסביבה. הם גם עמדו בפני הפיתוי להסגיר את סולומין תמורת פרס של 60 אלף מארק.

(על־פי תולדותיה של מחתרת לצבי א' בראון ודב לוין, הוצ' יד ושם, עמ' 256).

אפרים זילברמן

דואר בלתי־ליגלי בגיטו קובנה

לאחר שורה של אקציות בגיטו קובנה בסתיו 1941, שנפסקו עם האקציה הגדולה (28.10), החלו החיים לחזור ליושנם. רבים היו מודאגים לגורל יקיריהם בגיטאות ווילנה ושבלי. גם משם הגיעו ידיעות על אקציות. פרטים לא נודעו, כי קשרי־הדואר היו אסורים על היהודים. מפעם בפעם היו מגיעות באיחור ידיעות בלתי־מהימנות. מועצת הזקנים של גיטו קובנה החלה לחפש דרכים להתקשרות עם יהודים בערים אחרות, ובראש וראשונה עם ווילנה ושבלי. היה זה דבר לא קל וכרוך בסכנה גדולה.

אותו זמן עבדתי בקבוצה שהועסקה בהקמת צריפים ובעבודות אחרות בתחנת־הרכבת בקובנה. יום אחד בשובי מהעבודה נקראתי לבוא אל המזכיר הכללי של מועצת הזקנים, עורך־הדין ישראל ברנשטיין. הוא הסביר לי את החשיבות שבאירגון קשרי־דואר בלתי־ליגליים בין הגיטו ליהודי ערים אחרות. והיות ואני עובד בתחנת־הרכבת, עלי לנסות להתקשר עם אחד מפקידי־הרכבת, שאפשר לסמוך עליו, ושיעביר מכתבים מגיטו קובנה לגיטאות ווילנה ושבלי וגם יביא משם את הדואר. הבטחתי להתעניין בדבר.

עבר חודש ימים עד שהצלחתי למצוא פקיד רכבת ישר ומהימן, שנטל על עצמו להעביר דואר כל 10 ימים. עם בשורה זו באתי למועצת הזקנים והודעתי, כי העניין מסודר וכי יכינו מכתבים. כך החלו בדצמבר 1941 בגיטו קובנה קשרי־דואר בלתי־ליגליים.

קיבלתי במועצה 2 חבילות דואר קטנות — למועצות וליחידים בגיטאות ווילנה ושבלי. בצאתי לעבודה הסתרתי את הדואר והלכתי לתחנת־הרכבת בהרגשת גאווה, שהיום עוסק אני בעבודה חשובה לטובת הגיטו. בדיוק בשעה 12 נפגשתי עם פקיד הרכבת כמדובר. מסרתי לו את החבילות, ונדברנו, כי בעוד 10 ימים יביא דואר משם.

בקוצר־רוח ציפיתי לאותו יום. ואמנם ביום ובשעה הקבועים ניגש פקיד הרכבת ומסר לי בחיפזון ובבהילות מכתבים מגיטו שבלי וחבילת מכתבים מגיטו ווילנה. הודיע לי, כי לשבלי לא יוכל להעביר דואר בגלל קשיים טכניים. באי־סבלנות חיכיתי לגמר יום־העבודה. מרוצה חזרתי עם הקבוצה לגיטו. הלכתי ישר למועצה ומסרתי את הדואר לי. ברנשטיין.

בענייני הדואר עסקו גם עורך־הדין חייקין ופקיד אחר, יוטר. 6 חודשים נמשכו חילופי־הדואר בין גיטו קובנה וגיטו ווילנה.

יום אחד, כאשר הבאתי איתי חבילת מכתבים למסירה — לא הופיע איש הקשר. החלטתי לא להביא את המכתבים חזרה לגיטו מחשש ביקורת חמורה. החבאתי את החבילה במוסך, בו עבדתי, מתוך תקווה שמא יתייצב איש־הקשר מחר. ואמנם הוא הופיע, אך כשהלכתי ליטול את החבילה — לא מצאתיה.

אחוז־יאוש באתי בערב לגיטו וסיפרתי לאנשי המועצה על היעלמות החבילה. נאנח י. ברנשטיין ואמר: יש להמתין ימים אחדים ולראות מה יקרה. ניסה להרגיעני. למחרת בשובי מהעבודה בא אלי שוטר יהודי והודיעני, כי נקראתי לבוא לסרברוביץ. יוסף כספי־סרברוביץ היה היהודי היחידי בקובנה, שעבד כסוכן הגסטפו. היה מפקד משטרת הגיטו.

היה לי ברור, כי החבילה נפלה לידי הגסטפו. כפי שהתברר אחר־כך, גילה את החבילה נהג גרמני ומסרה למשטרת התחנה, וזו העבירה אותה לגסטפו.

כאשר נכנסתי למשרדו של סרברוביץ ראיתי מיד את המכתבים על שולחנו. הוא שאלני, אם אני הסתרתי את המכתבים במוסך. תשובתי היתה: כן. הוא הודיע לי, כי נצטווה לאסרני, וגם אנשי המועצה יאסרו באשמת פעולה בלתי־ליגלית.

עניתי לו, כי הדואר היה ביוזמתי הפרטית, וכי תוכנם של המכתבים — עניינים משפחתיים בלבד; ואם יאסרני — לא אראה עוד את אשתי ואת ילדי.

דברי עשו עליו רושם כלשהו, והוא אמר: אעשה מה שאוכל. יודעני, כי אשמים אנשי המועצה, אך אין ביכולתי לשנות את פקודת הגסטפו. עלי לאסור אותך.

הכניסוני לחדר־מעצר. כעבור שעות אחדות הובילני שוטר יהודי למועצה. שם נתקעתי לישיבה מיוחדת של כל המועצה ובראשה ד״ר אלקס. היה שם גם סרברוביץ, שקיבל מהמועצה הצהרה בכתב על כל עניין המכתבים. עלי להודות, כי הסוכן סרברוביץ התייחס לעניין עם לב יהודי. ההתייעצות נמשכה עד שעה 5 לפנות בוקר. כדי להקל על חומרת העניין ולמנוע קרבנות־שוא — נטלתי הכול על אחריותי; וכך נאמר גם בהצהרה, כי ביוזמתי אספתי והעברתי מכתבים, ואנשי המועצה לא ידעו על כך.

לאחר ההתייעצות ניגש אלי ד״ר אלקס, לחץ את ידי ואמר: עשית עבודה קדושה עבור הגיטו, נהגת בכבוד ובגאווה. כל מה שיהיה בכוחי אעשה למענך.

נפרדתי מכולם, והשוטר הובילני חזרה לחדר־המעצר; ומשם לקחני השכם בבוקר שוטר ליטאי אל הגסטפו. בצאתי מהגיטו היתה לי ההרגשה, שלא אראה עוד את משפחתי ואת הגיטו.

כאשר הכניסוני למשרד הגסטפו, ראיתי שם ליד השולחן את הרוצח ראוקה. היה שם גם סרברוביץ, שהצביע עלי, כאיש המכתבים. ראוקה הביט עלי בעיניו הרצחניות ואמר: אתה זה נושא המכתבים? — לא עניתיו. ראוקה פקד על השוטר הליטאי לקחתני לבית־הסוהר הצהוב, ברחוב מיצקביץ. סרברוביץ העיף עלי מבט רחמני ונעלם בחדר אחר.

כעבור חצי שעה כבר ישבתי בתא 54, בבית־הסוהר הצהוב. נפגשתי שם עם עוד 5 יהודים. הם סיפרו לי, כי כל 10 ימים נערך „טיהור" בין האסירים היהודים, והם מובלים למצודה התשיעית. נדיר הוא המקרה, שאסיר יהודי יישלח חזרה לגיטו. זה לא שיפר את מצב־רוחי. 5 האסירים היו מדוכאים מאוד ומורעבים. היו מקבלים מנת מזון זעומה, וכן נאסר עליהם לקבל חבילות מזון.

הלילה הראשון בכלא היה ליל־נדודים. עלו בזכרוני כל אותם המקרים, בהם ראיתי את המוות לנגד עיני. היתה לי הרגשה, כי יותר נסים לא יתרחשו לי. לא האמנתי, כי מועצת־הזקנים תוכל לעשות משהו למעני.

למחרת בערב נפתחה דלת הברזל, והופתעתי לראות את עורכי־הדין ברנשטיין וחייקין ואת יוטר. פגישתנו היתה נרגשת. אך הבנתי, כי עם מאסרם נעשה העניין רציני וחמור. היחידי שלא איבד את התקווה היה ברנשטיין, שתלה את תקוותו בד״ר אלקס, אשר אמור היה ללכת למחרת בענייננו למפקד הגסטפו בקובנה, יגר.

חלפו 8 ימים בכלא. ביום השביעי הוצאו שלושה מתוך החמישה שמצאתי בבואי לתאי. המפקח אמר, שנלקחו לחקירה. אך לתא לא חזרו. נשארנו שישה איש בתא. פחדנו מה„טיהור" הצפוי. נחרדנו לכל איוושה בדלת. באחד הימים מסר לי סוהר פתק, ציווה לקרוא ולהשמיד. בידיים רועדות פתחתי את הפתק וקראתי:

„הירגעו. עושים הכול למענכם. יש תקווה, כי תשובו כולכם לגיטו".

וכאשר חלפו ימים אחדים ללא „טיהור", התחלנו לקוות, שמא שוב יתרחש נס.

עברו 30 ימים קשים בתא הכלא. לא נתקבלה כל ידיעה נוספת על גורלנו. והנה נפתחה לאט הדלת הכבדה, והסוהר קרא מהכתב את שמות ארבעתנו, ציווה לקחת את חפצינו וללכת אחריו. הלב נרעד. עומדים אנו במסדרון הארוך. אני שואל את הסוהר: לאן מובילים אותנו? — איני יודע — היתה תשובתו. אך כשנכנסנו למשרד הכלא, הודיע לנו פקיד, כי עוד באותו יום נשוב לגיטו.

עם דמעות בעיניים התנשקנו. כולנו חשנו באותו רגע, כי הגיטו בסלבודקה מאחורי גדרות־התיל הוא עבורנו — החופש.

מתוך „פון לעצטן חורבן" (מהחורבן האחרון) מינכן, דצמבר 1948, ערוך ע״י י. קפלן

זלמן רוכמן

הייתי 3 שנים פרטיזן

נולדתי בוביה, ב־1914, להורי מיכאל ופייגה ריבל. ב־1916 עברנו לינובה. גרנו בסמטת השוק (סמטת הרב) מול בית ריקליס, בבית עובדיה. אבא היה בעל־עגלה, והוביל סחורות לחנוונים. רצפת הדירה היתה מחמרה. לכבוד שבת היינו מפזרים עליה חול צהוב.

למדתי יחד עם אחי יהושע ואהרון ב„יבנה" אצל המורים פיים, אלתר כגן ואחרים. אחר־כך עברתי לישיבה בקלויז הרוכלים, ומשם — לישיבת „אוהל־משה" בסלבודקה. בינובה למדתי גם בחדר אצל יענקל עושה־החומץ.

בימים שלפני פסח הייתי הולך בערבים לעבוד באפיית המצות, כדי שאוכל לרכוש לי בגדים ולהמשיך בלימודים. כך המשכתי עד 1929. האחות שרה'ל, שעבדה בחנותו של מאיר גולדשמיד, עזרה לנו בהוצאות הלימודים. האח אהרון, שלמד בישיבת „כנסת ישראל" בסלבודקה, הצטיין בלימודיו. אך היות ולשנינו היה קשה להמשיך, החלטתי ללמוד מקצוע.

נהייתי לרפד

התחלתי לעבוד ברפדות אצל מוטל גורביץ. עבדתי 3 שנים ללא־תמורה, אך יצאתי משם בעל־מקצוע ממדרגה ראשונה. זה גם הציל את חיי בגיטו. על כן מקצועי אהוב עלי, והנני ממשיך בו בארץ.

עברתי לעבוד כרפד אצל קופל רזניק, הרווחתי יפה ועזרתי לבני המשפחה.

לאחר שגמרתי את שירותי בצבא הליטאי, ב־1936, עברתי לשאנצי ופתחתי מרפדיה, ואחר־כך — גם חנות רהיטים. הסובייטים נטלו ממני, ב־1940, את בית־המלאכה ואת החנות.

ב־1941, כשהחלו להגלות לסיביר אנשי־עסקים, תעשיינים, ציונים, עסקנים — ברחתי לעיירה פוסטובה, כ־100 ק"מ מוילנה, יחד עם אשתי, רחל, שבאה משם לקובנה, לחתונה, כחודשיים לפני־כן.

בפרוץ המלחמה יצאנו — יחד עם כל בני משפחת אשתי — לדרך, כדי להעמיק חדור ברוסיה הלבנה. אך היות והגרמנים השיגו אותנו, החלטנו לשוב לפוסטובה.

נסים במנוסה

בדרך הצטרכנו לעבור את הכפר קריביץ, וכאן החלו צרותינו. עצרו אותנו פולנים, הכניסונו לכלא ועינו אותנו — הרביצו, תלשו שערות, בחשבם אותנו לקומוניסטים. דחינו אשמה זו, והראינו להם טליתות ותפילין. למחרת הודיעו לנו, כי הגברים יירו והנשים תישארנה במאסר. אך מפקדם של אותם הפולנים הסתפק בשלל שנפל לידיהם — העגלות שלנו וכל חפצינו; הכניס אותנו לבית, והבטיח לנו לבוא למחרת בבוקר להוציאנו מהכפר בתנאי שאמסור לו את שעון־הזהב שלי. וכך הווה: הוא קיים את הבטחתו.

המשכנו בדרכנו לפוסטובה יחד עם עוד משפחות. נתקלנו ב־3 גויים, שאמרו עלינו, כי אנו קומוניסטים ועל כן אנו חייבים מיתה; אך כנראה נפל מוראנו עליהם, כי היינו חבורה גדולה. בדרך חלפו על פנינו קצינים גרמנים. ראינו, כי הגויים עצרו אותם והצביעו עלינו. הם חזרו, חסמו לנו את הדרך ושאלונו, מי אנו. אמרנו להם. נתנו לילדה שוקולד והאיצו בנו להחיש את דרכנו, כי הגרמנים צריכים לעבור. היה זה בשבילנו נס מספר 2.

חיפשו אחרי

חזרנו לפוסטובה. בערב באו גרמנים ונטלו עמם דודים וסבא מצד אשתי. לחדר, בו ישנתי, לא נכנסו. למחרת הם הוצאו להורג. זאת נודע לנו כעבור חצי שנה.

3 חודשים לאחר בואנו הפכו את הרחוב היהודי לגיטו. היינו 3 משפחות בחדר אחד. יום־יום הובילונו לעבודת־כפייה. חולקנו לעבודה אצל איכרים. עבדתי בכיבוש שחת, חטיבת עצים, ניקוי כבישים ועוד.

פעם הופיע שוטר פולני ושאל עלי. הפועלים יעצו לי להסתלק. חשבתי לעבור לגיטו בעיירה אחרת. באתי לשמוע את עצת מועצת־היהודים, והתברר לי, שחיפשו אחרי כבעל־מקצוע. סופר לי, כי נציב המחוז נתן הוראה לתקן את המושב של מכוניתו. שלחו רצען, והוא לא ידע כיצד לגמור את התיקון. הנציב איים, שאם תוך ימים אחדים לא יושלם התיקון, יוציא להורג 100 יהודים. ואכן עשיתי את התיקון לשביעות־רצונו של הנציב, והגזירה בוטלה. הנציב הורה לשלחני לממשק־היער, ושם קיבלתי 3 מטרים מעוקבים עצי־הסקה, שהיו שווים זהב.

זמן־מה לאחר מכן הגיעה הוראה למועצת היהודים, שעלי לפתוח מחוץ לגיטו מרפדיה, שתעבוד עבור האוכלוסייה הנוצרית, אשר יופנו אליה על־ידי השלטונות. עבדו יחד אתי 5 יהודים קשישים ותשושים, שנשלחו על־ידי מועצת־היהודים, כדי לעמוד במכסה של 60% משוכני הגיטו בעבודות שונות.

אל ריכוזי הפרטיזנים

יום אחד נכנס פולני, קראני הצדה וסיפר לי, כי נפגש פעמים אחדות עם פרטיזנים יהודים. התחננתי אצלו, שיעזור לי להתקשר איתם. כעבור חודש הופיע שוב והביא מכתב באידיש מהפרטיזנים מיכאליצה ואחיו זלמן פרידמן מדולגינוב. ביקשוני להיטיב עם מביא המכתב ולארגן נוער ונשק ולשלוח אותו אל מחוץ לעיר למקומות מוסכמים. משם יילקחו ויובלו אל היערות. הדבר לא היה קל; בכל זאת הצלחנו לארגן קבוצות ושלחנו אותן למקומות המיועדים. ואכן הם הגיעו ליעדיהם.

באוקטובר 1942 קיבלתי מהם מכתב אחרון, ובו נאמר, כי עלי לארגן קבוצה נוספת ולבוא יחד איתה, היות והגיעו אליהם ידיעות, כי עומדים לחסל את גיטו פוסטובה. נצטווינו להביא איתנו נשק רב ככל האפשר. רכשנו נשק מהאוכלוסים תמורת חפצים וזהב. שמרתי את הדבר בסוד, ורק ביום האחרון גיליתי לאשתי ולבני משפחתה, כי בלילה נעזוב את הגיטו.

היינו קבוצה של 42 איש. כל הגברים היו חמושים. משטרת הגיטו היהודית לא רצתה להניח לנו לצאת, ועיכבו בחורה אחת. איימנו לפתוח באש, והגיטו יסבול מזה. או אז הניחו לכולנו להתחמק מהגיטו בקבוצות קטנות. בחוץ הורדנו את הטלאים הצהובים, והגענו למקום הריכוז. שם חיכו לנו הפרטיזנים היהודים, והובילו אותנו בעגלות למרחק של 20 ק"מ מהגיטו. יומיים התעכבנו בכפר ריק מתושביו ליד חוף האגם נארושץ', ביערות ניברה. משם נלקחנו אל ריכוזי הפרטיזנים. הגברים צורפו ליחידות שונות, ואת הנשים, קשישים וילדים עמדו להבריח אל מעבר לגבול, לרוסיה. אשתי והוריה נשארו אתי.

הפרטיזנים היו ברובם רוסים, שבויים שנמלטו או חיילים שתעו. יהודים היו כ־10%. מפקד היחידה שלי היה מארקוב, מורה, קומוניסט משבנצ'יאן. עסקנו ברכישת נשק על־ידי התנפלויות־פתע על גרמנים או בחיפושים בכפרים. תוך כדי־כך דאגנו גם לאספקת מיצרכי־מזון.

פעם הלכנו אל הכפר סלאבודה, ליד העיירה דנילוביץ. המפקד הורה להיכנס לביתו של אחד האיכרים, ולגלות את הרובים המצויים אצלו. נכנסנו לביתו בלילה. היינו 3 יהודים: אני, נחמן וקופל. תבענו, שימסור לנו את הרובים. הוא הכחיש, שיש לו נשק. הוצאנוהו לחצר, קשרנוהו בחבל והורדנוהו לתוך המים הקרים של הבאר; אך הוא לא הודה. כאשר העלינו אותו למעלה, גילה לנו, כי את הרובים כבר מסר ליחידה אחרת, וכי אצלו לן אדם זר והוא עלול לספר את

כל העניין לגרמנים, והוא צפוי לעונש. נכנסנו הביתה, הערנו את האיש, ושני הפרטיזנים הפוסטובאים שהיו אתי הכירוהו. היה זה כומר שונא ישראל. לקחנו ממנו את האקדח והובלנוהו אתנו. בדרך נדרש להודות במה שעולל ליהודי הגיטו. הוא הודה במעלליו בתקוה, שנשלח אותו לחופשי. אך אנו החלטנו להוציאו להורג. קשרנו אותו לעץ וירינו בו.

בתחילת 1943 גייסו הגרמנים יחידות למלחמה בפרטיזנים וכיתרו את היערות. ניתנה הוראה להתפזר בקבוצות קטנות ולהתחמק מהמצוד. הייתי בקבוצה של 15 פרטיזנים רוסים. אשתי צורפה ליחידה אחרת. פעם נתקלה יחידתנו במשמרות של גרמנים, ליטאים ואוקראינים. אחדים מאנשינו נפלו בקרב. נשארנו אני ועוד 7 רוסים. אותו לילה נפגשנו באיזור שסורק עם קבוצה גדולה של פרטיזנים. למחרת בבוקר פקד עלינו מארקוב לנוע כ־300 ק״מ מזרחה, לסביבות הערים וויטבסק ופולוצק. עברנו לשם בעגלות והתבצרנו שם ביערות למשך 6—5 חודשים. ביחידותינו במקום הקודם היו כ־200 יהודים לוחמים. בנוסף אליהם היו קבוצות של קשישים, נשים וילדים, שעבדו בשירותים שונים.

הקומיסר יורגיס והקצין מנדל גרון

במשך חודשי שהותנו במקום החדש התארגנה יחידה ליטאית מאנשי הדיביזיה הליטאית שהוצנחו. המפקד היה קאזימיר, וסגנו — יהודי שכונה יורגיס. היה זה זימן, עורך העתון „טיעסא״ בווילנה. הוא בא אל מפקדי וביקשו להעבירני ליחידה הליטאית. נשלחתי לעיירה דוקשיץ, והשתתפתי שם בקרבות.

פעם הזמינני הקומיסר יורגיס להתלוות אליו לקבלת פני פרטיזנים נוספים, שעמדו להיות מוצנחים. היו מדליקים מדורות בשדה פתוח, וזה היה אות להצנחתם. בדרך החל לדבר אלי באידיש. רק אז נודע לי, שהוא יהודי. בין הפרטיזנים שהוצנחו היכרתי בחור ינובאי, מנדל גרון, שהוריו גרו בכיכר־השוק. הוא היה לבוש מדי־קצין, והיינו יחד בקבוצה אחת כ־3 חודשים.

לילה אחד נשלחנו למיבצע מסויים. יחד איתנו היו עוד 5 ליטאים ו־2 נשים. בדרך נתקלנו ביחידה גרמנית. נעצרנו במרחק של כ־100 מטר מהם. שאלנו, מי שם. נענינו בליטאית: משטרה ליטאית. ענינו בליטאית, כי גם אנו משטרה ליטאית. הסכמנו להניח את הנשק ונציגים מ־2 הצדדים ייפגשו. היות ועלינו עליהם במיספר והיינו חמושים היטב, כיתרנו אותם והובלנום כשבויים אל המפקדה. לאחר חקירה התברר, ששיתפו פעולה עם הגרמנים. לאחר שהוחזקו במעצר כ־3 שבועות, הוצאו ונמסרו למוסדות המתאימים.

במשך הזמן נצטווינו לנוע מערבה, למקום הריכוז הקודם. שם נפגשתי עם אשתי, אך נאלצנו להיפרד, כי היה עלי להמשיך ללכת עם יחידתי.

פעם גילה לי מנדל גרון, כי ברצונו לארגן קבוצת פרטיזנים וללכת לווילנה, מהלך של כ־100 ק״מ, כדי להוציא יהודים מהגיטו אל היער. הזמינני להצטרף. סירבתי וגם יעצתי לו לדחות לעת־עתה את ביצוע תכניתו, שהיתה בה סכנה גדולה. לא שמע לעצתי, ויצא בראש קבוצה של 20 איש. בדרך נתקלו ביחידות צבא גרמני. התפתח קרב, והוא לא חזר משם. נהרגו עוד יהודי ו־4 ליטאים. היתר נמלטו ובאו אלינו.

פעולותינו העיקריות היו הנחת דינמיט על פסי־הרכבת, עליהם עברו רכבות צבא ותחמושת לחזית. כמו־כן השמדת משלוחי־תבואה, בשר, שהאיכרים היו מובילים כמס לשלטונות־הכיבוש.

בשובי למקום, בו נמצאה אשתי, מצאתי שם כ־500 יהודים — גברים, נשים וילדים, מעיירות הסביבה: קוריניץ, דנילוביץ, מיאדל, פוסטוב, איידוסישוק. ביקשתי את הקומיסר יורגיס (זימן) להרכיב יחידה יהודית. הוא דחה את בקשתי והעביר את העניין למפקד קאזימיר. המפקד נענה לפנייתי, ובהתאם להצעתי אירגן גברים ונשים מקרב הפליטים, ציידם בנשק ומינה עליהם כמפקד את היהודי הליטאי שכונה בשם שפוסטינייטיס ממריאמפול, חבר מכבי לשעבר. סגנו היה טוביה גלפר מווילנה (כעת ברמת־גן). אני הושארתי ביחידתי.

היחידה היהודית ביצעה פעולות מוצלחות, והליטאים היו מרוצים. במשך הזמן אורגנו קבוצות קטנות של פרטיזנים יהודים, שהיו יוצאות לווילנה, כדי להוביל בחורים יהודים מהגיטו אל היער, בהתאם לתכניתו הנ"ל של מנדל גרון. בקבוצה הראשונה שהגיעה משם היה יוסף גלזמן מקובנה. עם בואו נקבע לעמוד בראש קבוצה של 12 איש לתפקידים מיוחדים.

לא האמנו, כי השחרור כה קרוב

בסוף 1943 כיתרו הגרמנים שוב את היערות שלנו, ושוב התפזרנו בקבוצות קטנות. יוסף גלזמן הלך עם קבוצתו בכיוון מסילת־הברזל ליד הכפר סלבודה. שם התפתחו קרבות, בהם לקחו חלק קבוצות פרטיזנים רבות, שניסו לחצות את המסילה. באחת הקבוצות הייתי גם אני. בערב נפגשתי עם יוסף גלזמן. הוא הציע לי ללכת בכיוון האיזור שנעזב על־ידי הגרמנים. ואילו אני הצעתי לו, שיצטרף לקבוצתנו ושלא ילך בכיוון שהציע. לא הסכים, ונפרדנו. אני וקבוצתנו מצאנו מקלט אצל משפחה ביאלורוסית מוכרת, שהראתה לנו ללכת בכיוון אחר, בו לא היו משמרות של גרמנים. ואכן הצלחנו לפרוץ את הכיתור ולחזור למקומנו. בדרך קלטנו הדי יריות. היו אלה חילופי־יריות בין אנשי קבוצת גלזמן והגרמנים. כל הקבוצה, שמנתה רק יהודים. נספתה בקרב.

ב־1944, בהגיענו לכפר זאזאריה, בישר לנו איכר, כי במרחק של 2 קילומטרים נראו יחידות של הצבא הסובייטי. לא האמנו, כי השחרור כה קרוב. הלכתי בכיוון שהאיכר הראה לנו ונתקלנו בחייל מהצבא האדום. בבואנו אל היחידה, סיפרנו להם, כי הננו פרטיזנים.

את שמחתנו לפגישה זו אין לתאר במלים.

אחד מהם ליוונו לבסיס, בו התרכזו פליטים יהודים. כאשר הופענו שם, והם ראו את החייל האדום, פרצו בבכי מתוך שמחה, כאילו ראו את המשיח. אחדים התעלפו.

תפקידנו כפרטיזנים תם. ניתנה פקודה, שכל יחידה תוצמד לאחת העיירות שבסביבה ותדאג להחזיר את הסדר על כנו עד בוא הצבא הסדיר.

בחלקי נפלה קאזאן. שם שהינו 15 יום. רבים צורפו ליחידות הצבא הסדירות. רבים אחרים שוחררו, ביניהם גם אני. נפגשתי עם אשתי, ונסענו לעיירה שלה. שם היינו 3 חודשים. משם עברנו לווילנה. ב־1946 הגענו ללודז׳, ומשם עברנו את שטטין בדרך לגרמניה, לאיזור הכיבוש הצרפתי ואחר־כך לאיזור האמריקני.

ב־1949 הגענו — אני, אשתי וילדנו בן ה־4, לישראל. השתכנו ברעננה, והנני ממשיך לעבוד במקצועי — רפדות.

כאשר אני מביט אחורה, קשה לי להאמין, כי היינו — אני ואשתי — 3 שנים ביערות כפרטיזנים.

והנה זכינו והגענו לישראל. חזרנו לחיים תקינים, וזה גמולנו על כל אשר עבר עלינו.

שִׁיר לֶכֶת

הַרְחֵק אֶת הַצַּעַר,
הַרְחֵב אֶת הַצַּעַד,
צְלַח – רֶגֶל עַל רֶגֶב – בֶּן־חַיִל עִבְרִי.
בָּחוּר וְגַם נַעַר,
בְּלִי פַּחַד וְרַעַד,
הוֹלְכִים הַעֲרוֹת הֶחָרוֹן וְהַמְּרִי.

אֲנַחְנוּ יְתַמְנוּ
מֵעַם לֹא רֻחַם עוֹד,
גּוּלוֹת שֶׁל עַמֵּנוּ שׁוֹקְעוֹת בִּתְהוֹם.
אַךְ כָּל עוֹד לֹא תַמְנוּ
נָקוּם אֶת הָעָם עוֹד,
נִשָּׂא אֶת דִּגְלֵי מִלְחַמְתֵּנוּ בָּרוֹם.

הַרְחֵק אֶת הַצַּעַר,
בּוֹא, תּוֹף, וְהַרְעֶם־נָא.
וּקְרָא לִגְבוּרָה עַתִּיקָה כִּי תֵעוֹר;
חֲצֵה תּוֹךְ הַסַּעַר,
וְדֶגֶל הָרֶם־נָא,
עַד שַׁחַר כְּרַעַם יָבִיא אֶת הַדְּרוֹר.

תש״ג.

יצחק בורשטיין

עם ינובאים בגירוש סיביר

ביום שבת, ה־14 ביוני 1941, יצאתי מן הבית בו גרתי בקובנה, ברחוב אוז׳סקה, כדי להגיע לעבודה במשרד על ההר הירוק בקרבת פטרובקה. הלכתי באמצע שדרת־החופש. פתע נדהמתי לראות עשרות משאיות — צבאיות ואזרחיות, עמוסות מטלטלים, גברים, נשים וטף, ובליווי זקיפים סובייטיים — נוסעות בכיוון הרכבת. במוחי ניקרו כל מיני מחשבות לפשר הדבר.

באתי למשרד. עבדו שם עוד ינובאים: רחל לווין, טוביה קולביאנסקי (הבן של משה ורחל) והמנהל שמעון מרביאנסקי, שבזכותו נתקבלתי לעבודה כמנהל חשבונות ראשי, לאחר שהועברתי מבית־החרושת „קמח", בו המשכתי במשרתי זמן־מה אחרי ההלאמה.

משהו עומד להתרחש

במשרד שרהה אווירה של דכאון. כולם חשו, כי משהו עומד להתרחש. ניסיתי להתקשר עם בני משפחתי בינובה בטלפון, אך ללא הצלחה. נפוצו שמועות, כי מובילים משפחות יהודיות לסיביר. בקוצר־רוח חיכיתי לגמר העבודה. מיהרתי הביתה, לאחותי מרים לווין, אצלה גרתי ב־6 החודשים האחרונים.

ליד הכניסה המתינו לי שני אנשים: לייזקה הצהוב, חבר הקומסומול, ואדם זר נציג הנ.ק.ו.ד. נצטוויתי להרים ידיים. חיפשו בכיסיי. בחדרי בדקו את כל חפצי האישיים. הודיעו לי, שהנני אסיר וכי יובילוני לתחנת הרכבת בינובה, להתאחד עם משפחתי, בדרך לסיביר.

בינתיים הגיעה אחותי, ובהיוודע לה מה העניין פגע בה הלם נוסף. ההלם הראשון היה, כאשר בעלה, צבי לווין, נאסר עם בוא הרוסים לקובנה והוחזק בכלא הצהוב, והיא נשארה עם שני בנים פעוטים וללא־אמצעי־חיה, פרט לתשלומים בעד החדר והכלכלה. נפרדנו מבלי לדעת, אם עוד נתראה שוב.

באותו בית למטה התגורר מאיר וולפוביץ, בן הזקונים של לייבה, שלמד בגימנסיה. הוכנסנו למונית והובאנו לינובה, ישר לתחנת הרכבת. לא ידעתי אז, שאבי שכב חולה בבית. בעברנו ליד „קמח" ביקשתי לעצור, על מנת לקחת חפצים אישיים. הם הזמינו את גרינבלט, והוא הביא לי חליפות, מגפיים, כותנות, נעליים. את כל זאת הפקדתי בשעתו, בבוא הסובייטים, במקום זה.

פגישה משפחתית בקרון בקר

תחנת־הרכבת המתה ככוורת ממאות ואלפי אנשים. על המסילה עמדה שרשרת ארוכה של קרונות משא או בקר, וליד כל קרון — שני זקיפים סובייטיים. קידם את פנינו מפקד הנ.ק.ו.ד., מכרי ובן־עירי שמואל וויכו. הוא כאילו התנצל ואמר:

— יצחק, תראה — לך סוף־סוף יהיה יותר טוב, ומה יפול בגורלנו? — כי הרי המלחמה מתקרבת. הובילונו לקרון של הינובאים. זקיף פתח את המנעול והבריח והעלינו לקרון. שמואל צ׳רנמן וד"ר מרדכי וולפוביץ נפלו על צווארי בנשיקות, מזגו וודקה ואמרו: — שתה, וירווח לך! רוקנתי את הכוס. הסתכלתי סביבי — ומה אני רואה? בפינה על אחד המדפים יושבת שרויה ביגון אמי המסכנה. אבא נשאר חולה בבית ומי יודע, אם עוד תראנו; בקובנה — הבנות הנשואות, ומה גורלן? ובשבתה שקועה בהרהורים על גורל בני משפחתה — הופיע פתאום

כמלאך מן השמיים בנה היחיד! חבקתני ונשקתני תוך בכי חרישי. הקיפו אותי אחותי לאה ובעלה דוב סגלובסקי עם פעוטתם בת השנה, עזה, וכל הינובאים שבקרון: מלכה ואברהם ז׳וכובסקי, בתיה (פרבוזניק) וניסן גולדשמיט, שהתחתנו באותה שנה, יאכל ושמואל צ׳רנמן, טייבל ולייבה וולפוביץ עם הבת בוניה והבנים מרדכי, מאיר וצבי ואשתו בתיה (נמיוט), מושל מונוסביץ (גרינברג), וכן אחדים מווילקומיר ומשפחות ליטאיות, בעיקר מורים מהגימנסיה.

הסתדרנו בצפיפות על שתי קומות המדפים, ערוכים לדרכנו הארוכה. באמצע, ליד הקיר האחורי, מאחורי פרגוד דק היה בית־שימוש. ריחות מגעילים מילאו את אויר הקרון. מי שיכול היה להתאפק, השתדל להשתמש ב„נוחיות" בשעות הלילה. האיוורור היה בלתי־מספיק: שני צוהרים זעירים עם סורגי־ברזל בקיר החזית.

אבידות שבדרך

הלילה הראשון עבר עלינו בתחנה. חיכו לאנשים נוספים מהסביבה. בבוקר הבחנתי מבעד לצוהר בעגלון איצקה, שהוביל את אבי לתחנה. התרגשתי מאוד ועקבתי אחריהם. ראיתי את אבא יוצא לרחבה ומדבר עם אנשי־שררה. כנראה רצה להיספח אל בני משפחתו. כאשר ניסה לצעוד לעבר הרכבת, עצר אותו זקיף. אבא היה חיוור, נרגש ונאלץ לחזור על עקבותיו; נכנס לתחנה ונעלם מעיניי לעולם.

הרכבת זזה לכיוון ווילנה. עינינו נצמדו לנוף, ובראש — ערפל ואי־וודאות: מה ילד יום? היינו אחים לצרה, ומשאלתנו הצנועה היתה, שלא ניפרד, וביחד יהיה יותר קל לשאת בסבל הגלות. אימרה רוסית אומרת: באה צרה — פתח שעריך לרווחה.

בלילה הראשון לאחר חצות נשמעו דפיקות בדלת. מורה ליטאי הוצא ונעלם בחשכת הלילה. כולנו רעדנו מפחד לבאות. כעבור מחצית השעה שוב דפקו והוציאו מורה ליטאי שני. ניסינו להרגיע את עצמנו, שהללו נלקחו לחקירה, היות והשתייכו למפלגה הלאומנית, טאוטינינקי. אחרי שעות אחדות של שקט מדומה שוב נשמעו דפיקות. הפעם פקד הקול מבחוץ על צבי וולפוביץ להתכונן תוך עשר דקות ולצאת את הקרון. מבוכת הנשארים גברה. כך עזבו אותנו בשני הלילות הראשונים גם ברל סגלובסקי, אברהם ז׳וכובסקי, ניסן גולדשמיט — כולם אנשי בית"ר ורביזיוניסטים, צעירים, שהתחתנו באותה שנה. ניסן וצבי ניספו במחנה הסגר רשוטי, חבל קראסנויארסקי, בסיביר. אחרונים נלקחו מאיתנו שמואל צ׳רנמן ולייבה וולפוביץ. נשארנו שלושה גברים: ד"ר מרדכי וולפוביץ, יחיאל כרם מווילקומיר ואני — מתוחי־עצבים. אבל כבד ירד על כולנו, ובראש — מנקרות ומציקות שאלות רבות: לאן נלקחו הגברים? ולאן אנו מובלים? את המילה סיביר לא רצינו להעלות על דל שפתותינו — כי שם צפוי לנו מוות ודאי מרעב ומקור.

תחנות שבדרך

הרכבת שירכה דרכה לאט. כתבנו מכתבים ופיזרנום לאורך הפסים בבקשה לשלשלם לתיבות־הדואר. עברנו את הגבול לרוסיה הלבנה. בתחנה הראשונה נצטווינו לבחור 3 אנשים להבאת אוכל בליווי זקיף. אני ועוד שניים יצאנו מהקרון. נשמנו אוויר־צח מלוא החזה. אנשים לבושים בפשטות הסתכלו בנו בסקרנות. מראות כאלה לא היו זרים להם משנים קודמות... נודע לנו, שאחת הרכבות שעברה לאחרונה היתה מלאה גברים. הסקתי מזה, כי היו בה גם הגברים שנלקחו מאיתנו. התברר לי, שהרכבת שלנו היתה מורכבת מ־20 קרונות — 18 לאסירים, קרון לצוות עובדי הרפואה וקרון לפעילי הנ.ק.ו.ד.. קיבלנו מרק ובשר וכיכרות לחם לפי ה„נורמה" של 500 גרם לאיש ו־300 — לילד, וחזרנו לקרון. אכלנו בתיאבון, כי יותר מ־5 ימים לא בא אוכל חם אל פינו.

טרם הגיענו לתחנת אורשה, נודע לנו, כי פרצה המלחמה. הליטאים סמכו על נצחון הגרמנים ושמחו, כי יוכלו לחזור בקרוב הביתה. אנו נשארנו מדוכאים, כי השיטנה לגרמנים ההיטלריסטים עלתה על השנאה לאויבנו הנוכחי.

העיר אורשה — צומת גדול של תנועת רכבות. עצרנו במסלול צדדי. שוב יצאנו להביא אוכל. לא הצלחנו להשיג עתון, כי רבים משתמשים בנייר לעישון „מאכורקה". מילאנו גם דלי „קיפיאטוק" (מים חמים) וחזרנו עם האוכל לקרון, אך חדשות לא ידענו לספר. רק בהמשך הדרך עלה בידי להשיג עתון כלשהו, ממנו נודע לנו, כי המצב בחזיתות אינו מזהיר, ערי ליטא נעזבו וקרבות מתנהלים ליד מינסק. הרהרתי רבות בגורל יקירינו שנשארו.

הרחק מהחזית

בראשית יולי עברה הרכבת שלנו את גבול אירופה לאסיה. נכנסנו להרי אוראל, חבל תעשיית הפלדה. בוקר אחד עצרנו בתחנה נידחת. הזקיפים הירשו לנו לצאת לשעות אחדות. מי שלא היה עצור במעצר כלשהו, אינו יכול לתאר לעצמו את גודל השמחה, שאחזה את כולנו. פרצנו החוצה. התקרבנו לאגם קטן. הנשים עסקו בכביסה, הגברים והילדים התרחצו. נשמנו אוויר צח הרחק מהחזית וכ־2500 קילומטר מינובה שלנו. כאשר חזרנו לקרון, לא סגרו הזקיפים את הדלת: בטוחים היו, כי איש לא יימלט. המתיחות פגה במקצת. השארנו את הדלת פתוחה במקצת ונשמנו לרווחה.. מפי הזקיפים נודע לנו, כי אנו מובלים לסיביר.

התקדמנו באיטיות, כי המסילות עמוסות היו רכבות עם חיילים, תחמושת ואספקה. הגענו לנובוסיבירסק, בירת סיביר, ב־8 ביולי. זוהי תחנה ענקית — הגדולה והחשובה של הדרך הטרנס־סיבירית. התחנה המתה מהמוני אנשים. מורגש היה דופק המלחמה. הרכבת שלנו עזבה את הדרך הטרנס־סיבירית ופנתה דרומה, לכיוון עיר הבירה של פלך אלטיי, בארנאול. משם נסענו בכיוון העיר ביסק בין יערות עבותים של עצי־אורן מרהיבי־עין. אחרי 26 ימים של טלטולי־דרך בקרון־בקר הגענו ל„קצה העולם", לביסק. זוהי עיר הדומה לכפר גדול. אם כבר נגזר עלינו להיות בסיביר, היינו מסכימים להישאר במקום זה. אך לא כך רצה הגורל.

במשאיות למחוז אין־חפצנו בו

נצטווינו להוציא את כל המטלטלים שלנו, והודיעו לנו, כי תבואנה משאיות לקחתנו לקולחוזים ולסובחוזים בסביבה. בינתיים עטו עלינו אנשי נ.ק.ו.ד. וערכו חיפוש נוסף בחפצים שלנו. ממני נלקחה סכין פינית, מזכרת מביקורי בהלסינקי, תמונות ועוד. תוך כדי כך הופיעו המשאיות. באי־כוח המשקים התבוננו ב„סחורה החיה", בשרירים שלנו. חיפשו משפחות שאינן מטופלות בילדים. אנו נפלנו שלל בידי הנציג של קאפורסקי סובחוז, מחוז סולונשנה, רודקוב — החובש, המשמש כרופא וטרינרי.

העמסנו את המטלטלים ויצאנו בשיירה של עשר משאיות. עברנו גשר על הנהר אוב. משאיות אחרות מיועדות היו לסובחוזים אחרים באותו מחוז. עברנו במעבורת את הנהר קטוני. ללינת־לילה הסתדרנו במועדון נוער באחד הכפרים. בהגיענו לכפר האחרון במישור הערבה חידשו הנהגים את מלאי הבנזין לקראת ההעפלה לאיזור ההררי. גשם פתאומי הרטיב את הדרך. הגלגלים התחלקו והחלו לשקוע בבוץ. נאלצנו לחזור לאכסניה שלנו בכפר למטה. חזרנו רטובים, פרט לחולים, זקנים ופעוטים, שישבו בתאי־הנהגים.

אחר־הצהריים יצאנו שוב לדרך, והפעם הצלחנו להגיע לפסגת ההר. לעינינו השתרע מישור הררי רחב־ממדים, כולו מוריק ומכוסה עשב בגובה אדם, ללא נפש חיה, פרט לשיירה שלנו. נפלה עלינו תרדמה. כאשר התעוררתי היה חושך. הנוסעים במשאיות ישנו, ואילו הנהגים חמקו והלכו לכפר בריוזובקה שבין חגווי הסלעים ללון שם. היה זה בקצה מחוז סולונשנה, המשתרע על שטח של 80×100 ק"מ. במשך השנים נהפך מחוז זה לביתי השני. 15 שנים עבדתי בו. עברתיו לאורכו ולרוחבו מבלי רשות לצאת ממנו.

המשכנו במסענו רב־הטלטולים בפיתולי־ההרים. כל אותו הזמן לא פסקה מלהטרידנו המחשבה: לאן מובלים אנו? מה צפוי לנו — חיי־אנוש או חיי־כלב? הגענו לכפר נידח ושומם ליוטאיבה. לפני המהפיכה היה זה כפר גדול של בעלי־גופים עשירים. אחר־כך הוגלו מכאן, ובמקום רבתה העזובה. במחצית שנות החמישים נבנתה פה תחנת טרקטורים וקומביינים לעיבוד אדמות הבור בהתאם לתכניתו של כרושצ׳וב. נתמניתי אז להיות כאן הפנקסן הראשי. הכפר גדל ואף זכה לתאורת חשמל. בינתיים המשכנו בדרכנו הלאה והגענו לחוות מדבדיבקה — אחת מחמש יחידות שהיוו את הסובחוז קארפובסקי. נוסעי המשאית הראשונה שהגיעה הנה היו מיועדים לזה הסובחוז. הם נשארו פה על אם הדרך, בתוך פרמה זו. הרוב היו יהודים מווילקומיר, כמו המשפחות פלץ, יפה, חייט, ריקלנסקי, ינובסקי וזקס, היתר — ליטאים. כמובן, משאת נפשי היתה להישאר כאן על פרשת דרכים, איפה שתחבורת מכוניות אפשרית, אבל המציאות הפכה את הקערה על פיה. עוד רצוי היה לנו, שכל הינובאים יתרכזו במקום אחד, אבל המזל העיוור שם לאל גם שאיפה זו. בערב הגענו לקומסומולסקיה פרמה. כל הספצפרסלנצים (הכינוי הרשמי שלנו), שנועדו לכאן והקדימו לנסוע בעגלות, התמקמו במועדון הקטן של היישוב הזעיר, בס״ה 7 בתים, ליד ערוץ הפלג דל המים של שולובוליכא. ביניהם היו גם המשפחות היהודיות מווילקומיר — שפירא הצעיר ואשתו וקריקין ואשתו. הטרקטוריסט תידלק את הטרקטור, והמשכנו דרכנו לעבר הפרמה באלשאיא־טוכא. שוב עלינו הרים, גלשנו לעמקים, עד שהגענו לחווה. הנשים והטף אוכסנו במועדון, ואילו הגברים והרווקות — במחסני תבואות ריקים. בדרך הפרידו בין הינובאים: בני משפחת וולפוביץ הופנו לחוות פשצ׳נקא, לעבודה בכריתת עצים ובעיבודם במנסרה. בבוקר שוב ערכו בדיקה יסודית בחפצינו. ביקשנו רשות להסיק את בית־המרחץ, על מנת לשטוף מעלינו את זוהמת הדרכים. כאשר הכול היה מוכן והתכוננו לרחצה נתקבלה פקודה מהמנהל וזינסקי הערמומי, כי עלינו לצאת תיכף ומיד לעבודה. לא עזרו כל הפצרותינו. העונה בוערת. יש לעשב את השדות ולספק לחם לחזית.

עבודה בחום בעונה הבוערת

עם הבריגדיר בראש יצאנו בקבוצה לעבר השדות, מהלך של 5—6 ק״מ. היו בקבוצה: יאכל צרנמן, בתיה גולדשמיד, מלכה ז׳וכובסקי, מושל מונוסביץ ואחותי לאה. הבריגדיר הראה לנו את השדה, שהיינו צריכים לנכש, מינה אותי כאחראי ואמר לי, שאני רשאי לא לעבוד וכי אקבל 4 רובל ליום. הנורמה לכל אחת היתה 4 דונם. השדה היה מלא קוצים ועשבי־בר עד שקשה היה להבחין בשיבולת־השועל. הנשים באו מצויידות עם שמשיות ועם כפפות — נגד החום הגדול והקוצים הדוקרניים. מים הבאנו במשורה. הנשים היו מוטרדות מדאגה, מה עם הגברים. יאכל הציעה לנוח כל 10 דקות. היו משתרעות על מצע העשבים הרך ומנהלות שיח, כאילו באו לנופש. כאשר הייתי מציע לקום לעבודה, היו כולן מגיבות כאחת: הביטו עליו, כמה שהוא מסור לשלטון הסובייטי... השמש שקעה, ואנו הספקנו רק דונם אחד במקום 2 הקטר (20 דונם). השטח נהיה באמת נקי. ככה חלפו יומיים.

הזדמן לי לשוחח עם קבוצת עובדות, בנות החווה. הן הסבירו לי, כיצד הן משיגות את הנורמה. בעזרת מגל הן מורידות את כותרות הקוצים, ואין הן מקפידות, אם יחד איתן נקצרת גם השיבולת... ניסינו גם אנו בשיטה זו, אך בידיים, כי השימוש בכלים היה אסור. ביקשתי את מנהל־העבודה להעבירני לעבודה אחרת. נשלחתי לעבוד בהכנת שחת לחורף.

עבדתי קשה. החום היה רב. אגלי זיעה ניגרו מפניי ומגופי, שהיה עירום למחצה. לידי עמד דלי עם מים קרים. הייתי לוגם ממנו במלוא הפה. את הערימה בנינו באמצע העמק. כאשר התחתית מגיעה לגובה של 2 מטרים, עולה פועלת ומתחילה להדק את השחת, שאני מגיש לערימה. ככל שזו מתרוממת אני מחליף את הקלשון באחר, שידיתו ארוכה יותר — עד ל־4 מטר אורך. העבודה נעשית יותר קשה, מפרכת. היד רועדת; אך דאגנו להידוק טוב, כדי שהשחת תישמר היטב.

יוקרתי עלתה

מהימים הראשונים שניגשתי לעבודה זו הופיע שמי על לוח הכבוד כסטחנוביץ, שמילא את הנורמה שלו עד 200%. כמובן, שזה היה לא נכון; אך ההנהלה מעוניינת להעלות מישהו למופת, כדי שאחרים יגבירו את מאמציהם בעבודה. מנת הלחם שלי הועלתה ל־700 גרם. התושבים המקומיים התייחסו אלי בכבוד, נתמניתי לראש קבוצה. המשמעת היתה תקינה, ואם מישהו עשה „פוילע שטיק", הייתי תוקע לו גידוף רוסי, מקורי ועסיסי. ועל כך עלתה יוקרתי עוד יותר.

יום אחד קיבלתי הזמנה להופיע במשרד הראשי בחווה המרכזית. שוחררתי מהעבודה, והלכתי ברגל מהלך של 10 ק"מ. המנהל קיבל אותי בסבר פנים יפות, והזמינני לארוחה בביתו. כיבדני בוודקה ובארוחה צנועה. לאחר מכן הציע לי להיות מנהל החשבונות בחוות קומסור־מולסקאיה. הסכמתי בתנאי שתינתן לי ולמשפחתי דירה נאותה. הדבר הובטח לי, וכעבור שבועיים העברתי את אמי, אחותי וילדתה עזה למקום החדש. לדירה הוביל מסדרון קטן עם רצפת־עפר. החדר עצמו היה בגודל של 9 מטרים מרובעים ובו תנור עם פלטה — לשינה ולמזוודות. לעומת התנאים הקודמים היה זה גן־עדן.

החווה היתה מורכבת כאמור לעיל מ־7 בתים לחוצים בעמק צר. הכול היה מוזנח ועזוב עקב ארעיותם של האנשים במקום, וכמובן גם עקב המחסור בידיים עובדות — כי הגברים גויסו ברובם לצבא. מיצרכי־מזון כמעט שלא קיבלנו, פרט ללחם. החלטנו לקנות בכל מחיר פרה. אלף רובל, סמוקינג, שמלות, ציפיות וסדינים — זה היה המחיר תמורת הפרה „בורקא", אותה רכשנו בסוף אוגוסט 1941. הקנייה היתה מוצלחת. „בורקא" פירנסה אותנו במשך שנות המלחמה ולאחריה.

פגישה עם אחות

סמוך לבואי כתבתי לאחותי בארץ־ישראל. כעבור חודש קיבלתי מברק מהארץ: כסף ומכתב בדרך. מהמכתב נודע לנו, כי אחותי מרים עם שני בניה נמצאת אף היא בסיביר בקירבת ביסק, במרחק של כ־200 ק"מ מאיתנו; ואילו רחל נמצאת בעיר סלוגורוד גם כן בחבל אלטאי. שמחתנו לא תשוער. אך יחד עם זה הצטערנו על גורלו של אבא. רק כעבור 4 שנים נודע לנו, כי ניספה במחנה שטוטהוף. מיד התקשרתי עם אחיותי לפי הכתובות שקיבלתי מהארץ. לאחר שבועיים קיבלנו תשובות, שהן בריאות ושלימות. החלטתי לרכז את כל המשפחה מסביב לאמא.

בחורף קיבלתי רשיון לבקר את אחותי מרים. נסעתי במגלשה רתומה לסוסים. הייתי מצוייד במיסמך של שליחות בתפקיד, ועל סמך זה קיבלתי כרטיס נסיעה ברכבת בקו ביסק—ברנאול. חלק מהדרך עשיתי גם ברגל. שמחת הפגישה עם אחותי היתה גדולה. שהיתי שם יומיים. הלכתי עם הקובנאים ליער, לעזור להם בכריתת־עצים, כי לכך הייתי מומחה — הן אבי היה גם סוחר־יערות. השלג הגיע לגובה של מטר. פינויו מסביב וכריתת־העץ עלו לי בזיעת־

אפיים, אך נהניתי למראה המרהיב של עצי־האורן. מרים הצטרכה לבקש רשיון לעבור אלינו מברנאול. על כן נפרדתי ממנה, ונדברנו, שאחרי קבלת הרשיון תגיע אלינו.

יום אחד קיבלנו מהנ.ק.ו.ד. תעודות זהות — פיסות נייר פשוטות עם פרטים אישיים — בהן נאמר, כי מותר לנו לנוע רק בתחומי המחוז סולונשנה. על שאלתנו: לכמה זמן? — נענינו: לצמיתות.

עזרה רפואית דלה ביותר

היו איתנו בחווה שתי משפחות מווילקומיר: הדסה ושמעון שפירא ומשפחת חיים קריקון, אצלה היינו מתאספים כל ערב. מר קריקון, כבן 60, היה איש עליז מאוד ובעל מקצוע מעולה, מומחה לכלי־ריתמה ולאוכפים. מכל החוות היו מביאים לו אוכפים לתיקון. המנהלים כיבדוהו מאוד. אנו כיבדנוהו על קולו הערב. היה שר לפנינו את כל הלהיטים מאופרטות יהודיות ומספר לנו על החיים באפריקה הדרומית, איפה ששהה שנים רבות. ולאחר שצבר כסף חזר לליטא, לווילקומיר, ובנה שם טחנת־קמח גדולה ובית־מרחץ גדול, „המרחץ של קריקון". הוא היה לקוח של בית־החרושת „קמח" — חלק מעצי־ההסקה מהיערות בקירבת ווילקומיר היינו מפנים למרחץ שלו. בחורף 1942 חלה בעצירת השתן. לא היתה אפשרות להעבירו לביסק בזמן הפשרת השלגים, והוא נפטר. אני ושמעון כרינו לו קבר באדמה הקפואה על פסגת ההר.

מקרה המוות הראשון זעזע אותנו מאוד. נוכחנו לדעת, כי העזרה הרפואית היא דלה ביותר. ואם מחלות קשות יפגעו בנו — מאיין יבוא עזרנו? בחווה המרכזית היה חובש יחיד לכל תושבי הסובחוז (כאלפיים איש).

בסוף האביב הגיעו אחיותי מרים ורחל עם שלושת ילדיהן, ומשפחתנו הגיעה ל־9 נפשות. עלה בידי לקבל דירה יותר גדולה. באותו חורף ביקרתי אצל הינובאים בחווה לעיבוד עצים, פשצ׳ינקה — משפחות וולפוביץ וצרנמן. על אף המחסור ברופאים לא הירשו אנשי נ.ק.ו.ד. לד״ר מרדכי לעסוק במקצועו. רק לאחר מאמצים רבים הורשה לעבור לכפר המחוזי סולונשנה ונתמנה כרופא במירפאה המחוזית.

ניתוק — וסדר בתוך אי־סדר

באביב 1942 נפוצו שמועות, שיעבירו אותנו הרחק מזרחה, ליאקוטיה. לא היה לנו מה להפסיד. המצב היה בלתי־נסבל: מחסור במזון, שיכון דל, צפיפות. חמורה היתה בעיית עצי־ההסקה. היו צריכים לנסוע לכריתת עצים בדרך־לא־דרך מרחק של 15 ק״מ — והיה מחסור בסוסים ובשוורים. בכל זאת חששנו מהצפוי לנו במזרח, הרחוק מכאן כ־3000—2 ק״מ. ואמנם בחודש יוני הוציאו ליאקוטיה את משפחת וולפוביץ ואת מאשה נמיוט (5 נפשות) ואת בתיה גולדשמיד (פרבוזניק). במקום נשארו — משפחתנו, יאכל צרנמן, מלכה ואברהם ז׳וכובסקי — בפשצ׳ינקה. אברהם שוחרר בטעות בעת שחרור הפולנים ממחנות ההסגר.

המלחמה נמשכה והמצב החמיר. כל העבודות נעשו על־ידי נשים, ילדים וקשישים. בהעדר שחת רבתה התמותה בעדרי הבקר, הצאן והסוסים. הווטרינר הזמין אותי ללוות אותו בביקוריו בעדרי־הבקר, כדי לעזור לו לטפל בהם. תפקידי היה לסובב את הראש של העגלה ולהחזיקו היטב בזמן מתן הזריקה. אחרי המיבצע היינו שותים ספירט, שנועד לטיפול בצאן, ומקנחים בלחם שחור, בצל וגרעיני־מלח, שנועד לבהמות.

המנהל שלי התחלף, והמנהל החדש היה להוט אחרי העתונים. בנידון זה היתה בינינו התחרות גדולה. מקלטי ראדיו לא היו. אלה הוחרמו בפרוץ המלחמה. את כל החדשות שאבנו מהעתון, שהיה מגיע באיחור של 4 ימים.

כל אותו הזמן לא היו לנו כמעט ידיעות כלשהן על הנעשה בעולם היהודי. אך מחשבות מרות הטרידונו וכירסמו את הלב. לאמא היה „קרבן מנחה", שנשאר לפליטה מכל החיפושים וההחרמות. השבת היה עבורה מקור השראה. היתה מתפללת ובוכה, בעוד שליתר בני־המשפחה

היה זה יום עבודה רגיל. ב־1943 החליטו אמא והאחיות לערוך סדר פסח. התכונה היתה גדולה. בקושי עלה לנו לקבל מעט קמח שיפון שחור. נאפו מצות, שמראן היה חושך מצרים וסיביר. הסעודה היתה דלה, אך חגיגית. הכול היה במנות זעירות, אך בטוב טעם. הוזמנו ובאו כמה אורחים: אלמנת קריקון והאחיות יפה וחיט מווילקומיר, שבאו מהחווה המרכזית. אכלנו, שוחחנו וסיפרנו לא על יציאת מצרים, אלא על גלגולינו הנה בהרי סיביר.

ב־1942 נודע לנו על מקום הימצאו של ברל סגלובסקי, בעלה של לאה — במחנה הסגר ליד תחנת הרכבת רישטי, חבל קראסנויארסק, ושל יוסף דושניצקי, בעלה של רחל — בסביבות ארכנגלסק. מצבם היה קשה, וראינו מחובתנו לשלוח להם חבילות מזון. היינו מקבלים חבילות בקצב הולך וגובר מאחותנו שרה מהארץ. אלו איפשרו לנו לתמוך ביקירינו במחנות ההסגר וגם הקלו עלינו. היו בהן בגדים, חוטים, סבון, תה וקפה — כל אלה לא יסולאו בפז.

שיחק לנו המזל והצלחנו להשיג חמאה ודבש. גם בצל, שום וטבק קיבלנו בכמויות הנחוצות. האחיות היו מובילות את החבילות לסולונשנה או לביסק ושולחות אותן בדואר.

מלחמת הקיום

בחורף 1944 הועברתי למשרד הראשי של החווה המרכזית כפנקסן סטטיסטיקאי ולבסוף — כממלא מקום הפנקסן הראשי. קיבלנו שם דירה גדולה. התחבורה לביסק היתה נוחה למדי. לסובחוז שלנו היו שלוש משאיות. הנסיעה בהן היתה נמשכת כ־8 שעות, בעוד שבסוסים — עד שלושה ימים. הייתי מקורב לצמרת הסובחוז, וזכיתי לכל מיני הטבות. מרים ורחל עבדו בניקוי האורוות, ניסור עצים, פינוי השלג. בקיץ מינו את מרים לרועת הצאן. למרות פחדה היתה יוצאת למרעה, מרחק של 5 ק״מ מהבית. להרחקת הזאבים היתה מרעישה בפעמון. תוך כדי כך היתה מלקטת זרדים להסקה, והיתה חוזרת לעת ערב עם מטען עצים על שכמה.

המנהל מינה אותה אחר־כך לקופאית ראשית. רחל נשארה צמודה לעבודות המשק, וזה איפשר לה מדי פעם להשתחרר ולנסוע לביסק, כדי לשלוח חבילות. היא היתה „שר החוץ" שלנו.

לאה ואמא היו עסוקות במשק הבית: טיפול ב־4 ילדים, בישול, כביסה, ונוסף לזה — טיפול בפרה, בתרנגולות ובגן־ירקות על שטח של רבע דונם. העבודה בגינה היתה על שכם אמא, והיא עשתה זאת בשקידה, באהבה וביעילות. הגזר, הסלק, הבצל והצנונית היו המשובחים והראשונים בעונה. מלבד זה היתה לנו במורד ההר, כ־2 ק״מ מהחווה, חלקה של דונם תפוחי־אדמה. את השטח הייתי הופך במעדר שבועיים בירח מאי — לפני ואחרי העבודה, וביום המנוחה. האחיות היו באות לעזרתי. היתה זו עבודה מפרכת, אך השתלמה, כי החלקה סיפקה לנו תפוחי־אדמה לעונת החורף. בחודשי החורף האחרונים, כשהמלאי היה אוזל, הייתי מוכרח לנסוע לכפר סולונובקי, מרחק של כ־35 ק״מ, כדי לקנות תפוחי־אדמה למאכל ולזריעה, כ־300 ק״ג, תמורת חפצים. המקח וממכר היה נמשך שעות, כי היינו צריכים לעבור בתים רבים, כדי להשיג את הכמות הנחוצה. תוך כדי כך היינו גם רוכשים טבק ולפעמים גם חיטה.

כמעט וקיפחתי את חיי

פעם אחת בנסיעה כזאת כמעט וקיפחתי את חיי. נסעתי יחד עם פליט רוסי מלנינגרד. הקור הגיע ליותר מ־40 מעלות. הגענו ליער ונטינו ללון בבית־ההארחה של הסובחוז. המקח וממכר נמשך עד לאחר־הצהריים. יצאנו לדרכנו בחזרה. שירכנו דרכנו במעלה ההר ברגל לצד המזחלת ועליה מטען של 250 ק״ג חיטה. הקור גבר, צרב את הפנים והכביד על הנשימה. פגשנו בשיירה, שבאה מולנו, אך לא בדרך הקבועה, כי אם במרומי ההר. הם קראו ורמזו לנו מרחוק, אך לא הבינונו דבר והמשכנו הלאה. עברנו כברת דרך — ופתאום לפנינו שטפון של מים ושלג, והדרך נעלמה. ניסינו לעבור את המכשול, אך המזחלת שקעה יותר ויותר. הסוס השתחרר מהרתמה, ונשארנו תקועים במים, בשלג ובכפור העז. לא איבדתי עשתונותי. מן המגלשה קפצתי מאחור על הסוס והשתדלתי להכניסו חזרה לרתמה; אך הסוס הסתבך ברתמות,

מעד ונפל למים. האנפילאות שלי התמלאו מים. המצב נעשה רציני. נאלצנו להזדרז, להשאיר את המזחלת, ולצאת מן המים על גבי הסוס ומהר למקום יישוב, כי היתה סכנה שרגלי תקפאנה. שפכתי את המים מהאנפילאות, אך הן נשארו רטובות. הוא רכב על הסוס, ואני הלכתי ברגל, כדי להתחמם. בנקיקי הסלעים מצאנו בית שומם ופרוץ. ליקטנו זרדים והסקנו את התנור, אך ללא הועיל. הקור גבר, ואני חשתי כי אנפילאותי קופאות. המשכנו בכיוון הסובחוז, מהלך של 7 ק״מ. ההליכה היתה קשה, השלג הגיע לגובה של חצי מטר. הזעתי בכל גופי. זכוכיות משקפיי כוסו באדים מבפנים ובשלג מבחוץ ובקושי נשרכתי בשביל אחר הסוס ורוכבו. הרוסי הציע לי את הסוס, אך האינסטינקט לחש לי לא להתפתות ולהמשיך לנוע.

אחרי הליכה של שעתיים, כשהאנפילאות שלי נהפכו לעמודי קרח ואת רגליי כמעט שלא חשתי, הבחנתי מרחוק באור מהבהב מחלון. הנה היישוב המיוחל! ניצלנו! — קראתי לעבר הרוסי. נכנסתי לתוך הבית וקראתי לעבר בעלת־הבית, שהיתה מוכרת לי: אקסניה, הצילי! רגליי קפואות! אחיה, גבר חסון ששיבה זרקה בו, הציע לי להשתטח על תחתית התנור הלוהט, ואת רגליי הכניסו פנימה, כדי להפשיר את האנפילאות. רק כעבור מחצית השעה יכולתי לחלוץ את האנפילאות. שיחק לי המזל: רק שתי אצבעות של הרגל הימנית היו עדיין קפואות. שפשפתי אותן במים קרים. מרוב התרגשות וכאב באצבעות לא יכולתי להירדם. נאנחתי חרש. גם הגוי לא ישן, כי חשש שהחיטה תיעלם. אני — כל מעייני היו באצבעות הקפואות.

בבוקר השכם יצא איתנו בעל־הבית, כדי לעזור לחלץ את המזחלת. הצטיידנו בגרזנים ובמוטות. כשהגענו למקום נגלה לפנינו אגם קפוא, נוצץ בשלל צבעים באור קרני־השמש הראשונות, אך לא ראינו את המזחלת. לפתע הבחנו במשהו מבצבץ מתוך הקרח. היה זה החלק הקדמי, הגבוה, של המזחלת. התאוששנו. ביקענו בגרזנים את הקרח וגילינו את שקי החיטה. גררנו את השקים למקום יבש. בעזרת חבלים חילצנו את המזחלת, העמסנו את השקים, רתמנו והמשכנו בדרכנו. אחרי מאורע זה נפלתי למשכב לחודש ימים. החובשת טיפלה בי במסירות, ויכולתי אחר־כך לחזור לעבודתי.

הדאגה לשחת ולעצי־הסקה

מהחזיתות החלו להגיע ידיעות טובות, שעוררו תקוות על שחרור וחזרה כלעומת שבאנו. בחזית הפנימית היתה הסיסמה — „לעבוד יותר״ למען החיילים בחזית. מלבד העבודה המשרדית היה עלינו לעבוד גם בעבודות השדה, ולהכין מספוא — שחת ותחמיץ — לעדרי־הבקר והצאן. היינו יוצאים לעבודה בשלוש עגלות רתומות לסוסים, ועוסקים באיסוף השחת לערימות. סמוך לחצות היינו חוזרים הביתה. בעונה זו מרובים הגשמים בהרי אלטאי. היינו צריכים לנצל את הימים הבהירים. כאשר הייתי מפציר בנערות לקום מהמנוחה ולשוב לעבודה, היו מפזמות לי פזמון מעין זה: סהדי במרומים / המטר גשמים / עד כדי רוויה / ונהיה פטורות מעבודה. אך כאשר עבדו, בערה העבודה תחת ידיהן.

הייתי צריך לדאוג לשחת גם עבור הפרה שלנו. זאת הייתי עושה בימי־המנוחה. יוצא הייתי עם חרמש לקצור את העשב הרך. לאיסוף השחת היו האחיות יוצאות לעזרתי.

היינו נאלצים להשתתף גם באיסוף היבול בסתיו. לשם כך היינו יוצאים לחוות לשבוע ימים ולנים בשדות. לקראת החורף היינו צריכים להכין מלאי של עצים. אם קיבלת ביום המנוחה שור או סוס, יכולת להצטייד רק לשבועיים; אך אלה וכן מזחלות לא תמיד יכולת להשיג על אף הרצון לעזור לך. גם מזג־האוויר לא היה תמיד מתאים לכך: קור עז, סופות שלג. זו מלחמת הקיום. אתה יוצא מבעוד בוקר וחוזר בלילה קפוא, עייף ורעב, אך עם הרגשה של סיפוק, בהעיפך מבט על המזחלת הטעונה עצי־לבנה, דלק לשבועיים.

עליך להעפיל לפסגת־ההר, לפנות את השלג שליד העצים — ולהניף הגרזן; אך במכה ראשונה מחמת הקור אין החוד חודר. לאט־לאט מתגברים על הליבנה התמיר. את גזעי העצים עם ענפיהם הנני מטעין על המזחלת. הצמרת הנגררת מאחור משמשת כבלם בירידה מההר. למטה מקצצים את הענפים, גוזרים את הגזע לבולים קצרים וקושרים בחבל למזחלת. אני הולך

ברגל, כי הקור חודר לעצמות. ויש גם אשר מתהפכים בדרך, וצריך להטעין הכול מחדש. היה זה מנת חלקי וגורלי ימים ושנים.

מה בין מנטליות רוסית ליהודית

לפעמים מהרהר הייתי בהבדל שבין המנטליות הרוסית והיהודית. הגברים בחזית, ומי יודע, אם הם עדיין בחיים; בבית — מחסור ועבודה מפרכת — וכי מה עילה כאן לשמוח?! היהודי במצב כזה שרוי בדאגה ובדאבה. בהגיענו הנה קנינו בקבוק יין משובח שמצאנו בחנות. אחיותי החביאוהו ליום השחרור של ברל או יוסף. הנשים הרוסיות נהגו אחרת. כמעט מדי שבועיים היתה איזו עקרת־בית מכינה הילולה ומזמינה אורחים. ימים לפני־כן היתה מכינה בירה מדבש וכישות. מנות האוכל זעירות, אך השתייה כדת ומלווה בזמרה ובריקודים עד אור הבוקר. יש והיו מכינים את השחת לפרות הפרטיות בצוותא, לפי התור; והשתייה — גם כן לפי התור, מאחד לשני. במשך הזמן התחלתי להבין אותם: החיים קשים. הדאגות מרובות, ויש לתת פורקן לנפש.

באותו יום, שיושב־ראש הקואופרטיב המסחרי היה שב מביסק עם חבית היי״ש הגדולה, אותה היו מקבלים לא יותר מפעם ברבע שנה, היתה הזבנית עורכת נשף. גם אני הייתי תמיד בין המוזמנים. היה לזבנית מלאי של קמח לבן, בשר וחמאה, ואנו היינו אוכלים לשובע. הן תמיד רעבים היינו. במקום דלי היי״ש שהוצא מהחבית היו מוסיפים דלי מים.

אך גם אנו שתינו

אברהם ז׳וכובסקי הועבר בשלהי 1942 מפשצ׳נקה לסולונובקי ואחר־כך לעיר ביסק. במקום נשארה רק יאכל צרנמן, עררית וגלמודה. את כל מרצה השקיעה באגירת מזונות, כדי לשלוח לשמואל, שהיה כלוא במחנה הסגר רשוטי. את החבילות היתה גוררת על שכמה לדואר בכפר סולונשנה, מהלך של 35 ק״מ עם עליות תלולות בהרים. בדרכה היתה מתעכבת אצלנו למנוחה. השתדלתי לשכנעה, שתחוס על בריאותה, אך לא שמעה בקולי. ב־1944 התמוטטה ועברה אלינו, לקבלת עזרה רפואית. באביב 1945 נפלה למשכב. יותר מחודש טיפלנו בה. עזרו לנו הגברות חיט, לווין ויפה מווילקומיר. משמרות לילה סודרו לפי התור, אך ללא הועיל. היא מתה, והובלנוה לקבורה בבית־העלמין הרוסי בכפר קרפובו. ב־1946 שוחרר שמואל צרנמן ממחנה ההסגר ובא אלינו. התארח כשבוע, קיבל את „הירושה" שהשאירה אשתו המנוחה יאכל ועבר לעיר ביסק. שם התחתן, קיבל עבודה ונשאר שם עד היום הזה.

בינואר 1946 קיבלנו מברק, כי יוסף דושניצקי, בעלה של אחותי רחל שוחרר ממחנה ההסגר. את השמחה במעוננו אין לשער. הוא הגיע צנום וחיוור, אבל בריא. המנהל רצה לסדרו כפקיד במשרד, אך הוא סירב, והלך לעבוד בנפחיה. הזמנו אורחים, ואת בקבוק היין, אותו שמרנו למטרה זו מ־1941 — שתינו בצוותא עד תום.

עניין משלוח החבילות הטריד אותנו מאוד: דאגה לרשיון, לתחבורה והנסיעות לביסק. אך בפברואר 1945 קיבלה לאה רשיון ועברה עם בתה עזה לביסק. משם היה לה יותר קל לטפל במשלוח החבילות.

הזמן והרגש עשו את שלהם

בחורף 1941 הגיעו אלינו לסובחוז פליטים שפונו מלנינגרד וממוסקבה. היו ביניהם שתי נשים משכילות, צעירות, עם ילדים. אחת מהן, גלינה מיכאילובה, נתמנתה כעוזרת לידי במשרד. אודה, כי הנשים המקומיות לא משכו את לבי. בגלל העבודה המפרכת איבדו את נשיותן. בנוסף לזה היו פשוטות, בעלות השכלה עממית נמוכה. פתאום הופיעה בקירבתי אישה משכילה, צעירה ורעננה, בהירת־עיניים ושיער, עם גומות־חן וחיוך סימפטי...

בהתחלה, כמובן — יחס רשמי. ראוי לשמור על מרחק. אבל הזמן והרגש עושים את שלהם: רווק כבן 35 מתאהב כבן־תשחורת! גישה זהירה, פטפוט קל והרבה מחמאות. נשיקה חטופה. היא מתידדת עם האחיות ועם כל בני־הבית. נעים לשוחח איתה. מבינה היא לרוחנו. אמה נשארה במוסקבה. בעלה, מהנדס, נמצא רחוק בצפון, בחבל ארץ קאלימה. אודות מצבו החוקי, אם נשלח לעבודת כפייה או לא — לא סיפרה. היתה מתכתבת רק עם אמא.

במשך הזמן התידדנו עוד יותר בקשרים אינטימיים. בעברי לעבוד בחווה המרכזית, נשארה במקומי כמנהלת חשבונות. מדי שבת אחרי העבודה הייתי הולך ברגל בשבילי ההרים, מהלך של 5 ק״מ, לביקור אצל אהובתי. בדרך הייתי קוטף פרחי־בר ריחניים ומגישם לבעלת־הבית הנרגשת בהוקרה ובחיבה. לגלינה היה קול ערב. היתה שרה שירי עם, מלווה את שירתה בגיטרה, והשתדלה להנעים לי ביום המנוחה במשתה, במאכל ובשפע גילויי אהבה.

הכוכב הזוהר נעלם

ב־1944 יצא צו, כי על כל תושבי מוסקבה לשוב למקומותיהם עד לתאריך מסויים, ולא — יאבדו את הרשות לגור שם. היא מתלבטת מאוד: הלהישאר בהרים הנידחים לפי תחושת לבה — או לשוב לעיר הבירה לפי ההגיון הבריא... הדחיפה לחזור היתה בעצתי. במשך שנים התכתבה איתי. היכרתיה כמשוררת כשרונית. שיריה שהוקדשו לי היו שירה אמיתית וכנה, כל מכתב — פיוט ממש. ב־1947 קיבלתי מברק ממנה מנובוסיבירסק, בו הודיעה, שהיא נוסעת עם בתה לקאלימה ומאוד רוצה לראותני. תחכה לי בתחנת הרכבת. היה זה דבר בלתי־אפשרי: קבלת פטור מעבודה, רשיון, תחבורה — היתה לוקחת יותר משבוע, ובינתיים הייתי מאחר את הרכבת. בזה ניתק הקשר. כוכב זוהר הופיע פתאום בשמיים שלי בחשכת לילי — ונעלם באופק...

בקיץ 1944, אחרי שחרור קובנה, קיבלה אחותי שרה שבארץ מכתב מצבי לווין, שהוא נשאר יחידי מכל המשפחה. התעניין, כמובן, בגורלה של מרים והבנים ויתר בני המשפחה. במכתבים הבאים הוא כתב, שקיבל משרה כמנהל הדלק בקובנה. מנהלו הוא אליעזר כגן מינובה. משתוקק הוא, צבי, להגיע אלינו וליטול עמו את מרים והבנים. אך הגורל והמשטר רצו אחרת. בלילה אפל הקישו בדלת חדרו, ערכו חיפוש, אסרוהו והובילוהו הרחק לאורל. ציפינו למכתבים — ולשוא. לאחר זמן מה כתבו לנו, כי נאסר ולא ידוע לאן נלקח. מרה שחורה אפפה את יושבי ביתנו והעיקה עלינו בסימני־שאלה: על מה ולמה ומדוע?! לבסוף, לאחר חודשים אחדים, הגיע המכתב המיוחל מצבי, בו הוא הודיע, כי נמצא במכרות פחם בחבל סברדלובסק ומקווה להשתחרר. ביקש חבילות מזון.

המלחמה נגמרה

היה זה ביום ראשון בבוקר, העשירי במאי 1945. נסעתי לקצץ ענפים לקליעת הגדר סביב גן־הירק שלנו. בזורדים של הגדר מהעונה שחלפה השתמשנו להסקה ולחימום. שירכתי דרכי מאחורי העגלה, שקוע בהרהורים. פתע נשמעו צעקות של אשה מבינות הסלעים.

— מה יש, אזרחית?! — הדהד קולי בין ההרים.

— זה עכשיו שמעתי, שהמלחמה נגמרה — זעקה לעברי בקול נרגש.

ככה זה בהרים הרחוקים. בהעדר טלפון ורדיו נישאת השמועה במהירות הבזק באוויר. מיהרתי לשוב ולהודיע על כך לציבור ולמשפחה. בחווה — המולה והתרגשות. עוזבים את העבודה. מתקהלים. התמהמהתי קצת וחזרתי להמשיך את נסיעתי.

בדרכי הנני משתעשע בכל מיני הזיות: אנו משתחררים, נוסעים הביתה. הגיסים ממחנות ההסגר באים בעקבותינו. הנה אנו שוב בינובה ובקובנה. מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. אבל כל זה היה חלום... בהקיץ. גם נתנו לנו אחר־כך לחוש, כי אין זמן להתעסק באשליות.

בערב, בשובי הביתה, רבתה השמחה והצהלה. את מלאי הדבש והיי״ש ערכו על השולחנות. התאספו בצוותא, שתו, שרו ורקדו.

אחרי המלחמה נעשה הפיקוח עלינו מצד נ.ק.ו.ד. יותר נוקשה. האם נגזר עלינו להיות צמודים למקום לצמיתות?

באפריל 1947 באה שמחה למעוננו. צבי לווין השתחרר והגיע אלינו — חיוור ורזה, אבל בריא ושלם. אמא ואשתו מרים טיפלו בו יפה, כדי שישוב לאיתנו ויפוצה על הסבל במחנה ההסגר. הוא הגיע בדרכון רשמי ורשאי לנסוע לכל מקום שירצה, אך לאשתו ובניו אסורה היציאה מהאזור. נודע לנו, כי אנשי נ.ק.ו.ד. מתכוונים להפקיע ממנו את דרכונו, והזדרזנו להערים עליהם. נדברנו עם מכרים, שהובילוהו עוד באותו ערב — יום לפני בוא אנשי הנ.ק.ו.ד. — לכפר סולונובקי, מהלך של 35 ק״מ. משם נסע במשאית לביסק, ומשם — ברכבת למוסקבה ולווילנה.

בני משפחתי עוזבים אותי

ב־15 ליוני 1947, חודשיים לאחר שחרורו של צבי — שוב בשורה טובה: ברל סגלובסקי חוזר — אחרי 6 שנות עבודת פרך בטאיגה של פלך קראסנויארסק — לאשתו לאה ולבתו עזה בביסק. הגיע גם אלינו והודה, כי נשאר בחיים הודות לחבילות המזון שסיפקנו לו. עזר לנו בהכנת השחת לפרה שלנו. התארח אצלנו כחודש והחליט לחזור לביסק ומשם — לווילנה, ולאחר שיסתדר — להביא אליו את אשתו ובתו. בספטמבר שנה זו אני ממתיק סוד עם הדירקטור ודרניקוב, שהיה אדם הגון, שירשה לי מבלי רשיון רשמי של נ.ק.ו.ד. להעביר את אמא לביסק, כדי להקל על חייה שם, אצל אחותי לאה. הוא נותן את הסכמתו. מפני הגשמים שהתחילו לרדת, לא הגיעו אלינו המשאיות, אלא רק לחווה מדבדיבקה. נאלצתי להושיב אותה על עגלה ולהסיעה לשם דרך הרים ובוץ. זה היה הטלטול האחרון בדרך־לא־דרך, והיא בת 75. ממדבדיבקה הסיעה אותה משאית ישר לביסק.

בסתיו אותה שנה מצטיידת לאה בחשאי, כדי שהשכנים לא יבחינו, בכרטיסי־רכבת, והיא עם בתה ועם אמא עוזבות את ביסק ואת חבל אלטאי לנצח. עכשיו הגיע תורה של מרים ובניה. מבקשת רשות מהנ.ק.ו.ד. לעבור לביסק. הנימוק: לימודי הבן. הרשיון המבוקש הגיע. נפרדתי ממרים ומילדיה, שבזמן המלחמה הייתי להם כאבא. מביסק פנו ישר לווילנה. גם רחל עם בני משפחתה הגיעה לשם מנובוסיבירסק.

נשארתי יחידי — ולא יחידי

נשארתי יחידי מכל הינובאים בגלות נפת סולונשנה, בהרי אלטאי. הייתי קשור לחיי משפחה, לאשה, בלי עבותות קידושין כלשהן. אחרי שגלינה מיכאילובה המוסקבאית עזבה את הסובחוז, השתדלו נשים אחרות למלא את מקומה. ביניהן התבלטה זויה קונסטנטינובה גרומיקה הלנינ־גרדית, בת ה־27, אם לבן בן 8. בעלה הקצין, שהיה בחזית, הספיק להינשא לאשה אחרת וניתק אתה את הקשרים. זויה עברה לדירתי ועזרה לי בניהול המשק הפרטי: הפרה „בורקה״, האווזים, התרנגולות וגן־הירק.

ב־1948 נתמניתי למבקר החשבונות של 40 קולחוזים ונאלצנו לעבור לכפר המחוזי. משכורתי היתה נמוכה מזו שבסובחוז. שם גם הייתי מקבל כל מיני מיצרכים. פה נדמיתי לעכבר בבית־כנסת...

הייתי נודד מקולחוז אחד לשני, לרוב ברכיבה ולפעמים גם ברגל, מהלך של כ־40 ק״מ. שנתיים עבדתי במשרה זו. ראיתי את אנשי הקולחוזים בעבודתם, בבתיהם ובשמחותיהם, וידעתי, שחייהם לא היו קלים כלל וכלל. כתוצאה מזה היה יחסם לעבודה אדיש. אחרי כל ביקורת הייתי מדווח למנהל הקולחוז על התוצאות. אז היתה מתקיימת אסיפה כללית, ואני, יצחק בן־דויד, הייתי מטיף מוסר לאיבנים בני־המקום.

אחרי כל ביקורת הייתי חוזר למשרד. זויה, שעבדה כמזכירה באגף הפיננסי של מנהל המחוז, היתה מדפיסה לי את הדו״ח במכונת־כתיבה. עליו היה מתקיים דיון במועצה המקומית.

בחודשים אוגוסט־ספטמבר הייתי עוסק — יחד עם פקידים אחרים — בהכנת שחת לסוסים, שהיו ברשות המשרד שלנו. היינו מקימים בקתות דמויות־אוהלים מענפים ומשחת, בהן התגוררנו.

את העשב קצרנו בחרמשים. בערבים עד חצות — וכן בבקרים — הייתי קוצר עבור הפרה שלנו. נוסף לזה היה עלינו להשתתף בעבודות ציבוריות שונות, כגון — סילוק הקרח מתעלה שהובילה מים לתחנה הידרו־חשמלית, על מנת שלא תהיה הפסקה בזרם החשמל.

ב־1950 פוטרתי מעבודתי. הייתי מרוצה מזה. נמאסו עלי הלינה, הרכיבה וההליכה בנכר, בימות גשם, בוץ וכפור והפשרת השלגים, כאשר מי־הנהרות גאו ויכולתי לעבור אותם רק בשכיבה על סוסי, שהיה חוצה את המים בשחייה, והיתה סכנה להיסחף עם הזרם.

יותר מאוחר נודע לי, כי המזכיר הראשון של המפלגה באזור התנגד, שאני — משולל־הזכויות ממעמד בורגני — אופיע כמבקר בקולחוזים ואדע יותר מדי על הנעשה בהם ועל מצבם, שהיה מתחת לכל ביקורת.

מקומות־עבודה חדשים

נתקבלתי כמנהל־חשבונות במסעדה של אגודת הצרכנים. מצבי הכלכלי השתפר. משכורתי גדלה בהרבה, כי המסעדה ביצעה את תכניתה מדי חודש ב־150%, והיינו מקבלים מענקים. יכולתי לקבל מיצרכי מזון ולאכול במחירים נוחים.

לפני כן היו שם גניבות למכביר. במשך השנתיים לעבודתי שם לא היה מקרה כזה. הנהגתי שיטות ביקורת. דיברתי על לבם של אנשי־הצוות, שימלאו את חובתם ועל־ידי כך רק ירוויחו. ואמנם כך היה. משכורתם עלתה, והם היו מרוצים. בביקורות־פתע של הנ.ק.ו.ד. היו מעלים חרס. ומאז — בכל מקרה של שחיתות באזור היו שולחים אותי לביקורת. היות ועבדתי 7 שנים בסובחוז, לא היה לי קשה לחשוף את כל התחבולות. לעזרתי היו באים עובדי הסובחוז, המקנאים בשיכורים ובגנבים, ומספקים לי מודיעין. מקור לגניבות היה העודף, שהיה מצטבר אצל המחסנאים, אותו היו מעבירים לשוק השחור.

בסוף 1952 נתמניתי למנהל חשבונות ראשי בתחנת הטרקטורים החדשה בכפר לוטאייבה, כ־40 ק״מ מכפר המחוז בדרך לביסק. היה זה בשנה, בה החליט כרושצ׳וב להגדיל את שטחי־העיבוד.

באותו הזמן גבר המעקב אחרינו מצד הנ.ק.ו.ד., וזאת משום שלא מעט אנשים מסוגנו עקרו ממקומות הגירוש וברחו חזרה לליטא. ובין אלה היו גם אמי ואחיותי. על כן הייתי מתכתב עם משפחתי בעקיפין. בווילנה חיפשו אחריהן, ולאה ישבה פעמיים בבית־הסוהר. לבסוף נמאס עליהן כל העניין, והן עקרו לקירגיזיה, לעיר פרונזה: לווין, דושניצקי וסגלובסקי — 11 נפשות עם אמא בראש. כל זה התאפשר הודות לעזרה, שאחותנו שרה מהארץ הרעיפה עלינו.

יצאתי קצת למרחב

לקראת חג האוקטובר היה עלינו לעבור למקום המיועד, ללוטאייבה. העמסנו את המטלטלים ואת הפרה על משאית, זויה ליד הנהג ואני למעלה, ויצאנו לדרך בשלג ובקור. הגענו בחצות. ראש המועצה סידר אותנו בדירתו. כעבור חודש עברנו למשרד החדש, אשר עקב הבנייה המהירה היו קירותיו ורצפתו מלאים סדקים, בהם נשבו רוחות פרצים. זויה הצטננה והשתעלה, אך המשיכה לעבוד, כדי לגמור את המאזן. היה עלי לנסוע לעיר ברנאול ולמסרו למנהל הראשי של 200 תחנות טרקטורים בחבל אלטאי. נפתח לפני פתח צר, ויצאתי קצת למרחב.

ידיעות על המתרחש בעולם שאבתי מהעתונים „האמת האלטאיית", מפרבדה ומאיזבסטיה, שהיו מגיעים באיחור של 5 ימים. מהם נודע לי על מלחמת העצמאות ועל מדינת ישראל. הידיעות היו קצרות, אך אוהדות לישראל.

עיכלתי לעצמי את החדשות. לא היה לי עם מי לנתח את המאורעות. בתוך־תוכי על משכבי בלילות הייתי משחזר לי אותם בדמיוני.

תחנתי הראשונה בביסק היתה אצל אברהם ז׳וכובסקי, בן־עירנו. בלילה הייתי דופק על דלתו, שהיתה סגורה על שבעה מנעולים. שמחת הפגישה היתה גדולה. לאחר ארוחה וכוסית

יי״ש היינו יושבים ומגלגלים שיחה עד אור הבוקר. הנושא: ארץ־ישראל. הוא ידע הרבה יותר ממני.

בברנאול הייתי אורח קבוע אצל משפחת אברמוביץ. הייתי שומע שם ראדיו וידיעות מפי יהודים על המדינה היהודית.

ובשובי הייתי נבלע ונסחף למציאות הכפרית על בעיותיה, שנהפכו לבעיותי. מבין המתנדבים שבאו לאזור היו לא מעט טיפוסים שליליים. היו שבזבזו את כספם, שקיבלו כמקדמה וניסו לברוח. לי נוספה עבודה — לאתר את הנעדרים ולהגיש עליהם תביעות משפטיות להחזרת הכספים.

במשך הזמן בנו בשבילי דירה בת שני חדרים. תנאי הכלכליים השתפרו. קיבלתי משכורת של 1200 ר׳, וזויה — 600 ר׳. המשכנו לקיים את משק־העזר שלנו. שחת היינו מכינים ומביאים בעזרת טרקטור.

שנת 1953. עלילת הרופאים. האווירה היתה מאוד מתוחה ודחוסה. רבים פוטרו אז ממשרותיהם. איך אני נשארתי במשרתי הגבוהה ובמעמדי — לא אדע עד היום.

ב־1954 לקחתי חופשה לחודשיים וקיבלתי רשיון לנסוע לפרונזה, להתראות עם אמי ואחיותי. נסעתי עם זויה. היתה זו נסיעה לא קלה כלל: במשאית וברכבות. ישבנו על המזוודות

בסיביר: 1. יצחק בורשטיין. 2. מרים בורשטיין 3. זויה

ביקור בפרונזה

כ־10 שעות עד שמצאנו לנו מקום ברכבת של קרונות משא, שנקראה בפי העם „הרכבת העליזה״. נסעו בה הרבה בני־נוער. דלתות הקרונות היו פתוחות. הם ישבו בפתחים עם הרגליים החוצה ושרו שירים בליווי אקורדיונים ומנדולינות. אחר־כך עברנו לרכבת אחרת והגענו בחצות לפרונזה. את פנינו קיבלו ברל סגלובסקי, צבי לווין ויוסף דושניצקי עם בניהם. השמחה רבה. העיר טובלת בירק. אנו עוצרים ליד בית־עץ המואר בחשמל ולידו בוסתן גדול עם תפוחי־עץ. הכול נראה לי כחלום בהקיץ. הנה אמא, הנה האחיות, הבנים והבנות שטיפלתי בהם. כולם קיבלו את פני בחמימות רבה.

חודש ימים בילינו בפרונזה. טיילנו ברחובותיה. ביקרנו בשוקיה ששפעו פירות, ירקות, אבטיחים ומיצרכי אוכל, שאצלנו בסיביר יכולנו רק לחלום עליהם.

(המשך בעמ׳ 273)

המכתב הראשון, שהגיע מצבי לוין אחרי שחרור קובנה עלידי הרוסים (מקוצר).

קובנה, 19.8.44

איני יודע, איך להתחיל. חסרות לי מלים. מכל משפחתנו המסועפת נשארתי יחידי... מי שנספה בגיטו ומי שהובל לגרמניה. בנס ניצלתי.

לפני 5 חודשים נודע לי, שהגסטפו זומם לאסור אותי, משום שעסקתי בהעברת יהודים צעירים לגדודי הפרטיזנים בערות הסביבה. הצלחתי לחמוק מן הגיטו, והתחבאתי אצל איכרים בכפרי הסביבה וגם בקובנה.

התמונה די עגומה. מ־38 אלף יהודים, שרוכזו בגיטו קובנה, נשארו בחיים כחמש מאות. הגיטו נשרף ופוצץ על־ידי הגרמנים.

עכשיו — אודות תקוותי האחרונה. מה גורל מרים עם שני בני? אם הם חיים, ודאי יש לכם קשרים. הודיעוני את האמת כולה, טובה או רעה...

ענו בדחיפות.

שלכם

הירש לוין

סיפורו של תצלום:

...ביקורי הראשון בארץ היה אצל ידיד נעורי, שמעון ז"ק, בירושלים.

בהמשך השיחה הוא פונה אלי ואומר:

— הנמצאת אצלך התמונה של פתיחת האוניברסיטה, שהיתה תלויה על הקיר בחדרך בינובה?

— לא ולא. הכול הלך לאיבוד.

— במלאות 40 שנה לייסוד האוניברסיטה ראיתי ברחוב בן־יהודה, בחלון ראווה של צלם, את אותה התמונה. הלכנו לשם.

הצלם הראה לנו 2 תמונות ואמר:

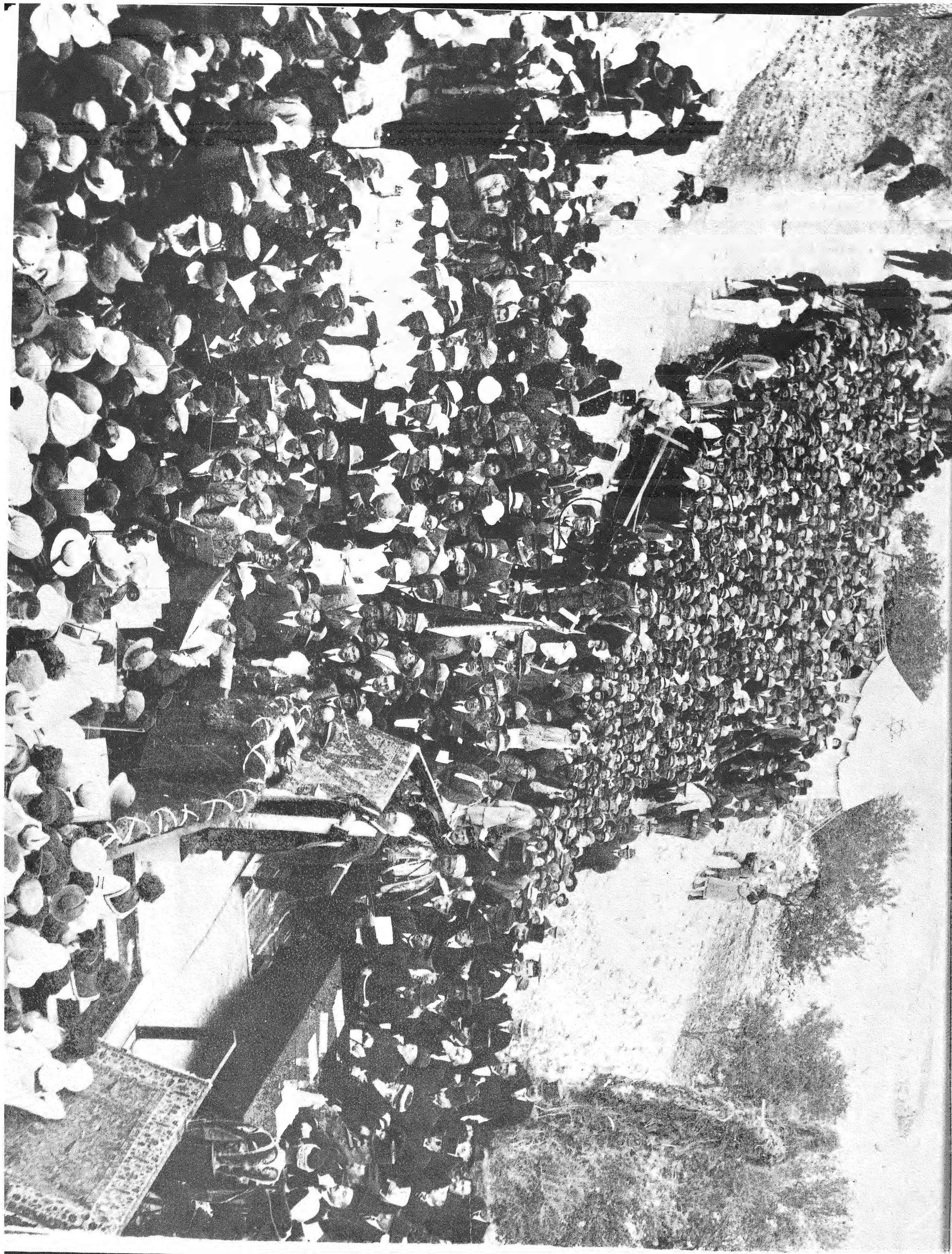
— את זו התמונה צילם אבי. את התמונה הגדולה לא אמסור בשום אופן, אך את הקטנה תוכל לקבל. שילמתי כמה ששילמתי ולקחתיה לזכרון.

והריהי לפניכם

יצחק ב. מסומן במרכז התצלום*

---

* ראה עמ' 275 למעלה.

Комсомольская Ферма
10 августа 1941 г.

Дорогой дядя, дорогая сестра Сара и шурин Нисен!

Я пишу вам это письмо с Сибири, Алтайского края. Мы здесь прибыли 10 июля с.г. и выехали из Яново экстренным эшелоном 17 июня. Со мною находится мамаша, Леа с Азинькой. Мы все здоровые, работаем и живем. Отец при нашего выезда был болен и поэтому остался дома; в данном случае мы очень довольны этим, потому что эта длинная поездка 5000 клм. повлияла бы очень плохо за его здоровье. Утром перед нашим отъездом, он все таки прибыл на станцию, с намерением чтобы с нами вместе поехать, и понятно что я просил начальника эшелона не разрешить ему соединиться с нами. Он остался одиноким дома и Гене будет присматривать за ним. Кроме того остались Хатця Сегаловская и Женея Милльц и понятно, что они поухаживут за ним. Берель как" другие мужчины поехали другим поездом и пока не знаем где они. С ним вместе находятся из Яновских, Лейба Вульфович, Авром Жуховский Нисон Гольдшмид Гирш Фульфович, Шмуел Черненан и многие из Яновских литовцев. Рахиль и Иозеф выехали с Ковно 14 июня и я тот день еще работал на моей службе в Ковне. Утром зашел к ним и никого не заставил дома. Вечером я поехал в Яново и там не пришлось с ними повидаться. 16 июня будучи на Яновской станции передали нам что Мерим удалось повидаться с ними на Ковенской станции. Мерим с ребятами как видно осталась на месте в Ковне с Хаимом. Гирша как видно тоже выехал. Мы находимся как уже выше указал в Алтайских горах, 130 клм. от желез. дор. станц. Бийск это будет на южном направлении города Новосибирска. Мы все яновцы находимся в ферме Большой-Тихе Карповского Совхоза, а именно жены К. Гольдшмида (бывшая Перевозник, дочь Дигелея Перевозника) Жуховского, Черненана. Не далеко отсюда на ферме Лес-Участок этого совхоза живет Тайбе, Моте, Буня и Меер Вульфович вместе с женою Гирши (бывшая Маша Наниот которая работала в Кемах" конторе). Еще в некоторых фермах этого совхоза живут больше части Вилькомирская колония а именно — старый Крикун с женой, фамилия Яновски, Грин, Закс, Палец, Шапиро, Рикланский. Я все время работал на сено-уборке отличился в моей работе и вот с 10 августа меня назначили бухгалтером Комсомольской фермы этого совхоза. Я получаю особую квартиру и через несколько дней переедут ко мне мамаша, Леа и Азинька.

המכתב הראשון של **יצחק בורשטיין** מסיביר לאחותו **שרה** בישראל (מקוצר):

10.8.41

פרמה קומסומולסק (סיביר)

יקירי,

הגענו הנה ב־10.7. עזבנו את ינובה ב„רכבת מיוחדת", ב־17.6. אתי נמצאות אמא, לאה ובתה עזה. אנו בריאים ועובדים. אבא היה חולה ונשאר בבית. את דוב סגלובסקי יחד עם עוד גברים הסיעו ברכבת אחרת ובכיוון אחר. יחד אתו היו אריה וצבי וולפוביץ, אברהם ז'וכובסקי, ניסן גולדשמיד ושמואל צ'רנמן. את רחל ויוסף דושניצקי „לקחו" מקובנה ב־14.6. ניגשתי בערב לדירתם ומצאתיה סגורה. מרים לוין והילדים נשארו, כנראה, בקובנה. אנו נמצאים פה 130 קילומטר מתחנת הרכבת של העיר ביסק. אנחנו, כמעט כל הינובאים, נמצאים בסובחוז קרפובה, והם: בתיה גולדשמיד (פרבוזניק), מלכה ז'וכובסקי, יאכל צ'רנמן, מרדכי, בוניה, טייבל ומאיר וולפוביץ ומאשה נמיוט, אשתו של צבי וולפוביץ.

...אני נרגש מזה, שאבא — ואולי גם מרים ובניה — נשארו בשלטון הנאצים... אני מבין, שלא אתם וגם לא אנו יכולים להתקשר עם אבא. נחכה עד שהצורר היטלר ייכנע בסוף המלחמה...

שלום,

אחיכם **יצחק**

ינובאים בווילנה ובארץ. בווילנה — פרידה מיצחק בורשטיין:
חיה לאה דרוקר (מנוסביץ), שלמה דרוקר, שלמה בר מאירוביץ, לייזר גלזר, דויד פרידמן ואשתו, אברהם ז׳וכובסקי; בתיה נמיוט, יצחק, אשתו של שלמה בר, רבקה שימקוביץ, בתיה גולדשמיד־פרבוזניק, מלכה ז׳וכובסקי

בארץ, בחתונת בתו של נחום בלומברג

Раилсехоз 15/X.41.

Мои дорогие!

Я нахожусь с Шломой и Иошей в Алтайском крае. Мы все здоровы и чувствуем себя хорошо. От Гриши уже больше года не имею никаких известий. Мама Лия с семьей и Исак тоже выслали но я не знаю их адреса и они моего, только отец остался в Янове. Рахил с семьей тоже выслали, она не знает где. Товарища Майстаса не видим. Пияну иногда. Пишите как вы поживаете и постарайтесь немедленно ответить мне и сообщить мне адреса родных также из U.S.A. от [illegible] всем поклон от меня. От Мери Шоши получили открытку. Будьте здоровы целую вас всех ваша

Мери

הגלויה הראשונה, שהגיעה לארץ ממרים לוין־בורשטיין, מסיביר:

ראילסחוז 15.10.41

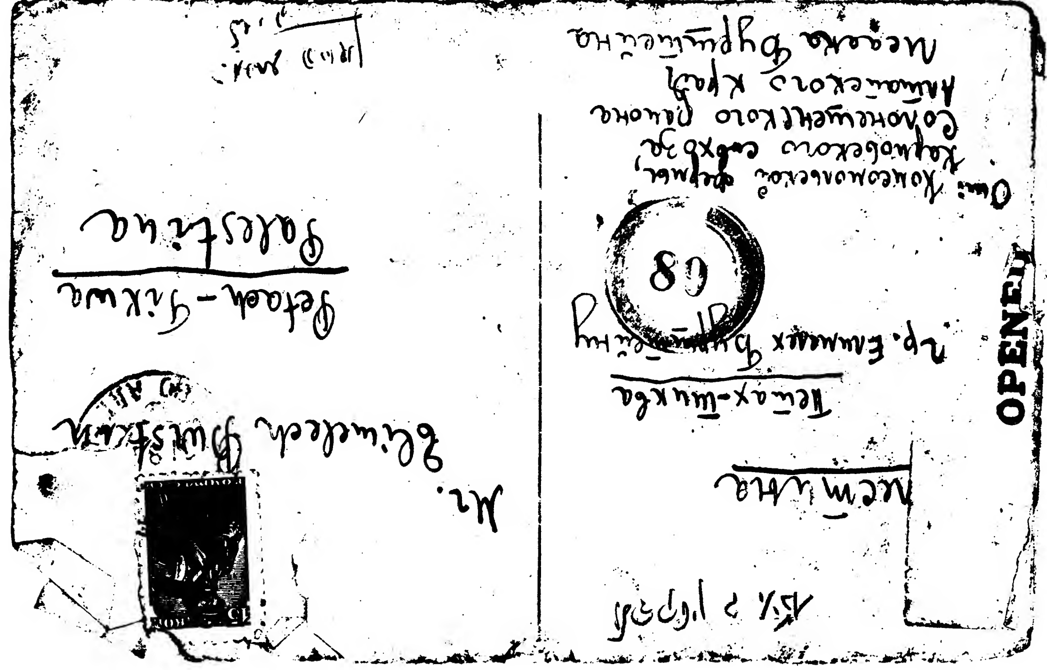
יקירי,

אני נמצאת עם בני, שלמה ויהושע, ביישוב לכריתת־עצים ביערות אלטאי, מחוז טרואיצקי. אנו בריאים ושלמים. את צבי לא ראיתי יותר משנה מאז שאסרוהו, ואין שום ידיעות ממנו. את יצחק ומשפחת לאה הסיעו גם כן, ולא ידוע, איפה הם. גם רחל ומשפחתה הובלו. אבא נשאר חולה בינובה. את חבר „מייסטאס" אין רואים (רמז, שאין בשר — המע'). „פיאנה" (ז.א. חלב) מקבלים לפעמים.

הודיעו לי את כתובות בני המשפחה, אם הן ידועות לכם.

שלום לכם

אחותכם מרים

לנגד עיניי עברו תמונות מחיי

השתטחתי על משכבי בקומה השנייה ושקעתי בהרהורים. לנגד עיני חלפו־עברו תמונות של סרט חיי: קאפליצה, כפר מולדתי; קובנה — בגימנסיה של קרליבך. הלימודים מתנהלים בשפה הגרמנית, אבל ללימודי העברית מוקדשות שעות רבות; הרבי יודל ה„צהוב״, היודע את כל הגמרא על בוריה, והוא מלמדני סוגיות מתוכה; ימי האוקופציה הגרמנית — ואני מקבל שיעורים ברוסית מפי המורה ליבשין; אני מסיים את הגימנסיה ב־1922, בגיל 17.5. אנו עוברים לינובה. פעילותי הציבורית נקטעת ב־1923 עם התקבלי כסטודנט בבית־הספר הגבוה למסחר בוינה. אך גם שם הנני פעיל באגודת סטודנטים ציוניים „החבר״, ומתמנה אחר־כך למזכיר הארגון. (היושב־ראש היה בנימין אקצין, כעת רקטור אוניברסיטת חיפה). ב־1925 הנני בין שלושת הנציגים שנבחרו על־ידי הארגון להשתתף בטקס פתיחת האוניברסיטה בירושלים, ב־1925. הנני מבקר בעמק, בנהלל, שלא מכבר נוסדה ויושביה גרים בצריפונים; בראשון־לציון, ביקב, אני מתכבד ביין שמור; הנני מבלה ערב בתל־אביב הקטנה, במועדון לילה „קאזינו״, שיתדותיו תקועים בים.

והנה בא הטקס החגיגי. ההתרגשות רבה: לנגד עיני — גדולי־העם ומנהיגיו הרוחניים. (ראה תצלום ליד עמוד 272).

שוב הנני בינובה. אני ממשיך בפעילותי הרב־גונית, ועוזר לאבא בעסקיו.

אני מתאהב ברוזה כגן, הברונטית היפהפיה עם ה„סקס־אפיל״ המוצנע, כיאה לבת־טובים ולבחורה תרבותית. רק רטט קל בזוית השפה העליונה היה נותן ביטוי למאווייה הכמוסים, בדומה לתזוזה התחלתית צנועה בהר־געש. שנתיים חיזרתי אחריה. חסרו רק אירוסים פורמליים. פתאום קרה מה שקרה — ונפרדנו. נשארנו ידידים. לבי תמיד כאב לי, על שלא הצליחה בחייה, בלכתה אחרי בחיר נעוריה.

לי גם כן לא שיחק המזל. מרוב יאוש נפלתי בזרועות אשת־איש, אשה דמונית עם עיניים כחולות, עם סקס גולש ופורץ, חסר צניעות. נמשכתי אליה חסר־אונים, בבחינת והיא תמשול בו. חיי־המשפחה שלה מתערערים. אני משתדל לבלום ביחסים האינטימיים, מדבר על לבה להפסיק, אך היא בשלה. אחרי זמן מה שוב לוכדת אותי בקורי־העכביש הפרושים. 10 שנים נמשכת זו האהבה הגנובה. הן מים גנובים ימתקו. רק עם בוא הרוסים בא הקץ לפרשה זו...

מה נעים להזות ולהיזכר באירועי הילדות, הנעורים והבגרות!

שוב העלני לקרון

אך הנה הרכבת מגיעה לווילנה. אני ומרים מתאכסנים אצל אחותנו לאה. הנני נפגש עם שארית הפליטה של הינובאים, קופץ לשבוע לקובנה, לאחותי רחל. בשובי מכינים לי הינובאים נשף פרידה אצל מאשה נמיוט. לייזקה הצהוב פונה אלי ואומר:

— יצחק, הזוכר אתה, שאני, כחבר הקומסומול בינובה, באתי לקובנה, כדי לשלוח אותך לגלות לסיביר? הפעם אלווה אותך ואושיבך בקרון, שיוביל אותך לארץ. אמר ועשה. למחרת בערב בשעת הפרידה בתחנה הגיח מן הצד, תפס אותי בזרועותיו החזקות והעלני לקרון. הרכבת מובילה אותי ואת בן אחותי מרים, שלמה לוין, למינסק. משם הנני מגיע לבדי למוסקבה. אחרי עמל ויגע רב, שזה סיפור בפני עצמו, עליתי על הכתובת של שגרירות ישראל. הנני במסדרון בית השגרירות. אין איש. על שולחן קטן — שפע של כתבי־עת וחוברות. הכול בעברית. האם זה חלום או מציאות? אני שוכח לשם מה באתי ושוקע בקריאה. איש אינו מופיע. שקט מוזר.

דפקתי באחת הדלתות ונכנסתי. איש השגרירות קיבל את פני וביקשני לשבת. הוברר לי, כי כתובת השגרירות היתה רשומה בדרכון. הוצע לי לטוס באווירון, אך העדפתי לנסוע ברכבת לוורשה, ומשם דרך צ׳כיה לוינה. וב־23.12 הגעתי באווירון אל־על ללוד.

בחורף 1957 הגיע מנובוסיבירסק הבן של אשתי, שגמר את חוק לימודיו, עם אשתו והתמקמו אצלנו. גרנו ביחד בחדר של 12 ממ"ר: אנו במיטה, והם — על הרצפה. ב־1960 ניגשתי להרחיב את הדירה לכדי 20 ממ"ר. במו ידי הרסתי את הקיר, עשיתי את מלאכת החפירה, יצקתי את המסד. כמו־כן עשיתי את עבודות הצבעות והזגגות. ביתר העבודות נעזרתי בבנאים ובחבר. את חומרי הבניין קיבלתי מהמיניסטריון במחיר זול.

אחותי רחל עזבה עם משפחתה את פרונזה ועברה שוב לקובנה. בפרונזה נהגו להגיש מדי שנה בקשות לרשיון להגר לישראל. סברו, שבליטא יעלה בידם הדבר. אני הגשתי בקשה ב־1957 יחד עם אמא על סמך דרישת אחותי שרה מהארץ. אחרי חצי שנה קיבלתי תשובה שלילית ללא הנמקה.

פגישה משפחתית

בקיץ 1963 הגיעה שרה למוסקבה, כדי להתראות עם אמא ובני המשפחה. לפרונזה לא הורשתה לנסוע. לא נשאר לנו אלא לבוא אליה למוסקבה. הגעתי באווירון והסתדרתי אצל משפחת מכרים. האחיות ואמא נסעו ברכבת שלוש יממות מיגעות, בחום מעיק, דרך הערבה הקזכסטנית, „ערבת הרעב". אמא, בת ה־87, הרגישה שלא בטוב. קיבלתי בשבילן חדר גדול במלון עממי בפרבר. נפגשתי עם אחותי, ונסענו במונית לפגישה עם יתר בנות המשפחה במלונן. לפגישה הגיעו גם אחותי רחל ובתה מקובנה.

שהינו במוסקבה שבוע. כל ערב היינו מתאספים אצל אמא במלון, אוכלים בצוותא ומעלים זכרונות. בא יום הפרידה. אמא בכתה חרישית, כאילו חשה, שזהו המפגש האחרון עם שרה. חזרנו לפרונזה באווירון — טיסה של 5 שעות. היתה זו הנסיעה האחרונה בחייה של אמא. במאי 1964 הלכה לעולמה. ימים ספורים לפני מותה לקחה אצלי תקיעת־כף, שאשתדל לעזוב את רוסיה, לבוא ארצה ולרכז את יתר בני־המשפחה.

פרידה מידידים ומידידה

והנה בא היום, ה־11.11.65 — ואני בק־רון הרכבת מפרונזה לווילנה, בדרכי לארץ. כל בני המשפחה מפרונזה, ידידתי זויה, בנה בוריס עם אשתו ובתם, חברים וידידים — כולם באו ללוותני. גם אחותי מרים אתי בקרון. היא תלווה אותי עד ווילנה. רבים מקווים להתראות אתי בא־רץ; אך ידידתי זויה בוכה מר, כי הפרידה היא סופית. לאחר עשרים שנה היא נש־ארת גלמודה, רצוצה וחולה. אשה גאה וישרה. לא רצתה להכביד עלי, כי זה סותר את אופיה. בני המשפחה וזויה מלווים אותי עד לתחנה הסמוכה. נשיקות חמות אחרונות — והרכבת זזה.

לנגד עיניי עברו תמונות מחיי

השתטחתי על משכבי בקומה השנייה ושקעתי בהרהורים. לנגד עיני חלפו־עברו תמונות של סרט חיי: קאפליצה, כפר מולדתי; קובנה — בגימנסיה של קרליבך. הלימודים מתנהלים בשפה הגרמנית, אבל ללימודי העברית מוקדשות שעות רבות; הרבי יודל ה„צהוב", היודע את כל הגמרא על בוריה, והוא מלמדני סוגיות מתוכה; ימי האוקופציה הגרמנית — ואני מקבל שיעורים ברוסית מפי המורה ליבשין; אני מסיים את הגימנסיה ב־1922, בגיל 17.5. אנו עוברים לינובה. פעילותי הציבורית נקטעת ב־1923 עם התקבלי כסטודנט בבית־הספר הגבוה למסחר בוינה. אך גם שם הנני פעיל באגודת סטודנטים ציוניים „החבר", ומתמנה אחר־כך למזכיר הארגון. (היושב־ראש היה בנימין אקצין, כעת רקטור אוניברסיטת חיפה). ב־1925 הנני בין שלושת הנציגים שנבחרו על־ידי הארגון להשתתף בטקס פתיחת האוניברסיטה בירושלים, ב־1925. הנני מבקר בעמק, בנהלל, שלא מכבר נוסדה ויושביה גרים בצריפונים; בראשון־לציון, ביקב, אני מתכבד ביין שמור; הנני מבלה ערב בתל־אביב הקטנה, במועדון לילה „קאזינו", שיתדותיו תקועים בים.

והנה בא הטקס החגיגי. ההתרגשות רבה: לנגד עיני — גדולי־העם ומנהיגיו הרוחניים. (ראה תצלום ליד עמוד 272).

שוב הנני בינובה. אני ממשיך בפעילותי הרב־גונית, ועוזר לאבא בעסקיו.

אני מתאהב ברוזה כגן, הברונטית היפהפיה עם ה„סקס־אפיל" המוצנע, כיאה לבת־טובים ולבחורה תרבותית. רק רטט קל בזוית השפה העליונה היה נותן ביטוי למאווייה הכמוסים, בדומה לתזוזה התחלתית צנועה בהר־געש. שנתיים חיזרתי אחריה. חסרו רק אירוסים פורמליים. פתאום קרה מה שקרה — ונפרדנו. נשארנו ידידים. לבי תמיד כאב לי, על שלא הצליחה בחייה, בלכתה אחרי בחיר נעוריה.

לי גם כן לא שיחק המזל. מרוב יאוש נפלתי בזרועות אשת־איש, אשה דמונית עם עיניים כחולות, עם סקס גולש ופורץ, חסר צניעות. נמשכתי אליה חסר־אונים, בבחינת והיא תמשול בו. חיי־המשפחה שלה מתערערים. אני משתדל לבלום ביחסים האינטימיים, מדבר על לבה להפסיק, אך היא בשלה. אחרי זמן מה שוב לוכדת אותי בקורי־העכביש הפרושים. 10 שנים נמשכת זו האהבה הגנובה. הן מים גנובים ימתקו. רק עם בוא הרוסים בא הקץ לפרשה זו...

מה נעים להזות ולהיזכר באירועי הילדות, הנעורים והבגרות!

שוב העלני לקרון

אך הנה הרכבת מגיעה לווילנה. אני ומרים מתאכסנים אצל אחותנו לאה. הנני נפגש עם שארית הפליטה של הינובאים, קופץ לשבוע לקובנה, לאחותי רחל. בשובי מכינים לי הינובאים נשף פרידה אצל מאשה נמיוט. לייזקה הצהוב פונה אלי ואומר:

— יצחק, הזוכר אתה, שאני, כחבר הקומסומול בינובה, באתי לקובנה, כדי לשלוח אותך לגלות לסיביר? הפעם אלווה אותך ואושיבך בקרון, שיוביל אותך לארץ. אמר ועשה. למחרת בערב בשעת הפרידה בתחנה הגיח מן הצד, תפס אותי בזרועותיו החזקות והעלני לקרון. הרכבת מובילה אותי ואת בן אחותי מרים, שלמה לוין, למינסק. משם הנני מגיע לבדי למוסקבה. אחרי עמל ויגע רב, שזה סיפור בפני עצמו, עליתי על הכתובת של שגרירות ישראל. הנני במסדרון בית השגרירות. אין איש. על שולחן קטן — שפע של כתבי־עת וחוברות. הכול בעברית. האם זה חלום או מציאות? אני שוכח לשם מה באתי ושוקע בקריאה. איש אינו מופיע. שקט מוזר.

דפקתי באחת הדלתות ונכנסתי. איש השגרירות קיבל את פני וביקשני לשבת. הוברר לי, כי כתובת השגרירות היתה רשומה בדרכון. הוצע לי לטוס באווירון, אך העדפתי לנסוע ברכבת לווארשה, ומשם דרך צ׳כיה לוינה. וב־23.12 הגעתי באווירון אל־על ללוד.

15 שנים ויום אחד

בתיה גולדשמיד (פרבוזניק),
נוה־שרת

נאבקתי ויכולתי

15 שנים בטייגה הסיבירית

הייתי צעירה, כאשר הסובייטים הגיעו לליטא. טרם מלאו לי 20 שנה. אבי, הלל, היה ציוני מסור. למדתי ב„תרבות" והמשכתי ללמוד בגימנסיון הריאלי העברי בקובנה. הייתי פעילה בבית"ר, וכל השקפותי היו מכו־ונות לארץ־ישראל.

עם הכרזת המשטר הסובייטי הלאימו מיד את המלבנה שלנו, שהיתה בשותפות עם דודי דויד יצחק. נשארנו מחוסרי בסיס כלכלי.

אני מחליטה לעזוב את הבית, ומתחתנת עם ידיד נעורי, ניסן גולדשמיד, פקיד אצל סגלובסקי, שמפעלו גם כן הולאם. הנני מס־תדרת בעבודה במחשבה להתחיל לחיות חיים שקטים בהתאם לתנאים. אך לא כן רצה הגורל.

בשעת לילה מאוחרת של ה־14 ליוני 1941 התעוררנו לשמע נקישות ממושכות בדלתנו. על שאלתנו, מי שם? — הכריז מישהו ברור־סית: — פתח, אנו מן הנ.ק.ו.ד.. שניים הת־פרצו לחדרנו הקטן עם אקדחים שלופים ובליווי ראובן וידצקי מהנוער הקומסומולי. הם ערכו חיפוש יסודי וציוו עלינו להתכונן לדרך תוך 20 דקות. הורשינו לקחת חפצים עד 100 ק"ג. באפילת הלילה הובילונו במש־אית בליווי חיילים לכיוון תחנת־הרכבת. אסרו עלינו להיפרד מההורים ומקרובים.

הוכנסנו לקרון משא, הדלתות נסגרו על מנ־עול ובריח, וזקיף סובייטי שמר עלינו.

בגיל צעיר, חסרת־נסיון, חפה מפשע — ופתאום תלו עלייך תו של פושעת. על מה ולמה? לאן מובילה הדרך? — סימני שאלה גדולים מרחפים לנגד עיניי. אני שבורה. ער־למי חשך עלי. אני בוכה מר וצועקת: אמא!

ביום המחרת הופיעו אמא, אבא, אחים וא־חיות. עומדים הם מרחוק. אין מרשים להם להתקרב. מבעד לאשנב המסורג רואה אני אותם בוכים, בהעיפם מבט לכלוב, בו כלואה הציפור, מחמד נפשם.

למחרת, באישון לילה באחת התחנות, דפקו על דלת הקרון ושאלו על ניסן. הוא נצטווה לצאת את הקרון. כך נקטף ממני לפתע נערי, איתו חשבתי לשתף את גורלי בגלות החדשה, ויותר לא ראיתיו. הוא ניספה במחנה רשוטי ב־1942. נשארתי לבדי, לבדי, ככתוב באיוב: אש אלוהים נפלה מן השמים ותבער בצאן ובנערים ותאכלם ואמלטה רק אני לבדי...

על תלאות הדרך וחיי בהרי אלטאי במשך שנה — כתב יצחק. ולא אחזור על כך.

אספר כאן בקיצור את אשר עבר עלי בחבל יאקוטסק הרחוק והקר.

אדם צריך לפעמים להיות מחושל יותר מברזל, אם ברצונו להמשיך לחיות על אף הכול ולהגיע לימים טובים יותר.

חברי בית"ר בינובה: לוי פרבוזניק, ניסן גולדשמיד,
יהודית פרבר, דינה קפול, יוכבד כהנסקי, בתיה סניור,
משה נמיוט, בתיה פרבוזניק, צבי סינטוצקי, בבילסקי,
ביארסקי, יעקוב קפול

החורף הסיבירי ביערות העד
בתיה רושמת את הנורמה היומית שלה.

בתיה גולדשמידט בין כורתי עצים ביערות יקוטסק־סיביר

1. בתיה

2. שמעון שפירא מוילקומיר

מרחבי יערות העד והכורתים

1. בתיה

בתיה בעבודה ובמדידת הנורמות שלה.

בתיה בעבודה ובהפסקה

באוגוסט 1942 קיבלנו צו מן הנ.ק.ו.ד., כי על כל המשפחות, שאין להן ילדים קטנים, להתכונן לעזוב את הסובחוז קארפובה. שלחו עגלות רתומות לסוסים. הטעינו את החפצים, ואנו הלכנו ברגל בליווי שוטרי נ.ק.ו.ד., שהיו רכובים על סוסים, עד העיר ביסק. יחד אתי היו משפחת וולפוביץ ומאשה נמיוט. הדרך ארכה 3 ימים. בביסק נודע לנו, שיסיעו אותנו לאזור הים הצפוני, לנקודה טיקסי על נהר הלינה — מהלך של 4000 ק״מ. בקרונות משא — לא סגורים — התקדמנו לברנאול ולנובו־סיבירסק, ומשם — במסלול הרכבת הטרנס־סיבירית. אחרי שבוע של טלטולי־דרך הגענו לתחנת־הרכבת אסיטרבה. משם המשכנו במ־שאיות בדרך־לא־דרך, בהרים ובגיאיות, מאות קילומטרים עד לתחנת־מים על נהר האנגרה. כאן הטעינו אותנו כבקר וצאן בס־פינת משא, ולאחר 3 ימי שייט הגענו לא הרחק מנמל מוכטויה שעל הלינה.

הועברנו לספינה יותר גדולה, ולאחר שע־ברנו יותר מ־1000 ק״מ ב־7 יממות במורד זרם הלינה, הגענו לנמל אלקמינסק.

אנו, קבוצה של 4 משפחות, 10 נפשות, התמקמנו בחדר של 12 מ׳. למחרת בואנו יצאנו לעבודה בטייגה, הנמשכת לאורך הנהר לינה. עבודתנו: הכנת עצי־הסקה לספינות. את מנות הלחם מקבלים לפי הנורמות. היות ולא הורגלנו לעבודה זו ולתנאים, לא הגענו לנורמה, ורעבנו ללחם. הקור הגיע ל־40— והתיש את כוחותינו.

בהיותי על סף היאוש, נזכרתי באזהרותיו של יצחק, שהיה מנהל העבודה שלנו, בעת שעבדנו בשדות בהרי אלטאי: אם רוצים להישאר בחיים, מוכרחים לעבוד טוב; ומי שיתנהג אחרת — סופו יהיה מר. דברים אלה נאמרו בלהט הויכוח עם יכל צ׳רנמן, וסופה ידוע. ואמנם כך נהגתי. אף פעם לא סירבתי למלא כל עבודה שהוטלה עלי, עבודת פרך של גברים. ועמדתי במבחן. מוכרחה הייתי — כי לא קרוב ולא גואל ולא חבילות מחוץ לארץ היו לי.

במאי 1942 הועברתי לבריוזובה, גם כן על הלינה. שם עסקתי בסידור דוברות. היינו מגלגלים קורות עץ למים, ואני הייתי עולה על בולי־העץ וקושרת אותם יחד. כך היינו מעמיסים שש שורות בגובה. הדוברות על הוויליה היו נראות כצעצועים לעומת הדוברות שסידרנו. הייתי שם יהודיה יחידה. רק הלי־טאים שהיו שם היו גם כן במצב של ספצ־פרסלנצים כמוני.

בסתיו הרסנו את המחסנים, ששימשו לנו למגורים, הטענו אותם על דוברות והשטנו אותם במורד הנהר למקום שנקרא דלגיי. במו ידינו הקמנו מחדש את בתינו ביערות־העד. שם נוספו שתי משפחות יהודיות מוויל־קומיר (שמעון שפירא ואשתו, כעת בנוה־שרת, ומש׳ קרם).

בכריתת עצים ובסידור דוברות, בעבודות פרך אלו המשכתי עד 1948. נהייתי לבעלת־מקצוע מעולה. ב־1947 קיבלתי פרס ממשלתי עבור עבודה מסורה בשנות המלחמה.

שוב התקפלנו והושטנו 200 ק״מ אל מול העיר אלקמינסק. המשכתי בעבודתי בכריתת עצים בחורף ובסידורם לדוברות בימי הקיץ. שיטת הכרטיסים למיצרכי־מזון בוטלה, וה־מצב בתחום זה השתפר.

ב־1952 נתמניתי לראש־צוות. נשמתי לר־ווחה. עול כבד נפל מעל כתפיי. תפקידי היה לחלק את מקומות העבודה ולרשום את הנור־מות. את החסר בתקן של העובדים היו מש־לימים על־ידי פועלים פליליים, ששוחררו לא־חר שריצו את עונשם במחסגרים של חצי־האי קאלימה. באין אפשרות להמשיך את דרכם הביתה בעונת החורף, כאשר התחבורה היחידה ליציאה מסיביר היא בספינות, היו אלה מתעכבים אצלנו, על מנת להרויח קצת כסף בטרם ימשיכו לנוע הלאה. אלה היו חלק מחבריי לעבודה במשך חורף ארוך.

בעת עלילת הרופאים הידועה של סטלין, ב־1953, פוטרתי במפתיע מ„משרתי הגבוהה״, פקידות ביער, ונשלחתי חזרה לעבודה הפיזית, בה המשכתי עד יוני 1956.

אותה שנה, הודות לפרס הממשלתי שלי, הודיעו לי, כי הוסרו ממני התו של „ספצ־פרסלנקה״ וכן כל מיני הגבלות. קיבלתי תעודת־זהות עם ציון עברי, והורשיתי לנוע בכל מרחבי רוסיה, פרט לליטא הסובייטית ולתחום של 100 ק״מ מסביב לערי הבירה של הרפובליקות הסובייטיות.

ניצלתי את ההזדמנות, עזבתי את חבל יאקוטסק ועל אף האיסור הגעתי לווילנה. שמואל בולניק (כעת ברמת־הנשיא, בת־ים),

חבר המפלגה ובעל משרה ממשלתית גבוהה בקומבינט החלבי (מעין „תנובה"), סידר אותי בעבודה ועזר לי להירשם במשטרת ווילנה כתושבת מלאת־זכויות.

מבני משפחתי לא מצאתי אף אחד. תיכף התחלתי להתעניין באפשרויות ההגירה לארץ. 12 שנים לחמתי על זכות זו, ורק ב־1969 קיבלתי את הרשיון.

חמש־עשרה שנות נעוריי ביליתי בטייגה של חבל יאקוטסק, בסיביר, בתנאים של קור אימים, סופות שלג עזות, ערפלי כפור, תת־תזונה; בעבודה מפרכת, שהיא רק עבודת גברים. ואני, יהודיה יחידה, צועדת ביערות־עד עד למתנים בשלג העמוק בחורף, ובמים הקרים כקרח של הלינה בקיץ, ועובדת בצוותא עם גברים, שחלק גדול מהם פושעים, גנבים ורוצחים — וכל זה, כדי להגיע לימים טובים יותר.

180 חודשים, שהם 6480 ימים ולילות — ללא קרוב וגואל! ימים ולילות גדושי־תלאות, מפחי־נפש, הזיות ומאוויים של נפש צעירה; ימים ולילות של נדודי־שינה ושל פחד מהנ.ק.ו.ד., שרצו ללכוד אותי ברשתם ולפתותני לחיי־סוכן, הלשנה וגרימת צרות לזולת. או־אז היו מזכים אותי ב„סוכריה".

מצפוני נשאר נקי. נאבקתי ויכולתי להם.

יום אחד בטייגה הסיבירית

בינות יערות־עד, בשממת שלגים, משתרע מלבן. משלושת עבריו סוגרות עליו חומות של גזעי־עצים אפורים, שצמרותיהם עטורות רעמות־שלג, ומהעבר הרביעי — מרחב עצום, מרופד במרבד לבן, נוצץ כקרחת לאור החיוור של הסהר. זהו מישור הנהר הענק, לינה, הרובץ לרגלינו סביב — דממה והוד מעשי־בראשית.

בשטח פנוי זה, בקרחת זו, נכון לי המזבח, עליו הקרבתי את כוחותי ואת נעוריי.

אל השמים מזדקרות ארובותיהן של באראקים — שיכון לנו ה„ספצפרסלנצים", ועוד כ־20 בתי־עץ קטנים בשביל יתר הפרעלים. הארובות פולטות עשן.

השעה 5 בבוקר. משכימי־קום הסיקו כבר את התנור הגדול ומחממים את המרק, המוכן עוד מאמש. בשעות הלילה חדר לבאראק הקור העז. השמשות כוסו בשכבת כפור עבה, המתחילה להינמס.

התעוררתי. הנני נושמת אוויר קר ומתעצלת לקום. לא ישנתי די. אך הרעב מנקר בקיבה ובראש, ועל־כורחי הנני מזדחלת מתחת לשמיכה החמה.

אור העששית הדל מפיץ צללים מסביב. לאורך הקירות — תריסר משטחי־קרשים ברוחב של מטר. אלו הן מיטות־העץ, ה„נארות". ליד כל מיטה כזו מחובר לקיר שולחנון מקרשים. פה פינת האוכל. המעבר בין הנארות הוא חצי מטר, ומתחתן — כל רכושך: מזוודות ושקים מבית־ההורים.

תנור הברזל עם צינורות הפח המגיעים עד לארובה כבר לוהט ואדום מן האש. משני צדדיו במלוא הרוחב תלויות מיטות־העץ, המחוברות לתקרה, ומעליהן — בגדי־הסחבות, שנתלו שם רטובים בטרם לילה, ועכשיו הם כבר יבשים. משיכה קלה — ובידיי מכנסיי הרפודים צמר־גפן והפופייקה, יבשים וחמים. אני גולשת לתוכם, נוטלת כפות אחדות מרק עם לחם, לוגמת ספל תה — וכבר בוקע את הדממה צלצול הפעמון הענק (שהובא מאיזור שהי כנסייה), התלוי על עמוד באמצע המגרש. זמן לצאת לעבודה. אם השתהיתי קצת, מיד מתפרצים עלי הממונים על הבאראק בקולות ובגידופים:

— מהרי, מהרי בת־כלבה, פן תאחרי לעבודה.

בחוץ עדיין חושך. רק הכוכבים נוצצים מלמעלה, כאילו מברכים את היוצאים. כמה יפה ומחריד העולם שמסביב. יוצאים ברגל אל תוך נבכי היער הרדום. שלג ירד בלילה. השבילים כוסו ונעלמו. שוב אנו חורשים תלם חדש במעטה השלג. צועדים בחשיכה כשעה. נעשה חם. הזיעה ניגרת מתחת מטפחת־הראש על המצח וחודרת לעיניים. הערפל כבד. מכ־ביד עליו הכפור של מינוס 50 מעלות.

הגענו למקום הכריתה. שניים־שניים מת־פזרים אנו על פני שטח רחב לכל העברים. אני וחברי לעבודה, גוי ליטאי, מתקרבים אל אחד העצים הדוממים, שצמרתו לוטה עדיין באפילה. בזריזות מסלקים את ערימת השלג שמסביב לגזעו עד לשכבת האדמה הקפואה. לאט־לאט אני נוגסת בגרזן מהגזע חתיכות־חתיכות עד לעומק המתאים, עוברת לצד השני — והמשור נכנס לתפקידו. שנינו כור־עים על ברך או עומדים רכונים, מושכים במונוטוניות את המשור, וכורתים בזמזום חיי־ענק זה. נשמעת גניחה קלה. אנו קופצים הצדה. עץ האורן נוטה אט־אט למטה. עוד רגע — והענק קורס תחתיו ומחולל עם נפי־לתו סופת שלג. עתה מקצצים בגרזנים את הענפים, אוספים אותם לערימה — ומדליקים אותה. הגזע נחתך לפי מידות סטנדרטיות. הנורמה שלנו היא 8 מטרים מעוקבים, שהם בממוצע 40—30 עצים.

מגיעה שעת ארוחת־הצהריים. מוציאים מן התרמיל את מנת הלחם הקפוא ושמים אותה על גזר־עץ ליד המדורה לקלייה. כן גם ממי־סים שלג בפחית. המים רותחים, והתה מוכן. אחרי שעת מנוחה חוזרים לעבודה.

השעה — רבע לחמש בערב. העבודה נר־שמת על־ידי פקיד המשרד. חותמים על המס־מך, וגורל הנורמה — של הלחם והחיים — נגזר עליך. מעיפים מבט מסביב: היה יער, ועכשיו — שדה־קטל. זמן לשוב „הביתה״.
דמדומים. השמש נעלמה מאחורי אמירי האילנות. הקור גובר. המכנסיים והפופייקה, האנפילאות והכסיות רטובות מזיעה ומהשלג העמוק. אני מרחיבה את צעדיי, ובראשי — מחשבה אחת: מרק חם ולחם טרי.

בבואנו למגרש המחנה אצים לתפוס תור לחנות הקטנה, לקבלת מכסת־הלחם: 800—600 גרם. פעם בחודש מקבלים גם מיצרכים אחרים: קילוגרם סוכר, 2 ק״ג גריסים, 700 גרם חמאה, חפיסת תה ושתי חפיסות מאכורקה לעישון. באין חמאה מקבלים בעד כל 100 גרם קילוגרם בשר־סוס.

עם הכניסה לבאראק נחלצים מבגדי־הע־בודה. הכול נתלה לייבוש. התנור מוסק. הז־קנים והילדים שנשארו במקום כבר הכינו את ארוחתם. אנו תופסים את המקומות המתפנים על הכיריים. מי שלא הספיק להרתיח את תבשילו — הסיר שלו מוסט הצדה. התור שייך מעתה לאנשי־היער.

התבשיל מוכן. אני מלעיטה את עצמי בתב־שיל ה„מעדנים״ שלי, אך אין לי תחושה של שובע. רעבה באתי ורעבה נשארתי. אין ראדיו, אין עתונים, כל מיני שמועות מהחזיתות פורחות באוויר. כל אחד קולט ומספר את הרצוי לו. הליטאים מפיצים סיפורי־בדים או־דות נצחונות הגרמנים. המועקה בלב גוברת. מלבד שמועות אלו נשמעים דברי ריב ומדון ורכילויות.

השעה תשע. אני ממהרת לעלות על יצועי, נרדמת והוזה על אוכל, אהבה ועל ימים וש־נים שחלפו.

מחר שוב יום עבודה, אחד מאלפים כמוהו.

בתיה גולדשמיד־פרבוזניק

למאמצים — חיזקו ואימצו!

„נזכור" — זה שם החוברת, בת 50 עמוד, שהוציא בית־הספר „גאולים" בבת־ים, אשר אימץ לעצמו את קהילת ינובה.

המורה ריבה שאולביץ, מרכזת פעולת האימוץ, מספרת:

גדלתי על ברכי הסיפורים והזכרונות, כפי שנהגה אמי המנוחה לספר ולתאר, עד כי ינובה הפכה אצלי עיירה חיה ומוכרת היטב, אם כי גדלתי בה רק בשנתיים הראשונות לחיי.

טקס ההנצחה נערך בט' בטבת תש"ל. המעמד היה מרשים ביותר והזעזוע עמוק. האורחים — וביניהם רבים מבני ינובה — חשו מחדש את חוויות הימים ההם, ולא יכלו לעצור בעד רגשותיהם שגאו.

גם על התלמידים, שלקחו חלק פעיל בתכנית או חזו בה, השאיר הטכס רושם רב, עד כי הגיעו לכלל הזדהות עם גורל אנשי העיירה. והדבר בא לידי ביטוי ברשימותיהם.

„הרגשתי ממש כאחת משארית הפליטה שנשארו מינובה. דמעות החלו זולגות מעיני" — כותבת רבקה שמי.

גם חיה לוברבוים מעידה על כך: „הרגשתי כאילו אני עצמי הייתי באותה עיירה ינובה והשתתפתי בכל החוויות... והזדהות מילאה את כולי... ערב זה נתן לי המון ולכל אלה שנכחו בו".

זאת מאשרים גם דברי שאר התלמידים שבחוברת.

ביום הזכרון, בט' טבת תשל"א, נפתחה גם פינת הזכרון, הוא חדר ההנצחה, אשר בהכנתו השקיעו התלמידים עבודה רבה ומסורה.

הטכס נפתח בדברי רחל אנגל, מנהלת בית־הספר, ולאחר מכן נשאו דברם מנחם לווין ויצחק בורשטיין. כמו־כן דיבר נציג יד ושם.

חדר-הנצחה
לקהילת „ינובה" שבליטא

באזכרה בבית־הספר „גאולים", בת־ים, שאימץ את עיירתנו ינובה בנשיאות: זאב אופק, י. בורשטיין, הרב אריה ליפשיץ, נציג „יד ושם", המנהלת רחל אנגל, המורה ריבה שאולביץ, ילידת ינובה, בתה של ינטיל סלומין, המורה מעוז שפי

בני ינובה והורי התלמידים

תלמידות מזדהות בהצגה עם גורל יהודי ינובה

תלמידי בית־הספר בחזיון ביום הזכרון

התלמידים מאזינים לדברי זאב אופק. לידו — המנהלת רחל אנגל

בתכנית ההופעות השתתפו תלמידים רבים, אשר נתנו ביטוי להזדהותם במישחק, בדיבור ובשיר. השחקן מאיר צורף **קרא קטעים מספרות השואה.**

היה זה טכס התייחדות, שהשאיר רושם עז על כל משתתפיו.

ועל כל זה — מלוא הערכתנו והוקרתנו ליוזמי רעיון האימוץ ולמבצעיו — מורים ותלמידים כאחד.

על אשר חיזקתם את ידינו — תחזקנה ידיכם!

חדר קטן המכיל כל כך הרבה

קהל רב נאסף ממקומות שונים בארץ. באו במיוחד, כדי להשתתף בערב הזכרון ליום השואה הכללי ולפתיחת חדר ההנצחה לק־הילת ינובה שבליטא, שהוכחדה בשואה.

ניכר היה, שערב זה יקר מאוד לכולם. שנים רבות עברו מאז; אך זכר העיירה על נופיה ואנשיה חרות בלב כל אחד כתמונה חיה. המיפגש מעורר זכרונות נעורים שסופם כאב ועצב רב.

חדר ההנצחה נפתח למבקרים. חדר קטן המכיל בתוכו כל־כך הרבה. עולם מלא של חיים שהיו. הבטתי בפני המבקרים. התרגשות אחזה בהם. חיפשו פנים מוכרות בתמונות, נופי ילדות. הבתים, הרחובות — הכול נת־מלאו חיים. סיפורים וזוטות הועלו מנבכי העבר. קשה היה להינתק מהמקום.

הרגשת, שהנה נמצאה פינת ייחוד לבית ההורים שחרב; פינה, שהיא החוליה המקשרת בין אותו דור, שחזה על בשרו את מוראות השואה, והדור הצעיר, שגדל חופשי ובטוח; ילדים, המשתדלים בכל יכולתם להבין את גודל האסון, לחוש את כאב העם.

המבוגרים מכירים תודה לבני דור ההמשך, הלומדים להכיר את עיירות ישראל בגולת אירופה על־ידי העלאת פרקי הווי מחיי העיירה.

תהא זו נחמתם — ולו נחמה פורתא — של כל אלה, שאיבדו את יקיריהם ושל אלה שניצלו מהתופת הנאצית.

ריבה שאולביץ

מתוך „ניר", בטאון תלמידי בית־הספר

הזדהות

...התרשמתי עמוקות מחדר ההנצחה, כאילו היינו אנו באותה קהילה ינובה (אילנה זבדון)

...מבין קהל הנוכחים בטקס נשמעו קולות בכי. גם דמעותינו חנקו את גרוננו. בקושי רב עצרנון. הגיע חלקנו בטקס. עלינו לבמה ב־הרגשה שאנו חלק מאנשים אלה. עלי להודות, כי לא הבנו כראוי את משמעות המלה שואה; אך לאחר ששמענו מפי בני העיירה את מה שעבר על קהילה זו ואנשיה, נתמלא לבנו יחס כבוד והבנה אליהם ואל כל אנשי קהי־לות ישראל, שעלה עליהם הכורת הנאצי.

(יצחק לוי)

מרשמי תלמידים מטקס ההנצחה, מתוך אותו בטאון

טקס הזכרון פתח פצע שאולי לא יגליד. אולי? האם אפשר לשכוח?
והשאלה הנוקבת: איך אפשר היה לחולל זוועה כזאת?
החוג הדרמתי של בית־ספרנו מעלה מסכת מחיי הילדים בגיטו, המביאה לידי דמעות. ניכר שבלבות הצופים צפים ועולים זכרונות. אני מנסה לכבוש את דמעותי ובלבי תפילה: שלא תחזור שואה כזו, שלא נצטרך עוד לבכות קהילות ישראל.

אורלי מנדלסון
תלמידת כיתה ח׳

בט׳ בטבת תשל״ב התכנסנו כמנהגנו להעלות את זכר קרבנות השואה.
הטקס נפתח בקריאת ,יזכור׳ ובאמירת ,קדיש׳ ו,אל מלא רחמים׳.
בשם „יד ושם" נשא את דברו מר שני. עורך ספר ינובה, שמעון נוי, התעכב בדבריו על הקווים המיוחדים של יהודי העיירה ושל הנוער ועל גילויי ההתנגדות.
השחקן מאיר צורף קרא קטעים מספר ינובה והעלה פרקים מתוך חוויותיו האישיות בימי המלחמה. דבריו נאמרו באידיש וכוונו, בעיקר, לעולים החדשים.
החוג הדרמתי של ביה״ס, בהדרכת המורה רות ליפשיץ, העלה קטעים מחיי הילדים בגיטו. הקטעים לוקטו מתוך הספרים „הילדים מרחוב מאפו" ו„אין פרפרים פה".
המסכת היתה מרגשת ביותר וזעזעה את לבבות כל הצופים בה.
המפגש בין הנוער הגדל בארץ, שלא ידע את אימי הגיטו, עם אנשי העיירה מפיח רוח עידוד ותקווה בקרב כל הנוכחים.
בזאת אנו מקיימים את הצו:
לזכור ולא לשכוח! — ומצהירים, כי שואה כזו היה לא תהיה עוד.

ריבה שמואלביץ
מרכזת פעולות האימוץ

לזכר נופלים

יצחק פגירסקי

שנינו נולדנו בינובה, והיינו בני אותו הגיל בערך. הכרתי את יצחק (מיצל) עוד מילדותו, אף שלא למדנו באותם בתי־ספר, מכיוון שלפי רצון אביו הוא קיבל חינוך דתי יותר מזה שניתן לי.

בשובנו לינובה מהגירוש בסוף 1921 פגשתי את יצחק בקובנה כתלמיד הגימנסיה הריאלית העברית. ב־1922 נתקבלנו שנינו לבית־הספר לרפואה באוניברסיטה הליטאית. יחסי־הרעות בינינו התהדקו. במשך שנתיים ישבנו על ספסל לימודים אחד, עבדנו עבודה מעשית תמיד באותה קבוצה וביחד התכוננו לבחינות. ב־1924 החליט להמשיך את לימודיו בצרפת. ושוב נפגשנו בשטרסבורג. ב־1926 עבר לפריז. שם סיים את לימודיו.

בשובי לליטא ב־1932 מצאתי, שיצחק הספיק בינתיים להקים משפחה ומשרת כרופא בצבא הליטאי.

ב־1933 עלה עם משפחתו ארצה, וב־1934 עליתי גם אני. הוא נשאר בתל־אביב ואני הצטרפתי לקיבוץ. היינו נפגשים באקראי, ותמיד נהניתי מפגישותי עם ידידי הותיק.

ב־1941 זימן אותנו הגורל שוב: התגייסנו כרופאים לצבא הבריטי. יצחק נשלח למצרים, ואני — לסודן ולחבש. ב־1943 הגיעה אלי הידיעה המזעזעת, שיצחק איננו עוד. נפל באוקטובר 1942...

אי־אלה קווים לדמותו, כפי שנשמרו בזכרוני: ראשית כל — דייקנות וחריצות. אם היה קובע עתים ללימוד, שום דבר לא יכול להזיזו ממשנתו. היה בו יושר פנימי. דברים שבהם האמין, הגשים עד הסוף. היה מדקדק בקיום מצוות „תוצרת הארץ". עניו היה: למרות היותו אמיד, גבה־קומה, חסון ויפה־תואר — לא שאף להתבלט ולא התפאר בכך.

פתיל חייו נפסק במיטב שנותיו, והוא רק בראשית שנות הארבעים לחייו.

יהי זכרו ברוך.

ד"ר שמעון ז"ק

ירובעל לביא

ירובעל, בן רחל לבית זיסלה ושלמה לביא־לבקוביץ, נולד ביום א' בתמוז תרפ"ד. הורתו, גידולו וחינוכו בעין־חרוד. בילדותו התייתם מאמו. צנוע בהליכותיו, ישר־לב ותמים בדרך חייו, מת־גלה מילדותו כאחראי ומסור בכל עניין שהופקד עליו. עם צאתו מבית־הספר השתלב בעבודת המשק ובחיים. היה פעיל בפעולות ההגנה של המקום. עבד בקביעות בדיר. בשלהי 1944 התגייס לבריגדה העברית בצבא הבריטי. תחנותיו: סר־פנד, מצרים, איטליה, אוסטריה, בלגיה, הולנד, צרפת. בשובו מהצבא חזר בשמחה לעבודת המשק ולהווי החיים בבית. נקבע כעובד בפרדס. בתקופה האחרונה, הנסערת, ראה את ייעודו בהגנה והתמסר לכך בכל מרצו ואונו. נתגלה כמדריך מחונן ומילא באחריות תפקיד מ"כ. ביום ח' אדר ב' תש"ח החיש תגבורת לעזרת חבריו בקרב הגלבוע ונפל.

כזאת היתה אמו

הלל נולד לאמא — נו, מה יש להגיד על אמא זו? — מעיינות אהבה פיכו מתוכה לכל שסובב אותה ומתוך אלה ידעה להפריש את העמוקים שב־מעיינות אהבתה לילדיה...

באחד ממכתביה שכתבה לאביהם של ילדיה, בהיותה מרוחקת לכמה ימים מביתה, נמצא מזמור־הלל: — — — „עכשיו אני חושבת, מה גדול כוחם של הילדים, כשאני נזכרת בהלל, הנני מר־גישה שכל תאי־הלב מתמלאים אור, שמחה ואהבה. נדמה לי, כאילו אור השמש וצפצוף הציפורים רק בזכות הילדים קיימים. הכול מפליא ביופיו ובטובו..."

„הלל" קראה לו. אמרה: לבננו הבכור שם „ירובעל" קראנו. הוא ינתוץ אלילים, עליו להיות היורש לתכונתך הלוחמת... ואילו זה יהיה יורשי שלי; כהלל הזקן במסורת היהודים ידרוש גם הוא אחרי השלום, אחרי המתינות ואחרי האהבה.

כזאת היתה אמו יולדתו.

אבא

מתוך הספר „בנים", הוצאת עין־חרוד, תש"ט

הלל לביא

הלל בן רחל ושלמה נולד בעין־חרוד בי"א באב תרפ"ט. בהיותו בן שנה ושלושה חודשים מתה עליו אמו.

מילדותו התבלט בין חבריו בעצמיותו ורוחו הסוערת. לימים, כשיצא עם בני־כיתתו מבית־הספר ונכנס כחבריו למשק הפך, כמובן מאליו, למרכז החברה, למעורר ויוזם לפעולות רוחניות וחברתיות של חבריו.

בחר כענף עבודתו הקבוע את גינת־הבית.

עם פרוץ המאורעות והמלחמה לקח בהם מיד חלק פעיל, תחילה כחניך השורה במקום ואחר־כך כמדריך ומאמן לצעירים ובוגרים. השתתף בקרב הגלבוע, בו נפל אחיו הבכור ולאחר־מכן נשלח לקורס ארצי למדריכים. בערב הפלישה התנדב מן הקורס ליחידת הפשיטה של הפלמ"ח בנגב והש־תתף בכל פעולותיה הנועזות.

יצא בשיירת הג'יפים להגיש עזרה לכפר־דרום ב־14.6.48 (לאחר הכרזת ההפוגה הראשונה), ובדרך חזרה מן הכפר, בז' בסיון תש"ח, נפגע בפגז מצרי.

ביום השנה למותו הובאה גויתו לקבורה באדמת עין־חרוד.

מרדכי הרמן

סגן **מרדכי הרמן**, בנם של **חביבה לבית פרסקי וישעיהו**, נפל באזור תעלת סואץ בד' אלול תשכ"ט (18.8.69).

היכרותי עם מוטי התחילה בשנת 1964, כשנכנסתי להדריך את גדוד החורשים בקן השומר הצעיר ברמת־גן. נפגשתי בנער מיוחד, אך מרכזי ופעיל.

מוטי אהב מאוד טבע ובעיקר בעלי־חיים. בחג הביכורים תשכ"ד ביקר בנגבה. כל אותו יום היה מוטי מלא ציפייה למירוץ הסוסים. הוא הסתובב ליד האורווה, ביקר אצל הסוסה ובדק אותה מכף־רגל ועד ראש.

ולבסוף — ההתחרות עצמה. מוטי דוהר על סוס ועיניו מבריקות — על הדשא במרכזו של הקיבוץ. המשאית שלנו מחכה, הנהג צופר (בכדי לחזור לרמת־גן), נוסעיה יושבים כבר מוכנים לנסיעה; כולם, פרט למוטי. הוא איננו יכול להיפרד מהסוסה. „תסעו, אני כבר אחזור לבד" — צעק לעברנו.

ידיעתו הרבה בחקלאות הדהימה אותי לפעמים. הוא התמצא בגידולים, בהשקייה, במכונאות ובטרקטורים — זמן רב לפני שהתחיל לימודיו בחדרה.

באהבתו לטבע היה חניך אידיאלי לתנועת־נוער.

מוטי למד בחדרה 3 שנים.

עקבתי אחריו רק בתקופה הראשונה, בתחילת דרכו שם. אני חושב שתקופת ביה"ס החקלאי היתה מיפנה חשוב בדרכו של מוטי אל העצמאות והבגרות.

ביקרתי פעמים בבית־הספר, שוחחתי עם מדריכיו של מוטי, זוכר אני את סיפוריו הרבים על מעמדו והרגשתו בבית־הספר ובחברה — כיצד הוא מפעיל את הציוד המיכני בפלחה, במוסך, כיצד הוא עובד כמפעיל של כלים חקלאיים אצל איכרי חדרה. אכן באותו בית־ספר מצא מוטי את מקומו למרות הניתוק מרמת־גן, מחבריו, ואף דחיית יציאתו לצבא.

גם לאחר שחזרתי לנגבה נמשך הקשר בינינו. מדי פעם, בשבתות, היה בא מוטי לבקרנו ועימו כמה מידידיו. אודה, שכל ביקור השאיר בנו תחושה מיוחדת.

זוכר אני את מוטי, חייל במדים ונעלים צבאיות גבוהות, עומד בחושך ומתעקש להיכנס לבית־התינוקות להציץ בבננו הפעוט הישן. לנו נראה הדבר קצת מוזר, אך היה כל כך כן ואמיתי מצידו! הבת הגדולה ידעה כבר את שמו וזכרה אותו מביקור לביקור.

או אותן פגישות בשדה, במרחק קילומטרים מהמשק. מוטי היה מופיע בשדה — אלי בא. לא הייתי בבית והלך לחפשני בשדה ובא כולו חיוך ושמחה, נותן עצות מקצועיות — על טראקטור, על עיבודים. כולו עליצות ובטחון בחיים, כולו סימני־קריאה ללא שאלות.

הפגישה האחרונה עם מוטי היתה לאחר שסיים את השתלמותו כקצין שריון. ישב מולי קצין בוגר, נער שצה"ל מפקיד בידיו אחריות עצומה. החלפנו רשמים על סיני, על תעלת־סואץ. מוטי סיפר על תוכניותיו בצבא. נפרדנו, הוא נכנס ל„סאב" הלבנה, התניעה ויצא לדרכו. אמרה לי שושה שעמדה לצידי: ראה, הכרנו נער והרי הוא מבוגר, האם האמנת פעם שמוטי „השובב" שלך יהיה קצין?

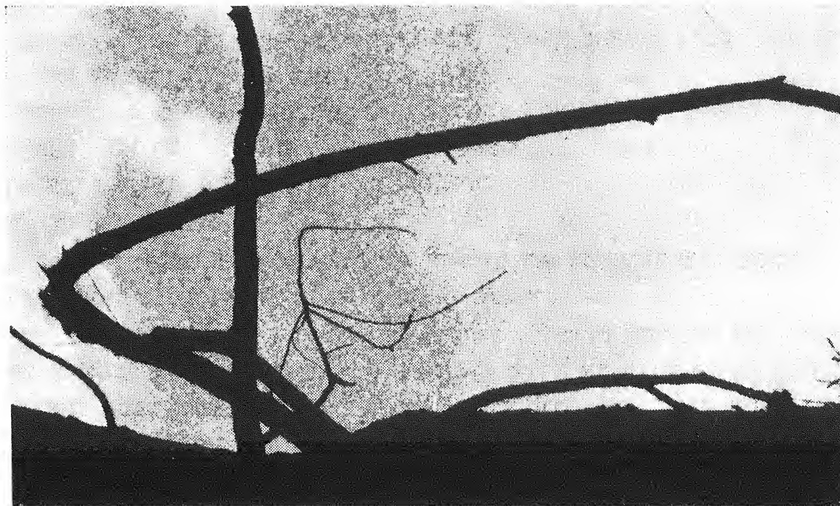
למוטי היתה רוח התנדבות עצומה: לזנק קדימה, לעשות, לעזור, להצליח, להוכיח את עצמו. כמה היה גאה על מעשיו ב„ששת הימים", בקיבוץ האון, כשלקח אמבולנס ובעצמו הוביל פצועים, והוא אך נער בשירות הלאומי.

נדמה שלמעינות המרץ שלו לא היה גבול... אך... אך מוטי איננו; מוטי, שכה נקשרנו אליו וכה חיבבנו אותו, שהיו בו כל תכונות הנעורים: לבלוב, צחוק וחדשנות. הלב ממאן, ההגיון מסרב, אך העובדות זועקות.

שושנה וגרשון וילן, נגבה

הגלילי (גלנטרייצ'יק) אליהו

נולד ב־1913 בווילנה וגדל בינובה. עלה לארץ ב־1933. נפל במלחמת השחרור, בגליל המערבי בגיזרת נהריה, ב־27.7.48.

יאנאווע

אבליק
צוריק

ישראל יעקוב פאגער (אמעריקע)

אונזער גרויס־שטאטישע שטעטעלע

אונזער געבורסט־שטאט, דער שפיל־פלאץ פון אונזער קינדהייט, דער אנפאנג פון דערזעהן אונזער וועלט, אין וועלכער מיר זיינען געבארן. אין אונזערע יונגע מוחות, פון די לויפענדע יארן, פון דעם שווינדעל בארג, יאנאווע, האב איך דיר דערזעהן, בינסטו געבליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון.

פון קיידאנער גאס ביז דעם אונענדליכן שאסיי, פון אונזער קלארן לויפנדן, פליסנדן טייך וויליע, ביז דעם בית־עולם בארג, זיינען דיינע הייזער אויסגעשפרייט געווען. דער יענער זייט האט אויך א טייל אונזער יאנאווע געהאט. פריער וועלוועל פראמער און נאכהער שניאור סעסיצקי, דער קאזיאנער רב, מיט דעם פאראמס לאנגע שטריק דעם יענער זייט צו אונזער געבורטס שטאט צוגעבונדן; מאיעסטעטיש געשוואומען הין און צוריק דער פאראם און שטענדיג געפירט און געבראכט נייע קונדן.

איך זע דיינע גאסן און געסאלעך, דיינע שולן און בתי־מדרשים, דיינע קלויזן און דיין חסידישע שטיבל און — להבדיל — די רוסישע צערקווע און דעם מאהילניק ניט ווייט פון דעם בית־עולם, און דעם קאטוילישן קאסטיאל אין אונזער מיטן אידישע שטאט, וואו עס פלעגן זיך פארזאמלען פון די ארומיקע דערפער די קריסטלעכע באפעלקערונג זייער ג׳ דינסט אפצוריכטן און פאר זיך גוטעס בעטן. אויף זייערע יום־טוב׳דיקע טעג האבן די יאנאווער אידישע קרעמער פון דעם מארק געוואַרט, די דארפישע באפעלקערונג זאל קומען זייערע נויטיקע זאכן קויפן און פון די גראשנדיקע רווחים זייער חיונה פארדינען.

איך האב געהערט פון זייערע קירכעס גלאקן קלינגען / און האב געהערט פרייטאג פאר ליכט בענשן דעם שול רופער מיט זיינע גאנצע כוחות אין שול אריין זינגען / איך האב געזעהן דיינע חתונות און געהערט דיינע מוזיקאנטן שפילן, חתן־כלה צו דער חופה לעבן קלויז צו זייער חתונה פירן / און האב געזעהן די מחותנים אין זייער פרייד זייערע קינדערס חתונה טעג מיט שמחה באצירן.

איך האב געזעהן דיינע לוויות און געהערט די הספדים און דעם תהלים זאגן. די תלמוד־תורה אינגלעך פארויס פאר דעם ארון „צדק לפניו יהלך" רופן, און דער שמש מיט דער פושקע קלאפן און קלינגען: „צדקה תציל ממות" מאנען. איך האב געזעהן דיינע שמחת־תורה"ס מיט אידישער שמחה און הארציקע פרייד / און האב געזעהן און געפילט די אימה פאר א פאגראם אויף אונזער שטאט מיט שרעק און לייד.

יאנאווע! איך האב געזעהן דיין יוגנט צו פארטיידיקן אידישע לעבנס, האב און גוטס פאר א פאגראם זיך געגרייט, אין יעדע פון די 8 שולן און קלויזן די צוואנציג אידישע בחורים מיט לײדיקע הענט ניט געזעסן / און צוליב דעם האבן די רשעים'דיקע גוים פון די ארומיקע דערפער דעם באשטימטן טאג פארגעסן / קיין גוי איז דעם טאג אין יאנאווע פאר א רפואה ניט געווען / קיינער האט א גוי ניט געזעהן / אונזער שטאט אין כמעט אינגאנצן א אידישע געווען:

דער מילנער און די ברויט בעקער
אפילו די האלץ האקער
סטאליארעס און די שמידן
אלע געווען טייערע אידן
שלמה דער גאלער און שערער
לייזער דער קוימען קערער
בענצע דער טויבער וועכטער
אייזיק סעגאלאווסקי — איין זון מיט עלף טעכטער —

די שענסטע שיינהייטן פון אונזער שטאט מיט דעם אידישן חן, יעדע איינע א שיינע בת־ציון. איציק דעמבא דער שניצער און איציק דער בלעכער / וואס האט געקענט קריכן פלינק אויף דעכער / זיינען געווען די אנפירער פון דער פאזשארנער קאמאנדע / און נאך אידישע בחורים, אלע צוזאמען געווען די אידישע פייער־באנדע.

קיידאנער גאס

האט זיך געדארפט רופן די רוסישע גאס, ווייל אין דער גאס האבן געוווינט בלויז רוסישע איינוווינער מיט גרויסע גערטנער און סאדן מיט פרוכט ביימער, בלומען פון די שענסטע פארשידנארטיקע קאלירן, וואס האבן מיט זייער שיינקייט פארשטעלט און באפוצט די אלטע קליינע הייזקעס, וואס האבן שוין קיין כוח געהאט צו שטיין. בלויז איין הויז איז אין מיטן גאס א שיינע געווען, וואו דער פריסטאוו האט געוווינט. אין דעם זעלבן הויף איז א„זשענסקע אוטשילישטשע" געווען, וואו די גרעסטע צאל מיידלאך זיינען געווען אונזערע אידישע טעכטער פון די פארמעגליכערע עלטערן, 15—14 יאריקע, גערעדט צווישן זיך די רוסישע שפראך, אויסגעפוצט אין ווייסע פארטיכלאך און שווארצע קליידלאך מיט פארקעמטע קעפ און פאר־פלאכטענע לאנגע צעפ. אט די שיינקייטן קענט איר אין דער היינטיקער מאדערנער וועלט ניט געפינען און ניט באגעגענען און ניט זעהן. עס זיינען בלויז אונזערע אידישע טעכטער די חנעווודיקע, אונזערע אייגענע יאנאווער געווען.

ווער עס האט אונזער קיידאנער גאס ניט געזעהן אין שבת־קודש'דיקע טעג דורך די זומער חדשים — דער האט קיין שיינקייט קיין מאל געזעהן. די גאס איז געווען לאנג, גלייך און ניט ברוקירט, די דריי מעלות פאר א שפאציר גאס, און צו דעם זיינען אין די פאדערשטע רייען פון ביידע זייטן גאס קארשן־ביימער פארפלאנצט געווען. אין דעם ווארעמען פרילינג, אין די קארשן ביימער בליהינג, איז די גאנצע גלייכע גאס אין ווייסע בליהינג אויסגעפוצט געווען, און ווען די קארשן זיינען אויסגעוואקסן האבן די ביימער זיך באגרינט און פאררויטלט. אט די גאס איז געווען דער דורך שפאציר פארביי די וואסער מיל, וואס האט מעל פאר שבת'דיקע חלה געמאהלן, דורך א שמאלן וועג צווישן געדיכטע ביימלעך צום הויכן שווינדעל־בארג זיך געשלענגלט.

דער שווינדעל בארג

וואלד און פעלד איןביימער שאטנס, פרישע לופט און א אנגענעמע דופט פון סאסנע ביימער און דער ריח פון טרוסקאווקע גערטנער האט אלעמענס הערצער דערפרישט און דערפרייט, און יעדער איינער אדער איינע האבן געפונען אויפן בארג דעם שבת׳דיקן נויט פאר פרייד און שיינקייט, וואס זיי האבן געזוכט.

שעמעוודיקע חתן־כלה, וואס האבן מורא געהאט פאר איין עין־הרע — האט די כלה מיט אירע חבר׳טעס אויף קיידאנער גאס שפאצירט, און דער חתן מיט זיינע חברים דעם זעלבן וועג געגאנגען; און ווען דער חתן האט אויף דעם שפאציר די כלה געפונען / האט ער איר פארן האנט גענומען / די שעמעוודיקע חברים האבן נאכגעפאלגט די כלה מיט דעם חתן / און עס איז געווארן שמחה וששון. די יונגערע יאנאווער שעמעוודיקע בחורים און מיידלאך, וואס האבן געוואלט זיך אויסהיטן פון ברייזער גאסער פרויען־אויגן / זיינען געלאפן אדער געפלויגן / אבער ביי דעם שווינדעל בארג האט די געליבטע מיידל איר געליבטן בחור געטראפן / און דער געליבטער האט לאנג ניט געדארפן ווארטן און אומזיסט האפן /. אלע זיינען געווען צופרידן פון דעם שבת׳דיקן גליק / ביז מען האט געדארפט גיין פארנאכט אהיים צוריק.

אבער עס איז אויך א אידעאליסטישע יוגנט אין יאנאווע געווען, וואס האט געזוכט עפעס פאר דער מענשהייט אויפטאן.

איז דער שווינדעל בארג געווען דער בעסטער פלאץ פאר פארזאמלונגען פון יאנאווער פארטייען. דער סאסנאווער וואלד האט אלעמען פארשטעלט. אונזער תלמוד־תורה לערער יאכנאוויץ האט געהאלטן א רעדע ביי א פארזאמלונג אין וואלד פאר אלע אידישע פארטייען. און אזוי ווי שמואל׳קה בראנדווין דעם קאפליצער מלמד׳ס זון און דוד׳קע, וואס איז געווען ביי חיים לעווין אין אפטעקארסקן מאגאזין, זיינען מיר געווען מיטגלידער אין דער יוגנט ס.ס., האט מען אונז ניט אוועקגעטריבן. שומרים זיינען געשטאנען און געהיט טאמער קומט אן פאליציי. סך־הכול האבן געמוזט זיין אין יאנאווע 6 סטראזשניקעס מיט איין אוריאדניק, אבער פראקלאמאציעס מיט רויטע טינט האט מען געטיילט. האבן די שומרים געדארפט געבן א סיגנאל, אז מען זאל זיך צעגיין און צעטיילן אין קליינע גרופן. אזוי איז דער טאג פון פרייד פאר אלעמען אויף דעם שווינדעל בארג געווען.

ווען די זון האט זיך אנגעפאנגען אראפלאזן נידעריקער צום שווינדעל בארג, די שאטנס פון די ביימער האבן גענומען לענגער ווערן, האבן זיך אלע גענומען אהיים קלייבן. פון דער הויכקייט פון דעם בארג האט זיך יעדער זיין יאנאווע געזעהן, די גאלדערנע זון מיט די לעצטע שטראלן האט באלויכטן אלע דעכער /

צי איז די הויז געווען נידעריק אדער העכער /

איז די הויז געווען גלייך אדער קרום /

די זון האט געלויכטן אומעטום.

קיידאנער גאס האט דעם שענסטן פאראד געזעהן. דאס אידישע יוגנט האט זייער שבת באגלייט, אויסגעפוצט און אויסגעצייכט. זייער וועג אהיים האט דורך ברייזער גאס געפירט, און דאס איז אפשר דאס שענסטע, וואס ברייזער גאס האט געזעהן — דאס אידישע יוגנט איז זייערע געווען...

אשרי עין ראתה כל אלה.

אפרים זילבערמאן (אמריקע)

פראדוקטיוו, קולטורעל און אייגנארטיק

יאנעווע איז געווען פון די וויכטיקסטע און פארווארצלטסטע יידישע קהילות אין ליטע. דורכן פאַריקן יאָרהונדערט האט זיך שנעל אנגעהויבן פונאנדערבויען דער גרויסע יידישער יישוב אויף די שיינע ברעגעס פון טייך ווילי, 30 קילאָמעטער צפון־מיזרחדיק פון דער גובערניע־שטאט קאָוונע. נאך אלס קינד געדענק איך, ווי דער עלטערער דור פלעגט ווי מיט שרעק דערמאנען די „גרויסע שרפה", וואס דאס שטעטל האט דורכגעמאכט אין יאר 1905. דורך איין נאכט האט דאס פייער דאן פארניכטעט דאס גאנצע שטעטל. עס האט אבער לאנג ניט געדויערט ווי אויפן ארט פון די אלטע הילצערנע הייזלעך האבן זיך אפגעבויט נייע געמויערטע הייזער און זעקס שיינע גרויסע בתי־מדרשים. יאנעווע האט שוין פארן ערשטן וועלט־קריג געציילט א באפעלקערונג פון 5000 נפשות, פון זיי 3500 יידן.

אין יאר 1915 האבן די יאנעווער יידן דורכגעמאכט די גזירה פון דער צארישער מאכט; אין 48 שעה האבן זיי צוזאמען מיט די אלע יידן פון קאוונער גובערניע געמוזט פארלאזן זייערע היימען. די יידן האבן דאן אויסגעוואנדערט אין פארשיידענע שטעט פון צאַרישן רוסלאנד. א טייל האט זיך אפגעשטעלט אין ווילנע, און באלד נאכן ארייננמארש פון די דייטשן האבן זיי זיך צוריקגעקערט אין שטעטל. נאָך ענדע קריג אין 1918 האבן אויך די אנדערע יידן פון טיף־רוסלאנד גענומען זיך צוריקקערן אין זייער יאנעווע. עס האט זיך אויך צוריקגעקערט דער רב פון שטעטל, ר' חיים יצחק סילמאן, וולכער האט צוזאמען מיט די חשובע אָרטיקע כלל־טוער, ווי ר' אבא פאַגירסקי, חיים לעווין, שמערל שטערן, יעקב גלאָז, א. אבראמסאָן, אנגעהויבן דעם יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. עס איז באנייט געווארן די תלמוד־תורה, מיט וועלכער עס האט אנגעפירט דער אלטער יאנעווער העברעאישער לערער שאול קיידאנסקי. עס איז געשפאן געווארן א קליינע ישיבה, א גמילות חסד פאר יידישע האנטווערקערס און קרעמערס, וואס איז שפעטער פאַרוואַנדלט געווארן אין א גרויסע יידישע פאָלקס־באנק. מען האט ווידער געשאפן א ביקור־חולים, לינת־הצדק און נאך א ריי מוסדות. ווידער האט אנגעהויבן פולסירן א יידיש לעבן אין יאנעווע. אויך אין דער שטאט־פארוואלטונג האט די יידישע באפעלקערונג געהאט א מערהייט, און דער בירגערמייסטער פון יאנעווע איז דא א ריי יארן געווען דער בכבודיקער געזעלשאפט־לעכער טוער ר' חיים לעווין.

יאנעווע האט באזונדערש געשמט מיט דער גרויסער צאל פון אירע יידישע האַנטווערקערס און הארעפאשניקעס. דער גרויסער אנטוויקלטער צענטער פון די יידישע מעבל־פאַבריקן אין יאנעווע מיט זייערע צענדליקער יידישע סטאָלערס האט געליפערט די מאָדערנסטע מעבל פאר גאנץ ליטע. „יאנעווער מעבל" איז געווען א שם דבר. דא זיינען געווען גרעסערע יידישע טארטאקן און ציגעלניעס. יאנעווע האט אויך געהאט א גרויסע יידישע שוועבעלעך־פאבריק „אוראן" און עטלעכע מאָדערנע וואלץ־מילן, ווו עס האבן געארבעט פיל יידישע ארבעטערס. אין יאנעווע איז געווען א שמיד־גאס, ווו עס האבן זיך געפונען צענדליקער יידישע קוזניעס, וואס האבן אויסגעארבעט באשמידונג און ספעציעלע לייכטע וועגענער פארן ליטווישן מאַרק. אויסער דעם האט נאך יאנעווע געהאט צענדליקער יידישע שניידערס, שוסטערס, שטעפערס, בלעכערס, שלאסערס, רימערס, קירזשנערס, טעפערס. אלץ האבן יידישע הענט געמאכט אליין אין שטעטל. צוליב דער ווילדע האט יאנעווע אויך פארמאָגט א גרעסערע צאָל פליטניקעס און יידן־הארעפאשניקעס, וואס האבן געצויגן זייער חיונה פון צוזאמענבינדן און טרייבן די פליטן. אפילו די יאנעווער יידישע בעלי־עגלות און „קארעטניקעס" האבן אין ליטע געהאט א שם. היינט א יוגנט האט דאס שטעטל געהאט, א לעבעדיקע טעמפעראמענטפולע, מיט לינקע און רעכטע ארגאניזאציעס. מיט דער ציוניסטישער באוועגונג האט מיט התלהבות אָנגעפירט דער ציוני־וועטעראַן משה איוועניסקי. א סך פון דער יאנעווער יוגנט האבן אויך עולה געווען אלס חלוצים קיין ארץ־ישראל, באזונדערש אין די יאָרן 1923—25. פיל האבן אויך עמיגרירט קיין אמעריקע און אפריקע. יאנעווע האט אויך געהאט גוטע ספאָרט־קלובן, „מכבי" און „הפועל",

א „מכבי" מארש אין וועלדל גיריאלקע.

וועלכע פלעגן זיך פארמעסטן מיט די שטארקע מאנשאפטן פון דער רעזידענץ קאָוונע. דאס שטעטל האט געהאט א רייכע ביבליאָטעק. ווי אויך דראמאטישע קרייזן. געווען אויך א כאר און אָרקעסטער אונטער דער טיכטיקער לייטונג פון שלמה מייעראָוויץ.

יאנעווע האט זיך טאקע ניט געציילט צווישן די גרויסע שטעט אין ליטע. אבער די יידישע יאנעווע איז געווען פראָדוקטיוו, קולטורעל און אייגנארטיק ביז גאָר. —

אזוי האט דאס שטעטל געבליט ביז דעם צווייטן וועלט־קריג און גרויסן יידישן חורבן אין ליטע, וואס האט זיך אנגעפאנגען דעם 22סטן יוני 1941.

אונזער
עלטערן
הויז

שמידן (1911): משה ריץ (משה פייגע־לאה׳ס), ישראל פאגער, טעווקע, שלמה (דויד אליה דעם קארעטניקס).

ישראל יעקב פאגער

מיינע גלגולים

אוי, אוי, וואהל דעם שמידער,
וואהל איז איהם און גוט.
זיינע שטאל און אייזן גלידער
צינדן אן דאס בלוט.
(פון אליעד)

מיין טאטע, וואס האט גיקענט אביסעל תורה און גידאוועגט דריי מאל אטאג, און פערשטאנען דעם דאוונען, פלעגט זיצן ביי דעם טיש, בין מנחה למעריב, אין דעם קארעבעלניקשען קלויז אין ברייזער גאס, און זיך צוהערן צו דעם רבי'נס דרשות. פרנסה אלס אשניידער — ניט אזוי ערפאלגרייך, ווי נפתלי דער שניידער מיט זיינע זין, צווישן אחינו בני ישראל, אבער פאר די באקאנטע גויים פון די ארומיגע דערפער — גאר אגוטער שניידער, ווייל ער האט ניט אראפגיגנבט צופיל פון די פעלכלעך, וואס דער גוי האט געבראכט פאר א פעלץ. און אז דער פעלץ איז ארויסגעקומען לאנג און ברייט, איז דער טאטע געווען דער בעסטער בעל־מלאכה. מיין מאמע — א זעלטענע שיינע פרוי, שטענדיק מיט א שיינע פאטשיילקע פארבונדן די שיינע געקרויזטע קאפ שווארצע האר. אפאראהארעוועטע, פארמאטערטע פלעגט אריינברענגען ברויט אין הויז פאר 9 קינדער, איינער שיינער פאר דעם אנדערן. זי האט גיקענט דאוונען און לייענען די תחינות — דער גרעסטער וואונדער. יאסע דער שניידער האט ניט געוואלט, אז זיין ווייב זאל גיין אין קלויז דאוונען און שטיין לעבן די זאגערקע און העלפן איר קרעכצן, האט ער איר ניט געלאזן גיין אין קלויז, אוואו זי וועט ניט קענען דאוונען פון איר אייגענעם סידור. ער האט איר אויסגילערנט, און איך האב זיך אלע מאל געוואונדערט.

מיין טאטע און זיינע מנהגים

נאך מעריב, אז ער פלעגט קומען פון קלויז, פלעגט ער איבערדערציילן אלע נייעס וואס מען האט דערציילט, אויך וואס מען האט גילערנט ביי דעם טיש. מיר די קינדער האבן באוואונדערט דעם טאטן וואס ער ווייס פון אלעס. איינמאל אז עס האט זיך אים איינגעגעבן אראפנעמען אהאלבע פעלכעל פון א פעלץ, האט ער מיט א זיפץ און אקרעכץ גיזאגט די מאמען: דו ווייסט? דריי ערליי אידען וועלן ניט האבן קיין עולם הבא: רבנים, וואס לעבן אויף יענעמס חשבון, קרעמער, וואס גיבן א פאלשע וואג און מאס, און שניידער, וואס גנבנען אראפ וואס עס בלייבט איבער און פארקויפן. איך דער שייגעץ האב גלייך גיפרעגט: אז מען טאר ניט, וואס גנבסטו?

— איך גנבע ניט פאר זיך, איך גנבע פאר דיר אפאר שטיוואלאך פאר ווינטער... פאר ברויט פארדין איך, פאר שטיוואלאך מוז איך גנבנען, פארליר איך עולם הבא... (אשניידערשער חשבון, פון מיין טאטענס עשירות) פייגע, וואס זאגסטו, אז דו האסט ניט קיין געלד? גיב אקוק אויף דיינע 5 זין, יעדער איינער פון זיי איז ווערט, אמציאה ווי פון אגנב, 300 רובעל נדן, האסטו א קיימא־לן 1500 רובעל. אי מיר האבען 4 טעכטער, אזעלכע שיינע טעכטער, וואס לויכטן אין די אויגן, מען וועט זיי צוכאפן ביי דיר, מיט אקוש אין האנד, פאר 150 רובעל מזומן מיט א הונדערט און פופציג רובעלדיגן וועקסל. דארפן מיר האבן בלויז 600 רובעל, נעם אראפ 600 רובעל פון די 1500 רובעל, בלייבט דיר נאך אלץ 900 רובעל. ווייז מיר איין ברייזער גאסער גביר, וואס פארמאגט מזומן?

מיין טאטע איז געווען שטארק באזארגט, ווי אזוי געפינט מען פאר 5 זין מלאכות, פון וואנעט זיי וועלן קענען האבן פרנסה, און זיי זאלן זיך איינע די אנדערע ניט אויפעסן

לעבעדיגער הייט מיט קנאה און שנאה. פאר דעם עלטערן ברודער האט ער זיך שוין באזארגט, ער האט שוין געארבייט ביי א נאנטען שכן, ארציק דער ליניק מאכער, געמאכט שטריק. פאר מיר — איז ער געווען זיכער לויט מיין לערנען און שרייבן, אז איך פאס זיך פאר א רב. דער דריטער? אדארער אינגעל — אשניידער; דער 4טער עסט ברויט ווי אהעלד — אשוסטער; דער 5־טער — אזייגער מאכער אדער אשמיד.

— וואס זאגסטו, פייגע? מיין פלאן געפעלט דיר? די מאמע: זאלן זיי אויסוואקסן געזונטער־הייט, וועלן מיר דאן זען.

די שריפה און דער אנפאנג פון מיין מלחמה

אנס מן השמים — אונזער הויז איז ניצול געווארן פון די פלאמען. צוליב דעם זכות פון שמעון מלמד? אדער צוליב דעם זכות פון די נאסע קאלדרעס אויף דעם דאך, וואס דער טאטע האט גיהאלטן אין באגיסן מיט קאלטע וואסער וואס די 5 אינגלאך האבן גיהאלטן אין טראגן, אדער צוליב דעם זכות פון דעם ווינט, וואס האט גיבלאזן צו דער ווייליע. דעם טאטנס עשירות זיינען געבליבן מיט אדאך איבערן קאפ. ווען די זון האט געשיינט, איז דאס גיווען אדאך, ווען עס הט גירעגנט איז דאס גיווען ארעשעטע; אבער אזוי ווי עס האט ניט אלע מאל גירעגנט איז דאס ניט גיווען קיין בייז. עס האט גיקענט, חלילה, זיין ערגער, ווען די הויז ווערט פארברענט. די קלוגע נשרפים וואס האבן געוואהנט אלס שכנים, וואס האבן גאר ניט פארלארן, זיינען גיווען מיט קלארע גידאנקען, און איידער די פלאמען האבן זיך איינגעשטילט, האבן זיי זיך שוין אריינגעכאפט אין דער תלמוד־תורה. יעדע משפחה האט פארכאפט איין ווינקעל. די אינגלעך, וואס זייערע חדרים האבן ניט אבגיברענט, זיינען געווען די אומגליקליכסטע: זיי האבן נעבאך געמוזט גיין אין חדר. אבער די איבער 100 אינגלעך וואס זיינען געגאנגען אין דער תלמוד־תורה — אדער זיינען ארומגעלאפן פראנק און פריי, אדער זיי זיינען גיווארן פארדינער, 10 קאפיקעס אטאג, אברייניגען ציגעל. איך האב זיך אויך גיכאפט צום פארדינען; איבערוווארפן די ציגעל פון איין פלאץ צו א צווייטן. עס האט ניט גענומען לאנג, און די הויט פון מיינע פינגער האט זיך אבגעריבן. איך בין אנטלאפן אהיים און איבערגילאזן מיינע שכירות. דער טאטע האט מיר פארבונדן די פינגער.

אט האסטו פארזוכט דעם טעם פון ארבייטן. הער זיך איין — האט דער טאטע מיר גיזאגט — מען קען ניט וויסן, ווען וועט זיך די תלמוד־תורה עפענען, דערווייליע גיי אוועק אין דער ישיבה, אין בית־המדרש, און לערן גמרא. דו ווילסט דאך זיין א רב.

איך האב גלייך גיענטפערט, אז איך וויל ניט זיין קיין רב.

— נו, און ארבייטן איז בעסער? קוק אויף די פינגער, ביז דיין בר־מצוה האסטו נאך באלד אפאר יאר; אפילו זיין איין ארימער שניידער, וועט דיר די גמרא גאר ניט שאטען.

איך בין אוועק, אבל וחפוי־ראש, אין בית־המדרש, צוגיגאנגען צום טיש וואו די אינגלאך און דער רב האבן גילערנט, איינער האט געשריען העכער פון דעם אנדערן.

— וואס וועסטו זאגן אינגאלע?

— דער טאטע האט מיר געשיקט לערנען גמרא.

— וואס האסטו גילערנט ביז איצטער?

— אין דער תלמוד־תורה.

— ביי די גויים?

— ניין, ביי אידען — האב איך גיענטפערט מיט כעס. אפילו אמלמד, אבער ער האט פארשטאנען, אז מען דארף ניט פרעגן מער. ער האט מיר פארהערט תנ"ך. זיינע מבינות איז גיווען אז איך קען גוט תנ"ך. ער האט מיר גיעפנט א גמרא: נו, ווייז וואס דו קענסט? איך האב גילייענט די גמרא ווי אוואסער, אבער אן דעם גמרא ניגון. די אינגלאך האבן גילאכט, אבער דער רבי האט גיזאגט, אז איך בין אגוטע כלי, מען דארף עס אנפילן מיט גמרא. איך

האב זיך אוועקגיזעצט לעבן דעם חלב פארשמאלצענעם טיש, און געביינקט נאך מיינע לערער יאכנאוויץ און תושב, וועלכע זענען אריבערגיפארן נאך דער שריפה. איך האב געבענקט נאך מאכן דעם אוראק, און געחזרט די גמרא, אן בעגייסטערונג און אן אווילן. איך האב אבגילערנט אין דער ישיבה ביז מיין בר־מצוה. אויף מארגן נאך דער בר־מצוה וויל איך ניט גיין מער אין דער ישיבה. דער טאטע טענה'ט: מען לאזט ניט איבער אין מיטן דערינען, עס איז נאך אפאר חדשים ביז ראש השנה; מען ענדיגט דעם אלטן יאר, אז עס קומט דער נייער יאר, חול־המועד סוכות, וועלן מיר זיך דורכטראכטן, דורכריידן, וואס ווייטער? איך האב גארניט גיקענט טאן, סיי דען פאלגן דעם טאטן. חוה"מ סוכות האבן די אנפירער פון דער ישיבה — יאנקעל דער עסיג מאכער און שלום קיידאנער איינגיטענה'ט מיט מיין טאטן; א אינגל וואס קען לערנען, מוז לערנען; און מען האט זיך גיאייניגט אויף מיין חשבון, אז איך זאל לערנען אין בית־המדרש אונטער דער השגחה פון דעם ווילקאמירער פרוש דעם ווינטער, און זומער אין סלאבאדקער ישיבה. ווען דער טאטע האט מיר גיפרעגט: וואס זאגסטו? האב איך גיזאגט קורץ און שארף:

— איך וויל ניט קיין סלאבאדקע און ניט דעם בית־המדרש. ווען דו וואלסט מיר גיקענט שיקן לערנען וועלטליכע זאכן, וואלט איך גיגאנגען עק וועלט און גיטאן אלעס; ווען דו לאזט מיר וואלט איך זיך גילערנט אמלאכה; און אייב איך מוז גיין אין בית־המדרש לערנען, וואס איך וויל ניט, וועל איך אנטלויפן ביי דער ערשטער מעגליכקייט.

מיין טאטנס פלענער

דאס האב איך צוגיזאגט. גוט אדער שלעכט, דער ווינטער איז אוועק. ווען דער זומער „איז געקומען און די גויים האבן ניט גיהאט קיין צייט צו ברייגגען ארבייט, האט דער טאטע קיין ארבייט ניט גיהאט; האט ער באשלאסן, בלא נדר, נאך שבת וועט ער אוועקשפאצירן אין באקאנטן דארף זען קריגן אביסל ארבייט. אויף דעם האב איך גיווארט. זונטיק פרי, דער טאטע איז אוועק אין דארף, און איך אנשטאט גיין אין בית־המדרש, בין איך אוועק זוכן ארבייט, און געפונען: העלפן אטאקער דרייען מיטן פוס דעם טרעטער, טאקען דעמבאווע הילצערנע פיס, פאר אטיש פון מעבל, אגילדן אטאג. אבגיארבעט די וואך, דער טאטע איז גיקומען פרייטאג פאר נאכט, די מאמע האט ניט דערציילט. זונטיק אין דער פרי, אין קלויז, האט ער אויסגעפונען, אז דער תכשיט איז אוועק פון דער ישיבה. דער טאטע איז געקומען צום טאקער, און מיר גערופן אהיים. דער טאטע האט פאר מיר גיהאלטן א דרשה, וואס פאר א גזלן איך בין איבער זיך, איך וואדף אוועק א לעבן פון כבוד, איך וועל קריגן סמיכות אויף רבנות.

— עס וועט קומען אין דער ישיבה א רייכער ייד, וואס וויל חתונה מאכן זיין טאכטער און וויל איין איידעם א רב, וועסטו קריגן 1000 רובעל נדן און עטליכע יאר קעסט, און דו וועסט לעבן א גליקליכן לעבן, און דו ווילסט אלעס אוועקווארפן און ווערן א שניידער, א בעל־מלאכה, און דו ווילסט זיין א ארימאן ווי איך?

ווען דער טאטע האט גיענדיקט די דרשה, האב איך אים גיזאגט:

— זינט איך גידיינק, זאגסטו, אז א רב האט ניט קיין עולם הבא, און א קרעמער איז א גנב, און יעצט ווילסטו איך זאל זיין א רב, און אפילו זיין איין איידעם ביי א רייכן קרעמער און עסן קעסט פון ס'גיגנבטע, פון פאלשע וואג און פאלשע מאס? איך בין זיכער אז א רייכער בעל הבית, וואס האט טויזענד רובל נדן, קען געפינען בעסערע חתנים, ווי די ארום בחורים, סיידן די כלה איז מיאוס, אז מען קען אויף איר ניט קוקן, אדער זי האט א מום אויף איין אייג.

איך ווער א שניידער

מיין מאמע האט אנגיפאנגען לאכן פון מיין דרשה, דער טאטע איז גיווארן אין כעס:

דו ווילסט ווערן א שניידער? איך וועל דיר ניט לערנען. א אינגל וואס קען שרייבן און לערנען וועל איך ניט לערנען און ווערן א שותף צו אזא פארברעכן. גיי אוועק צו לייזער דעם

שניידער. ווען איך בין גיווען א בחור, האב איך פאר אים גיארבייט. זאג אים, אז דו ביסט מיין תכשיט, און דו ווילסט זיין א שניידער.

איך האב געוואונען דעם ערשטן קאמף, און ווי א פייל פון בויגן בין איך אוועקגעלאפן צו לייזערן. ער האט מיר געהייסן זיך זעצן און מיר אנגעטאן א פינגערהוט און גיגעבן א נאדל מיט א שטיקל גיוואנט און א פאדעם, כדי זיך צו לערנען און איינגיוואהנען האלטן א נאדל אין האנד. אבגעארבייט ביז חול־המועד סוכות ביי לייזער דעם שניידער, זיך ניט גיקענט צופרידן שטעלן און זיך צוגיוואהנען צו די שניידערשע גלייכווערטלעך.

ביי פילווינסקין אין קראם

אז דער טאטע איז געקומען און פארלאנגט, אז מהיום והלאה דארף איך קריגן עטוואס גיהאלט פאר שוך און קלייד, און לייזער האט זיך אבגעזאגט פון צאלן; און אז דער טאטע האט מיר גיזאגט: זוך זיך אנדערשוואו ארבייט — בין איך גיווען צופרידען און האב געקראגן א שטעלע ביי א קרעמער, פילווינסקי, איבערן וועג פון די פוילישע טיפלע, איבערן וועג פון דער קאזארמע, אין רעכטן מיטן וואו די רוסישע מיידלאך און בחורים פלעגן קומען ווינטער שפאצירן און זיך אויסקלייבן חתנים אדער כלות.

איך האב גיארבייט ניט זייער שווער, אבער עס איז גיווען פארגעניגענד אויך. איך פלעג זייער ליב האבן, אין די ווינטערדיגע לאנגע אווענדן, ווען עס פלעגן אריינקומען לייב גראנעוויץ, אלתר, א הויכער איד, איין אדוואקאט, און נאך איייניגע מיט דער צייטונג „הצפירה", און מען פלעגט האלטן גאנצע ויכוחים איבער אידישע פראבלעמען, אנטיסעמיטיזם פון דער רוסישער רעגירונג. איך פלעג זיצן און זיך צוהערן אין א ווינקל, מען זאל מיר ניט זעהן, פילווינסקי זאל פאר מיר ניט זוכן קיין ארבייט. איך פלעג הנאה האבן לערנען זאכן פון דער וועלט מער ווי אין בית־המדרש און נאך געקראגן א רובל אוואך שכירות. גראנעוויץ און יעקעל זיינען געווען ציוניסטן און זיי האבן גיוואלט, פילווינסקי זאל קויפן א שקל, און ער איז גיווען א קארגער. אחוץ דעם איז אריינגיקומען אמאל ביינאכט מלכ׳קע דער הויקער מיט נאך 2 און גיבעטן געלד פאר דעם בונד. פילווינסקי האט זיי גיגעבן 15 קאפיקעס. זיי האבן גיוואלט, אז פילווינסקי זאל איינשרייבן זיין נאמען, אבער ער האט זיך אבגיזאגט פון דעם כבוד. האט מלכ׳קע דער הויקער אנגעשריבן. אווילע שפעטער זיינען אריינגעקומען בעטן געלד פון די ס.ס., אינגלעך פון די אנגיזעהענע אידישע משפחות, און פילווינסקי האט זיי כמעט ארויס־געטריבן און גאר ניט גיגעבן. זיין פרוי האט אים גיפרעגט:

— סטייטש, יענע וואס דו קענסט ניט האסטו גיגעבן 15 קאפיקעס? די אינגלעך — איך קען דאך זיי אלימען — ווי גיסטו זיי גארניט?

— יענע קען איך ניט, האב איך פאר זיי מורא; די קען איך, זיי זיינען פיינע קינדער, זיי וועלן מיר גארניט טאן.

מיין ערשטער יאר ארבייט און פארדינסטן זיינען אוועק גוט אדער שלעכט, אבער איך האב זיך געפילט, אז איך בין א פרייער מענש. חול־המועד סוכות האב איך גירעדט מיט דעם בעל־הבית, איך האב אבגיארבייט איאר און איך בין בארעכטיגט פאר א הוספה צו מיינע שכירות. ער האט אנערקענט, אז איך בין בארעכטיגט און אז ער איז זייער צופרידן פון מיר; אבער פאר די ארבייט וואס ער דארף קען ער קריגן א בר־מצוה אינגל פאר א רובל אוואך. איך בין גיווען זייער א שעמעוודיגער אינגל, און דא דארף איך גיין זוכן ארבייט. מיין טאטע האט זיך אבגיזאגט אינגאנצן האבן צו טאן מיט ארבייט פאר מיר.

— דו ווילסט ניט פאלגן, טו וואס דו ווילסט.

ביי פאגירסקין אין אייזן־געשעפט

איז מיר איינגיפאלן א גידאנק; גיין צו אבציק פאגירסקי אין אייזן געשעפט און בעטן דארט ארבייט, און גיין פרעגן פארן גיין עסן מיטאג אהיים; און טאמער וועל איך זיין מזל'דיג, וועל איך קענען אנזאגן די גוטע בשורה אין הויז. צוגעגאנגען צו האנע מאטעלס דריי עטאזנעם מויער, זיך אפגישטעלט אקוק גיטאן, פרחה נשמתי. די וויוויסקע מיט גרויסע רוסישע ווערטער, איבערגילייענט און די הארץ קלאפט מיט האמערס, אריבער גיגאנגען די גאס, לעבן לאזער לוי איציקס פאראיינס א קוק גיטאן צו עס זענען דארטן דא פילווינסקיס קונדן, גענומען אטיפן אטעם, און מיט האסטיגע טריט דורך גיגאנגען די שטיקל גאס, ארויף די דריי טרעפלאך מיט איין אטעם און אריין אינעווייניג, זיך אבגישטעלט ביי דער טיר. מיר האט א בליאסק גיטאן אין די אויגן: די גאלדענע און זילבערנע סאמאווארן וואס האבן גיבליאנקט ווי שפיגלען אויף די אויבערשטע פאליצע, מענשען — איארידז. גויים קלייבן קאסעס, קלינגען און לייגן צו די שארפע קאסעס לעבן אויער און הערען. איך חזר זיך איין וואס איך וועל זאגן. ווען שערל פאגירסקי האט מיר גיפרעגט, וואס וועסטו זאגן בחורל? ג׳ ווייס וואס איך האב גיענטפערט, איך ווייס ניט... אויף די אנדערע פראגן האב איך גיענטפערט צו דער זאך:

— וואו האסטו גיארבייט? קענסט שרייבן? האב איך אויסגירעכנט, שרייבן און לייענען: אידיש, רוסיש, רעכענען.

— וואו האסטו אלעס זיך אויסגילערנט?

— אין תלמוד־תורה.

— ווילסטו ארבייטן מארגן? ווי הייסטו?

— ישראלקע.

— דו בינסט שוין א גרויסער בחורל, מיר וועלן דיר רופן ישראל. אז דו וועסט אפארבייטן אפאר וואכן, וועל איך דיר זאגן, וואס איך וועל דיר באצאלן, ווילסט די געלד אלע וואך?

— איך דארף ניט קיין געלד, מיין מאמע דארף, וועט זי קומען בעטן, ווען זי וועט דארפן.

— בינסט א גוטער אינגל פאר דער מאמען; קום, איך וועל דיר ווייזן. אז דו וועסט קומען מארגן, וועסטו צוגיין צו אברהמען, וועסט ארבייטן מיט אים.

איך בין נאכגיגאנגען, דורכגיגאנגען די אייזערנע טיר צום הויף; אייזן, אייזן, אייזן און שטאלאייזן, אויף דעם ברוקירטן הויף, לעבן די ווענט — אייזן, איין אייזערנע וועלט.

— דער בחורל וועט דיר העלפן, ער הייסט ישראל.

איך האב אקוק גיטאן אויף אברהמען און זיך געוואונדערט, וועמען מען רופט אברהם? פונקט ווי זי האט מיר אנאמען גיגעבן ישראל, אברהמאלע וואלט זיך בעסער גיפאסט פאר אים, א טל־ומטרל אין א קלייניניקן סידורל. נאכהער האב איך אויסגעפונען זיין פאסיקן נאמען, אברהמלע דער פעפערל. איך בין אהיים שוין ניט גיגאנגען נור גילאפן. אז איך האב גיעפנט די טיר און גיגעבן אזאג, איך בין אפריקאזטשיק ביי אבציק פאגירסקי אין אייזן גישעפט — וואס זאל איך זאגן? איך האב דערציילט און איבערדערציילט. מיין אנבייסן איז גיוועזן אין דער וואכען פארפעל צימעס מיט סמעטענע, בלויע יאגדעס מיט ווייסע סמעטענע. דער טאטע האט גיהאלפן די מאמען מאכן פאר מיר די געריכטן... דעם טעם געדיינק איך נאך היינט. איך בין אוועק אין דער פרי א ישראלקע און געקומען צום מיטאג א ישראל, און מיין טאטע האט גידאנקט ג׳ וואס עס האט זיך אויסגילאזן צום גוטן. זיין באשעפטיגט ביי אבציק פאגירסקי אין אייזן גישעפט, איז גיוועזן א כבוד. אחוץ דעם קריגן מיין גיהאלט צוויי רובל אוואך, האב איך געפילט אז איך בין א לעבעדיגער אין גן עדן. אחוץ דעם אינדערהיים האבן די אינגערע שוועסטער און ברידער געקוקט אויף מיר מיט יראת־הכבוד, און אפילו דער טאטע האט איינגיזען, אז עס האט זיך אויסגילאזן צום גוטן.

ארבייטנדיג מיט אברהמלען און קאכל זאפלאץ זא פורמאנק אין הויף, איז גיוועזן גענוג צום לאכן. אין אוועגד, ווען דער הר־הא מיט די בייטאגיגע קונדן האט זיך איינגעשטילט און

מען האט זיך גענומען אויספילן די באשטעלונגען, אדער זאקאזן, וואס איז געקומען דורך בריף, און איינפאקן צום אוועקשיקן אין די שטעט ארום צו די אייזן קרעמער, האט מען מיר ארייגערופן צוגיין מיט דעם לייטער, אראפנעמען פון די העכערע פאליצעס די פארשידענע געצייג און אייזערנע פראדוקטן. אם העכסטן בין איך גיווען דערפרייט צו טאן פאר פריידלען צוליב איר איידעלע באנעמונגען און צוליב איר שענקייט. אלע האבן גיהאט דעם זעלבן מיינונג. איך איבערטרעט ניט דעם אידישן מנהג פון שבחו של אדם אין אומרים לו בפניו. איך אומר ניט — איך שרייב, און שרייבן — דענק איך — איז מותר „לכל הדעות״.

ווייל איך האלט ביי דעם יזכור פעריאד פון יענע יארן, וואלט זיך גיפאסט דערמאנען רונקע דאס און שולקען, און אלתר מיכעס, דעם איידעלסטן מענשען און בעל־עגלה, און מיכל קאפוסטע מיט זיין אשה און להבדיל זייער פערד. ווייל זיי זיינען א טייל גיווען וואס די יאנאווער אידן אין דעם פאך, האבן מקנא גיווען, ווייל זיי זיינען אויך גיווען אינדירעקט באטייליגט אלס ארבייטער ביי אבציק פאגירסקי. און דא האט זיך גיטראפן א צופאל, וואס האט פארקירעוועט מיין לעבן אין דער ריכטונג פון אגאנצן צופרידענעם לעבן.

איך דערגרייך אהעכערן שטאפעל

ויהי היום, אברהמלע דער פעפערל האט זיך פארזינדיגט. און דא בין איך ניט גאנץ קלאר, צו עס איז גיווען נאר אפאל? מענדע צמחס איז געקומען מיט אגוי קויפן אייזן פאר אראד. און מעט האט אים ארויפגירעכנט 10 פונט מער, און דער גוי האט נעבאך באצאלט. מען איז גיגאנגען אויפמאנען 40 קאפיקעס ביי מאשען, וואס אברהמלע מיט מענדען האבן זיך צוטיילט די גנבה צו 20 קאפיקעס אויף א חלק. איין מאל האב איך עס איינגיזען, ווי א גוי האט שוין גיהאט באצאלט פאר די אייזן און האט עס גיטראגן ארויפלייגן אויף זיין וואגן. ווען שערל פאגירסקי האט דערזען, אז מענדע... איז מיט דעם גוי, האט זי אים גיבעטן מען זאל ארייטראגן די אייזן צוריק, ארויף לייגן אויף דער שנעלקע. עס איז גיווען 10 פונט ווייניגער פאר וואס דער גוי האט באצאלט. שערל האט צוריקגיצאלט דעם גוי 40 קאפיקעס. זי האט אים גיזאגט, אז זיי האבן אים אבגינארט. זי האט מענדען אנגיזאגט, אז ער זאל זיך ניט דערוועגן קומען מער מיט קונדן אבצונארן, און אברהמען האט זי אנגיזאגט: זאלסט דאס ניט טאן מער, ווייל דו וועסט האבן א שלעכטן סוף.

וואס די אורזאכן זיינען גיווען, די גוט הארציגע שערל פאגירסקי האט אין א שיינעם טאג ארויסגעטריבן אברהמען פון הויף, און אליין אפילו פארמאכט דעם טויער און אים אנגיזאגט:

— דיין פוס זאל זיך ניט געפינען דא אין הויף. צו מיר איז זי צוגעגאנגען און גיזאגט:

— דו קענסט אויסקומען אן אים, דו דארפסט אים ניט, קארל וועט דיר העלפן. איך האב געפילט א גרויסן צער, אבער דעם שכר ועונש פאר אונערליכקייט האב איך געפילט אבארעכטיקטן. דאס דערגרייכונג פון א העכערן שטאפעל האט פאר מיר דאן געשפילט אגרויסע ראלע. די פארבעסערונג האב איך גיזען אין דעם: מען פלעגט געבן עטליכע אנגעשריבענע ארדערס, און קיינער האט מיר ניט גידארפט שטיין און פארלעזן, אבוועגן און פארשרייבן די געוויכט. איך האב אלעס גיטאן. און דאס קענען שרייבן און לעזן אידיש און רוסיש און אפילו לשון־הקודש איז אויך גיווען נוצליך, ווייל א סך אייזן קרעמער האבן גיהאט א לשון־קודשדיקען סטיל אין אנשרייבן די באשטעלונגען. אפילו לשון־קודשדיקע בריף פלעגן ווערן געשריבן פון אייזן קרעמער, און משה מישעלעוויץ האט גיקענט גוט די שפראך.

די זומער חדשים זיינען אוועק, און אברהמלע פלעגט גיין ארבייטן און שווימען אויף די פליטן, פאר פרנסה, איבער די ווילי און אויף דעם ניעמאן. אבער אז עס איז גיקומען נאך סוכות, איז גיווארן קאלט, און קיין צו גרויסער העלד איז אברהם ניט גיווען. איז דער ויצעקו פון אברהמלען מיט ביילקען גיווארן גרויס, און דא האבן אויך די עטליכע קינדערלאך צוגיהאלפן.

פאר יעדן קינד האט דאך שערל בלומעס גיגעבן אהוספּה, אהאלבן רובל אוואך, און לויט דעם חשבון זיינען שוין גיווען 7. ווען אברהם מיט ביילקען האבן חתונה גיהאט, האט ער פארדינט דריי רובל א וואך, און ווען ער האט פארלארן זיין שטעלע האט ער גיקראגן 6 מיט אהאלבן רובל אוואך. איז דער חשבון שטימט.

אזונטיק פרי אין דעם חודש מרחשון, ווען איך בין געקומען אין הויף האב איך שוין אברהמלען געפונען אנגעטאן אין בגדי־כהונה צו דער ארבייט. ער איז גישטאנען און געוויינט, איך אויך...

ענדליך באשלים איך צו ווערן אשמיד

איך האב דערפילט די טראגעדיע פון ניט האבן קיין מלאכה אין די הענד. איך האב פאר זיך דערזען, אז איך האב ניט קיין אנדער אויסוועג, ווי צו גיין זיך לערנען ווערן אשמיד. אסטאליאר וואס מאכט מעבל פארדינט גוט. און אשמיד — צוליב דעם וואס פאגירסקי נעמט אלע ארבייט וואס שמידן ברייגגען און פארקויפט עס און צושיקט עס אין אלע שטעדט — פארדינט אויך גוט. איך האב געוואוסט, אז משה פייגע לאה׳ס און מאטע דער שמיד, הירשע בן ציון׳ס איידעם, זוכן איין ארבייטער. בין איך גלייך אוועק זוכן, ווער עס וועט מיר צוזאגן לערנען די ארבייט. איז ישראל גיווארן אשמיד, און צוריק ישראל׳קע. איך האב פארשטאנען, אז עס איז גיווען א טיפער שפרונג, און איך האב זיך פארזיכערט און אבגימאכט א תנאי: 100 רובל איאר מיט עסן. ווייל איך בין גיווען זיכער, אז עסן אין דער היים וועל איך ניט קענען קומען און אפילו שלאפן וועל איך אין קוזניע. אזוי איז גיווען מיין פארלאנג און מיין ציל זיך צו פארזיכערן מיט זעלבסטשטענדיגקייט און פארדינען מיין לעבן דורך ערליכער ארבייט.

מיין טאטע האט געפילט, אז דער הימל איז אראפגעפאלן אין ברייזער גאס. אזא בכבודיגע שטעלע אוועקווארפן, און ארויסווארפן אין בלאטע לערנען און שרייבן! אויף וואס דארף אשמיד לערנען און שרייבן? מיין טאטע האט מיט מיר ניט גירעדט א פאר חדשים. צוליב א קאנקורענציע קאמפף האב איך געמוזט פארלאזן מיין שטעלע און האב אנגעפאנגען ארבייטן ביי משה ריץ. ווייל משה ריץ איז גיווען א קראנקער מענש בין איך גיווארן דער גאנצער שני למלך. מיר האבן געשיקט אין ווילנע אלערלייאיקע זאוויעסקעס. איך האב גיארבייט און גיווען דער בעל־הבית מיט זעקס העלפער, געשריבן די בריף, די אדרעסן, די חשבונות, גיארבייט ביז 8 אזייגער אין אוונד, און נאכדעם טאן די קארעספאנדענץ אין הויז.

צו 18 יאר אלט האב איך שוין פארדינט 7 רובל אוואך. מיין טאטע האט זיך איבערגיבעטן מיט מיר, ווען מען האט גידארפט חתונה מאכן מיין שוועסטער, און איך האב גידארפט געבן צו שטייער א 100 רובל. איך האב גיגעבן מיין מאמען דריי רובל אוואך, 1 רובל פאר מיר, איין רובל פלעגט מיין בעל־הבית פאר מיר אוועקלייגן אין באנק, און ווען איך האב פארדינט מער — 2 רובל אוואך.

איך ווער מיטגעריסן מיטן שטראם קיין אמעריקע

ווען אלע יונגע בחורים זיינען געפלויגן אין אמריקע, האט משה ריץ מיר פארגעשלאגן אלס שותף מיט 40 פראצענט און 60 פראצענט פאר אים, איך זאל אין אמעריקע ניט פארן, ווייל פאר מיר וועט זיין דא אמעריקע. אונגעריכטערהייט, אין אדאנערשטאג פארנאכט אין דעם חודש פעווראל האט מיר יעדעל דער בריף־טרעגער געבראכט איין אנווייזונג פאר א שיפסקארטע צו פארן קיין אמעריקע. פרייטאג אין דער פרי בין איך אוועקגיפארן אין קאוונע צו איין אויגן דאקטאר. שבת האב איך זיך גיזעגנט מיט מיינע באקאנטע, און זונטאג פרי זיינען מיר גיווען אויף דער רייזע, זיך אריבערגנבנען דעם גרעניץ. מארץ דעם ערשטן 1913 זיינען מיר אנגיקומען מיט דער שיף פאטערלאנד אין עליס איילאנד לעבן ניו־יארק, די ניינצענטע יאר אלט דעם 4טען

מערץ בין איך אנגעקומען אין דער שטאדט פיטסבורג ווען מען האט איינגעשווארען אלס פרעזידענט וודרא ווילסאן.

אבגיהוליעט א וואך, זיך אנגיקוקט, האב איך אנגיפאנגען טראכטן פון ארבייט, אז איך וויל קריגן ארבייט ביי שמידערייי. ווי קומט א איד צו א שמיד? א גוי איז א שמיד. א איד ווערט אדער א פעדלער אדער א שניידער. איך האב פון קיין זאך ניט גיוואלט הערן, סיידען ארבייט וואס איך זאל קענען זיך אויסלערנען, וואס עס זאל פירן מיר צו זעלבסטשטענדיגקייט. אט דאס וואלט איך גיוואלט. — פון ארבייטן קען מען ניט רייך ווערן, און עס איז ניטא קיין שום האפנונג זיך ארויף ארבייטן פון ארבייט — אזוי האבן מיינע קאזינס מיר גיקנעלט.

מיין קאזין האט געפונען איין אנאנס אין צייטונג אז מען זוכט שמידן, וואו מען מאכט לאקאמאטיוון פאר די באנען. איך האב זיך דערפרעגהט. אויף מארגן זיינען מיר אוועקגיפארן מיט דער טראמוויי מיט מיין קאזין אלס מיין וועג ווייזער און מיין דאלמעטשער. מיר זיינען אנגעקומען אין פאבריק, און מעט האט אונז אוועקגעפירט אין בלעקסמיט שאפ — אזוי רופט מען עס אין אמעריקע. מען האט אונז גיעפנט די טיר און מיר זיינען אריין אין א גיהינום: פייערן פלאמען, האמערס קלאפן, די שמידן — ריעזען הויכע, גרויסע, מגושמ'דיגע מענשן, אז איך האב אויסגעקוקט ווי א קינד געגן זיי. דער אנפירער האט אונז ערקלערט מיט העפליכקייט, אז דא מוז מען האבן מענשן, וואס פארשטייען די שפראך, און מען מוז קענען פארשטיין אויף דעם וואונק, ווייל וואס מען רעדט, הערט מען ניט, מוז מען וויסן די סיגנאלן. ער האט מיר איינגילאדן קומען, ווען איך וועל קענען פארשטיין די ענגלישע שפראך, וואר־שיינליך אין א פאר יאר ארום. ער האט מיר גיגעבן די האנד און גיזאגט אין דייטש צום ווידער זעהן.

איך האב דאך גיקראגן ארבייט אין א דייטשע פאבריק וואו מען האט גיארבייט פאר גיביידעס — אייזערנע טרעפ פאר די הויכע גיביידעס. איך בין גיווען איין איד צווישן 25 דייטשע ארבייטער. מען האט גירעדט ענגליש און דייטש, און וועלכער איד קען ניט קיין דייטש?

אז איך האב אבגיארבייט א פאר יאר האב איך גיפרעגט מיין פארמאן מיט וועמען איך האב גיארבייט, איז דען דא א מעגליכקייט אז איך וועל א מאל פארשטיין די פלענער פון וועלכע ער ארבייט, אז איך וועל א מאל קענען ארבייטן אזוי ווי ער? די דייטשן זיינען זייער גוטע מעכאניקער, ער האט מיר גיזאגט, אז איך וועל זיין זייער א גוטער ארבייטער, און וועל קענען פארשטיין די פלענער און ארבייטן פון די פלענער אזוי ווי ער און אפשר בעסער. אבער איך מוז קענען די שפראך, וואס עס איז אנגעשריבן אויף די פלענער. עס וועט מיר נעמען איין ערך ארום דריי יאר.

כ'בענטש דעם טאג, וואס כ'בין געווארן א שמיד

אין דעם ווינטער פון 1916 איז מיין חבר פון יאנאווע, לייזער דעם קוימען קערערס א זון, גיגאנגען חתונה האבן, און האט מיר איינגילאדן קומען צו זיין חתונה. די מלחמה איז אנגיגאנגען. קיין בריף פון מיינע געליבטע האב איך ניט געקראגן. האב איך באשלאסן אננעמען די איינלאדונג און געקומען אין באסטאן צו דער חתונה. עס איז גיווען דאס בעסטע וואס איך האב גיטאן, ווייל דורך די דריי יאר וואס איך בין גיווען אין דער גרויסער אינדוסטריעלער שטאדט פיטסבורג, האב איך קיינמאל גיזען די לבנה און די זון האט גישיינט ווי דורך א וואלקן, צוליב דעם רויך פון די גרויסע אייזן פאבריקן.

איך האב באשלאסן אז איך פאר ניט צוריק אין פיטסבורג, אויב איך וועל נאר קריגן א דזשאב. איך האב גיקראגן דעם דזשאב וואס איך ארבייט נאך יעצט אויך, נאך 51 מיט א האלב יאר. נאכהער — מיט א פאר יאר שפעטער — האב איך אויסגעפונען, אז ער איז מיין מאמעס א לאנדסמאן פון קאפליצע, און האט גיקענט מיין מאמען, מיין פעטער און מיין זיידן. דאס האט ניט גיהאט קיין שייכות צו זיין דא באשעפטיגט. עס איז גיווען צוליב מיינע פעהיגקייטן. איך

מארי ווינטאן (משה וויניצקי)

מיינע לעבנס־סטאנציעס

אונזער הויז, וואו אונזערע עלטערן האבן געלעבט, און וואו מיר האבן די קינדער־יארן פארבראכט, האט זיך געפונען אויף קאוונער גאס אראפ, פון רעכטער זייט צו דער ריכ־טונג פון קיידאנער גאס. דאס הויז איז געווען פון ציגל און אויסגעקאלכט אויף ווייס, גרויס און גערוימיג פאר דער גאנצער פאמיליע. לעבן הויז איז געווען א גרויסער פרוכט־גארטן און דאביי איין גרויסע מייסטערסקייע און קוזשנע.

אין יאנעווע זיינען מיר געווען באוואוסט אלס יודע־פסח׳ס פאמיליע. מיין פאטער, פסח ז״ל, איז געווען א פרומער איד, אבער נישט פאנאטיש. ער איז געווען א גוטער פאכמאן און געארבעט אין קוזשנע צוזאמען מיט זיין ברודער יואל. זיי האבן זיך פארמאסטן אויף גרויס. זיי פלעגן פאבריצירן בריטשקעס, שליטנס נישט לויט בעשטעלונג. אין הויף איז געווען א שטענדיגער גרויסער זאפאס פון אזעלכע פאבריקאטן, און דער פאטער פלעגט עס פארקויפן פאר די פריצים פון אומגעבונג, ווי אויך שיקן פארקויפן נאך זשאסלע און אנדערע שטעטלעך.

מיין מוטער חנה הי״ד (אומגעקומען ביי די דייטשן) איז געווען פיל פרומער פון פאטער, שטרענג אויף כשרות און פון נאטור שטיל און גוט. אונזער פאמיליע איז באש־טאנען פון דריי שוועסטער חיה־שרה׳ל, אסתר און מושעל, דריי ברידער משה (מארי), בערל און יודל. דעם פאטערס פארדינסטן האבן געקלעקט פאר שפייזונג און קליידונג פון דער פאמיליע און צו שיקן די קינדער לער־נען אין יאנעווער חדרים און ישיבות.

מיר האבן אין אונזער שטוב־ווירטשאפט נאך געהאט איין קו, הינער און גענז. מיט

←

האב גיהייראט מיין פרוי וואס איז אפילו שיין צווישן שיינע, און מיר האבן דריי קינדער; גיגעבן זיי די בעסטע ערציהונג: איין זון איז א דאקטאר אלס לערער פון די ענגלישע שפראך; אונזער טאכטער איז א גילערנטע כעמיקערן און איז גיווען א ביבליאטעקערין אין דער ניו־יארקער ביבליאטעק איבער כעמישע ביכער. איין זון איז א מוזיקאנט, און האט זיין מאסטער טיטל אין מוזיק און ער זאגט מיר: פא, דו מאכסט א לעבן פון שווערער ארבייט, און איך מאך א לעבן שפילענדיג.

איך האב זיך ניט ארויף גיארבייט מיט רייכקייט. איך בענש דעם טאג, וואס איך בין גיווארן אין יאנאווע א שמיד, און פיל זיך גליקליך וואס איך קען זאגן: מעשי ידי להתפאר.

דעם האט זיך די מוטער פארנומען. מיר קינדער פלעגן ליב האבן טרייבן די קו אין פעלד גאנץ באגינען אויף סטעפאנס פאשע ארום שווינדל־בארג אין יוזעפקע.

איך האב געלערנט אין חדר פון ישראל־בער אויפן שאסיי, שפעטער צו אין דער יאנעווער ישיבה פון יודל גארפינקעל, ווי אנגערופן דער געלער ראש־ישיבה מלמד; שפעטער — אין ווילנער רומיילישע ישיבה אויף יידי־שע גאס אנטקעגן דעם בית־הכנסת פון וויל־נער גאון. אין די לעצטע ישיבה האט מען געלערנט העברעאיש, גמרא, ווי אויך רוסיש. אלעס האב איך געלערנט מיט התמדה, דען אין מיר איז געווען א אינערליכער דראנג נאך וויסן און קולטור. ליידער איז דאס אונטערבראכן געווארן מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג. איך האב אויך געהאט בייגונגען צו מוזיק. איך האב געלערנט מוזיק־שפילן ביי ראובקע באראן. אין 1915 ביים ארויסטרייבן די יידן פון יאנעווע, האבן מיר זיך אלע גענומען פאקן, דאביי איז מיין מאנדאלינע צעבראכן געווארן, און אזוי איז געקומען די ענדע פון מיין חלום וועגן מוזיק.

נאכן איינפאקן אונזערע זאכן אויף גע־דונגענע פורן, פארן מיר אפ ערב שבועות צו דער ריכטונג פון זשאסלע. דער געזעץ פון גירוש איז נישט גילטיג געווען אויף זשאסלע, וועלכע האט געהערט צו ווילנער גובערניע. דארטן קווארטירן מיר זיך פאר־לויפיג איין ביי אונזער קרוב, יוסף בורשטיין. אין א קורצע צייט ארום פארן מיר אפ מיטן באן, אין טאווארנע וואגאנעס נאך טשערני־גאוו, אוקראינע. פון דארטן פארן מיר וויי־טער נאך וויטעבסק. דארטן פארבלייבן מיר ביז ענדע פון מלחמה און ביזן באקומען די ערלויבניש פון די דייטשן זיך אומצוקערן נאך יאנעווע. אונטערדעסן האב איך זיך איינגעארדנט אויף ארבעט אין דער שטאט גאמעל אין איין „זעמעלניע־סאיוז״.

אין 1918 פאלט מיר איין א פלאן צו פארן אליין נאך יאנעווע, דען עס האט געצויגן צו דער יוגנט־היים. איך גנב׳ע זיך אריין אין א פאיעזד, וואס האט געפירט לעטישע פליטים נאך לעטלאנד. קיינע דא־קומענטן האב איך נישט געהאט און האב זיך באהאלטן עטליכע נעכט אויף די בופערס פון די וואגאנעס. אין יאנעווע האב איך געפונען די שטוב צערואינירט, דער פאטא־לאק אין געווען איינגעפאלן, דער גאנצער הייף באוואקסן מיט הויכן גראז. איך גיי אוועק זיך בעראטן מיטן אידישן פאליציאנט, ישראל שטיין. ער ראט מיר אוועקצופארן נאך ווילקאמיר צו מיינע קרובים, די פא־מיליע רעזניק. נאך איין קליינע בעראטונג, דינגען זיי פאר מיר א פור אפצופארן נאך דווינסק און פון דארטן צוריק צו די עלטערן. הינטער דווינסק גנב׳ע איך זיך אריבער דעם דייטשיש־רוסישן פראנט און קום אן צו די עלטערן אין וויטעבסק. מיין שוועסטער חיה־שרה, דערהערנדיג אז איך בין געווען אין יאנעווע, זיך געגנב׳עט דעם גרעניץ און ווידער אנגעקומען דא, איז פון שרעק גע־פאלן אין חלשות.

אין 1919 קומען מיר די גאנצע פאמיליע צוריק נאך יאנעווע אויפן לעגאלן אופן. מיר רעמאנטירן די שטוב, די מייסטערסקייע, און דער פאטער נעמט זיך ווידער צו זיין אלטער ארבעט — שמידעריי. נאכדעם, ווי איך בין שוין געווען אין רוסלאנד אין גרעסערע שטעט, האט מיר יאנעווע נישט געלאקט, און איך בעשליס צו עמיגרירן נאך אמעריקע, וואו מיר האבן געהאט פיל קרובים פון פאטערס און מוטערס צד. איך פאר צוערשט אפ נאך בערלין. דארטן האט געלעבט מיינע א טאנטע, דער מוטערס א שוועסטער, אסתר מאקעל, וועלכע איז געווען פארהייראט און געלעבט דארטן. ביי זיי בין איך איניגע צייט ביז איך באקום פאדערונגס־פאפירן פון מיין אנקל אין אמעריקע, וועלכער האט חתונה געהאט פאר מיינע א טאנטע.

מיין פעטער האט פארמאגט איין טאבאק־פערמע פון 150 אקר אין קענעטיקאט. איך ארבעט ביי די טאבאק־פלאנצונגען און פאר־דין זייער גוט. מיין גאנצער וואונש בלייבט יעצט אריבערצונעמען די גאנצע פאמיליע נאך אמעריקע. איך שיק פאפירן מיינע שוועס־טער אסתר און ברודער בערל. מיין שוועס־טער מושעל קומט א ביסל שפעטער. אונטער־דעסן שטארבט מיין פאטער, און מיין יינגס־טער ברודער יודל זעצט פאר דעם פאטערס
←

י. פאגער אין אמעריקאנער ארמיי,
1918

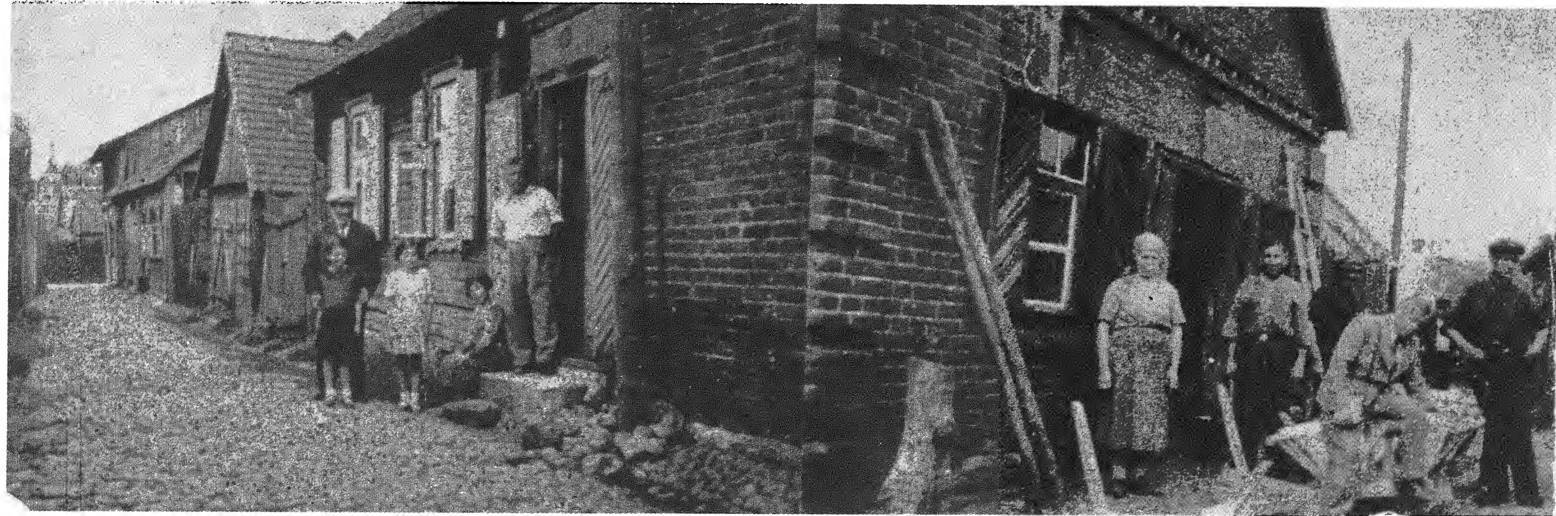

י. פאגער אין יאהר 1919

די פיר וואוון: ווינטאן, וואודסטאן, וויינער און וויניק.

עס זיצן אין מיטן: יודל, פייגע (געב. שוהם), אסתר און מאריס וויניצקי־ווינטאן
אונטן: די בילדער פון זיידען און באבען — יהודה און פייע וויניצקי
פון יאנעווע ארויסגעפארן 4 פאמיליעס (3 ברידער און 2 שוועסטער), און היינט אין אמעריקע — איבער 2 הונדערט.

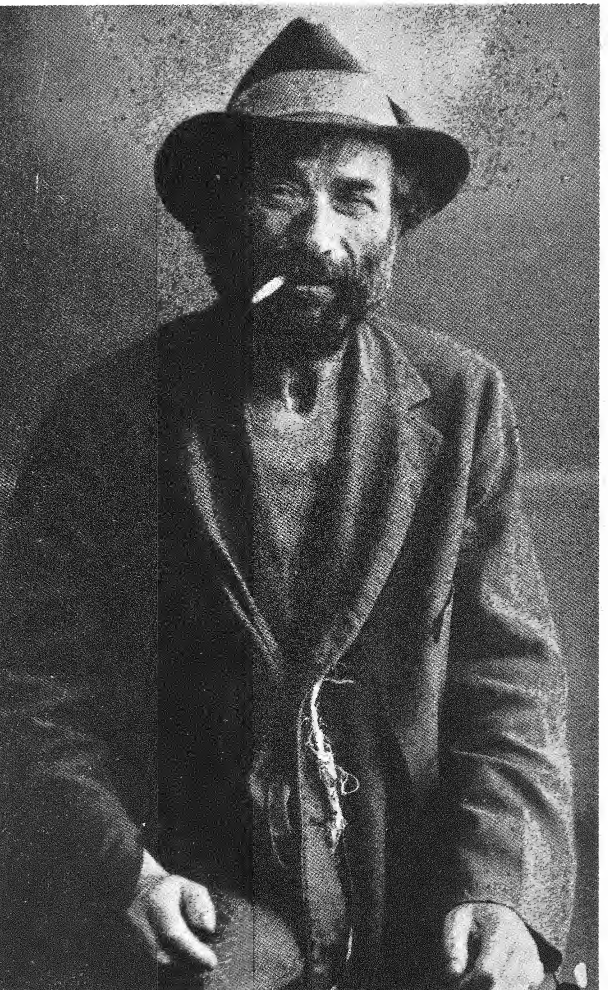
אין ווינקל שמידישע געסל און אלטע גאס — אופניק׳ס שמידעריי (קוזשניע):
בן־ציון, אברהם־יצחק (מיצקה), מרדכי, יעקוב, פרומה; די מיידאלעך ברעזין
די דריטע הויז — אלטע די מילכיקערין׳ס

פייגע (שאהאם), בערל און יודל וויניצקי

יוסקה המשוגע
„יוסקה אבלאז"

יודל און ציפורה

ציפורה וויינטאן
(געבארן שוהם)

דורך אמעריקע קיין ישראל

אונזער פאמיליע איז געווען גוט בעקאנט. מיין פאטער שייע שוהם איז געווען א למדן, געלערנט גוט א בלאט גמרא און געקענט גוט עברית. דאס האט ער געהאט צו פאר־דאנקען די ערציאונג, וואס ער האט באקומען אין הויז פון זיין פאטער, אברהם־יצחק דער שוחט. מיין פאטער איז געווען א מענש א גוטמוטיגער, האט ליב געהאט געזעלשאפט,

געווען טראדיציאנעל געשטימט, פרום, אבער נישט פאנאטיש; געווען אן איבערצייגטער ציוני, אקטיוו טעטיג פאר קרן־קיימת און קרן־היסוד. אט די ערציאונג, וואס ער האט איינגעזאפט אין זיך פון זיידן האט ער גע־זארגט פארצוזעצן און איבערגעבן זיינע קינדער.

←

פאך און אזוי שפייזט ער זיין פאמיליע. אונז געלינגט אריבערצובריינגען די מוטער, אבער אין א קורצע צייט ארום בעשליסט זי זיך צוריקצוקערן נאך יאנעווע. עס ציט איר צו די איבריגע קינדער און צו די היים, צו וועלכע זי איז געווען געבונדן. אין 1935 קומט אריבער נאך אמעריקע דער יינגסטער ברודער יודל, וועלכער האט אונטערדעסן חתונה געהאט מיט ציפורה שוהם, און זייערע 2 קינדער. אין יאנעווע בלייבט מיין שוועס־טער חיה־שרה׳ל, וועלכע איז פארהייראט פאר אהרן סעגאל, דער אינהאבער פון יא־נעווער קינא. זיי אריבערצובריינגען געלינגט אונז נישט, נישט געקוקט אויף מיינע פא־דערונגס־פאפירן.

צווישן מיינע נאענטע אומגעקומענע איז געווען מיין מוטער חנה, מיין שוועסטער חיה־שרה׳ל און איר מאן אהרן סעגאל, זייערע

3 זין משה, מרדכי און חיים.

מיין געוועזענע טאבאק־פערם רופט זיך ביז היינט אן אויף מיין נאמען וויינטאן־פארק, און די גאס וויינטאן־ראאד. אונזער פאמיליע אין אמעריקע איז זייער פארצווייגט און ציילט ביז איבער 100 מאן, מייסטנס אין דער שטאט הארטפארד. די נאציאנאלע ער־ציאונג, וואס מיר האבן באקומען אין דער יוגנד, האט זיך ביז היינטיגן טאג ביי אונז נישט אויסגעוועבט. מיר זיינען געבליבן ציו־נים און ארבייטן פארן אויסבוי און פאר־שטארקונג פון ישראל. אומגעפעהר יעדע 2 יאר קום איך נאך ישראל און פארוויילן דא צווישן פריינד און יאנעווער גאנצע 4 מא־נאטן. איין ברודער, יודל, וועלכער איז געווען איין אקטיווער רעוויזיאניסט, גיט אויף זיינע געשעפטן און וויל איבערזידלען אין ישראל.

געפער ענדע 1799 יאר — אנפאנג 1800.
דאס באוויזט, אז מיר זיינען געווען אלטע יאנעווער תושבים. מיין מוטער האט געהאט 4 ברידער און 4 שוועסטער, אלע זיינען מיט דער צייט אפגעפארן נאך אמעריקע און נור מיין מוטער און איר ברודער מאטל בלייבן אין יאנעווע, בעשערט זיי אומצוקומען פון היטלערס רוצחישע באנדען צוזאמען מיטן פאטער.

אין דער ווייטער אמעריקע שווימען מיר אויף אין קאפ זכרונות פון מיינע קינדער־יארן. איך פלעג אלעמאל בעוואונדערן די שטילקייט פון אונזער שטעטעלע, דער עיקר אין די פרימארגן שעה׳ן ביים אויפגאנג פון דער זון. זומער 4 באגינען, די זון איז שוין הויך אויפן האריזאנט און די גאנצע שטעטל געפינט זיך אין טיפן שלאף. נור דער פאס־טוך, וואס פלעגט באגינען צוזאמענקלייבן די קי און די ציגן צו דער פאשע, און די פארשלאפענע ווייבער, וואס האבן די קי און ציגן געטריבן אין זאמעלפונקט, האבן געשטערט די פאסטאראלע רו פון דעם פרי־מארגן.

מיר ווערן ארויסגעטריבן

דער פעריאד פון דער גליקליכער יוגנד־צייט האט זיך געצויגן ביז עס איז אויס־געבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה. מיין פאטער האט מען גענומען אין דער ארמיי, פארשיקט אין ווילנע און שפעטער אין טיף־רוסלאנד. מיין מוטער איז געבליבן אליין מיט אירע פיר קינדערלעך.

אפרימארגן האבן זיך בעוויזן אין יאנעווע אן אפטיילונג פון קאזאקן, וועלכע זיינען ווי א ווינטער דורכגעריטן דורך די גאסן, אין די הענט געהאלטן די פיקעס־שפיזן און מיט זיי אין גאלאפ ארייגעשטאכן אין די חלות, וואס די ווייבער אויפן מארק האבן געהאלטן אין מולטערס צום פערקויפן. מיר קינדער זיינען געשטאנען און בעוואונדערט זייער פלינקייט און דאביי פיל מורא געהאט.

ערב שבועות 1915 יאר האבן מיר געפונען אנגעקלעפטע מעלדונגען, אז אלע אידן זאלן אין פארלויף פון 24 שעה פארלאזן יאנעווע. עס איז זיך נישט פארצושטעלן, וואס פאר אן אומגליק עס איז אראפ אויף אונזער

אברהם־יצחק דער שוחט

די מוטער גנעשע איז געווען א זעלטענע אידישע מאמע. שטיל, רואיק, פרום, איבער־געגעבן מיט לייב און לעבן דער פאמיליע, דעם מאן און דער ערציאונג פון אירע קינדערלעך.

אין שטוב זיינען מיר געווען 4 קינדער — צוויי שוועסטער סאניע און פייגע און די ברידער יוסף און דויד. מיר אלע האבן בא־קומען א נאציאנאלע ערציאונג, געווען טע־טיג אין צ״צ, צ״ס, מכבי. פאלקס־בילדונג באקומען אין די חדרים, תלמוד־תורה און שפעטער אין „תרבות״־שול.

אלטע יאנעווער תושבים

אגב וויל איך דערמאנען, אז מיין באבעס רבקה־בונע׳ס עלטערן (פון פאטער׳ס צד) שטאמען פון א חשובע פאמיליע פון פארטו־גאל. ביי דעם גירוש פון די יידן פון פאר־טוגאל באזעצן זיך אירע עלטערן אין פראנק־רייך, וואנדערן שפעטער אריבער נאך ליטע און באזעצן זיך אין ווילקאמיר. נאך איר הייראט באזעצן זיי זיך אין יאנעווע אומ־

שטעטעלע. מענשן האבן נישט געוואוסט, וואוהין צו פארן און לויפן. מענשן האבן געדונגען פויערים מיט פערד און וואגן, אום צו פארפאקן די זאכן און פארן נאך קאשעדאר און זשאסלע. אונז האט זיך איינגעגעבן. דער רוסישער פריץ סטעפאן, צו וועמען עס האבן געהערט פיל פעלדער ארום מיט דעם שווינ־דל־בארג, איז געווען א גוטער באקאנטער פון מיין מוטער. ער האט געשיקט 2 פערד מיט פורן, געהאלפן אונז פארפאקן דאס ביסל בעבעכעס און מיר זיינען געפארן צו דער ריכטונג פון שטעטעלע זשאסלע. אויפן וועג זיינען מיר דורכגעפארן די בודע־וועלדער, וועלכע זיינען געווען דורך דייטשישע אגענטן, ווי עס ווייזט אויס, אונטערגעצונדן. די קאזאקן, וועלכע האבן זיך קווארטירט אין דער אומגעבונג, זיינען בעפאלן אויף אונז מיט נאגייקעס, מיר זאלן גיין לעשן דאס פייער. קיינע ביטעס האבן נישט געהאלפן און מיר זיינען געגאנגען.

אין זשאסלע האבן זיך צוזאמענגעקליבן טויזנטער פליטים. אלע הייזער, קלויזן און די גאסן זיינען געווען איבערפולט. עס איז נישט געווען, וואו זיך צו קווארטירן. מענשן זיינען געווען אויף די פעלדער. מען האט איינגעשטעלט קעסלען, געקאכט און געגעסן אויפן פרייען פעלד. אזוי ווי אין זשאסלע איז געווען איין באן־סטאנציע, האבן מענשן זיך געזעצט אין די אנקומענדע בענער און געפארן, וואוהין דער וועג וועט זיי פירן. מיר זיינען געפארן נאך פאלטאווע, אין דער אוקראינע. דארטן האבן מיר געהאט אלערליי צרות — צוערשט די רעוואליוציע פון 1917 יאר, נאכדעם אלערליי רעגירונגען: רויטע, ווייסע אין שפיץ פון די רוצחים דעניקין, קאלטשאק, פעטליורע. אויך די דייטשן זיינען געווען איין קורצע צייט. נאך גאנצע 7 יאר ליידן, הונגער און שרעק, געלינגט אונז צו קומען אהיים. אנגעקומען זיינען מיר אין יאנעווע אין 1921 יאר.

דער ערשטער איינדרוק, קומענדיג פון דער שטאט פאלטאווע, איז געווען ענטוישנד. די הייזער האבן זיך מיר געדאכט קליין, נידריג און די גאסן שמאלע. ביסלעכווייז האבן מיר זיך צוגעוויינט און מיר האבן אנגעפאנגען פירן איין נארמאלן לעבן.

אין מכבי און החלוץ הצעיר

איינמאל, ביי א בעגעגעניש מיט אפרים זילבערמאן, וועלכער איז געווען אין דער צייט א פוטבאל־שפילער אין קאוונער מכבי, האבן מיר בעשלאסן צו גרינדן אין „מכבי״־קלוב אויך אין יאנעווע. צו אונז זיינען צו־געשטאנען לייבל זיסלע, וועלכער איז אגב געווען דער ערשטער פארזיצער, שלמה־בער מאיראוויטש, וועלוועל קירזנער און נאך. איך בין געווען פון די ערשטע מכבי׳סטקעס. זייענדיג אין „מכבי״ און הערנדיג די אפטע לעקציעס וועגן ישראל פון יאנאסעוויטש, פון איוועסקי, פון דעם לערער שאול קיידאנסקי און אנדערע, בעשליס איך אריינצוטרעטן אין „החלוץ הצעיר״. דאס איז געווען אין 1924. ווען מיר איז געווארן 18 יאר, נעמט מען מיר אן אלס חלוצה און איך מאך דורך די הכשרה אין מעמעל. ווען די עליה נאך ישראל האט זיך צייטווייליג אפגעהאלטן, קער איך זיך אום אהיים. אונטערדעסן בעקען איך זיך מיט מיין צוקונפטיגן מאן יהודה וויניצקי, אויך פון יאנעווע. מיר האבן חתונה און אזוי זיינען מיינע חלוצישע אידעאלן אונטערגעב־ראכן געווארן.

דורך אמריקע קיין ישראל

מיין מאן יודל איז אויך געווען נאציאנאל געשטימט, געווען א מיטגליד אין „מכבי״, טעטיג אין דער רעוויזיאניסטישער פארטיי. נאך פיר יאר פון פאמיליען־לעבן, בערייכערט מיט 2 קינדער, איבערצייגט אונז די גרויסע משפחה פון די וויניצקיס אין אמעריקע, און דער עיקר דער עלטסטער ברודער משה, אז מיר זאלן אריבער פארן צו זיי.

אין 1935 קריגן מיר פאפירן און מיר פארן אפ. אין אמעריקע פערגרעסערט זיך מיין פאמיליע. אלע 3 טעכטער און זין זיינען פארהייראט און די פאמיליע פארגרעסערט זיך מיט אייניקלעך און לעבן א גליקלעכן לעבן. איך און יודל זיינען געבליבן אליין, און יעצט האבן זיך ווידער אויפגעוואכט די חלוצישע געפילן פון דער יוגנד, און מיר רעכנען זיך צו בעזעצן אין ישראל צווישן יאנעווער פריינד און אידן.

טיפן
און
פארשוינען

אלטער קאגאן׳ס אצייכנונג : מאך אמוציא, אינגאלע

פראנק סירק (אמעריקע)

דער חרם ערקלערט פון הרב סילמאן

ווי בעוואוסט, האט די צארישע רעגירונג אין אנפאנג פון ערשטן וועלט־קריג געהאט ארויסגעטריבען אלע אידען פון קאוונער גובערניע און דערין אויך אלע יאנעווער אידען. די וואס זיינען ניט פערפארען טיף נאך רוסלאנד און זיך געפונען אין ווילנער גובערניע, האבן גלייך נאכדעם, ווי די דייטשען האבען פערנומען יאנעווע, זיך אומגעקערט אין זייערע היימען.

מענשען זיינען מעהר ווי א יאהר געווען אפגעריסען פון זייער היים, ליקווידירט זייערע פרנסה פונקטען, זייערע ווערקשטאטען, און דער עניין פרנסה איז געווען גאנץ שווערלעך. אט אין די יארען 17—1915 האט זיך אנטוויקעלט דאס שמוגעל מסחר, וועלכער האט בעקומען דעם נאמען „מאלינע" און די הענדלער — „מאלינשצ׳יקעס". די קארפען מאלינשצ׳יקעס זיינען געווען די ברידער שאפירא — שמערקע, בינקע, אברהם׳קע, די ברידער גירשאוויץ מיט׳ן צונעמעניש „די טערקען", אייזקע נאחומאוויץ און קלענערע „סטינקעס". דער עיקר שמוגעל איז בעשטאנען אין תבואה, וואס מען פלעגט שמוגלען נאך ווילנער גובערניע, וואו עס איז געווען א הונגער, און וואס די דייטשישע אקופאציע מאכט האט שטריינג פערפאלגט. דורכדעם זיינען כמעט אלע תבואה־שפייכלערס אויסגערייניגט געווארן, און אייזיק סעגאלאווסקי׳ס מיל האט ניט בעקומען דאס גענוגענדע קוואנטום פון תבואה, אום צו בעזארגען די שטאדט־בעקער מיט ברויט. מיט אייןווארט, עס האט געדראט דער הונגער אויף יאנעווער בעפעלקערונג.

דער רב האט צונויפגערופען אנ׳אסיפה פון בעלי־בתים און מען האט בעשלאסען צו פערבאטען דאס ארויספירן פון תבואה, און די וואס וועלען ניט פאלגען וועט מען מוזען ארויפלייגען אויף זיי א חרם. עס האט קיין זאך ניט געהאלפען און די בעלי־בתים מיטן רב האבען בעשלאסען צו ערקלערן א חרם. מען האט די גאנצע בעפעלקערונג צוזאמענגערופען אין אלטן קלויז: אנגעצונדען שווארצע ליכט און מקריא געווען דעם חרם טעקסט. און דער הרב סילמן האט געמאלדען, אז ווער עס וועט ברעכען דעם חרם, וועט עס וירקען נישט נור אויף איהם, נאר אויך אויף די קומענדע דורות.

עס איז אוועק איניגע צייט, אנדערע האבען זיך אפגעהאלטען, און די מעהר בעל־העזה־ניקעס האבען פארגעזעצט צו מאלינעווען. אין שטעטל אויפן מארק, אין די קלויזען ביי מנחה און מעריב, ביי די חברה תהילים־זאגער איז געווען נאר איין טעמע פון טאג — דער חרם און זיינע פאלגען. מען האט געטייטעלט מיט די פינגער און אנגעוויזען, אט דער און דער פייפן אויפ׳ן חרם און מאלינעווען אויף וואס די וועלט שטייט. די מעהר אפיקורסים האבען נישט געהאלטען דערפון. די פרומע און דער המון, דער עיקר די ווייבער, האבען געווארנט פאר די פאלגען, און אין יעדער קלייניגקייט און צרה׳לע געזען גאט׳ס האנד, וואס בעשטראפט.

האט געדארפט פאסירען, אז פאלקע דעם שמיד׳ס זוהן איז געשטארבען. עס איז אויך געשטארבען שלמה קדיש׳עס א זוהן. שמערקע משה צביה׳ס איז קראנק געווארן אויף די פיס. ביי איינעם פון די מאלינשציקעס זיינען די פערד געפגרט, און צולעצט איז סירק געהרגעט געווארן אונטערוועגס דורך א מערדערישע האנד. די גלויביגע האבען דערין געזעהן די פאלגען פון חרם און די שווערע האנט פון גאט׳ס שטראף.

דא האבען זיך אויפגעהויבן די אמאליגע געגנער פון הרב סילמאן, געגומען טאדלען דעם רב און די בעלי־בתים, זיינע אנהיינגער: סטייטש, ווי האט דאס דער רב געוואגט צו לייגען א חרם אויף זיין צאן מרעיתו?! ער האט זיך געדארפט גוט בעקלערן איידער ער האט זיין חרם ארויפגעלייגט. און עס האט זיך ווידער פונאנדערגעפלאקערט דער אלטער קהל׳שער קריג.

ווען מיט פיל יארן שפעטער איז דער הרב סילמאן פריהצייטיג געשטארבען, האבען שטעטעלטע זיך געשושקעט, אז דער רב אליין איז געפאלען א קרבן פון די בעפרייטע שדים־רוחות פון זיין ערקלערטען חרם. אפילו זיינע אנהיינגער האבען עס געהאלטען פאר נישט קיין טאקטישען שריט פון דעם תלמיד־חכם, אויסצוניצען אזא גרויזאמען מיטעל ווי א חרם.

הרב סילמאן דער מחמיר

מעשה שהיה כך היה:

נאכן ערשטן וועלטקריג, פארזוכנדיג דעם טעם פון הונגער האט כמעט יעדער בעל־בית אין יאנעווע פערמאגט א קו. עפעס ווי א גרויסער דארף פון יישוביניקעס האבען אויס־געזען אונזערע יאנעווער, ווען זיי פלעגען אין די זומערדיגע פרימארגענס אויפשטיין פרי פארטאג, די ווייבער פלעגען די קי אויס־מעלקען און באגלייטען מיט׳ן שאסיי צום פאסטוך אין זאמעלפונקט. פון אלע גאסען און געסלעך האבען זיך געצויגען שורות פון קי און קעלבער אין באגלייטונג פון אידען און אידינעס מיט נאך פארשלאפענע פני־מער, און דאס בילד איז געווען אזוי פאסטא־ראליש. די קו איז געווען דער הויפט מקור פון פרנסה פארן מיטל־קלאס. מילך פלעגט מען פערקויפען, פאבריצירען קעזיקעס און פור־טער פאר זיך אין דער משפחה און צו פערקויפען. אזוי האט אויך געטאן משה דער שמיד (באראן), וואס האט געוווינט לעבן די וויניצקיס. ער האט געהאט 2 קי, א מוטער און א טאכטער. די מוטער־קו איז געווען א זעלטענער עקזעמפלאר, א רעקאר־דיסטקע, געגעבן 6 טעפ מילך א טאג און מיט כבוד ערנערט די גרויסע פאמיליע. אין איינעם א ווינטער־פריהמארגען, ווען די קוה האט זיך געקעלבט, האט זי צו אלעמס איבער־אשונג געבראכט אויף דער וועלט א צווילינג, 2 קעלבער מיט איין קלאפ. דעם פריהמארגען, ווען איך בין נאך געלעגען אין בעט, איז אריין די מוטער צו מיר און דערצעהלט דעם וואונדער, אז משה דעם שמידס קו האט געבארען 2 קעלבער. איך האב דערויף גע־ענטפערט, אז ערגעץ וואו האב איך געלייענט אין ספרי־קודש, אז דאס איז פערבונדען מיט א סכנה, ענליך ווי דער פאל ווען א הון הויבט אן צו קריי׳ען.

די מאמע איז אוועק צו משה דעם שמיד און איהם דערצעהלט וועגען מיין חשש. אום זיך צו איבערצייגן אין דער ריכטיגקייט פון די מעשיות, איז משה דער שמיד אוועק צום רב סילמאן פרעגען אנ׳עצה און שאלה. גלייך ווי דער רב האט אויסגעהערט די געשיכטע, האט ער געפסקנ׳ט, אז מען מוז די קו קוי־לענען. משה האט געגומען טענה׳ען און בע־טען, אז דער רב זאל רחמנות האבען און אפרופען די גזירה. א קלייניגקייט, א פאמיליע פון 6—7 פערזאן ערנערט זיך פון איהר. אויב אבער דער פסק־דין איז ארויס פון רבינ׳ס מויל איז עס שווער איבערצומאכען. עס איז געווארען א ויצעקו, עס איז געקומען די פרוי מיט געוויין און טענות. דער רב סילמאן, וואס אין אלגעמיין איז געווען א מחמיר, האט זיך ענדליך אונטערגעגעבען דעם דרוק פון דער פערצווייפעלטער משפחה, און אריינ־קוקענדיג אין די ספרים, און קנייטשענדיג דעם שטערן, האסט דו געזעהן, ווי דער אומ־גליק וואלט חלילה איהם געטראפען. נאך פיל שקלא־וטריא האט ער ענדליך געביטען זיין ערשטען פסק־דין און געהייסען אין דעם פאל פערקויפען די קו. אפילו דער גרינגערער פסק־דין איז געפאלען ווי א דונער פון הימעל אויפן קאפ פון משה דער שמיד. א קלייניג־קייט, א קו א רעקארדיסטקע, וואס אין פער־לויף פון יארען געקארמעט די גאנצע פא־מיליע, און דא מיט איינמאל פארלירן דעם

מקור פון פרנסה. אזוי אבער ווי אין די קליינע שטעטלעך אין יענע צייטען זיינען אידען געווען זייער גלויביג, און דער פסק־דין פון רבי'ן איז געווען ווי א פסק־דין מן השמים, האט ר' משה ענדליך מיט א שווער הארץ זיך געמוזט שיידען מיט זיין קו און זי פערקויפט.

אין שטעטל האט מען דערציילט שפעטער, אז אזא ענליך פאל איז פארגעקומען אין א צווייטע שטעטלע, און פרעגען די שאלה איז מען געפארען צום זאסלער רב. דער זאסלער האט קיין גרויסען וועזען דערפון נישט געמאכט, אויסגעהערט די מעשה, און געפסקנט: פארט אהיים געזונטערהייט און מעלקט ווייטער אייער קו.

אויפגענומען און בעארבעט:

יצחק בורשטיין

דויד פרידמאן (ווילנע)

א סעריע טיפן

מיינע טייערע יאנעווער, איך וויקעל אויף פאר אייך א גאלעריע פון יאנעווער טיפען מיט אלע זייערע שוואכקייטען און קאמישע זייטען. איך מיין נישט, חלילה, פון זיי חוזק צו מאכען, נאר צו דערמאנען מיט יזכור־זאגען. וועלכער מענש האט נישט וועלכע עס איז שוואכקייטען. דאס פאלק כאפט זיי אויף, און טראגט צום שיין פון דער זוהן אין דער עפענטליכ־קייט, אזוי ווי דאס איז אין דערווירקליכקייט.

רביים

„הירשע די טעלעצע"

אונזער רבי האט געהייסן הירשע די טעלעצע. ער איז געווען א עכטער זוהן פון חיים די טעלעצע. פונוואנעט עס נעמט זיך אט דער צונעמעניש איז נישט קלאר. דאס איז ווי באוואוסט א ירושה זאך נאך פון עטליכע דורות. אט דער רבי האט געהאט א שוואכקייט צו האלטען אין איין דרעמלען און שלאפען. אפגעלערנט א פאר שורות מיט אונז — און ווידער א דרעמל געטאן. מיר פלעגן נעמען א שטעקן אדער א שטיין און געבן א שטארקען קלאפ אין טיש. מיט גרויס שרעק פלעגט ער זיך אויפכאפען. ניט וויסענדיג וואו מיר האלטען, פלעגט ער אנהויבען די פסוקים אין חומש פון דאס ניי, און נאך אייניגע מינוט ווידער איינזינקען אין שלאף מיט אצוגאב פון כראפענען. ווי עס שיינט האט ער פון זיינע רב'דיגע פערדינסטען געהאט גאר קנאפ צו עסען, און פארן ניט דערעסען האט ער זיך מהנה געווען מיטן שלאפען.

אונזער רבי משה מעלצער

איז געווען א גרויסער כעסן. ער פלעגט מעהר שרייען, שלאגען, ווי לערנען. ריידען פלעגט ער אין גרויסען בארד אריין, און איהם צו פערשטייען איז געווען זייער שווער. אויף די עלטערע יארן איז איהם אפגעשטארבען זיין ווייב. אזוי ווי אין פסוק שטייט, אז א פרומער איד דארף נישט זיין אן א אישה, האט ער בעשלאסען חתונה צו האבען צום צווייטען מאל. אויב שוין חתונה האבען, פארוואס ניט נעמען א יונגע פרוי? אזא יונגע אלמנה האט זיך דווקא געפונען. זי האט אבער געשטעלט א תנאי, ער זאל איהר ארויסגעבען איין וועקסעל אויף 1000 ליט. אום נישט צו קעמפן מיטן יצר־הרע, איז בעסער אונטערשרייבן א וועקסעל, און זאל זיך ארומגיין א יונגע ווייבעל אין שטוב.

אין אייניגע וואכען ארום האט ער זיך אויסגעניכטערט, און געגומען האבען פערדאכט, אז די יונגע פרוי וויל אים אויסניצען אויף דער עלטער, דורכן וועלען איינמאנען דעם 1000 ליטיגן וועקסעל. ער האט געפאדערט דעם וועקסעל צוריק. דעם וועקסעל האט ער טאקי נישט באקומען, אבער א גט יא.

דער רבי יאסע־בער

גערופען האט מען איהם יאסע־בער, אדער דער קאפליצער רבי. זיין חדר איז געווען אין דער פריוואטער דירה. דאס איז געווען א שטוב פון פילע פראפעסיעס, איין קאמבינאט אין קליין פארמאט. יאסע־בער האט אין דעם שטוב געקנעלט מיט זיינע תלמידים. זיין ווייב פלעגט זיך פארנעמען מיט הינער־האנדעל, זי פלעגט קויפען לעבעדיגע הינער, קוילענען זיי און פערקויפען שוין אפגעפליקטע. אין א צווייטען צימערל אין דער דירה האט געוויינט אנאלטער איד אקאמאשען־שטעפער, און דא איז געווען זיין בית־מלאכה. דעם קאמאשען־שטעפער״ס פרוי פלעגט אין דעם זעלבן צימער באקען ברויט צו פערקויפן.

מיר די תלמידים פון יאסע־בער האבען אויך געהאט א ספעציעלע ארבעט, אלס צוגאב צום לערנען. די ארבעט איז בעשטאנען צו העלפען יאסע־בער׳ס פרוי כאפען די הינער צום קוילענען. פאר אונז איז דאס געווען דאס בעסטע פערגניגען. מיר פלעגען די הינער יאגען איבער די טישען, זיי פלעגען שפרינגען אין די פענסטער, און די פעדערן פלעגן פליען איבערן גאנצן חדר. דער טומעל איז געווען אזוי גרויס, און די פאלגען פון דער ארבעט אזוי ווינציג, אז דער רבי יאסע־בער פלעגט זיך יעדעם מאל ארייננמישען און אונז ארויסטרייבען אהיים.

דער פרוש

ביי איהם אין חדר האבען געלערנט די גרעסטע שטיפער פון שטעטעל, ווי יאשקע גירשאוויץ, ליפקע צערנעמאן, ליאלקע און מאטקע יאסעלעוויץ און אנדערע. דער גרעס־

טער פארגעניגען פאר די תלמידים איז געווען די תפילת־שחרית פארן אנהויב פון לערנען. ווען דער פרוש פלעגט זיך אוועקשטעלען צו שמונה־עשרה און דאבריי מיט דבקות זיך נעמען שאקלען הין און צוריק, פלעגט עס דויערן אהיפשע צייט, אט אין די מינוטען האט דער חדר אויסגעזעהן ווי אדול־הויז. יעדער איינער פון די תלמידים האט געטאן וואס זיין הארץ געלוסט. מען פלעגט קלאפען מיט די הענד און שטעקענס אין טישן. ווינטער־צייט פלעגט מען אנדרייען אויף א שטעקען א קולע שניי און אריינשלעפען אין חדר. פורים־צייט פלעגט מען שיסען מיט גרויסע שליסלען אנגעפילטע מיט סערקע פון שוועבעלעך, און געבראכט צום אויפרייסן מיט גרויסע צוועקעס. אט פון די אויפרייסן פלעגט מען קענען פערטויבט ווערען. אלס צוגאב פלעגט מען נאך מיט ביקסלעך אונטערשיסען אונזער רבי׳ס לאנגע קאפאטע.

איינמאל, נאך אזא שמונה־עשרה, ווען מיר האבען מיט שטעקענס געבראכטע, איינגעארדענט אזא קאנצערט איבער די טישען און ביינק, האט דער פרוש ביים עושה־שלום, צוריקגייענדיג עטליכע שריט אויף הינטערוויילעך, פלוצלונג זיך א ווארף געטאן. אנגעכאפט אזא שטעקען פון ארקעסטער און גענומען ארויסרייסען איהם פון אונזערע הענט. עפעס א ספארט־פערמעסטונג: פון איין זייט דער פרוש, און פון דער אנדער־זייט מיר די שילער, ווער וועט וועמען אריבערציהען. ווי זיך צוזאמענגערעט פלעגען מיר מיט איינמאל דעם שטעקען אפלאזען. דער פרוש איז געפלויגען אויפל דיל מיט די פיס ארויף, און מיר אלע שנעל געצויגען פיס דורך דער טיר.

דער הילצערנער רב (פליישמאן)

געענדיקט די תקופה פון די חדרים. עס האבען זיך גענומען גרינדען אזוי צו זאגען מאדערנע שולען. אזא שול איז אויך געווען „יבנה״. אויסער אייניגע מאדערנע מלמדים, זיינען נאך דארטן געווען פון טיפ רבי׳ס. איינער אזא איז געווען דער „הילצערנער רב״, וועלכען מען האט נאך געקרוינט מיט א צווייטן צונאמען „גאט איז אציג״. דער הילצערנער רב פלעגט זאגן שלעכט עברי. אנשטאט „אדוני עוז לעמו יתן״, פלעגט ער זאגען „אדוני עז לעמו יתן״. חברה לצים פון די תלמידים האבען עס איבערזעצט — אדוני־עז = „גאט איז א ציג״, און דער צונעמעניס איז געווען א שם־דבר.

אין לויף פון די שפעטערדיקע יארען איז ער געווארען א מגיד, וואס פלעגט ארומפארען פון שטעטעל צו שטעטעל. איינמאל איז ער אנגעקומען אין אזא שטעטעל, גראד אין דעם טאג, ווען עס איז אויסגעפאלען דער 500 יעריגער יובילײ פון וויטאוטאס דעם גרויסען. אומעטום זיינען אין דעם טאג פארגעקומען מיטינגען, און אויך אין די קלויזען האבען רבנים געהאלטען דרשה׳ס מעניייני־דיומא. דער הילצערנער רב איז אין דעם שטעטעל אויך ארויסגעטראטען מיט א דרשה. זיינע ווערטער האט ער אנגעפאנגען: מיט פינף הונדערט יאר צוריק איז געשטארבען ווינצוק דער גרויסער, מיר צו לייניגערע יארען... דער עולם האט אויסגעבראכען מיט א געלעכטער, און דער מיטינג האט זיך פערענדיגט.

די צייבער־קראפט פון עמוד אין בית־מדרש

א.

צו חזנות ביים עמוד האבען זיך געריסען פילע: קרעמער, פורמאנעס, קירזנער, שמידען, בוכהאלטארען. מעשעל איוועסקי, וועלכער האט פארמאגט אפיינעם קול, האט אויך געוואלט מהנה זיין דעם עולם מיט זיינע חזנות. א בארד האט ער געהאט ווי גאר א פרומער איד. אבער דער גבאי האט יעדעס מאל געוואלט אים פסל׳ען צו זיין א שליח־ציבור; איין קלייניגקייט, א פריידיינקער, און דערצו האט מען גערעט אויף איהם רכילות, אז ער האט נישט פיינט פרעמדע ווייבלעך אשת־איש׳ניצעס. צו פסל׳ען האט דער גבאי געמיינט, אבער נישט געוואגט... עפעס האט מעשעל איוועסקי א שייכות אין פאלקס־באנק צו געלד און קרעדיטען... אזוי ארום פלעגט ער אונז מהנה זיין מיט זיין אנגענעהמען טענאר.

ב.

ווען פסח דער קירזנער האט זיך דערשלאגען צו חזנות אין קלויז פלעגט ווערען גאנץ היימליך. דער עיקר היימליכקייט פלעגט פאסירען שמחת־תורה, ווען מען פלעגט איהם פשוט אויסניצען מיט זיינע חזנות. פריער פלעגט מען איהם געבן א כוסה בראנפען, און בעקומענדיג קוראזש פלעגט ער גיין צום עמוד זיכער, ווי צו גאלען און שערען. פסח דער קירזשנער פלעגט אנהויבען הויך, מיט א יום־טוב׳דיגען ניגון, אבער הינטער איהם איז געזעסען טבצ׳יק יאפע, דער פאטאגראף, און ווי אויף צו להכעיס פלעגט ער איהם בקול רם אריבערפירען אויף א וואכעדיגען ניגון. קיין קאמערטאן האט ער נישט פערמאגט, אין קאפ האט אים גערוישט, און זייער לייכט פלעגט ער אריבערגיין צום פאלשען טאן. אין קלויז פלעגט ווערען א געלעכטער, א טומעל. אט דאס פלעגען אויסנוצען די חברה לצים. אנדערע פלעגען איהם צובינדען צו א שטענדער מיט א האנטוך, אנדערע פלעגען איהם באמבארדירען מיט נאסע האנטיכער. אין קלויז פלעגט ווערען א שטימונג פון אנ׳אמתע שמחת־תורה.

ג.

געוואלדיגע צוויי קאנקורענטען האט דאס קלויז פערמאגט, נישט חלילה אין עניין פרנסה נאר לשם שמים, דאס הייסט צוליב חזנות. דאס זיינען געווען יאנקעל־לייב לאנדסמאן דער סטאליאר, און יאסעל לעווין דער שמיד. ווי דער מנהג איז געווען, האט יאנקעל־לייב דער גביר געהאט מער צוטריט צום עמוד, ווי יאסעל דער שמיד.

איינמאל א פרייטאג צו נאכט, ווען יאנקעל־לייב האט זיך געגרייט אנצוטאן דעם טלית און גיין זינגען דעם לכו־נרננה, האבען די חברה לצים מיט טבצ׳יק יאפע בראש גענומען בונטעווען און היצען יאסלען דעם שמיד.

— שטייטס, פארוואס לאזט דו זיך פירען פארן נאז? ער איז טאקי א גביר, אבער פאר גאט זיינען אלע גלייך. פארוואס דארף ער עס שטענדיג דאווענען און דו נישט?

איידער יאנקעל־לייב האט זיך צוגעקליבען, איז שוין יאסעל דער שמיד געשטאנען ביים עמוד און בקול רם אויסגעשריען „לכו נרננה לה׳״.

אויף מארגען שבת, אין צייט פון לייענען, שטייען חברה אויפן שול־הויף און היצען אונטערביידע קאנקורענטען. אייניגע אזוי צו זאגען האלטען פאר איין צד און אייניגע פארן צד שכנגד. רופען זיך אפ אייניגע פון די לצים:

ר׳ יאנקעל־לייב, וואס האט אייך דער שמיד, וואס האקט א גאנצע וואך אין קאוואדלע, נעכטען אזוי פערשעמט פארן גאנצן עולם? א אונגעהערטע חרפה!

— וואס ווילט איהר פון א קאלטען שמיד — רופט זיך אפ יאנקעל־לייב — א פערד שמידן קען ער אפשר, אבער דאווענען פארן עמוד, א קריינק.

ר׳ יאנקעל־לייב — רופט זיך אפ יאסעל דער שמיד — אין יום־טוב׳דיגע חזנות שמידט איהר אפשר בעסער, אבער מיט שבת׳דיגע חזנות האב איך אייך צענמאל אין ת...

דער עולם לאכט און האלט אין איין איינהיצען.

בערעלע די ציג און זיין געהילף

גערופען האט מען איהם בערעלע די ציג: בערעלע, ווייל ער איז געווען א נידריגער און מאגערער, די ציג — ווייל ער האט געהאט אנ׳אויסגעצויגענע צורה, מיט א שפיציגען בערדל אויף דער מארדע, און דאצו פלעגט ער ביים דאווענען מעקענען ווי א ציג. ער האט זיך פערנומען מיט פילע פראפעסיעס. געווען א שמש אין שול, האט אונטערגעלערנט חומש מיט קינדער, וואס האבען פערמאגט טעמפע קעפ, פלעגט דורכפירען לאטערייען אויף נישט קיין גאנגבארע זאכען, ווי א גרויסן 10 ק״ג העכט, אלטע לייכטער און נאך פערשידענע. מיט קינדער

האט איהם גאט בעשיינקט בשפע, און בכדי צו דערשטוקעווען חיונה, פלעגט ער נאך ארויס־פארען מיט אגאסטראל איבער שטעטלעך אלס בערימטער חזן. ער פלעגט אויפהייגגען מעלדונגען אין די דארטיגע קלויזען, אז עס וועט דאווגען דער בערימטער חזן. פון וואנעט ער קומט פארשטייט זיך פלעגט ער נישט אנווייזען. פרייטאג צו נאכט פלעגט ער אפמעקענען קבלת־שבת מיט זיינע חזנעס, פאר שבת פלעגט מען איהם באצאלן שוין פארן נישט דאווגען.

געהאט האט בערעלע די ציג א געהילף, אנאונטער־שמש; א געוועזענער קאנטאניסט, וואס האט אפגעדינט ניקאלייען גאנצע 25 יאהר. אט דער אונטער־שמש האט נאך געהאט א נעבען־פאך אלס שול־רופער. הויך און דאר איז ער געווען, מיט א גרויסן געדיכטען בארד, וואס ער פלעגט קיינמאל נישט פארקעמען. פרייטאג צו ליכט־בענטשען, פלעגט ער לויפען איבער די יאנעווער גאסען, ווי א צארסקער גענעראל, און שרייען: „אין שול אריין!" חברה פון הינטען פלעגען איהם נאכלויפען און העלפען שרייען: „אין שול אריין!" — און דאביי באווארפען מיט שטעכעדיגע בערעלעך. ביים ענדע פון מארשירען, האט ער אויסגעזעהן ווי א פאנצער פון בערעלעך.

מאטעל סאלאנטער

א

אמאל איז ער געווען א שוסטער. געהאט דאפעלטע נעמען: מאטעל סאלאנטער, אדער מאטעל גלאז. שפעטער איז ער פערוואנדעלט געווארן אין א סאדאווניק, א פישער. אויך מיט שדכנות האט ער זיך פערנומען. וואס טוט מען נישט צוליב חיונה. געווען איז ער א איד א לץ, שטענדיג לוסטיג, היימלעך, און וויצען פלעגען זיך שיטן פון איהם. אט דערציילט ער וועגען זיינע שדכנות. ער האט גערעט א שידוך א קליינשטעטלדיגען בחור, מיט גאר קיין יונגע מיידעל, וואס האט געלעבט מיט אירע עלטערן אויף א יישוב. אזוי ווי אין הלכות פון שדכנות איז ער נישט געווען צו קאמפעטענט, האט ער טאקי דעם שידוך דורכגעפירט, אבער ער האט זיך פערלאזען אויפן יישובניק, צו בעקומען די שדכנות געלד נאך דער חתונה. דער יישובניק האט זיך נישט געאיילט דעם חוב צו בעצאלען. נאכדעם ווי ער האט אייניגע מאל געבעטען, נעמט צו ענדע דער יישובניק ארויס א פעקעל צארסקע געלד, וואס זיינען שוין ארויס פון אומגאנג, און זאגט: אט האסט דו דיינע שדכנות געלד. דער שדכן קוקט אויף דאס געלד, קוקט אויפן יישובניק, און טראכט; עפעס איז ער פון זינען אראפ.

— וואס קוקסט דו אזוי אויף מיר? — רופט זיך אפ דער יישובניק — וואס בין איך שולדיג, אז דו האסט פערשפעטיגט מיטן שידוך ריידן גאנצע 10 יאר.

מיט אראפגעלאזענעם קאפ איז ארויס דער פריש אויסגעבאקענער שדכן נאך זיין ערשטען דורכפאל.

ב

ער רעט אמאל א שידוך א מיידל מיט א פורמאן. די עלטערן זיינען איינשטימיג, אבער דאס מיידל עקשנט זיך איין, אז זי וויל נישט.

— פארוואס? — פרעגט מען איר.

— וואס טו איך, אז זיינע פערד נעמען און פגר'ן אוועק?

ג

מאיר'קען דעם מיילער, וועלכער איז נישט געווען קיין צו גרויסער חכם, האט ער גערעט א שידוך מיט אנאלטע מיידעל פון א דארף. דער שידוך איז צושטאנד־געקומען, און די חתונה ווערט געפראוועט. די חופה קומט פאר אין הויף פון שול. פאר די יונגווארג איז דאס א געוואלטיק ערייגניס; וואס הייסט — מאיר'קע דער מיילער גייט צו דער חופה! די חברה קריכען אויף די

ארומיגע דעכער, און ווען מאיר׳קע זאגט דעם „הרי את״, גיט זיך אלאז פון דעכער ארום בעזעמער, נאסע טיכער. דער חתן האלט נישט אויס, און מיט זידל ווערטער פארלאזט ער די חופה און יאגט זיך נאך די חברה.

אט דער זעלבער מאיר׳קע האט זיך אנגענומען אויסצופארבען די קלויז. דער יאנעווער רב, פארבייגייענדיג די שול, מאכט איין באמערקונג אויף זיין ארבעט.

— רבי, איר פארשטייט אזוי אויף די ארבעט, ווי אהאן אויף לאקשען, און בכלל רבי, אנאר׳ן ווייזט מען נישט האלבע ארבעט.

דבורה־לאה די זאגערקע

יום כיפור אין ווייבערשען שול זיצט דבורה־לאה, און ארום איר א כאפטע ווייבער, וואס קענען נעביך אליין נישט לייענען, און זי גילט פאר זיי אלט פארזאגערקע. די אידענעס האלטן איר אין איין דערמאנען:

— טייערע דבורה־לאה, פארגעסט נישט אונז צו זאגען, ווען מען דארף אנהויבען וויינען.

דבורה־לאה די זאגערקע איז געווען זייער פרום. זי האט געהאט 2 טעכטער, מיכלע און איטקע, ביידע אלטע מוידען. מיט איטקען האט זי נישט געשטימט. איינמאל נאך אנאיבעריידען זיך מיט איטקען, איז זי אוועקגעלאפען גאנץ פרי אין שול, איידער דער עולם איז געקומען צום דאווענען, אויפגעהויבען זיך צום ארון־קודש, א קלאפ געטאן אין טירעל, און אזאג געטאן:

— אגוטמארגען דיר גאטעניו, דיין דינסט דבורה־לאה שטייט פאר דיר, און איך בעט ביי דיר: פאר מיכלען גיב אונז אגוטן חתן, זי איז שוין נעביך א מיידל אין די יארן, און פאר איטקען — א קריינק, איך האב פון איר אויסגעריסענע יארן.

אביישפיל פון קארגקייט

ר׳ מענדע צמח׳ס, ער זאל מיר מוחל זיין, איז געווען זייער קארג. ווען מען האט אין יאנעווע געמאכט די טראטואַרען, און יעדער בעל־הבית איז געווען פערפליכטעט מיט די אייגענע מיטלען, זיין שטח צו פערפלאסטערן, פלעגט דערנאך ר׳ מענדע צמח׳ס האבען ארבעט. ער פלעגט שטיין מיטן בעזים אין האנד, און נישט דערלויבן צו בעטרעטען זיין טראטואר, אום ער זאל חס וחלילה נישט אפגענוצט ווערן.

אפפאכענען פון א שלעכט אויג

פייגע קריגער פון ברייזער גאס האט פערמאגט א ציג פון ציגן־לאנד. אזא אייטער ווי די ציג האט פארמאגט, האט נאך יאנעווע נישט געזעהן. ווען פייגע האט געפירט איר ציג, פלעגען חברה לויפען הינטער איהר און שרייען: „פייגע די ציג האט א גרויסען אייטער״. פייגע האט מורא געהאט פאר איין עין־הרע, און פלעגט דעריבער צענדליקער מאל פאכענען די ציג פון א שלעכט אויג.

א פרעסער און בעל־גוזמה

ר׳ משה דוד מעער, דער געוועזענער סטירניק, האט געהאט איין אריינפאר־הויז. בעסערע אורחים פלעגען שטענדיג צו זיי אריינפארען. זיין ווייב שרה־בתיה איז געווען א וואונדערבארע קעכין, און די אורחים פלעגען שטענדיג בעקומען גוטע צובייסען, ווי אגוט געבראטען קאצקעלע אדער געפילטע פיש. די צרה איז אבער געווען, וואס משה דוד איז געווען א געזונטער איד, הויך, דיק, און דאביי געהאט א ריזן אפעטיט צום עסען. אט דער רעסטאראן זייערער האט

אים געקארמעט אויפן לעגאלען און אונלעגאלען אופן. ווי נור שרה־בתיה פלעגט ארויסגיין פון הויז, פלעגט זיך ר׳ משה דוד צוכאפען צום איוווען, ארויסכאפען א פריש געבראטענע קאצקעלע אדער א פארציע געפילטע פיש און כהרף־עין אראפלאזען אין זיך; אפגעווישט דעם בארד און וואנצע, ארויסנעמען אפאר ליט און אוועקלייגען אויף דער פאליצע. שרה־בתיה קערט זיך אום, גייט צו צום איוון און בעמערקט, אז עס פעהלט א קאצקע.

— משה דוד, ווער האט אויפגעגעסען די קאצקע?

— געווען דא נישט לאנג אנ׳אורח א פרעסער, אט דארטען ליגט דאס געלד.

משה דוד ווי אויך זיין ברודער אברהם דער סטירניק זיינען געווען בעוואוסטביידע אלס בעלי־גוזמות. ווען איינער פלעגט דערציילן א מעשה, אגוזמה, פלעגט ער גלייך ארויסשטעלן דעם צווייטן ברודער אלס עדות. און ווען דער צווייטער פלעגט האקען א טשייניק, פלעגט דער ערשטער ברודער אים צוהעלפן. אט דערציילען זיי מעשיות, וואונדער פון אמעריקע. דערציילט ר׳ משה דוד:

— ווען איך בין געווען אין אמעריקע איז צום שיף מיר געקומען בעגעגנען מיינער אפריינד. דאס איז געווען פרייטאג בייטאג. מיר זעצען זיך אריין אין עקיפאזש און פארען אזוי לאנג ביז דער שבת האט גענומען טאגען. זאגט צו מיר מיין פריינד: איידער מיר וועלען נאך דערפארען ביז אהיים, לאמיר צופארען צום קלויז, וועסט דו זעהן, ווי שיין און פיין זיינען אונזערע קלויזען. מיר זיינען אריין אין קלויז און מיין פריינד האט זיך גענומען שושקענען מיט איינעם און צווייטען, און מיט איינמאל הער איך, אז מען רופט מיר גאר אויף צו מפטיר. ביז דער בימה איז געווען אזוי ווייט, אז איך האב זיך געמוזט אריינזעצען אין פייטאן־עקיפאזש און צופארען. אויב איר גלויבט מיר נישט, פרעגט מיין ברודער אברהם. רופט זיך אפ אברהם:

— אויף „אמעריטשקע גנב״ זאלט איר אלעס גלויבען. מיט מיר האט פאסירט אין אמעריקע א שענערע זאך: גלייך נאכן אנקומען דארטען זאגט מיין קרוב: קום, אברהם, איך וועל דיר ווייזען א מקווה אויף אמעריקאנער שטייגער, נישט ווי די יאנעווער בלאטע. ג׳ זאל מיר נישט שטראפען. איך בין צוגעפארען צו דער מקווה, און דערזעהן פאר זיך ממש א ים, אז אנ׳אימה האט מיר אנגעכאפט. שווימען האב איך אלס סטירניק געקענט גוט, די וויליע פלעג איך שווימען הין און צוריק, און דאס איז מיר געווען א צוקער־לעקעכעל. האב איך בעשלאסען צו כאפען אין דער מקווה א שווים. איך שווים זיך מיר, לייג קלאפטער אויף קלאפטער, און מיט איינמאל בעמערק איך, אז דער ברעג זעט זיך שוין נישט. די פיס און הענט האבען מיר גענומען טרייסלען, אין קאפ איז דורכגעלאפען אגעדאנק, איך קען נאך אין מקווה דערטרונקען ווערען חס וחלילה. פלוצלונג האט פאסירט איין נס, איך הויב אויף די אויגען און איך בעמערק איין אינזעל אין מיטען דער מקווה, האב זיך אנגעכאפט מיט ביידע הענד אן זיין ברעג און געווען איין געראטע־וועטער. נישט ריכטיג משה־דוד? דו האסט דאך אזוינס אויך געזעהן.

א קאמבינאטאר

ווען דער פאליציאנט, דער לאבאס, פלעגט מאכען א פראטאקאל ביי מאטע פלאקס פארן נישט אפריייניגען די גאס, און דערפאר פלעגט אנקומען א שטראף 10 ליט אדער 3 טעג ארעסט, פלעגט עס ר׳ מאטע פלאקס אויסקאמבינירען ביליגער אפצוזיצען די 3 טעג. פלעגט ער שיקען זיין שוועסטערס־מאן, וועלכער האט ביי איהם געארבעט אלס ארבעטער אין תבואה סקלאד און פערדינט קליינע פרנסה.

א אינטערגעהערטער געשפרעך

ד״ר ראן, דער שעף־דאקטאר פון יאנעווער באלניצע, און דער פערוואלטער גלאז זיינען געווען גוט בעפריינדעט. זיצן זיי אמאל אין דער הפסקה און שמועסען. רופט זיך אפ ד״ר ראן:

— מיין ווייב איז יונג, שיין, און וויל נור פערברייינגען. דא אין יאנעווע איז איהר אומעדיק, האלט זי אין איין גאסטראלירען נאך קאוונע; דא אין טעאטער, דא אין אפערע, און דאָס, הערט איר, קאסט מיר פיל געלד.

ענטפערט איהם דער פערוואלטער גלאז מיטן לאנגן בארד:

— מיין ווייב דאגעגען איז אלט, קראנק און לאזט מיר נישט געניסען פון לעבען. איך וואלט שוין קיין געלד נישט געזשאלעוועט. הער דאקטאר, ווייסט איהר וואס? איהר זייט אביסעל קארגלעך, מיין ווייב אויך. אייער ווייב וויל לעבן אהיימליך לעבען און איך אויך, לאמיר מאכן א בייט, עס וועט אונז ביידען צונוץ קומען.

א גביר — אבעל־גאוה

א.

רופט זיך אפּ ר׳ לייבע וואלפאוויץ:

— איך האב היינט אפגעגעבען נייען א קאסטיום פאר מיין מאיר׳ן (14 יאהר), ביי מאירקען דעם שניידער (44 יאהר).

ב

— איצקע! (געמיינט יצחק בורשטיין) האסט געזעהן מיין הירשלען?

ג

עס לוינט נישט דער בייט

איינמאל אפרייטאג צו נאכט נאך קבלת שבת גיי איך מיר מיט ר׳ לייבען פון גרויסען בית־מדרש. מיר גייען און שמועסען: ער רעט זיך פאר מיר ארויס זיין הארץ, און ווי שטענדיג הויבט ער אן מיט זיין בערימטען אויסדרוק:

— הערסט דו, ברודער לעבען? ווען איך האב געוויינט, נאך אלס בחור, מיט מיינע עלטערן אין טאראקער קרעטשמע (א דארף טאראק, צווישען קאפליצע און סעסיק), געדיינק איך, אז גאנצע טעג פלעג איך ארומגיין איבער די דערפער, וואס ניט איז איינצוהאנדלען. הערסט דו, ברודער לעבען? א גרויסער ארימאן בין איך געווען און שווער געהארעוועט. פלעג שלעפען א קאלב אויף מיינע פלייצעס פון דארף נאך טאראק, דארט קוילענען און די פלייש פירן אין שטאט פערקויפען. ערשט פרייטאג פלעג איך זיך אומקערען אהיים. די מאמע פלעגט צוגרייטען דעם שבת, פארשפרייטען דעם טיש מיט א גראבען לייווענטענעם טישטוך, אוועקשטעלען די מעסענע לייכטערס אויפן טיש; צום עסען געבען לכבוד שבת גראבע לאקשען פון שווארצע מעל. הערסט דו? אט דאן האב איך געשפירט דעם עונג שבת. און וואס איז היינט צו טאג? אין שטוב דא ביי מיר איז דער היינט ווי דער נעכטען, און דער מארגען ווי דער איבער־מארגען. קיין אונטערשיד צווישען דער וואכען און שבת. דער שיינער ווייסער טישטוך אויפן טיש אלע טאג, די גוטע מיטאגען אלע טעג פון דער וואך, ברודער לעבען, נישטא קיין הנאה פון דעם איצטיגען שבת.

נאך אזא דרשה נעם איך זיך די חוצפה און זאג:

— ר׳ לייבע, עס איז גאר נישט שווער זיך אומצוקערען צו אזא לעבען ווי פריער. אויב איהר זייט נאר מסכים, וועל איך זיין דער פערמיטלער. איך וועל זיך דורכריידן מיט יאסע דעם צימעס אדער אלטער שלמה־איצ׳עס אויף א בייט מיט אייך, נור אלס א פראבע אויף איינינגע יאהר. עס קען אויך זיין, אז זיי וועט זיך נאכ׳ן גוטען שבת פערבייינקען ווידער צו דעם ארימאנסקען שבת.

— דעם אמת געזאגט, דויד׳קע, דער בייט איז מיר נישט צום הארצען, זאל בלייבען ביים אלטען ווי עס איז.

ישראל פאגער

ארע יאנקעל

אברייזער גאסער פון אבות אבותיו. זיין עשירות — א הויז וואס איז איבער געגאנגען בירושה פון דור צו דור, ביז עס האט ארע יאנקלען דערגרייכט. די הויז איז געשטאנען איבערן גאס געגען דער נייער שעהנער געביידע פון דער תלמוד־תורה.

ג׳ האט אים געבענשט מיט א יונגע שעהנע טאכטער — אקאפ שווארץ געקרויזטע האר, שמייכלענדע ליפען און שיינענדע אויגען ווי בריליאנטען: ראשע־טעטל. געקירצט האט מען איר גערופן ראשעטקע ארע יאנקעלס. זי האט איר שטעדטעל געקאנט באשטיין. צו אירע מעלות — הויך און שיין, האט זי זיך נאך איינגעשאפט א מאשין פאר זאקען שטריקען. זי האט מיט פלינקייט געפירט די מאשין אהער און אהין און דער אנפאנג פון אזאק האט זיך גענומען אקאראהאד דרייען, און ביסלעכוויז איז אזאק ארויסגעוואקסען. ארויסגענומען די זאק, אויסגעגלעט און אוועקגעלייגט און אצווייטע אנגעפאנגען. אזוי האט זיך ראשעטקע זאקען געשטריקט.

ווינטער ווען די גאסען זיינען געווען מיט שניי באדעקט, האבן ארע יאנקעלס פענסטער, מיט פראסטיגע אוזארען באפוצט און פארפרארען, קיינעמס אויפמערקזאמקייט געצויגען. דערפאר אבער ווען דער זומער איז געקומען און ראשעטקע האט די פענסטער צועפענט, האט דער גערויש פון דער זאקען מאשין און דער ליעדער געזאנג אלעמענס אויפמערקזאמקייט געצויגען, און אלע פארבייגייער האבן אין ראשעטקעס פענסטער געקוקט, און פאראיינס האט מען שוין אויך ארע יאנקלען מיט זיין סוס דערזעהן. צוליב דעם זכות פון זיין סוס איז ארע יאנקעל געווארן באקאנט און באוואוסט.

ארע יאנקעל איז שוין געווען א באיארענטער און האט שוין קיין פערוועקלאסנער בעל־עגלה ניט געקענט זיין. זיין גרויע שפיציגע שיטערע בערדל און זיין ליולקע, וואס איז שטענדיג פון זיינע ליפען געהאנגען, האבען אויך אויסגעקוקט, ווי זיי וואלטן איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור. ווען ער האט אבער געדארפט ענטפערן אדער ריידען צו זיין פערדעל, האבען זיך זיינע אבגעגעסענע ציינער איינגעביסן אין דער ליולקע, זי זאל ניט ארויספאלען. זיינע ווערטער האבען זיך דאן בעקומען ווי ברוגז׳דיגע. אבער, חלילה, ארע יאנקעל איז ניט געווען קיין כעסן, געווען א גוטמוטיקער און א שמח בחלקו.

ארע יאנקעלס פרנסות

אבגעדאווענט מיט דעם ערשטען מנין און ווייזט אויס איבערגעחאפט די הארץ, האט ארע יאנקעל איינגעשפאנט זיין פערדעל און געווארט לעבן זיין הויז. אפשר וועט זיך וואס מאכן. א שכן האט ניט באצאלט קיין דירה געלד אדער זיך צו ווארטעלט מיט א שכנה און מען מוז זיך אריבער קלייבען אין איין אנדער שטוב. אט די זאכען טרעפען זיך, אפילו אין יאנעווע, און מען דארף אריבער פירן די בעבעכעס — אפאר ביינקלעך, א טיש אויף דריי פיס, אפונאנדערגענומענע בעט מיט אביסל שטרוי — וואס קוקען נאך אויס חשובע, איינגעוויקעלט אין פערענע, אשווערן צוגונענעם טשייניק, וואו מען האלט וואר־עם, שבת׳דיגע טיי אין קאכלע, נאך מיט וואסער אנגעפילט, עטליכע ליימענע טעפלאך, אמאל אסאמאוואר. אבער אסאמאוואר לייגט מען ניט אוועק אויף ארע יאנקעלס וועגל. דאס טראגט מען אין האנט: א צו גרויסע ריזיקע. און אז מען קומט ארע יאנקלען רופען, באדינגט מען זיך פריער. אבער דאס איז אלע מאל א גוטער פארדינסטל.

און טאמער מאכט זיך, אז א טאג איז ניט אזא מזל׳דיגער, לייגט ארע יאנקעל ארויף די דריי ברעטער אויף דעם וועגעל, נעמט

די לאפּעטע און פּאַרט אַוועק דורך קיידאַנער גאַס, פאַרביי דעם בית־עולם אויף דעם וועג צו וואַרנעפּקע. דאָרטן זיינען דאָ בערג מיט דעם געלען זאַמד וואָס עס לויכט אין די אויגן. אָנגעפּילט דעם וועגעל מיט דעם פרישן געלען זאַמד, זיך אַוועקגעזעצט אויף דעם וועגעל און גענומען די לייצעס. דער פערדעל וועט קיין פּאַראַיבעל ניט האָבן. דער וועג באַרג אַראָפּ, וועט ער זיך אַביסל אָפּרוען, ביז ער וועט אָנקומען צוריק אין ברייזער גאַס. דורך די וואָכעדיגע טעג זיינען קיין סך בעלנים ניט געווען פאַר דער געלער זאַמדיגער סחורה, סיידן די ווייבער וואָס זוכן מציאות — 2 לאַפּעטעס פרישע געלע זאַמד פאַר א קאַפּעקע. דערפאַר אָבער פרייטאָג, ערב שבת, האָט אַרע יאַנקעל קיין מאָל ניט געהאַט גענוג זאַמד פאַר אַלע זיינע קונדען. וואָס איז דער וואונדער? ווען מיין טאַטע האָט ערב־שבת די שניידעריי אָן אַזייט אַוועק געלייגט, און די ניי־מאַשין מיט אַ ווייסען טישטוך באַדעקט, און אויסגעקערט די שטוב, און ער האָט די שוואַרצע פּאָדלאָגע מיט דעם געלען זאַמד באַזאַלצען, און די מאַמע האָט געבענשט די ליכט, און זיך אַוועקגעזעצט אָפּרוהען, האָט אַרע יאַנקעל אַ צוגאָב ברכה געקראָגן: לאַנג לעבען זאָל אַרע יאַנקעל, די געלע זאַמד איז אַליכט אין די אויגן.

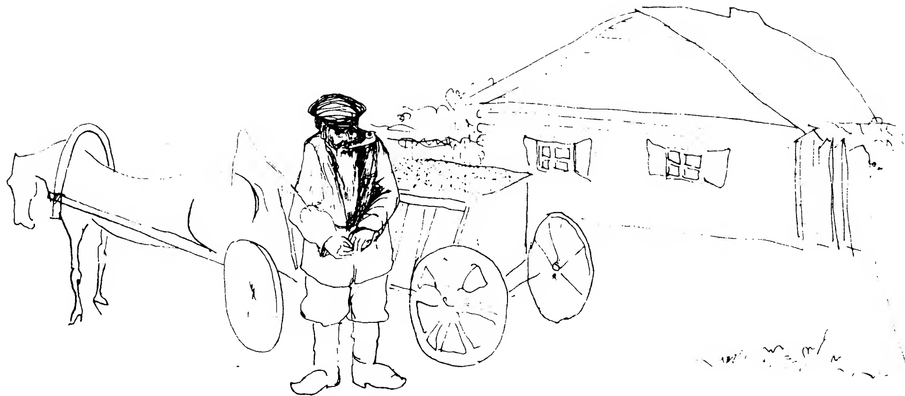
אונזער שטעטל האָט געהאַט אַסך מעלות, אָבער איין חסרון האָט זי געהאַט: מען האָט אַפילו אין יאַנעוווע ניט געקענט לעבען אייביג און צוליעב דעם חסרון האָבען מיר געהאַט אַ חברה קדישא מיט שמשים און נושאי המיטה, וואָס האָבען מקיים געווען דעם „על כפים ישאוך"... האָבען די חברה קדישא מיט יאַנקעל הענעך'ן אַלס גבאי דאָן באַשלאָסן אַז די נושאי המיטה איז טאַקי גוט פאַר די וואָס האָבען עס פּאַרדינט, געפּאַסט אַלע תע־ניתים. מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, און ניט אַוועק פון שול אָדער קלויז אָן דעם יום תהילים. אָבער פאַר די וואָס האָבען געהאַלטען בלויז פון דער אכילה, און האָבען ניט געהאַט קיין צייט פאַר דעם „שאו ידיכם", פאַר די איז די נושאי המיטה אַ ברכה לבטלה. האָט די חברה קדישא באַשלאָסען, אַז יאַנעוווע דאַרף האָבען איין אָרון און דווקא אויף שפּראַנדזינעס, עס זאָל ניט קלאַפּען. אַי מען דאַרף האָבען אַ סוס מיט איין אונטער פירער, האָבען מיר אַרע יאַנקלען.

פון דאַן אָן האָט שוין אַרע יאַנקעל ניט איינגעשפּאַנט זיין פערדעל גלייך נאָך דעם ערשטען מנין, נור האָט דעם פערד זיינעם אַרום געוואַשען און אַביסעל אים אָבגעפּוצט מיט אַ באַרשט, ער זאָל אויסקוקן, להבדיל, ווי אַ מענש, און געוואַרט ביז נאָך דעם צווייטען מנין, אַז קיינער איז ניט געקומען אָנזאָגן קיין בשורה, איז ערשט אַרע יאַנקעל אַוועק צו קריגען אַ פאַרדינסטעל איבערפירען בעבעכעס, אָדער צו דער זאַמדיקער פּרנסה. און אַז שכנים האָבען זיך צוווערטעלט און מען האָט געדאַרפט זיך געבען אַ „ברכה", האָט מען געזאָגט, אַז דער אויבערשטער זאָל געבען, אַז במהרה בימינו זאָל אַרע יאַנקעל קומען מיט זיין סוס און קאַרעטע און דורך פירען פאַר אַ שפּאַציר דורך קיידאַנער גאַס... מער האָט מען ניט באַדאַרפט...

אַרע יאַנקעל פירט ראַשעטקען צו דער חופה

שבת צו נאַכט נאָך „ויתן לך" קיינער זוכט ניט איין אַרע יאַנקעלדיגען גוט וואָך. ער שפּאַצירט אַליין, איז ער פון פאַרנט — גייט מען לאַנגזאַם, כדי אים ניט אָניאָגען. קומט ער אָן אַנטגעקען — אַנטלויפט מען. ראַשעטקע איז אומעדיגער געוואָרן און אויפגעהערט זינגען אַפילו די ביינקענדע אומעדיגע לידער. אַלע שוסטערשע, שניידערשע, שמידישע, סטאָלאַרישע בחורים לויפען אין אַמעריקע. ווער בלייבט? די בראַקאָוונע. זיי זענען קליינע מציאות. און דאָך וואַקסט דער יקרות אויף זיי, כאָטשבע זעץ זיך אַוועק און שטריק זאָקען און וואַרט אויף איין אַלמן אָדער לויף זיי נאָך אין אַמעריקע, און אַנטלויף פון וועמען? פון דער זאָקען מאַשין? קוים זיך איינגעשאַפּט.

אָבער ג' איז אַ פּאַטער. וימן ה' פאַר ראַשעטקען לייזערקע מיכה'ס (קאַץ), אַ פיינער בחור, געהאָלפען דעם אַלטען טאַטען זיין אַ בעל־עגלה, ביז פּאַניע האָט אים צו־גענומען פאַר אַ סאָלדאַט. ער איז יעצט גע־קומען אויף אַטפּוסק, זיך זעהן מיט דעם

ברודער, דעם בכבוד׳יגסטען בעל־עגלה פון יאנעווע, אלתר מיכה׳ס (קאץ). ער האט דערזעהן ראשעטקען, הויך און שעהן, און שטריקט זאקען ווי א מלאך, און האט זיך אויף איין אמת פארליעבט אין איר.

די פאר וואכען אטפוסק איז אוועקגע־לאפען, און מען דארף פארן ענדיגען אבדינען פאניען. לייזערקע האט צוגעזאגט, ער וועט קומען פון סלוזבע, וועט ער איהר פיהרען צו דער חופה מיט קיידאנער כלי־זמרים צו דעם קאראבעלניקשען קלויז.

ראשעטקע איז אין איר אפענעם פענסטער געזעסען — און האט די מאשין נאך פלינקער געפירט, און די זאקען שנעלער געשטריקט, און איר געזאנג העכער געזונגען, און איר ליעד האט שענער געקלונגען, און די פרייד איז גרעסער געוואקסען מיט דער דערנענטע־רונג פון איהר חתן׳ס באפרייאונג.

אין א זומערדיגען פרייטאג פארנאכט פון דעם שבת נחמו, זיינען די ברייזער גאסער מחותנים געגאנגען צו לייזערקע מיכה׳ס דעם חתן׳ס קבלת־פנים, און די קיידאנער כלי־זמרים האבען די כלה ראשעטקען צו דער חופה געפירט. עס איז נאך קיין כלה ניט געגאנגען צו דער חופה ווי ראשעטקע מיט אזא שטאלץ, די שיינע קאפ האר מיט דעם ווייסן שלויער הויך געהאלטען, און וועז א מחותנת׳טע האט מיט קנאה שטילערהייט א מורמעל געטאן: אזא מזל... מען פירט די כלה מיט כלי־זמרים צום קימפעט, האט רשי־עטעל זיך געמאכט ניט הערענדיג, און האט זיך געדרייט ארום חתן מיט שמחה און ששון. אנייער ארע יאנקעל, א פערווע־קלאסנער מחותן, האט דער טאכטער צו דער חופה געפירט מיט א ליכט אין די הענט אבער אן דער ליולקע.

נאך שבת־נחמו האט זיך איין אנדער בילד געזען לעבן ארע יאנקעלס הויז. אין ראשעט־קעס פענסטער איז איין אנדער מיידעל געזעסן און זאקען געשטריקט און נייע לידער געזונגען.

אנטקעגען ארע יאנקעלס טיר זיינען צוויי פערד ווי די לייבען, אין צוויי וועגען איינ־געשפאנט געשטאנען, און א פערווע־קלאסנער בעל־עגלה איז מיט בייטש און מיט א שמייכעל פון הויז ארויס און האט פאמעליך די טיר פארמאכט.

ארע יאנקעל מיט זיין סוס און וועגעל איז אין געסאלע געשטאנען, און האט מיט זיין נאנטען שכן שלמה איצען געשמועסט, און פון דאן אן איז ארע יאנקעל אויף דעם זאמדיגען וועגעל געזעסען און די לייצעס געהאלטען, און שלמה איצע האט פרייטאג די זאמדיגע סחורה די קונדען געטיילט.

יצחק

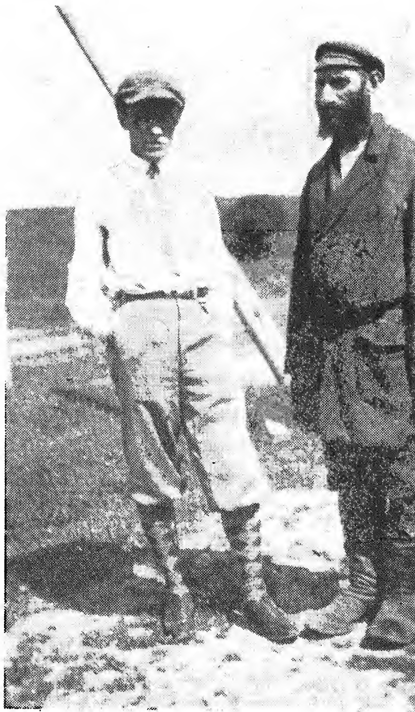
מיט אייניגע שטריכן

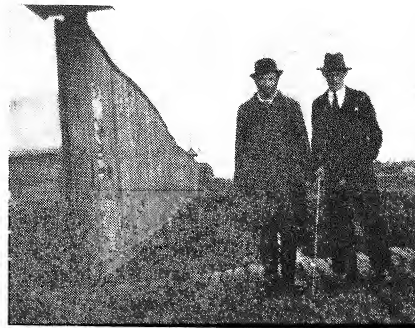
לייבע דער וואגאן וואסער

געלעבט האבען זיי אויפן שאסיי גאס נישט ווייט פון ווילנע, אין הויז פון פאמיליע וואלק. ער איז געווען פון מיטעלוואוקס, פאלנע און מגושמ׳דיג; זי קלענער, אבער נישט מעגערער.ביידע שווערליך אין בעוועגונג, און דעסגלייכען אין שוואונק און געדאנק. ביידע וואלט איך זאגן אפאר פון גאט. זי אגעבארענע וואלק, אפערזעסענע מויד אין יארן און אין שכל. אזוי ווי גאט פארט אויבען, האט מען איר צוגעשיקט דעם זיווג מן השמים, פון עפעס א ליטווישע שטעטעלע. געווען זענען זיי קינדערלאז, האבען זיי זיך מטפל געווען איינער מיטן צווייטען. פון וואנעט זיי האבען געקיומט ווייס איך נישט. מען דערציילט, אז קרובים פון אמעריקע האבען זיי געשטיצט. שטענדיג פלעגען זיי זיך שפצירען ארם אין ארם, דער עיקר מיטן ברעג פון ווילנע. גייען זיך פאמעלעך, פערטראכטען זיך אויף גאטס וועלטעל, ערקלערען זיך איינער דעם צווייטען נאך זייער לאגיק דעם פשר הדברים פון אלע ערשיינונגען.

איינמאל א זומער נאך מיטאג, ווען דאס וואסער אין ווילנע איז געווען שטארק אויס־געטריקענט, האבען זיי זיך פלוצלונג אפגעשטעלט און פערקוקט. פאר זיינע אויגען איז אויפגעשטאנען א בילד, ווי פליטניקעס מאטערן זיך מיט פליטען, וואס צוליב דער טריקעניש זיינען ארויף אויפן זאמד. זיי האבען ווי עס ווייזט אויס געוואלט העלפען מיט אנ׳עצה, און לייבע איז געפאלען אויף איין אייזערנע המצאה: חסיה, זאגט ער, מען קען דאך ברענגען א וואגאן מיט וואסער, און די פליטען וועלען לייכט אוועקשווימען. לצים האבען עס אונטער־געהערט, און פון דאן אן איז ער געקרוינט געווארן מיטן צונאמען „לייבע דער וואגאן וואסער״.

דער פײנזינגער

יאָסע דער צימעס

פון בערוף איז ער געווען א וואסער־טרעגער. (וואסער לייטונג איז אין יאנעווע נישט געווען). ווער האט אים נישט געקענט — אט דעם מיטעל־הויכען, מאגערן אידען, מיט האלב־לאנגען שיטערן בארד און וואנצעס, מיט דער לאנגער אפגעריסענער קאפאטע, מיט די גרויסע צעקרימטע שטיוועל צאבאטעס. די קאפאטע איז געווען ארומגעגארטעלט מיט א שטריק, און אויפן רוקען און פלייצעס די האלב־רונדליכע נאשצ׳ע מיט די 2 בלעכענע עמער.

דער נאמען, זאגט מען, קומט אים דערפון, וואס פרייטאג ארייטראגענדיג די וואסער, פלעגט אים יעדע בעל־הבית׳טע מכבד זיין מיט א טעלער צימעס. קונדען האט ער פארמאגט אסך, און געוויינטלעך פלעגט ער דעם טאג אויפעסען א וועלט צימעס, ניט וועלענדיג בעליידיגען זיינע קונדען מיט אפזאג.

פון אים האט יאנעווע געירשנט א שלאגווארט: יאנעווע איז דאך א שטאט, וואו עס זיינען דא אסך בעלי־בתים, אבער ווען עס האנדעלט זיך ארייצוטראגען אנאשצ׳ע וואסער, ווענדעט מען זיך נור צו יאסע דעם צימעס.

נישט קיין צו גרויסער חכם געווען, אבער דא געטראפען אין פינטעל.

דער פײנזינגער

אייגענטליך איז ער קיין יאנעווער תושב, אבער אזוי ווי ער האט שטענדיג געהאלטען אין איין וואנדערן, און אין פארלויף פון יאר פיל מאל אונזער שטאט באזוכט, האט ער געהערט צום יאנעווער נוף.

א איד מיט א קורצען בערדעל, וואנצעס, אויסגעשטעלטע געלע ציין, מיט א לאנגער קאפאטע און שטיוועל, און ועל כולם, א הוט א קאטעלאק אויפן קאפ. זיין פנים איז געווען דונקעל ברוין, א תוצאה פון ווינד, זון און פראסט. ער איז געווען א אייביגער וואנדערער, א

בטלן, א טיפ ענליך צו דער גאלעריי טיפען פון טאנץ פון די קבצנים אין „דיבוק" פון אנסקי. ער האט זיך אויך גוט אויסגעקענט אין די שווארצע פינטעלעך — חומש, תנ"ך און גמרא. זיין אייגנטליכער בערוף איז געווען אין זאגען גראמען. איר פלעגט אים אפשטעלן און זאגען, זאג א גראם צו יצחק, משה, פלעגט ער דיר נעמען שיטן גראמען אין פארלויף פון 10—15 מינוט, ביז דו פלעגסט אים אפשטעלן, געבען א נדבה, ער זאל זיך שוין בערוהיגען.

שאכקע

ווער האט אים נישט געקענט, אט דעם מיטל־הייכען מאגערן בחור, וועלכער האט געליטען פון א נערוועז־קראנקהייט. ער פלעגט זיך ארום־שלעפן א גאנצן טאג איבער די גאסען, און מיט דער רעכטער האנד זיך פראשקענען אויף דער רעכטער באק. מיט דער צייט האט זיך אויף דער באק געבילדעט א שווארצער גרויסער פלעק. יעדען פאטש אין באק פלעגט ער באגלייטען מיט אאויסשריי „דאלאי".

שפעטער צו האבען זיינע עלטערן אים געקויפט איין וועליסאפעד מיט דעם מיין, אז זיינע הענד וועלען זיין פארנומען און ער וועט אויפהערען זיך צו פאטשען. אין פארלויף פון א פאר וואכען האט ער זיך אויסגעלערנט פארען, מיט איין האנד אנגעפירט דעם רול, און מיט דער צווייטער פארגעזעצט זיין „פראפעסיע". איך פלעג אים אפט אפשטעלן, וועלען ווירקען אויף אים, ער זאל זיך בעסער פארנעמען מיט לייענען פון ביכער, אום זיך צו פארגעסען. ער איז געווען זייער פארשטענדיג, פלעגט אויסהערן, קוקן אויף דיר מיט קלוגע אויגען און אשמייכעלע, און אלס ענטפער אפאטש אין פנים און אגעשריי „דאלאי איצ'קע".

איבערהויפט ביי פערזאמלונגען, ביים צוהערן דיסקוסיעס פון יאנעווער אויף די ראגען פון די גאסען, פלעגט ער זיך מער אויפרעקען, מער פאטשען אין פנים און שרייען „דאלאי". ווען די סאוויעטן זיינען געקומען, און ווי דער מנהג איז, פלעגען יעדען טאג פארקומען פערזאמלונגען מיט אויפטרעטענדע ארקעסטרעס און לאזונגען „זאל לעבען סטאלין". אזוי ווי דער אויפרודערונג ביי אים פלעגט שטייגען, איז ער געווען דער ערשטער, נאך פאר ניקיטע כרושצאוו, וואס האט גענומען אויסשרייען „דאלאי סטאלין". די פאליציי האט אים פארהאלטען; נאר שפעטער, דערוויסנדיג זיך וועגען זיין קראנקהייט, קיין אכט אויף אים מער נישט געלייגט.

לאזער פאליט

ווער האט נישט געקענט דעם נאכט־שומר, וואס האט אין משך פון א דור בעוואכט פאגירסקיס אייזנגעשעפט און דאס געשעפט פון פאגירסקי'ס טאכטער מאשע גראנעוויץ און שפעטער, ווען דאס הויז ערווארבן געווארן דורך היישל קאפער — אויך זיין שניט־געשעפט? ווער האט נישט געקענט דעם קליינעם, מאגערן אידעלע, מיטן קליינעם גרויען בערדעלע און וואנצעס, מיט רויטע ברעמען, ענטצינדעטע פון נישט שלאפן, מיטן שטעקן אין האנד און א קליין הינטל אלס א שותף צו דער שמירה?

אייגענטליך האבן אים די נאכט־מענשן בעסער געקענט, דען באטאג האט מען אים ווינציג וואס געטראפן. אויב עס עקזיסטירט דער בעגריף פון ארענטליכקייט און איבערגעבענהייט, איז לאזער געווען די פארקערפערונג פון די בעגריפן. פאר אים האט מען נישט געדארפט ספעציעלע זייגערס אלס קאנטראל. זיין געוויסן האט אים קאנטראלירט און חס וחלילה האט קיינמאל נישט געקאנט פאסירן, אז ער זאל כאפן אויף א ווײַלע א דרעמל, בעת'ן ערפילן די פליכטן.

מיר, די יוגנד, וואס האט אויך ערפילט געוויסע פונקציעס פון שומרי־ליל און זיך ארומשלעפן ביז די שפעטסטע נאכט־שעה'ן, האבן זיך אפט מיט אים געטראפן.

ער האט געוואוסט אלע נאכטע־סודות: ווער מיט וועמען עס שפאצירט מיט זייטיגע שטעגן, וועלכע אשת־איש ווערט נכשל בייינאכט מיט א יונגן־מאן. האסט דו אים געטראפן אויף זיין פאסטן, ארומגייענדיג פון פאגירסקיס געשעפט ביז היישעל קאפערס, פלעגט ער דיר אפהאלטן און אריינטרויען די לעצטע סודות פון צענטער שטאט: נאכטיגע סודות, קליינע אינטריגעלעך, וואס באווייזט זיין אויפמערקזאמקייט.

אומגעקומען ווי אלע איבריגע.

מאיר צורף (גאלדשמידט), תל־אביב

א גאלעריע טיפן

יאנקל שמשון גלאז דער חסיד — משה'קה אדאסקעס — לאנטשינקע — הירשע אשנאפס — דער שול־רופער — סאכקע — אלטער ליבע־חנה־ריינעס — שליימיצע דער אקס און שרל רוק זיך.

יאנקל־שמשון גלאז — א הויכער מיט א שיינער שווארצער בארד און שווארצע אויגן האט זיך אויסגעטיילט מיט זיין ניט יאנעווער אקצענט, אונטערשיידנדיק שארף דעם „שין" פון „סמך", וואס יאנעווער, ווי אנדערע שטעטלעך אין ליטע, זענען נישט געוועהנט געווען צו הערן. ער איז געווען דער פאר־וואלטער פון „ביקור־חולים" און אויך אין עלטערן־ראט פון „יבנה"־שול, כאטש קיין קינדער האט ער נישט פארמאגט. און ס'איז קיין וואונדער נישט. זיין ווייב, א יידינע, א „קוואקע", פלעגט שטענדיק ארומגיין פארבונדן דעם קאפ מיט א האנטוך און קרעכצן...

מ'האט אפילו געשמועסט, אז ער פירט א געהיימע ליבע מיט דער „פיגורנער" קראנקן־שוועסטער. זיין „קוואקע" פלעגט אים טאקע אפט פארוואָרפן, אז צוליב איר „דיזשורירט" ער אלע נאכט אין שפיטאל; אבער צו קיין עפנטליכע בזיונות איז עס נישט דערגאנגען.

געדאוונט האט ער אין חסידישן שטיבל, וועלכעס איז געווען אין סתירה צו אנדערע קלויזן — אן א בעלעמער און אן א צווייטן עטאזש פאר פרויען, נאר גלאט אזוי א צי־מערל מיט עטליכע פענצטערלעך פאר די ווייבער. דער נוסח זייערער האט זיך אויס־געטיילט נאר מיט דעם, וואס אין קדיש פלעגט מען אריינזאגן „ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה". אבער אין אלגעמיין האבן זיי געדאוונט ווי אלע יידן אין געוויינליכע קלויזן און בתי־מדרשים. דערפאר שמחת־תורה פלעגן זיי ארויס מיט די ספר־תורה'ס אויפן הויף, ארויפקריכן אויף די טישן און טאנצן, און מיר קינדער פלעגן הנאה האבן

און באמת זיך פרייען, וואס מיר האבן א שמחת־תורה מיט אזעלכע פרייליכע יידן און ניט נאר ימים נוראים מיט געוויין און על־חטא...

אין זעלבן „ביקור־חולים" האט אויך גע־ארבעט אלס סאניטאר משה׳קה אדאסקעס. ער איז געווען דאן פארנומען אין שפילן א ליבע מיט אלטער דעם באלעגאלעס א טאכ־טער, אדער בעסער געזאגט — מיט איינע פון די טעכטער. ווייל אלטער דער באלעגאלע האט געהאט טעכטער כמעט ווי טעוויע דער מילכיקער, אבער אין יאנעווע איז דאס גע־ווען פון די ווייניק גאנגבארע סחורות; זענען זיי געזעסן און געווארט אויף זייער אויסלייזער...

אלטער אליין איז געווען א פרומער ייד און פון זיין וואגן פלעגט ער די קינדער ניט שלאגן מיט בייטש, ווען זיי פלעגן זיך אנט־שעפן אונטערקאטייען אביסל. פארקערט, ווען ער פלעגט האבן א „גוטן טאג", דאס הייסט — פרנסה פאר זיך און פאר דאס פערדל, פלעגט ער ארויפנעמען א פולן וואגן קינדערלעך און זיי ברענגען מיט א חזנישן ניגון׳ל ביז זיין שטוב אנטקעגן דעם שול־הויף, און אמאל זיי נאך מאכן א קרוג דורך אן אנדער גאס. פלעגן טאקע קינדער אים אפווארטן, ווען ער פלעגט פארן פון זיין שווערן טאג ארבעט; באמערקט א שמייכל אין זיין טונקל־גראער באָרד און א חזנישן ברום אונטער די וואנצן, שוין נישט פרעגנ־דיק אפילו — היידא — א שפרונג אויפן לאנגן וואגן, זיך איינשרומפן, פארנעמען וואס ווייניקער פלאץ — עס זאל בלייבן ארט פאר נאך קינדער. ווייל אלטער האט נישט ליב געהאט קינדער „יחסנים", וואס, אויב זיי זענען שוין אויבן, קימערט זיי ניט פאר א צווייטן. האטשקעט מען זיך אלע אויפן שטיינערנעם ברוק און ווער נאר ס׳באוויזט ארויפשפרינגען אויפן וואגן געפינט זיך פאר אים א פלאץ.

מיט איינע פון אלטערס טעכטער האט טאקע משקה אדאסקעס חתונה געהאט. מ׳האט אפילו געפלאפלט, אז ער זאל האבן געשפילט א ליבע מיט גיטקע די משוגענע נאך איידער זי האט באקומען דעם משוגעת. אנדערע האבן געוואלט זאגן, אז טאקע צוליב דעם וואס ער האט זי פארפירט, צוגעזאגט חתונה האבן און צעשטערט זיין הבטחה, איז זי אראפ פון זינען... דאקעגן האבן אנדערע געטענה׳ט, אז ער האט זי אוועקגעווארפן שוין נאך דעם ווי זי איז משוגע געווארן, ווייל וואס וועט ער טאן מיט א משוגענע ווייב?... זי איז אפילו ניט געווען קיין געפערליך משוגענע, סך־הכול פלעגט זי ריידן צו זיך און אלע ווייל א הייב טאן די האנט צו זען דעם זייגער, ווי זי וואלט מורא האבן פארשפע־טיקן א וויכטיקע ראַנדקע...

אזוי צי אזוי, משה׳קע אדאסקעס איז גע־ווארן בראנדמייסטער פון דער פרייוויליקער פאזשארנע קאמאנדע און א בכבודיקער בירגער פון יאנעווע. אין צייט פון קריג איז ער געווען אין דער ליטווישער דיוויזיע אין דער רויטער ארמיי, און נכשל געווארן מיט א שפרוך פאר א קאמפס־חבר. ער האט גע־זאגט: „אויסגערונען ביי דער מאמען אין בויך האבן באדארפט די „גרויסע" און די „קליינע" וואנצעס, וואלטן מיר היינט גע־זעסן אין אונזערע היימען"...

קורץ נאכדעם האט מען אים ארעסטירט און פארשיקט אין סיביר אין א לאגער. פריי־געשפראכן און רעהאביליטירט נאך סטאלינס טויט. געשטארבן אין ווילנע קורץ נאך דער באפרייאונג פון א הארץ אטאק.

יאנעווע האט געדולדעט אירע משוגעים. איינער פון זיי, לאנטשינקע, פלעגט וועקן די איינוואוינער אין מיטן דער נאכט מיט געפערליכע געוואלט־געשרייען „פאזשאר", עס ברענט!" ווי ס׳וואלט פון אים א מיסטע־ריעזער קול ארויסגעשריען צו ווארנען די יידן, זיי זאלן נישט רוען און נישט שלאפן מיט פארלייגטע הענט קעגן דער גרויזאמער שריפה, וואס דערווארט יאנעווער יידן און דאס גאנצע יידישע פאלק. אבער קיינער האט קיין אכט נישט געלייגט אויף זיינע געשרייען. ווען די קריסטליכע איינוואוינער האבן זיך אויף אים געקלאגט, האט מען אים א געבונ־דענעם אפגעשיקט קיין קאלווארייע. יידישע באלעבאטים האבן פאר אים גאראנטירט, אז ער וועט זיין רואיק. מ׳האט אים אויסגעקויפט פון משוגעים־הויז, און מ׳האט ווידער גע־

דולדעט זיינע געשרייען „פאזשאר״ און אים נישט ארויסגעגעבן, אפילו ווען ער האט בעת א היסטעריע־אנפאל צעשלאגן מיט זיין שטעקן די לערערין אפטעקינא. אויך דער שרייבער פון די שורות, אלס יינגל, האט באקומען א לאך אין קאפ פון זיין „משוגענעם״ שטעקן. די שיינע קראנקן־שוועסטער האט זיך געוויצלט, אז ביז דער חתונה וועט פאר־גיין, און איצט מיט א געעפנטן קאפ וועט די תורה גיכער אריינגיין...

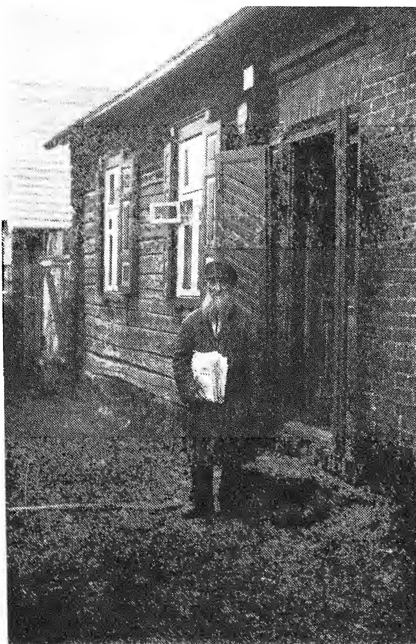
יאנעווער יידן זענען געווען א שם־דבר אלס ליבהאבער פון א גוטן עסן און זיך נישט אפזאגן פון א כוס׳ה. פלעגט מען טאקע ביי יעדער געלעגנהייט א נאש טאן ביי פערסקין די לונגען באנדעלעך, ביי שולען א געברא־טענע קאטשקע, פרישע געפילטע פיש, גוט געפעפערט טעם גן־עדן, אזוי אז די אויטע־ניקעס האבן עס א נאמען געגעבן א „דראלע״ אויפן באלעגאלישן לשון. דאס איז אריבער אפילו צו די ליטווינער, זיי פלעגן שוין זאגן: „אייסמע פאס פערסקי פאדאריסמע — דראלא״...

אבער קיין פראפעסיאנעלע פיאניצעס זע־נען יידן נישט געווארן, חוץ איינעם, וואס קיינער ווייס נישט פון וואנען און פאר וואס, שטענדיק אן איינזאמער, אליין שטייענדער, דאוונען פלעגט ער קומען, אבער קיין עליה פלעגט מען אים נישט געבן.

געהייסן האט ער הירשע — א „שנאפס״ און שפעטער הירשע „כאנדזשא״... צוערשט פלעגט ער זיך שעמען מיט זיין שיכרות, פלעגט זיך בייזערן און ווארפן מיט שטיינער, ווען קינדער און סתם ליידאקעס, וועלכע האבן ליב זיך וויצלען איבער א צווייטנס פעלער, פלעגן אים נאכשרייען: הירשע — „עהעם״, געמיינט א הוסט נאך א פעסטן שליוק בראנפן. שפעטער איז ער אריבער־געגאנגען אויף דענאטוראט, אדער ווי מ׳פלעגט עס רופן, כאנדזשא, צוליב עקא־נאמיע, אדער צוליב שטארקייט. דאן האט אים שוין נישט געארט, ווען מ׳פלעגט אים נאכשרייען הירשע כאנדזשא. די קינדער, זעענדיק אז ער רעאגירט נישט, האבן אים צורו געלאזט. ווען דער גלח האט זונטיק אין זיין מעסע געמוסרט די גלויביקע פאר זייער פיאנעווען און געגעבן זיי א ביישפיל, ווי די יידן פירן זיך אויף: ניט מען טרינקט ניט מען שטעכט זיך מיט מעסערס — האט זיך אפגערופן א שטים פון די צוהערער: „איינער טרינקט יא!״... געמיינט „הירשע א שנאפס״...

געווען נאך אן אויסטערלישער ייד אין יאנעווע — „דער שול־רופער״. א הויכער א דארער מיט א לאנגע, ווילדע, שפיציקע באָרד, מיט א הויכע היטל — האט ער אויס־געזען ווי א קאזאק. קינדער פלעגן טאקע פאר אים מורא האבן אריינפאלן אין זיינע הענט, ווען מ׳פלעגט קריכן אויפן שול־בוידעם כאפן טויבן. ער איז געווען א געוועזענער קאנטאניסט און איז פארבליבן אן א משפחה. פלעגן מיר טאקע אלס קינדער זיך צוהערן צו זיין אביסל הייזעריקער שטימע: „אין באד א־ריי־יין!״... און פרייטיק צו ליכט־בענטשן מיטן זעלבן ניגון: „אין שול־א־ריי־יין!״... ביז סעגאלאווסקיס מיל האט אים פארביטן און מיט א לאנגן פייף אנגעזאגט דעם אנהויב פון שבת־קודש...

מענדע „די קאפ האר״

אז מיר רעדן שוין וועגן יאנעווער משוגעים, מוז מען דערמאנען נאך איינעם. דאס פאלקס־ווערטל זאגט: „קיין משוגענער שלאגט נישט דעם אייגענעם קאפ". יאנעווע איז געווען אן אויסנאם.

סאכקע דער משוגענער (א פארקירצונג פון ישׂשכר), אדער „סאכקע דאלאי", פלעגט פאטשן זיך אליין אין די באקן און שרייען: „דאלאי, סמעטאנא!" דערביי געווען א קלוגער בחור. די סמעטאנא־מאכט האט זיך באצויגן מיט פארשטענדעניש צו זיין קראנקייט און אים קיין צרות ניט געמאכט פארן שרייען „סמעטאנא דאלאי"; מ'פלעגט אים נאר בעטן ער זאל נישט שרייען אין די גאסן אין צייט פון א מלוכה'שן יום־טוב, ווען עס קומען געסט. פאר די סאוויעטן האט ער נאר איינמאל א געשריי געטאן „סאוויעט דאלאי". האט מען אים ארייגעזעצט און אזוי אנגעשראקן, אז ער האט אויפגעהערט שרייען „דאלאי" און אריבער נאר אויף געשלעכטליכע זידל־ווערטער...

אז שניידער זענען לצים, איז באקאנט. אבער איבער אלע איז געווען נפתלי דער שניידער. אריינפאלן אין זיין „עמך, שער און אייזן ווארשטאט" איז געווען פאר א פשוטן בשר־ודם א סכנה. מ'האט גלייך אנגעכאפט זיין שוואכן פונקט און מ'האט עס צעלייגט אויף טעלערלעך...

אזוי האט נפתלי דער שניידער געשילדערט ווי אזוי זיינער א געשווארענער קונה, א פיינער ייד, אלטער ליבע־חנה־ריינעס, קומט אהיים מיט א נייעם אנצוג. זיין פרוי, ליבע, פלעגט באקן ציבעלע־קוכנס. פון אלע עקן שטאט פלעגן פיינשמעקער קומען צו איר קויפן די פרישע, געשמאקע ציבעלע־קוכנס. און זי פלעגט זיך נישט אפרייסן פון אויוון, רוקן די לאפעטע אין הייסן אויוון ביז אין ערב יום־טוב אריין... ער, אלטער, פלעגט קומען צו איר שוין אן אויסגעפוצטער אין נייעם אנצוג. פלעגט ער פארזיכטיק, איידל פרעגן: „נו, ליבע, כאפ א בליק, ווי ליגט דער נייער קאסטיום?"... און זי קוקט אין אויוון און ענטפערט: „איך זע שוין, אז ס'איז באגראבן"...

געווען אין יאנעווע א קירזשנער, א היטל־מאכער, האט מען אים גערופן שלמה־איצע, אדער מיטן צונאמען „שליימיצע דער אקס". א הויכער, א לאנגער — האט ער אויסגעזען קאמיש ביים פארקויפן א היטל, וואס האט אין זיינע גרויסע הענט אויסגעזען ווי א שפילצייג. מען דערציילט, אז דעם צונאמען „אקס" האט אים געגעבן זיין אייגענע פרוי. ווען ער איז אמאל מיט א האנט־וועגל געפארן אויף א יריד אין שטאט, האט ער זיך אונטערוועגס צוגעלייגט אפרוען, אויסגעטאן די גרויסע שיך, אוועקגעשטעלט מיט די נעז אין דער ריכטונג צו שטאט און איינגעדרימלט. עמיצער, א פארבייגייער, האט, אין א וויץ מן הסתם, איבערגעדרייט די שיך מיט די נעז אין דער ריכטונג צו יאנעווע. און אונדזער שליימיצע, אנשטאט אין שטאט אויפן יאריד צוריקגעקומען קיין יאנעווע און א זאג געטאן: „זע, אלע שטעט האבן איין פנים!"... ביז זיין פלונית'טע האט געמאכט א וויסטן סוף און אים א נאמען געגעבן „אקס"...

זי, א קליינע, א דארע און א מיידים אין פארקויפן. אן איר — וואלטן א שיינעם פנים געהאט זיינע גרויסע הענט... גערופן האט מען זי „שׂרל, רוק זיך". דער צונאמען איז איר פארבליבן נאך פון די האניק חודשים נאך דער חתונה, ווען זיי האבן געוואהנט אין א צימער מיט אן איבערצאם פון ברעטלעך, וואו אין שכנות'דיקן צימער האט זיך געהערט יעדער שארך, און די אינטימע נאכט־געשפרעכן זענען צעטראגן געווארן אויף טעלערלעך... אזוי איז פארבליבן דער צונאמען, גאר אן בושה... דאס אלץ האבן מיר זיך דערוואוסט פון די אפטע קריגערייען מיט זייערע קאנקורענטן, דער קאווארסקער קירזשנער פסח און איבערהויפט זיין ווייב שׂרה־לאה די קירזשנערקע, איבער א פויער, א קונה אויפן מארק. ער, דער גוי, האט געקליבן נחת, ווי צוויי יידן קריגן זיך איבער אים, און ביי זיך אינדערהיים שוין געשארפט די בלוטיקע האק פארביידן גלייך...

אלה דאלטיצקי (אבראמאוויץ), תל־אביב

עפיזאדן און פאסירונגען

1

ווער געדיינקט ניט אלטער׳ן דעם וואסער טרעגער? — ער פלעגט טראגען וואסער מיט נאשצ׳עס פון ברונעם פאר אלטער דעם בעקער, „אלטער ליבע־חנה־ריינעס־ליבערמאן״, ווי אויך פאר יודעל בעטען, וועלכער איז געווען א גרויסער לץ. צו זיין חיונה האט נאך אלטער דער וואסער־טרעגער צוגעשטוקעוועט א צווייטע פראפעסיע — פירען מתים מיט א פערדעל צום בית־עלמין. יודעל בעטען האט זיך איינמאל געווענדעט צו אים און געזאגט: „אלטער, איר נעמט צו טייער — גאנצע 3 ליט פאר׳ן צופירען א מת, דאס איז דאך געפערליך, איר וועט זיך פאר גאט נישט אויסצאלען״. דערויף האט אים אלטער געענטפערט: „„ווען עס וואלטען אידען שטארבען עפטער, וואלט איך טאקי געפירט פאר ביליגער, אבער אזוי ווי עס שטארבט ווען נישט ווען א איד מוז איך נעמען טייערער״.

2

שלמה איטצ׳ע פורמאן — אהויכער, מיט רויטע שטענדיג ענטצינדענטע אויגען, פון פאך א היטעלמאכער — האט געלעבט אויף קאוונער גאס.

איינמאל אין א ווינטערדיגען פרייטאג־צו נאכט, נאכ׳ן עסען, איז זיין ווייב שרה אריין צו א שכנה כאפען א שמועס. שלמה איטצ׳ע האט אונטערדעסען זיך צוגעלייגט אויף די סאפקע כאפען א דרעמעל. די טיר איז געבליבען אפען. פראדע די משוגענע האט אויסגענוצט דעם מאמענט, זיך אריינגעכאפט אין שטוב און זיך אוועקגעלייגט ביי שרה׳ן אין בעט. זי האט זיך איבערגעדעקט און איינגעשלאפען מיט א געשמאקען כראפ. שלמה איטצ׳ע האט זיך אונטערדעסען אויפגעכאפט פון זיין דרעמעל, זיך אויסגעטאן, אריין אין שלאף־צימער, זיך געלייגט אין בעט און דאביי געטומען וועקען שרה׳ן: שרה, רוק זיך, שרה׳לע רוק זיך צו מיר נענטער, האט ער געשעפטשעט, אבער „שרה״ כראפעט. ווען עס האט נישט געהאלפען זיין בעטען און גלעטען און „שרה״ האט זיך ניט אויפגעכאפט, האט ער אריס געטאן די קאלדרע און דערזען פראדען מיט׳ן גרויען האר־פודעל. פאר גרויס שרעק איז ער ארויסגעלאפען א בארוועסער אין די גאטקעס און געטומען שרייען: ראטעוועט, פראדע ליגט אין בעט ביין שרה׳ן.

3

דער זעלבער שלמה איטצ׳ע האט איינגעקויפט אויפן מארק בולבעס אויפן ווינטער. זיין ווייב שרה איז געשטאנען ביי דער זייט. מיטן פויער האבן זיי גערעט נאר ליטוויש. האט שלמה איטצ׳ע א געשריי געטאן צו שרה׳ן און טאקע אויף ליטוויש: „שרה, פאדאק מייסע, גרייט פאדאק מייסע״. ער האט געוואלט, אז זי זאל אים געבען דעם זאק (מיישאס איז א זאק אויף ליטוויש). פארשטייט זיך, אז אונזערע יאנעווער האבען אים געקרוינט מיט א דאפעלט־נאמען: „שרה — רוק־זיך״ און „שרה, פאדאק מייסע״.

4

געלעבט האט אין יאנעווע א איד ספעוואק, א בעקער פון פאך. ניט האבענדיג אין יאנעווע קיין פרנסה און דאצו נאך א קראנקע ווייב מיט 2 אינגלעך, איז ער אריבערגעפארען אין קאוונע. דארטען פלעגט ער באקען פארשיידענע בייגעלעך מיט בולקעלעך און זיי ברענגען צו פירען יעדען מיטוואך אין יאנעווע צום מארק. ער איז געווען זייער ענליך צו א גוי און דאביי גערעט א גוטען ליטוויש. ער פלעגט זיך אוועקשטעלען אויפן מארק מיט א טיש פול מיט בייגעלעך און בולקעלעך און שרייען אויף ליטוויש: „פאניי ניע פירקיט פאס זשידוס, פירקיט פאס מאניע״ (קויפט נישט ביי אידען, קויפט נור ביי מיר). פארשטייט זיך, אז קללות פלעגט ער אריינכאפען גענוג.

5

ביי מענדעל דעם ראש־הישיבה איז געבארען געווארען א אינגעל. אזוי ווי ער האט געהאט אסך קינדער, האט ער זיי געגעבען נעמען נאך רבנים און פרומע אידען. פאר דעם קינד האט אים א נאמען אויסגעפעלט. אויפ׳ן ברית, צווישען די גאלדענע בעלי־בתים, איז אויך געווען גרשון כגן. ער האט זיך געווענדעט צו אים און געבעטען, ער זאל אים ראטען א גוטען נאמען. גרשון דער פיקח האט לאנג נישט געקלערט, און געזאגט: „דער בעסטער נאמען פאר אים איז „גאנא״ (דאס מיינט אויף ליטוויש „גענוג״).

6

געלעבט האט אין יאנעווע א יונגערמאן א שניידער, געהייסען האט ער דוד־אייזקע און א צונעמעניש האט ער געהאט „דער גרייזיק״. גייט אמאל אריין צו אים א ארעמאן פון א פרעמדע שטעטעל בעטען א נדבה. עס איז געווען א פראסטיגער ווינטער־טאג. האט אים דוד־אייזיק׳ס ווייב אנגעגאסען א גלאז הייסע טיי, זיך צו דערווארמען. דער ארעמען האט געכאפט א זופּ און האט אויסגעשריען: וואס גיט איר מיר א זיינע הייסע טיי, איר ווילט איך זאל אפּפארענען דעם גרייזיק... דא האט זיך דוד אייזיק א הויב געטאן, געכאפט דעם ארעמאן, וועלכער האט נעביך נישט געוואוסט, אז דאס איז דוד־אייזיק׳ס צונאמען, פארן קאלנער און ארויסגעווארפען אויפן שניי אין דרויסען.

7

משה אהרן דער קוימענקערער האט געהאט 3 זין. ער האט ליב געהאט א קערטעל, און פלעגט טאקי שפילען מיט די זין. זיצענדיג אזוי און שפילענדיג, רופט זיך אפ איינער פון די זין: „טאטע, ווען דו האסט ניט איצט די טויז־קאזער, אזוי ליגסט דו שוין אין דרערד ביי מיר״.

8

געווען א קצב משה׳קע מיט׳ן צונאמען די באנדע. געווען איז ער א געזונטער הויכער יונגערמאן מיט זייער קורצזיכטיגע אייגען. פון נאטור געווען א גרויסער פרעסער. וואו ער פלעגט נאר אריינגיין צו בעקאנטע, האט ער זיך גלייך אוועקגעזעצט און גענומען עסען, וואס עס איז נאר אויפן טיש געשטאנען. זיין ווייב פריידעל, וועלכע האט געבוירען קינדער גאנץ אפט, האט געהאט א איבערפלוס פון מילך צום זייגען. אין דעם פאל פלעגט זי יעדען אווענט אפצאפען צוויי גלעזער מילך און אריינשטעלען אין קאכלע. איר מאן משה׳קע פלעגט קומען פון ברינע שפעט ביינאכט, און געפינענדיג אין קאכלע די מילך פלעגט ער עס אויסטרינקען און פארבייסען מיט א בולקע.

אברהם־יצחק אבראמאוויץ

צוויי לידער

לויטן ניגון: לאכט, לאכט חברים

(1) אין יאנעווע אויטאמאבילשטשיקעס זיינען דא זייער פיל
זיי רייסן זיך ניט, זיי בייסן זיך ניט,
זיי לעבן זייער שטיל.
זיי טרעפן זיך אינדערפרי זייער איידל און עלעגאנט
זיי קושן זיך, זיי האלזן זיך, זיי דריקן זיך די האנט
צוזאנג:
לאכט, לאכט, לאכט חברים! לאכט זיך אלע אויס!
ווייל דער ליגן דערפון איז דאך זייער גרויס.
ווער ס'איז אין יאנעווע געווען
דער ווייס אז אזוינס קען קיינמאל ניט געשעהן.

(2) אויפן חשבון זיצט מען רואיק מ'מאכט ניט קיין גערודער
מ'לעבט זיך זייער גוט ווי א ברודער מיט א ברודער
מ'הויבט קיינע שטולן ניט מ'קלאפט ניט אין די טישן
חלילה, פון א גניבה וויל דאך קיינער ניט וויסן.
צוזאנג:
לאכט, לאכט, לאכט חברים...

(3) זיי באציען זיך צום פאסאזשירער זייער איידל, זייער פיין
זיי פארן גלייך אוועק ווי ער זעצט זיך נאר אריין
זיי ווינשן ער זאל אין קאוונע דערפארן זייער גוט
זיי זאגן אים אויפווידערזעהן און ציען פאר אים די הוט.
צוזאנג:
לאכט, לאכט, לאכט חברים...

(4) זיי טרינקען ניט קיין בראנפן און מאכן ניט קיין שנאפס
זיי זיינען דאך יאנעווער ס'איז גארניט קיין שפאס
קיינער איז ניט שולדיק אין אמעריקאנישע בענדראווע
איר מעגט מיר זיכער גלויבן אויף מיין טשעסטנאיע סלאווא.
צוזאנג:
לאכט, לאכט, לאכט חברים...

לויטן ניגון: **האט א ייד א ווייבעלע**

(1) **זונטיק זיינען ארויסגעפארן אלע צען מאשינעס**
אויפן חשבון קומט מען אומעדיק
ווי תשעה באב צו קינעס (קינות).
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע**
האט ער פון אים צרות
קומט אים אן א וועקסעלע
טויג עס אויף כפרות
(2) **מאנטיק ארויסגעפארן דוכט זיך גוט**
מ'קומט אין טוזאן
א פאקרישקע איז שוין קאפוט
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**
(3) **דינסטיק ווייסן אלע**
ס'איז א מזל'דיקער טאג
נישטא קיין פאסאזשירן
ס'מעג זיי נעמען א קלאג.
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**
(4) **מיטוואך צאלט מען וועקסעלעך**
ס'איז דאך ניט קיין שפאס
פאר צרות גייט מען צו שוליען (מאניעשעוויטש)
מאכן א גוטן שנאפס.
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**
(5) **דאנערשטיק ארויסגעפארן**
די אויטא'ס זיינען פול
אונטערוועגס פלאצט א ראד
כאטש שטיי און שריי קאראול.
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**
(6) **פרייטיק ס'איז ערב שבת**
כ'האב אלעס אין דרערד
כ'וואלט שיין בעסער זיך גענומען צוריק
צו די קארעטקע מיטן פערד...
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**
(7) **שבת, שא שטיל, נישטא קיין טאראראם**
זונטיק וועט ווידער אברהם־יצחק
שאפן א נייעם ליד
מיט א נייעם גראם.
צוזאנג: **האט א ייד א אויטא'לע...**

איבערגעגעבן ביי עלע דאלטיצקי־אבראמאוויץ

פראנק סירק (אמעריקע)

מייטע די בעקערקע

דער דאנערשטאג אוועגט איז אין די קליינע שטעטלעך, ווי בעוואוסט, א שווערער און זארגפולער אוועגט פאר די פרויען. א קלייניגקייט, מען גרייט צו שבת. מען דארף פערמישען די חלה. דאצו דארף מען אנ־גרייטן מעל, הויוועז, אייער, ראזינקעס, איינמאכען די טייג, גרייטען דעם אויוועז. מען דארף אויפשטעהען בעגינען, אום צו דערוואַרמען דעם אויפגעהן פון דאס טייג, קנעטען, וואלגערן, פלעכטען, הייצען דעם אויוועז, און זעצען די חלה אין אויוועז. ערשט יעצט קענט איהר זיך פארשטעלען, וואס עס בעדייט דער אוועגט פאר מייטע די בעקערקע (לעווין), וואס באקט חלה און ברויט נישט נור פאר זיך, נאר פאר א גרויסען טייל פון שטאט.

ויהי היום, איינמאל א פרייטאג פארטאג אין ווינטער צייט איז אונזער מייטע אויפ־געשטאנען פרי־בעגינען, אראפ מיט איילעניש פון בעט, אנגעצונדען דעם קעראסין לאמפ און זיך גענומען וואס גיכער צו דער געבעק, וואס האט שוין געכאפט אראפהיינגען פון די ברעגעס פון דער הילצערנער דייז׳ע. אין גרויס איילעניש האט זי פערגעסען ארויפ־צוכאפען דאס קלייד און געשמייעט אין איהרע דיקע וואטענע מייטקעס מיטן שפאלט פון הינטען, פון פאסאן וועגען. דער אויוועז האט געפלאקערט מיט גרויסע צונגען פון פייער, ווי הייליגע רוחות וואלטען איהם אונטער־געבלאזען, און געקנאקט און געסאפעט, גע־געבען אנצוהערען מייטען, אז ער איז מיט איהר אין איהר הייליגער ארבעט צוליב׳ן כבוד פון שבת. און מייטע ציהט דאס לעכער־דיגע טויג שטיקער־ווייז פון דייז׳ע, שנייט אונטער מיטן מעסער, ווארפט אויפן קיילעכ־דיגען ברעט, א פערפוצטען מיט א דינען ווייסען מעהלשיכט, האקט אונטער דאס טויג מיט דער האנד, קנעט, וואלגערט, ראלט פלעכטלעך, פלעכט איינס אינס צווייטען, ווארפט דאס טויג אין פארמעס, שמירט פון אונטען, שמירט פון אויבען. די ארבעט ברענט מיט אזא עקסטאז, ווי זי וואלט געווען, להבדיל, דער כהן־גדול ביי דער עבודת־קודש פון משכן.

דער פרימארגען אין די פענסטער גרויט נאך אפילו נישט, און דער טיש איז שוין בעשטעלט מיט ברעטער בעלאדען מיט אלערליי געבעקס, פון אלערליי פארמען און אלערליי געשמאקען. דער פייער־אויוועז איז שוין מיד, די פלאמען האבען זיך בערוהיגט, און עס דונקעלט שוין דער דעק פון דעם בויך פון גרויסען רוסישען אויוועז. מען דארף נאר איהם אויסרייניגען פון אש און זעצען די חלה. פלוצלונג כאפט זי זיך: אוי וויי, איך האב דאך נישט קיין פאמולע. לאנג נישט געטראכט, אפגעקייטעלט די הינטערשטע טיר און היידא אויפן מארק, נישט ווייט פון איהר. אין דרויסען האט שוין גענומען גרויען דער פריהמארגען, דער אימפעט טראגט מייטען. זי בעמערקט אפילו נישט, אז זי לויפט אין

וואטענע הויזען... געקויפט די פאמולע און לויפט אויף צוריק. דאבײַ בעמערקט זי, אז אידען וואס גייען צום ערשטען מנין קוקען עפעס אויף איהר און שמייכלען. זי דערמאנט זיך, אז אויפן מארק האט מען אויך אונטער־געלאכט. ערשט יעצט כאפט זי זיך דעם קלאג וואס האט פאסירט: פערגעסען די קלייד, און זיך בעוויזען אין גאס אין הויזען. קומענדיג שוין צום הויז האבען יונגע לצים גענומען לאכען פון איהר הויך אויפן קול, געמאכט א חוכא־וטלולא, און זי איז ארײַנגעלאפען אין שטוב א חפוית־ראש מיט שאנדע.

דעם שבת האט זיך דער עפיזאד פאר־שפרייט אין גאנץ יאנעווע, און די חברה לצים האבען פערלענגערט איר נאמען, פון היינט און: "מייטע די בעקערקע מיטן שפאלט אין די אונטערהויזען" אדער געקירצט — "מיטן שפאלט".

אויפגענומען און בעארבעט:
יצחק בורשטיין

שרה בורשטיין (תל־אביב)

מען דערציילט...

1.

מען דערציילט, אז ר' משה דויד מער, זייענדיג איינמאל צוגאסט ביי זיין טאכטער רייזעל אין קאוונע, האט זי אים איינגעלאדען צו בעזוכען מיט איר אין פילם. ווי דער שטייגער ביי ר' משה־דויד'ן, פלעגט ער זיך אין קינא גוט אויסשלאפען. אין מיט'ן פילם האט ער זיך אויפגעכאפט און דערזען פאר זיך אברייטען טייך, וועמענס ברעגעס זיינען געווען ריין. „אוי, אבראך צו מיר!" — האט ער בקול רם אויסגעשריען — „די פליטען האבן זיך אפגעריסען און אוועק".

2.

ר' משה דויד פלעגט קיינמאל נישט קענען צוקלייבען א קרעגעלע צו זיין האלז — אזוי פעט, גראב און געזונד איז ער געווען. איינמאל, טרייבענדיג פליטען נאך קאוונע און קומענדיג אין שטאט, איז ער אוועק מיט זיין ברודער אברהם זוכען אין קאוונער געשעפטען א פאסיגען קרעגעלע. ער שטייט אין געשעפט, פאסט און פאסט און קען נישט צוקלייבען. רופט זיך אפ צו אים אברהם: קויף 2 קרעגעלעך און דו וועסט זיי „צוזאמענשהארטעווען". (אפיציעלער אויסדרוק אין זשארגאן פון וואסער מענשען, ביי פעראייניגען 2 טיילען פון א פליט).

3.

מען דערציילט, אז איינמאל איז ר' משה־דויד געקומען צו נפתלין דעם שניידער נייען איין קאסטיום. משה־דויד האט אויסגעטאן זיין ראק און דער לץ ר' נפתלי מיט זיין זון מאיר האבען זיך גענומען צו דער מלאכה פון נעמען אמאס... נפתלי מיט די ברילען אויפן שפיץ־נאז האט זיך געשטעלט פון הינטען, פארפעסטיגט דעם ברעג פון דער מאס־לענטע מיט א צוועק צו די הויזען, און מאיר'ן האט ער געהייסען ציען די מאס ארום זיין קערפער. אזוי מעסטענדיג שרייט ר' נפתלי צו זיין זון: מאיר! וואו ביסט דו?" — „פאפע,ווארט אביסעלע, איך וועל באלד אנקומען" — ענטפערט אים דער לץ מאיר.

ישראל־יעקב פאגער

דבורה׳קע - „די געגעטע מיידל״

ווען איך דערמאן זיך אויף אונזער יאנעווע, באוואונדער איך וואס פאר א געבענשטע שטאדט איז זי געווען. וועגן וואס איר זאלט זיך נור דערמאנען, איז אלעס ביי אונז מיט דער פולער האנט געווען.

נעמט, למשל, אונזערע שניידער: פאנגט אן זיי רעכענען פון דעם אויבערשטען פון שטויסל, נפתלי דער שניידער מיט זיינע בנים: ישראל דער שניידער מיט זיינע בנים ובנות; יאסע־משה דער שניידער און גלאט שניידער נאכן אלף־בית איין נאמענדיגע, אדער מיט צוויי עטאזשנע נעמען, ווי שלמה בתיה טאלדעס, יאסע פייגע לאה׳ס, שמואל פרומע זלאטעס.

דער אפריקאנער שניידער

עובדיה דער שניידער אין אין א מיטן מיטוואך אויפגעשטאנען פריש און געזונד... וישא את רגליו — און איז אוועק אין יאהאנעסבורג שארן גאלד. ווי קומט גאלד צו א שניידער? — האט ער טאקע דעם גאלד ניט געפונען, און גאלד האט א טבע אליין ניט קומען. מען האט אונטערגעהונגערט און באו מים עד נפש.

בקיצור — עובדיה דער שניידער איז געקומען אהיים נאך דארער ווי געווען, אבער קליגער געווארן. ער איז אוועק צו ר׳ נטע דעם פארבער, געמאכט א בלעכענע וויוויסקע, אפגעפארבן — א בלויעם גארניטור, אן א קאפ און אן פיס, און אפגעדרוקט גרויסע ווערטער — אפריקאנסקי פארטנאי. די וויוויסקע אויפגעהאנגען אויף דער הויז וואו ער האט געוואהנט, אויף בענצע דעם פעלדשערס געסעלע, לעבן ברייזער גאס געגן דעם קאראבעלניקשן קלויז. אונזערע אחינו בני ישראל האבן געלאכט אין די הויפנס: די גויים האבן ניט געקענט לייענען; לעבן קאראבעלניקשן קלויז גייען ניט קיין גויים — קיין מאנאפאל פאר בראנפן איז דארט ניט געווען. איז די וויוויסקע מיט דעם אפריקאנער שניידער געווען א ברכה לבטלה, סיידן פאר א סטראשידלע פאר אונזערע יאנעווער יונגע בחורים׳לעך, וואס זיינען געלאפן אין די שפעטע שעה׳ן פון דער נאכט פון זייערע געליבטע. ווען דער ווינט האט געגעבן א שאקל די וויוויסקע און א בראזג איין וואנט, און ווען די יארצייט־ליכט האבן דורך דעם פענסטער פון קאראבעלניקשן קלויז געגעבן א לייכט אויף דער וויוויסקע און מען האט דערזען דעם גארניטור אן א קאפ און אן פיס — האט מען דערזען דעם אמת׳ן ניט־גוטן און פרחה הנשמה.

עובדיה דער שניידער האט מיר אראפגעפירט פון דרך הישר. מיר האבן געהאלטן ביי דעם חשבון פון אונזערע יאנעווער שניידער. און טאמער וועט איר אפשר טאקע וועלן וויסן, פיל שניידער עס איז אין יאנעווע געווען — וועט מען מוזן ברייענגען אונזערע קינדער און אייניקלעך און זיי אוועקשטעלן אויף זייערע פינגער ציילן: ניט איינס, ניט צוויי, ניט דריי און די פינגערלעך איינבויגן. און וויפל איר זאלט ניט ציילן וועלן אייך אלץ פעלן פינגער צו פארבייגן און עס וועלן אלץ בלייבן שניידער ניט קיין געציילטע.

יאסע שמעון'ס — דער דאמסקער שניידער

פאר באהויזענען די מענער האבן מיר געהאט שניידער, אשר לא ייספרו מרוב, און פאר באקליידן די פרויען האבן מיר געהאט איין דאמסקן שניידער, יאסע שמעון'ס, א יחיד בדורו. האט ער דאך געדארפט זיין דער צופרידענער שניידער? איינמאל האב איך אים געטראפן טראגנדיג אויף זיין ארעם עפעס איינגעוויקלט אין א ווייסן ליילעך; האב איך פארשטאנען, אז ער טראגט א דאמסקען מלבוש, אנפאסן מסתמא. ער האט אויסגעקוקט צו זיין א פארזארגטער און א פארבארגטער.

עם אמת זאגנדיג, ווען ניט זיין טאכטער דבורה'קע וואלט איך אפילו ניט געוואוסט און ניט געטראכט און ניט געשאנקען קיין אויפמערקזאמקייט. אזוי ווי איך האב געקענט זיין טאכטער — א שיינע מיידל, א קלוגע, איין אויסגעפוצטע און דערצו א שווארץ־חנעוודיקע מיט אלע מעלות, און אזוי ווי ער איז עלטער פון מיר, האב איך אים צוגעטראגן איין דרך־ארץ'דיקן גוט־מארגן. און דעם ווינטער בין איך אוועק אין אמעריקע לעולם ועד.

ארום נאך פסח האב איך א בריף באקומען: דבורה'קע יאסע שמעונ'ס מוז זיך געטן. זי האט אפילו ניט חתונה געהאט, און מען זאגט איר, אז זי איז דעם קוימען־קערערס ווייב! זי וויל ניט און וועט ניט זיין א קוימען־קערערקע — וועט זי מוזן נעמען א גט, אויב דער קוימען־קערער וועט איר ווענן אפגעטן.

ווי אזוי דבורה'קע איז געווארן א קוימען־קערערקע

וזה סיפור המעשה: שבת נאכן קוגל איז מען זיך צוזאמען געקומען און מען האט געטאנצט און געזונגען ווי שטענדיג. עמיצער האט פארגעשלאגן, אז מען זאל דורכפירן א צופלייסענדיגע חתונה און זיך אמוזירן מיט מחותנים און חתן־כלה. דבורה'קע יאסע שמעון'ס האט אנגענומען צו זיין די כלומר'שטע כלה. אין דער געזעלשאפט איז געקומען א בחור, א פנים חדשות. ער האט אנגענומען צו זיין דער חתן.

לייזער דער קוימען קערער איז אראפגעפאלן פון א דאך און איז שטארק פארוואונדעט געווארן. די שטאדט דארף דאך האבן א קוימען־קערער און דער ניי־אנגעקומענער בחור האט געוואלט פארדינען פרנסה. איז ער געווארן דער קוימען־קערער.

מען האט דורכגעפירט די חופה וקידושין כדת משה וישראל: מיט א רינג און עדות — און מען איז זיך צעגאנגען.

די געשיכטע איז דערגאנגען צו דער יאנעווער אידישער רעליגיעזער עפענטליכקייט. דער רב האט פאררופן די חתן־כלה און די עדות, מען האט חוקר ודורש געווען, און דער רב האט ערקלערט, אז לויט דת משה וישראל איז דבורה בת ר' יאסע שמעון איין אשת־איש לפלוני בן פלוני.

אבער דבורה איז מוחל דעם כבוד צו זיין די יאנעווער קוימען־קערערקע, און וויל אויך ניט נעמען קיין גט. יאנעווע גייט אויף רעדלעך. ביז מען האט געפונען א פגם אויף איין עדות, און מעט האט אים געפסלט: ער איז געווען שיכור. איז בטל געווארן די חתונה. אבער דבורה'קע איז געבליבן לעולם ועד „די געגעטע מיידל".

ירחמיאל גארבער

דער ליטווישער פאליציאנט „לאבאס"

פאר אלעמען, אן אונטערשייד אין עלטער און ייחוס, פלעגט ער פונדערווייטענס נאך ארונטערנעמען זיין בלויע, פאליציאנטישע היטעל מיטן ליטווישען גערב, און ווייך אויסריידען „לאבאס" (גוט מארגען). עס איז געווען מערקבאר, אז עס טוהט איהם א גרויסע הנאה, ווען עמיצער נעמט צו פון איהם זיין לאבאס, און ענטפערט איהם געגענזייטיג מיט א לאבאס. אט די שוואכקייט זיינע האבען יאנעווער לצים גלייך אויפגעכאפט, און געקרוינט איהם מיט דעם כשר פערדינטען צונעמעניש „דער לאבאס".

ווי נאר אין יאנעווע האט זיך בעוויזען אט דער נייער פאליציאנט, איז ארייגעקומען א גרויסע ענדערונג אין דער פסיכאלאגיע פון די יאנעווער בעלי־בתים. עפעס גארנישט צו דערקענען זיי. פלוצלונג האט מען בעקומען א יראת־הכבוד פאר בעזימער, גראבלעס און לאפאטעס. אט די מכשירים זיינען געווארען די אנגעזעהענסטע און וויכטיגסטע. יאנעווער בעלי־בתים האבען בעקומען די מעגליכקייט זיך דורכשמועסען וועגען וועלט פאליטיק און לאקאלע נייעס, נישט נור אין קלויז, נאר אויך קערענדיק דעם שטיקעל פלאץ ביים הויז. עפעס א געהיימע קראפט האט זיי געיאגט יעדען פריהמארגען, נאך פארן שחרית־דאווענען, אויפראמען דעם ארום, זיך יאגענדיג נאך יעדער שטרויעלע און פאפירעלע. אויך די בעלי־בית'טעס האבען גענומען אנטייל אין דער ארבייט. באוואפענט מיט מעסערס אין די הענד, פלעגען זיי זיצען אויף די קני און רייסען יעדען גרעזעלע, וואס האט געוואגט ארויסשפראצען צווישען די ברוק שטיינער.

ווער עס האט געזעהן ווי יאנעווער הארעפאשניקעס גייען ארויס פון זייערע „פאלאצען" ענדע ווינטער, ווען עס הויבען זיך אן בעוויזען די ערשטע ווארעמע זונען־שטראלען, בעוואפענט מיט כל־ערליי מכשירים, און ערקלערען א קאמף דעם אייז־שיכט מיט שמוץ וואס האט זיך אנגעקליבען פאר'ן לאנגען ווינטער, דעם וועט זיין פערשטענדלעך פארוואס מען האט זיי געקריינט מיט'ן צונאמען „יאנעווער בורליאקעס". איך געדיינק די סצענע ווי מיין פאטער הי"ד פלעגט ארויס גייען מיט א שארפע האק, מיט א לאם און מיט א קירקע, און ערקלערען א קאמף עד חרמה דעם אייז שיכט. אט די דומפע טעמפע קלעפ און די קופקעס צוזאמענגעשארטע אייז האט איהר געקענט הערן און זעהן, אויסליינג יאנעווער גאסען, אין יענע פריהלינג'ס־פריהמארגענס. מיינט נישט חלילה, אז די יאנעווער האבען עפעס געהאט א ספעציעלען חוש פאר ריינקייט. ניין, מיין טייערע, דאס אלעס איז געווען, נעביך, אויפגעצוואונגען. דער גלאוונער שולדיגער איז טאקי געווען דער אויבען־דערמאנטער „לאבאס". אט די פערגאסענע שווייס און דאביי די קללות האבען די יאנעווער צו פערשענקען זיין קומען אין שטעטל. פון באגינען ביז פארנאכט פלעגט ער ארומגיין איבער די יאנעווער גאסען און געסעלעך, און געווארפען אויף אלעמען שרעק. יעדעס מאל פלעגט ער אויסוואקסען דארט, וואו מעט האט זיך אמוויייניק־סטענס אויף איהם געריכט. ער פלעגט אלעמאל אויסגעפינען דאס, וואס איין אנדערער וואלט דאס נישט בעמערקט. מען פלעגט אויף איהם בעמערקען, אט עפעס לאזט זיך איהם נישט פארבייגיין גלייכגילטיג, ווען, וואו נישט וואו, איז געלעגען א שטרייעלע, וואו נישט וואו אין ברוק א נעביכדיגער גרעזעלע, און וועלכע רינע אין זייטען ברוק איז נישט בעקאלכט ווי געהעריג. עפעס אויפרעגען פלעגען איהם אמייסטען די שמוציקע נישט דערהאקטע אייז אין פריהלינג, אדער שמוציגע לוזשעס וואסער אין הערבסט. ער פלעגט אזעלכע זאכען בעטראכטען

ווי א געפערלעכע פערלעצונג פון געזעצען־קאדעקס. עפעס האט ער פארמאגט א זעקסטען חוש פון א שפיר־הונד ביים דערטאפען דעס שולדיגען אויפן ארט פון פערברעכען, און דאביי זעלטען א טעות געהאט.

ווען דער „לאבאס" פלעגט ארויס פון דאס הויז פון געזעץ־פערלעצער, איז יענער געווען זיכער, אז דער שטראף אין פארם פון א פראטאקאל וועט קומען זיכער. שטראפען זיינען געווען פערשידענע, זייער הויך איז געווען אפהיינגיג פון דעם טאן, ווי דער „לאבאס" פלעגט ארויסריידען זיין בעליבט ווערטעל „טאמסטא וואדינאסי"... נאך דער גראדאציע און אינטאנאציע פון טאן האט מען שוין געוואוסט בעצייטענס מיט וויפיל ליט שמעקט דער פראטאקאל. די ערשטע צייט פלעגט מען קרעכטשענען, וויינען און צאלען. ווען אבער אין עטליכע טעג ארום פלעגט ער זיך ווידער בעווייזען, און ווי אויף צו להכעיס אנפאלען אויף א שטרייעלע, האבן די יאנעווער בעלי־בתים זיך ארומגעזען, אז צו דער מעשה נעמט קיין סוף. האבען אנדערע בעשלאסען, זיך בעסער מקריב זיין און אפזיצען דעם שטראף אין טורמע. מען פלעגט גיין דארטען אויף אייניגע טעג, און דאביי מיטנעמען פראדוקטען, טלית און תפילין או א קליין תהילים. פון דארטען פלעגט מען זיך צוריקקערען אנאויסגעלייטערטער.

מיט דער סאניטארער אויפזיכט און איהרע שטראפען האבען יאנעווער לײדען פון דעם „לאבאס" נישט אויסגעשעפט. ער האט זיך אנגענומען גאט'ס קריוודע אויך פאר דאס, וואס יאנעווער סטאליארעס, שמידען, קרעמער, וואגען זיך צו שטערען דעם הייליגען רוה־טאג זונטאג. אין דער צייט וואס די איבעריגע פאליציאנטען האבען דעם טאג פערבראכט און גערוט אין שטוב, איז דאגעגען דער „לאבאס" ארומגעלאפען איבער די גאסען, גענישטערט, געלויערט, ווער וואגט עס דען צו פערלעצען די הייליגקייט פון דעם טאג. ער האט געזוכט די אידעלעך וואס כיטרעווען אומצוגיין די רעגירונגס־געזעצען און פערנעמען זיך מיט האנדעל, מיט אלערליי ארבעט אין די ווערקשטאטען.

אייגענטליך זיינען יאנעווער אידען אויך געווען גערעכט. זיי האבען ווי עס דארף צו זיין גערוט דעם שבת־דיגען טאג, ווי גאט האט בעפוילען. צוויי טעג צו פייערן איז שוין געווען צו פיל! מען דארף דאך האבען פרנסה פאר ווייב און קינד! וואו איז דער יושר? פאר איהם,

דער איבערגעגעבענעם געצוין־היטער, איז דאס נישט געווען פערשטענדליך. מיט זיינע אויסערגעוויינליכע חושים פלעגט ער דערשפירן און דערהערן פון דער ווייטנס יעדן קלאפ פון האמער אין די מייסטערסקייען אויף קאוונער און ברייזער גאסן, אין די שמידערייען אויף שמידישע געסעל. ער פלעגט דערהערען די שטים פון קונדען אין די קרעמלעך און קלייטען. אט דעם זונטאג, נישט מיט קיין פערגלייך מיט די גאנצע וואך, פלעגט ער אויסוואקסען צו א געוואלטיגער שטופע פון שערלאק־האלמס שפיאן. ער האט געוואוסט אלע הינטערכאדען פון די קראמען, סטאליארנעס און פאריקמאכערסקעס. ווי אויף צו להכעיס פלעגט ער אלעמאל כאפען דעם „פערברעכער", אפילו ביי פערמאכטע טירען פון דער פאריקמאכערסקע, אדער אין דער הינטער־טיר פון קראם, פון סטאליעריי. און דער שולדיגער איז שוין געווען זיכער מיט א גוטן „פערדינסט" אויף שבת.

די יאנעווער אידישע בירגער האבען געגומען זוכען א תרופה צו דער נייער מכה, און טאקי געפונען. זיי פלעגען אנשטעלען חברה יונגווארג, געוויינטליך פאר אגעצאלט, צו דעזורירען און נאכהיטען די שריט פון „לאבאס". חברה פלעגען שוין איבערגעבען מיט בעשטימטע צייכענס דאס אנקומען פון דער געפאר. חברה יונגווארג האבען געדאנקט גאט און דעם „לאבאס". זיי פלעגען דעם טאג פערדינען טאשען געלד אויף קינא, מאראזענע, לימאנאדע און קאנפעקטען. עס איז טאקי געווען איין אלגעמיינע מאביליזאציע פון דער יוגענד דעם טאג, מען האט זיך נישט געקענט שפילען, באדען, אבער עס האט געלוינט. מיין פאטער יצחק אהרן און זיין ברודער דויד, וועלכע זיינען געווען טאקערס און פלעגן צוגרייטען מאטעריאלען פאר די סטאליארנעס, האבן זיך אויך נישט געקענט ערלויבען דעם לוקסוס פון צוויי טעג פייערן. זיי פלעגען מיר דינגען און איך פלעג דעזשורענען ערליך א גאנצען טאג און מאכן א טרעוואגע, ווען די געפאר האט געדראט און דעם „לאבאס" בלויע היטעל האט זיך בעוויזען פון דער ווייטענס.

ביי די דייטשען האט דער „לאבאס" פארגעזעצט צו דינען דעם געזעץ. ווי מען גיט איבער האט ער זיך גוט בעצויגען צו די אומגליקלעכע אידען. בלומבערג נחום דערציילט, אז ווען דער „לאבאס" האט בעגלייט די פורען, וואס האבען זיי געפירט פון יאנעווע נאך קאוונער געטא, האט ער ארויסגעוויזען גרויס מוט. ווען נאר זיי פלעגען בעטען אפשטעלען די פורען, אום צו קריגען וואסער צום טרינקען, פראדוקטען צו קויפען, האט ער די ביטעס מיט גרויס ביילייד ערפילט. אין אלגעמיין איז ער געווען א מענשען־פריינד.

ירחמיאל גארבער (תל־אביב)

נוח דער שינדל־דעקער

אויף שולגאס, אנטקעגן שלמה דעם שוחט'ס הויז, איז געווען א קליין הילצערן שטיבל מיט א גרויסן גארטן. געלעבט האט אין שטיבל נוח מיט זיין פרוי הינדע, וועלכע האט פלייסיק בעארבייט דעם גארטן מיט גרינס.

אזוי ווי יאנעווער הילצערנע שטיבער זיינען געווען מערסטענטייל באדעקט מיט שינדלען, פלעגט מען מוזן אנקומען צו נוח דעם שינדל־דעקער.

ער איז געווען א שווייגער: אמורמל טאן נור וויפיל די ארבייט וועט קאסטן ניט קוקנ־דיג זיין ארבייט־געבער גלייך אין די אויגן. זיין ארבייט איז געווען ראיעל.

ער האט געהאט אגרויען בערדל און א בלייכן פנים און פלעגט טראגן א שווארצע היטל. מיט זיינע אויגן פלעגט ער פיל קוקן צום הימל. דעריבער האבן אים לצים גע־קרוינט מיטן נאמען „דער הימלדרייער". עפעס א פחד פלעגט אויסקוקן פון זיינע אויגן.

יונגע בעלי־בית'לעך פלעגן — צוליב כבוד פון זייערע שווער און שוויגער — מוזן זיך אריינכאפן אין גרויסן בית־המדרש, כאטש

אויף שבת; אביסל דאווגען און פאראיינס אויך כאפן א שמועס, א וויצל טאן. נור דאס איז ניט געווען געגוג. און פארוויילונגען זיינען געווען פארשידענע: צובינדן טליתים ביי צוויי פארטיפטע מתפללים; אראפפירן דעם בעל־תפילה פון ריכטיקן ניגון, אנציהען **עמיצן.**

אריינוואָרפן נוח'ן אין ריכטיקן מאמענט א נאסן האנטוך — דאס פלעגט שוין זיין א הויפט־נומער. ווען דער מאמענט וועט זיין — האבן אלע געוואוסט. נוח'ס „שטאט" איז געווען א באנק פארן לעצטן אויף רעכטס. ווען דער חזן פלעגט ענדיגן שמונה־עשרה: העושה שלום במרומיו... פלעגט נוח ווערן זייער אויפגערעגט, אויפשפרינגען פון זיין ארט און ברומענדיג זאגן זיין אייגענעם נוסח: יעשה מלחמה וישמיד ישראל ואמרו אמן. ער פלעגט ווערן זייער בלאס און שאקלען מיטן קאפ און זיך טרייסלען. אין דעם מאמענט פון עקסטאז, ווען ער האט ניט געמערקט, וואס טוט זיך ארום אים, פלעגט מען אים דערלאנגען פון הינטן מיט אנאסן האנטוך. דער ווארפער פלעגט זיך גלייך אפטראגן.

נוח דער הימלדרייער האט געהאט אזא מין סוף, ווי ער האט אויסגעבעטן פאר אלע־מען: אומגעקומען צוזאמען מיט די איבעריגע מתפללים.

רחל דושניצקי (קאוונע)

ווער איז דער טאטע

הרב מנחם־מנדל טייץ, דער ראש ישיבת „אור־נוגה" אין יאנעווע, איז געווען קיין עין־הרע א מטופל אין בנים. פרנסה איז אויך נישט געווען איי־איי.

אבער שבת נאכ'ן טשאלנט פלעגט זיך ר' מענדל ארויסלאזן אויף איין שפאציר איבער יאנעווער גאסן, אנגעטאן אין דער שווארצער זיידענער לאנגער קאפאטע. דער שאטען־לאנגער בארד און פיאות האט געשטראלט פון עונג שבת, און קיין גלייכן איז צו אים ניט געווען. פון ביידע זייטן האבן אים באגלייט א כאפטע בנים לתפארת אין שטריי־מעלעך און פיאות'לעך.

ווי דער מנהג ביי קינדער, האלטן זיי אין איין פרעגן שאלות, אויף וואס מנחם־מענדל ענטפערט יעדן בניחותא, זיך בויגענדיג אויף רעכטס און לינקס.

פארבייגייענדיג פאגירסקיס הויז, וואו א גרויסער הונד־פודעל האט בעוואכט דעם אריינגאנג, כאפט זיך ארויס דער יינגסטער קליינינקער מיט א קלאץ־קושיה: „טאטע, א הונד האט א טאטן?"

„יע, מיין עופה'לע" — איז געווען די תשובה.

„טאטע, צי איז דער טאטע פון פאגירסקיס הונד ר' אבציק פאגירסקי?"

לצים האבן אויפגעכאפט און נאטירט.

ישראל יעקב פאגער

מיין ערשטער ארבייטס־יאהר ביי פילווינסקין

פאר א־13 יאהריגען יינגל צו זיין א פריקאזשציק איז א בכבוד׳יגע פרנסה — עפעס א קלייניגקייט ?!

אז איך בין אריינגעקומען נאך סוכות נאכן דאוונען ביי וועלוול פילווינסקין, האט ער מיר מכבד געווען, איך זאל אראפטראגן א גלאז טיי. פאראיינס האט ער מיר געלערנט, ווי אזוי מען מאכט א גלאז טיי: מען גיסט אריין א דריטל אנגעצויגענע סענס, א דריטל נ׳ילך און מען דערפילט מיט הייסע וואסער. דער וואהנונג איז געווען אויפן צווייטן עטאזש. האב איך זיך געוואונדערט דעם ערשטן טאג — 8 גלעזער טיי! עולים ויורדים אויף די טרעפ.

איינמאל האב איך אים אפגענארט און געגאסן פארקערט — צוערשט די וואסער און די סענס צום ענדע. ער האט דערקענט און ניט געטרונקען, און איך האב געדארפט ברייננגען איין אנדערע גלאז טיי.

איינמאל האב איך מיט כעס געעפנט די טיר מיט דער גלאז טיי אין האנד. האט די טיר מיט א גרעסערן כעס זיך פארמאכט און געגעבן א קלאפ מיר אין האנד. דער ספאדיק איז געבליבן, אבער די גלאז איז א קרבן געפאלן. איך האב זיך צוריק געקערט און געבראכט איין אנדערע גלאז טיי; אבער ער האט ווייזט אויס געהערט דעם בראזג און געזאגט, אז היינטיגע גלאז טיי קאסט מיר טייער. דער וואונדער איז געווען, אז פון 300 טעג טיי טראגן, 8 גלעזער א טאג — האב איך בלויז איין גלאז צובראכן.

ווען איז א־13 יאהריגן פריקאזציקס ארבייטס־טאג געענדיגט? — אין קיצור שולחן ערוך האב איך עס ניט געלערנט. האב איך געמוזט ווארטן, ביז פילווינסקי וועט פארמאכן דעם געשעפט. האט אבער פילווינסקי געוואורט ביז אלעזר לוי איציקס (יודעלעוויץ) האט פארמאכט זיין געשעפט. איך פלעג אלע עטליכע מינוט גיין אקוק טאן, צו האט אלעזר לוי איציקס פארלאשן די לאמפן. און אפשר האט ער גאר געוואורט אויף פילווינסקין? דערווייל בין איך אפגעזעסן ביז ארום 10 א זייגער ביינאכט. קיין קונדן זיינען ניט געקומען. דערפאר אבער האב איך געהאט דעם פארגעניגן, ווען אין די אוונטן פלעגן אריינקומען לייב גראנעוויץ, אלטער דער אדוואקאט מיט זיין לייבן־שטימע, משה איציק און אנדערע געשעפטס־לייט — זיך אזוי דורכצורעדן.

אויף די אוונטן האב איך געוואורט. כ׳פלעג זיך אוועקזעצן אין א ווינקל אויף א זאק דינגע צוקער און זיך צוהערן. מען האט גערעדט וועגן די גאסודארסטווענע דומע און פון דעם „המליץ״ און אידישע צרות. היינט די מעשיות, וואס זיי פלעגן דערציילן! זיי האבן אזוי פיל געלאכט. ווען איך וואלט דאן געוואוסט, וואלט איך אט דעם יאנעווער הומאר צוזאמענגעקליבן, און היינט וואלט מען דאס צוצוקערט. אלטער האט אלעמאל געהאט דאס לעצטע ווארט. ווייל ער האט גערעדט הויך, האט ער געוואונען אלע וויכוחים. מיין באלעבאס האט געהאט צוקערקעס, ניסלאך, אבער ער האט ניט טראקטירט זיינע געסט, וואס האבן אים אזוי אונטערהאלטן און ביי אים ענדליך ארויסגערופן א שמייכל...

ויהי היום און עס איז אנגעקומען איין אגענט פון „גוטע זאכן״ פאר קראסנע טארג, איידער די גוליאניעס האבן זיך אנגעפאנגען, ווען די בארישניעס זיינען געקומען חתנים זוכן און פארקערט. די געשעהענישן פלעגן זיך אפשפילן פארן פוילישן קאשציאל, אין רעכטן מיטן וואו פילווינסקי איז געזעסן.

דער אגענט איז אריינגעקומען אין אונטן און האט אויסגעלעגט זיין סחורה, פערווע סארטנע צוקערקעס. גראד דאן זיינען אריינגעקומען די הומאר־קונדן, וואס רעדן על אדוני ועל משיחו, על העצים ועל האבנים. זיי זיינען געווען די מבינים אויף די צוקערקעס. און אזוי נור פארזוכנדיג האבן זיי ביסלעכווייז אויפגעגעסן זיין גאנצע וויס־טאווקע. דער אגענט האט געשריען, אז זיי האבן אים אויפגעגעסן אלעבעדיגן. איך בין שנעל אנטלאפן אהיים שילטנדיג אלע גע־שעפטס־לייט. אם ירצה השם וועל איך ווערן אויס פריקאזשציק. אויפעסן א ווילנער אידן א לעבעדיגן? — מער ווי געשעפטס־לייט קענען אזא זאך ניט אפטאן...

אלע מאנטאג איז געווען דער מארק טאג. אזוי ווי פילווינסקי האט געווארט צו פאר־קויפן און ניט צו קויפן, האבן זיך זיינע געשעפטן אנגעפאנגען נאך האלבן טאג. אין אווענד נאכן טומל האט זיך פילווינסקי געזעצט ציילן די הארטע צענערס, די זיל־בערנע 20 קאפקענע, די גילדענס — און פארוויקלען אין פעקאלאך. ער האט מיר דערלאנגט א שווערע משא:

— גיי אוועק צו שארל בלומעס (פאגירסקי), גיב איהר די 85 רובל און קליינגעלד און בעט ביי איר א גאנצן הונדערטער. עס פעלט מיר 15 רובל צו באצאלן א וועקסל.

פאר זיך וואלט איך נישט גיין לייען, אפילו כ׳זאל אויסגיין פון הונגער; און פאר אים דארף איך, אשעמעוודיגער, גיין בארגן, אלץ פאר א רובל אוואך!

שארל בלומעס האט מיר דערלאנגט א הונ־דערטער און געזאגט, איך זאל ניט פארלירן. כ׳האב אים געבראכט דאס געלד. ערשט האב איך געדארפט גיין צו משה צביה׳ס (לוקמאן) אין האטעל, געפינען יאנקל אשר׳ס און פרעגן, ווער עס פארט מארגן אין קאוונע מיט דער קארעטקע. דאן האב איך געדארפט נעמען דעם הונדערטער און אוועקטראגן צום גע־שעפטס־מאן, וואס פארט אין קאוונע, ער זאל אריינטראגן דאס געלד אין קאזנאצייסטווע און באצאלן פאר פילווינסקין דעם חוב.

מאנטאג אוונט האב איך ניט געדארפט ווארטן, אלעזר לוי איציקס זאל פארמאכן זיין געשעפט. ווען איך בין אוועק אהיים איז שוין לאַזערס געשעפט לאנג געווען פארמאכט...

פון דער סעריע פאלקס־לידלעך

פערפאסט דורך אלחנן קאצענבערג און יצחק דעמבא

רביניו, אוי ווי,
שרייט א מאמעניו אזוי,
וואס האט מיט איהר טאכטער נעביך געטראפען
דאנערשטיק פרי, נאך א פאמעלע איז זי געלאפען.
גליטשיק איז געווען, אוי ווי, זיך אויסגעצויגען,
און דעם בערגעל אראפ געפלויגען.
אט אזוי קענט איר זיך, רביניו, מאלען
ווי איהר בייכעלע איז געווארען געשוואלען...
און דאביי גארנישט צו לאכען,
ווי עס קומען צו מיין טאכטער די אלע זאכען!
דער רבי הערט אויס און פסקענט,
עס קומט פון שבת, ערב שבת מאכען...

(וועגען זעליג קאפול)
א שניט קרעמער איז אוועקגעפארען נאך שניט, שניט, שניט
מען האט איהם ארעסטירט, צום קאמענדאנט אוועקגעפירט.
מען האט איהם אנגענומען פאר א גאנץ פיינעס מענטש
און דאביי איהם ארייגעצימבעלט דוואדזעשצ׳ע פענטש
הערט איהר ברידער, עס וואלט נישט געטויגט
ווען מען וואלט איהם נישט מיט כופר געלד בעלייגט.

קופלעטן

א נייע צייט איז איצט געווארן
אלע גייען קורץ געשארן
עס טאנצן איצט סיי אלטע און סיי יונג
עס טאנצט די מאמע און דער טאטע
אפילו מיטקע און אגאטע
אויך די באבע גיט מיט די פיסאלעך א שפרונג.
(ח. קאצענבערג)

וואו פארסטו אוועק פון מיר,
דו שיינער מכביסט?
וואו פארסטו אוועק פון מיר,
דו שלעכטער וואס דו בינסט? —
אין ארץ־ישראל, ליבע מיין,
איך וויל דאך דארט א חלוץ זיין,
ליבינקע אדיע, דו מיין טייערע.

(ה. לעווין)

צווישן שווינדל־בארג און ווילי־טייך
געפינט זיך א שטעטעלע גרויס ווי א הויך;
און דארט אין קליינעם יאנעווער טאל
שפילן גרויס און קליין אין פוטבאל.

(ל. שטערן)

„הכוח״ איז צו אונז געקומען
שפילן אין פוטבאל —
אידן מיט געבענטשטע פיס,
שיסערס פון א גאל.
יעדער איינער איז א קענער,
א מייסטער פון זיין פאך,
אנגעשאסן אלעמען גאלן
האבן זיי א סך.
ס׳איז פארביי א קורצע צייט
אינגאנצן א מעת־לעת —
די לעצטע ביסל גאלן
קריגט דאך ל.פ.ל.ס.

געוואלט האבן זיי זיך רעוואנשירן,
חאטש ענטפערן א גאל;
נור עס איז ניט זייער מזל —
פראפאנעס אין פוטבאל.
געוואלט האט זיי זיך זייער, זייער,
שיסן א גאל אין ווינער טויער, טויער;
נור מען קען זיי העלפן לאכן,
ווייל זיי פארשטייען ניט קיין פוטבאל זאכן,
און קענען ניט שיסן א גאל נאך א גאל.

(פארפאסט פון נאטינגערן אין 1925־טן יאר
און געזונגען אויף יאנעווער בעלער)

אין ליטע איז א שטאט פאראן,
אין אטאל זי שטעהט;
עס איז שווער צו פארן מיטן באן —
דערפאר אן אויטא געהאט.
אויף יעדן ראג אסטאליעריי,
מען ארבעט — טיש און בענק;
כדי ס׳זאל זיין אויף וואס צו זיצן,
ווען מען קומט אין שענק...
איי איי איי נאר אין יאנעווע,
א שטאט פון סטאליארעס, קאטשקעס און ישיבה בחורים אוי אוי
נאר אין יאנעווע מאכט מען אדראלע
ביז אין טאג אריין.

עס האט איוגנט יאנעווע
מיט מיידלעך אלערליי;
איינע איז אויסגעפאסט אין טאליע,
די אנדערע — פאר צוויי...
אויף א שידוךווארטן זיי
ממש אן אשיעור;
איינע וויל אקלעצקער עילוי,
די צווייטע — ארויטן קאמאנדיר...
איי איי איי נור...

עס איז אקריג דאך אויף דער וועלט
אויף נעפט איז אפארבאט;
עס שטעהען לאמפן טרוקענע,
באשטראפט, נעבעך, פון גאט,
אבער ס׳איז דאך יאנעווע —
ווייט צו זיין אגלאמפ;
מען נעמט סקיידראיע אנשטאט נעפט
און מען גיסט אריין אין לאמפ...
אוי, אוי, אוי...

איבערגעגעבן ביי מרים און סיני פערסקי

צונעמענישן

(לויטן אלף־בית)

יאנעוועער בורליאקעס, בעני־זוסקעס, גנבים, זשוליקעס, **חלה׳לאך...**

פון ליטע בוך, אידיש; ארויסגעגעבן ביי סודארסקין אין אמעריקע.

אויבערשטער, אייביקער קאוואליער, אינדיק, אקס, אהו

באנדע, בעל־גוף, באס, בלינדע, באלשע־וויקעס, באלערינע, בולבע, באַק, בושלען, בול

גימפל, גרייזיק, גראבאצקע, געלע־ר

דאס,

האץ, הויכער, הויקער, הינערכאפער, הימל־דרייער, הילצערנער רב,

וואגאן וואסער, וואז

זשוליק

חלולים, חזירים

טערק, טראנטע, טעלעצע, טוכלע, טומטום, טרוידע, טשיגון,

יא ניע טשלאוועק,

לארד, ליפאלע, לאכטערנע

ממזר, מאטיי, מאטאמיד

נעגער, נעם אן,

סעסקע, סאמורעס, סנייטשוקעס, סמאקטשע, סקרייזאלע,

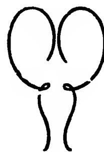
פייגאלע, פודאלע, פּייעס, פאק געלד, פוטער־באנדע, פערדגנב, פערלער, פאדאק מייסע, פרענטקע קראוועץ, פוסטינעס, פרעסאלע, פוילישער, פס־פס, פאטשוקעס, פיטעם

צאפ, ציג, צימעס, ציגיינער, צאנדע,

קארן אין דרערד, קאנסולי, קאפיטאן, קאזע, קעזיק, קאט, קאפהאר, קרומע קאפ קופ צאפקע, קרופניק, קאזאק, קורצער, קא־פוסטע, קישקעניק, קאצאפעס, קוטקעלאך, קרישזעליקעס, קאלאלינקע, קאנקע

רוק זיך, רודל,

שוואלב, שווארצער, שוויצער, שנאפס, שוועטשקע, שלוש־סעודות, שנארך, שיסענ־בערג, שאפאייע,

ישראל יעקוב פאגער

אונזער תלמוד־תורה

אונזערע יאנעווער אידישע קינדער, וועלכע זיינען געבארן געווארן אין דער צייט, ווען די השכלה און דער ציוניזם האבן דערגרייכט אונזער געבורטס־שטאט, זיינען געווען פון די מזל־דיגסטע און אפשר צווישן די ערשטע, וואס זייער לעבנס־וועג איז באלויכטן געווארן מיט אגרינטליכע ערציהונג. א חוץ לערנען תורה ודת האבן זיי אויך געלערנט דעת און מעשים טובים.

אויף א גרויסן שטח לאנד איז אויפגעבויט געווארן אין אנפאנג יאהרהונדערט דאס גרעסטע און שענסטע געביידע אויף ברייזער־גאס. 2 קלאס צימערן פון יעדן זייט פון קארידאר. מען האט געקענט שפילן אין צייכן און זיך ניט פארשטעכן די הענט. אזוי גלאט זיינען געווען די פאדלאגעס אין אלע צימערן.

פון איין ברעג פארקאן, איבערן וועג פון ארע יאנקעלס געסאלע — א טויער פאר אריינפירן האלץ צום באהייצונג. אין דעם אנדערן ברעג, לעבן חנה אייזיקס ברונעם — א טיר פאר אריינגיין אין הויף. די שליסל איז געווען ביי נעסע די צאפ, וואס האט גערייניקט די קלאס־צימערן און איינגעהייצט ווינטער צייט די אויוונס, איידער די קינדער און לערער זיינען געקומען.

חדרים און מלמדים

דער נייער זמן פלעגט זיך אנפאנגען אין די חדרים 2 מאל אין יאהר: נאך פסח און נאך סוכות, אין די חול־המועד׳ס. שכר־לימוד? — מען איז געווען זיכער, אז גאט וועט געבן. אנדערע זיינען געווען באזארגט.

די נייע חברים פלעגן דערציילן די שבחים פון זייערע פריערדיקע רביים. זאגט איינער, אז ר׳ שמעיה דער כעסן, ווען ער איז אריין אין כעס, האט ער זיין בארד געביסן / און אונז האט ער געקניפט און שטיקער געריסן. זאגט דער צווייטער: מיין רבי שמעון דויד האט פאר יעדער קלייניקייט / מיין רעכטן אויער מיט א שלשלת־ניגון געדרייט / ביז עס פלעגן מיר טרערן ארויס פון די אויגן / דערפאר איז מיין רעכטער אויער לענגער אויסגעצויגן. זאגט דער דריטער: מיין רבי, ישראל דויד דער שוחט פון שול־גאס, האט אפט מיט זיין טייטל אין זייט געשטאכן / „זאג שוין, נו״... איז מיר שוין דער לערנען אין קאפ ניט געקראכן. זאגט דער פערטער: מיין רבי, ר׳ יאנקל האט געציילט א׳, ב׳, ג׳, ד׳ און געשמיסן / אלץ צוליב דעם איך זאל גוט געדענקען און שטענדיג וויסן. דאס וואס האב איך געדארפט געדענקען און וויסן — ווייס איך היינט ניט, אבער די שמיץ געדענק איך. האבן די תלמידים, וואס זיינען פון פארגאנגענעם זמן געבליבן, מיט זייערע קעפאלאך געשאקלט און מיט איין אומעטיקן טאן געזאגט: איר וועט ביי אונזער רבין אויך קיין האניג לעקן / דער רבי האט זיך אנגעגרייט א נייעם שטעקן.

מיין חבר׳ס טאטע האט חול־המועד ניט געארבעט. האט ער אים אויף דעם טיש אוועקגעשטעלט און געזאגט: „דו ווייסט, מיין קינד, דו ביסט שוין אויסגעוואקסן, צייט אנפאנגען אידישקייט לערנען״; האט געעפנט א סידור און געזאגט: „זאג, מיין קינד, קמץ אלף א״. ווי איך האב נאכגעזאגט, איז א קאפיקע מיט א קלאנג אויף דעם טיש געפאלן. מיין מאמע און מיינע ברידער און שוועסטער האבן געזאגט, אז א מלאך פון הימל האט מיר די קאפיקע אראפגעווארפן; און דער טאטע האט מיר פארשפראכן, אז איך וועל לערנען גוט, וועט דער מלאך שטענדיק קאפיקעס אראפווארפן.

אויף מארגן נאך פסח האט אים זיין מאמע פארן האנט גענומען און אים אוועקגעפירט צו ר׳ ישראל דויד דעם מלמד אין ברייזער גאס. מען האט אים געקרוינט מיט דעם נאמען ישראל

דויד די קעצעלע; ווייל ער האט מיט קליינע קינדער געלערנט, האט ער צו זיי ליבליך גערעדט: „קום, זאג, קעצעלע". צום צווייטן זמן האט אים זיין מאמע צו ר' יאנקל דעם חומש־מלמד גענומען.

דער חדר איז געווען אין א געסעלע, צווישן שול גאס און קאוונער גאס, ניט ווייט פון שול הויף. אין דעם חדר זיינען שוין גרעסערע אינגלעך געגאנגען: די טערקן, ישראל'קע און מאיר'קע, שלמה קדיש'עס דעם בעל־עגלה, אברעמקע ליפעס און מאטקע, ישראל דעם ציגעלניקס און נאך א פאר — אלע צוזאמען האבן בקול רם דעם חומש געלערנט. מיין חבר זאגט, ער ווייסט ניט פארוואס דער רבי האט דעם שטעקן געכאפט. די גרויסע תלמידים זיינען ארום דעם טיש געלאפן און דער רבי נאך זיי, ביז זיי זיינען דורך דער טיר אין גאס אנטלאפן. שפעטער ווען זיי זיינען איינציגווייז אין חדר אריין, האט דער רבי, ר' יאנקל, יעדן איינעם פון זיי פארן אויער געכאפט און מיט דעם ניגון פון שלשלת דעם אויער געדרייט. ויצעקו עד לב השמים. אט דעם בילד קען מיין חבר ניט פארגעסן.

דער צווייטער זמן און דער ווינטער זיינען לאנגזאם אוועק. חול־המועד פסח האט זיין טאטע אים פארהערט און האט באשלאסן, אז דעם זומערדיקן זמן גייט מיין חבר אין חדר צו ר' שמואל לייזער, דעם מלמד פון חומש אויף ברייזער גאס. ר' שמואל לייזער איז געווען א גוטמוטיקער מענש, א קשה לכעוס, אבער א קורצזיכטיקער. האט געעפנט דעם חומש, האט ער עס געדארפט צולייגן לעבן נאז, כדי צו זעהן וואס ער זוכט: א גליק, וואס ער האט געקענט דעם גאנצן חומש אויף אויסווייניק. מיין חבר האט באוואונדערט די געלערנזאמקייט פון זיין רבין. טאמער האט א תלמיד געמאכט א טעות האט ער גלייך דערהערט און אונטערגעזאגט, אויב דער רבי האט ניט דערזעהן גוט, האט ער אבער דערהערט גוט.

ווען עס קומט מיר אויף דעם געדאנק ר' שמואל לייזער דער מלמד, בין איך שטענדיק אין ספק, צי האט ער געמאכט מצבות און אונטערגעקנעלט, אדער פארקערט. ער האט געקענט טאן ביידע מלאכות: שניצן לשון־קודש'דיקע אותיות מיט שארפע מעסערלעך אין האלץ און זיך צוהערן צו די תלמידים.

עס איז ניט אמת, וואס מען האט אויסגעטראכט את דיבתם רעה על המלמדים, ווייל זיי האבן זיך ניט אויסגעצייכנט פאר אנדערע מלאכות, דערפאר זיינען זיי געווארן מלמדים. ער האט אליין געזעהן, ווי ר' שמואל לייזער און ר' יאנקל, ביידע חומש מלמדים, האבן א וואג־שאל געמאכט.

ויהי היום, צי עס איז חנוכה געווען, אדער חמישה־עשר בשבט, אדער פורים, אדער גלאט א בשורה טובה? — ר' יאנקל דער מלמד האט געבראכט א פעקל סטאמבול טאבאק און אוועק־געלייגט אויף דעם טיש לעבן שמואל לייזערן. ר' שמואל לייזער האט געוואלט א קוק טאן ווי קוקט אויס א פעקל סטאמבול טאבאק, און אזוי ווי ער איז געווען א קורצזיכטיקער, האט ער דעם פעקל טאבאק אויפגעהויבן לעבן די אויגן. האט דער נאז דערשמעקט דעם ריח ניחוח פון דעם טאבאק, האט ער גלייך געזאגט: ר' יאנקל, איר ווייסט, מען דארף מאכן א ברכה „המחיה נפשות". מען האט דעם פעקל טאבאק פון אלע זייטן געמאסטן און ביידע האבן מסכים געווען, וואו מען דארף שניידן. האט דער קורצזיכטיקער שמואל לייזער מיט זיין שארפן מעסערל דעם פעקל טאבאק געקוילעט. נאך דער שחיטה איז מען געפאלן אויף א פלאן צו מאכן א משקל צדק. האט מען אויסגעקליבן 2 גלייכע דעקלעך און געפונען א צווייגל פון א הושענא, מען האט צוגעבונדן א פאדעם און אפגעוועגן, אז דער צווייגל הענגט גלייך, מען האט צוגעבונדן די דריי פעדים פון פסול'ע ציצית אויף יעדן דעקע און אויפגעהאנגען זיי זאלן הענגען גלייך. מען האט ארויפגעלייגט די 2 געקוילעטע האלבע פעקלעך טאבאק און מען האט די גאלדערנע פעדעמלאך טאבאק מיט ציטערדיקע הענט גענומען פון איין זייט און געלייגט אויף דער אנדערער זייט ביז זיי זיינען געהאנגען שורה בשורה, און ביידע האבן מסכים געווען, אז עס איז א משקל צדק. צום סוף האט מען גורל געווארפן, ווער עס זאל קריגן דעם „סטאמ" און ווער עס

זאל קריגן דעם „בול״. מיין חבר האט געהאלטן אין לערנען חומש. האט ער דערווײַלע זיך אויסגעלערנט א וואָג־שאל בויען און האט באוואונדערט די קענטעניש פון די רביים.

ווען די ערשטע 2 תלמוד־תורה צימערן זיינען פארטיג געווארן, האבן די מלמדים ר׳ יאנקל, שמואל לייזער און דער אלף־בית מלמד ר׳ ישראל דויד מיט די אלע תלמידים זיך אריינגעקליבן אין דער נייער תלמוד־תורה געביידע.

אין דער נייער געביידע

ויהי היום, שמערל משה איציקס, אדער שמערל שטערן, איז מיט איין אויסגעפוצטן גאסט אין חדר פון תלמוד־תורה געקומען. מען איז ארומגעגאנגען איבער די צימערן, אין דעם הויף ארומגעשפאצירט, דורכגעקוקט, מיט דעם רבין ר׳ שמואל לייזער גערעדט און זיינען אוועק. אויף מארגן איז דער זעלבער גאסט געקומען, אויסגעטאן דעם אויבער מאנטל און דעם הוט אויפגעהאנגען, אנגעטאן א שיינע זיידענע יארמולקע, א טיש מיט א שטול אין מיטן צימער אוועקגעשטעלט, מיט א גרינעם פאפיר דעם טיש באדעקט, אוועקגעשטעלט אויפן טיש א טינט און פעדער, א מעקער, איין גרעסערן גלאק און א גלעקל. האט מען מיט דעם קלענערן גלעקל אנגעקלינגען. אלע קינדער זיינען איבעראשט שטיל געבליבן. ער האט זיך אויפגעשטעלט לעבן דעם טיש, זיך פארגעשטעלט אלס דער לערער און אנגעזאגט אונז, ווי זיך אויפצופיהרען.

דער לערער האט איינגעטיילט אלע תלמידים פון דער תלמוד־תורה אין דריי קלאסן: אלע אנפאנגערס אין ערשטן קלאס; ישראל דויד אלס לערער. אלע תלמידים, וואס האבן געקענט גוט עברי און די חומש אנפאנגערס אין צווייטן קלאס; אין דעם קלאס זיינען געווען די גרעסטע צאל תלמידים (וגם אני בתוכם); און דעם קלאס האט דער נייער לערער גענומען. די עלטערע אינגלעך און גרעסערע פאר בר־מצוה — אין דריטן קלאס, ר׳ שמואל לייזער דער לערער. אין דעם קלאס איז געווען די קלענסטע צאל תלמידים.

דער לערער האט אויסגעשטעלט אלע תלמידים פון צווייטן קלאס ביי דער וואנט מיט א חומש פאר צווייען און געזאגט: מיר וועלן איינטיילן אונזער קלאס אין איין ערשטן קלאס און צווייטן קלאס. ווען דער ערשטער קלאס וועט לערנען, וועט דער צווייטער קלאס שרייבן, איך וועל פאר אייך איבערזאגן 2 מאל פון בראשית ביז ויהי ערב ויהי בוקר און וועל עס פארטייטשן אין אידישן זשארגאן, און איך וויל איר זאלט גוט זיך צוהערן. יעדער איינער פון אייך וועט דארפן איבערזאגן ווי איך האב עס פארטייטשט. די וואס וועלן איבערזאגן גוט, וועלן זיין אין ערשטן קלאס, די וואס וועלן ניט קענען איבערזאגן גוט, וועלן זיין אין צווייטן קלאס.

דער לערער האט געזאגט „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ״ און ער האט פארטייטשט: „אין אנפאנג האט גאט באשאפן הימל און ערד״. יעדער איינער האט געדארפט ארויסגיין אין מיטן צימער און איבערזאגן בקול רם. די וואס האבן איבערגעזאגט גוט, זיינען אוועק אין איין זייט צימער, די וואס זיינען דורכגעפאלן זיינען אוועק אין צווייטן זייט צימער. אלע וואס האבן נאך קיין חומש ניט געלערנט האבן איבערגעזאגט גוט; די וואס האבן שוין געלערנט און פארטייטשט מיט דעם אלטן נוסח, כמעט אלע זיינען דורכגעפאלן: בראשית — אין אנפאנג, ברא — האט באשאפן, אלהים — גאט, את השמים — דעם הימל...

אין א פאר טעג ארום איז צוגעפארן צו דער תלמוד־תורה א וואגן אנגעלאדן מיט סקאמייקעס.

ווער עס האט ניט געזעהן די שיינקייט פון די ערשטע טעג, ווען דער לערער איז אריין אין קלאס און האט באגריסט מיט דעם „בוקר טוב״ און דעם ענטפער פון די תלמידים בקול רם: „בוקר טוב״, און ווי דער לערער איז דורכגעגאנגען דעם גאנצן קלאס און געזאגט: „שבו על מקומכם״ — דער האט קיין שיינקייט געזעהן. דער אומבייט פון דער חדר־אטמאספערע צו דעם קלאס צימער אטמאספערע איז געווען די גרעסטע באגייסטערונג פאר די קינדער און שענקייט פאר די וואס האבן עס געזעהן.

דער לערער שמעון בן גרשון ליאנדרעס מבאברויסק — איז געווען א שיינע פערזענ־ליכקייט — א שיינע בארד, שיין פארקעמט, עס האט אים געגעבן א הדרת פנים. ער איז געגאנגען גלייך, גערעדט קלאר, ניט געריכערט פאפיראסן און ניט קיין ליולקע.

די שטראפן פאר פארזינדיקן זיך זיינען ניט געווען קיין באליידיגענדע און ניט ווי געטאן די געפילן פון די קינדער. דער שטראף בין חבר לחברו — אז דער שולדיקער האט געקראגן דריי אדער 6 מאל מיט דער לינייקע איבערן האנט פון דעם געקריוודעטן. לויט דעם לערערס משפט, שטראפן פאר ניט געהארכזאמקייט איז געווען א האלבע שטונדע אדער מער שטיין אין ווינקל דעם פנים צום וואנט, אדער פארלירן דאס רעכט פון אנטייל נעמען אין דער גרויסער פערעמענע שפיל, זיצן אין קלאס צימער און אנשרייבן 20 שורות פון תרגום, אדער אנשרייבן 100 מאל דעם ף, אדער דעם ץ, אדער בלייבן אין קלאס צימער, ווען אלע זיינען אוועק אהיים. די תלמידים האבן ליב געהאט דעם לערער — דאס איז די אונטערשטע שורה.

את חטאי אני מזכיר היום, דער לערער תושב האט מיר געגעבן א „2", און אזוי ווי דאס איז געווען דער ערשטער „2", האב איך מיט תחנונים געבעטן, דער לערער זאל ניט פארשרייבן דעם חטא, און עס האט ניט געהאלפן.

על שהעיז להרים את ידו, להכות את חברו, על כן קיבל „2", און האט מיר געשטעמפלט פארן גאנצן לעבן: הרמת יד נקרא רשע. אזוי האט דער לערער מיר געענטפערט פאר מיינע תחנונים. איך געדיינק עס שארף און קלאר.

אונזער לערער האט אויסגעקליבן דעם בעסטן לערן־בוך, דעם „בית־הספר" וואס עס איז געווען אין 4 טיילן: דער ערשטער טייל — די ערשטע דריי סדרה'ס פון חומש: בראשית, נח און לך־לך; דער צווייטער טייל די אלע 5 חומשים, חמישה חומשי תורה; דער דריטער טייל — דער תנ"ך, יהושע, שופטים, שמואל א', ב', מלכים א' און ב'; דער 4־טער טייל — נביאים ראשונים ואחרונים. יעדער לשון־קודש'דיקער ווארט איז געווען איבערזעצט: אור — ליכטיקייט — סוועטלא, דער מקור אדער שורש, די נטיות און די זמנים, דקדוק, יעדער בלאט, א געשריבענעם אות פון אלף־בית פאר דעם טעגליכן אוראק, אייניגע שורות פון דעם חומש, אזוי אז דער ספר האט קלאר געמאכט צום לערנען די שפראך און צו געדיינקען. ווייל די שפראך איז געווען דער שליסל צו קענען די אידישע תורה, האט דער לערער אפגעגעבן די גרעסטע טייל פון לערנען אויף דער שפראך — לשון־הקודש. ער האט פארלאנגט, מיר זאלן ריידן צווישן זיך לשון־קודש: „איר וועט קענען שרייבן אידיש, ווען איר וועט קענען לשון־קודש".

גלעקער קלינגען און קלאנגען

עס האבן די יאנעווער חטאים־זוכער אנגעפאנגען פארשפרייטן קלאנגען, אז דער לערער דאווענט ניט און מען דענקט, אז ער עסט טריפות; און וואו איז דאס געהערט געווארן, אז אין א תלמוד־תורה זאל מען קלינגען גלעקער? און מען איז זיכער, אז די תלמוד־תורה אינגלעך טראגן ניט קיין ארבע־כנפות'ן.

ויהי היום, דער לערער האט געלערנט מיט דעם קלאס, און דער צווייטער קלאס תלמידים האבן געשריבן, איז אריין יאנקל דער עסיק מאכער און שלום קיידאנער, די מרגלים, און צוגעגאנגען צו די אינגלעך און גענומען זוכן. דער לערער האט דערזעהן, איז ער צוגעגאנגען: „איר זוכט ביי זיי ציצית? — איך וועל אייך ווייזן זייערע ציצית!" ער פירט ארויס א אינגל מיט שיך, וואס די פינגער שטעקן ארויס. „אט דאס איז ציצית!" און פירט ארויס א אינגל מיט א צוריסענער קאפאטקעלע. „איר טראגט אווארעמען פוטער? — מיט אט דער קאפאטקעלע קומט ער צולויפן א פארפרארענער; ער וועט קראנק ווערן און שטארבן, און איר זוכט ציצית!" און פירט ארויס נאך א אינגל און נעמט אראפ די קאפאטקעלע — אן א העמד אויפן לייב! — „איר זוכט ציצית? — אז איר וועט ברייגען פאר דעם א פאר שטיוואלאך און פאר דעם א קאפאטקעלע א ווארעמע און פאר דעם א העמד — וועל איך זיי אנטאן אליין דעם ארבע כנפות.

נעמט די ארבע כנפות'ן און גייט. דערוועגט זיך ניט קומען אן דעם וואס זיי דארפן!" מען האט דערהארט אין יאנעווע וועגן די מרגלים — והעיר יאנעווע צהלה ושמחה...

און דער לערער האט גלייך אפגעדרוקט א מודעה און אנגעקלאפט אויף דער טיר פון דעם אריינגאנג: אויסער די גבאים איז ניט ערלויבט אריינקומען אן איין ערלויבעניש פון דעם לערער. אפגעשטעמפלט: שמעון בן גרשון לאנדרעס מבאברויסק.

דער סוף פון דעם עפיזאד פון די מרגלים איז געווען א גוטער. אונזערע יאנעווער יונגע אידישע טעכטער האבן זיך צוזאמען געקליבן און געגרינדעט א חברת מלביש ערומים.

אין א פאר וואכן ארום האבן 4 מיידלאך געבראכט 2 גרויסע ראלעס געוואנד פאר שינעלן און 2 ראלעס שווארצע געוואנד פאר גארניטערס. יעדער תלמיד האט געקראגן א שטיק גרויע געוואנט פאר א שינעל און א שטיק שווארצע געוואנט פאר א גארניטור. יעדער זאל עס אוועקגעבן אויפנייען. די וואס קענען ניט באצאלן, וועט די חברה מלביש ערומים באצאלן. די וואס האבן געדארפט שטיוואלאך האט מען געהייסן מאכן שטיוואלאך, און די מלביש ערומים וועט באצאלן אין א פאר וואכן ארום. ווען אלעמענס בגדים איז געווען פארטיק און מען האט אויסגעפוצט די תלמוד־תורה תלמידים אין ווארימע נייע בגדים, אין נייע שטיוואלאך מיט שווארצע היטלען, האט דער לערער אויסגעשטעלט די תלמידים צו 4 אין א צייל, מען האט דורכגעמארשירט גאנץ ברייזער גאס ווי אמת'ע סאלדאטן, דער דעזשורנע פארויס און דער לערער אין זייט. דאס איז געווען דער שענסטער פאראדנער מארש וואס איך געדיינק פון יאנעווע, אחוץ חתן־כלה לעבן קלויז צו דער חופה.

עס האט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז אין דער יאנעווער תלמוד־תורה זיינען דא אינגלעך, וואס זיינען הונגעריק. האט מען אונטערזוכט און באשלאסן, אז אלע יתומים און די וואס האבן זיך געוועגדעט, אז זייערע קינדער, האבן נישט גענוג צו עסן — דארפן עסן אלע אינדערפרי אחוץ שבת. האט מען פאר 15 אינגלעך געבראכט פון ישעיה'ן פון מייטע די בעקערקע צו 2 בייגל אדער קוכנס, און זיי האבן געגעסן פרישטיק איידער די לערער זיינען געקומען. אסאך אינגלעך האבן מקנא געווען די יתומים, וואס זיי עסן אזעלכע גוטע פרישע בולקעס, קוכנס, און זיי האבן געגעסן א שטיקל טרוקענעם ברויט.

פורים און עקזאמענס

דער פורים יום־טוב איז אנגעקומען געווארן און עס דורכפירן האבן אנגענומען; איציק דער שניצער (דעמבא), לייב גראנעוויץ און יעקל ווייצשטיין, א בחור. מען האט אויסגעקליבן אינגלעך, וואס קענען זינגען און זיי האבן פראקטיצירט זינגען שושנת יעקב און נאך שירי־ציון.

דער פורים אוונט איז דורכגעפירט געווארן אין דעם בית־המדרש. עס זיינען געווען דאס גרעסטע טייל פון יאנעווער אידן און דער בית המדרש אין געווען געפאקט.

נאך דעם ערפאלגרייכן פורים אוונט האט דער לערער באשלאסן דורכפירן איין עפענטליכן עקזאמען פאר די יאנעווער אידן, וואס האלטן אויס די תלמוד־תורה.

דער ערשטער איז געקומען שמואל לייב בוריק. ער איז דורכגעגאנגען די צימערן, דורכגעקוקט די ספרים, אנגעטאן די ברילן און געהייסן אונז שרייבן אאבה. די תלמידים זיינען געווען אין צווייפל; זיי האבן קיינמאל אזא ווארט ניט געהערט. שמואל לייב האט געזאגט: אאבה רבה אבתנו; דער לערער האט געזאגט: אהבה רבה אהבתנו. שמואל לייב האט זיך שטארק באליידיקט און עס האט זיך געהערט גאר הויכע ווערטער. ער האט געכאפט זיין שטעקן און געוואלט אנטלויפן, אבער דער לערער האט אים צוריק געהאלטן. עס זיינען געקומען שמערל משה איציקס און נאך אפאר. ווייניג עלטערן זיינען געקומען.

מער איז קיינע עפענטליכע עקזאמענס ניט גערופן געווארן. מען האט אנגעפאנגען ריידן אין יאנאווע, אז די תלמוד־תורה אינגלעך קענען לערנען בעסער אפילו פון קאפליצער יוסי־בער בראנדוויינ'ס תלמידים. עס זיינען פארטיק געווארן די צוויי אנדערע קלאס צימערן, מען

האט געבראכט נאך א וואגן נייע סקאמייקעס, דער לערער האט אראפגעבראכט נאך א יונגן לערער פון באברויסק, א שיינער הויכער בחור מיט א קאפ געקרייזלטע שיינע האר מיטן נאמען יאכנאוויץ. דער לערער שמעון בן גרשון האט זיך אריבער געקליבן מיט זיין צווייטן קלאס אין דעם נייעם צימער, און יאכנאוויץ האט איבערגענומען דעם לערערס קלאס צימער מיט נייע תלמידים ,וואס זיינען שיין אונטערגעוואקסן, מיט איין אמת'ן דריטן קלאס, און שמואל לייזערס תלמידים, וואס זיינען געווארן ווינציקער — דעם 4־טן קלאס.

דער ערשטער קלאס מיט דעם לערער האבן אנגעפאנגען רעדן צווישן זיך לשון־קודש. די אמתע גבירים האבן אנגעפאנגען שיקן זייערע קינדער אין תלמוד־תורה. זיי האבן אפילו מסכים געווען צו מאכן זייערע קינדער די זעלבע בגדים. און אפילו בנימ'קע פאגירסקי האט זיך אויפגענייט די זעלבע מלבושים מיט א היטל און געזעסן מיט מיר אויף דער זעלבער סקאמייקע.

ויצעקו אבות התלמידים, אז די גבירים ווילן פארכאפן די תלמוד־תורה, און ווייל זיי צאלן, און די ארעמע ניט, ווען די לערער זיך אפגעבן מיט לערנען די גבירישע קינדער. מען האט זיך צוגעהערט צו זייער געשריי און מעט האט באשלאסן, אז די תלמידים וואס צאלן, זאלן קומען לערנען נאכדעם, ווי די תלמוד־תורה קינדער גייען אהיים און די לערער זאלן לערנען מיט זיי ביז זעקס. ויצעקו המלמדים צעקה גדולה ומרה, אז עס זיינען אראפגעקומען אין אונזער שטאט לערער, וואס זיינען גארניט קיין ערליכע מלמדים און מען נעמט ביי זיי, ביי די ערליכע מלמדים, דעם ביסן ברויט פון מויל. עס האט ניט געארבעט גוט און מען האט עס אויפגעגעבן. אסאך טאטעס האבן געוואלט מען זאל זיי צורעכענען צו די ארימע משפחות, ווייל רייך זיינען זיי סיי־ווי־סיי ניט. דאָס האט אפשר דאס ערשטע מאל געטראפן אין אונזער געבורטשטאט, אז רייכקייט איז געווען א חסרון, און די וואס האבן זיך געהאלטן פאר רייכע זיינען מקנא געווען די ארימע.

איינמאל האט פאסירט, אז שבת ביי דעם דאווענען אין בית־המדרש זיינען אראפגעגאנגען פון דעם אויבן־אן דער לערער מיט בעלי־בתים צו דעם טיש פון „עמך" און האבן געזוכט תלמוד־תורה אינגלעך פון „עמך". זיי האבן געפונען א אינגל פון ערשטן קלאס, וואס לערנט א יאר און לערנט דעם ערשטן טייל „בית־הספר". ער האט געקענט גוט „עברי" און האט שוין געקענט ווערטער אויף לשון־קודש. מען האט אים פארהערט, און ער האט אפגעזאגט א האלבן בלאט „עברי" ווי א וואסער וואס לויפט בארג אראפ. מיין חבר, וואס האט געלערנט דעם צווייטן טייל „בית־הספר" און האט געלערנט ארום פרשה ויגש, האט פארטייטשט דעם חומש א האלבן בלאט און דער לערער האט אויפגעמישט במדבר און מיין חבר האט געוואוסט צו פארטייטשן אין במדבר אויך, ווייל זיי לערנען לשון־קודש, און וואו מען וועט אויפמישן, וועלן זיי קענען. דער לערער שמעון בן גרשון איז אוועק מיט די פארהערער און איז געווען שטאלץ מיט זיינע תלמידים, וואס האבן געקענט, וואס זיי האבן געלערנט.

נייע לערער און אנייער געשריי

ווען מיר זיינען געקומען נאך סוכות אין קלאס צימער פון דער תלמוד־תורה האבן מיר געפונען, אז דער לערער יאכנאוויץ האט געבראכט 2 נייע לערער: איינעם פון לעבן באברויסק, זיין נאמען איז געווען תושב, וואס האט איבערגענומען יאכנאוויצעס קלאס, ווייל יאכנאוויץ האט איבערגענומען דעם קלאס פון שמעון בן גרשון לאנדרעס. דעם צווייטן לערערס נאמען האב איך פארגעסן. ער האט פארנומען דעם פלאץ פון ר' שמואל לייזער צו לערנען מיט די אנפאנגערס. א יאנעווער אידישע טאכטער, וואס איז דורכגעגאנגען דעם רוסישן פעטערבורגער אוניווערזיטעט, האט געגעבן א שטונדע לערנען דעם דריטן קלאס די רוסישע שפראך. שפעטער האט מען באשלאסן צו שיקן די פעאיגסטע צו לערנען רוסיש א האלבן טאג אין דער רוסישער שקאלע.

אז מיר זיינען געקומען 12 אינגלעך אין דער אוטשילישטשע, האט מען אונז געהייסן שטיין אין דער היים ביז וואנעט מען וועט קריגן איין ערלויבעניש פון דעם גובערנאטאר. עס האט גענומען אייניגע וואכן און די ערלויבעניש איז געקומען, אז מיר מעגן זיך לערנען רוסיש. ווען מיר זיינען געקומען, האט מען אונז אוועקגעזעצט אויבן־אן, דאס הייסט לעבן דער וואנט פון די ערשטע. אז דער אוטשיטעל איז ארויס מיט דעם „רוסקי רעטש" מיט נייע ביכער, האט ער געפרעגט ווער עס האט איין אלטן בוך זאל ער צוטראגן צו די יעווריייעס און אים האט ער געגעבן דעם נייעם. ער האט עס געקענט מאכן גוט, איבערבייטן און אונז געבן שטילערהייט וואלט אזוי ניט ווי געטאן אונז.

מיר זיינען געווען ארום 10 יאר אלט דאן, און דא האט זיך איבעראנייס אנגעפאנגען דער געשריי געגן דער תלמוד־תורה: מען נעמט אידישע קינדער, וואס מען שיקט אין דער תלמוד־תורה צו לערנען תורה, און די תלמוד־תורה שיקט זיי אפשמד'ן אין א רוסישער שקאלע און די ביטערע רייד, וואס מען האט גערעדט אויף דער תלמוד־תורה, ווייל מען לערנט א אידישן אינגל אנשרייבן א רוסישן אדרעס, און דאס טאר מען ניט. אבער די טאטעס פון די אינגלעך האבן געוואוסט בעסער, אז די תלמוד־תורה לערער און פירער זיינען נאך פרימער און ערליכער און נוצליכערע אידן אפילו ווי שלום קיידאנער, וואס זיינע טעכטער קענען רוסיש אסאך בעסער ווי אידיש און קענען גוט שרייבן און לערנען די רוסישע שפראך.

אונזערע קלאס צימערן זיינען געהאלטן געווארן שיין, ציכטיק און ריין. מען האט געבראכט בילדער פון אונזערע גדולי הדור, מען האט מיט אייניגע בילדער יעדן צימער באפוצט. און צווישן זיי אין יעדן צימער האט מען ד"ר הערצלס בילד מיט א שווארצן באנד פארהאנגען. עס זיינען געקומען אלע אנפירער פון דער תלמוד־תורה, צווישן זיי שמערל שטערן און קאמבערג, וועלכע פלעגן אלע מאל זיין ביי תלמוד־תורה פארזאמלונגען. מען האט אריינגעפירט אלע קלאסן און די לערער. יאכנאוויץ האט געמאכט א הספד נאך ד"ר הערצעל און האט מערסטנס צו די תלמידים פון אלע קלאסן גערעדט, אז די קינדער וועלן דארפן אלע זייערע יארן דעם יזכור זאגן נאך דעם פירער פון דעם דור, און יעדער אינגל אדער תלמיד וועט דארפן אנשרייבן א סיפור וועגן ד"ר הערצעל, וואס ער זאל אלע מאל געדענקען און יעדער סיפור וועט פארגעלעזן ווערן אין דעם קלאס, און דער בעסטער סיפור וועט געווינען איין אויסצייכנונג. א חזן האט געמאכט די אזכרה און אלע האבן געזונגען די „התקוה".

אונזערע תלמוד־תורה יום־טובים

איין מאל אין וואך האבן מיר געזונגען שירי ציון. אלע קלאסן פלעגן זיך פארזאמלען. אין יאנעווע איז געווארן עמיצנס אן אידים, וואס איז געווען אויף קעסט, אדער האט חתונה געהאט מיט א יאנעווער טאכטער און האט געהאט א שייכות צו חזנות. ער פלעגט אפט קומען און לערנען זינגען.

ל"ג בעומר איז געווען איין אמת'ער יום־טוב: גיין אין וואלד, יעדער קלאס מיט זיין לערער, אויסגעשטעלט ווי סאלדאטן צו 2. מען האט מארשירט דורך קיידאנער גאס, פארביי דעם בית־עולם און אויף דעם זאמדיקן בערגל ארויף און שפילן פארשידענע שפילן. די געווינער האבן געוואונען שפילצייג, וואס שמערל שטערן האט געבראכט: גומענע פילקעס און נאך אזעלכע זאכן. צוקערקעס האבן די לערער געבראכט און עסן פאר דעם טאג האבן די קינדער געבראכט מכל טוב. יאנעוועס א יום־טוב אין תלמוד־תורה איז קיין מאל געווען אן שמערל משה איציקס.

ויהי היום... דאכט זיך טייערע אינגלעך די תלמוד־תורה תלמידים, גוטע קינדער. אבער יצר לב האדם רע מנעוריו. שבת קודש א טאג פון מנוחה, אפגעדאווענט, אפגעגעסן, מען שפילט זיך, מען פליט אויף די לאנקעס, אויף דעם שווינדעל בארג.

אין מיטן פרייליכן לעבעדיקן שפיל ווערט אומעטיק אויפן הארצן: 2 אזייגער, מען דארף גיין אין חדר — זומער זאגן דעם פרק און ווינטער דעם ברכי נפשי מיט אלע שיר המעלות'ן. די קינדער זיינען געווען אש להבה אויף די פרקים און אויף די ברכי נפשי'ס. זיי וואלטן זיי

עוקר מן השורש געווען, ארויסרייסן פון אלע סידורים און פטור... די גרעסערע אינגלעך האבן זיך צוזאמענגערעדט און זיך געגעבן די הענט און געשווארן... מיר גייען ניט אין חדר אום שבת. ניט אלע האבן געקענט האלטןווארט, ווייל די טאטעס האבן זיך דערוואוסט, האט מען געמוזט גיין, אבער איינצעלנע זיינען ניט געקומען, וגם אני בתוכם. עס איז געקומען זונטאג פרי. די לערער יאכנאוויץ און תושב זיינען געווען די שופטים. זיי האבן געזאגט, אז מיר זיינען גערעכט, מיר וועלן ניט לערנען שבת, אבער מיר דארפן גיין פרייטאג א גאנצן טאג און פטור. דאס האבן מיר ניט געוואלט אויפגעבן דעם האלבן טאג פרייטאג. מוזן מיר גיין שבת זאגן דעם פארהאסטן פרק און דעם קאלטן ברכי נפשי.

מיר, די תלמידים, האבן געפילט, אז די לערער האבן פיינט דעם שבת גיין אין חדר נאך מער ווי די אינגלעך. אבער עס איז געווען א חוק ולא יעבור פון אבות אבותינו. מען האט אונז די שטרייקער ניט פארמשפט, אבער עס איז געווען געגנוג ביטער, אז מען האט געמוזט גיין שבת, ווייל שבת פלעגן קומען בעלי־בתים איבערקוקן די תלמוד־תורה, פארהערן די תלמידים. און שמערל משה איציקס, וואס וועט ער טאן שבת?

שמערל משה איציקס אדער שמערל שטרן

דער מענש אין געווען איין כלל־טוער וואס האט אוועקגעגעבן אזוי פיל פון זיין צייט פאר דער אויפהאלטונג פון דער יאנעווער תלמוד־תורה. א לערער איז קראנק געווארן, איז ער געקומען ממלא מקום זיין. ער פלעגט קומען אייניגע מאל דורך דער וואך זעהן, צי אלעס איז אין ארדנונג. אין די פיל יארן, וואס איך בין געווען א תלמיד פון דער תלמוד־תורה איז ניט געווען נאך איינער, וואס האט אזוי פיל געטאן פאר דעם וואהלזיין פון די תלמידים און פאר די לערער. עס איז א זעלטענהייט, אז א מענש זאל אזוי פיל זיין איבערגעגעבן לטובת הכלל.

איך דערמאן שמערל מיט יראת־הכבוד און ווען איך דערמאן די לערער, וואס האבן אונז געלערנט און ליכטיג געמאכט אונזער וועלט — שמעון בן גרשון לאנדרעס מבאברויסק, יאכנאוויץ'ן דעם צווייטן לערער און תושב'ן דעם דריטן — ווערט שמערל שטערן אלע מאל צוגערעכנט.

וכל מי שעסקו בצרכי ציבור בימינו באמונה — שמערל שטערן איז געווען אין די ערשטע רייען. כבוד זיין אנדענק!

אין א הייס'ן זומער טאג, ווען די זון האט אראפגעשיינט פון דער הויך פון דעם מיטן פון יאנעווער הימל, האט אפגעהילכט דער ערשטער געשריי: פ א ז ש א ר! עס ברענט ישראל דעם ציגעלניקס הויז. די תלמוד־תורה אינגלעך זיינען אהיים געלאפן, און די יאנעווער מענער מיט עמער וואסער צום פייער געלאפן. דער הייסער ווינט האט דעם פייער צעבלאזן און פון דעם ערשטן פאזשאר־געשריי ביז עס איז כמעט די גאנצע שטאט אוועק מיטן פייער האט גענומען ארום דריי שטונדע. עס האבן נאך דא און דארטן די הייסע קוילן געגליט, זיינען שוין די שווארצע קוימענס ווי מצבות אויף דעם פארברענטן יאנעווער אידישן האב און גוטס געשטאנען. די יאנעווער תלמוד־תורה איז ניט פארברענט געווארן, אבער די תלמוד־תורה ליכט איז פארלאשן געווארן און די אינסטיטוציע איז חרוב געווארן. עס האבן זיך אריינגעכאפט אין איהר פאר א דאך איבערן קאפ פיל משפחות.

ווען איך בין אויף מארגן פרי צו דער תלמוד־תורה צוגעגאנגען הערן, זעהן אונזערע לערער, האב איך געזעהן דעם קאמף, וואס איז אנגעגאנגען פאר א שטיקל פאדלאגע אין אונזערע קלאס צימערן און אין די ווינקלען פאר א גרעסערע שטיקל פאדלאגע אין זייער פארכאפטן ווינקל. די סקאמייקעס זיינען געווען די פארפעסטיקטע פאזיציעס פון די גרעניצן. קינדער זיינען געזעסן אויף די פעקלעך, געראטעוועטע עשירות פון פייער. ארויסטרייבן מיר זיינען זיי אלע געווען שותפים; זיי האבן מורא געהאט פאר א נייעם שונא. זיי דארפן דא ניט קיין געסט, איך זאל גיין אין בית־המדרש. ווי איך ווייס זיינען די אונגעווינשטע שכנים געווען אייניגע יאר אין דער תלמוד־תורה. איין זאך ווייס איך ניט: ווי אזוי איז די יאנעווער תלמוד־תורה געווארן א טורמע און ווי אזוי זיינען די טורמע אייגנטימער, וואס האבן פארנומען 2 צימערן, פטור געווארן פון די אונגעווינשטע שכנים. אונזער יאכנאוויץ'עס קלאס צימער פאר־קלאפט די פענסטער מיט אייזערנע גראטעס פאר ארעסטאנטן און דעם אנדערן צימער פאר די סאלדאטן פון דעם קאנוואי. אין די אנדערע 2 צימערן האבן געוואהנט די אונגעווינשטע שכנים, וואס האבן זיך אריינגעכאפט אין דעם טאג נאך דעם פייער.

ויהי היום, פון די תלמוד־תורה צימערן, וואס זיינען נאך דעם יאנעווער פייער א טורמע געווארן, האט מען אראפגענומען די אייזערנע גראטעס פון די פענסטער און איז א בית־התפילה געווארן. עס האט זיך געגרינדעט אין יאנעווע א חברה „תפארת בחורים" אונטער דער השפעה פון יאנקל דעם עסיג מאכער און שלום קיידאנער.

עס שטייט א לאנגער טיש מיט 2 לאנגע ביינק, זיצן די יונגע בחורים און יאנקל דער עסיג מאכער לערנט דעם קיצור שולחן־ערוך פאר זיי. אין דער מזרח־וואנט — איין ארון־קודש מיט דריי אויסגעפוצטע ספר תורה'ס אינעווייניג, איין עמוד און א שטענדער פאר ר' שלום קיידאנער דעם מסילת ישרים פאר די תפארת בחורים דערקלערן; א שולחן אין מיטן צימער פאר דער הייליקער תורה לייענען און עליות און כיבודים טיילן — איין אמת'ער מקום קדוש. דאכט זיך אז אלע מקומות קדושים זיינען ווי דורך א נס פון פייער געבליבן: דער אלטער בית־המדרש; דער גרויסער שיינער בית־המדרש און די פראכטפולע שול אויפן שול הויף גאנץ געבליבן. דער קאראבעלניקשער קלויז אין ברייזער גאס געבליבן גאנץ און די חסידישע שטיבל אויך ניט פארברענט, בלויז דער אלטער קלויז פארברענט. בויט מען דאך א נייעם.

אויסער דעם זיינען נאך די אנדערע קלאס צימערן מיט אומגעווינשטע שכנים פון כלומרשטע נשרפים פארנומען ווי אין א „הקדש".

ארום דעם יאר 1909 האט זיך אנגעפאנגען הערן, אז די יאנעווער תלמוד־תורה האט זוכה געווען צו תחיית־המתים מיט דעם לערער שאול קיידאנסקי.

איך האב אים אפט געזעהן פארביי גיין אויף דעם וועג צו דער תלמוד־תורה. לויט זיין אויסערליכן אויסזעהן און לויט זיין שטאלצן גאנג האט ער אויסגעזעהן ווי אונזערע לערער

תושב און יאכנאוויץ פון פאר דער שריפה. אין א קורצע צייט ארום האב איך געהערט, אז נאך א לערער קומט צו און איין קלאס צימער איז צוגעקומען און דער לערער איז שוין א יאנעווער פון געבורט, פון איין אנגעזעהענער יאנעווער משפחה, יוסי־מאיר איציקוביץ. זיין פאטער יאנקל אשר׳ס, א הויכער איד, פלעגט יעדן דאנערשטאג ערב שבת נעמען זיין גרויסן קארב אונטערן ארעם און ארויסגיין צווישן די יאנעווער באלעבאסטעס קלייבן חלה פאר קידוש פאר די וואס קענען ניט קויפן און פאר די וואס קענען ניט באקן. פרייטאג פלעגט ער עס צעטיילן פאר די וואס דארפן עס און נויטיקן זיך אפילו אין דער וואכן לחם לאכול. זיין זון ווערט א לערער אין אונזער יאנעווער תלמוד־תורה. ער איז א איידעם פון משה קיידאנער, וואס האט פארמאגט א סטאליארנע לעבן די ווילע. פאגירסקעס א שכן, מיין חבר׳ס א ברודער, א תלמיד פון דער תחיית המתים׳דיקער תלמוד־תורה, שרייבט און רעדט שיין לשון־קודש, ווי אין די אלטע גוטע צייטן. עס איז שוין צוגעקומען א דריטער לערער אין דער תלמוד־תורה, און עס האט זיך אנגעפאנגען הערן און ווייזן זיך אין ברייזער גאס קול מצהלות התלמידים פון תלמוד־תורה. און ווען מיין חבר איז אין אמעריקע געקומען, איז זיין ברודערס קארעספאנדענץ געווען געפירט אין לשון־קודש, און זיין בר־מצוה בריף פון זיין ברודער איז געווען פול מיט מליצה פון יאנעווער תלמוד־תורה׳דיקער לשון־קודש.

און די לשון־קודשדיקע בריוו האבן געשוואומען הין און צוריק איבער דעם אטלאנטיק ביז דער צווייטער שריפה פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, פון גירוש היהודים דליטא.

י. י. פאגער

אויף צעשיידטע וועגן

מיר זיינען געווען דריי חברים, געבארן געווארן אין דערזעלבער ברייזער גאס.

יעדער איינער פון אונז האט זיך גענומען צוגרייטן צו פארדינען חיונה דורך ארבייט. אלקע אוזוואלק איז געווארן אקאמאשן שטעפער, ישראלקע פאגער, יאסע דעם שניידערס, איז ענדליך געווארן אשמיד, און מאירקע פריידעלס, וועלכער איז געווען א יתום, האט זיך ניט געקענט צופאסן צו א מלאכה, איז ער געגאנגען אויפן וואסער מיט די פליטן שווימען.

אין דעם יאהר 1913, אין אזונטאגדיגן שנייאיגען פרימארגען, האבן מיר אלע דריי חברים, 18 יאהריגע אינגלעך, זיך ארויסגעלאזן פארן צו אמעריקע. געגנבעט דעם גרעניץ, געפארן אויף איין שיף און אנגעקומען אויף עליס איילענד, דער אינזעל פון טרערן. דארט האבן מיר זיך צושיידט.

מיר האבן זיך דורכגעשריבן דורך אפטע בריף. דער ויכוח איבער אונזערע אידעאלן האט זיך געצויגן. איך בין פארבליבן א פועלי־ציוניסט און בין טעטיג מיט מיין פרוי אין דער פועלי־ציון ארבייט נאך היינט.

פון מאירקעס אבריף פון ניו־יארק, אין 1915, צו מיר אין פיטסבורג:

...דו שרייבסט מיר, אז דו ביסט יעצט געווארען א פועלי־ציוניסט. גראטולירע איך דיר מיט דיין נייעם אידעאל, און גראדע אין דעם אידעאל בין איך אביסל דאגעגען.

...וואס האבן אויפגעטאן ציוניסטן ביז יעצט? און אז זיי זאלן יא אויפטאן, קען מען דאן לייכט ביי זיי צונעמען, ווייל פייטען וועלען זיי ניט קענען. זיי וועלן זיין צו ווייניג אין צאהל, אבער סאציאליסטען איז דא פון אלע פעלקער און דער סאציאליזמוס מוז קומען.

אבער דער ציוניזם הייגגט אפ בלויז אין אידען אליין און אויך ניט צו אלע, בלויז צו א קליינע צאהל, ווייל דאס שטעלט פאר א שיינע פאנטאזיע מיט פוסטע האפענונג. נאר אויב דו גלויבסט ווירקליך אין דעם, ווינשע איך אייך ערפאלג.

אלזא בלייבט יעצט, אז מיר זיינען אביסעל דאגעגען, אבער ניט קיין סאך ביקאז אין ניו־יארק די פועלי־ציוניסטן זיינען באלד ווי סאציאליסטען....

פון מיר דיין ליבער ברודער
מאיר פעטערשיין

שמואל באלניק

מיין געבורטס־שטעטעלע סעסיק

אט ווי אין א טומאן פון א הערבסטליכן פרימארגן ענטפלעקט זיך און קריסטאליזירט זיך אויס פאר מיינע אויגן מיין קליין היימיש שטעטעלע, וו איך האב מיינע קינדער און יוגנט־יארן פארבראכט. אט שטייט זי א פארווארפענע פערל, ערגעץ וו על פרשת דרכים, צווישן וועלדער, פעלדער, פרוכט־סעדער און טיפע אזיערעס. עס דערוועקן זיך עראינערונגען. היינט צו טאג איז דאס פאר מיר נור איין בית־עולם, א מדבר־שממה, פון וועלכן איך בין אנטלאפן מיט פארמאכטע אויגן.

דאס שטעטעלע ס ע ס י ק געפינט זיך 35 ק״מ מזרח־צפונ'דיק פון יאנעווע, לעבן טאראקער־בוקאנצער גאסטינעץ, וואס פירט צו דעם שטעטעלע שאט און ווייטער.

סעסיק איז ארומגערינגלט צו מזרח־זייט, וואס פירט צו ווילקאמיר (22 ק״מ), מיט 2 גרויסע אזיערעס; פון דער צווייטער זייט, וואס פירט צו דאס שטעטאלע פאגיר (12 ק״מ), מיט וועלדער און קליינע פארמס. דרום־צו, אויפן וועג צום דעם שטעטעלע טאוויאן (15 ק״מ), איז זי ארומגערינגלט מיט גרויסע וועלדער פון דעמבעס, יאדלעס, אלכעס און אסניע. דאס זיינען די גרוזער און קליקונער וועלדער, וואו איך האב פיל יארן געארבעט אלס שאפער בא יידישע וואלד־סוחרים.

פון צפון זייט — פיל גרויסע פרוכט־סעדער, ווי די הייפער און פאסאדער סאדן. צו יאנעווע פלעגן מיר פארן מיט צוויי הויפטוועגן: איין וועג דורך טאראק און פאגעלאזש, און פון דארטן מיטן שאסיי; דער צווייטער וועג איז געווען דורך טאראק־קאפליצע — (די געבורטס־ערטער פון די בורשטיינס און וואולפאוויצעס) און מארקוטישעק. דאס שטעטעלע איז געבויט געווארן אין 1535 יאר. זי האט עטלעכע מאל געברענט און ווידער זיך אפגעבויט. איין בנין פלעגט אלעמאל בלייבן גאנץ, דאס איז געווען דער קלויסטער; ער איז באוואוסט מיט זיין שטיינערנער מאסיווקייט און מיט זיין קונסט־בוי פון אויסן און אינעווייניק.

לויט דער לעגענדע זיינען אין די צייטן פון וויטאווט דעם גרויסן געווען צוויי ברידער סעסיק, וועלכע זיינען געקומען מיט זייער פערד און וואגן און מיטגעבראכט א גרויסן שטיין. אויף דעם ארט פון קלויסטער האבן זיי אויפגעשטעלט אביידל און געזאגט, דאס זיי וועלן דא בלייבן ביז דא וועט אויפגעשטעלט ווערן א געבעטס־הויז צו ישו און דער שטיין וועט זיין דער אנפאנג פון פונדאמענט. אם אזוי איז געקומען די אנטשטייונג פון שטעטעלע. דאס שטעטעלע איז געווען בארימט אין די יארן פון ליטווישער אומאפהענגיקייט. נישט ווייט פון שטעטל (10 ק״מ) האט זיך געפונען דער הויף פון ליטווישן פרעזידענט אנטאנאס סמעטאנאס; דאס איז דער אוזוגערישער הויף, וואו אין דערבייאיקן דארף איז ער געבוירן געווארן.

זומער, פארנדיק אין הויף, פלעגט ער זיך אפשטעלן אין סעסיק. יעדעס מאל פלעגט ער באזוכן דעם קליינעם בית־כנסת, כאפן א שמועס מיט ארטיקע אלטע יידן. אין 1935 איז געפייערט געווארן דער 400 יאריקער יובליי פון דעם קלויסטער. אין זיין רעדע האט דער פרעזידענט דערמאנט די ארנטלעכע יידישע בירגער פון שטעטעלע, וואס האבן זיך איינגע־בירגערט אין דער סביבה און געלעבט אין רו און פרידן מיט די ליטווינער.

איינג דורכגעפלאכטן מיט יאנעווע

דער לייענער זאל זיך נישט וואונדערן, וואס אין דעם בוך, וואס איז געווידמעט דעם הייליקן אנדענק פון יאנעווער העלדישן יידנטום, ווערט אויך געשילדערט דאס לעבן און טראגישער אומקום פון קליינעם יידישן קיבוץ אין שטעטעלע סעסיק. דער אנדענק פון מיין שטעטעלע מיט אירע קנאפע דריי צענדליק יידישע משפחות איז איינג דורכגעפלאכטן מיטן לעבן פון דערבייאיקער יידישער גרויסער קהילה יאנעווע. עס איז גענוג צו דערמאנען, דאס דער יאנעווער רב חיים־יצחק סילמאן ז״ל פלעגט אין זיינע יונגע יארן קומען האלטן דרשות און לערנען תורה אין אונזער בית־כנסת אין סעסיק. דא האט ער געפונען זיין באשערטע, די טאכטער פון נכבד ר׳ בן־ציון בין, דער גייסטיקער מנהיג פון שטעטל. אין די שפעטערדיקע יארן, ווען ער האט פארנומען דעם בכבודיקן כס־הרבנות אין יאנעווע און געוואָרן בארימט, פלעגט ער קומען צוויי מאל אין יאר אויף שבת־הגדול און שבת־תשובה און דאוונען צוזאמען, און דאביי אונבאדינגט האלטן דרשות. זיינע דרשות — פול מיט תורה, מוסר־השכל און לעבנס־חכמה — פלעגן פאר אונזערע שטעטלשע יידן ערשיינען אלס וועג־ווייזער פאר א גאנץ יאר. ער פלעגט רימען זיין הייליקע קהילה יאנעווע, וואו תורה און עבודה זיינען געווען איינג פארבונדן.

סעסיקער יידן האבן נישט פארמאגט הייזער, ברייזער און פאבריקן. דער וויכטיקסטער מקור פון זייער חיונע איז געווען דער תבואה־מסחר: איינקויפן אין די ארומיקע דערפער און פירן פארקויפן צו די יאנעווער תבואה־הענדלער אבא סולסקי, חיים פערלשטיין, יונה כץ און אנדערע. זומער־צייט האבן זיי געהאנדלט מיט פרוכט; זיי פלעגן דינגען די פרוכטסעדער פון די ארומיקע פריצים און אין הערבסט פירן מיט וועגענער די עפל צו דער יאנעווער באן־סטאנציע, וואו די יאנעווער פרוכט־הענדלער פלעגן עס אפקויפן און עקספארטירן אין וואגאנעס קיין דייטשלאנד. באזונדערס פלעגן די סעסיקער יידן אויפקויפן בהמות פאר יאנעווער קצבים אייזיק נאחימאוויטש, שלמה יודעלעוויטש, אדער ווי די סעסיקער האבן זיי קורץ גערופן: פאר אייזקע דעם קצב, פאר שלמה דעם מאסקווער. דער ארטיקער פויער, ווען ער פלעגט האבן בהמות צום פארקויפן, פלעגט זיך ווענדן צו היגע סוחרים, זיי זאלן אנזאגן די יאנעווער הענדלער זיי זאלן קומען. אויף ווילקאמיר צו פארקויפן פלעגן זיי האלטן אלס דערנידערונג, אפילו ווען דער פרייז איז געווען העכער. אויך רויכווארג פלעגן די היגע יידן אויפקויפן פאר די יאנעווער סוחרים.

עס זיינען געווען אויך אייניקע קרעמער, וואס האבן געהאלטן קליינע קלייטלאך. די סחורות פלעגן זיי באקומען פון יאנעווער אגולניקעס ליבער פארבער, מאיר גאלדשמיד און אנדערע. די יערליכע וואלד־נארמעס, וואס פלעגן שטיין אויף די הערבסט־טארגעס אין וואלד־דעפארטאמענט אין קאוונע, פלעגן אין דער סעסיקער אומגעגנד אפגעקויפט און עקספלאאטירט ווערן דורך דער פאבריק „קמח״ אין יאנעווע (אינהאבער בורשטיין, וואולפאוויטש).

אין די אלע וועלדער, ווי געזאגט פריער, האב איך געארבעט אלס אנגעשטעלטער (אנגערופן שאפער) פון דער אויבנדערמאנטער פירמע פולע יארן. מיר איז דורך דער פירמע באאויפטראגט געווארן צו באזארגן דעם קליינעם בית־כנסת מיט אומזיסטע ברענהאלץ א רונדן יאר. אלץ צוזאמען ווייזט ווי טיף זיינען געווען די ווארצלען פון צוגעבונדנקייט צו יאנעווער קהילה. ווען א סעסיקער ייד פלעגט פארן מיט פערד און וואגן קיין קאוונע, פלעגט יאנעווע ערשיינען פאר אים אלס די ערשטע אכסניה. ווען סעסיקער פויערים פלעגן זיך שלאגן אונטעראיינאנדער,

פלעגט דער זיגער זיך בארימען, אז ער האט „געטונקט" ווי א יאנעוווער יידישער בעל־עגלה אדער קצב. פארקערט, ווען א גוי פלעגט זיך קריגן מיט א יידן אין שטעטל, פלעגט ער שרייען: „דא איז דיר נישט יאנעווע!".

מיר דערמאנט זיך אזא קוריאז: איציק יאזעפס ע"ה, וועלכער איז געווען א שטילער ארעמער קלוגער מענש, אבער אויך איין עם־הארץ, איז געקומען צום פריץ דאווגיאלא בעטן ער זאל אים פארדינגען דעם סאד מיט די פרוכט צום סעזאן. זאגט צו אים דער פריץ: „ליידער קען איך דיר נישט פארדינגען, ווייל איר אידן האט פארמאטערט אונזער גאט". איציק, נישט קלערנדיק לאנג, ענטפערט אפ: „אדוני הפריץ, נישט סעסיקער יידן, נאר די יאנעווער האבן עס געטאן". אט אזוי איז ער געווען זיכער אין כוח פון די יאנעווער, אז פאר דעם גרויסן פריץ, צו וועלכן עס געהערן מער ווי העלפט הייזער פון שטעטל, וואו יידן האבן געלעבט, האבן זיי אויך קיין פחד.

אויסער דעם איז געווען א נאענטע פארבינדונג צווישן די סעסיקער און יאנעווער, ווי צום ביישפיל די פאמיליע בין מיט די יאנעווער וואנדער און פערעוואזניקס, די פאמיליע פארבער מיט די יאנעווער פארבערס און דראגאצקי, די פאמיליע מעלץ מיט די יאנעווער לוקמאנס און א.וו.

געלעבט אין הארמאניע

בדרך כלל האבן די סעסיקער יידן געלעבט אין איין הארמאניע, אט ווי איין גרויסע פאמיליע, כמעט קיין קנאה און שנאה נישט געווען, ווייל אלע זיינען געווען גלייך אין סאציאלן שטאנד.

עס זיינען נישט געווען אין שטעטל קיינע פארטייען און ארגאניזאציעס. אבער אלע זיינען געווען הייסע נאציאנאלע יידן און ציונים, וואס האבן זיך באטייליקט ווארם מיט שפענדונגען אין דער בלויער פושקע (ק.ק.ל.). די יוגנט האט געשטרעבט צו קולטור, און עס איז באשלאסן געווארן צו גרינדן איין ביבליאטעק.

איר ערשטער גרינדער איז געווען שרה בין (באלניק) צוזאמען מיט מאריס ארלין (געפינען זיך איצט אין אפריקע). דאס איז געווען נישט אזוי לייכט צום טאן, נאר אדאנק דעם וואס אלע וואלד סוחרים און זייערע שאפערס פלעגן איינשטיין ביי יעקב בין ז"ל אין הויז, האט שרה

א חתונה אין סעסיק: (1933) — דער חתן משה, די כלה פרומע

סעסיק

די גרינדער פון ביבליאטעק מיטן גע־
זעלשאפטליכן טוער משה ארלין פאר
זיין אפפארן קיין דרום אפריקע. אויפן
בילד: די שוועסטער בין פון סעסיק,
וועגדער און לוקמאן פון יאנעווע ,

בענצע דער סעסיקער. רעכטס — זיין
טאכטער, די רביצין סילמאן.

סעסיקער אידן באגעגענען דעם פאנע־
וועזשער עפיסקאפ, 1935. באגריסט —
מאיר פליישער; שטעהט דערביי —
בענצע לעווין

טאקע אויסגענוצט די געלעגענהייט און זיך געווענדעט צו די געסט, און אגוז פון ווילנע, סווירסקי פון קאָוונע ווי אויך יונה כץ ז״ל און תנחום בורשטיין ז״ל האבן געהאָלפן מיט געלט, און די יוגנט האט געהאט א שיינע ביבליאָטעק און א פלאץ וואו זיך צום טרעפן אויף לעקציעס און פארוויילונגען. אין די שפעטערדיקע יארן האט רחל ארלין ז״ל, די מוטער פון אויבן דערמאנטן מאָריס ארלין, איבערגעגעבן איר גאנצע וואנונג צו די וואקסענדע יוגנט פאר דעם צוועק. מיר פלעגן איר אלע רופן די באבע ראחע און איר זייער געערט. מיר שטייט פאר די אויגן, ווי זי פלעגט זיצן אין ווינקל פון וואנונג, אויפן טיש די פאטאס פון אירע 4 זין און טעכטער וואס האבן עמיגרירט אין אפריקע, לעבן יעדן בילד א צדקה פושקע און אויבן אן די ק.ק.ל. פושקע.

איינער פון די מאדערנע קולטור־טרעגער אין געווען דער ציוני מאיר פליישער. אין 1935 איז ער געקומען פונם שטעטל ווילקאָווישק, געגרינדעט דא איין זעגעווערק און מיל — די ערשטע גרעסערע אונטערנעמונג. אין א יאר נאכן אנקומען פון דער סאוועטישער ארמיי איז ער אלס ציוני און בורזשוי פארשיקט געווארן קיין סיביר. היינט צו טאג לעבט ער אין קאָוונע און שטרעבט נאך צו קומען קיין ישראל.

אזוי ווי אין שטעטל איז נישט געווען קיין מאטעריעלע באזע פאר דער אונטערוואקסענדער יוגנט, איז אין לויף פון דער צייט די יוגנט זיך צופארן און עמיגרירט בעיקר קיין אפריקע; צוויי צענדליק נפשות האבן זיך באזעצט אין דער שטאט יאהאניסבורג; באזונדערס פון די גרויסע משפחות געבענשט מיט פיל קינדער, ווי די משפחות בין, ארלין און באלניק. מיט פרייד ווילט זיך קאנסטאטירן, דאס זייענדיק אין 1969 אין יאהאניסבורג האב איך דארטן געפונען א גאנצע סעסיקער געמיינדע פון איבער 200 נפשות, וואס די מייסטנס פון זיי זיינען דארטן קיין מאל געווען. די ווארעמע גוטע יידישע מידות און נאציאנאלע טריישאפט פון זייערע עלטערן אין דער אמאליקער סעסיק, האבן זיך איבערגעגעבן אין ירושה. זיירע קינדער שפענדן און טוען זייער פיל פאר ארץ־ישראל, דער עיקר פארן מגן־דויד־אדום. אין דעם זין זיינען דארט טעטיק די געוועזענע שוועסטער בין, יעצט שרה באלניק, העלען סאלקען, מוניע באלניק, אלטע ארלין, טייבע ארלין און אנדערע. אלע סעסיקער באטייליקן זיך און באשטייערן זיך פאר די אלגעמיינע קאמפיינס פאר ארץ־ישראל.

ליידער, דער עלטערער דור שטארבט אויס און איך האב זיי געטראפן נאר אויף די מצבות אויפן דארטיקן בית־עולם, דערונטער מיינע צוויי ברידער ז״ל.

פאר מיינע אויגן שווימט אויף יעצט דאס בילד, ווי מיט 26 יאר צוריק, ווען איך האב זיך אומגעקערט פון פראנטביים ענדע פון קריג און א קוק געטאן אויף דאס חרוב׳דיקע שטעטעלע סעסיק, פון וועלכער נאר איך איינער בין געלאפן ביים אנפאנג פון קריג קיין סאוויעט־רוסלאנד, וואו עס איז נישט געבליבן ביים לעבן קיין איין ייד. מיר איז אויסגעקומען צו לייענען איין שרעקליכן דאקומענט, וואו דער פאליציי־שעף פון סעסיק, זארעמבא ימח שמו, טיילט מיט דער ווילקאמירער פאליציי־לייטונג, דאס סעסיק איז ענטגילטיק יידן־ריין. דאן איז בא מיר דער באשלוס רייף געווארן, אז מיין פוס דארף זיך נישט געפינען אויפן ליטווישן באדן, וואס איז דורכגעווייקט מיט יידיש בלוט, פארגאסן דורך די ליטווישע הענקערס. 10 יאר האב איך געקעמפט, יעדעס יאר אנגעגעבן פאפירן אין אוויר (אינערן־מיניסטעריום) מ׳זאל מיר ערלויבן ארויסצופארן. ענדליך, אין יאר 1966 האב איך זוכה געווען מיט מיין פרוי און 2 טעכטער צו קומען אל המנוחה והנחלה דא אין ישראל.

דער אומקום פון סעסיקער יידן

אין די לעצטע 6—5 יאר פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען דער היטלעריזם האט געבושעוועט און פארכאפט איין לאנד נאך דער צווייטער, האבן די יידן געלעבט אין סעסיק זייער געוויינלעכן לעבן, פארטאן מיט זייער טאג־טעגלעכער פרנסה און מיט ווארטן אויף בריוו פון קינדער, וואס זיינען זיך צעפארן אין דער וועלט. אויף אלע געשעעניסן

וואס פלעגן דערגיין פלעגן די יידן מער און שטארקער זאגן תהילים, ווי דאס איינציקע געווער אין זייערע הענט. אזוי איז געווען ווען היטלער האט פארכאפט מעמעל און פוילן. די עלטערע יידן פלעגן אלץ זאגן, אז מען וועט דעם נייעם המן אויך איבערלעבן.

קיין זאך האט זיך נישט געביטן, ווען די סאוויעטן זיינען אנגעקומען אין ליטע. רייכטימער האט קיינער נישט געהאט און אין פאליטיק האט זיך קיינער נישט געמישט. עס איז נאר געווארן שווערער צום לעבן. ווייל די קליינע קרעמלאך האבן די יידן געווארפן. קורץ פארן אויסברוך פון קריג האבן געלעבט אין סעסיק 21 משפחות, ביי 70 נפשות. ווי מיר האט זיך איינגעגעבן פעסטשטעלן נאכן קריג, אויפן סמך פון עדות און דאקומענטן, האבן אויפן צווייטן און דריטן טאג פון קריג, דעם 23—24 יוני 1941 זיך אומגעקערט אין שטעטל פיל שטעטלשע יידן, וועלכע האבן חתונה געהאט און געלעבט אין גרויסע שטעט. אויך פיל יאנעווער זיינען געקומען מיט די משפחות ווי ליבער און יודל פארבער, יעקב בין, מאיר וועגדער און נאך. עס זיינען אנגעפארן נאך אזויפיל וויפל עס זיינען געווען. פיל האבן געמיינט דאסגלייכן ווי אין די ערשטע וועלט־מלחמה, אז אין א קלענערער שטעטעלע וועט זיין לייכטער און רואיקער אריבער צולעבן די מלחמה. אבער גלייך אין עטלעכע טעג ארום זיינען אנדערע, און צווישן זיי מאיר וועגדער און בין, געפארן צוריק קיין יאנעווע. די פויערים האבן גלייך גענומען ווייזן זייער רוצחישן פנים און צו יידן קיין זאך נישט פארקויפן. נאר געצייילטע, און עס איז ווערט צום דערמאנען אזא ליטווינער ווי אימבראס און אנדריי טאלאלאס, האבן געהאלפן. אבער די מערהייט, און צווישן זיי שטעטלשע מיט וועלכע מען איז געוואקסן צוזאמען, האבן געגזל'ט, געהרג'עט און געחוזק'ט. די יידן זיינען געזעסן ווי דערשראקענע, אפגעריסענע פון דער וועלט, אין די הייזער.

אויפן 9־טן אדער 10־טן טאג פון קריג איז געקומען א געלאדענע מאשין פון קאוונע בראש מיט 10 באנדיטן און געבראכט א פאראָרדנונג אונטערגעשריבן פון מאיאר אימפולאוויצוס, וועלכער לעבט איצט אין אמעריקע, אפצורייניקן סעסיק פון סאוועטישע אגענטן און אנדערע אנטי־דייטשישע עלעמענטן. זיי האבן מיט זיך געבראכט געבונדענע 7 רוסישע יונגן פון א רוסישן דארף מאנטייק. די ליטווישע באנדיטן, וואס זיינען געקומען צוזאמען מיט די שטעטלשע באנדיטן, ווי קלאטינעס, סאקאלאווסקי, קאראליונאס און אנדערע, האבן זיך אריינגעריסן אין די יידישע הייזער און צונויפגענומען 27 יידן, צווישן זיי מיינע צוויי ברידער, די קינדער פון קאראבעלניק, גראזוטיס און מעלץ. די שטארקערע יידן, ווי יעקל און אברהם־בער און אויך משה לווין מיט זיין משפחה (דעם געוועזענעם שוחט'ס זון), ליבער און יודל פארבער פון יאנעווע, האבן זיי געטריבן מיט לאפאטעס צו א וועלדל 2 ק"מ פון שטעטל, זיי געצוואונגען אויסגראבן גריבער און זיי שלאגנדיק אכזריות'דיק אומגעבראכט. די שיסערייען האבן אלע אין שטעטל געהערט. דער ווייגעשריי פון די מאמעס און משפחות איז פארהילכט געווארן פון די באנדיטן, וואס האבן נאך דער ארבעט געטרונקען און געווילדעוועט א גאנצע נאכט.

אין די ערשטע טעג פון סעפטעמבער 1941, פרייטאג נאך מיטאג, האט מען אלע יידן ארויסגעשלעפט פון די הייזער, נישט ערלויבט קיין זאך נעמען און צונויפגעטריבן אין דער קליינער הילצערנער שול. דאס זיינען שוין געווען שאטנס פון מענטשן. די וואס האבן געזען זאגן, דאס די עלטערע מענטשן, באזונדערס די פרויען, האבן די קינדער געפירט אונטערן האנט, ווייל זיי האבן נישט געקענט גיין. אין שול האט מען זיי געהאלטן פארשפארט א גאנצע נאכט און וואסער נישט לאזנדיק קיינעם אפילו ארויסגיין. שבת פרי זיינען אנגעפארן א צוואנציק פורן און צו 4 אין א פור, געבונדענע די הענט, געפירט אין ווילקאמיר און אין פיוואנער וואלד זיינען זיי אויסגעמארדעט געווארן דעם 5.9.1941 נאר דורך די ליטווישע הענקער, ימח שמם וזכרם.

אין פיוואנער וואלד, לעבן ווילקאמיר, וואו עס זיינען אומגעקומען מער ווי 12000 יידן, שטייט היינט צו טאג א דענקמאל, און יידן קומען איינמאל אין יאר אויף קבר־אבות. די 27 דערשאסענע לעבן שטעטל זיינען — לויט מיין ביטע און אויך לויט דער ביטע פון די עלטערן פון די אומגעקומענע 7 רוסן, אין 1964, צוויי יאר פאר מיין ארויספארן פון ליטע — ארויסגע־

גראבן געווארן. ווען מען האט אויפגעגראבן די גריבער זיינען פיל געלעגן ווי לעבעדיקע, ווייל דער גרונט איז געווען א וואסערדיקער און זאמדיקער.

די קערפערס פון די 27 יידן און 7 רוסן זיינען געבראכט געווארן אין ווילקאמיר אויפן מיליטערישן בית־עולם און מקבר געווארן מיט א צערעמאניאל און א אויפשריפט, דאס דא ליגן סאוויעטישע בירגער דערמארדעטע דורך די נאציס.

אין דער נאכט, ווען מ׳האט צונויפגעטריבן אלע יידן אין שול, ווי באשריבן פריער, איז געלונגען דעם יונגן יידישן בחור עלקע מעלץ צו אנטלויפן און זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער פון דער אומגעבונג ביז אנפאנג 1944. ווען די באפרייאונג איז שוין געווען גאר נאענט, האבן אים די דארטיקע פויערים, טרעפנדיק אין וואלד, אכזריות׳דיק דערהרג׳עט.

די פרוי מאיר פליישער׳ס, דבורה, מיט איר ברודער בערל, האבן זיך אויסבאהאלטן אייניקע מאנאטן ביי באקאנטע פויערים. צולעצט האבן די פויערים ארויסגעגעבן זיי דער פאליציי. מען האט זיי אוועקגעפירט אין פיוואנער וואלד לעבן ווילקאמיר און דערשאסן צוזאמען מיט נאך צוויי ווילקאמירער יידן, חיים באראן און ד״ר ישעיהו רבינוביץ, אויך אויסבאהאלטענע ביי פויערים לעבן סעסיק.

אין אלע אקציעס געגן די יידן אין סעסיק, אומגעבונג און ווילקאמיר, ווי מיר איז שפעטער באקאנט געווארן, האבן אנטייל גענומען נאר ליטווינער. נאכן קריג זיינען פיל פון די מערדער פון סעסיקער און יאנעווער יידן געמשפט געווארן דורכן סאוויעטישן געריכט. צווישן די געמשפטע זיינען געווען קלאטינאס, קאראליונאס, מאלדייקיס, זאמאצקאס און פיל אנדערע. אויף אייניקע משפטים האב איך אנטייל גענומען און זיך באקאנט מיט די מאטעריאלן. פיל פון די פארמשפטע זיינען שוין אפגעזעסן זייער צייט און לעבן פריי אויף זייערע ערטער; פיל איז געלונגען צו אנטלויפן מיט די דייטשן, ווי דער מערדער גיפאס, טאלאלעס און נאך פילע, און היינט לעבן זיי פריי אין אמעריקע.

פון אלע סעסיקער יידן זיינען געבליבן לעבן מאיר פליישער (היינטצוטאג אין קאוונע, ליטע) און דער שרייבער פון די שורות, ד.ה. 2 פון 70 מאן. דאס איז אין קורצן וועגן דעם טראגישן טויט פון די יידן פון מיין שטעטעלע סעסיק, דערונטער מיין ליבע מוטער חיה, ברידער יצחק, רפאל, יחזקאל, אריה און שוועסטער דבורה און שרה.

צו זייער אנדענק זיינען די שורות געשריבן.

דריי פאסירונגען אין יאהר 1902

...וועגן אפאליטישער פארזאמלונג פון א 100 מאן אין אוואלד ביי יאנאווע, מיט אפאנאנדער געוויקלט רויטע פאן און רעוואלוציאנערע אויפשריפטן ווערט דערציילט אין „פאסלי איזוועסטיא״ (22 אקט. 1902):

„דער בונד — האט דער רעדנער געזאגט — זארגט ווי אפאטער פאר זיינע קינדער אפילו אין אזא לאך ווי יאנאווע. גיט איבער דעם בונד (דער רעדנעד ווענדט זיך צום געקומענעם פארשטייער פון צענטער) ער זאל אונדז יאנאווער ניט פארגעסן ווען ער וועט רופן די יידישע ארבעטער צו רעוואלוציע; וואוהין ער וועט אונדז רופן וועלן מיר גיין ביזן טויט״.

וועגן אכאראקטעריסטישן פאקט פון עיכוב הקריאה דורך ארבעטער אין זעלביקן יאנאווע און וועגן אן ענין, וואס האט דירעקט צו ארבעטער קיין שייכות ניט געהאט, נאר ס׳האט זיך געהאנדלט וועגן סתם יושר און גערעכטיקייט, ווערט דערציילט אין דער זעלבער אויסגאבע (22 אויגוסט, 1902):

אפריסטאוו האט שרעקליך צעמזיקט דעם יידן יאנקל ראקער; די פאמיליע פון צעשלאגענעם האט געפאדערט פון די „פני״ פון שטאט אראפצובערענגען אדאקטאר פון קאוונע, כדי צו פארפירן אפראצעס קעגן רוצחישן פריסטאוו. די „פני״ האבן זיך אפגעזאגט, מורא האבנדיק אנצוהייבן מיטן פריסטאוו. די ארבעטער מיט דער פאמיליע פון יאנקל ראקער זיינען געקומען אין שול אריין. ניט געלאזט לייענען און געפאדערט פארפירן אפראצעס קעגן פריסטאוו. ס׳איז געקומען צו אגרויס געשלעג אין שול גופא און אויך אין דער גאס. די ארבעטער האבן אראפגעבראכט אין אקאוונער שפיטאל און און אויך אין דער גאס. די ארבעטער האבן אראפגעבראכט אדאקטאר פון קאוונע, אוועק גענומען דעם צעמזיקטן אין אקאוונער שפיטאל און פארפירט אפראצעס קעגן פריסטאוו.

...די באלעבאטים אין קיידאן האבן אנגעדונגען כוליגאנעס, כדי צו שלאגן די „סטאטשקעניקעס״ און זיי טערארירן; די פאליציי, פארשטייט זיך, איז געווען אויף דער זייט פון די באלעבאטים. האבן די קיידאנער גערופן נאך הילף צו די יאנאווער; ס׳איז אראפגעקומען אגרויסע גרופע געזונטע ארבעטער פון יאנאווע. אין שטעטל האט זיך געטאן חושך, מ׳האט אויס מורא פארמאכט טיר און טויער. אין אוונט, ווען דער אוריאדניק מיט די סאטניקעס זיינען ארויס צוזאמען מיט די כוליגאנעס אין גאס, האט מען זיי אזוי צעמזיקט, אז זיי זיינען פארבלוטיקטע זיך צולאפן. מ׳האט די כוליגאנעס גוט אנגעלערנט.

פון בוך „ליטע״, ערשינען אין יאהר 1951 אין אמעריקע, רעדאגירט ביי ד״ר מענדל סודארסקי.

אין
גיהינום
און
צוריק

1955

בתיה פערלשטיין *

★ ★ ★

מיין מאן און מיינע קינדערלעך
זיינען מיר גיוועז טריי און איבערגעבן;
מ׳האט אייך אזוי טראגיש אומגיבראכט,
אז אך און וויי איז צו מיין לעבן.
מ׳האט אייך גיטריבן, מיינע טייערע,
צו דער שחיטה ווי אשטאדע שאף;
עס גייט מיר קיין זאך ניט איין,
און ביי נאכט האב איך ניט קיין שלאף.
אייערע גיוויינען און גישרייען
האבן גידארפט די הימלען שפאלטן;
די מערדער האבן ניט גישיינט —
ניט קיין יונגן ניט קיין אלטן.
דעם ריכטיגן סוף אייערן
וויסן מיר נאך ניט קיינער;
וואו איר רוט מיט אייביקן שלאף,
און וואו עס רוען אייערע הייליגע ביינער.
מ׳האט צוגינומען גרייס און קליין,
און גיטריבן דורך די גאסן;
און מיט אייער בלוט און טרערן
האט איר זיך גיוואשן.
גישלאגן האט מען אייך
מיט שטעקנס און מיט בייטשן;
אזא סוף זאלן האבן אין גיכן
די ליטווינער און די דייטשן.
מיין שיינער קליינער יוסף הירש,
דיר האט מען דאך גיוויס לעבעדיג באגראבן;
מער איז קיינער ניט איבערגעבליבן,
אז אך און וויי איז דיין באבן.
מיין בארימטע שיינהייט עטע־רבקה׳לע,
די באוואוסטע חכמה,
מיר זאלן אין גיכן ווערט זיין צו זעהן
אויף דיינע מערדער א נקמה.
ניט קלערנדיק, ניט מיינענדיק,
האב איך שוין אגאנצן ליד אנגישריבן,
נאר זינגענדיק און וויינענדיק —
נאר דער וויטאג אין הארצן
איז מיר דער זעלבער פארבליבן.

---

* בת 87 היתה בכתבה זאת.

אפרים זילבערמאַן

אויפן גרויסן מאסן־קבר

שוין אויפן צווייטן טאָג פון קריג איז דאס גאנצע שטעטל געשטאנען אין פלאמען. יאנעווע איז פון דער דייטשער אוויאציע שטארק באָמבארדירט געוואָרן. אין שטעטל זיינען אויך פאַרגעקומען קאמפן צווישן די סאָוועטן און די דייטשן. פון די באָמבאַרדירונגען זיינען אומ־געקומען אין א שוץ־קעלער ביים סוחר פארבער, אויף קאָוונער גאס, 70 יידן, וואס זיינען געווען די ערשטע מילחמה־קרבנות אין שטעטל.

ווען דאס סאָוועטישע מיליטער האט זיך צוריקגעצויגן פון יאנעווע, זיינען מיט זיי אויך עטלעכע הונדערט יידן מיטגעלאָפן קיין רוסלאנד. דעם 26סטן יוני, אויפן 4טן טאָג פון קריג, איז שוין יאנעווע געווען באזעצט פון די דייטשן. הונדערטער יאנעווער יידן, וואס זיינען צוליב די באָמבאַרדירונגען געווען אויסבאהאלטן אין די פעלדער און וועלדער ארום שטעטל, האָבן זיך גענומען צוריקקערן. דאָס מערסטע האבן שוין ניט געפונען זייערע היימען, וואס זיינען געווען פארברענט אדער צעשטערט פון די באמבארדירונגען. פון דעם גאנצן שטעטל זיינען נאָר פארבליבן די הייזער ארום נייעם מארק, א טייל הייזער פון קאָוונער און ברייזער גאסן און גאנץ קיידאנער גאס. איבער 2500 יידן האבן זיך געפונען אין יאנעווע ווען די דייטשן האבן אָקופּירט ליטע. צו 2—3 מישפחות האָבן געמוזט לעבן אין א צימער. אויך די גרויסע שול, בית־המדרש און די אלטע תלמוד־תורה זיינען געווען אנגעפּראַפּט מיט יידן. פיל יידן האבן געלעבט אין שטאלן און אין דערפער ארום יאנעווע. ביי 150 יידן האבן זיך באזעצט אין דערבייאיקן יידישן דארף „אויפן אלטן־גאסטינעץ”, 8 קמ׳ פון שטעטל.

די יאנעווער ליטווישע פארטיזאנער האבן באלד זיך א נעם געטאָן מיט געוואַלד צו טעראָריזירן דער יידישער באפעלקערונג. זיי פלעגן זיך אריינרייסן אין די יידישע הייזער און מיט אַן אויסרייד, אַז זיי זוכן געווער, פלעגן זיי ראַבירן און אַלע בעסערע זאכן אפּנעמען. הונדערטער יידן, יונג און אלט, זיינען טעגלעך געטריבן געוואָרן דורך די ליטווישע פארטיזאנער אויף פארשיידענע ארבעטן, ווי אָפּראַמען דעם גראָז פון די גאסן אין שטעטל, און אנדערע שוואַרצע ארבעטן. ביי דער ארבעט פלעגן די פארטיזאנער שרעקלעך שלאָגן. טאָג־טעגלעך פלעגן זיך ניט אומקערן פון דער ארבעט א צאָל מענער, וועלכע די פארטיזאנער פלעגן אוועקפירן הינטערן שטעטל און דערשיסן. דאס זעלבע האבן די ליטווישע באנדיטן געמאכט מיטן בכבודיקן אלטן לערער און געזעלשאפטלעכן טוער שאול קיידאַנסקי און מיט זיינעביידע זין.

אויף דער דריטער וואָך פון דער אָקופּאציע איז געקומען א באַפעל, אַז אַלע יידן דארפן אָנטאָן געלע לאַטעס. אין א פּאָר טעג שפּעטער האט דער ליטווישער פארטיזאנער־שטאב פון שטעטל געשיקט רופן דעם יאנעווער רב ר׳ נחום ברוך גינזבורג, און אים געמאָלדן, אז די יאנעווער יידן מוזן אין 3 טעג צייט שאַפן א גרויסע סומע געלט און עס אריינטראָגן צו זיי. ווען די סומע געשאַפן ווערן, וועלן קיין יידן־דערשיסונגען ניט פאָרקומען און עס וועט געמאכט ווערן א געטאָ אין שטעטל. דעם זעלבן טאָג האט דער רב געמאכט אַן אסיפה מיט די יאנעווער כלל־טוער און מען האט פעסטגעשטעלט, אז די קאָנטריבוציע זיינען יאנעווער יידן ניט ביכולת צו שאַפן. באזונדערש, ווייל די רייכערע יידן זיינען די לעצטע וואָך פאַרן קריג ארויסגעפירט געוואָרן דורך די באלשעוויקעס קיין רוסלאנד. איז דער רב געגאנגען אין פאַרטיזאַנער־שטאב בעטן צו פארקלענערן די קאָנטריבוציע. אלס ענטפער אויף דעם, איז דער יאנעווער רב מיט נאָך אייניקע באלעבאַטים ארעסטירט געוואָרן אלס ערובניקעס. ווען די קאָנטריבוציע ניט ווערן אריינגעטראָגן צום טערמין, ווערן זיי דערשאָסן. דער יאנעווער רב האט געפּועלט ביים שעף פון די פארטיזאנער, מען זאל אים דערלויבן אויף 1 טאָג פאָרן צום קאָוונער רב, וועלכער וועט

אים העלפן שאפן די סומע געלט. אין דער באגלייטונג פון צוויי פארטיזאנער איז דער יאנעווער רב געבראכט געוואָרן קיין קאָוונע. די יידישע עסקנים אין קאָוונע מיטן הרב שאפירא בראש האבן נאך אין זעלבן טאג איבערגעגעבן דעם יאנעווער רב א גרעסערע סומע געלט. אין דער באַגלייטונג פון די פאַרטיזאנער איז דער רב צוריק־געקומען אין שטעטל און איבערגעגעבן דאס געלט דעם פארטיזאנער־שטאב. אויך די יידן פון שטעטל האבן צוזאמענגעקליבן א גרעסערע סומע געלט, גאָלד און ווערטזאכן און צום טערמין אריינגעטראגן אין פארטיזאנער־שטאב. דער רב מיט די ארעסטירטע באלעבאטים זיינען באפרייט געווארן, און די יידישע באפעלקערונג האט געמיינט, אז זיי זיינען שוין געראטעוועט.

אין 3 טעג שפעטער — דאָס איז געווען אין די ערשטע טעג פון אויגוסט 1941 — האבן באַוואָפנטע ליטווישע פארטיזאנער צוזאמענגענומען ביי 500 יונגע יידישע מענער, כלומרשט נאָר אויף א פאָר טעג ארבעט, און זיי אלעמען אוועקגעפירט מיטן ווילקאָמירער שאסיי 1 ק״מ הינטערן שטעטל, אין וועלדל, גיראלקע, קעגנאיבער דער יידישער מיל „קמח״, און זיי דאָרט אלעמען דערשאָסן. אין שטעטל זיינען איצט פארבליבן כמעט נור פרויען, קינדער און עלטערע מענער. פאר אלעמען איז שוין געווען קלאָר, אז די באצאָלטע קאָנטריבוציע האט גאָרניט געהאלפן. דאס איז נאר געווען א מיטל פון די ליטווינער צו אויספרעסן געלט פון זייערע יידישע שכנים. דער גורל פון די איבערגעבליבענע יידן האט שוין אויסגעקוקט האָפענונגסלאָז ביז גאר —

איינצלנע משפחות האבן זיך גענומען אויסבאהאלטן אין די וועלדער און ביי קריסטן ארום יאנעווע. דאָס איז דערגאנגען צום פארטיזאנער־שטאב. אין שטעטל האָבן זיך באוויזן פלאקאטן מיט א ווענדונג צו דער קריסטלעכער באפעלקערונג, מען זאל די יידן ניט באהאלטן. פארן ארויסגעבן א באהאלטענעם יידן וועט מען באקומען אזא וואָג חזיר אדער צוקער וויפל דער ייד וועט וועגן.

דעם 13טן אויגוסט 1941 האט מען אלע איבערגעבליבענע יידן אין שטעטל צוזאמען מיטן רב אפגעפירט אין זעלבן וועלדל גיראלקע, וואו עס זיינען שוין געווען צוגעגרייט גרויסע גריבער, און זיי דאָרט אלעמען שוידערלעך אויסגעשאָסן. דאס וועלדל גיראלקע ביי יאנעווע איז געוואָרן דער מאסן־קבר פון די יאנעווער יידן.

ווי שוין פריער געזאָגט, האבן זיך אין יידישן דאָרף „אויפן אַלטן־גאסטינעץ״ ביי יאנעווע אויפגעהאלטן ביי 150 יידן, וועלכע זיינען געווען באשעפטיגט ביי פעלד־ארבעט. אַדאַנק דעם, ווייזט אויס, האָט מען דעם ביסל יידן צייטווייליק פראָלאָנגירט זייער לעבן, ביז זיי וועלן אראפנעמען די תבואה פון די פעלדער. ווען עס איז פאָרגעקומען די ליקווידאציע פון די יידן אין שטעטל, זיינען עטלעכע פארטיזאנער געקומען אין יידישן דאָרף אריין מיט א פארטיקער רשימה און אוועקגעפירט 4 מענער מיט 1 פרוי, צווישן זיי דעם גוט באקאנטן עסקן משה איוועצקי, און זיי אלעמען נאך אין זעלבן טאג צוזאמען מיט די אלע יאנעווער יידן דערשאָסן אין גיראלקע.

אָנהייב סעפטעמבער 1941 האט מען די אלע יידן פון „אלטן־גאסטינעץ״ געבראַכט אין יאַנעווע, אין גרויסן הויף פון קאַזאַרמע. מען האָט די יידן געמעלדעט, אז מען וועט זיי פירן אין קאָוונער געטא. די יידן האבן אויף דעם געקוקט ווי אויף א נס. דער ליטווישער פארטיזאנער־שטאַב האט אויך ארויסגעהאנגען מעלדונגען, אז די אויסבאהאלטענע יידן קענען זיך מעלדן אין גרויסן הויף אין קאזארמע, און זיי וועט גאָרניט געשען; מען וועט זיי אָפּפירן מיט די איבעריקע יידן קיין קאָוונע, אין געטאָ אריין. אין קאזארמע האבן זיך צוריקגעקערט אייניקע פאמיליעס, וועלכע האָבן זיך געהאַט אויסבאהאלטן אין די וועלדער ארום און אויך ביי קריסטן, וועלכע האָבן זיך אפגעזאָגט צו אויסבאהאלטן ווייטער די יידן.

3 וואכן האט מען די יידן געהאלטן אין קאזארמע אונטער א שטרענגער באוואכונג פון די פארטיזאנער. די יידן האָבן שוין געהאט פארלאָרן די האָפענונג אז מען וועט זיי פירן קיין קאָוונע. דעם 3טן אָקטאבער האט מען אבער די יידן געמעלדעט, אז מאָרגן גאנץ פרי פירט מען זיי אלעמען קיין קאָוונע. אין דעם זעלבן טאָג האָט מען ביי אלעמען אפגענומען די בעסערע

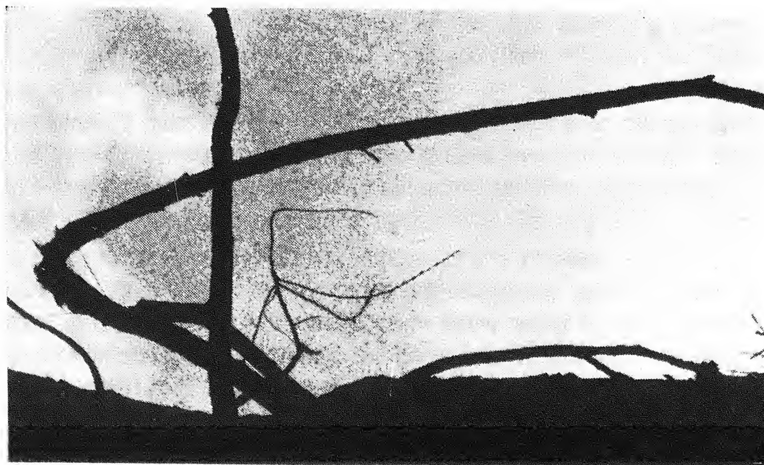
זאכן און געלט. די יידן האבן שוין ווייט ניט געגלייבט, אז זיי וועלן אריבערגעפירט ווערן אין קאָוונער געטאָ, גיכער האבן זיי געגלייבט, אז צום וועלדל גיראלקע וועט זיין מאָרגן זייער „לעצטער וועג״... א שלאָפלאָזע נאכט האבן דורכגעמאכט די לעצטע קרוב 180 יאנעווער יידן. באגינען דעם 4טן אָקטאָבער, ווען די באוואפנטע פארטיזאנער האבן די 180 יידן ארויסגעפירט אויפן שאָסיי אין דער ריכטונג צו קאָוונע, האבן די יידן לייכטער אָפּגעאטעמט און באקומען א ביסל האָפענונג.

מיט איר פאראָרדענונג צו ברענגען דווקא אין דעם טאָג, דעם 4טן אָקטאָבער, די יאנעווער יידן אין קאָוונער געטאָ האט די געשטאפּאָ געהאט איר חשבון. אין דעם טאג איז אין קאָוונע פאָרגעקומען די „אקציע פון קליין געטא״, און די יאנעווער יידן האבן עס געדארפט ווערן אומגעבראכט אויפן ניינטן פאָרט צוזאמען מיט די ארויסגעפירטע יידן פון „קליין־געטאָ״.

אדאנק דעם אבער וואָס דער וועג צו פוס פון יאנעווע קיין קאָוונע האט געדויערט אן איבעריקן האלבן טאָג, זיינען די יאנעווער יידן אָנגעקומען אין קאָוונע שוין נאָך דער אקציע פון קליין־געטא. די יאנעווער 180 יידן האט מען שוין ניט געפירט צום ניינטן פאָרט, נאָר מען האָט זיי איבערגעלאזן אין קאָוונער געטאָ. א גרויסער טייל פון דעם הייפל יאנעווער יידן איז אומגעקומען דעם 28סטן אָקטאָבער 1941 בעת דער „גרויסער אקציע״ אין קאָוונער געטאָ. נאָך דער קינדער־אקציע אין קאָוונער געטא (28.3.44) האָבן די דייטשן אויפן ניינטן פאָרט אָפּגעקליבן פון די ארעסטירטע יידישע געטא־פּאָליציאַנטן א גרופּע פון 50 מאן און זיי אָפּגעפירט קיין יאנעווע אין וועלדל גיראלקע, ווו זיי האָבן געדארפט אויסגראָבן די טויטע קערפּערס פון די אומגעקומענע יאנעווער יידן און זיי דאָרט פארברענען. ווען די פּאָליציאנטן האבן זייער ארבעט פארענדיקט, זיינען זיי אויך אין דעם וועלדל אומגעבראכט געוואָרן.

ענדע זומער 1944, ווען יאַנעווע איז באַפרייט געווארן דורך די רוסן, האב איך באזוכט מיין געוועזענע היימאט־שטעטל. דאָס גאנצע שטעטל האט פאר מיר אויסגעזען ווי א גרויסער בית־עלמין. אין יעדן ליטווינער, וועלכן איך האב באגעגנט, האב איך געזען א מערדער. איך בין אויך געווען אויפן גרויסן מאסן־קבר אין וועלדל גיראלקע — צעגראָבענע בערגלעך ערד, באַוואָקסן מיט גראָז. אַזוינע מאסן־קברים זיינען פארבליבן נאָכן באַרימטן ליטווישן יידנטום, אזוי זעט אויך אויס דער קבר פון דעם אַלטן יידישן יישוב אין יאַנעווע.

איבערגעדרוקט פון „פון לעצטן חורבן״, מינכען, דעצעמבער 1948. רעדאגירט ביי י. קאפלאן.

רייזל דויד (ראשקעס), אמעריקע

דער אנפאנג פון חורבן

איך וועל זיך באמיען אויף ווי ווייט מעגלעך צו שילדערן ווי א לעבעדיקער עדות דעם אנהויב פון „חורבן" יאנעווע דעם 24—23 יוני 1941.

יאנעווע איז געווען איינער פון די מיליטערישע לאגער׳ס פון ליטע. 5 וויארסט דרום פון יאנעווע האט זיך געפונען דער דאזיקער לאגער מיטן נאמען פאלעגאן. ווען די רוסן האבן פארנומען ליטע אין 1940 האבן זיי דעם לאגער נאך מעהר באפעסטיקט מיט טאנקן און הארמאטן. דער פאליגאן האט פאקטיש באהערשט די 2 גרויסע בריקן איבער די ווילִיע. דא אין פאלעגאן האבן די רוסן געשטעלט דעם גרעסטן ווידערשטאנד די דייטשן. איך זאג די רוסן, ווייל די ליטווינער זיינען גלייך פארוואנדלט געווארן אין מיטארבייטער מיט די דייטשן.

דער ווידערשטאנד האט אנגעהאלטן א טאג מיט א נאכט.

דעם 22 יוני 1941, אזונטיק באגינען, האט זיך דערהערט אזשומען פון עראפלאנען — זייער הויך. די עראפלאנען האבן אויסגעזען זייער אומשולדיק ווי קלייניקע פייגעלעך וואס פליען צופרידענע אין א שיינעם זומער באגינען.

אבער פלוצלינג האבן די אומשולדיקע פייגעלעך גענומען ווארפן באמבעס איבער קאוונע (איך האב דאמאלט געוואוינט אין קאוונע). די מענטשן זיינען ארויסגעלאפן אין דרויסן צו זען וואס דא קומט פאר, אבער באלד האט מען שוין געוואוסט, אז דאס זיינען דייטשישע עראפלאנען. די מלחמה האט דערגרייכט אויך ליטע.

מיין ברודער, וואס האט געלעבט אין קאוונע, בן־ציון ראשקעס ז״ל, איז גלייך געקומען מיט פארפאקטע טשעמאדאנעס. מענטשן זיינען געלאפן הין און צוריק ניט וויסנדיק וואו צו לויפן, וואס צו טאן, ווי אזוי זיך צו ראטעווען. די פאניק איז געווען גרויס. מיר זיינען אויך געלאפן ,אבער מיר האבן געוואוסט וואו מיר לויפן, מיר לויפן אהיים קיין יאנעווע צו זיין צוזאמען מיט טאטע־מאמע און שוועסטער. וואס עס זאל ניט זיין — וועלן מיר כאטש זיין צוזאמען מיט די ליבסטע און נאענטסטע.

געלאפן זיינען הונדערטער יידן, פארשטייט זיך ניט קיין גויים, דורך דעם שאסיי בארג זיינען מיר געלאפן. די וועגן זיינען געווען איבערפולט. קיינער האט נעבעך ניט געוואוסט וואו

מען וועט דערלויפן, מיט גרויס פחד אין די אויגן, מיט גרויסע פעק אויף די פלייצעס און די הענט. נאר לאנג טראגן די פעק האט מען ניט געקענט, זיינען די וועגן פול געווען מיט וואליזעס, צעווארפענע זאכן. די פויערים זיינען געשטאנען אין די פעלדער, ביי די זייטן פון וועג, און געווארט אויף א רייכטום — מיט איין מאל ווי פון הימל אראפגעפאלן אוצרות פאר זיי. די גויים פלעגן עס גלייך צוכאפן. אבער קיינעם האט ניט געקימערט מחמת מען האט געוואוסט, זאל מען נאר אריבערלעבן וועט מען שוין זאכן האבן אויך.

מיין ברודער האט דערזען א וואגן געטריבן פון די מאנישעוויצעס, האט ער אלע פעק ארויפגעלעגט, זיך אוועקגעזעצט און מער האבן מיר אים שוין ניט געזען.

די רוסישע ארמיי איז אויך געווען צוטומלט. סאלדאטן זיינען געגאנגען צופוס, געפארן אין טאנקן און אין אויטאס, אבער ניט ווייסנדיק וואו, ווייל מען פלעגט זען ווי זיי פארן אין פארקערטע ריכטונגען, מיט גרויס שרעק אין די אויגן, און ניט ווייסנדיק וואס צו ענטפערן אויף פראגעס וואס מען פלעגט זיי שטעלן. די גענעראלן זיינען די ערשטע אנטלאפן, איבער־לאזנדיק די סאלדאטן אויף הפקר. א גאנצן טאג זיינען מיר געגאנגען. אין אוונט זיינען מיר אנגעקומען לעבן יאנעווע, ביי דער ווילִיע, לעבן דער הילצערנער בריק. די בריק איז שוין געווען צעבראכן פון די באמבעס וואס די דייטשן האבן געווארפן אויך דא. מיין טייערער פאטער און מיין טייערע שוועסטער רחל זיינען שוין געשטאנען און געווארט אויף אונז ביים טייך. פויערים האבן געפירט מיט לאטקעס (שיפעלעך) איבערן ווילִיע (פאר געלט פארשטייט זיך), גוייעס זיינען מיטגעפארן ווייל זיי פלעגן צונויפנעמען זאכן וואס יידן האבן איבערגעלאזט ניט קענענדיק מער טראגן מיט זיך. אויפן אנדער זייט ווילִיע, דאס הייסט אין יאנעווע, איז שוין געשטאנען און געווארט אויף אונדז מיין טייערסטע און ליבסטע, מיר אין הארץ אויף תמיד איינגעבאקענע — מאמע. מיט טרערן אין די אויגן האט זי זיך דערפרייט און גלייכצייטיק מיט גרויס שרעק אין אירע שיינע קארשן אויגן — וואס וועט נעבעך ווערן פון אירע פייגעלעך.

יידן זיינען געלאפן אהין און צוריק. „זאגט יידן! וואו לויפט מען? אפשר וועלן מיר אויך מיט אייך לויפן?" דער ענטפער איז געווען: „מיר ווייסן ניט. מיר זיינען געווען אויפן באן, איז קיין באן ניט געקומען, דארטן זיצן טויזנטער פליטים, אפילו פוילישע וואס זענען געקומען זיך ראטעווען אין ליטע פון דייטש ימח שמו וזכרו, מען ווארט אויף א באן. זיינען מיר געלאפן צו ווילקאמירער שאסיי. האבן די דייטשן באמבארדירט די וועגן, אסך זיינען דערהארגעט געווארן".

מיר זיינען געבליבן אין יאנעווע — איין נאכט נאר איבערגעשלאפן — ווי קאנאנען האבן אנגעהויבן צו שיסן איבער אונזערע קעפ, פון איין זייט די דייטשן, פון דער ריכטונג פון הינטער קיידאנער גאס, און פון דער צווייטער זייט די רוסן, פון פאלעגאן. מיר זיינען געבליבן אינדערמיטן ווי אין א פאסטקע.

די ליטווינער האבן זיך באפעסטיקט אין קאשציאל ביים גלאק, און געשאסן מיט מאשינען געווער אויף די יידן וואס זיינען געלאפן זיך באהאלטן פון די קאנאנעס. אויך פון פרא־גימנאזיע האבן די ליטווישע פאשיסטן, די יונגע ליטווינער, געשאסן אויף זייערע מיטוואוינער די יידן. די גוטע שכנים זיינען אין איין אויגנבליק פערוואנדלט געווארן אין די גרעסטע שונאים אויף לעבן און טויט.

מיר זיינען געלאפן פון שאסיי גאס — פון אונדזער הויז צו מיין שוועסטער'ס שוויגער עלטערן, די גאלדמאנ'ס (וואס האבן געהאט א מעבל פאבריק) זיי האבן געוואוינט אין שול־גאס. פארוואס דווקא צו זיי? אפשר דערפאר וואס זייער הויז האט זיך געפונען ניט ווייט פון שול־הויף — ווער ווייס... דארט האבן מיר זיך באהאלטן אין א גרוב, וואס די מענער האבן אויף גיך אויסגעגראבן אויפן הויף. מיינע טאטע־מאמע האבן בשום אופן ניט געוואלט פארלאזן דאס הויז, ווייל אין הויז איז געווען זאפאסן פון עסנווארג וואס מען האט זיך צוגעגרייט דורך דעם גאנצן יאר וואס די רוסן האבן זיך געפונען (מחמת די רוסן פלעגן ארויספירן דאס גאנצע

עסנווארג קיין רוסלאנד), און בכלל א גאנצע איינגעפונדעוועטע ווירטשאפט פון יארן. אוועקגיין פון הויז האט געמיינט איבערלאזן אויף הפקר, אפנים אז די גויים האבן נאר געווארט אויף דעם.

אין דער פרי, מיר ליגן אין גרוב, הערן מיר אקלאפן אין ברעטל פון דער עפנונג. מיר עפענען די טירל און דערזעען מיין פאטער שטייט אבלייכער, קוים אים צו דערקענען און מיט אציטערדיקער שטים בעט ער מיר זאלן אים געבן א סלוי האניק. מיר גיבן א קוק ארויס פון גרוב און דערזעען א דייטש אין א גרינער אוניפארם. מיר האבן מיטגענומען פון דער היים סלויעס מיט האניק, מיט ווארעניעס, מיט פארשיידענע נארהאפטע מאכלים וואס מען קען לעבן אויף דעם אליין — אזוי האט די מאמע געזאגט ווען זי האט עס אונז געגעבן, דאס איבעריקע האט די מאמע געזאגט וועט זי און דער פאפא ברענגען אין דער פרי. בייטאג האבן זיי ניט מורא געהאט איבערצולאזן דעם מויער אליין! געווען נעבעך נאאיוו, געגלויבט אין מענטשן — ביינאכט קען מען יא ראבירן, אבער בייטאג וועלן זיך די גויים שעמען...

מיר האבן דעם פאפא געגעבן א סלוי מיט האניק, מיר האבן געפרעגט דעם פאפא אויב אונדזער מויער שטייט נאך גאנץ? און פארוואס זיי קומען ניט צו אונז, דא זיין מיט אונז צוזאמען? האט דער פאפא אויף שנעל מיט א ציטערדיקער שטים געזאגט: די מאמע קאכט קאווע פאר די דייטשן און אויף שנעל אוועק מיטן דייטש. דערווייל זענען די באמבארדירונגען געווארן שטארקער און שטארקער, א קויל פון א קאנאן האט געטראפן די גרויסע שול. וואס עס טוט זיך אין שטעטל גופא האבן מיר ניט געוואוסט, אבער דער קלאפ פון קויל אזוי נאענט צו אונז איז געווען אזוי ווי ער וואלט געפאלן לעבן אונזער גרוב. האבן מיר ארויסגעשטעקט די קעפ און דערזען אשטיק פון דער גרויסער שול פעלט. זיין אין גרוב האבן מיר שוין ניט געקענט מער, ווייל ארום מיטאג צייט איז יאנעווע שוין געשטאנען אין פלאמען; אין אונזער גרוב האט מען שוין געפילט די היץ פון פייער און דער רויך האט אונז שוין דערגרייכט. עס האט אויסגעזען (ווען מיר זיינען ארויס פון גרוב) אז די שאסיי גאס וואו אונזער מויער איז געווען, קאוונער גאס, ווילנער גאס — אלץ ברענט. מיר זיינען געלאפן צום וואסער, צו דער ווילִיע. דערווייל האבן ליטווינער געשאסן אויף אונז פון באהאלטענישן מיט מאשין ביקסן. על פי נס זיינען מיר געקומען צו די וויטשקעס הינטער דער באד. פויערים זיינען אויך געלאפן מחמת די קאנאנען האבן קיין אונטערשייד ניט געמאכט. זענען זיי געלאפן מיט אונז צוזאמען, געווען זייער פריינטלעך; אבער גלייך ווי די באמבארדירונגען זיינען שטיל געווארן, האבן זיי אונז שוין ניט געקענט. ערשט ווען מיר האבן זיך געלייגט ביים וואסער האבן מיר באמערקט אז מיר זיינען פונקט אנטקעגן די קאנאנען פון פאלעגאן, קיין זאך פארשטעלט אונז ניט. לויפן צוריק איז שוין ניט געווען מעגלעך, האט מען זיך איינגעגראבן אין דער ערד, געוואלט אז די קערפער זאלן אריין טיפער אין דער ערד, אז די קוילן פון די קאנאנען און די שראפנעלן, וועלכע זיינען געפלויגן ממש איבער די גופים זאלן ניט טרעפן. אין מיטן פון דער קאנאנאדע שטעלט זיך אויף מאנעש קליבאנסקי, דער סטאליער, און גיט אזאג; עס דאכט זיך אים, אז ער האט ניט פארשלאסן די הינטער טיר און הייבט אן גיין — האט אים זיין איידעם עבערקע אונטערשאץ א שלעפ געטאן פארן פוס צוריק צו דער ערד. זיין טאכטער פייגעצקע האט גענומען וויינען און זיך בעטן: טאטע, וואו גייסטו, אלץ ברענט; אבער מאנעס ווי עס וויזט אויס, האט דעם אומגליק אונזערן געזען פאראויס און זיינע נערוון האבן ניט אויסגעהאלטן. ער האט זיך ווידער געגעבן א שטעל אויף, און זאגט, אז עס דוכט זיך אים, דאס ער האט פארגעסן צו פארמאכן די פענסטער. ער געדענקט ניט גענוי, ער דארף גיין זען. האט עבערקע אים ווידער אראפגעשלעפט צו דער ערד, און זיך אויף אים ארויפגעלייגט און אים ניט געלאזן זיך אויפהייבן.

אברהם דעם שוחט׳ס ווייב האב איך געזען ליגנדיק מיט פייגעצקען מיין חברטע, בערעלע דעם ייִנגסטען און הירשקע. רחלען מיט רבקה׳ן און אברהם דעם שוחט האב איך ניט געזען. אין בין געלעגן און געוויינט ווייל קיינער האט מיין טאטע־מאמע ניט געזען אין ערגעץ ניט. ווען מיר האבן געפרעגט האט זיי קיינער ניט געזען. איך האב אלעמען חושד געווען אז זיי

ווייסן עפעס שרעקלעכעס און ווילן ניט אויסזאגן. ווייל געבליבן זענען זיי מיט די דייטשן. וואס מיר האבן איבערגעלעבט אין יענער שווארצער נאכט, ווייס נאר גאט אליין. וואס האבן די דייטשן געטאן מיט זיי? ווי קען מען לעבן אן מיין טאטע און מאמע חלילה, ווי קען מען?

ביינאכט האט יאנעווע אויסגעזען שרעקלעך. איין אומהיימלעכער, געוואלדיק רויטער הימל, גאנץ יאנעווע איינגעהילט אין פלאמען אזוי ווי א גיהינום. די קאנאנען האבן נאך שטארקער געפייפט איבער אונזערע קעפ. מיר זיינען שוין געווארן גאנצע עקספערטן, אויב א שראפנעל איז געפאלן נאענט צו אונזערע ערטער, אדער אביסל ווייטער. איינער אגוי האט יעדעס מאל, ווען אקאנאן האט אויסגעשאסן און געפייפט איבער אונז, דערקלערט וואו די קויל איז געפאלן (די קוילן פאקטיש זיינען געפאלן ווייט, אבער די שראפנעלן פלעגן רעגענען אויף אונז). א שראפנעל זאגט ער איז געפאלן 10 פוס פון אונז און 5 פוס. ער איז ווייזט אויס געווען גערעכט, ווייל מיר האבן אים מער ניט געהערט ריידן. ווען דער טאג האט גענומען שפראצן האבן די קאנאנעס זיך אביסל איינגעשטילט, און מיטן זון אויפגאנג איז כמעט שטיל געווארן. ערשט מיר האבן זיך גענומען אביסל אויפהייבן זיך אויפשטעלן — טויטע זיינען געבליבן אויף דער ערד לעבן אונז, מיר האבן אפילו ניט געוואוסט אז מיר ליגן מיט טויטע א גאנצע נאכט.

מען גיט א קוק ארויף, צו יאנעווע ברענט נאך — און א געדיכטער רויך שפארט זיך צום הימל. מיר זיינען צוריק געלאפן צו מיין שוועסטער רחל׳ס מאן׳ס עלטערנ׳ס הויז. זייער הויז איז געבליבן גאנץ, פון כמעט אלע הייזער אין געסל. דער יידישער שפיטאל אנטקעגן גאלדמאנ׳ס הויז איז געווען פארברענט. די קראנקע זיינען געלעגן פארברענטע אין די אייזערנע בעטלעך.

וואס עס האט פאסירט מיט טאטע־מאמע אונזערע האבן מיר נאך אלץ ניט געוואוסט. ארויסגיין פון הויז האט מען אונז מיידלעך ניט געלאזן ווייל עס איז שוין געווען הפקר, א סכנה. בין איך געזעסן און געבעטן צו גאט, פלוצלינג עפנט זיך די טיר פון הויף און עס לויפן אריין אן אטעם, פארשמירטע מיט שאזשע, פארשוויצטע, ערשט דער פאפא, נאכדעם די מאמע. די פרייד איז געווען גרויס, מען כאפט זיך ארום, מען קושט זיך, מיר וויינען אלע פון גרויס פרייד, וואס מיר זיינען ווידער צוזאמען פאראייניקט אין אן אייביקן בונד... די מאמע אין איין קליידל, דער פאפא אין א העמד און הויזן — מער האבן זיי גאר ניט געקענט ארויסנעמען פון גאנצן פארמעגן. דערציילט אונז דער פאפא, וואס עס האט פאסירט מיט זיי. ווען זייביידע זיינען געבליבן אליין אין גרויסן הויז, האבן זיי שוין די נאכט ניט געקענט שלאפן. איז דער פאפא ארויס אין הויף און אויסגעגראבן א טיפע גרוב זיך צו באהאלטן פון די באמבארדירונגען. דער פאפא האט דערציילט אז די קוילן פון די קאנאנען זיינען געפלויגן זייער נידעריק, ממש דורכגעפלויגן דורך די הייזער, קיין מענטשן אויף אונזער גאס (שאסיי גאס) האט מען ניט געזען, געווען זייער אומהיימלעך אזוי ווי א טויטע שטאט, נאר סילועטן פון מענטשן וואו ניט וואו האבן זיך אריינגעגנבעט אין די פארלאזענע הייזער און גערויבירט אפילו אין מיטן דער באמבארדירונג. זיינען מיינע טאטע־מאמע געווען זייער צעשראקן, ווייל ווען די ראבירערס די גויים וועלן זיי טרעפן אין הויז וועט מען זיי דערהרגענען. האבן זיי באשלאסן אויך צו אנטלויפן צו אונז, צו די גאלדמאנ׳ס. אבער ביז זיי זיינען פארטיק געווארן מיטן איינפאקן פארשיידענע ווערטפולע זאכן הערן זיי קלאפן אין טיר. עס איז נאך געווען פינסטער. דער פאפא גייט צו מיט ציטערדיקע טריט און פרעגט ווער עס קלאפט, ענטפערט מען אים אויף דייטש: עפן די טיר, יודע. אין גרויס שרעק האט דער פאפא געעפנט די טיר (ווי עס ווייזט אויס זיינען דאס געווען די ערשטע סאלדאטן אויסקוקערס). א גרופע פון 30 דייטשישע סאלדאטן האבן זיך אריינגעריסן אין הויז. דעם פאפא האט דער הויפט זייערער געהייסן גיין פאראויס אין אלע צימערן, דערנאך אין קעלער, דערנאך אין די שטאלן אויפן הויף, אפילו אין גרוב וואס ער האט געהאט אויסגעגראבן אויפן הויף, דאס הייסט אויסקוקן אויב די רוסן זיינען דא ניט באהאלטן. דערנאך האט דער פירער געגעבן א באפעל — „וואסער", האט דער פאפא גענומען ברענגען עמערס וואסער, פון אונזער קעלער, ווייל מיר האבן אין קעלער געהאט א ברונעם מיט

אייגן וואסער. ווען זיי האבן זיך אלע ארומגעוואשן, האט די מאמע זיי געגעבן האנטעכער און וועש זיך איבערצוטאן, דאס איז אלץ געווען באפעלט, דערנאך האבן זיי באפעלט די מאמען צו קאכן פאר זיי קאווע און צובייסן. די דייטשן האבן גענומען פון די שוועסטער׳ס שיינע סערוויסן די טעפעלעך און געטרונקען פון זיי, דערנאך עס אריינגעלעגט אין די רוקזעק, ווי אויך אסך ווערטפולע זאכן, ווי זילבערנע לייכטער, כוסות, זילבערנע פושקעס און נאך. דאן האט איין דייטש געפרעגט אויב מיר האבן האניק, ווייל ער האט ליב האניק. אזוי ווי דער פאפא איז געווען נאאיוו, ערלעך, האט ער דעם דייטש געזאגט אז דעם האניק האט די טאכטער מיטגענומען און דערפאר זיינען זיי געקומען נעמען דעם האניק. דאס אלץ איז פארגעקומען אונטער דער באמבארדירונג, ווען יאנעווע האט שוין געברענט און כמעט די גאנצע שאסיי גאס איז געווען אין פלאמען. האבן נאך די דייטשן ניט געלאזן טאטע־מאמע אנטלויפן פון פייער און קוילן, ביז אונזער הויז איז געטראפן געווארן פון א באמבע און גענומען ברענען, ערשט דאן זיינען די דייטשן אנטלאפן, און אויך טאטע־מאמע זיינען געלאפן. דער פאפא האט דערציילט אז זיי האבן ניט דערקאנט די גאסן און ניט געוואוסט וואו צו לויפן. אלץ איז געשטאנען אין פלאמען צעבאמבארדירט. דערווייל האבן זיי געזען, אז נאך יידן לויפן, געווען אפנים באהאלטן אין קעלערס — גיטל קלאץ, זוסקיק קלאץ — דרך אגב אונזערע קוזינס פון מאמעס צד. דערווייל האט מען געשאסן פון ערגעץ אויף לויפנדיקע דייטשן, האבן די דייטשן געכאפט דעם פאפא, זוסקיק קלאץ און די איבעריקע מענער, וועמענס נעמען איך געדענק ניט און זיי געשטעלט צו א ברענענדיקע וואנט צו דערשיסן. מען האט זיי חושד געווען אין שיסן אויף די דייטשן. אין איין סעקונדע וואלטן זיי געווען דערשאסן, ווי פון הינטער א ברענענדיקע וואנט זיינען ארויסגעלאפן צוויי ליטווינער מיט ביקסן אין די הענד (ווייל דער פייער וואלט זיי פארברענט). האבן די דייטשן זיי געכאפט און גלייך דערשאסן. די יידישע מענער האבן די דייטשן אפגעלאזן. לויפן צו אונז, וואו מיר זיינען געווען ביי די גאלדמאנס אין שול הויף גאס, האבן זיי שוין ניט געקענט, ווייל אלץ ארום האט געברענט: הייזער, ווענט זיינען איינגעפאלן ברענענדיקע, די גאסן זיינען צונויפגעמישט געווארן מיט חורבות און פייער. גאנץ יאנעווע איז געווען איין גרויסער חורבן. זיינען זיי געלאפן וואו מען האט נאך ווי ניט איז געקענט זיך ראטעווען פון גיהינום, און זיינען דערלאפן ביז דער ציגעלניע. געלעגן זענען זיי דארט א גאנצע נאכט. פארטאג, ווען די באמבארדירונג האט אויפגעהערט, זיינען זיי געקומען צו לויפן צו אונז.

דער פאפא גיט זיך א שטעל אויף און זאגט: קיין סך רעדן קען מען ניט איצטער — לאמיר דערווייל ארויסגיין זען ווי די לאגע איז. מיר יונגע פרויען זאלן ניט וואגן ארויסגיין פון הויז, אזוי זאגט ער אן מיר און מיין שוועסטער רחל. מיר באגלייטן אים ביזן טיר און דערזעען ווי דער רב פון אונזער שטעטל, הרב גינצבורג, גייט ארויס ווי עס ווייזט אויס פון א באהעלטעניש. מיר זיינען אים באפאלן מיט פראגעס: רבי, וואס וועט זיין? זיין שיינער פנים איז געווען בלאס, שוין ניט דער זעלבער, ער רעדט אפגעהאקטע ווערטער, טרערן שטיקן אים אין האלז. מען דארף האבן בטחון, דער אייבערשטער וועט העלפן, מען דארף זיין שטארק, יידן, און אליין כליפעט ער ווי א קינד. אלע ווייגען, מיר גייען צוריק אריין אין הויז זיך צו באהאלטן פון די געפארן וואס האבן אנגעהויבן לויערן אויף אונז.

אין א פאר שעה ארום קומט דער פאפא צוריק א פארחושכטער. ביי ליבער פארבער אין קעלער, דערציילט ער אונז, זיינען פארברענט געווארן א גאנצע עדה יידן. דער פאפא איז געווען דער ערשטער צו עפענען די אייזערנע טיר פון קעלער — פארברענטע סקעלעטן זיינען געשטאנען אנגעשפארט אין טיר. דער ערשטער סקעלעט איז געווען דער גרעסטער, האט מען פארשטאנען אז דאס איז געווען מאיר וואנדער. די טיר פון קעלער האט זיך פארהאקט און זיי האבן ניט געקענט ארויסגיין זיך ראטעווען פון פייער.

אונזער הויז, זאגט דער פאפא, און בכלל די גאסן קען מען ניט דערקענען, ווייל עס איז אפגעווישט ביז צו דער ערד. נאר קוימענס שטעקן ארויס. אונזער פלאץ וואו די הויז איז געשטאנען האט ער דערקאנט צוליב דער גרוב וואס ער האט געהאט אויסגעגראבן אויפן הויף.

דער פאפא האט געמאכט די באמערקונג: — א קלוגע קאץ האט זיך באהאלטן אין גרוב און איך האב אונזער קאץ פארשלאסן אין הויז, אפשר וואלט זי זיך אויך געראטעוועט אין גרוב...

דערווייל האבן יידן אנגעהייבן צו זוכן שפייז, א שטיקל ברויט. דער הונגער האט ארומ־געכאפט די גאנצע שטעטל. אין די אידישע בעקעריי וואס איז צופעליק געבליבן גאנץביים סוף פון קאוונער גאס, האבן גויים גענומען באלעבאטעווען. זיי האבן איבערגענומען גלייך די בעקעריי, ארויסגעטריבן די בעלי־בתים און געבאקן ברויט פאר די גויים. יידן זיינען געשטאנען און געבעטלט א שטיקל ברויט, האבן די גויים זיי אוועקגעטריבן מיט קולות: גייט בעט ביי די קאמוניסטן, זיי וועלן אייך געבן. מיין שוועסטער האט ריזיקירט מיט איר לעבן, ארויס פון באהעלטעניש און א באקאנטער גוי האט איר געגעבן א שטיקל ברויט, ער האט איר אבער געזאגט — גיי ניט ארויס, באהאלט זיך, ווייל מען גרייט זיך עפעס צו טאן שלעכטס צו די יאנעווער יונגע פרויען. די יידן אין יאנעווע האבן דערפילט אז זיי זיינען אויף הפקר און אין גרויס סכנה ניט נאר פון די דייטשן, נאר פון די אייגענע ליטווינער, אייגענע שכנים.

אין אונזער הויז איז געווען אן אפטייק (פאר די רוסן) דארט האט געארבעט א שיקסע, א קאסירערין, מיר זיינען געווען גוטע חברטעס, לויפט דער פאפא ארייַן מיט שרעק אין די אויגן און זאגט אז זי זוכט מיר ארום און פארשטייט זיך, קיין גוטס וויל זי מיר ניט טאן. זי איז געווארן די פירערין פון יאנעווע און האט שוין באצייטנס אנגעהויבן טעראריזירן די יאנעווער יידן. דער פאפעלע מיינער האט דערפילט מיט זיין קלארן און קלוגן חוש אז פאר מיר, זיין יינגסטע טאכטער, דראט א גרויסע סכנה, די שקצים גייען ארום און זוכן יידישע מיידלעך צו שענדן. זייענדיק שפעטער אין קאוונער געטא, זיינען אנגעקומען א גרופע יאנעווער פרויען. איינע צווישן זיי איז געווען האנקע רובינאוויטש. זי האט מיר דערציילט, אז די שקצים האבן אריינגעטריבן פילע יונגע מיידלעך אין א שטאל און זיי פארפייניקט צום טויט, קיין איינע איז ניט ארויס קיין לעבעדיקע.

דער פאפא האט גלייך באשלאסן אז איך זאל צוריק גיין קיין קאוונע. דארט — זאגט ער — קענען דיר ניט גויים, און זיין שטים האט געציטערט. ער דארף זיך געזעגענען מיט זיין באליבט טעכטערל, ווער ווייס אויף ווי לאנג, אפשר אויף אייביק. די מאמע האט גענומען שפאזמירן, און דער פאפא בעט זיך ביי דער מאמען זיך צו בארואיקן; דאס איז דער איינציקער וועג, האט ער געטענה'ט. מיר געזעגענען זיך מיט דער שוועסטער רחל, שוואגער יצחק גאלדמאן, מיט זייער גאנצע משפחה (קיינער איז פון זיי ניט לעבן געבליבן); 5 יינגעלעך און איין מיידעלע בתיה — איך געדענק ניט אלע נעמען פון די יינגעלעך. יצחק דער עלטסטער, מרדכי, זרחקע און נאך צוויי — א צווילינג.

מיר זאלן לויפן צוריק קיין קאוונע דורך דער אלטער וועג, אזוי האט דער פאפא געזאגט (איך זאג, מיר, ווייל איך האב ערשט מיט א פאר חדשים צוריק חתונה געהאט מיט וואלף דוד פון קרעטינגען לעבן מעמעל), דער פאפא האט אויסגערעכנט, אז מיטן שאסיי וועלן פארן אסך מיליטער און אזוי ווי דער אלטער וועג פון אראפ קאוונער גאס איז א שלעכטער, וועלן מיר זיין זיכערער. און אזוי איז טאקע געווען ווי מיין קלוגער טאטע האט אויסגערעכנט. א סך פליטים זיינען אויך געגאנגען צוריק קיין קאוונע, אנגעלאפענע פון גאנץ ליטע, אויך פון פוילן, פליטים וואס זיינען אנטלאפן מיט א יאר צוריק, ווען די דייטשן זיינען אריין אין פוילן. דאס זיינען געווען יידן וואס האבן געוואלט ערגעץ דערלויפן, אוודאי קיין רוסלאנד, אבער זיינען ניט דערלאפן, געבליבן שטעקן אין יאנעווע. גייען מיר אלע א גאנצע מחנה צוריק קיין קאוונע. די גאנצע משפחה און נאך פילע יאנעווער האבן אונז באגלייט ביז דער ציגעלניע. דער פאפא האט זיך ביי אלעמען געבעטן ניט צו מאכן אזא עפענטליכן ארויסמארש, עס קען זיך חלילה פארענדיקן שלעכט, אבער יעדער האט געוואלט זיך געזעגענען. באקאנטע, רח'קע ילינביץ'ס מאמע, טייבל, האט מיך ארומגעכאפט, געקושט און געוואונטשן גליק. איך פרעג איר, וואו איז רחקע? זאגט זי מיר: באהאלטן... דאס איז געווען דאס לעצטע מאל וואס איך האב געזען מיין משפחה און באטראטן די ערד פון יאנעווע, מיין טייער געבורט שטעטל, מיט די טייערע ליבע הארציקע יידן ז"ל, הי"ד.

ירחמיאל גארבער (תל־אביב)

דער לעצטער טאג

מאנטיג דעם 23־טן יוני אינדערפרי בין איך געקומען, ווי געוויינטליך, אויף מיין ארבעט־פלאץ אין יאנעווער שוועבל־פאבריק „אוראן". מען ווייס טאקי, אז עס האט זיך אנגעפאנגען די קריג, נור ארבעטס־דיסציפלין דארף זיין. און אייגנטליך ווער קלערט דען בכלל וועגן קריג? און אויב יא, טא וואו און וואו איז יאנעווע און וואו איז דער פראנט? וועגן מאדערנעם בליץ־קריג האבן מיר נאך קיין אהנונג געהאט. אויף דער ארבעט בעקומען מיר לאפעטעס און מען הייסט אונז גראבן שוץ־גריבער. גראבט מען, ווער ערנסט און פארטיפט, ווער וויצלט זיך דאביי, אז מיט די גרעבענער וועט זיך סיי ווי סיי נישט אויסקומען צו בענוצן. דער וויצלדיקער איז זיכער, אז סאוויעט־רוסלאנד וועט נישט לאזן היטלערן זיך פריי בעוועגן אפילו ביז יאנעווע. ער איז איבערצייגט אין כוח פון דער סאוויעטישער ארמיי.

מיט איינמאל הערן מיר א הוזשעריי פון מאדנע גרוזאוויקעס, וואס בעוועגן זיך קאלאנעס־ווייז אלע בעדעקט מיט גרינע צווייגן, ווי דאס וואלטן זיך בעוועגן סוכות בעדעקטע מיט סכך. ווארפט מען די לאפעטעס אויף א ווײַלע און מען גייט אויפן שאסיי א קוק טאן. מיר בעמערקן, אז דאס זיינען רויטע ארמייער מיט מיליטערישע לאסט־אויטאס. ביי זיי מערקט מען נור די ווייסע ציינער און בלישצעדיקע אויגן; דער פנים איז שווארץ פון א געדיכטן שטויב ווי ביי נעגערס. שטייען מיר און קוקן. מיט איינמאל הערן מיר ווי עס וואלט געדונערט, אבער דער הימל איז ריין, קיין איין וואלקנדל. ווייזט זיך ארויס, אז דאס זיינען די אפקלאנגען פון א הארמאטן קאנאנאדע גאר נישט ווייט. דא ווערט מען ערנסטער, מען פארקלערט זיך.

צו דער לאפעטע קער איך זיך שוין נישט מער צוריק, נאר איך לויף אין שטאט צו זעהן וואס עס הערט זיך דארטן. די שטעטל איז די זעלבע ווי געווען, נאר נישט צו דערקענען. עפעס א באוועגונג אן אונרוהיגע, פנים'ער ערנסטע, צעטראגענע, פונקט ווי ארויס פון צעיושעטע בינען. הונדערטער מענשן — יאנעווער און נישט יאנעווער — לויפן מיטן שאסיי אויף אויבן, אנדערע גייען צום הילצערנעם בריק, ביים ווויליע, פון וועלכן עס שטראמען מענשן

פון יענער זייט פון קאוונע צו. איך באוועג זיך מיט גרויסע שריט צום בריק. אין דעם מאמענט דוכט זיך מיר, אז דא ביים טייך האבן זיך אידן צוזאמענגעקליבן צו תשליך, אבער לײדער נישטא קיינע תפילות, נאר אונרוהיגע רעפליקעס צווישן יאנעווער און קאוונער אידן, וואס פרעגן זיך נאך וועגן דער לאגע. איך קען עס נישט בעגרייפן, וואס איז דען מיט זיי? זיינען זיי דען משוגע און לויפן צופוס אזש פון קאוונע?

אט דערזע איך א בעקאנטן בחור, מיט וועמען איך האב געלערנט צוזאמען אין „ארט", מיטן פאמיליע נאמען שאליטאן. רוף איך אים אפ אן א זייט און פרעג „ברודערקע, וואס קומט דא פאר?" ענטפערט ער: „פרעג קיינע קשיות, נעם די פיס אין די הענט און צי קאמאשן וואס שנעלער פון דאנעט, די דייטשן זיינען שוין אין קאוונע". איך גלאָץ נאך מיט די אויגן, אבער לײדער הייב איך שוין אן צו גלייבן. איך קער זיך אום אין שטוב. אונטערוועגס טרעף איך אייניגע חברים און מיר בעשליסן אויף א קורצע צייט צו פארלאזן יאנעווע, אוועקפארן אין ווילקאמיר און מיר זיינען זיכער, אז בין דאן וועט דער דייטש באקומען פון דער סאוויעטישער ארמיי דעם ריכטיגן טויט־קלאפ...

איך לויף אוועק צו מיין חבר הירשע־יאנקל שטיין. לעבן שטוב דערהער איך געוויינען, יללות, פונקט ווי אויף א לוויה. עס קומט פאר די געזעגנונג פון טייבל קצב מיט איר זון, וועלכער שטייט מיט א וועלאסיפעד גרייט אפצופארן. מיר קומט עס אויס קאמיש, ווי בעוויינט מען אזוי א לעבעדיקן מענשן. ער רופט זיך אפ צו מיר און מעלדעט, אז א גרופע חברה פארן אפ מיט וועלאסיפעדן און זיי וועלן ווארטן א ביסל אויף מיר. איך לויף צום שטוב. דארטן געפין איך שוין דעם אנקל דוד, וועלכער האט באשלאסן אריבערצוציין צו אונז מיט דער פאמיליע און זיין צוזאמען, ביז די סומאטאכע וועט פארבייגיין. איך מעלדע מיינע עלטערן, אז מיר, א גרופע ייגגערע, האבן באשלאסן צו פארן מיט וועלאסיפעדן נאך ווילקאמיר אויף אייניגע טעג. די עלטערן פארשטייען עס גאנץ גוט, זיי אונטערהאלטן מיין פלאן, זיי גיבן מיר עטלעכע רובל אויפן וועג, און איך גיי ארויס פון שטוב, זיך אפילו נישט געזעגענענדיג. קיינער פארשטייט נישט די ערנסטקייט פון דער לאגע, אז מיר וועלן זיך שוין קיינמאל נישט טרעפן און זעהן.

מיר פארן אלע צו ביז צום פאסט פאמעליך. דארטן טרעפן מיר געוועזענע יאונא־ליעטוויניקעס (וועלכע זיינען יעצט פארבאטן). זיי קוקן אויף אונז מיט א מאדנעם סארקאסטישן שמייכל און קריצן מיט די ציין און עפעס א מאדנער געפיל בלייבט ביי אונז פון די באגלייטער. מיר פארן דעם בארג ארויף, די גאנצע וועג איז באזייט פון מענשן, פורן. יאנעווער פורמאנעס האבן איינגעפאקט אלע זייערע בעבעכעס אויף די פורן און מיט די פאמיליעס אנטלויפן פון יאנעווע. מיר פארן דורך די טשוגונקע און מיט איינמאל באמערקן מיר אנטקעגן אונז פליענדע עראפלאנען גאר נידריג איבערן שאסיי. זיי שיסן און ווארפן באמבעס. מיר ווארפן זיך אויס אין די זייטיקע גרעבענער. די עראפלאנען פליען דורך מיט רעש, פארביי אונז פליען קוילן פון די קוילן־ווארפער, אבער אונז טרעפן זיי נישט. מיר שטייען אויף, קוקן זיך ארום און זעען, אז אונזער וועלאסיפעדן־קאלאנע איז ארויס גאנץ און אויך די וועלאסיפעדן, וואס ליגן אויפן שאסיי זיינען גאנץ. מיר פארן ווייטער. אין קאפ דרייען זיך עפעס שלעכטע געדאנקען און עס דוכט זיך, אז מיר געזעגנען זיך שוין מיט יאנעווע. די לאגע איז צו ערנסט. דער פארן קומט אונז נישט אן אזוי לייכט. מיר זיינען נאך יונג און געזונד, אין גאנצן 18—19 יעריגע, אבער מיר רייסן זיך ארויס פון די כוחות, אלע ווילע צו ווארפן די וועלאסיפעדן און לויפן זיך בעהאלטן אין די גרעבענער. דער שונא האלט אין איין פליען אין דער לופטן און בעשיסן די לויפענדע באפעלקערונג. מיר פארלירן אייניגע אונטערוועגס, טרעפען א צווייטע קאמפאניע און אזוי דערקלייבן מיר זיך ביז ווילקאמיר.

עס איז שוין ביינאכט און פינסטער. די דייטשן שיסן פון די עראפלאנען מיט לייכטענדע קוילן, וואס זעען אויס ווי שטערן. מיר געוויינען זיך שוין צו צו דעם קלאג אויך. אין ווילקאמיר טרעף איך א יאנעווער, משה'קע גאלדשמיד. ער איז זייער פארדאגה'עט: עס האט געפלאצט די קאמערע פון זיין וועלאסיפעדן־ראד. איך העלף אים און מיר ברענגען דעם ראד אין ארדנונג.

מיר קלייבן זיך צו פארן ווייטער. מיר פארשטייען, אז נור ביינאכט קען מען זיך בעוועגן; בייטאג איז עס כמעט אונמעגליך. די פראגע איז נור אין וועלכער ריכטונג זיך צו בעגעבן. אייניגע האלטן, אז מען דארף פארן צו דער ריכטונג פון ווילנע. דארטן איז די הויפשטאט פון ליטע און דארטן דארף דער דייטש ברעכן די ציין און נישט אזוי לייכט וועט ער די שטאט איינעמען. אנדערע זיינען מיט דער מיינונג, אז מען זאל פארן נאך זאראסיי (עזשערעני), צום לעטישן גרעניץ. איך בין פאר זאראסיי, און די גאנצע קאמפאניע שטימט איין.

מיר פארן די גאנצע נאכט און ביסלעכווייז הייבט שוין אן צו טאגן. ווי נאר דער טאג, באוויזן זיך קומען צופליען די דייטשישע לופט־פיראטן. עס ווידערהאלן זיך די זעלבע סצענעס פון נעכטן. מען ווארפט די וועלאסיפעדן און מיר בעהאלטן זיך אין די זייטיגע גרעבענער. ווי נאר עס קומט אן הפסקה, הייבן מיר זיך אויף און פארן ווייטער. די הפסקות ווערן וואס ווייטער קלענער און קלענער. די פיראטן האבן בעשלאסן צו דעמאראליזירן די אנטלויפנדע און זיי נישט געבן קיין רו ביז זיי וועלן צוזאמענברעכן. מיר בעשליסן אראפצופארן פון שאסיי און זיך בעוועגן מיט א זייטיגע וועג. מיר ציען זיך אויס אויפן גראז און מאכן א גרעסערע פויזע, אום זיך אביסל אויסצורוען און אריבערוואַרטן. דאס זעלבע וואס מיר, טוט אויך איין מיליטערישער גרוזאוויק און ער האלט אפ לעבן אונז. מיר ווילן מיט אים ריידן, אבער קיינער פון אונז קען נישט רוסיש. איינעם געלינגט זיך צו דערפרעגן וואס הערט זיך אין יאנעווע. דער ענטפער איז, אז אין יאנעווע זיינען די דייטשן.

דאס דעפרימירט אונז זייער און מיר פרעגן מער נישט.

לאה דרוקער (מאנוסעוויץ), תל־אביב

באשערט צו בלייבן לעבן

אייניגע מאנאט נאך מיין חתונה מיט דוד צאן, בין איך אריבערגעפארען נאך קאוונע און געלעבט ביי מיינע שוויגער עלטערן. זונטאג דעם 22.6, ווען די מלחמה איז אויס־געבראכן, איז מיין פאטער ישראל מאנאסעוויץ אנגעקומען אזייגער 6 אווענד אין סלאבאדקע און מיטגעטיילט אז די גאנצע פאמיליע וועט לויפען אויף זיין לאסטאויטא נאך רוסלאנד. גענומען מיר און דעם מאן און אוועקגעפירט נאך יאנעווע.

די שטימונג אין יאנעווע איז געווען א געדריקטע. מענשען זיינען געלאפען איינער צום צווייטען, זיך מיישב צו זיין וואס זאל מען טאן. כמעט די גאנצע נאכט האבען מיר די אויגען ניט צוגעמאכט. נאך די זעלבע נאכט האט מען מאביליזירט מיין ברודער משה, ווי אויך איין לאסט־אויטא פון אונזער ארטעל, אום צו עוואקואירען רוסישע פרויען פון די העכערע מיליטער־לייט, וועלכע האבען געלעבט אין יאנעווע. גאנץ פרי איז ער מיט זיי אפגעפארען.

מאנטיג אין דער פרי זיינען שוין געווען אין יאנעווע טויזענטער מענשען, אנגעלא־פענע פון קאוונע און אנדערע שטעט און שטעטלעך, ווער מיט וועליסאפעדן, ווער מיט אויטאס און דער עיקר צופוס. די יאנע־ווער אידען וועלכע האבען פארמאגט פערד און געווען אינהאבער פון לאסט־אויטאס, פעראייניגטע אין ארטעל, האבען געפאקט די פורען, לאסט־אויטאס, גענומען די פאמיליעס און פארלאזען יאנעווע. מיר האבען דעס־גלייכען געטאן. אין אונזער גרוזאוויק זיינען געזעסען ישראל נאמיאט, זיין פרוי יענטעל, די טאנטע אסתר (זייערע זין אליק און שמריהו זיינען שוין געווען אנטלאפען אויף וועליסאפעדן פריער), מיין מוטער שולע, דער פאטער ישראל, מיינע שוועסטער פייגע, שרה און איך מיטן מאן דוד. אונטערוועגס האבען מיר נאך ארייגענומען ראובן גורוויץ, רבקה רובינאוויץ און איר קליין קינד.

אונטערוועגס זיינען געווען זייער פיל באמבארדיראוועקעס פון דער לופטען, און מיר

פלעגען פארלאזען דעם גרוזאוויק און זיך אויסבעהאלטען אין די גרעבענער. אזוי זיינען מיר דערפארען ביז דווינסק. אין דווינסק זיינען אלע גאסען און וועגען געווען באלאגערט פון פורען, מאשינעס, הן ציווילע און הן מיליטערישע, דאצו איז דער כאאס געווען געוואלטיג, דען די דייטשען האבען ניט אויפגעהערט צו באמבארדירען די שטאט. מיר האבען זיך דורכגעריסען די שטאט און אנגעקומען צו דער שטעטעלע קראסלאווקע, נישט ווייט פון רוסישען גרענעץ. אונז האט זיך נישט איינגעגעבען אריבערצוגיין דעם גרענעץ, פשוט פארשפעטיגט, דען פריער זיינען טויזנטער אריבערגעגאנגען. פון דער באמבארדיראווקע אונטערוועגס זיינען פון אונזער משפחה אומגעקומען שלום לוקמאן, זיין פרוי חיה, א אינגעלע הירשעל און א מיידעלע, מיין טאנטע שרה־ביילה די שניידערקע און איר מאן יאנקעל לעוויט (אסטורניק).

אין קראסלאווקע זיינען מיר נאך געבליבען אייניגע טעג און אלץ געטראכט, ווי זיך אריבערצוכאפען דעם גרענעץ. דאס איז אונז נישט געלונגען, און מיר האבען בעשלאסען צו פארען צוריק נאך יאנעווע. אין דווינסק זיינען שוין געווען די דייטשען, און לעטען האבען אונז דערציילט, אז מען זאל פארזיכטיג זיין דורכצופארען דווינסק, דען דייטשען און לעטישע פארטיזאנען פארכאפען די אידען און שיקען זיי אין די טורמעס. פויערים האבען פארגעשלאגען אונז אריבערצופירען איבערן דווינע, און אזוי אויסצומיידען דווינסק. מיר האבען מורא געהאט, צו זיי קיין צוטרוי געהאט, און מיר האבען בעשלאסען צו פארען דורך דווינסק. אין די ערשטע טעג פון יולי זיינען מיר אריינגעפארען אין שטאט. פארטיזאנען האבען אונז ארומגערינגעלט, ארויסגעטריבען פון גרוזאוויק און אוועקגעטריבען אין די טורמעס, דאביי אפגעטיילט די מענער פון די פרויען און קינדער. אין טורמע זיינען מיר געזעסען אין שרעקליכע בעדינגונגען אונגעפער 5—4 טעג. נאכדעם האט מען אונז באפרייט און געהייסען גיין אהיים. די מענער האבען מיר נישט געטראפען; מען האט איבערגעגעבען אז אלע זיינען דערשאסען געווארען.

מיר האבען בעשלאסען צו גיין צופוס נאך יאנעווע. מיר פלעגען אונטערוועגס דינגען פורען פאר זאכען און געלד, אבער זיי פלעגן אונז אפפירען נור אייניגע קילאמעטער, צונעמען דאס געלד, און אונז ארויסטרייבען. אט אזוי האבען מיר זיך געמאטערט, אביסל געפארן, אבער מייסטענס צופוס מיט געשוואלענע פיס. אין אנדערע שטעטלעך פלעגען מיר נאך טרעפען אידישע פאמיליעס אין זייערע הייזער און פלעגען דארטען נעכטיגען. אונטערוועגס האבען מיר געטראפען ליובא לוקמאַן פון יענער זייט ווילִיע מיר איר טאכטער פייגע און 2 קינדערלעך. פייגע מיט די קינדער זיינען אומגעקומען אונטערוועגס און נור ליובא לוקמאַן האט זיך צוריקגעקערט אין יאנעווע, וואו זי האט געפונען איר טויט מיט אלעמען.

אונגעפער ענדע יולי זיינען מיר אנגעקומען נאך יאנעווע. דער צענטער פון שטאט איז שוין געווען אפגעברענט. ביים קאפעראטיוו אויפן שאסיי האבען מיר באגעגענט הונדערטער אידען און פרויען, וועלכע זיינען געשטאנען און געווארט אויף פראדוקטען. איך געדיינק, אז איך האב צווישען אנדערע דארטען געזען מאירקע לוקמאַן, איציק סינטאצקי, כאהאנסקען, די סיניארס, משה׳ל בעקער און אנדערע. זיי האבען דערציילט, אז מען האט זיי ארויסגעטריבען פון די הייזער וואס זיי האבען פארכאפט אין ברייזער און קאוונער גאסען, וואס זיינען געבליבען גאנץ פון פאזשאר. זיי וועלגערען זיך אין גאנעקעס, אויף גערטנער.

מיר זיינען צוגעגאנגען צו אונזער הויז, וועלכע איז געבליבען גאנץ, ווייל דער שטאב פון די דייטשען איז געווען אין די 2 הייזער, אונזערע און ישראל נאמיאטס. צום שטוב האט מען אונז נישט צוגעלאזען, און מיר זיינען אוועק אויף יענער זייט צו לוקמאנס שטוב. די שטוב איז געווען ליידיג און מיר האבען זיך דארטען איינגעארדענט צייטווייליג. מיט אונז איז אויך געווען די פאמיליע פון איציק סינטאצקי, וועמענס הויז אין צענטער האט אפגעברענט. זיי האבען אונז געגעבען פראדוקטען, זאכען און געלד. אויף מארגען בין איך אוועק צו די רעסטען פון קאוונער און ברייזער גאסען, געטראפען

משה בעקער און ער האט דערציילט, אז מען האט אים פון דירה ארויסגעטריבען, און ער געפינט זיך אין סטאליארנע אויפן הויף, וואו מיט אים געפינען זיך אויך די פאמיליעס פון משה און זוסמאן קלאץ, די אינהאבער פון דעם מעבעל־ווערקשטאט.

איך האב געטראפען פילע פון מיינע חבר׳־טעס, און זיי האבען מיר דערציילט, אז א גרופע יונגע מיידלעך, פיל פון מיינע חבר׳טעס, ווי יוכבד שאגאנסקי, בתיה סיניאר, רבקה און יודעס פארבער, סינטאצקי און קאלכמאן, באדינען די דייטשישע שטאבען און רייניגען דעם ברוק פון די גראזען. אונטערדעסען האב איך בעקומען א בריף פון מיינעם א שוואגער אין קאוונע, מיט וועלכען איך האב זיך פארבונדען. ער טיילט מיט, אז מיין דירה אין סלאבאדקע אין צענ־טער פור דער אידישער געטא איז גאנץ און איך זאל קומען. די מוטער און די איבעריגע פריינד מיינע, מיט וועלכע איך האב דורכ־געמאכט דעם וועג פון גרעניץ אויף צוריק, האבען מיר געהייסען פארען, זאגענדיג אז זיי וועלען נאכקומען. ליידער זיינען זיי אלע אומגעקומען.

איך בין אוועקגעפארען מיט א מאשין נאך קאוונע און אוועק אין געטא, צו וועלכער דער אריינגאנג און ארויסגאנג איז נאך גע־ווען פריי. איך בין געווען אינגאנצען אויס־געשעפט פון די כוחות, דען אויסער די צרות בין איך נאך געווען אין 7־טען מאנאט שוואנגערשאפט. איך האב זיך פעראייניגט מיט מיין מאנס משפחה און געלעבט מיט זיי צוזאמען. אין אייניגע מאנאט ארום האב איך געבארען א זון, און שפעטער צו אים גע־בראכט צום ברית־מילה. איך האב געארבעט אין בריגאדעס אויפן אעראדראם, אין טעא־טער ביי שניידעריי, אין נ.ס.ק.ק. שניידעריי. איינמאל זיך אומקערענדיג פון דער ארבעט, האב איך מיין איינציג קינד נישט געפונען. אין דער קינדער־אקציע איז ער אויך אומ־געקומען. אזוי האב איך זיך געמאטערט ביז דער ליקווידאציע פון געטא. מען האט מיר ארויסגעפירט נאך שטוטהוף, פון דארטען געטריבען איבער פארשידענע לאגערן.

בעפרייט האבען מיר זיך אין 1945 דורך די רוסען. איך קער זיך גלייך אום נאך ווילנע. איך האב חתונה צום צווייטען מאל מיט דרוקער שלמה און האבען 2 קינדער. איך האב געהאט באקומען אין שטוב איין נאציא־נאלע ערציהונג, געלערנט אין תרבות־שול, אקטיוו זיך בעטייליגט אין ציוניסטישע יו־גענד בעוועגונגען און מיר האט געצויגען צו פארען נאך ארץ־ישראל. מיר גיבען אן אייניגע מאל פאפירען און מען ענטזאגט אונז. ענדליך אין 1967 קומען מיר אן — איך, מיין טאכטער דורית און מיין מאן — נאך ישראל און בעזעצען זיך אין נוה־שרת.

פון מיין פאמיליע זענען אומגעקומען: דער פאטער, מוטער, 2 שוועסטער און דער ברודער משה, וועלכער קומט אן נאך רוסלאנד, ווערט מאביליזירט אויפן פראנט און דארט געפינט ער זיין העלדען־טויט; מיינע נאענטע קרו־בים, לייזער מאנאסעוויץ, זיין פרוי מערעל מיט די קינדער, יאשציק מאנאסעוויצעס פרוי חיה מיט 3 טעכטער און אזון.

אויפגענומען: י.ב.

טוביה גארבער (תל־אביב)

מיר ראטעווען זיך פון די רוצחישע נעגל

פארן אויסברוך פון קריג האב איך פאר־גענעצט מיין ארבעט אין דער שוין נאציא־נאליזירטער מעבעל פאבריק פון קאפעל רעזניק און זון, וועלכע איז פארוואנדעלט געווארען אין די רעגירונגס־פאבריק נומער 1. דער דירעקטאר פון דער פאבריק איז בעשטימט געווארען דער אמאליגער דאר־טיגער ארבעטער אנקודינאו.

זונטאג אין טאג פון אויסברוך פון קריג האט מען צוזאמענגענומען אלע ארבעטער, ערקלערט זיי די ערנסטקייט פון דער לאגע און אויפגעשטעלט רשימות פון דעזשורסט־וועס אין פאבריק און דער אומגעבונג. איך האב דעזשורעט אין פאבריק גופא די נאכט פון זונטאג אויף מאנטאג. ביינאכט האבען מיר געהערט דאס הוזשענען פון פליענדע עראפלאנען, וועלכע זיינען געפלויגען, ווי עס ווייזט אויס, באמבארדירן דעם דערביי־איגען פאליגאן.

מאנטאג פרי, ווען יאנעווע איז געווארען פול מיט פליטים, אנטלויפענדע פון קאוונע און אנדערע שטעטלעך, איז די שטימונג אין שטאט געווארען א געדריקטע און קיינער האט שוין נישט געטראכט וועגען גיין צו דער ארבעט. די פליטים האבען דערציילט, אז אין קאוונע זיינען פארגעקומען פיל באמבאר־דירונגען, ווי אויך ארויסטרעטונגען געגען אידען פון דער ליטווישער באפעלקערונג.

אונזער פאמיליע וועלכע איז באשטאנען פון מיין פאטער מלך גארבער, מיין מוטער יודעס, צוויי ברידער חיים און הירשעל, דריי שוועסטער — הענע, בתיה, גיטעל און איך, האבען באשלאסען צו אנטלויפען נאך רוס־לאנד. מיר האבען זיך פארבונדען מיט אונזער פריינד דרוסקין שבתאי, וועלכער האט פאר־מאגט א פערד און וואגען, אום מיט זיי צו־זאמען צו לויפען צו דער ריכטונג פון וויל־קאמיר. אין אונזער אונטערבעוווסטזיין איז געווען דער געדאנק פון ווילקאמיר זיך אומ־צוקערען, דען מיר האבען נישט געגלויבט, אז די סאוויעטישע ארמיי וועט אזוי גיך צוזאמענברעכען. מאנטאג 6 אווענט פאר־לאזען מיר יאנעווע. אויפן וואגען האבען מיר פארלאדען די ביסעל זאכען, און מיר אלע זיינען געגאנגען פון הינטען נאכן פור צופוס. צופארענדיג צו „קמח" פאבריק, האב איך מיט מיין שוועסטער־קינד, דרוסקין זאמקע, באשלאסען צוצולויפען צום באן, אפשר וועט גיין איין צוג אין דער ריכטונג צום גרענעץ. אונטערוועגס האבען מיר באגעגענט פילע יאנעווער און קאוונער, וועלכע זיינען גע־גאנגען פון באן און געזאגט, אז עס איז נישטא קיין האפנונג צו דערווארטען איין עשאלאן.

דינסטאג פרי דעם 24.6 זיינען מיר אנגע־קומען מידע, נישט געשלאפענע אין וויל־קאמיר. אונטערוועגס האבען מיר דורכגע־מאכט בעשיסונגען און באמבארדירונגען פון עראפלאנען, דען אויסער אונז איז דער שאסיי געווען פול מיט רוסישע אנטלויפענדע מילי־טער־טיילען. אין שטאט איז געווען א גרויסע פאניקע. עס זיינען געווען פיל הרוגים און פארוואונדעטע. פיל אידען פון שטאט זיינען שוין געווען אנטלאפען. מיר זיינען צוגעפארען ביז צום הינטערען שטאט און באשלאסען זיך צו רוהען. דעם אווענט איז די שטאט זייער באמבארדירט געווארען און מיר האבען זיך גערירט ווייטער אין וועג, צו דער ריכטונג פון אוטיאן. צווישען ווילקאמיר און אוטיאן האט מען אונז ווי אויך די טיילען פון דער ארמיי פיל בעשאסען פון די זייטיגע וועלדער, וואו גרופעס פון ליטווישע שאוליסטען האבען זיך קאנצענטרירט. די ארמיי טיילען האבען זיי בעשאסען און זיי זיינען זיך צולאפען. אנקומענדיג אין אוטיאן איז די שטאט געווען זייער צובאמבארדירט און צושטערט. די מייסטען אידען, וועלכע האבען בעשלאסען צו אנטלויפען, זיינען שוין אין שטאט נישט געווען. באגינען זיינען מיר שנעל דורכ־

געפארען די שטאט און זיך אפגעשטעלט רוהען אין א וועלדעל, הינטערן שטאט. נאך א קליינעם אפרו, בעוועגען מיר זיך נאך עזשערעני. פון קאסטיאל אין צענטער שטאט האבען אונז די פארטיזאנען־שאוליסטען בעשאסען פון ביקסען, נאר ג׳ צו דאנקען קיינעם נישט געטראפען. 2 רוסישע טאנקעס האבען דעם טורם פון קאסטיאל בעשאסען און צערשטערט. דורכפארענדיג דערפער אויפן וועג, זיינען געווען אזעלכע פויערים, וועלכע האבען געהאט מיטלייד מיט אונז און ארויסגעטראגען עסענווארג און וואסער. אויפן ווייטערן וועג האבען מיר באגעגענט פילע שאוליסטען, וועלכע האבען אונז בעדראט מיט געווער און געהייסען פארן צוריק. זיי האבען אונז איינגעשראקען, אז די דייטשען האבן שוין אונז דעם וועג איבערגעשניטען. אסך פון די אידישע פליטים האבען זיי געגלויבט און זיך טאקע אומגעקערט. אויף אונז האבען זיי קיין השפעה געהאט. מיר האבען פארגעזעצט אונזער וועג נאך גיכער. אונטערוועגס האבען מיר געכאפט איין בלאנדזשענדען פערד פון דער ארמיי, צוגעשפאנט צו אונזער וואגען, און אזוי אונטערגעאיילט אונזער אנטלויפען.

אין דווינסק זיינען מיר אנגעקומען גאנץ פרי. דווינסקער זיינען נאך געזעסען אויף די ערטער. זעענדיג אבער די אנקומענדע מאסען־פליטים, האבען זיי זיך אויך גענומען צום וואנדערשטעקען. ווי נאר מיר זיינען ארויסגעפארען פון שטאט האבען מיר באמערקט, ווי דייטשישע עראפלאנען פליען און באמבארדירען די בריקען, אום אפצושניידען די וועגן. מיר זיינען גיך דורך די שטאט און זיך אפגעשטעלט ביי אפויער אין א דארף לעבען א שטעטעלע דאגדע. דער פויער האט זיך גוט צו אונז באצויגען, געבראכט עסען, און אפילו קיין געלד גענומען. דארטען האבען מיר זיך גערוט אפאר טעג. אזוי ווי די שטימונג דא איז געווען ארוהיגע, האט דער פאטער ע״ה בעשלאסען צוצופארען צו דער שטעטעלע דאגדע אום זיך צו דערוויסען, ווי האלט עס מיט דער לאגע. ווען דער פאטער און איך זיינען דארטן אנגעקומען, האבען מיר באמערקט, אז די פאליציי אנטלויפט פון שטעטעל. מיר האבען זיך אומקעקערט און בעשלאסען גלייך צו לויפען צום גרענעץ. במשך פון אפאר טעג האבען מיר זיך דערקליבען צו דער גרענעץ, אין דער אומגעבונג פון דאס שטעטעל שזיעבעץ. ביים גרענעץ זיינען געווען טויזענדער פליטים, וואס האבען געווארט אויף איין דערלויבניס אריבערצוגיין. ביי אונזער אנקום האט מען אזא ערלויבניס באקומען, און מיר זיינען אריינגעפארען אין סאוויעטישען פארבאנד.

אנקומענדיג אויף יענער זייט גרענעץ, האבען מיר זיך פונאנדערגעטיילט. אונזער פאמיליע גארבער אין בעשטאנד פון 8 פערזאנען איז אפגעפארען מיט איין עשאלאן טיפער אין רוסלאנד. דער אנקעל דרוסקין שבתאי מיט זיין פאמיליע איז געפארען אויף זיין פערד און וואגען. מיטן עשאלאן האבען מיר דערגרייכט די מארדאווסקע אווטאנאמע רעפובליק. מיר האבען זיך באזעצט אין א קאלחאז מיטן נאמען פון „2־טען פינף־יאר־פלאן״.

דעם 7 פעברואר 1942 ווער איך מאביליזירט אין דער ארמיי, אין דער ליטווישער דיוויזיע. די עלטערן און די איבעריגע משפחה בלייבען אין קאלחאז. אין ארמיי האב איך געקעמפט פון 1942 ביז ענדע 1943 יאר. דעם 10.8 דעם יאר בין איך שווער פארוואונדעט געווארען. מען עוואקואירט מיר אין די שטאט אטקארסק, סאראטאווסקער אבלאסט. דארטען אמפוטירט מען מיר די לינקע האנד. ערשט אין נאוועמבער קער איך זיך אום אלס אומפייהיגער צום קריג אין דעם פריער אנגערופענעם קאלחאז צו מיין פאמיליע. ווען די מלחמה פארענדיגט זיך קערען מיר זיך אלע אום נאך ווילנע.

דער אנקעל דרוסקין שבתאי מיט זיין פאמיליע האבען מיט דער פור דערגרייכט די טאטארסקע אויטאנאמע רעפובליק און נאכן קריג קערען זיך אויך אום נאך ליטע. אייגענטליך האבען מיר געשפילט גליק, אז דער גאנצער פאמיליע איז געלונגען צו בלייבען אונבעשעדיגט.

אין יאר 1969 גיב איך אן פאפירען צו פארען נאך ישראל. איך בעקום די ערלויבניס. אין יאר 1970 קום איך אן נאך ישראל מיט מיין פרוי או 2 קינדער.

אויפגענומען : י.ב.

לאה העלערמאן (קראניק), מעלבורן, אוסטראליע

מיין מארטירער־וועג

זונטאג, דעם 22־טן יוני, גאנץ פרי האבן מיר זיך אויפגעכאפט פון א גערויש פון עראפּלאנען, וואס זיינען געפלויגן אין די בלויע הימלען פון יאנעווע. מיר זיינען ארויסגעלאפן אין גאס און דערזען א געוואלטיגע פאניקע, וואס האט אנגעזאגט, אז די מלחמה איז פלוצלונג אנגעקומען. קלאנגען זיינען פארשפרייט געווארן, אז די דייטשן זיינען שוין נישט ווייט פון אונז. מענשן האבן נישט געוואוסט וואס צו טאן. דער שטאטישער רוסישער מיליטערישער גארניזאן האט אויך גענומען אנטלויפן און פילע יאנעווער אידן זיינען געלאפן מיט דעם מיליטער, אום זיך צו ראטעווען אין רוסלאנד. אסאך, וואס האבן געהאט פערד, האבן אנגעלאדן זייערע ביסל בעבעכעס און אויך געלאפן; וואו מען זאל לויפן האט קיינער נישט געוואוסט. א טייל זיינען געלאפן מיט קליינע פעקלעך צום באן־סטאנציע, מיטן שאסיי נאך ווילקאמיר. פיל פון יאנעווער אידן זיינען געלאפן אין די דערביייאיגע דערפער צו בעקאנטע ליטווינער. ווי עס זאל נישט זיין, פון שטאט האט מען געמוזט אנטלויפן, דעך דער גאנצער פראנט איז געווען פון יענער זייט ווילִיע, אין דער געגנט פון פאליגאן און אין יאנעווע זיינען געפאלן צענדליגער הארמאטן־סנאריאדן. פון דער שיסעריי האט דאס גרעסטע טייל פון שטאט געברענט. פילע האבן זיך באהאלטן אין קעלערן און זיינען דערשטיקט געווארן דורכן רויך און היץ.

מיינע עלטערן, לייבע און ראשעל קראניק, מיין מאן און אינגעלע, האבן בעשלאסן אויך צו אנטלויפן אין איין דארף, צו א בעקאנטן ליטווינער, וועלכער האט יארן געקויפט ביי אונז אין געשעפט.

עס איז געווען א הייסער טאג. איך מיט א פעקל אויף די פלייצעס האב געפירט אין א וועגעלע מיין קליין קינד; מיין מאן און מיינע עלטערן, בעלאדן מיט פעקלעך, זיינען געגאנגען צום בעקאנטן דארף.

דער וועג איז געווען איבערפולט מיט מיליטער, אידן, פרויען, קינדער און זקנים און ביי אלעמען דאס זעלבע ציל: צו אנטלויפן וואס גיכער פון די דייטשן. קומענדיג אין דארף האט אונז דער בעקאנטער ליטווינער זייער פריינדליך אויפגענומען און געהאלטן א פאר טעג. אין איניגע טעג ארום האבן עקסטרא שליחים געגעבן צו וויסן די איינוויינער פון די דערפער, אז קיינער זאל נישט בעהאלטן אידן ביי זיך; וואו מען וועט געפינען א אידן, וועט יענער בעצאלן מיטן קאפ.

אונזערע בעקאנטע פויערים האבן זיך זייער דערשראקן און מיט טרערן אין די אויגן אונז געמאלדן, אז מיר מוזן פארלאזן דעם דארף. מיר האבן גענומען די פעקלעך ווייטער אויף די פלייצעס, דעם וועגעלע מיט דעם קינד, און זיך געלאזן וואנדערן ווייטער, אין דער ריכטונג צו ווילקאמיר. די הארמאטן האבן געדונערט איבער אונזערע קעפ פון דער ריכטונג פון פאליגאן, די עראפלאנען האבן געהויזשעט פון אויבן, און מיר האבן געוואנדערט אין די אונגעוויסהייט, זיך איבערגעבענדיק דעם ביטערן גורל. אונטערוועגס האט אונז א בעקאנטער איד געזאגט, דאס דא נישט ווייט געפינט זיך דער אידישער דארף מיטן נאמען אלטער גאסטינעץ. מיר זיינען געגאנגען צו דעם אידישן יישוב. מיינע עלטערן האבן שוין מער קיין כוח געהאט, און פארגעלייגט, אז מיר זאלן זיך אומקערן נאך יאנעווע. מיין מאן איז געווען נאך א יונגער מאן, און איך האב מורא געהאט, אז מען וועט אים צונעמען, האבן מיר בעשלאסן צו גיין צום יישוב. מיר האבן זיך געזעגנט צום לעצטן מאל מיט פאטער און מוטער. זיי זיינען אוועק צוריק נאך יאנעווע און מיר צו דער ריכטונג פון אלטן גאסטינעץ.

די דאָרטיגע אידן האָבן אונדז נישט געוואָלט אַריינלאָזן, דען די הייזער זיינען שוין געווען איבערפולט פון אַנטלאָפענע. מיר זיינען געווען פאַרביטערט פון דעם קבלת־פנים און זיך אַריינגעריסן אין אַ שטוב מיט געוואַלד. מיר האָבן דאָ געטראָפן די יאַנעווער שעלופּסקי און פרוי, בערמאַן און פרוי (פון דער משפחה אונטערשאַץ), מנחם מינעס און פרוי און זייערע קינדער. מיר זיינען דאָ געווען אַן ערך 5—6 וואָכן.

אין אַ וואָך אַרום נאָך אונדזער אַנקומען דאָ זיינען געקומען ליטווישע פאַרטיזאַנער, צונויפגענומען אַלע מענער און אַוועקגעפירט כלומרשט צו דער אַרבעט, נאָר אין דער ווירקליכקייט צום ערשיסן. די פאַראַבשידונג מיט אונדזערע מענער איז געווען האַרצרייסנד.

אין אַ וואָך שפּעטער זיינען געקומען ליטווישע מיליטער מיט פורן און מען האָט אונדז אַרויסגעפירט פון דאָרף. מיר זיינען געווען זיכער, דאָס מען פירט אונדז אין וואַלד אויסצושיסן, אַזוי ווי מען האָט געשאָסן אַלע יאַנעווער אידן, וואָס זיינען דאָרטן פאַרבליבן. צו אונדזער גרויסער פאַרוואונדערונג און פרייד האָבן מיר געזען, אַז מען פירט אונדז נישט צו די וועלדער, נאָר ווייטער מיטן שאָסיי נאָך קאָוונע; מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין קאָוונער געטאָ. דאָס איז געווען שבת, דעם 27־טן סעפּטעמבער 1941. ווי בעקאַנט האָט מען מיט אַ טאָג פריער אַרויסגעפירט פון קאָוונער געטאָ אַן ערך 10,000 אידן צום מאַסן־מאָרד אין פאָרט. אין קאָוונער געטאָ בין איך געווען 2 יאָר צוזאַמען מיטן קינד. פון מיין פאַמיליע האָב איך דאָרט קיינעם נישט געטראָפן, זיי זענען שוין אַלע אומגעקומען אין יאַנעווע. אין קאָוונער געטאָ האָב איך דורכגעמאַכט 2 סעלעקציעס, וואו דער גורל פון לעבן און טויט איז געהאַנגען אויף אַ האָר. איך אָבער, צו מיין גרויסען גליק, בין אַלץ געבליבן אין די גוטע זייט צום לעבן. דאָס לעבן איז אָבער געווען שטענדיג פול מיט מורא פאַרן ווייטערן גורל און מיט הונגער־טעג.

אין געטאָ האָב איך געאַרבעט אין איין בריגאַדע, וואָס מען פלעגט יעדן טאָג פירן אויפן פלוג־פּלאַץ אין אַלעקסאָט. צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט בין איך געגאַנגען נאַקעט, באָרוועס און הונגעריק... און אויסגעהאַלטן צוויי יאָר, ווייל דער דראַנג צום לעבן איז געווען גרויס.

ווען מען האָט קאָוונער געטאָ ליקווידירט, האָט מען מיר מיטן קינד אַרויסגעפירט אין שאַנצער לאַגער. דאָרט איז מיין לאַגע געווען פיל בעסער. דאָרטן האָב איך געאַרבעט אין אַ סקלאַד פון מיליטערישע זאַכן. איך שעם זיך נישט... און זאָג, אַז איך האָב געגנבעט זאַכן, אַרויסגעטראָגן פאַרקויפן און אַזוי זיך און דאָס קינד ערנערט. דאָס גליק האָט לאַנג נישט געדויערט.

אין איין פרימאָרגן, ווען איך בין געווען ביי דער אַרבעט, זיינען געקומען דייטשישע מערדער, צוגענומען אַלע עלטערע מענשן, אַלע קינדער, דערונטער אויך מיין איינציג קינד בענצעלע... מער האָב איך אים שוין נישט געזען. די איבערגעבליבענע האָט מען אַוועקגעפירט נאָך שטוטהאָף אין טאַוואָרנע וואַגאָנעס. דאָ האָט זיך אָנגעפאַנגען פאַר אונדז דער אמת׳ער גיהינום. דאָס פריער דורכגעמאַכטע איז געווען אין פאַרגלייך מיט שטוטהאָף שוין אַ גן־עדן (נישט רעכענדיג דאָס אומקומען פון מאַן און קינד). דאָרטן בין איך געווען 2 וואָכן. מען האָט אויסגעקליבן 500 שטאַרקע פרויען, צווישן וועלכע איך בין אויך געווען, און מען האָט אונדז געטריבן איבער גאַנץ דייטשלאַנד גראָבן אַקאָפּעס. עסן האָט מען אונדז געגעבן נור צו דערהאַלטן די נשמות. געשלאָפן האָבן מיר אויף נאַרעס מיט שטרוי, וואַשן זיך איז נישט געווען וואו. געשלאָפן האָבן מיר אין אונדזערע טראַנטעס־קליידער. מיר זיינען געווען גייסטיג צעבראָכן, דערנידערט, געגליכן צו חיה־מענטש, און אין אַזאַ צושטאַנד האָבן מיליטער־לייט אונדז געטריבן קילאָמעטער־ווייט גראָבן אַקאָפּעס.

דאָס האָט געדויערט ביז 1945. דער קריג איז שוין געווען אויפן דייטשישן באָדן. און דורך דעם, וואָס די רוסישע מיליטער האָט זיי אַלץ געדריקט און געטריבן טיפער אין דייטשלאַנד, האָבן זיי אונדז אויך גלייכצייטיג געטריבן ווייטער. דאָס איז געווען אין יאַנואַר מאָנאַט. עס איז

געשטאנען זייער א קאלטער ווינטער. מיר די פרויען זיינען געגאנגען אין לייכטע קליידער און צעריסענע אפענע שיך; אסאך פרויען זיינען פארפרארן געווארן אין וועג; אסאך פרויען, וועלכע זיינען אונטערוועגס פון די כוחות אויסגעשעפט געווארן, זיינען דורך די דייטשן אויפן וועג דערשאסן געווארן. פון דער ערשטער גרופע פון 500 פרויען, וואס זיינען געווארן מאביליזירט נאך אין שטוטהאף, זיינען געבליבן גאנץ ווייניג, און צווישן די בין איך אויך געוועזן. צום אומגליק — מוז איך זאגן — האב איך אויך אביסל גליק געהאט; עפעס א מלאך־הגואל האט מיר די גאנצע צייט געשיצט. זייענדיג אין ארבעטס־לאגער, האט איין דייטשישער קאמאנדיר בעמערקט, דאס איך לויף שטענדיג צו דער ארבעט, און עס האט זיך ביי אים ערוועקט מערדערישע רחמנות. ער האט באפוילן מיר צו געבן א פאר פארמאכטע קלומפעס. אט די קלומפעס האבן אין דעם לעבנס־עטאפ מיר געראטעוועט דאס לעבן. מיר פלעגן גיין ווי געזאגט צענדליגער קילאמעטער אין טיפן שניי, און די פרויען, וואס האבן קיין קלומפעס אדער גאנצע שיך געהאט, זיינען אונטערוועגס אומגעקומען.

מיר זיינען באפרייט געווארן דעם 17־טן מערץ 1945. די לעצטע נאכט פארן באפרייען זיינען מיר געווען אין א טויטן־לאגער. אין דער פרי, ווען אייניקע פרויען זיינען ארויס פון די באראקעס, האבן זיי באמערקט, דאס די פאסטנס זעהען זיך נישט, און פון דערווייטנס האבן מיר באמערקט, ווי רוסישע מיליטער באוועגט זיך צו אונזער ריכטונג. איך בין שוין געווען אזוי אויסגעשעפט און אפגעשוואכט און געמיינט, אז מיין סוף קומט אן. איך בין זיכער, אז ווען די רוסן קומען אן מיט א פאר טעג שפעטער, וואלט איך נישט אויסגעהאלטן און די שורות וואלטן נישט געשריבן געווארן פאר דעם קומענדן דור. דאס רוסישע מיליטער האט אונז באפרייט און ארייגעגעבן אין א קאראנטין, ווייל מיר זיינען געווען קראנק און פארלייזיגט. מען האט אונז די האר אפגעשארן און ארייגעגעבן אין א שפיטאל. דארטן בין איך געווען א מאנאט צייט. דאן האט מען אונז אריבערגעפירט אין איין ערהאלונגס־הויז, וואו מיר זיינען ביסלעכוויז געקומען צו אונזערע קרעפטן.

דאס איז אין קורצן מיין לעבנס־„עפאפעע" פאר די יארן 1945—1941. איך געפין זיך היינט צו טאג אין אויסטראליען אין דער שטאט מעלבורן. איך האב חתונה געהאט צום צווייטן מאל און האב א טאכטער, וועמען איך האב דעם יאר געפירט מיט מזל צו דער חופה. פון מיין משפחה זיינען אומגעקומען אין יאנעווע, אויסער פאטער און מוטער, אויך מיין שוועסטער רוחמה גערטנער, איר מאן חאנע און 2 קינדער לאלע און אפרים, חיים אבראמסאן מיט זיין פרוי שפרה, אפרים אבראמסאן מיט זיין פרוי ריווע און זייערע קינדער משה און פנינה, יוסף אבראמסאן און זיין פרוי, חיים אבראמסאנס א טאכטער לאה מיט זין משה און אפרים.

חנה לאה קראווצ׳וק (גאטלער), תל־אביב

מיר אנטלויפן פון דער היים

זונטאג אין דער פרי איז מיין פאטער שבח גאטלער ווי שטענדיג אפגעפארען נאך קאוונע צו זיין ארבעטס־פלאץ אלס שאפער אין דער באזע פון לאסט־אויטאס. איך בין אוועק אויף מיין ארבעט אלס בוכהאלטער ביי דער ארטעל פון די פורמאנעס־לאמאוויקעס. קומענדיג צו דער ארבעט, האט זיך שוין געפילט דער פסיכאז פון דער מלחמה שטימונג. אייניגע יאנעווער שאפערן האבען אויסגעבעטען 2 לאסט־אויטאס, אום צו פארלאדען זייערע פאמיליעס און קענען אנטלויפען. דעם פאטער געלינגט נישט צו בעקומען נאך א מאשין. ער קערט זיך אום נאך יאנעווע און מיר באשליסען צו לויפען אויף א פור מיט א פערד. מיר פארבינדען זיך מיט טראצקין, וועלכער זאגט צו אונז מיטצונעמען. אונזער פאמיליע איז געווען בעשטאנד פון פאטער, די מוטער עטעל, דער ברודער נאטעל, איך און מיין אינגערע שוועסטער ליובא. פון טראצקיס פאמיליע זיינען געווען 4 פערזאן. די פור האבען מיר פארלאדען מיט דאס סאמע נויטיגסטע זאכען, און מיר זיינען געגאנגען צופוס.

מיר פארלאזען אונזער היים, אויף שאסיי גאס, לעבען פעטראסעוויציעס הויז, מאנטיג פרי, דעם 23/6. זייענדיג אונגעפער 15 ק״מ נאך יאנעווע, אויפן וועג צו ווילקאמיר, יאגט אונז אן דוד מאנאסעוויץ מיט אדאשקעס׳ן און זייערע פאמיליעס, וועלכע זיינען געפארען אויף דער פאזשארנע מאשין. זיי שטעלען זיך אפ, נעמען ארויף אויף דער מאשין אונזער גאנצע פאמיליע, אויסער די מוטער וועלכע בלייבט מיט טראצקען, אום צו היטען די זאכען. עס איז געווען בעשלאסען אין ווילקאמיר אפצוווארטן די מוטער, און דאן פארען ווייטער. פון די אפטע באמבארדירונגען פון די עראפלאנען אונטערוועגס, האב איך בעקומען א נערוונשאק. איך האב די גאנצע צייט געוויינט און געוועז ווי צוטומעלט. ביינאכט זיינען געווען אין ווילקאמיר פיל פאזשארען פון באמבארדירונגען און סתם אונטערגעצונדען פון ליטווישע שאוליסטען, די דייטשע קאלאבאראציאניסטען. אדאשקעס בעשליסט זיך ניט אפצושטעלען, ווי געפלאנט, און לויפען ווייטער. דינסטאג באגינען זיינען מיר געווען אין אוטיאן, און אזוי זיך פונאנדערגעטיילט מיט דער מוטער. איינער פון אונזער פאמיליע, וועלכן מיר טרעפען אונטערוועגס, טיילט אונז מיט, אז ווייטער קען מען נישט פארען, דען די סאוויעטען לאזען נישט דורך דעם גרענעץ. אזוי ווי מיר זיינען געפארען די גאנצע נאכט, האבען מיר געוואלט אביסעל רוען. אבער באגינען קומט פאר א גרויסע באמבארדיראווקע, אין וועלכע די שוויגערמוטער פון אדאשקעס ווערט געהרגעט. אדאשקעס צווינגט דוד מאנאסעוויץ, וואס גיכער צו אנטלויפען. נישט קוקענדיג,

וואס מיין פאטער און ברודער זיינען אוועק אין א צווייטע שטוב. איך ווייס נישט וואס צו טאן? זיי פארזיכערן מיר, אז דער פאטער און ברודער וועלן נאכקומען, און מיר וועלן זיך טרעפען אין דווינסק.

אין דווינסק פארען מיר צו צום דארטיגען בית־מדרש, אום אביסעל אפצורוען. נאך אקליינעם אפרו, פארען מיר צו צום גרענעץ, אום זיך צו ערקונדיגען, צו מען קען אריבערפארען? דארטען זיינען געווען טויזענדער מענשען, אבער אזא דערלויבניס איז נישט געווען. מיר קערען זיך אום אין דווינסק, און מיר ווארטען 2 טעג אויף די איבעריגע פון מיין פאמיליע. אידען פון דווינסק בעזארגען אונז מיט פראדוקטען. דער פראנט דערנעענטערט זיך צו דווינסק, און מיר לויפען צום צווייטען מאל צום גרעניץ אין דער אומגעבונג פון שזילופע. אנקומענדיג אין שזילופע האבען מיר געטראפען יאנעווער 2 ברידער חיים און לייבעל בעטאן, ירחמיאל גארבער, הלל עפשטיין, מאיראוויץ שלמה בער, די לערערקע שערמאן שרה, דראגאצקיס און דרוסקינס משפחות.

זיצענדיג אין שזילופע אין א שטוב, נישט ווייט פון באן קומט פאר איין צוזאמענשטויס פון 2 וואגאנעס, פון וועלכע איינער איז פול מיט אויפרייס־מאטעריאלען און אמוניציע. עס קומט פאר א געוואלטיגע עקספלאזיאן. מיר האבען נישט פארשטאנען וואס דא קומט פאר. מיר מיינען, אז די דייטשען באמבארדירען די אייזענבאן־סטאציאן. מיר אנטלויפען מיט די פעלדער צו א שול א 5 ק״מ פון שזילופע. דארטען האבען אונז אפגעווארט לאטישען, און ארייגעטריבען אין שול. נישט וויסענדיג, ווער זיי זייען, קומט ארויף א געדאנק, אז דאס זיינען פארטיזאנען וואס ווילען אונז אומברייגגען. דוד מאנאסעוויץ און יצחק דרוסקין לויפען צום שטעטל, און גיבען איבער דער פאליציי, אז פארטיזאנען וועלען זייערע פאמיליעס אומברייגגען. די פאליציי בארוהיגט זיי: דאס זיינען בירגער, וואס מאכען ארדנונג, אום אויף דרויסען זאלען זיך נישט קלייבען מאסען מענשען, וועלכע קענען צוציען די אויפמערקזאמקייט פון אנקומענדע דייטשע עראפלאנען.

דויד מאנאסעוויץ קערט זיך אום פון שזילופע, געפינט זיין פאזשארנע מאשין גאנץ, ווי אויך אלע פאסאזשירען, מיר ווארפען אראפ א טייל זאכען, זעצען ארויף אדאשקעסן, זיין פרוי, זיינע 2 קינדער, מאנאסעוויצעס פרוי און זון, דרוסקינס משפחה: 4 מאן, איך און מיין שוועסטער, און פארען צום גרעניץ. דער ארט דארטען איז געווען א זומפיגער. מיר נעמען אלע האקען בוימער, מאכען א בריק, אום די אויטאס זאלען קענען איבערגיין, דען דארטען זיינען געווען אויסער אונז נאך הונדערטער אויטאס און טויזענדער מענשען. מיר זינקען איין מיט דעם בריק און אונזער מאשין אין דעם זומפף, דען אלעס איז געווען איבערגעלאדען. מיר פארלאזען די מאשין, גייען צופוס אין דעם זומפף און בלאטע ביז איבער די קני. קומען אן צום גרעניץ, קיינע וואך איז נישט צו זען און מיר גייען פריי דורך ווייטער. מיר קומען אן אין א שטעטעלע קראסנע, אין ווייס רוסלאנד. די פויערים גיבען אונז קארטאפעל און מילך צום עסען. מיר רוען זיך אפ און גייען צום באן־סטאנציע. די ליניע איז אינגאנצען צובאמבארדירט און צושטערט, און באנען בעוועגען זיך נישט. מיר גייען צופוס ווייטער. אזוי זייַנען מיר געגאנגען מיט שאסייען, זייטיגע וועגלעך, אום אויסצומיידען די באמבארדירונגען, אי׳בער 2 וואכען, און מיר זיינען דורך געווים ביי 500 ק״מ. איינמאל געלינגט אונז אונטערוועגס אפצושטעלען איין לאסט אויטא, וועלכע פירט אונז אונטער.

ערגעץ וואו אויף א סטאנציע האט מען אונז אנגענומען פאר שפיאנען: אונזערע ליטווישע פעסער האט קיינער נישט פארשטאנען, און מען ארעסטירט אונז. אנאכט נעכטיגען מיר אין טורמע, און אויף מארגען באפרייט מען אונז. די פאליציי זעצט אונז אריין אין א פאיעזד, וואס גייט נאך גארקי. געפארען זיינען מיר איבער 2 וואכען, מער געשטאנען אין די טופיקעס ווי געפארען, דען מען האט דורכגעלאזען פאיעזדען, וועלכע גייען צום פראנט מיט אמוניציע און סאלדאטען. אונטערוועגס פארלירען מיר דוד מאנאסעוויץ און פרוי, דראגאצקעס פאמיליע און אדאשקעס פאמיליע. מיר בלייבען: איך, מיין שוועסטער, דרוסקינס פאמיליע מאיראוויץ

שלמה־בער, הלל עפשטיין, משה מאנאסעוויץ און דער יונגער באיארסקי פון יענער זייט ווילִיע. אזוי זיינען מיר דערפארען ביז צ׳יוואשקע אויטאנאמישע רעפובליק. ביז דארטען פארלירען מיר ווידער א טייל יאנעווער. אין גארקי, אין פערעסילנעם פונקט זיינען אנגעקומען: איך, מיין שוועסטער, דרוסקינס פאמיליע, מאיראוויץ, עפשטיין, שערמאן און גארבער ירחמיאל. מען זעצט אונז ארויף אויף איין פאראכאד, מיר פארען מיט דער וואלגע נאך אונטען און קומען אן אין די שטאט ענגעלס, פון דער דייטשישער אויטאנאמער רעפובליק ביי דער וואלגע. דארטען באשטימט מען מיר אלס סאניטארקע אין א דארטיגע שפיטאל. די מענער בעקומען ארבעט אויף איין מיליטערישע פאבריק. די דייטשען האבען אונז פריינדליך עמפאנגען, מיר האבען פארדינט, און פון פראדוקטען איז דא געווען אלעס צו בעקומען.

דער ווינטער האט זיך גענענטערט. מיר זיינען אלע געווען כמעט האלב נאקעט און ווער עס איז פון אונזערע פאלט אויף דער נארישער אידעע, צו פארען נאך טאשקענט, אין די ווארמע לענדער. מיר האט געצויגען נאך טאשקענט, דען פון די רייד פון אנקומענדען באיארסקען דארף זיך דארטען געפינען דויד מאנאסעוויץ. מיר ווארפען זיכערע ברויט און פארען זוכען ברעקלעך. מיר לאזען זיך אלע אין וועג. ערשט אנקומענדיג דארטען הויבען זיך אן אונזערע צרות. די שטאט טאשקענט איז געווען איבערפולט מיט הונדערטער־טויזענטער פליטים, ברויט און קיינע פראדוקטען זיינען נישט געווען צו באקומען פאר קיין געלד. מענשען זיינען געלעגען טויזענדער אין אלע פארקען און שולען. עס איז געווען טאקי ווארים, אבער מענשען פלעגען שטארבען פון הונגער אויף יעדען טריט און שריט. מיר האבען אויך געהונגערט. די לאגע ווערט ביי אונז זייער ערנסט. מיר באשליסען צו פארען זוכען ברויט און מיר באגעבען זיך נאך סאמארקאנד. פון דארטען שיקט מען אונז אפ אין א דארטיגען סאווכאז. דארטען איז די לאגע נישט בעסער, און מיר קערען זיך אום נאך טאשקענט. אין טאשקענט טרעפען מיר זיך מיט דויד מאנאסעוויץ, זיין פרוי און יאסעל מאנאסעוויץ. דא אין טאשקענט ווערען אלע מענער מאביליזירט אין דער ארמיי, אין דער ליטווישער דיוויזיע.

מיר, די איבערגעבליבענע פרויען, בעשליסען צו פארען צוריק נאך די שטאט ענגעלס. דער וואקזאל־פונקט ערלויבט אונז נישט דארט צו פארען און מען פירט אונז אריבער אין א קאלכאז מיטן נאמען „אסינאווקע״ נישט ווייט פון דער שטאט סאראטאוו. דארטן ארבייטען מיר אויף פעלד־ארבייט צוגלייך מיט אלע קאלכאזניקעס. הונגער ליידען מיר נישט און דא בלייבען מיר ביז ענדע פון דער מלחמה. אין דעקאבער מאנאט 1944 קער איך זיך אום מיט מיין שוועסטער נאך ווילנע.

ווי דערמאנט אויבען, האבען מיר זיך מיטן פאטער און ברודער פארלארען אין אוטיאן און אזוי אויף אייביג. באקאנטע האבען מיר דערציילט, אז מען האט דעם פאטער, מוטער און ברודער געטראפען אין ווילקאמיר, אבער אלע קומען אום.

אונזער ערציהונג אין שטוב איז געווען איין נאציאנאלע. איך האב געלערענט אין בית־ספר „תרבות״, ביי די לערער קיידאנסקי שאול, אפטעקינא, אכבער, ראזענבערג און אנדערע. אומ־קערענדיג זיך פון רוסלאנד האב איך פעסט בעשלאסען צו פארען נאך ישראל. נאר דאס איז נישט אזוי גרינג. איך האב אונטערדעסען חתונה, און ערשט אין פעברואר 1969 ווערט אונזער טרוים ערפילט. איך און מיין מאן ארבעטן, לעבען אין נוה־שרת און זיינען צופרידען.

פארשריבען: י׳ ב׳.

ליפע ברעזין (תל־אביב)

אט אזוי בין איך ניצול געווארן

מיינע עלטערן האבן געלעבט אויף ברייזער גאס, די אזוי גערופענע פראלעטאריער גאס. מיין פאטער, איציק ברעזין, איציק־ליבע־לאה'ס, איז פון פאך געווען א סטירניק, ד.ה. א וואסער־מענש, וואס פלעגט טרייבן פליטען מיט די טייכן שווענטע, ווילע און ניעמאן. ווינטער, ווען די טייכן זיינען געווען געפרארן, איז ער געווען א טרעגער. איבעריג צו זאגן, אז די מאטעריעלע לאגע אונזערע איז געווען א געדריקטע, און אונזער יוגענד איז נישט געווען קיין געבאלעוועטע.

אונזער פאמיליע איז בעשטאנען פון דער מוטער פעסל ע"ה, 3 ברידער: איך, נחום אייזיק, מלך און אונזער שוועסטער מרים. אונזער הילצערנע קליינע הייזל איז געווען געטיילט אויף 2 דירות; אין איינער, אויף א שטח פון אומגעפער 25 מ², האבן מיר געלעבט, און אין דער צווייטער האלבער — מיין פעטער'ס נחום־לייזערס פאמיליע. דער פאטער איז געווען א פרומער איד, אבער נישט פאנאטיש. ווען ער איז נישט געווען אונטערוועגס מיט פליטן, פלעגט ער גיין אין שול דאווענען אין דערוואכן. צו שבת פלעגט ער שטענדיג קומען אהיים, גיין אין שול, וואו ער האט זיין שטענדיגן פלאץ געהאט, און ער פלעגט אונז קינדער אויך מיטנעמען.

די מוטער איז געווען פרומער און געהיט זייער כשרות, חס וחלילה צו מישן מילכיגעס מיט פליישיגעס. שבת צו נאכט פלעגט זיין דער טיש געדעקט מיט א ווייסן טישטוך, מעשענע לייכטער האבן אים באפוצט און די מאמע מיט דעם טוך אויפ'ן קאפ האט גע־בענשט די שבת'דיגע ליכט.

אין דער וואכן איז געווען דאס עסן גאנץ בעשיידן, אבער דער שבת'דיגער טיש איז געווען מיט פיש, פלייש, זופ און צימעס. מיר, די אינגלעך, האבן געלערנט אין „יבנה"־שול, די שוועסטער דאגעגן אין דער יידישער שול. נאכן ענדיגן די „יבנה"־שול האב איך גענומען לערנען סטאלעריי, אום צו קענען העלפן דעם פאטער און מוטער מאטעריעל. מיין ברודער נחום־אייזיק לערנט טאפצירעריי.

אין די יארן בין איך געווען טעטיג אין „החלוץ־הצעיר". זיך אויסלערנענדיג סטאלעריי, פאר איך אריבער נאך קאוונע, וואו איך קום אן אויף ארבעט אין סטראגוויצעס מעבל־פאבריק. אויף שבת קום איך אהיים. איך ארבעט אין דער פאבריק ביז 1940, און דאן ווער איך מאביליזירט אין דער ליטווישער ארמיי. איך געפין זיך אין 3־טן ארטילערישן פאלק אין שאנצער קאזארמעס. מיט מיר צוזאמען דינען די יאנעווער זרח גאלדמאן, לייבקע לוקמאן פון יענער זייט ווילע, שלמה ברעזין, דעם פעטער יונה'ס א זון, און לייזקע סטאליאר (קרופניק).

ווען די סאוויעטן קומען נאך ליטע, זעץ איך פאר דעם דינסט, אבער מען פירט אונז אריבער נאך ווילנע אין די קאוואלעריסטקע קאזארמעס, לעבן סטאדיאן. ביים אויסברוך פון קריג איז אונזער פאלק געווען אין פאליגאן. ווען דער פראנט דערנענטערט זיך צו ווילנע, איבערלאזן אונז די אפיצירן אליין און זיי אנטלויפן. איין ליטווישער סערזשאנט האט אונז א גרופע צוזאמענגענומען און געמאלדן: „ווער עס וויל גיין אהיים, זאל גיין, ווער עס וויל מיט מיר גיין נאך רוסלאנד, זאל פאלגן מיין קאמאנדע". מיר זיינען געווען אן ערך 40 מאן. ער האט אונז ארויסגעפירט צופוס אויף נעמענטשינער וועג, און געוויזן די ריכטונג צום גרעניץ. דינסטאג דעם 24־טן יוני האבן אונז אנגעיאגט 3 לאסט־אויטאס פון אונזער שטאב מיט דער פאלק'ס־פאן. זיי נעמען אונז ארויף אויף די לאסט־אויטאס און מיט זיי דערנענטערן מיר זיך צום גרעניץ. מיר דערגרייכן די שטאט פלאצק אין ווייס־רוסלאנד, דערנאך נעוול און וועליקי־לוקי. אין וועליקי־לוקי פאראייניגן מיר זיך מיט רוסישע טיילן און פירן קאמפן מיט די דייטשן. מיר קעמפן מיט האנד־גראנאטן, ביקסן און מאלאטאוו־פלאשן, די דייטשן בע־

וועגן זיך מיט טאנקן. זיי רינגלען אונז ארום, מיר בלייבן פון הינטן, און זיי בעוועגן זיך פאָרויס. מיר ליידן גרויסע פארלוסטן. נאך דעם קאמף רייסן מיר זיך דורך, קלענערע גרופעס־ווייז, דורך דער ארומרינגלונג. מיר שווימען אריבער דעם טייך דווינא ביי דער שטאט מערב־דווינא (זאפאדנאיא דווינא). מיר גיסן זיך אריין אין אנדערע רוסישע ארמיי־טיילן און אין דעפענסיווע קאמפן טרעטן מיר אזוי אפ ביז דער שטאט קאלינין.

נאכדעם ווי די ליטווישע דיוויזיע ווערט פארמירט, נעמט מען אונז אראפ פון פראנט און מ'שיקט אוועק נאך גארקי באלאכנא. איך ווער בעשטימט אין איין ארטילערישן פאלק 224 פון דער ליטווישער דיוויזיע. דארטן געפין איך זיך צוזאמען מיט די יא־נעווער, מיין קוזין מאטל ברעזין, יודל בעטען, נאטקע פרידמאן, שמעון שטראם און מאטקע סעגאל. די לעצטע צוויי קומען אום אויפן פראנט. איך ווער פארוואונדעט אין די קאמפן ביי ניקאלסק, ארלאוו־קורסקער ריכטונג. מען פירט מיר אריבער אין שפיטאל אין דער שטאט אולאן־אודע. דארטן בין איך גאנצע 4 מאנאט. נאכן אויסהיילן זיך פאר איך אוועק אין זעלבן פאלק און זעץ פאר צו קעמפן מיט דעם שונא ביזן ענדע פון קריג. ביי ענדע פון דער מלחמה בין איך ארום ליבאווע, וואו מיר רינגלען ארום א גאנצע דייטשישע גרופיראווקע פון אייניגע צעשמעטערטע ארמיי־טיילן.

אין אונזער פאלק האט זיך אויך געפונען חיים וועכא, וועלכער האט ביי די סאוועטן אין יאנעווע געשפילט א וויכטיגע ראָל.

אין פאלק האט ער פארנומען דעם פלאץ פון רעדאקטאר פון דער ליטווישער מיליטערישער צייטונג „באיעוואי ליסטאק״.

די מיליטערישע לייטונג פון פאלק האט גערופן נאך פרייוויליגע, אום צו גיין אויף א וויכטיגער ראזוועדקע. חיים וועכא, וואס איז אייגנטליך נישט געווען איין אקטיווער קעמפער, האט זיך דער ערשטער אנגערופן צו גיין.

אין א פראסטיגער ווינטער־נאכט פון 1943, ווען דער שניי־שיכט אויף די וועגן און פעלדער איז געווען מער ווי א מעטער טיף, איז ער אוועק ערפילן זיין פליכט און זיך נישט אומגעקערט.

דעם 12־טן יוני 1946 ווער איך דעמאביליזירט פון דער ארמיי און פאר אוועק זאפארט נאך יאנעווע. דארטן געפין איך קיינעם פון מיין פאמיליע. איך דערוויס זיך, אז מיין פאטער און ברודער ווערן דערהארגעט אונטערוועגס, טרייבענדיג פליטן אויפן וויליע. נאך א ברודער קומט אום ביי די פארטיזאנער. מיין שוועסטער מרים און מוטער זיינען געווען אין קאוונער געטא און זיי ראטעווען זיך דורך די ענגלענדער אין דייטשישן קאנץ־לאגער בוכענוואלד. זיי ביידע פארן פון לאגער גלייך אוועק נאך ישראל. זיי באזעצן זיך אין קרית־מוצקין. דארטן האט מיין שוועסטער חתונה מיט יוסף פינקוס.

דערוויסנדיג זיך וועגן מיר, הויבן זיי אן מיר צו שיקן פאדערונגספאפירן. צוועלף יאר האב איך פאפירן אנגעגעבן און קיין ערלויבניש באקומען. ערשט אין 1967 באקום איך די ערלויבניש און קום אן מיט מיין פאמיליע, די פרוי און 2 טעכטער, נאך ישראל. איך באזעץ זיך אין נוה־שרת און פארנעם זיך מיטן אלטן פאך פון סטאלעריי אין א היגער פאבריק. די פרוי ארבעט און די קינדער לערנען.

אויפגענומען און פארשריבן דורך י.ב.

ר. שפיגלער (מאנקאווסקי), מעלבורן

ביינאכט בין איך מיט זיי

איך בין שוין געווען אין געטא 6 וואכן. מיין ערשטן מאן האב איך פארלארן אין 2־טן טאג נאכן אויסברוך פון קריג. דעם 24־סטן יוני בין איך פארבליבן מיט א קראנקע מאמען, אן אלטע באבע און צוויי טייערע זיסע מיידעלעך: פעסעלע — 8 יאהר און אסעלע — 5 יאהר אלט.

די נויט, דער הונגער איז געווען ניט צו באשרייבן מיט קיין פעדער און ניט צו דער־ציילן מיט קיין ווערטער. אבער אידן האבן דאך אלעמאל געהאט בטחון — אין די שרעק־ליכסטע מאמענטן. מיטאמאל א שמחה, א פרייד אין געטא: מען גיט קארטאפל פאר די פאמיליעס אהן מענער. עס איז פרייטאג דער 26־סטער סעפטעמבער. מיין קלוגע, גוטע מאמע, טרייסט מיר:

— זארג ניט, מיר וועלן נאך אפקאכן קאר־טאפל און די קריג וועט זיך ענדיגן.

מיינע טייערע קינדערלעך האבן זיך גע־נומען אויסמאלן די שענסטע פאנטאזיעס, ווי גוט עס וועט זיין, אז די מאמע זייערע וועט ברייגנען די קארטאפל...

איך בין אוועק אויף לינקעווער גאס, שטעלן אין ריי. די ריי איז געווען א קאלאסאלע. טויזנטער אומגליקליכע האבן זיך געשטופט געשלאגן און געזידלט מיט די ערגסטע זידל ווערטער. מען האט געדארפט שטעהן ניט איין טאג. נאר איך מוז דאך שטעהן. איך בין געפאלן פון די פיס הונגעריק, אבער איך מוז ברייגנען פאר מיינע טייערע א פאר קארטאפל.

מיטאמאל האט זיך א פיינליכע שרעק בא־וויזן אויף אלעמענס פנימער. מיר, אלע אומ־גליקליכע, האבן דערזעהן די בלוט דורשטיקע וואמפירן, די ליטווישע אומבאשרייבליכע מערדער, לויפן מיט די ביקסן אין די הענט און טרייבן אלעמען אוועק פון די רייען, ברומען ווי ווילדע טיגערס און שלאגן.

געווייינליך לויף איך גלייך צו מיינע קינ־דער, צו מיין שטיקל היים. אבער ווי גרויס איז געווען מיין וועהטאק, אז מען האט מיר געשלאגן און ניט געלאזן געהן: „פארפלוכטע, אייך אלעמען וועט מען אויסשיסן ווי די הינט!" מען האט מיר אריינגעטריבן אין א הויף. איך האב געקוקט דורך א שפאלט און געזעהן, ווי מען פירט אוועק פארטיעס ווייז אן אשיעור, אן א ברעג.

מען האט ארויסגעלאזן א פראוואקאציע, אז די אידן האבן געשאסן אויפן קאמאנדאנט. עס זיינען אוועק שעה'ן. מעט האט די אומ־גליקליכע געפרעגט, ווער עס האט א מאן, א זוהן — האט מען זיי נאך דערוויילע דורכ־געלאזן. פאר די איבעריגע איז שוין גענוג צו לעבן. אפגעקליבן א געוויסע צאל קרבנות און געשיקט מיט מערדער צום 9־טן פארט. דארט האבן זיי אויסגעהויכט זייערע ריינע נשמות.

צולעצט בין איך געווען עטלעכע מאנאט אין שטוטהאף און דערנאך אויפן טויטן־מארש. עס איז אלעס אומגלויבליך, ניט צו פארשטעהן. אלעמען האב איך פאראייביגט אין געדאנק און וועל קיינמאל ניט פארגעסן. ביינאכט בין איך מיט זיי, בייטאג מוז איך לעבן פאר די צוקונפט. מען דארף זיין פון אייזן אלעס באשרייבן צו קענען. גלייך נאכן קריג, אין 1945, האב איך אנגעשריבן 2 העפטן. עס איז געווען ביי אונז אין לאגער איינער פון ישראל און ער האט עס ביי מיר גענומען. איך האב אקאפיע. איינמאל האב איך עס פארגעלייענט פאר מיינע קינדער. מעהר קען איך ניט.

און וועגן מיינע פרעזענליכע איבערלעבונ־גען וואלט איהר מיר ניט גלויבן, ווייל איך קען דאס אליין ניט גלויבן...

לידער פון געטא

**פילע לידער זיינען אין געטא פארפאסט געווארן.
דא איז א ליד וועגן פראטעקציע. די מעלאדיע איז
מיר באוואוסט.
איבערגעגעבן: עלע דאלטאצקי־אבראמאוויץ**

(1) ביים אינספעקטאר

עס קומען קאלאנעס אין געטא פארנאכט
יידן פארמאטערטע, יידן פארשמאכט,
מאטל און יודל זיי לויפן אויף גיך
צום אינספעקטאר ווייזן, די הויזן, די שיך.
גיט מיר אן אורלויב, גיט מיר אויף גיך,
קוקט מיינע הויזן און זעט מיינע שיך.

צוזאנג

ניט אייער מזל פריי צו זיין,
ווייל חברה שטעפן מוזט איר גיין.
ניטא קיין אורלויב, רייד זיך ניט איין,
דער פולער איינזאץ מוז מארגן זיין.

(2)

ביים זעלבן אינספעקטאר א ווייבעלע שטייט
זי בעט זיך אן אורלויב, דאס הארץ אזש פארגייט.
דערפון אבער לאזט איר דער אינספעקטאר ניט פריי.
זי פרווט אויך לאזן א טרערל דערביי.
גיט מיר אן אורלויב, כ׳בין אזוי מיד,
האט זשע רחמנות, איר זענט דאך א ייד.

צוזאנג

ניט דיין מזל...

(3) ביים דאקטאר

דבורה׳לע לויפט צום דאקטאר אריין
דער נעזל פארבונדן מיט א טיכעלע פיין.
ליבער הער דאקטאר גיט אורלויב א טאג
די ווייסינקע היטעלע זאל כאפן א קלאג
כ׳האב זיך געזעצט אפרוען אויפן גראז
קומט ער צוגיין און צעהאקט מיר דעם נאז.

צוזאנג

ניט דיין מזל...
ווייסע היטעלע — א דייטש
וואס פלעגט שלאגן שטארק.

ביים זעלבן ה׳ דאקטאר עס קומט א מאדאם
זי ווייסט נאך געוויס ניט פון פלוג־פלאץ דעם טעם
די אויגן זיי בלישטשען, די ליפן ווי בלוט
זי ווענדעט זיך צום ה׳ דאקטאר אויף רוסיש מיט מוט:
„ק׳וואס יא יאווילאס סיעוואדניא אפיאט,
דייטיע מניע אורלויב נא דניי דוואדצאט פיאט״.

צוזאנג

יא איר האט מזל, איר זייט פריי.
און אורלויב קריגט איר פונדאסניי.
מיט אזוינע אויגן, ליפן און ציין
קענט איר געוויס דאך צום פלוג־פלאץ ניט גיין...

דויד פרידמאן (ווילנע)

מיט יאנעווער אויפן פראנט און אין האספיטאל

א.

הירשקע אטקאץ איז אנגעקומען אויפן פראנט מיט א פערשפעטיגונג פון אטאג. שווער איז אים געווען צו גיין, און ער פלעגט אלץ בלייבן פון הינטען. פארבייגייענדיג פארביי מיר, פרעג איך איהם:

— הירשקע, וואס טראגסט דו אזוי שווער אויפ'ן רוקען? וואס געפינט זיך ביי דיר אין רוקזאק? נאך מיין מיינונג, איבעריקע זאכען ווארף אוועק!

— וואס רעדסט דו, ווי קען איך אוועקווארפען מיינע זייגער־מאכערישע געצייג. מיט וואס וועל איך ארבייטען נאכ'ן קריג... נישט זוכה געווען. יהי זכרו ברוך.

ב.

דער בעסטער פארזינגער ביי אונז אין ראטע איז געווען דער הויכער, אויסגעצויגענער, דארער מאיר פאגער. אויך ביים שיסען איז ער געווען דער בעסטער סנייפער. אנפאנג מארט 1943 איז איהם בעשערט געווען אומצוקומען. גייענדיג אין אנגריף האלטן מיר זיך נאנט איינער צום צווייטען. א קויל טרעפט איהם און ער ווערט שטערבליך פערוואונדעט. קוים רעט ער ארויס איינעגע ווערטער: „נעם ארויס פון מיין קעשענע בילדער פון יאנעווע אלס אנדיינקונג..." איך שטיי ווי פערשטיינערט לעבען איהם און ווייס נישט וואס צו טאן, די הענד רירען זיך נישט ארויסצונעמען די בילדער. עס הערט זיך א קאמאנדע, פאראויס! אט אזוי מיט טרערען אין די אויגען פערלאז איך דעם גוסס'דיגען חבר אין זיין לעצטען וועג... דער קריגס־בעפעהל ווייס קיין רחמנות. יהי זכרו ברוך.

ג.

משה גאלדשמיט, מיט'ן צונאמען „משה'קע די בולבע", האט זיך אין דער ארמיי דערדינט צו א קאמאנדיר פון א גרופע. מיר ליגען אלע אין איין טראנשיי. עס שיט זיך איבער אונז אהאגעל פון פולעמיאטען קוילען. קיינער וואגט נישט די קאפ אויפצוהויבען. פלוצלונג קומט אן איין סיגנאל, אז די קוכנע איז אנגעקומען, און מען דארף נעמען עסען. משה נעמט צונויף פון אלעמען די קעסעלעך און קלייבט זיך צו ברייגגען דעם עסען. איך פרוביר איהם אפצור־ריידען. איך זאג איהם: ווארט אביסל אפ, אפשר וועט ווערען דער פייער שטילער. — איך וועל זיך דורכרייסען — איז געווען זיין ענטפער — מיינע סאלדאטען טארן נישט הונגערן. אט אזוי איז ער אוועקגעפויזעט... און מעהר איז איהם שוין נישט געווען באשערט צוריקצוקומען. יהי זכרו ברוך.

ד.

אין מארט 1943 האבן מיר געפירט אפערביטערטען קאמף געגען די היטלעריסטישע סאל־דאטען. די פרעסט זיינען געווען גרויסע, בערג פון שניי, מען ליגט אין גריבער אויסגעגראבען אין דעם שניי. די שיסערייען הערען נישט אויף אפילו איין מינוט. די נערוועו זיינען אנגע־שטריינגט פון מידקייט און פון דער קאנאנאדע. ביז די דייטשישע אקאפעס איז נישט מעהר ווי איין קילאמעטער. דער וועג איז נור צווישן בערג און טאלען. נאך אייניגע טעג פון קעמפען 3 ק"מ פון דער ערשטער ליניע. 4 פרי דארפן מיר שוין זיין צוריק. פארשטייט זיך, אז קיין דארף 3 ק"מ פון דער ערשטער ליניע. 4 פרי דארפן מיר שוין זיין צוריק. פארשטייט, אז קיין דארף איז שוין דארט לאנג נישטא. מיר געפינען א צעבראכענעם שייער, וואס איז אנגעפיקעוועט מיט סאלדאטען, וואס זיצען ביי געמאכטע פייערלעך און ווארמען זיך. אין אונזער גרופע איז דא שמואל שניידער פון אניקשט, בענצקע ראשקעס און אויך ביידע פון יאנעווע. 2 בייגאכט איז

ארויס א געדיכטער שניי, און אין מינוטען איז אלעס געווארען פערשאטען. נישט קיין וועג, קיין שטעג, אפילו קיין סימן ווי צו גיין צוריק. מיר האבען געמוזט גיין, וויסענדיג, אז מיר קענען לייכט פערבלאנדזענען צו די דייטשען. ראשקעס האט זיך געריסען צו גיין צוריק, און מיר האבען איהם אפגערעט, געראטען נאך אביסעל צו ווארטען ביז עס וועט טאגען. עס האבען נישט געהאלפען אונזערע איבערצייגונגען, ער איז אוועק איינער אליין. 4 בעגינען האבען מיר מיט שניידערן בעשלאסען אויך צו גיין. געגאנגען אין געדיכטען שניי און געבלאנדזשעט. מיט איינמאל בעמערקן מיר פון ווייטענס דייטשישע פאטרולען. זיי האבען אונז, צו אונזער מזל, נישט בעמערקט, און מיר האבען שוין געכומען לויפען צוריק צום זעלבען דארף, פון וואנעט מיר זיינען ארויס. ערשט 7 אין דער פרי זיינען מיר מיט אונזער קוכנע אנגעקומען אין אונזער טייל. בענצקע ראשקעס איז דארט ניט געווען... יהי זכרו ברוך.

ה.

אונזער יאנעווער בערקע איקאר האט זיך דערדינט ביז צום עלטסטען לייטענאנט. אין זיין ראטע בין איך נישט געווען. צופעליג האב איך זיך מיט איהם געטראפען אין אונזער רעזערוו־פאלק אין באלאכנא. ער איז דארט אנגעקומען פון שפיטאל, איך אויך. אין יוני 1943 זיינען מיר געפארען צוזאמען צוריק אויפ'ן פראנט אונטער זיין אנפירונג. ער ווערט גיך בעליבט ביי די סאלדאטען, און יעדער איינער וויל קעמפען אויפן פראנט אין זיין ראטע. קומענדיג אבער אויפן פראנט ווערען מיר פונאנדערגעטיילט און מעהר איז נישט געווען בעשערט איהם צו זעהן... ער האט נישט דערלעבט דעם זיג און די בעפרייאונג פון זיין היים אין יאנעווע... יהי זכרו ברוך.

ו.

מען ברענגט מיר צופירען א פערוואונדעטען פון פראנט אין האספיטאל פון דער שטאט יעלעץ. גלייך הייב איך אן צו זוכען, אפשר זיינען דא דא יאנעווער. צו מיין גרויס פרייד האב איך געפונען שלמה קאנאוויץ. שטענדיג זיינען מיר געווען צוזאמען, און די מייסטע געשפרעכען זיינען געווען, ווי פארשטענדליך, וועגען יאנעווע. מיר האבען זיך דערמאנט אלערליי עפיזאדען, געטראכט וועגען דעם גורל פון די איבערגעבליבענע, וואהין זענען זיי אלע, צו זיי לעבען? דאס איז פארגעקומען אין אזא צייט, ווען איבער דער שטאט יעלעץ אין אונזער האספיטאל זיינען טאג און נאכט געפלויגען פאשיסטישע עראפלאנען און געווארפען באמבעס. א מאנאט צייט זיינען מיר געווען צוזאמען. מיין ראנע האט זיך פערהיילט, איך פאר ווידער צום פראנט. מיר געזעגענען זיך מיט איהם מיט טרערען אין די אויגען, און ווינשען איינער דעם צווייטען זיך צו טרעפען ווידער נאכ'ן זיג אין אונזער היימישער יאנעווע (קאנאוויץ לעבט היינט צו טאג אין ווילנע).

ז.

איך ליג ווידער אין שפיטאל אין דער שטאט איוואנאווא. א וואך פאר דעם 21 יולי 1944 גייט אריין צו מיר דער קאמיסאר פון האספיטאל און זאגט מיר: „איהר זייט דער איינציגער פון ליטע. ביי אונז איז א טראדיציע אז מיר פייערן די דאטעס פון אנשלוס צום סאוויעטישען פערבאנד פון יעדער באלטישע רעספובליק. אזוי ווי דעם 21/7 איז פארגעקומען אייער אנשלוס, וויל איך אז איהר זאלט ארויסטרעטען און דערציילען וועגען דעם טאג. דערנאך וועט פארקומען איין קאנצערט. מיין ענטפער איז, אז ליידער בין איך קיין רעדנער, נאר צום קאנצערט זאג איך צו צוצוגרייטען עטליכע ליטווישע פאלקס־לידער, וואס איך וועל שפילען אויף דער מאנדאלינע. די פייערונג איז פארגעקומען אין שפיטאל, נאך דער רעדע פון קאמיסאר ווערט געמעלדעט, אז איינער פון ליטע וועט אויפטרעטען און שפילען ליטווישע פאלקס־לידער. איך שפיל אפאפיורי פון ליטווישע פאלקס־לידער. מען אפלאדירט מיר, און דער קאמיסאר בעט מיך נאך שפילען אלס צוגאב. מעהר האב איך ניט צוגעגרייט, אבער איך מעלדע, אז איך וועל שפילען א אידישען טאנץ, א הארא. נאך קינמאל אין מיין לעבען האב איך נישט געשפילט מיט אזא ווארעמקייט און עקסטאז ווי דאסמאל. די סטרונעס פון דער מאנדאלינע האבען געציטערט און א טרער האט זיך באוויזען אין מיינע אויגען, און אלס סאטיספאקציע — שטורמישע אפלאדיסמענטען...

צבי לעווין

א קורצער באריכט

מיין טעטיקייט אין קאָוונער געטאָ אין פעריאָד (1941—1944) פון דער דייטשישער אָקופּאַציע אין ליטע

אין דעקאַבער 1941 האָב איך לויט מיין אייגענער איניציאַטיוו אָרגאַניזירט אין געטאָ א געהיימע טרעפונג מיט א פאָרטרעטער פון דער אונטערערדישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי פון געטאָ (געלפּערין). אויף דער דאָזיקער טרעפונג איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פון דער פאַראייניקטער אונטערערדישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע פון קאָוונער געטאָ, וועמענס מיט־גלידער זיינען געווען ציוניסטן און קאָמוניסטן.

אין פאַרלויף פון פעריאָד 1942—1944 בין איך געווען איינער פון די אָנפירנדיקע מיטגלידער פון דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע. איך האָב פּערזענלעך אויסגעפּילט פאָלגענדע פונקציעס:

1) לויט מיין איניציאַטיוו איז אין אָנפאַנג 1942־טן יאָר אין קעלער פון געטאָ־אַפּטייק אויפגעשטעלט געוואָרן א ראַדיאָ־אויפנעמער, וועלכער האָט געאַרבעט נור אויף נאַאושניקעס. אין פאַרלויף פון געטאָ־פּעריאָד זיינען דורך דעם ראַדיאָ־אַפּאַראַט אויפגענומען געוואָרן באַריכטן פון די פראָנטן, וועלכע זיינען פאַרשריבן, פאַרמערט און געהיים פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די מיטגלידער פון דער געהיימער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און באַפעלקערונג פון געטאָ.

אַן אַקטיוון אָנטייל ביים פאַרשפּרייטן די ראַדיאָ־באַריכטן האָט אויסגעפירט מיין פאָטער חיים ע"ה, וועלכער איז פאַרברענט געוואָרן אין א מאַלינע בעת דער ליקווידאַציע פון קאָוונער געטאָ.

2) איך האָב אַקטיוו אָנטייל גענומען אין דער מאָביליזאַציע פון דער ציוניסטישער יוגנט אין געטאָ, מיטן ציל זיי צו טראַנספּאָרטירן אין די פּאַרטיזאַנער־לאַגערן אין די וועלדער.

3) איך האָב אָנגעפירט מיט דער זאַמל־אַקציע פון געלט־מיטלען און ווערט זאַכן אין געטאָ און אויסערן געטאָ, פאַר וואָס עס איז אונלעגאַל דערראַבערט געוואָרן געווער.

4) איך האָב גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער אָרגאַניזירונג פון דערראַבערן געווער אויסערהאַלב פון געטאָ און האָב אָפּטמאָל אַריינגעטראָגן געווער אין געטאָ פּערזענלעך.

5) לויט מיין איניציאַטיוו האָט דער לייטער פון די גרויסע געטאָ־ווערקשטאַטן סעגאַלסאָן אָרגאַניזירט א גרופּע פאַרטרויאונגס־לייט, וועלכע האָבן איבערגעגעבן די אידישע פּאַרטיזאַנער

געגנבעטע שינעלן, שטיוול, וועש און אנדערע מיליטערישע באקליידונגען, וועלכע זיינען אויסגעפערטיקט געווארן פון די אידישע געטא בעלי־מלאכות פאר דער ווערמאכט.

6) איך בין געווען דער פארטרויליכער פארבינדונגס־מאן צווישן דער אנפירונג פון ווידערשטאנדס־ארגאניזאציע און לייטונג פון דער אידישער געטא־אדמיניסטראציע, וועלכע האט געהיים מיט פילעס געהאלפן די פארטיזאנער־באוועגונג פון קאוונער געטא.

7) איך בין געווען אין א שטענדיקן קאנטאקט מיטן אונטערערדישן „מצוק" (מרכז ציוני ויליאמפולה קאונס) און האב געהאלפן יוגענטליכע פון דער דאזיקער ארגאניזאציע אריבערשיקן אין די פארטיזאנען־לאגערן.

8) די גרופע אידישע פארטיזאנער, וועלכע זיינען דעם 25־טן דעקאבער 1943 אנטלאפן פון 9־טן פארט און האבן זיך אויסבאהאלטן אין קאוונער געטא, האב איך טיילווייז באזארגט מיט פיסטאלעטן. גלייכצייטיק האב איך באגראבן און אויסבאהאלטן א מעטאל־קעסטל מיט גאלדענע ציינער, וואס זיינען ארויסגעריסן געווארן פון די געהרגעטע אידן אויפן 9־טן פארט, וועלכע די פארטיזאנער האבן מיטגענומען מיט זיך ביים אנטלויפן. נאך דער באפרייאונג פון קאוונע זיינען די גאלדענע ציינער דורך מיר איבערגעגעבן געווארן דער אויגן־דאקטארין קוטארגענע, וועלכע איז צו יענער צייט געשטאנען בראש פון א קאמיטעט צו העלפן געראטעוועטע אידן פון דער דייטשישער אקופאציע.

9) איך האב דורך דער לאגער־אדמיניסטראציע אוועקגעשטעלט אויף פירנדיקע פאסטנס אין דער געטא־פאליציי אייגענע פארטרויאונגס־מענשן, וועלכע האבן אויסגעפילט אלע אנווייזונגען פון דער פאראייניקטער אונטערערדישער קאמפס־ארגאניזאציע און „מצוק" און האבן סאבאטירט די באפעלן פון די דייטשן.

איינער פון אזעלכע פאליציי־פונקציאנערן איז געווען יודל זופאוויץ פון יאנעווע, וועלכער האט צוזאמען מיט די ציוניסטן משה לעווין און איקא גרינבערג פון דער געטא־פאליציי געהאלפן די אידישע פארטיזאנער פארלאזן דעם געטא און אריבערטראגן געווער דורכן געטא־צוים.

יודל זופאוויץ איז צוזאמען מיט א גרופע אידישע פאליציסטן פאטריאטן דערשאסן געווארן אויפן 9־טן פארט דורכן טרויעריג „בארימטן" אידן־מערדער קיטל. עדי־ראייה האבן דערציילט, אז יודל זופאוויץ האט זיך געהאלטן ביזן לעצטן מאמענט העלדיש און ער האט דערמוטיקט זיינע איבעריקע חברים, וועלכע האבן דערוווארט דעם טויט.

10) ענדע מארט 1944, נאכדעם ווי געסטאפא האט דורך פראוואקאטארן זיך דערוואוסט וועגן מיין געשפילטע ראל אין געטא, זיינען אין עלטעסטן ראט פון געטא ארייננעפאלן א גרופע געסטאפיסטן בראש מיטן בארימטן אידן־מערדער קיטל און האבן געפאדערט מיר ארויסגעבן.

מיט דער הילף פון דער אונטערערדישער קאמפס־ארגאניזאציע בין איך ארויסגעפירט געווארן פון געטא און בין אויסבאהאלטן געווארן אין געהיימע וואהנונגען און מאלינעס פון דער קאמפס־ארגאניזאציע.

ווי עס דערציילן געוועזענע אידישע מיטגלידער פון דער געטא־אדמיניסטראציע, האט קיטל ביזן לעצטן טאג מיך געזוכט, אנרופנדיק מיך לעווין דער „באנדן־פירער".

24.1.1971

אפרים זילבערמאן

געהיימע פאסט אין קאָוונער געטא

נאך דער ריי אקציעס אין קאָוונער געטא, הארבסט 1941, וואס האבן זיך אפגעשלאסן מיט דער גרויסער אקציע (28. 10), האט זיך דאס לעבן דא גענומען עטוואס איינשטעלן. א סך יידן אין געטא האבן דאן גענומען ווערן שרעקלעך אומרואיק וועגן דעם גורל פון זייערע נאענטסטע מישפחה־אנגעהעריקע אין די געטאס פון ווילנע און שאוול. אויך פון דארט זיינען אנגעקומען ידיעות וועגן ענלעכע אקציעס. גענויערס האט מען אבער ניט געקאנט דערגיין, ווייל דער פאסט־פארקער איז געווען פאר יידן שטרענג פארבאטן. פון צייט צו צייט פלעגן נאך אנקומען פארשפעטיקטע און ניט־קאנטראלירטע ידיעות וועגן אקציעס אדער אנדערע רציחות. דער עלטעסטנראט פון קאָוונער געטא האט גענומען זוכן וועגן צו פארבינדן זיך מיט די יידן פון די אנדערע שטעט, און אין דער ערשטער ריי מיט ווילנע און שאוול. דאס איז אבער אין יענער צייט געווען ניט פון די לייכטע זאכן און דערצו פארבונדן מיט געפערליכער סכנה.

צו יענער צייט האב איך געארבעט אין דער ארבעטס־קאמאנדע וואס האט זיך גערופן „באן־מייסטעריי". די קאלאנע איז געווען באשעפטיקט ביים בויען באראקעס און ביי אנדערע שווארצע ארבעט ביים קאָוונער וואקזאל. קומענדיק איין טאג פון דער ארבעט, האט מיר געשיקט רופן דער גענעראל־סעקרעטאר פון עלטעסטנראט אין יענער צייט, אדוו׳ ישראל בערנשטיין. ער האט מיר אויפגעקלערט דעם וויכטיקן ענין פון ארגאניזירן אן אומלעגאלן פאסט־פארקער פון געטא מיט די יידן פון אנדערע שטעט. און אזוי ווי איך ארבעט ביים קאָוונער וואקזאל, זאל איך זען צו פארבינדן זיך מיט א צוטרויליכן באן־באאמטן, וועלכער זאל די בריוו פון קאָוונער געטא אריבערפירן אין ווילנער און שאוולער געטא, און אויך ברענגען צוריק פון דארט די פאסט. איך האב צוגעזאגט דעם גענעראל־סעקרעטאר זיך צו פאראינטערעסירן מיט דעם ענין און זען ווי צום שנעלסטן צו שאפן די פארבינדונג.

א מאנאט צייט האט געדויערט ביז איך האב אויסגעפונען אן ערנטלעכן און פארטרויליכן אייזנבאנער, וועלכער האט זיך אונטערגענומען יעדע 10 טעג אפצופירן די פאסט און אויך ברענגען צוריק די פאסט. מיט דער פריידיקער בשורה בין איך געקומען אין עלטעסטנראט און מיטגעטיילט, אז פון מיין זייט איז שוין די זאך ארגאניזירט און מען זאל צוגרייטן בריוו פאר ווילנער און שאוולער געטא. און אזוי האט זיך אין דעצעמבער 1941 אנגעהויבן אין קאָוונער געטא דער ערשטער אומלעגאלער פאסט־פארקער.

איך האב באקומען אין עלטעסטנראט די ערשטע צוויי קליינע פאקעטן בריוו פאר ווילנער און שאוולער געטא. אין די פאקעטן זיינען געווען בריוו צו די דארטיקע עלטעסטנראטן, ווי אויך בריוו צו פריוואטע פערזאנען. גייענדיק מיט מיין בריגאדע אויף מארגן צו דער ארבעט, האב איך די בריוו ביי זיך גוט באהאלטן, אדער ווי מען האט אין געטא געזאגט „פארמאלינעוועט", און געגאנגען צום וואקזאל מיט א שטאלצן געפיל, אז היינט טו איך א וויכטיקע ארבעט, א כלל־זאך, וואס קאן אמאל ברענגען נוצן דער גאנצער געטא. פונקט 12 א זייגער בייטאג האב איך זיך געטראפן מיטן אייזנבאנער, ווי עס איז געווען אפגערעדט. איך האב אים איבערגעגעבן די צוויי פאקעטן און האב מיט אים אפגערעדט, אז אין 10 טעג ארום ברענגט ער פאסט צוריק.

מיט אומגעדולד האב איך שוין געווארט אויף דעם טאג, ווען דער אייזנבאנער האט מיר געזאלט ברענגען די ערשטע פאסט פון ווילנער און שאוולער געטא. און טאקע, צום באשטימטן טאג און שעה איז צו מיר צוגעקומען דער אייזנבאנער און אין גרויס שרעק אויף שנעל מיר איבערגעגעבן עטלעכע בריוו פון שאוולער געטא און א פאקעט בריוו פון ווילנער געטא. דערביי האט ער מיר געזאגט, אז אויף שאוול וועט ער צוליב טעכנישע שוועריקייטן מער ניט

קענען פירן די פאסט; אויף דער קומענדיקער וואך זאל איך פאר אים צוגרייטן פאסט נאר פאר ווילנער געטא. איך האב זיך שוין קוים דערוואַרט די ארבעט זאל זיך ענדיקן. א צופרידענער בין איך מיט דער קאמאנדע געגאנגען צוריק אין געטא. איך טראג צו אונדז די ערשטע פאסט פון ווילנער געטא און שאוולער געטא!

קומענדיק אין געטא בין איך גלייך אוועק אין עלטסטנראט און איבערגעגעבן די פאסט דעם אדוו׳ י. בערנשטיין. איך האב אים אויך געזאגט אויף ווען מען דארף צוגרייטן ווידער פאסט.

מיט די ענינים פון פאסט אין געטא האבן אנגעפירט: דער גענעראל־סעקרעטאר פון עלטעסטנראט אדוו׳ י. בערנשטיין, דער לייטער פון מעטריקאציע אין געטא אדוו׳ חייקין און נאך אן אנגעשטעלטער פון עלטעסטנראט, יוטער. 6 חדשים צייט האט אנגעהאלטן די אומלעגאלע פאסט צווישן קאוונער און ווילנער געטא. די ארבעט האט גוט געקלאפט, און אויך דער אייזנבאנער איז די גאנצע צייט געווען פינקטלעך ווי א זייגער.

איין טאג, ווען איך האב פארן אייזנבאנער, ווי עס איז צווישן אונדז באשטימט געווען, מיטגעבראכט א צוגעגרייטן פאקעט מיט בריוו פאר ווילנער געטא — איז ער צו מיין פאר־וואונדערונג ניט געקומען. איך האב באשלאסן די בריוו צוריק אין געטא ניט צו טראגן, ווייל ביים געטא־טויער פלעגן פארנאכט, ווען די בריגאדעס קומען צוריק פון דער ארבעט, אפט פארקומען שטרענגע רעוויזיעס פון די דייטשע פאסטנס. איך האב דעם פאקעט בריוו באהאלטן אין גאראזש, וואו איך האב געארבעט, און געהאפט אז אפשר וועט מארגן קומען דער אייזנבאנער. און אויפן אנדערן טאג, ווען איך בין געקומען צו דער ארבעט, איז טאקע דער אייזנבאנער געקומען. ווען איך בין אבער געגאנגען נעמען דעם באהאלטענעם פאקעט, האב איך די בריוו שוין ניט געפונען.

א פארצווייפלטער בין איך פארנאכט געקומען אין געטא און דערציילט אין עלטעסטנראט, אז עס איז פארשוונדן געווארן דער פאקעט בריוו, וואס איך האב באהאלטן אין גאראזש. שווער האט אפגעזיפצט אדוו׳ י. בערנשטיין און האט געזאגט: „מען דארף אפווארטען א פאר טעג, און מען וועט זען וואס עס וועט זיין״. און ער האט זיך באמיט מיך צו בארואיקן. אויפן צווייטן טאג, ווען איך בין געקומען אין געטא צוריק פון דער ארבעט און נאך ניט באוויזן עטוואס זיך אפצורוען, איז צו מיר געקומען א יידישער פאליציסט און געמאלדן, אז איך ווער גערופן פון סערעבראוויטשן. יוסף כספי־סערעבראוויטש איז געווען דער איינציקער קאוונער ייד, וואס האט אפן געארבעט אלס געשטאפא־אגענט; ער איז אויך געווען דער באפעלסהאבער איבער דער יידישער געטא־פאליציי און האט אויך געהאט אן אויפנעם־קאבינעט אין געטא.

פאר מיר איז גלייך קלאר געווארן, אז דער פאקעט בריוו איז אריינגעפאלן אין די הענט פון געשטאפא. ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, האט דאס דעם פאקעט אין גאראזש געפונען א דייטשער שאפער און עס איבערגעגעבן דעם שעף פון באנהאף־פאליציי און יענער האט די בריוו איבערגעשיקט גלייך אין געשטאפא...

ווען איך בין אריין אין קאבינעט צו סערעבראוויטשן, האב איך גלייך באמערקט, אז אויף זיין שרייב־טיש ליגן די ווילנער בריוו. סערעבראוויטש ווענדט זיך גלייך צו מיר מיט דער פראגע, צי האב איך די בריוו באהאלטן אין גאראזש ווו איך ארבעט: „יא״, איז געווען מיין ענטפער. דאן מעלדעט מיר סערעבראוויטש: איך האב א באפעל אייך צו ארעסטירן, און אויך דער עלטעסטנראט וועט ארעסטירט ווערן, פארן פארנעמען זיך מיט אומלעגאלער ארבעט אין געטא. איך — זאגט שטאלץ סערעבראוויטש — האב שוין אנטדעקט דעם גאנצן אומלעגאלן פאסט־פארקער אין געטא.

איך האב דעם יידישן געשטאפא־אגענט געענטפערט, אז די פאסט איז מיין אייגענע איני־ציאטיוו, און דער אינהאלט פון די בריוו איז אלץ פון ריינע פאמיליען־אנגעלעגנהייטן; איך האב נאר געוואלט פארשאפן די אומגליקלעכע יידן א ביסל פרייד, זיי זאלן קענען באקומען א גרוס פון זייערע נאענטסטע מישפחה־מיטגלידער. און אויב איר וועט מיך ארעסטירן — האב איך געענדיקט מיינע רייד — וועל איך שוין געוויס מער ניט זען מיין פרוי מיט מיין איינציקן קינד.

מיינע רייד האבן דאך אויף דעם יידישן געשטאפא־מאן געמאכט א שטיקל איינדרוק, וואס איז אויך געווען צו מערקן אויף זיין פנים. און ער האט מיר געלאסן געזאגט: „וואס איך וועל קענען, וועל איך אייך פארלייכטערן. איך ווייס, אז שולדיק איז נאר דער עלטעסטנראט. עס טוט מיר אויך לייד וועגן אייער פרוי און קינד, איך קען אבער ניט ענדערן דעם באפעל פון געשטאפא, איך מוז אייך ארעסטירן און מארגן אפפירן אין געשטאפא".

מען האט מיך גלייך ארייננעפירט אין אן ארעסט־צימער, און אין א פאר שעה ארום האט מיך א יידישער פאליציסט אפגעפירט אין עלטעסטנראט. דארט האב איך געטראפן אן אויסעראָרדנטלעכע זיצונג פון גאנצן עלטעסטנראט בראש מיטן פארזיצער ד"ר עלקעס. דא איז אויך געווען סערעבראוויטש, וועלכער האט אפגענומען פון עלטעסטנראט א שריפטלעכע דערקלערונג פאר געשטאפא וועגן דעם גאנצן ענין מיט די בריוו. איך מוז דערביי זאגן, אז דער געשטאפא־אגענט סערעבראוויטש האט זיך צו דער זאך באצויגן מיט א יידיש הארץ. — די בעראטונג האט זיך פארצויגן ביז 5 אזייגער באגינען. כדי צו פארלייכטערן דעם גאנצן הארבן ענין און אויך כדי אויסצומיידן איבעריקע אומשולדיקע קרבנות, האב איך אלץ גענומען אויף זיך. עס איז אויפגעשטעלט געווארן א שריפטלעכע אויפקלערונג פאר געשטאפא, אז איך האב פון מיין אייגענער איניציאטיוו געזאמלט און אפגעשיקט די בריוו אין ווילנער געטא און אז דער עלטעסטנראט האט פון דעם גארניט געוואוסט.

נאך דער בעראטונג איז צוגעגאנגען צו מיר ד"ר עלקעס און דריקנדיק מיין האנט צו מיר געזאגט: „איר האט געלייסטעט א הייליקע ארבעט פאר דער געטא, און מיט אייער באשטעטיקן די שריפטלעכע אויפקלערונגען פון עלטעסטנראט האט איר ווירדיק און שטאלץ געהאנדלט. אלץ וואס וועט זיין אין מיין כוח וועל איך טאן פאר אייך". — זיך אפגעזעגנט מיט אלעמען, האט מיך דער יידישער פאליציסט צוריק אפגעפירט אין ארעסט־צימער, און פון דארטן האט מיך גלייך אין דער פרי א ליטווישער פאליציסט אפגעפירט אין געשטאפא. ארויספירנדיק מיך פון געטא האב איך געהאט דאס געפיל, אז איך וועל שוין מיין פאמיליע און אויך די געטא מער ניט אנזען.

ווען מען האט מיך געבראכט אין געשטאפא און אריינגעפירט אין א קאבינעט, האב איך דערזען, אז ביים שרייב־טיש זיצט ראוקא, דער באקאנטער געשטאפא־מערדער פון קאָוונער געטא. אין קאבינעט איז אויך געווען סערעבראוויטש. ער האט זיך געווענדט צו ראוקאן און געזאגט, אנווייזנדיק אויף מיר, אז דאס איז דער ייד פון די בריוו. ראוקא האט אויף מיר א קוק געגעבן מיט זיינע מערדערישע אויגן און געזאגט: „דאס ביסטו, דער בארימטער בריוו־טרעגער?" איך האב אויף דער פראגע ניט געענטפערט. ראוקא האט מער מיט מיר ניט גערעדט און באפוילן גלייך אויסשרייבן אן ארדער און געהייסן דעם זעלבן ליטווישן פאליציסט צו אפפירן מיך אין געלער טורמע, אויף מיצקעוויטש גאס. סערעבראוויטש האט אויף מיר געגעבן א רחמנותדיקן קוק און איז ארויין אין א צווייטן צימער.

אין א האלבער שעה ארום בין איך שוין געזעסן אין קאמער 54 פון געלער טורמע. דא האב איך זיך געטראפן מיט נאך פינף יידן. זיי האבן מיר גלייך דערציילט, אז כמעט יעדע 10 טעג קומט פאר אין טורמע א „רייניקונג" אויף יידישע ארעסטירטע, וועלכע מען פירט אפ אויפן ניינטן פארט, און זעלטן ווען א יידישער ארעסטירטער האט געליק מען זאל אים צוריקשיקן אין געטא. די מיטטיילונגען פון די יידן האבן מיין שטימונג ניט פארבעסערט. — די 5 יידישע ארעסטירטע זיינען געווען זייער נידערשלאגן און פארהונגערט. די יידישע ארעסטירטע פלעגן באקומען א קלענערע שפייז־צוטיילונג. אויך איז געווען פאר יידישע ארעסטירטע פארבאטן צו באקומען שפייז־פאקעטן, וואס איז געווען דערלויבט פאר ניט־יידן.

די ערשטע נאכט אין תפיסה איז פאר מיר געווען א שלאפלאזע; אין געדאנקען זיינען אויפגעשוומען דערינערונגען, וויפיל מאל איך האב שוין געזען דעם טויט פאר די אויגן זינט די דייטשן האבן פארנומען קאָוונע, די אלע אקציעס וואס איך האב דורכגעמאכט אין געטא. איצט האב איך אבער געהאט א געפיל, אז מער קיין ניסים פאר מיר קענען ניט פאסירן. איך

האב ניט געגלייבט, אז דער עלטעסטנראט וועט קענען וואס פאר מיר פועלן ביי די געשטאפּא־מערדערס.

אויפן צווייטן טאג פארנאכט האט זיך געעפנט די שווערע אייזערנע טיר פון אונדזער קאמער, און ווי דערשטוינט בין איך געווען, אז מען האט אריינגעפירט צו אונדז דעם אדוואקאט בערנשטיין, אדוו' חייקין און יוסערן, אונדזער באגעגעניש איז געווען א ריר־נדיקע. איך האב אבער באלד פארשטאנען אז מיטן ארעסטירן די דריי איז דער ענין געווארן ערנסטער און קאמפליצירטער. דער איינציקער וואס איז געווען ביים מוט איז געווען בערנשטיין, וועלכער האט פיל געשטעלט אויף דער פערזאן פון ד"ר עלקעס, וואס האט געזאלט אויף מארגן גיין אין שטאט מיט אן אינטערווענץ צום קאוונער געשטאפּא־שעף יעגער וועגן אונדזער ענין. מיר האבן שטארק געגלייבט, אז ד"ר עלקעס האט א השפעה אויפן געשטאפּא־שעף. צי וועט אבער ד"ר עלקעס וואס אויפטאן וועגן דעם שווערן ענין, האבן מיר אין דעם געצווייפלט.

אכט טעג זיינען פארביי אין טורמע. אין אונדזער קאמער זיינען פאר דער צייט קיין נייע יידישע ארעסטירטע ניט צוגעקומען. פון די פינף ארעסטירטע יידן, וועלכע איך האב געפונען אין קאמער, האט מען אויפן זיבעטן טאג דריי ארויסגעפירט. געזאגט האט דער אויפזעער, אז זיי ווערן גערופן צום געשטאפּא־אויספארשער. צוריק זיינען זיי אבער ניט געבראכט געווארן, און אויך שפעטער האט מען פון זיי ניט געהערט. מיר, די איבעריקע 6 יידן, זיינען פארבליבן אין קאמער; 6 אידישע ארעסטאנטן מיט געלע לאטעס. מיט שרעק דערווארטן מיר די „רייניקונג", וואס לויט דער אויסרעכענונג פון די יידישע ארעסטירטע און די ליטווישע טורמע־אויפזעערס דארף שוין אזא באלד פארקומען. ביי יעדן שארך פון טיר האבן מיר געמיינט, אז די „רייניקונג" קומט שוין. און טאקע גראד אין איינעם פון די טעג, ווען מיר האבן שוין געווארט אויפן יום־הדין, האט א טורמע־אויפזעער מיר דערלאנגט א קליין צעטעלע און געהייסן איבערלייענען און גלייך פארניכטן. מיט ציטערנדיקע הענט האב איך אויפגעוויקלט דאס צעטעלע און איבערגעלייענט: „זייט רואיק, מען טוט אלץ פאר אייך, עס איז דא א האפענונג, אז איר וועט אלע פיר צוריקקומען אין געטא". און אז די פאר טעג אין קאמער זיינען פארביי אן א „זויבערונג", האבן מיר אנגעפאנגען צו האפן, אז אפשר וועט ווידער פאסירן א נס.

עס זיינען פארביי שווערע 30 טעג אין קאמער, קיין וועלכע נייע ידיעה וועגן אונדזער גורל האבן מיר ניט. נאר אט עפנט זיך לאנגזאם די שווערע טיר און דער אויפזעער רופט אויס פון א צעטל די נעמען פון אונדזערע פיר, ער באפעלט מיר זאלן מיטנעמען אונדזערע זאכן און גיין נאך אים. דאס הארץ האט א ציטער געטאן. מיר שטייען שוין אין לאנגן טורמע־קארידאר. איך פרעג דעם אויפזעער: „וואו פירט מען אונדז?". „איך ווייס ניט" — איז געווען זיין שטרענגער ענטפער. ווען מיר זיינען אבער אריין אין טורמע־קאנצעלאריע, האט אונדז א באאמטער געמאלדן, אז מיר וועלן היינט צוריקקערן אין געטא.

מיט טרערן אין די אויגן האבן מיר זיך אלע פיר געקושט. אלע אין דעם מאמענט האבן מיר געפילט, אז די געטא אין סלאבאדקע הינטערן גערדיכטן שטעכל־דראט — איז פאר אונדז די פרייהייט.

איבערגעדרוקט פון „פון לעצטן חורבן", מינכען, דעצעמבער 1948
רעדאגירט ביי י. קאפלאן

יצחק

צוויי גוטע פריינד

צום אנדענק פון **גרינבלאט** און **שאלטופער**, מיט וועמען איך האב געארבעט צוזאמען אין פאבריק „קמח" פון 1925 ביז 1940, און וועלכע האבן ביידע דארטן געלעבט.

גרינבלאטן האב איך געטראפן אין 1957 אין ווילנע, ווען איך האב דארט בעזוכט, קומענדיג פון דער שטאט פרונזע. ער האט געארבעט אלס מעכאניקער אין א גרויסן מילך־זאוואד. אט וואס ער האט מיר דער־ציילט וועגן דעם לעצטן טאג אין יאנעווע.

שוין זונטאג דעם 22־טן יוני 1941 האט יונה שאלטופער בעשלאסן צו פערלאזן יא־נעווע און זיך פאראייניגן מיט זיינע עלטערן, וואס האבן געלעבט אין דער קליינער שטע־טעלע וויסאקי־דוואר. ער האט זיך צוזאמענ־גערעדט מיט א רוסישן פויער פון דארף שפינאני, אז ער וועט אים מיט א פור אפפירן נאך דארטן. ווי ער האט זיך שפעטער דער־וואוסט, האט דער פויער אים באפאלן אונ־טערוועגס, דורכפארנדיג א גרויסן וואלד, „די בודעס", קאלטבלוטיג און מערדערליך אוועקגעהרגעט און בערויבט זיין ביסל געלד און פארמעגן.

גרינבלאט האט בעשלאסן זיך אויסצובע־האלטן ביי א גוט בעקאנטן פויער, זיינעם א כלומר'שטן פריינד פון יענער זייט וויליע ביים דארף סקארולי, פעטראסעוויץ. ווען ער איז דארטן געקומען, האט ער אים דערציילט זיין וואונש. פעטראסעוויץ האט וועגן אויס־בעהאלטן גארנישט גערעדט, נאר געגעבן אים אנצוהערן, אז אייגענטליך דארף ער פארן טויט נישט מורא האבן; דאס ערשיסן, האט ער געגעבן אנצוהערן, געדויערט א מינוט. דערהערנדיג די „קלוגע" רייד פון זיין פריינד דעם פויער, האט ער זאפארט בעשלאסן אים צו פארלאזן.

ער איז ארויס און געגאנגען מיטן ברעג פון ווילע צו דער ריכטונג צו ווילנע. דריי טעג האט געדויערט דער מארש. בייטאג פלעגט ער זיך אויסבעהאלטן אין די גע־דיכטע וויצקעס ביים ברעג פון טייך און ביינאכט פלעגט ער גיין. דער הונגער האט אים בעאומרוהיגט, און ער פלעגט פרובירן בייטאג ארויסגיין, זעענדיג מענשן, און בעטן וואס צום עסן.

צוויי מאל האט ער אנגעטראפן אויף מענער, וועלכע האבן אים כלומרשט געוואלט העלפן און געגאנגען ברייננען פראדוקטן. ער האט זיי חושד געווען, נאכדעם ווי זיי האבן זיך פערזאמט, אז זיי גייען עס איבערגעבן וועגן אים און איז שנעל אנטלאפן. איין עלטערע פרוי אויפן וועג האט אים אויסגעהאלפן און געבראכט א גאנצן קארב מיט אלערליי פראדוקטן, און דאמיט האט ער געקענט פאר־זעצן דעם וועג.

אויפן דריטן טאג, אוונטס, איז ער דער־גאנגען ביז צו א וואסער־מיל ביים ווילע, אומגעפער 20 קילאמעטער פון ווילנע. ווען עס איז פינסטער געווארן און ער האט בא־מערקט, אז אין מיל געפינט זיך נור דער בעל־הבית אליין, איז ער ארויס פון באהעלטעניש, זיך אנגענומען מוט און צוגעגאנגען צום מיל־נער. דאס איז געווען א פאליאק אין עלטער פון 60 יאר און געמאכט מיט זיין אויסערליכ־קייט איין גוטן איינדרוק. ער האט אים דער־ציילט דעם אמת, אז ער איז א איד, קומט פון יאנעווע, פון פאך א מילנער. ער האט אים געבעטן ער זאל אים אויסבאהאלטן פון די דייטשן און ער וועט ארבעטן בא אים אומ־זיסט נור פארן עסן. דער מילנער האט איינ־געשטימט, און מען האט זיך צוזאמענגערעדט, אז ער וועט ארבעטן נור אין דער נאכט־שיכט, דען באטאג קומען פיל פויערים פון דער אומגעבונג, און פיל אויגן קענען אמאל שאדן. זיין אויסזען איז געווען ענליך צו איין ארישן, דען ער איז געווען בלאנד און געהאט בלויע אויגן, אבער צו ריזיקירן און ארבעטן בייטאג האבן זיי באשלאסן נישט צו וואגן.

ביי דעם פאליאק האט ער זיך אויסבע־האלטן ביז איבער 3 יאר. ביינאכט האט ער געארבעט אין מיל און בייטאג פלעגט ער שלאפן. צוזאמען מיטן פאליאק האבן זיי אויסגעגראבן א גרוב, א זעמליאנקע, טיף אין דער ערד אונטער דעם קאנאל, וואס פירט דאס וואסער צום גרויסן ראד. דא, אין דער פינסטערער און פייכטער גרוב, פלעגט ער שלאפן און זיצן ביזן אנקומען פון דער נאכט און קענען כאפן פרישע לופט ביי דער נאכט־שיכט. ער האט דערציילט, אז גרויסע פאצוקעס האבן זיך צו אים צוגעוויינט און ער צו זיי. ער פלעגט שלאפן און זיי לעבן אים, אום זיך צו ווארעמען.

דער פאליאק האט געהאט 3 זין און אלע זיינען געווען אין די וועלדער אלס פארטי־זאנער, וואס האבן געקעמפט פאר פוילן. דער פאטער האט זיי דעם אמת נישט דערציילט, דען ער האט זיי נישט אנגעטרויט. אייניגע מאל זיינען דייטשישע ס.ס. לייט געקומען ביינאכט, אום צו פארפאלגן פארטיזאנער און ער האט געמוזט זיך אויסבעהאלטן.

ווען די רוסן זיינען געקומען, האט ער דעם מילנער פארלאזן און אריבער אין שטאט. ווי אונערטרעגליך זיינען זיינע בעדינגונגען נישט געווען, פערדאנקט ער זיין לעבן אט דעם פאליאק. אין יאר 1966 איז גרינבלאט געשטארבן אין ווילנע מיטן נאטירליכן טויט און אין גוטן עלטער.

יונה שאלטופער און גרינבלאט זיינעןביידע געווען די פארקערפערונג פון ערענטליכקייט און ארבעטסזאמקייט, איבערגעגעבענע מיט־גלידער פון צ״צ־באוועגונג, נאציאנאל גע־שטימט און איבערגעגעבן ארץ־ישראל און דעם אידישן פאלק.

יהי זכרם ברוך!

THE
JEWISH COLONIAL TRUST
(JUEDISCHE COLONIALBANK)
LIMITED.

ORDINARY SHARE CERTIFICATE

CAPITAL £2.000.000

£1 Ordinary Shares

DIVIDED INTO
1.999.900 ORDINARY SHARES of £1 EACH & 100 FOUNDERS SHARES of £1 EACH

№ 50580

Coupons 7–16 issued

This is to Certify that Basche Tartak of ... Russia is the Registered Holder of — one — Ordinary Shares numbered 101139 to ... inclusive in The Jewish Colonial Trust, Juedische Colonialbank Limited, subject to the Memorandum and Articles of Association thereof and that the sum of ONE POUND has been paid up on each of the said Shares.

GIVEN under the Common Seal of the said Company this 3 day of May 1901

SECRETARY.

מניה של אוצר התישבות היהודים משנת 1901 על שם בתיה טרטק (פרלשטיין). ראה עמוד 90.

רשימת הנספים

יהא זכרם של קדושי ינובה

שמור לנצח בדפים אלה

די ליסטע פון די אומגעקומענע

זאל דער אנדענק פון יאנאווער קדושים

זיין פאראייביקט אין דיזע בלעטער

LIST OF THE KILLED

לזכר עולם
לקדושי קהילת
ינובה
(ע"י קובנה ליטא) הי"ד
שנרצחו ונספו ע"י הגרמנים
והליטאים ימ"ש
בשנת תש"א 41,
יום הזכרון
זכרם הקדוש לא ימוש מקרבנו לנצח
ת'נ'צ'ב'ה'
יוצאי ושרידי קהילת ינובה בישראל ובתפוצות

א

אברמוביץ אברהם יצחק
אשתו רבקה
הבן זליג
אשתו ושלוש בנות
הבן וולף
הבת שרה
הבן יענקל
אשתו מלכה
הילדים: חיה
דינה
נחום

אברמסון חיים
אשתו שפרה
הבן אפרים
אשתו רבקה
הילדים: משה
פנינה
הבן יוסף
אשתו שיינה (ענטס)
הבת (של חיים) לאה
ושני ילדים

אברהם דער זאאיקע *

אדלר מאיר
אשתו מוסיה
ושני ילדים

אונטרשץ רחל
הבן משה
אונטרשץ אבר
אשתו ציפורה (קליבנסקי)
הילדים: שמואל
צבי
בן־ציון

אופניצקי לייבה
אשתו שיינה
הבן אבא
אשתו ושני ילדים
הבן עזריאל
אשתו פסיה (דמבו)
ושני ילדים
הבן אליהו
הילדים: איבה
אוריק

אופניצקי צבי
אשתו מלכה (סולסקי)
ושני ילדים

אופניק מרדכי
אשתו פרומה
הבן יעקוב
אשתו רייזל
ושלושה ילדים
הבן בן־ציון
אשתו חיה
הבן אברהם יצחק
אשתו ובנם יוסף

איבנסקי משה
אשתו מינה
הבת נחמה
הבן ראובן

איזראעליטן ברוך
בנותיו: חנה
אסתר

אייזיקוביץ מרדכי
אשתו לאה
ושני בנים

אינטריליגטור חיה
בעלה יוסף
ושני ילדים

איציקוביץ אשר
אשתו מנוחה
ושני ילדים

איציקוביץ גרשון
הבנים: אלתר
יוסף

הבת שרל

איקאר יודל
אשתו
הבת שרה

איקאר יוסף משה
אשתו חנה עטל
הבת חוה

אלטר הקדר (טעפער)
אשתו
הבת חנה
בעלה ושלושה ילדים

ארונסון אלימלך
אשתו רחל
הבן ראובן

ארציק דער ליניק
אשתו

ב

בוז ישראל
אשתו שרל
בנות: ליפשה
מרים
גולדה
יודית
עטל

בוילסקי הירשל
אשתו ברײנה (רייבשטיין)
ושני ילדים

בומש הרופא
אשתו

בורשטיין דויד

בטן איציק
אשתו ושני ילדים

* אנו מתנצלים על כי לא עלה בידנו לגלות את שמותיהם המלאים של אחדים מהנספים, והננו נאלצים לתתם בכינוייהם.

בטן...
אשתו
בתביילה
ושני בנים

בטן זוסיה
אשתו שבע
בנים: אלתר
אברהם

בטן יודל
אשתו ינטל
ושלושה ילדים
סבא יצחק
סבתא ליבה

בלומברג משה
חיה
ירחמיאל
הנה
ילדים: זאו'לה
שלמה'לי

בלין ירמיהו
אשתו טובה
הבן משה

ברון אליעזר
ואשתו רחל (אלתה)
שלום
פסח
והילדים:
חיים
משה

ברון חיים נטל
שמואל
רעיה
אלקה
נחום
רייזל
ברון משה
רייזל
יונה
שמואל

וחיה

ברון הירשקה

ברון חיה

ברון פועה
ובעלה בצלאל

ברון שרה
ובעלה משה

ברון מיכאל
אשתו גסה
הבת אידה

ברון משה
אשתו צביה
ילדים: טייבל
שרה
יעקוב
רייזל

ברונזניק משה
יונה
שושנה
יטה

ברזין יונה
אשתו רחל
ילדים: דבורה
רבקה
יענקל

ברזין יצחק
בנים: נחום אייזיק
מלך

ברזין נחום לייזר
אשתו זלאטה
הבת מרים
בנים: אהרון
ולוקה
ליפקה
ילד

אשת אהרון חיה
ושלושה ילדים

ברזין שמואל יענקל
אשתו צילה
בן יוסף
שני ילדים

ברזניקוב יעקוב
אשתו חיה (ברזין)
בן זלמן
בת איידל

ג

גוטלר שבח
אשתו עטל
הבן נאטל

גולד ברל
אשתן חיה
ילדים: שרה
דויד

גולדמן אבא
אשתו יודית
בן ובת

גולדמן אסתר (אחות נטע)
בעלה לייזר
וארבעה ילדים

גולדמן גיטל
הבת ביילה

גולדמן הירשה
אשתו הנה
וארבעה ילדים

גולדמן יצחק
אשתו רחל (רשקס)

גולדמן ישראל
אשתו ליובה
ושלושה ילדים

גולדמן משה
אשתו יאכע
ושני ילדים

גולדמן נאטל
אשתו בריינה
בן אבא'קה
בת רבקה

גולדשטיין ישראל
אשתו אלטה (כגן)
שלושה בנים ובת

גולדשמיד חיים
אשתו גיטל
הבת דבורה

גולדשמיד חיים שמעון
אשתו שרה
הבת מלכה
בעלה ברל
הבת ציפורה

גולדשמיד...
הבנים: צבי
יצחק
בלה
איטה

גולדשמיד מאיר
הבנות ליבה
צרקה
הבן אליעזר
אשתו בילה (אפתקינה)
הבת חנה

גורביץ מוטל
אשתו פסיה
בנים יצחק
פנחס
בני

גורדון לייבה
אשתו ליבה
הילדים: יוסף

שיינה

גורפיין מנחם מנדל
הבן אשר

גינצבורג דויד
אשתו מלכה
ושתי אחיותיו

גיס מיכאל
בתיה
אברהם

גלברויט...
אשתו חנה
הבנים: שמעון
יוסף

גלז מרדכי
פייגה
ושני ילדים

גלז משה (הכנר)
והוריו

גלז שמשון

גלזר (המיילדת)

גלזר מנדה
הבת חנה פסל
הדודה גיטל

גלינסקי

גלפר זליג
ליבה (דסניק)
ושלושה ילדים

גנס בנימין
אשתו מרים
הבת פרומה
סבא וסבתא

גרבר יצחק אהרון
אשתו מיכלה
הבת יאכה

הבן דויד
אשתו שרה
הבן יוסף

גרודסקי חנה
שיינה
מינה
חיים
פסח
יוסף

גרון שרה
מתלה
חיים

גרוסמן פנחס
אשתו חיה.
הבן אליעזר

גרטנר חנא
אשתו רוחמה (קרוניק)
הילדים: לולה
אפרים

גרינבלט לייבה
אשתו איידל
הבן גדליה

גרינברג אלימלך
אשתו
בת איידל
בן קלמן
בת ריבה
ושני ילדים

ד

דבול אלתר
אשתו איטל
הבת חנה
הבן דויד

דוביאנסקי אליהו
אשתו ויכנה
הילדים:
נתן
ולוקה

ברל
יעקב
דובה

דוביאנסקי חיים
אשתו איידל
הבן מנדל
אשתו הינדה (פרלשטיין)
שני ילדים
ירחמיאל
אשתו מרים (שגנסקי)
שמואל
אשתו רבקה (אטקץ)

דודק...
אשתו
הבת רחל לאה
הבן יוסף
אשתו ושני ילדים

דוידוביץ הירשה
דוסיה
ישראל
רחל
מיכקה

דוידוביץ חנא איציק
אשתו לאה
הילדים: רבקה
ויכנה
חנה
שלמה יעקוב
יוסף

דוידוביץ יחיאל
אשתו לאה
הבן משה צבי

דונט אברהם
אשתו פייגה

דונט מנדל

דייץ מנחם מנדל
אשתו צייטל
הילדים: יוסף חיים

משה
יעקוב
יצחק
פרומה
פרל
טייבה
שרה

דמבו יצחק
אשתו רבקה
הבנים משה
יעקוב

דסניק ריבל
הבן אלימלך
אשתו ושני ילדים

דרוסקין אפרים
אשתו בתיה
הילדים: יוסף
אלקה
רחל

דרוסקין ראובל
אשתו בתיה
הבן יצחק

ה

הוניגמן אפרים
אשתו
בת הנה

היימן שייע לייב

הירשקע דער געלער
הבת פייגע

הנדלר בנצה
אשתו

הרצה הנגר
אשתו אלטה
הבת פסיה

וואלק אברהם יצחק
אשתו בתיה

ו

הילדים: רבקה
משה
יעקוב

ווידצקי מוטל
אשתו עטל
הבנים: ראובן
שלמה

ווילר אלתר

ווינר מנשה
אשתו ז׳ניה
אחותו ציפה לאה
שני ילדים
אחות יודית
בעלה שכנוביץ

וילק פסח
אשתו שרה לאה
הבן מנחם
הבת

ווילקומירסקי מינה
הבן לולה

ויניצקי חנה

ונדר ישראל
הבן שמואל

ונדר מאיר
אשתו פרידה
הבת חיה

ופס הטוחן
אשתו ובן

וולפה אברהם יצחק
אשתו רבקה
הבת אלקה

וולצקובסקי נתן
אשתו שיינה

ז

ז'וכובסקי בילה
ז'וכובסקי שיינה
איטה

ז'וכובסקי מאיר
אשתו חיה (פרלשטיין)
הבת רחל אסתר
הבן נחום

ז'וכובסקי אלתר
אשתו חיה שרה

זופוביץ מאיר
יודל
האם

זילבר אלתר
אשתו
ושלושה ילדים

זילבר פסח
אשתו
הילדים: משה
צבי
שרה

זלונקר שיינה
הבן יצחק
אשתו צביקה (ברזין)
הבנות: חיה
חנה

זלמנוביץ חיים (קפינר)
אשתו
הבן יוסף

זלמנוביץ חיים נחום
אשתו לאה
בנים: יצחק
ראובן
זמקה

זלמנוביץ יקותיאל
אשתו
שני בנים ובת

זלמנוביץ ראובן
אשתו עטל (בטן)
שני ילדים

זנדמן בתיה
פייגה

ז"ק משה
אשתו פייגה
הבת מינה
בעלה אורלוביץ
בת רבקה

זאקס לייבה
אשתו חסיה

ח

חוולס וולף
מרים (נחומוביץ)

חסיד האם
הבן ישראל
הבן אלתר
הבת

חנוך אברהם
אשתו אידה (קליבנסקי)
הבן בן-ציון

ט

טייטלבוים משה
אשתו עטל
הבן ירחמיאל
אשתו רבקה (ססיצקי)
ילדים: שניאור
יונה

טפר אלתר
אשתו אלטה
וחמישה ילדים

טרטק חיה

י

יאג אלתר
יודל השוחט
אשתו

יודלביץ זליג
אשתו
הילדים: ראובן
משה
שרה
שמואל

יודלביץ יודית (ברזין)
ושני ילדים

יודלביץ שלמה
אשתו חיה
הבן צדוק
אשתו יודית
ושני ילדים

יודקה (הקונסול)
אשתו ובן

יוזפס חיים
אשתו
הילדים: הירשל
משה
חנה
הנקה

יוטר פייבל
אשתו אלה
הילדים: הירשקה
ביילה
חנה
בעלה ושתי בנות

יוננסון אמא
הבן ליבר

יונס יהושע
אשתו והבן

יונס...
אשתו ושני ילדים

יוסלביץ פייבה
אשתו ושני ילדים

יוסלביץ...

אשתו ציפה

ילינביץ משה
אשתו טייבל
בת רחל
בן יעקוב

ינטקה (קאפוסטה)
בעלה ושני ילדים

ינוסביץ רייזה
הבת ליבה (רוזנברג)
הבן נתן
אשתו הינדה (שוהם)
הבנות: ציפורה
חמדה
לאה

ינקלביץ דניאל
אשתו רבקה (טפר)
הבן חיים
הבת

יענקל הקצב
אשתו ושלושה ילדים

יפה משה
הבן חיים
אשתו תמרה
ושני ילדים

כ

כגן אלתר
אשתו ליבה חנה (שטרן)
הבנות: חיה שרה
פסיה רבקה

כגן חיים (הרוקח)
אשתו דבושה
הבת רוזה

כגן... (ואלדר)
הבת

כהנסקי ישראל
אשתו שרה

הבנות: יוכבד
גיטה

כ"ץ אידה
בעלה יאשה

כ"ץ רשה עטל
הבן יוסף

ל

לאן הירשה
אשתו
הבן מרדכי

לויט לאזר
אשתו
הבן מאיר
הבת מרים

לויט לייזר
אשתו ראשל
הבן יצחק

לוין אליעזר
אשתו שיינה ציפה

לוין אמא
הבן בנימין
בנות: פרידה
רוזה

לוין חיה
לוין יצחק
אשתו חנה

לוין חיים
הבת שיינה (בילובלוצקי)
הילדים: יודל
נעמי
הבת רחל (טרספולסקי)
הילדים: דוב
אליה
הבת פייצה (קיירובסקי)
בנה בניק

לוין יוסף
אשתו לאה
הילדים: גולדה
מרדכי
פייבל

לוין יצחק
אשתו רייזל
הבת רחל

לוין מאיר משה
אשתו ושני ילדים

לוין נחום
אשתו עטל
הבנות: נחמה
מרים

לויץ מוטל
אשתו ליבה
הבן חיים משה
אשתו שיינדל ושני ילדים
בנות: הינדה
מינה
בן פייבקה
בת פייגה

לופיאנסקי יודל
אשתו שרה (נחומוביץ)
בניהם: פרץ
אליהו

לוקמן דויד
אריה
פייגה
הירשל
יצחק

לוקמן יצחק (דער בול)
אשתו פסקה

לוקמן שלום
אשתו חיה ושני ילדים

ליבר א.
אשתו בתיה (אופניק)
הבן ישראל

ליברמן אלתר
ליברמן בתיה
אסיה
יודית

ליברמן... (ספר)
אשתו ושני ילדים

ליברמן מוטל
אשתו שרה (דסניק)
ושני ילדים

לייכטר איטל

לינדה... (נפח)
אשתו ובת

לינדה צבי
אשתו מוסל
הבן משה

ליפשיץ אברהם (השוחט)
אשתו עטל
הילדים: רחל
ציפורה
רבקה
היישל
ברל

לנדמן אבא
אשתו
הבן חיים יצחק

לנדמן יענקל לייב
אשתו
הבנים:
דויד
מנשה
שיינה
מרים
עטל

לנדמן (חרט־עץ)
אשתו ושני בנים

לנצמן חנה
משה
אבא

רבקה
פסל

לפר
אשתו
הבת חנה

מ

מאיר (עושה הפוליטורה)
אשתו וארבעה ילדים

מובשוביץ ברל
אשתו
הבן יענקל
הבת לאה
בת

מוניץ יוסף
הבן אלתר

מיאסניק יענקל
אשתו חיה
בנות: שפרה
בילה
בן

מילנר יצחק (הבנאי)
אשתו
הבנים: שמואל
אפרים
בת

מילץ הנה
הבן מנקה
אבא יעקוב

מילשטיין יעקוב
גרוניה

מינס מנחם
אשתו פריידל (גולד)

מינס פסח
אשתו דבורה

מכניק הלל

אשתו חנה (זופוביץ)

מכניק משה מיכקה

מלמדוביץ
אשתו מרים (לוין)

מנוסביץ דבורה

מנוסביץ הירשה
אשתו חיה שיינה

מנוסביץ ישראל
אשתו שולה
הילדים: פייגה
שרה
משה
אליעזר
אשתו מרים וילד
יוסף
אשתו חיה
שלוש בנות ובן

מר אליהו
הבנים: יעקוב
כתריאל
פסח

מר שרה בתיה
הבת חוה
בעלה חיים ובן

מרביאנסקי שמעון
אשתו מרים
הבן משה ובת

מרגלית שלמה
אשתו שרה
הילדים: פרל
אריה
ראובן
בתיה
מינה
דויד

משה רחה׳ס (הטוחן)

אשתו רחל ובן

נ

נוביחוביץ יצחק
הבת גנסיה

נחומוביץ אייזיק
אשתו רבקה
הבן מאיר

נחום׳קה החייט
אשתו ושתי בנות

נמיוט ישראל
אשתו ינטל
הילדים: אליהו
שמריהו
אסתר

ס

סגל אהרון
אשתו חיה שרה (ויניצקי)
הבנים: משה
חיים

סגלובסקי חיה׳צה
הבת עטל

סולסקי אבא
אשתו וארבע בנות

סולסקי זלדה
הבן משה

סטולר שלמה
אשתו
הילדים: שפרה
שרה
שמואל
אברהם לייב
לייזר

סילמן חנה לאה (הרבנית)

סינטוצקי יצחק
אשתו איידל
הבנות: רחל
ינטל
הבן צבי
בן

סינטוצקי מנדל
אשתו אלטה
הבן לייבקה
בן

מש׳ סינקה

סלומין שלמה נטע
הבן חיים משה

סליבקין חיה
ילד

סנדלר מינה

סניור חיים
אשתו רשיל

סניור נפתלי
הבן מאיר
אשתו שיינה
הבן טוביה
אשתו חינה
הבנות: בתיה
רבקה

ססיצקי ברל
אשתו הנה
הבן סאכקה
הבת יאכקה
בעלה לייווקה
ושלושה ילדים

ססיצקי זאב
אשתו פסיל (קירז׳נר)
ושני ילדים
אבא ואמא ססיצקי

ע

עובדיה החייט
אשתו

עפשטיין חיה דינה
הבן וולף
אשתו סוניה
שני ילדים

פ

פאלאן אבא
ביילה
שיינה

פאלץ פרומה
מוטל
שרה

פגירסקי דויד
אשתו מיה

פוגיר אלקה
אשתו שרה
הבן ראובן
הבת ליובה

פוגיר פרידה
הבת ליובה

פוזייצר יעקוב
אשתו חסיה
הילדים: עטל
אריה

פורמן שלמה
אשתו שרה
ושתי בנות

פטריקנסקי פרלה

פימשטיין מלכה בריינה
בן
אשתו ושני ילדים

פלאקס מוטה
אשתו חנה

פלדמן פרידה
חיים
ילדים: חסיה
נחמה

פליישמן מוטל
אשתו עטל

פלקסר זמקה
אשתו צביה (ונדר)
ושני ילדים

פראקט אפרים
ושתי אחיות

פרבר ליבר
אשתו עטל
הילדים: רבקה
משה
יודית
רפאל

פרבר מרים
הבן יהודה

פרבוזניק איטה

פרבוזניק הלל
אשתו חביבה
הילדים: אייזיק
שרה
מרים

פרבוזניק דויד יצחק
אשתו חביבה
הילדים: צבי
לוי
אלחנן
אשתו מאשה
הילדים: יעקוב
סיני

פריד חצקל
אשתו
הבן משה

פרידברג גרשון
אשתו רייזל

פרידלנד משה
אשתו לינה

פרידמן אבא
אשתו חינה
הילדים: אליהו
ליפא׳קה
ביילה יכנה

פרידמן צבי
אשתו אלטה
הבן ראובן
הבן הירשקה
אשתו ביילה

פרידמן שמרל
אשתו עטל
הבן לייבקה

פרלשטיין חיים

פרנק ברל
אשתו עטל (גרבר)
בן ובת

פרציק אלימלך
אשתו שיינה (פרידלנד)

צ

ציבול (תפר)
אשתו וילד

צ׳רניאק יוסף

צ׳רנמן
אשתו ביילה

ק

קאפר היישל
הבנים: לוי
אליהו

קובלסקי נחום
אשתו
הבת שיינה

קולביאנסקי יוסף
אשתו דובה (אופניצקי)
הבת חיה
הבן אליעזר
קולביאנסקי
(אמא של משיל)
קולביאנסקי משיל
אשתו רחל (כגן)
הבן טוביה

קופיליאנסקי בנימין
אשתו ושני ילדים

קופיליאנסקי מאטקה

קופיליאנסקי משה
אשתו לאה
ושני ילדים

קושילביץ יפים

קיידנסקי שאול
אשתו שרה
הילדים: ראובן
עמנואל
חנה
ציונה
איליה

קייזנסקי שלמה
אשתו גיטל
הבנים: פייגה רשקה
פסה מינה
משה בן־ציון

קירז׳נר זאב
הוריו

קלוץ זוסמן
אשתו גיטל (לייכטר)

קליבנסקי מוניש
אשתו דינה
הבנים יוסף
יעקוב

רודה

קליין...
אשתו לאה
הבת פרל

קלנסקי אבא

קפול חיה
הבן יעקוב
הבת דינה

קפינר חיים

קפלן גרוניה

קפלן חנה (בת משה ציון)
הבן זלמן
הבת

קפלן שמואל
אשתו רחה איטל
הבנים: זלמן
ירחמיאל

קצנברג אלחנן
אשתו שרה (ברון)
הבן פסח

קצנברג יוסף
אשתו חנה
יודל
אסנת

קצנברג עזריאל
אשתו ובת

קראם יוסף
אשתו שיינה

קראם לייבה
אשתו ובת

קרבצקי ברל
אשתו שרה
הבן יצחק

קרבצקי ראובן
הבת טייבה
הבן יודל

קרוניק לייבה
אשתו רשיל

קרמניצקי ישראל
אשתו
הבן פסח

ר

ראם יוסף (מגגוזין)
אשתו אלטה
הילדים: דויד
משה
מירקה
שיינקה
מינה
דינה

ראן גריגורי
אשתו והבן

רבינר השיל
אשתו חיה ציפה
(רייבשטיין)

רובין נחום
אשתו פרומה
הילדים: ניסן
ברל
הניך
רשה
יהושע אייזיק

רובינוביץ לייבה

רובינוביץ נתן
אשתו חיה
הבן יוסף
הבת הנה

רוזנברג (המורה)
אשתו זלטה (ינוסביץ)

הילדים: יוסף
לאה

רזניק קופל
הבנים: אבא
צבי
יצחק

ריבל הירשה —
מאיר רותיס

רייבשטיין ברוך
אשתו בתיה
הבן אייזיק

רייבשטיין ישעיהו
אשתו שרה לאה
ילד

רייבשטיין שכנא
אשתו שפרה
ילד

ריקליס...
אשתו שרה רייזל
בת יודית
בן
הבן ריקליס יעקוב
אשתו מינה (יודלביץ)
הילדים: שמעון
ישראל
רבקה
הבן חיים
הבן נחום בר
אשתו יונינה
שני בנים

ריקליס חיים
אשתו שרה
בן ושתי בנות

ריקליס מרדכי
אשתו מינה
ושלושה ילדים

ריקליס שרה
ובעלה בנימין

ריקליאנסקי יוסף
אשתו חנה רשיל
הבן שלמה׳לי

ריקליאנסקי ישראל
אשתו רשיל
הבת שרה לאה

רשקס יהודה לייב
אשתו פרומה (קארו)
הבת רחל

ש

שבתי׳ס
אשתו ובן

שהם ישעיהו
אשתו דובל
הבן שואל
אשתו אסתר
הבנות: דבורה
נחה

שולהייפר...
אשתו רשיל
ושני ילדים

שחור הנה

שחור גולדה

שחור ירחמיאל
אשתו דבורה
הבנים: פסח
חנה
שרה
מוסקה
לאה

שטיין ישראל
אשתו טייבל
הילדים: חיה
שושנה
הירשה יענקל

שטיין נטע
הבת מוסיה

שטיינבך משה

שטיינבך ציפה

שטרום משה יצחק
אשתו גולדה (פרידמן)
ושני ילדים

שטרן מנדה
אשתו חיה
הבן אליעזר
הבת חביבה

שטרן שמרל
אשתו ביילה
הבן אריה
אשתו חנה (ססיצקי)

שימקוביץ חיים
אשתו חיה

הבן נתן

שלומוביץ מאיר
אשתו טייבה
הבנות: רחל
בתיה

שלופסקי זאב
אשתו מלכה

שלטופר יונה

שלמינס יעקוב
אשתו חנה (מרגלית)
ושני ילדים

שפילנסקי מילה
אשתו חיה
הילדים: פסה
יעקוב

שפירא בינה
אשתו ביילה חיה
ושלושה ילדים

שפירא סיני

שרשב אלטה
ושלושה בנים

שפירא משה
הבן פייבל
הבן שמרל
אשתו אניה
ושני בנים

ארוכה הרשימה, וודאי אינה מלאה.
למילוי השמות החסרים מיועד עמוד זה.

לאנג איז די ליסטע און געוויס נישט גאנץ.
צוצוגעבן די פארפעלטע נעמען איז געווידמעט דער בלאט.

מעטים מתוך רבים

מבני עירנו שלחמו בחזיתות ונפלו בקרבות

אטקץ הירשקה
אטקץ זוסקה
איקר ברקה
ביארסקי נחום
ברזין שלמה
ברזניקוב הניך
ברזניקוב יענקל
גולדשמיד משה
גורביץ ראובן
גרון מנדל
גרינברג יעקוב
דבול יצחק
דודק מוטקה
דרוסקין זוסמן
וויכו חיים
וונדר צבי
חסיד יצחק
יאג קדיש

יאג שמעון
לוין משה
לוקמן הירשקה
מגיד יענקל
מונוסביץ משה
מילנר ישראל
סגל מוטקה
נמיוט אלקה
נמיוט שמרקה (ואלונאס)
פוגיר מאיר
פיין אבא
קולביצקי משה
קלוץ זלמן
קלוץ צמח
רשקס בן־ציון
שטרום משה
שטרום שלום
שטרום שמעון

כבוד לזכרם

אפרים זילבערמאן

יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק

דער יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק האט זיך געגרינדעט אין יאר 1906. דאס איז אייגנטלעך דער איינציקער פאראיין אין גאנץ אמעריקע. הגם א סך יאנעווער זיינען צעשפרייט איבער פארשיידענע שטעט אין אמעריקע, זיינען זיי אבער אין א פאראיין נישט ארגאניזירט.

די גרינדער פון דעם יאנעווער פאראיין זיינען געווען: די ברידער משה און יוסף וואנדער, אייזיק טאמבאנק, סעם וויינשטיין, נייטן שטראס און אנדערע. די אלע זיינען שוין לאנג אוועק אין די אייביקייט.

אין די יארן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה און אויך אין די שפעטערדיקע 20־קער און 30־קער יארן, ווען עס האט נאך געשטראמט די מאסן־עמיגראציע פון אייראפעישן יידנטום קיין אמעריקע, האבן אויך אימיגרירט א סך יאנעווער יידן און טייל זיך אנגעשלאסן אן דעם פאראיין. דער פאראיין האט דעמאלט געציילט איבער 250 מיטגלידער.

דער יאנעווער פאראיין האט דורכגעפירט פארשיידענע טעטיקייטן אויפן געביט פון סאציאלער און געזעלשאפטלעכער הילף־ארבעט. ער האט געהאלפן סיי די יידן אין יאנעווע און סיי די ניי־געקומענע יאנעווער יידן.

פארוואלטונג פון יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק: **(פון רעכטס צו לינקס און פון אויבן אויף אונטן)**
מאיר פאדיסאן, אלציק כהן, בעני דייוויס; מאקס וויניק, אפרים זילבערמאן, מאריס גאלדבערג, לואי פאטערסאן

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די 20־קער יארן, האט דער פאראיין אפגעקויפט אין יאנעווע א הויז אויף שול־גאס, וואו עס איז אויפגעשטעלט געווארן דער ערשטער יידישער שפיטאל אין יאנעווע. ערב פסח פלעגט דער פאראיין דורכפירן א מעות־חיטים־קאמפיין און די געזאמלטע געלט שיקן צום יאנעווער רב, בכדי ער זאל דאס געלט פארטיילן צווישן די דארטיקע נויט־באדערפטיקטע משפחות.

אין אמעריקע האט דער פאראיין געהאלפן די ניי־געקומענע יאנעווער יידן זיך איינגלידערן אין סאציאלן, קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן לעבן פון לאנד, ווי למשל קריגן א דירה, ארבעט, א הלוואה, דורך דעם גמילות־חסד־פאנד וואס האט זיך געשאפן, אאז״וו.

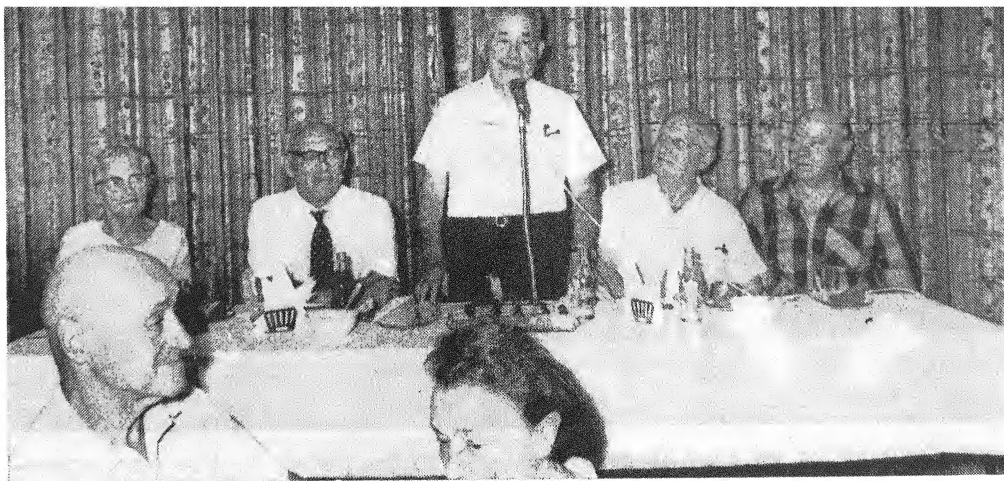
דער יאנעווער פאראיין אין ניו־יארק האט זיך איינגעשאפט קרקע אויפן בית־עלמין בית־ישראל. דער פריערדיקער בית־עלמין, הר הכרמל, איז שוין פארפולט מיט יאנעווער.

ליידער האט איצט דער פאראיין אין ניו־יארק גאר אן אנדער פנים. ער האט מער נישט די אינספיראציע און ציט מער נישט די יניקה פון דעם זאפטיקן יידישן לעבן אין יאנעווע. די יאנעווער יידן האבן געהאט דעם זעלביקן טראגישן גורל ווי אלע יידישע ישובים אין ליטע בעת דער חורבן־תקופה פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דער פאראיין ציילט איצט קוים 50 מיטגלידער, וועלכע זיינען שוין אלט און שוואך. די פארזאמלונגען פון פאראיין, וואס קומען פאר איין מאל אין צוויי חדשים, זיינען שוואך באזוכט. די פארוואלטונג מאכט אנשטרענגונגען אויפצוהאלטן דעם פאראיין און דורכצופירן אירע טעטיקייטן. זי שאפט בייסטייערונגען פון די מיטגלידער פון פאראיין לטובת די פאנדן פאר מדינת ישראל. א גרויסן צושטייער האט דער פאראיין בייגעטראגן צו די יאנעווער לאנדסלייט אין ישראל ביים ארויסגעבן דעם „יזכור־בוך יאנעווע״.

די פארוואלטונג פון פאראיין באשטייט פון די פאלגנדיקע מיטגלידער: משה גאלדבערג, **פארזיצער**; לייב פאטערסאן, **וויצע־פארזיצער**; אפרים זילבערמאן, **פינאנץ־סעקרעטאר**; י. יאבלאקאוו, **ביזנעס־סעקרעטאר**, און בעני ווילענסקי, **פראטאקאל־סעקרעטאר**.

דער פארזיצער, משה גאלדבערג, א זון פון אבא דער מולער, איז געבוירן געווארן אין יאנעווע אין יאר 1886. ער האט געוואוינט אויף שול־גאס, קעגנאיבער דעם חסידישן שטיבל. אין 1903 האט ער פארלאזן יאנעווע. ווען ער איז אנגעקומען קיין ניו־יארק, האט ער זיך גלייך אנגעשלאסן אן דעם יאנעווער פאראיין און געווארן אן אקטיווער מיטגליד. פאר דער צייט האט ער געהאט פארשיידענע אמטן. צו ערשט איז ער געווען פראטאקאל־סעקרעטאר, דערנאך וויצע־פארזיצער און פאר די לעצטע 18 יאר איז משה גאלדבערג דער פארזיצער פון יאנעווער פאראיין.

י. י. פאגער רעדט אין אן אויפנאמע פון די יאנעווער אין זאל פון פארבאנד פון די ליטווישע יידן אין תל־אביב

מיט אפרים זיל־בערמאן אין ישראל:

מרדכי ראשקעס, הרב ליפשיץ׳ס פרוי יצחק ב., הרב ליפ־שיץ, משה באראן, דינה ודניאל ריק־ליס, גאלדע סירק, חסיד און פרוי

משה באראן, ד״ר שמעון זאק, א. זילבערמאן, יצחק, פרידע שוחט, ע״ה, שרה בורשטיין

דער „עולם״ אין זאל פון איגוד יוצאי ליטא

אפרים איז ניטא!

מיטן פֿאַרענדיקן דרוקן דעם בוך איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז **אפֿרים זילבערמאַן** איז אומגעקומען...

מיטן פאַרענדיגן דרוקן דעם בוך איז אנגעקומען די טרויעריגע ידיעה, אז **אפרים זילבערמאן** איז אונערוואַרטעט געשטאָרבן דעם 7־טן אויגוסט, אין ניו־יאָרק.

איינער פון די איניציאַטאָרס און אַהייסער אָנהענגער פון אַרויסגעבן דעם יאַנאָווער זכרון בוך, וועלכער האָט מאַטעריעל און גייסטיג געהאָלפן זיין ערשיינען, האָט ליידער נישט דערלעבט צו דעם טאָג, וועלכער איז געווען אַזוי נאָנט.

אין פאַרלויף פון די לעצטע דריי יאָהר איז אַנגעגאַנגען אונאויפהערליך אַבריף־וועקסל צווישן תל־אביב און ניו־יאָרק, אין וועלכע ער האָט אונז אויפגעמוטיגט, געראַטן און געשיקט טשעקן זיינע, פון יאַנאָווער פאַראיין און פון נאך יאַנאָווער. זיך דערוויסענדיג פון אונזער לעצטן בריף, אַז מיר וועלן האָבן איין דעפיציט, גיט ער איבער זיין פרוי לענאַן איינעם פון זיינע לעצטע וואונשן, שוין ליגנדיג אויפן טויטן־בעט, אונז איבער־צוּווייזן טויזנט דאָלאַר.

אפרים איז געבאָרן אין יאַנאָווע אין 1904 אין אנאציאָנאַלע און בכבודיגע משפחה; געלערנט אין חדרים און תלמוד־תורה. געווען טעטיג אין מכבי און ציוניסטישע פאַראיינען אין יאַנאָווע און שפּעטער אין שאַוול. דורכגעגאַנגען די היטלער אָקופּאַציע אין קאָוונער געטאָ. ער פאַרלירט זיין איינציגן 5־יאָהריגן זון. אים און זיין פרוי לענאַ געלינגט מיט גרויסע נסים זיך צו ראַטעווען.

זייענדיג אין דייטשלאַנד נאָכן קריג בעטייליגט ער זיך מיט אַרטיקלען וועגן קאָוונער געטאָ אין זורנאַל „פון לעצטן חורבן".

אין יאָהר 1948 פאַרוואַרפט אים דער גורל נאָך אַמעריקע. פון ערשטן טאָג אָן ווערט ער אויסגעקליבן אַלס סעקרעטאַר פון יאַנאָווער ניו־יאָרקער פאַראיין, וואָס ציילט 120 מיטגלידער; אַרבעט פאַר ארץ־ישראלדיגע פאָנדן און ענטוויקלט אַפּאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיגקייט.

ער קומט צו אַבאַזוך אין ישראל און גרייט זיך איבערזידלען אויף שטענדיג.

ניט באַשערט.

געלאָזן אַן אלמנה און אַ זון.

עהרע זיין אָנדענקונג.

הקהל במיפגש עם י. פגיר

יאנעווער אין צוזאמענטרעף מיט י. פאגער

The audience at the meeting with Y. Pogger
1971

became the overriding passion, and I could think of little else. We talked and dreamed of food constantly.

Much has been written about German Concentration camps, the suffering and the desperate struggle for life. Particularly concerning the tendency of this environment to expose and nurture the very base and despicable element of human nature. Some were completely unscrupulous in their struggle for survival, and I have seen much of this.

But, I have also seen much of the good in human beings, which manifested itself even in the camps. People often endangered their own lives in their effort to help friends.

I often relfect that the very fact that I am alive today, is probably due, in no small part, to selfless acts of many individuals. Certainly, the Janever in camp were a great help to me, as well as some who were friends of shorter duration.

In spite of everything, most of us never lost our dignity as human beings. We would not allow ourselves to show any weakness to our tormenters. I can remember watching our guard smoking — and what wouldn't I have given for a few puffs of a cigarette ! — but when the guard threw the butt away, I would not pick it up. I would ache with desire for that butt, but I would not give the German the satisfaction of seeing me in this position.

SOMEHOW I SURVIVED

By December, I had been in the camp for 5 months. Despite the influx of additional arrivals, the population of the camp was cut by the ever increasing death rate to a very low level. The authorities then decided to close our camp (No. 2) completely, and we — who were still alive — were divided up among the camps in the vicinity, camp No. 11 and camp No. 1.

I was transferred to camp No. 11, and life, or what passed in camp for life was here the same as camp No. 2.

Somehow I survived that bleak winter. With the coming of spring, our hopes were raised by the news from the fronts. The Americans were getting ever closer.

I was by then so weak, that just to talk to my friends was an effort.My strength was giving out.

Towards the end of April we were rounded up and evacuated from camp No. 11. We were marched for several days with very little food. I was getting constantly weaker, my feet and legs were swollen and it seemed that I had come to the end. When we arrived at camp Allach, the people who were sick were told that they could stay here. I fully realized that an admission of sickness in a situation like this meant death. At this point, I did not care anymore — I stayed at Allach. But time had run out on the Germans. Within hours the SS guards of our camp disappeared. Shooting was going on between the retreating Germans and advancing Americans (an artillery shell hit the hospital). I was at this point so weak that I lost all concept of time. Hours passed or days, but at one point I looked at the gate and saw tall and fresh looking soldiers in olive drap uniforms. They seemed somewhat bewildered as the inmates of the camp moving quietly in single file and — looking like scare-crows — passed by them and one by one kissed their hands. They were Americans. It was April 30, 1945. I survived the war.

The trip to Germany took several days, and I spent most of the time brooding over the fiasco with my gun. There was, though, this consolation — we were at least together, Motke and I.

HARD WORK, STARVATION AND HARASSMENT

Camp Stutthoff was truly hell on earth, a mad man's nightmare. I stayed there a very short time. On the second day after our arrival, a kapo, who was a few men short, approached our column. He counted out 5 of us, and I was the fifth. We were taken away. Motke, who was next in line, stayed, and that was the last time I saw my friend until after the war.

We were loaded up in freight cars, right away, and shipped deep into Germany.

Again, the voyage lasted 4—5 days. At last we arrived, and were unloaded at the village of Kaufering, not far from the town of Landsberg, in Bavarija. Only a few kilometers away was our new "home" — Dachau Camp No. 2 (the main camp of Dachau was actually far away, but we belonged administratively to it).

When we first arrived, construction of the camp was just being finished. The huts were constructed from a synthetic fiber which was like cardboard, and all other facilities were very primitive. There were about two thousand and I became one of the inmates. We were almost exclusively from Shauliai and Kaunas. One pleasant surprise was that among the people from Kaunas, I met a few Janever, the brothers *Meir Leib* and *Abraham Goldsmidt* and the brothers *Reibstein.*

The combination of hard work, starvation, and general harrassment made our lives miserable. The worst was probably the 3—4 roll-calls every day which sometimes lasted for hours. It was, however, with the arrival of fall that our misery became truly too much for a human being to endure. From the first brutal scream of "aufstehen" four o'clock in the morning, until late evening, we were tormented with no relief. Cold and hungry, shivering in our scant wet rags, every day was a journey through hell. During the rainy season, our clothes were very often still wet in the morning, not getting a chance to dry during our few hours of sleep. And so it was, that even though our camp could boast of no gas-chamber, nor crematorium, the death rate soared.

I tried different methods of making life a little more tolerable. I even made up a little game with myself. In my mind, I would on the same date live through the events of the previous year in an attempt to make myself forget the present. In this way on September 12, 1944, I relived the experiences of that day in '43 ; how we had reached the village of Babily, the partisan headquarters ; the relief of those first moments of arrival ; the wild, joyous shooting in the air, the partisan officers galloping on horses in their colorful dress ; the joy of meeting other Jews in the otrjad, and the smell of fresh hay where we slept. And even later dodging bullets, when in our abandonement, we were surrounded by Germans — even these seemed comforting in comparison to the present.

Meanwhile, more people were brought to our camp : Polish Jews from Lodz, Jews from Czechoslovakia and Jews from Hungary.

Above all this, the Angel of Death seemed to reign supreme. Friends, I talked to, unpresuming, were dead a few days later. Hunger — the yearning for food

The partisans (they obviously were Red partisans) gave first aid to our wounded, and after a fruitless short search for the escaped guard, disappeared. We managed to bring our wounded back to the house where we stayed. The one who was hit in the stomach screamed for hours and then died during the night. When we were brought back to the ghetto, people wanted to know why we did not join the partisans. The fact was that the partisans did not act as if they would have welcomed us and though they did administer first aid to our wounded, they were rather hostile to us. Of course, in our case (myself and Smulke) our friend Motke and our guns were at the ghetto. In general I felt little affection for those so called partisans. The conditions for the ambush were perfect : Ideal terrain, enough manpower, automatic weapons and unsuspecting victims (the S.S. were there to stop us from escaping, partisans were not expected in that area). Yet, they let an SS man escape, and in getting the other one they hit three of us Jews.

A BITTER EXPERIMENT TO ESCAPE

Now that the three of us were reunited, nothing seemed to stand in the way of our escape. We decided next night to get out through the loosely guarded fence. That evening Motke informed L., who was the coordinator of whatever resistance there was to be in the ghetto. L. advised us to wait a few more days until Sunday, when we would be able to get out from the ghetto through the "Frankel" factory, and therefore almost without any risk at all. He also suggested that we enlarge our group by taking also some more fellows from the ghetto. We agreed to that plan. It seemed, though, that there in Shauliai, our luck had run out ; two days later the ghetto was surrounded, instead of the few guards, the ghetto was all of a sudden studded with heavily armed SS including machine guns. No one was allowed to go to work, but people who have for months — or even years — worked and lived in outlaying work camps were brought back to the ghetto.

For the next several days we ran around as if caught in a trap. The word was that we will all be shipped to Germany. We talked to a lot of guys trying to formulate some plan ; we were determined not to go to Germany. During this period there were still quite a few who escaped from the ghetto, but somehow all our plans seemed to misfire. At last we decided to scale the fence in a certain spot, regardless of the danger.

Motke and I were approaching the spot by separate streets. Suddenly the chief of the Jewish Judenrat, Pariser, was in front of me. Things the next few seconds happened very fast, and before I knew it, he pulled out the gun from my pocket. It was always assumed afterwards that my undoing was due to an informer. At any rate, at this point Pariser became quite hysterical, yelling and pointing the loaded gun at me. I started to run and he waving the gun ran after me. It developed into a wild chase through densely crowded streets with a dozen Jewish policemen trying to catch me. Eventually I was cornered and thrown in solitary confinement. Through the efforts of L. and others, Pariser did not turn me over to the Germans, but I was shipped out to Germany with the very first transport. Motke, meanwhile, was caught while trying to climb over the fence and was put in the same transport.

Crowded though we were, living eight to a room, to us it seemed almost luxury.

The ghetto, which contained at that time about 5—6000 people, was organized by the Germans in such a way that most of the internal operations were in Jewish hands (a number of books have been published about Ghetto Shauliai). I was surprised to find that some people actually expected to survive the war, bleak as the mood of the people was at the time.

On December 25, *Shmulke Palec* arrived in Shauliai. He had started out the same day that we did, but he was forced to turn back a number of times by unfavorable conditions. We were very glad to see him and immediately started making plans for the future. Each of us now had a gun and I also had a compass. Come spring we would be ready to leave. We also got acquainted with quite a few of the young people who were planning their escape or some other forms of resistance, and hoped to coördinate our efforts.

Winter was passing. The news from the war fronts sounded very encouraging and we were eagerly awaiting warm weather when we could escape to the forest and freedom.

When spring at last arrived, our plans, however, ran into a snag. Shmulke and I were sent to work in the forest, while Motke had to stay in the Ghetto, in this way our small group was suddenly split up. Our party which consisted of seventeen men was sent to cut trees for shipment to Germany. The forest was some distance away from Shauliai and we lived right there in a house of a farmer, guarded by two S.S. guards (Rumanian). Quite suddenly I lost all contact with Motke and the Ghetto.

The work, though rather hard, was quite enjoyable. We received plentiful food from the farmers, and to be so close to nature was envigorating. While marching to and from work we often sang Hebrew songs, a favorite of ours — a Zionist marching song introduced to our group by *Yankale Feinberg*. The guards, of course, understood nothing.

Weeks passed, and spring was slipping away. The Russians were advancing, and I was bursting with impatience to be back at the Ghetto, so as to complete our plans for escape.

An incident occured which put an abrupt end to our sojourn at the forest. It was a late afternoon in the end of June. We were marching from work ; as usual while passing through the small gorge in the forest, we were in single file with one guard in the front and the other in the back of the column. Suddenly there was a hail of bullets, machine guns were firing away at us from all sides. At the first sound of firing I threw myself to the ground. I could see the guard (I was very close to the front of the column) writhing in pain, crying for his mother — he was badly wounded. Cries of pain could be heard from the other people who were hurt. The firing stopped after a short time and the cries of pain by the wounded only accentuated the strange stillness after the din of firing. Carefully I lifted my head and saw armed men approaching. "Friends, what are you doing, we are Jews", I yelled. "So what if you are Jews, you work for the Germans", one of them retorted. After finishing with a bullet the wounded guard, they realized that the other guard managed to escape. ,

Three Jews were wounded, and one *(Lurie ?)* very seriously in the stomach.

So while the train moved, we jumped almost constantly, to keep ourselves warm. The stops at the stations seemed to become longer and longer, as our train, moving empty from the front, stopped to let off heavily loaded trains to roar by to the fighting front.

The cars of our train were inspected several times, and at least once it was done quite thoroughly. Through the open doorway, the inside of each car was brightly illuminated by a lantern. Luckily, we were not caught ; whenever the train stopped we flattened ourselves against the wall, right next to the door, and while the beam of the lantern searched through the car, it missed that little spot right next to the door. Towards morning, we stopped at a quite sizable station, which we thought might already be Radvilishkis. Not being sure, I jumped out to reconnoiter. I found out that we were a long way off yet. While trying to get back into the car, I was challenged by a Lithuanian security guard. Somehow, I convinced him, (in Lithuanian), that I was a Lithuanian worker trying to get home for Sunday. After assuring him that I would never try to get on a freight train, he let me go. When the train started to move again, I managed to jump back into the car unobserved. It was at Panevezys, however, that we spent the most anguishing hour. After our train stopped at the station, we realized that there was another freight next to ours also waiting. Without even seeing much, we knew exactly what the cargo consisted of. We could hear very clearly the clamoring of little children for water. There was no doubt about it : it was a freight train loaded with Jews, packed like sardines on the way to a final destination, the nature of which we could well imagine. The wailing of children, anxious voices of mothers and the coarse cursing of guards — all added up to a picture that was only too clear.

By the time the train reached Radviliskis, it was about 10 o'clock Sunday morning. From here the train was turning South to Germany, and we knew that we would have to go the 20 Km. from here by foot.

We jumped out unobserved, and found the way to Shauliai, although neither Motke nor I had ever been to this part of the country.

Walking was hard, as we hadn't used our legs for six weeks. But it was a bright sunny day, that Sunday December 12, and in the evening, as planned, we arrived at Shauliai. After very careful questioning we found the Ghetto. It was guarded by Rumanian S.S., and enclosed by a barbed wire fence. We therefore waited until we saw a Jewish police aid, who helped us slip inside.

AN UNEXPECTED INCIDENT IN THE FOREST

In Shauliai the people were still very much affected by recent events. In October, about one half of the ghetto (known as the "kavkaz" part) had been taken away, and the people were all pressed together in the part called "Traku". The really tragic event took place on November 5th. All the children, except for those few who managed to hide, as well as the old and sick people, were rounded up and sent away to their death, around 850 of them. The Ghetto was shocked and overcome with grief. And when we arrived five weeks later, the horror of the "Children Action" was still on everybody's mind.

Motke and I were assigned to a room where another six people already lived.

of the angel of death. Motke's escape from Anikst in all the minute details — of how many of his formerly Lithuanian friends took part in the killing of the Anikster Jews, and how he, Motke, after being shot and covered with earth in a common grave, had managed to survive : Although seriously wounded, he dug his way out of his own grave, and after wandering a couple of months, which was an odyssey of superhuman effort and suffering, he eventually reached the ghetto of Dvinsk.

We often discussed our Jewish destiny. The suffering, the pain we have to endure, and everyone herding us down like wild beasts. It was not only the Germans — the Lithuanians, Ukranians, Hungarians, Rumanians — all were murdering us. Even the Russians and Poles, who were enemies of the Germans. They too were our enemies.

But like a far away silvery beam, the thought of Israel would pass through my mind. Surely we will die in this war, there seemed no hope for us. But the handful of chalutzim in Israel will survive. They will build a new life and a safe haven. Surely after all this it will have to be our own Jewish Homeland, and there was much comfort in the thought.

We were now completely alone, without ties. There were no more Jews in Dvinsk. We had no food or water, and we could not get away, because the gates of the citadel were now guarded day and night.

IN A FREIGHT TRAIN TO SHAULIAI

We spent a whole week without tasting food or water, and we were desparate. I realized how true it is that thirst is so much harder to endure than hunger.

By Saturday, December 11, we knew that we could not continue in this condition much longer, and would have to take some action. We knew of a German soldier, who tended the horses in his unit, and therefore had his own room at the stable. We decided to take a chance and ask him for help. He was indeed a "good" German, and was ready to help us get out from the citadel. He also told us that *Shmulke Palec* had been hiding out in the stable for the last week, and had just left with the hope of catching a freight train for Shauliai. Little Maxl decided to stay with the German, who promised him that by intermingling him with Russian refugees, the German would be able to save him.

Shmulke Palec from Janova had run away from Dunaburg (Dvinsk) to Breslau (White Russia), in the fall of 1941. When the Jews in that town were killed in 1942, he escaped to another town, but it was at a time when the Jews were being systematically eliminated, and he soon had to run again. He managed to escape from about half a dozen different such actions, and in early spring of 1943, Shmulke returned to Dunaburg.

By sheer luck Motke and I caught the freight train, that was going from the front line to Radvilisik, and from there to Germany. We were on our way.

The train ride, lasting more than a night, was not only very difficult, but truly dangerous. First we were worried that we jumped onto the wrong train, but after passing Rokiskis we knew that we were moving in the right direction. Early in the trip we became very much aware of the bitter cold in the open freight car.

It was a scene all too familiar, taking place with some variations all over Europe in hundreds of towns and villages. There they were, the column of Jews with the few belongings, looking so pitiful and helpless. Surrounded on all sides by the gun toting Nazis, they had to wait so long, while the area was being searched for the ones who escaped. Every once in a while, a Jew was brought to the column after his hiding place was discovered. They were beated, and made to join the rest. I could see Dovidke Bleier, a friend of mine, being chased. He pulled out his gun, in which I knew he had only three bullets. Firing twice at his pursuers, he killed himself with the last bullet.

Although there were only a few hundred Jews in the citadel at this time, many of us escaped. By now we had no more illusions, and many Jews with guns in their hands forced their way through the police lines when our quarters were originally surrounded. There were others, who — rather than be taken by the Germans — killed their close ones and themselves.

A SILVERY BEAM IN THE DARKNESS

We were actually in a very dangerous situation, since the building we were hiding in was occupied by German soldiers, and sooner or later we would have been discovered. Therefore, as soon as it got dark, we sneaked out and made our way to another hiding place, in which the *Guterman* family was hiding out. This was also an attic, however its only entrance was through the roof. There was no door to it, thus it was a fairly good hiding place.

We stayed together for a week before we found out through a German soldier that Jews were again officially working for the Germans. It seemed like a German trick. Many Jews had run away, but it was almost winter, and the people, some of whom were not young, did not know how to survive the winter on the run. Now the Germans allowed the Jews to work and gave them food. A total of twenty-six Jews gave themselves up. Among them was the Guterman family.

Motke and I stayed in our hiding place, but were in contact with the Jews, who provided us with food. We had to decide what to do, and it was not an easy decision. We could go back to the same area in the forest, but we were not sure if any partisans were left there. It was now winter. Where would we get food? We saw all the villages in the area being bombed to the ground. Meanwhile we heard that a ghetto existed in the city of Shauliai, in Lithuania, and the Jews there were treated in a most humane way. However, we were very reluctant to go back into another ghetto.

And so the time passed. In fact, the whole month of November passed without our taking any action. And then, on December 4, 1943, the last Jews of Dunaburg, the 26, were rounded up and taken away. A young boy, *(Maxie)* managed to escape, and came to tell us about it.

As far as we knew, we were the only Jews still alive in Dvinsk. Tortured as we were by hunger, cold and the terror of being discovered, the days passed very slowly. We spent a lot of time talking, and that helped us endure the endless hours. My life in Janova seemed so far away, like a half forgotten dream. The events since we left home personified the fact that we were always just a jump ahead

The following day, Wednesday October 13, was one long nightmare. Early dawn found us in a swamp amongst several hundreds of partisans from several Otriads, including Antonov's. We were caught in a crossfire. People were dying all around us. *Chaim* was hit in the head and died instantly. The din of exploding shells, the evil hiss of flame throwers, whistling of bullets, and the overall stench of burning dynamite powder — made it all a large inferno. But the picture, which always comes to my mind when I think of this battle, is that of the partisan lying doubled up, badly wounded and continually begging — "Brothers, please finish me off — please".

AGAIN ALONE

After the survivors of the initial entrapment reached meager cover offered by the trees, they formed small groups and tried to survive as best they could. Again *Motke* and I found ourselves alone. We spent the whole day dodging bullets, struggling through the swamps, and at times actually seeing the Germans in our pursuit in straight lines with their dogs sniffing after us. Evening eventually brought some respite. We continued running for several days. We met with other partisans on several occasions, but met with hostility when they realized we were Jews. Our physical condition had deteriorated by then. Legs swollen, feet bleeding, and with little food to sustain us we determined to break through the encirclement and reach our friends in Dvinsk. There we planned to get arms and organize our own partisan group.

Roads were out of the question. The compass was our only guide. I expected that a Northwestern direction would bring us to the river Dvina, which then would lead into Dinaburg.

As miraculous as it seems, a week later, we actually reached Dvinsk. After we managed to get out of the cauldron in the forest, our journey progressed very satisfactorily. Concealing ourselves during the day, we marched only at night. As the days passed, and everything seemed to work like clockwork, our spirits rose considerably. We were overcome with a feeling of confidence, and near exhilaration. We learned a great deal about the art of survival the last couple of months, and suddenly it seemed quite simple. We found out how to get food, how to hide and rest during the day, and with only a compass to guide us, we seemed to find our way through forests, swamps, and fields. While marching, a lot of time was spent making excited plans for our future "Jewish Partisan Otriad".

After some anxious moments, crossing the well guarded bridge over the Dvina, we reached Dvinsk without any mishaps. On October 22nd we managed to slip into the citadel unnoticed.

All of our plans, however, came to naught. After only a few days we heard very disquieting rumors, and took special precautions. On October 28th, 1943, the Jewish quarters were surrounded, and the people were taken away.

Actually, things did not run so smoothly. This last roundup of Jews was not unexpected, and when the police arrived, we were ready. There was much shooting, and often fighting. Motke and I were hidden at that time in an attic, and could follow the drama unfolding itself on the square below through a crack in the roof.

sense. Next, the villages and suspicious areas in the forests were bombed by the Luftwaffe. Finally — combing the forests and swamps and destroying the partisans.

As it turned out by the first stage of the operation the magnitude of the German effort was apparent to the partisan commanders. A decision was then made that it should be up to the commander of each otrijad to choose how best to weather the storm. There were two choices — to retreat to the East or to try to survive the German onslaught in the familiar forests and swamps. Most groups did sneak away to the East during the first and second stages ; But our group, Antonov's, stayed, and we were in for it.

It was very bad. The night we left the camp was truly memorable. The commander made a speech about the night and the forest being the ally of the partisans, while the Germans were only a few kilometers away. There was last minute packing and frantic preparations for the abandonment of the camp.

From then on our otrijad was on the run. Never more than a step ahead of the germans. The worst was always that we, the Jews, at all times were unsure of our own future — the hatred and distrust towards us could always be felt. At times I met Jewish members of other otrijads and heard many details of the persecution of Jews in the partisan movement.

HUMILIATING EVENT

I met *Smerke Namjot* one misty dawn, while I was on guard duty. It was much like a dream. Here was Smerke, a dear friend of mine from the same class in "Tarbut", suddenly to materialize between the trees with a group of partisans. With only enough time to exchange a few excited words and a quiet embrace, he was gone again. Surely it was a dream. *Smerke* was a member of the "Lithuanian Brigade". This brigade was the envy of us all. Since the Russians wanted to prove that there were Lithuanians fighting the Germans, the brigade was cared for in a very special way. They were equipped with the best arms and provided an abundance of food. Even so, most of the members of the Lithuanian brigade were either Jews or Communists who had escaped previously to Russia, and were now sent to fight with the brigade.

I later found out that *Smerke* was killed shortly afterward — not by Germans, but by other Russian partisans. Smerke would not give up his sub-machine gun (a weapon which was much coveted) when demanded to, and so being only a Jew, he was killed.

Meanwhile, things were getting worse. The Germans, forming giant human chains, combed through every corner of the area. It was then that the most humiliating event took place. Under the excuse that the whole Otriad was being broken up into small groups, its seven Jews were cast away. The rest of the Otriad, however, remained intact. Luckily, I got my revolver and compass back.

We had no idea where we were, enveloped by total darkness in the unfamiliar forest. The stillness of the night was pierced only by the terrifying sound of German voices. Trudging on in an easterly direction, we reached a clearing and a concealed German outpost. *Motke, Chaim,* and I managed to escape the hail of machine gun bullets, however we lost the rest of our group.

our lives was comforting. The idea of dying while fighting it out to the very end, surrounded by our close ones, seemed not unattractive : Of course the hope was always there that in the final moment there might still be a remote chance to get away. So as not to be caught unprepared, one of us always kept watch at night. He was to give the alarm in case the police were to come.

WE ESCAPED TO THE PARTISANS

It was almost the end of the summer when an opportunity suddenly presented itself to us. On September 10 1943 three of us, *Motke K.* from Anikst, *Berke K.* from Dunaburg and myself along with another seven Russian prisoners of war and Ukranians escaped from the Dunaburg citadel. Marching for two days with virtually no rest, we reached the partisan village of Babily. Although it was only about 100 km. it might well have been a different continent. The area stretching for many miles and known as the "White Forest" was completely under the control of the partisans. Antonov's "otrijad" of the Shirokov brigade maintained its command post at Babily. Life at this time in the village was quite cheerful. The peasants paid taxes to the partisans, the Red Army was advancing on the Eastern front, and every Saturday night there were dances at the command post. It was something that I did not dare to expect even in my wildest dreams. Even so, the three of us were very unhappy. For one thing, the poison of anti-Semitism had spread here too. We were hated, distrusted and discriminated against ; Thus our guns were taken away. We kept on thinking about our friends and the Jews of Dunaburg — such a short distance from us, who were suffering helplessly waiting for death. Unhappy as we were with the general attitude toward us, the threat of imminent death was not hanging over our heads. It was because of our anxiety over the fate of the Dunaburg Jews, that we kept on pressuring Commander Antonov and Komisar Gusev, to give us the assignment of bringing Jews from Dvinsk to the partisans. Eventually we suceeded in convincing the Commander. I received the task to go, accompanied by five other partisans. We were supposed to reach a certain forest about 25 km. from Dunaburg, where my escort was to stay while I was to reach the citadel myself. I was to get all the Russians I could, but I had explicit orders to take only the Jews who had guns. I was then to bring all the people back to Babily.

As it happened, the head of our group terminated the operation after we had marched about halfway to our destination. The whole partisan area was being surrounded by the Germans, so he decided that it would be much to dangerous to continue, and we returned to Babily. The so-called blockade of "Bielaja" had begun.

I was disappointed, but then there was not too much time to worry about our friends at Dvinsk. The Germans were tightening the noose around our area, and our situation became very serious. For reasons which probably had to do with the retreat of their troops from the Eastern front, the Germans decided to clear out the partisans in Western White Russia at whatever cost. This they commenced doing in a very thorough manner indeed in the fall of 1943. The action was conducted in several stages ; First, the whole area was surrounded and quarantined, in a

arms we usually brought from civilians, whom we came in contact with during work, and for which we paid exorbitant prices. The grenades were usually discovered in the pockets of German uniforms. Some of my friends worked at sorting uniforms of the soldiers who were killed at the front. Various other German objects were "organized" at a tremendous risk. Money obtained for these objects (such as seal-skin jackets, destined for the Russian front) enabled us to buy both arms and food.

By the spring of 1943 my friends and I were constantly preoccupied with escape, but the difficulties still seemed unsurmountable. Getting out of Dunaburg was at that time quite simple, but we were all cognizant of the inevitability of getting caught after a few days. Some of the difficulties which we often discussed were quite obvious. The native population was very hostile to Jews, and the few who did not hate us knew that to help a Jew could mean death, while informing on a Jew meant a reward. The front line was hundreds of miles away and the war might last for years. We had absolutely no experience with firearms or with the art of survival in the country. At all times we knew there would be no second chance. To be caught meant death. We were unable to visualize how it would be once we got away. How would we go about food and shelter, or how long would it take until a farmer would give us up for a reward ?

There were a lot of Russian prisoners of war in the citadel as well as Ukranians who were now part of the German army. We got to know some of the prisoners, and it seemed logical that our chances for survival would be enhanced if we escaped together. They were experienced soldiers, and more importantly — the populace in this area (which was mostly Russian) was much more sympathetic to Russians than to us. It was, however, not so simple. A few events took place at about this time (early 1943) which left us not only disillusioned, but extremely cautious. We just had no friends, and *even the enemies of the nazis were not our friends*. This was proven to us over and over again. We were at this time less strictly guarded than the prisoners of war.

The first incident was the escape of several prisoners with the help of *Gutke Jachnin*. Once they had used him to break out, and the prisoners had gotten the arms from Gutke, along with everything else he had — they abandoned him. After two days he came back to us. Luckily, due to our covering up, his absence was not discovered by the Germans.

The second incident ended in much more tragedy. Four girls between the ages of 17 and 20 escaped with four prisoners of war, whom they had helped break out by sawing through the steel bars of a window in the P.O.W. compound. The girls also returned after several days. The P.O.W.s had made use of them, and then discarded them like dirty rags. Left defenseless, the girls could see no alternative, and came back to the citadel whereupon they were promptly taken by the Germans to the prison and shot.

These incidents left us feeling very bitter. As the summer of 1943 wore on, and opportunities for escape failed to materialize, I often tried to visualize the end. We now had guns and did not feel quite as helpless as we had in the beginning of the war. While I had no illusions concerning our chances against the Germans, if nothing else — the dream of being able to make the hated nazis pay dearly for

Mr. ***Manisehwitz*** and his nephew, ***Hirsale Lukman.*** The two of them lived together like father and son, and were probably closer than many parents were to their children. A few days after the big akcja I got a job as a painter, and our whole group of about 20 workers were "kazernirt". Our group was transferred to live in the Citadel, and we lived close to the Germans for whom we worked.

The Citadel, consisting of many buildings, hospitals and other facilities, surrounded by a thick wall — was like a separate city, situated a couple of kilometers from Dvinsk. It was completely occupied by German soldiers.

Life was much easier here for our small group, and we had more freedom to move around. I would often visit ***Manischewitz*** and ***Hirsale Lukman*** at the ghetto and helped them with what I could. I was always touched by the tender relationship the two of them had.

One day in December, the ghetto was completely sealed off. No one was allowed in or out, due to an epidemic, we were told.

For about three months we had no idea of what was going on in the ghetto, although we lived less than one kilometer away. The dark, foreboding structure, saturated with so much misery and death was always on my mind.

In early spring the ghetto was again opened, and I had a chance to see my two Janever at the ghetto.

That winter, the Jews in the sealed off ghetto went through inhuman suffering. They had to subsist on so little food, that almost everyone I saw was either completely emaciated or swollen up.

For the next several weeks additional people from the ghetto were "kazernirt" and taken to live either in the city or the Citadel. On May 1st 1942 the ghetto was liquidated. As I found out later, the police came during the day and ordered the people out. The people knew very well that it would be their last trip, and so many of them refused to go. They were shot on the spot. The other people were taken a few kilometers away to a forest and killed there. Later that afternoon I was watching from across the river the victims, killed in the ghetto, were being buried.

About 600 people were killed that time, among whom were ***Manisehewitz*** and ***Hirsale.*** There were now left in Dvinsk about 400—450 Jews alive, of whom about 180 lived at the citadel (Krepest).

EVEN THE ENEMIES OF THE NAZIS WERE NOT OUR FRIENDS

I continued working as a painter, and life went on. We, the young ones decided that we would not sell our lives cheaply, and tried to look for a wav out. We kept on making plans, changing them, and making other plans. We could escape easily enough at that time, but what then ? With the front line hundreds of kilometers away and the native population hostile, how long could we survive on the outside ? Later on rumors were heard of Russian partisans in forests and swamps Southwest of Dvinsk, but we had no way of knowing if this was true.

Meanwhile, we made every effort to acquire arms at whatever cost or sacrifice In spite of many difficulties, we were eventually successful. In fact, by the spring of 1943 virtually all of the young people in the citadel had in their possession some kind of weapon — pistol or revolver and even some German grenades. The side

The faces of the S.D. officers expressed an unlimited capacity for sadism It was these men, bearing S.S. death-skull insignias and other nazi symbols, coming closer and closer — ever closer — it was as if death itself was approaching.

A certificate that one worked meant the right side and life, and in the beginning, even the families of workers were sent to the right. But with every akcja the test became harder, so that not only were the families of workers sent to the left, but workers themselves needed very special certificates to stay alive. But always, whatever the test, at a given akcja, when the S.D. officer was standing next to you, regardless what credentials you had, if he did not like you, or if he thought you had looked at him with insolence or disrespect — you were sent to the left, to death.

The misery, the terror ! One time, during a selection, it started to rain. There, on the left side, those destined to die had to wait for hours, standing quietly in the rain. I saw people in columns waiting for death many times, but I can never forget the children in the rain... The babies held in their mothers' arms and the rain coming down. The babies, though too young to really understand, yet, aware of the extraordinary terror, whimpering softly, but not daring to cry aloud, and the mothers comforting them, patting the wet hair...

In one of these akcijas, on August 19, my brother *Ruvke* was taken away. By the time I came back from work, he was already gone, and I never saw him again.

LIQUIDATION OF A GHETTO

There were no mass killings in September or October, and again many people started to hope that perhaps we would be allowed to live, but then came November, and with it the biggest akcja. It was not only the biggest, but also the most cruel. On November 5th, we all knew that an akcja was beginning. The guards around the ghetto were tripled and a fence was built to divide the ghetto. Only the people who had special red certificates were put in one part, and everyone else was put in the other. The next two days, the 6th and the 7th, nothing much happened, except that no one was allowed to leave the ghetto for work, and the place was swarming with police. We knew exactly what was going to happen : We who had no red certificates would be killed in memory of the Bolshevik revolution.

The actual selection and removal of the victims from the ghetto occured on November 7th, 8th and 9th. Approximately three thousand people, including many with red certificates, were then taken away.

Incredibly, I survived again by hiding myself with two other fellows. We were hidden from Nov. 5th, to Nov. 10th, under a roof. I left my hiding place several times, during the first two days, and was with the people who were later to die. When it was all over, the guards made a very thorough search, and almost caught us, but we were fortunate.

During that time we found out, that the Jews in the town of Breslau, in White Russia, were comparatively free. Here in Dvinsk about 90% of us were already dead, and the rest of us expected the same fate sooner or later, and so some people who had the means, escaped to Breslau. Among them were also *Smerke Namjot, Smerke Lukman* and *Shmulke Palec*. The only Janever left then in Dvinsk were myself,

we were carpenters. At one time some Germans came looking for ten young boys for work. Among them were *Hirsjankale Stein,* both *Namjot* brothers and *Froike Millner.* As *Smerke Namjot* told me later : They were taken to a cemetery and told to dig ten graves for German soldiers who had died from wounds. After the job was finished they were told that they, the Jews, would also have to die. The Germans started to shoot at them. They all started to run, and *Smerke,* with another boy from Dvinsk, although both were badly wounded, managed to escape. They hid out, and weeks later we met them in the ghetto. Mr. Namjot himself was also taken out from our cell one morning and killed .

One cell had been designated for those of us who had been wounded during the attacks on the highway. These people, many of whom were in excruciating pain, were spared for the first few weeks. However, they were given no medical attention, and so were left to bear the torment of their festering wounds, in the stench of rotting flesh, eventually to be killed anyway ; thus the Germans managed to use even that which we worshipped above all — life — to inflict greater suffering.

On July 23rd the Jews who were still alive, about 80 of us, were transferred to what was to form the Dvinsker Ghetto. This socalled ghetto was actually the half burned out ruins of what was known as the Griver side of the Dvinsk Fortress (citadel). This was one long semi-circular structure, touching at one end the Dvina River, and after completing the half circle, reaching the river again.

Most of the building was burned out from the recent fighting. The ruins that were left standing became the home (albeit for a short time) for many thousands of people. For the next several weeks there was a steady influx of new people coming into the ghetto. They were all assembled here — the Jews from Dvinsk, from the towns and villages in the area and the refugees from Lithuania. Here in the ghetto I found my brother *Ruvke,* who had been working all this time in a German kitchen with another boy from Janova, *Peishe.* There were also quite a few other Janever. *Smerke Lukman* had recovered from his injuries and was here, as well as other Janever whose names I cannot recollect. Before the ghetto was established, many Janever women and children turned back towards home. They were either killed on the way, or when they reached Janova.

All in all, by early August approximately 12000 to 14000 Jews had assembled. The conditions were terrible. There was only one water faucet, and very few toilet facilities. The Germans, however, began to alleviate our overcrowded conditions all too quickly. Within several days they started the "akcijas", and from then on the process of thinning out the ghetto population was a continuous one.

During the month of August, there were many akcijas, during which probably two thirds of the Jews were killed. There were variations in the way in which akcijas were conducted, but the following is very typical of most :

By about 6:00 in the afternoon, most people who worked would have returned. Suddenly, we would be ordered to assemble in the yard. Everyone ran. Families, friends, would keep together. The people formed one long line stretching hundreds of feet, surrounded by many guards. There, in the beginning of the line, a group of S.D. ("Sicherheits Dienst") would already be at work, conducting the selection. As they passed by each person they divided up the people — those to die to the left, those who were to live, — to the right.

UNDER A PILE OF BLANKETS

After we were through with our "work", we were taken back to the basement of the prison. The cells were left open and we could mingle in the hallway. Many were saying "Vidui" (the prayer before death), but otherwise people seemed to be calm. Four of us, *Shmulke Palec, Froike Millner, myself and Chaim Kuritzky* from Utena, decided to try to hide some place, although it seemed hopeless to find a hiding place in that small part of the prison to which we had access. But then we noticed a room, rather larger than the other cells, which was also unlocked. This seemed to have served as a supply room and it contained all kinds of odds and ends.

We knew that we could not lose anything, tomorrow at sunrise we would be shot anyway. We found a few blankets in a corner. We crawled in between some boxes, put the blankets on top of us, and made it look as if we were a pile of blankets.

The next morning, July 10th, as soon as it became light, it was just as we expected. We could hear very plainly how the people were being chased out from the cells, the shooting, the screaming, the drunken guards beating and abusing the helpless people.

When the shooting stopped, we could hear the guards searching the cells. A few people attempted to hide. They were found and beaten mercilessly before being shot. Then they came into our room and made a thorough search. At one point a guard actually stepped on us, however we hardly breathed, and were not discovered.

We stayed in the same place the whole day. We knew that we were the only four still alive of the thousands of Jews who had been here only a day before. We could hear the guards, and often one would come into our room, looking for something. In the evening new Jews were brought into the cells.

It was on Friday morning that we were caught. One of us must have moved while a guard was rummaging through the room. We ran through the hallways of the vast prison in a frenzy of fear. Eventually we were cornered, beaten with heavy ropes, and then thrown into one of the cells. From the way the guards talked, I realized that they were taking it for granted that we were of the people that had been brought here the night before. I found out that these were all Jews, and were all kept in the basement cells. Most of them were people who had reached the Russian border, but were not allowed to cross the frontier, and so turned back. There were many Janever among them. *Israel Namjot* with his two sons, *Elke* and *Shmerke, Hirsjankale Stein, Hirsale Lukman* with his uncle *Manishewitz. Hirsale Lukman* told me that not far from the border his parents were both killed and his brother, *Shmerke,* was badly wounded in one of the airplane attacks.

Most of the people did not believe what we told them about the events of the last few days.

THE BABIES WERE AWARE OF THE TERROR

For the next several weeks there was a different pattern to the killing of the Jews. Every few days the people of certain cells were taken out and shot. Other cells were left alone. Most of us Janever were in one cell, because we claimed that

gravitated together, so that in our group there were quite a few Janever, among them *Shmulke Palec* and *Froike Millner.* Now, as we were slowly approaching the end, I felt so very thankful to be with people I knew. I remember thinking "at least *Ruvke* is in town, he might survive", and "it would have been so much harder to die among strangers".

We said goodbye to each other, but could hardly talk because of the choking feeling, the lump in one's throat that each of us felt. One man suggested that we should try to jump the guards. There was no chance to escape, but at least we could try to kill a few Germans before dying. The idea was abandoned when another man called attention to the Jewish women and children who lived in town. "Think of what the Germans will do to them then". Everything was too sudden, too fantastic to consider logically. Rather certain thoughts passed by. We were seeing this event, this thing that was happening to us as something singular. "The Germans are enraged because they believe that the Jews have burned Dvinsk", and this was some sort of a pogrom.

It was close to noon by the time the group before us was marched through the gate. We were the next in line, and behind us there were only perhaps 300 still alive. Waiting there for the gate to open for us, with the last seconds of life ticking away, I was conscious of the profound and unique experience I was going through, and the thought recurred to me again and again, "If only I could tell somebody about this".

At last the gate opened. The SS man who came out discussed something with our guards, and we were given an order to turn around ! We were marched back to the prison together with the rest of the column that was waiting in line behind us. It seemed like a miracle, there was a glimmer of hope.

A few hours later we were all marched out again, passed through the "gate of death", and found ourselves in the park. We were divided into two parts. The people of the one group had to run around over freshly filled up trenches and trample down the ground. We, the other group received shovels and were made to dig fresh trenches. It was very clear — they had run out of ditches and we were digging our own graves.

It was a scene of horror. I could see several carts with dead people, a few hundred feet away. The guards, now mostly Latvian, were extremely cruel. They beat us with Sticks and abused us with words. A young German dressed only in shorts and sandals was walking around us. While whistling a tune, "roll out the barrels", he would put the pistol to the head of some Jew and kill him with one shot. In this playful manner he killed quite a few people. He stopped next to *Froike Millner,* but Froike started to beg him to let him live yet a while, and he went to somebody else. Some people were trying to save themselves, but it was like a drowning man grasping for a straw. A middle-aged man tried to explain to a guard that he was a German officer during the first war ; *Shmulke Palec* said that he was actually a Russian soldier, but the answer to everything was just, "but you are a Jew" and an extra beating on the head. Townspeople were quietly watching from behind a wire fence.

Janova. We had stuck together since the day before when we first arrived at Dvinsk, and now we found an abandoned basement and awaited anxiously what was to follow.

We stayed in that basement until Sunday, June 29. On that morning notices appeared on the walls, fences, etc., informing the populace that all Jewish males were to appear at the market place. Any Jew who failed to report would be punished by death.

After all the Jews assembled, we were marched down to the prison yard, where, for the next several hours, we went through a frightening and humiliating experience which was later to become quite commonplace, but at that time was like a wild nightmare. The Germans made, what they called, some sport.

Eventually, my brother and some other boys who were very young were allowed to leave, but we were all herded into the prison, jammed 15 or 16 in a small cell.

THE GATE OF DEATH

Wednesday, July 9, we were not let out from our cell on the 3rd (top) floor, but we could hear people being moved from the lower floors early in the morning. We could also hear what sounded like shots, but assumed that it was the backfiring of truck engines. Eventually our cell was opened, and we on the last half of the third floor were herded down to the basement, where we were made to stop, and told to empty our pockets of all our personal belongings. So it was that we were passing through two mounds of belongings, at least two feet high, running parallel to both walls of the hallway.

When we were taken out in the yard, we were towards the end of a long column of men, divided up into groups of 21, each group guarded separately. We were moving ahead very slowly. Every few minutes the iron gate at the other end of the yard would open and the group next in line would be led in the park adjoining the prison yard. There was now absolutely no doubt. We were being killed, all of us, systematically and orderly. Everytime a group was led through the gate, the shooting was heard, loud and clear, the following group was given shovels, and so it went on. We knew then that each group, before being shot, had to cover with ground, the bodies of the previous group.

As the day progressed, it became very hot. The sky was clear and the sun was like a fiery ball. I was sweating profusely, and the line was moving ever so slowly, but inevitably, ever closer did we approach the gate. That iron gate represented to me the end, death.

Except for the continuous sound of shooting, there was no sound, we were all very quiet. I could see the steady stream of traffic on the highway, the spectators watching. Since the road at this point was much higher than the prison walls, German officers with their girlfriends could watch the drama like in an amphitheatre.

There were then quite a lot of Janever in Dvinsker prison — all of us who tried to escape and were stuck here. Many had actually made it to the Russian border, but were not allowed to cross into Russia, and returned to Dvinsk. That morning when we were herded down from our cells, many of us Janever instinctively

kilometer closer to the goal — to deliverance, and one kept hearing constantly: "How much farther to Dvinsk yet?" 100 km. then 90 km. — 80 — 60...

Sometime during the night between Tuesday and Wednesday, we crossed Utena. After resting there a few hours we continued ahead.

It was now Wednesday, June 25. The next big town was Zarasai, about 50 km. from Utena. The only thing that still kept us moving, was the frightful terror which was like a terrible beast on our heels. The highway now was not so crowded and sometimes the road would become quite empty, almost deserted — an indication that the Germans were right behind us, and the stillness then was more ominous than the explosion of bombs.

"SOME SPORT"

Meanwhile, many of the Russian soldiers were in no better position than we were. They were also treated in no way better by their luckier comrades who passed by in trucks.

I could often see Russian soldiers, barefooted and looking like scarecrows, trying to hitch a ride. They would stand in the road, in the path of an approaching truck, until the last possible moment. The truck never stopped. But, even more heartless, was when one of these soldiers would grasp onto the rear of a truck, while the vehicle had to slow down on an incline. He would hang on to the truck, trying to get in, but the soldiers inside would start hitting him on his knuckles with their rifle butts until he'd fall off on the highway, like a sack of potatoes.

Zarasai is very close to the Latvian border, and Dvinsk is about 20 kilometers away. We reached Zarasai late in the afternoon. The city seemed deserted. Glass was strewn all over the streets from the broken windows. The setting sun, mirrored in one of the lakes, looked all aglow, flaming and vast, beautiful and terrible at the same time.

We arrived at Dvinsk Wednesday night together with the *Polans, Palec, Marevjanski* and others, but we were not allowed to cross the bridge leading into the city, because it was being used by the Red Army.

When we at last reached the railroad station on Thursday morning, it was obvious that the Germans would be there shortly. The streets were deserted, but the station was filled with people, all trying to get onto a train, to get away.

Incredibly, we managed to get on a freight train. When at last the train left the Dvinsk railway station, we all felt a wave of relief, it seemed that we were saved.

The train stopped after 4—3 km., and there seemed to be a lot of shooting going on all around. We could hear explosions nearby and assumed that the train was being attacked by planes. None of us in the closed car stirred from our places to look for shelter outside. We had all reached the end of our endurance, and by this time my feet and legs were so swollen that any movement meant agony.

The shooting continued for quite some time (an hour or two), and at times I even drifted off to sleep. Suddenly it became quiet. The door was opened from the outside, and there in the doorway stood German soldiers pointing guns at us.

We were guarded until late afternoon, and then ordered to return to the city of Dvinsk. It was getting dark and the city was on fire. Our group was all from

The Russian soldiers were completely disorganized and many of them were already without weapons and shoes. Burned out vehicles were everywhere, surrounded by refugees — tired and hungry, with the vast fear and panic enveloping everything like a dark cloud.

WE SEPARATED

For my mother and my sister, *Nechamah* (13yr.), it became harder and harder to walk, but they suffered silently and kept up with us. The distance from Vilkomir to Utena, is about 60—65 km. and as we continued it became harder to make progress.

A few people were lucky enough to manage to get on a truck, but there were very few of them.

By midday on Tuesday, at one point there was hardly any interruption between one wave of planes leaving, and another arriving. It was then, with all of us running with fear in indisputable command, that I was separated from my family. We were scattered behind some trees during a very intense bombardment of a bridge spanning a small river which we had to cross. I was with *Ruvke,* my brother, the rest of the family was a little farther, and all of a sudden I could not find them. Somebody said that they had gone ahead, looking for us. We hurried across the bridge, but meanwhile a rumor spread that the Germans were only 2 km. behind us, and everyone who had any strength left ran like mad. I never saw my parents and sister again. I found out after the war that my parents, like many other Janova Jews, turned back when the Germans caught up with them.

"Oifn Altn Gostinec" was a small Jewish village about 8 km. from Janova, and my father felt that the village was safer than the town. My family therefore together with another 150 Jews stayed in that village. On *August 13th 1941* all the Jews of Janova were taken out to Geralka woods and killed. At the same time Lithuanian police arrived at "Altn Gostinec" with a ready made list, and took away my father, three more men and one woman. They were also brought to Geralka, and shot together with the rest of the Janova Jews.

In the beginning of September the Jews from "Altn Gostinec", among whom my mother and sister were included, were brought to Janova and kept in the "Kazarme". After about three weeks these last Jews from Janova were brought to the Kovno Ghetto. My mother and sister were killed in the big Kovno Akcija, on October 28, 1941.

My brother and I continued on our way to Utena. We were exhausted and our legs were swollen, numb with fatigue. There was only one thought pushing us on : escape the Germans. The German army seemed to be right behind us. We found food once in a while in half-burned army trucks, and so we kept pushing on. Often we would fall in with friends from Janova, lose them and meet other Janever, but we never lost sight of each other.

Somewhere on the road — "DVINSK", that city in Latvia, on the river Dvina, and bordering on Lithuania and White Russia, transformed itself into a glowing beacon of hope. To reach Dvinsk became to all of us on the road synonymous with reaching safety. Every kilometer closer to the goal — to Dvinsk, became a

AN AVENUE OF FLAMING HELL

My family, like most Jews in town, got ready to leave. Joscik, the Geguziner, a relative of ours, stopped at our house, and we loaded a few valuable articles and food on one of his horse drawn wagons. It would be necessary to travel by foot, so we decided to meet later, on the highway (soshei) to Vilkomir.

As the day wore on, more and more people took to the road. By five or six o'clock, when my family left, Janova was beginning to look like a ghost town. An ominous stillness was settling over the city. As I left the place where I had been born seventeen years before, the familiar houses and streets took on an unreal quality. The stillness seemed heavy, as if before a storm, pregnant with the approaching disaster. It was only when we reached the "Soshei" to Vilkomir, that we realized what the true situation was.

The highway was clogged up with refugees and the fleeing, disorganized Red Army. In their haste to escape the Germans, the people did not stop in Janova. They bypassed the town, continuing their journey directly from Kovno to Vilkomir, crossing the Vilya over the steel bridge, avoiding our town, so as to gain time.

The highway was in utter chaos. Because the road was an arterial link connecting Kovno with Dvinsk, and running northeast, it was constantly under the attack of German planes. Worst of all were the stukas, diving low, with their awesome scream, and machine guns blazing. A few of them were enough to throw the multitude into panic.

A routine repeated itself again and again. It always began with the rapidly approaching planes. Alarm spread over the highway, and everyone ran for cover. Explosions of death and terror rained from the sky. While vehicles burned, the screams of wounded and dying men and horses were heard. The highway — an avenue of flaming hell. Suddenly it was quiet. The planes have left. People are returning to the road to continue their weary march, until once again, the planes will approach rapidly...

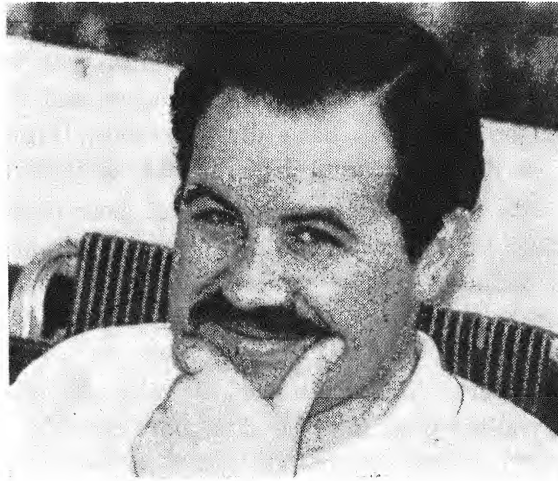
In one of the attacks my relative *Jankl Abramowitz* was wounded.

Sometime during the night linking Monday to Tuesday, we passed Wilkomir, about 38 km. from Janova. The town appeared to be empty. Glass was strewn all over from the looted store windows. I was barefoot, and had some trouble avoiding the glass. I had thrown away my shoes 10 km. from Janova, after developing a blister on my heel.

We rested for a few hours in a small forest behind the town, and early before sunrise on Tuesday, (June 24) we proceeded along the highway towards Utena. In the beginning we made considerable progress, but as soon as the sun rose, the German planes resumed their harrassment. The terror repeated itself : the mad run to find a hiding place, the scream of the diving bombers. The hysterical chatter of machine guns — the exploding bombs.

As the day progressed, the attacks seemed to become more and more ferocious and frequent. We often passed the bodies of civilians and soldiers. Sometimes a whole line of people, who had taken cover in the ditch — the machine gun bullets had caught them as they hugged the wrong side of the ditch.

Jesaiah Ivensky (U.S.A.)

MY YEARS OF AGONY

The three planes were flying high in formation. Silvery looking in the clear sky, they seemed majestic in their slow and unwavering course. Suddenly, delicate puffs of smoke materialized all around them — antiaircraft shells bursting. These were German planes, and so we knew, the war had caught up with us. It had arrived here in Janova that summer morning — on Sunday, June 22, 1941.

My family — Father, Mother, my brother, sister and I, spent most of the first day of war digging trenches in the garden. We expected to be bombed, but the only act of war which we witnessed that day, was a dog-fight, far off in the distance, between a German and a Russian plane.

The first refugees appeared on Monday morning. They came from Kovno in small groups, but eventually this flow of people developed into a mighty stream. Although we had no definite news, we never doubted that the Germans were advancing rapidly, and would soon be in Janova. I heard that the government cooperative had received orders to distribute food-stuffs to the population, and to destroy whatever they were unable to distribute.

Some of the refugees passing through Janova told very disturbing stories — already parts of Kovno were burning, and a big battle around Kovno was expected.

By Monday afternoon, many were also leaving Janova, and the exodus increased by the minute. However, even then we did not realize the full extent of the Russian debacle. Our vague impression was that the Red Army had met with some reverses, and that the Germans were advancing. Since our town was strategically located by the Vilya and the Sventoji rivers, major battles would be fought around Janova. The general feeling lacked any permanence. We would have to leave town for a short time, but eventually the Red Army would recover from the shock of the German surprise attack, and would then throw the Germans back...

At the end of the 19th century emigration from Janova started with the majority heading for the U.S.A. and South Africa. The current of emigration varied in accordance with the pace of the general emigration of Jews from Russia. Between both World Wars the movement of emigrants to Israel started. Almost half of the first pioneering group "Ahva" which left Lithuania immediately after the first World War was made up of youths from Janova. This group formed the basis for several settlements in Israel.

The emigrants maintained their ties with Janova; they supported needy relatives and even gave generous assistance to public projects. Groups of Janovites can be found all over the world and in Israel too — the remnants of the Janova community.

THE TREES IN STORMY NIGHTS WHISPER

The invasion of Lithuania by the Germans during the second World War — at the end of 1941 — wrought havoc on the town and its fate was the same as that of other Lithuanian towns: a small part of the Jewish population succeeded in escaping to Russia. Many were tortured to death by the Lithuanians in the very first weeks of the invasion, with the encouragement of the Germans. And on that day of horrors — 13 August 1941 — the rest died — a death of martyrs — in mass trench graves in the Gurelka woods. Some 150 Jews who escaped to a neighboring Jewish village "Der Alter Gostinetz" were later transferred to the barracks of Janova and from there to the ghetto in Kovno where they met the same fate as their brethren.

And so nothing was left of Jewish Janova; in place of the town — just heaps of ruins. The only memorial to the age-old community is the cemetery with its desecrated tombstones. And only the tall trees whisper in the stormy night and tell about the birth, growth and destruction of a Jewish community; about her toil and the fate of thousands of men, women and children who were so mercilessly tortured by their treacherous neighbors — and their blood drenches the land which betrayed them.

The water carrier

beginning of the century, the town had "representatives" of all the revolutionary parties and the stock market (on Bulvar Street) hummed with excited discussions until the late hours of the evening. In the period between both World Wars, the community life was divided into two extremes, Zionism and leftist Yiddishism which tended toward communism. However, they were both engaged in constructive activities, they put up schools, established evening courses and libraries and they collected moneys for more distant objectives — for Zionist funds on the one hand and for communistic causes on the other.

The many possibilities to learn different vocations in Janova persuaded the Central Committee of Pioneers (Hehalutz) to channel groups of "halutzing" there and with the initiative of the local Zionist youth, a Pioneer Center (Beit Halutz) was founded which provided a home for the visitors and a center of Eretz-Yisrael spirit and culture.

There were seven synagogues in various parts of the town which served as centers for the traditional, spiritual needs of the community. They also served as meeting-halls in times of emergency. The largest of these were the "Beit Knesset Hagadol" and the "Beit Medrash Hagadol". These buildings were located in one large fenced-off area and nearby, outside the fence, was the small synagogue "shtiebel" of the Habad Hasidim — a simple modest building, so suited to an intimate circle of people who were primarily concerned with their own social relationships. There were also other little synagogues, the "Kloiz" of the peddlers, the "Kloiz" of the stone cutters (this proves that in years gone by stone-cutting and peddling were important sources of income for the community). There were also "Kloizlach" of smiths, drivers etc.

SEVERAL CATASTROPHES

In the history of the town there were several serious catastrophes which served to signify special dates, as: after the first fire (1894), after the second fire (1905). In these fires, especially the second, almost the whole town was consumed and the community was left homeless, practically naked and impoverished. During such crises the very positive character of the community was revealed. On the morrow they started to rebuild the town and on the mounds of ashes put up pretty stucco houses, some of which even boasted of an "architectural style".

At the beginning of the first World War the town was shaken by an army order which decreed the evacuation of all Jews from the town. Part of the community wandered off to the far corners of Russia and many did not return. The rest concentrated in Vilna and the surrounding territory and returned after the German conquest. At the end of the War Janowa embarked upon a program of social and economic development. The town's character changed from traditionally provincial to modern. The drivers exchanged their horse-drawn carts for automobiles and work shops became factories. The youth began to feel a need for the secondary schools and universities which were located in nearby Kovno. The development of the community and the improvement in the communication lines to Kovno made that city even more important to the town of Janova and, many inhabitants moved to Kovno and the little town lost its social and cultural independence.

and landlords in the vicinity provided the foundation for many local trades; smithery, tannery, wagon-making etc.

The city was the center for a large rural population in the neighborhood — Poles Lithuanians who had become assimilated to the Poles, minor noblemen and farmers, "Starobriadcy", old-fashioned Russians whom the Communities transferred from distant places etc. These people provided a source of income for shopkeepers and tradesmen as: tailors, shoemakers etc. Twice weekly there were market days at which time the streets would become impassibly filled with wagons of the farmers and their families. The shouts of the bargaining, the grunting of the pigs and the neighing of the horses could be heard from every corner of the town; and in the late hours of the night the singing of the drunkards from the beerhalls would bellow forth. The stores would become crowded with customers and the tradesmen would be swamped with work.

A SPECIAL TYPE OF JEWISH PERSONALITY

Unlike most of the Lithuanian towns, Janowa was economically and demographically well established. A special type of personality developed in this atmosphere — healthy specimens of masculine strength who lived by the sweat of their brow — people who attended the synagogue on Saturday and did strenuous physical labor on week days, who knew how to deal with the neighorhood rowdies — whether it was just "innocent boisterousness" of drunkards on market days or actual attempts at rioting bearing a deeper significance. There was also a wealthier sector of the population, people of education and culture; among them those who were educated in the modern sense — successful in business and concerned with community affairs.

The older generation devoted their time to local, traditional community affairs as: poor-relief (Maot Hittim), synagogue building, religious school, community property, public bath etc. The younger generation embarked upon greater ideological horizons: political parties, youth movements, culture clubs etc. When turbulence was felt in Russian politics and in Russian Jewry, Janova did not lag behind the other great centers of population. In the early years of the Revolution, at the

Itzchak Judelevitch (Jerusalem)

BEGINNING, GROWTH AND DESTRUCTION

Janowa was a small town, inhabited by some 4,000 people, located north-east of Kovna. The town was situated on the main highway, on the crossroads of the railroad, the highway and the river which connected it with both Russia and Germany. Janowa sat on the banks of the Vilia River (Nerys, in Lithuanian) — a wide body of water which starts north-east of Vilna and has its outlet in the Nieman river in Kovna. The railrod trains from Liboi on the Baltic Sea would pass through on a high steel bridge east of the city on their way to Romani in the south of Russia. A wooden ferry boat connected both sides of the St. Petersburg-Warsaw highway. This ferry crossed the width of the river from bank to bank and transported people and vehicles. When a new bridge was built for the railroad, the country-wide traffic transferred to the old bridge and the ferry remained for the sole use of the internal traffic of the city.

FAVORABLE CONDITIONS

Janowa was surrounded by high hills and thick forests. These, together with the stretches of green fields, lawn-covered squares and gardens, nestled between the river banks, united to form a magnificent landscape where the townspeople — and especially the youth — found delightful excursion spots on weekends and holidays.

Janowa, which was founded at the beginning of the 17th century, is named for king Jan-Saveski. Several hundreds of years ago there was a small Jewish community in the Christian village Skarull, which lies on the left bank of the Vilia, and even to this day remnants of a Jewish cemetery are to be found there. At the end of the 18th century, the Jewish community began to concentrate on the right bank of the river, on the lands of the nobleman Kosakovski.

The whole little village, with its cobble-stoned, criss-cross streets and market place, was inhabited by Jews; on the outskirts of the village, on two unpaved streets, the Gentiles lived in wooden houses, surrounded by fruit trees and vegetable gardens. The wider street, which faced the Jewish cemetery and the water-mill, led into the road to Kidani, and, indeed, it was called Kidani Street. It served as a promenade spot on Saturays for the papulation.

The natural and geographical characteristics of the city gave it many sources of income. The rich forests provided plentiful lumber — raw material for the manufacture of furniture and for the building trade and a major item of export to Germany. This provided a source of income for many lumber dealers, lumber-jacks and handlers of wood. The sight of bonfires on the floats drifting through the dark and the sound of singing in the stillness of the night were typical of the dynamic character of Janova. On the convenient roads many people found employment as chauffeurs, transporting people to Kovna, Vilkomir and to the railway station outside the city. The vehicles of these chauffeurs and those of the farmers

fathers in the new home, the beloved land of Israel. This ancient, new homeland of ours is giving refuge to all who seek it. No longer do we have to live in 'Galuth' and be subjugated to foreign cultures and governments. Our own culture is flourishing, newly emerged, enriched by the wisdom of our Book and our sages. Indeed, it must be the 'Zchus' of the past and present generations which has created the living miracle of Israel. Its valiant, courageous people is fighting for its survival and peace, peace above all ! If we have not perished by innumerable persecutions throughout history as a people, we will, no doubt, survive as a nation. This legacy for survival was passed on to us by Janova, her like and the entire Jewish people !

Mende di Kop Hoor

We were also a fun-loving group and held many 'vecherinkes' in the *Burstein-Vuljowitch* factory or in private homes. Much desired were the outings by boat down the Vylia. Down the stream we'd row on Saturday afternoons to a nearby village, and upon arrival there, would feast on black bread, cheese, milk and freshly-churned sour cream and butter. These milk products never tasted better. Thus, our young appetites, ravished by hunger, were satisfied ; refreshed by rest and fresh air, we could continue back home, upstream. Guiltily making our way home, we were strongly reprimanded by our pious parents (may they rest in peace) for having committed 'Chilul Hashabos'.

Memories of these wonderful, adolescent years full of hope, romance and love of life ! The world was in trouble ; the war and revolution had taken their toll of victims ; the Polish-Lithuanian war was raging, unrest was brewing, but we were not aware of anything, that is we youngsters. Our touch with the outside world consisted of an occasional walk up the chause'e on Saturday afternoons to the railroad station to meet people from the outside world passing through. What a thrill ! A whiff of adventure beckoning to us from somewhere mysterious and unknown ; a desire to see how others live, to partake of the cultures of other countries ! And so it was meted out to me. *Vuljowitche's* younger brother *Charles,* who was visiting his family (after having spent a few years in U.S.A.) and I met and were married shortly thereafter. For my traditional wedding my friends brought in flowers galore from the nearby villages ; I walked down the flowered aisle with much hope and desire for a bright future. The much coveted big world and the U.S.A. were awaiting me, and so were wifely duties, motherhood etc...

The last time I saw Janova was upon my return there in 1928 with my little boy. Little did I know that this was to be the last time I were to see my loving, devoted parents, my relatives and friends. What a warm reception from everyone, including the whole townspeople ! Never to repeat itself, but never to be forgotten !.

I have cherished these memories throughout my lifetime. They have given me strength and courage. I have carried the ethico-traditional values, by which my parents lived in my heart and mind, adopting them to the American way of life. I have formed a gallery of pictures to which I occasionally retreat. And there I see our schtetel Janova with its homes somewhat shrunk and withered, after having travelled in the big, big world. I trot its cobble-stoned streets in my dreams, viewing our corner house, the shops, the market place ; I see the 'Schwindel Barg', the Vylia, the luscious forests. But most and foremost, the people — poor and rich ; courageous and proud; some bent with sorrow and overwork, some enjoying and reaping the good things of life. It is all engraved in my memory !... Many have gone to Eternity naturally, by the grace of the Allmighty ; most of them (my dear parents included) have perished through the stark madness of a maniac, who threw the world into chaos, suffering and destruction. Our Janova is wiped off the map, its demise along with that of its people ; the beloved schtetel is no longer...

But those who survived, and who loved her, gallantly carry on her ideals, the ideals of their fathers and fore-

following morning; the inevitable 'Shabos Shikse' present to light the fire on the Sabbath day; the 'tcholent' and the 'Havdole' stand out in my memory. The High Holidays, or 'Yomim Neroim' were awaited with awe and fear of judgement. Whereas, the Passover, ushered in by spring, was joyous and gay. The pre-Passover spring cleaning, the matzo baking (with us young girls pitching in for the poor) — it all aided an aura of unusual activity. The traditional meals in accordance with each holiday — we loved it all. Especially the afternoon teas with our relatives — the *Katz* and *Goldstein* families. My younger sister *Shifra* (aleha hashalom) and I devised an act, imitating the organ grinder with his monkey, who occasionally came to town to entertain the youngsters. Much to mother's delight and pride, those present laughed at this childish indulgence either out of politeness or, perhaps, true amusement!

In the community relationship the responsibility of the rich, or the ones materially secure, was to care for the poor and afflicted. Many a good woman — my own mother (aleha hashalom) included — would carry a cooked meal to the less fortunate ones, and this in the wee hours of the morning, so that no one should notice this act of charity.

The first World War interrupted this secure existence, exiling us far into the Ukraine from 1915 to 1919. I began my study in the Gymnasia. Father and mother made ends meet by teaching Hebrew, until such time as they could again reestablish themselves in the Russian business world. Then came the Revolution, the pogroms, our miraculous escape, and subsequent return to our beloved Janova. How well I remember this fateful, lengthy trek home by freight train, the only then available transportation; finally, upon our arrival, we were met by none other than *Leiba Vuljowitch,* who was eventually to become my brother-in-law. Our return was likened to an ascension from 'Tchias Hameisim', for in Janova there were rumors that we had perished in the pogroms. By the grace of Fate we were spared — a miracle attributed by dear mother to the 'Zchus' of her forefathers, the learned Rabbis: Reb *Kalmon Levin,* the rabbi of the Dvinsker Pletzer, her father; and the great Goen, *Reb Ruvele,* the Mstislaver, the chief Rabbi of Dvinsk, mother's grandfather. These personal reflections to illustrate the deep influence the Talmudists of those days had on their kin and society at large.

We were, finally, again in our own home, among our people, much to our delight after suffering as refugees. (Of course, this cannot be compared with the inhuman suffering and eventual extermination during the Second World War). We found our many friends and relatives upon our return. Many succeeded financially, others have not done so well during the then German occupation. Father and mother, involved in business again, found it imperative that we children continue our education. We were sent to Kovno to Gymnasia, as Janova did not have one. Many of our friends followed suit, and many were already there. Learning was great and came easy, but rooming and boarding had its shortcomings. In compensation, our returns home for vacations were more then welcome. Here the group of boys and girls, dispersed among the various schools, were united again by their common interests. Our minds, enriched by studies, were open to interchange of ideas and discussion.

self youngsters, indulging them with obscenities. There was 'Chasia with the Pack', a gentle woman, who with all her might clung to her last vestiges of ownership — her bundle of 'schmates', which she carried around incessantly ; and should anyone have tried to take it from her, she would yell at the top of her voice !... Each one of these unfortunates had a story in their past, which contributed to their mental and physical deterioration. The good people of Janova thought it best to have them around, perhaps, to remind themselves that the borderline between dementia and normalcy is often narrow. Quite a figure was cut by the 'Chimney Sweeper', tall and black from the soot he gathered when cleaning the chimneys. Proudly and seriously he paraded through the streets, like a peacock, his gear over his shoulder.

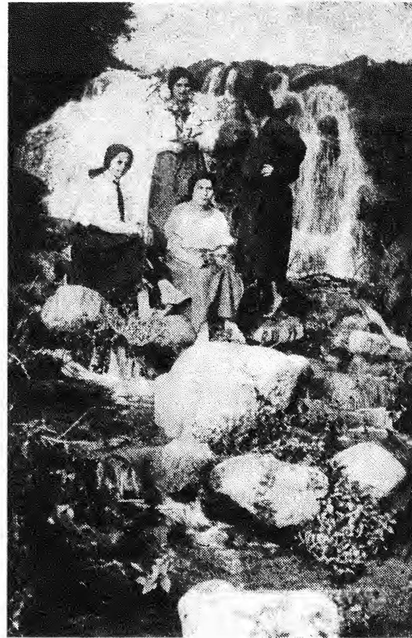
Irresistibly I look back upon this Janova, the schtetel of my childhood, recalling the touching expression of the great Tolstoy, who so aptly said : "Happy, happy, unreturnable period of childhood — how can one not love and not cherish reminiscenses of it !" And so I cherish these memories of my childhood, which were eventually interrupted by World War One. Gone were the happy, careless days ; the summer retreats to 'Datches', to the green forests, which held a mysterious fascination ; the hammock swinging, the berry picking. How wonderous it was to watch nature flourish in its full summer glory ; to milk a cow by the gracious consent of the peasant woman ; to listen to the birds and the bees, and watch the cattle return home from the pasture ! Or watch the peasants work in the fields ! Summers gone, fall and winter had its own diversions and beauty to admire. Finally, the school days arrived, and from its very inception I became a dedicated student.

The market day in the week was an occasion of great interest to all. The streets would be crowded with horse-drawn wagons, laden with the produce of the good earth, brought in by the villages ; on winter days the wagons were substituted by sleighs ; the outside stalls in the market had to be warmed by coal-burning pots, often hidden under the women's skirts... The cackling of the hens, the crowing of the roosters, the neighing of the horses — all these sounds intermingled with the various-spoken tongues : Lithuanian, Russian, Polish, Yiddish and even German. While bargaining, each tried to outshout the other ; the shopkeepers shrieked at the top of their voices, trying to entice the shoppers to come in and buy their ware. On that day the populace was suddenly shaken out of its routine, out of its peaceful pursuits. What fun it was to walk through the crowded streets, peek here and there, listen to the folk's arguments and bargaining — all this in spite of parental objections and cautioning : after all, there was a possibility of being stampeded by a horse, or perhaps, even be carried away by a gypsy ? The exodus of these weekly 'invaders' began toward sundown, leaving streets littered and dirty. This chaotic mess was rapidly cleared in order to return to normalcy. Many a drunk still lingered around the inns, unable to move, much to the chagrin of the inkeepers. Eventually, they too would leave, and another day, another week was to follow ; on and on...

Our traditional holidays left an indelible impression. There was the Sabbath, ushered in by Friday night's candle lighting and Kiddush ; the going to the synagogue by the elders on the

people and goods across from one bank to the other. How we loved to ride it when we were small !

The forests supllied the lumber, enabling the foundation a brand of merchants called the 'Wald Sochrim'. The more affluent among them built two famous lumber and flour mills. A wellknown Swedish financier by the name of Kruger opened a match factory there, eventually taken over by a group of Janover business men... What industries for a small town ! The railroad carried steel products to various corners of the country, as well as to other lands. The textile business prospered, supplying its inhabitants, as well as those of adjacent villages. No less an occupation of importance was that of the coachman, the so-called 'Baal-Hagole', who taxied the passengers from Janova to Kovno and vice versa. Even the automobile could not supplant this much cheaper transportation — the horse and buggy. And what about the artisans ? The shoemakers, bakers, cabinet makers and the like — all had their place in this little society. All had a living to eke out and tradition to adhere to ! And last, but not least, Janova became famous for its bevy of beautiful girls, particularly raised in this wholesome environment. Did not the family *Segalovsky* have eleven beauties, all one in one, each prettier than the other ?

Beautiful girls

Yoshke der Meshugener

I recall the less fortunate — the poor, the demented — some begging, some roaming the streets. The demented were not put away either out of negligence or out of compassion. Such were the poor '*Yoshke* der Meshugener' who, even though he was meek, galloped around in circles, gathering around him-

Miriam Zachary
(nee Lomiansky-Wolf), U.S.A.

"Happy, happy unreturnable period of childhood — how can one not love and not cherish reminiscenses of it".

Tolstoy

GLIMPSES AT JANOVA

Janova — the schtetel where I was born to Abe and Lea Lomiansky, a schtetel like all other schtetlech in Lithuania. Geologically, climatically architecturally these schtetlech were all alike. Their social make-up was so similar, that if you were familiar with one, you knew them all. This is true if you look at them objectively. Should one, however, begin to reminisce subjectively, many an outstanding feature — physical, as well as social begin to emerge, thus forming an unforgettable array of impressions, obviously everlasting...

Janova lay sprawled out on the banks of the river Vylia, the second largest in Lithuania. It was carefully etched by nature, and gracefully enveloped by green forests and gently-rolling hills. It had a lengthy cobble-stoned street with many shorter ones crossing it ; its chausée or highway connected it with Kovno, with Vilkomere and many other small towns and villages. The railway, connecting Warsaw — Kovno — Vilno, ran through Janova all the way to Moscow. All these attributes, aided by the many industries in Janova, helped its development, supported nonetheless, by the hard-working, valiant people who populated it.

The river yielded the fish, which the fishermen caught prior to the Sabbath or any other holiday, so that the housewife could have it fresh and still breathing its last, when she brought home in order to make the famous 'Gefilte Fish'. During the summers we bathed in the river's clear, fresh waters, often in the nude — women separated from the men by quite a distance ; this pleasure — at times interrupted by mischievous boys peeking through the bank bushes, for curiosity's sake... The frozen waters in the winter served as a skating rink for many a youngster ; when solidly-frozen, the rock-hard ice could carry the horse-pulled transport sleighs all the way to Kovno (some thirty viorst) ; this practice was eventually abandoned after several unfortunate accidents, resulting in the drowning of several persons. Then there was the ferry, or 'parom', which ferried

CONTENTS :

Glimpers at YANOVA
by Miriam Zachary, née Lomiansky-Wolf 5

Beginning, Growth and Destruction
by I. Judelewitch 11

My Years of Agony
by Jesaiah Ivensky 15

YIZKOR BOOK
in memory of
the Jewish Community of

YANOVA

Collector :
ITZCHAK BURSTEIN

Editor :
SHIMEON NOY

Illustrator :
LARISSA BOLNIK

Published by "Irgun Yotzei Yanova"
Tel-Aviv, 1972

